Digitized by Google

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

IXS
13

PERIODICAL ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
MAR 26 1969
REC. LIBRARY

1

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. JANUÁR

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

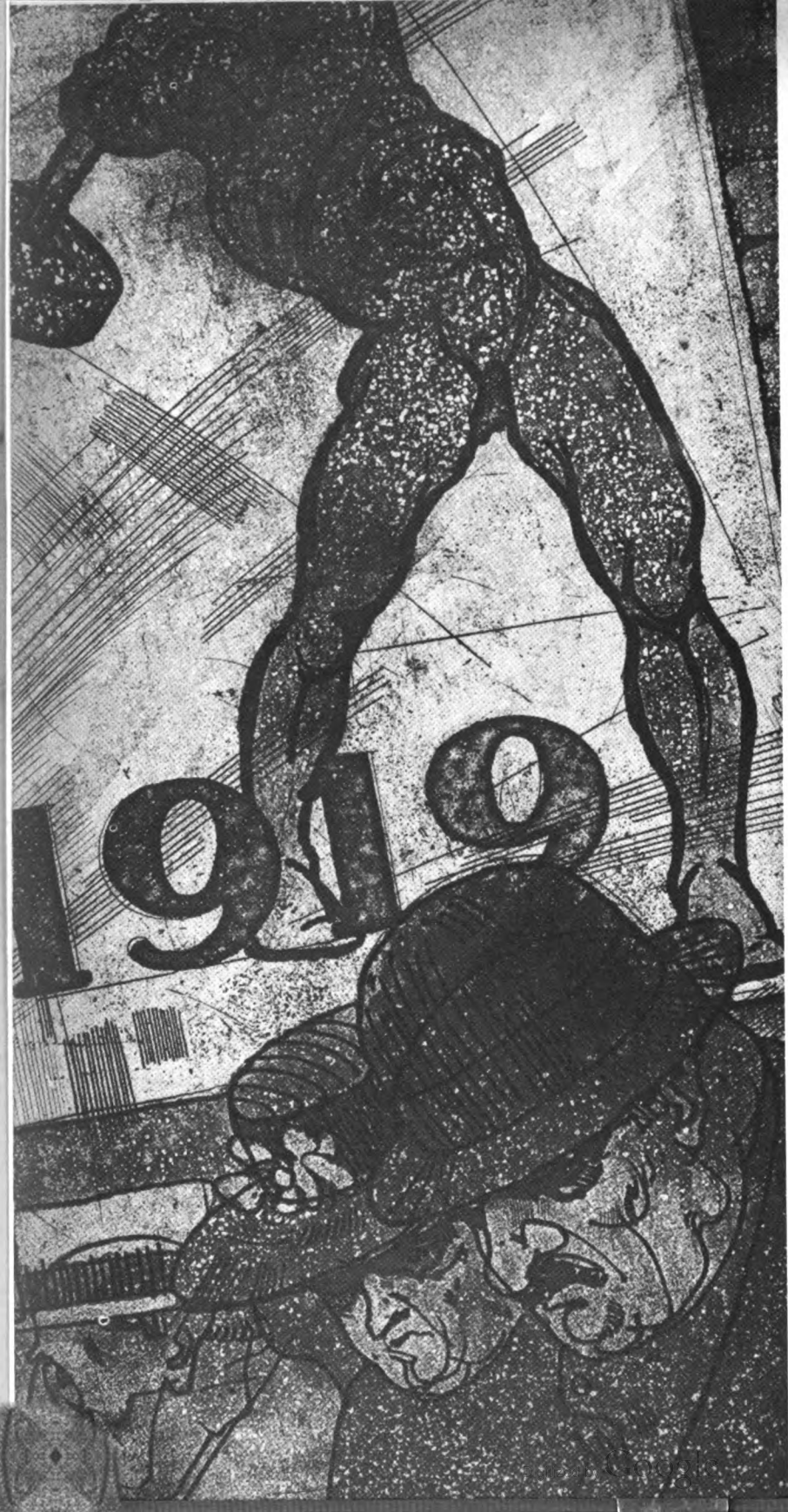

Raszler Károly:
1919

XXIV. ÉVFOLYAM, 1.
1969. JANUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

3 **Az új év küszöbén**
Komócsin Zoltán, Biszku Béla, Németh Károly, Frank Ferenc, Havasi Ferenc, Szabó István, Keserű Jánosné, Trautmann Rezső, Pál Lénárd, Tőkei Ferenc, Simon István, Szabó István, Somogyi József elvtársak válasza

Csapó László 21 A gazdasági szabályozók természetéről
Háy László 29 A nemzetközi kapcsolatok változásának gazdasági háttere
Pintér István 40 A KISZ irányelvei a munkásifjúságról

Nemzetközi szemle

Pirityi Sándor 47 Szovjet flotta a Földközi-tengeren

Kritika

Zsamóczai Sándor 52 Szubjektív megjegyzés egy objektív folyamat megítéléséről

Szemle

Dr. Szakács Ödön 62 A bűnözésről őszintén, higgadtan

Eszmecsere

Éliás Béla 69 Fejlődő országok: jelen és jövő

Megjegyzések

H. B. 75 Egy homályos cikkről

Fórum

Füleki József 78 Sorsdöntő órák (Ajánlás egy filmhez)
Bakos Ferenc 84 Generatív grammatika és strukturalizmus
Nagy László 86 Legyen-e rulirozó hitel (Postánkból)

Könyvekről

Augustinovics Mária 88 Friss István: Gazdasági törvények, tervezés, irányítás
Komját Irén 89 Remete Tibor: Rengj csak föld!
Dr. Mérei Gyula 91 Hajdú Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom
Vasy Géza 94 Ratkó József: Fegyvertelenül
Agárdi Péter 95 Jankovich Ferenc: Idők szálltán
Borbély Sándor 96 Bertha Bulcsu: A nyár utolsó napja
Szalai Anna 97 Csingiz Ajtmatov: A versenyló halála
Sz. Kundi Edit 98 Teodoreanu: Utak
Vasy Endre 99 Kósa Zoltán: A XX. század építészete

100 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

CSAPÓ LÁSZLÓ, közgazdász
HÁY LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, akadémiai levelező tag
PINTÉR ISTVÁN, újságíró
PIRITYI SÁNDOR, újságíró
DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
DR. SZAKÁCS ÖDÖN, a Legfelsőbb Bíróság elnöke
ÉLIÁS BÉLA, újságíró
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
BAKOS FERENC, kandidátus, tudományos munkatárs
AUGUSTINOVICS MÁRIA, kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezetője
KOMJÁT IRÉN, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja
DR. MÉREI GYULA, a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár
VASY GÉZA, egyetemi hallgató
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató
BORBÉLY SÁNDOR, kiadói szerkesztő
SZALAI ANNA, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató
VASY ENDRE, műszaki ügyintéző

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

Az új év küszöbén

Néhány rövid nyilatkozatban nem lehet pontos mérleget vonni a mögöttünk maradt esztendőről, számot vetni az előttünk sokasodó feladatokkal. Így szerkesztőségünk az összegezés igénye nélkül tett fel párt és állami vezetőknek, a tudomány és a kultúra jeles képviselőinek néhány olyan kérdést, amelyek — úgy érezzük — ma különösen időszerűek.

Az 1968-as esztendő nem volt könnyű számunkra, bár nemcsak súlyos bonyodalmak jellemezték, hanem olyan jelentős és előrevivő vállalkozás is — mint a gazdasági reform bevezetése —, amely számos új és a gazdaság határain túlmutató problémát is felszínre hozott. A kérdéseinkre adott válaszokból mégis — vagy éppen ezért — bizakodás csendül ki. Az elmúlt év tapasztalatai ugyanis megerősítették azt a meggyőződésünket, hogy pártunk politikája megbízható iránytűként igazított el bennünket, s hogy társadalmunk a nehézségek, gondok, hibák ellenére is alapjában egészségesen fejlődik, hogy „benn vagyunk a fő sodorban". A válaszok mellett azt is jelzik, hogy új meg új elgondolások, javaslatok, tervek vannak kialakulóban gazdasági és ideológiai munkánk javítására, a párton belüli demokrácia, a szocialista nemzeti egység erősítésére, a pártmunka módszereinek fejlesztésére.

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásainak előkészítése bizonyára sok tapasztalatot nyújtott. Véleménye szerint melyek a jövőben hasznosítható, legfőbb tanulságok e tekintetben?

KOMÓCSIN ZOLTÁN elvtársnak,
a Politikai Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának válasza:

Még élénken élnek emlékezetünkben mindazok az aggodalmak, amelyekkel a konzultatív találkozó előkészítése idején találkoztunk. S valóban sok nehézséget kellett legyőznünk, sok akadályt kellett elhárítanunk a találkozó létrejöttének és folytatásának útjából. Pártunk és — nyugodtan állíthatom — egész dolgozó népünk megtisztelőnek tartotta, hogy a kommunista és munkáspártok Budapestet választották a nemzetközi tanácskozást előkészítő munkájuk színhelyéül. Internacionalista kötelességünknek tekintettük, hogy erőnkhöz mérten mindent megtegyünk az előkészítő munka kedvező körülményeinek biztosítására. Úgy érezzük, hogy a házigazda szerepéből ránk háruló feladatokat megfelelően el tudtuk látni. Természetes, hogy nagyon jóleső érzéssel töltött el

Digitized by Google

bennünket az, amikor a testvérpártok küldöttei elismeréssel szóltak pártunknak a találkozók megszervezése körül kifejtett tevékenységéről. De a legfontosabb számunkra az, amit minden résztvevő párt közös erőfeszítése tett lehetővé: hogy az előkészítő munkák befejező szakaszukba érkeztek, és 1969 májusában sor kerülhet Moszkvában a nemzetközi tanácskozásra.

Ez évben itt, Budapesten mind a bizottsági üléseken, mind az üléseken kívül elhangzottakból tapasztalhattuk, hogy mennyire erősödött a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban az egységre való törekvés. Legtöbb testvérpártunk is hangsúlyozza ezt. Nem titok, hogy mozgalmunkban volt és van véleménykülönbség fontos elvi és politikai kérdésekben. Újabb nézeteltéréseket okoztak a csehszlovákiai események és az öt szocialista ország határozott fellépése a mind aggasztóbb ellenforradalmi veszély elhárítása érdekében. Ilyenformán 1968-ban nem csökkentek, hanem szaporodtak a problémák. Annál jelentősebb tehát az, hogy a februári konzultatív találkozón, majd a későbbi előkészítő bizottsági üléseken részt vett testvérpártok küldöttségeinek nagy, közös erőfeszítése eredményeként tavasszal összeülhet a nemzetközi tanácskozás. Ez azt a legfőbb tanulságot nyújtja számunkra, hogy a kommunista és munkáspártoknak az együttműködésre való őszinte törekvése a súlyos nehézségeket is képes legyőzni és minden véleménykülönbség ellenére megvalósíthatóvá teszi a kommunista és munkáspártok antiimperialista akcióegységét.

Második és nem kevésbé fontos tanulságként azt említeném meg, hogy az év folyamán Budapesten tartott előkészítő bizottsági értekezletek is a kommunista és munkáspártok sokoldalú, együttes tanácskozásainak hasznosságát bizonyították. Ha csupán azt az egyetlen tényezőt tekintem is, hogy ezen összejövetelek alkalmával a testvérpártok jobban megismerkedtek egymás helyzetével, véleményével, harci körülményeikkel, már akkor is bizton állíthatom, hogy az csökkentette a félreértések lehetőségeit, enyhítette a nézeteltéréseket, könnyebbé tette a közös akcióprogram kialakításáért folyó munkát, s erősítette azt a felismerést, hogy parancsolóan szükség van az internacionalista összefogásra. Hozzátehetem ehhez, hogy szeptemberi összejövetelünknek már a puszta ténye is nagymértékben hozzájárult például a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos, nem egy vonatkozásban meglehetősen indulatos szembenállások és fenntartások enyhüléséhez, a tények és álláspontok jobb és alaposabb megismeréséhez. Tapasztalataink szerint a sokoldalú nemzetközi összejövetelek nélkülözhetetlen lehetőséget adnak a kommunista pártoknak egységük erősítésére. Mindebből szerintünk nyilvánvalóan az következik, hogy a testvérpártok vezetőinek nemzetközi tanácskozása időszerű, feltétlenül hasznos és eredményes lesz az egész kommunista és munkásmozgalom számára, s ezzel a világ összes többi haladó, antiimperialista ereje számára is. Ezt a véleményünket következetesen képviseljük, és a továbbiakban is minden tőlünk telhetőt megteszünk a nemzetközi tanácskozás sikeréért.

Harmadik tanulságként azt említeném meg, hogy milyen fontos napjainkban a kommunista és munkáspártok nemzetközi tevékenysége. A mi pártunk, amely februártól novemberig többször vendégül látta a testvérpártok nagy többségének felelős tisztségviselőit, ezeket az alkalmakat fel tudta használni arra, hogy az eddiginél lényegesen szorosabb kapcsolatokat teremtsen velük. A budapesti előkészítő munka nagyon sok és nagyon értékes tapasztalat és ismeret forrása volt számunkra. Ezeket a tapasztalatokat alaposan elemezzük, tanulmányozzuk, és pártunk jövőbeli nemzetközi tevékenységében hasznosítani fogjuk, hogy még jobban szolgálhassuk népünk és a nemzetközi munkásmozgalom nagy ügyét.

Azzal szeretném befejezni válaszomat, hogy a nemzetközi tanácskozás előkészítő munkájának múlt évi eredményei párttagságunk és egész dolgozó népünk proletár internacionalista nevelésének forrásává is váltak, s ezért külön is hálásak vagyunk testvérpártjainknak.

Digitized by Google

Úgy tudjuk, hogy a vezető pártszervek foglalkoznak a párton belüli demokrácia fejlesztésével. Milyen elgondolások vannak e téren?

BISZKU BÉLA elvtársnak,
a Politikai Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának válasza:

Pártunkban mind a pártszervekben, mind az alapszervezetekben – egymástól eltérő mértékben ugyan –, de érvényesül és fejlődik a demokratizmus és az annak megfelelő munkamódszer. E fejlődés fontos mutatói: a IX. kongresszus irányelveinek, pártunk szervezeti szabályzat tervezetének, a gazdasági mechanizmus reformjának széles körű vitája; a pártszervek káderhatáskörének rendezése, a döntési jogkörök további decentralizálása; a pártszervek választási rendszerének továbbfejlesztése stb.

E korántsem teljes felsorolás érzékelteti, hogy a párt demokratikus módszerei jelentősen fejlődtek. Mindezek mellett és ezek talaján kell továbbfejlesztenünk a demokratikus centralizmust. Csak ez biztosíthatja a kommunisták fegyelmét és egységét, ugyanakkor ez teremti meg a nélkülözhetetlen véleménycsere és a széles körű kritika kereteit, a vita és egység dialektikáját.

Az MSZMP a pártdemokrácia továbbfejlesztésének lehetőségeit mérlegelve is a kétfrontos harc útját járja. A demokratikus centralizmus elve alkalmazásának belső arányát, mértékét, formáit nem választhatjuk el sem eddigi, alapjában helyes politikánktól és gyakorlatunktól, jelenlegi belső és nemzetközi helyzetünktől, sem további célkitűzéseinktől, attól, hogy a munkásosztály élcsapataként a társadalom valamennyi dolgozójának érdekeiért, a társadalom szocialista átalakításáért harcolunk.

Történelmileg úgy alakult, hogy nálunk egypártrendszer van. Helyzetünkből következik, hogy pártunknak egyszerre kell betöltenie a kormányzó és az „ellenzéki" párt szerepét is, hogy önismeretünket, önkontrollunkat szüntelenül fejlesztenünk kell. Ha figyelembe vesszük az elmúlt évtizedek tapasztalatait, nem könnyű érvényesíteni ezt a dialektikus egységet.

Pártunk tömöríti soraiban a munkásosztály, a parasztság és más rétegek legjobbjait. Osztályhelyzetük alapján – valamint a társadalmi struktúra változásával összefüggésben – az egyes párttagok magatartásában, tevékenységében és gondolkodásában tükröződik az, hogy milyen helyet foglalnak el a társadalmi munkamegosztás rendszerében, milyen szinten, milyen vetületben, milyen szociális környezetből szerzik tapasztalataikat. A párt ezért önmagában is hordozója a különböző szinteken dolgozó és elhelyezkedő emberek érdekei közötti ellentmondásoknak, illetve az ellentmondások lehetőségének. És mert a szocializmus is ellentmondások útján fejlődik, az érdekeket is kifejező nézetek szabad cseréje biztosítja a legjobban, hogy idejében felszínre hozzuk a keletkező ellentmondásokat és kidolgozzuk megoldásuk módját, hogy helyesen fogalmazzuk meg feladatainkat, hogy helyesen fejezzük ki és képviseljük az adott időszakban leginkább előrevivő, tehát az össztársadalmi érdekeket. Ilyen körülmények között párttagságunk magában hordja a párt politikájának védelmét, de folyamatos kritikáját is. A párton belüli demokrácia lehetséges legszélesebb körű kibontakoztatása tehát az élethez állandóan igazodó, s ezzel a tömegek által elfogadható pártpolitika kialakításának és megvédésének állandó követelménye.

Az előttünk álló feladatok igénylik a párt vezető szerepének erősítését, azt, hogy a párt és a dolgozó tömegek kapcsolata tovább erősödjék. E célt szolgálja a szocialista demokratizmusnak a párt vezetésével történő, az eddiginél hatékonyabb fejlesztése. Ez pedig jórészt attól függ, hogy mennyire ösztönzik a párt szervei és szervezetei, menynyire mutatnak rá példát a mindennapi életben.

Mindnyájan tudjuk, hogy elviség és erkölcsi erő is kell az igazság felismeréséhez és kimondásához. Különösen olyan körülmények között, amikor önmagunk felett mondunk bírálatot, tegnapi tetteinket ítéljük meg, s így határozzuk meg tennivalóinkat. Erre csak akkor vagyunk képesek, ha elvszerűen, a marxizmus–leninizmus szellemében

Digitized by Google

dolgozunk, ha a munkásosztály érdekeinek megfelelően ítéljük meg saját tevékenységünket, s szüntelenül erősítjük és fejlesztjük a vélemények szabad cseréjét a pártban.

Központi Bizottságunk vallja, hogy csak a nézetek szabad cseréjével, alkotó vitákban juthatunk el az objektív helyzet, a valóság felismeréséhez. Ez a párt tudományos előrelátásának fontos záloga.

A szocialista demokráciát nem jelszónak és nem taktikának tekintjük, hanem a munkáshatalom továbbfejlődése egyik alapkérdésének, a párton belüli demokráciát pedig a pártegység, a nem formális, hanem valóságos egység és fegyelem feltételének. Fontos feladatunknak tekintjük, hogy a párt fórumain minden szinten demokratikus légkör uralkodjék, hogy mindenki elmondhassa a véleményét, hogy a vitákban ne „hatalmi pozíció" vagy más feltételek alapján dőljenek el a kérdések, hanem a valóság és az érvek ereje alapján, a párt vezette munkásosztály és a dolgozó nép érdekei szerint.

Az elmúlt hónapokban számos megyei, járási és kerületi pártbizottság, sok alapszervezet megtárgyalta a pártdemokrácia helyzetét és fejlesztésének lehetőségeit. Tapasztalatainkat, elgondolásainkat most összegezzük, elemezzük és javaslatainkat a közeljövőben a Központi Bizottság elé terjesztjük.

Az elmúlt év bővelkedett nagy horderejű kül- és belpolitikai eseményekben. Véleménye szerint hogyan állta ki a pártaktíva ezeknek az eseményeknek a próbáját? Elsősorban az új mechanizmus tapasztalataira és a csehszlovákiai események megítélésére gondolunk.

NÉMETH KÁROLY elvtársnak,

a Politikai Bizottság póttagjának, a Budapesti Pártbizottság első titkárának válasza:

Határozottan állítom, hogy a pártaktíva — a párttagság túlnyomó többsége — a gazdasági reform bevezetése érdekében végzett munkában és a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban is megállta a helyét, kommunista, internacionalista magatartást tanúsított.

A pártaktíva szorgalmas munkája is megtestesül abban, hogy a Központi Bizottság által a reform bevezetésének első évére kitűzött célok megvalósultak. A kisebb-nagyobb gondok ellenére sikerült biztosítani a nyugodt politikai közhangulatot, a termelés és az értékesítés folyamatosságát, a piac nyugalmát. Az életszínvonal szolid mértékben emelkedett, az áruellátás megfelelő volt. Mindez a pártszervek, a pártaktíva, az állami és gazdasági vezetés, a tömegszervezetek és a dolgozók közös erőfeszítéseinek eredménye.

A pártaktíva abban a meggyőződésben dolgozott a reform sikeres előkészítésén és bevezetésén, hogy ez következetes folytatását jelenti az MSZMP több mint egy évtizedes politikájának. Szorgalmasan felkészült, helyesen magyarázta a reform bevezetésének szükségességét és hozzájárult gyakorlati megvalósításához. A politikai felvilágosító és szervező munka, valamint a reform eddigi tapasztalatai nagyrészt eloszlatták azokat a korábban felmerült kételyeket, amelyek a párt vezető szerepének csökkenésétől, valamint az életszínvonal kedvezőtlen alakulásától, munkanélküliségtől tartottak.

A reform már bevezetésének első évében is sikereket hozott. Ebből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy csökkenthetjük erőfeszítéseinket. A reform teljes kibontakoztatásáért végzendő munka dandárja még előttünk áll.

Meggyőződésem, hogy a pártaktíva, mint eddig, a jövőben is becsülettel képviseli és a megvalósulás útjára segíti a gazdasági reform céljait, tovább erősíti a párt vezető szerepét, egységét, a népünkhöz fűződő szoros kapcsolatainkat. Úgy kell dolgoznunk, hogy a gazdasági reform szükségességét dolgozó népünk még jobban megértse, megvalósítását aktívabban támogassa, és hogy az 1969. évi tervet, gazdasági feladatainkat sikeresen teljesítsük.

A pártaktíva, a párttagság — az 1956-os magyarországi ellenforradalmi események tapasztalataira is gondolva — aggodalommal figyelte a Csehszlovákiából érkező híre-

Digitized by Google

ket. Egyetértve pártunk Központi Bizottságának állásfoglalásával, helyeselte a szocializmus csehszlovákiai erőinek azt a törekvését, hogy kijavítsák a múltban elkövetett hibákat és törvénysértéseket, de ugyanakkor határozottan lépjenek fel a szocialistaellenes, jobboldali, az imperialisták által is támogatott ellenforradalmi törekvésekkel szemben.

A pártaktíva meggyőződéssel képviselte pártunknak azt az álláspontját, hogy a szocializmus csehszlovákiai erőit internacionalista politikánk és magatartásunk szellemében minden módon támogatni kell, mert a szocializmus léte Csehszlovákiában a mi ügyünk is. Széles körben elősegítette a Központi Bizottság állásfoglalásának és intézkedéseinek elfogadtatását a dolgozó tömegek körében. A pártaktíva akkor is lényegében helyesen foglalt állást, amikor a gyorsan pergő események nem mindig tették lehetővé a részletes tájékoztatást. Nem engedtek teret az itt-ott jelentkező nacionalista nézeteknek, őszintén tájékoztatták a tömegeket, és világos érveléssel segítették az internacionalista magatartás kialakítását.

A pártaktíva, a párttagság előbb vázolt magatartásának alapja: a bizalom a Magyar Szocialista Munkáspárt tizenkét esztendős politikájában, a pártvezetésben, a Központi Bizottságban. Bebizonyosodott, hogy a pártaktíva bonyolult viszonyok között is akarja és tudja képviselni a párt politikáját.

Milyen változásokat hozott a gazdaságirányítás új rendje a pártmunkában?

FRANK FERENC elvtársnak,
a Békés megyei Pártbizottság első titkárának válasza:

Egy esztendeje lépett működésbe a gazdaságirányítás új rendszere. A reform előkészítése kialakította, életbe lépése pedig fokozta azt a felismerést, hogy az új helyzetben nélkülözhetetlen — a korábban bevált módszerek megtartása mellett — a pártmunka tartalmának és módszereinek fejlesztése. A munkánk tartalmi és formai jegyei iránti fogékonyság és kritikai szemlélet elmélyülése — ez a gazdasági mechanizmus egyik legfőbb hatása a pártmunkára.

Megyei pártbizottságunk igyekszik kezdeményezően fellépni ebben. Többször tárgyalta és elemezte saját tevékenységét, az alsóbb szervek munkáját, s igyekezett, hogy a leghasznosíthatóbb tapasztalatokat mindebből közreadja. Fő törekvésünk, hogy a pártszervek minden szinten erősítsék politikai irányító tevékenységüket, s társadalompolitikai oldalról közelítsék meg a felmerülő problémákat. Ebben a szellemben hoztunk határozatot a megye termelőszövetkezeti parasztságának élet- és munkakörülményeiről, ilyen meggondolásból tárgyalja meg a közeljövőben a megyei végrehajtó bizottság a nők, majd az ifjúság helyzetét. Most készül és 1969 elején kerül a pártbizottság elé az a felmérés, amely az egységes, szocialista paraszti osztály kialakulásának folyamatát vizsgálja. Véleményünk szerint az ilyen átfogó témák vizsgálata teszi lehetővé az olyan társadalmi és gazdaságpolitikai állásfoglalások, döntések kialakítását, amelyeknek alapján az állami, a gazdasági szervek összehangoltan dolgozhatnak.

Megyei pártbizottságunk az eddiginél is nagyobb figyelmet fordít a termelésre, a gazdasági kérdésekre, de gyökeresen megváltoztatta e kérdések kezelésének módját. Például kezdeményezte és kidolgoztatta a megyei tanáccsal a közlekedéspolitika elveiből adódó megyei feladatokat. Kezdeményezően lépett fel a gázprogram alapvonalainak kimunkálásában is, s ezzel kapcsolatban fontos koordinációs feladatokat vállalt magára. Ezeket a problémákat a megyei tanáccsal közös ülésen vitattuk meg, a konkrét intézkedések azonban természetesen a megyei tanács szerveire hárulnak. A közelmúltban kimunkáltuk és a végrehajtó bizottság megtárgyalta a negyedik ötéves terv megyei irányelveit. A vezető pártszervek feladata, hogy megalapozottan eldöntsék, milyen irányban haladjon a megye iparfejlesztése. Azt azonban, hogy konkrétan melyik településen indokolt, hol a leggazdaságosabb egy üzembővítés vagy üzemtelepítés, azt megfelelő gazdasági számítások, a piaci lehetőségek, a munkaerőmérleg stb. alapján a megyei tanács dönti majd el. Ez a gyakorlat — vagyis a párhuzamosságok kiküszöbö-

Digitized by Google

lése a párt- és tanácsszervek munkájából, a sajátos feladatok megkeresése – kezd meghonosodni a járási, városi pártbizottságok irányító munkájában is.

A reform arra inspirálta pártszerveinket, hogy a lényeges, elvi jelentőségű kérdéscsoportokat ragadják meg és az operatív végrehajtást az illetékes állami, gazdasági és más szervekre bízzák. A pártmunka e felfogásának terjedését tanúsították a közelmúltban lezajlott vezetőségválasztások. A vezetőségek beszámolóinak legtöbbje és a vitában elhangzott sok felszólalás is azt a felismerést tükrözték, hogy a pártszervezetek kezdenek területük tényleges politikai vezetőivé, nem pedig az operatív termelés végrehajtói lenni. Munkájuk helyes irányát, társadalmi felelősségérzetüket mutatja, hogy védik a jogos helyi, kollektív érdeket, de ugyanakkor fel mernek lépni az igaztalan, a népgazdaság és a fogyasztó érdekeit sértő üzemi érdek ellen. Az Orosházi Üveggyár pártbizottsága például szót emelt a gyár termékeinek indokolatlan áremelése ellen, és meg is akadályozta ezt.

A gazdaságirányítás megváltozott rendje megnövelte a testületek hatáskörét, előkészítéseik és döntéseik demokratizmusát, politikai felelősségérzésüket. A választott testületek tagjai aktívabban, hozzáértéssel és felelősséggel vesznek részt a politika helyi alkalmazásának kimunkálásában, elfogadtatásában és végrehajtásában. Örvendetes, hogy az alsóbb pártszervek testületi munkájának színvonala is szembetűnően fejlődik.

Egy év tapasztalatai alapján nem látszik indokoltnak, hogy lényeges szervezeti változtatásokat hajtsunk végre a pártmunkában. A következő évek döntik el, hogy kell-e és ha igen, milyen irányban és arányban kell változtatnunk e téren. Az azonban kézzelfogható, hogy a pártbizottság osztályain a munka tartalma a helyes értelemben vett elvi kérdések felé tolódott el. Megyénkben az operatív munka ma leginkább a kulturális élet területén kifejtett tevékenységünkre jellemző. Ennek több oka van. A megyei pártbizottság a kulturális élet területeire vonatkozóan kevés átfogó, elvi, politikai jellegű határozatot, állásfoglalást dolgozott ki, s ezek is régebbi keletüek. A megye kulturális életének megerősítése munkánkban korántsem kapott akkora helyet, mint a politikai, gazdasági területeké. Nyugodtan mondhatjuk, hogy kevesebb súlyt fektettünk erre, mint amennyit megérdemel. A kulturális és egészségügyi politika és fejlesztés feladatainak kimunkálását még megoldásra váró feladatunknak tekintjük.

Nem tudtuk még kiküszöbölni pártmunkánkból azt a helytelen gyakorlatot, amely sok energiát köt le jelentések gyártására, felesleges és hosszadalmas értekezletekre. Még lényegesebb fogyatékosságnak tartjuk a gondolkodásmódban, felfogásmódban még fellelhető elmaradást. Párton belül is vannak szószólói olyan nézeteknek és folytatói olyan gyakorlatnak, amelyek fékezik a reform fő tartalmának és céljainak megvalósítását és hatékonyabb kibontakozását. Megnyilvánulnak ezek az anyagi érdekeltség elvének helytelen felfogásában, az egyéni érdekek túlhangsúlyozásában, az érdekvédelem hamis értelmezésében, az önállóság és a felelősség különválasztásában, a politikai nevelőmunka rendszertelenségében, végeredményben a politika torz magyarázatában és értelmezésében; ez pedig torz végrehajtásra vezet.

Gondjaink, problémáink természetesen nem szűnnek meg máról holnapra. Egy esztendős működése során a mechanizmus nem változtathatta meg automatikusan minden ember gondolkodását. A gazdaságirányítás új rendszere azonban mindenképpen a gazdasági élet fellendülését eredményezi, s ez objektíve erősíti a szocialista gondolkodás általánossá válását, különösen akkor, ha hatékony eszmei, politikai nevelőmunkánkkal és intézkedéseinkkel párosul. A megfontolt bátorság, a munka javulásának foka nem mindenütt egyforma, de a törekvések általában helyesek. A szaporodó pozitív tapasztalatok alapot adnak arra, hogy bizakodva tekintsünk az új esztendő elé.

HAVASI FERENC elvtársnak,

a Komárom megyei Pártbizottság első titkárának válasza:

A gazdaságirányítás mai rendszere a területi pártmunka sok vonatkozásában is új igényeket támasztott. Az új mechanizmus koncepciójának megismerése és ismertetése már maga is következetes, hatékony közgazdasági és társadalompolitikai tömegfelvilágosító propagandatevékenység megszervezését követelte meg. A szemlélet átformálása,

Digitized by Google

a régi megközelítési mód kritikai átértékelése és az új iránti bizalom kialakítása nagy munkát igényelt és igényel ma is.

A területi szerveknek a pártmunka szempontjából is fel kellett mérniük a vállalatok irányításának lényeges változásait, mert ezek szükségessé teszik, hogy a területi pártbizottságok újszerű módon foglalkozzanak a gazdaságpolitikai kérdések megoldásával.

Fontos felismerés volt, hogy differenciáltabban, a sajátosságok és konkrét helyi körülmények fokozottabb figyelembevételével vizsgáljuk a vállalatok és termelési ágak helyzetét, rövidebb és hosszabb távú fejlesztési problémáit. Sok helyen azonnal felismerték az átállásból adódó tennivalókat, másutt azonban csak késéssel történt meg ez. A szubjektív és az eltérő objektív körülmények egyaránt indokolták a differenciált segítségnyújtást.

A szénbányászatnak például Komárom megye gazdasági életében nagy szerepe van. Ugyanakkor a szénbányászat a szénhidrogénekkel folytatott versenyében világszerte visszavonulóban van. Nyilvánvaló, hogy ez a tendencia — össztársadalmi érdekből — a mechanizmus reformja nélkül is érvényesült volna. A piac igényeinek kielégítése, s még inkább a termelés gazdaságossága, jövedelmezősége — a meghatározó jelentőségű természeti feltételek miatt — az átlagosnál nagyobb erőfeszítéseket igényel ebben a szektorban. Nekünk most a pártmunkában is erre a területre kell a legnagyobb figyelmet fordítanunk, annál inkább, mert a szénbányászat fejlődésének alakulása nem pusztán gazdasági kérdés, hanem komoly társadalmi és politikai problémákat is magában hord.

Bátorítani kívánjuk pártmunkánkban a nyílt kritikai szellemet, és a kezdeményezőkészséget. Támogatjuk azokat a vezetőket, akik mernek élni a vállalkozás megnövekedett lehetőségeivel, akik megalapozott számítások alapján a kockázatot is vállalják, akik tanulmányozzák a gazdasági hatékonyság fokozásának lehetőségeit és ismerik a piac törvényeit. E vezetési szemlélet és vezetői típus kialakítását igen fontos feladatunknak tartjuk, s az ilyen vezetőket pártszerveinknek támogatniuk kell, mondhatnám: garantálnunk kell számukra a biztonságot.

A mechanizmus reformja által megteremtett új viszonyok közepette szükségszerűen fejlesztenünk kell a pártmunka társadalompolitikailag jelentős vonásait. Néhányat ezek közül megemlítek, csak utalásszerűen:

— A területi pártbizottságoknak azokra a feladatokra kell erőiket összpontosítaniuk, amelyekben a legnagyobb segítséget tudják nyújtani a helyi gazdálkodó szerveknek helyes döntéseik meghozatalában. Nem valamely korábban létező felügyeleti szervet kell ezzel helyettesítenünk — erre nincs szükség, erőnk sincs hozzá, s nem is lehet feladatunk ez —, hanem arra kell törekednünk, hogy ismerve a szélesebb, átfogóbb összefüggéseket, jobban, hosszabb távra előre látva a döntések következményeit, segítsük a leghelyesebb válaszok és elhatározások kialakulását, tiszteletben tartva a vállalatok önállóságát és a gazdasági vezetők jogkörét.

Fontos vonása a pártmunkának a területi koordinációs tevékenység erősödése. Szinte minden lényeges vállalkozásnak vagy kezdeményezésnek vannak olyan következményei, amelyek már nem a döntést meghozó szerv hatáskörébe tartoznak, s ahol érdemi koordinációs munkát végezhet a területi pártbizottság a különböző illetékes fórumok között. A szén iránti igény csökkenése például együttjár a munkaerő átképzésével, a fiatalok pályaválasztásának az új igények szerinti befolyásolásával. Ez pedig nem lehet csupán a pártszervezet gondja, hanem konkrét állami, tanácsi intézkedéseket igényel. Érdemi koordináló tevékenységet fejthet ki a pártbizottság a különböző szektorokban tevékenykedő vállalatok közötti társulások létrehozásában is. Ennek ugyanis nincs általános jogú állami felügyeleti szerve. Megyei pártbizottságunknak vannak is hasznos tapasztalatai, amelyeket az állami és szövetkezeti gazdaságok közös sertéstenyésztési társulásának megalakításában szerzett.

— A reform a párt vezető, irányító tevékenységével, munkamódszereivel szemben is nagyobb igényeket támaszt. A gazdasági döntések jelentős decentralizálása maga is a területi, s ezen belül a járási és városi pártbizottságok, valamint az üzemi pártszervek önállóságának kibontakoztatását igényli. Hiszen ők a megnövekedett jogkörű területi, illetve vállalati és üzemi vezetők azonos szintű „partnerei". A pártélet fejlesztése tehát — egyebek között — szervesen illeszkedik azokhoz a törekvésekhez és tendenciákhoz, amelyek gazdasági életünkben jelentkeznek.

Digitized by Google

A vázolt törekvések a pártmunka ámyaltabbá, sokoldalúbbá válásáról tanúskodnak. Ismételten hangsúlyozom, hogy a reform elveinek népszerűsége és a reform elveit képviselő pártmunka pozitív kölcsönhatásban van egymással: a reform elveinek elfogadtatása és gyakorlati alkalmazása segítette a párt tömegkapcsolatainak erősödését. Ebben az összefüggésben teljesen érthető, hogy pártszervezeteink a magukénak vallják a reformot, s szívesen, odaadással munkálkodnak annak következetes alkalmazásán.

A gazdaságirányítás új rendszere kedvező feltételeket teremt a szocialista demokratizmus további szélesítéséhez. A döntési hatáskörök decentralizálódása, a helyi önállóság növekedése, az anyagi és erkölcsi érdekeltség meglevő rendszere, az ellenőrzés demokratikusabbá tétele – mindez együtt megnöveli az egyes ember és a tulajdonosi osztály szerepét és felelősségét a termelési-gazdaságossági folyamatokban. Ebből is fakad az a sok kezdeményezés, ötlet, helyi öntevékenység, amelyet szinte mindenütt látunk.

E kedvező tapasztalatok nem rejtik azonban el előttünk gyengeségeinket, amelyek távolról sem újkeletűek. A pártszervezeteknek a gazdasági építőmunka szervezésében, irányításában óvakodniuk kell attól, hogy olyan feladatokat vállaljanak át, amelyek nem az övék. Hogy mikor, mivel, milyen mélységig foglalkozzanak, hogy e bonyolult folyamatban szinte mindennap megőrizzék és kialakítsák a pártbizottságokat egyedül megillető pozíciót, hogy ne dolgozzanak mások helyett, de a saját feladataikat jól végezzék – ez nehéz és nagyon összetett követelmény. Itt nem lehet előre kialakított sémák szerint cselekedni, mert ugyanaz a gond területenként és pártbizottsági szintenként is más-más módon vetődik fel. Az önálló, a kérdésekben gyorsan eligazodó vezetési stílus kialakítása tehát nagyon fontos teendőnk a pártmunka minden szintjén. Végső soron a területi pártmunkát mindenekelőtt azzal mérhetjük, hogy milyen mértékben hatják át az új és helyes törekvések az alapszervezetek tevékenységét.

Hogyan alakult a múlt évben a termelőszövetkezeti parasztság sorsa, s mi várható e téren az 1969-es évtől?

SZABÓ ISTVÁN elvtársnak,
a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa elnökének válasza:

Az 1968-as év annyi aggódást és örömöt, olyan sok eseményt hozott, hogy ezeknek csupán leltárszerű felsorolása is hosszúra nyúlna. Ezért csak a termelőszövetkezeti parasztságot közvetlenül érintő események egy részére térek ki.

Elsőként kell említenem a kormány által végrehajtott árreformot. Nőtt a termelőszövetkezetek önálló elhatározásainak szerepe a tervezésben, a vállalati eredmények felhasználásában, a beruházásokban. Megváltozott a termékforgalom rendszere, javultak az üzemi tevékenység kiszélesítésének feltételei. Az új termelőszövetkezeti törvény a változott körülményeknek megfelelően szabályozta a termelőszövetkezetek működését.

Mindez és még sok más intézkedés rövid idő alatt éreztette kedvező hatását. Meggyőző tények bizonyítják, hogy gazdaságirányításunk új rendszere nagy erőket szabadít fel, új és vonzó perspektívákat nyit a termelőszövetkezetek számára. Egyúttal beigazolódott az is, hogy a tervgazdálkodás új rendszerében is biztosítható a népgazdasági igényeknek megfelelő termelés.

A termelés növekedésének ütemét 1968-ban – a még nagy szerepet játszó természeti hatásokon kívül – elsősorban már a műszaki és anyagi ellátás, a kemizálás lehetőségei határozták meg, minthogy megnőtt a termelési kedv, a hozzáértés, és fokozódott a technológiai fegyelem.

Ezekből fakad, hogy 1968-ban a közös gazdaságok termelése – változatlan áron számítva – kereken 10 százalékkal haladta meg az előző évi szintet. A közös gazdaságoknak az állami és szövetkezeti felvásárlásban való részesedése elérte a 61 százalékot. S minthogy kedvezőetlen, aszályos időjárású évünk volt – tavasszal ez volt az aggódás egyik forrása – nagyon jelentősnek kell tartanunk ezeket az eredményeket.

Digitized by Google

Lehetővé vált, hogy a tsz-tagoknak a közösből származó jövedelme is növekedjék. A termelőszövetkezetek jövedelemfelosztását az jellemzi, hogy a termelés nagyobb arányban emelkedik, mint a tagok személyes jövedelme, a termelés 10 százalékos növekedése mellett a tagok részesedése mintegy 5 százalékkal emelkedett. 1967-ben 14 862 forint, 1968-ban pedig – nem végleges adat szerint – 15 500 forint jutott országos átlagban egy-egy dolgozó tsz-tagnak. Ez az átlag azonban figyelemre méltó különbségeket takar. Az egész éven át rendszeresen dolgozó tagok átlagos évi jövedelme elérte a 18 000 forintot (havi 1500 forintos jövedelem), a tagság csaknem 40 százalékáé azonban 8000 forint alatt maradt (havi 650 forint körüli jövedelemmel). Ez arra figyelmeztet, hogy még igen jelentős rétegeket kell a tsz-eknek rendszeres munkához juttatniuk a foglalkoztatási lehetőségek növelésével.

A termelőszövetkezeti tagok és családok jövedelmének jelentékeny hányada a háztáji gazdálkodásból származik, bár a közös gazdaságok erősödése révén ez évről évre csökken.

Nőtt a tsz-tagokat megillető társadalmi juttatások értéke. Közülük a meghatározott rendeltetésűek (egészségügyi és szociális ellátás, oktatás, kultúra, sport, üdülés stb.) 55 százalékkal, a személyes rendeltetésűek pedig ennél is nagyobb mértékben nőttek.

Érthető, hogy a szövetkezeti parasztság örömmel és megnyugvással fogadta azokat a változásokat, amelyek módot adnak a termelés fejlesztésére és növelik megélhetési biztonságát, életszínvonalát.

Ami az 1969-es évet illeti: a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa úgy foglalt állást legutóbbi ülésén, hogy a tsz-eknek mindenekelőtt gazdálkodásuk eredményességének fokozásával kell hozzájárulniuk tagságuk helyzetének további javításához. Népgazdasági tervünk a mezőgazdasági termelés 2–3 százalékos növelésével számol, de a tsz-ektől 5–6 százalékos termelésnövelést vár. A terv kilátásba helyezi a műtrágyaellátás javítását: 500 000 tonnával nő a felhasználható műtrágyamennyiség. Ha mérsékelten is, de növekszenek a mezőgazdaság beruházási lehetőségei.

Ilyen körülmények között a tervben kitűzött célok reálisak, s a termelőszövetkezetek képesek arra, hogy az ezekből reájuk háruló feladatokat teljesítsék. E célból azonban tovább kell, hogy növekedjék bennük a közgazdasági hatásokra való érzékenység, és tovább kell hogy lépjenek a reform gyakorlati megvalósításának útján.

A gazdálkodás eddigi eredményei és a szövetkezeti parasztság gondolkozásmódjának egészséges fejlődése ebben a vonatkozásban is bizakodással tölthet el bennünket. Pártunk agrár- és szövetkezetpolitikája pedig biztosíték arra, hogy ha tovább javul a tsz-ek munkája, akkor nem lesz akadálya az említett célok elérésének.

Mi a véleménye az áruellátottság, az árszínvonal és a jövedelmek 1968. évi alakulásáról?

KESERŰ JÁNOSNÉ elvtársnőnek,
a belkereskedelmi miniszter helyettesének válasza:

A kiskereskedelmi forgalom 1968-ban 112 milliárd forint volt, kereken 7 százalékkal több az előző évinél. Nemcsak a nagyobb forgalomhoz szükséges árufedezetről gondoskodtak a vállalatok, szövetkezetek, hanem javuló áruválasztékot is tudtak biztosítani.

Kiemelkedően javult ez évben az állati termékek (hús, tejtermék, baromfi, tojás, hal) kínálata, a borok és az üdítőitalok, a műszálas ruházati cikkek, a szintetikus mosószerek és egyes tartós fogyasztási cikkek választéka. Javult az áruellátás a kiskereskedelem közvetlen beszerzése és az importcikkek révén is. Az importcikkek részaránya 1968-ban az áruforgalomnak mintegy 12 százalékát tette ki.

Digitized by Google

Az 1968. január 1-i árreform a fogyasztási cikkek széles körét érintette. Az áremelések és árcsökkentések együttes hatására 1968 elején a fogyasztói árszínvonal kb. 1,5 százalékkal alacsonyabb volt az 1967. évinél. A fogyasztói árak 1968-ban tovább változtak, a következőképpen:

A hatóságilag rögzített és maximált árak – az 1968 januárjában csökkentett árak is, mint a cukoré, a tejtermékeké, a televízióé, a hűtőszekrényé stb. – lényegében változatlanok maradtak. Emelkedtek azonban – különösen júniustól kezdve, az aszály következtében – az idénycikkek árai. Ugyanakkor – a reform céljainak megfelelően – a rugalmas árformákba sorolt termékek széles körében az áruk ára kezdett igazodni a keresleti-kínálati viszonyokhoz.

Az árváltozások összhatása következtében 1968 első három negyedévében a Statisztikai Hivatal által megfigyelt, lényegében a teljes kiskereskedelmi forgalmat kitevő 69 árucsoport közül 45-ben az átlagos ár alacsonyabb vagy ugyanakkora volt, mint az 1967. évi, 24-ben pedig magasabb, 1968 októberében a fogyasztók által vásárolt áruk és szolgáltatások árszínvonala már lényegében elérte az egy évvel korábbit. Az árszínvonal tehát januártól október végéig kb. 1,5 százalékkal növekedett. A januári árakhoz képest főként egyes ruházati cikkek, a bútor, az üveg- és porcelánáruk ára emelkedett.

Felmerülhet az a kérdés, hogy nem ellentétes-e ez a tendencia a párt életszínvonal-politikájával. Úgy vélem, nem ellentétes, mert a lakosság pénzjövedelme ennél nagyobb mértékben növekedett. A Statisztikai Hivatal adatai szerint 1968 november végéig a lakosság pénzjövedelme 8 százalékkal volt magasabb az 1967. évinél. A bérből és fizetésből élők egy főre jutó pénzjövedelme 1968-ban kb. 6 százalékkal nőtt. Figyelembe véve, hogy 1967-hez képest az árszínvonal alig változott, megállapíthatjuk, hogy az egy főre jutó reáljövedelem is hozzávetőleg hasonló arányban növekedett.

Nem ilyen egyszerű megállapítani a paraszti jövedelem alakulását. Azt tudjuk, hogy jelentősen nőtt a parasztság egy főre jutó pénzbevétele is, de az évvégi zárszámadások előtt nem tudjuk, hogyan alakult a paraszti fogyasztás, amely részben a saját termelésből, részben a termelőszövetkezettől kapott természetbeli juttatásból származik. A kereskedelem adatai azt mutatják, hogy a paraszti lakosság élelmiszervásárlása az üzletekben lényegesen megnövekedett. Ebből arra következtethetünk, hogy stagnált vagy csökkent a termelőszövetkezetek természetbeli juttatása, illetve a parasztság saját termelésből származó fogyasztásának aránya. Mindezek következtében joggal becsülhetjük úgy, hogy a paraszti reáljövedelmek is nőttek, legalább olyan arányban, mint a bérből élőké.

Megállapíthatjuk tehát – és ez igen fontos tapasztalat –, hogy az 1968-ban bevezetett, rugalmasabb árrendszer nem keresztezte a párt életszínvonal-politikáját, s ezt a lakosság nagy csoportjainak egyidejű életszínvonal-növekedésével tudtuk érvényesíteni.

A fejlődés tényekkel, számokkal alátámasztott fő tendenciái tehát pozitívak. Tudjuk azonban, hogy a fő tendenciák – bár a fejlődés szempontjából ezek a legdöntőbbek – nagy „szóródásokat" takarhatnak, s nem elégítik ki azokat a fogyasztókat, akik esetleg hiába keresnek egy-egy cikket, vagy akik a választék hiánya miatt bosszankodnak, vagy akiknek az egyéni vásárlási lehetőségét éppen rontja egy-egy cikk árolakulása.

Meg lehetünk-e elégedve az áruellátásban, a fogyasztói árakban és a jövedelmekben elért eredményekkel? Nem. Látjuk a problémákat, a hibákat és a nehézségeket is. Az elért színvonal azonban szorosan összefügg gazdasági fejlettségünkkel, a kialakult termelési és árstruktúrával. Utópizmus lett volna, ha azt várjuk a reformtól, hogy egy év alatt csodákat tesz. De nem is helyes minden problémát az irányítási rendszer nyakába varni. 1968 tapasztalatai alapján joggal állíthatjuk azonban, hogy az áruellátás javításában, az árak népgazdasági szempontból célszerűbb megállapításában, a vállalati munka javításában sok tartalék van, s ezeket a gazdasági mechanizmus következetesebb alkalmazásával fel lehet tárni és a lakosság érdekében hasznosítani lehet.

Digitized by Google

Milyen szerepet játszott a múlt évben közéletünkben a népfrontmozgalom, milyen időszerű feladatokat kell megoldania a szocialista nemzeti egység továbbfejlesztése érdekében?

TRAUTMANN REZSŐ elvtársnak, nyugalmazott miniszternek, a Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága alelnökének válasza:

A népfrontmozgalom az elmúlt évben fontos állomásához érkezett, megerősödve, magasabb fokon folytatta tovább közéletünkben kijelölt tevékenységét. Újjáalakult közel 3700 népfrontbizottság, megválasztottak mintegy 120 000 bizottsági tagot. A Hazafias Népfront megtartotta kongresszusát, sorban a negyediket. A párt népfrontpolitikája sikeresen, egyre szélesebb társadalmi alapokon valósul meg a mozgalom keretében. Fejlődésünket gátolják ugyan előre nem látott, nehezítő tényezők, de felfelé ívelő folyamatában mégis mind többen és mind nagyobb felelősséggel vállalnak – mindennapi fárasztó munkájukon felül – önként részt közügyeink intézésében, gondjaink, bajaink orvoslásában, a szocialista gondolkodástól idegen, előrehaladásunkat hátráltató nézetek feltárásában és leküzdésében. Mint olyan ember, aki elkötelezettsége folytán közelről tekinthet be a mozgalom mindennapi munkásságába, tanúsíthatom, hogy a hazához hű, a szocializmust igenlő magyar állampolgárok, kommunisták és pártonkívüliek, a különböző világnézetet valló, de azonos társadalmi és nemzeti célokat követő hazafiak száz- és százezrei, köztük ifjak és veteránok is, segítik elő országszerte a népfrontpolitika érvényrejutását. S hogy milyen eredménnyel, azt nemcsak politikai és gazdasági életünk kedvező alakulásán lehet leméri, hanem a tudomány, az irodalom, a művészetek sikerein, a közgondolkodás érlelődésén, a művelődés iránti igény növekedésén is, vagy azon a fegyelmezett magatartáson, amelyet egész lakosságunk tanúsított a múlt év válságokkal teli napjaiban.

A népfrontmozgalom közéletünk számottevő tényezőjévé vált. Az időszerű, de évekre szóló feladatokról szólva, itt csak a legfontosabbakat emelhetem ki.

Behatóan foglalkozik népfrontmozgalmunk a nemzetközi kérdésekkel, mindenekelőtt azokkal, amelyek elválaszthatatlanok a béke ügyétől, következésképpen társadalmi fejlődésünk, nemzeti előrehaladásunk ügyétől. Elsőrendű feladatának tekinti a népek közötti barátság eszméjének ápolását, a nemzetközi békemozgalomban való közreműködést, a szocialista tábor országaihoz, különösen a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink elmélyítését. A nemzetközi feszültség növekedése nélkülözhetetlenné tette a lakosság gyors és pontos tájékoztatását, az agresszió elleni tiltakozások, a függetlenségükért harcoló népek melletti együttérzést kifejező megmozdulások társadalmi szervezését. Népfrontbizottságaink sikerrel töltik be ezeket a feladataikat, s felhívásukra – hogy csak a legeredményesebb, ma sem szünetelő akciót említsem meg – szinte egész lakosságunk összefogott, hogy segítse, bátorítsa a hős vietnami népet.

Népfrontmozgalmunk egyik legátfogóbb, a köz- és magánélet egészére kiterjedő, politikai és gazdasági céljainkat szolgáló feladata – a szocialista demokratizmus fejlesztése. Az országgyűlési és tanácsválasztások lebonyolítása, szocialista intézményeink működésének állandó javítása, a bürokratikus jelenségek elleni társadalmi fellépés, a törvények tiszteletére, az állampolgári fegyelemre való társadalmi nevelés, a tanácsok és a lakosság kapcsolatainak közvetlenebbé tétele – ezek olyan feladatok, amelyekkel népfrontbizottságaink állandóan foglalkoznak. Vitára bocsátják az érdekütközéseket, vélt vagy tényleges ellentmondásokat, felfogásbeli különbségeket vagy eltéréseket – minthogy ezek a jelenségek szocialista társadalmunkban sem szűntek meg –, ha kell, bírálatot mondanak róluk, s demokratikus eszközökkel szorgalmazzák feloldásukat. Idetartozó, újszerű feladat a gazdaságirányítás reformjának, szocialista építésünk ez idő szerint legnagyobb jelentőségű lépésének támogatása felvilágosítással, neveléssel, jobb és hatékonyabb munkára, nagyobb önállóságra való serkentéssel, az anyagi érdekeltség elvének messzemenő elismerésével, szembeszállva az önző, anyagias gondolkodással.

Hivatása népfrontmozgalmunknak a szocialista nemzeti tudat, a hazafiság érzésének ébren tartása és eszmei formálása. E sokrétű feladatnak éppen úgy része nemzeti hagyományaink feltárása, honismeretünk gyarapítása, a szocialista országokkal való

Digitized by Google

szorosabb együttműködésünk hazai feltételeinek javítása, szocialista rendszerünk, honvédelmünk erősítése, a közélet iránti érdeklődés felkeltése, mint az, hogy szembeszállunk a nacionalizmus, a nemzeti elkülönülés csalóka ábrándjaival és a kozmopolita nemzetietlenséggel. Ide tartozik az idősebb nemzedékeknek az a kötelessége is, hogy idejében beültesse az ifjúságba a haza iránti odaadás, a felelősségérzet magvát.

A szocializmus teljes felépítésének időszakában ezeknek a feladatoknak és más hasonlóknak a napirendre tűzése, és megoldásuk a népfrontmozgalom legfontosabb politikai célját, a párt tulajdonképpeni népfrontpolitikáját: a szocialista nemzeti egység fejlesztését szolgálja. Ez a politika társadalmunk minden osztályának és rétegének összefogására, mindenekfelett a munkás-paraszt szövetségre, a kommunisták és pártonkívüli hazafias erők közös politikai és társadalmi cselekvésére épül. A szocialista nemzeti egység fejlesztése a népfrontmozgalomra háruló olyan kötelezettség, mely igen sok állandó és még több, időben, térben és jellegében változó feladatot foglal magában. Népfrontbizottságaink most, az új esztendő kezdetén, az új elhatározások időszakában, kijelölik feladataikat és felkészülnek ezek végrehajtására. Kísérje sok siker egész évi munkásságukat!

Mi a véleménye a hazai tudományos tevékenység és a társadalmi szükségletek közötti viszonyról?

PÁL LÉNÁRD elvtársnak, az MTA levelező tagjának,
a Központi Fizikai Kutató Intézet igazgató-helyettesének válasza:

A tudomány és társadalom kapcsolatáról az utóbbi években sok szó esik, mert mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a tudománynak egyre fontosabb szerepet kell betöltenie a társadalmi fejlődés meggyorsításában. Hogyan tölti be a hazai tudomány ezt a szerepét, milyen tényezők akadályozzák és milyen tényezők segítik a társadalmi szükségletek és a tudományos tevékenység összhangját?

A tudományt érintő társadalmi szükségletek forrásait elsősorban az ipari és mezőgazdasági termelés, a közlekedés, a gyógyászat és más fontos ágazatok távlati fejlesztését szolgáló új berendezések, anyagok, eljárások, irányítási és szervezési módszerek alkalmazási igényei alkotják. Fontosnak tartom azonban annak hangsúlyozását is, hogy a társadalmi szükségletek objektíve a tudományok belső fejlődéstörvényeiből következő igényeket is magukban foglalják, és ez egyértelműen megköveteli a termeléssel közvetlenül nem kapcsolatos, de új ismeretek feltárásában hatékony tudományágazatok állandó fejlesztését.

Erre a körülményre azért kell utalnom, mert a fejlődés ütemét sok területen ma már éppen az új elvek és törvényszerűségek feltárásának üteme szabja meg. Ez azt jelenti, hogy az új elvek, törvényszerűségek feltárásával foglalkozó, úgynevezett alapkutatást egyre szorosabb szálak fűzik a gyakorlathoz. Hazai tudományos életünkben ma már észlelhetők egészséges kezdeményezések az alapkutatási tevékenység és a gyakorlat közötti gyümölcsöző kölcsönhatás kialakítására. Van azonban olyan veszély is, hogy a tudományos kutatás szükségszerűen merev kategorizálása kisebb-nagyobb ellentéteket idéz elő az alapkutatással, az alkalmazott és a fejlesztő kutatással foglalkozó intézmények között. Ennek a leküzdéséhez a legjobb módszer a tudományos kutatási tevékenység olyan komplex szervezése, amely célszerűen megválasztott arányokban egyetlen programon belül biztosítja a különböző típusú kutatások összhangját.

Az új gazdaságirányítási rendszer hatására a kutatóintézetek egy részében az tapasztalható, hogy tevékenységük közeledik a rövid távon jelentkező népgazdasági szükségletekhez. A kutatási szerződések nagy része helyes irányba terelte a kutatási célkitűzéseket, de sok helyen ma még egyszerű műszaki fejlesztési feladatokat is kutatási

Digitized by Google

célokként kezelnek. Ez azzal a veszéllyel jár, hogy háttérbe szorul a termékeink nemzetközi versenyképességét leginkább biztosító új elvek, eljárások, törvényszerűségek feltárása.

A gazdaságirányítási rendszer első évében tudatosan alkalmazott „fékek" (vám, letét stb.) sok területen visszaszorították a tudományos és műszaki fejlesztéshez szükséges korszerű berendezések, anyagok és eljárások importját. Ez objektíve nem segítette elő a műszaki fejlődést. Helyes volna megvizsgálni e „fékek" fokozatos kikapcsolásának lehetőségét. Erre különösen a tudományos kutatások leggyorsabban fejlődő ágazataiban volna nagy szükség.

A tudományos tevékenység és a társadalmi szükséglet összhangját nagymértékben fokozná, ha a társadalom távlati fejlődési szükségleteinek felmérése alapján megfelelő távlati tudományos koncepciókat dolgoznánk ki. Szinte mindenki egyetért azzal, hogy szükség van olyan országos tudományfejlesztési koncepció kidolgozására, amely meghatározza a távlati szükségleteket tükröző legfőbb irányokat és arányokat.

Tudományos kutatóintézeteink jelenlegi helyzetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a tudományfejlesztés üteme globálisan lelassult. Ebből az következik, hogy csak egyes ágazatokban, és ott is csak erős koncentrálással, gyakran a kutatóhálózat szerkezetének hatékony megváltoztatásával biztosíthatjuk a fejlődés kellő ütemét. A szerkezetváltozásban a belső intézkedések mellett alapvető fontosságú az, hogy az új struktúrában jelentős szerepet kapjon a nemzetközi és különösen a szocialista országokkal való együttműködés. Meg vagyok győződve arról, hogy a tudományos tevékenység szocialista integrációja nélkül nemigen folytathatunk hosszú távon eredményes és versenyképes kutatást. Ezért számunkra alapvetően fontos a nemzetközi együttműködés fokozása, az érdekeket kölcsönösen szolgáló kutatási tevékenység kialakítása. Mindez nagymértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy fokozódjék a társadalmi szükségletek és a tudományos tevékenység közötti összhang.

Hogyan ítéli meg filozófiai közéletünk helyzetét? Hogyan értékeli a filozófiai életünkben folyó vitákat? Milyen feladatok állnak a filozófia területén dolgozó kommunisták előtt?

TŐKEI FERENC elvtársnak,
a tudományok doktorának válasza:

A kérdés nagyon megtisztelő; zavarba is ejt, mert attól tartok, véleményemet legfeljebb jelezni tudom, megalapozni és kifejteni azonban néhány mondatban lehetetlen.

Mai filozófiai és ideológiai vitáink során gyakran hallunk „többféle marxizmusról". Ez a kifejezés tudományos, elméleti értelemben épp oly képtelenség, mint ha például „többféle darwinizmusról" beszélnénk azon az alapon, hogy a darwinisták között éles viták folytak. Mindamellett kétségbe nem vonható tény, hogy – politikai ellenfeleink között éppúgy, mint saját sorainkban – számos olyan irányzat és áramlat jelentkezik, amelyek marxista igénnyel lépnek fel, és amelyek között igen lényeges különbségek, sőt ellentétek vannak. Ez történelmileg kialakult helyzet, amelyet tarthatunk kedvezőnek (ha termékeny vitákra vezet és szélesíti a kommunista mozgalom elméleti spektrumát), és tarthatunk kedvezőtlennek (ha terméketlen vitákra vezet és gyengíti a mozgalom elméleti egységét), de amelyet tényként tudomásul kell vennünk. Bármennyire igaz is, hogy – tudományos és elméleti értelemben – csak egyféle marxizmus lehetséges, dekrétumokkal aligha érhetjük el, hogy a mai, „irányzatokat" tenyésztő helyzet megvál-

Digitized by Google

tozzék. Az „egyféle" marxizmust semmiképpen sem lehet megteremteni azzal, hogy egynek a kivételével minden más irányzatot betiltunk. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a módszer mindenekelőtt a marxista elmélet továbbfejlődését akadályozza, lehetetlenné teszi a valóban tisztázó vitákat, következésképpen az így megteremtett „egyféle marxizmus" látszategység lehet csupán, s „egyfélesége" nem a marxizmus egysége. Ha valóban a marxizmus egységének helyreállítása a célunk, akkor a lényegbevágó elméleti vitákat végig kell vívni, s a termékeny vitákból – saját sorainkban – végül is nem „győztesek" és „vesztesek" kerülnek ki, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyaránt „győztesek". A szabad vitában ugyanis minden „irányzat" vagy áramlat hozzájárulhat a marxizmus kifejtéséhez azokkal a sajátos szempontokkal és megfogalmazásokkal, amelyek ma még talán „irányzat"-jellegét alapozzák meg, holnap azonban a magasabb-fejlettebb egységen belül kívánatos sokféleség sajátos aspektusait jelentik majd.

Káros-e politikailag a marxizmus mai „többfélesége"? Természetesen igen nagy károkat is okozhat; a kommunista világmozgalom mai ellentétei fájdalmasak. Am ha közvetlen feladatainkat, a magyar kommunisták tennivalóit és a marxizmus magyar „irányzatainak" vitáit tekintjük, véleményem szerint nincs okunk aggodalomra. A mi vitáink főleg akörül forognak, miképpen fogjuk fel a marxizmusnak azt a középponti jelentőségű elvét, hogy „az emberek maguk csinálják történelmüket", hogyan állítsuk elméletünkben is méltó helyére a társadalmi individuumot, az embert. Ha pedig meggondoljuk, hogy gazdasági mechanizmusunk reformjának igazi megvalósítói, a gazdasági, jogi stb. eszközök mozgásba hozói, az új mechanizmus döntő mozgatóereje csakis az egyének lehetnek, könnyen beláthatjuk, hogy vitáink centrális problémája: aktuális és jövőbeni feladataink elméleti megalapozása. A XX. kongresszus történelmi fordulata után megtalálni a szocialista építés fejlettebb, érettebb formáit: ez minden szocialista ország legfőbb feladata. Új gazdasági mechanizmusunkat sikerre vinni, keretei közt a szocializmus dinamikáját kibontakoztatni: ez a mi fő dolgunk; elméleti megalapozás nélkül azonban nem megy. Ez a munka csak néhány éve indult meg, természetesen nem juthattunk még el kiérlelt és „végleges" megfogalmazásokhoz. Néhány homályos, félreérthető vagy hibás formulától azonban nem dől össze a világ; majd kijavítjuk őket. Aki azonban eleve gyanakvással és vádaskodással fogad például egy olyan filozófiai művet, mint Lukács György elvtárs még csak készülő „Társadalomontológiá"-ja, amely egyén és társadalom viszonyának nagyszabású elemzését ígéri, aki türelmetlenül csap le már az „előzeteseknek" egy-egy vitatható mondatára is, az, nézetem szerint, nem Lukács „irányzatával" (vagy inkább iskolájával, sőt „iskoláival") kerül szembe, hanem a párt politikájának egészével, s minthogy indulóban levő új gazdasági mechanizmusunknak a lényegét nem érti vagy nem fogadja el, helyesen tenné, ha mindenekelőtt saját nézeteivel kapcsolatban vonna le megfelelő következtetéseket. Ugyanakkor az „előzetesek" szerzőitől is elvárható lenne, hogy ne vagdalkozzanak meggondolatlanul, ne támadjanak minden más felfogást vagy formulát egy olyan állítólagos „irányzat" képviselőiként, amelynek megalapozó műve még el sem készült.

Természetesen van antikommunista „marxizálás" is: ilyen nézetek eljuthatnak Magyarországra is. Sorainkban is felbukkannak időnként polgári demokratikus illúziók, vagy éppen anarchista vágyálmok. Az ilyesmit az imperializmus propaganda-központjaiban „fellazulásnak" nevezik, s mint „fellazítást", saját eredményükként könyvelik el. Meggyőződésem, hogy számításaik nem válnak valóra. Az antikommunizmus és a tudományos kommunizmus között mindig is, ma is a non-konformizmus, a lázadás és utópisztikus ábrándozás széles sávja helyezkedik el. Kispolgári forradalmiság és ábrándozás, marxizmus előtti nézetek tenyésznek ebben a széles sávban, képviselői azonban – egészében véve – nem ellenségeink, hanem potenciális és jórészt gyakorlati szövetségeseink. Vitában kell megnyernünk őket, és ha Marx, Engels és Lenin marxizmusa van a kezünkben, nem maradhatunk alul a küzdelemben.

Digitized by Google

A művészek kedvező feltételeket várnak a társadalomtól az alkotáshoz, és munkájuk értelmét a társadalom szolgálatában, a közönség progresszív igényeinek kielégítésében látják. Mit vár az új évben ennek a kölcsönösségnek a termékeny kiaknázásától?

SIMON ISTVÁN elvtárs, költő, válasza:

A művészet minden korban igényelte a közönséget, jóllehet maga a művészi alkotás mindig az önkifejezés valamiféle legyűrhetetlen vágyából születik. De a művészetnek elengedhetetlen föltétele az is, hogy az alkotó hatni akarjon valami közegre, s ezért aztán sohasem volt közömbös annak a kornak a szelleme és társadalmi légköre, melyben egy-egy kiemelkedő életmű létrejött.

A szocialista társadalom, ahogy az élet minden szegmentumában, a szellemi és művészeti életben is igényt tart a tevékenységek irányítására. Természetesen, ahogy a gyakorlati életben elkövetett hibák állandó korrekciót igényelnek, a szellemi élet, különösen a művészeti, még inkább rászorul az állandó kontrollra; hiszen – mint a nem is oly régi tapasztalat bizonyítja – a rossz irányítás e téren sokkal nehezebben helyrehozható hibákat követhet el, s évtizedekre visszavetheti a természetes fejlődést. Némely korábbi hiba hatását most érezzük csak, amikor riadtan menekülnek az elkötelezettség vállalása elől olyan egyéniségek is, akik másfél évtizede még maguk is hirdették azt és tevékenységükkel letagadhatatlanul ma is a vállalók soraiban vannak. Különféle iskolák alakulnak világszerte a társadalomtól független művészet igazolására, jogainak megmagyarázására, s a legkülönfélébb csűrés-csavarással fejtegetik, miért szükséges a művészetnek kibújni a társadalom figyelő gyűrűjéből. Ez hatással van a hazai szellemi közvéleményre is. De épp ezek is mutatják, mintegy a fonákjáról, a menekülés lehetetlenségét, a közösség jelenvalóságának fontosságát, s az egykori torzulásoktól való alkotói félelmet is.

Talán ez a problémáinkat fonákjáról fölvillantó helyzet is bizonyítja: a művészek mindig kedvező munkafeltételeket várnak a társadalomtól. Az alkotás szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy a művészeteket serkentő igény és a közvélemény állandóan szelektáló ítélete az éppen megszületett alkotásokkal milyen viszonyban van. Másképp nehezen magyarázhatnánk meg, hogy a társadalmi „felügyelet" ellen oly hevesen tiltakozók miért igénylik mégis a társadalmi, a közösségi elismerést, s miért oly nosztalgikusan szomorú a panaszuk, ha mellőzik, nem ismerik el őket.

A művészetek koronkénti színvonalát progresszivitásukhoz szokták utólagosan mérni. Magától értetődő tehát, hogy a művész, az író ma sem adja alább: munkája értelmét – még ha hangosan talán be sem vallja – a társadalom szolgálatában látja, a közösség progresszív igényének nemcsak kielégítését, hanem serkentését, fejlesztését szeretné segíteni.

Beszélhetünk-e – persze, úgy általában és a progresszivitás értelmében – homogén, tömegméretű igényről a művészetekkel összefüggésben? Sajnos, nem. Hiszen akkor mi szükség volna a szocialista társadalomirányításon belül a kulturális élet állami, társadalmi ellenőrzésére? Csakhogy az a közegellenállás, amely éppen a modern, a progresszív művészi törekvések terjedésének gátja még, nemcsak a művészek előtt tornyosul, hanem a vezető társadalomirányító erőket is nehéz föladat elé állítja. A kialakulatlan ízlés, az igény nem a giccs és primitív szentimentalizmus felé húzná-e el a közönség egy tekintélyes részét? Honnan kaphatna ez inspirációt a jóra, ha nem attól az iránymutatástól, amely a közös érdekből összefogott progresszív kulturális vezetésnek – mely társadalmilag lehetőséget kapott befolyása érvényesítésére – és a haladó, szocialista művészi törekvéseknek az akaratából tevődik össze?

Az olló tehát, mely oly tágra van nyitva még, nem a társadalmi elkötelezettség és a művészi szabadság szembeállításától lesz jóval kisebb szögű, hanem attól, ha a társadalom leghaladóbb erői és a művészetek egymást támogatva érvényesítik közös érdekeikből eredő fontos szempontjaikat. (A legszívesebben csak azt írnám: a jó diktatúráját.)

Digitized by Google

Milyen lényeges és közös érdekű szempontra utalnék most, hogy – visszafelé és ugyanakkor előre is tekintve, az új évre – végiggondolom e nélkülözhetetlen kölcsönösséget? Legelőször is társadalmunk demokratikus fejlődésére. A demokratizmusban látom ugyanis a most még kétfelé, egyrészt a közvéleményre, másfelől a művészre feszélyezően ható, felemás hangulat eloszlatásának és a kétféle ízlés közötti hézag minimálisra csökkentésének szinte egyedüli lehetőségeit. A közvélemény tekintélyes része – mint említettem – a kisebb ellenállás irányába tör nyomban, ha a művészi produkciók megítélésében magának kell döntenie. Láthatjuk például, hogy a harmincas évek polgári bóvlijának utánzata is milyen komoly rangot érhet el a szocializmusban, s mintha a mi társadalmunk szentesítené művészetté – szocialista jelzővel ellátva – azt is, amit még a kapitalista társadalom sem vett igazán komolyan, vagy csak annak tekintette, ami volt: szórakoztatóiparnak. Ha viszont sikerülne az egészséges emberi igényből kiinduló és nem manipulált vitaszellemet széles körben kialakítani, hogy ne a már-már kötelező snobság vagy – a művészetek oldaláról – a látszatellenzékiség domináljon, mint igaznak vélt művészi ismérv, akkor kulturális és általában egész szellemi életünk közhangulata s benne az alkotóké is lényegesen javulna.

Gyógyíthatatlan optimizmusom sugallja: minden adottságunk megvan, hogy ne csak remény, hanem valóság legyen hamarosan ez a művészeti életünkre is majd oly termékenyen ható és közvéleményünket is jobban az igazi művészetekhez kapcsoló közállapot, a természetes vitaszellem.

SZABÓ ISTVÁN elvtárs, filmrendező, válasza:

Melyek azok a kedvező feltételek, amelyeket a művészek a társadalomtól kaphatnak? A legelső mindenekelőtt: a bizalom, annak az elismert és vállalt tudata, vagy legalábbis feltételezése, hogy a művész társadalmát akarja szolgálni. Munkáival társadalmát akarja szebbé, „lakhatóbbá", mind emberibbé tenni, az élő ember gondjaira akar választ találni, vagy legalább a gondok sugallta kérdéseket feltenni, hiszen tudjuk, hogy sorskérdésekben a kérdés feltevése a nehéz. Nem akarom mellékesnek feltüntetni a feltételek anyagi részét (sok műalkotás – látszatra feleslegesen – több százezer vagy több millió forintos befektetést igényel), de a hit a művészet társadalmi szerepében az a legfontosabb, legnagyobb művészetserkentő feltétel, amelyet a társadalom megadhat. Egy társadalom jó szellemi közéletének egyik legjobb hőmérője – érzésem szerint – a művészeti viták, a láthatóan fejlődő gondolatok, tehát művek sora. Szembenézni önmagunkkal nem annyit jelent, hogy szembekerülünk önmagunkkal. Szembenézni társadalmunk napi helyzeteivel nem azt teszi, hogy szembekerülünk társadalmunkkal. A társadalmat építeni is csak a valós tények állandó figyelembevételével lehet. A művészet nem nélkülözheti az igazságot, az igazság pedig bizalmat kér, hogy valóban segíteni lehessen vele.

De sokszor bizalmat igényel a forma is, amelyben az igazság megjelenik. Bizonyos összefüggések művészi vagy akár tudományos feltárására alkalmatlanok a régi összefüggések ábrázolási formái. A szemlélő ilyenkor zavarba jön, nem találja a megszokott, a várt szépséget, s hogy felfedezze az újabb forma esztétikumát, az nagyobb figyelmet, akaratot, bizalmat igényel.

A nagy formai találkozások újító művész és közönsége között ritkák, s talán olyan korok sajátjai, mikor a társadalom progresszivitásban megelőzi a művészeket. Így Eizenstein „Patyomkin páncélos" című műve, az új útra induló filmművészet egyik legnagyobb darabja, forradalmi indulóvá változott – Sica „Biciklitolvajok"-ját már bukás kísérte, s Resnais „Szerelmem, Hirosima" című művét, amely formai forradalmat jelentett a filmművészetben, csak szűk közönségréteg érdeklődése segítette sikerre. Bizalmat kér tehát a forma is.

Van-e a művészetnek társadalmi szerepe Lehet-e egy mű olyan módon értékes a társadalom számára, mint egy vízierőmű? Példákkal bizonyíthatom, hogy lehet, s a példák azt is bizonyítják, hogy egyre nagyobb, gazdagabb skálájú lehet a hatás, ha a társadalmakat valóban érintő művek állandóan, sorozatosan, s nem egyenként, fehér hollóként jelentkeznek. Kialakulhat a művek körül olyan művészeti-társadalmi közélet, amely gazdagítja, serkenti a társadalmi tudatot, társadalmunk egészét. Makk Ká-

Digitized by Google

rely „Megszállottak" című filmje beszédtéma volt a nagyobb társadalmi érdeklődésű, „nyugtalan" emberek között. Herskó János „Párbeszéd"-e már megrázó társadalmi megnyilatkozásokat, vitákat és ellenvéleményeket, életük példáját emlegető együttérzőket hívott a közvélemény elé. Kovács András „Hideg napok"-ja — természetesen több, itt nem említett progresszív film feloldó hatása után — szinte egész közéletünket felkavarta, s hosszú ideig mozgó, tudatot formáló közügye volt társadalmunknak.

Mit várok tehát a progresszív közönségtől? Progresszív szemléletű műélvezést, tartalmi és formai kérdésekben egyaránt, s ennek a progresszív közönségrétegnek a gazdagodását. Ez lassú folyamat, de már a valóban értékes művek támogatásában lemérhető. Lehet, hogy a „Megszállottak"-at, a „Tízezer nap"-ot, a „Hideg napok"-at vagy régebbről akár a „Hannibál tanár úr"-ot szám szerint kevesen nézték meg, de az ilyen művekről még ma is beszélnek, emlékeznek rájuk, életünk részévé váltak tehát, és ez a művészet társadalmi szerepe. A közönséget szolgálni kell, nem pedig csak kiszolgálni adott ízlését. A csupán szórakoztató, pihentető művek iránt is joggal támaszthatjuk az ízlésgazdagítás igényét, ezek is ábrázolhatnak új irányzatokat, így észrevétlenül segíthetik a bonyolultabb műélvezői munka kialakulását. Germi „Válás olasz módra" című vígjátéka, Antonioni „Éjszaka" című műve, vagy Fellini „Nyolc és fél"-je ugyanarról a társadalomról és sok tekintetben azonos kérdésekről is szól, s a három film együttesen gazdagítja és segíti egymást a nézőkhöz való útjukban.

Én tehát olyan új évet várok, amelyben az emberek szeretnek majd moziba járni. De valami belső megérzésből, csak a jó filmekhez ülnek be, az értékteleneket pedig csúfosan megbuktatják. Ez nagyon szép lenne . . . !

SOMOGYI JÓZSEF elvtárs, szobrászművész, válasza:

A körkérdéseknek számomra mindig van valami lélektani feszélyező sajátosságuk. Uram bocsá', majdnem olyasmi, mint amikor emlékkönyvbe kell írnom. Az ember szeretne röviden, kedveset, találót, de igazat is mondani.

A pontosság kedvéért állapodjunk meg abban, hogy társadalmon — a feltett kérdés tükrében is — széles skálára gondolunk, mind anyagi, mind szellemi vonatkozásban. Gondjaink elsősorban mindig ilyenfajta vizsgálódásban jelentkeznek. A valóságos helyzet — a társadalom és a művészet kapcsolata — rosszabb a legszélesebb közvélemény-kutató vendégkönyvek jelzéseinél is, mert ezekbe csak az ír, aki legalább elmegy egy-egy kiállításra. Az egyik probléma szerintem a szélesség és a társadalmi teljesség viszonya körül feszül. Lehet, hogy egyik-másik művészetnek a helyzete, például az irodalomé, a kívülálló számára tisztázottabbnak látszik, mint a képzőművészeté, mégis úgy hiszem, társadalmunkban a művészetek sorskérdései lényegében azonosak.

Kétségkívül igaz, hogy a művészet egyik értelme vagy feladata a társadalom szolgálata, de amiként az ember nem állampolgárt akar létrehozni, hanem legbensőbb boldogsága érzékelhető valóságára, gyermekre vágyik, úgy mű is csak belső feszültségből jön létre. Sorsa a társadalomban ezután dől el. Szolgáló erővé később válik, akkor, amikor gyökeret tud verni a társadalomnak azokban a rétegeiben, amelyek érzékenyek a kort meghatározó erők felismerésére. Ezeken keresztül áramlik majdan szét szélesebb távlatokba.

E felismerésre képes rétegen nem valami arisztokratikusan leszűkített szellemi kört értek: társadalmi bázisra gondolok. E társadalmi bázis felismerése is a kulturális politika egyik feladata. A társadalom teljessége nem alkalmas erre az érzékenységre, hisz a közelmúlt hatvan-hetven évének kétségkívül nagy művészeti eredményei sem részei a teljes szélességű társadalmi életszükségletnek. Emiatt, azt hiszem, felesleges aggódnunk, s nem kell valamiféle patétikusan fontoskodó glorifikálással eltúloznunk a művészet hatóképességét. Tudomásul kell vennünk, hogy sok embernek még nincs rá szüksége, s hogy szüksége legyen rá, attól még nagyon messze vagyunk, társadalmi formáktól, megújhodástól függetlenül. Összegező számadásainkba sokszor bekerülnek ezek is, és ők hamisítják meg a képet.

Digitized by Google

A súlyosabb hiba azonban az volna, ha ennek nyomására, pillanatnyi indulatok hevében, szubjektív ítéletek alapján, olyan műveket tennének ki a széles társadalom Tajgetosz-hegyére, melyekről korántsem bizonyos, hogy életképtelenek. Lehet, hogy sok közülük ezt is túlélné. Mégis úgy hiszem, a szocialista társadalom nemcsak anyagi feltételeket teremt szellemi létének kialakításához, hanem ereje az is, hogy kulturális politikája vállalja a közös gyötrelmet az alkotókkal, amíg egy-egy öntörvényű személyiség kialakul. Sok türelemre, hozzáértésre van szüksége ehhez, csak kívülről nem szabad szemlélnie ezt.

A körkérdésben szereplő „közönségnek", mint gyűjtőfogalomnak, véleményem szerint nincs progresszív igénye. A korból, a társadalomból fakadó művészet pedig valamiképpen mindig progresszív szándékú. A társadalom és művészet közötti, manapság sokat hangoztatott törésnek, úgy vélem, egyik gyökere itt van. A képzőművészet elkötelezettsége például – röviden, éppen csak érintve egyik problémáját – szélesebb, egyetemes, humánus elkötelezettség is, nemzeti tradíciói és megújhodott társadalmi elkötelezettsége mellett. A téma, a tartalom gondolatiságát feszegeti. Formai gondjai ennek a jegyében vajúdnak, és már régen nem az a kérdés, hogy „figuratív vagy nonfiguratív" – már itthon sem.

Hogy mit várok a most következő évtől? Talán kitűnik az eddigiekből, hogy e kérdések pontosabb felismerését, azzal a tiszta szándékkal, amely ma már kulturális politikánk sajátja. De várok talán egy láthatatlanul jelenlevő szervező erőt is, mely ügyes tapintattal segíti jobban egymásra találni a különböző művészetek kortársait. Félő, sokakról csak a lexikonokból derül majd ki, hogy egyidőben éltek.

A művészet egy és oszthatatlan. Nálunk most majd mindegyik ágában lüktető, izgalmas, megújulni akaró erő él. Ennek kiteljesedése az egységes szellemi élet lehetősége nélkül nem maradéktalan. S az már szinte közhely, hogy a kritika közvéleményalakító erejét jobban kellene mozgósítani.

Digitized by Google

CSAPÓ LÁSZLÓ:

A gazdasági szabályozók természetéről

Gazdaságirányítási rendszerünk, amely a központi tervezést a szabályozott piaci viszonyok megteremtésével kapcsolja össze, s az állam által meghatározott gazdasági szabályozók rendszerének működtetésével törekszik gazdaságpolitikai céljaink megvalósítására, a várakozásoknak megfelelően **eredményesen funkcionál.** Ami egy-két évvel ezelőtt elméleti feltevés volt csupán, az ma már mindennapi gyakorlatunk. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy nem következett be törés a gazdaságunk fejlődését jelző legfontosabb mutatókban; a termelés, a reálbér, az export, az import stb. a tervezettnek megfelelően, vagy attól csak lényegtelen eltérésekkel emelkedik. A foglalkoztatottság és a beruházások egyidejűleg emelkednek. Gazdasági életünket általában a vállalatok élénk kezdeményezései, a piac igényeinek kielégítésére való törekvés és a gazdasági expanzióra való erőteljes törekvés jellemzi. Mindez kétségtelenül a gazdaság szabályozott piaci szervezetének jó működését jelzi. Ugyanakkor az a körülmény, hogy nem következett be lényeges változás a korábban tapasztalt gazdasági tendenciákban, csak pillanatnyilag tűnik kedvezőnek, mert a további hatékonyabb, erőteljesebb fejlődéshez ez nem elegendő. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a gazdasági hatékonyság tekintetében éppen csak a változás feltételeinek megteremtése felé lépegetünk.

Jelenlegi gazdasági helyzetünket a tényezők két sora határozza meg:

a) a korábbi gazdasági döntések kihatásai és

b) a szabályozott piac s a megfelelő szabályozási rendszer kialakulása. Ez a második azonban még nem gyakorol olyan nyomást a vállalatokra, hogy a hatékonyság érezhetően, erőteljesen megjavult volna.

Az utóbbi körülmény részben tudatos döntéseink eredője, hiszen gazdaságirányítási rendszerünk bevezetésekor a **stabilitás** társadalmi követelményét össze kellett egyeztetnünk azzal az igényünkkel, hogy **hatékonyabban működtessük** erőforrásainkat. Ez a szükséglet továbbra is fennáll. Gazdaságunk hatékonyabb, termelékenyebb működését teljes foglalkoztatottság és növekvő reálbérek mellett kell elérni. Ezeknek a követelményeknek **együttes** megvalósítása azonban csak tervezési és gazdaságirányítási rendszerünk állandó finomításával, a szabályozók tökéletesítésével, a piac erőteljesebb működésével érhető el.

Ez utóbbi szükséglet indokolja, hogy sokoldalúan és elméleti igényességgel foglalkozzunk a gazdasági szabályozók közgazdasági természetével. Abból a kérdésből kell kiindulnunk, hogy **mit kívánunk velük szabályozni?**

Bármelyik gazdasági szabályozót vesszük is — az árat és az árrendszert, a bérrendszert, az adórendszert, a hitelrendszert, a költségvetési rendszert, a vámokat vagy a közvetlen állami utasításokat, — **ezek a piacot szabályozzák.**

Digitized by Google

Vagy a kereslet nagyságának és struktúrájának szabályozásával hatnak közvetlenül a piacra (mint pl. a jövedelemszabályozók), vagy a kínálat színvonalának és struktúrájának szabályozásával (mint pl. az importvámok és engedélyek, letétek, a kapacitásbővítést és termelés-felfutást szabályozó hitelek vagy beruházási döntések stb.), vagy pedig közvetve hatnak a piacra azzal, hogy meghatározzák a gazdálkodó egységek számára azokat a szabályokat és ösztönzőket, amelyek a vállalati döntéseket befolyásolják.

A piacot természetesen meghatározott társadalmi célok (preferenciák) **érdekében** és **szolgálatában** szabályozzuk. Ilyenek például a reálbér növekedése, a teljes foglalkoztatottság, s ezek biztosítása érdekében; a nemzeti jövedelem növekedési ütemének viszonylag magas szinten tartása stb.

A különböző gazdasági szabályozók tehát vagy azokat a feltételeket határozzák meg, amelyek között a piac működik, vagy pedig közvetlenül a piacot, a kereslet-kínálat volumenének és szerkezetének, illetve kölcsönös viszonyuknak szabályozásával.

Összefoglalóan: **gazdasági szabályozóinkat általában úgy lehet definiálni, hogy ezek piacszabályozók.**

Ezzel a meghatározással látszólag nem sokkal jutunk előre a szabályozók közgazdasági természetének megértésében. Valójában mégis a leglényegesebb pontról indulunk el.

A piac az áru-metamorfózisok (Á—P—Á) milliós nagyságrendű, állandóan megjelenő és tovatűnő folyamatában létezik. Ez a folyamat a **cserefolyamat.** A cserefolyamat intenzitása, terjedelme, növekedése mögött (ha most másodlagos okoktól eltekintünk, pl. a spekulációtól, realizálhatatlan termeléstől stb.) a termelés növekedése (a piaci kínálat növekedése) húzódik meg, amelyet a kereslet növekedése hív életre. A gazdasági szabályozókkal **különböző pontokon a cserefolyamatot korlátozzuk, vagy ösztökéljük** és ezen keresztül hatunk a termelés (a kínálat) és a kereslet viszonyára.

Nyilvánvaló azonban, hogy az „áru—pénz" és a „pénz—áru" csereaktusok sokmilliós nagyságrendjéből olyan tendenciák alakulhatnak és alakulnak ki, amelyeket nem láthattunk előre, vagy amelyek nem kívánatosak valami olyan társadalmi preferencia szempontjából, amelyet pedig a cserefolyamat **ellenére** el kívántunk érni.

Az előbbiekből, vagyis a csereaktusok egyidejű sok milliós nagyságrendjéből és az ezekből levezethető lehetséges kombinációk óriási számából az is következik, hogy a cserefolyamat intenzitása, szerkezete, terjedelme **viszonylag rövid idő alatt** és gyorsan változhat, illetve változik, vagyis a **piaci viszonyok viszonylag rövid távon változó viszonyok.** Ebből pedig az következik, hogy ha a piacot szabályozni akarjuk, akkor **a szabályozókat is viszonylag rövid idő alatt változtatnunk kell** attól függően, és olyan irányban, ahogy gazdaságpolitikai céljaink, illetve a piaci tendenciák szükségessé teszik ezt.

A piaci szabályozók tehát általában rövid távú szabályozók. Ennek alapján kell megítélni azt az immár kialakulóban levő és a gazdasági szabályozókkal dolgozó emberekben már-már gyökeret eresztő nézetet, hogy vannak olyan szabályozók, amelyek hosszabb távra, akár egy-egy ötéves terv időszakára érvényesek, mások pedig rövid távon változtathatók. Ezt a kategorizálási lehetőséget valójában a cserefolyamat természete s ezért e folyamatot szabályozó eszközök közgazdasági természete zárja ki, azzal, hogy a

Digitized by Google

cserefolyamat sokszor előre nem látható, de általában viszonylag gyorsan bekövetkező változásai, hullámzásai rövid távon változtatják a piaci viszonyokat, mind a külső és belső piacokon, mind a részpiacokon. Ha az említett nézeteket elfogadnánk, egyszerűen megfosztanánk magunkat attól a lehetőségtől, hogy hatékonyan szabályozhassuk a piacot, a cserefolyamatot, mert nem avatkozhatnánk be **egyszerre minden rendelkezésünkre álló eszközzel,** vagy nem minden eszközünket használhatnánk **a kellő időben.**

Tételezzük fel, hogy valamilyen oknál fogva a vállalatok nagyobb nyereséghez jutnak, mint amennyit terveztünk, s ezért többet kívánnak beruházni, noha beruházási javakat előállító kapacitásaink korlátozottak. Ekkor túlkereslet alakul ki a beruházási piacon. Ha ez olyan méreteket ölt, hogy a népgazdaság egyensúlyi állapotát veszélyezteti, akkor nyilvánvalóan **minden** rendelkezésünkre álló szabályozó eszközzel **egyszerre** és **összehangoltan** kell beavatkoznunk, hogy a megfelelő időpontban elérjük a kellő hatást. Nyilvánvaló, hogy a nyereségnek a tervezettnél nagyobb növekedését igen sokféle konkrét ok idézheti elő. Csak ezek mérlegelése alapján lehet eldönteni, hogy **milyen eszközökkel, milyen nagyságrendben, az eszközök alkalmazásának milyen kombinációival** lehet levezetni, illetve enyhíteni az ebből eredő feszültséget. Így például a beruházási túlkereslet fékezése céljából egyszerre kell csökkenteni a költségvetésből finanszírozott beruházások volumenét, emelni a váratlan és kiugró nyereségek adóját (akár egyszeri direkt jövedelemtöbbletadó kivetésével), korlátozni a hitelkibocsátást, emelni a kamatlábat, csökkenteni különböző állami támogatásokat és szubvenciókat, emelni a beruházási javak importjára kivetett vámokat, emelkedni hagyni bizonyos kritikus beruházási javak árait stb. Mindez attól függ, hogy

a) milyen mértékben kívánjuk, vagy milyen mértékben lehet fenntartani az eredetileg tervezett beruházási színvonalat,

b) milyen mértékben tartjuk elviselhetőnek a beruházási javak túlkeresletével járó feszültséget.

Előállhat az ellenkező helyzet is, egy korábbi korlátozó politika hatására. Ilyenkor a szabályozóknak stimuláló jellegű, ellentétes irányú kombinált elmozdítására van szükség.

Hogy mikor és nagyságrendileg milyen mértékben kell megváltoztatni az egyes szabályozókat és a szabályozási rendszert, **az nem elvi, hanem gyakorlati kérdés,** amelyet racionális cselekvés szabályai szerint adott helyzetben csak konkrétan lehet eldönteni. Sok éves tapasztalat kell majd ahhoz, amíg egy-egy ilyen konkrét helyzetben el tudjuk dönteni, hogy melyik szabályozót milyen mértékben változtassuk meg. Ami azonban **elvi kérdés,** az az, hogy az adott gazdaságpolitikai célok fenntartása esetén — minthogy a piaci viszonyok gyorsabban változnak, mint a tudatos szabályozás — **rövid távon is lehet és kell változtatni a gazdasági szabályozókat,** ha a gazdaságpolitikai célok **érdekében** akarjuk működtetni a szabályozott piacot.

A szabályozott piacon való beavatkozásnak szigorú szabályai vannak, s ezeket nem lehet következmények nélkül megsérteni. Ilyen szabály a **kellő időben** való beavatkozás szükségessége is.

A szabályozott piac működésétől azt várjuk, hogy növelje a társadalmi munka hatékonyságát, azzal, hogy anyagilag érdekeltté teszi a gazdálkodó szervek kollektíváit és ezek tagjait egyéni munkájuk hatékonyságának növelésében. Ez azonban **nem alakulhat ki magától.** Csak akkor alakulhat ki, ha ez a szabályozott piac **elegendő nyomást gyakorol** a vállalatokra, s ez a nyomás **kényszerít** (az anyagi érdekeltség révén) a termékegységre eső élő- és

Digitized by Google

holtmunka-ráfordítás leszorítására. A mi viszonyaink között **ez nem lehet spontán folyamat.** A gazdasági szabályozók **időben történő, tudatos** változtatása az, amelytől jórészt függ ennek a nyomásnak az intenzitása, a hatékonyság emelkedése. Ha **nem követjük,** vagy nem **időben** követjük a szabályozókkal a piaci viszonyok változásait, akkor ennek vagy a hatékonyság, vagy az egyensúly, vagy más kazdaságpolitikai célunk látja kárát.

Ezért nem lehet elfogadni azt a nézetet, amely a piacszabályozókat „tartós" és „nem tartós" szabályozókra bontva, az előbbiekről kimondja, hogy ezek évekig, vagy egy egész ötéves terv időszakában megváltoztathatatlanok, az utóbbiakról pedig azt, hogy csak ezek változtathatók.

Mindebből természetesen nem az következik, hogy helyes **permanensen változtatni** a szabályozókat. Ez lehetetlenné tenné a vállalati kalkulációhoz szükséges biztonságot. Csupán arról van szó, hogy **akkor** változtassunk, amikor a piac kikényszeríti ezt, vagy amikor mi változtatjuk gazdaságpolitikánkat. Egyébként pedig azt a szabályt kell követnünk, hogy a lehetőségek szélső határáig (s ez az időtartamra is érvényes) fenn kell tartanunk a szabályozóknak azt a nagyságrendjét, amelyet terveink alapján tudatosan alakítottunk ki, vagyis addig, amíg a körülmények jelentős változása ki nem kényszeríti a módosítást terveinkben, és ezzel szabályozóinkban is.

Azt is látnunk kell, hogy az egyes szabályozók „rugalmassága" tekintetében is vannak különbségek. Könnyebb változtatni mondjuk a rövid lejáratú hitelek kamatlábát, mint az adórátákat, könnyebb a kibocsátható hitelek volumenét, mint a költségvetési beruházások színvonalát. Ebből azonban nem következik, hogy a kevésbé „rugalmas" szabályozókat **nem kell** megváltoztatni, ha a helyzet úgy kívánja, és az sem, hogy egy-egy szabályozó változtatása önmagában is hatékony lehet. Például nem lehet egyedül a hitelszabályozókkal megakadályozni — mondjuk — a beruházások „elfutását".

Ezzel elérkeztünk a gazdasági szabályozók természetének egy másik fontos sajátosságához. Ha eddig ugy definiáltuk őket, mint **piacszabályozókat,** s a piacot, mint az A—P—A mozgások végtelen láncolatát, vagyis **mint cserefolyamatot,** amelyben a munkamegosztás kialakult rendje mellett a tevékenységek cseréje lezajlik, akkor most úgy is definiálhatjuk szabályozóinkat, mint **folyamat-szabályozókat.** A gazdasági folyamatok legátfogóbb, legaggregáltabb kategóriája az újratermelési folyamat, vagy más néven az **eszközök összforgási folyamata.** Gazdasági szabályozóink tehát ezen összfolyamat egyes részeit vagy oldalait szabályozzák. Az összfolyamat részfolyamatok eredője. Bármely részfolyamatnak a lényeges változása kihat az összfolyamatra, s ez utóbbinak változása a részfolyamatok alakulására. **Itt tehát a kölcsönhatás a legfontosabb. Ennek megfelelően az egyes szabályozók között is kölcsönhatás áll fenn.** Ebből rendkívül fontos gyakorlati következtetések adódnak.

Az első következtetés: a gazdasági szabályozókat nem lehet **egymástól függetlenül,** a kölcsönhatásokban okozott változások felmérése, becslése és más szabályozók megfelelő módosítása nélkül változtatni.

Ezzel kapcsolatban kell már most felhívni a figyelmet egy másik, a szabályozókkal kapcsolatban kialakuló nézetre, amely szerint a különböző szabályozók között **alá- és fölérendeltségi viszony, meghatározott rangsor áll**

Digitized by Google

fenn. Így például az árszabályozás és árpolitika — mondják — alá van vetve a szélesebb monetáris politikának. Ez a fajta rangsorolás elméletileg nemigen tartható vagy bizonyítható, nem is lehet tehát minden időre érvényes elv. Nincs ugyanis olyan gazdasági szabályozónk, amely **közvetlenül** szabályozná az összfolyamatot mint olyant. Csak olyan szabályozóink vannak, amelyek az egyes részfolyamatok szabályozásával hatnak az **eredőre, az összfolyamatra.** Ebből következik, hogy nincs a szabályozók között valamilyen állandó alá- és fölérendeltségi kapcsolat, hanem hosszabb távon **mellérendeltségi, kölcsönhatásból eredő** kapcsolat van.

Ebből kiindulva lehetne megfogalmazni a következő gyakorlati alkalmazási szabályt: **a gazdasági szabályozók folyamat-szabályozók, ezért valamely folyamat, vagy az összfolyamat megváltoztatása, eltérítése csak a szabályozók kölcsönhatásán alapuló egész szabályozási rendszer mozgatásával lehetséges.**

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy valamely gazdaságpolitikai cél elérése érdekében minden esetben az egész szabályozási rendszert, minden szabályozót meg kell változtatni. Elképzelhető, hogy valamely részfolyamat változtatása — amelyhez csak egy vagy néhány szabályozót kell mozgatni — más részfolyamatokban indukált változások révén az összfolyamat változását vonja maga után. Miközben tehát elméletileg kizárjuk a szabályozók „hierarchiáját" általában, elméletileg el kell ismernünk, hogy vannak a szabályozási rendszerben „relatív kritikus pontok". Ezen azt értjük, hogy adott konkrét célok és piaci viszonyok mellett mindig kialakulnak olyan „kritikus" szabályozók, amelyeknek elsősorbani változtatása maga után vonja az egész rendszer változását, például hatékonyságának növelését. Ma például a szubvenciók és más támogatások rendszerének megfelelő változtatása ez a „relatív kritikus pont", holnap azonban az ár vagy a vám válhat azzá.

Ahogy a folyamatoknál a kölcsönhatás a dolgok lényege, úgy a szabályozók rendszerében is — amely csak e folyamatokra való tudatos ráhatás eszköze — a kölcsönhatás a legfontosabb. Ez az álláspont azért olyan fontos, mert megvéd bennünket a bármely irányú szélsőségektől, illetve illúzióktól. Aki így látja a dolgot, az nagyon jól tudja: egy-egy változtatással nem lehet csodát művelni, nincsenek tehát biztos receptek sem. Másrészt azt is jól látja, hogy milyen óriási munkát és figyelmet, elemzést és tervezést követel a szabályozóknak összehangolt rendszerként való mozgatása, nem gondolhatja tehát azt, hogy ez rövid időközökben és minden súrlódástól mentesen lehetséges.

Van azonban egy olyan alá- és fölérendeltségi viszony, amelyről mint általánosan érvényes elvről itt szólnunk kell; ez pedig a **gazdaságpolitika, illetve gazdaságpolitikai célok és a gazdasági szabályozók közötti viszony.** Itt a gazdasági szabályozók **alá vannak rendelve a gazdaságpolitikai céloknak.** Ha a szabályozók ellentétbe kerülnek a gazdaságpolitikai célokkal, akkor **általában** a szabályozókat kell megváltoztatni.

Kivételképpen előfordulhat olyan eset is, hogy a gazdaságpolitikai cél bizonyul hibásnak, s ez abban is megmutatkozik, hogy a gazdasági szabályozók egész rendszerének mozgatásával sem tudjuk a kívánt eredményt elérni. Ilyenkor ellentmondások, súrlódások keletkeznek a gazdasági szabályozók és a célok között.

A fő gazdaságpolitikai célok általában egy meghatározott rendszerben foglalhatók össze, amelyet társadalmi preferenciák rendszerének nevezhetnénk. A főbb gazdaságpolitikai célok rendszere és a gazdasági szabályozók

Digitized by Google

között felléphetnek lényeges különbségek, súrlódások, ezen azt értem, hogy például egy adott időszakban nagyságrendileg nem megfelelően állapítjuk meg a felhalmozás és fogyasztás arányát, s a szabályozókat ehhez igazítjuk. A fogyasztás ekkor valamelyest emelkedik ugyan, de nem annyira, hogy a termelőket eléggé ösztökélje a termelékenység növelését célzó erőfeszítésekre. Ilyenkor a gazdasági szabályozók változtatásával nem lehet magát a problémát megoldani. Nem állhat fenn tehát tartós ellentmondás, súrlódás a gazdaságpolitikai célok és a szabályozási rendszer között; ez előbb-utóbb vagy a szabályozási rendszernek, vagy a gazdaságpolitikának, vagy mindkettőnek a változtatását kényszeríti ki. A gazdaságpolitikai céloknak a szabályozókkal szembeni primátusából következik, hogy nem lehet a gazdaságpolitikai célok nagyságrendjeitől függetlenül változtatni a gazdasági szabályozókat.

Ha eddig úgy definiáltuk gazdasági szabályozóinkat, mint piacszabályozókat, és mint folyamat-szabályozókat, akkor most a vázolt összefüggések alapján úgy is definiálhatjuk őket, mint a gazdasági folyamatba való **tudatos állami (központi) beavatkozás** eszközeit. Ebből következik, hogy a szabályozók változtatása **soha nem lehet öncél,** és mindig csak valamilyen, az egész gazdaságra vonatkozó gazdaságpolitikai koncepció alapján, ezzel összehangolva lehetséges — vonatkozzék ez rövid, közép, vagy hosszabb távra. Ezek az összefüggések határozzák meg a gazdasági szabályozók viszonyát egyrészt a népgazdasági tervhez, másrészt a piachoz.

Az a tény, hogy a gazdasági szabályozók (ár-, bér-, jövedelemszabályozók, adók, kamat, hitel stb.) a mi viszonyaink között **a tudatos állami** (központi) **beavatkozás és irányítás** eszközei, a tervgazdálkodás megvalósításának eszközeivé teszi őket. **A tudatosság a tervszerűség alapfeltétele.** Csak az tud előre meghatározott és tudatosan formált társadalmi célok érdekében gazdasági szabályzókkal hatni az újratermelés folyamatára, aki;

1. világosan felméri, hogy mit tűzhet ki célként,

2. ehhez ismeri a gazdaságot és ennek mozgástörvényeit,

3. tudja, hogy milyen eszközökkel következményekkel lehet befolyásolni, irányítani valamilyen folyamatot.

Más szóval: **az újratermelési folyamat tudatosan meghatározott arányainak gazdasági szabályozókkal történő állandó biztosítása: tervgazdálkodás.**

Az 1968-as év konkrét gazdasági tapasztalatai **most már gyakorlatilag bizonyítják** ennek az elméleti tételnek a helyességét. Mindennek óriási elméleti és gyakorlati jelentősége van. Pártunk Központi Bizottsága felismerte ezeket az összefüggéseket, amikor az irányítási rendszer továbbfejlesztéséről döntött, s úgy gondolom, nyugodtan el lehet mondani, hogy ez történelmi jelentőségű döntés volt.

Elméleti jelentősége mindenekelőtt a következő: minél fejlettebb valamely gazdaság, annál kiterjedtebb és bonyolultabb a munkamegosztás, amely a termelőket egymáshoz kapcsolja. Ezt a bonyolultságot csak fokozza az, ha **nyílt gazdaságról van szó,** amelyet a külkereskedelem és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok más formái a nemzetközi munkamegosztás kialakult rendszerébe is bekapcsolnak. Minél fejlettebb a munkamegosztás, annál intenzívebbek és kiterjedtebbek a termelők közötti kapcsolatok és annál in-

Digitized by Google

tenzívebb a cserefolyamat, annál nagyobb az Á—P—Á metamorfózisok száma. Ilyen körülmények között nem lehet több évre előre **részletekbe menően felmérni** a kereslet és a termelés szerkezetének várható alakulását. **Ezért gazdaságunk megelőző fejlődésének eredményeként olyan szintre jutottunk, ahol már nem lehet részletekbe menő utasításokkal hatékonyan szabályozni a termelés, elosztás, forgalom, fogyasztás folyamatait.** Míg a direkt tervutasításos rendszer gazdasági fejlettségünk alacsonyabb szintjén elősegítette a gazdasági struktúra gyors átalakítását, a fejlődés magas ütemének fenntartását, addig gazdaságunk mai fejlettségi szintjén — tapasztalataink alapján úgy ítéltük meg, hogy az jelenleg már — olyan beavatkozást jelent a gazdasági folyamatba, a munkamegosztás rendszerébe, amely e rendszer működését megzavarja és hatékonyságát lecsökkenti, anélkül, hogy jobb szabályozó rendszert hozna létre, mint a cserefolyamat, amely a munkamegosztás kialakult rendszerében működő szocialista termelőket **anyagi érdekeltségük** felhasználásával kapcsolja hatékonyan össze.

Ebből adódik az az elméleti következtetés is, hogy a mi viszonyaink között különösen ott, ahol a külkereskedelem is nagy szerepet játszik, s ahol a gazdaság nyílt jellegű — a gazdaságpolitikában megfogalmazott össztársadalmi célok leghatékonyabb megvalósításának módszere nem a tervutasításokkal való és ezeken alapuló gazdasági irányítás, hanem a központi tervnek gazdasági szabályozókkal való megvalósítása, a cserefolyamat (piac) határainak, intenzitásának, működésének tudatos, központi szabályozása útján. A gazdasági szabályozók tehát összekötő kapcsok a központi tervben megfogalmazott tudatos gazdaságpolitikai célok és a cserefolyamat között, vagyis a központi állami akaratnak a gazdasági folyamatok tudatos szabályozásának eszközei.

Akik jobbról támadják, vagy nem értik meg a szocialista tervgazdálkodásnak a szabályozott piac felhasználásával és gazdasági szabályozók igénybevételével működő rendszerét, azok abban reménykednek, hogy a piac és a gazdasági szabályozók működése a tulajdonviszonyok megváltoztatásához vezet. Ez a tévhit azon az elméleti tévedésen alapul, amely nem számol a tulajdonviszonyoknak a cserefolyamat jellegét meghatározó szerepével. A cserefolyamat azért lehet a mi viszonyaink között szabályozott folyamat, mert a tulajdon uralkodó formája a társadalmi tulajdon. Nyilvánvaló ezek után, hogy a cserefolyamat tudatos szabályozása nem vezethet a tulajdon jellegének megváltoztatásához; ellenkezőleg: a társadalmi tulajdonból fakadó előnyök kibontakozását segíti elő.

Tulajdonképpen ugyanennek az elméleti összefüggésnek a meg nem értéséből fakad azoknak a tévedése is, akik „balról" támadják, vagy nem értik meg a szocialista tervgazdálkodás és a szabályozott piac összefüggéseit. Akik azon az álláspontón vannak, hogy szocialista tervgazdálkodás csak direktív utasítások segítségével valósítható meg, azok nem értik azt, hogy fejlett, vagy közepesen fejlett gazdaságokban, ahol a munkamegosztás bonyolult rendszere alakul ki és az árutermelés megmarad, a társadalmi tulajdon **lehetővé és szükségessé teszi** a cserefolyamatnak, a piacnak és kategóriáinak: a keresletnek, a kínálatnak, az árnak, a pénznek, a kamatnak, a hitelnek stb. tudatos felhasználását, vagyis a piac szabályozását és ezen keresztül az újratermelés összfolyamatának szabályozását. A különböző gazdasági szabályozók (mint ár, hitel, kamat, bér, vám, adó stb.) a társadalmi tulajdon alapján alkalmasak a cserefolyamat tudatos (tehát központi terv alapján

Digitized by Google

történő) szabályozására, mégpedig hatékonyabb szabályozására, mint a tervutasítás. A szabályozott piac működésén alapuló tervgazdálkodás nagyobb hatékonysága abból származik, hogy a gazdasági szabályzókkal való központi irányítás lehetővé teszi a központi akaratnak egyértelmű és rugalmas, az anyagi érdekeltség révén ható átvitelét a gazdálkodó egységekre, miközben elegendő teret hagy nekik arra, hogy — ugyancsak a központilag szabályozott gazdasági érdekeltség útján — a rendelkezésükre álló termelőerők leghatékonyabb felhasználására törekedjenek. Akik tehát „balról" nem értik meg a szabályozott piac működésén alapuló tervgazdálkodás lényegét, azok azt nem látják, hogy fejlett munkamegosztás és fejlett árugazdaság fennállása esetén a társadalmi tulajdon megléte sem teszi lehetővé a cserefolyamat kikapcsolását és annak tudatos felhasználását szocialista gazdaságpolitikai, társadalmi céljaink megvalósítása érdekében.

Korda Vince: Olvasó férfi

Digitized by Google

HÁY LÁSZLÓ:

A nemzetközi politika változásainak gazdasági háttere

Az utóbbi években a világpolitikában igen jelentős változások következtek be, amelyek fokozatosan érlelődtek és a hatvanas években, különösen ennek az évtizednek második felében bontakoztak ki. A hatvanas évek elején még mélyen a fagypont alatt folyt a hidegháború, a gyarmati rendszer felbomlása még nem fejeződött be, az Egyesült Államok még nem merült bele a vietnami háborúba. De ha nem 1960-nal hasonlítjuk össze az 1968-as helyzetet, hanem a legutóbbi idők eseményeit mérlegeljük, akkor is jelentős változásokat figyelhetünk meg. Például az Egyesült Államok aláírta az atomsorompó-egyezményt, Washington arra kényszerült, hogy bejelentse Észak-Vietnam bombázásának szüneteltetését, az Egyesült Államok politikai elszigetelődése fokozódott, Franciaországot igen mélyreható, hatalmas sztrájkmozgalom rázkódtatta meg. Az itt következő rövid írás nem messzire visszatekintve ad képet a nemzetközi helyzet alakulásáról, csak a hatvanas évek eseményeit veszi sűrített formában figyelembe.

A változások okai nagyon különbözők: politikaiak, gazdaságiak, katonaiak, ideológiak. Véleményem szerint a gazdasági és műszaki fejlődés szerves egészet képez, és az így értelmezett *gazdasági tényező a helyzet alakulásának egyik legfontosabb eleme.* Ez határozza meg az erőviszonyok módosulását katonai téren is, és ez vezet az ideológiai harc előtérbe nyomulásához.

Az imperialista országok gazdasági fejlődésének az a szakasza, amely a második világháború után közel két évtizeden át tartott és amelynek jellemző vonása az igen gyors fellendülés volt, véget ért. A legutóbbi adatok szerint a társadalmi termék növekedése az ipari tőkésországokban az előző évhez viszonyítva 1967-ben 3,2% volt, 1968-ban 4,7, 1969-ben 3,6% lesz (az utóbbi két adat becslés). Felszínre kerültek az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország igen komoly gazdasági nehézségei, s ezek a dollár, a font és a francia frank válságában, valamint a nagy franciaországi sztrájkban robbantak ki. Az egész tőkés világban nőtt az infláció.

A szocialista országok ipari fejlődésének üteme gyorsabb, mint a fejlett tőkésországoké. Az európai szocialista országok ipari termelésének indexe (a Monthly Bulletin of Statistics szerint: 1963 = 100) 1960-ban 78, 1967-ben 135, a tőkésországoké ezekben az években 84, illetve 126 volt. A szocialista országok részesedése a világ ipari termelésében tehát növekszik. Különösen hatalmas a fejlődés (elsősorban a Szovjetunióban) stratégiai jelentőségű anyagok és gyártmányok tekintetében; például az acél-, a kőolajtermelés területén, valamint a gép-, a műszer- és a vegyipar döntő fontosságú ágaiban. A hatalmas gazdasági és műszaki fejlődés eredményezte a Szovjetunió védelmi erejének megsokszorozódását.

A világkereskedelem tükrözi többek közt a gazdasági erőviszonyok változását a tőkés világon belül. Jelentős eltolódások következtek be a nemzetközi

Digitized by Google

kereskedelemben az Európai Gazdasági Közösség, valamint Japán javára. 1960 és 1967 között a világ kivitelének volumene 58, Észak-Amerikáé 48, az Európai Gazdasági Közösségé 80, Japáné 137 százalékkal növekedett. Az imperialista országoknak a piacokért folytatott harca élesebbé vált; egyre növekvő mértékben rá vannak szorulva a szocialista országok piacaira. Az Egyesült Államok és Anglia valutáris nehézségei nagymértékben kivitelük elégtelenségére vezethetők vissza.

Viharosan bontakozott ki a hatvanas évek során a gyarmati rendszer szétesése. A fejlődő országok legtöbbjének gazdasági helyzete ebben az időszakban nem javult, hanem romlott, ami arra készteti őket, hogy korlátozni próbálják az imperialista kizsákmányolás terheit.

Ezek a gazdasági változások adják a *világpolitikában bekövetkezett eltolódások hátterét,* amelyeknek leglényegesebb vonásai a következők: a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok nemzetközi súlyának nagymértékű növekedése; a nukleáris háború veszélye és a hidegháború módosulása; az imperialista ellentétek fokozódása; a fejlődő országok szerepének és nemzetközi aktivitásának növekedése.

Először ezeket az általános vonásokat nézzük meg közelebbről, mielőtt a főbb imperialista országok nemzetközi politikájának sajátos helyzetükből következő módosulásait elemeznők.

A Szovjetunió, mint világhatalom, egyre döntőbb befolyást gyakorol a nemzetközi politika alakulására. Gazdasági növekedését hatalmas műszaki fejlődés kíséri. A Szovjetuniónak a haditechnikában, a rakéta- és űrkutatásban elért sikerei folytán egy nukleáris háború óriási kockázatot jelent az imperialista országok és nem utolsósorban az Egyesült Államok számára is. Angol katonai szakértők szerint a leghatalmasabb rakétákkal szemben a védekezéshez már nem a régebben feltételezett 15 perc, hanem csak 3 perc áll rendelkezésre (ezt írja angol források nyomán a nyugatnémet Wehrkunde, 1968. évi 7. számában). A Szovjetunió nagyhatalommá vált a tengereken is; hajóhada a Földközi-tengeren cirkál. Erősíti a Szovjetunió nemzetközi befolyását a vele szövetséges szocialista országok fejlődése, valamint az antiimperialista erők növekedésének tendenciája mind a fejlett tőkés-, mind a fejlődő országokban.

Az emberiségnek szerencséje, hogy *az erőviszonyok eltolódása a béke erőinek oldalán, nem pedig az imperializmus javára következett be,* mert különben már ránk zúdult volna a harmadik világháború. A Szovjetuniónak és szövetségeseinek a béke megőrzésére irányuló politikája nem változott, bár az erőviszonyok javukra tolódtak el.

Az imperialisták beszélnek ugyan békés egymás mellett élésről, de emellett folytatják az őrült fegyverkezést és konokul elutasítják a leszerelésre vonatkozó javaslatokat. Ez azonban nem azt jelenti, mintha semmi sem változott volna. Minthogy a szocializmus gazdasági és ezzel együtt katonai erői megnőttek, s így az erőviszonyok megváltoztak, az Egyesült Államok és a többi imperialista ország feladta az állandó háborús fenyegetődzés politikáját, amelynek szerves része volt a legdurvább eszközökkel folytatott hidegháború. Amióta a szocialista országok elleni fegyveres akciók nagy kockázattal járnának, az imperializmus kénytelen volt revideálni eddigi elgondolásait, és arra kényszerült, hogy a fegyveres fenyegetődzéssel óvatosabban bánjék és a hidegháború formáit is módosítsa.

A békésnek látszó módszerek kerültek előtérbe: a „beszivárgás", a „hídépítés", a „fellazítás", és az a törekvés, hogy megteremtsék e módszerek alkalmazásának legkedvezőbb lehetőségeit, legjobb feltételeit. A szocializmus ellen irányuló ideológiai harc fokozásáról, az ellenforradalom „békés" exportjáról

Digitized by Google

van szó, az egyes szocialista országokon belül kiépített hadállásokból is. Az ellenséges ideológia tartalma igen változatos. Itt csak egy módszert kívánok megemlíteni: a gazdasági nacionalizmust, amelynek az a lényege, hogy a szocialista országok gazdasági kapcsolatairól és a KGST-ről terjesztett hazugságokkal nacionalista indulatokat igyekeznek szítani.

A mai kor fő ellentéte a két rendszer szembenállása; ez minden vonatkozásban rányomja bélyegét a nemzetközi politika alakulására. Ez azonban nem akadályozza meg azt, hogy az egyenlőtlen fejlődés, illetve az erőviszonyok eltolódása folytán *növekedjenek az ellentmondások az imperialista országok körében.* Az Egyesült Államok gazdasági és politikai túlsúlya elég hosszú ideig valamennyire elfedte ezeket a súrlódásokat; az utóbbi években azonban egyre világosabban jelentkeznek.

Az európai monopóliumok növekvő ellenállást fejtenek ki az amerikai tőke behatolásával szemben, amelynek méreteit csak durván érzékelteti az, hogy 1950-ben 1,7, 1966-ban pedig 16,2 milliárd dollár volt az Európában beruházott amerikai magántőke (legalábbis ennyiről szól a kimutatás; ténylegesen jóval nagyobb) és évről évre erőteljesen növekszik ez az összeg. Az európai tőkéseket különösen az nyugtalanítja, hogy az amerikaiak túlnyomórészt a legdinamikusabb, a legnagyobb profitokat biztosító ágazatokban vetik meg lábukat. A profitok különböző csatornákon szétfolynak (leányvállalatokhoz, részvények vásárlására, más országokban való felhasználásra stb.), ezért összegüket becsülni is alig lehet. Annyi biztos, hogy az amerikaiak által Európában elért profitráta jóval magasabb az Egyesült Államokban elérhetőnél. A monopóliumok köreiben azt is kifogásolják, hogy az amerikaiak „technológiailag gyarmatosítják" Európa tőkésországait.

Nyugat-Európában az EGK országai nagy utat tettek meg az integráció irányában; megalkották a vámuniót, de sok tekintetben különböznek egymástól, ezért számottevő ellentétek mutatkoznak közöttük: Anglia közöspiaci tagsága, a mezőgazdasági árak egyeztetése, a kelet—nyugati kapcsolatok, a közösség további fejlődése tekintetében. A tagországok szerteágazó törekvései erősen korlátozzák az Euratom tevékenységét is. E nézeteltérések hátterében szorosan összefonódnak a gazdasági és a politikai elemek.

A Nyugat-Európában kiütköző ellentétek nagyon élénken jelentkeznek a NATO körül zajló vitákban. Ennek a jelenségnek itt csak néhány, az utóbbi években előtérben álló gazdasági vonatkozására mutatok rá.

Franciaország kivonulása a NATO katonai szervezetéből a NATO dezintegrálódásának kezdete. Ezt a meggyengülést (a fegyverzet fejlesztésével és létszámemeléssel) ellensúlyozni kívánják, ami azonban jelentős kiadásokkal jár, s a tagállamok egymásra igyekeznek hárítani ezt.

Franciaország kivonulása folytán meggyengült a NATO déli szárnya (ezzel együtt földközi-tengeri helyzete is), ezért megnőtt Spanyolország jelentősége az Egyesült Államok és az egész Atlanti Szövetség számára. Spanyolország egymilliárd dollárt kér Washingtontól fegyverzet beszerzésére. Az erre vonatkozó tárgyalások szeptember végén még eredménytelenül szakadtak félbe.

Az Egyesült Államok, de Anglia is nagyobb hozzájárulást kíván az NSZK-tól a kontinensen állomásozó csapatai ellátásának költségeihez, vagy legalábbis olyan mértékű hadi megrendeléseket, amelyek fizetési mérlegük megterhelését csökkentik. Az alku folyik.

A szovjet hadsereg egységeinek Csehszlovákiában tartózkodását felhasz-

Digitized by Google

nálja a nyugati propaganda arra, hogy a NATO megerősítését követelje. Az NSZK jár ebben a törekvésben legelöl. Az Egyesült Államok szívesen látná ezt, ha az európai országok költségére történnék.

A gazdasági kérdések évek óta erőteljesen belefolynak a NATO körüli tárgyalásokba. Az erre vonatkozó vitákat még fokozták az Egyesült Államok és Anglia fizetési mérlegének zavarai.

Az imperialista ellentétek növekedéséhez hozzájárul *a piacokért folyó harc éleződése* is. A világkereskedelem lassabban fejlődik, mint a megelőző években; 1967-ben 5 százalékkal nőtt, holott az előző három évben átlag évi 9,7 százalék volt a növekedése. A világkereskedelelemben való részesedés tekintetében igen jelentős eltolódások következtek be 1960 és 1967 között. Néhány ország részesedése 1967-ben a következő volt (a zárójelben levő szám az 1960. évi részedést mutatja): Japán — 5,5 (3,6), Olaszország — 4,6 (3,2), NSZK — 11,4 (10,0), Egyesült Államok — 16,4 (18,0), Anglia — 7,3 (9,0). Franciaország részesedése alig változott, valamivel 6 százalékon felül maradt. A részesedések elsősorban az Egyesült Államok és Anglia rovására növekedtek; érthető, hogy az export fokozására irányuló erőfeszítések e két ország részéről a legnagyobbak. De a többi ipari országban is erősödik az állami exporttámogatás, az NSZK-ban pedig a tőkekivitel fokozása.

A piacokért folyó harc éleződésének egyik fontos tünete a protekcionizmus terjedése. Alig néhány hónappal azután, hogy a GATT keretében — a kereskedelem liberalizálása jegyében — nagy nehezen aláírták a vámok csökkentéséről szóló egyezményt, az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország fizetési mérlegük kedvezőtlen alakulása folytán behozatali korlátozásokat léptetett életbe. Az Egyesült Államokban 38 év óta (a nagy válság óta) nem volt olyan erős a protekcionista hullám, mint jelenleg (U. S. News and World Report, 1968. VI. 24., 66. old.). Lényegében a protekcionizmus fokozódását jelenti a kívülálló országokkal szemben az, hogy 1968. július 1-én életbe lépett az EGK vámuniója. Az imperialista országok magatartása a New Delhiben rendezett világkereskedelmi konferencián szintén kifejezésre juttatta az importelhárítás szándékát. A protekcionizmus terjedése és az export fokozására irányuló törekvések gazdasági érdekösszetűzésekhez vezetnek és politikai súrlódásokat is keltenek,

A nemzetközi politikának azokat a változásait, amelyek *a fejlődő országok és az imperialista országok viszonyát* érintik, gazdasági vonatkozásban két tényező határozza meg: az egyik az imperialisták harca egymás között azért, hogy a neokolonializmus eszközeivel ki mennyit tud megkaparintani a fejlődő országokban szerzett zsákmányból, a másik pedig az imperialista országok gazdasági érdekösszetűzése magukkal a fejlődő országokkal.

A New Delhiben tartott nemzetközi kereskedelmi és gazdaságfejlesztési konferencia megmutatta, hogy fokozódnak az imperialisták és a fejlődő országok ellentétei, mert a monopoltőke neokolonialista módszerei következtében a fejlődő országok gazdasági helyzete nem javul, külkereskedelmi helyzetük romlott, egyre nyomasztóbban nehezedik rájuk az eladósodás, s legtöbbjük élelmezési állapota egyre fenyegetőbbé válik. A fejlett tőkésországok azonban nem mutatnak hajlandóságot kívánságaik teljesítésére.

Az ún. „segélyezés" zsákutcába került. A tőkésországok 1960—65-ben 50 milliárd dollárt fordítottak állami és magáneredetű „segélyre" (ebben az összegben benne foglaltatnak a hosszú lejáratú kölcsönök, de a rövid lejáratú hitelek nem), kétszer annyit, mint amennyibe összehasonlítható árakon számítva a Marshall-terv került (bonni Europa-Archiv, 1967 december). A politikai eredmények kiábrándítóak az imperialisták számára. A „segélyezés" csökkenőben van. Johnson legutóbbi költségvetési javaslata az előző évek-

Digitized by Google

hez képest már erősen leszállított összeget, 2900 millió dollárt irányzott elő külföldi segélyre, a kongresszus azonban 1600 millió dollárra szállította le a keretet. Anglia is megszorította a „segélyezést", ugyancsak fizetési mérlegzavarai miatt.

A legutóbbi fejlemények azt mutatják, hogy gyengült az imperializmus helyzete a fejlődő országokban. Anglia gazdasági okokból kénytelen visszavonulni Ázsiából. Izrael agressziója, amelynek egyik fontos indítéka a közelkeleti olajért folyó harc, szembeállította az arab világot a legöbb imperialista országgal. Az afrikai országok szervezetét nagy erőfeszítéseik ellenére sem tudták robbantani. Latin-Amerikában növekszik a törekvés olyan gazdasági közösség megteremtésére, amelynek nem tagja az Egyesült Államok. Frey chilei elnök legutóbbi brazíliai tárgyalásainak ez volt az alapvonása. (Le Monde, 1968. szeptember 15—16.)

Az egyes országok külpolitikájának alakulásában nagy szerepet játszik az egész nemzetközi helyzet, de *minden ország külpolitikáját döntő módon saját osztály-, illetve belpolitikai viszonyai és nem utolsósorban a belső gazdasági tényezők határozzák meg.* Az utóbbiakat vizsgáljuk a következőkben a legfontosabb imperialista országokra nézve.

[redacted]

Az EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN a termelés magas színvonalon mozog, a profitok erőteljesen gyarapodnak, és normálisan növekednek a munkabérek is. Mégis azt kell mondanunk, hogy az Egyesült Államok gazdasági helyzete nem kiegyensúlyozott és ezért nagyon ingatag; ez kifejezésre jut abban, hogy az állami költségvetésnek évek óta hatalmas deficitje van, az infláció gyorsuló ütemben növekszik, fizetési mérlegének zavara krónikussá vált és komolyan veszélyezteti a dollár helyzetét.

A vietnami háború eszkalációja egyre növelte a háború költségeit, egyre nőtt a költségvetési deficit és az államadósság. A háború kedvező hatásáról szóló mesék elhallgattak; a „szegénység enyhítésére" meghirdetett ígéreteket félre kellett dobni. 1968 augusztusában az államadósság már 355 milliárd dollárra rúgott, 1967 és 1968 augusztusa között, vagyis 12 hónap alatt 19 milliárd dollárral duzzadt tovább. 1960 és 1968 között az évi kamatteher 65 százalékkal növekedett (U. S. News and World Report, 1968. március 18.). Megdrágult a hitel.

Az Egyesült Államok költségvetési kiadásait az 1968—69-es pénzügyi évre 186 milliárd dollárban irányozták elő. Ebből az összegből 77 milliárd bevallottan hadikiadás; a vietnami háború költségeit ebből évi 26 milliárd dollárra becsülték; azóta ez az összeg évi 30 milliár dollárra emelkedett.

A költségvetés deficitje és az államadósságnak ebből következő növekedése a legfőbb oka az inflációnak. E folyamat szempontjából az a döntő, hogy az adósságok növekedése hogyan hat a pénzpiacra, a fizetési eszközök mennyiségére, forgásuk meggyorsulására. A gyorsan növekvő fizetési eszközmennyiség forgási sebességére jellemző, hogy pl. a látra szóló letétek évi fordulatszáma a New York-i bankoknál (1967 júliusi adatok alapján számítva) 120 volt (ami már rendkívül magas), 1968 júliusában pedig 140-re szökött. A megélhetési költségek növekedése az Egyesült Államokban hivatalos adatok szerint 1957 és 1967 között évi 1,87 százalék volt, 1968-ban viszont 4,5 százalék.

Az Egyesült Államok gazdasági életében súlyos nehézséget okoz a fizetési mérleg egyensúlyzavara. A fizetési mérleg évek hosszú sora óta deficites; a hiány 1967-ben 3750 millió dollárra ugrott, amiből legalább 2 milliárd dollárt

Digitized by Google

a külföldi katonai kiadások emésztettek fel. (A külföldi katonai kiadások ennek sokszorosára rúgnak, de ezeket legnagyobbrészt hadicélokra szolgáló kivitelből fedezik, ami a fizetési mérleget nem terheli.) A washingtoni kormány 1967 vége óta igyekszik a fizetési mérleg deficitjét csökkenteni, de a rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy sok sikert ezen a téren nem ért el. Annál kevésbé, mert a kereskedelmi mérleg is kedvezőtlenül alakult; 1967 első tíz hónapjában 3698 millió dollár volt az aktívuma, 1968 első tíz hónapjában pedig csak 771 millió dollár. A fizetési mérleg helyzete és az óriási rövid lejáratú külföldi eladósodás (1968 júniusában 32,5 milliárd dollár) megrendítette a dollár helyzetét. Az Egyesült Államok kénytelen volt az arany hivatalos árának támogatását beszüntetni, mert nagyon lecsökkentek aranykészletei; ez a lépés kettős aranyárhoz vezetett, ami a dollár bizonyos leértékelésével egyértelmű. 1968 szeptemberében a szabadpiacon egy uncia aranyért a hivatalos 35 dollár helyett 40—41 dollárt fizettek, ami a dollár 16 százalékos elértéktelenedésének felel meg. (A dollár értékcsökkenése az arany londoni szabad ára szerint december elején 14—16 százalék volt.) A dollár tekintélyének helyreállítása addig nem sikerülhet, amíg az Egyesült Államok fizetési mérlege egyensúlyba nem kerül. Ez pedig semmi esetre sem lehetséges addig, amíg tart a vietnami háború. Minél tovább folytatódik ez a kalandor vállalkozás, annál inkább csökken a valószínűsége annak, hogy a dollár leértékelését el lehet kerülni.

Nem fér hozzá kétség, hogy egyéb okok mellett az említett gazdasági nehézségek és az ezekből fakadó súlyos társadalmi feszültségek nem kis mértékben hozzájárultak az Egyesült Államok külpolitikai taktikájának módosításához. E politika stratégiai célja, a szocializmus visszaszorítása, változatlan maradt, de azt Washington kénytelen volt belátni, hogy az Egyesült Államok gazdasága a világuralomra törő politika költségeit nem bírja el.

A változás nem azt jelenti, mintha az Egyesült Államok világhatalmi szerepéről lemondana és feladná a világ ügyeibe való beavatkozást vagy a neokolonialista kizsákmányolást.

A NATO-t igyekszik fenntartani és továbbra is biztosítani vezető szerepét az Atlanti Szövetségben. Lemnitzer tábornok, a NATO fegyveres erőinek európai parancsnoka csak nemrégiben jelentette ki, hogy a költségeket leszállítani nem lehet, elő kell teremteni a fokozott kiadások fedezetét, az Egyesült Államok nem csökkentheti Európában állomásozó csapatainak létszámát, és nem lehet arra berendezkednie, hogy szükség esetén légi úton dob át katonaságot Európába. Washington mindent elkövet a NATO meggyengült déli szárnyának és földközi-tengeri pozíciójának erősítésére; ezért igyekszik Spanyolország támogatását megvásárolni, ezért hajtatta végre a görögországi katonai puccsot és támogatja Izrael agresszióját.

Fokozatosan módosítja magatartását Kínával szemben, azzal a szándékkal, hogy mélyítse a szakadékot a Szovjetunió és Kína között.

Afrikában tevékeny részt vesz (Anglia közreműködésével) egy dél-afrikai fasiszta blokk (Dél-afrikai Köztársaság, Rhodesia, Portugália gyarmatai) létrehozásában és fegyveres erejének fokozásában, hogy ez az alakulat teljesítse a zsandár szerepét — Washington irányításával — Fekete-Afrika többi országával szemben.

Latin-Amerikában pedig megpróbálja a „Szövetség a haladásért" csődbe jutott szervezetét új életre kelteni és létrehozni latin-amerikai katonai blokkját, amely 800 000 főnyi békebeli fegyveres állományával és évi 2 milliárd dollár fegyverkezési ráfordításával tehermentesítené az Egyesült Államokat csendőr szerepe betöltésében ebben a világrészben.

Digitized by Google

Az Egyesült Államok világuralmi célja tekintetében előreláthatóan tartózkodobb lesz és agresszív vállalkozásait illetően óvatosabb, mint eddig. De azért ne essünk abba az illúzióba, hogy ez valóban békés politika.

ANGLIA gazdasági életének az utóbbi években a stagnálás volt a legjellemzőbb vonása. Az ipari termelés 1965—67-ben egyhelyben topogott, és 1968-ban is csak igen szerény emelkedést eredményeztek a kormány gazdaságpolitikai intézkedései. A gazdasági fejlődés üteme igen lassú, és ma már világos, hogy a népgazdasági struktúra megváltoztatása, amely az export fellendüléséhez vezetne, hosszú időt vesz igénybe.

Ezért Anglia a piacokért való harcban lemaradt, részesedése a világ exportjában egyre kisebb; a Nemzetközösség piacain is háttérbe szorult versenytársai mögött. 1959-ben Anglia kivitelének 40 százaléka irányult a Nemzetközösség országaiba, 1966-ban 25 százaléka. Nyugat-Európa jelentősége az angol export számára ma már ugyanakkora, a fejlődés tendenciáját tekintve pedig nagyobb, mint a Nemzetközösségé, de azért az utóbbinak súlya még mindig akkora, hogy erre az angol kormány kénytelen tekintettel lenni. Nem mondhat le az EGK-ba való belépés kedvéért a Nemzetközösségről, hiszen Európába irányuló kivitelének csak kereken a fele megy a Közösség hat országába. A font leértékelése nem hozta meg a kereskedelmi mérleg olyan javulását, amelynek alapján azt várták, hogy a fizetési mérleg deficitje 1968-ban lényegesen alacsonyabb lesz, mint 1967-ben volt. A legutóbbi becslések már feladták ezt a reményt. Hiszen a kereskedelmi mérleg deficitje 1967 első felében 282 millió font volt, 1968 első felében pedig 465 millió (ebből a második negyedévben 250 millió), közben pedig a fizetési mérleg javítására irányuló intézkedések (költségvetés, a font leértékeléséből származó áremelkedések, a bérek befagyasztása) a lakosság egyre nagyobb ellenállásába ütköznek.

A font helyzete most is nagyon ingatag, és csak a külföldi nagybankok (elsősorban az Egyesült Államok és az NSZK) támogatásának eredménye, hogy az újabb leértékelést eddig sikerült elkerülni. Ennek árát azonban Anglia meg kell hogy fizesse a nemzetközi politika területén.

Nincs még egy ország, ahol olyan világosan látszanék a *gazdasági tényezők hatásának és a külpolitika változásának összefüggése,* mint Anglia vonatkozásában. Az angol uralkodó osztály ráébredt arra, hogy az ország gazdasági erői nem elegendők a régi birodalmi politika folytatásához. Ezért kénytelenek feladni a megszűnt világbirodalom utolsó előretolt állásait is. Ez az értelme a Szueztől keletre fekvő támaszpontokból való visszavonulásnak, amelyet fokozatosan, a jelenlegi tervek szerint 1971-ig hajtanának végre. (Ezek a szándékok azonban az időpontot illetően még módosulhatnak.) Ez a lépés az angol külpolitika gazdasági kényszerből történő változásának egyik legjellemzőbb tünete.

A másik fontos tünet: az Egyesült Államok és Anglia kapcsolatának lassú módosulása. Anglia nem egyszerűen szövetségese az Egyesült Államoknak a NATO-ban, hanem egyezteti vele nemzetközi tevékenységét olyan problémák tekintetében is, amelyek nem tartoznak a NATO-hoz. Ezt nevezik a két ország „különleges kapcsolatának". A gazdasági erők alakulása folytán Anglia ebben a viszonyban alárendelt szerepre van kárhoztatva, mégis csak nagyon óvatosan nyúlhat hozzá e politikai orientáció módosításához, mert a font védelme, Anglia megmaradt világgazdasági szerepe, az angol monopóliumok neokolonialista tevékenysége csak az Egyesült Államok segítségével tartható fenn.

Digitized by Google

Ennek ellenére lazul az angol—amerikai kapcsolat; ezt idézi elő Anglia visszavonulása Szueztől keletre, valamint Európa felé fordulása. Lassú folyamat ez; a nyugati világon belül fennál a London—Washington tengely, de kétségtelen, hogy jelentőségének kopása az utóbbi években egyre nyilvánvalóbb.

A Közös Piachoz való csatlakozásra irányuló törekvés a Nemzetközösséghez való viszonyt is érinti. De amint már rámutattam, Angliának a Nemzetközösséghez fűződő gazdasági érdekei még mindig olyan jelentősek, hogy nem áldozhatók fel a közöspiaci tagságért. Kétségtelen azonban, hogy az ázsiai támaszpontok feladása is lazítja a Nemzetközösség több tagjához fűződő kapcsolatát, elsősorban a Ceylonnal, Malaisiával, Szingapurral, de Indiával, Pakisztánnal és Ausztráliával való kapcsolatát is. Ennek ellenére még sok történeti, gazdasági, gazdaságszervezeti, politikai szál fűzi össze a Nemzetközösség országait, de nem fér hozzá kétség, hogy a szétfeszítő erők növekvőben vannak.

Az elmondottakból világos, hogy az angol kormány külpolitikája tele van ellentmondásokkal, és a burzsoázia különböző rétegeinek ellentétes érdekei akadályozzák, hogy megtalálja az új utat, miután a régit fel kellett adnia.

FRANCIAORSZÁGBAN az ipari termelés az utóbbi években — rövid megszakításoktól eltekintve — kedvezően alakult, a beruházások igen jelentősek voltak, a monopóliumok növekedtek, az ország aranykészletei gyarapodtak. A felületes szemlélő számára a francia gazdaság helyzete kedvezőnek tűnt, annak ellenére, hogy a fegyverkezési kiadások évről évre egyre duzzadtak.

A francia nép számára azonban nem volt olyan rózsás a helyzet, mint amilyennek látszott. A munkabérek alacsonyak; a francia munkásoknak több mint 20 százaléka a minimális béreknél nem keres többet. 1968 tavaszán félmillió volt a munkanélküliek száma, és a munkanélküliség növekedett, a megélhetési költségek emelkedtek, a bérek és fizetések vásárlóereje visszaesett. A társadalombiztosítás szolgáltatásainak csökkentése 34 millió embert érintett súlyosan. A parasztság jelentős része csak tengődik; a gazdálkodók évről évre tömegesen hagyják el a mezőgazdaságot.

A nagy sztrájknak tehát, amelyben 8 millió ember vett részt, nagyon alapos okai voltak. De Gaulle a szociálpolitika terhére igyekszik elérni fegyverkezési politikájának nagyratörő céljait. A francia burzsoázia azokat az engedményeket, amelyeket a dolgozók a nagy sztrájkkal kikényszerítettek, a megélhetési költségek emelésével fokozatosan semmissé teszi.

Franciaország devizavesztesége 1968 májusa és novembere között közel hárommilliárd dollár volt; az aranykészletek, amelyek április végén 6027 millió dollárra rúgtak, csaknem felére csökkentek. Ez elsősorban annak a spekulációnak következménye, amelyet francia és külföldi tőkések indítottak a frank ellen, de nem kis része volt ebben a folyamatban annak a törekvésnek, hogy Franciaországot a frank leértékelésére kényszerítsék és ilyen módon De Gaulle politikai presztízsét megnyírbálják. A terv megbukott, a frankot nem értékelték le, de a francia kormány a frank és a fizetési mérleg védelme címén olyan gazdaságpolitikai rendszabályokhoz nyúlt, amelyek a dolgozó tömegek életszínvonalát még fokozottabban leszorítják. Ennek következtében a szociális feszültség még inkább növekedett.

Kitűnt, hogy az óriási fegyverkezési kiadások súlyos zavarokat okoznak a francia gazdaságban és társadalmi életben. Milyen hatása van ennek a fordulatnak a francia külpolitikára?

Digitized by Google

De Gaulle nemzetközi politikájának legfőbb vonásai a következők:

Franciaország önálló fellépése és szerepének erősítése a nemzetközi politika területén. Ezt a célt szolgálja a „globális nukleáris elrettentő politika", vagyis az ország nukleáris fegyverzetének olyan kiépítése, hogy Kelet és Nyugat felé egyaránt hatékony legyen.

Párizs ragaszkodik a Bonn-nal való együttműködéshez. Francia részről arra gondolnak, hogy a jelenlegi bonni politika sikertelensége fokozatosan az Egyesült Államok és a NATO kapcsolatainak lazításához vezet. De Gaulle legutóbbi bonni látogatása alkalmával (szeptember végén) a két fél kölcsönösen megállapította, hogy európai közösség nem lehetséges Franciaország nélkül. A Közös Piac fenntartása mindkét országnak érdeke (1958-ban Franciaország kivitelének 34 százaléka gyarmati birodalmába ment, most csak 13 százaléka; a Közös Piac országaiba ment 23,5, ma pedig 45 százalék).

A francia külpolitika súlyt helyez a kelet-európai szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatok erősítésére azért, hogy bejusson erre a jelentős és növekvő piacra, hogy erősítse pozícióját a Közös Piacon belül, és fokozódó mértékben biztosítva legyen a gazdasági háttere a Franciaország önállóságára törekvő politikának.

A nagy sztrájk, ennek társadalmi és gazdasági következményei, valamint a frank válsága nem változtatták meg De Gaulle külpolitikájának alapirányzatát. De nem volna helyes azt gondolni, hogy minden teljesen a régiben maradt. A gazdasági helyzet romlása, a szociális problémák előtérbe kerülése óvatosabbá tette a francia kormányt politikájának végrehajtásában. Bizonyos késedelmet határoztak el a fegyverkezési tervek megvalósításában. Franciaország nem adja fel a NATO újraszervezésének követelését, de óvatosabbnak látszik a NATO-hoz és az Egyesült Államokhoz való viszonya, valamint a Közös Piacon belül folyó viták tekintetében. Anglia csatlakozását az EGK-hoz most is határozottan elutasítja, de a jövőt illetően nyitva hagyja a kapukat. A dollár és a font ellen irányuló támadásai a francia frank nehézségei következtében elcsendesedtek, bár a tőkés világ fizetési rendszerének alapvető módosítására irányuló francia törekvéseket nem adták fel.

A francia példa azt is mutatja, hogy a külpolitika alakulását nemcsak a gazdasági problémák, hanem a velük összefüggő osztályharcok is erőteljesen befolyásolják.

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN a társadalmi termelés 1967-ben — 1948 óta első alkalommal — a megelőző év színvonala alá süllyedt; az üzemi beruházások 11,2 százalékkal csökkentek. 1968-ban azonban újabb fellendülés következett be; elősegítette ezt az állami megrendelések növelése. A fellendülésben nem kis szerepet játszik a külföldi kereslet kedvező alakulása. Az NSZK kivitelének több mint 60 százaléka Európa országaiba megy (36,8 százalék az EGK, 23,7 százalék az EFTA országaiba), 9 százalék az Egyesült Államokba és 13,5 százalék a fejlődő országokba (1967-es adatok). Az NSZK exportja az utóbbi időben kedvezőbben alakul, mint a többi fejlett tőkésországé (Japán kivételével), s ennek nem kis részben az a magyarázata, hogy nagyarányú tőkeexportja támasztja alá az árukivitelt. A nyugatnémet gazdaság gyenge pontja, hogy az ország költségvetését egyre fokozódó mértékben terheli a rendkívül nagyarányú fegyverkezés.

Az NSZK — ugyan messze az Egyesült Államok mögött — gazdasági tekintetben az imperialista világ második legerősebb országa; politikai súlya

Digitized by Google

azonban egyáltalában nincs arányban gazdasági súlyával. Érthető, hogy a német monopoltőke ezen a helyzeten változtatni igyekszik, de az a téveszme vezérli, hogy rendkívül nagyarányú fegyverkezéssel kiszabadulhat ebből a helyzetből, jóllehet gazdasági erői nem elegendők ahhoz, hogy az NSZK elsőrangú, a Szovjetunióval vagy az Egyesült Államokkal összemérhető nagyhatalommá váljék, de elegendők arra, hogy Angliát és Franciaországot gazdasági nyomással politikai tekintetben bizonyos mértékig maga mögé szorítsa.

A bonni kormány továbbra is fenntartja közismert revansista külpolitikai céljait. Ezeknek az elgondolásoknak fenntartása azt mutatja, hogy Bonn külpolitikájában csak a szóhasználat, vagy legfeljebb a taktika változott.

Ez a politika minden vonalon vereséget szenvedett. Az Egyesült Államok bőven tart nukleáris fegyvereket az NSZK területén, de a velük való rendelkezést nem hajlandó kezéből kiadni; sőt aláírta az atomcsend-egyezményt. Az NDK elszigetelésére irányuló halva született törekvések megtörtek a szocialista országok határozott ellenállásán. Ami pedig az egyedüli képviseletet illeti, nyilvánvaló, hogy az ezt a szándékot alátámasztó Hallstein-doktrína alaposan foszladozik. A tényleges határok megváltoztatásáért pedig az NSZK egyetlen szövetségese sem hajlandó háborút viselni, a nukleáris háború veszélyét felidézni.

Felmerül az a kérdés, hogy miért ragaszkodik Bonn az Egyesült Államokhoz fűződő szoros kapcsolatához. Ennek igen komoly gazdasági oka az amerikai és nyugatnémet monopoltőke messzemenő összefonódása, továbbá egyebek közt együttműködésük a neokolonialista kizsákmányolás területén. Politikai oka pedig az, hogy ha Bonn feladná ezt a szoros kapcsolatát, akkor fel kellene adnia azt az egész külpolitikai koncepcióját is, amelyről szóltam, hiszen fel kellene adnia azt a reménységet, hogy az NSZK, mint az Egyesült Államok legfőbb európai szövetségese, szolgálatáért az Egyesült Államoktól valamikor még jutalmat kaphat. Bonn és Washington kapcsolatát lényegében mindkét oldalról a háborús elgondolások tartják fenn. Bonn jelenleg hintapolitikát folytat Franciaország és az Egyesült Államok között.

Eközben pedig a nyugatnémet külpolitika egyik fő tevékenysége a csendes, „békés" aknamunka a szocialista országok ellen, s ennek a bonni kormánykoalícióban helyet foglaló jobboldali szociáldemokraták is szenvedélyes hívei.

JAPÁN részesedése a tőkés világ ipari termelésében már 1966-ban elérte a negyedik helyet és erőteljesen tör előre a harmadik hely felé. A jelenlegi gazdasági fellendülésben nagy szerepet játszik az, hogy Japán rendkívül nagy hasznot húz a vietnami háborúból. Rendkívüli mértékben megnőttek a megrendelések a Japánban állomásozó amerikai csapattestek számára, fokozódott a kivitel Dél-Vietnamba, az Egyesült Államok kelet-ázsiai csatlós országaiba és magába az Egyesült Államokba is. Japán közgazdászok becslése szerint a vietnami háborúval közvetlenül vagy közvetve összefüggő szállítások 1967-ben elérték a 2 milliárd dollárt, vagyis az egész japán kivitel 20 százalékát. Japán kivitelének 30 százaléka Távol-Kelet fejlődő országaiba irányul.

A hatalmas gazdasági fejlődésnek és a külkereskedelem ilyetén alakulásának megvannak a politikai következményei. Japánnak az a nyilvánvaló törekvése, hogy Kelet-Ázsiában azokon a területeken, amelyekre gazdasági tekintetben betört, egyre inkább önálló vezető szerepet játsszon. Ez teszi érthetővé, hogy Tokió eltökélte magát a gyors újrafegyverkezésre. Valószínű, hogy ebben szerepet játszik az Egyesült Államok ösztönzése a szocializmussal szemben álló

Digitized by Google

fegyveres erők növelése céljából. De kétségtelen, hogy nemcsak erről van szó, hanem Japán önállósulási törekvéseiről is, valamint arról, hogy belföldi hadi megrendelésekkel pótolja a külföldieket, ha ezek a vietnami háború befejeztével lecsökkennének.

[redacted]

Az elmondottakból kitűnik a nemzetközi helyzet rendkívüli bonyolultsága. Előre nem látott események sűrűn növelik a bonyodalmakat, de nem változtatják meg a nemzetközi politika alapvető tendenciáját. Eligazodni ezen a területen csak akkor lehet, ha szem előtt tartjuk, hogy a nemzetközi viszonyok — osztályviszonyok; alakulásukat osztályerők és osztályérdekek határozzák meg. Az osztályérdekek pedig mindenekelőtt gazdasági jellegűek.

A békés munka és a kizsákmányolás áll egymással szemben, a szocializmus és az imperializmus. A szocializmus irányvonala határozott, ingadozásmentes. A Szovjetunió és szövetségesei a békés egymás mellett élésért szállnak síkra, mindig a haladás oldalán; ezért nem tűrik az ellenforradalom exportját. A békés munka eredményeivel kívánják legyőzni a kizsákmányolás rendszerét.

Az imperializmus célja a szocializmus visszaszorítása. Ezt előbb fegyveres erővel gondolták elérni. De a történeti fejlődés úgy hozta magával, hogy a jelenlegi erőviszonyok mellett az imperializmus nem várhat sikert a szocialista világ fő erőivel való fegyveres összecsapástól. Ennek következtében módosítani kénytelen elgondolásait. Ez jut kifejezésre abban, hogy minden imperialista ország igyekszik hozzáigazítani külpolitikáját az új helyzethez, de mindegyik másképpen, a maga burzsoáziája érdekeinek megfelelően, a maga történeti adottságai alapján. Ezért erőteljesen kiütköznek az imperialista ellentétek, amelyek még szövevényesebbé teszik a világpolitika arculatát, annál is inkább, mert a taktikai módosítások egy újabb világtörténeti jelentőségű fordulat idején, a gyarmati rendszer felbomlása közepette mennek végbe. Az imperialista országok elhelyezkedése az új világpolitikai viszonyok között tehát lassú, ellentmondásos, nem lezárt folyamat.

Közben az imperializmus támadásai a szocializmus, a kommunizmus ellen nem nyugszanak. Ideológiai téren az imperialisták erősítik a harcot és az aknamunkát, annyira, hogy az utóbbi időben ezeknek az eszközöknek alkalmazása nemegyszer hidegháborús formákat ölt. Az a feladatunk, hogy visszaverjük ezt a támadást; ezért szorosra kell zárni sorainkat, erősíteni kell a szocialista országoknak, a kommunista pártoknak és a béke minden barátjának együttműködését, védelmeznünk kell a békét, és folytatnunk kell a békés egymás mellett élés politikáját.

Digitized by Google

PINTÉR ISTVÁN:

A KISZ irányelvei a munkásifjúságról

A KISZ Központi Bizottsága 1966-ban határozatban mondta ki, hogy differenciáltan kell foglalkozni az ifjúság különböző rétegeivel. Azóta egymás után tűzte napirendre az egyetemisták és főiskolások, a parasztfiatalok, a középiskolás fiatalok helyzetét és KISZ-szervezeteik feladatait. A sort most a munkásifjúság helyzetéről és KISZ-szervezeteik feladatairól szóló irányelvek zárják be, amelyeket a központi bizottságnak a magyar kommunista ifjúsági mozgalom félévszázados jubileuma alkalmából tartott ülése fogadott el.

Átfogóan utoljára tíz esztendővel ezelőtt tárgyalta az ifjúsági szövetség vezető szerve a munkásifjúság helyzetét. Azóta mélyreható változások történtek az országban; megszilárdultak a szocialista termelési viszonyok, meggyorsult a gazdasági fejlődés, a technikai haladás, emelkedett az életszínvonal, erősödött a társadalom eszmei-politikai egysége. Tovább fejlődött társadalmunk vezető ereje, a munkásosztály. A munkásifjúság a munkásosztály szerves része, s mint ilyen, *a magyar ifjúság legnagyobb és legfontosabb rétege.* A KISZ Központi Bizottsága által megtárgyalt dokumentum megállapítja, hogy a létszámot tekintve az 1949 és 1964 között eltelt 15 évben a népgazdaságban foglalkoztatottak száma 19 százalékkal emelkedett; az iparban és közlekedésben csaknem megkétszereződött, az építőiparban pedig megnégyszereződött a dolgozók létszáma. 1964-ig a munkásutánpótlás túlnyomórészt a mezőgazdaságból és a háztartásbeliekből származott, a későbbi években azonban *fokozatosan a fiatal nemzedék vált ennek fő forrásává.* Az új munkások egyre nagyobb hányada került és kerül ki a munkásszülők gyermekei közül. Az iparban, az építőiparban és a közlekedésben fizikai munkát végző 17—26 éves fiatalok száma (velük foglalkoznak az irányelvek) 1959 óta 25 százalékkal nőtt, s ma már eléri a 480 000-et.

Azok a színvonalbeli különbségek, amelyek az ipar, a közlekedés és az építőipar termelőerőiben megmutatkoznak, az ifjúmunkások különböző csoportjainak körülményeiben és helyzetében is tükröződnek. Az iparilag átlagosan fejlett megyékben a fiatal munkások többsége kis- vagy középüzemben dolgozik. Általánosságban a munkásifjúság 73 százalékát a telepített ipar, 27 százalékát pedig a közlekedés és a nem telepített ipar foglalkoztatja. Az ifjúmunkások 45 százaléka szakmunkás, 28 százaléka betanított, 27 százaléka pedig segédmunkás. Politikailag, szakmailag a legaktívabbak természetesen a szakmunkás fiatalok. Mintegy 50 százalékuk a legfejlettebb iparágakban, a gépgyártásban, a műszer- és elektromosiparban dolgozik. Kialakultak bizonyos „fiatal szakmák", amelyekben az átlagosnál jóval alacsonyabb a foglalkoztatottak életkora. Ilyen a gépjárműlakatos, az autó- és motorszerelő, a műszerész és több vegyipari szakma. Az évente újonnan munkába állóknak mintegy 60—65 százaléka 17—20 éves, s a szakmunkásképző iskolákban sajátítják el a szakmát.

Digitized by Google

Az ipar műszaki színvonalából következik, hogy viszonylag magas a betanított munkások száma. A segédmunkások számára ez a munkakör jelenti a leggyorsabban elérhető célt. Jóllehet az üzemek nem nélkülözhetik a szakképzetlen munkaerőt, sőt különböző okok miatt ennek növekedésével is számolnunk kell, a tapasztalatok — sajnos — azt bizonyítják, hogy éppen a szakképzetlen fiatalok körében a legnehezebb a munka, legtöbb a probléma. Sokan közülük az általános iskola nyolc osztályát sem végezték el. Figyelmeztető adat mindannyiunk számára, hogy *évente mintegy 14—15 000 fiatal úgy áll munkába, hogy nem járta ki az általános iskolát.* A tanulatlan munkásfiatalok csoportja időről időre újratermelődik. Az 1966. évi adatok szerint a betanított fiatal munkásoknak 30 százaléka, a segédmunkásoknak több mint 45 százaléka ilyen. Jó néhány építőipari vállalatban és néhány munkásszálláson azonban 50 százaléknál is magasabb az arányuk. Az irányelvek önkritikusan állapítják meg, hogy az elmúlt években a KISZ-szervezetek és -bizottságok nagy része nem fordított kellő gondot ezekre a fiatalokra, nem ösztönözte tanulásra és nem segítette őket. Az utóbbi években a gazdasági vezetők is kevesebb támogatást és ösztönzést adnak a tanulni akaróknak. Hasonló hibáikért jogos bírálat érheti a szakszervezeti bizottságokat is. Márpedig az általános iskolai végzettség nemcsak az általános műveltség minimuma, hanem a szakképzés is rá épül, s alapfeltétele a mindennapi munka jobb elvégzésének, az eredményes önművelésnek, a műszaki, technikai fejlődés meggyorsításának.

Az átlagosnál magasabb az általános iskola nyolc osztályát el nem végzettek száma a bejáró, a munkásszálláson, vagy albérletben lakó ifjúmunkások nagy létszámú csoportjában. Ezek elsősorban falusi családok gyerekei, akikben még nem alakult ki a városi munkásfiatalok — nagyobbrészt otthonról hozott — magatartása, szemléletmódja. Különböző olyan hatások érik őket, amelyek késleltetik fejlődésüket, bár életmódjukban, gondolkozásmódjukban — a kedvezőtlen személyi körülmények ellenére is — társadalmilag pozitív változás következett be. Ez az utóbbi években munkába állt lányokról és fiatalasszonyokról is elmondható. A nők a munkásifjúság egyharmadát teszik ki. Általában hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak, kevesebb köztük a szakképzett munkaerő, s bérük még egyenlő munkakör, illetőleg munka esetén is alacsonyabb. A KISZ-szervezetek sem fordítottak kellő gondot rájuk, mint ahogy — jóllehet sok helyen már foglalkoztak a problémával — elég gyengén dolgozik az ifjúsági szövetség a munkásszállásokon, a bejáró munkások körében is.

Az ellentmondásos fejlődés és a hibák ellenére fokozatosan kibontakoznak a munkásifjúság szocialista tulajdonságai. A fiatal munkásokat mindenekelőtt a tulajdonviszonyok alapján kialakult alapvető viszonyok kapcsolják a munkásosztály egészéhez. A magyar forradalmi munkásmozgalom hagyományai, a szocializmus építésében elért eredmények adják meg az alapot. A munkásfiatalok számos tanújelét adták és adják annak, hogy többségük helyesli a párt és a kormány politikáját, felelősséget érez az ország sorsáért. A KISZ Központi Bizottsága 1968 februári ülése az üzemi KISZ-szervezetek tevékenységét a munkaverseny és a termelési mozgalmak alakulását vizsgálva megállapította, hogy a fiatalok szívesen és jól versenyeznek, s kiemelte, hogy e mozgalmak — túl a gazdasági eredményeken — elsősorban nevelési, politikai hatásuk szempontjából nagyon gyümölcsözők. Az üzemi KISZ-szervezetek számára a februári határozat és az 1968 decemberében kiadott irányelvek közösen jelzik a következő évek munkájának irányát.

A munkásfiatalokat számos kötelék fűzi az ifjúság egészéhez. Mindenekelőtt az életkorukból fakadó vonások: a felnőtté érés, a felnőtt társadalomba

Digitized by Google

való beilleszkedés, a párválasztás, az otthonteremtés problémái hasonlóak, s részben azonosak más ifjúsági rétegek gondjaival. Ők sem mentesek a beilleszkedéssel együttjáró konfliktusoktól, a társadalomnak, a környezetnek szerzett benyomásaik alapján való felszínes, olykor túl kritikus megítélésétől. Életfelfogásuk gyorsabban alakul át, mint a tanuló fiataloké, mert munkások között élnek, önállóan keresik meg kenyerüket, s a gyakorlati munkában, a termelési folyamatban ismerkednek meg a társadalommal.

A KISZ Központi Bizottsága rámutatott arra, hogy már a pályaválasztáskor jelentős hatást lehet és kell gyakorolni a jövő munkásnemzedékének kialakítására. Jelenleg a munkahelyek 80 százaléka fizikai munkát követel meg s ebből következik, hogy minden öt pályaválasztó fiatal közül négynek fizikai munkára kell mennie. A fiatalok, mégsem szívesen mennek szakmunkásnak, mert úgy érzik, hogy akkor nem részesülnek olyan társadalmi megbecsülésben, mint ha íróasztal mellett dolgoznak. Mielőbb jövőjükről döntenek — érthető módon — azt is figyelembe veszik, hogy milyen anyagiakat ígér választott életpályájuk. Bizonyos szakmák többnyire azért népszerűek, mert jó keresetet tesznek lehetővé. Más, úgynevezett „hiányszakmákban" alacsonyak a bérek, vagy nem állnak arányban a korszerűtlen, nehéz munkaviszonyokkal (például az építőiparban). Népgazdaságunk fejlődése során ezek a feszültségek bizonyosan csökkennek, s ennek alapján kisebbednek majd a pályaválasztók, illetőleg az őket irányító szervek gondjai is.

A szakmunkásképzésben is sok a teendő. Jelenleg a szakmunkástanulók létszáma mintegy négyszerese az 1950—56-os évek átlagának. Közöttük egyre több az érettségizett, számuk tíz év alatt megkétszereződött. Jelentős eredmény az emelt szintű szakmunkásképzés bevezetése, de a szakmunkásképzés még messze elmarad a kívánalmak mögött. Az iskolákban korábban 45-en, most 141-en tanulnak egy tanteremben. Így ezekben a tanintézetekben az össztanulók 40 százaléka délutáni műszakban tanul (a középiskolákban ez az arány csak 5 százalék). S a középiskolákra fordított beruházások volumene 1960 és 1965 között 75 százalékkal emelkedett, a szakmunkásképzésé pedig csak 13 százalékkal, bár itt a tanulók létszáma jóval gyorsabban növekedett, mint a középiskolákban. A szakmunkásképző iskolák zömében nincsenek megfelelő előadótermek, szertárak, laboratóriumok, tanműhelyek. A szakmát a tanulóknak mindössze 9 százaléka sajátítja el intézeti, 20 százaléka pedig üzemi tanműhelyben; a többiek szakmunkások mellett, üzemekben tanulgatnak. Ez nem korszerű oktatás, nem szolgálja sem a tanulók, sem a gyár érdekeit. Módot ad viszont arra, hogy a fiatalokat segédmunkaerőként hasznosítsák, s az ő munkájukért járó bért más vegye fel. Így ezeknek a fiataloknak már a műhellyel való ismerkedésük kezdetén konfliktusaik támadnak.

A KISZ Központi Bizottságának irányelvei örömmel üdvözlik a szakmunkásképzés egészére kiterjedő, reformtervezetet, valamint a szakmunkásképzésről szóló új jogszabály megjelenését. Az ifjúsági szövetség figyelmeztető jelenségnek tartja: gyakran hangzik el olyan vélemény, hogy a szakmunkásképzésben helyenként még ma is a régi tanoncéletre emlékeztető állapotok tapasztalhatók. A reform és a készülő jogszabály hangot ad azoknak a jogos igényeknek, amelyeket a diák- és ifjúmunkás-parlamentek résztvevői hangoztattak. Nem kétséges, hogy a fizikai munka megbecsüléséhez a szakmunkástanulók helyzetének javítása is hozzátartozik. Ez egyben az eddiginél vonzóbbá is teszi majd a szakmunkás-pályát.

Az irányelvekben azt javasolják, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Munkaügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága tegyen közös elő-

Digitized by Google

terjesztést a párt- és kormányszerveknek a szakmunkásképző iskolák kollégiumi hálózatának fejlesztésére. Ma az ipari tanulóknak csupán 11,3 százaléka helyezkedhet el kollégiumban; ma 5000-rel kevesebb itt a férőhely, mint 1950-ben volt. A tanulók 40 százaléka vonaton, vagy távolsági autóbuszon jár a tanműhelybe, illetőleg iskolába. Mindez a nevelés rovására is megy, s itt sincs minden rendben. A szakmunkástanulóknak jobb kulturális, sportolási és üdülési lehetőségekre is szükségük lenne. A KISZ felhívta bizottságait és szervezeteit, hogy fokozott figyelmet fordítsanak a szakmunkástanulók érdekvédelmére. Ezt a tevékenységet a szakszervezetekkel közösen kell végezniük, hiszen a szakmunkástanulók nagy többsége szakszervezeti tag (bár általában nem tekintik őket teljes értékű szervezett munkásoknak).

A kezdő szakmunkás már nem tanuló, hanem dolgozó ember. Mégsem válik egyik pillanatról a másikra felnőtt, öntudatos dolgozóvá. A munkahelyi beilleszkedés, a munkássá válás szempontjából döntő, hogy milyen hatások érik az indulás éveiben. A politikai munkának feladata, hogy széles látókörre, a közügyek iránti érdeklődésre nevelje a fiatalokat, de tagadhatatlan, hogy a fiatalok szemléletét az is jelentősen befolyásolja, hogy a vállalati intézkedések mennyire szolgálják életszínvonaluk emelkedését, munkakörülményeik javítását, milyen az üzem légköre, mennyire becsüli meg a törekvő fiatalokat és így tovább. A gazdaságirányítás reformja a munkásfiatalok számára is kedvező változásokat hozott. Gondok azonban vannak, s egy jó ideig még maradnak is. Tény, hogy a munkába lépő fiatalok jelentős hányada csalódik: mást várt, mint amit talál. Sok esetben nem kap képzettségének, felkészültségének megfelelő munkakört, illetőleg munkadarabokat, s ez a borítékon is meglátszik. Máskor olyan munkát bíznak rá, amelyet még nem tud elvégezni. Sok fiatal ilyen okok miatt más munkahelyet keres. Ebben a reagálásban azután sokan hálátlanságot, nyegleséget látnak; úgy vélik, hogy azoknak kell többet segíteni, azokkal kell többet foglalkozni, akik már többet tettek a gyárért, a műhelyért. Pedig a kezdőket is segíteni kell. Nagy türelemre, megértésre, fokozott érdekvédelmi tevékenységre van szükség. Igaz, hogy vannak olyan fiatalok is, akikből hiányzik a szakma- és munkaszeretet, a nagy többségnek azonban az az alapvető célja, hogy állandó munkahelyet találjon, és jó munkával vívhassa ki magának az anyagi és erkölcsi elismerést.

A műhelyek sem mentesek a nemzedéki vitától. Sokszor rosszul fizetett munkákkal és más hátrányos megkülönböztetésekkel figyelmeztetik a fiatalokat arra, hogy „várjanak a sorukra". Ahol idősebbek és fiatalok szocialista brigádban együtt dolgoznak, ott ilyesmi ritkán fordul elő, másutt azonban csaknem általánossá vált. A törzsgárdatagoknak nem szabad elfelejteniük, hogy ők is voltak valamikor kezdők, s a mai újakból lesz húsz év múlva az üzem törzse. Segítsék hát a fiatalokat! Mert egyelőre — ezt mutatják a tapasztalatok — a fiatalokat elsősorban a fiatalok értik meg. A kezdő munkavállalók problémáinak megoldásában azok a vállalatok érték el a legjobb eredményeket, amelyekben a dolgozók többsége fiatal. A legkorszerűbb üzemekben is jobb a helyzet az átlagosnál.

A KISZ Központi Bizottsága megállapította: az ifjúsági szövetségnek eddig nem alakultak ki olyan módszerei, amelyek megnyugtatóan biztosítanák a kezdő munkavállalókkal való foglalkozást. Szükségesnek tartja egy olyan új országos akció elindítását, amely az új munkavállalók beilleszkedését segítené elő. Felkérte továbbá a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a szakmai központok, a szakszervezeti szervek vezetőit és aktivistáit is, hogy tekintsék fontos politikai feladatuknak a fiatal munkásnemzedék formálását és nevelését. Az

Digitized by Google

üzemekben a szakszervezetek ugyanis még mindig keveset foglalkoznak a fiatalokkal. Nincs szó arról, hogy előjogokat, kiváltságokat, indokolatlan előnyöket kell adni nekik, de foglalkozzanak a fiatalok sajátos problémáival is. Az üzemi demokrácia fejlődésével a munkásfiatalok is nagyobb részt akarnak vállalni a közös teendőkből. Felelősségtudatuk annál jobban növekszik majd, minél több lehetőséget kapnak a társadalmi-politikai tevékenységre. A KISZ Központi Bizottsága szükségesnek tartja, hogy a SZOT és a KISZ ezentúl összehangoltabban oldja meg a közös politikai és társadalmi feladatokat. Ezért javasolja, hogy a SZOT elnöksége és a KISZ intéző bizottsága a közeljövőben vizsgálja meg a két szervnek és szervezeteinek együttműködésére vonatkozó tapasztalatokat, különös tekintettel a gazdasági reform bevezetésével megváltozott körülményeire.

Az életviszonyok alakulása, személyes életkörülményeik javulása a munkásifjúság politikai és erkölcsi fejlődésére is kedvezően hathat. A munkásfiatalság a szocializmus híve, természetesnek és megmásíthatatlannak tartja a munkásosztály hatalmát. Bízik a pártban, figyelemmel kíséri szocialista rendszerünk fejlődését, a nemzetközi élet eseményeit. Véleményük a legtöbb esetben politikai érettséget, osztályöntudatot tükröz. Sok téves nézet is él azonban bennük és ez a szabadságban nevelkedett ifjúság köntörfalazás nélkül kimondja gondolatait. Nem ismer „kényes" kérdéseket, szenvedélyesen keresi az igazságot, érteni akarja az összefüggéseket, nyíltan kimondja kételyeit, problémáit is. Az idősebb munkások — különösen a kommunisták — türelmes, jó szóval sokat segíthetnek abban, hogy a fiatalok világnézete szocialistává váljon és megszilárduljon. Elvtársi, baráti beszélgetésekre, vitákra van szükség, nem vádaskodásra. Még akkor sem, hogy ha képzetlenebb fiatalok sokszor nehezen igazodnak el a bonyolultabb jelenségek között, s időről időre még az eddigi eredményeinket lekicsinylő, a nehézségekért és a hibákért kizárólag a vezetőket okoló nézetek is hatnak rájuk. A kispolgári hatásokat nem megbélyegezni, hanem ellensúlyozni kell. S bátorítani kell a fiatalokat, amikor megtorpannak. Különösen a fiatalabb munkásokat, a 17—18 éveseket fenyegeti az a veszély, hogy elkeserednek, kiábrándulnak, amikor nehéz munkahelyi körülményekkel, valódi vagy vélt sérelmekkel, bérproblémákkal kell megbirkózniuk. A munkásszolidaritás is azt kívánja meg, hogy az idősebb munkások segítsék fiatalabb osztálytestvéreiket, neveljék őket az osztály harcos, öntudatos tagjaivá.

Eszmei-politikai nevelőmunkájuk miatt is érheti bírálat a KISZ-szervezeteket. Tevékenységük nem elég meggyőző és korszerű, nem készíti fel megfelelően a fiatal munkásnemzedéket azokra az ellentmondásokra és nehézségekre, amelyekkel minden bizonnyal találkozni fog. Jobb munkával jobban meg lehetne értetni a munkásfiatalokkal a párt politikájának kérdéseit, a szocialista nemzeti egység, a szövetségi politika, az osztályharc tartalmát. Sokan pl. csak az osztályellenség elleni nyílt küzdelmet tekintik osztályharcnak. Sok helyütt a politikai tevékenységet, a nevelőmunkát az oktatásra szűkítik le. Pedig a KISZ-szervezetek nevelőmunkája szélesebb az oktatásnál, bár az elmúlt években a politikai oktatás különböző formái és módszerei hatékonyan segítették azt. A KISZ-oktatásban részt vett ifjúmunkások száma 1959 óta csaknem megötszöröződött, s ma megközelíti a százezret.

Az irányelvek felhívják a KISZ-szervezetek figyelmét, hogy következetesebben munkálkodjanak a munkásfiatalság szocialista világnézetének formálásán. Politikai nevelőmunkájuk a munkásosztályra jellemző tulajdonságok kibontakoztatásával segítse a munkásifjúság szocialista tudatának alakítását.

Digitized by Google

Sokoldalú értelmi és érzelmi hatásokkal ápolják és erősítsék a fiatalokban az osztályöntudatot, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus és a munkásszolidaritás érzését. Értessék meg velük, hogy a hazafiság mércéje a szocialista haza iránt érzett felelősség, a termelésben és a közéleti tevékenységben való helytállás, az internacionalista szolidaritás más népekkel, az elvi szilárdság a nemzetközi helyzet megítélésében. Neveljék arra a fiatalokat, hogy gondolkozásukban a nagy közösséget, a szocialista hazát tegyék az első helyre.

A KISZ, amely a párt szavát a fiatalsághoz közvetíti, ezentúl is élni kíván a párttól kapott jogával és szükség esetén különböző állami és társadalmi szervekhez, szervezetekhez fordul az ifjúmunkások érdekeinek képviseletében, eljuttatva hozzájuk észrevételeit, javaslatait. A társadalmi érdekek és a munkásifjúság egyes csoportjainak reális igényei között azonban ellentmondások is keletkezhetnek. Ezeknek a feltárása és megoldása közös társadalmi érdek. Az ifjúsági szövetség úgy véli, hogy a munkásifjúság anyagi, szociális és művelődési helyzetének állandó javítása a szocialista nevelőmunka nélkülözhetetlen feltétele, s ezért a KISZ érdekvédelmi tevékenységének legfontosabb területe.

A munkásfiatalok életszínvonala az elmúlt tíz évben jelentékenyen emelkedett. Általában érvényesül a munka szerinti elosztás elve, sok helyen azonban ezt nem alkalmazzák, illetőleg következetlenül hajtják végre. Feszültséget okoz, hogy a nagyobb szaktudást vagy felelősséget feltételező munkák bérezése még ma sem áll arányban a követelmények nagyságával. Ugyanolyan mennyiségű és minőségű munkáért a fiatal munkásnők alacsonyabb bért kapnak, mint a fiatal férfimunkások. Fejlődtek ugyan a munkásszállások (a 240 000 férőhelyből 140 000-et a fiatalok foglalnak el), de az itt élők 60 százaléka olyan helyen lakik, ahol a szociális és az egészségügyi ellátottság színvonala a minimum alatt van. A fiatal házasoknak nagy segítség a gyermekgondozási segély. De azok a fiatalasszonyok, akik részmunkaidőben, vagy szerződéses munkaviszonyban dolgoztak, nem részesülnek benne, rájuk nem terjed ki a rendelkezés. Az üdülési beutalókat általában az idősebbek kapják. A nehéz lakáshelyzet elsősorban a fiatal korosztályokat sújtja. Érthető tehát, ha az ő körükben is erősödik az a vélemény, hogy társadalmi méretekben csak a teherviselés arányos, igazságos elosztásával lehet megnyugtatóan megoldani a lakáskérdést.

Az irányelvek foglalkoznak természetesen a KISZ munkásfiataljainak szervezeti helyzetével is. Az ifjúmunkás KISZ-tagok létszáma ma több mint kétszerese az 1959. évinek; 94 000-ről 215 000-re emelkedett. A KISZ taglétszámának 27,6 százalékát teszik ki a munkásfiatalok. A munkásifjúság szervezettsége tehát mintegy 40—42 százalék. A szakmunkásfiataloknak 60—65 százaléka tagja a KISZ-nek, a betanított munkásfiataloknak 25—30 százaléka, a segédmunkásoknak pedig 18—30 százaléka. A központi bizottság felhívta az üzemi szervezeteket a szervezeti élet javítására, a vezetés és a kádermunka színvonalának emelésére. Leszögezte: a fiatalokkal való egyéni foglalkozás, a politikai munka hatékonyságának növelése szempontjából nélkülözhetetlen a KISZ-csoportok rendszere. A munka megjavításának biztosítéka: a pártvezetés erősödése. A KISZ Központi Bizottsága kéri a pártbizottságokat és a pártszervezeteket, hogy fokozzák a fiataloknak adott segítséget. Bízzanak meg idősebb, nagy tapasztalattal rendelkező párttagokat azzal, hogy többet és rend-

Digitized by Google

szeresebben foglalkozzanak a környezetükben élő munkásfiatalok politikai és erkölcsi nevelésével. Pártmegbízatásokkal növeljék a KISZ-szervezetek és bizottságok önállóságát és kezdeményezőkészségét. A jelenleginél szélesebb körben bízzanak meg fiatal párttagokat a KISZ munkájának támogatásával. Hangolják össze a tömegszervezeti és gazdasági vezetők tevékenységét a munkásifjúság körében végzett munkában. Számoltassák be az állami, gazdasági szervek és a tömegszervezetek vezetőit a munkásifjúság érdekeit védő törvények végrehajtásáról. Segítsék a KISZ-alapszervezetek pártépítő munkáját a párt IX. kongresszusának határozata alapján.

A KISZ Központi Bizottságának kritikus és önkritikus irányelvei alapot adnak arra, hogy az eddigi eredményekre támaszkodva, de az új helyzetnek megfelelően oldjuk meg a munkásifjúság körében adódó feladatokat.

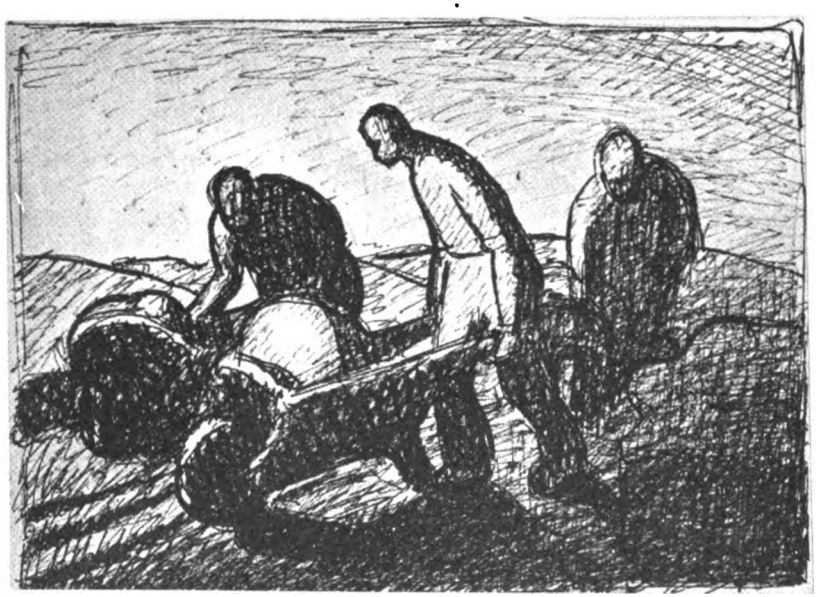

Nagy Balogh János: Talyigát toló férfiak

Digitized by Google

Szovjet flotta a Földközi-tengeren

„Nem vagyunk hívei annak az ismert katonai aforizmának, hogy a legjobb védekezés a támadás. A mi tételünk más: a védelem legjobb módja figyelmeztetni az ellenfelet erőnkre és arra, hogy készek vagyunk megsemmisíteni az első alkalommal, amikor agresszív cselekményt kísérel meg." *Malinovszkij* marsall, a Szovjetunió egykori honvédelmi minisztere írta le ezeket a sorokat, érzékeltetve, hogy a szovjet fegyveres erők nem kívánják a büntetlenség illúzióját kelteni az esetleges békebontóban, hanem figyelmeztetik: *van olyan erő,* amely bárhol, bármikor kész arra, hogy a legmegfelelőbb eszközökkel megsemmisítő csapást mérjen rá.

A *Szokolovszkij* marsall szerkesztette „Stratégia" című munka — amelynek harmadik kiadása 1968-ban jelent meg Moszkvában — behatóan foglalkozik a tengeri hadszínterek problémáival. Rámutat, hogy az amerikaiak „a nukleáris csapásmérő mozgékony hadászati erők *egész hálózatát* építik ki a Szovjetunió és a többi szocialista ország körül". A legmagasabb fokú harckészültségben van az amerikai haditengerészet két előretolt harccsoportja; a Földközi-tengeren tartózkodó *6. flotta,* mintegy 160 repülőgépet hordozó két csapásmérő repülőgép-anyahajóval, és a Távol-Keletre vezényelt *7. flotta,* öt csapásmérő repülőgép-anyahajóval, s ezek fedélzetén 400 harci géppel.

Az észak-atlanti térségben és a Földközi-tenger medencéjében, ahol a NATO-parancsnokság véleménye szerint háborús időben a haditengerészeti akciók legnagyobb kibontakozása várható, *100 haditengerészeti támaszpont* áll a NATO-flotta, illetve a tagállamok haditengerészetének rendelkezésére. Ebben a térségben ezek az erők több mint 600 jól kiképzett kikötővel számolhatnak, közülük 150-nek az évi teherforgalma meghaladja az egymillió tonnát.

Az amerikai hadászati tervekben különösen nagy jelentőségűek az *atomhajtású tengeralattjáróknak a* szocialista közösség országaihoz előretolt támaszpontjai, amelyek egyfelől a tengeralattjárók magas fokú harckészültségét hivatottak biztosítani, másfelől arra szolgálnak, hogy bizonyos mértékig elhárítsák az Egyesült Államoktól a visszavágó csapások veszélyét. Az angliai *Holy Loch*on kívül (ahol a 14. és 18. tengeralattjáró-raj áll) ilyen előretolt támaszpont a spanyolországi *Rota,* amely az amerikai atomhajtású tengeralattjárók 16. rajának harci tevékenységét hivatott biztosítani a Szovjetunió déli és délnyugati területei, Bulgária, Románia és Magyarország ellen.

Az amerikai parancsnokság azt tartja — olvassuk a „Stratégia" II. fejezetében —, hogy „a korlátozott háborúk lehetőségének elismerése folytán növekszik a felszíni flotta (vagyis a nem tengeralattjáró flotta) jelentősége". A nyugati flották fejlesztésében — jellemző módon — a *támadó erők,* elsősorban a *repülőgép-anyahajók* és a *rakétahordozó tengeralattjárók* építése dominál, s ezek között szabatos feladat-megosztás készül.

Digitized by Google

És milyenek a követelmények a szovjet haditengerészettel szemben?

„Flottánk legfontosabb feladata — írja a »Stratégia« — már a háború első perceitől kezdve, *az ellenfél csapásmérő repülőgépanyahajó-kötelékeinek szétzúzása* lesz... Arra kell törekednünk, hogy megsemmisítsük a repülőgép-anyahajókat, még mielőtt elérnék azt a pontot, ahol repülőgépeik startolnak... Figyelembe kell venni, hogy ezek a kötelékek rendkívül sebezhetők a tengeri átkelésnél, üzemanyagpótlás idején, a repülőgépek indítási helyére való felvonuláskor, valamint a visszatérő repülőgépek fogadásakor." „A szovjet flotta számára egy modern háborúban merőben újszerűek lesznek a harci körülmények... Haditengerészetünk kimegy a világóceánokra..."

●●●

Gorskov flottatengernagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a szovjet haditengerészet főparancsnoka, az utóbbi évek során nem egy beszédében és írásában foglalkozott a szovjet haditengerészet nyílttengeri szereplésével. „A háborút követő első években — írta egyik cikkében — már az is fontos eseménynek számított, ha hadihajóink akár csak rövid időre is kifutottak az óceánra. Ma *ez megszokott jelenség*, sőt alig van olyan hadihajónk, amely ne vett volna részt távoli óceáni utakon." „Tengerész-egyenruhát viselő fiaink szívélyes fogadtatásban részesültek Skandinávia lakossága részéről — írta a szovjet flottaparancsnok 1966 februárjában —. Ott jártak az egyiptomi piramisoknál és Etiópia pálmái alatt, meglátogatták Európa, Afrika, Ázsia sok országát. Haditengerészeink a messze óceáni utakon, a tengeri szolgálat nehézségeit leküzdve, tökéletesítik hajózási ismereteiket és katonai felkészültségüket, edzik akaraterejüket, hogy legyőzhessenek bármilyen agresszort."

1968 februárjában Gorskov a következőket írta a *Pravda* hasábjain: „Meg kell emlékeznünk *rakétahordozó-hajóinkról*, flottánk büszkeségéről, amelyeken közepes és nagy hatótávolságú, roppant teljesítményű és páratlan pontosságú rakéták vannak; *tengeralattjáró-elhárító hajóinkról*, amelyek vastag vízrétegeken »átlátnak«, felfedezik és megsemmisítik az ott megbúvó ellenséget; meg kell emlékeznünk *sok más új hajónkról*, amelyek különböző feladatokat oldanak meg."

Nem titok tehát, hogy a szovjet haditengerészet megfelelő módon felkészült és felkészül egy erős és tapasztalt ellenség megsemmisítésére. Nem titok, hogy hajói ott vannak a nyílt tengereken, ahol a nemzetközi jog számukra is szabad hajózást biztosít. Nem titok, hogy a több száz szovjet tengeralattjáró mellett mind nagyobb számban tűnnek fel a világtengereken — így a Földközi-tengeren is — a szovjet felszíni hadihajók. Végül: az sem titok, hogy ezek a szovjet haditengerészeti egységek puszta jelenlétükkel *a világbéke és a biztonság érdekeit képviselik*, bárhol horgonyoznak, vagy bármerre szelik a tengerek vizét.

Vitán felül áll, hogy a szovjet haditengerészet akcióit az imperialista propaganda a maga szükségleteinek megfelelően világítja meg. Különösen akkor elkeseredettek a támadásai, amikor érzi, hogy a szovjet haditengerészet keresztezi azokat a terveket, amelyeket *a helyi vagy „korlátozott" háborúkhoz* fűz az amerikai imperializmus. A szovjet nukleáris-rakéta elrettentés már jó ideje öngyilkossággal tette egyértelművé a Pentagon számára egy világháború kirobbantását, s most az amerikai stratégáknak szemlátomást nem tetszik, hogy „a csápok megbénításának" folyamata nagy reményekre jogosító földközi-tengeri „csápjaikat" érinti.

A szovjet haditengerészeti erők földközi-tengeri jelenlétét kihasználják azok, akik *a nemzetközi feszültség fokozódására* spekulálnak és fájlalják, hogy

Digitized by Google

a Gibraltártól a Dardanellákig terjedő tengerszakasz megszűnt „mare nostrum", „atlanti beltenger" lenni. Az utóbbi időben NATO-rendelésre egymás után jelennek meg a szovjet flotta „veszélyes előretöréséről" szóló cikkek, hangzanak el „éberségre" szólító beszédek, megtűzdelve „algériai szovjet támaszpontokról" szóló fantasztikus koholmányokkal, vagy a szovjet hajók katonai értelemben vett „kiszolgáltatottságát" hangoztató fitymáló fejtegetésekkel.

Akadnak olyanok is, akik becsmérlően *egyenlőségjelet tesznek* az amerikai és a szovjet flotta földközi-tengeri jelenléte és rendeltetése közé, fejtetőre állítva a történelem és a stratégia logikáját.

●●●

Készázhetven millió ember lakja a Földközi-tenger medencéjének tizenhét országát. Az amerikai imperializmussal különböző szintű szövetségben álló tőkésországok, tömbön kívüli szocialista és nem szocialista országok egyaránt vannak ebben a térségben, amely az 1956-os, majd 1967-es közel-keleti válság következtében *a világpolitikának egyik különösen neuralgikus góca* lett.

Az amerikai és szovjet flotta jelenlétét összevetve, nem felesleges emlékeztetnünk az olvasót arra, hogy a Földközi-tenger nyugati kapuja, Gibraltár, New Yorktól mintegy *6000 kilométer* távolságban, a szovjet Szevasztopol vagy Ogyessza pedig a Boszporusztól mindössze *500—600 kilométer* távolságban van. Függetlenül attól, hogy milyen részt vállaltak a fasizmus leverésében a földközi-tengeri amerikai hadihajók, jelenlétüket annak idején indokolták *a közös harc feladatai*. A háború befejezése óta azonban már majdnem negyedszázad telt el, s aligha hiszi bárki is, hogy az amerikai hajók azóta az „egyensúly" fenntartása céljából szelik a Földközi-tenger hullámait.

A Pentagon kezdettől fogva azt tartotta, hogy a Földközi-tenger fölötti uralom — amelyet gazdasági, politikai és katonai eszközök egész rendszere támaszt alá — *kulcs az atlanti térséghez, Európához, a Közel-Kelethez, Afrikához, sőt az Indiai-óceánhoz is*. Ez az uralom lehetőséget ad neki a part menti országok ügyeibe való politikai és katonai beavatkozásra, olyan fontos gazdasági emelők ellenőrzésére, mint a közel-keleti, a líbiai és a szaharai olaj, vagy a földközi-tengeri hajóforgalom.

Az amerikai flotta *már bemutatkozott* a két évtizeddel ezelőtti görög eseményeknél, s „szakszerűen" irányította ágyúit az olasz városokra az 1948-as parlamenti választások idején. Különösen provokatív szerepet játszott a 6. flotta, amikor az arab országokban kiterebélyesedett a nemzeti felszabadító mozgalom és kezdtek megalakulni a haladó rendszerek. Emlékezetes a Szíria ellen tervezett akció, amelyet csak a határozott szovjet fellépés hiúsított meg. 1958 júliusában amerikai tengerészgyalogság szállt partra Libanonban, hogy elfojtsa az iraki forradalmat. Nem kétséges az amerikai közreműködés az olaszországi SIFAR-ügyben és a görögországi fasiszta puccsban, a Ciprus és a Málta függetlensége elleni merényletekben. Ami végül az arab országok elleni izraeli agressziót illeti, *Eskol* miniszterelnök beismerte, hogy Izrael stratégiai tartalékának tekintette az amerikai 6. flottát. Az *Akhbar el Yom* című kairói lap megírta, hogy Washington és Tel Aviv között titkos megállapodás volt, amely szerint 1967-ben az amerikai haditengerészetnek kellett volna megmentenie Izraelt, ha annak katonai agressziója kudarcot vall.

Az amerikai katonai jelenlét azonban *nem tudta megfordítani a történelem kerekét* a Földközi-tenger térségében sem. Az arab nemzeti felszabadító mozgalom szétzúzta a bagdadi paktumot és megbénította a CENTO-t. Az 1952-es

Digitized by Google

egyiptomi forradalom után az angol csapatoknak el kellett hagyniuk a Szuezi-csatorna övezetét. 1963 októberében Tunézia ismét teljes jogú birtokosa lett a bizertai légi és tengeri támaszpontnak, amely addig francia kézben volt. Két hónappal később az amerikaiaknak meg kellett válniuk 1950-ben épített marokkói légi támaszpontjaiktól. Végül 1967-ben Franciaország kiürítette algériai támaszpontját, Mers-el Kebirt. Líbia az utóbbi években nemegyszer felvetette a Wheelus Field nevű amerikai óriás támaszpont átadásának kérdését, de Washington húzza-halasztja a tárgyalásokat.

Fennmaradt azonban az Egyesült Államok és a NATO földközi-tengeri támaszpontrendszere, gyakorlatilag folytatódik Izrael agressziója a szomszédos arab országok ellen, s a szocialista közösség déli határai közelében ott cirkál az amerikai 6. flotta, 25 ezres tengerészeti erővel, vadászbombázókkal, atomrakétákkal...

●●●

„A Földközi-tenger nyílt tengeri jogi státusa nem engedi meg, hogy uralma alá vonja egyetlen hatalom" — mutatott rá a moszkvai *Pravda*, hangsúlyozva, hogy a szovjet flottának történelmi, politikai, gazdasági és földrajzi szempontból *minden joga megvan* a földközi-tengeri megjelenésre. Nem szabad elfelejteni, hogy a szovjet haditengerészeti erők az izraeli agressziónak áldozatul esett *arab országok* jóváhagyásával és érdekeinek megfelelően, *az ENSZ alapokmányának* elveivel összhangban tartózkodnak a Földközi-tengeren. „A szovjet flotta földközi-tengeri jelenléte — hangsúlyozta az olasz *Rinascita* — pozitív tényezője az egyensúlynak, a biztonságnak, az amerikai arcátlanság fékentartásának a földkerekség egy olyan térségében, amelyet az imperialista agresszivitás néhány hónap leforgása alatt a nemzetközi szempontból egyik legfeszültebb övezetté tett."

A szovjet flotta földközi-tengeri megjelenése *válasz-intézkedés* volt, válasz elsősorban az amerikai 6. flotta provokációs tevékenységére. Ezt az intézkedést egyaránt diktálta *a szocialista közösség biztonságának* érdeke és *a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatásának* követelménye. Nyilvánvaló, hogy az imperialisták nagyon szeretnék, ha az új életet építő arab népek magukra maradnának, közös szolidaritási front nélkül, a többi antiimperialista erő támogatása nélkül. A folytatódó izraeli agresszió — és sok más tényező is — elengedhetetlenül szükségessé teszi *a nemzeti felszabadító mozgalom és a szocialista közösség összeforrottságának erősítését.*

Vitathatatlan, hogy a szükségessé vált intézkedéseket a szocialista közösség országai közül csak a Szovjetunió tehette meg. Erkölcsi, politikai, katonai és technikai tényezők egész sorát feltételezi az ilyen lépés, de *célszerűsége és időszerűsége már ma is beigazolódik.* Washingtont és Brüsszelt máris rettegés szállta meg amiatt, hogy a béke erői gúzsba köthetik a háború erőinek kezét és lehetetlenné tehetik számukra a gátlástalan garázdálkodást a földközi-tengeri vizeken. A Földközi-tenger csak akkor lehet a béke tengere — mutatott rá egyik cikkében az *Izvesztyija* —, ha aktív harc folyik az amerikai imperializmus ellen, ez pedig azt jelenti, hogy „fel kell számolni annak politikai és katonai rendszerét a Földközi-tengeren".

Jóllehet az amerikai 6. flotta nem tartozik a NATO rendelkezése alá, és felhasználásáról csak Washingtonban döntenek, a NATO tevékenységének tervezésekor — amint a hamburgi *Die Welt* rámutat — erre a flottára ruházták az „ellentámadás" feladatát és „a 6. flottának kell felkészülve lennie korláto-

Digitized by Google

zott beavatkozásra az egész földközi-tengeri medencében, mégpedig repülőgépek bevetésével és csapatok idegen területeken való partra szállításával". Aligha kétséges tehát, milyen akciók kockázatosságára hívja fel a szovjet flotta jelenléte az Egyesült Államok és az észak-atlanti tömb figyelmét.

Törökország NATO-tagállam; területén NATO-támaszpontok vannak, fekete-tengeri kikötőit 1968-ban nemegyszer keresték fel amerikai torpedórombolók és rakétahajók. Ankarának nem érdeke, hogy titokban tartsa: milyen szovjet haditengerészeti egységek kértek áthaladási engedélyt a Boszporuszon és a Dardanellákon. *Váltakozó összetételű, korszerűen felfegyverzett és jó utánpótlási bázissal rendelkező szovjet flotta* tartózkodik a Földközi-tengeren — ez tűnik ki a jelentésekből. És *nincs ok aggodalomra* amiatt, hogy ennek a szovjet flottának nincsenek ottani támaszpontjai, nincsenek repülőgép-anyahajói és nincs légibiztosítása. Az arab kikötőkben szívesen látott vendégek a szovjet tengerészek. A szovjet hadihajók rakétavédelme és modern rádiólokációs rendszere tökéletes biztonságot nyújt nekik. Ha pedig valaki akár egyetlen szovjet hadihajót is meg mer támadni bármelyik világtengeren, számolnia kell lépésének beláthatatlan következményeivel.

●●●

A Szovjetunió őszintén óhajtja, hogy *a Földközi-tenger a béke tengere legyen.* „A szovjet flotta gondoskodik arról, hogy a globális stratégák fái ne nőjenek az égig" — írta nemrégiben a *Neues Deutschland.* Az imperializmust és provokációs erőit meghátrálásra kell kényszeríteni, józanságra kell bírni ebben a térségben, meggyőzve őt arról, hogy ha megvalósítja kalandor terveit, nem számíthat büntetlenségre.

Ami végül a közel-keleti válság megoldási esélyeit illeti, hadd idézzük a lengyel *Zolnierz Wolnosci*-t: „A közel-keleti béke megőrzésének lehetőségét kétségkívül a Földközi-tenger térségében kialakult politikai és katonai erőegyensúly adja meg, s ennek lényeges eleme a szovjet hajók jelenléte. Ez a körülmény feltétlenül kedvezően befolyásolja azokat az egyre intenzívebb diplomáciai erőfeszítéseket, amelyek a közel-keleti feszültség növekedésének megakadályozására irányulnak."

Pirityi Sándor

Digitized by Google

Szubjektív megjegyzések egy objektív folyamat megítéléséről

A folyóirat-olvasás régen kitaposott útjait járva, az olvasó egy-egy szám megjelenése után megismerkedik az általa érdekesnek és hasznosnak ítélt cikkekkel. Vérmérsékletétől függően vagy egyszerűen tudomásul veszi a szerzők mondanivalóját, vagy szűkebb-tágabb körben véleményt mond róluk. A munkájában később is felhasználhatókat kicédulázza, katalogizálja. De még az utóbbi esetben is minden cikk — a gondolati sorrá rendeződött vitaírásokat, eszmecseréket kivéve — egymástól független, önálló egységként rögződik az emlékezetében. Csak akkor van módja a már ismert írások új gondolati tartományait is felfedezni, ha letér erről a kitaposott útról. A letérésnek az is lehet az egyik iránya, hogy egy-egy folyóirat meghatározott rovatának cikkeit újra előveszi és — most már egymással összefüggésben — az eltérő témájú írások közös vonásait keresi.

Eredetileg az volt a célom, hogy a kritika mércéje mellé állítom a „Valóság"-nak és a „Közgazdasági Szemlé"-nek a mezőgazdasággal foglalkozó cikkeit, s megvizsgálom: hogyan tükrözik ezek a folyóiratok a magyar mezőgazdaság helyzetét és tennivalóit, elsősorban **a szocialista nagyüzemek megerősödésének objektív folyamatát.** De a cikkek ismételt elolvasása e cél feladására ösztönzött.

Az egyéni nézetek közös jellemzői

A „Valóság" és a „Közgazdasági Szemle" 1968-as évfolyamainak számait néztem ismételten át. A mezőgazdasággal, illetve a faluval foglalkozó cikkek **száma** mindenkit megnyugtathat arról: **a téma megfelelő teret kap mindkét folyóiratban.**[1] A mennyiség önmagában azonban még semmit sem mond arról, hogy **a valóságot tükrözik-e** ezek az írások, és elfogadhatók-e a szerzők véleményei **a fejlődés megítéléséről.** A „Valóság" 1968-as évfolyamában megjelent, a mezőgazdasággal és faluval foglalkozó cikkekről csak akkor mondhatjuk el ezt, ha az egyes szerzőket külön-külön felmentjük az alól a kötelezettség alól: „az igazat mondd, ne csak a valódit". De felmenthető-e egy szerkesztőség ez alól? Úgy vélem, **nem!** Mégsem a mezőgazdaságról adott izgalmas, de nem igazi információ az, ami a folyóirat-olvasás megszokott útjáról letérőben meghökkenést keltene, hanem az a felismerés, hogy a „Valóság" 1968-as évfolyamában a mezőgazdasággal foglalokzó írások legfőbb általános jellemzője egy **sajátos gazdasági**

[1] A „Valóság" 1968-as évfolyamában 13 mezőgazdasággal, illetve faluval foglalkozó írás található. Sőt a szerkesztőség a 3. számban vitát nyitott a mai mezőgazdaság megítéléséről. A „Közgazdasági Szemle" cikkeinek jelentős része olyan általános összefüggéseket elemez, amelyek a mezőgazdaságra is érvényesek, emellett 14 cikk csak a mezőgazdasággal foglalkozik.

Digitized by Google

romanticizmus. Mégpedig nem azzal az eszmerendszerrel, hogy egy történelmileg túlhaladott gazdálkodási formát kívánnának korunk bonyolult, ellentmondásokkal terhes, átalakulóban levő viszonyai helyébe, hanem úgy, hogy — **a jövő érdekében, szinte sürgetve a szocializmus térhódítását — de erősen felfokozott, szubjektív életérzésen átszűrve a tényeket, bírálják a fennálló viszonyokat.** Abban azonban megegyeznek a XIX. század gazdasági romanticizmusával, hogy **nagy szerepet juttatnak a kivételes körülményeknek, kedvelik a túlzást és a megdöbbentést.** Tehát nem Adam Müller, Jean Sismondi követői, vagy Voroncov, Danyielszon és más narodnyikok késői utódai jelentkeztek, hanem az **új társadalmi renddel,** a szocializmussal **egyetértők** sőt **ennek még az objektív lehetőségeket is meghaladó ütemű építését sürgetők.**

A „Valóság"-ban megjelent cikkeknek ez az általános jellemzője nem valami tudatos szerkesztői koncepció következménye. Nem lehet a „Valóság" szerkesztőségét valamiféle eszmei elhajlással gyanúsítani. A világosan kirajzolódó képnek az a valószínűbb magyarázata, hogy a „Valóság" **a szociográfiai hangvételű írásoknak lett a fóruma,** és mágnesként vonzza magához azokat a szerzőket és írásokat, akik és amelyek szociográfusi erényekkel rendelkezve igyekeznek elősegíteni mai valóságunk feltárását. **A műfaj sajátos lehetőségei** igen értékesen járulnak hozzá társadalmi tényismeretünk, a közéleti atmoszféra és a közgondolkodás formálásához. De ha ezek az írások közéletünk egy igen aktív és fontos csoportjára vonatkozóan szemléleti hibává, vagy ahogyan neveztem: gazdasági romanticizmussá állhattak össze, akkor ez már azt is jelzi, hogy **a „Valóság" szerkesztősége nem figyelt fel olyan összefüggésekre, amelyeket egy-egy szerzőnek nincs is módja észrevenni.**

Ha viszont legrangosabb közgazdasági orgánumunknak, a „Közgazdasági Szemlé"-nek 1968-ban megjelent, a mezőgazdasággal foglalkozó cikkeit együttesen vizsgáljuk, nem nehéz felismerni a cikkeknek egy másféle közös jellemzőjét: **az ökonómiai egyoldalúságot.** S ebben az orgánumban sem valamiféle tudatos szerkesztési koncepció alakítja ki ezt a képet. Inkább az a sajátos helyzet, hogy a „Közgazdasági Szemle" azoknak a gondolatoknak ad kikristályosodási pontot, amelyek **közgazdasági alapon, tudományos megközelítésben igyekeznek feleletet keresni a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos kérdésekre.** De e gondolatok hordozói nem mentesek az ökonómiai egyoldalúságtól: attól a szemléleti módtól, amely úgy kezeli a mezőgazdaságot, mint a technikai komponensek és a közgazdasági összefüggések olyan rendszerét, amelyben **elvesznek az eszközöket mozgásba hozó termelők egymás közötti kapcsolatai, s a vizsgálódás körén kívül reked a legfontosabb termelőerő: az ember.**

Egyéni témaválasztás — kialakuló összkép

Mi bizonyítja azt, hogy a „Valóság" 1968-ban közölt, a mezőgazdasággal foglalkozó cikkeinek nagy részére egy sajátos gazdasági romanticizmus jellemző? A legszembetűnőbben az a **témaválasztás,** amely **a kivételes körülmények felé, az egyedi felé** vonzódik, s hajlamos a **túlzásra,** a **megdöbbentésre.** A publikált 13 írás közül nyolc jogosan nevezhető ilyennek. (Az 1. számban **Zoltán Zoltán:** „Az Alföldkutatás múltja és jövője", a 3-ban **Varga Domokos:** „Fahiányunk és fafölöslegünk", a 4-ben **Végh Antal:** „Állóvíz", a 6-ban **Solymár József:** „A parasztasszony és a szerelem" és **Hatvani Dániel:** „Gazdák a homoki borvidéken", a 7-ben **László János:** „A busók földjén", a 10-ben **Kunszabó**

Digitized by Google

Ferenc: „A világnak nincsen közepe", és a 11-ben **Rick Nóra—Gácsi Sándor:** „Summa cum laude" című írása.) Már régen kigyógyultunk abból a gyermekbetegségből, hogy minden szerzőtől, minden írásában a tipikus ábrázolását kérjük számon. Ha egy-egy szerzőt az extremitás vonz, és meg akar döbbenteni — lelke rajta, tegye. Kiváltképpen akkor, ha olyan érdekesen tudja ezt tenni, mint a „Valóság"-ban megjelent írások szerzői. De az már a szerkesztőség dolga, hogy **valamilyen rendező elv alapján elejét vegye az egyoldalúságnak.** Már csak azért is, mert az ilyen írások összképpé rendeződnek, különösen akkor, ha nagy részüknek a valóság igaz ábrázolását már elnevezésében is vállaló folyóirat „Magyar világ" című rovatában ad nyilvánosságot.

Bár a **témaválasztás** a feltűnőbb és az előfordulás számát tekintve is nyilvánvalóbb bizonyítéka egy sajátos gazdasági romanticizmusnak, mégsem ez érdemli a nagyobb figyelmet. Figyelemreméltóbbak azok a **nézetek,** amelyek fontos témák elemzése kapcsán jelennek meg a „Valóság" hasábjain. Pl. a 2. számban **Márkus István,** „Mezőgazdaságfejlesztés és helyi erőviszonyok", a 3. számban **Kunszabó Ferenc,** „A negyedik hullám" (Változások a termelőszövetkezeti mozgalomban), és a 4. számban **Gyenes Antal,** „«Munkások» és »parasztok« a mezőgazdasági termelőszövetkezetben" című írásában hangot ad a szakemberek szélesebb körében elterjedt és úgy vélem, joggal vitatható nézeteknek.

A „Valóság" 1968-ban publikált tizenhárom mezőgazdasági, illetve falusi témájú cikke között csupán kettő van olyan, amelyik „kilóg a sorból": **Pete Gézának** a 4. számban közölt „Paraszti monopólium vagy kooperáció" című írása és a 7. számban **Szabó Lászlónak** „Háztáji gazdaságok szerepe a munkaerőgazdálkodásban" című cikke. Tehát tizenhárom cikkből kettő!

A felsorolt cikkek műfajilag szinte kivétel nélkül a szociográfiai írások közé sorolhatók. Ennek a műfajnak pedig elvitathatatlan érdemei vannak **mai valóságunkról alkotott képünk teljesebbé tételében.** A szociográfia művelői egy-egy falunak, termelőszövetkezetnek, munkabrigádnak, vagy a jövő gondjait ma még csak csírájában magában hordó jelenségnek a leírásával és elemzésével, azokon a területeken tártak fel tényeket, ahol eddig csak sejtések jelentették a „biztos eligazodás" alapjait. De éppen a szociográfiának mint műfajnak a fontossága, és jogosan remélt gyarapodása késztet néhány **kritikai észrevételre.** Úgy vélem, ma már úgy tud ez a műfaj többet adni a társadalmi cselekvés számára, ha művelői jobban támaszkodnak a tudományos módszerekre — elsősorban a szociológia tudományos apparátusára. Talán még ennél is fontosabb volna az, hogy a szociográfia művelői egy-egy különleges helyzet vagy eset alapján ne vonatkoztassanak az egészre, vagy ha ezt teszik — ismerjék jól az egészet. Nem hinném, hogy ez volna a jó alkalom az egész és a rész viszonyának, kölcsönhatásának taglalására. Csupán arra szeretnék utalni: ha valaki az ár-apály törvényszerűségeit akarja vizsgálni, nem mikroszkópot választ vizsgálati eszközül. Még akkor sem, ha az egész tenger a mikroszkóp segítségével vizsgálható cseppekből összegeződik. Hasonló okok miatt fogadom kétkedéssel — úgy hiszem, joggal — azokat a javaslatokat, amelyeket egy község vagy járás példája alapján az **egész mezőgazdaságra,** vagy az **egész szövetkezeti mozgalomra** akarnak érvényesíteni.

A „Közgazdasági Szemle" mezőgazdasági témájú cikkeinek valóságtükrözésénél más a mérce, mint a „Valóság"éinál. Ez a lap ugyanis egy tudományág **szakmai orgánuma.** Hosszú időn át a Közgazdaságtudományi Intézetnek, tehát egy kutató-

Digitized by Google

intézetnek volt a folyóirata. A kutató pedig legtöbbször részletproblémát elemez, így erről szóló közleménye is a valóságnak csak egy kis pontjára tudja a megismerés reflektorát irányítani. A kutatásnak elvitathatatlan joga a kísérletezés. Ezt a jogot csorbítanánk, ha a tudományos közleményeknek fórumot teremtő folyóirattól a valóság vitathatatlan, sokoldalú, teljességre törekvő ábrázolását kérnénk számon. Ugyanakkor a **haladás irányának megjelölésében a szaktudományi orgánum felelőssége a nagyobb.** Hiszen a döntésre illetékesek „jobban odafigyelnek", ha nem közíró, hanem tudományos kutató javasol valamit. A „Közgazdasági Szemle" tekintélye, szerepe is azt indokolja, hogy szóvá tegyük a mezőgazdasági rovatában jelentkező ökonómiai egyoldalúságot, minthogy ez mind a kutatást, mind az abból következő javaslatokat is deformálhatja.

De nézzük, mit mutat a cikkek „leltározása". A „Közgazdasági Szemle" 1968-ban 14 olyan cikket közölt, amelyik közvetlenül a mezőgazdasággal foglalkozik. Ezek között novemberig csupán kettő volt olyan (egyik a 7—8. számban, a másik pedig a 10-es számban), amelyikre nem volt jellemző a csak ökonómiai megközelítés. A 11-es számban közölt két írás mentes ettől az egyoldalúságtól, de a 12-esnél ez újra visszatér.

Ha a „Valóság" és a „Közgazdasági Szemle" mezőgazdasággal foglalkozó cikkeinek szemléletté rendeződése mai nézetek és vizsgálati módok tükröződése, úgy vélem, **helyesebb ezek néhány jellemző vonását bírálni, mintsem az aprólékos kritika eszközével a folyóiratok működésének a mérlegét megvonni.**

Milyen a ma termelőszövetkezeti parasztja

Ha egy városi pedagógus a „Valóság" cikkeiből akarja megtudni, milyen a ma termelőszövetkezeti parasztja, arról olvashat, hogy bár a paraszt a szövetkezetben is dolgozik, de a régi világot építi tovább új módon, érdekei szemben állnak a nagyüzeméével, vagy nem függenek tőle; gazdagodik, miközben a közös stagnál, vagy a lehetségesnél lassabban fejlődik; s a termelőszövetkezetek vezetőinek is az az érdekük, hogy elleplezzék a helyzetet, s az „objektív körülményekre" hárítsák a felelősséget a gyenge termelési eredményekért.

Az érzelmi mozaikkövekből összerakott, nagyon szuggesztív kép megismerése után a városi olvasó szinte természetesnek tartja, ha egy cikk szerzője azt javasolja, hogy kívülről kell a szövetkezetekbe vezetőket vinni, olyanokat, akik függetlenek a helyi érdekektől, s csak egyetérthet azzal a szerzővel, aki (a márciusi számban) egy járás tapasztalatai alapján azt állítja meztelen igazságként, hogy a tsz-tagok „maszek érdekei" egyenesen akadályozzák az igazi nagyüzemi vetésszerkezet kialakulását.

Miért kell vitatkozni ezekkel a nézetekkel? Azért, mert **nem híven tükrözik a valót,** és olyan társadalmi közegben keltenek rezonanciát — a munkások, városi értelmiségiek és alkalmazottak körében —, amely a legfontosabb a közvélemény alakulásában.

Akad-e olyan termelőszövetkezeti paraszt, aki a háztáji gazdaságát fontosabbnak tartja, mint a szövetkezet fejlődését? Természetes, hogy akad. Úgy vélem, ezt senki nem is vonja kétségbe, A viták ott kezdődnek, amikor **figyelmen kívül hagyják azokat a körülményeket, amelyek ezt táplálják,** vagy az ilyen magatartást **általánosnak** tüntetik fel.

Furcsa jdelenség az, hogy olyan szerzők, akik jól ismerik mind a megszokás erejét, a tudat fejlődésének sajátosságait, mind a szövetkezeti gyakorlat régebbi és mai gondjait, **türelmetlenné válnak ha nem minden termelőszövetkezeti paraszt lesz azon-**

Digitized by Google

nal öntudatos szocialista emberré. Azt mindenki természetesnek tartja, ha egy új lakótelep felépítése végett lebontott régi családiház tulajdonosa — noha új lakása vitathatatlanul jobb — még sokszor visszaidézi a régit, amelyben mindenhez valamilyen emlék kötötte őt. Hát miért vagyunk türelmetlenek akkor, amikor egy ősi életformát kell a szokatlannal, az újjal felcserélni, egy olyan gazdálkodási módot, amely nemzedékek életcélját, gondolatait, érzelmeit határozta meg? S hogy a kép teljessé váljék, tegyük hozzá ehhez még azt is, hogy a választott új sokáig nem is volt annyira vitathatatlanul vonzóbb a réginél, mint egy új lakás.

Érthetetlen, hogy **miért feledkeznek meg** a türelmetlenkedők a következő tényekről: a termelőszövetkezeteknek közel a fele éveken keresztül nem tudott tagjainak többet fizetni készpénzben, mint havi 200—300 forintot, s erre is az év végéig kellett várniuk. Közel negyedmillió szövetkezeti tagnak (az összes tagok 23,1 százalékának) a közösből származó havi jövedelme még 1967-ben sem érte el az 500 forintot, és a másik negyedmillió (23,3 százalék) sem tudott havi 850 forintos jövedelemnél többhöz jutni. Emberileg érthető, hogy ha ilyenek a kilátások, akkor nagyra tartják a háztáji gazdaság jövedelmét. Ha ehhez még azt is hozzátesszük: a „szövetkezet a tagoké" elv helyett nem egy helyen azt tapasztalták a tagok, hogy az elnök személyének megválasztásától kezdve a vetésszerkezetig, és az istállók felépítésétől a jövedelem nagyságáig és formájáig minden ügyben a járás dönt, akkor közelebb kerülünk annak az okához, hogy miért építgetik egyes termelőszövetkezeti tagok még mindig a „régi világukat".

Mindezek ellenére **semmi sem bizonyítja,** hogy a közös nagyüzem stagnál. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése óta **egyetlen** olyan év sem volt, amelyben a szövetkezetek ne többel növelték volna a közös vagyont, mint amennyit az alapszabály előír. Ma mind több szövetkezetnek már az a fő gondja, hogy nem tud annyi munkaalkalmat teremteni, amennyit tagjai a közösben igényelnek. A szövetkezeti gazdálkodás általános adatai közismertek. Ezek pedig **fejlődést bizonyítanak, nem stagnálást.** Pedig a 3033 termelőszövetkezet vezetőinek döntő többsége a kezdetben az élre került helyi vezető csoportok képviselője, nem azok közül kerül tehát ki, akik „kimennek az üzembe". Mindezek mellett az **újratermelés objektív folyamata** is hat. A bővített újratermelés során pedig nemcsak anyagi javak termelődnek bővített mennyiségben újra, hanem a termelési viszonyok is. S minthogy az újratermelés szövetkezeti gazdaságok keretei között, tehát szocialista termelési viszonyok talaján folyik, a szocializmus bázisainak erősödése is objektív jellegű, és ezt nem tudják alapvetően befolyásolni szövetkezetellenes egyének vagy csoportok.

E gondolatsor befejezéseként nem árt külön kitérni a **gyenge termelőszövetkezetek ügyére.** Igaz-e, hogy ezeknek gyengesége nem objektív okokból fakad, hanem a közös gazdaság fejlődésével szembenálló „érdekstrukturából"? Nos — ez is előfordul, s kár volna elhallgatni ezt. Azokat a tanulságokat azonban, amelyeket egy-egy üzemi szociológiai felmérés nyújt, nem árt belehelyezni az általános feltételek vizsgálata alapján kialakított képbe. Ez pedig azt is mutatja, hogy a mezőgazdasági felvásárlási árak színvonala úgy van megállapítva, hogy a rossz természeti feltételek között gazdálkodó szövetkezetek képtelenek saját árbevételeikből előteremteni az újratermelés pénzügyi feltételeit. Az objektív okokat sem lehet mindig puszta kifogásként kezelni. Az 1967-es adatok sze-

Digitized by Google

rint 808 tartósan gyenge szövetkezetből 742 az olyan, amely 11 aranykoronánál kisebb kataszteri jövedelmű földön, tehát az átlagosnál rosszabb termőhelyi feltételek között gazdálkodik. S azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a gyenge szövetkezetek aránya Nógrád, Borsod és Veszprém megyében a legnagyobb, tehát a legkedvezőtlenebb domborzatú területeken.

Következtethetünk-e mindebből arra, hogy minden szövetkezetnek minden tagja csak a közös gazdaságban látja a felemelkedésének útját? Erre semmi esetre sem. De arra igen, hogy a ma termelőszövetkezeti parasztja nem áll szemben a szövetkezettel; **indokolatlan türelmetlenség** kommunista magatartást várni el a szövetkezeti parasztoktól; **a gyenge termelőszövetkezetek helyzetének elemzéséből eredő tanulságokat nem lehet általánosítva, az egész szövetkezeti mozgalomra kivetíteni.**

A szövetkezeti gazdálkodás vélt és valódi ellentmondásairól

Csak támogatni lehet minden olyan törekvést, amely szakítva az „ezen a világon minden a legtökéletesebb" felfogással, épülő világunk új feszültségeit igyekszik kitapogatni. S minél hozzáértőbbek fognak e feladat megoldásához, minél rangosabb a gondolataikat közlő orgánum, annál magasabbra tehető a helyes megközelítés és az ellentmondások valódisága iránti igény mércéje. A „Valóság" pedig mint fórum és cikkeinek szerzői is elég rangosak ahhoz, hogy ne hagyjuk szó nélkül azokat a nézeteket, amelyeknek nyilvánosságot ad. Márcsak azért sem, mert ezeknek egy része nem egyes szerzők elszigetelt álláspontja.

Ha akadna valaki, aki megkérdezné a 3033 termelőszövetkezeti elnököt arról: fennmaradjon-e a háztáji gazdaság, vagy ne — nincs kizárva, hogy közel 3000 válasz az volna: **ne maradjon fenn!** Ha azonban ugyanezt az egymillió szövetkezeti tagtól kérdeznénk meg, közel egymillió válasz az volna: **maradjon!** Az pedig egy szocialista államban természetes, hogy egymillió ember véleménye és akarata fontosabb, mint háromezeré. De ebben az esetben nem is csak egyszerű politikai matematikáról van szó, hanem arról is, hogy **a szövetkezeti tagság véleménye csak egybe az országos érdekekkel.** A közvélemény jól ismeri azokat az adatokat, amelyek a háztáji gazdaságok szerepét bizonyítják a közellátásban. Csak emlékeztetőül néhányat: 1967-ben az állati eredetű termékek 36, a gyümölcsfélék 28 százalékát a háztáji gazdaságok adták a közellátásnak. S még egy számot: hogy a háztáji gazdaságok szarvasmarha-állományát közös gazdaságba vigyük, ahhoz közel 19 milliárd forint kellene — majdnem annyi, mint a harmadik ötéves terv összes mezőgazdasági beruházása. S ezzel még csak nem is nőne az ország szarvasmarha-állománya, csupán nagyüzemi épületekbe kerülne, a paraszti istállók pedig üresen maradnának. Így nemcsak az anyagi lehetőségek, de az ésszerűség is határt szab a háztáji-ellenes nézetek terhódításának. A gyakorlat pedig számtalan példával igazolja, hogy **ha érvényesül a közös és a háztáji szerves egységének elve,** akkor nemcsak az nem igaz, hogy a háztáji kétszeresen gyengíti a nagyüzemet, hátráltatja annak fejlődését, hanem a háztáji éppen **a közös megerősítésének egyik eszközévé válik.**

A háztáji gazdálkodáshoz kapcsolódó, a **részes művelésre** vonatkozó nézetek is túlzók és nem a fejlődést már ma akadályozó ellentmondás feloldását szolgálják. Ezt még e nézetek szószólói is kénytelenek beismerni. **Kunszabó Ferenc** azt mondja a háztáji- és részesművelés-ellenes eszmefuttatása közben: „... a részesművelés ma már mindenképpen szükséges és lehetséges csökkentésének fő akadálya a ta-

Digitized by Google

gok ellenállása (teljes és hirtelen megszüntetése jelenleg még beláthatatlan zavarokat okozna a közellátásban) — de része van ebben az egyes tsz-ek vezetőségeinek is".[2] Úgy vélem, nem érhet szemrehányás senkit azért, ha a tennivalók megjelölésénél abból indul ki, hogy a részesművelés „hirtelen megszüntetése beláthatatlan zavarokat okozna a közellátásban", s ezért „szükséges és lehetséges" csökkenését a vegyszeres gyomirtás és a komplex gépi művelés térhódításától teszi függővé. Mert a helyzet nem olyan, hogy raktáron állnak a kukoricabetakarító-gépek, csupán azért, mert a szövetkezeti tagok ragaszkodnak a részesműveléshez, hanem az, hogy annyi sincs belőlük, amennyi legalább az állami gazdaságok igényeit kielégítené.

A most bírált, a háztáji gazdaságra és a részes művelésre vonatkozó nézetek **türelmetlenségből, a reális lehetőségek figyelmen kívül hagyásából erednek,** és vélt ellentmondást jelölnek meg. Érdemes röviden foglalkozni egy olyan felfogással is, amely (bár a gyakorlat, a közélet, a tudomány fórumain is polgárjogot nyert) egy **valódi** ellentmondást tár fel — de **rosszul.**

Ahogyan előtérbe kerülnek a termelőszövetkezetben mint **vállalatban** jelentkező gondok, úgy hallani mind többet arról: e gondoknak az az egyik forrásuk, hogy a szövetkezeti tagok egyrészt **tulajdonosok,** másrészt **dolgozók,** s ebből a kettősségből és sajátos ellentmondásból — mondják — sok elméleti és gyakorlati szervezési probléma ered. Ez az ellentétpár annyira közismert, hogy szinte axiómának számít. Mégsem a „szobordöntés" kétes értékű dicsősége miatt érdemes nekivetni ennek a tételnek a kétkedés feszítővasait, hanem azért, mert ha ebből a tételből kiindulva keressük a megoldás útjait, **nem érünk célhoz.**

Miről is van szó? Az ellentétpár egyik oldala vitathatatlanul igaz: a termelőszövetkezeti tag valóban **társtulajdonosa** a szövetkezetének. Ebben a minőségében teljesen **egyenjogú** a szövetkezet bármely más tagjával, az elnökkel is. Ez a résztulajdonosi mivolta a jövőben — ahogyan érvényesítjük a szövetkezeti sajátosságokat — egyre jobban erősödni fog. Tulajdonosnak és ezzel együtt a rendelkezési jog gyakorlójának lenni azonban nem szokatlan helyzet a szövetkezeti tag számára, hiszen magánparaszt korában is **tulajdonos** volt, sőt osztatlan tulajdonos, aki minden döntésének egyedül viselte a következményét. Mi a helyzet az ellentétpár másik oldalán? A közismert megfogalmazásban ez nem is alkot ellentétpárt. **Dolgozói** mivolta sem szokatlan ugyanis a termelőszövetkezeti tag számára, hiszen mint magánparaszt is dolgozott — sőt sokkal többet, mint a szövetkezetben. Tulajdonosi és dolgozói mivolta akkor alkotna valóban ellentétpárt, és akkor volna pontos megjelölése a szövetkezeti mozgalom ellentmondásának, ha a szövetkezeti tag azelőtt **munka nélkül** élt volna a tulajdonából, és csak a szövetkezetben kényszerülne munkára.

Az élet mégis azt bizonyítja, hogy a **termelőszövetkezeti tagok helyzete kettős,** és ez ellentmondást is szül. Úgy vélem, akkor jelöljük meg pontosabban ezt az ellentmondást, ha valahogy így fogalmazunk: a termelőszövetkezeti tag sajátos helyzete abból ered, hogy egyrészt társtulajdonos, másrészt a nagyüzemi munkaszervezet keretei között **részmunkát végző beosztott.** A részmunkát végző beosztott helyzetéből ered, így alakul ki tulajdonosi mivoltának ellentéte, az ellentétpár másik oldala. Mint magánparaszt ugyanis nemcsak tulajdonos volt, de az összes munkákat és ezek minden fázisát maga végezte, családjával együtt. Üzeme méretei folytán még akkor is figyelemmel kísérhette a

[2] Kúnszabó Ferenc: A negyedik hullám. Valóság, 1968. 3. sz. 15. old.

Digitized by Google

munka minden mozzanatát, ha idegen munkaerőt is vett igénybe. A mezőgazdasági nagyüzemben azonban **már nincs módja arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait,** s ezt nemcsak a gazdaság méretei okozzák, hanem az üzemen belüli munkamegosztás is. Úgy vélem, ebből ered az ellentmondás, és több tudományág képviselőinek is bőven jutna tennivaló ennek feltárásában és megoldása útjainak kijelölésében. Az ezzel összefüggő elemzések is lehetnek olyan izgalmasak és „merészek", mint a háztáji gazdálkodás, a részes művelés és a közös gazdaság kapcsolatainak vizsgálata.

„Negyedik hullám", vagy megfontolt előrelépés?

A szövetkezeti parasztságról rajzolt képből a háztáji gazdálkodás, a részes művelés megítéléséből következik a szerzők megoldási javaslata is. Egyikük így fogalmazza meg ezt: „A megoldást nem várhatjuk a tsz-tagoktól addig, amíg egyrészt a szakmai és általános műveltségük jelentős mértékben tovább nem növekszik — másrészt pedig, míg többségük személyi jövedelmének nagyobb részét a háztáji és a részes művelés adja, nem pedig az eredményes közös gazdálkodás. A szövetkezeti mozgalom történetének áttekintése arra késztet, hogy végül kijelentsük: újra agitálni, szervezni, felvilágosítani kell ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság átalakulásának most induló, negyedik hulláma a teljes sikerig lendítsen bennünket.[3] Vitathatatlan, hogy a szerző, **Kunszabó Ferenc, jót akar.** A **szocializmus féltése** diktálja javaslatát. De éppen ez a szándéka jogosít fel a következő kérdésekre: Mi az a teljes siker, ahová a **most induló** „negyedik hullámnak" kellene lendítenie bennünket? A **háztáji gazdaság** és a **részes** művelés azonnali felszámolása? Hiszen a szerző két oldallal előbb még azt állította cikkében, hogy ez „jelenleg még beláthatatlan zavarokat okozna a közellátásban" — és ebben teljesen igaza van! Nem a népgazdaság érdeke sürgeti tehát a megoldást! Ha a termelőszövetkezeti tagoktól „a megoldást nem várhatjuk", akkor kikkel és miért, kinek az érdekében van szükség „negyedik hullámra?" A nagyüzem, az „igazi nagyüzemi vetésszerkezet" érdekében? De van-e a termelőszövetkezeti tagoktól függetlenül üzemi érdek? A „Társadalmi Szemle" hasábjain lezajlott szövetkezeti elméleti vita során[4] az az álláspont kristályosodott ki, hogy **a szövetkezetek célja — tagjaik szolgálata.** A szövetkezeti forma nem tűri meg tartósan az olyan döntéseket, amelyek ellentétesek a tagok érdekeivel.

A türelmetlenkedőkkel, az előreszaladókkal azért nehéz vitatkozni, mert **nem általában nincs igazuk,** hanem az adott konkrét történelmi körülmények között. De lehet-e igazat adni annak a szülőnek, aki egy nyolcéves gyerek vállára nyolcvankilós zsákot akar tenni, csupán azért, mert tizennyolc éves korában már könnyedén elviszi majd ezt a gyerek? S mondhatja-e majd akkor ez a szülő: „Én már tíz évvel ezelőtt megmondtam, hogy ezt kell tenni, de akkor nem hallgattak rám!" A politikai szférákban nem az **igenek** vagy a **nemek** eldöntése a nehéz dolog, hanem az hogy a **hogyan, a mikor, a mennyit** kérdésére adjunk választ. Az MSZMP 12 éves tapasztalatai arról győznek meg: akkor, úgy és annyit kell előrelépni, amikor ennek a feltételei már megértek, ahogyan már sikerült meggyőznünk az érintetteket, és aminek az eredményei milliók sorsának további javulásában öltenek testet. Tehát: „negyedik hullám" helyett — megfontolt előrelépést!

3 Uo. 17. old.

4 Társadalmi Szemle, 1968. 2—12. sz.

Digitized by Google

Az ökonómiai egyoldalúság mint „szakmai betegség"

A „Közgazdasági Szemle" 1968-as évfolyamának mezőgazdasági cikkeiben kimutatható **ökonómiai egyoldalúság** nem terjeszt vitatható nézeteket, pusztán azt mutatja, hogy a téma közgazdasági művelői egyoldalúan kezelik feladataikat. Ezt azért is érdemes most, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének időszakában szóvá tenni, mert üzemekben és intézetekben sokan úgy értelmezik a reform lényegét, hogy most már csak a közgazdasági összefüggések az érdekesek. S ezeket is nagyon sajátosan értelmezik: vagy **dolgok egymáshoz való viszonyaiként**, s ennek következtében csak az eszközöket és működésük feltételeit vizsgálják, vagy közgazdasági törvényszerűségek és kategóriák olyan érvényesüléseként, **amelynek során egy szót sem érdemel az emberi tevékenység.**

Ha röviden is, érdemes sorra venni ennek az ökonómiai egyoldalúságnak néhány jelét. Az 1968-ban megjelent cikkek közül csak négyre nem jellemző ez a hiba, ötben a szerzők még csak meg sem említik a téma közvetlen emberi vonatkozásait. **Benet Iván** például „A mezőgazdaság beruházásigényességének néhány problémája"[5] című tanulmányában tényekkel bizonyít olyan fontos összefüggéseket, amelyekről vitatkozva eddig inkább a feltételezéseké volt a vezető szólam. De — érthetetlen módon — teljesen figyelmen kívül hagyja a témától elválaszthatatlan emberi vonatkozásokat: a kérdés körül viharzó ellentétes nézeteket, a korszerű mezőgazdaság kialakításához elkerülhetetlenül szükséges oktatási, szociális beruházások kihatásait stb. Az ökonómiai egyoldalúság talán **Szabó Gábor**nak „Földérték-földár-földhasználati díj"[6] című írásában a legfeltűnőbb. A szerző megkülönböztetett gondossággal vette számba a téma nemzetközi irodalmát. De még egy mondatot sem szán arra, hogy bemutassa: milyen sajátos földtulajdon-viszonyok táplálják az egyes országokban az idézett javaslatokat, és milyen emberi indulatokkal, nézetekkel, várakozásokkal kell hazánkban — vagy más országokban — számolni egy ilyen, százezreket vagy milliókat érintő feladat gyakorlati megoldásakor.

Találunk öt olyan cikket az 1968-as évfolyamban, amelynek szerzője már sejteti, hogy az emberek egymáshoz való viszonyát sem lehet figyelmen kívül hagyni. De csak egy mondatnyi az erről szóló mondanivalója (így **Kardos Zoltán, Tusnádi Győző** és **Vanger Éva** „Növekedéstervezés a mezőgazdaságban"[7] és **Hegedüs Miklós** „Mezőgazdaságunk fejlesztésének lehetőségei a nemzetközi munkamegosztás tükrében"[8] című tanulmányának), vagy pedig egy-két bekezdést szán erre (**Benet Iván** „Az élelmiszertermelés beruházásigényessége"[9], **Takács József** „A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői"[10] és **Burger Kálmánné** „A termékenkénti arányos jövedelmezőség elve a korszerű mezőgazdasági árarányok kialakításában"[11]).

A felsorolt írások szerzői fontos és hasznos ismeretekkel gazdagítják olvasóikat és elő is segítik a helyes gazdasági döntéseket. Nem **előidézői** az ökonómiai egyoldalúságnak, csupán **képviselői** ennek a tudományos dolgozók között általánosan elterjedt módszernek és szemléletmódnak. Ezt a ma még gyakori ökonómiai egyoldalúságot azonban nem a kutatási zárójelentésekbe vagy közgazdasági cikkekbe beillesztett, emberekről szó-

[5] Közgazdasági Szemle, 1968. 2. szám. 213. o.
[6] Közgazdasági Szemle, 1968. 4. szám. 491. o.
[7] Közgazdasági Szemle, 1968. 4. szám. 440. o.
[8] Közgazdasági Szemle, 1968. 5. szám. 618. o.
[9] Közgazdasági Szemle, 1968. 9. szám. 1087. o.
[10] Közgazdasági Szemle, 1968. 10. szám. 1154. o.
[11] Közgazdasági Szemle, 1968. 12. szám. 1433. o.

Digitized by Google

ló, szépen hangzó eszmefuttatások szüntetik meg. Ehhez teljesen természetessé kell válnia minden közgazdász számára annak, hogy ha például a műtrágya-használat hatékonyságát vizsgálja, akkor keressen korrelációt az egységnyi mennyiséggel elért termésnövekedés és a felhasználó üzem szakember- és szakmunkás-ellátása között, s ha a munkatermelékenység növelésére tesz javaslatokat, akkor azt is gondosan munkálja ki: mi a teendő az esetleg feleslegessé váló emberek sorsának alakításában. Ezek azért is elvárhatók a közgazdaságtudomány művelőitől, mivel élethivatásuk a miértek feltárása. Igaz, ha a termésátlagok vagy a ráhizlalt súly növekedését a felhasznált hatóanyaggal, illetve takarmánnyal hozzák összefüggésbe — már a miérteket állapították meg. De csak egy lépéssel kellene továbbmenni, hogy a legfontosabb miérthez eljussanak. Ugyanis ha a tárgyiasult tényezők vizsgálatához hasonló egzaktsággal azt is elemeznék: miért lehetséges azonos súlynövekedést nagyon is eltérő felhasználással elérni — eljutnának a legfontosabb tényezőhöz: az emberhez.

Most, amikor végre kezd „divatba jönni" a közgazdász — és ennek joggal örülhetünk —, nem árt felhívni a figyelmet a szakma e sajátos „szakmai betegségére".

Amint az ércbányászt állandóan fenyegeti a szilikózisnak mint szakmai betegségnek a veszélye, úgy fenyegeti a közgazdászt is az a veszély, hogy csak kvantitatív analízissel foglalkozik, csak metrikus összefüggések iránt érdeklődik. S amint a szilikózist meg lehet előzni, illetve gyógyítani, ugyanúgy a közgazdászok „szakmai betegségének" is van ellenszere. Ez pedig — a gyakorlat alapos ismerete, a termelőüzemek tanulmányozása, amelyekben az elvek és a számok cselekvő emberek tetteiből olvashatók ki.

*

Szubjektív megjegyzéseim elején arra utaltam, hogy a két folyóirat cikkeiben felfedezhető „vonal" nem a szerkesztés következménye, hanem közéletünkben meglevő áramlatok tükröződése. Úgy vélem, az a helyes, ha különböző áramlatok képviselőinek a nyilvánosság előtt is módjuk van rá, hogy kifejtsék nézeteiket. Sem a valóság megismerése és a tudományos előrehaladás, sem az egészséges közélet nem nélkülözheti ezt. De minden szerkesztőségnek nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy ne csak visszatükrözzön eszmei áramlatokat, hanem egymás mellé állításukkal ütköztetésükkel a helyes gondolatok térhódítását, az eszmei előrehaladást is aktívan segítse.

Zsarnóczai Sándor

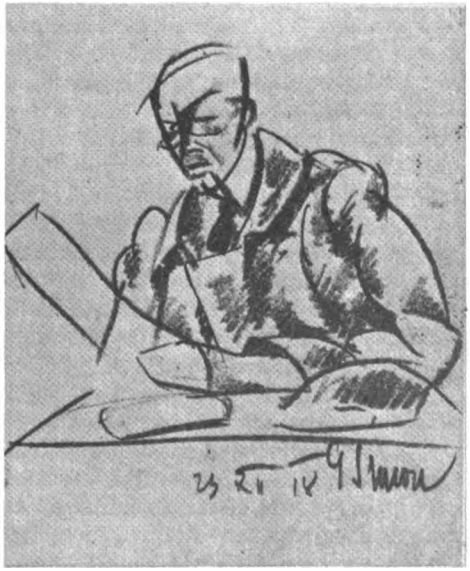

Simon János: Újságot olvasó férfi

Digitized by Google

A bűnözésről őszintén, higgadtan

A bűnözést, a büntető ítélkezést mindig sokkal nagyobb társadalmi érdeklődés kíséri, mint az igazságszolgáltatás más ágazatait, a polgári perek intézését vagy az egyéb bírósági tevékenységet. Az utóbbi időben nálunk is mindinkább fokozódó érdeklődés veszi körül a bűnüldöző szervek tevékenységét.

A büntetés kiszabása különösen egyes konkrét ügyekben kelti fel a társadalom érdeklődését: helyeslését, vagy olykor indokolt, olykor indokolatlan bírálatát. A büntetés a bíróság szabad mérlegelésének eredménye, s társadalmi értékelést fejez ki, nyilvánvaló tehát, hogy politikai szempontból is kiemelkedő jelentőségű. A legszembetűnőbben nem a bűncselekmény jogi minősítésében, hanem a büntetés mértékének megállapításában fejeződnek ki a büntetőjog és az államrend ideológiai alapjai, a társadalmi viszonyok, a társadalomerkölcsi normák.

A jogalkalmazás jogpolitikai elvei közül a legfontosabb az, hogy a felelősségrevonás módjának és eszközeinek megválasztása során az eljárás minden szakában differenciálni kell a cselekmény és az elkövetők társadalmi veszélyességének foka szerint.

E feladat teljesítése nem könnyű dolog, de nem kis részben ettől függ az, hogy milyen eredménnyel tudunk küzdeni a bűnözés ellen. Hasznos tehát, ha a büntető ítélkezés kellő visszhangot ébreszt a közvéleményben, hiszen ez is hozzájárulhat a bűnözéstől való elriasztáshoz. Helyenként azonban hazánkban túlzó nézetek vannak a bűnözés alakulásáról, s ennek káros hatása lehet. A néhány döbbenetes bűncselekmény miatti jogos felháborodásnak nem szabad téves összképet kialakítania a bűnözés helyzetéről.

Az USA-ban, az NSZK-ban és más tőkésországokban az utóbbi években ugrásszerűen emelkedik a bűncselekmények, s különösen az erőszakos bűntettek száma; ez az egész ottani közvéleményt súlyosan aggasztja, és a bűnözés visszaszorításáért folyó küzdelmet a legfőbb, legégetőbb kormányzati feladatok sorába emeli. Egyéb tőkésországokban is úgyszólván általános jelenség a bűnözés emelkedése. (A múlt évben például Franciaországban 16 rendőrt öltek meg a bűnözők üldözése közben.) Az FBI által közölt adatok szerint az USA-ban a személy és a tulajdon ellen elkövetett súlyos bűntettek miatt elítéltek száma 100 000 lakosra számítva 1950-ben 637,8, 1960-ban 1064,4, 1965-ben pedig már 1434,3 volt.

Nálunk gyökeresen más a helyzet. A közrend, a közbiztonság szilárd, a bűnözés egészének alakulásában nincsenek kirívó jelenségek. Bűnüldöző szerveink céltudatosan, összehangoltan és mind eredményesebben végzik munkájukat, betartják és betartatják a szocialista törvényességet. Mint Kádár elvtárs a párt alapításának ötvenéves évfordulóján kifejtette, ez annyit jelent, hogy „bűn nélküli embert nem lehet büntetni, bűn viszont nem maradhat büntetlenül". Nyíltan, őszintén rá kell mutatnunk azonban

Digitized by Google

néhány olyan tényre, amelyek bizonyos területen kedvezőtlenül befolyásolják a bűnözés alakulását.

●

A bűnözés komplex jelenség. Valamely bűncselekmény elkövetése a legkülönbözőbb szubjektív és objektív, egyéni és társadalmi tényezők, előzmények, okok, feltételek stb. összhatásának egyedi következménye. A bűnözésnek általános társadalmi jelenségként való elemzése alapján azonban rá lehet mutatni a bűnözést előidéző olyan okokra, amelyek általában hatnak a bűnözés alakulására — természetesen igen eltérő intenzitással és bűncselekmény-kategóriák szerint különböző módon.

A személyi kultusz éveiben a bűnözést kizárólag a kapitalista környezet behatására és a burzsoá tudati maradványokra vezették vissza. Ez a szemlélet gátolta a tudományos szintű kriminológiai kutatást, pedig ez nemcsak elméleti szempontból fontos, hanem a céltudatos bűnüldözés sikerének egyik lényeges feltétele.

Azt a téves nézetet, hogy a szocialista társadalomban a bűnözésnek minden téren rövid idő alatt és szükségképpen csökkennie kell, maguk a tények cáfolják meg. Ma már senki sem vitatja, hogy a bűnözés szocialista viszonyok között is a társadalmi körülmények által meghatározott, létező jelenség. A kapitalista környezetnek és a burzsoá tudati maradványoknak még mindig ható káros befolyása mellett számos egyéb szubjektív és objektív tényező is gyakorol befolyást és hat ki általában és konkrétan a bűncselekmények elkövetésére. Teljes nyíltsággal rá kell mutatnunk például arra, hogy szocialista fejlődésünk során gazdasági életünkben (különösen ennek szerkezeti átalakulása időszakában) és egyebütt is keletkezhetnek olyan hiányosságok, akadályok, szervezeti ellentmondások, amelyek nemcsak gátolják a bűnözés elleni küzdelmet, hanem egyenesen a bűnözést előidéző tényezőkké válhatnak. Mindebből az következik, hogy a bűnözés alakulása fejlődésünk különböző szakaszaiban változik, s bűncselekmény-kategóriák szerint is nagyon eltérő lehet.

Feltétlenül érvényes azonban az az alaptétel, hogy hosszabb távon a szocialista társadalmi és gazdasági fejlődés, a közmorál és a közművelődés színvonalának emelkedése szükségképpen csökkentőleg hat a bűnözés egész volumenének alakulására; a bűnözés egésze mind számszerűleg, mind minőségét tekintve kedvezően alakul. Egyes bűcselekmény-fajták egyszerűen eltűnnek, s már az új büntetőtörvénykönyvben sem szerepelnek. A szocialista fejlődés a bűnözést előidéző okok egész sorát hatástalanította. De abból, hogy a mi társadalmi rendünk és a bűnözés között nem áll, nem állhat fenn olyan szerves összefüggés, mint a tőkés társadalomban, távolról sem következik az, hogy a bűnözésnek nálunk folyamatosan, önmagától, szinte matematikai pontossággal állandóan csökkennie kellene. A bűnözés területén a csökkenés és az emelkedés tendenciája egymást váltja.

Nem kívánok ehelyütt részletes statisztikai adatokat ismertetni. De nyíltan rá kell mutatnom arra, hogy egyes bűncselekmények területén stagnálás tapasztalható, sőt néhány kategóriában néhány éven át emelkedést is mutatott a bűnözés. A bűnözés egyes területein csak 1967-ben szakította ezt meg javulás. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hosszabb távon és végső soron a bűnözés egészének alakulását a csökkenő tendencia jellemzi.

A Társadalmi Szemle 1967. évi 8—9. száma részletes statisztikát közölt a bűnözés helyzetéről. Ezt csak az 1967. évi adatokkal kell kiegészíteni. 1966-ban a közvádas bűncselekmények miatt 60 359 embert ítéltek el, 1967-ben pedig 59 773-at. A bűncselekmények volumene tehát csökkent. A részadatok e két év viszonylatában ugyancsak

Digitized by Google

csökkenést, illetve stagnálást mutatnak. A bűnözés intenzitása 1966-ig emelkedett, ettől kezdve viszont némileg csökkent. Ugyanilyen képet mutatnak az 1968. évi részadatok is. Egyes kategóriákban van némi emelkedés, az összkép azonban kedvezőbb.

A számszerű adatok persze egymagukban nem elégségesek a helyes értékeléshez. A helyenkénti számszerű emelkedés mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nagymértékben javul a bűnüldözés, a nyomozási munka és annak technikai felszereltsége, összeszűkül a valóságos és a felderített bűncselekmények közti „olló", más szóval csökken az ún. latens kriminalitás terjedelme. Az sem közömbös a bűnözés számszerű alakulásának értékelésében, hogy — a gépkocsi-forgalom nagymérvű emelkedésével párhuzamosan — állandóan emelkedik a gondatlanságból okozott, s főként a közlekedési balesetekkel kapcsolatos bűncselekmények száma (1961 óta ez 84 százalékkal nőtt). Ez pedig csökkenti a szándékos bűntettek arányát a bűnözés volumenében.

Kedvező jelenség az, hogy bár a társadalmi tulajdon és személyi tulajdon elleni bűntettek száma 1966-ig fokozatosan emelkedett, 1967-ben megszűnt ez a negatív tünet és az e bűntettek miatt elítéltek száma mintegy 2600 fővel csökkent az előző évhez képest. Ez annál lényegesebb, mert a vagyon elleni bűntettek miatt elítéltek száma több mint 40 százalékát teszi ki az összes közvádas bűntettek miatt elítéltekének. Az említett kategóriában egyébként nem a személyi, hanem a társadalmi tulajdon ellen vétőknél mutatkozik a csökkenés. Itt arra is utalni kell, hogy társadalmi tulajdont károsító kisebb súlyú bűntettek miatt 1967-ben 27,2 százalékkal kevesebb embert ítéltek el, mint az előző évben.

Csökkent — mégpedig jelentős mértékben — a hivatali bűntettek miatt, különösen a korrupciós cselekmények miatt elítéltek száma is. A jogtalan előny követelése vagy elfogadása miatt elítéltek száma az 1961. évi adatokkal összevetve 70,5 százalékkal csökkent, a hivatali vesztegetés és a befolyással üzérkedés miatt elítélteké pedig 42 százalékkal.

Viszonylag kedvező képet mutat a népgazdaság elleni bűncselekmények számának alakulása is: ez az említett időszakot alapul véve, 20 százalékkal csökkent, ezen belül az üzérkedés és az árdrágítás miatt elítélteké 5,3, a közellátási bűntetteké pedig 97,2 százalékkal; az utóbbinak az előfordulási aránya tehát jelentéktelennek mondható. Az még kérdéses, hogy a gazdasági mechanizmusban beállott alapvető változások miként hatnak majd ki a gazdasági bűncselekmények alakulására.

Ez utóbbitól független és elsősorban a nemzetközi utasforgalom növekedésével áll kapcsolatban az, hogy a devizabűntettek és vámbűntettek száma viszont jelentősen emelkedett.

A politikai bűncselekmények aránya ezzel szemben már évek óta kedvezően alakul. E bűncselekmények aránya az összbűnözéshez képest elenyésző; az összeesküvés, lázadás, kémkedés, feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt elítéltek száma rendkívül alacsony és évről évre csökken.

Az állam elleni bűntettek túlnyomó része szóbeli izgatás; elkövetőinek jó részét — különösen az italos állapotban tett izgató kijelentésekért — nem is politikai bűntett miatt, hanem a közbiztonság és a közrend elleni bűntettért vonják felelősségre. Az állam elleni bűntettek jelentőségét azonban — különösen a jelenlegi feszült nemzetközi helyzetben — nem szabad elbagatellizálni. Mint erre legutóbb Kádár elvtárs is utalt, „nálunk politikai nézeteiért senkit sem üldöznek. Aki azonban állami rendszerünk ellen bűncselekményt követ el, azt szigorúan megbüntetik, mert a nép legfontosabb vívmánya a szocialista társadalmi rend."

Digitized by Google

Még mindig kedvezőtlenül alakul az élet és testi épség elleni bűnözés. Az emberölés miatt vagy emberölés kísérlete miatt elítéltek száma évek óta 450 körül mozgott. 1967-ben végre változás következett be: az elítéltek száma 386-ra csökent, a befejezett emberölések száma azonban, sajnos, változatlan maradt, a csökkenést ugyanis főként az ölési kísérlet eseteinek 322-ről 272-re való apadása okozta.

Az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezés érdekében a Legfelsőbb Bíróság 1965-ben megalkotta 4. számú irányelvét. A Legfelsőbb Bíróság abból indult ki, hogy az élet elleni bűntettek száma viszonylag nagy, és szocialista társadalmi viszonyok között ez tűrhetetlen. Büntetőpolitikánk az emberélet fokozott védelmét egyik központi feladatának tekinti.

Itt kell megjegyeznem, hogy az ítélkezési gyakorlat nemcsak annak a cselekményét minősíti emberölésnek, illetve emberölési kísérletnek, aki más ember életére tör úgy, hogy annak halálát kívánja, hanem azét is, aki e következményt előre látva, ebbe belenyugodva, bűnös közömbösséget tanúsítva hajtja végre a bűntettet. Így nálunk olyan büntettet is emberölés kísérletének minősítenek, amelyet más országok joggyakorlata esetleg mint testi sértést büntet.

Az emberölések — motivációjukat tekintve — igen különbözők. A nyereségvágyból elkövetett gyilkosságok mind ritkábbá válnak; az örökség megszerzésének motívumával nem is találkozunk. Annál gyakoribb a családi viszálykodással összefüggő, féltékenység és más indulatok hatása alatt elkövetett emberölés. Sajnos — különösen egyes megyékben — még mindig igen sűrűn fordulnak elő halálos végű korcsmai verekedések.

Ez utóbbiakkal kapcsolatosan rá kell mutatnom arra, hogy az erőszakos bűntettek, az emberölés, a testi sértés, az erőszakos nemi közösülés elkövetése körében szinte dominálló jelentősége van az alkoholfogyasztásnak. Nemcsak hogy nem csökken az alkohol szerepe az élet és a testi épség elleni bűntettekben, hanem emelkedőben van. A bűnügyi statisztika nem mutatja ugyan ki ezt, de gyakran közrehat a bűncselekmények elkövetésében a sértett ittassága is, akinek provokatív fellépése idézi elő a súlyos következményekkel járó bűncselekményt. Ítékezési gyakorlatunk ma már nem tekinti enyhítő körülménynek az elkövető italos állapotát, sőt egyenesen súlyosbító körülményként értékeli a tettes részegeskedő életvitelét.

Egyéb bűncselekményeknél is találkozunk az alkoholhatás igen súlyos következményeivel. Elég, ha a garázdaságra utalok, amely sajnos növekvő tendenciát mutat. 1961-ben 529 embert ítéltek el garázdaság miatt, 1967-ben pedig 3585-öt, tehát közel hétszer annyit. De nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ezen a téren is hatékonyabbá vált a bűnüldözési tevékenység. Egyébként az elítéltek háromnegyed része alkoholos állapotban követte el a bűncselekményt.

A mértéktelen szeszfogyasztás elleni hatékonyabb fellépés nélkül aligha remélhető, hogy az említett kategóriákban lényegesen megváltozik a bűnözés alakulása. Sajnos, a népgazdasági érdekekre való hivatkozás nagy mértékben gátolja azt, hogy hatékonyabb legyen az állami és társadalmi fellépés az alkoholizmus ellen.

Büntetőpolitikánknak jelenleg és a jövőben is egyik központi feladata, hogy hatékonyabban védje az emberi életet, az emberek testi épségét, a köznyugalmat, a közbiztonságot az említett bűntettekkel szemben.

Ha a bűnözés alakulását akarjuk vizsgálni, akkor nem elég néhány — az imént szemelvényszerűen kiemelt — bűncselekmény-kategóriát elemeznünk. A bűnelkövetők személyiségének vizsgálata ugyanúgy elengedhetetlen feltétele a differenciált büntetés-kiszabásnak, mint a bűntett elkö-

Digitized by Google

vetését lehetővé tevő vagy előmozdító tényezőké. Ha pedig a bűnös személyét vizsgáljuk, kiemelt fontossága van a visszaesők és a fiatalkorúak bűnözésének.

A visszaesők, különösen a többszörösen visszaesők száma viszonylag kicsi ugyan, de bűnük súlya nagy. A visszaesők sokkal veszélyesebbek a társadalomra, mint a többi bűnöző.

Jogpolitikai elveink szerint a törvény teljes szigorát kell alkalmazni a visszaesőkkel szemben, azokkal szemben, akik konokul szembehelyezkednek a társadalom együttélési szabályaival. A visszaesők helyes megítélésében általában nagyobb szerepe van a szubjektív mozzanatoknak, a személyes jellemvonásoknak, a lelki alkatnak. Ezért a büntetés-végrehajtásban minden módon törekedni kell az átnevelés hatékonyságának növelésére.

A Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve részletes iránymutatást ad a visszaesők szigorúbb megbüntetésére. Ezt az elvet a jövőben is következetesen kell alkalmazni, mert csak hatékony büntetőjogi fellépéssel védhetjük meg társadalmunkat a bűnözők e legveszélyesebb csoportjával szemben. De a mégoly szigorú büntetés sem lehet eredményes akkor, ha a visszaesőkkel szemben kiszabott büntetéseket nem speciális börtönszabályok szerint hajtják végre. Ezen a téren az 1966. évi új jogszabályok alkalmazásától komoly eredmények várhatók. Az egész büntetés-végrehajtásnak kulcskérdése a visszaesők sajátos módszerekkel való átnevelése.

Távolról sem tekinthető megnyugtatónak a helyzet a fiatalkorúak bűnözése terén, pedig ez döntő jelentőségű a bűnözés egészének további alakulása szempontjából. Közismert, hogy milyen megdöbbentő arányokat ölt néhány tőkésországban a fiatalkorúak körében elterjedt bűnözés, különösen a szervezett bűnözés. Nálunk az ilyen szervezett bűnözés jelenleg igen szűkkörű, mint ahogyan a felnőtt bűnözők bűnszövetségben elkövetett bűncselekményei sem mérhetők — távolról sem — a külföldi gengszterszervezetekéhez.

Tény azonban, hogy 1965 óta emelkedik a fiatalkorú bűnözők száma. Vonatkozik ez a szorosan vett fiatalkorúakra, tehát a 18 éven aluliakra és az ún. fiatal felnőttekre, a 18—25 évesekre is, akiknek igen magas a számarányuk a legkülönbözőbb bűncselekményekben. Ezen a téren széles körű és összehangolt intézkedésekre van szükség.

A bűnözés elleni küzdelem állami és társadalmi feladat. Természetesen kiemelkedő szerepük van benne a rendőrhatóságoknak, az ügyészségeknek és a bíróságoknak, de e szervek mégoly jó munkája sem érhet el egymagában eredményt. Másrészt rá kell mutatni arra is, hogy a bűnözés elleni küzdelem nem merülhet ki a szigorú megtorlásban, amelyet a közvélemény sürget, néha túlzottan is. Egymagukban a drákói büntetések sem vezetnek tartós eredményekre. Helytelen volna persze alábecsülni az igazságügyi szervek, a bíróságok büntetés-kiszabási munkájának fontosságát; ennek megjavítása, differenciáltabbá tétele, színvonalának emelése az egyik fő célja a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységének. Nyomatékosan hangsúlyoznom kell azonban, hogy a bűnözés számottevő csökkenése csak akkor várható, ha az ellene való küzdelemben a társadalom egésze közreműködik. A bűnözés csökkenése összefügg gazdasági, szociális, erkölcsi és nevelési feladataink minél eredményesebb teljesítésével. Közismert, hogy a bűncselekmények jelentős részét alacsony műveltségű, elmaradott egyének követik el. A nevelés, az ellenőrzés fokozása, a helyes közszellem kialakítása tehát igen fontos dolog a bűnözés elleni harcban.

A szocialista felfogás szerint a bűnözés elleni küzdelemben a megelőzé-

Digitized by Google

sen, a visszatartáson van a hangsúly. Ezt pedig csak az igazságügyi hatóságok és a társadalmi szervek szoros együttműködése biztosíthatja. Sajnos, a dolgozók közreműködésének a fontosságát a bűnözés megelőzésében még mindig nem eléggé ismerte fel a közvélemény. Példaként elég arra utalnom — amit már említettem is —, hogy számos bűncselekménynek szinte elsődleges motívuma a mértéktelen alkoholfogyasztás. E bűntetti kategóriákban mindaddig nem lehet elérni a bűnözés számottevő csökkenését, amíg az alkoholizmus megítélésében nem lesz szigorúbb a társadalom szemlélete. Ez természetesen más tényezőkre nézve is áll. A közerkölcs fejlesztése, a műveltségi színvonal további emelése, a kellő felvilágosító munka kifejtése, az üzemi kollektíva nevelő hatásának céltudatos fokozása jelentősen javíthatja a bűnözés alakulását.

Nagy jelentősége lehet ezen a téren a széles körű tájékoztatásnak is, amelyet elsősorban a sajtó, a rádió és a televízió nyújthat. De csak az olyan tájékoztatás szolgálja a helyes jogpropagandát, s ezzel a bűnözéstől való visszatartást, amely tartalmában hű, s mentes az egyoldalúságtól, a torzító célzatosságtól. Ez az igény persze nem azt jelenti, hogy a jogerős bírósági ítéletek bírálata — ha valóban alapos — ne lehetne adott esetben hasznos. Van ugyanis mód a jogerős bírósági ítéletek orvoslására is, az ún. törvényességi óvás útján. Erre a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke jogosult.

Jogpolitikai elveink szerint nevelő jellegű büntetéseket, illetve intézkedéseket kell alkalmazni azokkal szemben, akik bűncselekményük elkövetéséig becsületes életmódot folytattak, s akiknek bűncselekménye nem súlyos. A bíróság mérlegelésétől függ, hogy olyan embernek találja-e őket, akit így is vissza lehet tartani újabb bűncselekmény elkövetésétől.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy bár a javító-nevelő munka szervezésében még vannak bizonyos hiányosságok, alkalmazása a gyakorlatban bevált. Igen ritkán fordul elő az, hogy ezt a büntetési nemet az elítéltnek a munkafegyelmet súlyosan sértő magatartása miatt utóbb szabadságvesztésre kell átváltoztatni. Kívánatos lenne azonban, ha az üzemi kollektívák, a szakszervezeti bizottságok az eddiginél tervszerűbben foglalkoznának a javító-nevelő munkára ítéltekkel. Ami pedig a felfüggesztett szabadságvesztéseket illeti, itt is megállapítható, hogy csak elenyésző számban kell ezek végrehajtását utóbb elrendelni, mert az elítélt a próbaidő alatt újabb bűncselekményt követett el. Mindez arra mutat, hogy az esetek nagy részében beválnak a nevelő jellegű büntetések. Az ilyen jellegű büntetések alkalmazásában sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni az általános visszatartás érdekét.

A Legfelsőbb Bíróság XXIV. számú büntető elvi döntése többek közt kifejtette, hogy a büntetés végrehajtásának felfüggesztésében a szocialista társadalom értékítélete szolgál alapul. Ennek megfelelően nem részesülhetnek a felfüggesztés kedvezményében — egyebek közt — a korrupciós bűncselekmények elkövetői, a garázda elemek stb.

A szocialista erkölcsön nyugvó értékítélet az alapja egész büntető ítélkezésünknek. Bíróságainknak fokozottabban szem előtt kell tartaniuk, hogy a kiszabott büntetés álljon összhangban jogpolitikai elveinkkel és a szocialista nevelés szolgálata mellett társadalomvédelmi feladatait is hatékonyan teljesítse.

Ennek érdekében meg kell vizsgálnunk ítélkezési gyakorlatunkat abból a szempontból, hogy nem indokolt-e a bírói és a társadalmi értékítéletek egymáshoz való közelítése.

Az élet elleni cselekmények körében előforduló súlyos esetek, az, hogy az

Digitized by Google

emberölések száma nem növekszik ugyan, de nem is csökken, és hogy az emberölési kísérletek számának csökkenése nem megnyugtató — mindez arra mutat, hogy az ítéletek visszatartó ereje nem volt kielégítő. Ebben a bűncselekmény-csoportban tehát azt kell az egyes ügyekben megvizsgálni, hogy jogpolitikai elveinknek megfelelően nem kell-e az eddiginél hatékonyabban alkalmazni a törvény szigorát. Felmerült az a gondolat is, hogy nem kellene-e egy olyan különleges börtönrezsimet létesíteni, amelyben különleges feltételek között folyna a legsúlyosabb visszaesők átnevelése.

A szocialista felfogás az emberek nevelhetőségéből indul ki, ezért a csak kivételesen alkalmazható halálbüntetés mellett nem alkalmazzuk az életfogytiglani szabadságvesztést. Felmerül azonban az a kérdés, hogy nem kellene-e fenntartani, illetve hatékonyabbá tenni a súlyos börtönbüntetésből szabaduló visszaesők ellenőrzését, hogy megakadályozzuk őket újabb bűncselekmények elkövetésében.

A garázda cselekmények vonatkozásában a felderítés hatékonysága mellett gyorsabbá, differenciáltabbá kell tennünk a bűnüldözést. Vannak jelek arra, hogy bíróságaink felismerték ennek szükségességét, legutóbb pl. egy ügyben garázdaság miatt a törvény szerinti maximális büntetést szabták ki. A gyorsaságot pedig igen hathatósan szolgálhatja a bíróság elé állítás intézménye.

Meg kell vizsgálni azt az elgondolást is, hogy nem szükséges-e a Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelvéhez hasonló iránymutatást adni a bíróságoknak a garázda jellegű cselekményekkel szembeni differenciált és hatékony fellépésre. Az élet elleni bűntettek mellett ugyanis ez a bűncselekmény-kategória az elterjedtségén túlmenően is a legnyugtalanítóbb társadalmi jelenség.

Meggyőződésem szerint feladataink következetes teljesítésével biztosíthatjuk, hogy tartóssá és általánossá váljék a bűnözés több területén észlelhető kedvező irányú folyamat.

Dr. Szokács Ödön

Pór Bertalan: Kompozíció

Digitized by Google

Fejlődő országok: jelen és jövő

A háború utáni időszak történetének a szocialista világrendszer kialakulása mellett kétségkívül legfontosabb eseménye a gyarmati rendszer felbomlása és ennek közvetlen eredménye: a több mint hetven független állam létrejötte. A felszabadult afrikai és ázsiai népek hatékonyan hozzájárulhatnak az imperializmus gyengítéséhez és a béke megőrzéséhez, s fontos új tényezőjévé válnak a világpolitikának.

A nemzeti felszabadító mozgalom azonban nem ér véget a politikai függetlenség kivívásával. Az imperializmus, amíg létezik, mindig meg fogja kísérelni az antikolonialista felszabadító harc eredményeinek megsemmisítését. Ennek elhárításával egyidejűleg a fiatal államoknak sürgős feladatuk belpolitikai problémáik megoldása: a társadalmi struktúra és közélet demokratikus átalakítása, az agrárkérdés rendezése, az iparosítás stb.

Ez a folyamat zajlik napjainkban. Ezért állnak a fiatal független államok, az úgynevezett harmadik világ eseményei már hosszabb ideje a hazai és a nemzetközi közvélemény figyelmének központjában.

Folyóiratunk szerkesztősége elhatározta, hogy e sokoldalú és sokrétű folyamat átfogóbb tárgyalása végett vitát indít. E számunkban a vita első cikkét közöljük.

A „harmadik világ"

Az újonnan függetlenné vált országok elfogadják a „harmadik világ" elnevezést, amely sok vitát okoz a másik két világban. Ezek a viták mit sem változtatnak azon a tényen, hogy ez a bizonyos „harmadik világ" *van*, s mi több, *számolni kell vele.*

1943 és 1949 között *tizenhárom* ország vált függetlenné. Ezeknek lakossága összesen meghaladta a 776 milliót. 1950 és 1959 között további *nyolc* állam vívta ki a nemzeti függetlenséget, összesen mintegy 53 millió lakossal. 1960 és 1963 között pedig nem kevesebb, mint harminc új ország rajzolódott ki a világ politikai térképén, s ezeknek lakossága összesen mintegy 158 millió fő. Jelenleg *több mint hetven* az újonnan függetlenné vált országok száma. S a sornak még nincs vége; a következő években nyilván *újabb országok* csatlakoznak hozzá. Nem nehéz megjósolni, hogy növekedni fog *a nemzetközi politikában betöltött szerepük és jelentőségük* is. Napjainkban ezek az államok adják a Föld lakosságának kétharmadát. S

Digitized by Google

minden feltevés szerint 2000-ben ezekben az országokban él majd az emberiség 70—80 százaléka.

Nos, erről van szó, amikor a „harmadik világról" beszélünk, vitatkozunk vagy elmélkedünk. Afrika, Ázsia és Latin-Amerika százmillióiról, akik az útkeresés bonyolult és veszélyekkel terhes időszakában élnek. Országokról, kormányokról, politikusokról, dolgozó és éhező milliókról, akik maguk szeretnének dönteni abban a számukra létfontosságú kérdésben: *hogyan tovább?*

A „harmadik világ" elnevezés az utóbbi években összekapcsolódott a *nem kapitalista fejlődés* eszméjével. Ez korántsem olyan új, mint sokan gondolják. Elméletileg Marx és Engels alapozta meg a nem kapitalista út gondolatát, amikor arra a helyes megállapításra jutottak, hogy társadalmi fejlődésük során egyes népek átugorhatnak bizonyos fejlődési fokokat és szakaszokat. Az ilyen jellegű fejlődés legfontosabb feltételének Marx és Engels a fejlett országok győztes proletariátusának segítségét és támogatását tekintette. S hogy mennyire igaza volt ebben a két nagy gondolkodónak, azt meggyőzően bizonyítja a népi Kína, Korea, Vietnam, Mongólia példája. Ezek az országok ma a szocializmus útján járnak, anélkül, hogy „törvényszerűen" átmentek volna a kapitalista fejlődés fokozatain.

A nem kapitalista fejlődés kérdésében az igazi frontáttörést a *szocialista forradalom győzelme* és kiterjedése hozta meg. Az októberi forradalom győzelme és a Szovjetuniónak, a világ első szocialista államának létrejötte gyökeres változás volt. Addig a gyarmatok és a gazdaságilag elmaradott országok és területek fejlődése *csak kapitalista úton* mehetett végbe. Az októberi forradalom és a belőle megszületett első proletárállam tette igazán gyakorlati lehetőséggé azt, amit Marx és Engels előre látott: egyes elmaradott országok nem kapitalista fejlődését. Különösen azon országok előtt nyitott meg kedvező távlatokat és lehetőségeket, amelyekben a forradalmi harc egyesítette a *nemzeti*, vagyis antiimperialista mozgalmat, a *paraszt-*, vagyis antifeduális mozgalmat és a *munkás-*, vagyis antikapitalista mozgalmat.

Azokban az országokban, amelyekben a kommunista párt vezette a forradalmi harcot (így például Kínában, Koreában, Vietnamban), a nemzeti felszabadító küzdelem *szocialista forradalomba nőtt át*, amely a szocialista jellegű feladatok végzésével együtt a nemzeti és egyéb általános-demokratikus átalakulást is befejezte.

Más helyzet alakult ki *a világ egyéb részein*, a volt gyarmatokon és félgyarmatokon. Latin-Amerika például (Kuba kivételével) a kapitalista fejlődés útjára lépett. A kapitalista fejlődés azonban a világ e részében *korcs, félgyarmati formát* öltött. Az alapvető gazdasági pozíciókat idővel a külföldi (a jenki) monopóliumok foglalták el. A kialakulóban levő helyi burzsoáziának legfeljebb csak a morzsák jutottak. A dolgozó tömegek nyomora, mérhetetlen kizsákmányolása és elnyomása nem szűnt meg. A kapitalista fejlődés zsákutcába juttatta a latin-amerikai országokat. Ennek következtében ezekben az országokban a nemzeti és a demokratikus mozgalom mindenekelőtt az önálló kapitalista fejlődés útjában álló akadályok eltávolítására irányul, vagyis lényegében véve *antifeudális és antiimperialista mozgalom.*

A latin-amerikai keserű tapasztalatok ellenére több újonnan felszabadult ázsiai és afrikai ország is *a kapitalista fejlődés útját választotta*, jóllehet ezek olyan időben szabadultak fel, amikor a kapitalizmus már a hanyatlás korszakába lépett. Indiában, Pakisztánban, a Fülöp-szigeteken, Ceylonban, Malájföldön és számos más ázsiai országban és területen a burzsoázia és a földbirtokosok különböző rétegei és csoportjai jutottak hatalomra, s ezek a kapitalista fejlődésre vettek irányt.

Digitized by Google

Ugyanerre az útra lépett sok afrikai ország is, többek közt Nigéria, Elefántcsontpart, a Malgas Köztársaság, Marokkó, Etiópia, jóllehet, körülményeik és gazdasági feltételeik lényegesen különbözőek mind egymásétól, mind az említett ázsiai országokétól.

A második világháború után függetlenné vált országok között azonban már olyanok is vannak, amelyek *nem a kapitalista utat* választották; ilyen az Egyesült Arab Köztársaság, Algéria, Burma, Szíria, Guinea, Kongó-Brazzaville, Ghana (az 1966-os katonai puccsig), Mali (az 1968 novemberi katonai hatalomátvételig), sok tekintetben Indonézia, amíg az 1965 szeptemberi katonai puccs véget nem vetett ennek és Tanzania, amely a múlt évben az Arushai Nyilatkozatban foglalt állást a nem kapitalista, illetve a szocialista út mellett. A szocializmus programjával fellépő irányzatok természetesen nem mind szocialisták a fogalom marxista értelmében, de mégis azt jelzik, hogy milyen nagy hatást tesz e népekre a szocializmus elmélete és gyakorlata.

Miért került előtérbe a „harmadik világ", közelebbről a nem kapitalista út, illetve a fejlődő országok problémája? Egyszerűen arról van szó, hogy az újonnan felszabadult országokban a gazdasági és társadalmi fejlődés folyamatában *napirendre került a „ki kit győz le" klasszikus kérdése.* S ennek a kérdésnek az eldöntésétől függ az is, hogy a harmadik világ végső soron a szocializmust, vagy a kapitalizmust választja-e. Az országok nagy csoportja, különösképpen Afrikában, még válaszút előtt áll.

Bizonytalan és az első pillantásra nem sok reménnyel kecsegtető számunkra az a folyamat, amely *napjaink Afrikájában* lezajlik. Az elmúlt években huszonkét katonai puccs történt az afrikai földrészen. Ebből sok megfigyelő arra a következtetésre jutott, hogy Afrika politikailag ingatag, a függetlenség megadása *korai volt* számára, sőt akadnak, akik kereken kimondják, hogy az afrikaiak képtelenek önálló állami létre. Ezek a mindent negativizáló nézetek azonban akarva-akaratlan a neokolonialisták, a régi és új gyarmatosítók malmára hajtják a vizet. Az afrikai országoknak, amelyek még nem szabadultak meg a külföldi monopóliumok uralmától, *mérhetetlen gazdasági, társadalmi és politikai nehézségekkel* kell megbirkózniuk. Az „ingatag afrikai helyzet" azonban nem csak azokat az akadályokat mutatja meg, amelyekkel a forradalmi erőknek meg kell küzdeniük, hanem egyszersmind azokat a növekvő nehézségeket is, amelyekkel az *imperializmus* küszködik, miközben igyekszik fenntartani veszélyeztetett és ingatag uralmát. A haladás erőit érzékenyen érintette Ben Bella, Kwame Nkrumah vagy Modibo Keita eltávolítása a hatalomból és az antiimperialista afrikai politika élvonalából. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy az imperialistáknak és a neokolonialistáknak nemegyszer katonai puccsokat kellett végrehajtaniuk, hogy ezekkel mint „megelőző intézkedésekkel" védekezzenek a maguk és lakájaik pozícióját fenyegető népi megmozdulásokkal szemben.

Utópia volt azt képzelni, hogy a forradalmi Afrika, Ázsia és Latin-Amerika harcok, megtorpanások, visszavonulások, belső zavarok és az imperialista erők semmitől vissza nem riadó ellenállása, sőt ellentámadása nélkül, *békésen haladhat majd előre* egy szépen kikövezett úton, amely végül álmaik világába, a tudományos szocializmusba vezet. Az afrikai földrész az elmúlt három évben egy olyan hatalmas méretű *imperialista-neokolonialista* ellentámadásnak volt tanúja, amely alapjaiban rendítette meg az újonnan függetlenné vált országok helyzetét. A „harmadik világ" választás előtt áll. S ezt a választást megnehezíti számára Latin-Amerikában az amerikai tengerészgyalogos és mono-

Digitized by Google

polista, Dél-Vietnamban az amerikai szoldateszka, Afrikában az amerikai CIA, a nyugatnémet újgyarmatosító és az angol, francia, valamint portugál NATO-összefonódás.

A forradalmi folyamatot azonban *nem lehet megállítani*, mint ahogyan a történelem kerekét sem lehet visszafordítani. A „harmadik világban" mindkét út mellett, a kapitalista és a nem kapitalista út, a szocializmusba való átmenet mellett is felsorakoznak bizonyos erők. A kapitalista fejlődés erői és a szocializmusba való átmenet mellett síkraszálló erők között harc folyik, s ez esetenként *nyílt és rendkívül éles formát* ölt. Ennek a küzdelemnek válságos fázisai a katonai puccsok. Ezek azonban legfeljebb *gyermekbetegségek, epizódok* az új Afrika viharos történetében. Helytelen és téves volna messzemenő következtetéseket vonni le belőlük, annál is inkább, mert például a nemzeti demokratikus Egyesült Arab Köztársaság is a feudalista monarchiát megdöntő katonai hatalomátvételből fejlődött ki.

A Komintern második kongresszusán, 1920-ban, az egyik beszámoló megállapította, hogy a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmában két irányzat van: *a burzsoá demokratikus nacionalista mozgalom*, amely a politikai függetlenség elérését és a burzsoá társadalmi rendszer megteremtését tűzi ki céljául és a *szegények, a nincstelen munkások és parasztok tömegharca*, amely a kizsákmányolás minden formája alól való felszabadulásért folyik. E harc eredményeként, a szocialista és a haladó erők segítségével, a néptömegek *a kapitalista fejlődés átugrásával* is eljuthatnak a szocializmushoz. Az idők folyamán azonban ez a két irányzat fokozatosan *eltávolodott egymástól*. Jelenleg az egyik a kapitalista, a másik pedig a nem kapitalista fejlődés irányában halad. A haladó erők szempontjából az is megnehezíti a helyzet világos felmérését, hogy egyes afrikai vezetők tagadják a társadalmi osztályok létezését és valami „osztályharc nélküli", sajátos „afrikai szocializmust" hirdetnek. Az élet bebizonyította, hogy ez illúzió volt és az is marad. A kenyai Tom Mboya „szocializmusa" legalább annyira távol áll mindattól, ami valóban szocialista, mint amit Ghana katonai vezetői hirdetnek ugyanilyen címen.

A fiatal független országok fejlődése *rendkívül nehéz, bonyolult és ellentmondásos folyamat*. A tartós gyarmati uralom és elnyomás által teremtett objektív nehézségeken kívül (műszaki, gazdasági elmaradottság, monokulturális nemzetgazdaság stb.), olyan, részben szintén objektív nehézségek is vannak, mint a gazdasági és politikai nyomás, a blokád, a fegyveres beavatkozás, a neokolonializmus, a felszított törzsi ellentétek, a határvillongások és területi viták. S végezetül ott vannak a vezetők szubjektív hibái: esetenként az indokolatlan sietség, más esetekben a határozott fellépés hiánya, a megmagyarázhatatlan habozás és ingadozás.

Az említett országok intézményei még törékenyek, a legtöbb országban nincs sem *régi munkásosztály*, sem olyan *élenjáró párt*, amely képes volna a forradalom védelmére és továbbfejlesztésére, a tömegek mozgósítására. Egy-egy országban a vezetők és a tömegek élő kapcsolatát a személyi nimbusz kialakítása helyettesíti. Ennek súlyosan káros volta olyan válságok idején mutatkozik meg teljes meztelenségében, mint amilyen például a ghanai puccs volt. Az is kiderült már, hogy a laza tömegpárt, amely valamely ország minden osztályát és rétegét tömöríti — mint amilyen a ghanai CPP vagy a mali Szudán Unió volt —, nem helyettesítheti azt az igazi pártot, amely képes arra, hogy *tudatosan irányítsa* az ország előrehaladását, s amely az adott pillanatban szembe tudjon szállni az imperializmus és a reakció támadásaival. A forradalom ellenségei ottmaradtak *a hadseregben*, az újonnan felszabadult országok *rendőrségében és*

Digitized by Google

államapparátusában, s ezeknek visszahúzó szerepe vitathatatlan. Ilyen körülmények között a legsürgetőbb feladat a fejlődő országokban az *új politikai felépítmény* kialakítása volna. Minden halogatás vagy ingadozás ezen a téren messzemenő következményekkel jár az ország szocialista jövőjére nézve.

A nem kapitalista fejlődés meghirdetése egymaga még távolról sem jelenti azt, hogy a társadalom minden osztálya és rétege, minden politikai ereje támogatja a kormány vagy a vezetők szocializmust hirdető irányvonalát. A kormány bármiféle progresszív kezdeményezése, amely a társadalom egyik-másik rétegének anyagi és szociális érdekeit érinti, *csökönyös és nagyon határozott ellenállást* kelt. S ezt az ellenállást — mint az afrikai katonai hatalomátvételek mutatják — *az imperialista külföld* is támogatja.

Abban az időszakban, amikor a harc még a politikai függetlenség megszilárdításáért folyt, a hatalmon levő erők *egységfrontban* léptek fel. Az antiimperialista küzdelemben még támogatták őket az államapparátus (civil service) dolgozói, mert közvetlen érdekük volt, hogy megszerezzék a külföldi szakértők által magas fizetésért betöltött pozíciókat. Amikor azonban a fejlődés olyan alkotó feladatokat állít előtérbe, amelyeknek megoldása a burzsoázia és a földbirtokos elemek pozíciói ellen irányuló támadáshoz kapcsolódik, akkor az egység azonnal megbomlik. Rendszerint *kiválnak a vezető gárdából* azok az elemek, amelyek ellenzik a forradalom elmélyítését, a hivatalnoki kar, a volt gyarmatosítók nevelte konzervatív és reakciós réteg azonban *a helyén marad*. Ez elégedetlen a kormány forradalmi intézkedéseivel, és szabotálja vagy fékezi megvalósításukat. Mesterségesen elégedetlenséget szít, gazdasági és politikai nehézségeket támaszt, s az adott körülmények között ez *nem is nehéz* számára.

A függetlenség kivívása után öt-tíz évvel ugyanis már nem lehet kizárólag *a gyarmati uralom örökségével* magyarázni minden nehézséget és hibát. A munkanélküliek és az éhezők szempontjából teljesen mindegy, hogy kinek a hibájából éheznek. Az ország függetlenségétől ők *életkörülményeik megjavítását* várják, és joggal. A reakció erői természetesen azt igyekeznek bizonyítani, hogy minden nehézségért a kormány *haladó intézkedései* a felelősek.

Ily módon, csak a belső reakció ellenállását leküzdve, az államgépezetet az ellenséges erőktől megtisztítva lehet a siker reményében haladni a felemelkedés útján. A realizmus azonban megköveteli tőlünk, hogy kimondjuk, Afrika nincs abban a helyzetben, hogy *közvetlenül* választhasson a kapitalizmus és a szocializmus között, hiszen gazdaságilag nagyrészt *még a tőkés* világhoz fűzik a szálak. Azt azonban már most érzik függetlenné vált országai, hogy a kapitalista út csak újabb és még mélyebb *külföldi, neokolonialista szolgasághoz* vezethet.

A forradalmi demokratikus országokban *váltakozó sikerrel* folyik a harc, a saját jövőjük megválasztásáért vívott küzdelem. A forradalom erőinek egész sor haladó intézkedést sikerült megvalósítaniuk. A további fejlődés azonban csak *fokozatosan, lépésről lépésre*, a forradalom elmélyítésével, a reakciós erők leleplezésével és elszigetelésével lehetséges. A marxista—leninista elmélettel felfegyverzett forradalmi párt, az élcsapat hiánya számos országban további nehézségeket szül. Nem véletlen, hogy a függetlenné vált haladó országok vezetői az utóbbi időben határozottabb lépéseket tesznek *az ideológiai tevékenység fokozására, tömegkapcsolataik erősítésére és a demokrácia kiszélesítésére*. Ezek a lépések olyan pártok létrehozásának irányában hatnak, amelyeknek tagságát döntően *a dolgozó tömegek*, elsősorban a munkások és a parasztok alkotják. Ilyen szellemben kí-

Digitized by Google

ványa újjászervezni pártját Tanzaniában dr. Julius Nyerere.

Afrikában és máshol a haladó mozgalmak képviselői gyakran hangsúlyozzák *a szocialista közösség és különösen a Szovjetunió felelősségét* annak a harcnak a megsegítésében, amely a harmadik világ országaiban azért folyik, hogy ezek előbb-utóbb dönthessenek a két út, a kapitalizmus a szocializmus között. Ezek a hangok sokszor sürgetően türelmetlenek. Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista országok *gazdasági erőforrásai* nem elegendők arra, hogy az afrikai, az ázsiai, vagy a latin-amerikai kontinens összes, vagy akár a legfőbb gazdasági problémái is megoldódjanak. Másrészt azt is látni kell, hogy a szocialista országok segítsége nem pótolhatja vagy helyettesítheti a feltétlenül szükséges és alkotó *belső gazdasági fejlődést* Afrikában vagy másutt.

A „harmadik világ" *forrongó, átmeneti állapotban* van. Mindaz, ami ebben a laza összetételű világban történik, óriási hatást tesz a nemzetközi politika alakulására, és szükségszerűen arra készteti a hagyományos nagyhatalmakat, hogy felfigyeljenek ezekre az eseményekre és reagáljanak rájuk. A dolog természeténél fogva a szocialista világrendszer országaiban is éber figyelem övezi a „harmadik világ" megnyilvánulásait, társadalmi, gazdasági és politikai rezdüléseit és akcióit. A mi feladatunk az, hogy segítségünkkel *megkönnyítsük a döntést* a fejlődő országok számára. Ismétlem: feladatunk *a megértés és a segítés*. Nem az, hogy a „harmadik világban" élők és küzdők *helyett* készítsünk mérleget, mert ez könnyen elhamarkodott, negatív és hamis lehet.

Éliás Béla

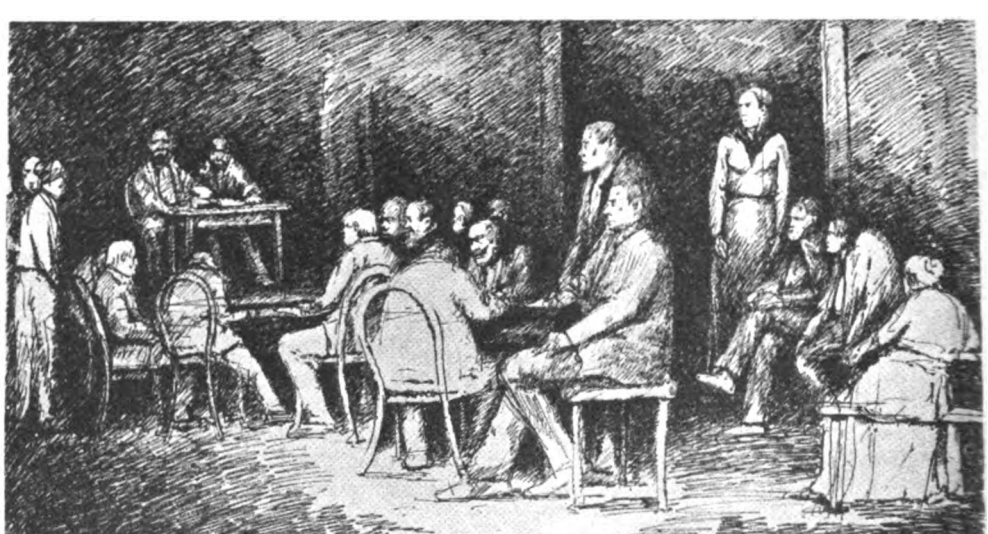

Nagy Balogh János: Gyűlés falun

Digitized by Google

Egy homályos cikkről

Irodalmi folyóirataink kban az utóbbi időben egyre több olyan írás jelenik meg, amely ideológiai problémákkal, a társadalomtudományok időszerű, vitás kérdéseivel foglalkozik. Ez kétségkívül örvendetes dolog; jelentőségét és fontosságát még akkor is nehéz volna túlbecsülni, ha ezek között az írások között időnként olyanok is akadnak, amelyek nélkülözik az elméleti vitákban joggal igényelt korrekt módszereket, és amelyekben a tudományosnak meghirdetett kijelentések mögött hiába keressük *a valóban tudományosan elemzett és értékelt tények* aranyfedezetét.

Nem volna helyes, ha irodalmi folyóirataink csak a kiérlelt, lezárt eredmények iskolás interpretálására törekednének, és ezzel lemondanának arról, hogy tájékoztassák olvasóközönségüket a marxista társadalomelmélet aktuális, napirenden levő és vitatott kérdéseiről. Úgy véljük azonban, hogy — éppen azért, mert nem szakfolyóiratok — akkor tudják a legjobb hatásfokkal végezni ezt a jó értelemben vett népszerűsítő munkát, ha állandóan szem előtt tartják, hogy olvasóközönségüknek talán elég számottevő része kevésbé járatos a szaktudományok terminológiájában, és különös gonddal ügyelnek arra, hogy a cikkek tisztázatlan mondanivalójú gondolatmenetükkel, homályos megfogalmazásaikkal ne adjanak lehetőséget félrevezetésre, vagy éppen a tájékoztatni kívánt olvasók megtévesztésére.

Erre a megjegyzésre *Márkus Máriának* és *Hegedűs Andrásnak* közösen írt és a *Kortárs* 1968 decemberi számában megjelent „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" című írása késztet bennünket. Ez az írás túlságosan is fontos problémákat érint ahhoz, hogy már most részletesen és érdemben kitérhessünk megállapításaira; ezt csak következő számaink egyikében tehetjük meg. Nem mehetünk el azonban szó nélkül néhány olyan megfogalmazása mellett, amely különösen alkalmas arra, hogy megzavarja az olvasót.

„... a harmincas években megszületett a »törtmat«, mint a sztálini korszak általános szociológiája" — írják a szerzők. Mint ismeretes, a „törtmat" annak a *történelmi materializmusnak* a munkásmozgalomban évtizedek óta megszokott rövidítése, amelyről Lenin azt írta, hogy kidolgozása a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya volt. Új tudományos terminusok megalkotása vagy akár kiagyalása is mindenkinek vitathatatlan és szuverén joga, s csak az idő próbája döntheti el, melyik műszó bizonyul életképesnek és melyik kerül a tudomány szemétdombjára. De kérdés, hogy összeegyeztethető-e a tudo-

Digitized by Google

mányos tisztességgel egy kifejezésnek olyan átértelmezése, amely *pejoratív* értelmet ad (egy lapalji jegyzettel magyarázva) a százezrek által megbecsült tudományos szemlélet elnevezésének, és egyszerre nevetségessé akarja tenni mindazt, amit e százezrek a marxizmus alkotórészeként megtanultak? Nem a szerzők fedezték fel, hogy a történelmi materializmus művelői hibákat is elkövettek. Nem ők fogják felfedezni azt sem, hogy marxisták, kommunisták is tévednek, hibáznak. Talán arra is számítanunk kell, hogy a „kommunista", a „marxista" név is új, gúnyos kicsengésű átértelmezést kap majd — mégpedig éppen az „alkotó marxizmus" nevében?

A cikknek egy másik olyan részlete, amelyet nem hagyhatunk szó nélkül, valamivel hosszabb. Így szól: „Az európai szocialista országokban ugyanakkor a strukturált társadalom ellentmondásainak szükségszerű kifejeződéseként a létező intézmények apologetikájával szemben kialakul a társadalmi haladás szocialista útja iránti olyan elkötelezettség is, amely — *marxista értékorientáció* alapján — a fennálló viszonyok *reális analízisét* követeli azért, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái. Ennek az erőnek a jelentkezése tette hazánkban lehetővé többek között az ún. erősen központosított »tervutasításos« gazdálkodási rendszer kritikai analízisét, és az új gazdasági modell kidolgozását." (Nem a mi kiemeléseink. — A szerkesztőség.)

Mi eddig úgy tudtuk, hogy ezt a kritikai analízist és az új megoldások kidolgozását — alapos társadalmi vitát kezdeményezve és e vita alapján — *a Központi Bizottság vezetésével pártunk végezte el.* Vessük azonban össze az idézett sorokat a cikk egy másik részletével, azzal, ahol a szerzők az általuk képviselt szociológiai irányzat feladatait többek között a következőképpen jellemzik: „... olyan reális társadalomképet igyekszik formálni, amelynek köszönhetően az emberek számára nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy a fennálló alternatívák között valóban választani tudjanak." Szemmel látható, mennyire hasonlít ez a megfogalmazás az „elkötelezettségként" jellemzett „erő" előbbi körülírásához. Ez az „erő" kifejezés azonban annyira cseppfolyós és semmitmondó, hogy az olvasónak önkénytelenül is olyan benyomása támadhat, mintha Hegedűs András és Márkus Mária egy saját maguk által is képviselt szociológiai irányzat jelentkezésének tulajdonítanák a gazdasági mechanizmus reformját. Hálásak lennénk a szerzőknek, ha közölnék, valóban így gondolják-e? Ha ezt megtudhatnánk, talán még korrigálhatnánk a magunk és az egész magyar, sőt a nemzetközi közvélemény tévedését is.

Pártunkat és társadalmunkat napról napra alternatívák és döntések elé állítja mind a gazdasági, mind a bel- és külpolitikai élet. Ezért *örömmel fogadja és igényli* a tudományok, s köztük a szociológia segítségét is abban, hogy döntései helyesek legyenek, társadalmunk valóságos érdekeit szolgálják. Számol a tudomány tévedéseivel, és ebben a tekintetben is a legmesszebbmenő türelmet tanúsítja. Lapunk e számának más helyén[1] több szerzőnk is kendőzés nélkül tárgyalja — nem először és bizonyosan nem utoljára — társadalmunk, közéletünk, belső pártéletünk feszítő problémáit, köztük olyan kardinális kérdése-

[1] L. „Az új év küszöbén" gyűjtőcímmel közölt írásokat.

Digitized by Google

ket, mint az érdekkülönbségek és érdekellentétek hatása, vagy a társadalmi kontroll igénye. Aligha lehetne tehát e rövidke írásunkat úgy értelmezni, mintha az Márkus és Hegedűs elvtársak cikkében érintett fontos társadalmi kérdések *vizsgálata és őszinte elemzése,* vagy bármilyen alternatív javaslat ellen irányulna.

Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert Hegedűs elvtárs — igaz, társszerzővel írott — újabb cikkében a vele (például a Kortárs 1968. 10. és 11. számában) vitatkozókat nem méltatja arra, hogy érveikre érvekkel feleljen. Ezért úgy tűnik, mintha azt tartaná, hogy *csak* ő és egy közelebbről meg nem határozott irányzat ismeri fel (vagy el) társadalmi viszonyaink ellentmondásait, közéletünk szocialista fejlődésének megoldatlan problémáit, hogy az ő monopóliumuk a kritika képessége, a helyes út és megfelelőbb alternatíva ismerete, s hogy csak konzervatív „apologetizáló" alapról lehet vitatkozni velük.

Az is lehet, hogy Márkus és Hegedűs elvtársak nem ezt gondolják. De hogy valójában hogyan gondolkodnak ezekről a kérdésekről, az nem derül ki cikkükből. Többértelmű megfogalmazásaik mindenképpen ugyanolyan — esetleg ellenkező előjelű — vulgarizált és leegyszerűsített értelmezést implikálnak, mint amilyenek ellen felléptek, de mondhatnánk azt is: hamis elképzeléseket keltenek.

H. B.

Digitized by Google

Sorsdöntő órák

Ajánlás egy filmhez

Mozijaink rövidesen műsorukra tűznek egy új szovjet filmet, amelyet alkotói a Lenin-centenáriumra szántak. **Címe: Július hatodika.** Előljáróban elmondhatom, hogy ez a mű aligha tarthat számot a filmnéző közönség **tömeges** érdeklődésére. Nyugodjunk-e tehát bele, hogy üres nézőterek előtt fog peregni, mígnem gyorsan eltűnik a mozik műsoráról? Nem: idejében szólnunk kell, hogy a mindenkinek szinte egyformán szóló, napilapokban megjelenő filmkritikák között ne sikkadhasson el a figyelemfelhívó szándék. A Beatles-ekről forgatott filmet a fiatal korosztályok tekintélyes hányada nézte meg mozijainkban. Egy-egy romantikus Jókai-film a fél ország népét vonzza. Azok, akik, saját bevallásuk szerint, torkig vannak a háborús és ellenállási filmekkel — jó szívvel válthatnak jegyet a hazai és külföldi krímikre, a senkinek semmit nem mondó, ugyanazt variáló vígjátékokra. Mindezen nincs mit csodálkozni, ha van is még miatta mit tenni. De **nem jó dolog az, ha a műsorra kerülő, művészileg is kitűnő közéleti filmeket nem nézik meg a „közéleti emberek".** Az idézőjelet azért használom, mert minden állampolgár közéleti ember is. De én azokra gondolok elsősorban, akik meggyőződésből, belülről hajtva, igaz felismerésből, többet tesznek az átlagos állampolgárnál. Akikről okkal feltételezhető, hogy társadalmi cselekvésük olyan művészi érdeklődést táplál, amilyent például ez a film is kielégíthet.

A keserves, áldozatos kompromisszummal megkötött breszti béke, üres élelmiszerraktárak és éhség, mélypontra zuhant népgazdaság, a hatalomra rátámadó kulákok, a csehszlovák hadtest lázadása, az imperialista hatalmak intervenciójának megindulása és az ellenforradalom fegyveres szervezkedése, polgárháború — ez jellemzi a helyzetet Szovjet-Oroszországban 1918 nyarán, július elején. Július 4-én Moszkvában összeül az V. összoroszországi szovjetkongresszus. A kongresszus feszült légkörében a baloldali eszer küldöttek álforradalmi indulattal támadják a bolsevikokat a békekötés miatt, ellenzik az élelmezési politikát és a szegényparasztbizottságok működését. Még tart a kongresszus, amikor július 6-án, háborús provokációra spekulálva, a baloldali eszerek meggyilkolják Mirbach német nagykövetet, s széles körű szovjetellenes fegyveres lázadást robbantanak ki Moszkvában.

Mindez a fiatal, győztes proletárhatalom életének csupán egy rövid epizódja. De olyan válságos órák, amikor minden elveszhet. **Hogyan áll helyt ebben a lehetetlenül nehéz helyzetben a bolsevikok vezérkara, mit tesz Lenin?**

1918. július 8-án, az Izvesztyija munkatársának Leninnel folytatott

Digitized by Google

rövid beszélgetése jelenik meg a lapban. A tudósításban ezt olvassuk: „A forradalom csodálatos következetességgel visz el logikai végkifejletéig minden tételt, kíméletlenül feltárja minden helytelen taktika sivárságát, bűnösségét. A hangzatos frázisba belehabarodott baloldali eszerek immár hónapok óta üvöltik: »Le Breszttel, éljen a felkelés a németek ellen!« Mi azt feleltük nekik, hogy a mai viszonyok között, a mai történelmi időszakban, az orosz nép nem képes és nem akar háborúzni... Ez a bűnös terrorista lépés és a lázadás tökéletesen és teljesen felnyitotta a nagy néptömegek szemét, amelyek

most meglátták, milyen feneketlen szakadékba taszítaná a népi Szovjet-Oroszországot a baloldali eszer kalandorok bűnös taktikája... Provokálnak bennünket, hogy háborúba keveredjünk a németekkel, amikor nem tudunk és nem akarunk háborúzni... És ha valaki örült a baloldali eszerek gaztettének és kárörvendően kezét dörzsölgette, ezek csak a fehérgárdisták és az imperialista burzsoázia kiszolgálói lehettek..."

A lázadást leverték. E sorsdöntő órák és napok csupán epizódként maradtak meg a történelmi emlékezetben. **Erről a hallatlanul izgalmas epizódról szól a Július hatodika című film.**

Az alkotók sokra vállalkoztak. Hasonló szándékkal és igénnyel készült filmek sikerei (elsősorban Eizenstein és Romm ismert műveire gondolok) és kudarcai (az álpátoszos, lakkozó, a személyi kultusz jegyében fogant filmek egész soráé) egyaránt nehezítették a teremtő munkát. Vagyis: tudni kellett élni a jó hagyományokkal, és szembe kellett nézni azzal a nehezen oldódó emberi érzéssel, amely kesernyés szájízzel fogadja s előítéletekkel kezeli a párttörténet filmszalagon életre kelő fejezeteit. A művészek ez esetben szuverén megoldásra jutottak: markáns képi világukkal, hiteles atmoszféra-teremtésükkel tovább fejlesztették a jó hagyományt, és irtják az előítéleteket. Ráébresztenek arra, hogy nem a hősi korszakok, hanem a szárnyaszegett filmgyártás laposságai (és persze a szárnyszegők) tehetnek arról, hogy az ilyenfajta történelmi témákkal szemben még ma is vannak fenntartások.

Legalább időnként észrevesszük-e magunkban, hogy az igénytelen, silány művészet hatására mily könnyen

Digitized by Google

csökken érdeklődésünk, mily könnyen sekélyesedik, kommercializálódik ízlésünk? Mily egyszerűen bedőlünk a trükknek (mert azt mondjuk: kikapcsolódni, szórakozni akarunk), az olcsó krimik csábításának engedve! Izgulunk azért, hogy megkerül-e az ellopott mesés értékű ékszer; felhevülünk egy banális betörő—detektív hajszán; „beszállunk" a mindent pozdorjává törő oktalan verekedések hangulatába. Szórakozni, kikapcsolódni persze szükséges. De nem homályosítják-e el az érzelmi-értelmi értékrendet a csinált, a művi feszültségek — a valóságosak rovására? A Július hatodika című filmben **valódi feszültségek** ejtik rabul a nézőt. A tét — a legnagyobb: **a proletárforradalom sorsa, az új társadalom léte.** Mondhatnánk azt is, hogy a szovjethatalomé. De akkor — pontosabban akkor **is** — e kettő ugyanazt jelentette. Az adott történelmi szituációban a baloldali eszerek provokációja, majd különösen fegyveres lázadásuk a végletekig kiélezte a „lenni, vagy nem lenni" kérdését. Ebből a reális helyzetből szövődik a filmbeli feszültség. Ám ettől a film még érdektelen is lehetne. A Július hatodika azért ragadja meg az érdeklődő nézőt, mert az alkotók a „sztorit" filmszerűen szervezték át más síkokra: a tudatunkat, érzésvilágunkat foglalkoztató, nagyonis aktuális tartalmakra.

Kit nem foglalkoztat ma a „baloldali" radikalizmus természetrajza? Az eszerek a világforradalom jelszavával léptek fel a bolsevikok ellen. **Formálisan** a bolsevikok elveit hangoztatták a **lényegében** megváltozott helyzetben. Csak éppen a realitásokat, a tényleges erőviszonyokat hagyta figyelmen kívül radikális frazeológiájuk. A kispolgári álforradalmiság mindig a tények szuverén megvetésében talál önmagára. A filmben az eszerek vezére, Szpiridonova így fogalmaz, amikor egy fegyveres osztag embereit akarja eltántorítani a bolsevikok oldaláról: „Pártunk útja és programja egyenes és világos. És ez: mindenfajta kompromisszumot visszautasítva, át a saját kizsákmányolóinkkal megvívott osztályharcon, át a világburzsoázia ellen folytatott forradalmi háborún — a kizsákmányolás felett aratott teljes győzelemig..." Semmi kompromisszum, sőt forradalmi háború — akkor, amikor nincs élelem, nincs hadsereg, amikor fel kellene lélegzeni. Lenin okkal mondja róluk: meglehet, a hivatásuk éppen ennek a háborúnak a kirobbantása, az, hogy „ők legyenek a narancshéj, amelyen elcsúszunk és kitörjük a nyakunkat — a fehérgárdisták örömére". Lenin és Kolegajev között pedig (aki mint ingadozó baloldali eszer miniszter, közvetlenül a Kreml lövetése előtt keresi fel Lenint, valami ködös „belátásra" hivatkozva) így fejeződik be a rövid párbeszéd:

Lenin: — ... Öngyilkosok központi bizottsága! És meggyőződésem, hogy ez az egész kalandorság eltaszítja önöktől a munkásaik, parasztjaik, de még az értelmiségiek nagy részét is.

Kolegajev: — Ezekkel az emberekkel új pártot alakítunk.

Lenin: — Mifélét?

Kolegajev: — A forradalmi kommunisták pártját.

Lenin: — És továbbra is hangoztatják majd, hogy semmiféle emberáldozat, legyen az bármilyen nagy, nem rettenthet vissza bennünket, ha a világforradalomról van szó!?

Kolegajev: — A nagy célok nagy áldozatok nélkül nem valósíthatók meg.

Lenin: — Számomra a cél az emberek boldogsága, Andrej Lukjánovics. És nem valamiféle absztrakt embereké, hanem azoké, akiket ön oly nagyvonalúan fel akar áldozni.

Ez a dialógus-töredék is jelzi, hogy **a történelmi lecke itt a nemzetközi munkásmozgalom mai problematikája is.** A realitás és kompromisszu-

Digitized by Google

mok kérdése, a taktika és stratégia viszonyának értelmezése széles mederben találkozik a kommunista mozgalom ismert gondjaival, nehézségeivel. S sok szálon találkozik azzal a tanulsággal, hogy a nagy szavakkal való handabandázás csöppet sem ártalmatlan, veszélytelen játék, hanem reális tartaléka a jobbról támadó erőknek.

A film hitelének egyik fő forrása, emberábrázolásának mélysége. Történelmi személyiségeket kelt életre, mégsem héroszok, hanem szubjektív érzékenységű, emberi léptékű és közelségű alakok mozognak a vásznon. Lehet, hogy gondosabban kidolgozott, az élőhöz gesztusaiban, rezzenéseiben közelebb álló Lenint már többet is láttunk szovjet filmekben. (Jól tudjuk, hogy például M. Romm milyen emberfeletti energiával készült fel és készítette fel színészeit egy-egy Lenin-ábrázolásra.) De korhoz kötődésében ez a Lenin-szerepjátszás is kiváló (J. Kajusov alakítása). Szverdlov, Dzerzsinszkij, Csicserin alakításával is gazdagodott a forradalmi évek bolsevik vezérkarának filmben rögzített művészi arcképcsarnoka. Az ellenfeleknek, a baloldali eszereknek, s főképpen vezérüknek, Szpiridonovának rajzában pedig a szélsőséges fanatizmus mögött is felcsillan az emberség melegsége, talán olykor tragikuma is. Nem emlékszem olyan Lenin-ábrázolásra, ahol emberi kiválósága és tényleges vezetői funkciója ily harmonikusan illeszkedett volna a tapasztalt vezetők kollektívájába. Ezt olyan epizódok is szolgálják, mint Csicserin okos ellenvetése egy helyütt Lenin gondolatmenetére. Máskor, amikor a helyzet gyors áttekintése után Lenin fontos üzenetben hívja fel Szverdlovot a baloldali eszer-frakció letartóztatására, már csak ezt a választ kaphatja: „megtörtént!" Megtörtént, mert Szverdlov is villámgyorsan felmérte a tennivalót. Egyformán gondolkodtak, egyformán cselekedtek. (S hogy itt is van „áthallása" a filmnek? Hogy ezt is „aktualizáljuk" magunkban? Mi tagadás — igen. A széplelkek bizonyára megbotránkoznak azon, amikor a történelem kemény, erőskezű döntésre kényszeríti a forradalmárokat, amikor „szocialistákat", sőt a „tökéletes szocializmus" híveit kell letartóztatni, hogy éljen, hogy legyen szocializmus. Amikor a habozás egyenlő az árulással.) Maradandó élményt nyújt a film a legendás hírű Dzerzsinszkij emberi-politikusi arcu-

Digitized by Google

latáról is. Ritka alkalom, amikor a magabiztosság, a legnehezebb szituációkban tanúsított bátorság, sziklaszilárdság íly póznélkülien, művészi átgondoltsággal fejeződik ki.

A film hősei — híven történelmi eredetijeikhez — **nem egyszerűen gondolkodó és felismerő, hanem mindenekelőtt cselekvő hősök.** A kiválasztott történelmi szituáció kiváló alkalom arra, hogy a gyors döntés és a határozott cselekvés egységében mutassa be mind pozitív, mind negatív szereplőit. A fegyveres lázadás legnehezebb pillanatában, éjjel 23 óra 30 perckor Lenin telefonhívást kap a katonai akcióval megbízott parancsnoktól, aki sürgeti a sebtében felfegyverzett moszkvai munkások bevetését — nem kétséges, hogy nagy áldozatok árán — az eszerek ellen. Lenin válaszait halljuk: „Nem! Hadsereg ellen hadsereg kell. Nem küldünk munkásokat, csak a legvégső esetben. Várunk még." Pedig ezt a beszélgetést két órával azelőtt ez a lakonikus rövidségű szóváltás előzte meg:

Lenin: — Vácetisz elvtárs... kitartunk reggelig?

Vácetisz: — Nincs tiszta képem a helyzetről. Katonánk alig van.

(Hadd tegyem hozzá: Vácetisz volt a hadműveleti kérdésekkel foglalkozó egyik kulcsember.)

22 óra 10 perckor Szverdlov a bolsevik kongresszusi küldötteknek bejelenti az eszer-lázadást, azt, hogy Dzerzsinszkijt letartóztatták, Abelmann küldöttet az utcán lelőtték. Javaslatot tesz: a bolsevik frakció minden tagja azonnal induljon Moszkva kerületeibe, a helyi erők megszervezésére és segítésére. S utána percekig kerületek nevei és emberek nevei... nevek, emberek... Mert rajtuk áll most a dolgok megfordítása! Gondolatilag és formailag is kitűnő szimbólum ez a jelenetsor. Az addig névtelen tömeg (a bolsevik küldöttek népes hada) egyszerre „megszemélyesedik". A nevek emberekké teszik szemünkben a sokaságot, s érezzük, hogy ők képezik az erejét. A képi megfogalmazás pedig olyan, mint amikor mikroszkóppal pillantunk be a mozdulatlannak látott élő szervezet mélyébe. A szólított küldöttek a tömegben keresik útjukat, ahogyan az életnedvek áramlanak, örvénylenek az élet törvényétől hajtva. Ez a szemlélet- és ábrázolásmód a legkisebb ízéig mentes attól a sémától, amely szerint a XX. kongresszus előtt láttatták ezt az időszakot. S éppen ezért beletartozik abba a jó áramlatba, amely a művészi megközelítésben is rehabilitálta a lenini normákat.

A Július hatodika nem fesztiválfilm és nem közönségfilm. Alkotói nem aspiráltak az egyikre, és nem hiszem, hogy meg tudják nyerni a másikat. A film írója **(Mihail Satrov)**, operatőrje **(Mihail Szuszlov)**, és mindenekelőtt rendezője **(Julij Karaszik)** fontosabbnak vélte a történelmi hűséget, jobban ragaszkodott a főbb összefüggések totalitásának felidézéséhez, semmint hogy egy sajátosan egyéni szemléleti forma köré szervezte volna a historikus anyagot. S mert ezzel a szándékkal zömében a hagyományos (ám ezért nem kisebb értékű) módszerekhez nyúltak, nem valószínű, hogy a más esztétikai kritériumok szerint ítélő fesztiválzsűrik kitüntetésére számíthatnak. S nem lesz ez nagy sikerű közönségfilm sem, hisz az átlagos mozilátogató más érdeklődéssel közelít és másfajta élményre „fizet be".

Ám egy pillanatig se gondoljuk, hogy e kettős elhárítás valamilyen szürke középszert tételez! **A rendező és az operatőr együttműködéséből megdöbbentően hiteles, korhű atmoszféra született.** Ha nem tudnánk, hogy eleve lehetetlenség, azt hihetnénk, hogy a film a cinéma vérité módszerével készült. Az alkotókat di-

Digitized by Google

cséri, hogy szinte sehol sem zökken ki ebből az egységes felfogásból a képek sora, legyen ez tömegjelenet, vagy a Cseka szállása, Lenin dolgozószobája vagy az utcai harcok jelenete. A hitelesség érdekes szimbólumai a némafilmekben megszokott közbevágott feliratok, amelyek itt egy lezárt dokumentum fejezetcímeit, címszavait asszociálják, szinte a jegyzőkönyvi pontosság benyomását keltve. Márpedig a **dokumentarizmus igényével szervezett játékfilm — az egyik legnehezebb műfaj.** Minduntalan ott leselkedik a művészre a két egymástól idegen közeg összeötvözésének nehézsége, s ezt a néző végül is úgy könyveli el, hogy illusztrációt kapott egy históriai eseményhez. Ez a sodró lendületű film mentes ettől a gyengeségtől. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy hibátlan alkotás. A történeti hűség szolgálata néhol — különösen a beszédek szalagra vitelében — a film teherbírásának határáig kényszerítette a művészeket. Még a pergő dialógusok, a képileg és hangban dinamikus tömegjelenetek sem mindenütt kárpótolnak bennünket ezért. Az eszer-lázadás leverését finom eszközökkel előlegezi a természetbe kiruccanó Lenin „meglesése". Mégis érezzük egy — esetleg gyorsan villódzó — állókép-montázs hiányát, amely a szövegbeli információn túl, vizuálisan is felmutatná a megoldást.

Ám az utólagos mérlegelés elsősorban a nézők joga legyen. Okkal bízom abban, hogy a hatás ereje el fogja homályosítani előbbi kritikai megjegyzéseimet.

Ajánlom ezt a filmet mindazoknak, akik a moziban nemcsak kikapcsolódást keresnek, hanem gazdagító élményt; azoknak, akiket érdekelnek történelmünk, mozgalmunk tanulságai; azoknak, akik szüntelenül keresik a választ korunk kérdéseire. Ajánlom azzal közvetlenséggel, ahogyan egy Semprun-regényt, egy Neruda-verset, egy Derkovits-képet, egy Brecht-drámát szoktunk egymásnak kommendálni. Hasonló okból, és nem kevesebb célzatossággal. Elvtársak közötti bizalom jeleként — egy jó film érdekében.

Füleki József

Digitized by Google

Generatív grammatika és strukturalizmus

Hozzászólás Kistamásné Varga Sarolta „A strukturalizmus vázlatos kritikája" című cikkéhez

A Társadalmi Szemle 1968. májusi számában megjelent tanulmányában („A strukturalizmus vázlatos kritikája.") Kistamásné Varga Sarolta a generatív grammatikát a nyelvészeti strukturalizmus magasabb fejlődési fokaként értékeli, mivel — véleménye szerint — ez az iskola „lehetővé teszi... hogy felülemelkedjék mind a történeti nyelvészet, mind a strukturalizmus egyoldalúságain és egységes koncepcióban dolgozza fel a nyelv történetiségét és egyidejű rendszerét" (105. old.). A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, ezért talán nem lesz felesleges ehhez a megállapításhoz néhány megjegyzést fűzni.

A nyelvészeti strukturalizmus amerikai fő irányzata, a deskriptív iskola a nyelv formális elemzésével ért el ugyan eredményeket, de a nyelvi valóság aránylag gyorsan ráébresztette a kutatókat e módszer korlátaira. Ilyen értelemben Chomsky és követői valóban a strukturalizmus tagadásaként léptek fel. Elvetették a merev mechanisztikus szemléletet és a nyelv vizsgálatában a nyelv működését, ennek folyamatát kívánják feltárni. Kistamásné Varga Saroltának igaza van, amikor a generatív grammatika érdemének ismeri el, hogy ez az elmélet a nyelv dinamikus jellegét hangsúlyozza. Chomsky valóban célul tűzi ki állapot és folyamat, szinkrónia és diakrónia metafizikus szétválasztásának feloldását, kérdéses azonban, hogy a generatív grammatika valóban képes-e erre. A strukturalizmus meghaladásáról ugyanis csak ebben az esetben lehet beszélni.

Chomsky, miközben a deskriptív iskola behaviourista szemléletével harcol, maga a karteziánus racionalizmus talaján áll. A nyelvi valóság vizsgálata ráébreszti arra, hogy a nyelv igazi természetét a jelentés központi szerepének elismerése nélkül nem lehet feltárni. Elméletében azonban elsősorban deduktív, túlságosan is absztrakt, erősen a formális logikára épít. Ebben nyilvánvalóan komoly szerepe volt annak, hogy a nyelvet struktúraként szemléli. Senki sem vitatja, hogy a nyelv valóban struktúra, rendszer; a kérdés azonban az, hogy a nyelvet milyen struktúraként fogjuk fel. Semmiképpen sem szabad egyenlőségjelet tenni a nyelvi struktúra és más leszármazott társadalmi jelrendszerek (pl. a matematikai struktúrák) közé. Ezek ugyanis éppen konstruált voltuknál fogva valóban zártak és tiszta viszonylatokon épülnek fel. Velük szemben a nyelvi rendszer, mint az objektív valóság tükrözésének eszköze és eredménye, állandóan mozgásban van, természete eleve történeti. Mint ilyen egyben a megismerés történeti tára is: gondolkozásformák elavulnak, fejlettebbeknek adnak helyet, de ezek mintegy kövületekként, bizonyos nyelvi formákba merevedve, benne megőrződnek. Ezek a rétegek egymás mellett, egymásba épülve alkotják a mindenkori nyelvi rendszert, amelyet mindezen felül még bizonyos, a megismerő tevékenység folyamán megnyilvánuló szubjektív mozzanatok is módosítanak. Ha kisebb mértékben is, ez magára a grammatikára is érvényes. Mindezeknek a tényezőknek együttes jelenléte okozza, hogy valamennyi ismert struktúra között éppen a nyelv a legbonyolultabb.

A generatív grammatika azonban ezt a valóságos nyelvi struktúrát a maga teljes bonyolultságában, legalábbis egyelőre, nem képes leírni. Nem tud igazi választ adni arra a kérdésre, hogy a nyelv egyik állapotából hogyan jut el a másikba, tehát végső fokon magáról az egyes szinkron állapotról sem tud kimerítő jellemzést adni. Az ilyen értelmű történelmi leírást, programja ellenére, meg sem kísérli. Téves lenne azt hinni, hogy ebben a formális elemzés a hibás, az igazi ok az a struktúra-fogalom, amely a filozófiai strukturalizmusnak a történelmi és dialektikus materializmussal folytatott harcában született meg. A filozófiai struktúra immanens, örök és eleve adott fogalom, nem fér össze az igazi történetiséggel, hiszen a lényegét érintő változás pusztulásával jár.

Az eleven, élő állapotában is történeti

Digitized by Google

nyelv vizsgálata során Chomsky a struktúrának egy olyan felfogásával kerül szembe, amely a valóságos nyelv természetétől idegen. Nem tekinthető tehát puszta véletlennek, hogy elméletét állandóan újra kell fogalmaznia. Nem pusztán finomításokról, pontosabb kidolgozásról van itt szó, hanem magának az elméletnek újabb alapokra helyezéséről, amelynek során a valóságos nyelv vizsgálata egyre inkább a dedukciónak ad helyet. Chomsky karteziánus beállítottsága is csak a legutóbbi időben mélyült el igazán. Így született meg rendszerében a „mélystruktúra" fogalma, amelyben absztrakt logikai szinten minden lehetséges nyelvi formáció már eleve adva van. Ehhez még hozzátartozik az is, hogy ennek a mélystruktúrának bizonyos vonatkozásokban minden nyelvre érvényesnek kell lennie, így ez tulajdonképpen már a „gondolkozás grammatikája", ahelyett, hogy a valóságos nyelvet, a grammatikában megnyilvánuló sajátosan nyelvi gondolkozást vizsgálná. (A teljes igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a mélystruktúra felfedezése a nyelvtudomány számára — ha azt helyesen értelmezzük — igen hasznosnak bizonyulhat; ennek kifejtése azonban nem ennek az írásnak a feladata.)

A generatív grammatika szerinti elemzés során magában a mélystruktúrában is, továbbá addig is, amíg a valóságos nyelvi tevékenység során és eredményeképpen a nyelvi közlés a felszíni struktúrában realizálódik, nem kevés mozgás zajlik le, mindez azonban sokkal inkább logikai, mint nyelvi. Ezek a változások lényegében egy konstruált, a nyelvi rendszerrel nem kongruens logikai rendszerben, tehát időtől és társadalomtól függetlenül történnek, így a célul kitűzött pánkrónia (állapot és folyamat dialektikus egysége) helyett időtlenség, akrónia van. Ezen a ponton a strukturalizmust csak látszólagosan meghaladó generatív grammatika valójában annak az ismeretelméleti álláspontnak felel meg, amelyet pl. a néprajzban Cl. Lévy-Strauss, a történetfilozófiában pedig M. Foucault képvisel.

A generatív grammatika által használt módszer azonban — az ismeretelméleti korlátok ellenére — igen gyümölcsözően alkalmazható a nyelvtudományban. Erre szerettem volna felhívni a figyelmet, amikor „A strukturalizmus vázlatos kritikája" c. cikknek a generatív grammatikára vonatkozó részéhez hozzászóltam.

Bakos Ferenc

Szigeti István:
Nyomor

Digitized by Google

POSTÁNKBÓL

Legyen-e rulírozó hitel?

A termelőszövetkezetek hitelellátásáról szóló, a Társadalmi Szemle 1968. novemberi számában megjelent interjúhoz szeretnék megjegyzést fűzni.

Feltételezem, hogy sok kollégám nem veszi a fáradságot a levelezésre és így véleménye nem jut el az illetékesekhez. Pedig *Kovács Sándor* ügyvezető igazgatónak a rulírozó hitelekkel kapcsolatos álláspontját nekünk, termelőszövetkezeti embereknek nem szabad szó nélkül hagynunk. Már csak azért sem, mert a termelőszövetkezeti főkönyvelők számára tartott értekezleteken is mindig ezt a választ kapjuk, és úgy látszik, a Magyar Nemzeti Bank az állandó bírálatok ellenére sem hajlandó felülbírálni ezt az álláspontját. Hadd bocsátsam előre: én ültem már mind a két oldalán az asztalnak, így módom van összehasonlítást tenni. Ugyanis 11 évig bankban voltam hitelügyi előadó, négy évig csoportvezető, most pedig termelőszövetkezeti főkönyvelő vagyok, s így ismerem a múlt és a jelen hitelezési módozatait. Sőt az 1968. évi gyakorlattal is sokat küszködtem. Nagyon érzékenyen fel tudom fogni az eseti és rulírozó hitelezés közötti különbségeket. Éppen ezért nem tudom szó nélkül hagyni a Nemzeti Bank állásfoglalását. Abban is biztos vagyok, hogy véleményemet osztja a szövetkezetek illetékeseinek túlnyomó része.

Miről is van szó? A jelenlegi kamatfeltételek valójában azt eredményezik, hogy a termelőszövetkezetek még súlyosabban érzik a kamatterheket. Igaz, hogy emelkedett a kamatláb, de betétkamat csak tartósan elhelyezett betét után jár. Márpedig amelyik szövetkezetnek tartósan elhelyezhető betéte akad, az aligha vesz igénybe magasabb kamatozású rövid lejáratú hitelt!

Igaza van Kovács Sándor elvtársnak abban, hogy anyagi érdek fűződik a mielőbbi hiteltörlesztéshez — ez előttünk is világos. A vita a körül a kérdés körül folyik, hogy elősegíti-e a hitel gyorsabb visszafizetését a jelenlegi, nem rulírozó hitelezési mód. Egyszerű a válasz: nem!

A jelenlegi hitelezési rendszerben az egérfogó elve uralkodik: befelé — mehet, de kifelé — nincs út. Vagyis: törleszteni lehet, de a keret elvész. Így aztán a fizetőképesség biztosítása végett kénytelenek vagyunk az átmenetileg felesleges pénzeszközt elszámolási számlán tartani. A szövetkezet tehát kénytelen a fizetőképesség fenntartása érdekében felesleges kamatteher-költséget vállalni.

A hitelállományok alakulása valóban összefügg a mezőgazdasági termelés idényszerűségével, de nem célszerű ezzel indokolni a jelenlegi hitelezési módot. Az idényszerűség és a mindinkább kialakuló sajátosságok nehézzé teszik az egész évi hiteligény pontos megállapítását, de ez mindkét hitelezési módszernél fennáll. A jelenlegi módszer mellett viszont lehetetlen helyesen megállapítani a lejáratokat. Ha a bankszervek arra törekednek, hogy a szövetkezetek elsősorban a maguk pénzeszközeit használják, akkor a megválasztott hitelezési módszer éppen ellentétes ezzel a törekvésükkel.

Ahogy az eseti hitelkérelemnél számításba kell venni a bevételeket, úgy a rulírozó módszernél is egyaránt tervezni kell a bevételt és a kiadást, és ezeknek időszakos különbsége lehet a hitelkeret negyedévenkénti felső határa. Ez teljesebb tervezési és hitelezési biztonságot nyújt mind a gazdálkodó szerveknek, mind a banknak. Minden kiadást hitelszámláról lehetne kifizetni és minden bevételt a hitelszámlán törleszteni. Ennek

Digitized by Google

eredményeképpen naponta csak a szükséges hitelállomány állana fenn. Ugyanakkor a negyedévre megszabott hitelkereten belül rulírozóan igénybe vehetővé válna a hitel. Ezzel a módszerrel a minimálisra lehet csökkenteni a kamatterhet, gyorsítani lehet a visszafizetést, elősegíteni a saját erő maximális igénybevételét és a pénzforgalom zökkenőmentességét. Mindezeken túl ez a módszer kevesebb adminisztrációt igényel, s könnyebben és naponta figyelemmel kísérhetővé teszi a gazdasági tevékenység pénzügyi vonatkozásainak alakulását.

A negyedéves keret túllépése esetén már indokolni kellene az okokat, és ez egyben azt is jelezné, hogy mennyire és miért tér el a kiadási vagy bevételi ütem alakulása a tervezettől.

Az a meggyőződésem, hogy érdemes lenne megfelelő vizsgálattal jobban és közelebbről szemügyre venni a rulírozó hitel témáját és felülbírálni a Nemzeti Banknak erre vonatkozó álláspontját. Ehhez nemcsak egy-egy szövetkezet vonatkozásában fűződnek fontos érdekek, hanem a hitelezési gyakorlat továbbfejlesztése miatt is.

Nagy László,
a tabajdi Aranykalász Termelőszövetkezet
főkönyvelője

Nagy Balogh János:
Földet ásó munkás

Digitized by Google

FRISS ISTVÁN: GAZDASÁGI TÖRVÉNYEK, TERVEZÉS, IRÁNYÍTÁS

Az olvasó három év terméséből válogatott, különböző alkalmakra készült, különböző témákról szóló tanulmányok gyűjteményét veszi kezébe, mégis bizonyos szempontból imponálóan egységes művet olvashat.

E tanulmányok szerzője nem a szó szűkebb értelmében vett *kutatója* a gazdasági valóságnak. Nem korábban ismeretlen tényeket tár fel, nem új módszerekkel kísérletezik. *Megérteni* és *átfogni* törekszik a gazdasági élet és a közgazdasági gondolkodás új jelenségeit, *rendszerezni* és *megmagyarázni* őket, beilleszteni a *szocializmus marxista közgazdasági elméletébe*, és gazdagítani általuk ezt az elméletet. Megszólal a kötetben a tapasztalt állami vezető és a tudományos szervező, a fejlődés cselekvő részvevője és a cselekvésre ösztönző propagandista is, de a vezérszólam mégis a gyakorlattal szoros kapcsolatban álló, a gyakorlat tökéletesítésére törekvő *gondolkodóé*, aki az elmélet és a gyakorlati tapasztalatok egybeötvözésén munkálkodik, akinek műveiben az új tények és gondolatok iránti fogékony érdeklődés párosul a klasszikus örökség alkotó tiszteletével.

Ez az egyik tényező, amely a sokfelé ágazó fejtegetéseket egységbe foglalja: az *ideológiai igényesség*. A dogmatizmus és a skolasztikus szócséplés ellen okkal és eredménnyel lázadtunk, de a lapos empíria, a prakticizmus és az üres formalizmus, amely a felszabadult tér egy részét most betölti, nem sokkal üdítőbb. Háttérbe szorult és kevéssé divatos az elmélyült elméleti gondolkodás, a szocialista gazdaság aktuális kérdéseinek a történelmi materializmus szélesebb perspektívájába illesztése. Ezért ritka és értékes színfolt ez a kötet közgazdasági irodalmunkban. Arra emlékezteti az olvasót, amit hétköznap könnyen elfelejt: hogy a szocialista tervgazdaság adekvát rendszerének létrehozása, törvényszerűségeinek feltárása és irányítási módszereinek kidolgozása történelmi tett, amely történelmi mércével mérendő, és amely történelmileg hitelesített ideológiát kíván.

A másik tartalmi tényező, amely a kötetben felsorakozó tanulmányokat rokonná teszi, az, hogy végeredményben mindegyikük egyetlen nagy kérdésre keresi a választ. Mi a teendő abban a történelmi helyzetben, amikor a termelés társadalmasítása még nem teljes, de a termelőeszközök magántulajdona lényegében már megszűnt, amikor a gazdasági folyamatok tervszerű központi szabályozásának szükségessége vitathatatlan, de lehetősége korlátozott; azaz *miféle gazdaság a szocialista gazdaság és hogyan kell vezetni*, hogyan kell törvényszerűségeit kutatni és hogyan kell a tudományos ismereteket felhasználni a vezetésben?

Ez az alapvető kérdés jelenik meg kimondatlanul is, különböző formákban és különböző szempontokból vizsgálva, valamennyi tanulmányban. Az első rész a mai magyar gazdasági gyakorlat, a második a politikai gazdaságtani elmélet, a harmadik a közgazdaságtudományi kutatás oldaláról veti fel a problémát.

Az *első rész* középpontjában a reform előkészítése, a terv és a piac sokat vitatott viszonya, a népgazdasági tervezés tökéletesítése áll. A terv és a politikai döntés közötti kapcsolatok, az átfogó koncepciók és ágazati szemlélet ellentmondásai, a tervezés módszerei, az új irányítási rendszer fő vonásai bontakoznak ki az olvasó előtt. Szenvedélyes gyakorlati viták megszűrt összegezése és az elmúlt évek közgazdasági-módszertani kutatásainak érlelődő hatása jut kifejezésre e tanulmányokban.

Digitized by Google

A *második rész* a szocializmus gazdasági törvényeivel, a szocializmus politikai gazdaságtanával foglalkozik. Történelmi összefoglalást ad a szocialista gazdaságról vallott nézetek és a valóságos gazdasági irányítás fejlődéséről, elméletileg és tapasztalatilag indokolva ezzel a gazdaságirányítás reformjának szükségességét. A politikai gazdaságtan néhány problémáját elemző cikk, sajnos, nyitva hagyja azt a kérdést, hogy *miért* ad oly kevés útmutatást a szocializmus politikai gazdaságtana a gyakorlati gazdaságvezetés számára. Az olvasó önkéntelenül hozzáfűzi: hiszen a gyakorlat ma már sokat meríthet és merít is a közgazdasági kutatás eredményeiből — vajon nem ott van-e a hiba, hogy a politikai gazdaságtannak nevezett diszciplina nem fogadja magába ezeket az eredményeket, mert túl szűken értelmezi saját tárgyát?

A *harmadik rész* a magyar közgazdaságtudomány fejlődését, társadalmi szerepét és jövő feladatait tárgyalja. Az elmúlt korszak áttekintése feltárja a fejlődésre ható, serkentő és gátló tényezőket, különösen kiemelve a tudomány és a gyakorlat alkotó együttműködésének jelentőségét. Ebben a szellemben íródott az utolsó tanulmány is, amely még egyszer visszatér a tervezés problematikájára, de most már a kutatás szempontjából: átfogó és rendszerezett koncepciót ad a tudományszervezés számára a népgazdasági tervezés szükségleteiről, a napirenden levő kutatási feladatokról.

Valójában azonban nem csak a harmadik rész, hanem a kötet egésze tükrözi és összegezi a magyar közgazdaságtudomány tizenötéves útját. A népgazdasági tervezés folyamatában érvényesülő érdekellentétek és ellentmondások, az irányítási rendszer fogyatékosságai, a matematika alkalmazása a közgazdaságtanban és a tervezésben, a politikai gazdaságtani törvények tartalma és gyakorlati ereje — megannyi olyan kérdés, amelyet tizenöt évvel ezelőtt említeni is nehéz volt, s amely öt-tíz évvel ezelőtt szenvedélyesen fel-fellángoló viták tárgyává léphetett elő, de amely ma már leszűrhető tanulságokat, higgadtan összegezhető megállapításokat kínál. Ezeket az eredményeket és a jelen útszakasz nehézségeit a kötet olvasója olyan szerző tollából ismerheti meg, aki a magyar közgazdaságtudomány fejlődésének nemcsak részese, hanem szükség esetén védelmezője volt, a skolasztikától a valóságos tények felé fordulásának egyik kezdeményezője és irányítója.

A kötet tartalma és jelentősége a kiadótól is több figyelmet, méltóbb formát érdemelt volna.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968)

Augusztinovics Mária

REMETE LÁSZLÓ: RENGJ CSAK FÖLD!

Szerencsés gondolat, okos koncepció volt e könyv szülője. Az elindító gondolatot a kommunista párt megalakulásának félszázados fordulója fakasztotta, a koncepciót pedig történelmi és politikai kutatómunka alakította ki. És még valami: a szerző átérezte a politikai dokumentumoknak az irodalmi és képzőművészeti együtthatókkal való egységes feldolgozásában rejlő szuggesztív erőt.

Az ötven évvel ezelőtti magyar sorsfordulót elindító társadalmi folyamatok: a világháború nyomán fellépő gazdasági, politikai romlás és ennek lélektani kihatásai, az orosz forradalom „ragályának" terjedése, az uralkodó osztályok züllése, az elnyomottak tudatosodása — mindezt tények összekapcsolódó mozaikképében tükrözi a könyv. De a hozzájuk fűződő szépirodalmi és művészeti anyag szerencsés kiválasztása azt is érzékelteti, hogy írók, költők, grafikusok cselekvően vettek részt a forradalom előkészítésében, „a tűz csiholói" voltak. A kötetbe felvett versek, plakátok nem puszta illusztrációi a forradalmi folyamatnak, hanem hordozói is.

Remete László könyve az első világháború kezdetétől a Tanácsköztársaság megszületéséig kíséri nyomon a magyar nép útját, marxista szemlélettel és kommunista szenvedéllyel. *Minden mozzanatban* meglátja *az osztályharc jellegzetes formáját:* a háborúellenes mozgal-

Digitized by Google

makban csakúgy, mint a két forradalom közötti időszak munkás- és parasztakcióiban, a kormányzaton belüli ellentétekben csakúgy, mint a szociáldemokratizmus és kommunizmus viszályában.

Az első világháború ezeknek az osztályharcoknak fél évtizede volt. Az 1915. szeptemberi zimmerwaldi háborúellenes nemzetközi konferenciát követőleg „a magyar munkásmozgalom is ébredezett első dermedtségéből". A szociáldemokrata mozgalmon kívülálló kisebb háborúellenes csoportok már 1915-ben jelentkeztek. A „Tett", majd a „Ma" című lapban a forradalmi érzületű értelmiségi ifjúság és költőnemzedék talált fórumot. Ezek közel álltak a munkásosztályhoz.

Izgalmas olvasmány az 1917-ben megjelent újságcikkek sora; ezek jól megmutatják, hogy a háborúba belefáradt kispolgárságot is megragadta a cárizmus bukásának híre. A kispolgárság legprogresszívebb képviselői úgy látták, hogy ezzel „a reakció elvesztette egyik legjobb, egyik legutolsó fellegvárát és támasztékát. Hol lehessen még a népet szolgaságban tartani, ha már Oroszországban is szabad?" — írta a „Magyarország".

De a béke és a szabadság nem jöhetett magától, harcolni kellett érte. A könyvben a politikai írások és történelmi dokumentumok mellett versek, tárcák és egykorú karikatúrák érzékeltetik a tömeghangulatot és a sorokból nemegyszer kirobban *az opportunizmus, a reformizmus éles vagy keserű kritikája.* A „Borsszem Jankó" 1917. szeptember 23-i számában megjelent karikatúra például keserű gúnnyal mondja a stockholmi békeértekezlet kudarcáról: „A békekonferencia háború miatt elhalasztva."

A Nagy Októberi Forradalom kitörését köszöntő első tömegtüntetéseken és ezek sajtóvisszhangján lemérhető a tömegekben végbemenő óriási változás: ekkor már a szocialista törekvések hatják át a békeharcot. Ennek kifejeződése volt a többi között a baloldali író- és művészgárda törekvése új folyóirat kiadására. A lapot az Októberi Forradalom iránti rajongásukban „Kilenszáztizenhét"-nek akarták nevezni. Engedélyt azonban nem kaptak és az indításnak szánt felhívást csak az egy évvel később, Hevesi Gyula és Komját Aladár szerkesztésében megjelenő „Internacionálé" közölhette.

Sztrájkok, tömegakciók emlékét idézi fel számos újságcikk és parlamenti felszólalás, mint például Károlyi Mihály 1918. június 21-i beszéde.

A Szovjet-Oroszországban abban az időben megjelent magyar sajtótermékekből is remek szemelvényeket kapunk. Például: Szamuely Tibor éles kritikai cikkét a Szociáldemokrata Párt 1918. évi kongresszusáról, amelyen újra megválasztották „a császári és királyi, valóságos belső titkos vezéreket", akiknek nyilván „nincs is egyéb kötelességük, mint hogy gátat vessenek a munkásság jogos elégületlenségei kitörésének, s ezzel gátat vessenek a munkásság jogos érdekei érvényesülésének".

Itthon az oligarchia egyre inkább érezte hatalmának növekvő ingatagságát. Az uralkodó osztályok gyengülését Remete László többek között Windischgrätz Lajos hercegnek, Károlyi Mihály ellenlábasának emlékirataiból vett részlettel és József főherceg érdekes naplójegyzeteivel illusztrálja.

Ez a sokoldalú anyag a polgári demokratikus forradalom atmoszféráját vonja az olvasó köré, amelyben azonban már fel-felcikáznak *a közelgő proletárforradalom* villámai. Szántó Béla cikke emlékezik meg arról, „Hogyan alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja". A „Vörös Újság" első számáról és kezdeti harcairól Vágó Béla szól. Fakszimilében ismerhetjük meg a lap első számának címoldalát, „Osztályharcot!" című vezércikkével.

1918 őszén a kommunisták és a szociáldemokraták harca döntő szakaszába lépett. Ebben a harcban — írta később Buchinger Manó — nekik (a kommunistáknak)... hatalmas fölényük, bizonyos hatalmas erőtényezőjük volt... ők már ismerték az orosz forradalmat." A Hevesi Gyula könyvéből („Egy mérnök a forradalomban") közölt részlet megvilágítja a kommunista párt rohamosan növekvő befolyását 1918 végén. A KMP politikai és ideológiai harcát szemléltetik a kötetben a „Vörös Újság" cikke a párt agrárpolitikai javaslatairól és Kun Béla tézisei egy, a földkérdésről szóló előadásához; a „Vörös Újság" Visegrádi utcai szerkesztőségének és az ott folyó lázas életnek a leírása, és még sok érdekes, kortörténeti szempontból értékes anyag.

Szántó Rezsőnek az 1918—19-es népőrségről szóló írása — amely 1958-ban jelent meg a Társadalmi Szemlében — rámutat arra, milyen jelentőséget tulajdo-

Digitized by Google

nított Kun Béla ennek a fokozatosan munkás-összetételűvé váló fegyveres alakulatnak, amelyben a kommunistáknak feladatuk volt „megakadályozni, hogy a népőrséget felhasználhassák a kibontakozó forradalmi mozgalom és a Kommunista Párt ellen". És valóban bebizonyosodott, hogy „a népőrség nem lő proletárra!"

Remete László könyvének következetes eszmei felépítéséből nem maradhatott ki az a harc, amelyet a kommunista párt és a haladó értelmiség a revansista propaganda és a nacionalista uszítás ellen vívott szóban és írásban. Az ideológiai harcnak ez talán a legnehezebb arcvonala volt, hiszen az osztályellenség kitűnően értett ahhoz, hogy sovinizmussal vezesse le a vesztett háború következményei miatt ellene forduló néptömegek indulatát. A „Vörös Újság" fejlécén, a párt minden röpiratán ott állt a jelszó: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Internacionalizmus hatotta át Kun Béla beszédeit, s internacionalista szellemű tömeggyűlések fejezték ki 1919 januárjában a magyar dolgozók felháborodását Liebknechtnek és Luxemburgnak, a Spartakisták vezetőinek galád meggyilkoltatásán. „A valódi forradalmi proletariátus kétségbeesve és harcra készülve tesz fogadalmat a mi drága halottaink holtteste mellett" — írta a „Vörös Újság" január 21-én.

A katonagyűlésekről, munkanélküli tüntetésekről, földfoglaló akciókról szóló, jól csoportosított szemelvények és dokumentumok felvázolják a februári politikai válság kifejlődését, amely a kommunista vezetők letartóztatásában és súlyos bántalmazásában csúcsosodott ki.

A kötet utolsó részei a Tanácsköztársaság kikiáltásának körülményeit világítják meg. A könyv a maga egészében tanulságos és felemelő olvasmány.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Komjáti Irén

HAJDÚ TIBOR: AZ 1918-AS MAGYARORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

Több mint tízesztendős kutatómunka eredményeként kerül az olvasó asztalára történettudományunk egyik tehetséges fiatal művelőjének tollából a közvéleményben őszirózsás forradalom néven ismert magyarországi polgári forradalom első tudományos, marxista összefoglalása. Szerzője a magyar történetírás régi, súlyos és szégyelni való adósságát törlesztette le a művével.

A lebilincselően izgalmas stílusban megírt, a történelmi egyéniségeket a szükséghez képest egy-egy vonzó, vagy szarkasztikusan ironikus jelzővel markánsan ábrázoló portrékkal gazdagított, jól válogatott vers- és prózai szemelvényekkel is élénkített könyv nem csupán a szakkörök régóta várt csemegéje lesz, hanem a nagyközönség igényeit is kielégítő olvasmány.

A forradalom eseményeit az objektív és szubjektív mozgatók egységeként mutatja be. Marxista igényű történetírásunk eddig sem mulasztotta el a tömegek történelemalakító szerepének ábrázolását. Számos esetben azonban a szándék nem volt elég a kívánt eredmény eléréséhez, mert kellő tárgyi bizonyíték híján, vagy csupán egy-egy kimagasló személy dicsérete vagy ócsárlása miatt, e munkák megrekedtek a nem eléggé dokumentált állítások, sőt nemegyszer a puszta kinyilatkoztatások, az apológia vagy a lebecsülés alacsony lépcsőfokán.

Hajdú Tibor gazdag kiadatlan és kiadott tárgyi anyag alapján tudományos pártossággal veszi szemügyre az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom történetét. Módszere, ahogy napról napra haladva követi a tömegek mozgását, az osztályok küzdelmeit, a nép hivatott vezetőinek vagy csak magukat annak tartó személyiségeknek szereplését, nem öncélú adathalmozás, objektivista tényközlés, hanem hatékony eszköz arra, hogy a tények sodró lendületű bizonyító

Digitized by Google

erejével szemléltesse a tömegek történelemformáló működésének folyamatát, a forradalom eseményeinek a tömegeket öntudatra ébresztő és forradalmi pártjuk irány tása alatt egyre célratörőbb cselekvésre késztető hatását. A szerző történetszemléletéből mintegy önként következik, hogy művének legsikerültebb részei a munkásság és a parasztság tömegmozgalmait, a munkásosztály forradalmi pártjának, a KMP-nek létrejöttét, működését, az MSZDP centrista és reformista vezetését, baloldali ellenzékének ellentmondásoktól nem mentes fejlődését bemutató oldalak. Külön említést érdemel, hogy a nem magyar munkás- és parasztttömegek mozgalmait finoman árnyaltan, a nemzeti kérdéssel összefüggésben és kölcsönhatásában tárja az olvasó elé. A tömegek és a polgári, valamint a munkáspárti politikusok szerepének a valósághoz hű, kritikus ábrázolása megóvja a szerzőt attól, hogy túlbecsülje a tömegek szerepét, és attól is, hogy a polgári-kispolgári, reformista szemléletű történészekre jellemző apologetika szintjére süllyedjen. Módszere segíti az olvasót abban, hogy külön magyarázgatás nélkül is szükségszerűnek lássa a proletárforradalom győzelmét Magyarországon.

Történetírásunk az utóbbi négy-öt évben a nem forradalmi, de haladó reformeri hagyományok megértésére törekedve, több alkalommal liberálisan értékelt eseményeket, folyamatokat, egyéneket és így akarva-akaratlan, de lehetőséget nyújtott polgári-kispolgári nézetek beszüremlésére. Hajdú Tibor könyvének egyik érdeme, hogy — egyik részletétől eltekintve — mentes e hibáktól. Az eseményeket, az egyes történelmi szereplők tetteit az egyedül helyes mércével méri: az adott időpont történelmi fejlődésének követelményeivel, vagyis a proletariátus és ezzel együtt valamennyi kizsákmányolt, elnyomott osztály és réteg érdekeivel.

A szerző fejlett szépérzékének ismeretében nem meglepő, hogy a forradalom kulturális életéről, kultúrpolitikájáról, a már megindúló kultúrforradalomról írt fejezet egyike a legsikerültebbeknek. „A polgári demokrácia gazdaságpolitikája" című zárófejezet pedig akár hivatásos gazdaságtörténésznek is becsületére válnék. 1918—1919-re vonatkozó gazdaságtörténeti kutatásainak jelenlegi állapotát figyelembe véve csak elismerés illetheti meg azt a szorgalmas iparkodást, amelynek gyümölcseként sikerült e fejezetben mindazt színvonalasan összefoglalni, ami feldolgozásokban rendelkezésünkre áll. Nem lebecsülni való az sem, hogy Hajdú gondosan utal a még tisztázatlan, és a további kutatásokat igénylő kérdésekre.

A könyv magas rangja nemcsak megengedi, hanem egyenesen meg is követeli a bíráló észrevételeket. Károlyi és Berinkey kormányának haladó polgári politikusai a maguk módján sokat tettek a politikai demokrácia terén, nemcsak a dualizmus ötven esztendejéhez képest, hanem 1848 polgári forradalmához viszonyítva is. A társadalmi demokrácia terén hozott törvények közül a legfontosabb, a földreform-törvény messze túlhaladt 1848 megfelelő törvényein. 1918-ban, amikor már a proletárforradalom vált időszerűvé, Károlyi és Berinkey kormányának törvényhozása (terveikről nem is szólva) akaratlanul is a proletárforradalom útját előkészítő polgári demokráciát iparkodott megvalósítani társadalmi vonatkozásban is. Olyan időpontban léptek fel e kormányok, amikor a burzsoázia már nem volt haladó osztály. A régi uralkodó osztályok pedig 1918. november vége óta mindent megtettek a történelem kerekének visszafordítására. A forradalmi tömegeknek — elsősorban a munkásoknak, de a parasztság legszegényebb rétegeinek is — persze kevés volt már, amit ők lassú reformok útján juttatni akartak nekik. Az is kétségtelen, hogy elkéstek s a történelem anakronisztikussá tette elgondolásaikat. Az a körülmény azonban, hogy a proletárforradalom és az ellenforradalom malomkövei között őrlődve a haladás oldalára álltak és ámbár csak bukásuk pillanatában, de végül is elfogadták a munkásosztály vezető szerepét, míg az ellenforradalmat mindvégig elutasították, jelentős hagyományunkká teszi munkásságukat. Ez azonban a könyvből ebben a formában nem derül ki. A haladó polgári politikusok portréi színesek, hitelesek. Magáról a két kormányról kikerekedő összkép azonban negatívabb annál, mint ami megilletné őket.

Feltehetően közrejátszott ebben az is, hogy a tömegek és a munkáspártok történetét ábrázoló részekben a szerző gondosan ügyelt az időrend pontos betartására, a kormány és a polgári pártok tevékenységének vázolásánál viszont a tema-

Digitized by Google

tikus előadást választotta. „A kormány külpolitikája és a nemzeti kérdés" című fejezet novembertől márciusig tárgyalja a kérdéseket. Eközben óhatatlanul olyan személyekre is kénytelen utalni, akik csak a könyv későbbi fejezeteiben lépnek színre, olyan eseményekre, amelyek csak később történtek meg. A köztársaság problémájának tárgyalását november 1-r.él abba hagyja (61., 62., 67. old.) és csak a 147—149. oldalakon tér rá vissza. Vagy például a 208. oldalon már említést tesz a Károlyi-pártból és a kormányból kivált Lovászy-pártról, de a Károlyi-párt november végétől kezdődő permanens válságáról csak később esik szó. Bartha Albert bukásáról két alkalommal szól, és előbb (221. old.), mint ez időrendben indokolt volna. (A következő fejezetben kerül sor ugyanis a kapcsolódó események ismertetésére.) Nem is szólva arról, hogy nem Lovászyék, hanem Károlyiék léptek ki a pártból és alakítottak külön pártot. Mindez lényegtelen apróság volna, ha nem nehezítené meg annak a folyamatnak az áttekintését, amelynek során a november elején Károlyi kormánya körül létrejött széles nemzeti egységfront november végétől bomlani kezdett, és mind a jobb-, mind a baloldalon álló osztályok, csoportok sorban elhagyták a kormányt, december elejétől kezdve pedig egyre nyíltabban, erőteljesebben szembe is fordultak vele. Az ilyen jellegű előadásból nem derül ki a három koalíciós párt politikusainak elvi tévedése a forradalom jellegének megítélésében, amelyet a polgári radikálisok is csak november végén vettek észre. Arról sem értesül kellő egyértelműséggel az olvasó, hogy a polgári haladás kezdettől fogva reformjaival akart egyensúlyozni a proletárforradalom és az ellenforradalom között és már október 31 előtt is a bolsevizmus előretörésének meggátlása céljából akart reformokat a forradalom kitörésének meggátlása, október 31 után pedig a továbbfejlődés útjának eltorlaszolása végett. A november végétől kezdődő polarizáció megértéséhez szükséges lett volna annak vázolása, hogy mely osztály és réteg mit várt, remélt a Károlyi-kormánytól. Minthogy az agrárkérdés megoldása elsődlegesen politikai kérdés, helytelen az agrárprogramokat a gazdaságpolitikai fejezetben tárgyalni (380—383. old.). A maguk helyén ezek a részek előmozdíthatták volna a polarizációs folyamat jobb megértését.

A szerző rávilágít arra, hogy a KMP alapítói közül a forradalmi szindikalisták csoportja, bár elméletük a marxizmusból indult ki, mind elméleti, mind gyakorlati téren számos hibát követtek el, de vegyes ideológiájuk útkeresése a bolsevizmus felé vitte őket (199. és 429. old.). Úgy tűnik, hogy ideológiájuknak a szerző által helyesen vázolt sajátosságai inkább lassították, semmint gyorsították a bolsevizmus felé haladást, bár kétségtelen, hogy az anarcho-szindikalizmus valóban forradalmibb volt a bernsteini, vagy kautskyánus elméletnél.

Az elemző, általánosító fejtegetéseknek kevesebb hely jut a kívánatosnál a leíró részekhez képest. Úgy tűnik, hogy a kronológia szigorú rendjének betartása minden vonatkozásban segíthetett volna ennek a tudatformálás szempontjából annyira fontos feladatnak sikeresebb megoldásában.

Hajdú Tibor nagy jelentőségű, úttörő vállalkozásba fogott, és erőfeszítését siker koronázta. Fogyatékosságai a töretlen úton járók tévedései. A munka érdemeit a közönség egyetlen módon részesítheti illő megbecsülésben: azzal, hogy elolvassa, s a múltból okulást merít mai és jövőbeli elhatározásaihoz, magatartásához.

(MSZMP KB Pártörténeti Intézete — Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Mérei Gyula

Digitized by Google

Ratkó József: Fegyvertelenül

Az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére még jellemző volt — ma lényegesen kevésbé! —, hogy sok pályakezdő elsőkötetes író lépett az irodalom színterére úgy, hogy igazán fel kellett figyelnünk rá. Napjaink örvendetes kivételei közé tartozik *Ratkó József*. 1966-ban *Félelem nélkül* címen kiadott első versgyűjteményét a kritika és az olvasóközönség egyaránt az igazi tehetség fellépéseként üdvözölte. Két év után most újabb kötettel *(Fegyvertelenül)* jelentkezik. Hogy a címen mi értendő, azt tökéletesen kifejezi a mottóvers,

A halálig

Én, egy a fegyvertelenek közül,
egyensúlyozva egyszál hitemen
a félelem szakadéka fölött
énekelek. Magamat bátorítom.
Talán átjutok a halálig.

Az első kötetben még inkább kívánságként felcsendülő motívum, a „félelem nélkül élni" máig sem lett tehát valóság Ratkó József verseiben. Visszatérő szavai a „sírás", „félelem", „halál". Sötétnek látja a világot Ratkó, de mégsem reménytelennek. Költészetében a félelem és a fegyvertelenség feltételezi ellentétét is: a felelősségteljes cselekvést, a harc vállalását, az éneklést — mert számára ez a legfőbb módja az életért való küzdelemnek. („Ütött számból a halál ellen / csordul ki meleg ének.")

Az első ciklus címe azonos a kötetével, a másodiké: *Emberi dolgok*, mintegy ezzel is az előbb mondottakat bizonyítva. S az emberi dolgok között elfér a szerelem, a természet képe is. *(Szerelem, Tavasz, Ősz, Este, Tavaszelő.)* De az emberi dolgokat is szenvedés itatja át ezekben a versekben, amelyek az ország egyik legelmaradottabb táján, a Nyírségben keletkeztek. (A költő Nagykállón könyvtáros.) A mostoha és lassan változó helyi viszonyok teszik elkeseredetté, az itt élő emberek sorsáért fokozott felelősséggel aggódóvá az innen szakadt és az ide térő költők hangját. Ezt Váci Mihály mellett most már Ratkó József példája is bizonyítja. Tanulságul olyan feledhetetlen verseket idézhetünk, mint az *Arckép* és az *Üzenet*.

S a tágabb környezet mellett a legmélyebb proletársorból való indulás, az anyját-apját korán elvesztő fiatal hányódása az országban és az életben, a személyes életsorsnak az emberi erőket végsőkig megpróbáló küzdelmei alakították ilyenné Ratkó hangját. *(Bújócska, Csillagaim, Anyámat elrágta.* De legközvetlenebbül az első kötetében közölt prózai önéletrajz tükrözi ezt.)

Ratkó második kötetének magasabb és sokkal egyenletesebb a művészi színvonala, mint az elsőé. A nyíltan vállalt mesternek, József Attilának a hatása kezdetben néhol bántóan közvetlen volt, de most már szervessé vált. Verseibe természetesen játszik bele a két nagy ösztönző: a népköltészet és József Attila.

Ratkó verseinek fő formája a dal. De ezt a hagyományos, alig-alig megújított formát feszültséggel teli, fegyelmezett és puritánul szigorú gondolataihoz idomította. Kevesen tudnak nyolc-tíz sorban ennyit mondani. Ratkó tudja, hogy a költemény „minden pontja archimédesi pont" (József Attila).

Költészetének egyik legfontosabb mozzanata, ahogyan elkerüli a modernkedés útvesztőit, s modernségből csak annyit merít, amennyi harmonizálhat ars poeticájával.

Kár, hogy a sikerrel vállalt magas mérce ellenére helyet kapott a kötetben egy-két gyengébb vers is, a ballada és néhány a párosos versek közül. Nélkülük hibátlan lehetne a kötet, amelyet így is, mindenképpen örömmel fogadunk. Ratkó első kötete már régen nem kapható. Aligha tévedünk, ha úgy veljük, hogy a 4100 példányban megjelent *Fegyvertelenül* is hamarosan a legjobb helyre: a költészetet szerető olvasók kezébe kerül.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Vasy Géza

Digitized by Google

Jankovich Ferenc: Idők szálltán

Tiszteletet ébresztő, lírai őszinteségében megkapó verseskötet: a fegyelmezett, a sokat, szinte már mindent megélt személyiség keserédes lírája — ez lehetne a kritika egymondatos „ítélete", állásfoglalása az első benyomások rendszerezésekor.

Az életének hatodik évtizedét éppen lezáró költő nemcsak a maga pályáját méri fel, nemcsak saját régi hangjait próbálgatja magasabb fokon, egy új szintézist megkísérelve, hanem az egész egyetemesség, a természet panteisztikus megfeleltetésével keresi a választ az öregkor elégikus kérdésfeltevéseire. Egy 20. századi Őszikék hangjai csendülnek fel, s ez nemcsak tematikus és attitűdbeli analógia, hanem annál jóval több: Jankovich tudatosan keresi a magyar költészet megelőző rokonmotívumait, hangulati előzményeit, s ezek átemelésével, újraformálásával, tehát mesteri esztétikai „rájátszással" harcolja ki magának a csendes és megbékélt, de elégikus harmóniát.

„S jöhet a végső hullás — csak előbb / csöndes mesék s vidám történetek / közt szeretnék még egy kis pihenőt" (*Kis őszi vágy*). Valóban, kötetének legderűsebb, legélvezetesebb darabjai ezek a játéknak, pihenésnek és gondjaiban támasznak szánt vers-stilizációk, bravúros utánérzések: klasszikus-naiv gyermekversek, kis unokájának szánva (*Egy héthónapos nagy emberkének, Csillagszemű, Unokáknak való*), népies groteszkek (*Két csárda van, Libidom* stb.), virtuóz „József Attila-iság" „Im, a hatvanba tértem én / életem már csak költemény — / Vagány magány... / Mustrálgatom, mint régiben, / Buda bűzös pincéiben / a port s a bort. —..." (a *Könnyű homoki* c. versből).

Mélyebb hangulati -élményi -esztétikai kapcsolódás figyelhető meg a „népi lírikus"-ként számontartott Jankovich és nagy költőelődei, Arany és Tompa őszies tájhangulattal teli, helykereső, szerepvizsgáló és önmegénekló rezignált lírája között. Néhol az Epilógus szemérmes-zaklatott önfegyelmezése és énkeresése újúl meg (*Szent Mihály-hegyi szózat*), máskor Tompa lantos idilljeit stilizálja a maga lírájává. (Fölösleges hangsúlyozni: nem epigonizmusról van szó, hanem a magyar *lírai közkincs egyéni elsajátításáról* és újjáformálásáról, ha nem lenne lejáratva a szó, azt is mondhatnók: műalkotás-líráról.)

Jankovichnak négy évtizedes alkotói pályáját betetőző költészete — természetlíra a legnemesebb értelemben. A kötet mintegy felét évszak-ciklusokba rendezett szonettkoszorú alkotja: kulcsszavakként számlálhatnánk meg a „csillag, táj, bogár" stb. szavakat a színek, a flóra és a fauna kifejezéseit. Szemgyógyulása után naiv derűvel fedezi fel újra a világot, a halál közelségének kínzó érzését pedig mindig az egyetemes szépség, a humánum, valami megnevezhetetlen szeretetideál megidézésével enyhíti. (*A végső gyöngy* c. és más versei.)

Nagyon kevés a „konkrét vers": néhol egy-egy kedves-öreges zsörtölődés a modern rohanó élet miatt, a gyűlölt slágerek, a cigaretta, az írógép fanyar eldalolása; másutt meg a regényeiben domináló történeti atmoszféra belopódzása egy-egy apró motívum és hangulatteremtő analógia erejéig.

De bármennyire is megható és magávalragadóan zsongító is ez a líra, mintha keveset mondana a mai kor olvasójának, annak, aki a művészetben — bármennyire közhely is — a kor által feltett gyötrő kérdésekre keresi a választ. Nem elidegenedett és kiüresedett világ Jankoviché, sőt nem győzzük eléggé hangsúlyozni humanista jellegét. De paradox módon, mégiscsak emberek nélküli ez a lírai közeg: transzcendens elvontság, elvágyódó, ellentételeket és feszültségeket tompító attitüd dominál benne. A „jobb csendesen..."-életvallás kevés korszerű tartalmat hordozó, visszafojtást, békülésvágyat sugalló, monoton, passzív hangulatisága jellemzi, melyet olykor önismétlés és rutinosság is kiegészít.

Itt rejlik e maradandó értékeket is hordozó költészet ellentmondása, ez adja szépségét, de problematikusságát is. S mintha a költő is érezné helyzete s művészete paradoxonait. Nem véletlen talán a kötet számos groteszk önfintora:

Két tavasz közt ülök a télben újra, / a vihar havat, én meg verset fújva — / Versenyre keltünk, ki bírja tovább?

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Agárdi Péter

Digitized by Google

Bertha Bulcsu: A nyár utolsó napja

Bertha Bulcsu negyedik könyvének kapcsán is tulajdonképp bebizonyosodott, hogy ez a harmincegynéhány éves író jól ismeri a hangulat- és atmoszférateremtés finomságait, elemző líraisággal karakterizálja hőseit, energikusan és pontosan fogalmaz. Egyszóval, amint mondani szokás, „tud írni". Elöljáróban ezt mindenképp meg kellett állapítani, egyrészt a föltétlen igazság kedvéért, másrészt azért, hogy minden további bíráló megjegyzésünknek értelme legyen.

Bertha Bulcsu kétségtelen tehetsége ugyanis már első elbeszélés-kötetének (*Lányok napfényben*, 1962) megjelenésétől kezdve megkerülhetetlen dilemma előtt áll. A kérdés mibenléte második novelláskönyvénél (*Harlekin és szerelmese*, 1964) vált félreérthetetlenül megfogalmazhatóvá, így: elkötelezi-e magát az író a szocialista realizmus irányában, vagy pedig egy másfajta, egy kétséges értékű, sok mindenben megkérdőjelezhető életlátás és hangnem válik nála uralkodóvá. Regényének (*Füstkutyák*, 1965) groteszk témakezelése, ha magam elutasítandónak tartottam is, még nem volt nyílt választásnak tekinthető. A probléma lényegében véve még ezúttal is nyitott, feltételezhetően az író számára is. Egy azonban biztos: Bertha novellisztikája a különböző égtájú portyázások után még nem talált haza, sőt úgy látszik, egyre távolabbra megy; félő, hogy olyan messzire, ahonnan még nehezebb lesz majd visszatérni.

Így az az artisztikus lágyság, amely eddig kísérletként érdekes és reményre jogosító volt, ma, a kiforrottság felé közeledő írónál — hogy érdesen fogalmazzunk — érdektelen. Miért? Mert ezekben az írásokban az ember már nem leli fel „édes" magamagát. A mostani könyv első ciklusában a Lint nevű fiatalember jó és rossz álmai a víz felett valahogy rezonancia nélkül halnak el az olvasóban, miközben a hőst meg túlságosan elragadja balatoni vitorláshajója, és mélyen eltávolodik a partoktól egy miniatűr világba. A harmadik ciklus elbeszéléseinek fő figurája Illés; ahogy neki egyik helyen a maga múltja, úgy nekünk az ő alakja „elmosódott, köddé vált". A felfedeztetésre váró életeszmény a legkevésbé sem késztet katarzisra, mert még a szereplők ideál- vagy világkeresése is labilis értékű, még szimbolikussá sem növekszik kellőképpen. Szárnyszegett ezeknek az írásoknak a gondolatisága, permanens a kifejezés szenvedélytelensége.

Bertha Bulcsu valóságigénye valamiképp szertegurult. Egy külön világ kialakítására próbál vállalkozni, de ahogyan a középső novellafüzérben a zegzugos ház lakójának, a fiatal Svlato Gézának sem sikerül, úgy az író igyekvése is hajótörést szenved. Csak ott tud igazán a maga eddigi teljesítményeinek szintjére emelkedni, ahol önsanyargatás helyett tematikus megfontolások vezetik. Néhány politikus, tartalmi izgalmat is adó írása (*A vezér holnap érkezik; Pasztellszínű falak; A Búvár és a Katona*) az, amely a második ciklust és végeredményben az egész könyvet úgy-ahogy élteti.

Arról van tehát szó, hogy írónk eddig önmagából kifelé igyekezett, izgatta őt a környező valóság, most pedig belterjes. A háború rémítő emlékképei is meglehetősen groteszk formákban bukkannak fel nála. Alkotói szemléletéből egyúttal a világnézeti-politikai-szociológiai érdeklődés is kiiktatódik. A munkássors élményei elmaradoznak vagy szublimálódnak, a kézzelfogható életanyagok úgy „emelkednek", hogy spekulatívvá válnak, olyan régiókba száműződnek, amelyekben az író adottságai már nem képesek akklimatizálódni. Olyanformán tűnik: Bertha Bulcsu is elmaradozik attól a szükséges irodalmi folytatólagosságtól, amelynek — megfelelő gazdag árnyalatokban — szolgálnia kell a társadalmi-történelmi lét kifejezését. Mindez különösen azért sajnálatos, mert Bertha Bulcsu indulása másra adott jogalapot.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Borbély Sándor

Digitized by Google

Csingiz Ajtmatov: A versenyló halála

Az 1945 után induló fiatal szovjet írógárda egyik jelentős képviselője a kirgiz *Ajtmatov*. Állatorvosi főiskolát végzett, majd a Kirgiz Állattenyésztési Intézet kísérleti gazdaságában dolgozott, mint zootechnikus. 1952 óta rendszeresen jelennek meg cikkei, elbeszélései. Tehetségére hamar felfigyeltek, két évig a moszkvai „írófőiskolán" (a Gorkij Irodalmi Intézetben) tanult, majd a Pravda munkatársa lett. 1963-ban a legmagasabb irodalmi díjjal, a Lenin-díjjal, a közelmúltban pedig Állami Díjjal tüntették ki. Korábban magyarul megjelent elbeszéléseit *(Dzsamilla szerelme, Vetélytársak, Szemtől szembe, Életveszélyben, Az első tanító)* a hazai olvasóközönség is jól ismeri.

Ajtmatov művészetének jellegzetessége a régi és az új mesteri ötvözete. Elbeszéléseinek központjában a kirgiz lakosság életében felmerülő problémák állnak. A konfliktust legtöbbször az ősi hagyományok és az új életigények összeütközése okozza. Most megjelent kisregénye *„A versenyló halála"* (1966-ban közölte a Novij Mir), eddigi elbeszéléseinek summázása, témájában, művészi megoldásaiban egyaránt. A kisregény címszereplője Gülszári, a poroszka-ló. A történet kerete Gülszári utolsó útja gazdájával, Tanabajjal. Útjuk a sztyeppén vezet végig. Gülszári egyre nehezebben húzza a kocsit. Rájuk esteledik. Egy szakadék mellett állnak meg, ahol Tanabaj fájdalommal, türelemmel virraszt egyetlen hű társa, a ló mellett. Gülszári haláltusája az az ok, amely az öregemberrel végiggondoltatja életét.

A háborúból való visszatérésétől számol el életével, gondjaival. Felidézett történetében megelevenednek az eltelt húsz-egynéhány év lényeges eseményei. Egyszerű falusi ember gondjaival ismerkedünk meg, akinek egész életében egyetlen célja az volt, hogy becsülettel végezze a rábízott feladatokat. Az új világ megteremtésének hitében vállalta a nehéz helyzeteket, amikor földművesből csikóssá lett, majd pedig emberfeletti erővel a juhnyáj megmentéséért küzdött. De minden kísérlete kudarcba fulladt, hiszen a legelemibb segítséget sem kapta meg munkájához. A juhnyáj pusztulásáért felelősségre vonják, aminek következménye az, hogy kizárják a pártból. Nem érti helyzetét, tiltakozni sem tud. Fájdalma, csalódása olyan súllyal nehezedik rá, hogy ezután mindentől elfordul, és már csak saját háztájával foglalkozik. Utolsó öröme még, hogy visszakerül hozzá Gülszári, akit ő nevelt fel az egykor rábízott ménesben, és a híressé lett ló azóta maga is megjárta a maga, sokban Tanabaj sorsához hasonló életútját.

Ajtmatov kisregénye eleven képet nyújt a távoli Kirgiz-föld életéről. A régi és az új küzdelmét találjuk ebben a világban, amelyben mindig jelen van a legkezdetlegesebb nomád állattenyésztés. A fejlett társadalmi berendezkedés sem szüntette meg a jurtákat, s a régi szokásokat, a babonákat sem. Régi és új ötvözi az emberek gondolkodását, életvitelét is. A párttitkárt a régi hagyományok szerint búcsúztatják a siratóasszonyok, így is temetik el. Az ősi versengések hagyománya él tovább a kirgiz—kazah lovasversenyeken is.

Ajtmatov művészi eszközeiben, szerkesztésmódjában is ötvözi az új törekvéseket a régi hagyományokkal. A visszaemlékezés sajátos logikája, melyre egész kisregénye épül, a legújabb irodalmi törekvések sajátja. De történetébe szervesen illeszkednek be a régi kirgiz népballadák; pontos szövegük felidézése sajátos hangulatot kelt az olvasóban, plasztikussá varázsol egy-egy jelenetet. A szereplők — Tanabaj és Csóri, a párttitkár — nyelvhasználata is a régi kifejezésmódot tükrözi. Az író a természet, a természettel való együttélés, közösségvállalás érzékletes ábrázolója.

A kisregény végkicsengése az ember, az emberi mellett való kiállás. Az embertelenség ellen emel szót, amely Tanabaj tanulsága szerint nemcsak az egyes ember, de a természet életét is keresztezi.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Szalai Anna

Digitized by Google

Teodoreanu: Utak

Ionel Teodoreanu, a század egyik legnagyobb és legeurópaibb hangú román írója, több mint egy évtizede halott. Életének főműve a húszas évek végén írt *Medeleni-ciklus*. A trilógia első része nemrégiben jelent meg magyarul, *Ködös határ* címmel. A jelen kötettel a trilógia második tagját kapja kezébe a magyar olvasó. Az első rész — amely a legegységesebb és a legsikerültebb is egyben, s amely gyermekhősein keresztül egy tehetős moldvai bojárcsalád életét mutatja be — költői, mély pszichológiájú vallomás a gyermekkorról.

Az *Utak* a közben felsérdült és a szerelem, a felnőtt élet viharába került fiatalok sorsát követi tovább. Középpontjában a líceum hetedik osztályába járó, a bukaresti nagybácsi házában élő úrfi, a gazdag ügyvédfi, Dan Deleanu áll. Elkényeztetett, verselgető ifjú, igazi „szépfiú", a nők kedvence — a vaskos könyv jórésze az ő szerelmeit kíséri nyomon, s ebből az életanyagból születik meg a lassan íróvá fejlődő Dan első regénye is.

Témája szerint a könyv egyszerre mutatja fel a család-regény, a fiatalember-regény és a művészregény jellemző vonásait, és formai megoldásaiban ugyanilyen sokféleség mutatkozik meg. Romantikus ábrázolásmód, részletező pszichologizmus és zsúfolt szecesszió mossa el a néhol előbukkanó realista kísérleteket. Levélrészletek, precízkedő versrészletek és idézetek, metaforikus költői nyelv duzzasztja a könyvet, amelyben hiába keresnénk cselekményességet vagy a jellemek észrevehető változását. Ha a magyar irodalomban hasonló műveket akarunk keresni, Füst Milán és Szép Ernő prózájára kell elsősorban gondolnunk. Ha azonban Kosztolányi Aranysárkányával vagy Babits Halálfiaival vetjük össze, az előbbi szerkesztésével és tematikai koncepciójával, az utóbbi ökonómiájával és kritikai szándékával előzi meg.

Egy hanyatló, de magát öröknek képzelő osztály érzelmi atmoszféráját teremti meg Teodoreanu, a szerelem, a kultúra és a viselkedés pillanatnyi idilljét, amelyben maga is szívesen elmerül, hiszen ez a trilógia önéletrajzi ihletésű, — emlékezés és álmodozás is egyben. A századeleji Bukarest és az egyszerű, „boldog" vidék képe is csak a háttérben, ködösen jelenik meg. A könyv fiatal hősei gondolatainak középpontjában a szerelem, mégpedig a nagyon is testi szerelem áll; a párbeszédek fantasztikus indái is ebbe az irányba nyújtóznak és itt érnek véget.

A mai olvasónak ebből a franciás, ibolyaillatú, zongoraszonátás, gazdagon ráérő világból nem sok átérezni valója akad, s a trilógia második részéből még nem hallani ki a harmadik rész, a (Szelek között) drámaiságát. A kötet fordítója, *Gáldi László*, kitűnő munkát végzett a sok problémát nyújtó, metaforikusan tömör és csapongó eredeti szöveg átültetésével. Summázva elmondhatjuk, hogy Teodoreanu művészetének megismertetése nem tartozott ugyan a nagy vállalkozások közé, mégis hasznosnak bizonyult és eddig kevéssé ismert égtájak felé mutat az európai regény történetében.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundl Edit

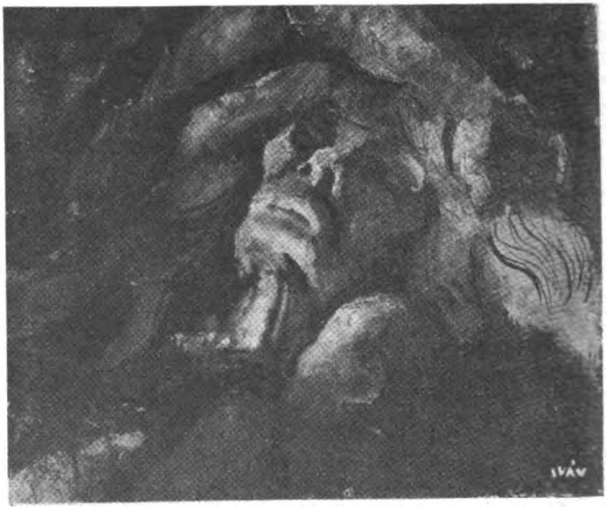

Iván Szilárd: Halott anya

Digitized by Google

Kósa Zoltán: A XX. század építészete

Kedvelt kifejezés a „hézagpótló", s nem is élünk vissza a fogalom tartalmával, ha Kósa Zoltán könyvére mindjárt kezdetben ezt a jelzőt alkalmazzuk. Az utóbbi évtizedek során Magyarországon az építészetet — vagy ennek számunkra legfontosabb és legizgalmasabb szakaszát, a századunkbélit, melyet a könyv jól határoz meg — nem mutatta be mű, legalábbis nem harmincezres példányszámban. A kiadványok szakkönyvek maradtak, még ha közérthetőségüket nem zavarta is semmi. Korunk embere többé-kevésbé ismerője az atom szerkezetének is, színházi, film- és irodalmi élmények alól sem vonhatja ki magát, de *hányan tudunk oly véleményt alkotni egy építményről*, mint amilyenre pl. egy verssel kapcsolatban a gimnáziumban oktatnak?

Nem a kategorizálás kedvéért, de a tény miatt: népszerűsítőnek is jó könyv ez. A szerző — nem is lehetne más, mint építész, mind hivatásában, mind a szakirodalom terén ismert egyéniség — jól választott mondanivalójának előadásában. Művének kissé didaktikus jellege szerencsésen ötvöződik egy sajátos elbeszélő stílussal. Legnehezebb szakkifejezései a „vasbeton" és a „függönyfal", s így is érthetővé teszi azt, ami az építészet hármas lényege és ezek szintézise. Izgalmas figyelni, *hogyan kerül ki győztesen a funkció az építészeti alkotás tényezőinek versengéséből, s hogyan alakítja az általa meghatározott szerkezet a formát.*

A kort áttekintő bevezetés után a könyv egyes nagy alkotók és alkotócsoportok munkáját mutatja be, s a kor- és nemzeti összefüggéseken át jut el napjainkhoz és a jövőhöz. A modern építészet kitörése a jelleg- és lényegnélküli tervezés köréből nem történhetett küzdelmek nélkül. Párizsban 1937-ben még szinte eklektikus építményt emelnek (ez a Modern Művészet Múzeuma!), holott ugyanebben a városban *A. Perret* már 1903-ban vasbeton-pillérvázas bérházat tervez. (Tehát a homlokzat felszabadul a teherviselés alól; nagy ablaknyílások, s szabadabb formaképzés alakulhatott ki.) *Le Corbusier*-nek évtizedekig kellett várnia, míg elveit — a nagyobb megrendelésekben való mellőztetése miatt — meg is valósíthatta, pl. az indiai Chandigarh város tervezésekor.

A századforduló technikai előretörése is jótékonyan hatott a fejlődésre. Az első példaképek a mérnöki munka alkotásai: gabonasilók, hangárok, gépek. Ezeknek tiszta, csak a célszerűségen alapuló szerkezetéből indult ki *W. Gropius* is, az iskolát teremtő Bauhaus megalapítója. Épületei „a lehető legobjektívabb formában fejezték ki rendeltetésüket" — a jól összehangolt technikai lehetőségek eredményeképpen közvetlenebbé válhatott az *épület, az ember és a természet kapcsolata.*

A táj visszahódítása a városok számára: ez volt Le Corbusier elgondolásainak is lényege. Terveiben teljes város-elgondolás alakul ki: a lakó-, dolgozó- és kultúrnegyed szétválasztása zöldterületek bevonásával.

A későbbi évtizedek során általánossá válnak az említett két művész és sok híres kortársuk, *L. Mies van der Rohe, F. L. Wright* és mások elgondolásai, utánzóik is akadnak szép számmal. A technikai haladás azonban nem állt meg, új tehetségek is akadtak, s tervezéseikből egyre több valósul meg. Némelyik talán fantasztikusnak tűnik — de kit lep meg ma egy kétszáz méteres felhőkarcoló magassága, ami valaha csoda volt? Napjaink egyre több közös jegyet felmutató építészete mint művészet és mint funkcionáló szerkezetek szülője is megállja helyét.

A téma izgalmas — az előadás nem kevésbé. Segíséget nyújt a megértéshez a — lehetőségekhez képest — igen bő és jó képanyag is. Dicséri a szerzőt, hogy apró anekdotikus érdekességekkel is fűszerezi mondandóját.

Szükséges, érdekes, jó stílusú könyv: ezek a jellemzői.

(Minerva, 1968.)

Vasy Endre

Digitized by Google

CRITICA MARXISTA

Július—október

E. Sereni: *Információ, demokrácia, szocializmus*
A. Natta: *Fejlődés és demokratikus megújulás az OKP-ban*
G. Chiaromonte: *A belső dialektikáról és a kommunista pártok vezető csoportjainak felváltásáról*
G. Amendola: *Huszonöt évvel a Kommunista Internacionálé feloszlása után*
P. Ingrao: *A szocialista építés problémái*
L. Gruppi: *Ideológiai agresszió és fegyveres válasz*
S. Segre: *A nácizmus vereségétől a katonai tömbök logikájáig*
N. Badaloni: *Elidegenedés és szabadság Marx bölcseletében*
M. Rossi: *Galvano della Volpe: A kritikai ismeretelmélettől a történelmi logikáig*
S. Leonardi: *Vázlat a háború utáni olasz fejlődés értelmezéséhez*
F. Ferri: *Togliatti politikai-intellektuális életrajza*

EINHEIT

12. szám

A Német Kommunista Párt megalapításának 50. évfordulójára
A. Norden: *Noske, vagy a szociáldemokrácia lehanyatlása*
W. Verner: *Néhány időszerű katonapolitikai tanulság a munkásmozgalom forradalmi harcaiból*
A marxista—leninista társadalomtudományok további fejlődése az NDK-ban (Az NSZEP Politikai Bizottságának határozata)
G. Mittag: *Demokratikus centralizmus, szocialista tervgazdaság és tudományos-műszaki forradalom*
G. Schürer: *Az újszerű az 1971—1975. évi távlati terv kidolgozásában*
G. Neuner: *Az iskola — ideológiai intézmény*
A. Weidner: *Építőművészetünk szocialista jellegéről*
H. J. Höhme, G. Maurischat: *A bonni expanziós politika pénzügyi programja*
H. Steininger: *A marxizmus—leninzmus — a jelenkor legjelentősebb szellemi ereje* (A XIV. bécsi nemzetközi filozófus-kongresszusról)
O. Baumgarten: *Folytatódnak az üzemekben az agrárviták*
D. Volszkij: *Vietnam hőstette*
G. Husak: *Csehszlovákia megalakulásának 50. évfordulója*
P. Kopanov: *Az ecuadori kommunisták körében*

KOMMUNYISZT

16. szám

Az SZKP plénumának 1968. október 31-én elfogadott határozata
Október zászlaja a kommunizmus zászlaja
A. Sznecskusz: *A harc és a győzelem útja*
B. Kedrov, Sz. Mikulinszkij: *Az októberi forradalom és a tudomány fejlődése*
A Nagy Október történelmi tapasztalatai. (Az SZKP története harmadik kötetének megjelenéséről)
N. Ruban: *A párt sorainak lenini egysége az SZKP erejének forrása*
V. Pavlov: *A párt fontos szervezeti láncszemei.* (Az üzemi pártszervezetekről és pártcsoportokról)
B. Baldo: *A kapitalizmus előtti viszonyoktól a szocializmusig*

17. szám

A párt és a nép harci programja (A mezőgazdasági termelés további fellendítésének jelentőségéről)
A. Kovalenko: *A kenyérért vívott harc a pártszervezetek figyelmének központ-*

Digitized by Google

jában (Orenburg terület eredményei a mezőgazdasági termelésben)
F. Tabejev: *Tökéletes műszaki bázist a mezőgazdaságnak* (A mezőgazdaság gépesítésének eredményei)
V. Ponomarjev: *Eredmények és perspektívák a falu kultúrájának fejlesztésében*
V. Svirjev: *A materialista dialektika és a tudományos megismerés vizsgálatának problémái*
A Marxizmus—Leninizmus Intézet V. I. Lenin születésének 100. évfordulójára (P. Fedoszejev nyilatkozata: hogyan vesz részt az MLI a jubileum előkészítésében)
A. Kosztouszov: *A műszaki fejlődés és a tervezés kérdései*
J. Orlov: *A kereskedelem a gazdasági reform viszonyai között*
L. Moszin: *A békéért és a szocializmusért vívott harc dicső útja* (A magyar kommunista párt megalakulásának 50. évfordulójáról)
G. Mirszkij: *A társadalmi erők jellegéről Ázsiában és Afrikában*
I. Szmirnov: *A nemzeti múzeumok feladatai és gondjai*

LUPTA DE CLASA

Október

A Nagy Október örök jelentősége
D. Popa: *A pártszervek szerepének növekedése és tevékenységük tökéletesítése*
N. Ionescu: *A terv, a piac és a társadalmi szükséglet*
T. Lazar: *Az értéktörvény szerepe a termelőszövetkezetek termelésében*
G. Macovescu: *Egy elkötelezett író*
Z. Stancu: *Az író és a társadalom*
E P.aun: *A nemzeti függetlenség és a „fejlődés stratégiája" Latin-Amerikában*
R. Bogdan: *A modern nemzetközi jog kodifikálása — égető szükségszerűség*
Vita a szocialista termelési viszonyok fejlődésének dialektikájáról Romániában
I. Natansohn: *A társadalmi struktúra fogalma és ennek fontossága a szociológiai kutatásban*
I. Rimniceanu, M. Ionescu: *Hogyan foglalkoznak a szaklapok a közgazdaság középiskolai oktatásával*
I. Babici: *A Román Kommunista Párt harcának múltjából*
N. Cretu: *Az érdek kategóriájának társadalmi értéke*

November

Az egységes román nemzeti állam megalakulásának 50. évfordulója
Történelmi esemény a román nép életében (Az 50. évfordulóról)
S. Pascu: *Az egységes román nemzeti állam kiteljesedése — évszázados harc győzelmes betetőzése*
M. Constantinescu: *Szociálpolitikai törekvések és eszmeáramlatok Erdélyben az egyesülésért folyó harcok éveiben*
L. Bányai, A. Porteanu: *Az erdélyi munkásmozgalom harca az egységes nemzeti állam megteremtéséért*
V. Liveanu: *A szocialista mozgalom és Erdély egyesülése Romániával*
I. Tiberian: *Az egységes román nemzeti állam kiteljesedésének gazdasági feltételei*
I. Popescu-Puturi: *Az 1918-as esztendő Európában*
G. Achitei: *A társadalom „fenomenológiája" a művészetben*
P. Constantin, I. Florea: *Nemzeti és nemzetközi a jelenkori társadalmi fejlődésben*
V. Tonoiu: *A filozófia és a jelenkori tudományok*
T. Bogdan: *A pszichológia a társadalmi életben*

MARXISM TODAY

November

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
J. Lewis: *Ismét a „Libák és emberek"-ről* (Vitacikk az agresszió kérdéséről)
J. Foster: *Forradalmárok Oldhamben* (A város fejlődéséről)
B. Carritt: *Vitacikk a csehszlovákiai helyzetről*
K. Edinborough: *A szólásszabadságról*
A Mozambique-i Felszabadítási Front két dokumentuma (A mozambique-i helyzetről)
Az Angol KP végrehajtó bizottsága a csehszlovák helyzetről (A szeptember 21-i határozat szövege)

December

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
B. Pearce: *Anglia nemzeti problémája* (A skótok és walesiek önrendelkezési jogairól, a munkásosztály egységéről és a párt szövetségi politikájáról)

Digitized by Google

J. Woddis: *Katonai államcsínyek Afrikában* (Az 1963-tól 1968-ig lezajlott államcsínyek jellege és az imperialisták szerepe ezekben)
P. Wyncoll: *Az I. Internacionálé és a munkásosztály tevékenysége Nottinghamben* 1871-től 1873-ig
J. Adams: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)
E. Burns: *Az arany és az infláció* (Vitacikk)
R. Mulholland: *Anglia nemzeti problémája* (Vitacikk)
Kim Ir Szen: *A proletár nemzetköziség* (A KNDK megalakulásának 20. évfordulója alkalmából mondott beszédből)

NOVÁ MYSL

November

A szocializmus emberi arculata — eszme és valóság (Ismert cseh és szlovák személyiségek nyilatkozatai a kommunisták törekvéseiről)
M. Kusy: *A csehszlovákiai politikai válság*
Z. Valenta: *A csehszlovák munkásság a szocialista építés folyamatában*
J. Zvara: *A csehek és szlovákok viszonya*
V. Parizek: *Elméleti kérdések a nevelőintézetekben*
K. Cipek: *A szocialista országok gazdaságirányítási elvei*
P. Ernst: *A tulajdonról folyó vita és a dolgozók tanácsai*
C. Konecny: *A szocialista országok gazdasági kapcsolatai az NSZK-val*
J. Fiala: *A népi milícia*
J. Hubacek: *Mezőgazdaságunk és a megváltozó gazdaságirányítás*
J. Vojvoda: *A vállalat objektív helyzete a munkaerő-gazdálkodásban*
E. Tkadlecek: *Új jelenségek a munkanélküliség alakulásában* (Nyugat-Európában)

NOVO VREME

November

J. Radev: *A proletárdiktatúra és a demokrácia*
D. Georgiev: *A sajtószabadság és az újságíró kötelessége*
D. Konusev: *A modern eszmék dramaturgiája*
B. Szpaszov: *Új szakasz a Bolgár Népköztársaság alkotmányos fejlődésében*
A. Todorov: *A párt vezető szerepének növekedése és a pártvezetés tudományos jellegének fokozása*
T. Jordanov: *A szabad idő és a munkaerő bővített újratermelésének problémája*
N. Iribadzsakov: *Marx és a jelenkori burzsoá filozófia*
D. Sadanov: *Az 1918. évi fegyveres felkelés Bulgáriában*
T. Todorov: *Az ideológia és szerepe a társadalmi fejlődésben*
I. Dimov: *Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa: ellentmondások a jelenlegi szakaszban*

NOWE DROGI

December

A LEMP V. kongresszusa: W. Gomulka megnyitója és előadói beszéde, B. Jaszczuk beszámolója, a kongresszus határozata, a vezető pártszervek összetétele, W. Gomulka zárszava, a testvérpártok üdvözletei
Új feladatok (A kongresszus útmutatása a soronlevő feladatokról)
M. Naszkowski: *A lengyel munkásmozgalom dicső lapja* (50 éves a lengyel kommunista párt)
H. Malinowski: *Munkástanácsok Lengyelországban* (1918—1919-ben)
L. Kieszczynski: *A lengyel KP a tömeges sztrájkharcok idején*
Z. Szczygielski: *Az antifasiszta demokratikus népfrontért vívott harc történetéből*
A lengyel munkásmozgalom egysége megteremtésének 20. évfordulója

WEG UND ZIEL

December

A. Ruschitzka: *Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa előtt*
L. Spira: *Szolidaritás és szuverenitás* (A kommunista pártok kapcsolatainak alakulásáról)
F. Marek: *A vitaelv* (Az ideológiai viták-ról)
H. Steiner: *Otto Bauer és az „Anschluss-kérdés" 1918—1919-ben*
F. Hager: *Agrárpolitikai diagnózis és terápia* (Az osztrák mezőgazdaság problémái és a marxista mezőgazdasági koncepció)
A Sztálin-mítosz struktúrájához (Hozzászólások)

Digitized by Google

A 28., 46., 61., 68., 74., 85., 87. oldalakon levő képeket a Tanácsköztársaság Direktóriuma által vásárolt grafikákból válogattuk.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 37 000 példányban.
48.04490/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

В канун Нового Года (Выступления товарищей Золтана КОМОЧИНА, Бела БИСКУ, Кароя НЕМЕТА, Ференца ФРАНКА, Ференца ХАВАШИ, Иштвана САБО, Яношне КЕШЕРЮ, Реже ТРАУТМАНА, Ленарда ПАЛА, Ференца ТЕКЕИ, Иштвана ШИМОНА, Иштвана САБО, Йожефа ШОМОДИ) — Ласло ЧАПО: О характере экономических регуляторов — Ласло ХАЙ: Экономический фон изменений в международных отношениях — Иштван ПИНТЕР: Директивы Венгерского коммунистического союза молодежи о рабочей молодежи — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: Шандор ПИРИТИ: Советский флот на Средиземном море — КРИТИКА: Шандор ЖАРНОЦАИ: Субъективные замечания по поводу суждения об одном объективном процессе — ОБЗОР: Д-р Одон САКАЧ: Искренние и спокойные слова о преступности — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: Бела ЭЛИАШ: Развивающиеся страны: их настоящее и будущее

CONTENTS

On the Threshold of the New Year (Replies of comrades Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Mrs. János KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ and József SOMOGYI) — László CSAPÓ: On the Nature of Economic Regulators — László HÁY: Economic Background of the Changes in World Relations — István PINTÉR: Directives of the HCYL on the Working Class Youth — INTERNATIONAL REVIEN: Sándor PIRITYI: Soviet Fleet on the Mediterranean — CRITICISM: Sándor ZSARNÓCZAI: Subjective Remark on the Appraisal of an Objective Process — REVIEW: Dr. Ödön SZAKÁCS: Frank and Deliberate Opinion on Crime — EXHANGE OF VIEWS: Béla ÉLIÁS: Developing Countries: Their Present and Future

SOMMAIRE

Au seuil de l'année nouvelle (Réponses des Camarades Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Károly NÉMETH, Ferenc FRANK, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Mme János KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ, et József SOMOGYI) — László CSAPÓ: Sur la nature des régulateurs économiques — László HÁY: L'arrière-plan économique du changement des relations internationales — István PINTÉR: Les principes directeurs de l'Union de la Jeunesse Communiste Hongroise (KISZ) sur la jeunesse ouvrière — REVUE INTERNATIONALE: Sándor PIRITYI: Flotte soviétique en Méditerranée — CRITIQUE: Sándor ZSARNÓCZAI: Observation subjective sur le jugement d'un processus objectif — REVUE: Dr. Ödön SZAKÁCS: A propos de la criminalité, en toute sincérité et pondération — ÉCHANGE DE VUE: Béla ÉLIÁS: Pays en voie de développement: aujourd'hui et demain

INHALT

An der Schwelle des Neuen Jahres (Antworten der Genossen Zoltán KOMÓCSIN, Béla BISZKU, Károly NÉMETH, Ferenc FRANK, Ferenc HAVASI, István SZABÓ, Frau J. KESERŰ, Rezső TRAUTMANN, Lénárd PÁL, Ferenc TÓKEI, István SIMON, István SZABÓ und József SOMOGYI) — László CSAPÓ: Der Charakter der ökonomischen Regler — László HÁY: Der wirtschaftliche Hintergrund der Änderungen in den internationalen Beziehungen — István PINTÉR: Richtlinien des KISZ hinsichtlich der Arbeiterjugend — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Sándor PIRITYI: Die Sowjetflotte im Mittelmeer — KRITIK: Sándor ZSARNÓCZAI: Subjektive Bemerkungen bei der Beurteilung eines objektiven Prozesses — RUNDCHAU: Dr. Ödön SZAKÁCS: Offene und nüchterne Worte zur Kriminalität — GEDANKENAUSTAUSCH: Béla ÉLIÁS: Gegenwart und Zukunft der Entwicklungsländer

Digitized by Google

Szabó Zoltán: Leányportré

Digitized by Google

6.— forint

A. V. Lunacsarszkij:
Válogatott esztétikai munkák
676 old. Ára: 62,– Ft

Apró Antal:
A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság
308 old. Ára: 30,– Ft

Jan Szczepański:
A szociológia alapjai
264 old. Ára: 23,– Ft

Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika
105 old. Ára: 6,50 Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

T3
24
v.2

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
APR 1 1969
SER. REC. LIBRARY

2

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. FEBRUÁR

Digitized by Google

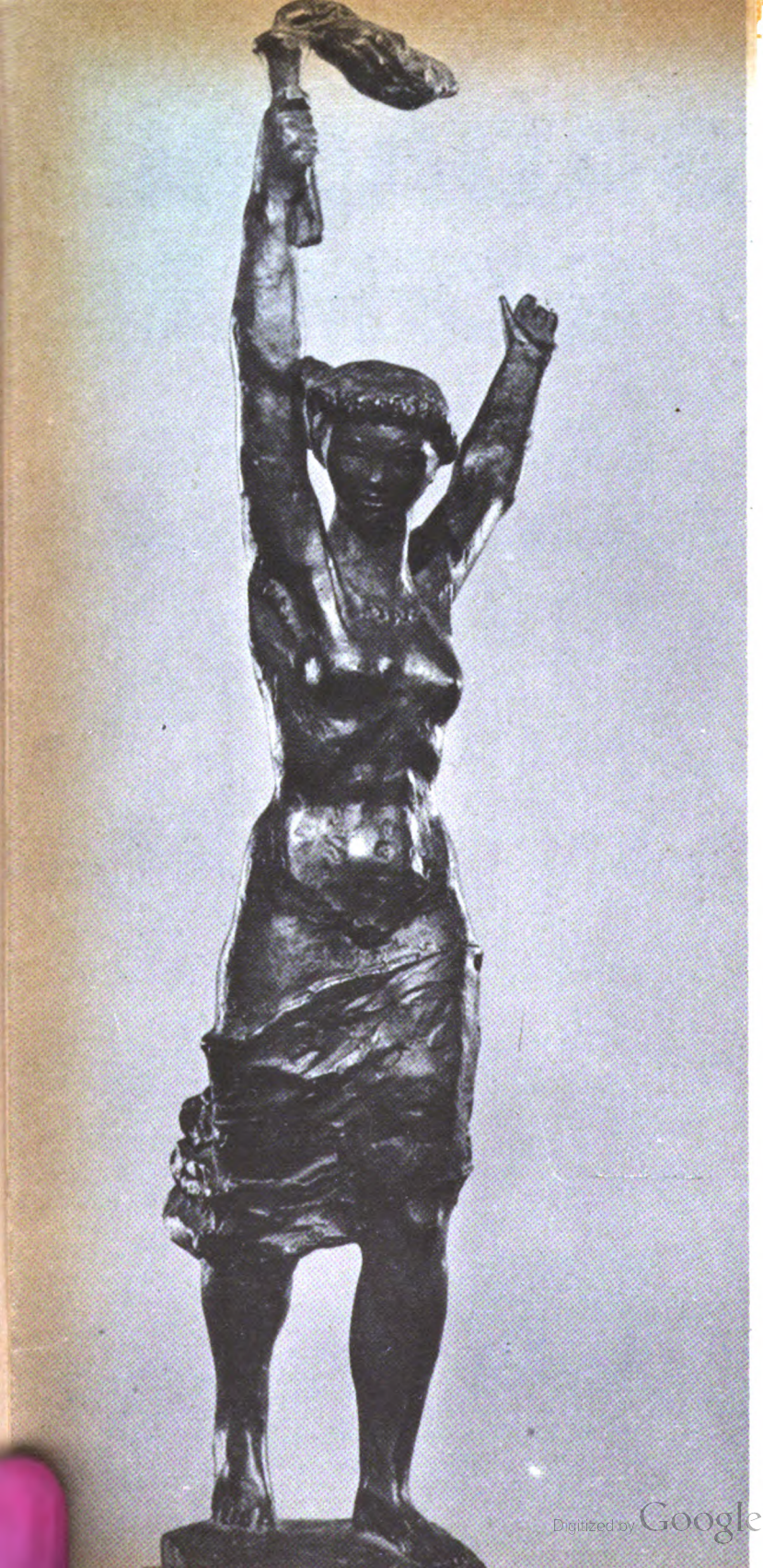

Somogyi Árpád:
Fáklyavivő

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 2.
1969. FEBRUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Várkonyi Péter 3 A legyőzhetetlen internacionalizmus
Csatári Dániel 9 Osztály és nemzet 1918–1919-ben
Dr. Tar Imre 18 A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről
Miklós Pál 24 Szakszerűtlen jegyzetek a tárgy- és környezetkultúráról

Nemzetközi szemle

Heltai András 33 Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa

Szemle

Fogaras Lajos 39 Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Eszmecsere

Kalmár György 47 Nagyon sok világ

Almási Miklós 56 Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?

Jenei György, Knopp András 61 A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról
Vajda Mihály 70 Legyen-e kritikai a szociológia?

Megjegyzések

Füleki József 74 Plusz egy?

Fórum

Márkus Mária, Hegedüs András 76 Egy „homályos cikk" védelmében

Könyvekről

Apró Éva 77 Gazdasági mechanizmusunk reformja – a tervgazdálkodás hatékonyabbá tételének szolgálatában
Harsányi Iván 83 Betlen Oszkár: Párizs, Madrid, Bécs
Blaskovits János 85 Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon
Veress Judit 87 Tallózás pedagógiai könyvkiadásunk termésében
Urbán Nagy Rozália 93 Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák
Vasy Géza 96 Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt
Sz. Kundl Edit 97 Tersánszky Józsi Jenő: Életem regényei
Szalai Anna 98 Nemes György: Tettenérés
Agárdi Péter 99 Nyikolaj Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója

100 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

VÁRKONYI PÉTER, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető helyettese
CSATÁRI DÁNIEL, történész, kandidátus
DR. TAR IMRE, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának csoportvezetője
MIKLÓS PÁL, kandidátus, tudományos kutató
HELTAI ANDRÁS, újságíró
FOGARÁS LAJOS, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gazdasági szakértője
KALMÁR GYÖRGY, újságíró
ALMÁSI MIKLÓS, kandidátus, tudományos kutató
JENEI GYÖRGY, egyetemi tanársegéd
KNOPP ANDRÁS, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
VAJDA MIHÁLY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
MARKUS MÁRIA, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa
HEGEDÜS ANDRÁS, kandidátus, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa
APRÓ ÉVA, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
HARSÁNYI IVÁN, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
BLASKOVITS JÁNOS, a Politikai Főiskola tanszékvezető tanára
VERESS JUDIT, kandidátus, főiskolai docens, a Pedagógiai Szemle szerkesztője
URBÁN NAGY ROZÁLIA, az ELTE előadója, aspiráns
VASY GÉZA, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató
SZALAI ANNA, egyetemi hallgató
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

VÁRKONYI PÉTER:

A legyőzhetetlen internacionalizmus

A nemzetközi munkásmozgalom történetében kimagasló helyet foglal el, sőt fordulatot jelent a Harmadik, a Kommunista Internacionálé megalakulása 1919 márciusában. Most van ötven esztendeje annak, hogy Moszkvában a harminc ország kommunista és baloldali szocialista pártjainak, csoportjainak és szervezeteinek 52 küldöttje részvételével megtartott I. kongresszuson elhatározták, hogy megalakítják a Kommunista Internacionálét, megteremtik a proletariátus nemzetközi összefogásának szervező és irányító központját. Az Internacionálé megalakulásának dátuma, amelyet most a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom jelentős évfordulójaként ünnepelünk, tulajdonképpen már a Kommunista Internacionálé létrejöttének formális aktusát, egy harci szakasz lezárását jelzi.

A Kommunista Internacionálé megalakításának közvetlen feladatát Lenin a forradalmi fellendülés időszakában az oroszországi forradalom győzelme után vetette fel, de az Internacionálé körvonalai már jóval korábban, mondhatni már a zimmerwaldi konferencia időszakában, az opportunizmus és szociálsovinizmus elleni harcban kialakultak.

Az internacionalisták Lenin vezetésével széles körű és aktív előkészítő munkát folytattak az első kongresszus összehívása érdekében: ennek során leleplezték a munkásosztály árulóit és felhívták a proletariátust, hogy tömörüljön az imperializmus elleni harcra.

Az alakuló kongresszus azt jelentette, hogy e harcot szervezetten és felkészültebben folytatják tovább, most már annak az erőnek segítségével, amelyet a III. Internacionálé jelentett a nemzetközi munkásmozgalom számára. A proletariátus nemzetközi összefogása, szervezete abból a harcból született és az a harc éltette, amelyet az internacionalisták a kizsákmányolás rendszere és a kizsákmányolókat szolgáló osztályáruló nézetek és irányzatok ellen folytattak. A Kommunista Internacionálé súlyos elvi harcokban született, akkor, amikor mély szakadás következett be a nemzetközi munkásmozgalomban, de ugyanakkor már megvalósult a cári Oroszország területén, a történelemben először, a munkásosztály hatalma, a proletariátus diktatúrája.

Az első Internacionálé megteremtette a munkásság nemzetközi szervezetének alapját és megkezdte a tudományos szocializmus egyesítését a munkásmozgalommal. A második Internacionálé, amely e mozgalmat széleskörűen elterjesztette, az első világháború kitörésekor az opportunizmus és szociálsovinizmus hatására és annak következményeként szégyenletes csődbe jutott. A harmadik, a Kommunista Internacionálé, amelynek megalapításában amerikai és ázsiai munkáspártok is részt vettek, átvette elődeitől mindazt, ami a munkásság érdekeit szolgálta, leszámolt az opportunizmussal, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom bázisán megkezdte az elszánt harcot a proletariátus történelmi küldetésének valóra váltásáért, a tőke uralmának meg-

Digitized by Google

döntéséért, a proletárdiktatúra megvalósításáért. Sikerrel szervezte a nemzetközi munkásmozgalom támogatását a fiatal szovjet állam, az első proletárhatalom védelmében, és egyidejűleg szervezte, irányította és elindította útjukra a kommunista pártokat. Tevékenysége nyomán a kommunisták mozgalma világot átfogó mozgalommá, s az egyes országokban a kommunista pártok jelentős tényezővé és az osztályharc legkövetkezetesebb képviselőivé váltak. A III. Internacionálé történelmi érdeme, hogy felismerte a gyarmati elnyomás elleni harc szükségességét, és abból az elvből kiindulva, hogy a nemzetközi munkásosztálynak természetes szövetségesei a nemzeti felszabadulásukért küzdő népek, a dolgozók millióit mozgósította az imperializmus és a kolonializmus elleni harcra.

A szervezett központ — különösen a kezdeti időszakban — felmérhetetlenül nagy segítséget nyújtott az akkor még a legtöbb országban gyenge, számos elvi és szervezeti problémával küzdő nemzetközi kommunista mozgalomnak. A Kommunista Internacionálé első négy kongresszusának munkáját, tevékenységét rendkívüli mértékben befolyásolta Lenin aktív részvétele, zseniális, napjainkban is érvényes iránymutatása. A nemzetközi összefogás ezen új centrumának létrejötte igen nagy hatást gyakorolt a proletariátus mozgalmaira. A II. Internacionálé lelepleződött és bukott vezérei is kénytelenek voltak számolni ezzel. Jellemző, hogy Lenin már az Internacionálé második kongresszusán, 1920 júliusában, amelyen már 37 ország munkásszervezeteinek 200 küldöttje vett részt, fellépett az Internacionálé felhígításának veszélye ellen, megállapítva, hogy „a Kommunista Internacionálé bizonyos mértékben divattá válik".

★

A kommunista mozgalomnak a kialakulás és megszilárdulás időszakában szüksége volt az önkéntes nemzetközi fegyelmen alapuló központi irányításra, a tapasztalatok szervezett megvitatására, értékelésére és a közös következtetésekre, amelyeket a Kommunista Internacionálé nyújtott. Felbecsülhetetlen értékű segítséget jelentett az Internacionálé a kommunista káderek képzésében és nevelésében. A mozgalom erősödésével párhuzamosan természetesen később már csökkent, majd megszűnt az egyes kommunista pártok munkájába való konkrét beavatkozás szükségessége, s amikor a Kommunista Internacionálé 24 esztendős tevékenységének negatív vonásairól szólunk, akkor elsősorban erre a túlzott centralizmusra gondolunk. De ehhez is hozzá kell tennünk azt, hogy az Internacionálé maga is felismerte a fejlődés követelményeit akkor, amikor mindinkább általános elvi—politikai irányelvek kidolgozására, nem pedig az egyes országokban működő kommunista pártok tevékenységébe való közvetlen beleszólásra törekedett. Ezt példázza a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa (1935 augusztusában), amely a proletariátus akcióegységének megteremtését tűzte ki feladatul a kommunista pártok elé a fasizmus, a nagytőke háborús terveivel szemben, és minden pártot felhívott arra: rugalmasan, önállóan, a konkrét feltételektől függően alkalmazza az Internacionálé által kidolgozott elveket. A Kommunista Internacionálé helyesen ismerte fel a fasizmus előretörésének fenyegető, nagy veszélyét, és harcba szólított ellene minden haladó erőt. Akik e fenyegetés láttán is elutasították a kommunistákkal való egységet, azok részesek a súlyos történelmi felelősségben mindazokért a szenvedésekért, amelyeket a fasizmus zúdított a világra.

Digitized by Google

Dimitrov a kongresszuson többek között ezeket mondotta nagy hatású előadói beszédében:

„A proletariátus akcióegysége nemzeti és nemzetközi méretekben: ez az a hatalmas fegyver, amely a munkásosztályt képessé teszi nemcsak az eredményes védekezésre, hanem az eredményes ellentámadásra is a fasizmus ellen, az osztályellenség ellen. A Kommunista Internacionálé semmiféle feltételhez nem köti az akcióegységet."

A VII. kongresszus útmutatásai alapján a kommunisták harca a munkásegység megteremtéséért, a széles körű antifasiszta népfrontmozgalom kibontakoztatásáért, nagy győzelmekre vezetett, fellendítette a nemzetközi munkásmozgalom szervezett ellenállását, növelte a kommunista pártok tekintélyét, befolyását, gyarapította szövetségeseinek táborát. Nem a kommunistákon múlott, hogy nem sikerült időben megfékezni a fasiszta agresszorokat. De ha a második világháborút nem sikerült is elhárítani, a fasizmus elleni harcban mégis létrejött a népeknek az a nagy összefogása, amely a Szovjet Hadsereg döntő csapásainak segítségével véget tudott vetni a hitlerizmus uralmának. A háború folyamán új helyzet jött létre. A Kommunista Internacionálé, miután létrehozta a világot átfogó nemzetközi kommunista mozgalom erős nemzeti osztagait, betöltötte történelmi küldetését. S miután a szervezett központ az egyre terebélyesedő mozgalom fejlődésének, a nemzetek széles antifasiszta frontja kialakulásának a továbbiakban már inkább gátjává, semmint segítőjévé vált, 1943-ban kimondta feloszlását. A marxisták—leninisták soha nem ragaszkodtak, mint ahogy ma sem ragaszkodnak az idő és a fejlődés által túlhaladott formákhoz. Mert nem a forma, hanem a tartalom, a lényeg a fontos.

A Kommunista Internacionálé lényege a kommunisták szolidaritása, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalizmusa volt. S bár a Kommunista Internacionálé mint forma megszűnt, nem szűnt meg a kommunisták internacionalizmusa, sőt magasabb fokon, a nemzetközi kommunista mozgalom adott fejlődési időszakának megfelelő formákban és állandóan bővülő tartalommal élt tovább és formálódott, s ma is a leglényegesebb eleme a kommunista és munkáspártok túlnyomó többsége tevékenységének.

★

Tudjuk, hogy napjainkban a nemzetközi kommunista mozgalomban folyó vitában nagy szerepe van az internacionalizmus és gyakorlati követelményei értelmezésének. E téren komoly nézeteltérések, sőt konfliktusok is vannak mozgalmunkban. Nagyon fontos feladat az így keletkezett nehézségek, problémák leküzdése. Tudatában vagyunk annak, hogy ennek érdekében el kell oszlatni sok jó szándékú félreértést, le kell leplezni nem kevés rosszindulatú torzítást, és kemény harcot kell folytatni egy sor ezzel kapcsolatos ellenséges nézettel és irányzattal.

Ez a feladat újabb nagy erőfeszítéseket követel a kommunistáktól mindennapi munkájukban. A proletár internacionalizmus eszméje ugyanis mint a múltban, úgy ma sem elvont elméleti tétel, hanem a nemzetközi munkásmozgalom harcainak motorja, sikereinek záloga. Ha a kommunista pártok igényt tartanak arra, hogy az élen haladjanak az emberi haladásért folytatott harcban — és joggal tartanak igényt erre —, akkor különbözniük kell minden más politikai erőtől abban, hogy tevékenységüket nem szűkítik le a nemzeti keretekre, hanem képesek áttekinteni az osztályháború bonyolult nemzetközi frontját. A tőke nemzetközi erő, tanította Marx. S azóta számtalan gyakorlati példa ismételten bizonyította, hogy a kizsákmányoltak, az elnyomottak nemcsak a helyi, hanem a nemzetközi tőke erőivel is küzdenek minden országban,

Digitized by Google

s hogy a tőke, az elnyomók elleni minden fellépésüknek nemzetközi hatása is van. Napjainkban is közösek az ellenségeik a szocialista országoknak, a tőkésországok proletárjainak, a gyarmati iga alatt sínylődő tömegeknek és az újgyarmatosítás ellen küzdő erőknek.

Ma a szocialista világ, a nemzetközi munkásosztály, a szabadságért és függetlenségért harcoló népek és minden békeszerető ember közös ellensége az imperializmus, a nemzetközileg összefonódott, a nemzeti kereteket mindinkább áthágó monopoltőke. Elszigetelten, kizárólag nemzeti kereteken belül harcolni ellene nem lehet a siker reményében. Az elszigetelődés, az internacionalizmus elveinek tagadása „az általános vereség büntetését" hordja magában — figyelmeztetett Marx, s e figyelmeztetés ma érvényesebb, mint valaha.

Amikor a Kommunista Internacionálé több mint két évtizedes tevékenységére emlékezünk, akkor egyik tanulságként éppen azt vonhatjuk le, hogy az internacionalizmus harcban született és állandó elvi harcokban fejlődött, formálódott. A proletár internacionalizmus elveinek érvényesítéséért állandó harcot kell folytatni a marxizmus—leninizmus eltorzítóinak és ellenségeinek, s ezek kiszolgálóinak manőverei, próbálkozásai ellen. A tőke és az imperializmus által elnyomottaknak fő erejük az internacionalista összefogásban van, és ezért nem véletlen, hogy ez az elv áll ma is az imperialisták dühödt támadásainak középpontjában. Ők jól tudják, hogy ha sikerül a munkásosztályt megfosztani nemzetköziségétől, akkor lehetetlenné tudják tenni felszabadulását nemzeti keretek között.

Ma már nem indokolt azoknak az „aggályoskodása", akik napjainkban az internacionalista összefogás bármely konkrét, az adott viszonyoknak legmegfelelőbb megnyilvánulásait, szervezett kereteit a „monolitikus egység", az „egy központ" visszaállítására való törekvésnek bélyegzik, és ezen az alapon ellenzik. Teljesen figyelmen kívül hagyják azt a fontos és az internacionalizmus megnyilvánulásának már nem csak formai, de tartalmi változását jelentő tényt, hogy a kommunista és munkáspártok közös tanácskozásai nem hoznak minden pártra kötelező érvényű határozatokat. A Kommunista Internacionálé történetében természetesen akad bírálni való, s a marxista—leninista társadalomtudományok művelői már eddig is sok tanulságot vontak le a mozgalom számára a Kommunista Internacionálé tevékenységének elemzéséből. Akik azonban a Komintern tevékenységét ma a nemzetközi akcióegységtől elriasztó rémképként próbálják bemutatni, azok rossz szolgálatot tesznek a forradalmi világmozgalom ügyének. A Kommunista Internacionálé minden kommunista számára a nemzetközi összefogásban rejlő nagy erő és nagyszerű lehetőségek példája. S akik az új helyzetben elavult formával együtt a tartalmat: az internacionalizmust is elvetik, azok a fürdővízzel a gyermeket is kiöntik.

★

Nem felesleges felidézni, hogy a Kommunista Internacionálé a világ első szocialista államának fővárosában alakult meg és ott is működött. A Szovjetunió volt az a bázis, amelyen a nemzetközi kommunista mozgalom nevelkedett, és egészen természetes, hogy az internacionalizmus szorosan összefonódott a Szovjetunió, a megvalósult proletárdiktatúra védelmével. A proletár internacionalizmus nem szólamokban, hanem konkrét gyakorlati tettekben, szolidaritásban nyilvánul meg. S minthogy a megvalósult szocializmus hazája ellen intézte az imperializmus a legélesebb támadásokat, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom minden akciója, harca a szocialista Szovjetunió védelméhez, erősítéséhez kapcsolódott. Ez volt minden kizsákmányolt, elnyomott

Digitized by Google

proletár legközvetlenebb létérdeke. S hadd emlékeztessek arra is, hogy megalakulása óta a szovjet állam sohasem habozott, hogy a legnagyobb áldozatokat is meghozza az elnyomatás, a kizsákmányolás ellen küzdő testvéreiért, mindenütt a világon.

A proletár internacionalizmus tartalma sok új elemmel gazdagodott az elmúlt évtizedekben, s ez az elv sohasem korlátozódott és ma sem korlátozható a Szovjetunióhoz való viszony kérdésére. Az internacionalizmus ma magában foglalja a felelősséget a világszocializmus pozícióinak megszilárdításáért, a felszabadító erők tömörítéséért, a haladás összes erőinek összefogásáért, a szilárd antiimperialista front létrehozásáért, az emberiség békéjének megvédelmezéséért. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az internacionalizmus és a Szovjetunióhoz való baráti, elvtársi viszony két különálló, egymástól elválasztható, sőt szembenállítható kérdés. Ellenkezőleg. Meggyőződésünk szerint a proletár internacionalizmusnak ma is a Szovjetunióhoz fűződő testvéri kapcsolat, az egyik leglényegesebb eleme. Kétségtelen, hogy most nem úgy áll a kérdés a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom előtt, hogy egyetlen, nagy nehézséggel küzdő fiatal szocialista államot kell védelmeznie a nemzetközi imperializmus koncentrált támadásaival szemben. A Szovjetunió ma a világon olyan elismert és ellenségeitől is respektált nagyhatalom, amely képes nemcsak a maga, hanem az egész szocialista világ megvédelmezésére, minden imperialista támadás visszaverésére. Tény az is, hogy a szocializmus világrendszerré vált, s már tizennégy országban győzött a proletáriátus diktatúrája.

A két rendszer, a tőkés és a szocialista rendszer közötti harc azonban ezzel nem szűnt meg, hanem ellenkezőleg, fokozódott és új formákat öltött. Nemzetközi téren szerzett eddigi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a szocializmus előretörése a még mindig nagyon erős ellenfeleket ádáz védekezésre és nemegyszer fokozott agresszivitásra kényszerítette. A munkáshatalom internacionalizmusából fakad, hogy a Szovjetunió erejének és hatalmának fokozott nemzetközi jelentősége és hatása van. E szocialista nagyhatalom léte, ereje és további erősödése jelenti a szocialista útra lépett országok vívmányainak legfőbb biztosítékát; a Szovjetunió léte, ereje és hatalma jelenti az elnyomottak, kizsákmányoltak harcának legfőbb támaszát, a szovjet szocialista nagyhatalom a világbéke fenntartásának legkövetkezetesebb és legerősebb tényezője, s ezért minden békeszerető ember reménységének hordozója.

Az új háborúra spekuláló imperialista erők támadása ezért ma is elsősorban a Szovjetunió ellen irányul, annak erejét, befolyását, hatását akarják minden rendelkezésükre álló eszközzel gyengíteni, aláásni. Ebben a harcban minden kommunistának, minden elnyomott, kizsákmányolt proletárnak, minden békeszerető és a békéért cselekedni is kész becsületes embernek létérdeke a Szovjetunió erejének növekedése, a Szovjetunió internacionalista hatalmának erősödése, az egész emberiség sorsáért felelősséget érző és azt szem előtt tartó politikájának, harcainak támogatása. Ez nem csupán érzés vagy megítélés kérdése, hanem a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály, az egész emberi haladás mai helyzetéből, további sorsának alakulásából adódó reális érdek is. Ez is része az internacionalizmus időszerű koncepciójának. S akik az internacionalizmus „modernizálásával" a proletár internacionalizmust szembe akarják állítani a Szovjetunióhoz való viszony kérdésével, vagy akik dogmatikus nacionalista platformról, nagyhatalmi törekvésektől vezetve folytatnak szovjetellenes politikát, azok súlyos károkat okoznak és hátráltatják nemcsak a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom, hanem az egyes nemzeti kommunista és munkásmozgalmak és az egész emberi haladás ügyét is.

Digitized by Google

Külön figyelmet érdemel az imperialistáknak az a törekvése, hogy megpróbálják „differenciált megközelítéssel", „új keleti politikával". „fellazítással" szembeállítani a szocialista országokat egymással és mindenekelőtt a Szovjetunióval. Az imperializmus a vele szemben álló erők megosztására törekszik, s ebben elsődleges célja a haladás legerősebb, leghatalmasabb bázisának elszigetelése, a szovjetellenesség szítása és terjesztése.

Kádár János elvtárs többször hangsúlyozta: pártunknak szilárd meggyőződése, hogy szovjetellenes kommunizmus nincs és nem is lesz soha. Bizton állíthatjuk történelmi tapasztalataink alapján is, hogy nincs és nem is lesz soha szovjetellenes internacionalizmus sem.

A mi korszakunk a nagy átmenet kora: átmenet világméretekben a tőkés társadalmi rendszerből a szocialista társadalmi rendszerbe, majd a kommunizmusba. Ez a tartalma annak a feszültséggel terhes, bonyolult és veszélyes nemzetközi helyzetnek, amelyben élünk és harcolunk. Az imperializmus súlyos vereségeket szenvedett, de mind elkeseredettebben próbál gátat emelni a megállíthatatlan történelmi folyamat elé, vissza szeretné igazítani a történelem óráját. Mind sűrűbbé válnak az imperialisták támadásai, agresszív ellenoffenzívái. Ilyen körülmények között parancsolóan szükséges az internacionalizmus elveinek gyakorlati érvényesítése, a világméretű kommunista mozgalom internacionalista akcióegysége a közös ellenség, az imperializmus ellen. Ez az akcióegység, a kommunisták internacionalista cselekvési egysége az az erő, amely képes tömöríteni a világ minden haladó erejét a béke védelmére, az imperializmus legyőzésére, a neofasiszta veszély és a neokolonializmus elleni harcra, a demokrácia, a szocializmus ügyének győzelemre juttatására.

A legutóbbi fejlődési szakasz gyakorlati tapasztalatai azt bizonyították, hogy az élő proletár internacionalizmus erősítésének megfelelő formái fejlődésünk jelen szakaszában a kommunista és munkáspártok két- és többoldalú találkozói, mindenekelőtt a kommunista és munkáspártok együttes nemzetközi tanácskozásai, amelyek nem hoznak minden pártra kötelező határozatokat. Az internacionalisták évek óta fáradhatatlanul harcolnak a szakadárság, a dogmatizmus és a revizionizmus ellen a nemzetközi mozgalomban. Ebben a harcban kovácsolódott az az egység és internacionalista összefogás, amely minden meglevő nézeteltérés és különbözőség ellenére lehetővé teszi, hogy létrejöjjön 1969 májusában a kommunista és munkáspártok újabb nemzetközi tanácskozása, s ennek eredményeként hatékonyabbá váljék a kommunista és munkáspártok antiimperialista akcióegysége, s vezetésükkel minden haladó erő antiimperialista összefogása. Egyetlen nemzetközi tanácskozástól nem várhatjuk, hogy megoldja a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban meglevő összes ideológiai és politikai ellentéteket, nézeteltéréseket. De az imperializmus elleni összefogással nem várhatunk addig, amíg valamennyi vitás kérdésben kialakítható lesz a közös álláspont, annál is kevésbé, mert az imperialisták nem várják meg ezt ölbe tett kezekkel, hanem igyekeznek hasznot húzni a mozgalom megosztottságából. Ez a felismerés vezérli mintegy hetven testvérpárt aktív közreműködését a nemzetközi kommunista mozgalom imperialistaellenes akcióegységére, közös harcuk fokozására irányuló moszkvai nemzetközi tanácskozás előkészítésében.

A kommunisták mai harcai is bizonyítják, hogy él és legyőzhetetlen az internacionalizmus, amelynek zászlaja alatt valósul meg a világ elnyomottainak egysége, nemzetközi összefogása a békéért, a szocializmusért, az egész emberiség szebb és boldogabb jövőjéért.

Digitized by Google

CSATÁRI DÁNIEL:

Osztály és nemzet 1918—1919-ben

A történelmi évfordulók nincsenek védve a kategorizálás veszélyeivel szemben, és alkalmasak arra, hogy a jelen követelményei szerinti állóképekké merevítsék a régebbi korok sokszínű, ellentmondásos, dinamikus valóságát. Azok a sztereotíp válaszadási kísérletek, amelyek *minden* történelmi korszak problémáinak megfejtésére *azonos* sémákat ajánlanak, az 1918—1919-es történelmi események kommentálása kapcsán is felbukkanhatnak. A történelmi folyamatok teljességének áttekintésére képtelen felfogások egyaránt alkalmasak pesszimista és illúziókat melengető hangulatok keltésére.

Azok, akik matematikai sémákban gondolkoznak, Európa e térségének 1918—1919-beli történetéből is az itt élő kis népek tragikus sorsának végzetszerűségét, a veszélyzóna „kilátástalanságát" olvassák ki. Nem fordítanak gondot azokra a társadalmi folyamatokra, amelyek során a kis népek kezdeti jogos törekvéseiben később jogtalan s elfogadhatatlan követelések kerülnek előtérbe, vagy azokra, amelyek egyes nagyhatalmak politikájában is alapvető s kedvező változásokat idézhetnek elő. Az illúziókat tápláló vélemények szerint a korszak ellentmondásai az önrendelkezés, a területi és etnikai többség — véleményük szerint — valóra vált tervei alapján már megoldódtak; mások a föderalisztikus formai megoldások sikertelenségében látják a tovább élő ellentmondások kulcsát.

A hamis alternatívákat bizonyító felfogások részigazságai akkor kapják vissza valóságos értéküket, ha helyüket a történelmi folyamatok fő komponenseinek: a társadalmi és nemzeti törekvések mindenkori viszonyának meghatározásával jelöljük ki.

A fő erők, a lényeges folyamatok megrajzolása nemcsak a mindenképpen szükséges finomítás tudományos feltétele, hanem egyúttal a történelemírás tudatformáló funkciójának is nélkülözhetetlen követelménye. Ebben az esetben ugyanis a történelmi múlt faggatása nemcsak egy érvényben maradt megoldás igazolására szolgál, hanem arra is, hogy a jövő lehetőségei közül a közös érdekeket figyelembe vevő elképzeléseket támogassa.

A marxista történetírás az évfordulók kapcsán 1918—1919 eseményeit a társadalmi és nemzeti törekvések viszonyának kijelölésével igyekszik megközelíteni és érthetővé tenni. Jó néhány alapvető kérdésben azonban nem jutott egységes megoldáshoz. Ezt részben bizonyos szemléleti eltérések magyarázzák. Vannak, akik a társadalmi és nemzeti törekvések egyidejű jelenlétét elismerve, az egyik vagy a másik tényező túlsúlyát, meghatározó szerepét állandó, minden időben azonos módon érvényesülő momentumnak tekintik. Mások a két alapvető komponenst egyszerűen egymás mellé teszik, kikeverik a kettőnek számukra megfelelőnek látszó arányát, anélkül, hogy elemeznék az események során egymást támogató vagy egymással szembeszegülő megjelenésüket. Ezek a történeti megközelítést mellőző szemléletek a maguk részigaz-

Digitized by Google

ságain alapuló eredményeivel azután nem segítik a történelem közös felfogásának kialakítását, sőt tovább nehezítik ezt.

Azok például, akik a társadalmi követelmények állandó s feltétlen túlsúlyának koncepcióját érvényesítik 1918—1919 eredményeinek interpretálásában, kétségbe vonják vagy lebecsülik a polgári, kispolgári töltetű nemzeti mozgalmak jelentőségét. Véleményük szerint ugyanis az egyik oldalon mindig a tudatosan internacionalista néptömegek állottak, a másikon azok, akiket megfertőzött a burzsoá nacionalizmus. Azt a felfogást pedig, amely a gazdasági haladás ismérvét a nagy egységek kialakításával kapcsolja össze, úgy értelmezik, hogy a nemzeti önállósodási törekvések az adott korban mindenképpen szeparatista-nacionalista tendenciákat fejeztek ki. Ez a szemlélet valósággal szellemi vesztegzárat alakított ki a nemzeti-nemzetiségi kérdés megközelítése körül. Sőt e vélemény térhódítása következtében nemegyszer a nacionalizmus hallgatólagos vádjával is szembe kellett nézniük az egyetemes társadalmi törvények sajátos kelet-európai megjelenési formáinak kimutatására irányuló törekvéseknek. A történelmi látásmódot nélkülöző felfogás, amely politikailag is csak annak az egyébként helyes tételnek az ismételgetésére szorítkozik, hogy az osztályellentétek megszűnésével a nacionalizmus is rekvizítummá válik, értetlenül és megdöbbenten áll a szocialista körülmények között is felbukkanó szeparatista tendenciákkal szemben.

A társadalmi tényező abszolút primátusát hangsúlyozó felfogással szemben kristályosodtak ki a körvonalai annak az álláspontnak, amely a nemzeti önállóság 1918-ban megvalósult szintjét és formáját a fejlődés csúcsának tekinti. Kétségtelen, hogy 1918 a nemzeti önállóság és a polgári demokratikus követelések szempontjából előrelépést jelentett a széttört Habsburg-birodalom korábbi állapotaihoz képest. Történelmi értelemben azonban nem volt betetőzése mindannak, ami e korban elérhető lett volna, mint ahogy nem tekinthető a társadalmi haladás, különösen pedig a szocialista osztálytudatosság abszolút értékmérőjének sem. A független államok megalakulása egyébként sem az osztályharc alakulásától függetlenül ment végbe, s minthogy az osztályharc 1918 vége után is a fejlődés alapvető tényezője maradt, a nemzeti felszabadulás szocialista szintű megoldásának lehetőségei is kezdtek kirajzolódni. Érthető, hogy az effajta folyamatokat kirekesztő felfogás az ellentmondásos fejlődésből csak az elnyomott és elnyomó nemzet ellentétpárját látja meg, ezért az egyes országok történetét elsősorban függetlenségi küzdelmek, nem pedig osztályharcok történetének tekinti, és fel sem tételezi, hogy a felszabadult, elnyomott nemzetből is válhat elnyomó, ha a nemzeti felszabadulás adott formájában az osztálykörülmények ezt lehetővé teszik.

Félreértés ne essék: a kelet-európai kis népek 1918-as nemzeti felszabadulását haladó, a múlthoz képest előrevivő lépésnek tekintjük, csupán arra kívánjuk a figyelmet felhívni, hogy ha 1918 polgári szintű eredményét abszolutizálnánk, akkor mindenfajta történeti kutatást feleslegesnek kellene tekintenünk. Ebben az esetben ugyanis a korábbi fejlődés objektíve nem más, mint előkészítése mindannak ami 1918-ban történt, ami utána következett, kizárólag és szükségszerűen ennek igazolása.

A nemzeti törekvések jogosultságának elismerése tehát valóban nem ellenkezik a marxista történetírás követelményeivel. A polémia csupán akkor kezdődik, amikor a nemzeti fejlődés szintkülönbségeit kialakító társadalmi tényezőket nem veszik figyelembe, és egy polgári szintű és értékű megoldást a szocialista fejlődés szükségszerűségének tüntetnek fel. Így lehet azután a kor társadalmilag meghatározott lépését időtlenül érvényes vívmányként felfogni

Digitized by Google

és az akkori jogos nemzeti törekvéseket osztálytartalmuktól megfosztva, a szeparatista s nemzeti kizárólagosságra épülő tendenciák számára mindenkorra vonatkozó menlevélként felhasználni. A szeparatista, bizonyos időszakokban jogos és haladó törekvéseket kifejező gondolati elemeknek olyan jellegű „integrálása" a marxizmusba, hogy azok általános és abszolút, nem pedig relatív értékmérőként szerepeljenek, nem egyengetheti a tudományos megismerés útját.

A nemzeti és társadalmi tényező viszonyának ilyen különböző előjelű, de egyformán egyoldalú felfogásaival szemben az a megközelítés látszik célszerűnek, amely 1918—1919 eseményeit olyan történeti folyamatban helyezi el, amelyben a két komponens aránya eltolódhat, és nemcsak kölcsönhatásuk érvényesül, de szembe is kerülhetnek egymással. Ez a megközelítés azzal a körülménnyel is számol, hogy az évszázados történelmi elmaradottság felszámolására irányuló polgári megoldások egy olyan történeti pillanatban kerültek napirendre, amikor már a szocialista forradalom feltételei is megértek. Az objektív helyzet szükségletei a forradalmi munkásmozgalom ideológiájában és gyakorlatában is kifejezésre jutottak. Ez az az időszak, amelyben Lenin és a bolsevikok a kelet-európai nemzeti-nemzetiségi kérdés bonyolultságával a győztes szocialista forradalom talajáról néznek szembe, és a marxizmus alkotó továbbfejlesztéséről tanúskodó álláspont kezdi kiszabadítani a mozgalom cselekvőképességét a gazdasági törvények automatizmusáról szóló felfogások bénító hatása alól.

Minthogy a tudományos ülésszakok elég sok ilyen jellegű ismeretanyagot közöltek, az ismétléseket elkerülendő, csupán néhány kérdés összefoglalására vállalkozhatok.

A társadalmi és nemzeti tényezőnek a Habsburg-birodalom széttörésében játszott szerepével kapcsolatban többé kevésbé általánosan elfogadott az az értékelés, hogy az első imperialista világháborúval való szakítás legfontosabb nemzetközi feltétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalom volt. A szocialista forradalom, azzal, hogy széttörte a cári Oroszország korhadt, reakciós nagyhatalmi külpolitikát folytató rendszerét, az ellenpólus, az osztrák—magyar monarchia fenntartásában közrejátszó külpolitikai tényezők legjelentősebbikét szüntette meg. Ezen túl a monarchia sorsát meghatározó országokban, mindenekelőtt Németországban, de a monarchia területén is elősegítette annak a forradalmi hullámnak felszínre kerülését, amely azután képes volt a Habsburg-birodalom tartópilléreit kidönteni.

Az osztrák—magyar monarchiát, a népek börtönét ugyanis azok a belső társadalmi és nemzeti népmozgalmak kezdték szétvetni, amelyek a forradalom után kedvezőbbé vált külpolitikai helyzetben lendültek fel. Helytelen volna azonban kétségbe vonni — és ezen a ponton az egységes felfogás már mindinkább differenciálódik —, hogy ezt a folyamatot olyan erők is igyekeztek kihasználni, amelyek a háborút a győztesek és legyőzöttek kategóriáiban gondolkodva kívánták lezárni.

A forradalmi mozgalmak által kialakított új viszonyok közepette azok az imperialista erők is lemondottak a Habsburg-monarchia újjászervezésére irányuló terveikről, amelyek korábban még úgy képzelték el a nagy erőpróba végső kimenetelét, hogy a monarchia képviselőinek fogják diktálni az imperialista békefeltételeket. Keresni kezdték azonban azokat az új gátakat, ame-

Digitized by Google

lyeket a forradalmi mozgalom útjába emelhetnek. Ezért tudomásul véve a történelem órájának járását meggyorsító népmozgalmak által kialakított új helyzetet, igyekeztek a társadalmi és nemzeti elnyomás által felidézett forradalmi fellendülést kizárólag a nemzeti önállósodás szelepein keresztül engedni szabadjára és egy polgári megoldás szintjén tartani. Az 1918-as magyarországi októberi forradalom pl. kétségtelenül előrelépést jelentett a korábbi állapotokkal szemben, de mert olyan osztályérdekeknek megfelelően akarta a kivívott eredményeket konszolidálni, amelyek nem fejezték ki a dolgozó tömegek vágyait, érthető a győztes forradalom társadalmi erőinek viszonylag gyors differenciálódása. Így tehát a társadalmi és nemzeti felszabadulásukért küzdő néptömegek harca volt a továbbiakban is az az erő, amely — e konszolidálási kísérletekkel szembeszállva — a nemzeti felszabadításhoz nélkülözhetetlen társadalmi felszabadulás kedvezőbb pozícióit kivívja. Amikor november első felében a Wilsonhoz igazodó októbrista magyar kormány nemzetiségügyi minisztere, Jászi Oszkár a területi integritás alapján álló, túlhaladott föderációs megoldásokkal kísérletezett és a nemzetiségi mozgalmak vezetői sem határozták el magukat a cselekvésre, a felszabadulásukért küzdő népi erők voltak a fejlődés előrevivői. Harcukat ösztönözte az oroszországi forradalom vezetőinek 1918. október 3-i üzenete, amely rámutatott arra, hogy kivívott nemzeti önállóságukat a szocialista forradalom útjára lépve és forradalmi nemzetközi összefogásukat megteremtve tudják csak megszilárdítani és továbbfejleszteni.

November végére a monarchia nemzetiségi területein a különböző nyelveket beszélő néptömegek forradalmi harca gyakorlatilag paralizálta a monarchia államapparátusának végrehajtó- és erőszak-szerveit, és így kedvező körülményeket teremtett a nemzeti felszabadulás első lépéséhez, az elszakadáshoz. A csatlakozással kapcsolatban viszont egyre erőteljesebben fogalmazódtak meg azok a követelések, amelyek ennek társadalmi feltételeire utalnak. „Természetesen egyesülni fogunk Romániával — mondotta például Temesvárott egy novemberben tartott munkásgyűlés egyik felszólalója —, de azt a feltételt kell szabnunk, hogy Románia is haladjon a korral, kergesse el a csokojokat, s ha a nép szabad lesz, mint mi most, akkor fogjon kezet velünk, és alkossunk egy nagy, szabad, demokratikus köztársaságot."

Ilyen körülmények között mondták ki Túrócszentmártonban a szlovákok, Újvidéken a délvidéki szerbek és bunyevácok, továbbá a horvátok és Gyulafehérváron a románok, hogy elszakadnak az osztrák—magyar monarchiától. Az elszakadás és csatlakozás kimondása, az új államok kialakítása megtörtént tehát, és ezzel e népek nemzeti felszabadulásának ügye is előbbrejutott. Kétségtelen, hogy ezek a lépések erősítették a nemzeti öntudatot és azoknak az osztályoknak a politikai befolyását, amelyek a nemzeti egyesülés vágyait tudatos politikai programban fejtették ki.

Ha az ily módon létre jött nemzeti egységek kötőanyagát akarjuk meghatározni, akkor nem kerülheti el a figyelmünket az a körülmény, hogy az évszázados nemzeti és — kezdetben úgy tűnt — társadalmi elnyomás megszűnése többé-kevésbé a nemzeti eszme sikereként jelent meg a nemzetivé vált egykori nemzetiségi tömegek tudatában. Az az objektív adottság pedig, hogy az illető népek társadalmi struktúrájukat tekintve kispolgári és főként paraszti jellegűek voltak, ennek a nemzeti eszmének széles népi tömegeket is magában foglaló bázist adott.

Igaz, a nemzetileg felszabaduló népek társadalmából nem hiányoztak a kizsákmányoló osztályok sem, de az egyesülés politikai vezetőiként a néptömegek előtt kispolgári, a néppel szoros kapcsolatban álló politikusok tűntek fel,

Digitized by Google

ugyanakkor amikor a magyar polgári forradalom a szemükben — érthető módon — semmivel sem csökkentette a feudális osztályok hatalmát. A nemzeti gondolat és az ennek jegyében propagált nemzeti egység megerősödése tehát nem kizárólag az osztályharc lefékezésén, a forradalmi hullám eltorlaszolásán tevékenykedő politikai erők szubjektív szándékain múlott. De vétenénk az igazság ellen, ha nem hangsúlyoznánk: a burzsoá kispolgári erők rögtön észrevették, milyen hatalmas erőket vonultathatnak fel a polgári forradalom továbbfejlesztésére irányuló kísérletek ellen.

Az egyesülési mozgalmak élén álló nemzetiségi pártok nem egy helyen demokratikus társadalmi és politikai intézkedések ígéreteivel (földreform, köztársasági államforma) igyekeztek a nemzeti felszabadulás programját kiegészíteni, sőt a nemzetiséggé vált kisebbségiek számára is egyenjogúságot biztosító politikát helyeztek kilátásba. A helyzet gyors változása azonban ezeket a törekvéseket mindinkább hatástalanította. A szerb királyság és a román monarchia csapatai november 10-től, illetve december 1-től kezdve fokozatosan bevonultak arra a területre, amelyet számukra a november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény kijelölt. Igaz, ezeknek a csapatoknak a megjelenése ekkor még a nemzeti egyesülés biztosítékaként is felfogható volt, de csakhamar kiderült, hogy útnak indítóik más, kevésbé elfogadható célokra is fel kívánják őket használni. Az egyesülés végrehajtóinak szerepkörében tetszelgő polgári kormányok ugyanis arra törekedtek, hogy új országaikból olyan védőgátakat építsenek fel, amelyeken minden belső forradalmi mozgalom hullámai megtörnek, s amelyek egyuttal más forradalmasodó országok mozgalmainak leverésében is felhasználhatók — esetleges területi ellenszolgáltatások fejében. S bár, mint mondottuk, a nemzeti egység polgári vagy inkább kispolgári eszméje az eddigi folyamatban megerősödött, a bevonuló hadseregek igyekeztek ezt hatalmi intézkedésekkel is alátámasztani. A sztrájkoló munkások vagy a földet elfoglaló parasztok elleni fellépések jelezték, hogy a nemzeti felszabadulást nem követik a társadalmi felszabadulás lépései, sőt a nemzeti egységből mindinkább kirekednek azok a népi tömegek, amelyek — nem is olyan rég — megteremtették az egyesülés objektív feltételeit, és más nyelven beszélő társaikkal együtt most a nemzetiség állapotába kerültek.

A szilárd hátország megteremtésére irányuló fellépések az újonnan alakult államok területén nemcsak az ezen államokhoz került nemzetiségek ellen, hanem a többségi nép dolgozó tömegei ellen is irányultak. Azok a burzsoá-földesúri hadseregek, amelyek nem sokkal azelőtt határon túli testvéreik nemzeti felszabadításához nyújtottak közvetlen vagy közvetett segítséget, most saját testvéreik társadalmi mozgalmát fojtották vérbe. 1918. december 13-án Bukarestben az ostromállapot megszüntetését, a kenyeret, földet és szocialista köztársaságot követelő munkások körében a királyi hadsereg olyan vérfürdőt rendezett, amely a Revoluţia Socială decemberi száma szerint „messze felülmúlja mindazt a szörnyűséget, amit valamikor a cár katonáiról meséltek". Horvátországban ugyanez történt. Benes, hogy konszolidálja az új status quo számára kedvező hatalmi viszonyokat, Szlovákia antantcsapatok által való megszállását sürgette.

S bár a nemzeti egység az említett objektív és szubjektív törekvések hatására elég erősnek bizonyult, szaporodtak azok a jelek is, amelyek az osztályharc differenciáló hatásáról tanúskodtak. Az újonnan alakult államok területén a differenciálódás irányába hatottak a forradalom továbbfejlesztésére törekedő magyarországi osztályharcos erők sikereiről szóló politikai hírek is. An-

Digitized by Google

nál is inkább, mert ezek soraiban román, szerb, szlovák, egyszóval olyan forradalmárok is részt vettek, akik saját népükhöz is közvetíteni tudták a társadalmi, tehát teljes nemzeti felszabadításra törekvő elképzeléseiket.

Egyes történetírók, akik az 1918. december 1-vel kialakult, a nemzeti elnyomás alóli jogos felszabadulást eredményező állapotokat az 1919. április 16-án meginduló imperialista támadással egy szintre szállítják le, minduntalan arra hivatkoznak, hogy a magyarországi politikai életben még a polgári forradalom után sem akadtak olyan pártok, amelyek a területi integritás elvetésével közeledtek volna az együtt élő népek problémáinak végleges megoldásához. Megfeledkeznek arról, hogy 1918 novembere óta igenis működött olyan párt, amely a nemzeti kérdést nem a területi integritás és a nemzeti kizárólagosság alapján, hanem az együttélés tényét is figyelembe vevő internacionalista szemlélet követelményei szerint közelítette meg. Pedig ez a párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja a nem magyarok felé is hallatta szavát: „Nem azért vagyunk a világon, hogy a bojárok szolgái legyünk és a magyar, orosz, szerb és más paraszt- és munkástestvéreinkre lőjünk — írta a KMP Nagyváradon megjelenő lapjának, a Foaia Țăranuluinak 1919. március 7-i száma a népek közötti gyűlölködéssel foglalkozó cikkében. — Csatlakozzunk hozzájuk, a szegényekhez, a szerencsétlen sorsúakhoz és kisemmizettekhez!"

És amilyen mértékben ez a csatlakozás realitássá kezdett válni, olyan mértékben nőtt az újonnan létrejött polgári államok vezető köreinek hajlandósága arra, hogy a kezdeti jogos lépéseket jogtalan intézkedésekkel diszkreditálják. A szerepek kezdtek felcserélődni: a nemzeti elnyomás alól felszabadult államok vezető körei vállalkoztak arra, hogy egy hódító háborúban való részvételükkel szerezzenek jogcímet az egyébként a wilsoni elvek szerint is képtelennek tűnő területi követeléseikhez, s azután egy újfajta nemzetiségi elnyomás rendszerét honosítsák meg. Az antant pedig 1919 első hónapjaiban annál reálisabban és határozottabban számolt ezekkel a felajánlkozásokkal, minél inkább aggasztónak ítélte meg a magyarországi forradalmasodó helyzetet. Minél inkább tartott a forradalmasodó Magyarországnak szomszédaira gyakorolt hatásától, annál jobban szorítja is össze fojtogató hurokként az 1918 novemberi demarkációs vonalat.

Az antant és a későbbi kisantant vezető köreinek érdekei mindinkább találkoztak és az 1919. március 20-i Vix-jegyzék már az érdekek egyesítésének jegyében született meg.

Ma már eléggé közismertek Tanácsmagyarország kormányának azon intézkedései, amelyekkel az együtt élő népek viszonyát és a területén élő nemzetiségi lakosság egyenjogúságát kívánta rendezni. Széltében-hosszában idézik például a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának 3. §-át, amely ezeket a szándékokat határozottan és egyértelműen megfogalmazta: „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége. A Tanácsköztársaság külpolitikája a világforradalom segítségével el akarja érni a dolgozók világának békéjét. Békét akar minden hódítás és hadikárpótlás nélkül, a dolgozók önrendelkezése alapján. A világháborút előidéző imperializmus helyett a Tanácsköztársaság a világ proletárjainak egyesülését, szövetségét, a dolgozók nemzetközi tanácsköztársaságát akarja. Ezért ellensége a kizsákmányoló háborúnak, a népek minden elnyomásának és leigázásának." Ismeretes a dolgozók jogairól szóló fejezet 14. szakasza is: „A Tanácsköztársa-

Digitized by Google

ság nem ismer faji vagy nemzeti különbségeket. Nem tűri a nemzeti kisebbségek bármilyen korlátozását. Mindenki szabadon használhatja anyanyelvét, és minden hatóság köteles a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén kiállított hozzá tartozó beadványt elfogadni, és mindenkit saját anyanyelvén meghallgatni és vele tárgyalni!"

Mégis, az ismert tények és adatok ellenére, a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi háborújával kapcsolatosan az utóbbi időben olyan furcsa vélemények jelentek meg, amelyekre röviden ki kell térnünk. Ezek szerint a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi háborúja Szlovákia és a többi elszakadt terület visszaszerzésére irányult, és így az önrendelkezési jog megsértését jelentette. Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja azokat a tényeket, amelyek az általa kifejtett képbe nem illeszkednek bele. Meg sem említi például, hogy ezt a háborút nem a Tanácsköztársaság kezdte, hanem mások kényszerítették rá. Már azok az intézkedések is előrevetették a későbbiek során bekövetkezett események árnyékát, amelyekkel a környező államok királyi és burzsoá kormányai március 21. után igyekeztek megszűrni a proletárforradalomnak néveikre kisugárzó hatását. Majd amikor már azt gondolták, hogy népeiket immunissá tették a szocialista forradalom eseményeivel szemben, április 16-án ők adtak parancsot csapataiknak a demarkációs vonal átlépésére, a támadásra. Ennek okait már kifejtettük. Annak az önrendelkezési elvnek, amely az egykori nemzetiségek jogos elszakadási és önállósodási törekvésének 1918 végéig alapjául szolgált, semmi köze sincs az illető kormányok 1919. március 21-e előtti s utáni ellenforradalmi lépéseihez. Ez most már nyílt, az antant jóváhagyásával indított imperialista háború volt.

A Tanácsköztársaság álláspontja az 1918 decemberéig végbement nemzeti önállósodás és a területi integritás kérdésében a támadás ellenére egy jottányit sem változott. Idézzünk ennek igazolására két fontos dokumentumot. „A magyar forradalmi szovjetkormány nevében van szerencsém kijelenteni — olvasható Kun Bélának a román kormányhoz intézett üzenetében, amelyet a bukaresti Dimineata 1919. május 6-i száma is közölt —, hogy mi az Önök által felállított összes nemzeti és területi követeléseket hajlandók vagyunk teljesíteni. Az első magyar kormány ezen követeléseket nem akarta teljesíteni, és a történelmi jog, vagyis a további elnyomás alapján állott. Mi, azonnal uralomra jutásunk után ezen elveket félretettük, és azóta kijelentettük, hogy nem állunk a területi integritás elvének alapján. Ezennel újból tudtukra adjuk, hogy az összes nemzeti és területi igényeket feltétel nélkül elfogadjuk. Ezzel szemben követeljük, hogy az ellenünk megkezdett ellenségeskedéseket azonnal szüntessék be, belügyeinkbe senki be ne avatkozzék... Azok az osztályok, amelyek a maguk testvérnépeinek itteni nemzeti és kulturális törekvéseit megakadályozzák, egyben a mi népünk munkásosztályának is hóhérai voltak." Ugyanezt erősíti meg a Tusar csehszlovák miniszterelnökhöz július 27-én intézett magyar jegyzék, amelyben Kun Béla visszautasítja a csehszlovák nacionalisták vádjait, majd megállapítja: „A Magyarországi Szocialista Szövetség Tanácsköztársasága nem szól bele egyik állam belügyeibe sem... Nem áll tőlünk mi sem távolabb, mint az a törekvés, hogy valamely nemzetet nemzeti szabadságától megfosszunk... Kérdezze meg minisztertársát, dr. Sróbár Lőrincet, kérdezze meg Ohlinka András rózsahegyi plébánost, akikkel együtt ültünk a magyar osztályállam börtönében, vajon lehetséges-e, hogy én egy olyan állam kormányában helyet foglaljak, amelytől még csak távol is megállhat a nemzeti elnyomás szándéka..."

Digitized by Google

Hogy ezeket az elveket a háború nehéz körülményei között a tanácskormány milyen következetességgel igyekezett megvalósítani, arról a nemzetiségi tömegekre gyakorolt vonzása tanúskodik. A román forradalmi tanácsok Nagyváradon működő központi tanácsának tevékenysége vagy a Szlovák Tanácsköztársaság létrejötte is igazolja, hogy a gyorsan változó világ a nemzeti kérdésben is olyan új dimenziókat vetett fel, amelyek képesek voltak a polgári megoldás szükségszerű ellentmondásainak kiküszöbölésére. De az önrendelkezési jog akceptálásából, a népek internacionalista szövetségének megteremtésére irányuló következetes álláspontból nem következett a rablóháború előtti kapituláció. A Tanácsköztársaság azzal a támadással szemben ragadott fegyvert, amelynek semmi köze nem volt az önrendelkezési elvhez. Az a körülmény, hogy a háború első szakaszában a támadás előtti vonalon túlra vetette vissza ellenségeit, nem területszerző szándékairól tanúskodik, hanem a fegyveres osztályháború követelményeiből adódott.

Ezen a ponton felmerülhet a kérdés: az önrendelkezési jog megnyilvánulásának tekinthető-e a Vix-jegyzék és e jog megsértése volt-e a Tanácsköztársaság önvédelmi fegyveres harca? A néphatalom megvédése minősíthető-e agresszív, imperialista lépésnek, vagy azoknak a fellépése, akik az oroszországi és magyarországi szocialista forradalom hadseregeinek találkozását az önrendelkezési jog nevében eltorlaszolták? E kérdésekre választ ad az, hogy Lenin a Tanácsköztársaság háborúját „egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háború"-nak nevezte.

Nem polgári értelemben vett nemzetek háborúja folyt itt, hanem az osztályháborúnak egy olyan fegyveres ütközete, amelyben a fő frontvonalak kristálytiszta elhatárolódását a terep sajátos osztályviszonyai nehezítették, és az a történelmi fejlődés, amelynek néhány ellentmondására e cikkben már utaltunk. Az egyik oldalon azok az erők sorakoztak fel, amelyek a forradalmi Magyarországot védték, a másikon azok, amelyek ellene támadtak. S az erők ilyen kialakulásában nem a nemzeti hovatartozás, hanem az osztályálláspont tudatossága volt a meghatározó tényező.

A helyes felismerés kezdett utat törni magának. A magyar Vörös Hadseregben szlovák, cseh, román, szerb, orosz internacionalisták is harcoltak. A nemzeti önállósághoz jutott népek körében is hódított a proletárszolidaritás eszméje, az az eszme, amely ekkor is a végleges nemzeti felszabadítás legfontosabb feltételének bizonyult. Csehországban, Szlovákiában, Jugoszláviában szaporodtak az effajta állásfoglalások. Romániában július 21-én a bukaresti, galaţi, brassói, iaşi, kolozsvári, petrozsényi néptömegek megmozdultak, a Tanácsköztársaság védelmében. „Az idegeneket védelmezitek!" — ezzel igyekeztek homlokukra sütni a nemzetietlenség szégyenbélyegét. Nekik válaszolva írta Al. Oprescu a Socialismul hasábjain: „Ami a hazafiságot illeti, ki a hazafi, ők, akik burzsoá-imperialista kormányokat akarnak Oroszországban s Magyarországon, vagy mi, akik nem imperialista, köztársasági munkáskormányokat akarunk?"

Valóban: mialatt a környező államok proletariátusának nem jelentéktelen harci osztagai a szocialista forradalom hadállásainak védelmére sorakoztak fel — felismerve saját társadalmi és teljes nemzeti felszabadulásuk zálogát is — a burzsoá kormányok reakciós csapatai nemcsak a forradalom vérbefojtásához, hanem a Magyarországon végbemenő reakciós politikai fordulathoz is hozzájárultak. A Magyarországot megszálló reakciós hadseregek például 1919 augusztusa és októbere között egy olyan kormányzat hatalomra juttatásán fáradoztak, amely — Brătianu szavaival — „a haza bizalmát élvezi, és a vállalt kötelességeket teljesíti".

Digitized by Google

A sors iróniájának tűnhet, valójában azonban az osztályerők könyörtelen logikájából következett, hogy a magyarországi erőviszonyoknak a szélső jobboldali erőcsoportok javára történt eltolódásában részt vállaló megszálló hadseregek kormányai megkapták azt a Horthy Miklóst, aki huszonöt évig a szomszéd népek elleni nacionalista uszítás hírhedt alakja volt. Azok pedig, akikre rákényszerítették Horthyékat, a forradalmi napok alatt egyik röpiratban idézett román közmondáshoz igazították lépteiket: „a vizek lefolynak, de a kövek megmaradnak".

1918—1919 eseményei bebizonyították, hogy a világ munkásainak forradalmi egysége, minthogy az a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának internacionalista programját is tartalmazza, fontosabb és alapvetőbb emelője a nemzeti felszabadulás ügyének, mint bármely ország burzsoáziájának nacionalista alapon összeeszkábált egysége. Olyan tanulság ez, amely a későbbi időszakokban sem veszítette el érvényét.

Ferenczy Béni: Leány szobra

Digitized by Google

DR. TAR IMRE

A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről

A termelőszövetkezeti elnököket joggal tartják a mai falu központi alakjainak. A közvélemény sokat foglalkozik velük, és különbözőképpen ítéli meg őket. Az elnökök valóban nem egyformák, így eltérőek a velük kapcsolatos személyes tapasztalatok, s az irodalom, a sajtó, a rádió, a televízió stb. szintén különböző képet alakít ki róluk. Ez természetesnek tekinthető mindaddig, amíg az egyes esetekből nem vonunk le valamennyi elnökre vonatkozó általános következtetést és a közvélemény nem egy-egy újsághír alapján ítél. Sajnos, ezzel ma még elég gyakran találkozunk. Ehhez az is hozzájárul, hogy minden tsz-elnökre kiterjedő, átfogó elemzés csak most készült. A közelmúltban fejeződött be egy széles körű és alapos vizsgálat, amely a valóságnak megfelelő tájékoztatást nyújthat a termelőszövetkezeti elnökök politikai, erkölcsi és anyagi helyzetéről. E vizsgálatnak a többségre jellemző tényei alapján már le lehet vonni olyan általános következtetéseket, amelyek a párt, a munkásosztály, a közvélemény számára is reális tájékoztatást nyújtanak, bár természetes, hogy az általánosan jellemző fő vonások nem vonatkoztathatók külön-külön is minden egyes termelőszövetkezeti elnökre.

A termelőszövetkezeti elnökök társadalmi-politikai helyzete

A termelőszövetkezeti elnökök rendszerünk *új vezető rétegéhez tartoznak*, s történelmi jelentőségű változást szimbolizálnak: azt, hogy falun is győzött a szocialista forradalom. A szocializmus győzelmeként kialakult kollektív gazdaságok vezetői *a dolgozó nép legjobb fiai;* legfőbb feladatuk a szocialista fejlődés, a termelőszövetkezeti parasztság érdekeinek szolgálata.

A termelőszövetkezet *vezetője és törvényes képviselője az elnök;* a szövetkezeti tagok közgyűlésen, minősített többségi szavazattal, titkosan választják meg őt. A termelőszövetkezet elnöke *köteles* beszámolni tevékenységéről a vezetőségnek, a vezetőség munkájáról pedig a közgyűlésnek. Az elnökök elévülhetetlen érdemeket szereztek a szövetkezeti mozgalom fejlesztésében, a nagyüzemi gazdálkodásnak és vezetésnek, a parasztság új életformájának kialakításában. Szerepük a szövetkezeti vállalatszerű gazdálkodás körülményei között még tovább növekszik.

A termelőszövetkezeti elnököknek csaknem 90 százaléka az új körülmények között is *megfelel* az elnöki tisztség ellátására, vagy rövid idő alatt *alkalmassá tehető erre;* hű a szocializmus ügyéhez, jártas a gazdálkodásban, a szövetkezet vezetésében, és sikeresen valósítja meg a párt politikáját a szövetkezetekben. 10—12 százalékuk azonban nem tudja megoldani a megnövekedett feladatokat, nem tudja az igényeknek megfelelően szolgálni a szövetkezeti tagság érdekeit; ezért *a szövetkezeti tagság lecseréli őket.* Többéves tapasztalat

Digitized by Google

szerint az elnökcserék nagyobb része indokolt és minőségi javulást eredményezett. Az elnökök 48 százaléka öt évnél, s ennek 10 százaléka tíz évnél hosszabb ideje tölti be az elnöki tisztséget.

Jó hatása van annak, hogy a szövetkezeti tagok újabban *kétharmados többségű titkos szavazással* választják az elnököt. Ez is arra ösztönzi az elnököket, hogy közvetlen kapcsolatban legyenek a szövetkezeti tagokkal, és jobban törődjenek az eredményesebb gazdálkodással. A titkos szavazás *fontos politikai tényezővé vált:* segítette a legjobb vezetők megválasztását, a szövetkezeti tagok akaratának érvényesülését; újabb bizonyítéka annak, hogy a szövetkezet a tagoké, hogy ők a szövetkezet gazdái.

Esetenként azonban a szövetkezeti demokrácia *helytelen alkalmazása* is tapasztalható. Voltak olyan szövetkezetek, amelyek a kétharmados többségű titkos választás miatt nyolc-tíz menetben sem tudtak elnököt választani, vagy különféle mesterkedésekkel, a tagság tájékozatlanságát kihasználva, vagy erőszak alkalmazásával választottak elnököt.

A termelőszövetkezeti elnököknek 26,2 százaléka *pártonkívüli.* A pártonkívüli elnökök tevékenysége olyan, amely igazolja a párt politikájának helyességét, indokolja a beléjük vetett bizalmat. Többségük magáévá teszi és eredményesen alkalmazza a szövetkezetben a párt politikáját. A pártonkívüli elnökök általában elérik azokat az eredményeket, amelyeket a párttag termelőszövetkezeti elnök. Az elnöki tisztség jó nevelő iskola számukra, s többen közülük kérték felvételüket a pártba.

A szocialista típusú vezető számára *nélkülözhetetlen a párt ideológiájának, a marxi—lenini eszméknek az ismerete.* Az elnökök nagy többsége érzi is ennek szükségességét és igyekszik azon, hogy bővítse ideológiai, politikai ismereteit. Öthónapos és ennél magasabb pártiskolai végzettséget az elnökök 35,3 százaléka szerzett, és jelenleg 5—6 százalékuk tanul ilyen fokon. Szervezett pártoktatáson kívül önképzés útján is sokan szereznek ideológiai, politikai ismereteket, s ezeket jól hasznosítják munkájukban. Az elnökök többsége *politizáló ember,* aki elnöki megbízatását politikai tisztségnek is tekinti. Legtöbbjük fontos szerepet tölt be a falu, a járás, a megye, egy részük pedig az ország társadalmi és politikai életében, részt vesz a politika kialakításában. Sokan közülük két-három, vagy még több társadalmi tisztséget viselnek. A megbízatásokat szívesen vállalják, és nagyobb részük eleget is tesz kötelezettségeinek. Az elnököknek csak egy kisebbik része az, aki *nem érdeklődik az ideológiai, politikai kérdések iránt,* nem folytat politikai munkát. Ezek úgy gondolkodnak, hogy ők gazdasági vezetők, a politikai munka végzése pedig kizárólag a pártszervezet feladata.

A termelőszövetkezeti elnökök számára fontos a *szakmai műveltség is és ennek rendszeres gyarapítása.* Helytelen volna azonban olyan követelményt támasztanunk, hogy csak az lehet szövetkezeti elnök, akinek közép- vagy felsőfokú szakképesítése van. Ez korlátozná a szövetkezeti demokráciát, és nem felelne meg annak a szövetkezeti sajátosságnak sem, hogy az elnök elsősorban az *azonos jogú tagok választott vezetője.* Arra ösztönözzük azonban a termelőszövetkezeti elnököket, hogy törekedjenek megszerezni a vezetéshez szükséges szakmai ismereteket. Az utóbbi években növekedett az elnökök szakmai műveltsége s jelenleg 56,9 százalékuknak van közép- vagy felsőfokú szakképesítése. Többen nehéz munkájuk mellett levelező úton szereznek végzettséget. Érdeklődnek az új iránt és eredményesen alkalmazzák a fejlettebb, modernebb eljárásokat, az új technikát. Az iskolán kívüli önképzés, a tanfolyamok, a gyakorlati tapasztalatok stb. eredményeképpen a közép- vagy felsőfokú

Digitized by Google

iskolát nem végzett elnökök többségének is megvannak a szövetkezeti kollektíva vezetéséhez szükséges ismeretei, s ezt kiegészíti az a körülmény, hogy a termelőszövetkezetek nagyobb részében már van szakember a szakmai feladatok ellátására.

A gazdaságirányítás új rendszere alaposabb közgazdasági, agrár- és szövetkezetpolitikai képzettséget igényel az elnököktől. Nagyon fontos a jó üzleti érzék, a gyors tájékozódásnak, a lehetőségek és tartalékok felismerésének és kihasználásának képessége. Az elnököknek lenini értelemben vett jó kereskedővé kell válniuk. Meg kell tanulniuk szocialista módon kereskedni, kihasználni a piaci igényeket és lehetőségeket, szükségletre termelni. *A népgazdasági és az üzemi érdekek helyes összehangolása* és érvényesítése fontos feladatuk az elnököknek és egyik fő kritériuma a vezetés színvonalának.

A termelőszövetkezeti elnökök többsége *eredeti foglalkozása* szerint földműves, fizikai munkás volt, a vezetést munka közben kellett megtanulniuk. Elősegítette ezt politikai és szakmai műveltségük gyarapodása, a szövetkezeti demokrácia, korábbi osztályhelyzetük. A pártszervezetek, a párt- és állami szervek sok segítséget adtak a szocialista vezetési stílus kialakításához.

Az elnökök többsége szocialista típusú, jó vezető. Szoros kapcsolatot tartanak a szövetkezeti tagokkal, nem szakadtak el tőlük szemléletükben és életmódjukban. Munkájukkal, magatartásukkal tekintélyt szereztek maguknak s a közös érdekeknek megfelelően együtt dolgoznak a szövetkezeti tagokkal, akik elfogadják és támogatják az ő vezetésüket. Többségük meggyőzéssel, a közgyűlésen elfogadott elvek alapján, türelmesen, demokratikus eszközökkel vezet. Egyre ritkább az erőszakos, a parancsolgató, a hatalom pozíciójából basáskodó elnök, bár ilyen is akad még; ezeket azonban a tagság előbb-utóbb leváltja.

A termelőszövetkezeti elnökök erkölcsi helyzete

Az elnökök döntő többsége *a szocialista erkölcs normái szerint él*, jó példát mutat a munkában, a magánéletben, s szocialista szellemben neveli a szövetkezeti tagokat és családját. Munkájuk mennyisége, minősége, színvonala, népgazdasági hasznossága kiemelkedő. Nagy intenzitással dolgoznak, az élen járnak a munka megkezdésében és utolsók a munkanap befejezésében. Munkaidejük — éves átlagban — napi 12—13 óra. (A gyenge termelőszövetkezetek elnökeinek megterhelése még ennél is nagyobb.) Munkamoráljuk jó hatást tesz a tagok munkafegyelmére, mert így megvan az erkölcsi alapjuk, hogy másoktól is jó munkát igényeljenek.

A termelőszövetkezeti elnökök gazdasági, társadalmi és politikai tevékenységük, magatartásuk miatt *köztiszteletben állnak a szövetkezeti tagság előtt.* Többségük a szövetkezeti gondok mellett a tagok családi és egyéni problémáinak megoldásával is törődik. Lehetőségeihez képest emberségesen gondoskodik az erre rászorultakról, főleg az idős szövetkezeti tagokról, igyekszik igazságos döntéseket hozni és nyugodt légkört teremteni. Nekik maguknak viszont *gyakran kell elviselniük önérzetüket és becsületüket sértő, valótlan híreszteléseket,* sokszor zaklatják őket jogtalanul.

Akadnak olyan elnökök is, akik esetenként erkölcstelen, laza, a szocialista típusú vezetőhöz méltatlan magatartást tanúsítanak. Ennek leggyakoribb formája a hatalommal való visszaélés, az önteltség, a bizalmatlanság, a gondatlanság, a közös tulajdon megkárosítása, az italozás, családjuk és a szövetkezeti tagok nevelésének elhanyagolása, szervezetlenség, a lazaság megtűrése, az ellenőrzés elmulasztása.

Digitized by Google

A *morális hibák forrása* általában az egoizmus, a kispolgári szemlélet, a politikai és általános műveltség alacsony színvonala. Az erkölcsi lazaságok gyakran a családi élet felbomlására, a szövetkezet károsodására, bírósági ítéletekre és a hibákat elkövetett elnökök leváltására vezetnek. 1964. január 1. és 1967. december 31. között a bíróságok 266 termelőszövetkezeti elnököt ítéltek el jogerősen. Bár ez a szám az elnököknek csak 9,4 százaléka, mégis igen magas arány, még akkor is, ha a bűntettek többsége nem tartozik a súlyosak közé. A bűncselekmények között megtalálható az ellenőrzés elmulasztása, a bizonylati fegyelem hiánya, az erkölcsi lazaság, az önzés, a felelőtlenség, a tsz érdekeinek téves felfogása, a hiánygazdálkodás „kiskapuinak" keresése, a túlzott reprezentálás, a közlekedési kihágás, a munkavédelmi, tűzbiztonsági, egészségügyi előírások be nem tartása stb.

A bűncselekmények száma megyénként nagyon eltérő. Ahol érettebb a termelőszövetkezeti tagság, ahol érvényesítik a szövetkezeti demokráciát és nagyobb figyelmet fordítanak az ellenőrzésre, ott a bűncselekmény is kevesebb. Az új termelőszövetkezeti törvény és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának a belső ellenőrzés megjavításáról szóló irányelve a tanács- és a pártszervezetek nevelő, ellenőrző munkájának erősítése jelentős mértékben hozzájárul a bűncselekmények csökkentéséhez.

A bűncselekmények évről évre jelentős mértékű csökkenést mutatnak. Nyolc megye adatai szerint 1964—65-ben 51, 1966—67-ben 32 elnököt ítéltek el jogerősen a bíróságok. A helyzetet az is javítja, hogy a Minisztertanács és a MÉM rendeletben szabályozta a termelőszövetkezeti személyzeti munkát. Az elnökök erkölcsi bizonyítvány beszerzésére vannak kötelezve; a járási tanácsok ellenőrzik ezt, s most már a szövetkezetek vezetőségei is jobban megkövetelik. Ennek ellenére 150 termelőszövetkezeti elnök még nem mutatott be erkölcsi bizonyítványt, többségük eddig még nem kérte, egy részük pedig büntetett előélete miatt nem kaphatja meg.

Az összességükben jogos és igazságos eljárásokon kívül az elnökök indokolatlan zaklatása is tapasztalható. Szabolcs megyében például 52 esetben indult meg büntetőeljárás termelőszövetkezeti elnökök ellen, de ebből 28-at már a nyomozás időszakában meg kellett szüntetni. Az is előfordult, hogy egy termelőszövetkezeti elnök egy hónapot töltött előzetes letartóztatásban, a sajtó is elmarasztalta őt mint szemfényvesztőt, korrupt egyént, a bíróság azonban nem találta bűnösnek, felmentette a vád alól, s az illető ma is becsületesen dolgozó szövetkezeti elnök.

Sok a szabálysértési és bírságolási eljárás, a közlekedési, munkavédelmi, tűzrendészeti és egészségügyi előírások végrehajtásának elmulasztása miatt. Pest megyében például a vizsgált négy év alatt 437 ilyen eset volt. Az ilyen ügyek többségében a termelőszövetkezetek és az elnökök nem felelősek, mert nincs meg az anyagi és egyéb feltétele annak, hogy megteremtsék az előírások szerinti körülményeket. Az illetékes állami szerveknek tehát jobban figyelembe kellene venniük az objektív lehetőségeket.

A termelőszövetkezeti elnökök anyagi helyzete

A lakosság körében sok szó esik az egyes osztályok és rétegek, a vezetők és beosztottak jövedelmi szintjének és arányának alakulásáról. A *kirívóan magas jövedelmeket* leginkább a termelőszövetkezeti elnököknek tulajdonítják; sokak szerint ők a legjobban fizetett vezetők az egész országban. Ennek bizonyítására konkrét példákat is idéznek. Ezeknek némelyike talán meg is

Digitized by Google

felel a valóságnak, de *semmiképpen sem jellemző a termelőszövetkezeti elnökök összességére.*

A munka szerinti elosztás szocialista elve szerint az elvégzett munkát mennyisége, minősége, társadalmi fontossága és hasznossága szerint kell díjazni. Az elnökök a falu, az üzem vezetői, többségüknek személyes jövedelme arányos kiemelkedő mennyiségű és minőségű, társadalmilag hasznos munkateljesítményével, s anyagi helyzete arányos a falu gazdasági, társadalmi, politikai életében betöltött szerepével. Életszemléletük és életmódjuk sokat fejlődött, előnyösen változott; általában jó körülmények között élnek, s nincsenek anyagi gondjaik.

Az elnökök munkadíjazási rendszerét az új termelőszövetkezeti törvény szabályozza. Ennek megfelelően az elnök munkadíját a közgyűlés határozza meg. A munkáért való részesedés nagyobb részét — általában 80 százalékát — garantálják és év közben rendszeresen fizetik, a többit az év végén, zárszámadáskor, a gazdálkodás eredményességétől függően egyenlítik ki. Az alapjavadalmazás mértéke úgy alakul ki, hogy függ a szövetkezet termelési értékének, gazdálkodási eredményének és a tagok részesedésének színvonalától. A prémium általában a gazdasági eredményekhez, a bevételi terv teljesítéséhez, a tagok részesedésének alakulásához van kötve. Az alapjavadalmazás azonban összegszerűen is meg van határozva, a prémiumra vonatkozóan pedig csak elvek vannak; az összegszerű alakulás gyakran nézeteltéréseket okoz, mert a prémium magas. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa — helyesen — azt ajánlja, hogy a prémium összege ne haladhassa meg az alapjavadalmazásként felvett összeg 50 százalékát.

A termelőszövetkezeti elnököknek a közös és a háztáji gazdaságból származó *havi jövedelme országos átlagban 4764 forint.* A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának irányelvei szerint az tekinthető helyesnek, ha az elnök alap- és kiegészítő részesedése eléri a 3000 forintot, de nem haladja meg a 6000 forintot. Indokolt esetben személyi fizetést is meg lehet állapítani. Jelenleg az elnökök 70,1 százalékának a jövedelme e két értékhatár között van, 24,9 százalékuknak a jövedelme azonban nem éri el a 3000 forintot, s mindössze az elnökök 5 százalékának van 6000 forintnál nagyobb jövedelme. Gyakran mégis *ebből általánosítanak minden elnök jövedelmére.*

Az elnökök munkadíjazásának rendszere és színvonala összességében biztosítja a megfelelő szintű anyagi érdekeltséget. De az egyes elnökök jövedelme közötti *szintkülönbségek nagyok,* nagyobbak, mint ez indokolt volna. Ebben a differenciáltságban visszatükröződik az adott terület, illetve termelőszövetkezet helyzeti előnye, kedvezőbb talajviszonyai, éghajlati, piaci, szállítási stb. feltételei is, de sok benne a szubjektív elem is. Nem mindenütt veszik ugyanis figyelembe az irányelveket és a törvényes előírásokat. A nagyarányú szintkülönbségeket például az is mutatja, hogy Budapesten az elnökök átlagos havi jövedelme 9528 forint, Komárom megyében 6000 forint, Fejér megyében 5980 forint, de Somogy megyében csak 3633 forint, Zala megyében csak 3755 forint. 281 elnöknek 2000 forint alatt van a havi jövedelme, 146-é pedig 6000 forint felett.

A termelőszövetkezeti *elnökök* és a szövetkezeti *tagok* jövedelmi színvonala között *általában nincs feszültség.* Ez azonban nem azt jelenti, hogy mindenütt rendben van minden. Egyes megyékben és termelőszövetkezetekben az indokoltnál nagyobb a jövedelmi szintkülönbség a vezetők és a szövetkezeti tagok részesedése között. Budapesten például a szövetkezeti tagok jövedelme 22,5 százaléka az elnökök jövedelmének, Borsod megyében 21,6 száza-

Digitized by Google

léka. Budapesten magas az elnökök jövedelme, s mégis itt ez kisebb gondot okoz, mint Borsod megyében, mert a budapesti tagok átlag jövedelme is havi 2113 forint. Borsod megyében nem magas a termelőszövetkezeti elnökök jövedelme, mégis nagyobb a feszültség, mint Budapesten, mert a borsodi tsz-tagok jövedelme alacsony: havi 970 forint.

Általános következtetésként le lehet vonni azt, hogy *a szövetkezeti elnökök jövedelme megfelelő színvonalon áll.* A termelőszövetkezeti tagoknak a közös és háztáji gazdaságból, valamint a földjáradékból származó jövedelme országos átlagban havi 1674 forint, ez 35,1 százaléka az elnökök átlagos jövedelmének. Ezt az arányt jónak lehet tartani. (A minisztériumi iparban a munkások és alkalmazottak az igazgatók havi jövedelmének 29,4 százalékát kapják, a mezőgazdaság állami szektorában 32,8, a szövetkezeti iparban 38,4 százalékát.)

A termelőszövetkezeti elnökök — a társadalmi munkára fordított időt leszámolva — évente mintegy 3500 munkaórát teljesítenek. Egy 12 órás munkanapra számított átlagjövedelmük tehát 196 forint, egy munkaórára 16 forint. A termelőszövetkezeti tagok a közös és a háztáji gazdaságban országos átlagban évente mintegy 230 tízórás (288 nyolcórás) munkanapot, 2300 munkaórát teljesítenek. Az egy szövetkezeti tagra jutó, a közös és a háztáji gazdaságból, valamint földjáradékból származó átlagjövedelem egy tízórás munkanapra 87 forint, egy munkaórára 8,7 forint. Ezen az átlagon belül a szövetkezeti tagoknál nagyobb a jövedelem differenciáltsága, mint az elnököknél. Ez jelentős feszültségeket hord magában, bár bizonyos ösztönző hatást is tesz.

A társadalmi juttatás rendszere és színvonala a termelőszövetkezeti tag elnököknél ugyanaz, mint a tagoké, a kihelyezett elnököknél pedig ugyanaz, mint a munkásoké és alkalmazottaké. A szövetkezeti tagság társadalmi juttatásainak színvonala jelentősen fejlődött, de még mindig elmarad a bérből és fizetésből élőké mögött.

■

A termelőszövetkezeti gazdaságok az elnökök irányításával, a tagság szorgalmas munkájával dinamikusan növelik termelésüket és munkájuk termelékenységét. Többségük sikeresen alkalmazza a gazdasági reform elveit, s az új termelőszövetkezeti törvény szellemében tevékenykedik. A szövetkezeti mozgalom a párt IX. kongresszusán elfogadott agrárpolitikának megfelelően fejlődik. Mindez azt is jelenti, hogy a termelőszövetkezeti elnökök teljesítik megbízatásukat, eredményesen szolgálják a népgazdaság, a termelőszövetkezeti parasztság érdekeit.

Digitized by Google

MIKLÓS PÁL:

Szakszerűtlen jegyzetek a tárgy- és környezetkultúráról

A szakember és a laikus

Mindenkit, aki valaha is belepillantott az urbanisztika, a tárgyformálás, az ipari esztétika, az iparművészet elméleti kérdéseibe, örömmel tölthet el az, hogy a Társadalmi Szemle komoly figyelmet szentel ezeknek a kérdéseknek. Kitűnő szakemberek írásait olvashattuk itt: Granasztói Pálét, amelyben az *építészeti* környezet megteremtéséről s ennek *gyakorlati* lehetőségeiről és gondjairól esett szó, majd Pogány Frigyesét, amelyben a *tárgyi* környezet elméleti vonatkozásairól s az embernek a környezethez való viszonyáról kaptunk fontos ismereteket. Akik a cikkeket írták, s akik elsősorban örülnek neki, valamilyen minőségben szakemberek tehát, foglalkoznak a téma valamelyik oldalával gyakorlatban vagy elméletben.

De vajon csak szakembereknek szólnak-e ezek az írások? Mit szólnak hozzá a többiek? Azok, akik — mint Granasztói írja — naponta találkoznak a leírt jelenségekkel, tárgyakkal, épületekkel, de ez a találkozás még nem biztosítja számukra az összefüggések felismerését és tudatosítását? Azok, akiknek — mint Pogány jegyzi meg — rossz szerszám jutott s bosszankodnak miatta munka közben, de nemigen jutnak el annak belátásáig, hogy a használhatatlan tárgy voltaképp emberellenes? Az építészeti és tárgyi környezet mindannyiunk életéhez szolgáltatja az anyagi keretet, mindenki ebben él, mindenki ezt használja, s ki van téve hatásainak. Közülünk azonban csak kevesen szakemberek valamilyen minőségben, a többiek, az óriási többség, a környezetkultúra használói (és fogyasztói) laikusok. Csak használjuk ezt környezetet, de ritkán kíséreljük meg áttekinteni összefüggéseit és hatásait, bonyolult rendszerét és speciális kérdéseit. Holott minden egyes tárgy és épület csak része, eleme egy hatalmas, nehezen kiismerhető gépezetnek, amely láthatatlan és megfoghatatlan módon működik. Hogy egyáltalán van, arra inkább csak üzemzavar esetén figyelünk fel, vagy akkor, amikor úgy érezzük, beleütközünk, akadályoz valamiben: csendet áhítunk és ránk bömböl egy zsebrádió, szeretnénk odasétálni a szökőkúthoz és elénk áll egy forgalmas úttest tiltó táblával, egy szép utazásra gyűjtünk és hűtőszekrényt *kell* vásárolni a pénzen...

A modern civilizáció áldásai *az embertől elidegenült dolgok hálójaként, az elgépiesedett kultúra misztikussá növelt fantomjaként* terebélyesednek ki a mai polgári irodalomban. A francia irodalom egyik irányzata, az *„új regény"*, ennek a víziónak a nyomása alatt művészi programját a dolgok világának leírására szűkíti: nem mer többre vállalkozni, mint hogy leírja a látható, az érzékelhető

Digitized by Google

felületet, azt a világot, amelyben az ember is a tárgyak egyikévé szürkül. A *strukturalizmusnak* egyik áramlata a tudományban jut hasonló következtetésekre; nem ítélhetjük másként azt az egzaktság nevében hirdetett törekvést, amely szerint az összefüggések rendszere, embertől függetlenül működő gépezete a tudomány által megközelíthető legfontosabb vagy egyedüli tárgy. Még inkább jellemzi ez a fajta önkorlátozás *a polgári szociológiát:* ha igyekszik is a polgári világ összefüggéseit, ok-okozati viszonyait feltárni, a gépezet motorját kiismerhetetlennek vagy befolyásolhatatlannak ítéli, s az embert csak annak áldozataként vizsgálja. A tömegközlési eszközök által közvetített kultúra és a technikai civilizációval elárasztott társadalom megfigyelésében, leírásában gondos elemzéseket produkálnak, de az orvoslás tekintetében többnyire fatalisták. S a mostanában divatossá lett *futurológusok* (a jövendő fejlődés útját számítgatók) a társadalom elgépiesedésének és a gépek hatalma alá kerülésének egyre ijesztőbb és feltartóztathatatlannak vélt folyamatát festegetik olvasóik elé. A mai technikai fejlődés üteme alapján azt jósolják, hogy hamarosan elő lehet állítani kis méretű, de hatalmas erejű tömegpusztító fegyvert. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a társadalom szükségképp egyre inkább gépek megfigyelése (kép- és hangrögzítő, illetőleg továbbító berendezések) és ellenőrzése (elektronikus agyakban tárolt adatok) alá fog kerülni, hiszen csakis ez a totális kontroll óvhatja meg az emberiséget az önpusztítástól, e fegyverek illetéktelen felhasználásától. De nemcsak az ilyen regénybe illő víziók, hanem *a jelen és a közeljövő konkrét panaszai is* — a nagyváros helygondjai, takarításának, vízellátásának, közlekedésének egyre súlyosbodó problémái — elég ijesztő képet mutatnak: a pesti aluljárók és a párizsi vásárcsarnok gondjai különböző fokon jelentkező, de lényegében azonos gyökerű urbanisztikai jelenségek.

Az ilyen riasztó víziók bennünk ösztönösen is szenvedélyes ellenkezést keltenek (jellemző példája ennek Déry kísérteties látomása a jövőről). Ilyen fejlődési perspektívára *nem lehet igent mondanunk.* Ellenkezésünknek azonban nemcsak érzelmi, hanem elvi, elméleti alapja is van: *épp azért akarunk szocialista társadalmat, hogy az ember kiteljesedését, emberi lehetőségét biztosítsuk.* A szocializmus eszméinek emberközpontúsága itt annyit jelent, hogy olyan világot kell építenünk, amelyben a gép, az eszköz, a tárgy elidegenedését megszüntetjük, s az emberi lényeg kiteljesedését épp a gépek és a tárgyak uralmunkba szorításával valósítjuk meg.

Aggódni persze van okunk nekünk is. Ha a közeli jövőben nem is látszik komoly veszélynek a gépek uralma, ha a mi technikai fejlettségünk szintje egyelőre egészen más gondokat rejteget is, az ilyen veszélyek ellen nem lehet elég korán kezdeni a védekezést. Már most úgy kell fogadnunk ezt a technikai fejlődést, hogy *kezdettől mi legyünk az urai, irányítói: mi szabjuk meg útját, tendenciáit.* Ezért nagyon fontos a környezetkultúrával foglalkoznunk, hiszen környezetünket ez a technikai fejlődés hozza létre vagy alakítja át.

Olyan tudomány azonban, amely *életünk egész anyagi keretét, tárgyi környezetét* egységes nézőpontból mérné fel, nincsen. Granasztói utalt arra, hogy az urbanisztika kérdéseinek vizsgálatához egész sor tudományt és technikát kell segítségül hívni: az építészet konkrét feladatain kívül a dolgok gazdasági, igazgatási, egészségügyi, demográfiai, lélektani, szociológiai vonatkozásait

Digitized by Google

is figyelembe kell venni. A szakember erre rákényszerül: a tervező építész hozzá sem tud kezdeni munkájához e szakterületek gazdáinak megkérdezése nélkül. Szakemberek együttműködése, esetleg kollektívája — az urbanisztika bizonyos értelemben éppen ezt a szervezést jelenti elméletben is, gyakorlatban is. Ha a környezetkultúrának egységes és önálló tudománya ninos is, *egyre inkább van és hat szemlélete és igénye: a környezet tervezői körében.*

De nem a laikusok körében, nem a környezet használói között. A környezet használata *közvetlenül nem igényli és nem is teszi lehetővé az egész áttekintését,* legfeljebb egy részlet ismeretét. A mozdonyvezetőnek elég a vasút rendszerét ismernie, a gépkocsivezetőnek pedig a közúti közlekedés szisztémáját. Lakni és építkezni lehet a „lakógép" és az építkezési felszerelések ismeretének hiányában is. Pontosabban: e nélkül csak hálni, tartózkodni a lakásban és táplálkozni lehet. Emberhez méltó módon lakni, kulturáltan étkezni: ehhez *ismerni kell a megfelelő eszközöket.* S éppen ezt jelenti a környezet kultúrája! Nem a szakember kultúráját — az szakma. Hanem a laikusnak, a környezet használójának a kultúráját: azt, hogy a használó és fogyasztó ismeri és értékeli az eszközöket, tudja, mire valók ezek, hogyan működnek és miféle szellemi értékeket rejtenek. Erről az oldalról, a használat oldaláról is érdemes szemügyre venni a környezetkultúrát.

Életünk és környezetünk

Ha a környezetkultúra kérdéseit át akarom tekinteni, akkor előbb — bármily nehéznek látszik is — meg kell kísérelnem *a környezetet, mint egészet* felvázolni. Ehhez az egyik lehetséges rendező elv: a környezetkultúrát anyagi, tárgyi objektumok összességeként veszem. Ha ezt az egészet *funkciójában* akarom látni, akkor az emberi élettevékenységből indulhatok ki. Abból, hogy az emberi élet átlagos keresztmetszete, amelyet élettani adottságaink és a nap járása ritmizálnak, *három fő tevékenység-szférát mutat: munka — szabadidő — regenerálódás.* Ezek nagyjából három egyező részre osztják a huszonnégy órás életegységet.

A három szféra *tárgyi keretét* adják a különböző célokra szolgáló építmények és ezek berendezései, felszerelései. Ezek a keret-egységek társadalmi szervezetüket tekintve két típusba választhatók szét: vagy *egyéni,* vagy *kollektív* jellegűek; ez a jellegük ugyancsak meghatározza a tevékenységek tárgyi kereteit. A munka szférájának egyéni típusú kerete például a műhely, a műterem, a dolgozószoba, de ilyen a gépkocsivezető mozgó fülkéje is. Vannak olyan munkák is, amelyek egyéniek, de nincsenek meghatározott tárgyi (ember alkotta) kereteik: a traktoros, a pásztor, az erdész s egy sor más mezőgazdasági munkás tevékenysége egyéni jellegű és természeti környezetben (terepen) folyik. A munka szférájának kollektív, s különösen magas szervezettségű keretei a gyárak, a laboratórium jellegű üzemek (és kutatóintézetek), továbbá a hivatalok és a különféle (oktatási, egészségügyi, kulturális stb.) intézmények.

A három tevékenység-szférát pedig a *közlekedés* csatornái kötik össze — ezúttal tehát nem mint munkahelyek, hanem olyan tárgyak és helyek, amelyeknek a szerepe éppen a tevékenység-szférák összekapcsolása, s használói passzívak.

Digitized by Google

Sémánk (pedig korántsem elég részletes) elképzelhetetlenül sok rubrikát igényelne, ha a megnevezett konkrét keretek tárgyi felszereléseit akarnánk megjelölni. (Ilyen áttekintést adnak például a nagy univerzális áruházak katalógusai, amelyekben a bútortól kezdve a horgászfelszerelésig és élelmiszerig minden megtalálható.) A séma itt *eligazodásra való*, s arra — úgy gondolom — megteszi, hiszen az alapkeret helyes, csak kiegészítéseket igényel.

Emberi tevékenységek szférái és típusai

közlekedés	Munka		közlekedés	Szabadidő		közlekedés	Regenerálódás	
	egyéni	kollektív		egyéni	kollektív		kollektív	egyéni
	műhely műterem gépkocsi természeti terep	gyár laboratórium hivatal intézmény: iskola könyvtár múzeum kórház üzlet		lakás természet utca	sportpálya klub színház mozi szórakozóhely		lakás víkendház üzlet (a bevásárlás, mint a regenerálódás stb. tárgyi feltételeinek beszerzése)	szálloda üdülő kórház étterem

Lehetséges azonban, hogy a séma *arányai* már ma sem megfelelők, máris elavultak. A városi dolgozók fél évszázada érvényes életrendje napjainkban máris átalakulóban van: az ötnapos munkahét következtében. A munkaidő és az emberi erő igénybevétele általában csökken, s egyre növekszik a szabad idő. Ha ehhez hozzávesszük a „meggyorsult idő" s a további gyorsulás lehetőségeit, akkor arra kell gondolnunk, hogy az emberi élettevékenységek megszervezésében a közeljövő legsúlyosabb problémáját *a szabad idő s annak ésszerű kihasználása jelentheti*. Máris elgondolkodtató összefüggéseket lehet felfedezni a szabad idő növekedése és a bűnözés, különösen a fiatalkorú bűnözés statisztikájának alakulása között. Ezek figyelmeztetnek arra, hogy az a szabad idő, amellyel az ember nem tud mit kezdeni, társadalmilag veszélyes tevékenység (vagy semmittevés) forrása lehet, azt mondhatjuk, társadalmilag veszélyes idővé válhatik.

Arra lehet gondolnunk, hogy erre a megnövekedett szabad időre éppen a „meggyorsult idő" következtében felhalmozódott *ismeretanyag* fogja bejelenteni igényét. A szabadidő-többlet a modern technika eredménye, a modern technikának pedig további fejlődéséhez (megmaradásához) arra van szüksége, hogy használói (és fejlesztői), az emberek, folytonosan tanuljanak, az iskola elvégzése után is bővítsék és átrendezzék ismereteiket. Azaz: a szabadidő-többletet le fogja kötni *a tanulástöbblet igénye*. Nos, a környezetkultúra mindenfajta tervezésének, számbavételének figyelemmel kell lennie *a lehetséges változásokra*, az olyanokra, amelyek a szabad idő megnövekedéséből vagy az idősebb korosztályok, az eltartottak számának statisztikailag növekedő tendenciájából adódnak. A mi sémánkat is ezeknek a figyelembevételével kell szemlélni: szem előtt tartva azt, hogy csak a jelen keresztmetszetét adja, amelybe

Digitized by Google

még bele kell vetíteni a hosszmetszetet, és az ennek változásaiból, mozgása ritmusából adódó arányeltolódásokat is.

Ebből a sémából nem derül ki, hogy *milyen társadalom embereinek* a tevékenységét szemlélteti. Ilyen szempontból tehát teljesen formális. Úgy vélem, *a formális séma tartalmáról* is kell itt néhány szót szólni, bár ezt már a legszívesebben ismét szakemberre bíznám. Annyit mindenesetre megkockáztatnék, hogy általánosságban két fő tartalmi összetevője van ennek az életkeretnek: az egyiket *az emberek birtokában levő technika* adja, a másikat pedig *az emberek szervezete* (másképp *a termelőerők és a termelési viszonyok).* Hogy milyenek a tárgyi elemei ennek a tevékenységkeretnek, az egyrészt attól függ tehát, milyen technikai színvonalú tárgyakat tesz lehetővé az adott anyagi alap (ipari fejlettség). Másrészt attól is, hogy *milyen az a társadalmi szervezet,* amely előállítja és használja azokat, milyenek a céljai, az eszméi ennek a társadalomnak. A keret egyes elemei azonosak is lehetnek két különböző társadalmi rendszerben, *a döntő az, hogy kit szolgál az egész keret,* s ez megszabja az egész keret szervezeti felépítését és szervezett egységként való működését is. Tehát azt is, hogy a tárgyi világ megállíthatatlanul „elidegenedik-e" az embertől, vagy pedig az ember, a társadalom emberi céljainak alávetve, szolgává szelídülve működik.

Tartalmi tényezői okozzák a keret változásait. Változnak *a kereten belüli tárgyrendszer elemei is, felhasználásuk célja is.* Az ipari fejlődés újat produkál a tárgyak technikai színvonalában: egyes tárgyakat halálra ítél, másokat újakkal helyettesít, s egészen újakat is bevezet. A keret mint séma, csak lassan változik, legalábbis mai tapasztalataink szerint. Konkrét szervezete, felhasználásának módja azonban mássá lehet: a kapitalista rendet felborítja egy forradalom, s megindul a szocialista társadalom szervezése, ennek során módosul, változik a tárgyrendszer is. Ez megy végbe nálunk is. A részben öröklött *tárgy- és környezetrendszert is alakítjuk, formáljuk* céljaink szerint, és kiépítjük azt a tárgyi világot, amely minket, a szocialista társadalmat szolgál.

A tárgyak funkciója

Az emberi tevékenységszférák tárgyi kereteit, az építményeket és felszerelésüket napjainkban kivétel nélkül *szakemberek* csoportjai készítik. Hogy a tárgy betöltse társadalmi funkcióját, hogy tehát megfelelő keretet vagy eszközt szolgáltasson az egyéni vagy kollektív emberi tevékenységnek, ahhoz az kell, hogy jól működjék. Erről gondoskodik a szakember, amikor megtervezi, a másik, amikor elkészíti, a harmadik, amikor működésbe helyezi vagy állandóan működteti a tárgyat. Mindehhez bizonyos ismeretekre, a tárgynak és működésének ismeretére van szükség: szakismeretekre.

A tárgyak azonban azzal még nem tudják betölteni szociális funkciójukat, hogy jól működnek: egy autósztrádára tervezett, nagy sebességű, lapos gépkocsi nem funkcionálhat jól egy tsz-elnök birtokában, aki dűlőutakra is kénytelen behajtani. A tárgy működéséhez használójának nem annyira a működésre magára, mint inkább valamilyen tágabb látókörbe illeszthető tudásanyag szükséges. Attól nem fog jobban menni a dolog, hogy elnökünk ismeri a négyütemű benzinmotor működését. A használónak, a laikusnak tehát nem annyira szakismeretekre (részben ezekre is), mint inkább *funkcionális ismeretekre* van szüksége: pontosan olyan összefüggésekre, vonatkozások ismeretére, amelyeket környezetkultúra néven foglalunk össze.

Digitized by Google

A szakismereteket tanítják: a társadalom közvetlen érdekei létrehozták a szakismeretek biztosítását szolgáló intézkedéseket (iskolák, vizsgák stb.). A funkcionális ismereteket azonban *nem tanítják intézményesen.* Nem is kell feltétlenül tanítani őket. Egy gyári öltöző, egy hivatali közlekedőfolyosó vagy iskolai illemhely használata, úgy tűnik, magától értetődő és természetes tevékenység, amelyhez semmiféle magyarázat nem kell, ezt mindenki magától tudja, illetve spontán módon, utánzással elsajátítja. Mégsem egészen így áll a dolog: tanúsíthatja ezt a kisiskolások pedagógusa, aki az első napokban kénytelen módszeresen elmagyarázni az iskolába kerülő gyerekeknek (sőt bemutatni nekik és gyakoroltatni velük) az iskolai terek, helyiségek és felszerelések használatát. De tapasztalhatja az is, aki a hivatalában naponta találkozik a folyosót eltorlaszoló szekrényekkel, ládákkal: aki azokat oda rakta (vagy rakatta), nincs tisztában a folyosó használatával. A gyári öltözőt pedig voltaképp csak akkor lehet funkcióját betöltőnek tekinteni, ha az ún. fekete-fehér öltöző (bányákban), amelyben fürdő választja el a szennyes munkaruhát a (viszonylag) tiszta utcaitól. Hogy környezetünk funkcionális ismerete mennyire nem magától értetődő dolog, azt legjobban a naponta ismétlődő, mindenki által tapasztalható jelenetek tanúsítják: a villamosok, autóbuszok járatlan (s nemcsak falusi) utasai, akik a kocsi közepterébe kirakott lábbal, kényelmesen elterpeszkedve üldögélnek, míg a pesti türelmetlenség vagy humor kegyetlen módszereivel rá nem ébresztik őket arra, hogy az a tér nem az ő személyes kényelmükre, hanem az utasok belső közlekedésére szolgál.

A környezetkultúra csakis akkor „kultúra", ha *a tárgyak jóságán, használhatóságán kívül a használók kultúráját is jelenti.* A tárgyak helyes használata a kulturált használat alapja, s ez lényegében nem más, mint a tárgyak funkcionális ismerete, ennek készsége. A társadalom gyakran megérzi a tárgyak funkcionális ismereteinek hiányát. Hogy a tanításra milyen módokat válasszunk, az nehéz kérdés. Elsősorban a környezet maga nevel, nevelnek — ha drágán is — a tárgyak. Van más mód is. A rendőrség például egy időben a szemetelők szigorú megbírságolásával nevelte a pesti járókelőt az utca helyes használatára. Ma már a társadalmi igény iskolai tantárggyá tette a közlekedési szabályok ismeretét. Az idős hölgyeket, akik még nem tanultak KRESZ-t az iskolában, s akik még véletlenül sem a zebrán kelnek át — rossz lábuk ösztönzi őket az odáig vezető tíz méternyi többlet megtakarítására — már legfeljebb egy csikorogva fékező autó, rosszabb esetben egy baleset fogja megtanítani az utca helyes használatára.

A tárgyak olykor *kegyetlenül visszaütnek,* bosszút, esetleg végezetes boszszút állnak rajtunk a helytelen használatért. A spontán okulásra azonban, amelyet sokszor a tárgyak bosszúja valósít meg, nagyon drága és kockázatos volna mindent rábíznunk. Vannak országok, ahol az iskolában az állami adminisztráció szervezetét és a benne való eligazodást is tanítják. Nálunk egyelőre csak a legveszélyesebb „üzem", a közlekedés tanítása vonult be az iskolába. A környezet tárgyainak bonyolultabbá, technikailag fejlettebbé válása, amely napról napra érezhető, azt igényelné, hogy előbb-utóbb (inkább előbb, mint később), sort kerítsünk rá, hogy a környezet tárgyait és funkcionális összefüggéseiket megismertessük az iskolában Ez azonban csak egyik módja annak, hogy megelőzzük és elkerüljük a tárgyak „hatalmának" kialakulását.

Az iskola természetesen ma is tanít *részismereteket* a környezetkultúra megismeréséhez. De lehetőséget még a mai túlterhelés mellett is látok a továbbfejlesztésre: a *politechnikai oktatásnak* — amely jogos társadalmi igény kifejezője, de lényegében ma is megoldatlan, szervezetlen és esetleges, ötletszerű

Digitized by Google

tantervvel dolgozó, s ezért rosszul kihasznált iskolai elfoglaltság — a *környezetkultúra oktatása* adhatna igazi tartalmat és rendszerességet. De erről már másnak, szakembernek kellene szólnia, akárcsak a környezetkultúra funkcionális ismereteinek egy másik nagy lehetőségéről, a *barkácsolásról*, ennek támogatásáról és ellátásáról.

A tárgyak jelentése

A környezetkultúra áttekintésének egy másik rendező elve az lehet, hogy nem a tárgyi világot és ennek funkcionális viszonyait (mintegy a környezetkultúra tartalmát), hanem *a tárgyakban magukban és használatukban jelentkező esztétikumot* (mintegy a tárgyi világ megformáltságát és használati formáját) helyezzük előtérbe. Itt is az *emberből* indulhatunk ki, az ember esztétikai képességeiből és igényeiből, abból, ami az embert az őt körülvevő tárgyi világhoz kapcsolja érzékei és az érzékelés szellemi értékei segítségével. Hangsúlyoznom kell, hogy az előző, funkcionális szemlélet is, ez az esztétikai szemlélet is *önmagában egyoldalú*. Csonkaságát semmiképp sem abszolutizálhatjuk, hiszen csak a kényelmesebb megfigyelés kedvéért választottuk mintegy feltételesen ketté a bonyolult kölcsönhatásban, de mindig szerves egységben ható környezet tartalmára és formájára. A következőkben sem feledkezhetünk el arról, hogy *a tárgy esztétikuma éppúgy függ funkciójától és működésétől, amint funkciója is függ esztétikumától.* A csunya tárgy voltaképp rossz tárgy, csakhogy valami okból esztétikai vonatkozásban feltűnőbb ez a tulajdonsága. Csúnyasága olyan funkcionális hibát rejt, amely közvetve, esztétikai hatásában mutatkozik meg; rossz voltát ezért csak nehezen, lassan, áttételesen ismerhetjük fel.

A környezetkultúrában *kitüntetett szerep jut a látás kultúrájának,* emellett nagy szerephez jut benne még a tapintás és a mozgásérzékelés is. Némi szükséges egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a környezetkultúra esztétikai tekintetben két fő ágra, *a vizuális és a plasztikus objektumok* ágára osztható. Vagyis olyan tárgyakra, amelyeknek a legtisztább, legsűrítettebb esztétikai megjelenése a vizuális, illetve a plasztikai művészetben tanulmányozható. A környezetkultúrában a tisztán vizuális tárgyak köre nagyon szűk (ide tartozik a plakát, a képes folyóirat, a könyv, a foto, továbbá minden tipográfiai termék); a legtöbb tárgynak (pl. az említettek közül leginkább a könyvnek) a plasztikai tulajdonságai éppoly fontosak, mint a látással érzékelhető vonásai. Mégis el szoktuk választani a kettőt, épp a tudatos elemzés és értékelés érdekében. Az olyan összetett tárgykomplexum, mint a város esetében például a *városkép* elnevezéssel jelölt esztétikai élménytől vizuális jellegű szépséget várunk. Ugyanakkor a várostól *plasztikai* szépséget is igénylünk: a terek és tömbök belülről és közelből, közvetlenül érzékelhető ritmusát, arányát, sőt a tárgyfelületeken (pl. az úttesten, épületeken) tapintható esztétikumot is.

A tárgykultúra esztétikájának ma már, részben függetlenülve a művészi kultúra esztétikájától, *megvan a kialakult elmélete és gyakorlata.* Igen jelentős kutatóintézetek foglalkoznak ezzel szocialista országokban is (pl. a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában). Nálunk, sajnos, az utóbbi időben visszamaradt ennek a tudománynak a művelése, pedig a kezdeményezében előkelő helyünk volt. (Az Iparművészeti Tanács egy évtizeddel ezelőtt a maga minőségében úttörő vállalkozás volt.) A tárgykultúra esztétikájának vannak nálunk tapasztalt szakemberei, ők többet tudnának mondani róla. Van azonban a tárgyak esztétikájának egy másik oldala is, erről szeretnék szólni.

Digitized by Google

A környezetkultúra tárgyai, az élet, a különböző emberi tevékenységek keretei és eszközei *nemcsak funkciójuk, gyakorlati hasznuk és működésük révén vannak jelen világunkban, hanem jelentésük által is.* Minden tárgy, még ha nem vagyunk is közvetlen és gyakorlati kapcsolatban vele, *mond nekünk valamit*, üzenetet tartalmaz. Azt könnyű belátni, hogy a plakát üzenetet hordoz — többnyire rajta van nyelvi jelekkel is. Időnkint még arra is hajlamosak vagyunk, hogy eltúlozzuk a tárgyak üzeneteinek jelentőségét vagy irányát. A feltűnő különcségek esetén sokan hangoztatják azt, hogy egy nyakkendő, egy fotel, egy cipőfazon vagy egy evőeszköz egy réteghez, egy életformához való tartozást mutat, illetve az odatartozás vállalását. (Rossz emlék már csupán az az idő, amikor a csőnadrág az imperializmus előtti behódolást „jelentette".)

A vulgarizálás és a bosszantó leegyszerűsítés sem riaszthat el attól, hogy kimondjuk: a tárgyaknak *van jelentésük.* Közvetlen politikai jelentésük persze csak igen ritkán, mondhatni kivételes esetben. Éppen az jellemző a tárgyak jelentésére, hogy egyrészt összetett, többszörös, másrészt nem egyértelmű és közvetlen, hanem *többféleképp értelmezhető, közvetett, rejtett.* A tárgyak jelentése oly sokféle lehet, hogy számbavenni nagyon nehéz. Van *történeti* jelentésük: egyes tárgyakat történelmi jelentésükért őrzünk meg (vízimalmok, szélmalmok, régi edények). A magánélet tárgyai közül ezt a „történelmi" jelentést az emléktárgy hordozza. Leginkább nyilvánvaló a tárgyak *szociológiai* jelentése. az autó bizonyos társadalmi réteghez való tartozást is jelent, az írógép, a gázöngyújtó hasonlóképp (valamikor a golyóstoll önmagában is hordozott konkrét szociológiai információt, ma már minőségi jegyei — márkája, ára — hordozzák ezt). A legtöbb tárgy *közgazdasági* jelentése is jól látható: áruk, minőségük által az ipar és a kereskedelem struktúrájára vonatkozólag informálnak (a benzinkút éppen úgy, mint a fóliába csomagolt félkészétel). Építészektől hallani: „mutasd meg lakásodat, megmondom, ki vagy"! Ma már eléggé köztudomású, hogy egy lakás berendezése sok mindent elárul tulajdonosának anyagi helyzetéről, ízléséről, műveltségéről, pszichikumáról, sőt egyet-mást még morális felfogásáról is. Természetesen nem szabad szó szerint vennünk ennek a hatásvadászó kijelentésnek a tartalmát: azok az információk, amelyeket a tárgyakból nyerhetünk, csak kellő mennyiségű adat összevetése esetén adnak tudományosan értékelhető adatot, azaz csak statisztikailag érvényesek.

Egyetlen tárgy vagy építmény önmagában tehát nem meghatározott, egyre nem mondhatjuk rá, hogy milyen politikai berendezkedésű társadalomra jellemző. Ez annyit is jelent, hogy szocialista tárgy vagy épület nincsen, de *a tárgyak és építmények rendszere,* a tárgyak funkcionális és esztétikai, szociális és pszichikai, technikai és kereskedelmi (gazdasági) viszonylatainak struktúrája, szerves összefüggésrendszere igenis *lehet szocialista:* nem az dönti el a kérdést, hogy a tárgy személy szerint kit, hanem az, hogy tárgyak rendszereként milyen társadalmat szolgálnak. A személygépkocsi nálunk mostanában válik a társadalom számára hasznos, közlekedést fejlesztő tényezővé, azaz a szocialista tárgykultúra elemévé — még tíz évvel ezelőtt is fényűzést, kivételes helyzetet jelentett.

A tárgyak jelentései közül az esztétikai jelentés azért fontos, mert *közvetve is, közvetlenül is hatást gyakorol a használóra.* Az emberek, amikor a tárgyakat maguknak kiválasztják, lényegében két dolgot néznek: hogy jól működjék és hogy tetszetős külseje legyen. Ez a közvetlen hatásuk. A közvetett hatás bonyolultabban érvényesül. A tárgy esztétikuma, esztétikai jelentése ugyanis *a társadalom értékrendjébe tartozik.* Hogy egy társadalomban az egyének és a csoportok mit tartanak esztétikai értéknek, az attól is függ, mit tartanak anyagi

Digitized by Google

értéknek, erkölcsi értéknek, ez pedig része és függvénye a társadalomban uralkodó ideológiának. Így aztán a tárgyak, amelyeket használunk, a ruhadarabok, amelyeket viselünk, továbbá azok a tárgyak és építmények, amelyekkel egy kollektíva látja el magát, esztétikai jelentésükkel tulajdonosaik vagy használóik ízléséről, azaz esztétikai felfogásáról, értékrendjéről s ezen keresztül ideológiájáról is vallanak. Nem egyértelműen és közvetlenül persze: a többi jelentéssel együtt és a rendszer egészének összefüggéseiben. Aligha kétséges a nem szakember előtt is, hogy a Centroszojuz épülete, a húszas évek munkásklubjai a Szovjetunióban, azután a klasszicizáló épületek egész sora, s most a Kreml kongresszusi palotája esztétikumuk által éppúgy összefüggenek a dogmatizmus előtti, alatti és utáni ideológiával, mint a mi ötvenes évekbeli épületeink és legújabb építészetünk eredményei. Nem technológiai különbségek ezek, hanem az esztétikumban megnyilvánuló *ideológiai változások*. Fontos tényező az ilyen tárgyak által közvetített ízlésnevelés visszahatása az esztétikai tudatra s ezen át *az egyes ember és a rétegek tudatára*. Ez a hatás észrevétlen, de meglehetősen mély és tartós: a korosztályok ízlés-elkülönülése vall róla legbeszédesebben. Persze nagyon jó volna, ha az ízlés és az ideológia, az ízlés és a tárgykultúra összefüggéseiről, s ezen belül pl. az irodalmi ízlés és a tárgykultúra kölcsönhatásáról valamilyen megbízhatónak, hitelesnek minősíthető vizsgálat alapján konkrétabb és következtetések levonására is alkalmas képünk volna. A szociológia bizonyára segít majd ebben; egyelőre azonban be kell érnünk általánosságokkal.

* * *

A tárgyak hatása alól senki sem vonhatja ki magát. Lehet nem olvasni, nem járni színházba, múzeumba, kiállításra, de tárgyak és építmények nélkül nem lehet élni. Ha ezt végiggondoljuk, egy furcsa ellentmondásra bukkanunk: *a kivétel nélkül mindenkit, az egész társadalmat hatásába vonó tárgyakkal esztétikai vonatkozásban, kevesebbet törődünk*, mint a lényegesen kisebb körben ható, nagy eszmei értékű műalkotásokkal. Hadd figyelmeztessek ennek magyarázatául egy körülményre, amely ebben az összefüggésben alapvető. A környezet- és tárgykultúra alapja, *a gazdaság, ezen belül is elsősorban az ipar struktúrája és színvonala*. A mi ipari termelésünk jelenlegi fejlettsége és fejlődési üteme történelmileg is meghatározott, s ezt az utóbbi, immár szocialista húsz év által is megszabott keretet nem lehet elhanyagolnunk. Ha elhanyagolnánk, könnyen arra a veszélyes útra tévednénk, amelyre a kínaiak: ha nem tudunk szocialista gazdaságot teremteni, akkor csak a fejekben csinálunk szocializmust.

Bizonyos mértékig elkerülhetetlennek látszik mai helyzetünkben az is, hogy neveléssel próbálunk segíteni a tárgykultúra fogyatékosságain, s az is, hogy nem becsüljük annyira — pl. esztétikai vonatkozásban, művelődéspolitikai tényezőként stb. — a környezet és a tárgyak szerepét, mint amennyire ezt fejlődésünk prognosztikája megkövetelné. Csak arra kell ügyelnünk, hogy nézeteink ne merevedjenek meg, hogy ne tekintsük ezeket a szükségszerű jelenségeket *abszolút érvényűnek*. S az a puszta tény, hogy ezek a tárgy- és környezetkultúrát érintő kérdések egyáltalán nyilvánosság elé kerülnek manapság, önmagában is azzal biztat, hogy nem fogjuk elmulasztani azoknak a problémáknak az elméleti kidolgozását, amelyek ma még csak elméleti problémaként jelentkeznek.

Digitized by Google

Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa

Január 3. és 6. között tanácskozott Bécsben az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa. A tanácskozáson elsősorban és túlnyomórészt a nemzetközi munkásmozgalom vitás problémái, s ezek kapcsán személyi kérdések állottak előtérben. Mindez érthetően ráirányította az osztrák és a nemzetközi közvélemény érdeklődését az OKP helyzetére. A polgári és a szociáldemokrata sajtó természetesen a maga szemszögéből, egyoldalúan, s gyakran elferdítve, a negatívumokat eltúlozva értelmezi a rendkívül éles vitákat, a párt belső nehézségeit. Ugyanilyen természetes, hogy a kongresszus marxista elemzését a kommunisták fogják elvégezni. Még mielőtt ez az alaposabb, sokoldalú és illetékes elemzés megtörténnék, mi csupán arra törekszünk, hogy tájékoztassuk az olvasót a kongresszus előzményeiről, lefolyásáról és határozatairól.

●●●

Az Osztrák Kommunista Párt 1965 májusában tartott XIX. kongresszusát a pártban sokan (amint ezúttal is elmondották) az OKP „huszadik kongresszusának" tekintették. E tanácskozás hirdette meg a pártnak a szocializmushoz vezető sajátos osztrák útról szóló alapelveit, azt, hogy az OKP nem a gazdasági válságokra, a munkásosztály elnyomorodására orientálódik. „Forradalmi részcélokat tűz maga elé, amelyeknek elérésével, a szocializmushoz vezető békés úton korlátozzuk a nagytőke hatalmát" — mondotta akkor Muhri elvtárs. Az OKP nézete szerint Ausztria úgy lép majd rá a szocializmushoz vezető útra, hogy több párt lesz a politikai küzdőtéren. Hogy azonban a széles tömegek magukévá tegyék a társadalom szocialista átalakításának eszméjét, meg kell győzni őket: a szocializmus újakat ad a már meglevő demokratikus szabadságjogokhoz és vívmányokhoz.

A párt részben új, fiatal erőkkel látott hozzá sok tekintetben új politikája megvalósításához. Johann Koplenig elvtárs, az OKP négy évtizeden át volt vezetője (aki a közelmúltban hunyt el), kérte, ne jelöljék újra a politikai bizottságba. Utódja a párt elnöki tisztében Franz Muhri elvtárs lett. A ma 44 éves, egykori stájerországi ifjúmunkás Muhri az antifasiszta ellenállási mozgalom résztvevője volt, majd 1945 után különböző pártfunkciókat töltött be. Az új KB 86 tagja közül 32-en akkor először kerültek be a vezető testületbe.

A tapasztalatok szerint a párt megfiatalított vezetése és új célkitűzései sem változtatták meg érdemileg azt a nehéz helyzetet, amelybe az OKP már az előző években jutott. Taglétszáma és a tagság aktivitása, általában a párt politikai befolyása csökkent, s ezt a többi között a különböző választásokon elszenvedett vereségek is mutatták. A taglétszám a hatvanas évek elején 42 500, a XIX. kongresszus idején 36 500, a XX. kongresszusra 32 000 körül volt. A tagság nagy többsége az idősebb nemzedékekből kerül ki, a fiatalok aránya rendkívül alacsony.

Digitized by Google

A XIX. pártkongresszus a szociáldemokrata balszárnnyal megteremtendő akcióegységre, a reakciós veszély elleni közös fellépésre orientálódott. Ennek jegyében az 1966-os parlamenti választásokon az OKP csak egyetlen választókerületben, a bécsiben állított önálló jelöltet, a többiben a szociáldemokrata jelöltek támogatására hívta fel szavazóit. A köztársasági elnökválasztáson is a szociáldemokrata jelöltet támogatták a kommunisták. Ez utóbbin a baloldal alkalmi és a szociáldemokraták által hivatalosan nem igényelt akcióegysége Franz Jonas győzelmét hozta. A parlamenti választásokon azonban fordított volt a helyzet, s reálisnak látszik az az értékelés, hogy a polgári Néppártnak éppen a szociáldemokraták „kommunistabarátságára" hivatkozva és a „vörös Népfront" veszélyével riogatva sikerült (1945 óta először) megszereznie magának az abszolút többséget, korábbi koalíciós partnerei, a szocialisták, ellenzékbe vonultak.

Már a választási taktika is élénk vitákat okozott a pártban. Újabb, hasonlíthatatlanul nagyobb és máig is tartó vitahullámot indítottak el a csehszlovákiai események. Az OKP sajtója, vezetőinek megnyilatkozásai 1968 januárjától fogva a legmelegebben üdvözölték a csehszlovákiai fejlődést. Hivatkoztak arra, hogy a két ország munkásmozgalma és pártja közötti régi és különösen szoros kapcsolatokból, a szomszédságból s a két fejlett ipari állam rokon vonásaiból eredően az OKP számára rendkívül fontosak a CSKP eredményei, tapasztalatai a január utáni időszakban.

Az OKP Központi Bizottsága múlt év augusztus 22-i, majd szeptember 14-i határozata elítélte az öt szocialista ország katonai akcióját, s a többi között azt javasolta: üljön össze a nyugat-európai kommunista pártok tanácskozása. Az osztrák polgári sajtó, a rádió és a tv — amely azelőtt agyonhallgatta a kommunisták megnyilatkozásait — ezúttal tág teret adott a Csehszlovákiáról szóló megnyilatkozásoknak. Így interjút készített Ernst Fischerrel, a XX. kongresszusig a párt központi bizottságának tagjával, aki szélsőségesen és kifejezetten ellenségesen bírálta a szocialista országokat, személy szerint elsősorban az SZKP vezetőit. Fischer interjúja a nyugatnémet tv révén is a legszélesebb nyilvánosságot kapta, sok nehézséget okozva ezzel az illegális német kommunista pártnak. Feltűnést keltett a Tagebuch, az osztrák kommunista értelmiségiek egy csoportjának folyóirata is. A lap értelmiségiek, köztük a KB öt tagja által aláírt nyilatkozatot közölt, amely szintén a kommunista pártokban szokatlan durva fogalmazásban bírálta a csehszlovákiai katonai fellépést.

Ebben a különböző okokból igen feszült párton belüli helyzetben kezdődött meg a XX. kongresszus előkészítése. A KB október végén vitaanyagot tett közzé, amelyről igen széles körű demokratikus vita indult meg, a párt szervezeteiben és sajtójában. Amint a Volksstimmében közölt kereken 200 hozzászólás is mutatta, a pártaktíva többsége a nemzetközi kérdések, mindenekelőtt a csehszlovákiai események és következményeik megvitatását kívánta. Jóval kevesebben szóltak a vitában a párt munkájáról, az osztrák belpolitikai helyzet problémáiról, s az ilyen irányú hozzászólások tekintélyes része is a pártvezetés, vagy egyes személyek bírálatára szorítkozott.

A kongresszuson, mint a Központi Bizottságnak Muhri elvtárs által beterjesztett beszámolója mutatta, a pártvezetés igyekezett módosítani ezen az arányon. A referátum első, kisebb része foglalkozott a nemzetközi helyzettel, ezen belül a csehszlovák kérdéssel, nagyobb része a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól szólt. (A beszámolót tükröző határozatot később ismertetjük.)

A tanácskozás polemikus légkörének kialakulásához hozzájárult, hogy a küldöttek kongresszusi mappája egy sor, részben egymásnak ellentmondó határozati javaslatot és más anyagot tartalmazott. A legnagyobb feltűnést Ernst

Digitized by Google

Fischernek a delegátusokhoz intézett levele keltette. Ebben közölte, hogy rossz egészségi állapota miatt nem vesz részt a kongresszuson, s javasolta, hogy nemcsak ő, hanem minden idős pártvezető vonuljon vissza. (Fischer 69 éves). Levelének második részében ismét szélsőségesen támadta a Szovjetuniót. A levél mellett az egyik bécsi kerületi pártkonferencia határozata feküdt, amely javasolta a kongresszusnak: ne elégedjék meg azzal, hogy Fischer kora miatt válik ki a központi bizottságból; az is szükséges, hogy állást foglaljon, s elhatárolja magát Fischer felfogásától és kijelentéseitől, tv-interjúitól, cikkeitől. A konferencia résztvevői azt is szükségesnek tartják — mondta e határozat —, hogy a központi bizottságnak ne legyen olyan tagja, aki Fischer vagy a Tagebuch augusztus 21. utáni vonalát helyesli vagy támogatja.

A beszámolót követő két és fél napos vitát lényegében ezek az egymással szemben álló pozíciók határozták meg. A küldöttek és a felszólalók egy része a párt „megújítását" hirdette, összekapcsolva ezt a „csehszlovákiai beavatkozás", a Szovjetunió és más szocialista országok, valamint pártjaik politikájának általában éles bírálatával. Nézetük szerint az OKP csak akkor dolgozhat eredményesen a jövőben, ha „maradéktalanul autonóm álláspontot" foglal el. E vonatkozásban bírálták az SZKP és az OKP küldöttsége között decemberben Moszkvában folyt tárgyalásokról kiadott közleményt, mert ez — véleményük szerint — részben módosította az OKP Központi Bizottságának a csehszlovák kérdéssel kapcsolatban hozott korábbi határozatait. A felszólalóknak ez a csoportja bírálta a kongresszus előkészítésének és lefolytatásának módszereit is. Nézetük szerint már a küldöttválasztó konferenciákon „manipuláltak" a kongresszusi delegátusok kiválasztásánál, s a felszólalók kijelölésénél is célzatos szabálytalanságok voltak tapasztalhatók — mindkét esetben a jobboldal rovására.

E csoport szónokai közül a legélesebben Theodor Prager beszélt, akinek felszólalása szinte teljes egészében a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió és az NDK elleni kirohanás volt. Több delegátus javasolta, hogy kérjenek bocsánatot ezért a testvérpártok küldötteitől. Ez meg is történt, a küldöttek túlnyomó többségének helyeslésével. (A kongresszuson az SZKP, az Ausztriával szomszédos országok, így hazánk és mind a két Németország testvérpártjainak, a francia és a svéd kommunista pártnak a küldöttsége vett részt.) Franz Marek, a politikai bizottság tagja, a párt elméleti folyóiratának, a Weg und Zielnek főszerkesztője a többi között kijelentette: elengedhetetlen, hogy a csehszlovákiai események tükrében tovább folytassák a vitát a nemzetközi munkásmozgalomnak, a pártok egymás közti viszonyának kérdéseiről.

Amint a szemtanúk megfigyelhették, e csoport felszólalásai sem annyira a küldöttek, mint inkább a kongresszusra meghívott vendégek, elsősorban a fiatalok körében keltettek pozitív visszhangot, hangos tetszést.

A felszólalók egy másik, igen tekintélyes része ellenkező álláspontot foglalt el. Így pl. Wodrazka, a salzburgi pártszervezet elnöke kijelentette: a párton belüli mély nézeteltérések nem a csehszlovák problémával kezdődtek, „a marxizmus—leninizmust már korábban támadták. A párt pozíciói elleni támadások éppúgy nem véletlenek, mint a Szovjetunió elleni kirohanások, augusztus 21. előtt és után." Ernst Fischernek és híveinek rohamai azonban válasz nélkül maradtak — mondotta —, a politikai bizottság elkerülte e vitát a döntő politikai kérdésekről. Frieda Zislavsky, a párt nőszervezetének titkára elmondotta, hogy nem kevés az olyan befolyásos funkcionárius, aki egyetért Fischerékkel. Az osztályellenség nagy offenzíváját tenné lehetővé, ha az európai kommunista mozgalom kettészakadna, a tőkés és a szocialista országok pártjaira. Sajnálatos — jegyezte meg —, hogy ma az OKP-ban a szocialista országoknak

Digitized by Google

szinte kizárólag a hibáiról beszélnek, eredményeiről nem. Erwin Scharf, a KB titkára szerint a polgári sajtó azt sugalmazza, hogy az OKP csak akkor lehet önálló, ha elutasítja a „moszkvai vonalat". A párt természetesen akkor is önálló, ha szolidáris a Szovjetunió, a szocialista országok sikereivel.

A felszólalók harmadik, viszonylag kis csoportjába azokat a küldötteket sorolhatjuk, akik részben a belső pártmunka gyakorlati feladataival foglalkoztak, részben igyekeztek — a kongresszuson használt kifejezéssel élve — „centralista", esetenként közvetítő álláspontot elfoglalni az ellentétes nézetek képviselői között. Szóvátették a többi között, hogy a belső viták következtében a minimumra csökkent a tömegek körében végzett munka. Az ideológiai egység hiányának az a következménye, hogy bár növekszik az érdeklődés a marxizmus iránt, főként a fiatalság körében, az OKP befolyása mégis csökken. Sokan vitatkoznak a szocialista országok helyzetéről, de annál kevesebben vesznek részt a belpolitikai vitákban, a pártoktatásban, a párt akcióiban. Maria Urban, a politikai bizottság tagja kijelentette, hogy komolyan kell venni a párt politikájának kidolgozását. A lenini demokratikus centralizmus nem „monolitikus egységet" jelent, hiszen ez utóbbi végső soron kizár más véleményeket, s így ideológiai megmerevedéshez, téves döntésekhez vezet. Az egyhangú döntések sem a határozatok marxista tartalmára, sem ezek egyhangú végrehajtására nem adnak biztosítékot. Friedl Fürnberg, a KB titkára szerint a pártmunka középpontjába az osztrák problémákat kell állítani, hiszen nem a szocialista országokban történtektől, hanem elsősorban az OKP munkájától függenek a sikerek vagy a kudarcok.

●●●

A vita után — amely később mind gyakrabban puszta személyeskedéssé fajult — sor került az új Központi Bizottság megválasztására. 389 küldött vett részt a titkos szavazásban, közülük 375-en eszközöltek módosítást a külön bizottság által kidolgozott jelölőlistán. A megválasztáshoz legalább 195 szavazatra volt szükség. A szükségesnél néhánnyal kevesebb szavazatot kapott, s így nem került be a központi bizottságba Franz Marek, Theodor Prager, valamint a hozzájuk hasonló platformon álló Egon Kodicek (a korábbi központi bizottság tagja) és Fred Margulies. (Az utóbbi kettő vezető szakszervezeti funkcionárius). Maria Urban 200, Franz West, a Volksstimme főszerkesztője 203 szavazattal került be az új központi bizottságba. Muhri 367, Fürnberg 295, Scharf 310 szavazatot kapott. Az eredmény ismertetését botrányos jelenetek kísérték. A küldöttek, s főleg a vendégként jelenlevő fiatalok egy része „csalás!" és „Mareket a központi bizottságba!" felkiáltásokkal fogadta az eredményt.

Másnap, a kongresszus negyedik, utolsó napján Franz Muhri kijelentette: „A választás eredménye sok küldöttet mélyen érintett, ezt az eredményt azok sem akarták, akik törléseket eszközöltek a listákon. Ha nem módosítjuk a választási eredményt, a párt válsága szakadássá mélyül." A kongresszus elnöksége ezért azt javasolta, szavazzanak nyíltan Mareknak és Kodiceknek a központi bizottságba való felvételéről. Ha nem történik ilyen értelmű módosítás, ő, Muhri sem maradhat meg helyén. (A párt ifjúsági és szakszervezeti funkcionáriusainak egy csoportja is kijelentette, hogy ilyen körülmények között nem kíván élni KB-tagságával.) Marek és Kodicek azonban visszautasította (mint mondták) a „kegyelmet", s a kongresszus újra összehívását kívánták.

Muhri — most már nem az elnökség, hanem a maga nevében — visszautasította Marekéknek azt a vádját, hogy a pártvezetés kétfrontos harcában ő csak a jobboldal ellen lépett fel. Új kongresszus összehívása nem oldaná meg

Digitized by Google

a problémákat — mondotta. Szavazzanak újra nyíltan, a teljes, eredeti KB-jelölőlistáról. Scharf elleneztè e javaslatot, mert azzal meghazudtolják az előző napi demokratikus választást. A küldöttek többsége végül elfogadta Muhri személyes javaslatát. Az újabb szavazáson az eredeti KB-lista (rajta a 4 vitatott névvel) 222 szavazatot kapott, 110 ellenszavazattal és 16 tartózkodással.

●●●

A választások után a kongresszus egyhangúlag elfogadta a politikai helyzetről és a párt feladatairól szóló határozatot. Ez leszögezi: „A Szovjetunió, a szocialista országok, amelyeknek hatalma tovább nő, a béke, a nemzeti felszabadító mozgalmak legerősebb támaszai, megkönnyítik és erősítik a demokratikus és szocialista erők harcát az egész világon." A határozat a semlegességből következő új béke-kezdeményezésekre hívta fel az osztrák kormányt, s többi között az NDK elismerésére. Csehszlovákiával kapcsolatban a határozat megállapítja, hogy az OKP üdvözölte az 1968 januárjában megkezdett utat.

„A CSKP Központi Bizottsága határozatainak végrehajtását azonban megnehezítette és akadályozta szélsőséges erők, a dogmatizmus és a revizionizmus, a szocialistaellenes elemek aktivizálódása, az imperialista hatalmak, különösen Nyugat-Németország beavatkozása. Az ebből keletkezett veszélyek, a szocializmus csehszlovákiai sorsa és a szocialista országok biztonsága iránti aggodalom késztette a Varsói Szerződés öt államát a katonai beavatkozásra."

A határozat ezután megismétli az OKP Központi Bizottságának azt a korábbi álláspontját, hogy helyteleníti a beavatkozást, mert véleménye szerint a CSKP a maga erejéből is megbirkózott volna a nehézségekkel. Az SZKP és a CSKP közötti, azóta kötött moszkvai megállapodás az első lépés volt az egyetértésen alapuló, pozitív, politikai megoldáshoz vezető úton. A CSKP Központi Bizottságának novemberi határozatai biztosítják a további kedvező fejlődést, s ez megkönnyíti a kommunista világmozgalom egységének helyreállítását és szilárdítását. A csehszlovákiai események után ismét meg kell erősíteni a kommunista világmozgalomnak az SZKP XX. kongresszusán kidolgozott néhány alapelvét. Az OKP a maga szerény lehetőségei szerint hozzá kíván járulni a kommunista világmozgalom új egységére irányuló következetes erőfeszítésekhez, ezért támogatja a pártok nemzetközi tanácskozását, amely fontos lépés lesz az egységhez vezető úton.

Belpolitikai tekintetben a határozat leszögezi, hogy a Néppárt 1966-os választási győzelme óta az élet minden területén megszilárdult a tőke hatalma, visszaszorult a dolgozó emberek befolyása. Fokozódott a külföldi, mindenekelőtt a nyugatnémet tőkétől való függés. A dolgozó lakosság életszínvonala stagnál, az oktatás és a tudomány válsága mind nyilvánvalóbb. A Néppárt vezetése az antikommunizmust használja fel reakciós terveinek megvalósítására. A szociáldemokraták ellenzékbe vonulásuk után is folytatják osztálybéke-politikájukat, a párt tovább tolódott jobbra. Ugyanez áll az általuk vezetett Szakszervezeti Szövetségre, holott független szakszervezeti politikára volna szükség a tőke agresszív osztálypolitikája ellen.

A határozat szerint a párt ezután önállóan indul minden választáson, s ott is kihasználja az alkalmat politikájának ismertetésére, ahol még nincs lehetősége mandátumot szerezni. A pártmunka sikerének döntő feltétele a fiatal elvtársak bevonása a közös munkába — hangsúlyozza a határozat.

Az ugyancsak egyhangúlag elfogadott új szervezeti szabályzat a párt 1961-es alapokmánya helyébe lép. Lényeges benne — amint Erwin Scharf megvilágította —, hogy rögzíti a pártnak a XIX. kongresszuson kidolgozott új

Digitized by Google

politikai vonalát. Új vonása, hogy lehetővé teszi: a párt tagjai a többséggel hozott, valamennyi párttagra kötelező határozatokkal szemben is fenntarthatják saját, ettől eltérő álláspontjukat; „az eltérő véleményt új tények felmerülése esetén ismét vitára lehet bocsátani". Első ízben rögzíti a szabályzat a függetlenített funkcionáriusok helyzetét, hangsúlyozva, hogy ezek a választott szerveknek vannak alárendelve és semmiképp sem helyettesíthetik az utóbbiakat.

Az OKP tagja lehet mindenki, aki „a párt szellemében tevékenykedik" (az alapszervezetben végzett munka már nem kötelező), „függetlenül foglalkozásától, vallási meggyőződésétől, faji vagy nemzeti hovatartozásától". Az új szervezeti szabályzatnak fontos szerepe, hogy vonzó legyen a párthoz közeledők számára, előtérbe állítsa az OKP belső demokráciáját és általában demokratikus törekvéseit — hangzott az indokolás.

A bécsi rádió és a tv a kongresszus után ismét interjút készített Ernst Fischerrel, aki megismételte a csehszlovák kérdésben elfoglalt álláspontját, majd kijelentette, hogy „nem önként" mondott le KB-tagságáról. A Volksstimme másnap emlékeztette Fischert, hogy az interjúban önmagát hazudtolta meg. Egon Kodicek, akit Fischer az interjúban barátjaként említett, sajtónyilatkozatban szögezte le: „Ernst Fischerhez nem fűzött sem személyes, sem politikai barátság". Muhri cikkben utasította vissza Fischernek a párt ellen intézett heves támadásait.

Kilenc nappal a kongresszus befejezése után ült össze alakuló ülésére az új Központi Bizottság. Az első napon nagy többséggel (85 közül 77 szavazattal) ismét Muhri elvtársat választották meg a párt elnökévé. Hosszabb vitákat hozott az új politikai bizottság megválasztása. Végül is viszonylag keveset változott a testület összetétele. Kivált belőle — korára való tekintettel — Robert Dubovsky, valamint Franz Marek. (Az utóbbi már a központi bizottság ülése előtt bejelentette, hogy nem kívánja magát újra jelöltetni a politikai bizottságba, s a jövőben nem kíván függetlenített pártmunkásként dolgozni.) Fürnberget és Scharfot, a központi bizottság korábbi titkárait a központi bizottság megerősítette funkciójukban. A titkárság új tagja a 46 éves Hans Kalt, az OKP karintiai tartományi szervezetének titkára, akinek központi vezető funkcióba való jelölése már a XIX. kongresszuson szóba került. A XIX. kongresszuson választott politikai titkárságnak tagja volt Kodicek és West is; ezúttal nem kerültek be a háromtagúra csökkent testületbe, de megtartották PB-tagságukat, mint a PB eddigi tagjai: Fürnberg, Lauscher, Muhri, Ruschitzka, Scharf, Urban is. Új tagok Fritz Zapf, a FÖJ-nek, a párt ifjúsági szervezetének vezetője, és Walter Wachs, Zapf elődje az ifjúsági mozgalomban, jelenleg a pártközpont munkatársa. Franz Westet megerősítették a Volksstimme főszerkesztői tisztében.

Az ülésről kiadott közlemény szerint a politikai bizottság megválasztásán három ellenszavazat volt és tízen tartózkodtak a szavazástól. A központi bizottság végül úgy határozott, hogy Ernst Fischer legutóbbi rádió—tv-interjújának ügyét a párt döntőbizottsága elé terjeszti.

Heltai András

Digitized by Google

Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Az utóbbi időben sok a vita a mezőgazdaság szakember-ellátottságáról, arról, hogy összhangban van-e a mezőgazdasági szakemberképzés az igényekkel, a munkahelyek befogadóképességével. A vitát az táplálja, hogy az utóbbi években *nem minden újonnan végzett szakembernek sikerült a szakmájában elhelyezkednie.* Az alkalmazó szervekben, intézményekben, s különösen a termelőüzemekben (állami gazdaságokban, tsz-ekben) *látszatra telítettség van.* A szakembert igénylő munkahelyek be vannak töltve, ezért újak alkalmazására nincs, vagy csak csekély mértékben van lehetőség. Az újonnan kiképzett szakembereket nem lehet ráerőszakolni az intézményekre, vállalatokra és különösen az üzemekre, s ezért az illetékes szervek a képzési keretszám csökkentésével igyekeztek feloldani a feszültségeket.

A kialakult vita során az utóbbi időben sok tanulmány, értékelés, felmérés, vizsgálat látott napvilágot. Mindegyikük más-más oldalról világította meg a mezőgazdasági szakemberproblémát. Ha csak a legutóbbi időben megjelenteket vesszük sorra, kiderül, hogy a Magyar Nők Országos Tanácsa a KISZ Központi Bizottságának mezőgazdasági osztályával együtt megvizsgálta az agrármérnöknők helyzetét, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium szakoktatási főosztálya értékelte a szakoktatás helyzetét és megjelölte a fejlesztés feladatait, a MÉM személyzeti főosztálya széles körű felmérést készített a mezőgazdaság területén dolgozó vezetők helyzetéről, s végül a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság országos vizsgálatot végzett a mezőgazdaság szakemberellátottságáról.

Ez a legutóbbi vizsgálat kiterjedt a kérdésben érdekelt minisztériumokra, főhatóságokra, nyolc megyére és 400 üzemre. Ezért ennek a vizsgálatnak a felhasználásával keresünk választ arra a kérdésre: sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?

Hol helyezkednek el a végzett szakemberek?

Mezőgazdasági szakemberekre a népgazdaság különböző ágazataiban van igény, de főképpen a mezőgazdaságban és a szorosan hozzá kapcsolódó területeken. A szocialista átszervezés következtében az igények tartalmát és nagyságát *a kialakult nagyüzemek szükségletei* határozzák meg. A szorosan vett termelőtevékenységen kívül azonban a tudomány, az oktatás, az igazgatás, a pénzügyek, a kereskedelem, a feldolgozás és forgalmazás is nagyobb mezőgazdasági szakértelmet követelnek meg. Az ilyen *szakértelmet kívánó területek tehát kiszélesedtek,* s ezzel párhuzamosan a más szakemberek iránti igény is megnőtt (a mezőgazdaság például közgazdászokra, jogászokra, műszakiakra, vegyészekre stb. is igényt tart).

Digitized by Google

Ha a címben is föltett kérdésre felelni akarunk, helyes, ha előbb azt vesszük számba, hogy *hol dolgoznak az eddig végzett szakemberek.* Erről egy 1967-ben készült statisztikai felmérés a következő képet mutatja:

	Mezőgazdasági mérnök (gépészek nélkül)	Állatorvos	Mezőgazdasági szaktechnikus	Mezőgazdasági technikus
I. A mezőgazdaságban és a vele összefüggő munkaterületeken:				
1. a szocialista szektorban	5 661	420	3 555	9 310
2. az irányításban, oktatásban, kutatásban	2 414	131	283	1 097
3. szolgáltatásban, szakigazgatási szervekben, vállalatokban stb.	1 327	1 952	288	1 199
4. pénzügyi szervekben, igazgatásban és egyéb területeken	1 254	176	290	1 520
Összesen:	10 656	2 679	4 416	13 126
II. Egyéb népgazdasági ágakban:				
1. iparban	607	62	290	1 453
2. építőiparban	224	–	29	272
3. közlekedésben	45	1	34	665
4. kereskedelemben	483	1	313	1 809
Összesen:	1 359	64	666	4 199
I. és II. együtt:	12 015	2743	5082	17 325

A táblázatból kitűnik, hogy az agrármérnököknek 88, az állatorvosoknak 97, a felsőfokú technikusok 86 és a technikusoknak 70 százaléka helyezkedett el a mezőgazdaságban, vagy a vele összefüggő munkaterületeken. A megyékben végzett reprezentatív felmérésekből is hasonló arány derült ki. *Ez nem rosszabb a más szakterületeken mutatkozó arányoknál.* Pl. a tanároknak 90, a közgazdászoknak 80, a jogászoknak 70 százaléka dolgozik képzettségüknek megfelelő szakterületen. A kiképzettek egy része a természetes és szükséges szelekció során, vagy a helytelen beiskolázás, egészségi okok, elhelyezkedési problémák, nőknél a férjhezmenetel miatt helyezkedett el más területen.

Ezek a számok azt is jelzik, hogy a szakember-szükséglet kielégítésének nem lehet az a fő útja, hogy a más területen dolgozók visszatérjenek eredeti szakmájukhoz.

Munkakör és szakképzettség

A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium személyzeti főosztályának igen részletes és sokoldalú felméréséből kitűnik, hogy 1968 májusában 118 526 felső- és középfokú szakképzettséget igénylő munkakör volt a minisztérium felügyelete alá tartozó intézmények, szervek, vállalatok, gazdaságok és a termelőszövetkezetek állományában. Az ezeket betöltő szemé-

Digitized by Google

lyek közül egyetemi vagy főiskolai végzettsége 29 813-nak, tehát 25,1 százaléknak, igen sokféle szakmájú középfokú szakképesítése 35 százaléknak, általános iskolai vagy ennél alacsonyabb végzettsége pedig 47 276-nak, azaz 39,9 százaléknak volt.

Ha a számokat tovább bontjuk, a következő képet kapjuk: A *szakirányítás, oktatás, igazgatás területén dolgozók* 29 százalékának van egyetemi vagy főiskolai végzettsége, 21,5 százalékának csak általános iskolai végzettsége van. A *termelés szférájában* rosszabb az arány. Itt az irányító beosztásban dolgozók között az egyetemi, főiskolai végzettségűek aránya 12,7 százalék, az általános iskolát végzetteké 47,5 százalék. Igen kedvezőtlen a *termelőüzemekben* elhelyezkedett szakemberek és szakmunkások aránya. Az agrármérnököknek 47, a szaktechnikusoknak 70, a mezőgazdasági technikusoknak 54, és a mezőgazdasági szakközépiskolát végzetteknek 4—6 százaléka dolgozik mezőgazdasági *üzemekben*.

A MÉM *központi állományában* 622 ember dolgozik vezető, irányító, vagy önálló munkakörben. Köztük 11,4 százalék az általános iskolát végzettek aránya. Még a hivatalvezetők között is vannak olyanok, akik csupán általános iskolát végeztek (5,5 százalék). Ugyanakkor a 622 főből 423-an több mint tíz éve a szakterületen dolgoznak.

A MÉM irányítása alatt álló legnépesebb ágazat az *élelmiszeripar*. Itt 16 104 vezetői vagy önálló irányítói munkakörben dolgozóból 26 százalék, 4309 embernek az általános iskola a legmagasabb iskolai végzettsége. A csoportvezetők 20, a kirendeltségvezetők 33, a műszakvezetők 48, a főrevizorok és előadók 43 százaléka is csak általános iskolát végzett. Az igazgatóknál és hivatalvezetőknél sem megnyugtató a helyzet. 179 közül csak 76 végzett egyetemet vagy főiskolát, 14-nek csupán általános iskolai végzettsége van.

A megyei, városi és járási *tanácsok mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályain* a legkedvezőbb a kép; érezhető az utóbbi időben végrehajtott összevonások kedvező hatása. Az osztályvezetők 77 százalékának felsőfokú szakmai képesítése, a főagronómusok, főállattenyésztők, főkertészek 96 százalékának egyetemi végzettsége van.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a mezőgazdaság szakmai irányítását végző szervek és intézmények *nincsenek túltelítve szakemberekkel*, sőt — kevés kivételtől eltekintve — a legtöbb intézményben magas az arányuk azoknak a dolgozóknak, akiknek nincs meg a munkakörük betöltéséhez szükséges szakképzettségük. Pedig a különböző területeken és beosztásokban dolgozó vezetők elméleti és gyakorlati felkészültségétől függ az egész mezőgazdasági termelés továbbfejlesztése. A mezőgazdaság termelőerőinek az utóbbi évek során bekövetkezett gyors fejlődése már megköveteli, hogy — a marxista—leninista ismeretek és a gyakorlati tapasztalat mellett — munkakörüktől függően *felső- vagy középfokú szakképzettségük is legyen a vezető vagy irányító beosztásban levőknek*. S ma már meg is van minden feltétele annak, hogy az e területen dolgozók megszerezzék a kívánt szakképzettséget, illetőleg olyan emberek kerüljenek ide, akik megfelelnek a párt káderpolitikája szerinti hármas követelménynek. Az elmúlt évek során megfelelő nagyságú és színvonalú oktatási kapacitás fejlődött ki, s húsz évvel a proletárdiktatúra kivívása után a társadalom *a munkás-paraszt hatalom káderbázisának veszélyeztetése nélkül, sőt annak további erősítésével* is joggal igényelhet megfelelő szakmai hozzáértést a mezőgazdaság területén irányító beosztásban levőktől, a szakvezetői posztokat betöltőktől.

Digitized by Google

Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek szakember-ellátottsága

Az *állami gazdaságokban* 1961—62-re kialakult az a vezető törzsgárda, amely jelenleg is irányítja a gazdaságokat. A szakemberek fluktuációja a minimumra csökkent; az elmúlt években csak a külső intézkedések következtében állott elő nagyobb kádermozgás. (Így például az átszervezés után, az állami gazdaságok szakemberei közül, mintegy háromezren — állami dotációval — termelőszövetkezetekbe kerültek, szakvezetői beosztásba.) Az állami gazdaságok vezetőinek többsége több mint tíz éve azonos munkaterületen dolgozik, az igazgatók 34 százaléka tíz éve, a főagronómusok, főkertészek, főállattenyésztők 49 százaléka több mint öt éve dolgozik jelenlegi beosztásában. Általános jelenség, hogy azok a gazdaságok érnek el jobb eredményeket, amelyekben *összeszokott törzsgárda* vezeti az egyes szakterületeket.

Az állami gazdaságok szakemberállománya így alakult az elmúlt nyolc év során:

Végzettség	1960	1963	1966	1968
egyetem, főiskola	1 780	1 027	1 928	2 725
felsőfokú technikum	—	104	394	786
középfokú technikum	1 075	1 361	1 657	2 678

Némelyek azt a következtetést vonták le ezekből a számokból, hogy az állami gazdaságok területén szakember-telítettség van. *A részletes vizsgálat azonban mást mutat.* Az 1968. május 15-i állapot szerint — azóta pedig nincs lényeges változás — a 191 gazdaságban 35 igazgatónak, 16 főagronómusnak, 16 gépesítési főmérnöknek, 34 főkönyvelőnek és 103 üzemegységvezetőnek, továbbá 156 agronómusnak még középfokú szakképzettsége sem volt, és a 2687 telep- és brigádvezető közül 1024 csak általános iskolát végzett. Pedig az állami gazdaságok koncentráltsága, állóeszköz-ellátottsága, felszereltsége már megkövetelné, hogy *megfelelően képzett emberek irányítsák őket.* Igaz, hogy az állami gazdaságok az utóbbi években szép termelési eredményeket értek el, de még távol vannak attól, hogy megközelítsék lehetőségeik határait.

A *termelőszövetkezetek szakemberállományának* összetétele és jellege alapvetően különbözik az állami vállalatokétól. A szövetkezetek a szövetkezeti demokrácia alapján önállóan döntenek arról, hogy hány és milyen szakképzettségű szakembert alkalmazzanak, s döntésüket erősen befolyásolják a gazdálkodás körülményei, a tagság szakmai színvonala, a szakképzettség nélküli vezetők állásfoglalásai.

A termelőszövetkezeti vezetők iskolai végzettségének kedvező alakulását a 43. oldalon található táblázat adatai is mutatják.

A szép fejlődés ellenére is megállapítható, hogy *a termelőszövetkezetekben még gyengébb a szakember-ellátosság,* mint a mezőgazdaság más területein. A vezetők 52 százaléka csupán általános iskolát végzett. A képet tovább rontja az is, hogy a szakemberek egy része egy-egy kedvező adottságú szövetkezetbe összpontosul: némelyikben öt-hat egyetemet, főiskolát és tíz-tizenöt szaktechnikumot, technikumot végzett szakember tömörül, más üzemekben viszont *egyetlen szakember sincs.*

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének éveiben nem okozott társadalmi méretű nehézségeket a szakve-

Digitized by Google

Iskolai végzettség	Létszám		Százalékos megoszlás	
	1966	1968	1966	1968
Agrártudományi egyetem	2 252	2 824	4,9	5,69
Kertészeti és szőlészeti egyetem	233	395	0,50	0,8
Állatorvosi egyetem	77	174	0,16	0,35
Műszaki egyetem (mezőgazdasági gépészmérnök)	104	153	0,22	0,31
Közgazdasági egyetem	165	315	0,35	0,64
Egyéb műszaki egyetem	17	222	0,00	0,25
Tudományegyetemek	553	827	1,2	1,67
Felsőfokú technikum	1 733	3 212	3,76	6,48
Középfokú technikum	7 453	10 409	16,18	21,0
Mezőgazdasági és egyéb szakiskola	2 056	2 211	4,46	4,46
Gimnázium (érettségi)	2 986	3 021	6,48	6,1
Általános iskola	28 416	25 892	61,70	52,25
Összesen:	46 045	49 655	100,0	100,0

zetői munkaköröknek szakképzettség nélküliekkel való betöltése. Hiszen a termelőszövetkezetek megalakulása, vagy megnagyobbodása után a kezdeti gondokkal küzdő szövetkezetekben olyan volt a termelőerők színvonala, hogy még a *hagyományos paraszti termelési ismeretek hasznosításának is tág tér nyílt.* A közös munka feltételeinek kialakítása, az alapvető agro- és zootechnikai munkák elvégzéséhez szükséges minimális munkafegyelem megteremtése nem annyira a magas színvonalú szakmai ismereteket, mint inkább *a szervezőkészséget, a közvetlen emberi kapcsolatok megteremtését és az egyéni példamutatást* igényelte a vezetőktől. S a szövetkezeti mozgalom tízezrével állított is ezeknek a követelményeknek megfelelő embereket a kisebb és nagyobb szakvezetői posztokra. A vezetőknek ebben az időszakban elért sikerei olyan véleményt alakítottak ki, hogy a mezőgazdaságnak és üzemeinek vezetése nem követel meg szakképzettséget.

A termelőszövetkezetek gazdasági fejlődése azonban, a mezőgazdasági termelőerők jelenlegi színvonala (pl. a gépesítés, a kemizálás), az új, dinamikus termelési ágak kiterjedése (az öntözéses gazdálkodás, a nagyüzemi kertészet, a szőlő-, gyümölcstermelés és -feldolgozás stb.) *már különböző szintű szakismereteket igényel.* A termelőüzemek önálló gazdálkodásának kialakulása után, a közöttük folyó egészséges versenyben lemaradnak azok az üzemek, amelyek későn ismerik fel, hogy *szakképzett szakvezetők nélkül ma már nem lehet jövedelmezően gazdálkodni.*

A vizsgálatok tapasztalatai szerint ma a tsz-tagság egy része még azt is helytelenül ítéli meg, hogy *ki a jó szakember.* Elsősorban nem a szakmai felkészültséget, az elméleti tudás gyakorlati alkalmazását becsülik, hanem azt, ha valaki ismeri az alapvető technikai fogásokat, állandó kapcsolatot tart a tagsággal, minden részletkérdésben tanácsot ad, s hajnaltól késő estig a munkahelyen tartózkodik.

Vannak olyan üzemek is, amelyek azt követelik a szakvezetőtől, hogy alkalmazása után *azonnal érje el a tsz jövedelmének emelkedését,* s nem tartják jó szakembernek azt, aki nem a tárgyévben kioszthatő részesedés növelésére, hanem *biztos és fokozatosan emelkedő* jövedelmet nyújtó beruházások megvalósítására tesz javaslatot.

A tapasztalatok szerint az üzemek nagy része nem fordít elég gondot a

Digitized by Google

fiatal, gyakornoki idejüket töltő szakemberek nevelésére, s ezzel megnehezíti nekik, hogy termelőüzemben verjenek gyökeret. Egyes üzemek a gyakornoki idő letelte után — szinte szakmai felkészültségétől függetlenül — elbocsátják a gyakornokot és helyette újabb ingyenes, az állam által dotált gyakornokot vesznek föl.

Sokhelyütt a szakképzetség nélküli tsz-vezetőség a benne élő *paraszti konzervativizmus* folytán elzárkózik attól, hogy magasabb szakképzettségű szakembereket alkalmazzon. Az idősebb, a tagság által megbecsült tagok olyan irányban befolyásolják a vezetést, hogy nincs szükség magasabb képzettségű szakemberre, mert a szövetkezet szakmai vezetéséhez nem kell magasabb szintű elméleti tudás, hanem elsősorban a gyakorlati tapasztalat szabja meg a termelés színvonalát. Olyan jelenséggel is találkozhatunk, hogy *féltékenységből, személyi okokból, anyagi meggondolásokból nem állítják megfelelő munkakörbe a magasabb szakképzettségű embereket,* ha pedig a (rendszerint fiatal) szakember szakképzettségének megfelelő beosztást igényel, akkor — visszaélve a szövetkezeti demokrácia adta lehetőségekkel — eltávolítják az üzemből.

A szakemberek területi elhelyezkedése nem a legkedvezőbb. Az üzemileg jobban megszilárdult termelőszövetkezeteknek a szakember-ellátottsága lényegesen jobb. Az aránytalanságok kialakulását az is elősegítette, hogy még *nincsenek kidolgozva azok a szakemberekre vonatkozó normatívák, amelyek a mezőgazdasági üzemek fejlődési folyamatainak elemzésén, az üzemen belüli munkamegosztás igényein alapulnának.* Az erre illetékes kutatóintézetek még nem vizsgálták meg, hogy milyen tendenciák érvényesülnek az üzemen belüli munkamegosztás fejlődésében, hogy mennyire különülnek el egymástól s milyen ismereteket és készségeket igényelnek a felső- és középszintű szakvezetők feladatai. Ennek kimunkálása nagyon elősegíthetné a jelenlegi bizonytalanság megszüntetését.

A termelőszövetkezetek helyzetének elemzéséből az is kitűnt, hogy *a mezőgazdasági mérnökök munkaideje igen tervszerűtlenül van kihasználva,* s nem elsősorban a szakképzettségükkel járó feladatok végzésével telik el. A főmérnökök munkaidejük 31,1 százalékában, az üzemegységvezető mérnökök munkaidejük 37,6 százalékában és a beosztott mérnökök munkaidejük 67,7 százalékában nem mérnöki feladatot végeznek. Ennek alapvető oka, hogy a gazdaságok jelentős részében nincsenek elhatárolva egymástól az egyes munkakörök és nincs meghatározva a betöltésükhöz szükséges szakképzettség. A mérnöki munka érvényesülését jelentősen akadályozza az is, hogy igen rossz az arány az üzemekben foglalkoztatott mérnökök, szaktechnikusok, technikusok és szakmunkások között. Vannak üzemek ahol ugyannyi mérnök van, mint amennyi technikus, és kevés, vagy egyáltalán nincs szakmunkás.

Az irányító szervek és az üzemek helyzetének elemzéséből kitűnt, hogy *a mezőgazdaság területén egyáltalán nincs szakember-túltelítettség,* sőt már ma is nehézségeket okoz az, hogy a szakvezetői munkaköröket szakképzettlenek töltik be, és belátható időn belül *ez egyik legerősebb szubjektív korlátjává válhat a mezőgazdaság gyors fejlődésének.* Anélkül tehát, hogy mindenhatónak tekintenénk az iskolai végzettséget, szükségesnek látszik, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek jelenlegi fejlettségi foka miatt a vezető munkakörök betöltéséhez ma már követelmény legyen a szakképzettség is.

A női szakemberekről

A MÉM-ben és a felügyelete alatt működő szervekben, intézményekben és gazdaságokban vezető, irányító munkakört betöltő 118 526 dolgozó kö-

Digitized by Google

zül 30 313 a nő. Az ő alkalmazásukkal és beosztásukkal kapcsolatos problémák komplikáltabbak, mint azok, amelyekről eddig volt szó. A paraszti konzervativizmus hatása itt még erősebben érezhető. A legtöbb üzemben a termelés irányításában *még nem fogadják el megfelelő partnernek a női munkaerőt.* Jelenleg 654 mezőgazdász és növénytermesztő, 74 kertészeti és 84 állattenyésztési agronómusnő dolgozik a termelés területén. A női szakembereket azonban elsősorban az adminisztrációs területeken foglalkoztatják az üzemek. A főkönyvelők és könyvelőknek 61 százaléka, az áruda- és boltvezetőknek 55 százaléka női munkaerő, nagy részüknek középfokú mezőgazdasági szakképesítése van és sokan közülük arra is alkalmasak volnának, hogy a termelés területén hasznosítsák szaktudásukat.

A női szakemberek vonatkozásában még nincs olyan üzemi tapasztalatokra alapozott elemzés, melynek alapján megállapítható volna, hogy melyek azok a speciális munkakörök, melyeknek betöltésére alkalmasabb a női munkaerő, mint a férfi. Úgy látszik azonban, hogy a könyvelői, számviteli, az árudavezetői munkakörök mellett a feldolgozó tevékenység, az üzemgazdászi munkakör, a melléktevékenység különböző szakterületei is gazdag lehetőséget adnának nők alkalmazására. A felső- és középfokú beiskolázásnál is ügyelni kellene arra, hogy reálisabb legyen a nők és férfiak közötti arány.

Következtetések és javaslatok

A számszerű adatokból világosan kitűnik, hogy a jelentkező elhelyezkedési nehézségek nem túlzott méretű szakemberképzésből, hanem *a szakvezetői munkaköröknek szakképzettség nélküliekkel való betöltéséből erednek.* A termelőüzemekben végzett felmérések tapasztalatai alapján megállapítható, hogy az üzemek jelentős részében a magasabb szintű szakismeret, szaktudás még nem kapja meg a kellő elismerést. A szakképzettek nem részesülnek a szakképzetlenekkel szemben differenciált anyagi megbecsülésben. Sok üzemben maga a szakember fogalma sincs tisztázva; nem alakultak ki azok a termelési érdeken alapuló ismérvek és normatívák, amelyeknek alapján meghatározható a jólképzett szakember fogalma.

A termelőerők fejlettségi színvonala ma már megköveteli, hogy a szakvezetőknek meg legyen a munkakörük betöltéséhez szükséges szakképzettségük. Az új viszonyok miatt *a szakemberképzés tartalmi követelményei kerülnek előtérbe.* Ennek megfelelően a mérnökképzésnek az a központi feladata, hogy magas elméleti felkészültséget nyújtson a jövő szakembereinek, olyan szakismereteket, amelyek lehetővé teszik nekik, hogy megértsék és alkalmazzák a mezőgazdasági termelés, feldolgozás, forgalmazás alapvető összefüggéseit és törvényszerűségeit, olyan tudományos világnézetet kell megalapozni bennük, amely elősegíti, hogy eligazodjanak a szaktudományokban és a társadalom törvényszerűségeiben, s ki kell fejleszteni bennük a kommunista szakember jó tulajdonságait. A mérnökképzés keretein belül az új gazdaságirányítási rendszer következményeként megnövekszik az igény az agrár-ökonomusok iránt. Emellett indokolt az agrármérnökök ökonómiai képzésének továbbfejlesztése is, amely elősegíti a mezőgazdasági termelés gazdaságossági, jövedelmezőségi vonatkozásainak elmélyültebb ismeretét.

A *technikusképzést* szorosabban a gyakorlati élethez kell fűzni. Az eddigi tapasztalat szerint a fiatalon végzett technikusok csak hosszabb gyakorlat után állíthatók középszintű posztokra, sokszor ez okoz nehézséget nekik elhelyezkedésükben. Ezért a középfokon végzettek számára lehetővé kellene tenni, hogy egy-két éves üzemi gyakorlat és kiegészítő speciális tanfolyam után megszerezhessék a tech-

Digitized by Google

nikusi képesítést, s a képzésnek ez az új módja összhangban legyen az üzemi igényekkel.

A szakemberek területi megoszlásában tapasztalható szélsőséges szóródás csökkentése érdekében a hallgatók beiskolázását összhangba kellene hozni a területi szükséglettel.

A középfokú oktatási formában, továbbfejlesztve a mezőgazdasági szakközépiskolák felvételi rendszerét, elő kellene segíteni, hogy a termelőszövetkezeti tagok családtagjai közül minél többen kerülhessenek ezekbe az iskolákba.

A vizsgálatok alapján, 1968 végén a MÉM az igazgatás és az állami gazdaságok területén a vezetői munkakörök betöltését képesítéshez kötötte. Indokolt lenne, ha a termelőszövetkezeti *szakvezetők* munkakörének betöltése is megfelelő végzettséghez volna kötve.

Az újnak a régivel folyó harcában a mezőgazdaság szakember-ellátottsága területén is a fejlődést előrevivő új fog győzni. Ennek megfelelően a politikai szilárdsággal, szaktudással és vezetőkészséggel rendelkezők fokozatosan átveszik a szakvezetői posztokat. Ehhez azonban társadalmi segítséget, konkrét anyagi támogatást és irányítást kell adnunk, hogy ez a fejlődés a lehető legkevesebb konfliktussal menjen végbe.

Dr. Fogaras Lajos

Nagy Balogh János: Önarckép

Digitized by Google

Nagyon sok világ

Nem kétséges, hogy a szocialista országok az első pillanattól fogva, mindig, minden körülmények között a felszabaduló gyarmati népek mellé álltak — tettekkel, anyagi eszközökkel —, azzal, amivel tudtak. Mindez természetes, hiszen a szocialista országok közül néhány maga is „onnan jött", ahonnan azok: a Szovjetunió a cári gyarmatbirodalom szétszakításával született meg, Mongólia, Kína, Korea, Vietnam a gyarmati sorból emelkedett ki. Ahhoz tehát, hogy a szocialista országok a gyarmati rendszer alól felszabaduló népek oldalára álljanak, nem volt szükség sokoldalú mérlegelésre, az egyes gyarmatok helyzetének részletes elemzésére. A nemzetközi kommunista mozgalom enélkül is mindig kötelességének érezte, hogy állást foglaljon a gyarmati népek oldalán. A Kommunista Internacionálé ismét és ismét leszögezte a munkásmozgalom álláspontját a gyarmati felszabadító mozgalom kérdéseiben, s ugyanezt megtették a kommunista és munkáspártok több nagy jelentőségű nemzetközi tanácskozásukon. Ami azonban e politika *alkalmazását*, a helyzet bonyolódásával egyidejű differenciálódás *során felszínre került problémákat* illeti, azoknak nagy része az évek során tisztázatlan maradt. Az igazság az, hogy alig van a szocialista országok, a nemzetközi munkásmozgalom ideológiai életének még egy olyan területe, ahol ennyire elmaradtunk konkrét kérdések tisztázásával — s legfeljebb mentségként mondhatjuk el azt, hogy a valóság hozott néhány váratlan fordulatot. Igaz, kinőttünk olyan — a maguk korában sok kárt okozott — hiedelmeket, hogy a gyarmati felszabadító mozgalom sikerének feltétele az, hogy a munkásosztály legyen azok vezető ereje. Nagyon kevés történt azonban annak érdekében, hogy reális, új tapasztalatainkat felmérjük.

Mindmáig a legnagyobb nehézségünk az (különösen az európai szocialista országok kommunistáinak, akik hazájuk történelmi körülményei folytán sohasem kerültek közvetlen, személyes kapcsolatba a gyarmati problémákkal, s akiknek számára az egész kérdéskomplexumot gyakran valamiféle „exotikus" függöny takarta), hogy csak az általánosságokig jutottunk el s csak most kezdünk megtanulni az időpontnak, a körülményeknek, az országoknak — vagy legalább földrészeknek — megfelelően differenciálni. Ez különösen kihatott arra a kérdésre, amivel ez az írás mindenekelőtt foglalkozni kíván: ahogyan mi, a szocialista országok kommunistái — nem a párt vezetése, hanem *közvéleménye* — a gyarmati rendszer alól felszabadult országok helyzetét s ott saját lehetőségeinket, szerepünket, hozzájuk való viszonyunkat *megítéljük*.

Abban, hogy ilyen vonatkozásban „késésben" vagyunk, hogy elvi, elemző munkánk csak most éri utól az eseményeket, bizonyosan jelentős szerepe van az „öröklött" sablonoknak. Annak, hogy már javában folyt a nemzeti felszabadító mozgalom sikersorozata, bőségesen voltak új, általánosítható jelenségek s a nemzetközi munkásmozgalom még alig jutott tovább Lenin alapvető felismeréseinél. Sztálin

Digitized by Google

azokhoz érdemben keveset tett, nem bontotta tovább, inkább leszűkítette a kérdéseket. Sztálin megállapításaival nem az volt a baj, hogy bizonyos feltételek között, bizonyos helyeken nem voltak igazak, hanem az, hogy általános szabályokká merevítve egy sor országban akadályozták a kommunisták feladatainak helyes megítélését s a nemzeti felszabadító tömegmozgalom adott „zászlóvivőihez" való viszonyukat. Ez mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy a függetlenségi mozgalmak vezetésében s a győzelem után hatalomra került kormányok politikájának kialakításában a kommunisták kisebb szerepet játszottak, mint amire több országban objektív lehetőségük lett volna. Az Indiai Kommunista Párt manőverezési lehetőségét például nyilvánvalóan nem bővítette, tömegbefolyását bizonyosan nem növelte az, hogy egy időben az Indiai Kongresszus Pártot s a nemzeti felszabadító mozgalom burzsoá vezetőit az angol imperializmus ügynökségének tartotta. Így kényszerült több „anyaországi" kommunista párt később felülvizsgálni a nemzeti felszabadító mozgalom vezetőihez való viszonyát. Nem mintha — többek között — francia elvtársaink nem álltak volna mindig a gyarmati felszabadító küzdelem mellett, de mivel az élet nem vette tudomásul a sztálini tételt, s a nemzeti felszabadító mozgalom nem várt addig, amíg a fejletlen munkásosztály annyira megerősödik, hogy a mozgalom vezetője legyen — nehezen igazodtak el a valóság és a sémák közti ellentmondásokban.

A gyarmati felszabadító mozgalom gyors előretörése a nemzetközi munkásmozgalmat és a szocialista országokat bizonyos értelemben tehát *ideológiailag* készületlenül érte. Ennek következtében nem tudtuk elég pontosan és árnyaltan elemezni a gyarmati felszabadítás folyamatát, azokat a körülményeket, amelyek között ennek a lehetősége megnyílt s azt a szerepet, amit ebben a szocialista országok játszottak, illetve a felszabadult országokban játszhatnak.

Arról aligha lehet vitatkozni, hogy a szocialista országok létezésének döntő szerepe volt és van a gyarmatok felszabadításának egész folyamatában. Szinte már beidegzetten szoktuk leszögezni, hogy a szocialista országok létezése tette lehetővé a gyarmati felszabadító mozgalom győzelmét. Ez igaz, de nem úgy, mintha a szocialista országok harcolták volna ki a gyarmati népek felszabadítását. Ha ez így történt volna, akkor történelmileg sokkal egyszerűbb lenne a dolog. Miután azonban a szocialista országok — ahol a munkásosztály került hatalomra — és a gyarmati rendszer alól az elmúlt két évtizedben felszabadult országok — ahol az esetek nagy többségében már csak azért sem kerülhet hatalomra a munkásosztály, mert még nincs — létezése közti összefüggés egyáltalában nem ilyen egyszerű, a felszabadult államok vezetőitől függ, hogy a maguk részéről mennyit ismernek fel és ismernek el a két eseménysorozat közötti kapcsolatból. Ennek az eseménysorozatnak a lényege éppen az, hogy *nem* két külön folyamatról van szó. A szocialista országok fellépése a történelem színpadára döntő mozzanata volt egy történelmi folyamatnak, amely más és más feltételek között más és más társadalmi és politikai formációhoz vezet, de azok mindegyike azt eredményezi, hogy a jogaikba lépő népek, függetlenül vezetőik szándékától, objektíve elhódítanak az imperialista világrendszerből egy-egy „darabot". Az aztán már elég bonyolult kérdés, hogy ezt követően e folyamat egyes láncszemeinek milyen kölcsönhatásával kell számolni, hogy mi sietteti vagy mi lassítja azt. Hogy például pontosan milyen szerepe volt a „kommunista felforgatás" mumusától, a „szovjet diverziótól" való félelemnek abban, hogy az ügyesebb, hajlékonyabb „gazdák" sok gyarmati országban igyekeztek elébe menni a radikalizálódásnak, s békésen kiegyezni

Digitized by Google

addig, amíg lehet, nehogy kenyértörésre kerüljön a sor; miért látták okosabbnak idejében „önként" távozni, még mielőtt kiebrudalják őket stb. Ezt sok ország vonatkozásában érdemes lenne konkrétan elemezni. Aligha történt az elmúlt tíz egynéhány évben a gyarmati rendszer tegnapi világában olyan dolog, amihez valamilyen útonmódon ne lett volna köze a szocialista országoknak, puszta létezésüknek. Summás dolog ezt egyszerűen azzal elintézni — ahogy sokan teszik —, hogy a szocialista országok létezése a gyarmati felszabadító mozgalom sikereinek feltétele. Ez igaz — de hol, mikor, hogyan, mennyiben, mi módon? Ezt is hozzá kell tenni.

A gyarmati rendszer alól felszabadult népek helyzete, a gyarmati felszabadítás körülményei s az egyes országok különbözőségei elemzésének a hiánya tükröződött a „harmadik világ" pontatlan, a konkrét elemzés hiányát takaró fogalmának megszületésében. Az idő tájt, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a „vagy velünk, vagy ellenünk" politika több ellenséget szerez, mint barátot, amikor a napi élet gyakorlata bizonyította, hogy nem lehet a világot egyszerűen két táborra osztani, amikor rájöttünk, hogy a szocialista és imperialista „féltekére" való felbontás nem helytálló, káros, mert ha csak két zsák van, akkor elkerülhetetlenül az ellenfél zsákjába dobunk olyasmit is, ami nem az övék — akkor jött létre, pontosabb híján, *jobb híján* a „harmadik világ" fogalma. Azt ugyan sohasem tudtuk egyértelműen meghatározni, hogy mely országokat soroljuk ide. Tudtuk, mi dönti el, hogy egy ország szocialista-e vagy kapitalista, az ismérvek világosak. Nincsenek és nem voltak kételyeink az imperialista országok körülhatárolásánál, de nem tudtuk pontosan jellemezni a harmadik világ országait. Erre akkoriban nem is nagyon volt igény. Általánosságban ide soroltuk Afrika, Ázsia és Latin-Amerika nemzeti felszabadító harcban megszületett nemzeteinek jó részét — *társadalmi rendjükre való tekintet nélkül*. Így míg az „első" és „második" világ besorolásánál a döntőek éppen a társadalmi, politikai és ebből következő gazdasági feltételek voltak, a harmadik esetben ettől eltekintettünk. A feudális Etiópiát, a tőkés Indiát és a jórészt még ősközösségi viszonyok között élő apró afrikai államokat egyaránt ide soroltuk. *Ez tehát sohasem volt társadalmi-tudományos pontossággal körülírt kategória.* A harmadik világba általában azokat az országokat soroltuk, amelyek el nem kötelezetteknek, semlegeseknek vallották magukat. Ami egyben azt is jelentette, hogy azokat, amelyek ugyancsak a gyarmati rendszer alól szabadultak fel, de kollaboráltak a kolonialistákkal — nem soroltuk ide. Azt már nem elemeztük, hogy ki miért kollaborál s melyik ország körülményei milyen lehetőségeket adnak, illetve nem adnak. A „harmadik világ" kategória nemcsak pontatlan, de merev is, ahelyett, hogy elősegítené a pozitív változásokat, zavarja azok jeleinek felismerését.

A körülmények is hozzásegítettek ahhoz, hogy ne differenciáljunk kellőképpen. Amikor már nem gátolta meg semmiféle dogmatikus sablon azt, hogy konkrétan vizsgáljuk a felszabaduló országok, a felszabadulás, az új államok helyzetét, körülményeit, akkor a gyarmati rendszer elleni harc nagy győzelemsorozata következtében támadt illúziók zavarták, homályosították el ítéleteinket. Egymás után szabadultak fel az afrikai országok, s hogy magunknál maradjunk, például a kommunista magyar közvélemény, pártunk nemzetközi kérdésekben jártas gárdája nem sok különbséget tett a különböző okokból, különböző történelmi körülmények között felszabadult országok megítélése során. Pedig nyilvánvalóan más egy olyan ország helyzete a függetlenség után, ahol volt egy általános népi mozgalom, mint egy

Digitized by Google

olyané, ahol nem a lakosság nagy tömegei, hanem csupán a nemzeti burzsoázia ismeri fel, hogy érdekelt a függetlenség kivívásában. Az első esetre Ghana, Guinea, Tanganyika, a másodikra akár Dahomey, Togo vagy Sierra Leone lehet a példa. Más politikát lehet várni továbbá egy olyan országtól, ahol van bizonyos ipar és a nemzeti burzsoázia mögött tényleges erők állnak (mint Indiában már a függetlenség kivívása idején) és mást attól, ahol a koronás fő személyi törekvései határozzák meg a politikát. Mást lehet azoktól az országoktól várni, ahol a gyarmatosítók olyan államszervezetet hagytak hátra, amely beláthatatlan időkig szinte lehetetlenné teszi a stabilitást — mint Nigériában vagy Kongóban —, s mást az olyanoktól, ahol földrajzi, gazdasági, történelmi okok miatt a vezetők személyi állásfoglalása a politika döntő tényezőjévé válhat.

Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy szemrehányást kellene magunknak tenni — ismét csak a közvéleményről beszélve —, hogy nem tanulmányoztuk a gyors egymásutánban felszabaduló országok egyedi helyzetét, mindegyiket külön-külön. Hanem arról, hogy sokkal konkrétabban kellene megvizsgálnunk például olyan kérdéseket, mint hogy milyen adottságai és milyen lehetőségei vannak a gyarmati rendszer alól felszabadult országoknak, mit jelent pontosan a gyarmati rendszer megszűnése számukra, továbbá azt, hogy valójában mit is tehetünk értük mi, a szocialista országok.

Az újonnan felszabadult országokat sokkal jobban köti, sokkal szorosabban meghatározza az a tény, hogy a közelmúltban gyarmatok voltak, mint azt általában számításba szokás venni. Ez az oka annak, hogy a közvélemény sokkal többet — több gazdasági eredményt, a tömegek kívánságainak fokozottabb kielégítését, nagyobb stabilitást vár tőlük, mint amire képesek. Általában feltételezzük, hogy a gyarmati rendszer szétesése megoldotta a gyarmati kérdést. Pedig a drámának csak egy felvonása zárult le. S a következőkben nem csak az dől el, milyen lesz, hogyan alakul *az újonnan felszabadult országok* sorsa. A gyarmati rendszer olyan egyenlőtlenségeket okozott a világban, annyira eltorzította *a világ egész gazdasági térképét*, olyan feszültségeket teremtett, amelyek kinövése egész történelmi időszak kérdése, s nem csak a fejlődő országok gondja.

A gyarmatosítók és a gyarmatosítottak egyaránt hajlamosak arra, hogy néhány év alatt megfeledkezzenek arról, ami a függetlenség előtt történt. Sokhelyütt a felszabadult népek vezetői jelentik ki, hogy „megbocsátanak" — még gyakrabban a volt gyarmatosítók mossák kezüket, nekik semmi közük a múlthoz, különben is csupa jót tettek. Elfelejteni lehet, megbocsátani lehet, de azt az iszonyú aránytalanságot, hogy napjainkban a föld népességének 70,4 százaléka csak a világ összes jövedelmeinek 11 százalékával rendelkezik, hogy a fejlett ipari országok évente átlag 60 dollárral, a fejlődő országok kevesebb mint 2 dollárral növelik egy főre jutó nemzeti jövedelmüket — ez még nem szünteti meg... Az a helyzet, amelyben a felszabaduláskor a volt gyarmatok voltak, összehasonlíthatatlan azzal, amilyen a mai szocialista európai országoké a második világháború végén volt. Bármennyire elmaradott is volt Horthy-Magyarország, nálunk kialakult termelési viszonyok, kifejlett termelőerők, kiforrott társadalmi ellentétek voltak — nem beszélve arról, hogy volt ipar, és hogy bármilyen elmaradott volt is a mezőgazdaság, a parasztok, amint megfelelő felszereléshez jutottak, tudtak bánni azzal.

A gyarmati rendszer legsúlyosabb következménye nem az volt, hogy bizonyos mennyiségű értéket, kincseket elraboltak, hogy elvitték potom áron vagy még annál is olcsóbban ezt vagy azt. Hanem az, hogy a gyarmatosítás olyan időben sújtott le ezekre az or-

Digitized by Google

ságokra, amikor a társadalmi és gazdasági viszonyok kialakulatlanok voltak, amikor gazdasági életük vérkeringése még nem indult meg, amikor az őstársadalmi formációk jórészt még fel sem borultak — s ebben az állapotban konzerválta őket évtizedekre. A gyarmatosítók soha nem vittek el mást, mint amihez könnyen hozzá lehetett férni. Ha valamelyik gyarmatukon valóban feltárták volna a természeti kincseket, valóban hozzáláttak volna a lehetőségek kiaknázásához, valóban feltörték volna a falu önellátó s az árutermelést nem ismerő közösségeinek körét — akkor a függetlenség összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között érte volna ezeket a népeket. De egyetlen példa nincsen arra (kivéve azokat a gyarmatokat, ahol annyira kitűnők voltak a természeti adottságok, hogy a gyarmatosítók saját személyükben is megjelentek, letelepedtek és birtokba vették az országot, tehát amit csináltak, maguknak csinálták), hogy ténylegesen hozzájárultak volna gyarmataik gazdasági fejlesztéséhez, hogy több utat, több iskolát, több kórházat, több vasutat építettek volna, mint amire *nekik* maguknak, embereiknek, alkalmazottaiknak, áruiknak szükségük volt.

Mindennek következtében a fejlődő országok nagy része (ezúttal a második világháború után felszabadult volt gyarmatokról beszélve) olyan gazdasági szerkezetet örökölt, amelyet a legtöbb esetben az jellemez, hogy:

1. a mezőgazdaság az esetek többségében nem termel árut;

2. a függetlenné válás idején — egy-két kivétellel — csak feldolgozó ipar létezik, az is jelentéktelen, gyakran a saját maguk által termelt nyersanyagokból készült termékeket is Európából importálják;

3. a geológiai helyzet feltáratlan, a természeti kincsek nagy része érintetlen;

4. nincs tőke, legfeljebb kereskedelmi tőke;

5. a legjövedelmezőbb, legkönnyebben kiaknázható kulcspozíciók a külföldi tőke kezében vannak;

6. a több mint száz fejlődő országból 37-nek egyenként milliónál kevesebb lakója van. A fejlődő világ népességének 73,8 százaléka 14 országba tömörül. Egyesek túlnépesedéssel küzdenek, többségük gazdaságilag — egymagában — életképtelen egység;

7. rendkívül rá vannak utalva a külkereskedelemre. Ami gazdasági tevékenység az országban folyt, amíg gyarmatok voltak, kifelé orientálódott. A továbbiakban, miután akkumulált tőke belföldön nincs, a külkereskedelem segítségével kell előteremteni a gazdasági fejlődés megindításához szükséges összegeket;

8. s végül, mindezzel összefüggésben, nagymértékben ki vannak szolgáltatva a tőkés világpiacnak.

Amikor mi számba szoktuk venni a gyarmati rendszer széthullásának okait, *a szocialista rendszer megszületését, a gyarmati népek felszabadító küzdelmeit,* megfeledkezünk egy dologról, nevezetesen arról, hogy a gyarmati rendszer a fejlett tőkés nagyhatalmak számára is korszerűtlenné vált. A gyarmati kizsákmányolás hagyományos formája korlátozta termelőerőik növekedését. A monopoltőkének ma minél tágabb piacra, nagyobb térre van szüksége. Mivel elég erősnek érzik magukat ahhoz, hogy a politikailag függetlenné vált országokban *legalább* annyit vághassanak zsebre, mint amikor ezek évszázadokon vagy legalábbis évtizedeken át a hatalmuk alatt voltak — számukra a gyarmati rendszer széthullása nem jelenti azt, hogy a volt gyarmatokkal való viszonyukat alapvetően meg kellene változtatniuk. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy *a gyarmati rendszer széthullása éppen a legnagyobb imperialista nagyhatalomnak, az Egyesült Államoknak jelenti azt, hogy olyan piacok nyíltak meg számára, amelyek addig előtte zárva voltak.* Nem beszélve Japánról és Nyu-

Digitized by Google

gat-Németországról, amelyeknek érdekei azonosak. Olyasfajta megfontolásai a monopoltőkének soha nincsenek, hogy ez az út végül is zsákutca számukra, mert a függetlenné vált országok előbb-utóbb visszanyerik gazdasági önrendelkezésüket is, s ha ma nem is, de holnap vagy holnapután annyira meg tudnak erősödni, hogy képesek lesznek megvédeni érdekeiket. Arról nem beszélve, hogy a világ egészében végbemenő változások, a nemzetközi erőviszonyok egész alakulása, a szocialista országok szerepének növekedése a fejlődő országoknak mind több lehetőséget ad.

Ma még azonban azzal kell számolni, hogy a világ országainak egy csoportja abban érdekelt, hogy minél olcsóbban vásároljon nyersanyagokat s minél drágábban adjon el iparcikkeket. Mások szeretnének ha nem is minél magasabb, de legalább ugyanolyan árat kapni nyersanyagaikért és nem költeni egyre többet a számukra létfontosságú, a gazdaság fejlődését lehetővé tevő iparcikkekre, gépekre, berendezésekre. A delhi kereskedelmi világkonferencia (UNCTAD—II) hivatalos dokumentumai szerint 1961-től 1966-ig a csökkenő exportárak és a növekvő importárak (a terms of trade romlása) következtében a fejlődő országok 13 milliárd 388 millió dollárral károsodtak meg. Ugyanezen idő alatt a tőkésállamok és cégek 34 milliárd 880 millió dollár különféle segélyt, hitelt, vásárlási kölcsönt nyújtottak ezeknek az országoknak. Tehát a terms of trade, a cserearányok romlása következtében a fejlődő országok valójában 38,4 százalékkal kevesebb hitelt kaptak, mint amennyit a statisztikák feltüntetnek. Visszafizetniük, kamatozniuk azonban természetesen a teljes összeget kell.

Nyilvánvaló, hogy *az elmondottak nem minden fejlődő ország helyzetére jellemzők egyformán.* Az azonban biztos, hogy *egyetlen kormány tetteit, egyetlen ország belső eseményeinek és külpolitikai vonzásainak vagy taszításainak logikáját sem érthetjük meg, ha nem abból indulunk ki, hogy ott a gyarmatosítás milyen helyzetet teremtett, s eddig milyen lehetőségük volt arra, hogy abból kilábaljanak.*

Reális képet persze csak akkor kapunk, ha nem csupán a gazdasági, hanem a társadalmi vetülettel is számolunk. (Ezúttal csak jelezve: azzal, hogy a függetlenné vált országok többségének társadalmi adottságait az ősi formációk konzervált jelenléte, szélsőséges különbségek — sokszor az őskommunizmus is él, de a kapitalizmus is jelen van —, a nagyvilágtól való elzártság, a nemzeti burzsoázia valamilyen fokú létezése, s az értelmiség igen kis száma jellemzi. Amikor a függetlenség megvalósulásával megindul a társadalmi mozgás, olyan tényezőkkel kell számolni, mint az adott lehetőségek és a tömegek várakozása közti különbség — mint negatív politikai erő —, a modern államszervezés nehézségei olyan viszonyok között, amelyeknek nehézségei elképzelhetetlenek — törzsek, kiskirályok, kettős jogszolgáltatás, írástudatlanság, káderek teljes hiánya —, törzsi, nemzeti, nemzetiségi, nemzetségi, nemzeti konfliktusok kiéleződése, a nacionalizmus második, harmadik, sokadik vissza-visszacsapó hulláma, a városi lakosság felduzzadása és sok más.)

Természetesen, *ha mindezt figyelmen kívül hagyjuk,* s csak azt látjuk, hogy múlnak az évek s a fejlődő országok egyre jobban elmaradnak az iparilag fejlett országok mögött, hogy sorra buknak meg olyan haladó rendszerek, amelyek a függetlenség kivívása után nekivágnak annak az útnak, amelyen legszívesebben haladnának, de néhány éven belül elgáncsolja őket a sokkal nagyobb felkészültséget követelő realitás, saját gyengeségük s ellenfelük, a tőkés világpiac hasonlíthatatlanul nagyobb ereje —, akkor könnyen úgy érezhetjük, hogy súlyos vereség érte a haladást, a békét, a szocializmust, bennünket.

Digitized by Google

Folytatva a gondolatmenetet, a másik kérdés az: milyen segítséget tudunk nyújtani mi, a szocialista országok, a fejlődő országok számára? Politikailag, gazdaságilag. Rendkívül fontos ezt reálisan felmérnünk. Hiszen enélkül nem tudjuk megítélni helyzetüket, lehetőségeiket.

Erről már folyik a vita nálunk. Kende István a „Valóság" 1968 februári cikkében (Új vonások a fejlődő országokban) azt írja: *„A szocialista közösségen belül mutatkozó véleményeltérések és magatartásbeli különbségek következtében gyengült a szocializmusnak az a vonzóereje, amit egy időben egymagában homogén egységével is elért."*

Az a kérdés, hogy a munkásmozgalomban bekövetkezett szakadás hogyan hatott Ázsiában és Afrikában, túl bonyolult ahhoz, hogy néhány mondatban el lehetne intézni. Hiszen kínai buzdításra nem egy országban szakadt ketté a haladó mozgalom. Ugyanakkor az utóbbi időben, mikor a kínai tanácsok megfogadása mind irreálisabbá válik, egy másik tendencia is észrevehető; ha nem is az egységnek, de az ultraforradalmiság elszigetelődésének jelei látszanak. Hiszen egyáltalában nem úgy fest a dolog, hogy a szakadás következtében vannak akik erre mennek, mások viszont arra — a differenciálódás sokkal bonyolultabb s annak következményeit nem lehet sommásan elintézni. Az biztos, hogy jobb lett volna, ha nem következik be a szakadás — de erről beszélni ma már történelmietlen anakronizmus.

Az igazi kérdés az, voltaképpen miben is áll a szocializmus vonzóereje a gyarmati rendszer alól felszabadult országokban?

Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján, amikor egymás után szabadultak fel a gyarmati népek, az új vezetők egész sora kijelentette, hogy a szocialista társadalmi igazság megvalósítására törekszik. Ebben nem volt semmi csodálatos. A szocializmus a kor eszméje, az egyetlen, amellyel a tömegek elé lehet állni. Különösen olyan országokban, ahol a kapitalizmus mindörökre lejáratta magát, mert csak a gyarmatosítást tudta nyújtani. Ugyanakkor a szocialista országok példája igen vonzó, mert elmaradott helyzetből gyorsan felküzdötték magukat. A szocialista gazdasági rendszer sok vonása — a centralizáltság, a tervgazdálkodás — különösképpen megfelelőnek látszott olyan országok számára, ahol nem volt ipar, ahol azt elsősorban állami beruházások segítségével kívánták létrehozni. Túl mindezen: a függetlenségi mozgalmak vezetői számára, akiknek többsége angliai, franciaországi, amerikai egyetemeken tanult s ott a diákkörökben megismerkedett a marxizmussal — a szocializmus nem volt idegen.

Ha a kijelentéseket, szándékokat tekintjük, akkor a szocializmus vonzóereje abban az időben virágkorát élte.

Ahogy múltak az évek, kiderült, hogy más a szocializmusról való romantikus ábrándozás és más azt megvalósítani egy elmaradott országban, ahol az új államgépezet megteremtéséhez, a tömegek igényei legminimálisabb kielégítéséhez az adottnál sokkal erősebb gazdaságra, ahhoz pedig mindenekelőtt tőkére van szükség s a belső felhalmozás roppant keveset nyújt; amikor szembe kell azzal nézni, hogy a szocializmus mindenekelőtt a hatalom kérdése, hogy minden tényleges lépés a szocializmus felé nehézségek leküzdésén, ellenállás legyőzésén, gazdasági és politikai szervező munkán at vezet. Azok számára, akik szocializmust mondtak, de kapitalizmust értettek rajta, a kérdés egyszerű volt — az igazi nehézségekkel azoknak kellett szembenézniük, akik valóban szocialista rend megvalósítására törekedtek.

Ebben a szakaszban — a függetlenség „másnapján" — a szocializmus vonzóereje olyan, amilyen gazdasági segítséget a szocialista országok a fejlődő országoknak nyújtani tudnak.

Ha egy afrikai, egy ázsiai ország ve-

Digitized by Google

zetői államosítják a meglevő néhány külföldi vállalkozást, felosztják a — többnyire nem jelentős — nagybirtokokat, felszámolják a neokolonialista befolyást lehetővé tevő külföldi kapcsolatokat, intézkedéseket tesznek a burzsoázia erősödésének megakadályozására, ezzel jelentős lépést tesznek afelé, hogy ha gazdaságilag megerősödnek, hozzákezdhessenek a szocialista rend felépítéséhez. Amit azonban addig csináltak, az még nem szocializmus. A szocializmus nem a nyomorgók, a szegények, az írástudatlanok egyenlősége. A szocializmus ott kezdődik, ahol a szegénység végződik. Ha egy országban valóban szocializmust akarnak teremteni, akkor minden eszköz felhasználásával hozzá kell kezdeni a gazdaság fejlesztéséhez. Olyan országban, ahol ezek az eszközök nem állnak rendelkezésre — azokat kívülről kell előteremteni. Onnan, ahonnan lehet. Ha a szocialista országokból lehetséges — annál jobb. Ha nem, akkor be kell engedni a külföldi monopoltőkét. Az pedig nyilvánvaló, hogy feltételek, biztosítékok nélkül a nagytőke sehová sem teszi be a lábát. Minél több koncessziót adnak neki, annál több akadályba ütköznek saját szocialista célkitűzéseik megvalósításában. Sokszor arra hivatkoznak: hiszen a szocialista országok is kollaborálnak Kruppékkal vagy a többi mással. De egy erős, edzett szocialista ország képes arra, hogy gondot viseljen saját nemzeti érdekeire. Egy olyan fiatal állam azonban, ahol még minden kialakulatlan, bizonytalan, ahol semmi még nem dőlt el... ? Egyáltalán — semmilyen vonatkozásban nem szabad egyenlőségjelet tenni a fejlődő országok helyzete és a szocialista országoké között. Nem beszélve a politikai különbségekről — mi roppant sok munkával, nagy erőfeszítésekkel talpraálltunk, magunk teremtettük elő a beruházásaink fedezetét, de nem a semmiből kezdtük.

Természetesen nem egyszerűen arról van szó, hogy innen vagy onnan veszik-e fel a gazdaságfejlesztési hiteleket. A hitelek és kölcsönök viszonylag kis szerepet játszanak. A fejlődő országoknak elsősorban a külkereskedelem útján kell előteremteniük a szükséges tőkét. A kérdés az: menynyiben tudnak a szocialista országok a fejlődő országok kereskedelmi partnereivé válni, átvenni áruikat, ellátni őket a nékik szükséges javakkal? S mennyiben szorulnak rá az utóbbiak arra, hogy azon a piacon kereskedjenek, ahol a számukra lehető legkedvezőtlenebb törvények uralkodnak — azon a piacon, ahol ők eddig gyarmatként szolgáltak?

A dolgot persze nem lehet úgy leegyszerűsíteni, hogy azt mondjuk: a szocializmus vonzóereje a fejlődő országokban ma akkora. amekkora segélyt tőlünk kaphatnak s amennyi árujukat mi át tudjuk venni, illetve amennyi áruval őket el tudjuk látni. Attól, hogy hosszú lejáratú hitelt nyújtunk egy országnak, attól, hogy kitűnő kereskedelmi kapcsolatokat építünk ki vele, még nem lesz az szocialista. Ha viszont egyik vagy másik fejlődő országot hozzá tudjuk segíteni ahhoz, hogy többé vagy kevésbé függetleníteni tudja magát a nemzetközi monopoltőkétől, hogy lehetősége legyen saját elhatározása, saját választása szerinti utat járni — akkor a lehető legtöbbet tettük meg, amire az adott körülmények között módunk van. A „szocializmus vonzóereje" nem valami elvont dolog. Egy fejlődő ország haladó erői számára semmi sem jelent nagyobb segítséget — amit egyáltalán kívülről kaphatnak — mint az, hogy a szocialista országok segítségére tudnak lenni nemzeti érdekeik védelmében. Két különböző politikai koncepcióról van szó — a tegnapiról és a mairól. És a mai, nyíltan napfényre került belső nehézségeivel együtt is, vonzóbb, mint a tegnapi volt. Bizonyosan vannak olyanok, akik számára a szocializmus nagyobb vonzóerőt gyakorolt akkor, amikor mindenki ugyanazt mondta, de sokkal több ember szá-

Digitized by Google

mára vonzó ma, amikor mindenről nyíltan beszélünk, s amikor a szocializmus megvalósításának sokféle lehetősége nyílik meg éppen a mieinktől annyira eltérő körülmények között élő népek előtt.

Az alapvető kérdés azonban nem ez. A felszabadult népek számára a szocializmus annyiban vonzó, amennyiben be tudja bizonyítani fölényét a kapitalizmus felett. Az afrikai és ázsiai népek szemében elsősorban az az erőmérő, hogy milyen segítséget tudnak a szocialista országok nékik nyújtani?

Ezt pedig a tények döntik el.

A delhi kereskedelmi világkonferencia 1968-ban (T. D./18. sz. dokumentum) megállapította: *1955—1965 között a szocialista országok és a fejlődő országok közti kereskedelem az egész világkereskedelem legdinamikusabb szektora volt. A fenti idő alatt a szocialista országok egymás közti forgalma megkétszereződött, kereskedelmük a fejlett tőkésországokkal megháromszorozódott, míg a fejlődő országokkal ötszörösére nőtt.*

Más kérdés az, hogy a szocialista országok részesedése a fejlődő országok külkereskedelméből még mindig igen kicsi. (1965-ben importjuk 8,6 százaléka származott a szocialista országokból, exportjuk 7,4 százaléka irányult oda.)

Hihetetlen jelentősége van annak, hogy mi, a szocialista országok, helyesen döntsük el, mit kell tennünk a fejlődő országok, az imperializmus rendszeréből legutoljára kiszabadult népek érdekében. Semmi sincs, ami annyira befolyásolná sorsukat, jövőjük alakulását, mint a mi gazdasági erőnk és befolyásunk növekedése. Ha nekünk belső nehézségeink vannak — nekik is kevesebbet tudunk segíteni. Ha egészségesen növekszik gazdaságunk, ha szerepünk a világkereskedelemben nő — annak a fejlődő országok nagyobb hasznát látják, mint bármi másnak.

Nagyon kitágult a mi világunk. Olyan országok sorsa alakulásában játszunk szerepet, amelyek népeiről azelőtt nem is tudtunk. Az általánosságok ma már nem elegendők, számukra és számunkra egyaránt életkérdés, hogy illúziók nélkül és differenciáltan ítéljük meg helyzetüket, nem a „harmadik világét" úgy általánosságban, hanem konkrétan mindegyikét — a harmadikét, a negyedikét vagy a huszadikét.

Kalmár György

Pátzay Pál: Korsót vivő leány

Digitized by Google

Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?

Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez

Létezik-e heurisztikus művészetirányítás, „ideálisan", elméletben, és létezhet-e a gyakorlatban, a művészetpolitikában? *Ideális esetet* alapul véve nyilván egybeesik a kettő: a szellemi konkurrencia a legjobb műveket serkenti, mert olyan erőteret képez, amelyből a legértékesebbek kerülnek ki, s a selejtesek kiesnek. Enyyiben az irányítás szinte „magától" megy, csupán annak az értékkonkurrenciának feltételét kell megteremteni, melyben ez a szelekció zökkenőmentesen végbemehet. Csakhogy a *valóságban* — s erre Vitányi nyomatékkal hívja fel a figyelmet — ehhez a modellhez egy valami *nem született még meg: az értékskála.* Mégpedig kettős értelemben: sem a társadalom befogadóiban, sem az irányításban (a kritikában). Utólag természetesen könnyű egy Bartókot a kor szellemi-társadalmi reprezentánsaként kiemelni. De nehezebb — éppen az értékmérő hiánya következtében — a szellemi konkurrencia bonyolult, nemcsak esztétikai értékekre érzékeny versenyében az igazi értékekre rátalálni. Még mindig az a helyzet, hogy a szelekció, a hatás, a társadalmi rang kialakulása után kezd működni egy többnyire spontán, pillanatnyi érdekekből is befolyásolt értékrend. Ám a művek születésének pillanatában (főként a képzőművészetben, az építészetben, a zenében) ez a szelektív értékrend még csírájában is alig létezik.

De tisztázzuk: ennek az értékrendnek kidolgozása *nem a művészetirányítás, hanem* — más-más módon — *az esztétika, a kritika feladata.* Ha itt még nem született meg ez a hierarchia, akkor ennek irányításbeli követelményeit elvárni, csak óhaj és még csak nem is elvont program. Ugyanakkor bizonyos mértékben — s ez megint Vitányinak ad igazat — már működik ez a heurisztika. A csúcsteljesítményeket illetően ugyanis minden művészeti ágban szinte közös egyetértésre talál a szakma, a kritika és az irányítás. A vita mindig a második, a harmadik és további helyezettek elbírálásánál robban ki; itt lépnek be a „másodlagos" érdekek. A kritikai közszellem serkentésére azért lenne szükség, néhány vitában azért volt fontos, felrázni ezt a langyos hazai kritikai közeget, hogy valamiféle használható-működő értékrend szülessék. Persze: *az értékskála működő tartalmát a kritikus csak használja, teremteni az esztéta teremti,* tehát egy lépéssel itt is hátrább kell lépnünk, és ez a lépés egylőre még várat magára. S addig ne csodálkozzunk azon, hogy a kritika lagymatagsága a középszerre orientál. Ki ne látná, hogy mennyire magára marad egy valóban heurisztikus irányítási rendszer is, egy megfelelően orientáló és értékelő elméletileg is fegyverképes kritikai hátvéd nélkül?

■ ■

Másrészt erősen szkeptikus vagyok abban a kérdésben, hogy *lehetséges-e olyan egységes értékrendszert találni, mely a politikai és esztétikai szférát egyaránt át tudja fogni.* A mű immanens értékei és politikai, társadalmilag továbbrezonáló, energiái két szférát alkotnak, tehát nem egynemű szerkezet ez, s jobb, ha az eddigi munkamegosztás alapján két „szakmabeli": a kritikus és a politikus ítéli meg ezeket. Ha a kritikus-esztéta a művek immanens értékeibe belekalkulálja azok politikai kisugárzását, akkor esetleg értékfelfedező készségét

Digitized by Google

is visszafogja. Még komplikáltabb ez az összefüggés a művészet irányításában. Itt már a művészet hármas létformájával kell számolni: esztétitikai értékrendjével, szociológiai hatásával (tehát a befogadhatósággal, az ízlést- és szemléletmódot, társadalmi önismeretet serkentő vagy fékező hatásokkal) és a művek politikai kisugárzásával. A három összetevő egymáshoz képest heterogén, csak ritka esetben következik egymásból vagy esik éppen egybe. Ezért esztétikai értékekből nem lehet politikai hatást levezetni, szociológiai kisugárzásból nem következik esztétikai minőség.

Az irányítás heurisztikája ennek ellenére a kor feladata, s magam is azt hiszem, hogy Acél György politikai akadémiai előadása ennek az új irányításszemléletnek volt a meghirdetése egyben *távlati* programja is. Ennek a programnak megvalósítása főképpen az irányítás reformján múlik, de elvi törekvése szinte minden egyes döntés esetében is újabb nehézség elé állít. Vitányi ugyanis — helyesen — a „célból" vezeti le a művészetápolás, serkentés, felfedezés szükségességét. Ámde a művészetpolitika számára a döntések csak akkor válnak ilyen áttekinthetően „egyszerűvé", ha úgy véljük, hogy fejlődésünkben már egy újabb történelmi korszakhoz érkeztünk el. Mégpedig ahhoz, amikor *a három komponens egymásrahatása helyett (a politikai, esztétikai, szociológiai tartalom méricskélése helyett) egyértelműen a művészi érték — veheti át a vezető szerepet.* S ennek következtében a politikai, szociológiai komponensek a művészi hatás mélységbeli kisugárzásán, a művészi értéken keresztül hatnak és működhetnek. Hiszen eddig sem volt kétséges számunkra, hogy minden *jelentős* műalkotás (különösen az irodalomban, a filmben és a drámában) legmélyebb hatását *(szociológiai és politikai értelemben is!)* művészi értékével, megragadó, megrendítő, felrázó-tudatosító értékével érte el. Magam is afelé hajlok, hogy ez a korszak bekövetkezőben van.

Ám e változás közelsége sem feledtethet azonban egy másik kultúrpolitikai problémát. Azt, amelyet Vitányi a múltba sorol, s ironikusan-találó jelzővel „negatív szalámitaktikának" nevez. Vajon csak „negatív", és ezért a jövőben kiiktatandó gesztusa ez a művészet irányításának? Úgy hiszem nem. Hozzászólásában Tóth Dezső a kérdéses sorrendiséget csupán politikai szempontból védi, s ezzel a körülménnyel nincs is vitám. Van azonban a kérdésnek egy másik, az élő társadalomban hatni képes művészi hierarchiát érintő oldala is, melyet az irányításnak kell megteremtenie. Létezik ugyanis egy olyan sorrend, pontosabban egymásra épülési rend, amely a művészet autonóm jellegéből következik. Az ízléskultúra, a művészi befogadóképesség értékrendje attól is függ, *milyen alapozásra épül a művészetek időbeli egymásutánjából adódó formai-tartalmi rendje.* Vitányi beszédes példájánál maradva: másképp fest az a zenekultúra, melyben Schönberg, Sztravinszkij és Honegger *után* következnék Bartók, melyben a közönség a schönbergi alapokra építve kapná-fogadná be Bartók muzsikáját. És más az a szellemi befogadási tér, az a nyitottság és szelekcióképesség, mely éppen Bartók pozitív világképalkotó képességén keresztül látja már korunk muzsikájának *teljes* hangzás-skáláját.

A probléma nemcsak a koncerttermeket és a publikum nevelését érinti. Hiszen ismert az az esztétikai vita, melyet zenetudósok — többek között Zoltai Dénes is — folytatnak azzal az Adornótól származó koncepcióval, mely szerint Bartók csupán provinciális jelenség a modern zenét meghatározó két pólus, Sztravinszkij és Schönberg között. Ez a teoretikus tétel a zenekultúra hétköznapjaiban *világképek* és ízlésképek nyelvére fordítódik le, sőt a befogadhatóság, a szellemi nyitottság, más szóval a heurisztika le-

Digitized by Google

hetőségét illetve lehetetlenségét jelenti. Az egyik esetben (Bartókra építve) lehet folytatni a művek, stílusok, hangzáskultúrák egymásra építését, s ugyanakkor világképbeli szelekcióját, a bennük hordozott értéktartalmak *progresszív irányba ható* vitáját is.

A sorrend ennyiben nemcsak politikai józanság, s nem is kizárólag a dogmatizmus korának „negatív szelekciója". (Amivel cseppet sem kívánom védeni az ötvenes évek gyakorlatában adott pedagogikus szemléletmódot, mely éppen Bartókot rekesztette ki az épülő értékrendből.) Mert bár lehet, hogy ez a taktika politikai intézkedések felől hátrálásként értelmeződött, *a zenekultúrában — az elmúlt tíz évre visszatekintve — mégis egészséges haladást eredményezett:* — esztétikai értelemben. Gondoljunk csak arra, milyen telt házakat vonzottak az első avantgardista koncertek, s egy-két év leforgása alatt mennyire beszűkült közönségük. Az ok nyilvánvaló: kialakultak és hatni tudtak azok a masszív, valóságos esztétikai értékekre épített alapok, melyek a publikum befogadási kultúráját vezérelték, s mely aztán a múló jelenségeket divatértékként kezelte. S ez a hullámmozgás — a fellobbanó mozgalom és hanyatlás — nem elvetendő jelenség, hanem *szellemi életünk egészségesen működő szelekciójának jele.* De ezt a szelektív képességet éppen *az „adagolási sorrend", vagy ha úgy tetszik: a pedagogikus tananyagfelépítés* hozta magával.

Újra ismétlem: az irányítás ilyen „pedagogikus" azaz értékkultúrát építő gesztusai a dogmatizmus művészetpolitikájában kétértelműen vagy éppen fordítottan érvényesültek. Vitányinak e korszak bírálatát illetően messzemenően igaza van: értékes, klasszikus irodalmi művek dömpingje mellett fércművek képviselték az esztétikai értékskála csúcsát. Amit pedig az „alapozás" *szándékával* szerettünk volna elérni, azt éppen e kétértelműség kuszaságával romboltunk le. Ennek a korszaknak vetett véget az elmúlt tizenkét év kultúrpolitikája, s ha ez az átorientálódás csak fokozatosan, sőt visszaesésekkel mehetett is, fő tendenciájában mégis ki tudta alakítani — minden művészeti ágban más eredménnyel — azokat a kiindulópontokat, amelyekre egy heurisztikus műélvezet és műértés felépülhet. (A képzőművészetben, főként a festészetben és az építészetben ez a befogadási kultúra még mind a mai napig problematikus, de a koncertpublikumot leszámítva — amely nagyjából állandó számot jelent — hasonló a helyzet a zenei „nevelésben" is.) De távlat is van a világon, és Vitányi is csupán egy új korszak kezdetének sejtéséről-posztulátumáról ír.

■ ■

Mindezt csak felszíni kérdésnek érzem, az alapprobléma mélyebben rejlik: az összkultúra „újraelhelyezkedéséről" van szó a társadalom egészében. *Arról, hogy mennyiben kell magának a kulturális irányításnak is átorientálódnia a gazdasági modell újszerűségét követve, mennyiben és milyen irányba kell keresnie azokat a távlati elveket, melyek az új társadalomszerkezethez, annak tudatformálásához vezetnek.* S ezzel a Vitányi által felvetett kérdés máris túlnő a pusztán művészetin: *a kultúra egészének helyéről, társadalmi funkciójáról* kell szólnunk, arról a változásról, melyet a kultúra az új társadalomszerkezetben elfoglal, s a továbbiakban elfoglalhat. A művészetirányítás elveiről vitázva mindaddig légüres térben mozgunk, míg a kultúra funkciójának, ún. elhelyezkedési rendszerének sajátosságát meg nem találjuk, ami természetes velejárója társadalmunk mélyreható gazdasági—életvitelbeli—szociológiai átformálódásának, a szocializmus magasabb osztályába való lépésének.

A dogmatizmus egyszerre túl is becsülte, alá is értékelte a kultúra szere-

Digitized by Google

pét: minden versben ideológiai végveszélyt látott, s minden „eszmeileg használható" műben máris értéknevelő csodaszert vélt felfedezni. A kérdés ma úgy hangzik (s Vitányi a heurisztikus irányítási korszak beköszöntésével voltaképpen ezt a váltást igyekszik körülírni), hogy vajon *igaz-e a mai gazdasági-szociológiai feltételek között a művészet és kultúra ama jelentős társadalomformáló szerepe, melyet a kulturális forradalomban, majd a hatvanas évek eleje körül játszott?* Úgy vélem, hogy itt kettős folyamatnak vagyunk tanúi (és a kultúra „csinálását" illetően részesei is), amely nem csak hazánkban figyelhető meg, hanem világszerte. Az egyik tendencia az *ideológiai kérdések hallatlan felerősödése,* a mindennapok emberének rendkívül érzékennyé vált érdeklődése az ideologikus-kulturális jelenségek iránt. (Ezt a tendenciát akarja kikapcsolni vagy semlegesíteni a „dezideologizálás" elmélete, amely azonban csak egyik jelensége a protesztmozgalmak ugyancsak ideológiai leszerelésének.) Ez a tendencia nemcsak Nyugat-Európában érvényesül (baloldali mozgalmakban, diáktüntetésekben vagy a polgári értelmiség körében), hanem nálunk is. Kialakulóban van egy *nagyarányú gondolatéhség,* betűrágástól mentes, autonóm szellemi termékekre, s főként az élő marxizmus újító képességére kíváncsi orientáció. E törekvéssel egyre inkább számolnunk kell, és ez már nemcsak a művészi értékek kérdése, hanem általános kultúra-irányítási probléma. Mert ez az új jelenség egyúttal azt a kötelezettséget is magával hozza, hogy ezt a kialakuló igényt ki kell elégítenünk, még mielőtt ideológiai vákuummá változik, és olyan szellemi erőteret kell teremtenünk, mely pezsgésével, művészi-gondolati anyagával meg tudja akadályozni, hogy ez az *eredetében pozitív igény* — táplálékot nem találva — éppen a marxizmus ellenében bontakozzék ki. (Jól láthattuk ennek az igénynek és eltorzulási lehetőségeinek szerkezetét a nálunk is fellobbant Guevara-kultuszban vagy olyan „dezideologizált" szellemi áramlatok gyors terjedésében, mint amilyen a strukturalizmus.) A kultúrairányításnak tehát ezt az igényt kell alkotó-konstruktív energiává átformálnia, s ennek során nem követheti a kulturális „mindenevés" eklekticizmusát, mert e gondolatéhség ebben az esetben, saját kristályosodási elveit követve, esetleg szerencsétlen fordulatot vehet. S ha ebben a nagyobb egységben figyeljük a művészet szerepét-helyét, akkor értékrendjének kialakítása sokkalta bonyolultabb feladatnak tűnik.

■ ■

A másik tendencia csupán látszólag ellentétes az előbbivel: az *ideológikus igénynek, a kor megértésének és szellemi kisajátításának viszonylag egyre szűkebb kielégülési terrénumot szolgáltatnak a művészetek.* Más szóval: a többi kulturális-ideológikus alakulat javára szűkült a művészet hatásköre, s ezzel *heurisztikus, újat felfedezni képes zónája is.* Nem csak úgy áll a kérdés, hogy a művészetirányítás nem orientál az újat felfedező alkotásokra (sokáig valóban ez volt a leginkább visszahúzó fék). Most, úgy érzem, éppen a művészetekből futott ki az a szellemi feszítőerő, mely ezt a felfedező-heurisztikus jelleget kínálná az irányítás számára. (Természetesen csak viszonylagos tendenciáról lehet itt szólni: a filmművészet éppen az utóbbi években talált rá erre a heurasztikus útra.) Jól látható ez a tendencia abban a jelenségben, hogy az utóbbi évek irodalmi csúcsteljesítményei mennyire alatta maradnak az öt-hat évvel ezelőttieknek, hogy egy-egy jól sikerült, de korántsem korszakalkotó mű, milyen továbbrohanó sikert tud elérni (gondoljunk Capote: Hidegvérrel c. regényének kétségkívül „valamit" pótló bestseller-sikerére) — mindez azért, mert az utóbbi évek-

Digitized by Google

ben a kultúra más területeinek szívó hatására egy viszonylagos vákuum alakult ki. Megintcsak nem az irányítás gesztusai miatt: *a társadalmi érdeklődés centruma helyeződött át az ideologikusabb szellemi szférákra.*

Ennek az új helyzetnek harmadik vetülete, hogy *a valóban társadalmi alapkérdéseket exponáló művek (filmek, darabok, novellák) visszhangja, társadalmi hatása* (nem is csak a társadalmi *tudatra,* hanem messzeható társadalomformálásra gondolok elsősorban) *csökkenőben van,* vagy néha csak egy relatíve szűk értelmiségi réteg belügyévé változik. S innen sem a művészek, sem az irányítás nem tudja — egyelőre — kimozdítani. Mintha valamilyen holtpont fenyegetné éppen a legértékesebb művek társadalmi életét, „heurisztikáját". (Ennyiben van vitám Vitányival: a nagy művek életét-hatását kell elsősorban biztosítani, aminek ugyan feltétele ezek *felfedezése* — de *felfedeztetése* nehezebb és bonyolultabb.) Paradox módon szólva: a Falak című film összképéből tovább élt ugyan a fogalom, a társadalmi és közmorál „falainak" képe. A film ügy lett, de nem lett „közügy", — hatott, de nem vert elég széles társadalmi hullámzást. S ugyanez a paradox jelenség még jó néhány jelentős kísérletünkről is elmondható. Az a társadalom- és tudatformáló szerep, mely a jelentősebb alkotásokat tíz évvel ezelőtt még körülvette, ma már tűnőben van, *a kulturális élet központja, szervezeti centruma máshová költözött.* S ez a fejlődés részben pozitív következménye a társadalmi rendszer egész szerkezeti stabilizálódásának, a szubjektivizmus kiküszöbölésének és az új mechanizmus „objektív" társadalomátalakító szerepének.

Ebből következik, hogy felülvizsgálásra szorul az a művészetpolitikai alapelvünk, hogy a művészet primer társadalmi tudatformáló közeg. *Az irányításnak azokra a szellemi szférákra kellene összpontosítania erejét, ahol ennek az ideologikus igénynek centrumai szerveződnek,* és befolyásoló, orientáló erejét innen kellene érvényesítenie. Anélkül, hogy szakmámtól idegen területek számára akarnék nagyképű tanácsokkal szolgálni, hadd említsek meg egy-egy példát. Itt van az esszé-, dokumentum- és memoárirodalom hirtelen felfutása, az iránta tanúsított igény, amely a múlthoz való *közönyös* vagy *hisztérikus* viszony lecsapódása, s melyet a kulturális irányításnak saját eszközeivel és fokozatosságával le kellene tudni vezetnie, és újabb energiákat kellene belőle kicsiholnia. Ide tartozik az a régóta vitatott probléma is, hogy miként lehetne új módszerekkel hétköznapivá változtatni a kultúra vívmányait, mert a húsz év alatt használt és értékesített módszerek kiöregedtek, s — főként a kommunikációs eszközök hirtelen felduzzadása miatt — el is avultak. A kulturális irányítás közvetett feladatai között mégis azt látom a legfontosabbnak, hogy találja meg azokat az integrációs lehetőségeket, amelyekkel a lassanként objektíve (mint mondottuk: társadalmi hatékonyságukban) visszaszoruló művészeteket újra vissza tudja kapcsolni az élő társadalmat izgató, orientálni képes, tehát anyagi tényezőként jelenlevő funkciójába. A művészi *érték* védelme, felfedezése és az erre való orientálás kétségkívül az egyik legfontosabb mozzanat, nélküle nincs ösztönző hatás. De pusztán ezzel nem oldhatók meg feladataink: éppen a szociológiai (kialakuló közöny a „közügyek" iránt) vagy politikai körülmények (a társadalom új struktúrája) akadályozzák ezt a direkt hatású visszakapcsolást. A kulturális irányításnak tehát egy új kulturális mechanizmus-rendszer organizálására kell törekednie, s ez már nemcsak az irányítás feladata, hanem mindnyájunké, akik a kultúrában érdekeltek vagyunk, mint kultúra-„csinálók" s mint fogyasztók.

Almási Miklós

Digitized by Google

A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról

A szocializmus dinamikusabb fejlődésének időszaka, kibontakozó-kiteljesedő szocialista társadalmi-gazdasági viszonyaink, a nemzetközi kommunista mozgalom jelenlegi helyzetének ellentmondásai új problémák felvetését, új feladatok kitűzését és megoldását igénylik a marxista társadalomtudományok művelőitől.

A jelenkori marxista társadalomfilozófia és szociológia vállalta is az e követelményekből reá háruló társadalmi funkciót, de mindmáig nem sikerült maradéktalanul betöltenie.

A legutóbbi tízegynéhány esztendő társadalmi változásainak eredményeként az európai szocialista országokban a társadalomtudományok területén is új törekvések jelentek meg, az álláspontok differenciálódtak, a módszerek változatosabbá váltak, a marxista elmélet tartalmilag gazdagodott. Azt is meg kell állapítani azonban, hogy ez a nem túlzottan nagyszámú, de nemegyszer nagy hatású és különféle közelítésű törekvés eddig nem forrt össze egyetlen szintézisbe. S vigyázni is kell arra, hogy a mai tudományos tendenciák szintézise valóban szintézis, ne pedig összetett tévedés legyen.[1]

Még problematikusabbnak tűnik számunkra, ha valamely „irányzat"[2] vagy álláspont — akár „hivatalos", akár nem — a „marxista" álláspont igényével lép fel a többi „irányzattal" vagy állásponttal szemben. Az előbbiekben jelzett társadalmi funkció vállalása nem egy „irányzat" privilégiuma. A marxisták egymás közti vitáiban nem szabad olyan törekvésnek megnyilvánulnia, amely a másik álláspontnak a vállalt társadalmi funkcióból való kizárására irányul. A marxizmuson belüli álláspontok csak önmagukat zárhatják ki ebből a folyamatból úgy, hogy deklarálják ezt, vagy enélkül. De akik a marxista elmélet gazdagításán és fejlesztésén munkálkodnak, azoknak ilyenkor sem az a feladatuk, hogy „minősítsék" ezeket az álláspontokat, esetleg hangsúlyozva ezeknek ténylegesen meglevő „steril", spekulatív jellegét. Egy tudományos álláspont értékének és hatékonyságának sohasem az a kritériuma, hogy hogyan „minősít" más álláspontokat, hanem az, hogy menynyire tud adekvát, reális képet adni a valóságról, s mennyire tudja elősegíteni ennek átalakítását.

●

Ezek a gondolatok Hegedüs Andrásnak és Márkus Máriának „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" című cikkéhez kapcsolódnak. Átfogó elemzés nélkül utalni szeretnénk arra, hogy a szerzők eddigi munkásságát úgy tekintjük, mint amely — számos vitatható mozzanata ellenére — problémafelvetéseivel és e problémák megoldására irányuló kísérleteivel nem kis mértékben járult hozzá a fiatal magyar marxista szociológia fejlődéséhez. Úgy gondoljuk azonban, hogy jelen cikkük nem tekinthető

[1] L. erről: Az új év küszöbén. Interjú Tőkei Ferenccel. Társadalmi Szemle, 1968/1., 15. old.

[2] Az „irányzat" megjelölést itt és később is mindig idézőjelben használjuk, mert még „az egyszerűség kedvéért" sem tartjuk jónak ezt a terminust. A mai szituációban — amikor nyugodtabb lelkiismerettel állíthatjuk, hogy lesz marxista szociológia, mint azt, hogy van — már maga az „irányzatok" kifejezés is implikálja a még korántsem kiérlelt álláspontok megmerevítését, s így sokkal inkább a társadalomtudományok területén dolgozó kutatók szembenállását tudatosíthatja, semmint azokat a mind sürgetőbb közös feladatokat, amelyek előttük állnak.

Digitized by Google

konstruktív lépésnek egy olyan tudományos légkör kialakítása felé, amelynek legfőbb jellemzői a nézetek szabad cseréje és az alkotó vita.

Amikor tudományos vitáról, helyesebben egy vita tudományosságáról szólunk, érdemes Gramscit idéznünk, talán a szokásosnál egy kicsit bővebben is: „Történelmi-kritikai problémák felvetésekor a tudományos vitát nem úgy kell értelmezni, mint egy igazságügyi peres eljárást, amelyben adva van egy vádlott, és adva van egy ügyész, akinek hivatali kötelességénél fogva azt kell bebizonyítania, hogy a vádlott megérett rá, hogy kivonják a forgalomból. A tudományos vitákban, feltételezve, hogy az igazság keresése és a tudomány haladása a cél, az bizonyul »haladottabb« szemléletűnek, aki szerint az ellenfél is kifejezhet olyan igényt, amelyet, ha alárendelt mozzanatként is, de bele kell foglalnunk saját konstrukciónkba. Az ellenfél álláspontját, érveit, megérteni és realisztikusan értékelni (és néhanapján az ellenfél maga az egész múltbeli gondolkodás) annyi, mint megszabadulni az ideológiák börtönéből (az ideológia szót rossz értelemben véve, mint vak ideológiai fanatizmust), vagyis kritikai álláspontra helyezkedni, és ez az egyedül célra vezető a tudományos kutatásban."[3]

Hegedüs András és Márkus Mária cikke felvet olyan társadalomfilozófiai és szociológiai problémákat, amelyeket a marxista elmélet ma még nem oldott meg, és amelyek kidolgozása legalábbis monografikus keretben, sőt a tudományos kooperáció formáiban képzelhető csak el számunkra. Félreértés ne essék: nem azt akarjuk mondani, hogy csak kiérlelt, kész, lezárt tudományos eredmények nyújthatnak megfelelő vitaalapot. A tudományos vitáknak nyilvánvalóan olyan funkciójuk is van, hogy elméleti hipotéziseket, a kutatás stádiumában levő problémákat tárjanak a tudományos közvélemény elé, ezzel is elősegítve a kutatások helyes irányának kialakítását, a hipotézisek csiszolódását stb. Szóvá kell azonban tennünk, hogy a szerzők egyes, koncepciójuk nem lényegtelen mozzanataira vonatkozó megállapításai nem tudományos érveken és bizonyítékokon nyugszanak, hanem deklaratív jellegűek, s így taglalásuk és hasonló jellegűekkel való viszonzásuk legfeljebb a hitviták „rangjára" emelheti a szociológiai vitát. A tudományos programnyilatkozatok tézisszerű deklarációi sohasem helyettesíthetik és nem is segíthetik elő a tudományos eszmecserét — hacsak nem a deklarációk szintjén —, s meggyőződésünk, hogy a marxista társadalomelmélet továbbfejlődéséhez sem a programnyilatkozatok számának szaporítása a leginkább célravezető út.

A ki nem fejtett, odavetett félmondatok mellett a szerzők homályos, nem egyértelmű megfogalmazásai is nehezítik a vitát. A belőlük kihámozható szociológiai koncepciót sem látjuk teljesen egyértelműnek. A továbbiakban elsősorban a szerzőknek azokról a koncepciójuk lényegét érintő tételeiről és megállapításairól igyekszünk szólni, amelyeket mi tőlük eltérő módon értelmezünk.

●

A szerzők korunk marxista szociológiáját lényegében véve dichotom struktúraként ábrázolják. Szerintük a dichotom struktúra egyik pólusaként kialakult egy olyan „irányzat", amely ahelyett, hogy reális társadalomképet adna, pusztán „megideologizálja" a valóságot, s tagadva a társadalomtudományok továbbfejlesztésének szükségességét „lényegében ideológiai védelmet nyújt a túlhaladott intézmények, elméleti tételek, vezetési módszerek számára, és ezzel akadályozza az új győzelmét a régi

3 Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Könyvkiadó, 1965. 43. old.

Digitized by Google

fölött".[4] A struktúra másik pólusa egy olyan irányzat, amely *„marxista értékorientáció* alapján — a fennálló viszonyok reális analízisét követeli, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái", és *„egy tudatosan kiválasztott alternatíva* — az adott esetben a *szocialista perspektíva* —, azaz nemcsak az optimalizáció, hanem éppen a társadalmi viszonyok *humanizációja* — szempontjából *a fennálló intézmények és a társadalomban végbemenő folyamatok és lehetséges fejlődési utak kritikai analízisét nyújtja."*[5]

Hogy reálisan értékelhessük e dichotomikus struktúra két pólusának ellentétét, célszerűnek látszik megvizsgálni, hogyan is értelmezzük a marxizmus társadalomkritikai funkcióját és a marxista értékorientációt. Azért is meg kell tennünk ezt, mert a szerzők szerint az „irányzatok" elkülönülésének alapját a jelenlegi, általuk „preirányzatosnak" nevezett szituációban „sokkal inkább a vállalt társadalmi funkció, mint valamiféle egységes elméleti rendszer képezi."[6]

A marxista értékorientáció és a marxista elmélet társadalomkritikai funkciójának történetfilozófiai értelmezéséhez mindenekelőtt az idevágó marxi gondolatokat kell felidéznünk. Nem azért, mert „talmudizálni" akarunk, hanem mert úgy gondoljuk — Lukács Györgynek erre a gondolatára Hegedüs András és Márkus Mária is hivatkozik —, hogy a marxizmus reneszánszának valóban egyik lényeges feltétele a „módszertanilag vissza Marxhoz" követelménye.

A társadalomfilozófia területén a marxista elmélet történelmi jelentősége abban áll, hogy immanenssé változtatta a transzcendens társadalomkritikát, amelynek kiindulópontja az „abszolút szellem", vagy az „örök emberi természet" volt. Ennek a felfogásnak a körvonalai már igen korán, Marx „Gazdasági filozófiai kéziratai"-ban kirajzolódtak. S nem véletlen, hogy Marx éppen a „transzcendens rétegek" lehántásával közelíti meg a hegeli történetfilozófia értékeit. Kritikai megjegyzései szerint Hegel történetfelfogása egy elvont értékrendet alkalmaz a történeti valóság mércéjeként; mint írja: „a filozófus magát — tehát úgyszintén az elidegenült ember egy elvont alakját — alkalmazza mércéül az elidegenült világra. A külsővé-idegenné válás egész története és a külsővé-idegenné válás egész visszavétele ezért nem egyéb, mint az elvont, azaz abszolút gondolkodásnak, a logikai spekulatív gondolkodásnak termelési története."[7]

Marx ebből a kritikai nézőpontból értékeli a feuerbachi társadalomfilozófiát, Proudhon gazdasági elméletének filozófiai alapjait,[8] s ezt a kritikai álláspontot érvényesíti az egész addigi társadalomfilozófia értékelésében is: „Az egész eddigi történetfelfogás a történelemnek ezt a valóságos bázisát vagy teljesen figyelmen kívül hagyta, vagy csak mellékes dolognak tekintette, amelynek a történeti folyamattal semmiféle összefüggése nincs. Így aztán a történelmet mindig valami rajta kívül eső mérce szerint kell megírni; a valódi élettermelés őstörténeteinek jelenik meg, a történelmi elem viszont úgy jelenik meg, mint ami el van választva a közönséges

[4] Hegedüs András — Márkus Mária: A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban. Kortárs, 1968/12. 1968. old. Nem véletlenül beszélünk itt és a továbbiakban is dichotómiáról. Magukat a szerzőknek is az az álláspontjuk, hogy az általuk harmadikként említett empirikus „irányzat" ideológiailag neutrális, s „annak következtében, hogy a társadalomelméleti alapokat érintetlenül hagyja. . . . egyszerűen más dimenzióban helyezkedik el", mint a másik két irányzat. (Uo. 1968. old.)

[5] Uo. 1968. és 1969. old.

[6] Uo. 1968. old.

[7] Marx: Gazdasági—filozófiai kéziratok. Budapest 1962. 103. old.

[8] V. ö. Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. Budapest 1960. 44. old. és Marx: A filozófia nyomorúsága. MEM 5. köt. 129. old.

Digitized by Google

élettől s e világon kívül és fölötte lebeg."[9]

Marx arra is rámutatott, hogy a transzcendens társadalomkritika a különböző kommunisztikus társadalomfelfogásoknak is sajátosságuk. Számunkra most nem is az a lényeges, hogy Marx az objektív alapjait is kimutatta ennek az elméleti sajátosságnak,[10] hanem az, hogy a marxizmus klasszikusai pozitív értelemben is megfogalmazták ezt a kritikai álláspontot: „A kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti. E mozgalom feltételei a ma fennálló előfeltételből adódnak."[11]

Hozzá kell tennünk: ez nemcsak az ifjú Marx álláspontja. Jóval későbbi műveiben is vissza-visszatérnek ezek a gondolatok. Csak egyetlen egy példát „A polgárháború Franciaországban" című munkájából: „A munkásosztály nem várt csodákat a Kommüntől, Nincsenek kész utópiái, amelyeket néphatározattal váltana valóra. Tudja, hogy amíg kivívhatja saját felszabadulását és ezzel együtt azt a magasabb formát, amely felé a jelenlegi társadalom a maga gazdasági hatóerői révén feltartóztathatatlanul tör, hosszú küzdelmeken, történelmi folyamatok egész sorozatán kell átmennie, amelyek mind a körülményeket, mind az embereket meg fogják változtatni. Nem eszményeket kell megvalósítania, csak ki kell szabadítania az új társadalomnak a régi összeomló burzsoá társadalom méhében már megfogamzott elemeit."[12]

Hogy milyen a kommunista civilizáció viszonya a maga társadalmi-történeti feltételeihez, azt Marx a célokban tételezett értékrend és a valóságos társadalmi-történeti folyamat fejlettségi szintjének oldaláról is megközelíti. Erre vonatkozólag viszonylag teljes megfogalmazást találhatunk a Gazdasági-filozófiai kéziratokban: „Hogy a magántulajdon gondolatát megszüntesse, ahhoz az elgondolt kommunizmus teljesen elégséges. Hogy a valóságos magántulajdont megszüntesse, ahhoz valóságos kommunista akció kell. A történelem meg fogja hozni, és az a mozgalom, amelyet gondolatban már önmagát megszüntetőként tudunk, a valóságban nagyon göröngyös és hosszadalmas folyamaton fog keresztülmenni. Valóságos haladásnak kell azonban tekintenünk, hogy a történeti mozgásnak mind a korlátozottságáról, mind a céljairól eleve tudatot és ezeket felülmúló tudatot szereztünk."[13]

A marxizmus társadalomkritikai funkciójának ez a klasszikus megfogalmazása értelmezésünk szerint a kritikai funkció kettős motiváltságát mutatja.[14] A valóság reális előfeltevéseken alapuló, de elvont formában létező célként is tételeződik, és Marx a Német ideológiában a cél és értékstruktúra társadalmi-történeti feltételezettségét bontja ki: „A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszti létezési közegét. Helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el. Ezeknek az elvonatkoztatásoknak önmagukban, a valóságos történelemtől elválasztva, egyáltalán nincs értékük. Csak arra szolgálhatnak, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyít-

9 Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. 41—42. old.

10 Marx: A filozófia nyomorúsága. MEM 4. köt. 137. old.

11 Marx—Engels: Német ideológia. MEM 3. köt. 35. old. V. ö. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 78. old.

12 Marx—Engels: Válogatott művek. Budapest 1964. 518—519. old.

13 Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 88. old.

14 Ez a kettős motiváltság megtalálható ott is, ahol a klasszikusok a kommunizmusnak mint valóságos mozgalomnak a maga keletkezési feltételeihez való viszonyát ábrázolják. V.ö. Marx—Engels: A német ideológia. MEM. 3. köt. 66. old.

Digitized by Google

sék, egyes rétegeinek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak — a filozófia módjára — receptet vagy szkémát, amelyhez a történelmi korszakot hozzá lehet nyesegetni."[15]

●

Milyen következtetéseket kell levonnunk ezekből a marxi gondolatokból?

Mindenekelőtt azt, hogy a marxizmusnak csak mint a forradalmi — gyakorlati kritikát realizáló valóságos társadalmi mozgalom elméletének lehetnek társadalomkritikai funkciói. Ha társadalmilag objektivált eredményekre tart igényt, akkor a marxista elmélet nem válhat le erről a mozgalomról, nem szakadhat el tőle, vagy kerülhet szembe vele, mert így nem teljesítheti ezt az önmagával szemben támasztott igényét; ha viszont lemond erről az igényről, s csak magyarázni akarja a világot, nem pedig megváltoztatni, akkor nem lehet marxista. Az elmélet a valóságos folyamatot, a társadalmi viszonyok rendszerében létező gyakorlati kritikát alapozza meg. A kapitalista viszonyok közegében ez a kritikai funkció mint a fennálló társadalmi viszonyok kritikája jelenik meg; ebben az értelemben írják a klasszikusok, hogy a kommunisták „az eddigi termelés és érintkezés által létrehozott feltételeket gyakorlatilag szervetlen feltételként kezelik".[16]

Kétségtelen, hogy a szocialista forradalom győzelme után a szocialista építés kibontakozásának és kiteljesedésének időszakában a marxista ideológia társadalomkritikai funkciója is megváltozik. A politikai hatalomért folyó harc időszakában a szocialista fejlődés perspektíváinak és tendenciáinak más dimenzióik vannak a marxista elméletben, mint akkor, amikor egy meghatározott eszmei irányultságú társadalmi mozgalom már megteremti a politikai hatalom eszközeivel való rendelkezés konszolidált feltételeit.

A szocializmus viszonyai között is kritikai jellegű ez a mozgalom. A társadalom egészének tevékenységére alapozó, társadalmi méretekben létező, a hatalmi viszonyokkal rendelkező kritikai mozgalom ez, amelyet a marxista elmélet nem kezelhet szervetlen feltételként. A marxista elmélet a szocializmus viszonyai között társadalmi méretekben létező folyamattá objektiválódik, funkciója tehát nem társadalomkritikai, hanem társadalmi-kritikai. Társadalmi-kritikai, mert össztársadalmi méretű folyamattá objektiválódva, a fennálló társadalmi viszonyokat a maga szerves feltételeinek tudja, és a szocialista perspektívát is e viszonyokból „szabadítja ki", mint ezek belső, latens, de reális lehetőségeit. Számára tehát az, „ami van" és az, „aminek lennie kell", nem a valóság két különböző szférájában, dimenziójában helyezkedik el, hanem szervesen egymásba fonódik. Nem a kritikai nézőpontról mond le — ez a marxizmus legbensőbb sajátja, s ennek egyik mozzanatát Engels úgy jelölte meg, hogy minden, ami keletkezett, méltó arra, hogy el is pusztuljon —, hanem tudatában van azoknak a feltételeknek, amelyek ezt a kritikát egyszerre kötik a szocialista társadalom viszonyaihoz és az ezekből fokozatosan kibontakozó, ezekben csíraként bennük rejlő szocialista perspektívához. Ezért korunk marxizmusának egyszerre kell védelmeznie és erősítenie a fennálló rendszert is és a valóságosan létező szocialista fejlődési tendenciákat is, egyszerre kell megalapoznia jelenlegi és jövőbeli feladatainkat.

A marxista elmélet társadalmi-kritikai funkciója más közegben létezik ugyan, lényegét tekintve azonban ma is immanens funkció kell hogy legyen, ha a Marx által érvényesített

[15] Uo. 25—26. old. Marx itt nem általában a filozófia létjogosultságát vonja kétségbe, hanem a hegeli iskola filozófiáját bírálja.
[16] Uo. 66. old.

Digitized by Google

társadalomtudományi metodológiát akarjuk követni.

Nyilvánvaló, hogy a marxista elmélet nem teljesítheti e követelményeket akkor, ha csak az adott intézmények, igazgatási és vezetési rendszerek stb. védelmezését tekinti feladatának. Ez a szemlélet a valóságtól elszakadva „a szocializmus" apológiájává lesz, és nem védelmezi, hanem gyengíti a szocialista fejlődést. Ez a szemlélet nálunk az ötvenes évek elején a szocialista állam „hivatalos" ideológiájának rangjára emelkedett, vargabetűket, majd tartós megtorpanást idézett elő a fejlődésben, és végül mérhetetlen károkat okozva, a társadalom perifériáira sodródott.

Ennek az értelmezésnek azonban nem ellentéte, hanem fonákja a marxista értékorientációnak az a felfogása — amelytől a tanulmány szerzői, minthogy nézeteiket csak a dogmatizmuséival szembesítették, nem határolták és nem is határolhatták el magukat —, s amely egy transzcendens értékrendszerből kiindulva bírálja a valóságos viszonyokat —, talán csupán azért, mert valóságosak. Egy ilyen transzcendens értékrendből kiinduló vagy utópisztikus kritikai viszony azonban mit sem adhat a társadalmi praxis számára, s éppoly kevéssé hatékony, mint az apologetizmus, mert — a szándéktól függetlenül — objektíve éppúgy a szocializmus valóságos viszonyaitól, társadalmi-történeti fejlődési tendenciáitól való elszakadásra vezet, mint a dogmatizmus.

A marxista értékorientáció e kétfajta értelmezése — amelyek (mint az előbbiekben érzékeltetni igyekeztünk ezt) egyformán idegenek Marx eredeti felfogásától — tulajdonképpen egymás ellen harcolva is egymást erősíti. Ördögi kör ez, s ha valaki belekerül vonzókörébe, nagyon nehezen talál vissza az eredeti marxi felfogáshoz. A félreértések elkerülése végett, és azért, hogy Gramscinak a tudományos vita iránt támasztott és számunkra ma is „ideáltipikusnak" tekintett követelményéhez igazodjunk, leszögezzük: nem azt állítjuk, hogy a tanulmány szerzői transzcendens módon értelmezik a marxista értékorientációt, hanem azt, hogy nem határolják el magukat a transzcendens értelmezéstől, sőt fel sem vetik ennek az értelmezésnek a problematikáját, holott ennek a veszélyei legalább akkorák, mint a valóságot apologizáló „kritikai" viszonynak.

A fő kifogásunk ebben a kérdésben is a szerzők álláspontjának többértelműsége. Hegedűs András és Márkus Mária ezt írják: „Amíg a filozófia funkciója... elsősorban maguknak az értékeknek a kijelölése és filozófiai megalapozása, addig a szociológiáé ezen az alapon a különböző konkrét megoldások analízise, és a lehetséges variánsok társadalmi következményeinek prognózisa."[17] A filozófia és a szociológia funkcióinak ez a merev szétválasztása azonban teljesen homályban hagyja azt a kérdést, amely az adott probléma szempontjából talán a legdöntőbb: hogy minek alapján képes meghatározni és kijelölni az értékeket a filozófia, s hogy ki lehet-e dolgozni a társadalmi valóság reális analízisén kívül vagy e nélkül — hisz a szerzők szerint ez a szociológiára vár — egy olyan értékrendet, amely a szociológia iránytűje lehet. Ha pedig ki lehet dolgozni — s a szerzők álláspontja alapján ez legalább annyira valószínű, mint ennek az ellenkezője —, akkor mi a biztosíték arra, hogy az így kijelölt értékrend nem lesz transzcendens?

Hogy milyen értékrend szerinti marxista értékorientációról beszél Hegedűs András és Márkus Mária, azt nem lehet pontosan tudni. Cikkük egyik helyén a marxi értékrendszert említik, de ez nem teszi sokkal világosabbá a dolgot. Nemcsak azért nem, mert nem lehet egészen pontosan tudni (bár ez is meglehetősen za-

17 Hegedűs András — Márkus Mária: I. m.

Digitized by Google

varó), hogy mit értenek marxi értékrendszeren, hanem sokkal inkább azért, mert az is kérdéses, — ha ezt a kérdést a szerzők nem is teszik fel — mennyire lehet abszolútnak tekinteni a marxi értékrendszert. Ahogy a természetben nincsenek kitüntetett „vonatkozási rendszerek", úgy a társadalomban sincsenek, s a marxi értékrendszert — bármit értsünk is ezen —, mielőtt a valóságot ehhez viszonyítanánk, a mindenkori konkrét, valóságos viszonyokhoz kell mérnünk, e viszonyok közegében kell verifikálnunk, újra és újra megalapoznunk, s ami megalapozható belőle, azt megtartanunk, ami pedig nem, azt — bármily fájdalmas is ez — elvetnünk. De öröknek, abszolútnak tekinteni semmiképp nem szabad, ha ténylegesen tiszteletben akarjuk tartani a „módszertanilag vissza Marxhoz!" követelményét. Minden értékrend, a marxi is, csak akkor lehet releváns és hatékony, ha a valóságos fejlődési tendenciákat transzformálja értékké. Ha nem ilyen, akkor legfeljebb a viszgálódó szociológust, vagy legfeljebb egy szűkebb kört „motiválhat", de semmi esetre sem széles tömegeket. Az olyan értékrend tehát, amely nem a valóságos, fennálló konkrét viszonyok analízisére van alapozva, nem válhat hatékony történelemformáló erővé, s legfeljebb egy utopisztikus társadalomkritikának lehet bázisa.

●

A Hegedűs András és Márkus Mária által is képviselt szociológiai koncepciónak a marxista értékorientáció transzcendens értelmezésétől való elhatárolatlansága, társadalomkritikai kontúrjainak elmosódottsága semmiképp sem valószínűsíti azt a képet, amelyet a szerzők a dogmatikus-apologetikus felfogásnak és saját álláspontjuknak mint egy dichotom struktúra pólusainak ellentétéről adnak. Hegedűs András és Márkus Mária felfogása szerint a marxizmusnak mint ideológiai struktúrának a dichotomiája nem utolsósorban egy olyan eszmetörténeti vizsgálódáson alapul, amelynek kiindulópontját így jelölik meg: „A marxista társadalomelmélet számára bonyolult új helyzet teremtődött az októberi szocialista forradalom után; megkezdődött a hivatalos ideológiává válásának folyamata, ami szükségszerűen a leegyszerűsítési és az elvulgarizálási tendenciákat erősítette meg."[18] A szerzők által felvázolt eszmetörténeti kép azonban — minden reális részlete ellenére — maga sem mentes a leegyszerűsítés és vulgarizálás tendenciájától, sőt a torzításoktól sem.

Leglényegesebb kritikai észrevételünk azzal kapcsolatos, hogy — véleményünk szerint — ha egy eszmetörténeti vizsgálódás történetiségre tart igényt, akkor a marxista társadalomelmélet utolsó ötven évének és mai helyzetének elemzése során nem szorítkozhat a marxista társadalomfelfogás sztálini interpretációjára, a dogmatikus tendenciákra. Az említett ideológiai, sőt társadalmi folyamatnak a létezése — tény, s ma is találkozunk ilyen jelenségekkel a szocializmus történelmi folyamatának elemzése során. A probléma lényege azonban nem ennek a valóságos tendenciának a tagadása vagy elismerése — bár kétségtelen, hogy tudományos vitáink nemegyszer ebben az alternatívában mozognak —, hanem az, hogy mik voltak az okai ennek a társadalmi fejlődési sajátosságnak és mi a jelentősége jelenleg. Az a felfogás, amely a dogmatikus szemléletet — egyrészt mint a valósághoz való közeledés metodológiáját, másrészt mint a valóságos viszonyokat ténylegesen átható, a

[18] Hegedűs András—Márkus Mária: I. m. 1965. old. Az idézett mondat egyébként tipikus példája annak, amit előbb deklaratív kijelentésnek neveztünk. A szerzők egyetlen érvvel sem bizonyítják azt az állapításukat, hogy a marxista társadalomelmélet „hivatalos ideológiává válása" szükségszerűen vezetett elvulgarizálási és leegyszerűsítési tendenciákhoz. Effajta deklarációkkal azonban nem lehet vitatkozni; legfeljebb mi is kijelenthetjük, hogy semmiképepn sem értünk egyet ezzel a megállapítással.

Digitized by Google

jelenségekben feltárulkozó, azokat átszövő folyamatot — úgy tekinti, mint a szocialista építés folytonosan felbukkanó fantomját, tehát mint olyan szemléletet, amelynek társadalmi érvényesülése, a szocializmus építésében betöltött funkciója az utóbbi évtizedben nem változott meg lényegesen — mereven szemben áll a valóságos társadalmi folyamatokkal, s meg nem engedett módon leegyszerűsíti ezeket a színes, dinamikus, élettel teli folyamatokat. (Egyébként ellentmond Hegedüs András korábbi cikkei azon megállapításainak is, amelyek az SZKP XX. kongresszusának jelentőségét és a társadalomtudományok fejlődésében betöltött szerepét hangsúlyozták.) Nem a jelenség elismerésének vonatkozásában tér el tehát véleményünk a szerzőkétől, hanem okainak megítélésében és mai jelentőségének értelmezésében.

A szocializmus korábbi fejlődési szakaszában nagy szerepet játszó dogmatikus szemléletről és e szemlélet „valóságáról" nem szabad szégyenlősen beszélnünk, de öncélúan sem. Ez a szemlélet a tudományos kutatás tárgya lehet, de sohasem elvont általánosságban. Véleményünk szerint ugyanis a tudománytörténetben nem úgy megy végbe egyes eszmetörténeti állapotok meghaladása, hogy a végtelenségig és egy kicsit öncélúan csatározik velük a tudomány, hanem úgy, hogy bírálat közben elhalad mellettük, túlhalad rajtuk. Általában azt mondhatjuk, hogy sohasem csupán azért voltak haladók a tudomány haladásának irányába mutató törekvések, mert a hagyományt, egy előző korszak szellemi örökségét, sőt ennek „ideologikus illúzióit" bírálták. Ha csak ezt teszik, akkor szükségképpen maguk is e hagyomány foglyai maradnak, s ugyanolyan „ideologikus illúziók" rabjaivá lesznek. Ilyenkor a hagyomány „ideologikus illúziói" elfedik, eltakarják a valóságot, a múltra vonatkozó kritikai viszony pedig öncélú árnyékbokszolássá válik. Summa summarum: az egyes, sokszor „szerzői kollektívák anonymitásába" burkolózó felfogásokkal szembeni kritikai észrevételek helyénvalók és jogosak. A közéleti horizonton ma is fel-feltűnnek olyan dogmatikus vélemények és törekvések, amelyekben a szocialista fejlődés perspektívái leginkább egy varázsgömbben felvillanó képre hasonlítanak. Úgy gondoljuk azonban, hogy nem szabad a tényleges súlyuknál nagyobb jelentőséget tulajdonítani ezeknek a megcsontosodott és egyes esetekben „feltételes reflexként" ma is létező álláspontoknak. Mi nem vállalkozhattunk arra, hogy — mint Hegedüs András és Márkus Mária — néhány oldalon értékeljük és összefoglaljuk az európai szocialista országok szociológiájának és társadalomelméletének helyzetét. De a hazai helyzetet többé-kevésbé jól ismerve azt mondhatjuk, hogy a szerzők túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanak a társadalomtudományokban meglevő dogmatikus maradványoknak és törekvéseknek.

Az MSZMP több mint tíz esztendeje folytatott következetes kétfrontos harcának ideológiai életünk terén is vannak nem lebecsülendő eredményei. E kétfrontos harc eredményeként a dogmatizmus sokat vesztett vitalitásából, pozíciói ma már kétségkívül sokkal gyengébbek, mint a korábbi időszakokban bármikor, s talán nem túlzás azt állítani, hogy a hazai viszonyok nem is kedveznek a dogmatizmusnak. Mindezen tényezők hatásaképpen maga a dogmatizmus is bizonyos alakváltozásokon ment keresztül. Ma nem elsősorban a direkt apologetika jellemzi e szemléletmódot, hanem sokkal inkább a gondolattalanság, az új iránti érzéketlenség, az elméleti tehetetlenség, amely az új jelenségek tudományos analízise helyett alapigazságok szajkózására szorítkozik. A dogmatizmus maradványai vagy újabb törekvései elleni mai küzdelem nem lehet hatékony, ha nem térképezi fel mindezeket az alakváltozásokat. A

Digitized by Google

dogmatizmus elleni harc ebben az értelemben sem mozoghat elvont általánosságban.

Emellett — mint az elmúlt tíz esztendő tapasztalatai is bizonyítják — ez a harc nem lehet eredményes, ha nem kétfrontos. A dogmatizmus ellen harcolva egy másfajta, ellenkező előjelű torzítást okozhat az a kritikai megközelítés, amely a dogmatizmusban véli felfedezni a fő veszélyt vagy éppen a kizárólagos ellenfelet, előkelően zárójelbe téve a különböző, semmivel sem kevésbé hatékony vagy kevésbé veszélyes antimarxista polgári irányzatokat, s amely kizárólag azon méri a „marxizmus reneszánszát", hogy milyen hangos kritikai hadjáratot folytatunk a dogmatizmus ellen. A dogmatizmus elleni harc a társadalomtudományokban sem kizárólag a „kritikán" áll, hanem elsősorban azon, hogy meg tudja-e válaszolni korunk vitális kérdéseit a marxista elmélet, tud-e adekvát képet adni szocialista viszonyainkról, képes-e az élet új jelenségeire alkalmazni a marxi metodológiát. Ha képes rá, ha meg tud felelni ezeknek a feladatoknak, akkor a dogmatizmus elveszti táptalaját, s pusztán „szellemi párlattá", a valóság árnyképévé válik.

Cikkünk szemléletéből következik, hogy nem akartunk a végleges megfogalmazás igényével fellépni, igyekeztünk azonban lehetőleg pontosan körülhatárolni kritikai észrevételeink érvényességi körét. Meg vagyunk győződve arról, hogy a marxista kutatók csak az együttműködés alapján vitázva végezhetik el a szocializmus valóságos társadalmi-történelmi viszonyainak, fejlődési problémáinak és rendellenességeinek feltárását. Sőt, a szemléletbeli akadályok is (nem a szemléletbeli különbségek, mert ilyenek mindig lesznek) csak együttműködésre való kitartó, állhatatos törekvéssel küzdhetők le.

Jenei György—Knopp András

Orbán Dezső: Csendélet

Digitized by Google

Legyen-e kritikai a szociológia?

Ha vitakérdéssé válik valamely tudomány tárgya, tematikája, „specifikus vonásai", akkor ez csak két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy az adott tudomány — akár tudományon belüli, akár tudományon kívüli tényezők hatásaképpen — nem kíván többé megmaradni a „tudományos munkamegosztás" által a megelőzőekben számára „kijelölt" területen, vagy pedig, hogy az adott tudomány tulajdonképpen még nem is létezik. Minthogy jelen esetben a marxista szociológiáról van szó, az első lehetőség elesik. A marxista igényű szociológia tulajdonképpen az elmúlt évtizedek szülötte, s igen merész dolog lenne azt állítani, hogy megtalálta a maga *egyértelműen kijelölt helyét és funkcióját*. Ha valamelyest is történelmi mértékkel mérünk, tényleg azt kell állítanunk, hogy a marxista szociológia még nem létezik. Nem abban az értelemben, hogy ne született volna néhány jelentős tudományos munka, amelyik marxista szándékú és igényű, és olyan jellegű témával foglalkozik és esetleg olyan jellegű módszereket alkalmaz, amelyeket a hosszabb múltra visszatekintő polgári szociológia szociológiaiaknak tekint. Hanem éppen abban az értelemben, hogy nincsenek még *tradicionálissá vált* tárgykörei és módszerei.

Ha ez igaz — márpedig tudomásom szerint *ezt* a nálunk kibontakozó vitában senki sem vonta kétségbe —, akkor teljesen terméketlen dolog azon vitatkozni, hogy mi a marxista szociológia tárgya. Pontosabban maga a kérdésfelvetés ebben a formában egy implicit, de ki nem mondott álláspontot tartalmaz. Nevezetesen azt: adva van számunkra egy nálunk még „be nem vezetett" társadalomtudomány, a szociológia, és adva van ennek polgári variánsa. Vezessük be mi is, hiszen ha a modern kapitalizmus létrehozta és egyre szélesebb körűen felhasználja gyakorlati célokra is ezt a tudományt, akkor miért ne lehetne hasznos a mi céljaink megvalósítása szempontjából is. A még nem funkcionáló, illetőleg még csak első, kezdeti lépéseit gyakorló marxista szociológia vonatkozásában csak így tudom „lefordítani" a magam számára Molnár Lászlónak azt a megállapítását (Gondolatok a szociológia társadalmi funkciójáról. Társadalmi Szemle, 1968/12.), hogy „A szociológia tárgyát (talán helyesebb specifikus vonásairól beszélni) több oldalról lehet kimunkálni. Vitánk szempontjából legalább két megközelítési módnak van jelentősége: 1. a tudományos diszciplína belső rendszere és fejlődése, belső lehetőségei, vagyis a tudományelméleti-metodológiai kérdések és 2. a társadalmi funkció, társadalmi-politikai szerep, a politikai mozgással való kapcsolat szempontjából." Molnár Lászlónak vagy az a véleménye, hogy a marxista szociológia már eljutott arra a szintre, ahol lehetséges annak tudományelméleti-metodológiai problémáival foglalkozni (hacsak nem arra gondol, hogy egy még létre nem jött tudomány belső rendszerét és fejlődését kell előre meghatározni!) — de akkor milyen alapon követeli ugyanettől az ezek szerint már tudományelméletileg analizálható, kialakult tudománytól, hogy önmagává váljék? („A nagy politikai problémák, koncepciók elvont jellegű kimunkálása helyett arra kell törekednie a fiatal magyar szociológiának, hogy *ténylegesen szociológiává váljék*" — Molnár kiemelése). Vagy pedig — s ez a valószínűbb — a szociológiát öntudatlanul is azonosítja a tisztán empirikus jellegű és törekvésű pozitivista polgári szociológiával, s ennek megvalósítását, pontosabban bevezetését kívánja nálunk is.

Úgy hiszem, Molnár vitacikke objektíve nem a szociológia, nevezetesen a marxista szociológia tárgy-meghatározása, hanem a magát szociológiának nevező, kezdeti, de semmiképpen sem pusztán sikertelenül tapogatózó marxista társadalomtudomány „területi igényeinek" a megnyírbálása felé mutat. Azáltal ugyanis, hogy a fenti két szempontot egymás mellé állítja, s nem hajlandó elfogadni azt, hogy az első, a tudományelméleti-metodológiai kérdéscsoport, függvénye a másodiknak, annak, hogy milyen társadalmi-politikai funkciót hivatott a marxista szociológia betölteni, melyek a vele szemben felmerülő össz-

Digitized by Google

társadalmi igények — mintegy eleve lehetetlennek tekinti, hogy a kialakuló marxista szociológia esetleg egészen más arculatot öltsön, mint a szigorúan „tudományos igényű" (azaz minden ideológiával tudatosan szembehelyezkedő) polgári szociológia.

Semmiféle tudomány tárgyát és társadalmi funkcióját nem lehet előre, követelményszerűen meghatározni. *Minden tudomány* társadalmi funkcióját a vele szemben támasztott társadalmi igény hozza létre. Úgy hiszem, ezzel Molnár László is egyetért. Az a sejtésem azonban, hogy ezt a társadalmi igényt igen furcsán értelmezi: állami vagy társadalmi szervek (kormányzat, párt, tudományos akadémia és a legkülönbözőbb társadalmi szervek) rendelésszerűen megfogalmazott elvárásaival azonosítja. („A szociológia akkor használhat a legtöbbet a szocialista társadalomban... ha... *megalapozott, konkrét kutatásokat folytat és egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára.*" — Molnár kiemelése. Ugyancsak erre utal az a felsorolása is, amelyet a 87. oldalon nyújt a szociológia „alkalmazási területeiről.")

Nem kívánom kétségbe vonni annak jelentőségét ha a tudomány egzakt információkat szolgáltat a társadalom politikai vezetése számára. De milyen alapon kívánja Molnár László a konkrét kutatásokon alapuló egzakt információ-szolgáltatást *szembeállítani* az olyan kérdések vizsgálatával, mint amilyen az osztály- és rétegstruktúra, szakigazgatás és bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatívái, hogy azután ezeket a kérdéseket ki is rekesszé a szociológiából és a politológia tárgykörébe utalja? Nem tudok erre más magyarázatot találni, mint hogy szeretné az ún. kényes kérdéseket a maga szakmájából kitessékelni. Nem szeretném még a baloldali polgári szociológiát sem a marxista szociológia elé példaképül állítani, mint másolandót. De fel szeretném hívni Molnár László figyelmét arra, hogy éppen *ezekre* (mondjuk Millsre, hogy csak a legismertebbet említsük) az a jellemző, hogy nem választják el az empirikus kutatásokat a „politológiától", sőt, úgy tekintik, hogy az empirikus kutatásoknak mindig a nagy társadalmi-politikai kérdések megvilágítását kell szolgálniuk. Meggyőződésem, hogy ez a marxista szociológia esetében sem lehetséges másképpen. Bizonyos megállapításaiból úgy tűnik, hogy Molnár Lászlónak is ez a meggyőződése („a szociológia annyira politikai jellegű tudomány, hogy a szociológusok nem végezhetnek eredményes munkát, ha nem »belül« állnak a politikai gyakorlaton"). Csakhogy nála tudománynak és politikának ez az egysége teljesen külsődleges és csak a szociológus személyében lépnek perszonálunióra egymással. A szociológus ne politikai kérdésekkel foglalkozzék, hanem „megalapozott, konkrét kutatásokkal", ugyanakkor azonban álljon „belül" a politikán, amin — ez már az elmondottak fényében világos — nem azt érti, hogy a „nagy politikai kérdések", a szocializmus megvalósítása, mint alapvető célkitűzés, vezessék a szociológust a társadalmi kérdések vizsgálatánál (az előbbiek vizsgálata szerinte már a „politikai tudomány" feladata), hanem a mindenkori konkrét politikai célkitűzések konkrét követelményeinek megfelelően — magyarán: konkrét, a szó szoros értelmében vett megrendeléseknek megfelelően — végezze a maga empirikus információ-gyűjtögetését.

A tudománnyal szemben támasztott társadalmi-politikai igény azonban nem szűkíthető le hivatalos szervek hivatalos megrendeléseire és kívánalmaira. Ez még soha nem hozott létre, soha nem fejlesztett egyetlen tudományt sem. Márcsak azért sem, mert — a „megrendelésekkel" ellentétben — semmiféle tudomány nem maradhat meg szűk nemzeti keretek között. Bármely tudománynak — így a *marxista* szociológiának is — internacionálisnak kell lennie; csak abban az esetben szolgálhatja a társadalmi fejlődést, ha *bármely* konkrét társadalom analízisét a társadalmi kérdések általános elméleti vizsgálatához kapcsolja. A magyar társadalom vizsgálata, a magyar társadalomra vonatkozó „konkrét kutatások és egzakt információk" nem is valósíthatók meg akkor, ha eközben a kutatás nem veszi figyelembe a többi szocialista ország, a kapitalista társadalom különböző formáinak, a fejlődő országoknak stb., stb. problematikáját, pontosabban: ha nem az *össztársadalmi* tényezőket általánosító *elméletre épül*. Hogyan lenne azonban lehetséges egy ilyen elmélet, ha az egyszersmind nem a „politika tudománya" is? Ha a megfelelő tudomány mint internacionalista elmélet nem létezik, ak-

Digitized by Google

kor a politikai vezetés hiába is várja, hogy sebtében előállított szakemberek valóban használható válaszokat fognak adni kérdéseire.

Az a társadalmi igény, amelyik egy társadalomtudományt létrehozhat és fejlesztheti, csak magának a társadalmi fejlődésnek a belső követelményeiből, ellentmondásaiból, esetleg válságaiból adódhat, amelyet a gyakorlati politikusok vagy felismernek, vagy sem. Ha felismernek, akkor természetesen szó szoros értelmében vett „megrendeléseik" harmonizálni fognak, esetleg azonosak is lesznek a tényleges társadalmi igényekkel, ha azonban nem, akkor éppen a társadalmilag-politikailag elkötelezett tudomány feladata, hogy megkísérelje a hivatásos politikusok figyelmét felhívni a problémákra. *Ebben az értelemben* a szociológiának — de nemcsak a szociológiának, hanem valamennyi társadalomtudománynak — *kívül* kell állnia a politikán.

A Molnár László megszabta követelmények viszont — szubjektív szándékaitól teljesen függetlenül — olyan értelemben helyezik a szociológiát a politikán kívülre, ami meggyőződésem szerint a tudomány marxista jellegét teszi több mint kétségessé. A pusztán leíró, a leírást a nagy társadalmi-politikai perspektívák vizsgálatától elválasztó, pozitivista jellegű szociológia nem marxista tudomány, *nem lehet marxista* tudomány, akkor sem, ha a maga kizárólagos feladatának azt tekinti, hogy egy kommunista párt vagy szocialista állami szervek kívánalmait elégítse ki. Nem marxista tudomány, mert — éppen úgy, ahogy ezt a polgári pozitivista társadalomtudomány teszi — a fennálló konkrét társadalmi állapotot, sőt, ami még ennél is több, a fennálló konkrét politikai vonalat adottként, megváltoztathatatlanként tételezi, s önmaga feladatát arra redukálja, hogy ezen adott kereteken belül a politika manipulációs eszközeként szolgáljon. Az ilyen típusú szociológia nem marxista tudomány, mert nem „kritikus" és „forradalmi". (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az ilyen tudomány művelője a maga személyében szakmai tevékenységének területén kívül elvben lehetne forradalmár, bár forradalmiságának mély és őszinte voltát igen kétségessé teszi, hogy azt éppen szakmájának gyakorlása közben nem kívánja érvényesíteni.) A pozitivista szociológia egyértelműen kívül áll a politikán *abban az értelemben*, hogy benne társadalomtudomány és politika nem képeznek egységet, hanem a tudomány a számára külsődleges politika függvényévé válik.

A pozitivista értelemben vett „tudományos igényű" szociológia követelménye a szocialista országokban a sztálini korszak „társadalomtudományára" bekövetkezett reakció. A követelés azon a helyzeten kívánt változtatni, amikor a tudomány a tényeket, a ténylegesen fennálló viszonyokat semmibe véve, a politikai vezetés igényeinek, a mindenkori taktikai célkitűzéseknek megfelelően alakította a maga „törvényszerűségeit". A tiszta tudományosság igénye és követelménye azonban olyan tudományt eredményez, amelyik pusztán *a tudományosság látszata mögé rejti* politikai taktikának és társadalomtudománynak mit sem változott viszonyát. A gyakorlati különbség csupán annyi, hogy ez a tudomány nem „törvényszerűségeket" és teoretikus érveket, hanem „adatokat", „összefüggéseket" szolgáltat a tőle független politikai taktikának.

A valóban marxista szociológia számára azonban a tőle függetlenül meghatározott politika nem képezheti kutatásainak keretét. Amit egy ténylegesen marxista társadalomtudomány vizsgál, az nem a társadalmi valóság egy konkrét politikai irányvonal szemszögéből, hanem a társadalmi valóság maga, amelynek a politikai irányvonal és azt meghatározó társadalmi intézmények is *alapvető konstituensei*. A „keretet" nem a megrendelő intézmények, a politikai szervek, hanem az *össztársadalmi szocialista célkitűzések* nyújtják a számára. Más kérdés az, hogy a jó és okos politika nem is várja azt a tudománytól, hogy pusztán neki alárendelt s közvetlen taktikai célkitűzéseit kiszolgáló eszköz legyen. A jó szocialista politika „megrendelései" mindig harmonizálnak a tudománnyal szemben felvetett össztársadalmi igényekkel, s ennyiben a politika elsősorban kritikai, nem pedig pusztán alátámasztó feladat betöltését várja a tudománytól. Éppen ezért a marxista szociológia fejlődése és megerősödése szempontjából alapvetően elhibázottnak tartom azt a célkitűzést, amelyik egyre fokozottabb specializációt követel a marxista társadalomtudományokban (a polgári társadalomtudomá-

Digitized by Google

nyoknak ez a rohamos specializálódása a modern, manipulatív kapitalizmus követelményeit elégíti ki), amelyik el kívánja választani a szociológiát a politika tudományától.

Bizonyos értelemben igaza van Molnár Lászlónak akkor, amikor az általa elképzelt, tisztán szaktudományos jellegű, külön szociológiát és külön politikai tudományt „segítő" jellegűnek, míg a konkrét kutatásokat és a politikai elképzeléseket egyesítő, Hegedüs által megfogalmazott (de nemcsak a Szociológiai Kutatócsoport, hanem mások által is elfogadott) elgondolást „kritikai töltetű szociológiának" nevezi. Az előbbi *csak* segít, de segíti azt is, ami rossz, ami ellene hat a szocialista célkitűzéseknek. De nem épít semmi újat. Az utóbbi pedig úgy véli, hogy az új építésesegítése csak a rossz lebontásán keresztül valósítható meg. *Mindig kritikai*, mert sohasem a régit, mindig az újat kívánja *építeni, segíteni.*

Vajda Mihály

Cigány Dezső: Önarckép

Digitized by Google

Plusz egy?

Ha manapság új folyóirat születik, akkor ez a tény legalább két okból késztet állásfoglalásra. Egyfelől a mai eseménydús élet, a bokrosodó tennivalók összeszűkítik a rendelkezésünkre álló időt: könyvek, folyóiratok tömkelege, szakmai feladatok, közélet, a tájékoztató eszközök „szalámizzák fel" — marad-e tehát belőle újabb folyóiratok olvasására? Másfelől — s nem is ok nélkül — egyre inkább realistának gondoljuk magunkat: a mai élet az egzakt ismereteknek, a tények mérlegelésének, az erre épülő tervezgetésnek kedvez. De azért jócskán maradt még bennünk a középkori alkimisták csodavárásából: mi is melengetünk gondolataink között misztikus „csodaszereket" — különösen akkor, ha makacs, nehezen megoldható problémákba ütközünk. Ilyen csodaszer a folyóirat-indítás is. Ha társadalmi életünk valamelyik zónájában valami nehezen megy, ha tanácskozásra hívják össze az illetékeseket — előre fogadást lehet kötni arra, hogy az előterjesztett javaslatokból nem fog hiányozni egy ilyen és ilyen folyóirat „megindításának halaszthatatlan szükségessége". De valóban *ez lesz-e majd a megoldás?*

Ilyen ünneprontó, hátul motoszkáló gondolatokkal vettem kezembe a *Színház* című új folyóirat első számát. Azóta már harmadszor is megjelent, s írásaival eloszlatta aggályaimat. Ez esetben nem egyszerűen a „plusz egyről" van szó. Már az igény is többet sejtetett. Színházművészetünk az utóbbi években magasabbra ívelt. Összetevői külön-külön és egységükben is megujhodtak. Sok szólamú, sok műfajú lett ez a művészeti ág is. Megszűnőben van provincializmusa, s a nem budapesti műhelyek sem „vidékiek" már, a szó hibásan elkönyvelt tartalmát tekintve. A konkurrenciáktól „beijedt" színház megmutatta, hogy nemcsak jövője van, hanem virágzása is. Bemutatók rengették meg azt a mozdíthatatlannak vélt ítéletet, amely szerint belepusztulnak színházaink a színvonalas mai magyar drámák hiányába. Vannak kísérletek, új kezdeményezések, újjávarázsolt régi művek; van hagyományápolás, de irtják a sokáig hagyományként kezelt ódon szokásokat is. S ami a legfontosabb: *témákkal és témáktól függetlenül is van mondanivalója színházművészetünknek a ma embere számára.* Szándékosan ragadtam ki egyoldalúan a nagy egész néhány vonását. De ha a disszonanciákról, a bántóan érdes felületekről, a melléfogásokról is beszélnék, következtetésemben akkor is ugyanoda jutnék el. Arra, hogy művészeti életünknek ez a színes, életerős, mozgalmas tartománya (amelyből — mellékesen szólva — nem is csak „oldalágon" táplálkozik az elismert filmművészet, a nagy hatalmú tv és rádió, a népművelés nem egy szektora stb.), már régen kiérdemelte ezt a folyóiratot. De ha érdemeivel nem szolgálta volna meg, akkor hibái is kiáltottak volna egy olyan szakmai fórumért, ahol el-

Digitized by Google

méleti igénnyel, marxista alapállásból, szigorúan és aktuálisan, érdemben lehet szólni e sokrétű művészet problémáiról.

A főszerkesztői beköszöntőben *(Boldizsár Iván: Első csöngetés)* ezt olvastuk: „... Mindezzel azt akarjuk bővebben kifejezni, amit a színházi világban élő színháznak, totális színháznak, komplex művészetnek vagy összművészetnek szoktak nevezni. E gondolat első jelzőjében, az élőben az is benne foglaltatik, hogy mindezeket az eszméket és célokat a mai Magyarországon, tehát szocialista fővel és szívvel óhajtjuk szolgálni." Mindezzel nagyon egyet lehet érteni. Az indító cikkből markánsabb program azonban nem kerekedik ki. Inkább az, hogy a szerkesztők szándéka szerint kik írják majd a lapot, s hogy az kinek szóljon.

Az első három lapszám azonban már többet árul el a programból. Kirajzolódnak egy korszerű értékrend kutatásának a körvonalai. Nem deduktíve, hanem induktív módszerrel: a mai színház gyakorlatából és elméleti gondjaiból kiindulva. Vissza-visszatérő szólam a hagyomány értelmezésének újragondolása: olyan folyamatosság szolgálata, amely semmit sem tart szentnek, csupán azért, mert régi és tekintélyes, de mindent tisztel, ami a mának való. A folyóirat megpróbál állást foglalni azoknak a kölcsönhatásoknak a megítélésében, amelyek a színházművészetnek — egyébként minden művészetnek — valóságos társadalmi dimenzióját képezik. Azaz: a művészet — kritika — esztétika — művészetpolitika — közönség bonyolult összefüggéseiben. A Színház persze nem a színházi közönségnek készül (még akkor sem, ha a főszerkesztő szellemesen megjegyezte: „Azt hisszük, e lap azért fogja érdekelni a színpadi alkotás első számú partnerét, a közönséget, mert elsősorban mégis a művészeknek írjuk"), hanem a szakmának és a színházkedvelők egy szűkebb körének. Hivatásában nyilvánvalóan egyesíteni fogja azt a funkciót, amelyet a közép- és magasabb szintű szakmai érdeklődés kíván meg. Ám semmiképpen sem közömbös, hogy a legfőbb színházi nagyhatalom, a közönség ügyében milyen koncepciót képvisel majd a folyóirat: az arisztokratikus lekezelését, vagy pedig a felhalmozódott (s több tudományágat is érintő) közönség-problémák megoldását? Az első számok tanúsága szerint az elsőnek a veszélye nem fenyegeti a lapot, a másodikért viszont mind többet tehet majd.

A folyóirat megindulásával méltó konkurrenciája támadt a színházi kritikának. Nem terjedelemben és hangerőben, hanem azért, mert hasábjain a kritika „hazai pályán" játszik: kicsit „belsőbb", meghittebb, családiasabb hangoltságú. Még sohasem láttam sajtótermékben ily nagy, a sajtónak, a kritikának szóló adósságjegyzéket, mint amit itt nyújtottak be az első számokban. Nem hiszem, hogy ártalmára válna színházi műbírálatunknak.

Egy csecsemőről nem szoktak káderlapot kiállítani. Nem szokták megróni azért, hogy még nem tette meg azt, amit majd csak évtizedek munkája tanúsíthat. A Színház egy nagykorú művészetről, felnőtt gondolatokkal szólalt meg — de életkora még szinte a csecsemőé. Korai még az értékelés. Útravalóul azt kívánjuk, hogy elméleti igényességéből, a színházművészet társadalmi súlyát növelő szókimondásából mit sem engedjen. Ám váljék olyan fórummá, ahol — vitában, a vélemények ütköztetésével — a színházművészet műhelyproblémái, kritikai és esztétikai gondjai az egyértelmű és határozott ideológiai kristályosodási törvények alapján juthatnak előbbre vagy a megoldáshoz. Ebben bizonyára megegyeznek a legjobb művészek ambíciói, a szövetség törekvései és társadalmunk objektív érdekei.

Füleki József

Digitized by Google

Egy „homályos cikk" védelmében

A Kortárs 1968. évi 12. számában megjelent tanulmányunkról H. B. aláírással rövid glossza jelent meg a Társadalmi Szemle előző számában (1969/1.). Ehhez csak néhány megjegyzést szeretnénk hozzáfűzni, elsősorban azon olvasók számára, akik cikkünket nem ismerik.

Mindenekelőtt hálásak vagyunk a glossza írójának azért, hogy a tanulmányunkban felvetett problémákat igen fontosnak tartja és vissza akar térni ezekre egy alaposabb kritikában. Reméljük, hogy az majd lehetőséget nyújt reális vitára. Erre az említett glossza semmiképpen sem alkalmas, márcsak azért sem, mert majdnem kizárólag félreértéseken vagy félremagyarázásokon alapul.

Az egyik fő vád: a homályosság. Az azonban, hogy a glossza írója a tanulmányt homályosnak tartja, nemcsak e cikk szerzőin múlhat, hanem esetleg rajta, mint olvasón is. Természetesen, miután tanulmányunkat valóban vitatott kérdésekről írtuk, egyáltalában nem tartjuk lehetetlennek, hogy a tárgyalt témát bizonyos pontokon nem tudtuk elég világosan és meggyőzően kifejteni, de éppen ebben segíthet a remélhetően kibontakozó érdemi vita.

A glossza szerzője a továbbiakban azzal vádol bennünket, hogy pejoratív értelemben használjuk a „törtmat" fogalmát, annak a történelmi materializmusnak a rövidítéseként, amelynek „kidolgozása a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya volt". Ezzel szemben tanulmányunkban nagyon határozottan leszögeztük, hogy a „törtmat"-on nem a marxi történelem- és társadalomelmélet általános filozófiai alapelveit értjük, hanem annak *a harmincas években kialakult dogmatikus, apologetikus válfaját, amely elzárkózott mind elméleti tételeinek a társadalmi valósággal való konfrontációjától, mind a társadalomelmélet továbbfejlesztése szükségességének elismerésétől.* (Ez az álláspontunk egyébként nemcsak a lábjegyzetből tűnik ki.) Ez különösen a szocializmusra vonatkoztatott tételeiben, mint tendencia tovább létezik — még akkor is, ha az általános elmélet szintjén számos változás történt. (Ennek a tendenciának a létezését tanulmányunkban tényszerűen is igazolni igyekeztünk.)

A történelmi materializmus — amely valójában a tudományos gondolkodás nagyszerű vívmánya — azonosítása azzal a dogmatikus társadalomelmélettel — amely ebben az esetben nem tőlünk származik, hanem a glossza szerzőjétől —, semmiképpen sem szolgálja a marxizmus megújhodásának folyamatát.

Tanulmányunkból semmiképpen sem olvasható ki az, hogy az általunk képviselt szociológiai irányzat jelentkezésének tulajdonítjuk a gazdasági mechanizmus reformját. Mind az egyiket, mind a másikat annak a társadalmi erőnek a megjelenésére vezetjük vissza, amely *„marxista értékorientáció alapján* a fennálló viszonyok *reális analízisét* követeli, azért, hogy ezen az alapon kiválaszthatók legyenek a fejlődés legcélszerűbb alternatívái".

A magyar viszonyok között nagyon szerencsés körülmény az, hogy a párt Központi Bizottsága irányította és támogatta ennek a tendenciának a kifejlődését. Mindenekelőtt ennek köszönhető a gazdálkodási rendszer reformjának kidolgozása és bevezetésének megkezdése.

Csupán még egy mondatot arról, hogy tanulmányunk miért nem reagál azokra a kritikai írásokra, amelyek a Kortársban Hegedüs András: „A társadalmi fejlődés alternatívái" című cikkéről ugyanezen folyóirat októberi és novemberi számában jelentek meg. Eltekintve attól, hogy a szóban forgó tanulmányunkat nem Hegedüs András, hanem Márkus Mária és Hegedüs András írta, az is közrejátszott, hogy ezt az írást 1968 júniusában már befejeztük, de csak decemberben került közlésre.

Márkus Mária–Hegedüs András

Digitized by Google

Gazdasági mechanizmusunk reformja — a tervgazdálkodás hatékonyabbá tételének szolgálatában

(Nyers Rezső: „Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja" című könyve kapcsán)

A tervezés tudományos színvonalának emelésével, a szocialista gazdálkodás hatékonyságának fokozásával kapcsolatos problémák *valamennyi* szocialista országban napirendre kerültek. Egyebek között sor került a gazdaságirányítás rendszerének módosítására a Szovjetunióban, az NDK-ban, Lengyelországban, Bulgáriában, Romániában, Csehszlovákiában és hazánkban is.

E törekvések azt bizonyítják, hogy *a szocialista tervgazdálkodás színvonalának és hatékonyságának emelése korunk fejlődésének megérett szükséglete és megoldásra váró feladata.* Nem állíthatjuk, hogy megleltük az *egyetlen* helyes, az egyedül üdvözítő utat a szocialista gazdaságban szunnyadó lehetőségek teljesebb körű kiaknázásához, a tervgazdálkodás tudományosabbá és hatékonyabbá tételéhez. Minden jel arra mutat azonban, hogy ez a *folyamat a szocialista világrendszer méreteiben* elkezdődött, és bizonyos, hogy a szocialista országok megtalálják e problémák viszonyaiknak megfelelő megoldását. Ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményessége *történelmi jelentőségű* a két rendszer gazdasági versenyének alakulása, a szocializmus fölényének erőteljesebb kibontakoztatása szempontjából.

Az útnak még csak a kezdetén vagyunk és a cél elérésének nincs s nem is lehet *egységes receptje,* mert az egyes szocialista országok a társadalmi-gazdasági fejlettség eltérő színvonalát reprezentálják, történelmi hagyományaik, gazdasági adottságaik eltérőek, s mindez a kivitelezés konkrét módozataiban nyilvánvaló sajátosságokat okoz, a szocialista gazdaság építésének általános érvényű, közös törvényszerűségei alapján, miközben ez utóbbiakat a nemzeti tapasztalatok maguk is formálják, gazdagítják.

A gazdaságirányítási rendszereknek a szocialista országokban életbe léptetett és előirányzott továbbfejlesztése — a változások mértékét, mélységét tekintve — különböző. Valamennyiük közös jellemzője azonban a központi tervezés és a piac összekapcsolása, s ezzel együtt az áru—pénz-viszonyok szerepének növekedése, a termelőegységek anyagi érdekeltségének és hatáskörének bővítése. A gazdasági mechanizmusnak hazánkban végrehajtott reformjával kapcsolatban hangsúlyozni érdemes, hogy:

- A változások ebben az időszakban nálunk nagyon átfogóak, igen komplexek voltak, az irányítási rendszer *minden lényeges* területére, intézményére kiterjedtek.
- A reformot az a Magyar Szocialista Munkáspárt kezdeményezte, vezette és hozta tető alá, amely az 1956-os ellenforradalom leverésével bebizonyította, hogy a szocializmus vívmányait feladni nem engedi, s mindenkor kész ha kell, fegyverrel is megvédeni ezeket. Pártunk ugyanakkor arról is bizonyságot adott, hogy képes levonni az előző időszak hibáiból adódó tanulságokat. Helyreállította a pártélet lenini normáit, leszámolt

Digitized by Google

a személyi kultusszal, a törvénytelenségekkel, visszaállította jogaiba a kollektív vezetést, elvi engedmény nélküli, de türelmes, meggyőző politikai munkával, a gyakorlatban következetesen érvényesített *kétfrontos* harcban megszilárdította a szocializmus politikai alapját: a munkás-paraszt szövetséget, s mindezzel sikerült fokozatosan kivívnia egész dolgozó népünk bizalmát és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom megbecsülését.

Az elmondottakkal összefüggésben különös figyelmet érdemel Nyers Rezső elvtársnak „Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja" című, a közelmúltban megjelent gyűjteményes kötete. A könyv 1963-tól 1968 derekáig terjedően, öt év termésének legjavából ad válogatást: beszédeket, cikkeket, interjúkat, s betekintést egy gazdasági vezető, egy vezető politikus gondolataiba, szemléletébe. Ez önmagában is érdekes, de tanulságos is, ahogyan a kötetből feltárul az olvasó számára az a *folyamat*, amelyben gazdasági vezetésünk a gazdaság egyes fontos, de mégis *részproblémáinak*, az ismétlődően felmerülő fogyatékosságoknak a taglalásától eljutott az *átfogó reform* szükségességének felismeréséig és a jövő tennivalók irányának kimunkálásáig. S bár a mechanizmus reformja a párt kezdeményezésére, kollektív tevékenység eredményeként alakult ki, a könyv olvasása meggyőz afelől, hogy a szerző ennek a munkának egyik bátor szellemű, a fejlődés problémáira fogékony, a visszahúzó előítéletektől, megcsontodástól mentes harcosa és egyik összefogója volt.

A kötet első írásai tartalmasan, de még a mélyebb összefüggések feltárása nélkül foglalkoznak gazdasági fejlődésünk soron levő és legfontosabbnak ítélt fogyatékosságaival és feladataival. A vezérgondolat és a kérdések megközelítésének alapja már itt is — mint az egész kötetben — az a felismerés, hogy történelmileg lenyűgöző eredményeket értünk ugyan el, de *a szocialista gazdaság erőforrásait nem hasznosítjuk optimálisan*, gazdálkodásunk hatékonysága kisebb, gazdasági struktúránk progresszív átalakítása lassúbb az objektíve lehetségesnél. Időbe tellett azonban, amíg eljutottunk addig a felismerésig, hogy a kitűzött gazdaságpolitikai célok és a megvalósulásuk közötti negatív eltérések, gazdaságunk sokszor bírált és rendre visszatérő fogyatékosságai alapvetően *nem mulasztásokra és visszaélésekre* vezethetők vissza, hanem magában az *irányítás rendszerében* gyökereznek.

A szerző a Központi Bizottság 1964 decemberi ülésén megtartott előadói beszédében már felveti a tervezési, pénzügyi és árrendszer, a vállalatok és dolgozók anyagi érdekeltségét *átfogó gazdasági intézkedések* kidolgozásának szükségességét. Ez a gazdasági reform kidolgozásának fontos indító állomása volt. Jelezte, hogy pártunk gyökeresen szakítani tudott azzal a korábbi felfogással, amely a gazdaságpolitikai döntések és törekvések csalhatatlanságának fikciójából indult ki, és ezzel a közgazdaságtudományt szűk fejlődési keretek közé, a mindenkori gazdaságpolitika magyarázására, igazolására, nemegyszer a napi feladatok „megideológizálására" szorította, s ezzel megfosztotta magát az alkotó tudomány hatalmas fegyverétől, amely képes reflektorként bevilágítani a megteendő utat, s lehetővé tenni az elkövetett hibák gyors és hatékony kijavítását.

A gazdasági reform előkészítésének első fázisában gazdasági vezetők, tudósok, műszakiak, pártmunkások széles körű bevonásával elkészült az egyes legfontosabb gazdasági területek helyzetének tudományos igényű *kritikai elemzése*. E kritikai elemzések alapján, demokratikus szellemű, nyílt légkörű *viták*ban kristályosodott ki a reform koncepciója. Ezek a viták pezsdítően hatottak az egész magyar szellemi életre, mindenekelőtt,

Digitized by Google

a közgazdaságtudomány fejlődésére, nem utolsósorban azért, mert a vitákban érvényesült az a helyes elv, hogy a tudományos megismerés számára nincsenek, nem lehetnek „kényes kérdések", hogy a tudományos vitákban nincs helye kinyilatkoztatásoknak — itt *érvet* kell érvnek szegezni, s valamely érv súlyát nem az adja, hogy ki „fémjelzi" azt, hanem a tudományos megalapozottsága.

A tudományos viták demokratikus szellemű, őszinte bátorítása és a bármely oldalról észlelt elméleti kilengések elleni elvszerű fellépés, a *kétfrontos harc* a kötet írásainak s szerzőjük szemléletének egyik fő jellemzője. „Vitatkozzunk konstruktívan, vagyis kertelés nélkül, nem ismerve úgynevezett »kényes kérdéseket«, mindamellett fegyelmezetten" — mondotta megnyitójában a szerző a kommunista közgazdász-aktíva 1963 decemberi értekezletén. Ugyanebben a beszédében hangsúlyozza, hogy a közgazdaságtudományt „akadályozó tényezők között kell számontartanunk *a dogmatizmust és annak dialektikus ellenpólusát, a revizionizmust is*". (19. old. — Az én kiemelésem. *A. É.*) Ezt fontos kiemelnünk, annál inkább, mert gazdasági reformunkat csak ebben a közelítésmódban lehet igazán helytállóan értékelni.

A szerző 1965 júliusában megjelent, „Gazdaságirányítási rendszerünk problémái" című tanulmányában határozottan szembeszáll a gazdasági mechanizmus szélsőséges értelmezőivel, azokkal is, „akik túlságosan szélesen értelmezik ezt a fogalmat. Beleértik a mindenkori gazdaságpolitikát, sőt, végül úgy fogják fel, mint a szocialista termelési módot... Ebből a túlságosan széles értelmezésből viszont következnék, hogy nem szabad a gazdasági mechanizmushoz hozzányúlni, mert akkor a szocializmushoz nyúlnánk hozzá." (115. old.) „A másik típusú félreértés, hogy a gazdasági mechanizmus kritikája kapcsán tulajdonképpen magának a tervgazdálkodásnak a kritikájáról van szó és a kritika nyomán a tervgazdálkodásról át kellene vagy át kívánnánk térni a piacgazdálkodásra." (115. old.)

A félreértések leküzdéséhez tisztázni kellett *a legfontosabb fogalmakat:* a gazdasági mechanizmus tartalmát, a gazdasági mechanizmus és a gazdaságpolitika egymáshoz való viszonyát, hozzávetőleg a következő logikai menetben:

- Marxisták számára axióma, hogy a termelőerők és ennek alapján a termelési viszonyok szükségszerűen változnak. Ez a fejlődés általános, *minden* társadalomra, *a szocializmusra* is érvényes törvényszerűsége. A történelmi materializmus talaján álló marxisták—leninisták számára *természetes*, hogy a szocializmus konkrét viszonyai és intézményei sem változtathatatlanok.
- Gazdasági mechanizmusunk átfogó reformja a termelési viszonyok elavult *megjelenési formáinak* túlhaladását, új, korszerűbb formákkal való felváltását jelenti, de *azonos típusú* új formákkal való felváltását, tehát semmiképpen sem a társadalmi tulajdonon nyugvó *lényegi* szocialista viszonyok megváltoztatását.
- A gazdasági mechanizmust nem azonosíthatjuk a *piaci mechanizmussal.* Ez az utóbbi szűkebb fogalom, csak eleme — bár fontos eleme — az előzőnek. Nem fedi teljesen a gazdasági mechanizmus fogalmát az irányítási rendszer sem, mert az előző fogalom szélesebb az utóbbinál. A népgazdasági tervezés pedig a gazdaságirányítási rendszernek *legfontosabb* eszköze.
- A gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus viszonylatában mindig a *gazdaságpolitikáé* a meghatározó szerep, a primátus, „mindig a gazdaságpolitikai fontosságú ügyeknek kell dominálniuk, mert azok az össz-társadalom szempontjából a legfontosabbak, s a népgazdasági szemléletben mindenkor azok számára kell az elsőbbséget biztosítani". (233. old.) A gazdasági mechanizmus *egész rendsze-*

Digitized by Google

rét úgy kell kialakítani, hogy a leghatásosabban segítse elő a gazdaságpolitikai célok megvalósítását.

A gazdaságpolitikának a gazdasági mechanizmussal szembeni elsőbbségét nem értelmezhetjük statikusan; kettejük viszonyában nemcsak a gazdaságpolitika meghatározó szerepe érvényesül, hanem egymásra való *kölcsönhatásuk is.* Az új mechanizmus tehát nemcsak elősegíti gazdaságpolitikai céljaink jobb megvalósítását, hanem a termelőerők felgyorsult fejlődésének eredményeként aktívan visszahat a gazdaságpolitikai célok alakítására is.

Gazdasági mechanizmusunk reformjának előkészítését egyaránt jellemzi a *fokozatosság* és a *cselekvőképesség.* Nyers Rezső elvtársnak a Központi Bizottság 1964 decemberi ülésén tartott előadói beszéde felvetette az átfogó reform szükségességét, az 1965 novemberi ülés pedig a vitára bocsátott előterjesztés és a szerző előadói beszéde nyomán már rögzíthette a reform kiinduló *irányelveit.* Ezeknek széles körű nyilvános vitája után a Központi Bizottság 1966 májusi ülése jóváhagyta az új irányítási rendszer alapelveit, és *egyhangúlag megszavazta* a gazdasági reform 1968. január 1-i bevezetésére vonatkozó határozatot; ezzel egyidejűleg megbízta a kormányt a reform gyakorlati bevezetéséhez szükséges további tennivalók kézbevételével és megszervezésével.

A mintegy 150 főnyi szakértő gárda által elvégzett kritikai elemzések segítségével teljes mélységében sikerült feltárnunk a régi mechanizmus *elavultságát,* s a vitában megértetnünk a közvéleménnyel az *átfogó* reform szükségességét. Ebben kimagasló szerepe volt célratörő agitációnknak és propagandánknak, amely a reform kérdéseit, a tömegek „közgazdasági tudatának" fejlesztését állította tevékenységének homlokterébe. A hangsúlyt eközben természetszerűleg az *új* vonásokra, a régi mechanizmustól való legkirívóbb eltérésekre helyezte, hiszen így lehetett a legfrappánsabban, a legerőteljesebben érzékeltetni a régi és az új mechanizmus közötti *szemléletbeli* különbségeket. De az első perctől kezdve nem hagyott kétséget afelől, hogy a reform *szerves folytatása* egész felszabadulás utáni fejlődésünknek, s ezen belül is mindenekelőtt pártunk és kormányunk 1956 után kkövetett általános politikájának és gazdaságpolitikájának. Az eredményes agitációs és propagandisztikus előkészítés jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy zökkenőmentesen tudtuk bevezetni a gazdasági mechanizmus reformját.

Ma azonban már egyre nyilvánvalóbb, hogy a mechanizmus új vonásainak az eszmei előkészítés során történt némileg egyoldalú, vagy legalábbis túlhangsúlyozott tárgyalása félreértések, torzítások veszélyét rejti magában. Sokszor és nyomatékosan hangsúlyoztuk például a kötelező tervutasítások megszüntetésének helyességét, a nagyarányú decentralizálásnak, a vállalati hatáskörök bővítésének, a piac aktívabb szerepének, az áru—pénz-viszonyok jelentős kiterjesztésének szükségességét, a vállalati nyereség és jövedelmezőség kategóriáinak, az anyagi érdekeltség elvének előtérbe kerülését, a termelők közötti verseny élénkülését stb. Mindennek alapján némely nyugati kritikusunk túlfűtött várakozásokat fűz a változásokhoz, s abban reménykedik, hogy a reform — a piac, áru, pénz, nyereség szerepének növelésével, a tervutasítások megszüntetésével — magát a szocialista tervgazdálkodást „lazítja fel". Szocialista országokban élő barátaink között — közgazdászok és érdeklődők között egyaránt — szintén akadnak olyanok, akik — bár még nem ismerhették meg közelebbről és alaposan a mai magyar gazdaságirányítást, ösztönös aggodalommal reagálnak új mechanizmusunkra abból a szempontból, hogy vajon *kezében tudja-e tartani az állam a gazdasági folyamatok központi irányítását* és

Digitized by Google

biztosítani tudja-e a népgazdaság *tervszerű*, kiegyensúlyozott fejlődését.

Az új mechanizmus működésének egyéves tapasztalatai *egyik feltevést sem* támasztják alá. A decentralizált hatáskörű vállalatok *változatlanul* állami tulajdonban maradtak, a termelőeszközök társadalmi tulajdona szükségszerűen megköveteli a népgazdaság *tervszerű* irányítását. Ez utóbbinak csak a formái, módszerei változtak azzal, hogy a tervutasításokat a gazdasági folyamatoknak *gazdasági eszközökkel* való szabályozása váltotta fel; az anyagi érdekeltség elvének fokozottabb érvényesítése nemhogy gyengítené *a munka szerinti elosztás* szocialista elvét, hanem éppen ennek következetesebb alkalmazására épül. Az elmúlt évben a tapasztalatok szerint a termelésnek és a szükségletek kielégítésének tervszerűsége nem rosszabb, hanem jobb volt, mint az előző években, a dolgozók életszínvonala az eredetileg tervezettnél valamivel kedvezőbben alakult, a vállalatok külföldi áruszállítási kötelezettségeiket kielégítően teljesítették.

Gazdasági mechanizmusunknak a tőkés kritikusok által történő félremagyarázása és egyes szocialista barátaink félreértése egyaránt a *piac* népgazdaságunkban betöltött szerepének *téves* megítéléséből fakad, annak a fontos körülménynek a figyelmen kívül hagyásából, hogy nálunk a piac *nem magára hagyott*, hanem az állam által minden fő vonatkozásban szigorúan *szabályozott* piac. Államunk *minden* szükséges eszközzel (ár- és jövedelemszabályozás, a legjelentősebb beruházások költségvetésből való finanszírozása, a vállalati beruházásoknak bank, hitel- és pénzügyi eszközökkel való szabályozása, külkereskedelmi monopólium, szükség esetén *kötelező* állami utasítások előírása stb.) rendelkezik ahhoz, hogy a *központi* céloknak megfelelően szabályozza a piacot, kezében tartsa és irányítsa a fő gazdasági folyamatokat, biztosítsa a népgazdaság egyensúlyát.

A társadalmi-gazdasági fejlődés fő folyamatai nálunk a jövőben is mindenkor, sőt fokozódó mértékben *szervezettek* lesznek. „A népgazdaság fejlesztésének fő célkitűzéseit, ezek megvalósításának útjait, a fő népgazdasági arányokat központilag kell meghatározni." (140. old.) Az állami terveknek a jövőben is meghatározó szerepük lesz; az állam és a vállalatok közötti transzmisszió funkcióját azonban nem a minisztériumok által elég önkényesen megállapított vállalati tervmutatószámok töltik majd be, hanem a kormány által kialakított közgazdasági szabályozók. Nem az egyes termelőegységek feladatait, hanem azokat *a feltételeket* alakítjuk ki központilag, amelyek közepette a termelőegységek tevékenységüket és tevékenységük cseréjét megvalósítják. Meggyőződésünk, hogy a *közgazdasági szabályzók* révén gazdasági mechanizmusunk *pontosabban* közvetíti a vállalatokhoz a központi akaratot és a népgazdaság szempontjából *ésszerűbb* megoldások kiválasztására serkenti őket, leginkább éppen azzal, hogy az ésszerűen szabályozott környezetben *megnövelt vállalati önállóság* alapján tágabb teret nyit a hatékonyságot növelő kezdeményezések kibontakozásához és gyakorlati megvalósításához. A gazdasági szabályozókkal a vállalati gazdálkodásnak az eddiginél *nem lazább, hanem szigorúbb gazdasági* feltételeit kívánjuk megteremteni. Az első év tapasztalatai ugyancsak a feltételek szigorítását indokolják.

Gazdasági mechanizmusunk reformja nem tekinthető szűken vett *gazdasági* kérdésnek: ez is, de nemcsak ez, hanem nagy horderejű társadalmi és politikai kérdés, s mint ilyen, *az egész párt, az egész nép ügye*. Hatásai szélesen tovább gyűrűznek majd egész társadalmunk életében, legerőteljesebben minden bizonnyal társadalmi életünk *demokratizmusának* továbbfejlődésében, nem utolsósorban az üzemi demokrácia kiteljesedésében.

Digitized by Google

A kötet egyik legsokoldalúbb, legmagvasabb írása éppen a gazdasági reform társadalmi kihatásaival foglalkozó tanulmány, amely számba veszi a reform kihatásait a szocialista egyenlőség, a társadalmi érdekviszonyok, a szocialista demokrácia, a szocialista tudat, valamint az állam funkcióinak alakulására. Ez utóbbival kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az állam gazdasági téren „a közvetlen vezetéstől visszavonul a *parancsnoki* posztra". (358. old.) „Az állami funkciók közül nagymértékben *bővül és erősödik a gazdaságpolitikai irányítás*, a népgazdasági tervcélok végrehajtásának gazdasági eszközökkel való irányítása és ellenőrzése." (358. old.)

Gazdasági mechanizmusunk reformját a párt vezető testületei, a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság több tárgyalás és beható vita alapján *egyöntetűen* határozták el, a párttagság cselekvően támogatta és közvéleményünk is magáévá tette. Mégsem vélekedhetünk úgy, hogy nincsenek e tekintetben további tennivalóink. Előttünk áll még a reform *teljesebb* kibontakoztatása, a gyakorlati tapasztalatoknak a kiinduló elvekkel való szembesítése, a szükségesnek mutatkozó korrekciók idejében való elvégzése, a tapasztalatok általánosítása és közkinccsé tétele. További feladataink vannak gazdasági reformunk *szocialista jellegének* és elveinek erőteljesebb és meggyőzőbb kidomborítása, a tervgazdálkodás és a szabályzott szocialista piac kölcsönös kapcsolatának, a szabályzott szocialista piac természetének, a társadalmilag szükséges munka, érték és ár szocializmusbeli érvényesülésének, a szocialista elosztási rendszer elvi kérdéseinek — különös tekintettel a munka szerinti elosztásra — és más, hasonló témáknak mélyebb *elméleti kimunkálása* területén.

A gyakorlat próbája alapján, egy év távlatából elmondhatjuk gazdasági mechanizmusunk reformjáról — Kádár János elvtársnak, a Központi Bizottság 1968. november 23-i ünnepi ülésén tartott beszédének szavaival —: „A reform bevezetésének első esztendeje... bebizonyította annak alapvető helyességét" és azt is, hogy „Most minden más feladat jobb megoldásának döntő láncszeme a gazdasági munka hatékonyságának javítása, a a gazdasági vezetés reformjának megvalósítása."

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Apró Éva

Nagy Balogh János: Kapáló asszonyok

Digitized by Google

Párizs, Madrid, Bécs

A történelem nemcsak osztályharcok története, hanem egyszersmind az osztályokon belül vívott politikai harcoké is. E harcokban az a tét, hogy azt választják-e valamely osztály aktív erői az előttük álló cselekvési alternatívák közül, amelyik leginkább alkalmas a kor által meghatározott feladatok megoldására. A körülmények a kevésbé kedvező vagy éppen zsákutcába vivő alternatívák lehetőségét sem zárják ki. Sőt olykor ezek vonzóbbnak tűnhetnek vagy kényelmesebbek lehetnek. Az osztály politikai szervezeteinek érettségétől, alkotó erejétől függ, hogy megtalálják-e az egyszeri történelmi helyzet legjobb megoldásának útját.

A harmincas években, a fasizmus európai offenzívája idején a történelem azt a kérdést tette fel, hogy meg lehet-e állítani pusztító útján a fasizmust, és ha igen, milyen eszközök alkalmasak erre. A tragikus németországi, majd ausztriai fejlemények nagy erővel sugallták azt a tanulságot, hogy a munkásosztály szervezetei közötti ellentétek növelik a fasiszta diktatúra veszélyét. Ennek alapján drámai harc kezdődött az egységért; helyenként ez nagy sikereket ért el, és több országban hosszú időre feltartóztatta vagy meg is akadályozta a fasizmus felülkerekedését.

Ezzel a rendkívül feszült, izgalmas történelmi időszakkal foglalkozik — a nemrégiben elhunyt Betlen Oszkár könyve.[1] A mű vérbeli történészmunka, amely óriási és sok nyelvű forrásanyagon alapul. A szerző nem merül el a tények és adatok tengerében, hanem lépten-nyomon „megállítja a filmet", és szuverén módon, a téma imponálóan biztos ismeretében elemzi azokat, a kor összefüggéseibe és (ami különösen érdekes) a szóban forgó időszak más politikai eseményeinek környezetébe helyezve őket.

Az egységfront-politika franciaországi, spanyolországi és ausztriai fejlődéséről a szerzőnek már jelentek meg cikkei a Párttörténeti Közleményekben. A spanyolországi egységfront fejlődését külön könyvben elemezte.[2] Ezúttal nem általában az egységfrontért vívott harc kérdését vizsgálja, hanem elsősorban egy szűkebb kérdést: hogyan vetődött fel ebben az időszakban a munkáspártok egyesülése, és milyen kapcsolatban volt ez az egységfront alakulásával.

Ennek a szempontnak a létjogosultsága körül már a könyv alapanyagául szolgáló kandidátusi disszertáció védésekor vita bontakozott ki. Elhangzott olyan vélemény is, hogy amikor a kommunisták az egyesülés kérdését felvetették, tulajdonképpen a Komintern korábbi szektás hibáit folytatták, és ez inkább ártott, mint használt az egységfront ügyének, mert megijesztette a szociáldemokrata pártokat. A könyv meggyőz ennek az ellenvetésnek az alaptalanságáról. Betlen nem tesz olyan kísérletet, hogy a kor általánosan érvényes követelményének állítsa be az egyesülést, vagy éppen hibáztassa azokat, akik nem kezdeményezték azt. Kizárólag azokról az országokról ír, amelyekben mindkét részről felvetődött ez a kérdés és konkrét tárgyalások folytak az egyesülésről. Kimutatja, hogy az osztály politikai egységének gondolata mély visszhangot keltett a szocialista és kommunista párttagságban, s bizonyos időszakokban a pártonkívüli munkások is vonzódtak az egység eszméjéhez. Érdekesen dokumentálja, hogy a szervezeti egyesülés tervét olykor éppen a szociáldemokrata vezetőségek állították előtérbe, hogy ezzel tegyék próbára a kommunista akcióegység-javaslatok őszinteségét. Ezt egyes esetekben abban a reményben tették, hogy a szervezeti egyesülés jóval bonyolultabb problémájának felvetése elkerülhetővé teszi számukra, hogy haladéktalanul konkrét lépéseket tegyenek az akcióegység irányába.

Sokoldalúan mutatja be a könyv azokat a fejleményeket, amelyek néhány országban napirendre tűzték az egyesülés kérdését. Az 1929—33-as nagy vi-

1 Betlen Oszkár: Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája 1933—1937. Kossuth Könyvkiadó, 1968.

2 Népi demokratikus fejlődés Spanyolországban, 1936—1939. Kossuth Könyvkiadó, 1963.

Digitized by Google

lágválság, a fasizmus előretörése radikalizálta a munkástömegeket, azokat is, amelyek a szociáldemokrata pártokat követték. Ezekben a tömegekben a fasizmussal szembeni energikus védekezés gondolata összefonódott a munkáspártok egységének gondolatával. Az egyesülés eszméje nem akadályozta, hanem előreviitte ezt az ügyet; ezt többek között az is bizonyítja, hogy az akcióegység éppen azokban az országokban jutott el a legmesszebbre, amelyekben a szervezeti egyesülés gondolata is felvetődött.

Betlen Oszkár megmutatja, hogy a szociáldemokrata pártokban csak a munkástömegeknek a reformizmuson túllépő radikalizálódás révén hódított teret az egység és az egyesülés gondolata. Rámutat azonban a kommunista pártok és a Kommunista Internacionálé hibáira is. A kommunista pártok nehezen szabadultak meg attól az álláspontjuktól, hogy az akcióegységet csak a szociáldemokrata pártvezetőségekkel szemben, „alulról" lehet megteremteni. Ugyanakkor a szerző megmutatja, hogy a kommunista pártok minden kétséget kizáróan valóban törekedtek az egységre. Egyben elemzi a szociáldemokrata pártoknak azt a törekvését, hogy lehetőleg az országos vezetőségek szintjén folytassák az egységtárgyalásokat, a helyi szervezetek bevonása nélkül, s így ne kerüljenek az alsó pártszervezetek nyomása alá, amelyek többnyire gyorsabb haladást követeltek, mint amilyent ők akartak.

1933 után a kommunista pártok viszonylag hamar feladták a „csak alulról" álláspontját, a szociáldemokrata pártokat azonban a súlyos történelmi események is nehezen tudták kimozdítani a „csak felül" pozíciójából, ha ugyan egyáltalán hajlandók voltak továbbmenni ennél. A kommunista pártokban — különösen a tárgyalt időszakban és az érintett országokban — nem volt az egységgel szemben álló számottevő ellenzék; a reformista pártokban viszont mindvégig tekintélyes erő szegült szembe az akcióegység és különösen az egyesülés gondolatával. A viták kimenetelét végül is a tömegek nyomása és az események menete határozta meg. A népfront választási győzelmei, a sikerek közelebb hozták az egységet. A francia népfrontkormány „be nem avatkozási" politikája, majd távozása, a spanyol köztársaság katonai helyzetének alapvető romlása azonban — különösen München után — átmenetileg levette a napirendről a vállvetve folytatott harc és az egyesülés gondolatát is. Az egység — más formában — néhány év múlva, az antifasiszta nemzeti frontok keretében valósult meg és vezetett történelmileg is jelentős eredményekre.

Érdeme a szerzőnek, hogy kevéssé ismert és rendkívül szemléletes osztrák anyagot dolgoz fel. Kiemeli, hogy különösen a reakció ausztriai győzelme tette nyilvánvalóvá a reformizmus csődjét. Ausztriában a politikailag szervezett munkások 90 százaléka szociáldemokrata volt, a vereségért tehát senki sem próbálhatta a kommunistákra hárítani a felelősséget, mint 1933-ban Németországban megkísérelték. Kiderült az is, hogy az antifasiszta harci egységnek nem elengedhetetlen, de nem is elégséges feltétele az, hogy a munkásság nagy többsége egyetlen szervezetben tömörüljön, a lényeges az, hogy valóban harcba vigyék a munkásokat. A szociáldemokrata párt ebből a szempontból élesen kettéoszlott: azokra, akik készek voltak — a kommunistákkal együtt — minden eszközzel útját állni a fasizmusnak, és azokra, akik a meghátrálás útjára vezették a munkásságot.

A reformizmus hajmeresztő példája az osztrák szociáldemokraták magatartása 1933 márciusában. A parlamentben ekkor vita folyt arról, hogy eltöröljék-e a megelőző vasutassztrájk részvevőire kirótt bírságot. A baloldal többségéhez egyetlen szavazat hiányzott. Karl Renner, a parlament szocialista elnöke lemondott tisztségéről, hogy szavazhasson. Erre a jobboldali alelnökök is lemondtak. Ekkor Dollfuss kancellár feloszlatta a parlamentet és diktatórikus hatalommal ruházta fel magát, a harcra készen álló munkásokat azonban jobboldali szociáldemokrata vezetőik lecsitították. Így rendezkedett be a jobboldali diktatúra Ausztriában, ezután indult meg a szocialisták jelentős részének gyors balratolódása.

A könyv a széles olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat. Ez nemcsak Betlen élénk stílusának köszönhető, hanem annak is, hogy a könyv nem a műszaki ábra elvontságában, hanem a színes mozgókép konkrétságában mutatja be és magyarázza meg a történelem gépezetének mozgását. Kár, hogy a szerző nem próbálta megfogalmazni a

Digitized by Google

reformizmus fennmaradásának történelmi és társadalmi okait az Októberi Forradalom után. Könyve csak hallgatólag tartalmazza ezt, bár elegendő tényanyag van benne a szélesebb körű általánosításhoz is.

A mű iránti érdeklődést fokozhatja, hogy azok a kérdések, amelyek a benne szereplő pártokat, áramlatokat, személyeket mozgásba hozták, nem nevezhetők egyszerűen történelmi problémáknak. A szocialista forradalom győzelme a fejlett tőkésországokban még a jövő kérdése. A monopoltőkés kormányok diktatórikus törekvései jól tapinthatóan erősödnek. Az akcióegység kérdése sok országban — például Franciaországban, Spanyolországban — most is napirenden van. Finnországban a munkáspártok közös kormányban vesznek részt a haladó kispolgárság képviselőivel. Olaszországban Giorgo Amendola néhány éve felvetette az egységes forradalmi szocialista párt gondolatát, és az OKP XII. kongresszusának tézisei újra megfogalmazták ezt. Betlen Oszkár könyve közvetve ezekben az időszerű kérdésekben is elősegíti a tájékozódást.

Harsányi Iván

Tilkovszky Lóránt:

Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon

Történészeknek és mindazoknak, akik végigélték a „vérnélküli országgyarapítás" nacionalista gőzökkel áthatott korát, különösen érdekes olvasmány Tilkovszky Lóránt könyve. Az ellenforradalmi Horthy-rendszer egész időszakában terjesztett mértéktelen nacionalista-soviniszta uszítás ezekben az években érte el tetőfokát. Az ország valóságos nemzeti érdekeit: a német fasizmus által veszélyeztetett kelet- és közép-európai népek összefogásának, a nemzeti függetlenség védelmének szükségességét elhomályosította az „országgyarapítás" politikája. A Kelet- és Közép-Európa népeit szétválasztó nacionalizmus, sovinizmus a hitleri Németország játékszerévé tette e térség országait. Az „országgyarapítás" végzetesen hozzákapcsolta hazánkat — urainak Nyugat felé is pislogó politikája ellenére — az új nagy világégést, a második világháborút kirobbantó fasiszta nagyhatalmakhoz, elsősorban a fasiszta Németországhoz.

A szerző folytatója annak a történetírásunkban (s ma már a művészetben is) jelentkező, a szélesebb közvéleményben is élénk visszhangot keltő irányzatnak, amely népünk internacionalista nevelése szolgálatában bátran nyúl hozzá történelmünk árnyoldalaihoz is. Az óriási tényanyag, a reális és tárgyilagos elemzés, sőt még a szinte hűvös, minden felesleges kommentálást kerülő stílus is növeli a könyv meggyőző erejét. A szerző differenciáltan elemzi a revízió és a nemzetiségpolitika kérdésében jelentkező különböző álláspontokat. Különösen érdekesen jellemzi a Bethlen—Teleki-féle koncepciót, amely — legalábbis elvontan — a nemzetiségiek iránti türelmet, a magyarosítás kevésbé erőszakos módszereit hirdette. Kimutatja azonban e politika teljes csődjét a gyakorlatban és e csőd legfontosabb okát is. Rámutat, hogy a különbség az erőszakos magyarosítás és a Bethlen—Teleki-féle koncepció között „nem olyan végletes, ahogy az talán első pillanatra tűnnék. A célkitűzés — »Nagymagyarország« helyreállítása és megtartása — mindkét koncepcióban azonos. Ami pedig a módszert illeti, Teleki nem a természetes asszimiláció álláspontjáról bírálta az erőszakos asszimiláció politikáját, nem magyarosodást állított szembe a magyarosítással, hanem maga is beavatkozást képviselt, de ennek burkolt, leplezett formáit ítélte célravezetőbbnek a nyílt, brutális beavatkozásnál." (332. old.)

S a gyakorlatban ez a nemzetiségpolitika — mutatja ki a szerző például a Csehszlovákiától elvett területek esetében — a cseh, morva és részben a szlo-

Digitized by Google

vák telepesek előzésén, az ottmaradt szlovákok fokozott nemzeti elnyomásán, az erőszakos magyarosításon túl az ott élő magyar dolgozók ellen is irányult. Életszínvonaluk csökkentését, az ugrásszerűen növekvő munkanélküliséget, a munkanélküli segély hiányát, növekvő adózást, a bérek lenyomását, demokratikus jogaik korlátozását jelentette, nemcsak a korábbi csehszlovákiai, hanem a magyarországi helyzethez képest is.

Félreértés ne essék, Tilkovszky nem esik azoknak a szerzőknek a hibájába, akik a magyar uralkodó osztályok nemzetvesztő sovinizmusa elleni jogos haragjukban akaratlanul is csökkentik a szomszédos országok uralkodó osztályainak felelősségét az egyes nemzetek és nemzetiségek szembeállításában. Nyíltan ír a cseh és a román uralkodó osztályok soviniszta politikájáról is, de reálisan megmutatja például Csehszlovákia esetében azt, hogy ez sem menti a német, a szlovák és a magyar nemzetiségek reakciós vezetőinek a köztársaság szétbomlasztására, e népek megosztására, a fasiszta Magyarország európai pozícióinak erősítésére, új háború kirobbantására irányuló politikáját. Bebizonyítja, hogy a történelem a kommunisták koncepcióját igazolta, amely a Kommunista Internacionálé iránymutató határozatai alapján leráncolta a leplet a magyar uralkodó osztályoknak a régi határok visszaállítására irányuló nacionalista törekvéseiről. A KMP azt hirdette, hogy ezeknek a számdékoknak „semmi köze a nemzetileg elnyomott magyar kisebbségek »felszabadításához« ... az a burzsoázia és a nagybirtokos osztály, amely saját népét elnyomja, nem játszhatja a »felszabadító« szerepét". (334. old.)

A könyv mának is szóló tanulságait a szerző így foglalja össze: „Mindaz, amit elmondottunk, egy részletesebben megvizsgált rövid szakasz a magyar — de egyben a szlovák, román stb. — nacionalizmus közelmúltbeli történetéből. Tanulsága az, hogy ami a nemzetiségben érték, nem védhető meg, nem bontakoztatható ki a nacionalizmus alapján. Közös kötelességünk, hogy azok nyomán, akik annak idején a kölcsönös nacionalista elvadultságok közepette is bátran hirdették internacionalista meggyőződésüket, egymást támogatva küzdjünk a mai társadalmi rendszerünktől idegen nacionalizmusok még ma is élő maradványai ellen, a szocialista nemzetek szoros, baráti együttműködésének további elmélyítéséért." (334. old.)

(Akadémiai Kiadó, 1967.)

Blaskovits János

Pór Bertalan: Tájkép

Digitized by Google

Tallózás pedagógiai könyvkiadásunk termésében

Célom, hogy bemutassam az utóbbi évek pedagógiai könyvtermésének egy kisebb hányadát, amely valamilyen módon túl is mutat a pedagógia érdekkörén. Félreteszem a tanönyveket, a tanulói és tanári segédleteket, még az általános iskolai nevelési terv nagy jelentőségű kétkötetes kézikönyvét is. Ezeknek a könyveknek igen széles a publicitásuk, és elsősorban a közvetlen társadalmi ellenőrzés alkot róluk kritikát.

Főként a Tankönyvkiadó foglalkozik pedagógiai művek kiadásával. Ha mennyiségben nem is versenyezhet vele más, az Akadémiai, a Gondolat, a Kossuth, sőt még a Jogi- és Közgazdasági Kiadó is szinte minden évben kiad egy-két olyan művet, amelynek — a Tankönyvkiadó eladatlan könyveivel ellentétben — azonnal van piaca. A pedagógiai tárgyú művek — köztük a legjobbak is — azonban zömmel a Tankönyvkiadónál jelennek meg.[1] A kiválasztott könyveket témánként vagy a könyvek közötti „rokonság" szerint érdemes áttekinteni, együtt kutatva a legjobb minőséget, az értékeset és érdekeset. Szándékosan kerülni fogom a tudományrendszertani hierarchiát, márcsak azért is, mert a bemutatandó legtöbb pedagógiai könyvet szerencsére ma már nehéz volna egyszerűen „beskatulyázni".

A pedagógia legfontosabb kérdését, a közösségi nevelést négy munka, négy különböző megközelítésben dolgozza fel. A témát évekig nagy pangás, parázs alatt lappangó viták jellemezték, most meg egyszerre egymást követi több figyelemre méltó munka. Időrendben az első *Horváth Lajos* könyve: ***Az osztályközösségek rétegeződésének néhány problémája az általános iskola felső tagozatában*** (Tankönyvkiadó, 1966.). A könyv a közösségi nevelés újabb hazai irodalmának minden pozitívumából magán hordoz egy-két jegyet. Horváth Lajos nem „elmélkedik" a témáról, hanem vizsgálatot kezd. Bátran kimegy a külvárosba, a messzi vidékre. Nem a makarenkói modellhez igazítja a valót, hanem a mai hazai valóság néhány darabkáján tesz kísérletet a tipizálásra. A munka kérdőíves vizsgálaton alapszik. A felmérés színhelye Budapest két kerülete (a VII. és a XIX.), Orosháza összes belterületi iskolája, Békés és Borsod megye falvai, több vidéki iparváros, Nógrád néhány bányásztelepülése — összesen 249 osztály. A könyv ihletője kétségtelenül Makarenko. Horváth Lajos ezt az ihletést energiaforrásként használja arra, hogy a mai hazai általános iskolák osztályainak közösségi állapotát felvázolja, ha nem is a teljesség igényével, de a felvetett szempontok szerint újszerű módon. Az életkori sajátosságok szerepe az osztályok rétegeződésében; az egyes rétegek tipizálása: a működő aktíva, a tartalék aktíva, az aktíván kívüli pozitív réteg, negatív rétege — ezek azok a reális vizsgálódási aspektusok, amelyeket a szerző igen szerencsésen alkalmaz. Életből vett a pozitív alaptípus jellemzése: „Az osztályfőnöki beszámolók az aktivistáknak igen széles galériáját mutatják be, amelyben helyet kapnak a csendesek, szolídak, az esztétikum felé hajlók, a tevékenység területén fantáziadúsak stb. egyaránt."

Dr. Széchy Éva A közösségi nevelés útjai a középiskolában (Tankönyvkiadó, 1967.) című könyvének jellemzői: a közösségi nevelés egyetemes és hazai történetének vázlata, a szocialista közösségi nevelés útjai a Szovjetunióban, annak megalakulásától kezdve, hazánkban a felszabadulás óta, és a környező szocialista országokban. A szerző nem kötelezi el magát a kialakult utak egyike mellett sem, a széles panorámát tanulságosabbnak tartja az egyszeri állásfoglalásnál. Talán ezzel magyarázható, hogy munkája helyenként neveléselméletté szélesedik ki, vissza-visszakanyarodva a közösségi nevelés legkülönfélébb, a gyakorlatban tarkán egymás mellett élő kereteihez.

Rozsnyai Istvánné Közösség születik (Tankönyvkiadó, 1968.) című műve műfaját tekintve hű krónikája a budapesti XIII. kerületi Berzsenyi Dániel általános

[1] A nyílt üzletekben forgalomba hozott könyveken kívül könyvkiadással foglalkozik még a Jegyzetellátó Vállalat, az Országos Pedagógiai Intézet, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatási Központ és több más nevelési intézmény, amelyeknek nyomtatott vagy kéziratjellegű művei minőségüket tekintve, nemegyszer szintén elérik a legjobb könyvpiaci színvonalat.

Digitized by Google

gimnáziumban folytatott kísérletnek, amelyet a szerző mint az iskola igazgatója kezdeményezett és vezetett 1957-től 1961-ig, a kísérlet hatósági megszüntetéséig. A kísérlet elszánt kezdeményezés volt a makarenkói modell következetes átplántálására egy budapesti leánygimnáziumba, ráadásul közvetlenül az ellenforradalom leverése után, amikor politikai céljai és eredményei is messze felül múlták a középiskolák átlagos nevelési állapotát. A valóságban lejátszódott epizódok novellisztikus bemutatása és az elméleti tanulságaik láncolatából felépített élmény-mű nem hagy kétséget afelől, hogy a makarenkói életműből a közösség kiépítése hatott a legmélyebben Rozsnyainéra. „A nevelőmunka: szervezőmunka" — idézi Makarenkót. Az olvasó rájön, hogy a sok Makarenkótól vett és Rozsnyainé számára elkötelező gondolat közül ez volt az, amely a legmélyebben hatott — a könyv bizonyságtétele szerint egyébként nem eredménytelenül. Az iskolai közösség kisebb-nagyobb egységeire, szervezeti hierarchiájára a nagyfokú öntevékenység, a széles közösségi felelősség, az iskolai KISZ-szervezetnek a KISZ jelenlegi tömegszervezet jellegétől eltérő fokozott politikai érettsége jellemző. Érdemes a Rozsnyainé-féle kísérletben megvalósult közösségi struktúrát összehasonlítani a közismert makarenkóival és azokkal a közösségi struktúrákkal, amelyekről, mint a szovjet struktúrák közül a legismertebbekről Széchy Éva könyve tabellákon nyújt áttekintést. Rozsnyainé könyve meggyőz arról, hogy egy jelentős, átfogó nevelési kísérletet nem tanácsos adminisztratív úton akadályozni. De az is igaz — s ezt a könyv megjelenése önmagában is bizonyítja —, hogy társadalmunk állapota végül is kedvez az ilyen kezdeményezéseknek. A könyv nyomán magától vetődik fel a kérdés: miért volt olyan idegesítő annyiak számára egy jól átgondolt, a legjelentősebb szocialista pedagógiai hagyományra, Makarenkóra támaszkodó nevelési kísérlet? Miért nem okoz hasonló méretekben legalább ennyi idegeskedést az a „jellegtelenség", amely a nem kísérleti iskolák százaiban az élet hétköznapjait elszürkíti? Rozsnyainé sikeres kísérletéhez viszont azt kell záradékként megjegyezni, hogy egy igazgató sikeres személyes ambíciói nem tehetők kötelezővé minden középiskolai igazgató számára. Az iskolavezetés sok tényezős, sokarcú kérdés — ezt jól bizonyítja egy másik egyedi példa, a Medvegy Antal vezetése alatt működő majdhogy „falusi" sárvári gimnázium példája is. De minden hiteles tapasztalat, mennél koncepciózusabb, mennél következetesebb, annál értékesebb hozzájárulás a szocialista „közösségi nevelés útjai" közül valamelyiknek az eredményes megvalósításához.

A mai közvetlen iskolai gyakorlathoz a témakörben legközelebb álló mű *Petrikás Árpád Az osztályközösség szervezése és nevelése* (Tankönyvkiadó, 1968.) című könyve. Petrikás Árpád három szálból szőtt metódust követett. Összehasonlította az iskolai osztályokról mint elsődleges közösségekről szóló, még a szocialista pedagógián belül is nagyon ellentmondásos irodalmat. Nem ragaszkodva egyetlen folyamatos kísérleti szituációhoz sem, gazdag tapasztalati anyagot gyűjtött össze Debrecenben és környékén, elemezte ezt, egybevetette szovjet tapasztalati leírásokkal. Elsőbbséget adva a sokoldalú elméleti megfontolásnak, felvázolta az iskolai osztályközösségeknek primér módon az eredményes tanulást szolgáló, de a valóságban ennél sokrétűbb életét. A függelékben gyakorlati vizsgálati modellt is adott a pedagógusoknak ahhoz, hogy első és minden további funkciója számára hatásossá alakíthassák ezt a közösséget. A gyakorló pedagógus a bemutatott négy munka közül Petrikás Árpádéból meríthet a legtöbbet, mert a hazai iskolák többségéhez ez áll a legközelebb. A könyv korlátja, hogy nem merészkedik túl az osztályközösség gyakorlatilag legnagyobb tradíciókkal rendelkező problémakörén. A könyv feltételezi az egész iskolai közösséget, de annak konkrét valósága homályban marad a könyv lapjain. Pedig a pedagógiai szempontból legfogasabb kérdés az egész iskola közösségének működése.

A mi fiataljaink tükrében — adjuk ezt a közös címet *Katona Katalin Ifjúságunk problémái* (Gondolat, 1967.), *Varga Károly Magyar egyetemi hallgatók életfelfogása* (Akadémiai Kiadó, 1968.) és *Faragó Jenő Fiatalok vallomásai világnézetről, erkölcsről* (Kossuth, 1968.) című könyvének. Mindhárom kérdőlapos adatfelvételen és szóban is lefolytatott kiegészítő ankétokon alapszik. Ezen be-

Digitized by Google

lül a tudományos igényesség mércéjével mérve nagyon eltérő volt a szerzők vizsgálati módszere. Csak különböző mélységben és színvonalon tudták megközelíteni a kérdezésnek a következtetésekhez elégséges alapot nyújtó módját. *Katona Katalin* főként gimnáziumi tanulók, ipari tanulók és egyetemisták között vizsgálta az ifjúságnak a szerelemre, családra, munkára, boldogságra vonatkozó elképzeléseit, igényét, figyelve a vélemények nemzedéki jellegére is. *Varga Károly* mai magyar egyetemi hallgatók válaszaiból nemcsak arra következtetett, hogy milyen hatása van az életfelfogásra az osztályszármazásnak, a vidéki vagy fővárosi eredetnek, az egyetemek vidéki vagy fővárosi jellegének, a nemek szerinti hovatartozásnak, hanem, ami jóval bonyolultabb és ködösebb terület (még a faktoranalízis alkalmazásával is): a mai magyar egyetemi hallgatók életfelfogása és a sajátosan nemzeti vonások közötti összefüggésre is. Az összehasonlításnak ez a része két irányban is elágazik. Egyrészt vissza a magyar múltba, megkísérelve összevetni a válaszokat Ady, Prohászka Lajos, Szekfű Gyula, Illyés Gyula eltérő tendenciákat szolgáló, de mindenképpen szubjektív, nemzetet karakterizáló műveivel. Másrészt az összehasonlítás nemzetközi, Varga Károly ugyanis tulajdonképpen megismételt egy olyan vizsgálatot, amelyet előzően az Egyesült Államokban, Norvégiában, Indiában, Japánban és Lengyelországban végeztek el. Elgondolkodtató, hogy a vizsgálatnak ez az ága — bár a három szerző közül kétségkívül Varga Károly alkalmazta a legfejlettebb kutatási apparátust — nem tudott feltárni lényegesen többet az említett országok fiatalságának életfelfogásáról, mint amennyit riportokból, szépirodalmi alkotásokból, útleírásokból amúgy is ismerünk. *Faragó Jenő* az iskolás korosztályok és egyetemisták között végezte vizsgálatait, vidéken és a fővárosban. A feltett kérdésekről maga írja: „A kérdések egyenesek, direktek voltak. Vállalni kellett a kockázatot, hogy ilyen jellegű kérdésekre a megkérdezettek egy része nem ad majd őszinte választ." A vizsgált témák: a világnézet alakulására ható tényezők, a vallásos nevelés, vallási szokások, tradíciók hatása, a vallásos emberekkel, az egyházzal szembeni magatartás, a világnézetről és a világnézeti nevelésről vallott felfogás, az erkölcs és a vallás összefüggése, az erkölcsi felelősség, az életcélok, s az, hogy melyik társadalomé a jövő. A könyv olvasása közben bőven van min elgondolkozni. Főként azon, hogy a kutatás nyilvánvaló korlátai ellenére is az őszinte válaszok tömegét találjuk.

A világban való tájékozódást elsősorban a Tankönyvkiadó Vállalat A pedagógia időszerű kérdései külföldön című sorozata szolgálja (szerkeszti Illés Lajosné). A sorozat 1964-ben indult, füzetenként 4—5 ívnyi terjedelemben. A szerkesztő igyekszik elébe menni az időszerű kérdések hazai megoldásának. Ez már a „hangadó" első füzetnél kétségtelen volt *(Az új iskolának új didaktikát)*. Hasonlóképpen jól időzített volt a megjelenése *A felnőttoktatás lélektani problémái, A társadalom-lélektan és a pedagógia, A csoportoktatás módszerei* c. füzeteknek. A sorozatnak köszönhetjük, hogy a magyar pedagógusok megismerhették a francia közoktatásban a leghaladóbb, a mai haladó törekvések számára is az iránytű szerepét betöltő Langevin-Wallon tervezetet, továbbá hét szocialista és nyolc tőkésállam mai közoktatásügyét. A sorozat egyenletesen jó színvonalából is magasan kiemelkedik az *Információs pszichológia és didaktika* című füzet (1968). A szovjet *V. P. Beszpalko* állította össze (egy munkaközösség élén) az egyetlen hosszabb lélegzetű tanulmánnyá érlelt kritikai anyaggyűjtést és állásfoglalást. A didaktikai irodalomban ritkaság számba megy, hogy egyetlen kis terjedelmű munka kritikailag feldolgozza a modern ismeretelsajátítás minden elméletét és általánossá vált gyakorlati útját. A munkaközösség számot tudott vetni a tanulás összes tényezőivel, illetve az ezeket képviselő tudományokkal, tehát az idegfiziológiából és pszichológiából táplálkozó különféle tanulás-elméletekkel, a hagyományos didaktikával, az iskolában folyó tanítás és tanulás mai gyakorlatával. A munkából kiderül, hogy az információelmélet segítségével rendezhetők a tanításnak és tanulásnak a valóságban kaotikus összevisszaságot mutató problémái, kutatási buktatói. Az információs pszichológia alkalmazása a didaktikában lehetővé teszi, hogy a tanulást mennyiségi és minőségi szempontból mérhessük, ellenőrizhessük, és ami ezzel együttjár, a ma

Digitized by Google

is uralkodó maximalizmust termékenyen korlátozzuk. A jelenlegi, sok jó szándékból fakadó, de ellenőrizhetetlen káoszt mérhető, célszerűbb tantervpolitika válthatja fel, s ennek a társadalmi értéke felbecsülhetetlen, ha a „gyorsuló idő" szimbólummal jelzett legfeszítőbb oktatási kérdésekre gondolunk.

Egyértelműen megnyerte a szakmai és a „laikus" közönség tetszését is a francia *Roger Gal Hol tart a pedagógia?* című, magyar fordításban tolmácsolt könyve (Gondolat, 1967.). A hazai pedagógiai könyvkiadásban páratlan eset, hogy egyetlen könyvecske, nem egészen 200 oldalon összegezni tudjon minden megvalósult és felmerült haladó törekvést, amely a 20. századra, de különösen a második világháború utáni időszakra jellemző — méghozzá elfogultság nélkül és jó stílusban.

Ezekhez, a tájékozódást valóban jól szolgáló művekhez zárkózik fel a Tankönyvkiadó jelentős vállalkozása, *Az oktatás tervezése* című UNESCO-tanulmánykötet kiadása (1968. — a mű eredeti teljes címe: Az oktatás tervezésének gazdasági és társadalmi szempontjai). Tíz szerző tizenegy tanulmányban keres választ az oktatás intézményeinek és tartalmának, a társadalmi szükségleteknek, az egyéni boldogulásnak az összefüggéseire. A probléma világméretekben kezd tudatossá és ezzel egyidejűleg önálló tudománnyá (oktatás-gazdaságtanná) válni. Kutatói: szociológusok, demográfusok, statisztikusok, közgazdászok, futurológusok, művelődéspolitikusok, pedagógusok. Ez a tanulmánykötet a témák és szerzőik összeválogatásával alkalmas arra, hogy áttekintést nyújtson a tárgyról világviszonylatban, és a kutatás nem éppen egyszerű módszereiről is fogalmat adjon.

Értékes új pedagógiai törekvések itthon is születnek. Erre céloz A pedagógia időszerű kérdései hazánkban című sorozat. (Tankönyvkiadó. Felelős szerkesztő: Gáspár László. Az első füzet 1966-ban jelent meg.) A külföldi tájékozódást szolgáló sorozattal szemben ez inkább *a magyar pedagógiai valóság „tényfeltáró" sorozata.* Sem a szerkesztő, sem a szerzők nem törekszenek arra, hogy mindenáron tudományos jelmezbe öltöztessék műveiket — bár magas fokú tudományos munka is akad a sorozatban. *(Továbbtanulás és elhelyezkedés, Timár János* tollából; *A programozott oktatás tapasztalatai,* többek munkája.) A sorozat egyes darabjaira inkább valamiféle jól eltalált — a valóságot feltáró — őszinte műfaj a jellemző. Egy szuszra olvastam el *Medvegy Antal Gimnázium vidéken* című füzetét (1968), amely a sárvári gimnázium történeti iskola-szociográfiája (1951—1967) és *Kériné Sós Júlia Diákévek, diáksorsok* címen rendezett dokumentumgyűjteményét, amelynek szempontjai közül most csak egyetkettőt ragadok ki: Kik ülnek a padokban, honnan jöttek? — Az eminensek. — Akik a gimnáziumból kimaradtak. — Szabad idő, kedvtelések, szórakozások. — Önarcképek. Mindkét füzet a szociográfián és szociológián kívül *színtiszta pedagógia,* és ami ritkaság: egyben jójzű, vagy választékos szépirodalom is; az előbbi jelzőt Medvegy Antal, az utóbbit a könyve megjelenése előtt elhunyt Sós Júlia munkájának szánva. De hasonló mértékben igazmondó könyvecske *Fonay Tibor Az elszürkülés veszélye* (1968) című írása is. Fonay Tibor a Balaton északi partvidékén él, jelenleg járási osztályvezető. Könyve, ha nem is „kiáltás", de jókora „sóhaj": hogyan védekezzen a pedagógusok vidéken élő többsége a szakmai, kulturális, általános szellemi, ízlésbeli elszürkülés ellen?

A „sorozat" egyébként elég gyakori megjelentetési mód a hazai pedagógiai könyvkiadásban. Egyes intézmények így próbálják meg, hogy a könyvek tarka sokaságában tartósabban felhívják a figyelmet a maguk sajátos feladataira vagy erőfeszítéseire.[2]

A didaktikai és tantárgymódszertani művekről alkotott összbenyomás: elfordulnak az ötvenes évek formalizmusától, igyekeznek behozni a lemaradást a mo-

[2] Az Eötvös Loránd Tudományegyetem neveléstudományi tanszéke 1966 óta, tehát rövid két év alatt *Pedagógiai Közlemények* című sorozatának 9. könyvéhez ért el. A sorozat közérdekű és egyben legsikerültebb darabjai a csoportmunkával *(Buzás László),* a közösségi neveléssel (Horváth Lajos említett munkája), az erkölcsi tudatossággal *(Bábosik István),* a nevelés motiválásával *(Juhász Ferenc)* és a hazai *Új Iskola* történetével *(Buzás László)* foglalkoznak.

Hasonlóképpen sorozattal jelentkezett (1966) a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoport (ma Kutatóközpont) is. Erre a sorozatra, valamint az Országos Felsőoktatási Nevelési Munkaközösség belső kiadványaira, vagy az Országos Pedagógiai Intézet minőségükben ezekkel hasonló kiadványaira nem térhetünk ki, már csak a terjesztés sajátossága miatt sem.

Digitized by Google

dern didaktikai törekvések hazai adaptálásában. *Nagy Sándor* budapesti egyetemi tanár *Didaktika* című egyetemi tankönyve (Tankönyvkiadó, 1967.) a világviszonylatban legkorszerűbb törekvések ötvözése a szocialista didaktika maradandó hagyományaival. Hasonló pozitívumok jellemzik — és hozzá többletként konkrét szükségleteket kielégítő gyakorlatiasság — *Székely Endrének* és *Szokolszky Istvánnak* a Budapesti Műszaki Egyetem pedagógiai oktatását szolgáló *Didaktika* című munkáját (Tankönyvkiadó, 1967.), amelyet 1968. évi közgyűlésén a Magyar Tudományos Akadémia akadémiai jutalomban részesített. A tantárgy-módszertani kutatások fellendülésének szép bizonyítéka például a jászberényi Tanítóképző Intézet kutató-kollektívájának munkája is. *Az olvasástanítás összefüggő szakaszának tantárgy-pedagógiai vizsgálata* (Jászberény. 1967.).

A pszichológia és pedagógia szolgálatában témán belül a hazai munkák között jelentőségében *Kelemen László A pedagógiai pszichológia alapkérdései* című monografikus méretű és alaposságú munkája viszi el a pálmát. (Tankönyvkiadó, 1967.) Nem stiláris fordulatként használom a közhelyet a könyv sikerének jelzésére. A határterületen mozgó téma a szerző fáradhatatlan gyűjtőmunkájának eredményeként szinte minden érdemit felszívott magába a külföldi és hazai neveléslélektani, nevelési és didaktikai, szakmetodikai irodalomból.

A neveléstörténeti művek egy része szintén sorozatokban jelenik meg. Az *Egyetemes neveléstörténet* címet viselő sorozat magába foglalja a hazai neveléstörténetet is. (Szerkeszti: *Zibolen Endre*). A sorozat legfrissebb terméséből való *Pataki Ferenc* rövid összefoglalása a nemzetközi munkásmozgalom pedagógiai törekvéseiről az imperializmus korában (1900—1917) (Tankönyvkiadó, 1967.) és *Mészáros István* munkája a magyar neveléstörténet 1790—1849 közötti szakaszáról (Tankönyvkiadó, 1968.). Ugyancsak sorozatnak indul *A marxista pedagógia története dokumentumokban.* Az I. kötet a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a nevelésről írt írásait tartalmazza új válogatásban (Tankönyvkiadó, 1967.); a válogatás és a kiegészítő apparátus *Vág Ottó* munkája). Sorozat jellegű *Krupszkaja* írott pedagógiai hagyatéka legidőszerűbb darabjainak magyar nyelvű tolmácsolása: *A munkára nevelésről és a politechnikai képzésről* (Tankönyvkiadó, 1966.); *Az iskolai önkormányzatról* (Tankönyvkiadó, 1967.). A neveléstörténeti monográfiák között több munka is jelent meg hazai nevelési intézmények múltjáról, például a keszthelyi Georgikonról, a debreceni egyetemről. Az élő pedagógiai gyakorlatra való hatás szempontjából kétségtelenül *Pataki Ferencnek Makarenko élete és pedagógiája* című, magyar szerzőtől külön is dicséretre méltó vállalkozása a legjelentősebb. (Tankönyvkiadó, 1966.)

Ez az ismertetés a meleg *ajánlás* szándékából fakadt, de óhatatlanul *szemlévé* szélesedett ki, elkanyarodva a pedagógiai kutatók különféle szakmai igényeit kielégítő munkák felé is. Pedig még így is *mostohán bántunk el* több jelentős témával, könyvvel.[3]

Záróakkordként térjünk vissza a legközérdekűbb szempontokhoz. **A népszerűség terén** kétségtelenül a *Szülők Kislexikona* vezet, amelyet 35 000 példányban adott ki a Kossuth Kiadó 1966-ban (főszerkesztő: *dr. Majzik Lászlóné*). A *legszebb* pedagógiai könyv jelenleg *V. Reismann Marianne* fotóművész és *Tardos Anna* pszichológus közös munkája, az *Ismerkedem a világgal*... (Gondolat, 1968.). A könyv tudományos és esztétikai vállalkozás egyszerre. Nagyobb méretű művészeti fotók sorozatában pereg le előttünk — mint egy filmen — a gyermek fejlődése a pólyáskortól az iskoláskorig. Reismann Marianne képei és Tardos Anna összekötő szövege egyetlen nagyigényű alkotássá olvadnak össze.

A pedagógiai könyvkiadásról a Művelődésügyi Minisztérium legnépszerűbb folyóirata, a *Köznevelés* vitát indított

[3] A „mostoha bánásmódot" a könyvek puszta megemlítése is igazolni fogja: *Világnézeti nevelésünk természettudományos alapjai*, IV. kötet (*Ruzsa Imre* és *Urbán János*, Tankönyvkiadó, 1966); *A középfokú szakoktatás metodikája* (*L. B. Itelszon*. Tankönyvkiadó. 1967); *A jutalmazás és büntetés alapvető kérdései* (*Dr. Borbély András*, Tankönyvkiadó, 1967.); *Esztétikai nevelés az óvodában* (Tankönyvkiadó, 1966); *Felnőttnevelés és népművelés* (*Durkó Mátyás*, Tankönyvkiadó, 1968); *Tanulás és motiváció* (*dr. Barkóczi Ilona, dr. Putnoky Jenő*, Tankönyvkiadó, 1967); csak megemlítésnyi hely jut a pedagógiai tárgyu könyvek között a legnagyobb tekintélyt kivívott sorozatnak, a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* c. tanulmánygyűjteménynek (Akadémiai Kiadó), amelynek utolsó kötete 1968-ban jelent meg.

Digitized by Google

(1968/15—16., 17., 18., 19., 24. számok). A vita kiterjedt a pedagógiai könyvkiadás tematikájának aránytalanságaira, provincializmusára, a kiadás és a terjesztés tervszerűségében mutatkozó hibákra. Az elheverő készletek okai között arra is fény derült, hogy hozzájuthatnak-e a pedagógusok a megjelenő könyvekhez, és ha igen, megveszik-e, olvassák-e azokat. A jelen ismertetés nem kapcsolódik ehhez a termékeny vitához, ha csak azzal a szándékával nem, hogy népszerűsítse azt, amit feltétlenül érdemes elolvasni az egyre gazdagabb pedagógiai könyvtermésből.

Dr. Veress Judit

A. V. Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák

Figyelemre méltó ajándékkal lepte meg a magyar olvasókat a Kossuth Könyvkiadó: *Nyirő József* válogatásában, hat avatott fordító közreműködésével megjelent az *A. V. Lunacsarszkij* „Válogatott esztétikai munkái" című értékes esztétikai gondolatgyűjtemény.

Régen várat már magára egy ilyen jellegű kötet. Nem lép fel a teljesség igényével, csupán *a nagy gondolkodó egyetlen periódusában, 1917 után írt munkáit* nyújtja át az olvasóknak. A szovjet állam kulturális életének első népbiztosa, Lenin nagyra becsült harcostársa esztétikai munkásságának még egy ilyen, viszonylag kevés műből álló bemutatása is — sajnos — felfedezésszámba megy Magyarországon, ahol a húszas években is sokkal többet lehetett olvasni, ha nem is tőle, de legalább róla, mint a felszabadulás után. A hallgatás okait jól ismerjük. Nem is marasztalhatjuk el a hazai irodalmárokat, esztétákat, különösen az ifjabb generáció képviselőit nem, amiért csak az utóbbi időben kezdtek hozzá Lunacsarszkij sokrétű tevékenységének felméréséhez. Ebben a hallgatásban mindenekelőtt az az igazságtalanul kialakult atmoszféra volt hibás, amely Lunacsarszkij tevékenységét illetően a Szovjetunióban is közel harminc esztendeig tartotta fenn magát. Ahogy azonban megtört a hallgatás jege, és a Szovjetunióban megtörténtek az első kísérletek az értékes örökség méltó újraértékelésére, nálunk is megjelent az első, jóllehet sovány és csupán irodalomtörténeti szempontból jelentős híradás: válogatás Lunacsarszkij műveiből (1959-ben a Gondolat Kiadónál, Erdődi József válogatásában, „Irodalmi tanulmányok" címen).

A közelmúltban több róla szóló cikk és tanulmány látott napvilágot mind irodalmi folyóiratainkban, mind a Népszabadságban. A Színháztudományi Intézet is kiadott egy szakmai tematikus gyűjteményt, melynek célja szűkebb értelemben a szovjet színházművészet fejlődéstörténetének bemutatása volt, bár néhány cím arról árulkodik, hogy a szerkesztő bizottság figyelemmel kísérte az általános irányelvek alakulását is.

Ami Lunacsarszkij *esztétikai nézeteinek fejlődését* illeti, még ma is teljes mértékben a szovjet kiadásokra szorulnak mindazok, akik ezzel a tőlünk korántsem távol eső problémával mélyrehatóbban kívánnak foglalkozni. Nehéz dolga volt Nyirő Józsefnek, aki arra törekedett, hogy az első kulturális népbiztosnak Szovjet-Oroszország kulturális építésében szerzett tapasztalatait — vagyis leghasznosabbnak és legértékesebbnek tartott munkáit — adja az olvasó kezébe. Ugyanakkor azt sem tévesztette szem elől, hogy — a terjedelem megszabta határok között — bepillantást nyújtson Lunacsarszkij esztétikai nézeteinek alakulásába, sodró erejű mozgásába. Ezért a későbbi időszakban született írások közé Lunacsarszkij egyik korai, izgalmas munkáját, az 1903-ban írt és 1904-ben megjelent *„A pozitív esztétika alapjai"-t is beiktatta.*

Nyirő József szándéka igen dicséretre

Digitized by Google

méltó és hasznos. „A pozitív esztétika alapjai"-t a húszas években — újra kiadásakor — mint újdonságot fogadták, és valóságos bombazápor alá vették mind a proletkultosok, mind a futuristák, mind a rappisták. Ha különböző aspektusból bírálták is (s ez talán enyhe szó itt), a bírálat oka a mű machista fogantatása volt, amely valóban kimutatható. De mindhárom irodalmi csoport számára *politikai* merényletnek tűnt az a műből kicsengő, akkor is és ma is helytálló, egyértelmű tétel, ami szerint *az új történelmi erő, az új társadalom átvesz a múltból mindent, ami értékes,* ami esztétikailag valóban szép. Az említett irányzatok nem sokra tartották azt sem, hogy Lunacsarszkij már esztétikai gondolkodásának ezen a meglehetősen kezdeti és zűrzavaros (több filozófia párhuzamos hatását tükröző) szakaszában is szembeszállt a század eleji dekadensekkel egy új, életigenlő művészetért. Már akkor is azt vallotta, hogy a művészet és a társadalom elválaszthatatlan egymástól, hogy az új demokráciáért vívott harc az új művészet ihletének forrása. (1923-ban ismét kiadott művét a szerző így dedikálta Leninnek: „V. I.-nek ezt a munkát, amelyet valamikor talán helyeselt, igaz szeretettel ajánlja A. Lunacsarszkij. — 1923. III. 10.")

A Nyirő József válogatásában most magyarul megjelent 24 tanulmány, cikk, esszé természetesen nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy pontról pontra kövesse Lunacsarszkij esztétikai gondolkodásának fejlődését. A magyar olvasóközönség is tudja már, hogy ez a rendkívüli műveltségű, sokoldalú tehetség olyan örökséget hagyott hátra, mellyel a szovjet irodalomtudósok is csak nehezen birkóznak meg. A megszámlálhatatlannak tűnő írásból 1963 és 1967 között a Szovjetunióban egy nyolckötetes gyűjteményes válogatás született, melyen a tudósok nagy csoportja dolgozott. Csak az érdekesség kedvéért említem meg — mint a hagyaték nagyságát jellemző körülményt —, hogy egy Lengyelországban ugyancsak napvilágot látott ötkötetes gyűjteményes kiadásban egyetlen cikket sem találunk a moszkvai kötetek anyagából!

A mi, csupán az esztétikai gondolatok evolúcióját bemutató kötetünk még így is figyelemre méltó és örömteli jelenség. Legértékesebb gondolatai azok, amelyek az elméleti kérdéseket boncolgatják (*Osztályharc a művészetben, A művészetszemlélet új áramlatai Nyugat-Európában és a marxizmus* stb.). Ezek az írások sem elvontak, hanem a kor színes, hömpölygő eseményeibe ágyazva a szemben álló koncepciók összecsapásait idézik fel. A teoretikus jellegű kérdések és az ezekre adott válaszok mindig konkrétak, egy-egy korabeli műhöz, áramlathoz, stílushoz stb. kapcsolódnak.

Rendkívül élvezetes és olvasmányos a *„G. V. Plehanov mint irodalomkritikus"* című munka is, amely a szocialista esztétika egyik megalapozójának érdemeit és hibáit analizálja. E tanulmányában Lunacsarszkij szerencsésen egyesíti magában a kiváló tollú szépíró, a marxista kritikus és az irodalomtörténész nagy tudását, s végigvezeti az olvasót azon a három „igen figyelemre méltó úton", amelyet Plehanov egy a marxizmus által addig csak vázlatosan kidolgozott új tudományágban járt meg, nevezetesen: a marxista *művészetelmélet* alapjai lerakásának útjain.

Lunacsarszkij tudományosan elemzi a korabeli elmaradott orosz életet, és meggyőzően világítja meg, hogyan, miként jutott el Plehanov a művészetelmélet kérdéseinek tisztázásához, jóllehet fő feladatának a proletariátus politikai útjainak előkészítését tekintette.

Nyirő József tudományos alaposságú szerkesztésének eredménye, hogy az olvasó számára következetesen, szinte történelmi sorrendben bontakoznak ki az orosz-szovjet esztétikának és benne Lunacsarszkij esztétikájának szerves összefüggései. Mind az előbb említett, Plehanov esztétikai munkásságát elemző munka, mind a *„Lenin és az irodalomtudomány"* című terjedelmes tudományos értekezés kitűnő alapot ad ahhoz, hogy teljesen megértsük a húszas években és a harmincas évek legelején íródott cikkeket (*„A klasszikusok öröksége"*, *„Az irodalomtudomány soron levő feladatai"*, *„Tézisek a marxista kritika feladatairól"* stb.) majd a kötet két zárócikkét: *„A szocialista realizmus"* és *„A szocialista realizmusról"* szóló gondolatokat, ezek a későbbiekben, sajnos, nemegyszer adtak alkalmat helytelen következtetésekre.

Föltétlenül meg kell említenünk *Mihail Lifsic*nek „Bevezetés helyett" publikált írását, *„Lunacsarszkij esztétikája"*-t, amely önmagában is nagyon je-

Digitized by Google

lentős. A kötetet indító cikkről az egyébként igen pontos és bő információs anyagot nyújtó „Jegyzetek"-ben talán meg lehetett volna említeni, hogy a szovjet nyolckötetes kiadás 7. kötetének záró-szava, 1967-ben jelent meg Moszkvában, és szovjet szakmai körökben is számottevő visszhangra talált. Lifsic ekkor szinte első ízben mondta ki, hogy a hosszú hallgatás oka Lunacsarszkij azon *vélt* hibái voltak, amelyeknek a valóságban semmi közük sincs a meglevő igazi hibákhoz — ezt csupán az „üresfejű demagógok szerették volna hinni".

Mihail Lifsic helyteleníti, hogy Lunacsarszkij példátlanul gazdag és termékeny életútját eklektikusan különböző szakaszokra bontva vizsgálták, és évekig azt próbálták magyarázni (néhányan esetleg jóindulatúan is), hogy mikortól meddig volt „jó fiú" és mikortól meddig „viselkedett rosszul". A kérdésnek ilyenféle felszínes és tudománytalan kezelése, amely több kutatótól ma sem idegen. Lifsic számára elfogadhatatlan. Ő a korba ágyazva konkrét munkák alapján Lunacsarszkij *valódi* hibáit vizsgálja, és nem választja el azoktól a pozitívumoktól, amelyek más marxista értékelésekben is megtalálhatók. *És ez az egyetlen módja annak, hogy tudományosan közelítsük meg az első kulturális népbiztos egész tevékenységét,* hogy tisztán lássuk e gondolkodó és cselekvő ember tényleges fejlődését, életútját.

A magyar válogatás még ebben a kissé szűkös terjedelmű kötetben is erre helyezi a hangsúlyt. És éppen ez legnagyobb érdeme is.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Urbán Nagy Rozália

Kara Mihály: Gyermekfej

Digitized by Google

Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt

1967-ben halt meg nyolcvan évesen Kassák Lajos, a huszadik századi magyar irodalom egyik legjelentősebb alakja. Élete utolsó évei az „őszikék" gazdag termékenységét hozták. 1963-ban a *Vagyonom és fegyvertársam*, 1964-ben *A tölgyfa levelei*, 1966-ban a *Mesterek köszöntése* és most a posztumusz, de még a költő által összeállított kötet, az *Üljük körül az asztalt* című jelent meg. Kassák azokhoz a ritka típusú költőkhöz tartozik, akik életük végéig magas szinten tudnak alkotni a szellemi kifáradás legkisebb jelei nélkül, állandó megújulásra képesen.

A nemrég lezárult költői pálya végleges képének felvázolása — és persze a prózaírói, festői, teoretikusi pályáé is —, az életmű összegezése az irodalom- és művészettörténet feladata lesz. Ez a pályakép még sok tekintetben nyitott; főleg Kassák felszabadulás utáni költészetének felmérése van még igen kezdeti stádiumban.

Kassák öregkori lírájában a legproblematikusabbnak a tárgyias költészethez való szoros kapcsolódása tűnik. Ez a vonás a harmincas évektől kezdve megfigyelhető, de 1958 után erőteljessé válik. Utolsó kötetének egyik ars poeticájában így vall: „Mivel költő vagyok / olyan egyszerűen szeretnék / beszélni szavakkal / ahogyan a matematikusok / beszélnek a számokkal." *(Bevezető sorok egy könyvhöz)*

Kassák öntörvényű alkotó, s bármilyen furcsának tűnik, életműve — minden kanyarodása ellenére is — főbb vonásaiban egységes. Például itt idézett törekvése is egész pályáján megfigyelhető. Ám a modern költészet legjellemzőbb s legelementárisabb alkotásokat szervező jegye, az ambivalencia és az ezzel szorosan összefüggő szimbolikus kifejezésmód tudatosan kirekesztődik Kassák költői fegyvertárából. (A szimbolikus kifejezésmód nem a szimbolizmust mint irányzatot jelenti, hanem egy a költészet egész történetén végighúzódó és az esztétikai visszatükrözésre általában jellemző alkotói eljárást.) Szerencsére Kassák nem mindig valósította meg ezt az ars poeticát, s így költészetének a sokszor túlzásba vitt kifejezésbeli puritanizmus ellenére is van szimbolikus jellege.

A másik nagy kérdőjel Kassák munkásságában és életében: a szocializmushoz való viszonya. Ismeretes, hogy a tízes, húszas években a szocialista líra éppen vele érte el egyik csúcsteljesítményét. A húszas évek végétől azonban fokozatosan bezárkózó, magányos alakjává lett költészetünknek, szembefordult a forradalmi megoldással. Kései verseiből egyértelműen kiderül, hogy a szocialista szellemű humanizmus, a szocializmus eredményei fölötti öröm szerves alkotórésze műveinek: „Látom egy ország újjáépíti magát... / A nyomorúság ellen / indulnak hadba / a gyermekhalandóság ellen / a derűs megbékélésért / s a költő / hangosan és büszkén köszönti őket." *(Világváltozás)*

Korábbi magányossága viszont szívszorító méretűvé fokozódott. Ha csak egy motívum erejéig is, de legtöbb versében feltűnik kínzó magány-élménye. S elsősorban nem is a személyes kapcsolatok, sokkal inkább költészete hatásának csekély volta táplálja ezt az érzést: „Úgy zár be magányosságom / ahogyan a fát körülzárja a kérge. / Nem hallják hangomat / nem látják, hogy jeleket adok le a világnak. / Egy fal mögött állok elfeledetten. / Nem létező kincseimet / számlálom. *(Ki gondol rám)*

Kassák is érezte, hogy lírája egyszeri és megismételhetetlen, továbbfolytatásra nem alkalmas. Jelentősége és hatása irodalomtörténeti szempontból óriási, de nem véletlen, hogy tanítványai rövid idő után szembefordultak vele, s más útra tértek. S Kassák külön tragédiája az, hogy miután József Attila páratlan erejű szocialista lírát valósított meg, ehhez képest a kassáki költészet csupán „előtörténetté" vált.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Vasy Géza

Digitized by Google

Tersánszky Józsi Jenő: Életem regényei

Tersánszky outsider az irodalomban, de otthon van az életben. S úgy látszik, aki igazán otthon van az életben, nem maradhat ki az irodalomból sem. Sőt: Tersánszkyval a „komoly" és „magas" irodalom, az író egész szerepköre és hivatásának hagyományos elképzelése vidám fricskákat s kérdőjelet kap. Talán még soha fumigálóbb és gaminosabb, hőseihez hasonult, pózokat elutasító nagy öregje nem volt a magyar irodalomnak. A Magvető Könyvkiadó reprezentatív Tersánszky-sorozatának legújabb kötete újra felélesztí ezeket a gondolatokat most, amikor nemrég ünnepeltük az író nyolcvanadik születésnapját. Az írót köszöntő cikkek és tanulmányok akarva, akaratlan is átvették Kakuk Marci megalkotójának stílusát hangvételét és derűjét.

A kötet vegyes írásainak közös vonása a derűs szemléletű emlékezés. Ez a közvetlenség, spontán íráskészség, erdélyi ízesség és kisemberi bölcs világlátás olvastatja velünk *egyetlen regényként* az összeállítást, az *Életem regényeit*. A kötet gerincét súlyban és terjedelemben egyaránt a Nyugat 1927-es évfolyamában megjelent *Igaz regény*, valamint az író 1914—1915-ből és 1945-ből való naplója, valamint *Egy biciklifék története* (1955) című írása alkotja. De a kisebb írások, elmélkedések, vallomások az íróságról, a kortársakról, író-olvasó találkozókról, s a remek párizsi úti élmények is jelentékeny darabjai Tersánszky életművének, egy csokorba kötve tanulmányoknál többet mondanak és maradandóbban szólnak az olvasóhoz.

Az *Igaz regény*ben szülővárosát, Nagybányát festi le Tersánszky, és viharos élményekben gazdag gyermekkorát beszéli el. A sok nemzetiségű, gazdag bányavárosnak és érdekes polgárainak érzékletes leírása önmagában is lebilincselő olvasmány. Egy elsüllyedt korszak, egy elfelejtődött erdélyi kis világ, egy nagy hatású festőiskola színhelye jelenik meg előttünk, valósággal művelődéstörténeti adalékként. A gyermek Tersánszky szemével pillanthatjuk meg azokat a különös típusokat, hősöket, akik később önálló életre keltek a felnőtt tolla alatt. Élet és irodalom teljes és mesterkéletlen egysége ez, erre utal az Igaz regény befejezése is: „Itt abbahagytam a visszaemlékezést. Nem amiatt, hogy ezt belső kényszer tette volna, vagy meguntam, hanem mert arra gondoltam, hogy az egész anyagot feldolgozom külön művekként, mert így nagyon tömör."

A történelem iróniája volt, hogy az utópista módon rendszerellenes Tersánszkynak is ott kellett harcolnia a monarchiáért a legendásan rettenetes olasz fronton, és kis házából, az idő pártatlan tanújaként figyelnie és kevés szóval is kisember módján leírnia Budapest ostromának napjait. Nemcsak kordokumentumok ezek az írások, hanem Tersánszky humanista világszemléletének is bizonyítékai.

Az író élete és egyénisége új megvilágításba kerül az *Egy biciklifék történeté*ben. Modern mese ez, naiv vígeposz, egy tárgy története. Ezt az írói fogást különböző formákban már eddig is alkalmazta Tersánszky (így az *Egy ceruza történeté*ben, vagy az *Új legendá*ban). Az említett regény egy bicikli történetét és hányattatásait mondja el. Az ezermester író találmányának, egy új rendszerű biciklifléknek a sorsát figyeljük, de az ennél sokkal fontosabb háttérben az író hétköznapjai, vélekedései, életigenlő hitvallásai tűnnek elő. Ötletek rajzása, humor és irónia villódzása fűzi egybe a többi kis írást is egyetlen nagy ars poeticává. Ezért is fogja a Tersánszky művészetét értő és szerető kritikus és olvasó egyaránt haszonnal és örömmel forgatni ezt a kötetet.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundi Edit

Digitized by Google

Nemes György Tettenérés

Nemes György „lélektani krimi"-nek nevezi legújabb regényét. A Tettenérés egy halálos kimenetelű baleset körülményeinek feltárásával próbálkozik. Feladata nem könnyű, hiszen nem a „ki a gyilkos" kérdésére kell választ találni, nem a tettest kell tettenérni — mert tettes nincs —, hanem a körülmények után kell nyomozni, tetten kell érni a környezet „részvételét" a halálos balesetben. Nem természetes eset, hogy Ildi, egy tizenhatéves lány, Sártó-Fürdő gyógyvizű tavába fullad, néhány méterrel nevelőapja mellett, mentőövvel a nyakában. Az események mindenkiben gyanút keltenek. „Nem tiszta az ügy" — mondják, és mindannyian egymástól függetlenül, a nevelőapára gyanakszanak. A balesetnél jelen levő fiatal újságíró, elindul, hogy feltárja az események igazi hátterét. Először az áldozat naplóját szólaltatja meg, majd az idegszanatóriumban fekvő édesanyja félig ébren álmodott lázálmaiból kapunk bepillantást családi életükbe. Az áldozat barátainak párbeszéde is Görczi, a nevelőapa személye körül forog. Aztán az édesapa szólal meg, végül Görczi régi „barátja" és jelenlegi közvetlen munkatársnője. A kutatás körbe-körbe vezet, nincs kiút, nincs megoldás, feloldás: Görczit magában mindenki tetten éri, mégis tehetetlen marad vele szemben: Ildi haláláért ő közvetlenül nem felelős.

Az áldozatról lassanként Görczi alakjára terelődik át a nyomozás. Melyek azok a tulajdonságai, amelyek miatt a gyanú középpontjába kerül, milyen jellem Görczi, a történelemtudományok kandidátusa, akit híre és rangja — látszólag — minden gyanúsítástól megvéd? Ezekre a kérdésekre kell választ találni, ezeket a kérdéseket akarja a fiatal újságíró révén megoldani az író.

Nem kevesebbre vállalkozik Nemes György ebben az izgalmas és érdekfeszítő regényben, minthogy egy ember rajzában választ találjon arra az állandóan visszatérő problémára, amely közéletünkben és egyéni életünkben is központi helyet foglal el: hogyan gazdálkodunk a hatalom kínálta lehetőségekkel, hogyan szerepelnek egymáshoz való viszonyaikban a múlt örökségéből ránk maradt embertelen eszközök, meddig terjed az ember felelőssége, mások életébe való beleszólási joga? És nem utolsó sorban: hol lehet a munkahelyen (vagy a családban) tetten érni látszólag teljes védettséget élvező „feletteseinket", kinek van joga és lehetősége a számonkérésre?

Az író több oldalról közelíti meg főszereplőjének alakját. Az ávéhás tisztből tudóssá változott Görczi embertelensége mindenkit felháborít. A „mindenki bűnös, vagy legalábbis mindenki gyanús" életelvet vallja akkor is, amikor már minden ember meggyőződhetett ennek kegyetlenségéről és tarthatatlanságáról. Gyanú él benne munkatársaival, családtagjaival szemben is. Olyan ez az ember, mintha a múlt elveinek és módszereinek tarthatatlanságát példázná, a jelen okulására. „Ha fanatikusok vannak hatalmon, mindig ártatlanok is szenvednek. Van, akit megölnek, van, akit börtönbe dugnak." Ildi egyik barátja vall így, és nemcsak Görczi, hanem a vallás megszállottjairól is. Fiatalos elfogultsággal és túlzással közös nevezőre hozza a fanatikusokat, akár a vallás, akár a mi eszméink „inkvizítorai".

Izgalmas, mindannyiunkat érdeklő problémát fejteget Nemes György új regénye. A könyv erénye, hogy a kérdéskomplexumokat a maguk sokrétűségében, a való élethez szorosan hozzákapcsolva vizsgálja. Nem válik példabeszéddé a történet, és nem akar mesterségesen gyártott receptet sem javasolni az olvasónak. Nem ad, nem is tud végső választ adni a felvetett kérdésekre. A válaszkeresés helyes lehetőségét példázza a Tettenérés. A vázolt kérdések, problémák gyakoriak, de gyakoriságuk nem azonosságukat jelenti. Az egyedi esetek, az egyéni különbözőségek figyelembevételével kell tudnunk helytállni a mindennapok eseményeiben a Görczi-féle emberek életelveivel és módszereivel szemben.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szalai Anna

Digitized by Google

Nyikolaj Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója

Van valami magasztos, szép törvényszerűség abban, hogy — a romokból felépülő új társadalom életrevalóságának és humanizmusának bizonyítékaként — a húszas évek Szovjetuniójában a *társadalomépítéssel* egyidőben elegendő energia jutott az *egyén* nevelésének átalakítására, a pedagógiai intézmények forradalmasítására is. (Sok neves írás jelzi ezt: Makarenko, Ognyev, Szejfullina, Inber stb.) Erős történelmi tendencia van abban is, hogy a Tanácsköztársaság bukása utáni első magyarországi legális kommunista folyóirat, a *100%* oly céltudatosan kísérte figyelemmel az új szovjet irodalom e törekvéseit, s máig ható érvénnyel írta e könyvről az akkori évek példakereső pátoszával: „Az új orosz irodalom legerősebb vonása, hogy meg tudja mutatni, ábrázolni tudja a forrongó és még kialakulóban levő új orosz valóságot. Nem kell a kommunizmus elméletét sem ismerni, az orosz gazdaság és politika tényeiben sem kell szakszerűen jártasnak lenni ahhoz, hogy az új orosz irodalomból megérezze és meglássa az ember azt az új életet, új valóságot, mely a 150 milliós hatalmas országban szenvedések és vajúdások árán, lassan kiformálódik. Természetes az is, hogy az új orosz irodalomnak ez a nagyszerű realizmusa még csak az élet darabjait és nem az élet egészét ábrázolja, de az is természetes, hogy ezekben az életdarabokban benne foglaltatik a születő új életnek az egésze is". (Tamás Aladár)

Az új szovjet pedagógia, határozottan szakítva a burzsoá hagyományokkal, korszerű oktatási formákkal kísérletezett, ellentmondások, tévedések árán ugyan, de helyes alapról és helyes célokkal. Bevezették az ún. Dalton-tervet, azt az amerikai eredetű oktatási formát, amely megszünteti az iskolai osztálykereteket, s a személyiség hatékonyabb fejlesztése érdekében az individuális feladatmegoldásra helyezi a súlyt; a pedagógus szerepét pedig lényegesen csökkenti, s valójában a puszta ellenőrzésre korlátozza. Hamar kiütköztek azonban a hibák: a gyerekek sorra maradoztak le a korábbi ütemhez képest, az oktatás a teljes szervezetlenség felé haladt, s a közösségi nevelés megszűnt hatótényező lenni. Ilyen negatív jelenségek mutatkoztak abban a szovjet iskolában is, amelyben a 16 éves Kosztya Rjabcev tanult. Csakhogy a szocialista forradalom eszméinek pedagógiai átültetéséből következően a kísérleti Dalton-tervvel s egyéb formákkal kombinálódva, egyidejűleg egy másik törekvés is utat keresett a Szovjetunióban: a kollektivista nevelés, a gyermekönkormányzatok felelősséggel való felruházása, a munkához való egészséges viszony kialakítása, az aktív szocialista világnézetre nevelés szándéka.

Kosztya Rjabcev megkapó lírai őszinteséggel, életkorán jóval túlmutató tudatossággal s az idősebb forradalmár generációk nemes lendületét átvevő ifjúkommunista indulattal éli át és írja le naplójába ezt a forrongó világot. Semmi szépítés sincs az író részéről, a pozitív törekvéseket fonákjukról is megismerhetjük a regényből. A diákönkormányzatot jelentő, 1—3 havonként újraválasztott bizottságok szüntelen „rögtönítélő bíráskodása", a nyílt viták, melyek során a tanárok a padba kényszerülnek, a faliújságok szólásszabadsága, a kollektív felelősség megnövekedett súlya, az úttörővezetőknek nyújtott túl széles mozgástér stb. sorolhatók ide. Ám mindez arra is utal, hogy milyen nagy ütemben haladt a szovjet fiatalok tudatosodása, hogy milyen gyorsan vált az orosz gyermek lelkében és cselekedetében is természetes mozgatóerővé és környezetté a forradalom. Az is kiderül azonban, hogy e dinamikus folyamat (egyrészt a serdülés életfeltételei, másrészt a módszerek kidolgozatlansága és elvi megalapozatlansága, a „balos" kilengések miatt) tévútra is vezethet. Ennek pedig a tanári tekintély detronizálódása, kamaszos erkölcsi kicsapongások (titkos ivászat), a tanulás elhanyagolása, s általában a szabadságnak szabadosságként való értelmezése az ára. A fő tendencia azonban mégis egészséges: maguk a gyerekek is felismerik, hogy közösségük erősítéséhez nélkülözhetetlen az önként vállalt fegyelem és rend. A harmincas években ki is alakultak a szocialista iskolának azok az elvei és típusai, amelyek magukba olvasztották, immár letisztulva, a haladó reformpedagógia maradandó eredményeit is, de döntően a közösségi nevelésből indultak ki. (A regény pedagógiai jelentőségéről egyébként dr. Köte Sándor értően szép utószava tájékoztat.)

Digitized by Google

E kiváló kamaszregénynek Nyikolaj Ognyev — eredeti nevén Mihail Grigorjevics Rozanov (1888—1938) a szerzője. Írói pályafutását a tízes években kezdte, s egész tevékenységét a szovjet fiatalság élményei, forradalmas változásai művészi megelevenítésének szentelte. Örömmel olvasnánk magyar fordításban a regény folytatását is, amelynek címe „Kosztya Rjabcev az egyetemen".

Érdekes a könyv első magyarországi megjelenésének a története is. A 100% már 1928-ban közölt részleteket a regényből, a Kolozsvárott megjelenő kommunista Korunk pedig a teljes szöveget megjelentette folytatásokban. Balázs Béla bevezető tanulmányával 1929-ben — a Horthy-fasizmus Magyarországán — a cenzúra kijátszásával amerikai környezetbe átültetve adta ki a regényt az Európa Könyvkiadó „Mr. Dalton és én. — Egy amerikai diák naplója" címmel. A leghaladóbb olvasók, pedagógusok már akkor is értettek belőle.

(Európa Könyvkiadó, 1968.)

Agárdi Péter

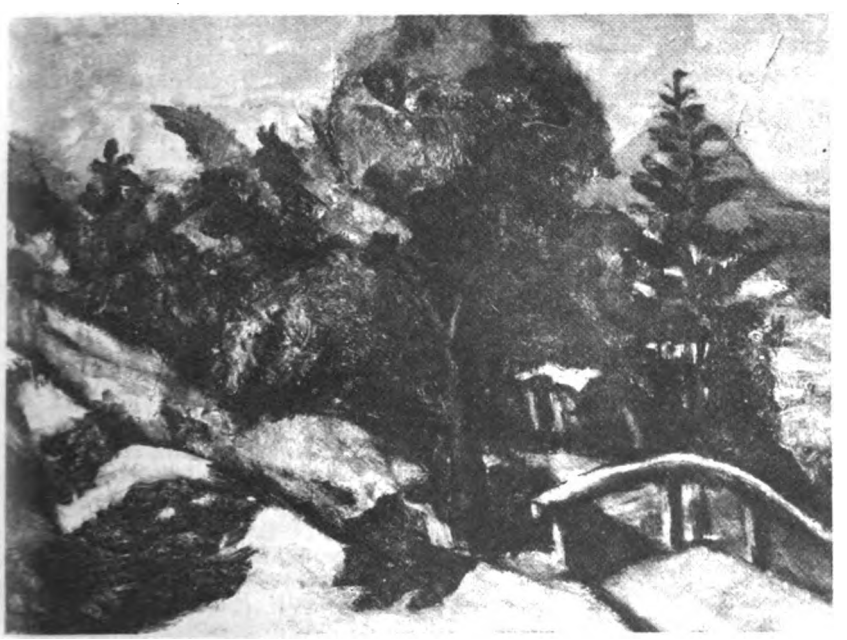

Tihanyi Lajos: Tájkép

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

November—December

L. Figuéres: *Tanulságok, távlatok* (A francia belpolitikai helyzet)

Az 1968 júniusi parlamenti választások (Dokumentumok, Waldeck Rochet beszédei, párthatározatok)

Az első forduló hivatalos eredményei (A választásokon)

A választások részletes eredményei

A Központi Bizottság nanterre-i ülése (Július 8—9. Waldeck Rochet beszéde. Határozat)

További választási dokumentumok

CRITICA MARXISTA

November—December

E. Sereni: *Tudományos-technikai forradalom és diákmozgalom*

E. Perna: *Technológiai haladás és a demokrácia fejlődése*

G. Berlinguer: *A diákok és a párt. Egy döntő esztendő*

G. Chiarante: *Oktatási struktúrák és kapitalista fejlődés*

A. Seroni: *Egyetemi reform és „mozgalom"*

L. Satriani: *Marxista analízis és folklór, mint a társadalom vitatásának kultúrája*

M. Rossi: *Galvano Della Volpe* (II)

G. Mengarelli: *A pénzelméletek Marx művében*

L. Radice: *Szubjektum és objektum*

R. Sarlatti: *Objektív különbségek az egyetemi fakultások között*

R. Fiorito, F. Mussi: *Rövid válaszok a diákmozgalomról*

G. Giannantoni: *A tudományos kutatásról*

R. Trivelli: *A római egyetemen folyó harc egyes vonatkozásai*

M. Lena: *A munkásosztállyal való egységről és a célkitűzések visszautasításáról*

L. Ascoli: *A bírói önkényről*

B. Denitch: *Az Új Baloldal és az amerikai ifjúság*

R. Sandri: *Diákok Latin-Amerikában*

I. Delogu: *A spanyol diákok küzdelmének négy szakasza*

G. Bini: *A „diák-didaktika" irodalma*

KOMMUNYISZT

18. sz.

A proletár internacionalizmus zászlaja alatt (A kommunista és munkáspártok Moszkvában összeülő nemzetközi tanácskozásának jelentőségéről)

P. Maserov: *Egységes sorokban a kommunizmus diadala felé* (A belorusz szovjet köztársaság és a Belorusz Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulójáról)

V. Rutgajzer: *A lenini nemzetiségi politika diadala a gazdasági építésben* (A testvéri szovjet köztársaságok eredményei)

N. Szviridov: *A párt gondoskodása a tudományos-műszaki értelmiség neveléséről*

A pártszervezetek fontos feladata (A lakóhely szerint folytatott eszmei-politikai nevelőmunka feladatairól)

V. Kelle, M. Kovalzon: *Az osztályelemzés lenini elvei*

G. Akszenyenok: *A mezőgazdaság jogi szabályozásának időszerű problémái*

V. Csernyavszkij: *Hogyan fokozzuk a tervezés hatékonyságát*

W. Rochet: *A francia kommunisták feladatai a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban*

Digitized by Google

G. Drambjanc: *A nemzeti felszabadító mozgalom időszerű problémái* (A nemzeti felszabadító mozgalomról az utóbbi időben a Szovjetunióban megjelent brosúrákról és tanulmányokról)

LUPTA DE CLASA

December

N. Ignat: *Szocialista rendünk demokratikus tartalma*

G. Unc: *Hősi eposz a román munkásmozgalom harci múltjából*

F. Burtan: *Felhalmozás és fogyasztás*

T. Marian: *Parancsoló követelmény: az új elterjesztése a mezőgazdaságban*

S. Staicu: *A szocialista törvényesség szolgálatában*

A. Bolintineanu, D. Plaiesu: *A jelenkori mondialista elmélet margójára*

Szociális fizetés és szocialista államunk szociális, kulturális kiadásai (Adatösszeállítás)

O. Ciulea, M. Rudareanu: *Románia külkereskedelmének fejlődése*

M. Solan: *Megfelelő embert a megfelelő helyre* (Az ifjúság szakmai elhelyezkedésének kilátásai)

M. Breazu: *Az elméletek általánosításának szükségessége* (Esztétikáról)

G. Stroia: *Stílusok különbözősége, vagy csak „mímelése"?*

I. Ianosi: *Esztétika, tudomány és ösztönösség*

C. Göllner: *A román nép és a német nemzetiség közös harcának hagyományai Erdélyben*

G. I. Ionita: *RKP és más demokratikus erők antifasiszta harca — tanulmány tárgya*

L. Melinte: *Történelem számokban*

MARXISM TODAY

Január

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

J. Williamson: *Az amerikai választások után* (Az 1968-as választásokon és az utánuk érvényesülő gazdasági és politikai irányzatok)

K. Biggs: *Coventry és az üzemi bizalmiak mozgalma 1917-ben*

T. Topham, K. Coetes: *Munkásellenőrzés I.*

C. Swain: *Munkásellenőrzés II.* (Vitacikk)

S. Mill: *A marxisták képzése* (Vitacikk)

A. J. Press: *Az angol szállítás jövője* (Vitacikk)

NOVO VREME

December

A káderek kiválasztása, nevelése és elosztása

V. Najdenov: *Herbert Marcuse, az „új baloldal" ideológusa*

T. Minkov: *Marx Károly elmélete a földjáradékról és az időszerű kapitalizmus*

D. Angelov: *A bolgár nemzet kialakulása*

L. Petrov: *Az afrikai gyarmati rendszer széthullásának sajátosságai*

D. Gordev: *Ösztönösség és tudatosság a szocialista társadalomban*

G. Gatev: *A munka javadalmazása a tsz-ekben*

Sz. Markov: *A Görög KP ötvenéves harca a nép létérdekeiért*

I. Sztefanov: *„Tömegkultúra" és a tömegek kultúrája* (Új távközlési eszközök, folklor és tömegkultúra, a „tömegkultúra és a művészet)

N. Konakcsiev: *Egy hírhedt politika kudarca* (Johnson vietnami politikája)

P. Geraszimov: *A politikai rulett utolsó fordulata* (Az amerikai választási kampányról)

L. Nikolov: *Strukturalizmus és marxizmus* (A „La Pensée" nyomán)

NOWE DROGI

1. szám

W. Misiuna: *A tervezés tökéletesítésének irányai a mezőgazdaság fejlesztése terén*

Z. Wyczesany: *Az ipar a mezőgazdaságnak*

H. Jankowski: *Az etikai elmélet és a morális nevelés problémái a népi Lengyelországban*

K. Ostrowski, Z. Sufin: *A párt fejlesztésének problémái a IV. és az V. pártkongresszus között*

F. Tych: *Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolásának 50 évfordulóján*

M. Tomala: *A német kérdésről* (W. Gomulka most megjelent kötetéről)

Digitized by Google

M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren* (Áttekintés a múlt év végének külpolitikai eseményeiről)

W. W. Górnicki: *Az Egyesült Államok a választások után*

M. Dyner: *A frank és a márka konfrontációja*

W. Okon: *A pedagógiai kutatások perspektivái a népi Lengyelországban*

Konferencia az emlékirat jellegű dokumentumok felhasználásáról

WEG UND ZIEL

Január

Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusa elé

E. Gold: *Beteg-e Bécs?* (Az osztrák főváros gazdasági problémái)

L. Spira: *A „kulturális forradalom" következményei* (A kínai „kulturális forradalom" kihatásai a párt helyzetére)

F. Marek: *A Luxemburg-reneszánszhoz* (Értékelés Rosa Luxemburg tevékenységéről)

A. Dotter: *A munkaidő megrövidítése Ausztriában*

F. Mautner: *A női munka* (Az osztrák dolgozó nők aránya és helyzete)

A. Taucher: *A valuta-csatához* (A valuta-paritások kérdése és következtetések Ausztriára vonatkozóan)

R. Ledda: *Katonai államcsíny Maliban*

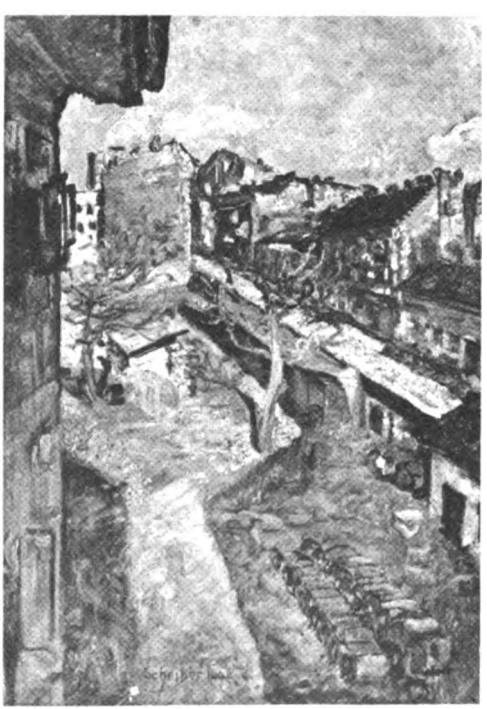

Scheiber Hugó: Utcarészlet

Digitized by Google

A 17., 46., 55., 69., 73., 82., 86., 94., 99. és 102. oldalakon levő képeket a Tanácsköztársaság Művészeti és Múzeumi Direktóriuma által vásárolt műalkotásokból válogattuk.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003, a Posta Központi Hírlapirodájánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára.
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 000 példányban.
68.85384/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Петер ВАРКОНИ: Непобедимый интернационализм — *Даниел ЧАТАРИ:* Классы и нация в 1918—1919 годах — *Д-р Имре ТАР:* О положении председателей сельскохозяйственных производственных кооперативов — *Пал МИКЛОШ:* Заметки неспециалиста о культурности объектов и среды — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Андраш ХЕЛЬТАИ:* Двадцатый съезд Коммунистической партии Австрии — ОБЗОР: *Лайош ФОГАРАШ:* Много ли или мало у нас сельскохозяйственных специалистов? — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Дьердь КАЛЬМАР:* Многообразие миров — *Миклош АЛМАШИ:* Руководство культурой или помощь при рождении новой культуры? — *Дьердь ЙЕНЕИ—Андраш КНОПП:* Об общественно-критической функции марксистской теории — *Михай ВАЙДА:* Должна ли социология стать критической наукой?

CONTENTS

Péter VÁRKONYI: Invincible Internationalism — *Dániel CSATÁRI:* Class and Nation in 1918 and 1919 — *Dr. Imre TAR:* The Situation of the Cooperatives' Chairmen — *Pál MIKLÓS:* Non-Professional Remarks on the Culture of Objects and Surroundings — INTERNATIONAL REVIEW: *András HELTAI:* The 20th Congress of the Austrian Communist Party — REVIEW: *Lajos FOGARAS:* Are There Many or Few Agricultural Experts? EXCHANGE OF VIEWS: *György KALMÁR:* Grát Many Worlds — *Miklós ALMÁSI:* Guidance of Arts or Assistance in the Birth of the New Culture? — *György JENEI—András KNOPP:* On the Socio-Critical Function of Marxist Theory — *Mihály VAJDA:* Must Sociology be Critical?

SOMMAIRE

Péter VÁRKONYI: L'internationalisme invincible — *Dániel CSATÁRI:* Classe et nation en 1918—1919 — *Dr. Imre TAR:* De la situation des présidents de coopératives agricoles de production — *Pál MIKLÓS:* Objet et ambiance: Notes d'un dilettante — *REVUE INTERNATIONALE: András HELTAI:* Le XX-ème Congrès du Parti Communiste Autrichien — *REVUE: Lajos FOGARAS:* Y a-t-il beaucoup ou peu de spécialistes de l'agriculture? — *ÉCHANGE DE VUES: György KALMÁR:* Des mondes nombreux — *Miklós ALMÁSI:* Orientation des arts ou contribution à la naissance d'une culture nouvelle? — *György JENEI—András KNOPP:* Sur les fonctons de critique sociale de la conception marxiste — *Mihály VAJDA:* La sociologie doit-elle être critique?

INHALT

Péter VÁRKONYI: Der unbesiegbare Internationalismus — *Dániel CSATÁRI:* Klasse und Nation in den Jahren 1918—1919 — *Dr. Imre TAR:* Die Lage der LPG—Vorsitzenden — *Pál MIKLÓS:* Unfachgemäße Notizen über Gegenstände und Umwelt — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *András HELTAI:* Der XX. Parteitag der KP Österreichs — RUNDSCHAU: *Lajos FOGARAS:* Zu viel oder zu wenig Agrarfachleute? GEDANKENAUSTAUSCH: *György KALMÁR:* Sehr viele Welten — *Miklós ALMÁSI:* Lenkung in der Kunst Geburtshilfe für eine neue Kultur? — *György JENEI—András KNOPP:* Die sozial-kritische Funktion der marxistischen Theorie — *Mihály VAJDA:* Soll die Soziologie kritisch sein?

Digitized by Google

Raszler Károly: A nap tovább ragyog

Digitized by Google

6,— forint

Előkészületben
a Tanácsköztársaság 50. évfordulójára:

Lenin:
A Magyar Tanácsköztársaságról
(Miniatűr kiadvány)
160 old. Ára: 35,— Ft

Münnich Ferenc:
A Magyar Tanácsköztársaságról
Kb. 160 old. Ára: kb. 22,— Ft

Hajdu Tibor:
A magyarországi Tanácsköztársaság
Kb. 624 old. Ára: kb. 55,— Ft

Kővágó László:
Internacionalisták a Tanácsköztársaságért
Kb. 160 old. Ára: kb. 17,— Ft

Digitized by Google

Kossuth

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

PERIODICALS ROOM
MAY 5 1969
GEN. REC.

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

1919
1969

XXIV. ÉVFOLYAM
1969 MÁRCIUS

3

Digitized by Google

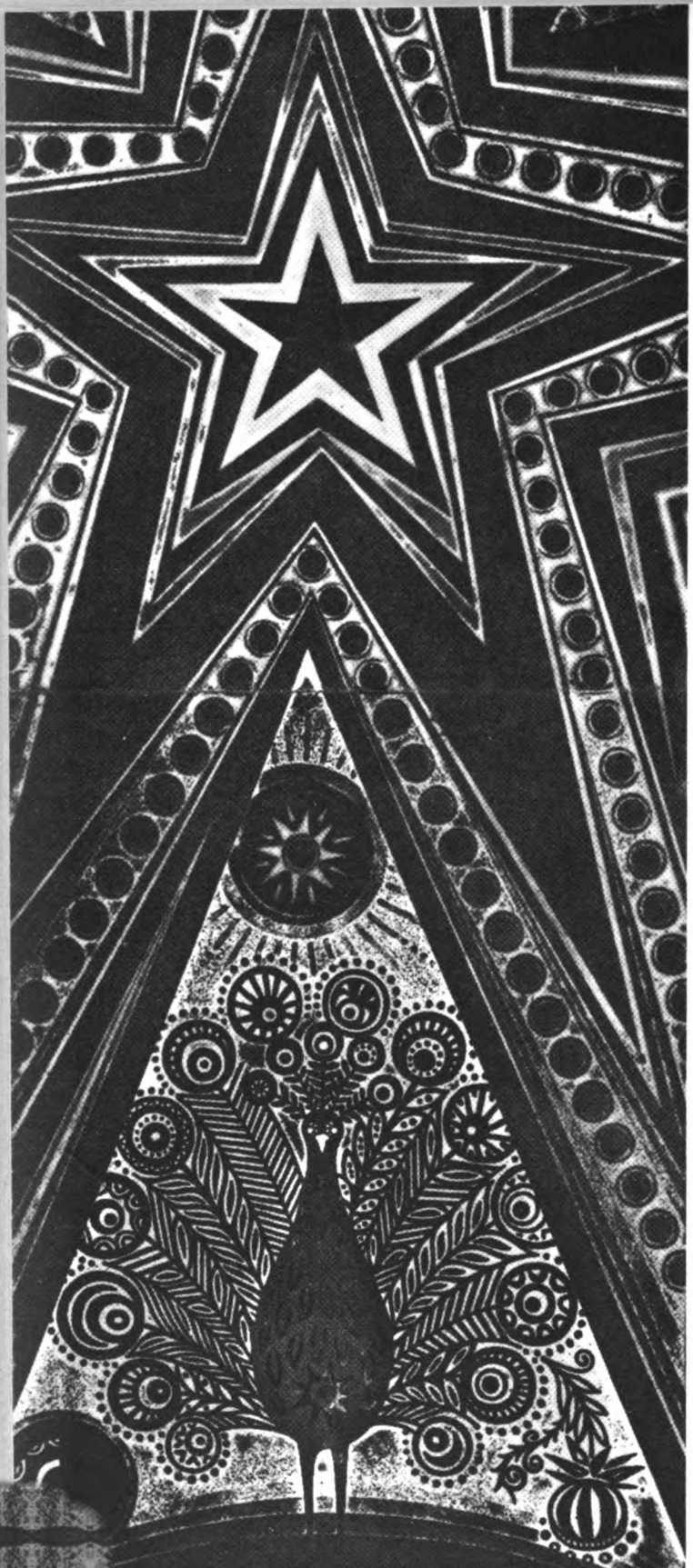

Zala Tibor:
Fölszállott a páva

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 3.

1969. MÁRCIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára
	11	Nyilatkozatok a Magyar Tanácsköztársaságról és hagyományainak felhasználásáról
Hajdu Tibor	26	Forradalom barikádok nélkül
		A 133 nap eseményeiből (Műmelléklet)
Dr. Dimény Imre	34	Egy év mérlege a mezőgazdaságban
Dr. Kulcsár Kálmán	43	A szociológia társadalmi funkciója és a politika
Marx György	53	A műveltség dinamikája
		Nemzetközi szemle
Baracs Dénes	62	Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa
		Szemle
Dr. Pirityi Ottó	70	A vállalati eszközgazdálkodásról
Dr. Soós Gábor	75	A földtörvény végrehajtásáról
		Eszmecsere
Rédei Jenő	80	A fejlődő országok gazdasági problémái
Ranódy László	87	Heurisztika és pozitív ösztönzés
Dr. Újvári Béla	90	A polgári szemlélet térnyerése?
Szabó András György	93	Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára?
		Fórum
	103	Mezőgazdasági nagyüzem – technika – ember
Dr. Zsarnóczai Sándor	104	Régi érdemek, új igények és követelmények (Válasz egy levélre)
Dr. Fülei Szántó Zoltán	106	Még egyszer a bűnözésről
		Könyvekről
Bence György	108	B. Russell filozófiai önéletrajza
Rezső Margit	110	Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány
Agárdi Péter	114	Wilfred Burchett: Miért győz Vietnam?
Sz. Kundi Edit	115	Kodolányi János: Új ég, új föld
	117	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. MÓD ALADÁR, a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár
HEVESI GYULA, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, Kossuth-díjas akadémikus, az MTA elnöke
LUKÁCS GYÖRGY, Kossuth-díjas akadémikus
DR. ANDICS ERZSÉBET, tanszékvezető egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus
KISS HUGÓ, az EGSZI osztályvezetője
DR. PACH ZSIGMOND PÁL, Kossuth-díjas, az MTA levelező tagja, a Történettudományi Intézet igazgatója
HAJDU TIBOR, kandidátus, a Párttörténeti Intézet főmunkatársa
DR. DIMÉNY IMRE, kandidátus, mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter
KULCSÁR KÁLMÁN, az állam- és jogtudományok doktora, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának igazgatója
MARX GYÖRGY, a fizikai tudományok doktora, Kossuth-díjas egyetemi tanár
BARÁCS DÉNES, újságíró
DR. PIRITYI ÖTTÓ, a Pénzügyminisztérium gazdasági tanácsadója
DR. SOÓS GÁBOR, a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter helyettese
RÉDEI JENŐ, kandidátus, a Konjuktúra- és Piackutató Intézet igazgatója
RÁNÓDY LÁSZLÓ, filmrendező
DR. ÚJVÁRI BÉLA, főiskolai tanár
SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos osztályvezetője
BENCE GYÖRGY, segédszerkesztő
REZSŐ MARGIT, egyetemi adjunktus
AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató
SZ. KUNDL EDIT, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára

Ötven esztendővel ezelőtt, 1919. március 21-ről 22-re virradó éjjel „Mindenkihez!" címzéssel felhívás jelent meg a budapesti újságok címoldalán, s lázba hozta nemcsak a magyar közvéleményt, hanem a külföldet is. A felhívás a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács nevében bejelentette, hogy miután a csődtől, az anarchiától egyedül a munkáshatalom, a szocializmus mentheti meg az országot, „Magyarország proletársága a mai nappal kezébe vesz minden hatalmat". A továbbiakban közölte, hogy „Magyarország tanácsköztársasággá alakul, s a Forradalmi Kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát, a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására". Győzött tehát a szocialista forradalom, népünk történetében első ízben. A magyar proletariátus elsőként követte az oroszországi proletariátus útját.

A Magyar Tanácsköztársaság élettartama mindössze 133 nap volt. E 133 nap mégis egyik legkiemelkedőbb fejezete nemzetünk történetének. Mint a nagy történelmi események általában, ez a forradalmi korszak is — immár ötven éve — különböző vélemények kereszttüzében áll. Ez természetes, hiszen a történelem forradalmi szakaszai évtizedek vagy évszázadok ellentmondásait sűrítik magukba, és következményeikkel messzemenően befolyásolják a további fejlődés menetét.

Népünk nagy szocialista forradalmával kapcsolatban mindenekelőtt felvetődik az okok kérdése. Milyen történelmi erők idézték elő a magyar fejlődés e sokak számára váratlan felívelését, melyek voltak azok az okok, amelyek következtében a Nagy Október tüze a mi hazánkban is fellobbant? Milyen belső és külső feltételek között győzött Magyarországon a proletárforradalom, mi volt a két tényező egymáshoz való aránya?

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi gyökerei a legújabbkori magyar történet kezdeteihez, a polgári átalakulás időszakához nyúlnak vissza. Jóllehet az 1848—49-es forradalom eredményeként megnyílt hazánkban a polgári, tőkés fejlődés útja, a polgári demokratikus átalakulás nem történt meg. Ezért az imperializmus kibontakozásának időszakában ismét — és immár új ellentmondásokkal tetézve — napirendre kerültek a magyar társadalmi fejlődés megoldatlan feladatai.

A századfordulót követő erjedés azonban, amely országunk egész gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életét áthatotta, közvetlenül nem torkollt forradalomba. A haladás erőinek viszonylagos gyengesége, széttagoltsága és következetlensége lehetővé tette az erős osztálybázisra támaszkodó magyar reakciónak, hogy fenntartsa uralmát és a sovinizmus felszításával belevigye az országot „a rabló óriások két csoportjának" háborújába, az első világháborúba, amely azután mérhetetlen szenvedést zúdított a népekre, köztük a ma-

Digitized by Google

gyar népre is. A háború rémségei Magyarországon is válságot idéztek elő mind a „felső régiókban", mind a tömegekben. A háborús válság, a mind jobban erősödő tömegmozgalom elmélyítette a régtől fogva meglevő ellentéteket és nagymértékben hozzájárult a fegyveres erő bomlásához is, amely előzőleg a különböző arcvonalakon már döntő vereségeket szenvedett. Ilyen előzmények után győzött Magyarországon 1918 októberében a polgári demokratikus forradalom, ez az elkésett forradalom, amely sok jó szándékú ember tiszteletreméltó erőfeszítése ellenére sem volt alkalmas arra, hogy megoldja a magyar társadalmat feszítő alapvető kérdéseket.

1918 végén és 1919 elején a néptömegek Magyarországon többet követeltek, mint a súlyos feudális maradványokkal terhelt reakciós társadalmi és politikai viszonyok polgári demokratikus átalakítását: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példájától lelkesítve mindenfajta elnyomás és kizsákmányolás megszüntetésére vágyódtak. Az új társadalom létrehozása azonban nem volt összeegyeztethető a polgári magántulajdon elvével. Az ipari proletariátusnak a gyárak és üzemek szocializálására irányuló követelése, a falusi szegénység nagybirtokellenes lázongása messze túlmutatott a polgári demokratikus kereteken. 1918 őszén, a forradalom zajlása közepette már erős volt a szocialista társadalmi rendszer iránti igény, de valóra váltásának még nem voltak meg az eszközei.

A munkásosztály, a néptömegek forradalmi akciói 1918 októberében még nélkülözték a politikai vezető erőt. Az akkor legradikálisabb politikai szervezetnek, a szociáldemokrata pártnak a vezetésében erőteljesen érvényesült a reformizmus, és így ez a párt időszerűtlennek, korainak tartotta a szocialista átalakulást. November első napjaiban csak a párt baloldalának néhány képviselője vetette fel a közeli szocialista forradalom perspektíváját. November végére azonban gyökeresen megváltozott a helyzet: új, friss, forradalmi erő született meg az Októberi Szocialista Forradalom által is felszántott magyar talajon — a Kommunisták Magyarországi Pártja. E párt — folytatva a magyar munkásmozgalom legjobb hagyományait — gyökeresen szakított a reformizmussal, az opportunizmussal. Alapvető harci követelése volt az orosz példa követése, a munkások, katonák és parasztok tanácsainak hatalma, a tanácsköztársaság megteremtése. A Kun Béla elnökletével megalakult forradalmi párt kezdettől fogva arra törekedett, hogy megnyerje a szocialista forradalom számára a munkásmozgalom meglevő erőit, mind a szociáldemokrata párthoz tartozó munkásokat, mind pedig a szervezetlen munkások tömegeit — és ezzel befolyásolja a tanácsok működését. E tanácsok 1919 első hónapjaiban már az ország politikai életének döntő tényezőivé váltak, s a baloldal mindinkább megerősödött bennük.

A munkásmozgalom radikalizálódása 1919 tavaszán mélyreható változásokat idézett elő a szociáldemokrata párt összetételében és jellegében. A jobboldali vezetők mindinkább elszigetelődtek, a baloldal képviselői előtérbe kerültek, s e folyamat következtében a centristák is mind közelebb kerültek a baloldalhoz. Az osztályharcos munkások tízezrei olyan munkáspártot láttak benne, amely alkalmas a szocialista átalakulásért vívott küzdelem irányítására. A fiatal kommunista párt megalakulása után rögtön rendkívül széles körű, eleven és hatásos felvilágosító munkába kezdett és így hamarosan mély benyomást tett a tömegekre, hatósugara gyors ütemben növekedett. Rövid néhány hónap során még nem érhette ugyan el a tradicionális szociáldemokrata befolyás felszámolását, amikor azonban a burzsoá demokratikus kormány a külső és belső nyomás hatására válságba jutott, a szociáldemokrata pártban bekövetkező változás, a baloldal térhódítása, a munkásosztály egészének a munkásegység létrehozá-

Digitized by Google

sára irányuló törekvése megteremtette a két munkáspárt egyesülésének lehetőségét.

Az egységes munkáspárt létrehozása az adott történelmi helyzetben alapvető feltétele volt a munkáshatalom létrejöttének. Megosztott erőkkel a munkásság nem lett volna képes a szocialista forradalom megvívására. A forradalmi fellendülés viszonyai közepette mindkét munkáspárt társadalmi bázisát a forradalmi munkás-, paraszt- és katonatömegek alkották, amelyeket azonos vagy hasonló politikai célok fűtöttek. A pártegyesülés azonban csak akkor szolgálhatta a szocialista forradalom ügyét, ha forradalmi alapon jön létre. Ezért Kun Béla Bogár Ignác szakszervezeti vezetőhöz intézett levelelében az egyesülés feltételéül mindenekelőtt azt szabta meg, hogy a szociáldemokrata párt szakítson burzsoá-koalíciós politikájával, szakítson a parlamentarizmussal és tegyen hitet a tanácsok köztársasága mellett. 1919. március 21-én a szociáldemokrata párt vezetői elfogadták a kommunisták feltételeit és így a kommunista párt programja alapján történt meg a Tanácsköztársaság kikiáltása. A tanácshatalom kikiáltása nem véletlen volt, nem is fortélyos erőszak műve, hanem annak a helyzetnek a következménye, hogy 1919 márciusában az ipari és mezőgazdasági proletariátus szinte teljes egészében a szocializmust látta a kibontakozás egyedüli útjának és kész volt akár fegyverrel is harcolni érte.

A kialakult sajátos belpolitikai helyzet és a külpolitikai körülmények azonban lehetővé tették a szocialista forradalom békés győzelmét. De ez az átmenet nem parlamentáris úton következett be. A tanácsok megalakulása és kifejlődése, a tanácsokon belül a kommunisták által lelkesített forradalmi irányzat felülkerekedése, a fegyveres erők megnyerése, a két munkáspárt egységének ezt követő kimondása volt az alapvető feltétele a fegyveres összecsapás elkerülésének. Ilyen körülmények között a polgári demokratikus kormányzat meg sem kísérelhette a hatékony ellenállást. A proletárhatalom megalakulása során egy csepp vér sem omlott ki, s ebben természetesen volt szerepe a Károlyi—Berinkey-féle kormányzat politikájának is. Látva a mind nagyobb mértéket öltő monarchista ellenforradalmi szervezkedést és az antanthatalmak imperialista törekvéseit, inkább a munkásosztály javára mondott le a hatalomról, mintsem hogy a monarchista ellenforradalommal próbáljon megegyezni. Ez nem a polgári kormányok tipikus útja.

A Magyar Tanácsköztársaság megszületésében azonban nemcsak a sodró, feltartóztathatatlanul előrehaladó belső tényezők játszottak közre, hanem az ország külpolitikai helyzete is. Erre maga Kun Béla hívta fel a figyelmet abban a táviratában, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Forradalmi Kormányzótanács nevében a nemzetközi proletariátushoz intézett. „A magyar proletárforradalmat — írta — két erő teremtette meg. Az egyik a munkásoknak, a földműves-szegényeknek és katonáknak az elhatározása, hogy nem akarják tovább hordozni a tőke igáját. A másik az antant imperializmus, amely Magyarországot területének megcsonkításával minden élelmiszerétől, ipari nyersanyagától, megélhetésének összes feltételeitől meg akarta és meg akarja fosztani." A munkásosztály 1919 márciusában azért juthatott a politikai hatalom birtokába, azért kerülhetett a nemzet élére, mert bebizonyosodott, hogy a polgári kormányzat nemcsak a belpolitikai válság megoldására képtelen, hanem külpolitikailag is tehetetlen. Éppen ez tette világossá, hogy egyedül a munkásosztály képes az igazi nemzeti érdekek védelmére, s egyedül a munkásosztálynak van meg az ereje hozzá, hogy felvegye a küzdelmet az imperialisták hódító törekvéseivel.

Digitized by Google

A Magyar Tanácsköztársaság a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével megindult forradalmi hullámverésben jött létre, s része volt az egész tőkés világot megrázkódtató, a nemzetközi imperializmus egyeduralmát megszüntető, az oroszországi szovjet államot létrehozó forradalmi folyamatnak. Győzelme tehát nemcsak a magyar nép ügye volt, hanem a nemzetközi haladásé is. Hogy fenn tud-e maradni ez a fiatal, nehéz próbatételeknek kitett hatalom, egyrészt saját politikájától, másrészt igen nagymértékben a nemzetközi helyzet alakulásától függött. Kun Béla már említett táviratában hangsúlyozta: „A magyar proletárforradalmat a nemzetközi szocializmus védelme alá helyezzük, de el vagyunk szánva arra, hogy az utolsó csepp vérünkkel megvédelmezzük minden támadás ellen, és amikor is így el vagyunk szánva arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaságot mindenki ellen megvédelmezzük, egyúttal kifejezzük azt a készségünket és akaratunkat, hogy mielőbb olyan békét kössünk, amely a dolgozó osztályok életfeltételeit biztosítja, és a világ valamennyi népével, elsősorban szomszédainkkal való békés együttélésünket lehetővé teszi." A távirat megállapította: „Az egész magyar proletárság egységes elhatározással sorakozik a proletárság diktatúrájának, a szociális világforradalomnak lobogója alá és együttesen akarja megvívni az imperializmus ellen való küzdelmet, az orosz szovjetköztársasággal és a világ minden proletárjával, akik felismerték, hogy a nemzetközi imperializmus erőit legyőzni és a szocializmust megvalósítani nincs más út, mint a munkásság, katonaság és parasztság együttes forradalmi cselekvése."

A Tanácsköztársaság létrejöttében tehát a nemzeti és a nemzetközi elem ötvöződött egymással. A szocialista forradalom programja a dolgozó nép egészének felemelését célozza, a szó igazi értelmében vett nemzeti program. De egyidejűleg nemzetközi is, mert a szocializmus vívmányának megvalósítása valamely országban mindig döntő mértékben függ a nemzetközi erőviszonyoktól, s a fejlődés élén járó osztály, a proletariátus, nemcsak nemzetének része, hanem a nemzetközi proletariátusnak is.

Rövid néhány hét alatt döntő lépések történtek az ország szocialista átformálása útján. Ezt a szocializmus általános igenlése, a Tanácsköztársaság népi bázisa tette lehetővé. Megtörtént a termelőeszközök széles körének társadalmi tulajdonba vétele, a gyárak, a bányák, a közlekedés, a pénzintézetek, a bérházak és jórészt a kereskedelem társadalmasítása. Köztulajdonba kerültek a 100 holdnál nagyobb földbirtokok és ezzel a mezőgazdaságban is megtörtént a kisajátítók kisajátítása. Az európai forradalmi fellendülés viszonyai közepette az egész kontinensre kiterjedő szocialista forradalom reális perspektíva volt a Tanácsköztársaság nemzedékének szemében. S ha figyelembe vesszük a proletariátus egészét átható, az értelmiségre és a kispolgárság egy részére is kisugárzó forradalmi lendületet, a csaknem öt évig tartó világháború keltette társadalmi erjedést, akkor érthető, hogy előtérbe került az „azonnali szocializmus"-ra irányuló törekvés, s háttérbe szorult az átmeneti, közbülső, jórészt polgári demokratikus jellegű feladatok teljesítése.

A szocializálás mindenre kiterjedő folyamatában a Tanácsköztársaság vezetői nagy gondot fordítottak a kollektív tulajdon elvének kiformálására és alkalmazására. A szocializálásról szóló, március 26-án megjelent rendelet kimondja, hogy a társadalmi tulajdonba vett üzemek „az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése" alá kerülnek. A munkát irányító termelési biztos „a proletárság összességének képviselője abban az üzemben, amelynek élére állították". A termelési biztosok mellé munkástanácsokat választottak: ezeknek feladata „a proletár munkafegyelem megterem-

Digitized by Google

tése, a dolgozó nép tulajdonának védelme és a termelőmunka ellenőrzése" volt. Nemcsak az üzemekre, hanem az egész államra kiterjedt a hatalom demokratizmusa. A dolgozók által demokratikusan választott tanácsok átvették a közigazgatást és életképes népi szervekként működtek. A munkáshatalom megfosztotta a kizsákmányolókat politikai jogaiktól, de az alkotmányban biztosította és a gyakorlatban is következetesen alkalmazta a proletár demokrácia elvét. Törvénybe iktatta a dolgozó nép számára az általános, titkos választójogot. A legfontosabb bel- és külpolitikai kérdéseket megvitatták a megfelelő tanácsokban, és lehetővé tették a dolgozóknak, hogy kinyilvánítsák és érvényesítsék álláspontjukat.

A tanácshatalom a fenyegető intervenció, a háborús blokád, a szorongatóan súlyos helyzet ellenére is döntő és azonnal érzékelhető változást hozott a nép életében. A reálbérek átlag 25 százalékkal emelkedtek. Magyarország történetében először, törvénybe iktatták a napi nyolcórás munkaidőt, s olyan társadalombiztosítási rendszert léptettek érvénybe, amely a munkások és alkalmazottak összességére kiterjedt. A szocialista termelőszövetkezetekben dolgozó volt béresek és cselédek politikai, gazdasági és szociális helyzete alapvetően megváltozott; gabonajárandóságuk és aratórészük mintegy 30 százalékkal növekedett.

A kormányzat keze tele volt ugyan munkával — meg kellett oldania a legégetőbb politikai, gazdasági és katonai feladatokat —, de nem tévesztette szem elől azt sem, hogy a kultúrában is meg kell indítani a forradalmi fejlődést, fel kell építeni a szocializmust. Megkezdte az egységes oktatási rendszer kiépítését, elrendelte a 14 éven aluli gyermekek kötelező oktatását. Egyetemi reformot léptetett életbe, s ennek során katedrát adott a magyar tudomány és kultúra legkiemelkedőbb képviselőinek. A szocialista humanizmustól áthatott nagyszabású művelődéspolitikai program és gyakorlat nagy hatást tett az egész alkotó értelmiségre és jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy nagy íróink, művészeink, tudósaink zöme hitet tett a munkáshatalom mellett.

A Forradalmi Kormányzótanács intézkedései mindenben megfeleltek az 1919 júniusi alkotmány szellemének, amely szerint „a Tanácsköztársaságban a proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat kezébe vett, abból a célból, hogy megszüntesse a kapitalista rendet és a nagyburzsoázia uralmát s ennek helyébe a szocialista termelési és társadalmi rendet tegye. A proletariátus diktatúrája azonban csupán eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére". Az alkotmány megadta a dolgozóknak a szólás-, gyülekezési és sajtószabadságot, kimondta az általános munkakötelezettséget, de biztosította a munkára való jogot is.

A Tanácsköztársaság kormánya haladéktalanul hozzáfogott az új típusú államapparátus megteremtésének munkájához. Megszervezte a népbiztosságokat, a Vörös Őrséget és a Vörös Hadsereget. A helyzet kényszerítő hatására több régi hivatalnokot kellett átvennie, mint amennyinél belső meggyőződésük indokolttá tette volna ezt, de a tanácskormány haladéktalanul hozzálátott, hogy a munkásosztály legrátermettebb forradalmi elemeivel megerősítse és politikailag megbízhatóvá tegye az államhatalmi szerveket. Különösen nagy jelentőségű volt a magyar Vörös Hadsereg megszervezése. Az erről intézkedő rendelet kimondotta: „A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege." Egyidejűleg intézkedtek „a proletárság soraiból kikerülő parancsnokok számának emelése érdekében", és bevezették a csapattestekhez kirendelt politikai biztosok intézményét.

Fennállásának rövid négy és fél hónapja alatt a Magyar Tanácsköztársaság teljes mértékben betöltötte a szocialista forradalom hivatását, feladatait. Új tár-

Digitized by Google

sadalmi rendet, új Magyarországot teremtett. A burzsoá állammal, a polgári demokráciával szembeállította a magasabb rendű szocialista államot, a szocialista demokráciát. Ezzel ragyogó példát mutatott a környező országok proletárságának, dolgozó népének is.

Kun Béla és a munkásmozgalom más kiemelkedő, következetesen forradalmi vezetői ismerték a marxi—lenini tanításokat, a szocialista építőmunka gyakorlati példája azonban még nem állott előttük. A hatalom megragadásának és megszilárdításának módját illetően Szovjet-Oroszország első próbálkozásait vették alapul, bár tudatában voltak az oroszországi és a magyarországi helyzet eltérő vonásainak, s messzemenően igyekeztek is figyelembe venni a hazai helyzet sajátosságait. Ez a törekvés megmutatkozott a két munkáspárt egyesülésének módjában, a fegyveres felkelés elkerülésében, az értelmiséghez és a régi államapparátushoz való viszony kérdésében és más területeken is. A Magyar Tanácsköztársaság olyan biztatást kapott az oroszországi szovjetállam vezetőitől, elsősorban Lenintől, amely nagymértékben elősegítette azt, hogy figyelembe vegyék az ország sajátos viszonyait, szükségleteit. „... Kétségtelen — üzente 1919. március 23-án Lenin Kun Bélának —, hogy a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne a mi orosz taktikánk minden részletében való utánzása." Voltak azonban olyan feladatok is, amelyeknek megvalósítása során az oroszországi intézkedésektől való eltérés súlyos következményekkel járt. Ismeretes például, hogy a földosztás elmaradását a magyar munkáshatalom vezetői azzal indokolták, hogy a magyar mezőgazdaság nagyobb mértékben kapitalizálódott, mint az orosz, és nem számoltak a magyar parasztság földéhségével, azzal, hogy a földosztás volt és lehetett volna akkor a fő eszköze a parasztság forradalmasításának, a munkás-paraszt szövetség erősítésének.

Csakhamar megkezdődött azonban a tévedések bizonyos fokú korrigálása azokon a területeken, amelyeken a tanácskormány vezetői helytelen következtetéseket vontak le a hazai adottságokból. E kezdeményezések azt mutatják, hogy ha a Tanácsköztársaság életben marad, akkor a pártnak, a tanácshatalomnak lett volna módja és ereje ahhoz, hogy a gyakorlat próbáján ellenőrizve politikáját, kijavítsa a hibákat.

A szocialista forradalom egyik leglényegesebb vonása az internacionalizmus. A Tanácsköztársaságot kikiáltásától kezdve a proletár nemzetköziség eszméi vezérelték. Ezeknek az eszméknek ad hangot már a munkáshatalom létrejöttét közlő „Mindenkihez!" című kiáltvány is, amely az egész világ proletariátusát az orosz és a magyar példa követésére szólítja fel. A Magyar Tanácsköztársaság vezetői jól ismerték az oroszországi szovjethatalom jelentőségét. Az intervenciósok és fehérgárdisták ellen élethalálharcát vívó szovjetállamban azt az erőt látták, amely a világforradalom kibontakoztatásáért vívott küzdelem élharcosa. A Magyar Tanácsköztársaság már megalakulásakor kinyilvánította „teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjet kormánnyal", s kijelentette, hogy „fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak". A Magyar Tanácsköztársaság természetes feladatának tekintette, hogy a szocialista Magyarországot kiépítve, szítsa a világforradalom tüzét, egyben tehermentesítse is létéért vívott küzdelmében az orosz szovjethatalmat. A Magyarország elleni intervenció időszakában is több tízezer magyar internacionalista harcolt Oroszország földjén a szovjethatalom védelmében. Ugyanakkor a szovjetállam vezetői mindent elkövettek azért, hogy segítséget nyújtsanak a Magyar Tanácsköztársaságnak. Az OK(b)P VIII. kongresszusa így üzent a Magyar Tanácsköztársaságnak: „... Oroszország munkásosztálya minden erejével segítségükre fog

Digitized by Google

sietni. Az egész világ proletariátusa feszült figyelemmel kíséri további harcukat, és nem fogja megengedni az imperialistáknak, hogy kezet emeljenek az új Tanácsköztársaságra".

S bár az erőviszonyok nem tették lehetővé, hogy a magyar és az orosz Vörös Hadsereg felvegye egymással a közvetlen kapcsolatot, a Magyar Tanácsköztársaságnak nagy segítséget nyújtott az orosz Vörös Hadsereg májusi tehermentesítő támadása a besszarábiai—bukovinai fronton.

A Magyar Tanácsköztársaság belpolitikáját és a szomszédos országokkal szembeni magatartását is mélységes internacionalizmus hatotta át. A magyar kommün vezetői kérlelhetetlen és következetes küzdelmet folytattak a magyar nacionalizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen, de a környező országok nacionalizmusával is szembeszálltak. A marxi—lenini tanítások szellemében következetesen hirdették, hogy a nemzeti kérdést nem lehet polgári keretek között megoldani. Céljuk a szocialista tanácsköztársaságok európai föderációjának vagy — átmenetileg — egy közép-európai szocialista föderációnak a megteremtése volt. Az 1919 júniusi alkotmány kimondotta: „A Tanácsköztársaság nem ismer faji vagy nemzeti különbséget, nem tűri a nemzeti kisebbségek bármilyen elnyomását és nyelvük használatának bármilyen korlátozását." „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége... külpolitikája a világforradalom segítségével elérni a dolgozók világának békéjét. Békét akar minden hódítás és hadikárpótlás nélkül, a dolgozók önrendelkezési joga alapján."

A nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontjukból is kitűnik, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a szocializmus világforradalmának gyors győzelmére alapozták politikájukat. Ez azonban mit sem von le következetes internacionalista politikájuk érdeméből. A munkáshatalom jellegéből következett, hogy az a forradalmi háború, amelyet a győzelmes proletárforradalom Magyarországa vívott a rátörő intervenciósok ellen, létének védelmében, a szó igazi értelmében nemzeti és egyben internacionalista küzdelem volt. Míg a megdöntött uralkodó osztályok képviselői az antanthatalmak és szövetségeseik támogatását keresték, addig a Tanácsköztársaság az egész magyarországi és a nemzetközi munkásosztály proletárszolidaritására apellált. A magyar Vörös Hadsereg soraiban más nemzetiségű munkások, közöttük szlovákok, románok, délszlávok, osztrákok és volt orosz hadifoglyok önkéntes zászlóaljai is fegyveresen küzdöttek a munkáshatalom védelmében.

A Magyar Tanácsköztársaságot azonban 1919 nyarán sem a bámulatba ejtő hősiesség, sem a proletárszolidaritás nem menthette meg. A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása következtében szabadon érvényesülhetett az intervenció sokszoros túlereje. A Magyar Tanácsköztársaság nem bukott meg, a Magyar Tanácsköztársaságot a belső ellenforradalmi erőkre is támaszkodó imperialista katonai túlerő verte le. Akik a magyar munkáshatalom „koraiságáról", „elsietettségéről" beszélnek, azok nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a belső ellenforradalmi kísérletek képtelenek voltak tömegbázist szervezni maguknak és megingatni a Tanácsköztársaságot.

Hosszabb történelmi távlatban a levert forradalom nem vesztes forradalom a szó teljes értelmében. Igaz, hogy a magyar munkáshatalom leverését az ellenforradalom negyedszázados uralma követte. Az ellenforradalmi rendszernek számolnia kellett azonban a proletárdiktatúra hónapjaiban megedződött munkásosztály erejével. A Tanácsköztársaságnak nagy része volt abban, hogy huszonöt éven át terrorral, üldöztetéssel szembeszállva, megszakítás nélkül élt, dolgozott és harcolt — súlyos veszteségei ellenére is — a forradalmi munkásmozgalom.

Digitized by Google

Az első magyar munkáshatalom a maitól gyökeresen eltérő helyzetben győzött és dolgozott. A kommunisták mai nemzedéke természetesen — a történelmi tapasztalatok fényében — sok kérdést másképpen lát, mint 1919-es elődei. Ez nem változtat azonban azon, hogy az alapvető kérdéseket, magát a történelmi missziót tekintve szocializmust építő népköztársaságunk egyenes leszármazottja a Magyar Tanácsköztársaságnak. 1919 márciusában olyan szocialista forradalom győzött Magyarországon, amely nemcsak az ország arculatát formálta át rendkívül nehéz helyzetben, hanem messze világító példát is adott a szocializmus erőinek szerte a világon.

A történelmi helyzet radikális változásai következtében természetesen ma szó sem lehet az 1919-es megoldások egyszerű átvételéről. De annál inkább lehet és kell is hasznosítani 1919 tapasztalatait. A Magyar Tanácsköztársaságnak az igazi nemzeti érdekeket kifejező és egyben mélységesen internacionalista politikája máig is ható példa arra, hogy a nemzeti érdekek érvényre juttatásának éppen a proletár internacionalizmus az egyik legfontosabb biztosítéka. Az 1919-es forradalom szocializmust építő munkája nagyszerű bizonyítéka a munkásosztály és a munkásosztály köré tömörülő haladó, a szocializmust igenlő társadalmi erők alkotó lendületének.

1919 tanulságai az átmeneti formák, a fokozatosság, a különböző szakaszok jelentőségére is felhívják figyelmünket. Nyilvánvaló, hogy szélesebb lett volna a munkáshatalom népi bázisa akkor, ha a Tanácsköztársaság vezetői jobban mérlegelik mindazokat a feladatokat, amelyeket a polgári demokratikus átalakulás hiánya, illetőleg következetlensége hagyományozott a proletárdiktatúrára. A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom hasznosította is a Magyar Tanácsköztársaságnak ezeket a történelmi tapasztalatait. 1919 példája nélkülözhetetlen elméleti-történeti alkotóeleme szocialista építőmunkánknak, a Tanácsköztársaság dicsőséges 133 napja erőforrás a jelen és a jövő számára is.

És végül: 1919 tanulságai nagy nyomatékkal bizonyítják, hogy a forradalmi vezető erő, a lenini párt nélkülözhetetlen eszköze a munkáshatalom megőrzésének, a szocializmus építésének. Ha egyáltalán lehet rangsorolni a tapasztalatokat, akkor mindenekelőtt ez a Magyar Tanácsköztársaság történetének nagy tanulsága. Olyan tanulság ez, amelyből napjainkban is minden kommunistának le kell vonnia a következtetéseket.

Mert a nacionalizmusnak tett minden engedmény, a magyar sovinizmus hivatalos bevonulása a hadseregbe s a proletárállam intézményeibe a Magyar Tanácsköztársaságot nemzetközi jelentőségétől fosztotta volna meg, s a nacionál-bolsevizmus diadala csupán a tisztikar és a kispolgárság győzelmének bevezetője — nem pedig a proletárforradalom katonai megmentője — lett volna.

(Kun Béla, 1920.)

Digitized by Google

Nyilatkozatok a Magyar Tanácsköztársaságról és hagyományainak felhasználásáról

Kérdés MÓD ALADÁR elvtárshoz:

1918 októberében a polgári forradalomért küzdő tömegek juttatják hatalomra Károlyi Mihályt, de 1919 márciusában a tömegek már a proletárforradalom hívei. Miben látja az összefüggést a két forradalom között?

Válasz: A kérdés tulajdonképpen az 1918—19-es forradalmak egészének lényegét magában foglalja. Valójában kettős problémáról van szó: az ellentmondásról és az ellentmondáson belül is adott egységről. Mindenesetre magával az összefüggést is kutató kérdéssel kapcsolatban azt kell megállapítani, hogy a korábbi, csak az ellentmondást hangsúlyozó pozícióval szemben ez jelentős lépés az 1918—19-es forradalmak teljesebb és valóságosabb megértése felé.

A kérdés első felére, arra, hogy az 1918 októberében Károlyi Mihályt s a polgári demokratikus forradalmat győzelemre juttató tömegek 1919 márciusában miért juttatták győzelemre a proletárforradalmat, könnyű és ismert a válasz. Az 1918 novembere és 1919 márciusa közt eltelt fél esztendő a magyar nép nagy tömegei, a nemzet többsége számára nyilvánvalóvá tette, hogy az ország adott égető problémái többé nem oldhatók meg a polgári forradalom és a reformista vezetés mellett, hanem csakis a tömegeknek a forradalmi feladatok végrehajtásában és a hatalomban való közvetlen részvételével, s az őket képviselő munkásosztály vezette proletárforradalom által. A kérdés másik, eddig kevéssé kifejtett, az ellentmondásokon túl az összefüggéseket is figyelembe vevő része viszont: mi az, amivel Károlyi és a polgári demokratikus forradalom baloldala — politikai ellentmondásai ellenére — elősegítette és lehetővé tette az 1919-es proletárforradalom létrejöttét? Ha az ellentmondásokon túl a két forradalom összefüggésére, s ebben Károlyi Mihály pozitív szerepére akarunk válaszolni, akkor szerintem a következőket kell figyelembe venni:

Mint ezt az 1918-as decemberi válság megoldásával kapcsolatos különböző kísérletei tanúsítják, Károlyi Mihály — nem minden vajúdás nélkül, de az idegen megszállásra spekuláló burzsoá reakcióval szemben ragaszkodva az ország önállóságához s a demokratikus forradalom kérdéseinek megoldásához — a munkásosztályban ismerte fel az ország s a forradalom jövőjének fő erejét. 1919 januárjában a szociáldemokrata jobboldallal szemben, amely a kormányban és a hatalomban való részvételről való lemondást és tiszta polgári kormány létrehozását javasolta, ő maga állt ki, a tiszta szocialista kormányt is vállalva, a munkásosztálynak a hatalomban való fokozott részvételéért, és ezzel a demokratikus forradalom következetes végigvitelét, a nagytőke munkásellenőrzését is magában foglaló biztosítását, az ellenforradalmi út elzárását és az imperialista agresszió visszautasítását kereső politika mellett. Hogy 1919 januárját nem a demokratikus forradalom kérdéseinek s ebben a földkérdés-

Digitized by Google

nek a munkásosztály vezette megoldása követte, az nem Károlyi szándékain és magatartásán, hanem a munkásosztálynak az e kérdéssel kapcsolatos megosztottságán múlott. Ugyanakkor ragaszkodva az önállósághoz, szembefordulva az antant megszállásával, a felemás megoldás is a forradalom belső fejlődésének feltételeit biztosította.

Abban viszont alapvetően tévedett Károlyi Mihály, hogy a demokratikus forradalom s az ország olyan problémáit, mint a földosztás, a demokrácia, a nemzeti függetlenség, a szomszéd országokkal való megegyezés és a béke kérdései megoldhatók a polgári parlamentarizmus, a burzsoá rend bizonyos demokratikus reformja útján, a burzsoáziával és az antant hatalmakkal való egyezkedés keretei közt, s hogy Magyarországon az adott nemzetközi helyzetben nincs meg a reális lehetősége a szocializmusba való átmenetnek. A történelem azt bizonyította, hogy az imperialista agresszióval s az ellenforradalmi restaurációval szemben az ország védelme és a sürgető feladatok önálló megoldása csakis új hatalommal, a munkásosztály és a szegényparasztság hatalmával, a demokratikus forradalom kérdéseinek megoldását a szocialista forradalommal egyesítő, továbbvivő úton kísérelhető meg. 1919. március 21-én az imperialisták agresszív fellépésével szembefordulva és önként adva át helyét a proletárhatalomnak Károlyi maga is megértette, hogy az ország védelméhez, az imperializmussal való szembefordításhoz a szükséges erőt csak a munkásosztály forradalmi vezető szerepe biztosítja. Károlyi magatartása nemcsak Károlyit, hanem az ország önállóságához, nemzeti érdekeihez és a forradalom továbbviteléhez ragaszkodó parasztság, értelmiség és kispolgárság többségét is képviselte. E magatartásnak pedig nemcsak március 21-e, a proletárforradalom békés győzelme, az ország többségének az imperializmussal szembeni állásfoglalása, a proletárforradalommal való egyesülése szempontjából, hanem a szocialista átszervezés és Tanács-Magyarország áprilisi gyors és sikeres konszolidációja szempontjából is megvolt az alapvető jelentősége.

A Tanácsköztársaság a burzsoázia várakozása ellenére gyorsan szerveződött. Meglepő konszolidációja fegyveres intervenció megkísérlésére késztette az imperialistákat. A forradalmi önvédelmi harc megszervezése és ellenálló ereje viszont újra csak a forradalmat igazolta. Ezt igazolta azzal, hogy amint a forradalomnak és a nemzeti érdekeknek az imperialista agresszióval szembeni találkozása 1919. március 21-én a békés átmenetnek vált forrásává, úgy vált forrásává 1919 áprilisában az ország gazdasági és társadalmi újjászervezésének, 1919 májusában és júniusában pedig a Vörös Hadsereg sikeres és győzelemre képes önvédelmi harcának. Mint az 1919-es harcok újabb hadtörténeti kutatásai bizonyítják, a Vörös Hadsereg a cseh burzsoá seregek felett aratott győzelmeivel és a Pozsonyhoz és Csehországhoz vezető út szabaddá tételével ugyanúgy szabad utat nyitott a győzelemhez, vagy a forradalom s a nemzet érdekeit biztosító reális kompromisszum eléréséhez, mint 1849 honvédei Komárom felmentésekor a Bécsbe vezető út szabaddá tételével. Amint 1849 a forradalom következetesebb végigvitelének, úgy 1919 nem kevésbé a nemzeti örökségnek és nemzeti érdekeknek hatványozott jelentőségét emeli ki számunkra. A történelem igaz, nemzeti szempontból sem Károlyi Mihálynak a proletárforradalommal szembeni aggályait igazolta, hanem azt a Tanács-Magyarországot, amely a társadalmi kérdések gyökeres forradalmi megoldásának igényével egyedül volt képes győzelemre hivatott erőt állítani a forradalom és az ország védelmére.

1919 azonban ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy Magyarország történelmi adottságait tekintve a szocialista forradalom győzelme szempontjából is sorsdöntő jelentősége van a demokratikus forradalom és a nemzeti ér-

Digitized by Google

dekek stratégiai, nem pedig taktikai értékelésének. Ebben az összefüggésben nézve 1918-nak és 1919-nek az imperializmussal való nemzeti összeütközésből fakadó közös és pozitív erőforrásai mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni a negatívumban meglevő azonosságot sem. Mégpedig azt, hogy amint tévedett Károlyi Mihály, amikor fenntartásai voltak a proletárforradalommal szemben, úgy tévedett Kun Béla is, amikor nem eléggé látta és értékelte a forradalom belső erőinek lehetőségeit, s ezért a forradalom sorsát egyoldalúan a nemzetközi erőviszonyok alakulásával s az imperialisták garancia nélküli ígéreteivel hozta összefüggésbe, ahelyett, hogy — a nemzetközi forradalom érdekében is — nagyobb súlyt helyezett volna a forradalom s a nemzeti önvédelem belső erőinek maximális kiszélesítésére és kiaknázására.

Kérdés HEVESI GYULA elvtárshoz:

Kérjük, mondja el nekünk egyik emlékezetes élményét a Tanácsköztársaság napjaiból.

Válasz: Egy számomra igen emlékezetes epizódra utalnék a Tanácsköztársaság idejéből. Április utolsó napjaiban a kormányzótanács Salgótarjánba küldött engem; ez a város rendkívül fontos gazdasági bázisa volt a Tanácsköztársaságnak, minthogy a budapesti üzemek úgyszólván kizárólag a salgótarjáni szénre voltak utalva. A bányászok körében lelkes volt a hangulat. Május elsején hatalmas ünneplő tömeg, több ezer ember gyűlt össze a város főterén. Ünnepi előadást tartottam, amelyben beszámoltam a Tanácsköztársaság eddigi eredményeiről, de főleg arról beszéltem, hogy mit vár az ország Salgótarján dolgozóitól. Ha pedig — mondottam — valónak bizonyulna az a hír, hogy a csehek támadnak és a mieink — már a régi hadseregből való gyenge alakulatok — visszavonulnak előlük, akkor mind egy szálig fogjanak fegyvert a város és egyben a Tanácsköztársaság létének megvédésére.

A gyűlés után abban állapodtunk meg a városi pártbizottsággal és a szakszervezeti vezetőkkel, hogy másnap estére a távoleső bányákból is összehívják a bizalmiakat a védelemmel kapcsolatos teendők megbeszélésére. Ezután felhívtam titkáromat, Csillag Lászlót, aki a népbiztosságon május elsején ügyeletet tartott, és meghagytam neki: azonnal igyekezzék annyi fegyvert, lőszert, egyenruhát szerezni, amennyit csak tud, és hozza magával a népbiztosságról azokat a munkatársakat is, akik részt vettek a világháborúban és van katonai tapasztalatuk.

Május másodikát az acélgyárban töltöttem. Innen este, a megbeszélt időpontban a párthelyiségbe mentem, de legnagyobb meglepetésemre, senkit sem találtam ott. El sem tudtam képzelni, hogy mi történhetett. Végre sikerült találnom valakit a pártbizottságtól. Megtudtam tőle, hogy amíg én az acélgyárban voltam elfoglalva, Peyer Károly, a bányászszakszervezet titkára, felhívta Budapestről a helyi szakszervezetet, és közölte velük, hogy a Tanácskormány lemond, az antant ideiglenesen megszállja az országot, semmi értelme tehát a fegyveres ellenállásnak. Akkor még nem tartottam képesnek Peyert ilyen gaz árulásra; ezért teljes meggyőződéssel hangoztattam, hogy bizonyára visszaéltek Peyer nevével és ez valami ellenforradalmi provokáció. Jómagam rögtön a telefonhoz mentem, hogy illetékes elvtársaktól tájékozódjam a helyzet felől.

Ám hiába próbáltam felhívni Kun Bélát, vagy valamelyik más kommunista népbiztost, egyiket sem találtam sem a lakásán, sem a hivatalában.

Digitized by Google

Egyedül Kunfit sikerült elérnem a lakásán. Legnagyobb megdöbbenésemre Kunfi megerősítette Peyer állítását.

Most azonban már Kunfinak sem hittem. Jobboldali összeesküvést sejtettem a dologban. Úgy döntöttem, hogy hacsak Kun Béla maga is meg nem erősíti ezt a hírt, provokációnak tekintem. A postán megtiltottam, hogy bárkit is összekössenek Budapesttel; két fegyveres kommunista munkást küldtem oda, hogy vigyázzanak erre.

A városi párttitkárral együtt felkerestem Folkusházy dandárparancsnokot, aki a bányavidéktől északra eső frontszakasz vezérkari főnöke volt. Követeltem, hogy semmiféle intézkedést ne tegyen a város kiürítésére. Kénytelen is volt tudomásul venni ezt, mert politikai megbízottként külön meghatalmazásom is volt. De azt hangoztatta, hogy a város megvédése csak akkor lehetséges, ha jelentős erőt képviselő munkáscsapatokat tudunk felfegyverezni és kivinni a frontra.

Május 3-án hajnalban végre sikerült kapcsolatba lépnem Kun Bélával. Tájékoztattam őt az itteni helyzetről, s ő megerősítette, hogy a jobboldalban valóban megvolt a szándék a Tanácsköztársaság azonnali feladására, de a budapesti munkásság, a Munkástanács az éjszakába nyúló rendkívüli ülésén megakadályozta ezt s a védelem mellett döntött. Kijelentette, hogy Salgótarjánt mindenáron tartani kell. Lelkemre kötötte, hogy ennek érdekében tegyek meg minden tőlem telhetőt, addig is, amíg segítség nem jön Budapestről.

Estére megérkezett Csillag László különvonata, több vagon munícióval, fegyverrel és egyenruhával. Vele jött a népbiztosság hat-nyolc hadviselt munkatársa is, akik szükség esetén akár Folkusházy vezérkarát is helyettesíthették volna.

A bányászok és a munkások lelkesedéssel fogadták a párt fegyverbe szólító felhívását, és még 48 óra sem telt el, amikor már többszáz jól felfegyverzett munkás beásta magát a kijelölt védelmi vonalon Salgótarjántól északra. Még sok izgalmas óra, sok hosszúnak látszó nap következett ezután, míg végre május 8-án vagy 9-én megérkezett Budapestről a megígért jelentős segítség, s vele Münnich Ferenc, a front politikai biztosa. „Egy mérnök a forradalomban" című könyvemben részletesen is leírtam e napok számomra felejthetetlenül izgalmas történetét.

Aki egyszer a napba nézett, az nem tud hozzászokni a bűzös petróleumlámpához. Aki egyszer összetörte rabbilincseit, nem lesz olyan ostoba, hogy megint összekovácsolja azokat; aki megásta a kapitalizmus sírját, nem fogja megásni a proletariátus sírját, és aki egyszer összetörte a kapitalizmust, nem fog soha vállalkozni arra, hogy újra felépítse.

(Landler Jenő, 1919.)

Digitized by Google

Kérdés LUKÁCS GYÖRGY elvtárshoz:

Miben látja Ön, Lukács elvtárs, aki a Tanácsköztársaság népbiztosa volt, a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának maradandó értékeit?

Válasz: Meg kell mondanom, hogy nekem saját tapasztalataim alapján bizonyos kérdésekben különvéleményem van, például akkori ideológiai felkészültségünket, különösen az orosz teória és Lenin ismeretét illetően. A Szovjetunióból visszatért kommunisták legnagyobb részének — nagyon becsületes, derék munkások voltak köztük — teoretikus érzéke és teoretikus műveltsége úgyszólván semmi nem volt. Az egyedüli ember, akinek a teória iránt érzéke volt, abban az időben Kun Béla volt. Én úgy ítélem meg, hogy Kun Béla abban az időben Bucharint tartotta a diktatúra igazi teoretikusának, úgy, hogy abból a teoretikus újításból, amit Lenin hozott, mi akkor úgyszólván semmit sem kaptunk. Lefordítva abban az időben nagyon kevés volt, s így ha a magyar pártban később lenini hagyományokról lehet beszélni, akkor ez az emigrációban megszerzett és ezen az úton Magyarországra jött valami volt — de a Tanácsköztársaság idején még nagyon kevés ideológiai befolyása volt Leninnek.

Természetesen mindenki úgy nézett fel rá, mint a forradalom nagy vezérére, de ha arról volna szó, hogy mit olvastunk mi tényleg Lenintől, akkor a magam személyéről szólva, én csak néhány cikket és az Állam és forradalmat ismertem. Így mi itt úgyszólván teljesen magunkra voltunk hagyva teoretikus kérdésekben.

Ki szeretnék emelni itt egy motívumot, amely a proletárdiktatúra hibáira — különösen a kultúra területén — élesen rávilágít, hogy tudniillik rendkívüli mértékben el volt terjedve az a hit, hogy mi egy nagy forradalmi hullám elején vagyunk, amely néhány év alatt el fogja árasztani Európát. Olyan illúzióink voltak, hogy rövid idő alatt a kapitalizmus minden maradványát felszámoljuk. A diktatúra számos utópikus intézkedését ez a hangulat határozta meg.

Miután ezeket a negatívumokat bevezetésképpen elmondtam, hadd térjek át egy nagyon fontos és nagyon pozitív dologra. A kultúra területén abban a nagyon kedvező helyzetben voltunk, hogy — szocialista vagy nem szocialista módon — az egész magyar kulturális élet fel volt kavarva. Ez megindult már a Nyugattal és a Huszadik Századdal, a háború és az Októberi Forradalom pedig még jobban elmélyítették ezt a forrongást.

Ez azt jelentette, hogy ha nem is az egész magyar intelligencia, de a magyar kultúra vezető rétege az első pillanattól kezdve hajlandó volt a Tanácshatalommal együtt dolgozni. Ilyen módon a kultúrpolitika nagyon széles társadalmi alapot kapott. Most csak egy dologra akarok utalni (s kénytelen vagyok ebben a tekintetben magamról pozitívat mondani): a népbiztosságok közül egyedül a közoktatásügyi volt az, ahol az összes régi hivatalnokokat leváltották, és helyükbe új erők kerültek.

Ha szabad egy anekdotával megvilágítani a dolgot, ennek nagyon furcsa históriája volt. Tudják az elvtársak, hogy én Kunfinak helyettese voltam a Közoktatásügyi Népbiztosságon. Mindjárt az első napokban összeültünk egy este megbeszélni a népbiztosság személyi összetételét. Be kell itt vallanom, hogy egy nagyon malíciózus fogáshoz folyamodtam. Tudtam, hogy Kunfi súlyosan idegbajos ember, morfinista is volt, és ismerve megalkuvó természetét, ebben a kérdésben az obstrukció álláspontjára helyezkedtem. Este 9-kor kezdtünk el beszélgetni, és tényleg, reggel 2-kor Kunfi összeomlott és belement az én javaslataimba. Ezek a javaslatok jelentették — és itt térek

Digitized by Google

át a személyi részre — a reform-éhes forradalmi rétegnek a bekerülését a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetésébe. Ha csak egy pár nevet mondok, akkor is rögtön látható lesz ez a helyzet. A főiskolai osztály vezetője Fogarasi Béla lett, és ugyanitt a természettudományok irányítását a később világhírűvé vált tudós, Kármán Tódor vállalta. A középiskolai és az alsófokú oktatás vezetésére azok a tanárok vállalkoztak, akik a szakszervezeti reform-mozgalomban vezető szerepet játszottak, így Antal Márk, Hajtai Ferenc, Kelen Józsefné, K. Bartos Erzsébet, Neumann Hilda és így tovább.

Ehhez természetesen hozzájárult még az, hogy a könyvtárügy terén Magyarország vezető ország volt, Szabó Ervin működése következtében. Szabó Ervin legkiválóbb munkatársai — mint Madzsar József, Dienes László — magasabb funkciókat kaptak más területeken, mégis Kőhalmi Bélával és egy csomó emberrel az egész könyvtárügy irányítása egy vezető reformcsoport kezébe került.

A művészetek terén olyan emberek jelentkeztek, mint Gábor Andor, Balázs Béla, Reinitz Béla. S ha még hozzáveszem, hogy a múzeumi emberek közül Petrovics Elek, Meller Simon, Pogány Kálmán rendkívül szimpatizáltak velünk, s volt azután egy később nevessé vált művészettörténész-gárda — elég, ha csak Antal Frigyesre emlékeztetek, aki később meglehetősen nagy szerepet játszott, vagy Wilde Jánosra — látható, hogy itt a népbiztosság vezető gárdáját úgyszólván tetőtől-talpig ki lehetett cserélni. Egyedül Gönczi Jenő — nagyon kitűnő és progresszív ember, aki már Kunfi alatt államtitkár volt — maradt meg a régiek közül a pozíciójában.

Ehhez hozzáteszem, hogy a művészetek vezetését a népbiztosság által kinevezett művészi direktóriumok vállalták, és ezekben is a legkitűnőbb emberek dolgoztak. Elég, ha arra hivatkozom, hogy a zenei direktóriumban Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán, a képzőművészet területén a művészettörténészek mellett Kernstok Károly működött együtt velünk, a fiatalabb nemzedékből Berény Róbert, Pór Bertalan, Ferenczi Béni és Noémi, hogy az irodalmi direktóriumban a Nyugattól egészen a fiatal, a legfiatalabb gárdáig — értem itt Kassák Lajost és Déry Tibort — vettek részt. Azt hiszem, ebből nyilvánvaló, hogy úgyszólván az egész haladó, radikális kultúrmozgalom a Tanácsköztársaság kultúrpolitikai szolgálatába állott.

Hogy — mint az előbb említettem — voltak munkánkban erősen utópikus elemek, az nem tagadható. De egészben véve a Tanácsköztársaság nagy formátumú reformpolitikát folytatott, s ha igazságosan akarjuk megítélni, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a proletárdiktatúra mindössze négy és fél hónapig tartott. Komoly átszervezéseket négy és fél hónap alatt természetesen nem lehetett végrehajtani. Csak egynéhány kérdésben alakult ki olyan koncepció, amelyet érdemes volna részletesen tanulmányozni, mert fő vonalaiban ezeket a mi népköztársaságunk átvette. Értem ezen például a proletárdiktatúrának azt az oktatási reformtervét, amely a nyolcosztályos alapiskola, a négyosztályos középiskola és az egyetem tagozódásában jelentkezett.

A másik probléma az volt, hogy Magyarországon úgyszólván nem voltak tudományos intézetek. Ha egy katedrát jó professzor vezetett, ott — véletlenül — kialakult valami tudományos kutatás. Az Akadémia rendkívül kismértékben tett ebben valamit. A tanácshatalomnak az volt a terve — megint csak tervről van szó —, hogy az Akadémiát teljesen új alapokra kell helyezni, és hogy az Akadémia legyen a szervező centruma az országban levő magasabb fokú tudományos intézeteknek, amelyekre nézve mindenféle tervek voltak. Azt hiszem, világos, hogy ezt a koncepciót is folytatta a népköztársaság.

Digitized by Google

Mint említettem, nekünk az volt a véleményünk, hogy teljesen vége a kapitalista korszaknak, s mi valami radikálisan újat építünk. A valóság azonban — ahogyan Lenin szokta mondani — mindig ravaszabb elképzeléseinknél. Ami a legpozitívabb volt a diktatúrában, abban igen nagy része volt annak, hogy ösztönösen felhasználtuk az országban levő összes haladó erőket, a könyvtárkérdéstől a muzsikáig, s a Közoktatásügyi Népbiztosság reformterve körül Bartóktól Kernstokig mindenki mobilizálva volt, aki a magyar kultúra életében haladó értelemben részt akart venni.

Amennyiben a proletárdiktatúrának a kultúra területén hatása és tradíciója van, amit folytatni lehet, az éppen ez a széles népi alap. Népi alatt azt értem, hogy az ország legjobb és leghaladóbb erőit fogta össze, mégpedig úgy, hogy kísérletet tett arra, hogy egyrészt megőrizze a legszigorúbb és legmagasabb rendű szakszerűséget — ha az ember Bartókra és más kiváló emberekre hivatkozik, akkor ez látni való —, másrészt elkerüljön mindent, ami a kultúra bürokratikus igazgatása felé vezet.

Szabad talán itt arra hivatkoznom, hogy a velünk együtt dolgozó művészettörténészek segítségével napok alatt számbavehettük az összes fontos magángyűjteményeket Magyarországon, és úgyszólván már az első hét folyamán az ország összes nagy műkincsei az állam birtokában voltak. A nyár folyamán ebből nagy kiállítást rendeztünk: ez talán egyike volt a legszebb gyűjteményeknek, amelyek valaha Magyarországon együtt voltak.

Amikor mint népbiztos ezt a kiállítást megnyitottam, törekvéseink egyik alapelvét így fogalmaztam meg: „A mi feladatunk volt mindent, ami művészettörténetileg értékes, összegyűjteni, tekintet nélkül az irányzatokra, azért, hogy ez az állam kezében legyen. Az irányzatok sorsa a proletariátus kulturális fejlettségének színvonalától fog függni. Valamikor el fogunk jutni oda, hogy a proletariátus maga tudja megmondani: mi az az örökség, amit vállal, és mi az az örökség, amit nem."

Mindezzel csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a proletárdiktatúra távol tartotta magát attól, hogy akár egy elmúlt, akár egy meglevő áramlatot hivatalos áramlatnak tekintsen. Ehelyett a műveltség kiterjesztésével a dolgozó népet akarta arra a fokra eljuttatni, hogy maga döntse el: a jelen és a múlt művészetéből, kultúrájából mire van és mire nincs szüksége.

Ezzel összefüggött mindenféle harc az ún. hivatalos művészet körül. A Kassák-csoport például mindig arra tartott számot, hogy őket a diktatúra hivatalos művészetének ismerjék el, amit — meg kell mondani — a népbiztosság mindig elutasított. Megvédte Kassákékat azoktól a szociáldemokrata kísérletektől, amelyekkel el akarták őket nyomni, de soha nem ismerte el Kassákékat és az ő „legmodernebb" művészetüket másnak, mint egy jogosult irányzatnak a sok közül.

Ebben a tekintetben tehát van a Tanácsköztársaságnak egy ma is értékes hagyománya, az tudniillik, hogy a kultúrpolitika terén éles ellentétben volt azzal a kultúrpolitikával, amely 1949 után a sztálini korszak hatása alatt fejlődött ki. Nem állítom, hogy a tanácshatalomnak megfelelő elmélete és megfelelő gyakorlata volt a kultúra tényleges következetes marxista vezetését illetően. Bevezetőül mondottam, hogy teoretikusan milyen alacsony fokon állottunk.

De volt a proletárdiktatúrának egy az akkori magyar haladó kultúráramlatokra támaszkodó, szocialista szellemű, demokratikus irányzata, és azt hiszem, hogy ezt kell a Tanácsköztársaság hagyományai közül tiszteletben tartanunk és folytatnunk.

Digitized by Google

Kérdés ANDICS ERZSÉBET elvtársnőhöz:

Miben tudná összegezni a Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentőségét?

Válasz: Fél évszázad távlatából immár teljes történelmi jelentőségében áll előttünk: rövid fennállása ellenére *nagy forradalom* volt. (A Párizsi Kommün még rövidebb életű volt és mégis világtörténelmi korszakhatár lett.)

1919-es forradalmunkat naggyá mindenekelőtt az általa létrehozott forradalmi alkotások merészsége és korszakos jelentősége teszi. Megváltoztatta a tulajdonviszonyokat, új államot, új jogot deklarált, új erkölcsi normákat írt a zászlajára: az emberi együttélés új törvényeit, újfajta hazaszeretetet, új tartalmú humanizmust hirdetett és igyekezett is megvalósítani. Mindezt hihetetlenül rövid idő alatt, ami csak azért vált lehetségessé, mert az 1919-es Tanácshatalom a magyar nép millióinak az ügye, a műve volt. A magyar progresszió a dolgozó, alkotó Magyarország sok évtizedes terveit, álmait igyekezett megvalósítani 1919 tavaszának és nyarának azokban a kezdeményezéseiben, amelyek az addig az európai fejlődés perifériáján vesztegelő országunkat (amilyenné a magyar uralkodó osztályok tették) hihetetlen lendülettel az európai forradalmi eszmék élvonalába állították.

A magyar népnek ez a lendülete, amellyel 1919-ben bekapcsolódott az európai haladás fő sodrába — forradalom volt Oroszországban, Németországban, Ausztriában és még egész sor más országban — Ady Endre szavait juttatja eszünkbe; ő az 1848/49-es nem egy tekintetben hasonló szereplésünket, a magyar forradalmat és szabadságharcot, „sziken nőtt csodarózsának" nevezte. (Valami hasonló volt, történetileg ugyancsak egészen más tartalommal, a Dózsa-felkelés, sőt bizonyos tekintetben a Bocskay, a Bethlen, a Rákóczi vezette politikai és vallási szabadságmozgalom is a maga idején.) Nem először történt tehát, hogy nemzeti létünk kritikus szakaszában a kortárs Európa haladó eszmeáramlatai mellett való felzárkózás útján igyekeztünk sorsdöntő problémáinkra feleletet kapni. S ha ezek a kísérletek nem is jártak közvetlen nagy sikerrel, esetleg pillanatnyilag vereséget szenvedtek is, mégis kitörölhetetlen nyomot hagytak az ország életében, népünk tudatában; történelmünk e mozzanatainak köszönhetjük nem utolsó sorban, hogy élünk és vagyunk.

Így volt ez az 1919-es rövid, négy és fél hónapos első magyar munkáshatalommal is: új korszakban, új feltörekvő osztály történelmi erejének újtartalmú jelentkezéseként.

Az 1919-es magyarországi eseményekre felfigyelt egész Európa. Elvi jelentőségét, újszerű vonásait Lenin méltatta és elemezte. Tapasztalataiból, sőt még hibáiból is (a negatív tapasztalatok is tapasztalatok, mégpedig különösen figyelmeztetőek) okult az egész világ munkássága. Tanulságai elősegítették a nemzetközi kommunista mozgalom alapvető stratégiai és taktikai kérdéseinek tisztázását.

Az első világháborúval óriási válságba került világ számára a további fejlődés perspektíváját nyitotta meg az Októberi Szocialista Forradalom. Az emberi társadalom jelenlegi átmeneti korszakának sok megpróbáltatásától mentette volna meg az emberiséget, ha az a történelmi út, amelyet mutatott, nemcsak egy, ha mégoly hatalmas országban győzött volna. Mint tudjuk, egész sor történelmi körülménynél fogva nem így történt. Abban, hogy a munkásság akkori hatalmas forradalmi mozgalmait, fegyveres felkeléseit nem koronázta siker, a burzsoá reakció véres erőszaka mellett nagy szerepe volt a re-

Digitized by Google

formista munkásvezetők politikájának is. Mennyire hamis illúziókkal áltatták önmagukat és a munkástömegeket — az idő azóta megmutatta. Hogy csak egy példára hivatkozzunk: az akkori helyzet alakulása szempontjából sorsdöntő németországi forradalmi mozgalom leverése egyúttal a német fasizmus első mérges és mérgező magjainak elhintése is volt.

Lenin lángoló figyelmeztetésében: jobb „rettenetes véget" vetni a kapitalizmusnak, mint „végtelen rettenetben" élni — az emberiség sorsáért való mélységes aggódás jutott kifejezésre. Az a nemzedék, amely végigszenvedte a fasizmust és a második világháborút (a magát túlélt, de létéhez görcsösen ragaszkodó, halódó-vajúdó imperialista rendszernek ezeket a szörnyű „produktumait") és jelenleg napról napra tapasztalja a polgári világ kiúttalanságának, züllésének és bomlásának elképesztő, vészes jeleit — egész nagyságában fel tudja mérni: mitől mentette volna meg az emberiséget a történelmi fejlődés Lenin által felfedett *lehetőségének*, variánsának megvalósulása. A magyar munkásosztály, amikor 1919-ben Lenin szavát követte, olyan útra lépett, amely siker esetén — ennek 1919 tavaszán egész sor objektív előfeltétele megvolt — megváltoztathatta volna Délkelet-Európa társadalmi erőviszonyait, és távolabbi kihatása szinte felmérhetetlen lett volna.

Első munkásforradalmunk annak a hatalmas, földrengésszerű lökésnek a továbbgyűrűzése volt, amelyet az Októberi Szocialista Forradalom idézett elő: ennek nagy példája lelkesítette, ennek nyomdokain igyekezett haladni. Ugyanakkor nem volt az oroszországi forradalmi események egyszerű másolása; a magyar társadalmi valóságból nőtt ki. Éppen ezért Magyarország 1919-ben a munkásforradalom győzelmének bizonyos tekintetben újszerű változatát adta. Ezek közül nem egy előremutatónak bizonyult a későbbi fejlődés számára.

Újszerű és előremutató volt, hogy Magyarországon a munkáshatalom a munkásosztály forradalmi egységének az alapján, a két munkáspárt, a kommunista párt és a szociáldemokrata párt egyesülésének az útján valósult meg.

Újszerű és előremutató volt, hogy a munkáshatalom fegyveres felkelés nélkül, békés úton tudott győzni, ami persze nem jelentette annak elkerülését, hogy a belső és külső ellenséggel meg kelljen vívnia a maga harcát.

Újszerű és előremutató volt győzelmének az a körülménye is — ennek Lenin különösen nagy elvi jelentőséget tulajdonított —, hogy az 1919 tavaszán kialakult katasztrófális helyzetben bebizonyosodott a magyar uralkodó osztályok teljes morális csődje. Ezt ők maguk ismerték el azzal, hogy nem is próbáltak megbirkózni a nehézségekkel, inkább félreálltak, és a hatalomnak az adott pillanatban embertelenül súlyos terhét ráhárították a dolgozó osztályokra, nevezetesen a munkásosztályra, hogy azután hátbatámadják azt.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság talán legnagyobb tanulsága, történelmi jelentőségének talán leglényegesebb vonása volt, hogy *előrevetítette* a történelmi tényt: a magyar uralkodó osztályok nem képesek immár megérteni, még kevésbé megvédeni az ország, a magyar nép legelemibb érdekeit sem. Az ország békéjét, fejlődését, anyagi és kulturális gyarapodását biztosítani a történelemben soronkövetkező osztály, a munkásosztály feladata lett.

Ha ezt a történelmi tényt 1919 már előrevetítette, a reá következő negyedszázad kétségbevonhatatlanul be is bizonyította. Lehet-e nagyobb ellentétet elképzelni, mint ami fennállott az 1919-es munkáshatalom építő lendülete, máig is példaképül szolgáló alkotásai, a fegyveres honvédelmet is vállaló hazafisága és a között a mélységesen népellenes, az ország erkölcsi és anyagi erőit pusztító államvezetés között, amely az 1919 őszén újra nyeregbe került magyar uralkodó osztályok kül- és belpolitikáját jellemezte? Pedig

Digitized by Google

kaptak a történelemtől negyedszázados haladékot! Uralmuknak ez a „másodvirágzása" nemcsak hogy a magyar társadalom egyetlen égető kérdését sem tudta megoldani, hanem a lelkiismeretlenségnek, az esztelenségnek, a népgyűlöletnek és elvakultságnak olyan förtelmes rendszerét adta, amelytől meg kellett szabadulnia az országnak, ha nem akart elpusztulni. A munkásosztálynak kellett kezébe vennie, immár szilárdan és tartósan, az ország kormányzását, hogy megvalósítsa mindazt, amit már 1919-ben megvalósítani szándékozott.

A kispolgári-demokratikus elemek felszínes, a társadalmi jelenségek mélyére hatolni képtelen következtetése volt a Tanácsköztársaság vereségéből, hogy azzal a magyar munkásosztály bebizonyította az alkalmatlanságát a magyar haladás vezetésére: 1919-ben „eljátszotta szerepét".

Nem véletlenség, hogy 1919-es forradalmunk hatása — rövid élte és a reakció átkai, rágalmai ellenére — kitörölhetetlen volt. Mindenekelőtt abban a vonatkozásban, hogy első munkásforradalmunk tüzében edződött meg, tapasztalataiból okult, a reá következő nehéz küzdelmekben izmosodott a kommunista párt. Immár létezett egy *másik Magyarország*, a magyar történelemben először olyan céltudatos forradalmi erő, amelynek szívós munkáját semmilyen eszközzel nem lehetett megtörni. Noha sorait nemegyszer megtizedelték, mégsem szűnt meg hol búvópatakként, hol a felszínre törve jelen lenni az ország életében. Ahogy ennek a *másik Magyarországnak* lángeszű költőreprezentánsa József Attila vallotta: *„Ha beomlanak a bányát — vázazó oszlopok, — a kincset azért a tárnák — őrzik és az lobog. — És mindig újra nyitják — a bányászok az aknát, — amíg szívük dobog."* Anélkül, hogy kisebbíteni akarnánk azt a demoralizáló hatást, amelyet az ellenforradalmi rendszer mind erőszakos, mind mételyező módszereivel egy negyedszázad alatt a közfelfogás alakításában elért, kétségtelen, hogy 1919 emléke elevenen ható erő maradt, kitörölhetetlen nyomokat hagyott e korszak haladó törekvéseiben általában. Nemcsak József Attila hatalmas költészete, Derkovics Gyula művészete tanúskodik erről (hogy csak a legnagyobbakat említsük). A társadalmi és etikai fogalmak olyan gyökeres átértékelése, mint amilyent 1919 jelentett, hatással volt többek között a falukutató népies irány kialakulására is; enélkül a magyar falvak és puszták nyomorának új szemszögből, plebejusi módon látása aligha lett volna lehetséges.

De a magyar reakció sem felejtette el 1919-et. Állandó rettegése annak megismétlődésétől, félelme a munkásosztálytól, amely már egyszer megmutatta oroszlánkörmeit, ingataggá, süppedékessé tette a talajt az ellenforradalmi rendszer lába alatt.

1919 eszméjének legtudatosabb és leghűségesebb letéteményese kétségtelenül a magyar munkásosztály volt. Hogy milyen erővel élt benne annak a tudata, hogy ő már egyszer ennek az országnak az irányítója volt, azt megmutatta a magyar munkásságnak (nem utolsósorban a volt 19-eseknek) hatalmas szerepe abban, hogy 1944 végén, 1945 tavaszán, a Szovjet Hadsereg felszabadító hadjárata nyomán, elemi erővel tört fel szerte az országban a népi forradalmi kezdeményezés. A magyar munkásosztály a gazda felelősségérzetével látott hozzá az ország ügyeinek rendbehozásához. Az 1919-es Tanácsköztársaság jelentős tapasztalatai a felszabadulás első pillanatától kezdve a munkásosztálynak biztosították a forradalmi kezdeményezést és vezetést a társadalmi és politikai élet minden területén.

Fél évszázad távlatából világosabban látjuk, mint bármikor, hogy az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság nem eleve sikertelenségre ítélt „kaland" volt, nem véletlen „epizód", nem is jó szándékú tévedés, letérés a társadalmi fejlődés

Digitized by Google

természetes és törvényszerű útjáról. A kor szükséglete szülte, a fejlődés útját egyengette. Ez a magyarázata annak, hogy 1919-es forradalmunk — erényeivel és hibáival együtt — hatalmas szerepet játszott azoknak a hazai és nemzetközi erőknek a megérlelésében, amelyek az emberi történelem eddig legválságosabb szakaszában, a fasizmus elleni világküzdelem idején azt nemcsak legyőzni voltak képesek, hanem az emberiségnek *új történelmi utat* is tudtak és tudnak mutatni a jövő felé.

Nagy forradalmi átalakulások egész nemzedékek előkészítő munkáját, a forradalmárok egész sorának önfeláldozó küzdelmét, a sokszor drága áron szerzett tapasztalatok sokaságát feltételezik. A társadalmi haladásnak erre a törvényszerűségére mutatott rá Lenin: „A történelem nagy háborúit, a forradalmak nagy feladatait csak az döntötte el, hogy az élenjáró osztályok nem egyszer és nem kétszer, újra és újra megismételték rohamukat és okulva a vereségek tapasztalataiból, kivívták a győzelmet."

Ezt bizonyítja 1919 is.

Kérdés KISS HUGÓ elvtárshoz, aki 1919-ben parancsnokként részt vett a honvédő harcokban, majd 1925-ben a Magyarországi Szocialista Munkáspárt északi-területi titkára volt:

Hogyan nyilvánult meg az MSZMP szervezésében, programjában és tevékenységében a Tanácsköztársaság hatása?

Válasz: A Magyar Tanácsköztársaság emlékét és hatását sem a fehérterror véres eseményei, sem a jobboldali szociáldemokrata vezetők áruló paktumpolitikája nem tudta kitörölni a munkásosztály legjobbjainak tudatából.

1919 novemberében, miután megszöktem a román hadifogságból, eleinte visszavonultan éltem. De 1921 május elsején már részt vettem a tattersaali gyűlésen. Hazamenet a Keleti pályaudvar környékén félezres tömeg közepén találtam magam, amely a Marseillaise-t énekelte és a Tanácsköztársaságot éltette. Bár a lovasrendőrök szétzavartak bennünket, megkardlapozták a tüntetőket és sokakat közülünk le is tartóztattak, ennek a nagyszerű élménynek a hatása sokáig élt bennem.

Később a szociáldemokrata pártban és a mindinkább erősödő szakszervezeti ellenzéki mozgalomban folyó beszélgetések és viták is megmutatták nekem, hogy a munkásokat nemcsak a sok-sok sérelem és napi követelés foglalkoztatja, hanem sokan reménykednek a tanácshatalom közeli visszatérésében. Szívesen követtük a Kommunista Internacionálénak a Kommunisták Magyarországi Pártjáról szóló határozatát, amely felszólított bennünket: „Bár a KMP-nek egész agitációjában a napi kérdésekről, a tömegek mindennapi életérdekeiből kell kiindulnia, de agitációjában és propagandájában mégis állandóan bele kell kapcsolódnia a magyarországi Tanácsköztársaság dicsőséges múltjába." Erősítették ezt a hangulatot a KMP röpiratai, amelyek az új proletárdiktatúráért szólították harcba a magyar munkásságot: „Jöjjön a munkásság vörös tavasza! Éljen a proletárdiktatúra! Vesszen a fehér hóhérok zsarnoksága!"

1923-ban a korona elértéktelenedésével beállott drágaság sztrájkhullámot indított el, amely kiterjedt a fém-, az építő-, a textil-, a cipész- és a famunkásokra, valamint a bányászokra is. A szakszervezeti vezetők opportunista magatartása, amelyet a munkabeszüntetések folyamán tanúsítottak, nagy elkeseredést keltett a munkásokban. Az ellenzéki mozgalom megerősö-

Digitized by Google

dése és a szakszervezetekből, a szociáldemokrata pártból való tömeges kizárások olyan helyzetet teremtettek, amelynek következtében szükségessé vált a KMP által már előbb kezdeményezett új, legális munkáspárt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakítása.

A Grado-kávéházban, 1925. április 4-én volt az alakuló gyűlés, amely nagy lelkesedéssel állt ki az új párt programja és a párt vezetője, Vági István mellett. De a nehéz munka csak ezután kezdődött. A szakszervezetekből és a szociáldemokrata pártból kizárt vagy kilépett munkástömegeket befogadó, nekik megfelelő szervezeti formákat kellett kialakítanunk és szocialista politikai tartalommal megtöltenünk.

A mi pártszervezetünkben, az akkori 12-es angyalföldi pártszervezetben is hamarosan nagy lelkesedéssel indult meg a szervező munka. Jellegzetes munkáskerület volt ez, a Lehel tértől Újpestig terjedt. Jó, harcos hagyományokkal rendelkező gyári munkásság lakta, amelynek gondolatvilágában elevenen éltek a Tanácsköztársaság emlékei, amely kijárta a forradalom és az ellenforradalom iskoláját, s nem felejtett.

Napi munkánkat az MSZMP akcióprogramja szellemében végeztük. Ez az akcióprogram azokat az égető problémákat tükrözte, amelyek a dolgozók életkörülményeit szinte elviselhetetlenné tették. Követelte többek között a szanálási törvény revízióját, a lakbérek csökkentését, a munkanélküliek segélyezését, a progresszív adórendszert, intézkedéseket a drágaság ellen, a nyolcórás munkaidőt. Központi követelései voltak továbbá a földbirtokreform, az általános, titkos és egyenlő választójog, az általános politikai amnesztia és a kommunista párt legalitása. Ha a napi agitációban nem is nagyon szerepelt, de állandó téma volt közöttünk a Szovjetunió — bár meglehetősen hiányos információk alapján —, és mindig úgy kapcsolódtunk a szovjet proletariátus diktatúrájának eseményeihez, hogy tudatunkban a magyar Tanácsköztársaság emléke s egy jövendő Tanácsmagyarország képe is ott lebegett.

A Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusának állásfoglalása a proletárforradalom kérdésében természetesen mindannyiunkban megerősítette a közeli megvalósulás reményét. Ma már tudjuk, hogy mind az I., mind a II. kongresszus, mind pedig a Komintern álláspontja hibás volt a proletárforradalom kérdésében, de akkori informáltságunk és tapasztalataink alapján nem tudtunk helyes elvi álláspontot kialakítani e kérdésben. A napi munkában azonban az MSZMP taktikai követelései helyesnek bizonyultak.

Szép eredményeket értünk el pl. az 1926-os választáson. A mi kerületünk volt az egyetlen, amelynek sikerült benyújtania pártunk ajánlási íveit, bár a rendőrség erős nyomást gyakorolt ránk is. Plakátjainkat levakartatta a falakról, először azzal a megokolással, hogy piros színűek, majd amikor fehér alapon jelentek meg, minden indoklás nélkül. A benyújtás első határnapjára 5327 ajánlást szereztünk. A választási bizottság — természetesen a kormány céljainak megfelelően — azzal utasította vissza, hogy 24 óra alatt szerezzünk még 1400 aláírást a törölt aláírások helyett. Mozgósítva összes párttagjainkat és hozzátartozóikat — egy nap alatt 2200 aláírást szereztünk. Persze ezt sem fogadták el, mert a kormány és a szociáldemokrata párt vezetői ebben megegyeztek. Így elütötték az MSZMP-t attól, hogy részt vegyen a választáson. Mindamellett ez a néhány hét kitűnő lehetőségeket adott az MSZMP melletti agitációra, programjának ismertetésére.

A választás után tüntetést szervezett az MSZMP, amelyen tiltakozott a választásokból való kizáratása ellen. Harcot hirdetett a köztársaságért, a nyolcórás munkaidőért, a földért, a szocializmusért. Kerületünk pártszervezetének az volt a feladata, hogy meghatározott időben laza csoportokban in-

Digitized by Google

duljon el a Lehel térről, s a Körúton, a Nyugati pályaudvarnál zárt sorokban kezdje meg a tüntetést.

Körülbelül kétszázan lehettünk. 6 óra tájt, éppen a nagy forgalom idején (a mai Lenin körút végén) felhangzottak a jelszavak. De nemcsak azok, amelyeket előre megbeszéltünk. Itt is, ott is felzúgott a tömegben: „Éljen a Tanácsköztársaság! Éljen a Tanácsköztársaság!" Angyalföld proletárjai emlékeztek az 1919-es tüntetésekre. A pályaudvar ügyeletes detektívjei és rendőrei hamarosan erőszakkal vetettek véget a tüntetésnek.

1927 februárjában a rendőrség kezére kerültem. Kiszabadulásom után más területen végeztem pártmunkát, majd a II. kongresszus határozata értelmében a Központi Bizottság Külföldi Bizottságában folytattam párttevékenységemet a második Tanácsköztársaság megvalósításáért. Így elszakadtam Angyalföldtől.

Mint sok más kommunista életét, az enyémet is végigkísérte a Tanácsköztársaság nagyszerű napjainak emléke. Ma is örömmel tölt el, hogy nemcsak tanúja, de résztvevője is lehettem az első magyar proletárdiktatúra eseményeinek, s hogy ma már minden nehézség ellenére is biztonsággal és visszavonhatatlanul építhetjük a szocializmust Magyarországon.

Kérdés PACH ZSIGMOND PÁL elvtárshoz:

Az ellenforradalmi Magyarország mindvégig rágalmakkal illette az 1918—1919-es forradalmakat. Véleménye szerint megtettünk-e mindent az elmúlt két évtizedben, hogy e hősi korszak a tényeknek és jelentőségének megfelelő helyet kapjon a köztudatban?

Válasz: Egyszerű lenne, s talán közel is esne az igazsághoz a feltett kérdésre kerek nemmel válaszolni. Közelesne az igazsághoz akkor is, ha bízvást megállapíthatjuk: historikusaink az elmúlt esztendők folyamán nem keveset tettek az 1918—1919-es forradalmak történetének feltárásában, megörökítésében.

Az elmúlt évtized volt a tanúja Károlyi Mihály történelmi szerepe feleleventésének csakúgy, mint Kun Béla és a Tanácsköztársaság más kiemelkedő vezetői igaz megjelenítésének. Már a forradalmak negyvenedik évfordulójával kapcsolatos széles körű kutatómunka jó néhány publikációval bővítette ismereteinket; az ötvenedik évfordulóra pedig napvilágot látott a polgári forradalom időszakának első összefoglaló marxista feldolgozása. Számos tanulmány világította meg a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának körülményeit, forradalomszervező munkáját, egyesülését a Szociáldemokrata Párttal, a párt tevékenységét a Tanácsköztársaság időszakában. Kiterjedt kutatások folynak a magyar internacionalisták történetének feltárására. Könyvek és cikkek sora járult hozzá az 1918—19-es forradalmak nemzetközi összefüggéseinek és külpolitikai kapcsolatainak, az agrárpolitikának és a nemzetiségi kérdésnek elemzéséhez, a Vörös Hadsereg harcainak, valamint az ellenforradalom szervezkedésének bemutatásához. A sokoldalú dokumentum- és forráskiadás — főként a Párttörténeti Intézet keretében — kiindulásul szolgál a további elemző és szintetizáló munkához is. És folytathatnám még az eredmények részletezését.

Mindez az eredmény azonban, úgy érzem, mégsem tölthet el megelégedéssel. Nem tölthet el megelégedéssel, főként ha abból a szempontból tesszük mérlegre, amit történelmi köztudatnak, társadalmunk történelmi tudatának szoktunk nevezni. Mert a felszabadulás előtti magyar évszázad három nagy

Digitized by Google

forradalma közül 1918 és 1919, úgy vélem, még mindig nem vált a magyar történelmi köztudat olyan alkotóelemévé, mint 1848—49.

A marxisták és általában mindazok, akik történelmünket a társadalmi haladás szempontjából értelmezik, természetesen látják a közös vonásokat 1848—49 és 1918, majd 1919 között. Mindenekelőtt azt, hogy a magyar nép mindkét időszakban a nemzetközi forradalmi mozgalom élvonalába került. Ha 1848-ban, a Párizsból induló forradalom hullámát közvetítve keletre, az elsők között lépett a forradalmi útra, tett kísérletet az új, polgári társadalmi rend megvalósítására a Duna-medencében — akkor 1918—19-ben a Pétervárról induló forradalom hullámát közvetítette nyugatra; folytatva mindenekelőtt 1848 félbenmaradt polgári forradalmát, hogy utóbb, továbbfejlesztve azt, az orosz nép után elsőként tegyen kísérletet az új, immár szocialista társadalmi rend megteremtésére. Nem kevésbé fontos közös vonást láthatunk abban is, hogy a társadalmi haladás gondolata mindkét időszakban összefonódott a nemzeti ideológia *progresszív* irányzatával. A forradalom eszméje egyesült 1848—49-ben a nemzeti függetlenség gondolatával, s a honvédcsapatok a forradalom vívmányait védték a szabadságharcban, mint ahogyan 1918 is a demokratikus forradalommal, annak révén hozta létre az önálló Magyarországot, és 1919 vöröskatonái a szociális forradalom vívmányainak védelmében vették fel a harcot az imperialista intervencióval szemben.

Ám a reakció és az ellenforradalom ideológusai — ha a maguk módján, a maguk szemszögéből meg is láttak egyet-mást, és talán nem is keveset ezekből a közös vonásokból — éppenséggel nem kezelték, nem kezelhették egyformán vagy hasonlóan a két forradalmi időszakot. A forradalom tényét és annak következéseit persze 1848—49-et illetően is elítélték: romantikus kalandorságnak, sőt kárhoztatandó eltévelyedésnek minősítették; de a polgári forradalom eredményeit — tegyük hozzá: a nemesi vezetésű, a magyar szupremácia mellett kitartó polgári forradalom eredményeit — teljességgel nem vethették el, történelmi helyét nem tehették semmissé a polgári Magyarországon, — fűzzük hozzá: az úri rendet sokban megőrző, a nemzetiségek feletti uralmat konzerváló polgári Magyarországon.

Az uralkodó osztályok történeti-politikai gondolkodása eltorzította, meghamisította vagy elhallgatta 1848 szociális tartalmát, gyökereit, összefüggéseit, de 1848-at kereken, gyökeresen nem tagadhatta meg; nyíltan, teljesen nem fordulhatott szembe a róla őrzött népi tudattal. Sőt bizonyos formában megpróbálta magáénak vallani, hivatalos ideológiájába beépíteni. Március 15. évfordulóját, főként persze nacionalista célzattal, megünnepelték. Aligha szükséges szóvá tenni, mennyire más volt október 31. sorsa, utókora az ellenforradalom évtizedeiben, hogy március 21-t ne is említsük. Aligha szükséges fejtegetni, hogy 1918 és 1919 ilyenféle „beépítésének" gondolata még csak fel sem merülhetett.

Az intervenció jóvoltából restaurált uralkodó osztályok, politikusaik és ideológusaik tehát itt immár nemcsak a forradalom tényét ítélték el, vetették el, hanem a korszakot — 1918-at 1919-cel együtt — egész tartalmában tagadták, elvetették, gyalázták. Megpróbálták történelmi helyét teljességgel annullálni, a nemzeti történetből, annak — úgymond — „mélypontjaként", mintegy kiiktatni. Gyökeresen, diametrálisan szembehelyezkedtek az 1918—19-ről a dolgozó osztályokban élő, róla őrzött népi tudattal. Szembehelyezkedtek? Eufémizmus ez! Üldözték és vádlottak padjára ültették nemcsak a forradalmakat, hanem emléküket is, nemcsak részeseiket, hanem emlékük őrzőit-fenntartóit is. Mindez nem maradhatott hatástalan a közgondolkodásra, a történelmi köztudat alakulására.

Digitized by Google

Az ellenforradalmi korszak uralkodó ideológiai és hatalmi szervezete minden hatékonysága ellenére sem tudta persze 1918—19 igaz emlékét teljesen elnyomni, elfojtani: eleven erőforrásként tört fel az a felszabadulás időszakának csodálatos lendületében. A dogmatikus-szektás szűkkeblűség azonban nem gyümölcsöztette ezt a lendületet, nem segített eléggé eltávolítani a Horthy-korszak szégyenbélyegét 1918 emlékéről, sőt még 1919-éről sem. Ami polgári demokratikus forradalmunk értékelését illeti, az a hetven esztendő, amely 1918-at 1848-tól elválasztotta, s az a néhány hónap, amely 1919-től, tragikus távlatot kapott: a nagy elől árnyékában és a nagy utód homályában gyakran fakult, sőt veszett el 1918 történelmi értelme és jelentősége. De első proletárforradalmunk, a magyar Tanácsköztársaság sem nyerte el a méltó történelmi értékelést: az ellenforradalom gyalázkodásait aligha sikerülhetett a közgondolkodásból teljesen kiszorítani, amikor egyes vonatkozásokban újabb, másnemű torzítások nyertek polgárjogot; a marxista tudományos elemzés aligha hatolhatott mélyre, amikor lépten-nyomon a személyi kultusz tilalomfáiba ütközött.

Így tehát ha 1848—49 történeti képét „csak" meg kellett tisztítanunk a nacionalista hamisításoktól, „csak" fel kellett fednünk osztályjellegét és tendenciáit, vagyis helyére kellett állítanunk társadalmunk történeti tudatában, akkor 1918-at és 1919-et nemcsak a gyalázkodástól és ócsárlástól kellett megtisztítanunk, nemcsak menetét és szociális tartalmát kellett feltárnunk, de emlékét, képét, helyét nekünk kellett és kell, a nemzeti közgondolkodás értelmében véve, *történelmivé* tennünk, a nemzet történetébe mintegy visszaiktatnunk; nekünk kellett és kell a történelmi köztudat szerves részévé építenünk. Ennek a feladatnak pedig — az elmúlt évtized számos eredményével is — csak részlegesen tett eleget mindmáig a magyar történettudomány.

Végül: vannak olyan tennivalók is, amelyek nem korlátozódhatnak a magyar történettudományra.

Az 1918—19-es forradalmak magukban hordozták azokat a problémákat, amelyek, mondhatni, mai fejlődésünkben is meghatározó jelentőségűek. Mindkét forradalom felvetette a Duna-medence népei együttélésének kérdését, a nemzeti fejlődés és nemzetköziség összefüggését.

Ismeretes, hogy a marxista történészek egymás között is sokat vitatkoztak az 1918—19-es fejleményekről az egész Duna-medence sorsának formálásában. Ismeretes, hogy bár senki sem vonja kétségbe a pusztulásra érett Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásának történelmi szükségszerűségét, a létrejött nemzeti államok (vagy részben nemzeti államok) történelmi szerepének értékelésében korántsem uralkodik a szocialista országok történészei között egyöntetűség. A nézetkülönbség forrását nyilván azok az objektív összeütközések alkotják, amelyek nemcsak a szocialista és a burzsoá erők, de a különböző nemzeti erők között is mutatkoztak. Mindezek a nemzetköziség, nemzeti függetlenség, társadalmi haladás kérdését rendkívül bonyolultan és nem egyforma perspektívával és mértékben vetették fel Közép-Kelet-Európa népei számára. S magát a választ nem annyira a jövő, mint inkább a múlt befolyásolta.

Nyilván távol állunk attól, hogy e kérdésben a végső szót kimondhassuk; kimondásához egyébként sem elégségesek a magyar történészek erőfeszítései. Ha van, ami közös munkálkodást kíván a szocialista országok történészei részéről, úgy érzem, éppen ez a téma az. Ha van módunk arra, hogy a múlt kutatásával hozzájáruljunk a jelen és a jövő alakításához, a lehetőséget éppen itt kell megragadnunk.

Digitized by Google

Hajdu Tibor:

Forradalom barikádok nélkül

A nagy történelmi sorsfordulók sohasem hasonlítanak túlságosan egymáshoz. A magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása azonban egészen különleges körülmények között ment végbe; nincs olyan séma, amelyet többé-kevésbé megnyugtató módon alkalmazhatnánk rá. Lényegét tekintve példaképével: az orosz proletárok forradalmával azonos célt követett. Körülményei azonban, már csak a helyszínt tekintve is, egészen mások voltak. Előfutárának, az 1918 októberi polgári demokratikus forradalomnak folytatása és egyszersmind ellentéte is volt. Ezért, bár előzményeinek és lefolyásának történetét jól ismerjük, indokairól, céljairól, történelmi helyéről és következményeiről fél évszázad óta folyik a vita.

Az ellenforradalom tollforgatói szerint idegen érdekeket szolgált. Ezzel szemben egyes külföldi publicisták a magyar uralkodó osztályok manőverét látták benne elvesztett birodalmuk visszaszerzésére a „nacionálbolsevizmus" jelmezében. Szociáldemokrata szereplői köteteket írtak arról, miképpen „kényszerítették" őket a kommunisták a proletárforradalomban való részvételre, de voltak „baloldali" bírálói is, akik azt hangsúlyozták a forradalom jellegzetességeként, hogy az első munkáskormányban a legtöbb népbiztos szociáldemokrata volt, a kommunisták csak helyettes népbiztosok lehettek. Ezeknek az egyébként különböző jellegű spekulációknak közös vonásuk, hogy a forradalom kitervelését és megszervezését egyik vagy másik politikai vezető csoport manipulációjának tekintik. Az utóbbi évtizedek története megmutatta, milyen súlyos tévedés lebecsülni egyes kiváló, vagy kulcshelyzetbe került egyének szerepét a népek sorsában. De ha az előkészítésben vagy a döntő pillanatban meghatározó erejű lehet is egyes személyek magatartása, a forradalmakat mégis maguk a néptömegek hajtják végre.

Marxista történetírásunkban is többféleképpen szerepel a forradalom tényezőinek egymáshoz való viszonya és aránya. A közös, marxista kiindulópont nem teszi feleslegessé a konkrét körülmények vizsgálatát. Egy időben, nevezetesen a húszas évek második felében, tehát Lenin halála után, kísérletek történtek a proletárforradalom általános törvényszerűségeinek összefoglalására. Idővel azonban kitűnt, hogy az ilyen általánosításnak csupán teoretikus jelentősége van, már csak azért is, mert az ipari munkásság számaránya a különböző országokban egészen eltérő, és így mindenütt más súlyt és jelentőséget kap például szövetségeseihez való viszonya. Talán még nagyobbak az eltérések a külső és belső feltételek arányában.

Lenin a forradalom objektív és szubjektív feltételeiről beszél, a szóban forgó ország külpolitikai helyzetét mindenesetre az objektív feltételek közé sorolva. A Tanácsköztársaság létrejöttét vizsgálva hangsúlyoznunk kell az objektív külső és belső tényezők eltérő természetét. A cselekvő tömeg és forradalmi pártja ugyanis a magyar társadalom fejlődését formáló objektív tényezők talaján jött létre, ezektől elszakíthatatlanul és ezekkel együtt alakult, s a nemzetközi feltételek objektív tényezőivel párhuzamosan, de ezektől mégis külön úton, önállóan fejlődött. A forradalom objektív és szubjektív belpolitikai té-

Digitized by Google

nyezői tehát egymással kölcsönhatásban fejlődtek, a külpolitikai viszonyok viszont — azt mondhatjuk — tőlük függetlenül alakultak. Bármikor megtörténhetett volna, hogy olyan fordulat következik be a világpolitikában, a nemzetközi helyzetben, amely mintegy külső lökést ad a magyar belpolitikának, s vagy eltéríti logikus irányától fejlődését, vagy (kivételes esetben) elősegíti és ezzel — mindenki számára váratlanul és kiszámíthatatlanul — meggyorsítja.

Mindkettőre van példa az 1918—19-es forradalom történetében. Az utóbbi évekig az volt a magyar történetírás ismert és sokat bírált hibája, hogy az európai fejlődés kihatásait lebecsülve, különállónak, öntörvényűnek fogta fel hazánk történetét. Ez az úgynevezett hungarocentrizmus senkinek sem volt programja, senki sem vonta kétségbe a külső tényezők jelentőségét, de mert országunk történetét a maga egységében szemléljük, gyakran megfeledkeztünk a nemzetközi helyzet változásainak hatásáról, vagy lebecsültük ezt.

A nemzetközi helyzet értékelésében különbséget kell tennünk kicsiny és nagy nemzetek, országok között. Témánkhoz közel áll a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája. Ez a forradalom az egész tőkés világban vad dühöt keltett. A tőkés birodalmak éveken át mindent megtettek, hogy elpusztítsák, felhasználva erre a legváltozatosabb eszközöket. Ezzel mérhetetlen szenvedéseket okoztak a forradalmi népnek, megnehezítették, lassították, állandó háborús feszültség fenntartásával bizonyos fokig deformálták a szocializmus irányában megindult fejlődését — de végeredményben nem tudták feltartóztatni. Minél kisebb azonban egy ország, annál nehezebb ragaszkodnia kitűzött céljaihoz, ha csak a maga erejére támaszkodik. Kedvező helyzetbe kerül viszont, ha külső támogatást kap. Ilyen támogatást kaptak hazánk forradalmi erői 1944—1945-ben, mégpedig a legközvetlenebb módon.

1919. március 21-e a belső fejlődésnek, a munkásosztály forradalmi harcának eredménye volt, de a proletárforradalom sorsában döntő szerepet játszottak a külső tényezők. Az első magyar szocialista forradalom nemzetközi helyzete végső soron kedvezőtlen volt, és ezért az imperializmus erőinek szövetsége 133 nap hősi küzdelme után le tudta verni. 1919 márciusában azonban átmenetileg úgy alakult a külpolitikai szituáció, hogy megkönnyítette a forradalom győzelmét. Természetesen nem azért, mintha a tőkésországok támogatták volna a magyar forradalmat. A kortársak egy része szerint az imperializmus akkori legagresszívabb képviselője, a francia vezérkar, szándékosan közreműködött a forradalom kirobbantásában abból a meggondolásból, hogy gyökeresen és nyíltan leszámolhasson a bolsevista veszéllyel. Ezt a feltételezést azonban a nyugati történetírás is elveti, mindenekelőtt megcáfolja az a meglepetés, amelyet a budapesti forradalom Párizsban keltett. A valóságban a nyugati hatalmak képviselői többször megrótták Károlyi Mihályt azért, mert nem elég erélyes a bolsevistákkal szemben. „Az ilyen embereket ki kell vinni a falu végére és ott agyonlőni" — mondta egy francia tábornok.

Erősítette viszont a magyar munkásokat a nemzetközi forradalmi mozgalom. Lelkesítette őket Szovjet-Oroszország hősi harcának példája, a Vörös Hadsereg közeledése a Kárpátokhoz, s reménykedéssel töltötte el a szomszéd országok és a Nyugat proletariátusának támadása a tőkés rendszer ellen. A német forradalom ebben az időben már túljutott csúcspontján, legjobb vezéreit megölték, de fellobbanásai még veszélyeztették a német uralkodó osztályok hatalmát. A Magyarországi Tanácsköztársaság a nemzetközi osztályharc nagy összecsapása során, ennek részeként jött létre.

Lenin klasszikus tömörségű megfogalmazása szerint a forradalom akkor jön el, ha az elnyomottak már nem akarnak, az elnyomók pedig már nem tudnak a régi módon élni. Az Osztrák—Magyar Monarchia háborús veresége és

Digitized by Google

összeomlása után a magyar nemzet elnyerte függetlenségét, de a régi Magyarország helyén még nem alakult ki az új. Az új, polgári demokratikus rendszer osztálybázisa bizonytalan, hatalma még gyenge volt; a régi Magyarország nem magyar nemzetiségeinek elszakadása már megindult, de az új határokat még nem vonták meg. A munkások, katonák és parasztok tanácsai országszerte megalakultak, és az orosz példát követve, ellenőrizték az üzemek, a falvak, a kaszárnyák életét. Befolyásuk napról napra nőtt, s elragadták a hatalom egy részét a gyenge kormánytól. Ez több is volt annál, hogy az uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon élni — hiszen régi világuk semmivé lett. De a nép ellenállása és az ország bizonytalan státusa következtében új uralmi rendszerüket sem tudták kiépíteni.

A kormány helyzete különösen nehéz volt. A nemzeti-demokrata szellemű Függetlenségi Párt vezére, Károlyi Mihály a Szociáldemokrata Párttal és a kispolgári értelmiség Radikális Pártjával alakított kormányt, s a koalícióhoz csatlakozott „Nagyatádi" Szabó István, a dunántúli gazdag parasztok képviselője is. A polgári jellegű, az osztályok békéjét hirdető kormány nagyon gyorsan elvesztette a szocializmust akaró munkásság, a radikális földosztást követelő dolgozó parasztság támogatását De elvesztette a nagybirtokosok, a tőkések és a soviniszta tisztikar bizalmát is, mert nem szállt elég erélyesen szembe a forradalmi mozgalmakkal, nem oszlatta fel a munkás- és katonatanácsokat, nem tiltotta be a kommunista pártot.

Károlyi polgári demokratikus jellegű programot hirdetett, de sohasem sikerült megnyernie vele a földbirtokosok és tőkések jelentékenyebb csoportjainak őszinte támogatását. Az őszirózsás forradalom után ezek színleg Károlyi mellé álltak, mert féltek a nép haragjától, mindenekelőtt pedig mert azt remélték, hogy a nyíltan és következetesen németellenes és háborúellenes Károlyi bizalmat és támogatást kap majd az antanttól, s az új határok megállapításánál tekintetbe veszik politikai múltját. Akik a háború alatt antantügynöknek nevezték Károlyit, azok a vereség után abban reménykedtek, hátha rágalmuk nem volt egészen alaptalan, s Károlyinak van valami titkos megállapodása a győztesekkel. De hamarosan kiderült, hogy ilyesmiről szó sincs. A nyugati hatalmak tisztában voltak Károlyi németellenességével, de ez nem befolyásolta politikájukat. Az uralkodó osztályok vezető politikusai tehát elfordultak Károlyitól, aki gróf létére „összeállt a szocikkal", és maguk kezdték a győztesek kegyeit keresni.

A grófok és bankárok már 1918 decemberében tisztában voltak azzal, hogy az antant nem támogatja Károlyit. A kispolgári tömegek azonban bíztak benne. A kormánynak, amely az alapvető politikai erők bizalmát elveszítette, a kispolgárság, a módos parasztság, a kispolgári értelmiség lett a támasza, de ezek a rétegek — számbeli nagyságuk és gazdasági jelentőségük ellenére — politikai szervezetlenségük és ingatagságuk miatt nem játszottak döntő szerepet a forradalom és ellenforradalom összecsapásában.

1919 márciusában Károlyi és a neki mint ideiglenes köztársasági elnöknek felelős Berinkey-kormány a valóságos hatalomnak csak meglehetősen csekély részét tartotta kezében. Március közepén falun megsokasodtak a földfoglaló mozgalmak, s a Szociáldemokrata Párt baloldali többsége tárgyalásokat kezdett a bebörtönzött Kun Bélával. A március 17-i minisztertanácson a polgári miniszterek felajánlották lemondásukat egy tiszta szociáldemokrata kormány javára. A helyzetet különlegesen bonyolulttá tette, hogy Berinkey és társai a jobboldali és a centrista minisztereket tekintették az SZDP vezetőinek, e párt irányítása azonban már átment a baloldal kezébe, s ennek már az első politikai krízisnél nyilvánvalóvá kellett válnia.

Digitized by Google

Ebben a helyzetben nyújtotta át március 20-án az antant budapesti megbízottja, Vix francia alezredes Károlyinak de Lobit tábornok jegyzékét, amely később a jelentéktelen kis alezredes nevével vonult be a történelembe. A jegyzék utasította a magyar kormányt, hogy vonja ki hadseregét a mai Erdély nyugati részéből, illetve a Tiszántúl keleti feléből; Debrecen és Nagyvárad, Szeged és Arad között egy széles sávot francia katonák szálltak volna meg, nehogy a magyar és a román csapatok összeütközhessenek. A területi, gazdasági veszteséghez hozzájárult volna, hogy a kiürítendő sáv sok százezer magyar lakójának sorsa bizonytalanná válik. A jegyzék politikailag még sokkal jelentősebb volt, mint tartalmánál fogva: egy folyamat betetőzését adta hírül, s a magyar kormány utolsó külpolitikai reményeit tette semmivé.

Ezek a remények addig is főleg a kormány és a közvélemény illúzióiból táplálkoztak. Az 1867-es politikai rendezés az eltelt fél évszázad alatt teljesen tarthatatlanná vált, a Monarchia régi berendezkedését már régóta csak az erőszak védte. A magyar társadalom demokratikus erői 1914 előtt gyengének bizonyultak arra, hogy a nemzetiségek egyenjogúságát kiharcolják, annál inkább, mert maguk sem voltak következetesek a szláv népek és románok egyenjogúságának elismerésében. Az uralkodó reakció csak mérsékelt reformokra volt hajlandó, ezekről pedig a polgári öntudatra ébredt nemzetiségek hallani sem akartak. 1914-ben mindkét szemben álló fél azért robbantotta ki az első világháborút, hogy az erőszak fegyverével vágja el a felgyülemlett ellentétek gordiuszi csomóját, s ehhez tartozott a Monarchia létének kérdése is. A magyar nép legjobbjai már ekkor is látták, hogy a magyar demokrácia ügye csak vesztesként kerülhet ki a háborúból: a Monarchia győzelme — a Habsburg-elnyomás győzelme, veresége — a régi Magyarország vége lesz.

A háború elején kötött titkos szerződések nagyjából elrendezték a Monarchia felosztásának módját. Hadbalépésekor az Egyesült Államok nem ismerte el ezeket a szerződéseket, hanem a bolsevizmus hatásának ellensúlyozására és a megegyezéses béke érdekében kiadta híres 14 pontját, amelyben óvatosan nyilatkozott a Monarchia népeinek önrendelkezéséről, nem mondva ki az elszakadás jogát. Minthogy azonban a háború nem megegyezéses békével ért véget, az Egyesült Államok lényegében csatlakozott szövetségeseinek korábbi, s részben módosított megállapodásaihoz, és Wilson elnök a nyilvánossággal is közölte ezt. Károlyi úgynevezett wilsonizmusa abból állt, hogy igyekezett ragaszkodni Wilson régebbi, föderációs álláspontjához, bár ez már érvénytelen volt. A győztesek magatartása, a különböző területek katonai megszállásának módja, a diplomáciai kapcsolatok felvételének elutasítása bebizonyította, hogy a győztesek nem tesznek különbséget Magyarország és más ellenséges államok között. A szomszéd országok kormányainak és a magyar kormánynak a kapcsolata szükségszerűen rossz volt, mert azok a nemzeti önzés politikáját folytatták, ez pedig önrendelkezésen főleg a magyar nemzet önrendelkezését értette.

Ebben a helyzetben a magyar kormányt csak a nagyhatalmak támogatása menthette volna meg a bukástól. De Károlyi Amerika-barátsága nem talált viszonzásra. Márciusban azt várták, hogy a békekonferencia végre feloldja Magyarország gazdasági blokádját: ehelyett jött a Vix-jegyzék. A Vix-jegyzék célja nem Magyarország megbüntetése vagy Károlyi megbuktatása volt; számukra fontosabb tényezők formálták az antanthatalmak elhatározásait, nevezetesen az, hogy biztosítsák területi döntéseik végrehajtását és a Szovjet-Oroszország elleni intervenció sikerét. A jegyzék február 26-i dátumot visel, és ez régebben mindenféle találgatásokra adott alkalmat: hogy Vix szándékosan arra a pillanatra időzítette, amikor valóban a kegyelemdöfést adhatja meg vele a proletárforradalommal szemben tehetetlen kormánynak. Az újabban publi-

Digitized by Google

kált dokumentumokból azonban kitűnik, hogy a jegyzék szövegét csak március 17-én fogadták el a nagyhatalmak előzőleg távol levő vezetői, de Lobit tábornok március 19-én írta alá Belgrádban, budapesti megbízottja pedig 20-án délelőtt adta át Károlyinak. A világsajtó már napokkal előbb közölt híreket a jegyzék tartalmáról, de hivatalosan nem kommentálták ezeket.

Nem lehet megmondani mi történik, ha elmarad ez a lépés. A proletárforradalom minden bizonnyal akkor is győz; hiszen a budapesti nagyüzemek már 18-án kimondták, hogy Kun Bélát és fogolytársait 23-án kiszabadítják, ha kell, erőszakkal is, a budapesti helyőrség pedig támogatta őket. A Vix-jegyzék mindenesetre elősegítette a hatalom *békés* átadását. Károlyi és hívei nemcsak hogy fegyveres ellenállás nélkül mondtak le a hatalomról, de támogatásukról is biztosították a munkáskormányt. Egyébként is rákényszerülhettek volna, hogy ellenállás nélkül távozzanak, de a Tanácsköztársaság mellett tett nyilatkozatuknak mindenekelőtt hazafias, nemzeti jellege volt.

Némelyek lehetetlennek tartják, hogy az uralkodó osztály fegyveres ellenállás nélkül lemondjon hatalmáról. Valóban: elképzelhetetlen, hogy ezt önként tegye meg. A Tanácsköztársaság kikiáltásának története többek között azért tanulságos, mert elősegíti a látszólagos ellentét feloldását. Elég néhány főbb tényt felsorolni. Bár a kormány az osztálytársadalmakban mindig osztályérdekeket fejez ki — előfordulhat, hogy elveszti orientációját. Olyan csoport, réteg befolyása alá kerülhet, amelynek elképzelései ellentétesek az uralkodó osztály többségének politikájával. Megtörténhet, hogy a szociáldemokrata párt vagy más tömegpárt kispolgári nézeteket valló miniszterei saját pártjuk forradalmi tömegeinek nyomása alá kerülnek. Tisztázatlan lehet a kormány jellege, különösen a polgári forradalom vagy a nemzeti függetlenségi harc kezdeti időszakában, ha a hatalom átmenetileg megoszlik a kormány és a felfegyverzett nép között, és ha egy külső megrázkódtatás az egyik vagy a másik fél javára módosítja az erők egyensúlyát.

Már Engels megállapította az 1848-as francia forradalommal kapcsolatban: „a proletariátus, amely a győzelmet vérével fizette meg, a győzelem után saját követeléseivel állt elő... a munkások, akik támasztották, még fegyverben voltak; így tehát az állam kormánykerekénél álló burzsoák legelső feladatuknak a munkások lefegyverzését tekintették. Ezért következik minden a munkások által kiharcolt forradalom után egy újabb harc, mely a munkások vereségével ér véget".[1] 1871-ben viszont — teszi hozzá Engels — a párizsi nemzetőrség megtartotta fegyverét, és kikiáltotta a Kommünt.

Az első világháború után Magyarországon a leszerelt katonák nagy része megtartotta fegyverét. Ennél még fontosabb volt, hogy a hadseregben megalakult katonatanácsok szembehelyezkedtek az ellenforradalmi tisztikarral és a budapesti munkásság fegyveres erejévé tették a budapesti helyőrséget. Károlyi szívesen megszabadult volna a katonatanácsoktól, de nem volt hajlandó erőszakos eszközöket alkalmazni. Ezért maga a tisztikar igyekezett a hadügyminiszter segítségével puccsot szervezni ellenük és a kommunisták ellen, abban a reményben, hogy kész helyzet elé állítja a kormányt. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták mindkét összeesküvést leleplezték, és a helyőrség mindkét alkalommal távozásra kényszerítette a minisztert. Ezután a tisztikar megpróbálta a határra vezényelni a fővárosi ezredeket, de a katonabizalmiak kimondták, hogy a katonák a forradalom érdekében Budapesten maradnak. Miután pedig a katonatanács csatlakozott a proletárforradalomhoz, a harc kimenetele nem is lehetett kétséges. A vértelen forradalom tehát nem volt *fegyvertelen* forradalom.

[1] Marx—Engels Válogatott művek. Budapest, 1949. 1. köt. 455—456. old.

Digitized by Google

A felfegyverzett kommunista munkások és a katonák március 21-én délután és este megszállták a főkapitányságot, a kerületi kapitányságokat, lefegyverezték a rendőröket, összeszedtek minden gépjárművet, elfoglalták a városparancsnokságot és a telefonközpontot; ha tehát a burzsoázia ellenállást kísérel meg, fegyveres túlerővel találja szemben magát. Ez teljesen nyilvánvaló volt, s ezért nem is történt ilyen kísérlet, sem Budapesten, sem vidéken.

A kormány lemondott, s Károlyinak az volt a szándéka, hogy szociáldemokrata miniszterelnököt nevez ki. Nem titkolta, hogy Kunfinak szánja ezt a posztot, mert őt tartotta legtöbbre az SZDP vezetői közül. Közben azonban megtörtént a két munkáspárt egyesülése, és a kommunisták közölték, hogy tanácsköztársaságot akarnak. A budapesti munkástanács is így döntött, és ezzel megszűnt Károlyi politikai szerepe, elnöki tiszte. A pesti kávéházakban azt híresztelték: ha a kommunisták kerülnek uralomra, az első dolguk az lesz, hogy nagy vérengzést rendeznek. Nem tudni, hogy az SZDP vezetői mit gondoltak, de Weltner Jakab az egyesülési tárgyaláson — amely a Gyűjtőfogházban, Kun Béla börtönében zajlott le — közölte: csak az az egy kikötése van, hogy ne folyjon vér. Kun Béla kérdéssel felelt neki: intézkedtek-e megfelelő karhatalomról az esetleges rendbontások elhárítására? A munkások gondoskodtak a rendről, őrszemeket állítottak a bankok és ékszerüzletek elé.

Az egyesülés a Tanácsköztársaság történetének egyik legtöbbet vitatott kérdése. Ismeretes, hogy Lenin kétkedéssel figyelte; nem azért, mintha ellenezte volna a különböző szocialista, sőt kispolgári pártokkal való hasznos együttműködést, hanem azért, mert mindennél fontosabbnak tartotta a kommunista párt önállóságát, cselekvési szabadságát. Az akkori magyarországi viszonyok között azonban egyesülés nélkül elképzelhetetlen lett volna a hatalom azonnali megragadása. Maguk a munkások követelték a két munkáspárt egyesülését. A kommunisták egy percig sem hitték, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság tartósan fennmaradhat a kapitalista államok gyűrűjében; de számítottak arra, hogy előbb-utóbb más közép-európai országokban is győz a proletárforradalom, mindenekelőtt Németországban, és Szovjet-Oroszországgal is létrejön a közvetlen katonai kapcsolat. S ha így történik, megoldhatták volna a Tanácsköztársaság és a párt belső problémáit is, amelyek éppen a hatalom békés úton történt megragadásából fakadtak.

Az egyesülés okairól szólva ki kell emelnünk a baloldali szociáldemokraták szerepét. Az első világháború végén, az oroszországi forradalom után a szociáldemokrata pártban kialakult egy erős, de szervezetlen baloldal, amellyel a párttagok többsége rokonszenvezett. 1918 végén ennek a balszárnynak csak egy része csatlakozott a kommunista párthoz. Igen sokan megmaradtak még az SZDP keretei között, olyan kiváló forradalmárok is, mint Landler Jenő, Nyisztor György, Varga Jenő, Latinka Sándor, és követőik, a forradalmi munkások tízezrei. Ha azt mondjuk, hogy a fiatal kommunista párt fő célja a munkásság többségének megnyerése volt, akkor ezen mindenekelőtt a szociáldemokrata baloldal megnyerését kell értenünk. A baloldali szociáldemokraták nagy és pozitív szerepet játszottak a forradalomban; a munkástanácsok kiépítésével, a kettőshatalom védelmével, a szegényparasztságnak a föld elfoglalására való mozgósításával sokat tettek a Tanácsköztársaság előkészítéséért. A Katonatanács elnöke, a baloldali szociáldemokrata Pogány József, az ellenforradalom kíméletlen üldözője volt, akinek nevét már akkor együtt emlegették Kun Béláéval.

A baloldali szociáldemokratáknak egy ideig fenntartásaik voltak a kommunistákkal szemben. Túl merésznek tartották az ő céljaikat, főleg pedig — mint Kun Béla írta — fanatikusai voltak a pártegység gondolatának, s nehezen értették meg a munkásmozgalom kettészakításának szükségességét. Nem helye-

Digitized by Google

selték azonban a kommunisták letartóztatását, egyre határozottabb ellenzéki álláspontot foglaltak el a kormánnyal szemben, a márciusi napokban pedig csatlakoztak a proletárforradalom táborához. A két párt egyesülését ők kezdeményezték és vitték keresztül. A Tanácsköztársaság harcaiban — több-kevesebb ingadozás után — teljesen összeforrottak a „régi" kommunistákkal. A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája el sem képzelhető Varga Jenő széles látókörű irányítása nélkül, az északi hadjárat dicsősége Landler nevével fonódott össze, s a vidéki direktóriumok egész sorát baloldali szociáldemokrata munkások és értelmiségiek vezették. A Tanácsköztársaság megdöntése után a baloldali szociáldemokrata vezetők legtöbbje a kommunisták soraiban folytatta harcát a magyar nép szabadságáért.

Köztudomású, hogy Károlyi Mihály magatartása nagymértékben elősegítette a proletárforradalom békés győzelmét. Károlyi nevében kiáltvány jelent meg, amelyben bejelenti, hogy átadja a hatalmat a proletariátusnak; Károlyi tudott erről a kiáltványról, s bár ez végül is az ő hozzájárulása nélkül jelent meg, a Tanácsköztársaság fennállása idején nem vonta kétségbe a kiáltvány hitelességét, mert sikert kívánt a Tanácsköztársaságnak, akkor is, ha csak részben helyeselte annak céljait és politikáját. Március 25-én nyilatkozatot tett közzé, amelyben felszólította híveit: „Öntsünk olajat az új kormányzat kerekeire és kövessen el mindenki mindent, hogy vállalkozása sikerüljön, mert ez a magyar faj érdeke." Kun Béla megbízásából Bécsbe utazott, s ott tárgyalásokat folytatott a Tanácsköztársaság érdekében. A Tanácsköztársaság idején a Hangya Szövetkezet politikai biztosaként tevékenykedett, és csak júliusban hagyta el az országot. Legkövetkezetesebb hívei is részt vettek a Tanácsköztársaság munkájában. Károlyinak és híveinek magatartása elősegítette az értelmiség beilleszkedését a forradalomba. A haladó értelmiség legnagyobb része — tanítók, mérnökök, művészek, újságírók — becsületesen dolgozott a Tanácsköztársaság érdekében. „Proletárdiktatúránk első hetén túl vagyunk. Talán sohasem volt még a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalan kemény és mégis ilyen istenien emberséges lett volna" — így fejezte ki Móra Ferenc a progresszív művészek örömét egy vezércikkben, amely miatt később sok üldöztetésben volt része.

Mikor megállapítjuk, hogy a forradalom békés lefolyása elősegítette és megkönnyítette a Tanácsköztársaság kikiáltását, hozzá kell tennünk: a könnyebb útnak ára is volt. Az imperialista intervenció kibontakozása után, ahogyan közeledett a tragikus vég, — ingadozás, árulás támadt az egyesült pártban maradt jobboldali szociáldemokraták körében, s a régi államapparátus „jó magaviseletük miatt" meghagyott tisztviselői közül is sokan szabotőrök, az ellenforradalom cinkosai lettek. A jobboldali szociáldemokrata Peidl-kormány megalakulása után pedig feltámadt ez az államapparátus, és egyszerűen elkergette a „vörös" minisztereket.

A békés átalakulás lehetőségének kihasználása március 21-én mégis helyes volt, negatív következményei ellenére is. Más mód akkor nem is volt a hatalom megragadására, s a békés átmenet megkönnyítette és meggyorsította a szocialista átalakulást, a honvédelem megszervezését. Lenin 1917 szeptemberében a proletárforradalom békés győzelmét „a történelemben igen ritka és igen értékes lehetőségnek" nevezte, amelynek kedvéért kompromisszumot is érdemes és kell kötni, az elvi alap megőrzésével.

Mikor Lenin erről a ritka lehetőségről beszélt, akkor még csak *egyetlen* ország munkássága kelt fel a tőke ellen. A Tanácsköztársaság már ennek az országnak a szövetségére támaszkodhatott, s minél inkább nőnek a szocializmus erői, annál könnyebben válhat a „ritka lehetőség" valósággá.

Digitized by Google

133 nap eseményeiből

1. Csepeli munkások gyűlése 2. A Tanácsköztársaságot ünneplő nagygyűlés a Parlament előtt (március 23.)

Szavazólapok kiosztása az áprilisi választásokra

Az egyik belvárosi pártszervezet előtt

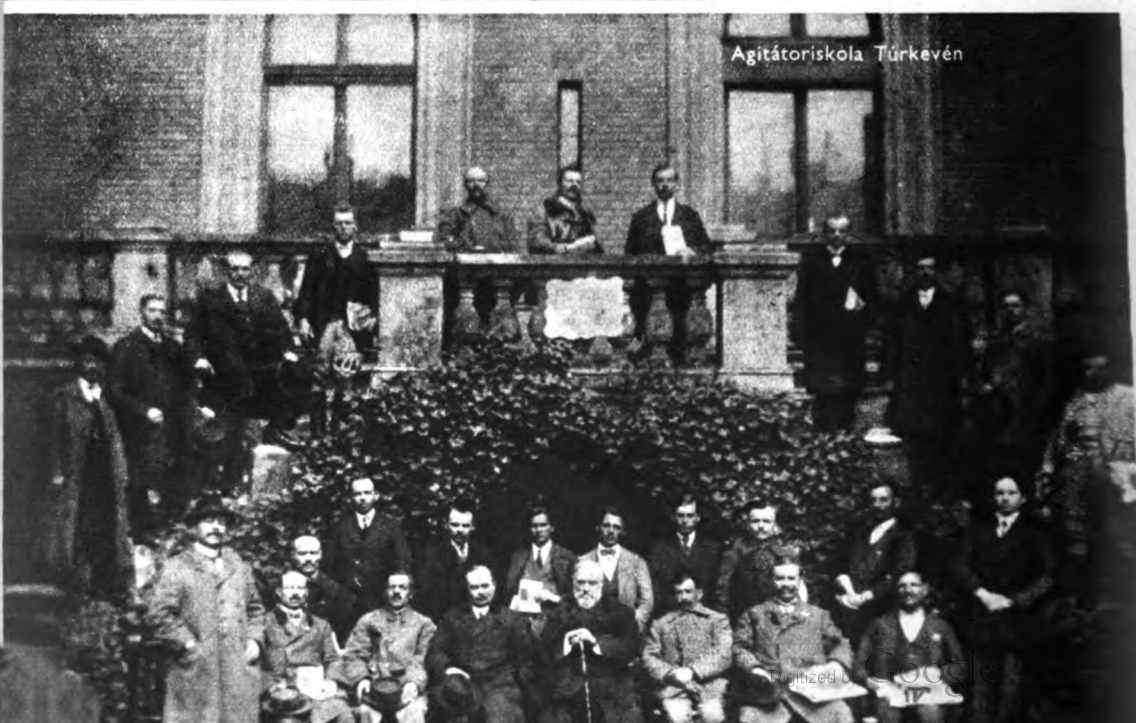

Agitátoriskola Túrkevén

Digitized by Google

AZ ELSŐ SZABAD MÁJUS 1

Budapest

Felvonulnak a Budapesten élő külföldi munkások

Gyöngyös

Digitized by Google

Kun Béla az északi hadjárat sikereiről beszél

A kecskeméti direktórium elnöke (középen) a Május 1-ét ünneplők körében

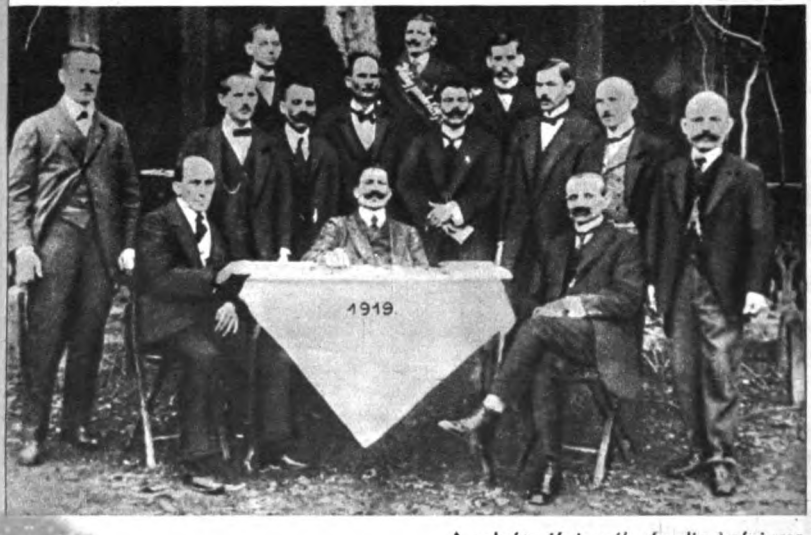

A salgótarjáni acélgyár direktóriuma

Tömegek ítélik el az ellenforradalmi lázadást (Június 24-e hősi halottainak temetése)

1. Toborzás a magyar Vörös Hadsereg fronton 4. Stromfeld Aurél és Bő

Digitized by Google

Vörös katonák 3. A csepeli vasasok szemléje az északi ... parancsnoki vonaton 5. Miskolc a visszafoglalás után

Digitized by Google

Indulás a frontra

A nemzetközi ezred eskütételén Bokányi Dezső beszél

Digitized by Google

Gyermekek a Margitszigeten — zsemleevés

Nyaraló proletárgyermekek a Balatonon

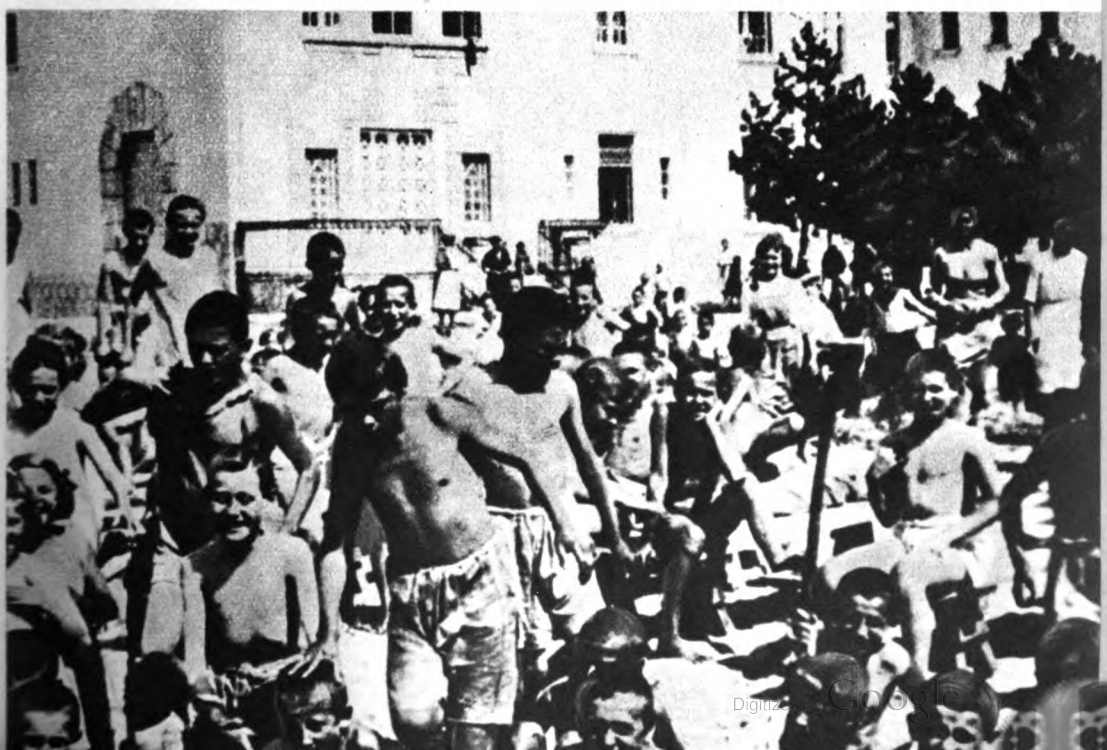

Digitized by Google

Intézményes orvosi vizsgálat

Hamburger Jenő és Móricz Zsigmond külföldi újságírókkal egy Somogy megyei termelőszövetkezetben

A köztulajdonba vett műkincsek kiállítása

Digitized by Google

Négy hónappal a kommunista párt megalakulása után eljött 1919. március 21-e történelmi napja, az a nap, amelyen győzött a proletárforradalom, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. A történelemben ritkán adódik, hogy egy párt közvetlen forradalmi célja ilyen rövid idő alatt valóra váljon...

Az első magyar szocialista forradalom tapasztalatai a magyar és a nemzetközi munkásosztály maradandó eszmei fegyvereivé váltak. A Magyar Tanácsköztársaság bebizonyította, hogy a proletárforradalom, a proletárdiktatúra nem speciálisan „orosz jelenség", hanem követhető és követendő példa más országok munkássága számára. A magyar példa már akkor bizonyította, hogy egy ország munkásosztályának győzelme csak a marxista–leninista elmélettel felfegyverkezett, az osztállyal, a tömegekkel összeforrott párt, a forradalmi élcsapat vezetésével vívható ki. A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte megmutatta azt is, hogy a munkásosztály erejét politikai egysége meghatványozza és a nemzet vezetésére képes osztállyá teszi.

A Horthy-korszak 25 évén át a párt illegalitásban dolgozott. A munka folytonosságát a párt tagjainak önzetlensége, hősies áldozatkészsége biztosította. Az elnyomott és kizsákmányolt munkásosztály, a parasztság, a dolgozó tömegek újra szerveződtek és harcba lendültek a szabadságért, a jogért, a kenyérért. A Horthy-korszak magyarországi osztályharcaira döntő hatással volt az 1919-es Tanácsköztársaság. A burzsoázia még puszta emlékétől is rettegett, a dolgozó népben viszont kitörölhetetlenül élt a remény, hogy ismét győzni fog a szocialista forradalom...

Pártunk, munkásosztályunk, népünk büszke lehet első munkás-paraszt államára, s arra, hogy ma megvalósul az, amiért elődeink 50 évvel ezelőtt síkraszálltak.

(Részletek Kádár János elvtárs beszédéből, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának ünnepi ülésén mondott 1968. november 23-án.)

Kiss István:
Tanácsköztársasági emlékmű

Digitized by Google

Dr. Dimény Imre:

Egy év mérlege a mezőgazdaságban

Pártunk megkülönböztetett figyelmet fordít arra, hogy a mezőgazdaság termelőerőit és termelési viszonyait a szocialista építéssel összhangban, a szocializmus fejlődése érdekében befolyásolja. Ez természetes következménye annak, hogy jól ismeri a mezőgazdaság szerepének fontosságát és megbecsüli a hatalmon levő munkásosztály megbízható szövetségesét, parasztságunkat. Mindezek mellett pártunk azért is nagy figyelmet fordít az agrárpolitikai kérdésekre, mert a mezőgazdaság fejlődése, termelési eredményei nagymértékben kihatnak az egész lakosság életszínvonalának alakulására, így a munkásosztályéra is. A munkások személyes fogyasztásának kereken fele ugyanis élelmiszer. A mezőgazdaság fejlődését, a parasztság termelési érdekeltségét szolgáló intézkedések a lakosság jobb élelmiszerellátását is elősegítik. Ha viszont a mezőgazdasági termelésben zavarok vannak, akkor ez közvetlenül kihat az ellátásra és ezzel az általános közhangulatra.

Pártunk politikája megértésre talál a parasztság körében. Eredményét mindennél jobban bizonyítja az, hogy termelőszövetkezeteink túlnyomó többsége gyorsan lerakta a nagyüzemi gazdálkodás alapjait és mezőgazdaságunk az utóbbi években gyors fejlődésnek indult.

1

Az 1968-as esztendőben élelmiszergazdaságunk *teljesítette a központilag meghatározott feladatokat.* Mezőgazdságunk termelése 1—2 százalékkal, az élelmiszeriparé 4 százalékkal nőtt az előző évhez képest. *Teljesültek legfőbb agrár- és szövetkezetpolitikai, valamint termeléspolitikai elképzeléseink is.* Mezőgazdaságunk a múlt évben is több fontos gazdaságpolitikai feladatot oldott meg, többek között a kenyérgabona-szükséglet hazai forrásból való fedezését, a takarmánybázis bővítését, a kertészeti termelés erőteljes fokozását, a mostoha körülmények között gazdálkodó termelőüzemek gazdálkodásának javítását stb. Egész élelmiszer-gazdaságunk pedig megoldotta a lakosság kielégítő élelmiszer-ellátásának és az exportlehetőségek jobb hasznosításának feladatát. A lakosság élelmiszer-ellátása 1968-ban 4 százalékkal emelkedett, s az 1967. évi, rendkívül magas mezőgazdasági kivitelt is tovább tudtuk bővíteni. Az élelmiszer-gazdaság fejlődése kifejeződött a választék szélesedésében és abban, hogy az élelmiszerek kultúráltabb csomagolásban, az igényeknek jobban megfelelő formában jutottak a fogyasztókhoz.

A fejlődést bizonyító tényeket, számokat hosszan lehetne sorolni. Nagy részük ismeretes is a közvélemény előtt, hiszen a napilapok ismertették az Országgyűlés decemberi ülésszakának anyagát, és a Központi Statisztikai Hivatal jelentését. Ezért helyesebbnek látszik, ha a Társadalmi Szemle fórumán inkább a „miértekre" keresünk feleletet és *azokat a tényezőket vesszük sorra, amelyek elősegítették céljaink elérését.*

Digitized by Google

Első helyen a *megváltozott közgazdasági környezetet* érdemes megemlíteni. A gazdaságirányítás reformja alapján kialakult érdekeltségi rendszer jól szolgálja a legfontosabb gazdaságpolitikai céljaink elérését. Megfelelően mozgósította a központi akarat érvényesítésére termelőüzemeinket és az ott dolgozókat, úgy, hogy közben minden eddiginél nagyobb önállóságot adott az üzemeknek.

A közgazdasági környezet megváltozásával élelmiszer-gazdaságunkban is lehetővé vált, hogy az eddiginél megalapozottabban legyenek kijelölve a központi célok és az elérésükhöz szükséges közgazdasági szabályozók, műszaki és anyagi feltételek.

Céljaink eléréséhez kedvező közgazdasági feltételeket teremtett a mezőgazdasági termékek termelői árrendezése, s az ezzel bekövetkezett 17 százalékos felvásárlási áremelkedés, a termelőszövetkezeti törvény érvényesítése, az új adó-, hitel- és beruházás-politika. A mezőgazdasági termelőüzemekben, de az élelmiszeripari vállalatokban is javultak az önálló gazdálkodás pénzügyi és anyagi feltételei.

A termelőszövetkezetek is nagy lépéssel haladtak előre a vállalatszerű gazdálkodás útján, annak megvalósításában, hogy saját pénzbevételükből pótolják az elhasznált termelőeszközöket, nyújtsanak kielégítő jövedelmet tagjaiknak és megteremtsék a bővített újratermeléshez szükséges alapokat is. 1968-ban ez volt egyik legfontosabb célunk és eredményünk. Ma a termelőszövetkezetek többsége már kialakította az önállóbb vállalati gazdálkodás pénzügyi feltételeit, s fokozottabb igényeket támaszt a velük gazdasági kapcsolatban levő állami és szövetkezeti vállalatokkal és intézményekkel szemben.

Mindezek eredményeként a szövetkezeti demokrácia kibontakozása is jelentős mértékben előrehaladt. Ma már élő valóság, hogy a termelőszövetkezeteknek csak a jogszabályokból, a megkötött szerződésekből és saját közgyűléseik döntéseiből származnak kötelezettségeik.

Termelőüzemeink 1968-ban az eddiginél *nagyobb önállósággal és öntevékenységgel végezték munkájukat.* Erre nagy szükség is volt, hiszen az időjárás, a természet nem igen kényeztette el őket. 1952-ben a tavalyihoz nagyjából hasonló időjárás még súlyos károkat okozott, most pedig a mezőgazdasági termelés minden eddiginél magasabb szintet ért el. A múlt esztendő tehát azt bizonyította, hogy a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek dolgozói és vezetői szorgalmas munkájukkal, növekvő szaktudásukkal jól hasznosították a mezőgazdaság anyagi és műszaki erőforrásait, s ezzel mérsékelni tudták az aszály terméscsökkentő hatását.

A nagyobb önállóság sok olyan *kezdeményezésre* adott lehetőséget, amilyenre azelőtt nem volt példa. Ezeknek a kedvező hatása abban is kifejeződött, hogy a korábbinál lényegesen kevesebb a mérleghiányos termelőszövetkezet, s a veszteséges állami gazdaságok száma is csökkent, az élelmiszeripari szakvállalatok pedig kivétel nélkül nyereséggel zárták az évet.

2

Az új gazdaságirányítási rendszer első évének mérlege alapján a következő meggondolásokból indulunk ki az előttünk álló időszak főbb céljainak meghatározásánál:

Bebizonyosodott, hogy a reform során kialakított *közgazdasági szabályozók* a népgazdasági tervben meghatározott termelési szerkezet és színvonal megvalósítására ösztönzik termelőüzemeinket. Ennek kézzelfogható bi-

Digitized by Google

zonyítéka az, hogy a mezőgazdaság múlt évi tervei csaknem teljesen, 97—99 százalékban teljesültek. Ezt az eredményt abból a szempontból is nagyra értékeljük, mert éppen e tekintetben hangzottak el aggodalmak a központi utasításokon alapuló tervezési rendszer felváltásával szemben.

❷ Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének befejezése óta *meggyorsult és egyenletesebbé vált a fejlődés üteme.* A mezőgazdaság termelése az 1950 és 1962 közötti időszakban éves átlagban 1,7 százalékkal nőtt, 1963—68 átlagában pedig az évenkénti növekedés üteme elérte a 3,7 százalékot. Az 1966—68. években a fejlődés üteme 2,8 százalékos volt, vagyis megfelelt a harmadik ötéves terv előirányzatának. Ezekből adódóan most az a feladatunk, hogy sikeresen teljesítsük a harmadik ötéves tervben előirányzott 13—15 százalékos termelésnövelést. Ehhez az szükséges, hogy 1969-ben 2—3 százalékos, 1970-ben pedig 3—4 százalékos termelésnövekedést érjünk el; ennek eredményeként a mezőgazdasági termékek felvásárlása 1969-ben 4 százalékkal, a lakosság élelmiszer-fogyasztása szintén mintegy 4 százalékkal, a parasztság egy főre eső reálfogyasztása pedig 4—5 százalékkal növekedjen. Emellett az élelmiszerek exportját is növelni kell, ami figyelembe véve az 1968. évi magas szintet, nem lesz könnyű feladat.

❸ A mezőgazdaság egészén belül az *egyes ágazatok fejlődése eltérő lesz,* s két fő ágazat közül a *növénytermesztés* — úgy számolunk — gyorsabb ütemben, egyenletesen fejlődik majd, az *állattenyésztés* termelési volumene pedig — az ismert nehézségek miatt — előreláthatóan csak az 1968. évi szinten marad.

a) A *szántóföldi növénytermesztésben* továbbra is a kenyérgabona-gazdálkodásban elért kedvező helyzetünk megtartása a fő feladat. A takarmánytermelés területén további intézkedéseket teszünk az állattartás igényeinek kielégítésére. Ennek érdekében jobban ki kell használnunk lehetőségeinket, és elodázhatatlan feladatunk, hogy véget vessünk a szálastakarmány-termelés és a rét- és legelőgazdálkodás hosszú ideje tartó egy helyben topogásának. Már a takarmányellátás tartalékainak feltárása is biztonságos alapokat teremthet a jelenleginél nagyobb igények kielégítésére. A növénytermesztés szerkezetében nem számítunk lényeges változásra, így itt változatlanul a termésátlagok növelése, a termelési költségek csökkentése a legfőbb feladat.

b) *Gyümölcs- és szőlőtermesztésünkben* lényegében most fordul termőre az utóbbi évek során telepített több mint 260 ezer holdnyi nagyüzemi gyümölcsös és szőlő. Itt a faj- és fajtaaránytalanságok kiküszöbölése mellett a kiegészítő és járulékos beruházások pótlása a legfontosabb feladat.

A szőlő- és bortermés gazdaságos hasznosítása, illetve értékesítése számos termeléspolitikai és közgazdasági kérdés napirendre tűzését és rendezését igényli. Ilyen kérdés például a további telepítések üteme és összetétele, a szőlő- és borfelvásárlás és értékesítés többcsatornás rendszere, az adórendszer. Sok jel azt mutatja: megérett az idő arra, hogy megalkossuk az új helyzetnek megfelelő bortörvényt.

A mezőgazdaság másik fő ágában, az *állattenyésztésben* jóval több a probléma.

a) *A szarvasmarha-tenyésztés* területén az állomány növelésén belül különösen nagy figyelmet érdemel a nagyüzemi tehénállomány folyamatos növelése, a háztáji és egyéni gazdaságokban pedig a csökkenési tendencia mérséklése. E céljaink elérését 1969-ben újabb kedvezmények segítik. Azt tervezzük, hogy alapos elemzés után felülvizsgáljuk a *szarvasmarhatartás* egész rendszerét, irányát, technológiáját. Meg szeretnénk határozni a termelés gaz-

Digitized by Google

daságosságának fokozásáért teendő intézkedéseket, hogy e fontos ágazat tekintetében megőrizzük versenyképességünket a külföldi piacokon.

b) A sertésprogram megvalósítására kialakított közgazdasági ösztönzők kedvezőknek bizonyultak. Külön megvizsgáljuk azonban, hogy a sertéshústermelés alapját képező kocalétszám csökkenésének átmeneti okai vannak-e, vagy pedig újabb intézkedések szükségesek az indokolt kocaállomány, illetve a szükséges összes sertésállomány kialakításához. A háztáji és egyéni állattartásban mutatkozó kisebb csökkenést elsősorban a nagyüzemi állomány növelésével ellensúlyozhatjuk.

c) A *baromfitenyésztésben* az állomány szinten tartása mellett az a fő feladat, hogy a takarmányfelhasználás javításával és az állóeszközök hatékonyabb kihasználásával még gazdaságosabbá tegyük a termelést.

4 Szocialista nagyüzemeink megerősödésének eredményeképpen mezőgazdaságunk fejlődésében alapvető változások következtek be, vagy várhatók a közeljövőben. Ezek elsősorban abban fejeződnek ki, hogy a második világháború óta szinte állandósult mezőgazdasági termékhiány megszűnőben van, s helyette mind több terméknél a megtermelt termékek *értékesítésének problémái* lépnek az előtérbe. Mezőgazdaságunk csak akkor tudja fenntartani versenyképességét, ha csökkenti a termelés költségeit és fokozza gazdaságosságát. Zöldség-, gyümölcs-, tejtermék-, baromfi- és tojáskivitelünk jelenlegi színvonala is csak akkor tartható fenn, ha csökkentjük az előállítási költségeket, nem is beszélve az export növeléséről. Ezért mezőgazdasági nagyüzemeinkben ez a közeljövő egyik legfontosabb feladata. A versenyképesség biztosításában, az önköltség csökkentésében természetesen a forgalmazó és feldolgozó kereskedelmi és élelmiszeripari vállalatoknak is bőségesen van tennivalójuk.

5 Az 1968. évi tapasztalatok arra is utalnak, hogy a közeli évek agrárpolitikai céljai világosak s megvalósításuk módszere egyértelmű: *az új gazdasági mechanizmus következetesebb alkalmazása.* A céljaink eléréséhez szükséges közgazdasági környezet — az anyagi ösztönzők, az ár- és jövedelemszabályozás — megfelelőek, a tervezett termelésfejlesztés műszaki és anyagi megalapozása lényegében megvalósítható. A jól bevált feltételeken és módszereken nem kell változtatnunk, s ezt a gyakorlatot követjük most is, amikor az első év tapasztalatai alapján úgy értékeljük, hogy *az új gazdasági mechanizmusnak a mezőgazdaságra vonatkozó alapelvei és módszerei lényegében beváltak,* ezeket kell stabilizálnunk, és a harmadik ötéves terv végéig csak a jelentkező kisebb kiigazításokat szükséges elvégeznünk.

Alapelveinknek megfelelően 1969-re csak a *vágójuh* és a *vágócsirke termelői árán változtattunk.* (Az elsőt emeltük, a másodikat csökkentettük.) Az állami támogatás rendszerében pedig a szarvasmarhatartás és a gépjavítás feltételein módosítottunk. Néhány kisebb módosítást tettünk még az adó és a hitel feltételeiben, továbbá olyan gazdálkodást szabályozó intézkedéseket hoztunk, amelyek *növelik a mezőgazdasági üzemek önállóságát és erősítik a vállalati gazdálkodás elemeit.*

3

A múlt év tapasztalatai arra is figyelmeztetnek, hogy néhány alapvető kérdéssel az eddiginél intenzívebben kell foglalkoznunk.

1 Az egyik nagyobb figyelmet igénylő terület a *beruházások piaca.* A népgazdasági tervben előirányzott fejlesztési célokhoz mérten a mezőgazdaságnak általában rendelkezésére állnak a szükséges anyagi és műszaki eszközök. A beruházási javak piacán, illetve az anyagi és műszaki fejlesztés terü-

Digitized by Google

letén mégis *tapasztalhatók feszültségek.* A mezőgazdasági üzemek ugyanis szeretnék a gazdaságirányítás új rendszerében az eddiginél gyorsabban korszerűsíteni és bővíteni termelésüket. Ez kedvező jelenség; az üzemek beruházási igényei azonban az utóbbi években 50 százalékkal, sőt ennél is nagyobb mértékben *meghaladják a lehetőségeket.* A múlt évinél jelentősen nagyobb volumenű beruházásra országosan nincsen lehetőség. Ezért minden erőnkkel azon fáradozunk, hogy a rendelkezésünkre álló eszközöket azokon a területeken használjuk fel, ahol a legnagyobb szükség van rájuk. Emellett azokról a kapacitásokról sem mondhatunk le, amelyek talán már nem eléggé korszerűek ugyan, de amelyeknek üzemeltetése elengedhetetlenül szükséges a mezőgazdasági termeléssel szemben támasztott igények kielégítéséhez. Ez — többek között — azt jelenti, hogy pl. még hosszú ideig nem lesz mód arra, hogy minden korszerűtlen állati férőhelyet újjal cseréljünk fel. Ugyanilyen okból a háztáji és egyéni gazdaságok állatitermék-termeléséről sem mondhatunk le.

Milyen elveket kívánunk érvényesíteni a beruházási politikában?

a) Elsősorban arra törekszünk, hogy olyan beruházások valósuljanak meg, amelyek *segítik és biztonságosabbá teszik a megtermelt termékek veszteségmentes felhasználását.* Ezért növeljük az őszi betakarítási munkák gépesítésének ütemét, siettetjük a tárolás korszerű rendszerének kialakítását, illetve továbbfejlesztését.

b) Nagyobb gondot fordítunk a *már meglevő termelőberendezések kompletté tételére.* Ennek során különösen fontos a nagyüzemi szőlő- és gyümölcsültetvények kiegészítő és járulékos beruházásainak fokozatos megvalósítása. E nélkül nagy veszteségek érhetnek bennünket. Hasonlóképpen az állattenyésztő telepek korszerűsítése és megfelelő technológiai berendezéssel való ellátása is sürgős megoldásra vár. Ezek mellett a dolgozók szociális, munka- és egészségvédelmi igényeinek kielégítése is fontos része mezőgazdaságunk anyagi és műszaki megalapozásának.

c) Megkülönböztetett gondot fordítunk az állattenyésztés két fő ágának: *a szarvasmarha- és sertéstartásnak korszerűsítésére* és gyorsabb ütemű fejlesztésére. A hús, a tej és a tejtermékek termelésének növelése érdekében a szarvasmarhatartás fejlesztése továbbra is és előreláthatóan még hosszú ideig megkülönböztetett állami támogatást és anyagi ösztönzést igényel. A nagyüzemi szarvasmarha-állományt gyorsabb ütemben kívánjuk növelni, hogy ellensúlyozzuk a háztáji tehénállománynak csak mérsékelhető, de meg nem állítható csökkenését.

A sertéshústermelés növelésére kidolgozott programunkat közvéleményünk ismeri, s a tervek végrehajtásáért sok nagyüzemünk már tett eredményes intézkedéseket. A további siker elsősorban attól függ, milyen ütemben modernizáljuk és szereljük fel alkalmas technológiai berendezésekkel meglevő és korszerűsíthető sertéstartási épületeinket, illetve miként használjuk fel hatékonyan meglevő beruházási lehetőségeinket arra, hogy új, korszerű telepeket építsünk.

A mezőgazdaság *gépesítésének* fejlesztése nemcsak új, eddig kézi munkára alapozott munkafolyamatok gépesítését kívánja meg, hanem a már gépesített munkafolyamatok eszközeinek állandó korszerűsítését is. Termelőüzemeink egy része ma — vélt gazdaságossági okokból — olyan elavult erőgépeket és munkagépeket is üzemben tart, amelyek sem a munka termelékenyebbé tételét, sem a korszerűbb termelési módszerek bevezetését nem segítik. Ugyanakkor a gépkereskedelem raktáraiban nagy készletek halmozódtak fel, s félő, hogy ezek a gépek már a raktárakban korszerűtlenné válnak. Sajnos, a gépjavítás állami támogatási rendszere is a korszerűtlenné vált eszközök időn túli

Digitized by Google

üzemben tartására ösztönözött. Ezt már felülvizsgáltuk és módosító intézkedéseket tettünk. A következő egy-két évben olyan támogatási rendszerre kívánunk áttérni, amely hatékonyabban ösztönzi műszaki fejlesztésre a termelőüzemeket.

e) Beruházási politikánkban is kedvező változást hozott az új gazdasági mechanizmus, amelynek alapján a mezőgazdasági üzemek *mindinkább a maguk alapjaiból fedezik a fejlesztéshez szükséges anyagi eszközöket, s maguk döntenek ezek felhasználásáról.* Ez az út helyesnek bizonyult. Minden gazdaságnak elemi érdeke, hogy üzemében kialakítsa az elosztásnak, a munkadíjazásnak, a személyes jövedelmeknek és a felhalmozásnak, a termelés fenntartásának és fejlesztésének, a meglevő anyagi eszközök felhasználásának helyes arányát. Ezzel érhető el, hogy az üzem jövedelmének növekedéséből arányosan részesítsék a többletet elérő dolgozókat, de az üzem gazdálkodásának fejlődését biztosító felhalmozásról is gondoskodjanak a jövő érdekében. A beruházások gazdaságosabbá tételéhez még jobban igénybe vesszük a helyi lehetőségeket, a helyileg előállítható építőanyagokat, a saját kivitelezési kapacitást.

A beruházási piac egyensúlyzavarai mellett a másik nagyobb figyelmet érdemlő kérdés az *üzemi tevékenység bővítése.* Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a mezőgazdasági üzemek újabb élő- és holtmunka-ráfordítással növeljék a termelésüket és termékeik értékét. Az üzemek közötti társulások útján alapot ad az anyagi eszközök további egészséges koncentrációjára, valamint a termelő, felvásárló, feldolgozó üzemek és vállalatok érdekeinek összehangolásán felépülő vertikumok kialakítására. Mezőgazdasági nagyüzemeink már megtették az első lépéseket a kiegészítő tevékenység előnyeinek kihasználására, s ennek eredményei biztatók. Az 1964. évi 2 milliárd forint kiegészítő-üzemi termelési érték megkétszereződött. Az összességében egészséges kibontakozás mellett azonban helyenként eltorzulások is mutatkoznak. Ezeket már kialakulásukkor meg kívánjuk akadályozni, ugyanakkor azonban ösztönzünk és segítünk minden helyes kezdeményezést, amely előmozdítja agrárpolitikánk következetes megvalósítását.

Milyen elvek érvényesítésére van szükség ezen a területen?

a) Az első alapvető feltétel az, hogy a kiegészítő üzemi tevékenység ne homályosítsa el, hanem *támassza alá az üzem fő feladatát, a mezőgazdasági termelést.* Ezért az olyan szolgáltató tevékenységeknek a kibontakoztatása indokolt, amelyek biztonságosabbá és gazdaságosabbá teszik a mezőgazdasági termelést, s az üzem dolgozói vagy a helyi lakosság igényeinek kielégítését szolgálják.

b) A másik fontos elv, hogy az *üzem termékei felesleges közvetítő szervek kikapcsolásával, közvetlenül jussanak el a fogyasztókhoz,* illetve újabb élő- és holtmunka-ráfordítással növeljék a mezőgazdasági nyerstermékek értékét. Ez a tevékenység az egyszerű kereskedelmi árumanipulációtól — az osztályozástól, csomagolástól — a fél- és késztermékgyártásig terjedhet.

c) Fontos az is, hogy a nagyüzem biztosítsa dolgozóinak a termelőszövetkezeti tagoknak és az állami gazdasági dolgozóknak *folyamatos foglalkoztatását* a mezőgazdasági munka idényszerűségének csökkentése érdekében.

d) Természetesen fontos, hogy a tevékenységi kör bővítése a felmerülő igények gazdaságos kielégítését szolgálja, és jövedelmező legyen a mezőgazdasági nagyüzem számára. Nem szabad ezenkívül megfeledkezni arról sem, hogy a mezőgazdasági üzemek *ipari jellegű* melléktevékenysége csak kiegészítője az ipar kapacitásának. Ezért olyan irányban kívánjuk ösztönözni mezőgazdasági üzemeinket, hogy elsősorban azokon a területeken fejtsenek ki kiegészítő tevékenységet, amelyeken *iparunk nem tudja kielégíteni az igényeket.*

Digitized by Google

e) Az üzemi tevékenység bővítésének az a célja, hogy elsősorban az egy-egy üzemen belül meglevő lehetőségeket és kapacitásokat használják ki. Hogy azonban a tevékenységi kör korszerű és versenyképes legyen, ahhoz olykor indokolt több üzem társulása. Ennek nagyon hasznos gyakorlata alakult már ki eddig is. Ilyenek pl. a forrólevegős szárítás, vagy a komplex sertés- és baromfitelepek létesítésére alakult gépjavító és építő társulások. Ma is és a jövőben is helyesnek és szükségesnek tartjuk tehát az egymáshoz vertikálisan kapcsolódó termelőüzemek, kereskedelmi és feldolgozó vállalatok *kooperációinak* kibontakozását. Azért is helyes ez, mert bebizonyosodott, hogy a mi viszonyaink között ilyen keretek között megoldható a vertikumban egymáshoz kapcsolódó üzemek érdekeinek egyeztetése. Erre máris vannak gyakorlati példák, például a konzervgyárak és a mezőgazdasági üzemek közötti nyersanyag-előkészítési és félkésztermék-gyártási kooperációk, vagy a termelőüzemek és kereskedelmi vállalatok között manipulációs és raktározási munkamegosztás, illetve összehangolás. Ezek egyben arra is utalnak, hogy *még csak a kezdetén vagyunk a nagyüzemi tevékenységi kör bővítésének*, s számos lehetőség kiaknázása még a jövő feladata. Csaknem minden mezőgazdasági üzemnek megvan a lehetősége tevékenységi körének további bővítésére, de a helytelen, a mezőgazdasági termelés céljaitól idegen eltorzulásoknak nem szabad utat engedni.

3 Az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel a *termékforgalmazás*. A mezőgazdasági termékforgalom 1968-ban lényegében az új gazdaságirányítási rendszernek megfelelően folyt. A múlt évi áruforgalom jobban kifejezte a termelőüzemek elgondolásait, illetve az egyes értékesítési formák és irányok jövedelmezőségének alakulását. Az értékesítés *fő iránya* az állami és szövetkezeti kereskedelem maradt, ugyanakkor az előző évekét meghaladó ütemben fejlődött a mezőgazdasági nagyüzemek közvetlen áruértékesítése. Szélesedett a mezőgazdasági nagyüzemek, a különböző nagy fogyasztók (szociális intézmények, üzemi konyhák, honvédség) a kiskereskedelmi, vendéglátóipari, üzemélelmezési vállalatok és egyéb szervek közötti árukapcsolat is. A nagyobb arányú kiszélesedésnek erős akadálya, hogy egy-egy mezőgazdasági nagyüzemnek nincs elegendő áruválasztéka ahhoz, hogy nagy fogyasztó, felhasználó és viszonteladó szerveket kiszolgáljon. A többcsatornás értékesítési rendszer bevált, s jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fogyasztók mennyiségileg, minőségileg és a választék tekintetében is jobban legyenek ellátva. A közeljövőben — már az idén is — még gyorsabb fejlődésre számíthatunk ezen a területen.

4 Agrárpolitikánk kialakításában, a mezőgazdasági termelés fejlesztésében az egyik nagy probléma az, hogy megszilárduljon, fokozatosan és egyenletesen fejlődjön az *átlagosnál kedvezőtlenebb természeti és közgazdasági körülmények között dolgozó nagyüzemek gazdálkodása.*

a) Ezek az üzemek a termelőszövetkezetek területének egynegyedét ölelik fel és az árutermelésnek 15 százalékát adják. Ez az arány azt mutatja, hogy a népgazdaság nem mondhat le ezen területek termékeiről. Emellett az ezeken a tájakon élő emberek jelentős részének a foglalkoztatása sem oldható meg másként.

Ezeken a területeken azonban az egy holdra fordított termelési költség 25—30 százalékkal nagyobb, a holdankénti termelési érték pedig általában 20—30 százalékkal kisebb, mint az átlagos adottságú területeken. Az agrárpolitikában kialakított *átlagos közgazdasági feltételekkel*, nem lehet ezeken a tájakon jövedelmező gazdálkodást folytatni, illetve megfelelő személyi jövedelmet elérni. Ezért agrárpolitikánkban megkülönböztetett figyelmet fordítottunk a kedvezőtlen természeti adottságú mezőgazdasági termelőüzemek támogatására. Az emlékezetes 3004-es kormányhatározatok elsősorban a jövedelemkiegészítést és — kisebb mértékben — a termelés növelésére való ösztönzést szolgálták.

Digitized by Google

Kétségtelen eredményeik mellett azonban a kitartottság érzetét keltették parasztságunk egy részében, és kevéssé növelték a termelés fejlesztésének és a gazdálkodás megszilárdításának anyagi alapjait.

b) A gazdaságirányítás új rendszerében jelentősen továbbfejlesztettük a mostoha természeti és közgazdasági körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezetek *állami támogatási rendszerét.* Ennek az az alapelve, hogy az állam hosszantartó támogatást nyújt ezeknek a termelőszövetkezeteknek, mert a gazdálkodás javításával nem lehet évről évre ellensúlyozni a kedvezőtlen természeti és közgazdasági viszonyokat. Ugyanakkor indokolt, hogy a támogatás rendszere olyan legyen, amely többtermelésre ösztönöz, és ennek elérése végett automatikusan megadja az állami támogatást. Az új rendszer kialakítását és érvényesítését hathatósan segítette, hogy a bevezetést megelőzően hitelrendezés történt, s az állam törölte a kedvezőtlen körülmények között gazdálkodó szövetkezetek hosszú és középlejáratú hiteleinek háromnegyedét. Emellett az 1968. január 1-vel bevezetett új földadórendszer 25 százalékkal csökkentette ezeknek az üzemeknek a földadóját.

Az új, megkülönböztetett támogatási rendszer fő előnye, hogy a pénzügyi tervektől függetlenül *három évre azonos szintű dotációt biztosít* az objektív okok miatt támogatásra szoruló szövetkezeteknek, és a szövetkezet előző évi veszteségének rendezését különválasztja az adott év jövedelmét kiegészítő dotációtól.

c) Az eddigi tapasztalatok szerint az árutermelés arányában juttatott *árkiegészítés rendszere vált be a leginkább.* Ebbe a rendszerbe tartozik a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezeteknek csaknem kétharmada. Természetesen az egész rendszer átfogó értékelése és továbbfejlesztése a negyedik ötéves terv előkészítésének és közgazdasági ösztönzői kialakításának a feladata lesz.

Ahhoz azonban, hogy a kedvezőtlen adottságú szövetkezetek minél jobban hasznosítsák a megkülönböztetett állami támogatást, tovább kell fejlesztenünk ezeknek a termelőüzemeknek a szervezettségét és egész gazdálkodásuk rendszerét. Ezért nagyon fontos feladatnak tekintjük azt, hogy ezek a szövetkezetek jobban igazítsák hozzá körülményeikhez termelési szerkezetüket és gazdálkodási rendszerüket. Olyan termelési ágakkal foglalkozzanak, amelyek a viszonyaik között a legnagyobb jövedelmet biztosítják, még akkor is, ha ez a termelés extenzív irányú átalakításával jár. A termelés növelése érdekében még inkább élniük kell az üzemi tevékenységi kör gazdaságos kiterjesztésének lehetőségeivel, annál is inkább, mert éppen természeti adottságaik (erdészet, mészégetés, kőtermelés) nyújtanak lehetőséget erre. Helyenként a helyes termelési szerkezet és gazdálkodási rendszer megvalósítása után is az lesz a helyzet, hogy bár minden lehetőséget kihasználtak, a kialakítható mezőgazdasági termelés nem tud majd megfelelő foglalkoztatást és megélhetést adni az ott élő embereknek. Ebben az esetben indokolt, hogy az ipartelepítés, vagy a tervszerű munkaerőgazdálkodás oldja meg a feleslegessé vált munkaerő megfelelő foglalkoztatását.

A gyenge természeti adottságú mezőgazdasági üzemek gazdálkodásának kérdése még hosszú ideig agrárpolitikánk fontos problémája marad. Ezek az üzemek megkülönböztetett támogatás nélkül nem fejleszthetik gazdálkodásukat, e nélkül szorgalmas, hozzáértő munkával sem biztosíthatnak maguknak az itt élő emberek megfelelő jövedelmet.

5 Bár legfontosabb tennivalónk az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek erősítése, gazdálkodásuk korszerűsítése, emellett és ezzel összhangban továbbra is nagy figyelmet fordítunk a *háztáji és kisegítő gazdaságok termelésének fenntartására és a lehetőség szerinti fejlesztésre.* Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk, hogy még 1968-ban is az egyéni, háztáji és kise-

Digitized by Google

gítő gazdaságok adták a mezőgazdaság termelésének kerek egyharmadát, árutermelésének pedig majdnem egyötödét. Céljaink eléréséhez tehát szükségünk van ezeknek a gazdaságoknak a termelésére. A háztáji gazdaságokkal kapcsolatos politikánk alapelve és módszere a jövőben sem változik. Ennek lényege az, hogy a szövetkezeti nagyüzemek fejlesztése az elsődleges ugyan, de a háztáji gazdaság a szövetkezeti gazdálkodásnak szerves része, azzal összhangban kell ezt fejleszteni, s megadni neki a gazdálkodás fenntartásához szükséges állami és üzemi támogatást.

A mezőgazdasági termelés egyenletes fejlesztésének fontos feltétele, hogy a műszaki és anyagi alapok fokozatos növelésével *a szakmai felkészültség is emelkedjen.*

Mezőgazdaságunkban jelentősen nőtt a szakmai igényesség és a szakmai felkészültség is. Most és a jövőben is, a mezőgazdaságban az *egyik leghatékonyabb befektetés a szellemi ráfordítások növelése.* Megvan erre az oktatási bázisunk, hiszen évenként mintegy 800 mezőgazdasági mérnök, 1000 felsőfokú technikus, 2000 középfokú képesítésű szakember és 6000 szakmunkás kerül ki szakoktatási intézményeinkből. Arra ösztönözzük termelőüzemeinket, hogy az eddiginél jobban hasznájak fel céljaink megvalósítására ezt a szellemi kapacitást. Egyetlen olyan mezőgazdasági nagyüzem sincs ma országunkban, amelyben a termelési feladatok és az üzemben összpontosult anyagi és műszaki értékek ne igényelnék a mérnöki, de legalábbis technikusi irányítást. A közeli jövő célja csak az lehet, hogy *minden üzemben* érvényesüljön a mérnöki üzemi szakirányítás, a szakágazatokban a szakmérnöki és szaktechnikusi munka, a technikailag és technológiailag igényes munkaköröket pedig szakmunkások töltsék be.

Örvendetes, hogy termelőüzemeink vezetői és szakemberei megértik és elfogadják pártunk és kormányunk agrárpolitikáját, saját ügyüknek tekintik az új mechanizmus bevezetését, a szocialista mezőgazdaság fejlesztését. Nagy többségük alkalmasnak bizonyult a vállalati gazdálkodás irányítására, s egyre nagyobb önállósággal és hozzáértéssel végzi munkáját. Azt is tudjuk és tapasztaljuk, hogy országunkban még soha nem volt nagyobb lehetőségük a szakembereknek szaktudásuk kibontakoztatására, mint most, s ez további lehetőségek forrásának tekinthető

Pártunk és kormányunk helyes és következetes agrárpolitikáját megvalósítva mezőgazdaságunk figyelemreméltó eredményeket ért el a termelés fejlesztésében, társadalmunk igényeinek kielégítésében és a parasztság életszínvonalának javításában. A siker alapja az volt, hogy parasztságunk, mezőgazdaságunk dolgozói helyeslik és a magukévá tették ezt a politikát. A következő időszak még nagyobb feladatai megoldásának, a szocialista mezőgazdaság újabb sikereinek is ez a legfőbb alapja.

Azok a technikai szervezési tapasztalatok, melyeket a magyar proletárdiktatúra gazdaságpolitikája szerzett, azok az eredeti szervezeti formák, melyeket létrehozott, igen nagy pozitív értékkel bírnak minden szocialista gazdaságszervezésben, és ha súlyos hibákat követtünk el abban, hogy ezeket a szervezeteket nem töltöttük meg proletár osztálytartalommal, hogy túlságosan a dolgokat szerveztük és nem a proletariátust a gazdaság szervezésére, ez is értékes tanulságul kell, hogy szolgáljon.

(Lengyel Gyula, 1929.)

Digitized by Google

Dr. Kulcsár Kálmán:

A szociológia társadalmi funkciója és a politika

A szociológián kívül aligha találunk még egy tudományt, amelynek tárgyáról, létindokairól és társadalmi funkciójáról ma is, fejlődésének egy százada után oly sok vita folyna. A vitatott kérdések természetesen összefüggenek egymással, mert a szociológia létindokai közvetlenül funkciójával: a társadalom számára betöltött funkciójával kapcsolatosak. A szociológia önarcképe is sokféle, s a szociológia funkcióiról szóló megállapítások — az e kérdéssel foglalkozó tudósok és tudománypolitikusok társadalmi helyzetétől, a társadalomban betöltött vagy betölteni kívánt szerepétől stb. függően — átfogják a C. W. Mills által bürokratikusnak nevezett funkciótól a kritikai funkcióig, tehát az adott társadalomvezetés manipulatív céljait kiszolgáló szereptől a társadalomvezetéssel szemben álló ellenzéki pozícióig a lehetséges, illetőleg vállalni kívánt funkciók egész sorát. A két szélsőség között persze sokfajta átmenet van, s a történeti-társadalmi szituációtól, az adott társadalom történeti és szociológiai hagyományaitól stb. is függ az, hogy egy-egy társadalomban és időszakban a skála melyik pontján jelölik ki a szociológia funkcióját e tudomány művelői, illetőleg melyik lehetséges funkcióját hangsúlyozzák.

1 A szociológia társadalmi funkciójáról szólva nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy — jóllehet szubjektív elemek is szerepet játszanak az erre vonatkozó megállapításokban, a szociológia valamelyik lehetséges funkciójának művelői által való „vállalásában", s ezek a szubjektív elemek nem közömbösek az eredmény szempontjából sem — *a szociológia tényleges funkcióit és érvényesülésének kereteit* egy társadalomban és egy történeti szituációban mégis *objektív viszonyok határozzák meg.* Elsősorban nem az a kérdés tehát, milyen funkciót vállalnak, vagy vélnek vállalni a szociológusok — bár természetesen ez sincs hatás nélkül a szociológia arculatának alakulására és arra, hogy hogyan bontakozik ki a szociológia objektíve lehetséges és szükséges funkciója —, hanem az, hogy a szociológiának *milyen funkciója következik* az adott társadalom viszonyaiból, vagy *milyen funkció kibontakozását teszik lehetővé* ezek a viszonyok. (Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy e lehetőség megvalósítása is sok tekintetben függ a társadalmi viszonyok objektivitásához képest szubjektív tényezőktől, például tudománypolitikai meggondolásoktól, a szociológia művelőinek szubjektív szándékaitól, a szociológia funkciójának betöltésére való alkalmasságuktól stb.)

A polgári szociológia megszületését és fejlődését egy csaknem minden képviselőjénél többé-kevésbé kimutatható sajátos illúzió kísérte. Ennek az illúziónak a lényegét úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a szociológia *a társadalomalakítás tudománya,* hogy a szociológia segítségével meghatározott irányban befolyásolható a társadalom fejlődése, vagy legalább a szociológia kibontakoztatása révén megoldhatóvá válnak a társadami problémák. Ennek az álláspontnak a magva sokféleképpen jelentkezett a polgári ideológia fejlődésében; például abban az elképzelésben, amely szerint a társadalmi problémák intellektuális zavar következményei, tehát meg is oldhatók az intellektus segítségével, vagy

Digitized by Google

jogszabályi úton rendezhetők, az érdeköszeütközések pedig viták útján, racionális alternatívák elfogadásával feloldhatók. Ezt az illúziót fejezik ki — a szociológiai gondolkodás logikája ellenére (hiszen éppen ez a gondolkodás van hivatva a társadalmi jelenségek, viszonyok, érdekek valódi természetének, hatásának stb. feltárására) — Lester Ward ismert szavai is: „Legyen minden törvényhozó szociológus". Ez a szociológia iránti nagy illúzió elsősorban az Egyesült Államokban vert gyökeret. Itt, a társadalmi-történeti fejlődés sajátos viszonyai következtében, a racionális társadalomalakítás lehetőségébe vetett optimista hit — amely a legkülönbözőbb elnöki programokban is kifejeződik — máig is táplálja az „alkalmazott felvilágosodás" illúzióját. Igen érdekes, bár itt nem részletezhető körülmény, hogy az európai szociológiában a racionális társadalomalakításba vetett ilyen optimista hit tulajdonképpen mindig szkepticizmussal is párosult. Az európai szociológia ugyanis — társadalmi-történelmi gyökereinek bizonyos fokig eltérő volta és intellektuális megalapozottságának, hagyományainak sajátosságai következtében — általában nem tévesztette szeme elől például azt, hogy az ember lényében irracionális sajátosságok is vannak, vagy — ami ennél szociológiai szempontból jóval fontosabb —, hogy ellentmondásos érdekű osztályok, rétegek és csoportok léte a társadalomban a tudományos társadalomalakítás lehetőségét is korlátozza. Így többé-kevésbé még azok a szociológusok is látták ennek az eszköznek a korlátozott voltát, akik a társadalomalakítás eszközének fogták fel tudományukat. (Ha pedig nem látták, mint pl. Comte, akkor végül is misztikus elképzelések útvesztőibe kerültek.) Mindezek a felismerések természetesen inkább megalapozzák a szociológia aktivitását a társadalom irányában, mint a társadalomalakítás optimista igénye.

A szociológia társadalomalakító funkcióját azonban csak akkor lehet ilyen optimista módon felfogni, ha figyelmen kívül hagyjuk a társadalom hatalmi struktúrájának, politikai viszonyainak feltételeit, és a szociológiát mint társadalomtudományt nem csupán kívül helyezzük a társadalom érdekviszonyain, hanem olyan racionális cselekvési alternatívákat nyújtó tudományként fogjuk fel, amelyeknek elfogadását és politikai cselekvéssé válását már pusztán racionalitásuk is szinte kétségtelenné teszi. Ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy magának a szociológia tudásanyagának a fejlődéséhez is a társadalom struktúrája szabja meg a feltételeket, akkor is világos, hogy a szociológia által kidolgozott fejlődési alternatívák valamelyikének az elfogadása és a gyakorlatba való átvitele, a szociológiai tudásanyag olyan mértékű felhasználása, amely már társadalomalakításnak tekinthető, csak *politikai* értékelésen és tevékenységen keresztül történhet meg. A politikai tevékenység *érdekekhez kötöttségéről* talán nem szükséges bővebben szólnunk, s azt is felesleges fejtegetnünk, hogy a politikai tevékenység ma már jórészt *szervezeti* keretek között zajlik, aminek ismét csak sajátos kondicionáló ereje van. Talán csak arra emlékeztetjük az olvasót, hogy a politikai értelem — amint *Marx* már korai írásaiban utalt erre — maga is sajátos, bizonyos korlátokat magában foglaló értelem: „A politikai értelem éppen azért *politikai értelem*, mert a politika korlátain *belül* gondolkodik... A politika elve az *akarat*. Minél egyoldalúbb, vagyis minél kiteljesedettebb a *politikai* értelem, annál inkább hisz az akarat *mindenhatóságában*, annál inkább vak az akarat *természeti* és szellemi *korlátaival* szemben, annál képtelenebb tehát felfedni a szociális fogyatkozások forrását." (Marx—Engels Művei, I. köt., Budapest, 1957. 401—402. old.)

Jóllehet Marx a francia forradalmat jelölte meg a politikai értelem klaszszikus időszakaként, de ha ezzel azt is jelezte volna, hogy a politikai értelemnek a társadalmi fogyatékosságok felismerésében álló korlátai is ekkor jutot-

Digitized by Google

tak leginkább kifejezésre (legalábbis az addigi történelem során), jellemzésének magva akkor is általánosabb érvényű, s ezt maga sem korlátozta a francia forradalom időszakára. Az eltelt évszázad ugyanis világosan bizonyítja a politikai keretek jelentőségét a társadalomtudomány felhasználásában, a „szociális" fogyatékosságok" forrásainak felfedezésében és még inkább ezek kiküszöbölésében; hiszen azóta a tőkés társadalom osztálystruktúrájára épült politikai és hatalmi viszonyok és az ezeket kifejező uralkodó politikai akarat igen *szűk körre szorították a szociológia társadalomalakító funkciójának érvényesülését*, amelyet az alapvető társadalmi viszonyok amúgy is korlátoznak. Így a mai polgári szociológiát tekintve ez a társadalomalakító funkció valóban nem több a Mills által találóan bürokratikusnak nevezett funkciónál, azaz a társadalom legkülönbözőbb területein és szervezeteiben — a politikai rendszertől a termelő üzemekig — felmerülő praktikus problémák megoldásához nyújtott segítségnél. A polgári szociológiának e funkcióját tehát nagyjából abban a körben határozhatnánk meg, amelyet Oszipov a következőkben állapított meg: a polgári társadalom ösztönös, társadalmi méretekben nem ellenőrizhető fejlődésmenete egészében racionális szervezettel és egyes részeinek viszonylag sikeres funkcionálásával párosul. (Voproszi Filoszofii, 1962. 8. sz., 121—122. old.) A polgári szociológia általában ennek a racionális szervezetnek a működését segíti, és a részjelenségek megismerésére, a részproblémák megoldásának előmozdítására törekszik.

A politikai értelem marxi jellemzése azonban más vonatkozásban is szolgálhat azóta ugyancsak beigazolódott tanulsággal. Mégpedig azzal, hogy a politikai értelem és akarat vak *lehet* ugyan a maga korlátaival szemben (bár természetesen nem mindig és főleg nem mindig azonos mértékben vak), de ezek a korlátok eleve benne rejlenek egyrészt a politikai értékelés folyamatát kondicionáló tényezőkben, másrészt abban a közegben, amelyben a politikai tevékenység realizálódik. A politikai értékelés lényeges tényezőjét jelentő érdekkötöttség pl. mindenképpen objektív jellegű, jóllehet nagyon sok körülmény hat közre az érdek felismerésében, mint ahogyan a politikai tevékenység számára a maguk sokrétűségében adottak és nem minden vonatkozásban alakíthatók azok a társadalmi viszonyok is, amelyekben e politika megvalósul.

2 Az elmondottak alapján önkéntelenül is felvetődik az a kérdés, hogy a szocialista társadalom viszonyai között a marxista szociológia kibontakozásával összefüggésben megjelent-e az említetthez hasonló vagy más illúzió, illetőleg, hogy objektíve milyen funkciót igényelnek a marxista szociológiától, vagy tesznek lehetővé számára a szocialista társadalom viszonyai.

A polgári szociológia helyzetével szembeni különbségként azt máris megállapíthatjuk, hogy a szocialista társadalom viszonyai *objektíve* nem akadályozhatják a társadalom egészére, a társadalmi jelenségek természetére, tehát a szociológia alapproblémáira vonatkozó tudásanyag kialakulását, fejlődését és olyan elméleti általánosítását, amely a valóság lényeges elemeit tükrözve egyúttal a résztársadalmi jelenségek eredményt ígérő kutatását, az így szerzett tudás pedig a további elméleti általánosítást is lehetővé teszi. A szocialista társadalom tehát *objektíve kedvező feltételeket teremt* a szociológia fejlődéséhez, még akkor is, ha egy időszak sajátos jelenségeivel összefüggő szubjektív tényezők időlegesen megakasztották vagy megnehezítették ezt a fejlődést. Minthogy a szocialista társadalom objektív fejlődéséhez képest szubjektívnek, időlegesnek tartjuk azokat a jelenségeket, amelyek a marxista szociológia fejlődését akadályozták, nehezítették, s maradványaikban még ma is nehezítik — állíthatjuk,

Digitized by Google

hogy ma kedvezők a körülmények a szociológia kibontakozása számára, s perspektivikusan egyre kedvezőbbé válnak.

Milyen funkció kibontakozását igénylik és teszik lehetővé ezek a viszonyok és feltételek a marxista szociológia számára? Annak az igénynek a megvalósítását-e, amellyel a polgári szociológia indult, és amely illúziónak bizonyult? Abban jelölhető-e meg a marxista szociológia funkciója a szocialista társadalomban, hogy „kidolgozza" e társadalom lehetséges fejlődési irányait, ily módon mintegy hosszú távra előírva a politikai cselekvés lehetséges alternatíváit? Vajon végül is a társadalom tudományos irányítása volna-e a marxista szociológia funkciója a szocialista társadalomban?

Ha a marxista szociológia kibontakozásának körülményeit és megtett útját vizsgáljuk, a szocialista társadalom megteremtése előtti időszakban kettős sajátosságát figyelhetjük meg. Egyrészt azt, hogy miután az adott társadalmi viszonyok korlátai nem kötötték, képes volt feltárni a társadalom, a társadalmi viszonyok valóságát, megállapítani a mozgató, a meghatározó tényezőket, felismerni a társadalmi jelenségek természetét. Másrészt azt, hogy a munkásmozgalom fejlődésével együtthaladva, azoknak a társadalmi problémáknak a megismerésére koncentrálódott, amelyek a forradalmi mozgalom időszerű feladataival függtek össze. Sok példát idézhetnénk erre, hadd utaljunk azonban most csupán egy megállapításra, amelyet fejtegetéseink szempontjából különösen jelentősnek tartunk. *Lenin* ugyanis már „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című művében megállapította, hogy „a társadalmi-gazdasági viszonyok összességét mint e különböző érdekeket követő és különböző történelmi szerepet betöltő csoportok kölcsönös viszonyának eredményét" kell felfogni (Lenin Összes Művei, 3. köt., Budapest, 1964. 559. old.); ebből a megállapításból pedig logikusan következett ezeknek a „csoportoknak" történeti és érdekkötöttségükkel együttes vizsgálata, történeti szerepükhöz és érdekeihez való viszonyuk tudatosságának elemzése, s ezen alapultak azután a „Mi a teendő?" nagy jelentőségű, immár politikai következtetéseket is levonó megállapításai.

A marxista társadalomelmélet klasszikusai egyben a munkásmozgalom klasszikusai is voltak; *a marxista szociológia fejlődése a munkásmozgalom politikai gyakorlatából bontakozott ki,* azoknak a viszonyoknak a feltárásából, amelyek között a munkásmozgalom élt és amelyeknek ismerete a munkásmozgalom helyes stratégiájának, taktikájának, politikai döntéseinek kidolgozása szempontjából szükséges volt. De előírta-e vajon a marxista szociológia — még akkor is, amikor a társadalomtudós és a politikai vezető ugyanaz a személy volt — a mozgalom által követendő politikai vonalat? Azt hisszük, erre a kérdésre már itt is „nem"-mel válaszolhatunk. A marxista szociológia politikát formáló tudomány volt és maradt is, abban az értelemben, amelyben a társadalom jelenségeit tanulmányozó tudományok nagy része az, vagyis azzal, hogy a társadalom jelenségeiről adott *ismereteivel közrehat vagy közrehathat a politikai irányvonal kialakításában.* Az is természetes, hogy ebben az értelemben is kiemelkedik a többi társadalomtudomány közül, hiszen a társadalmi jelenségeknek nem egy-egy oldalát vizsgálja a maga sajátos szempontjai szerint — mint a társadalomtudományok jó része — hanem *a jelenségek összességét,* társadalmi meghatározottságával, összefüggéseivel, belső struktúrájával és funkciójával együtt. Az általa adott ismeretek tehát a politikai tevékenység szempontjából — amelynek lényegét és jelenségeit egyébként ugyancsak a szociológia tárja fel, más tudományokkal együtt — általában fontosabbak, mint pl. azok, amelyeket a néprajztudomány ad, de nem mindig és nem egyértelműen fontosabbak, mint pl. a történettudomány által adottak, vagy, mint — és ezt külön aláhúznám — a közgazdaságtudományok eredményei. A politika és a

Digitized by Google

szociológia viszonya tehát végső soron a politika és a tudomány viszonya, s ezt az általánosabb síkot semmiképpen sem téveszthetjük szem elől szűkebb problémánk tárgyalásakor.

A politikai tevékenységnek, a politikai döntésnek — hacsak nem szélsőségesen szubjektív, s így perspektivikusan mindenképpen helytelennek is bizonyul — mindig tekintetbe *kell* vennie a társadalom viszonyait, jelenségeinek természetét, a történelemben eddig keletkezett mozgásokat és kapcsolatokat, a különböző események, törekvések stb. tanulságait, tehát mindazt, amit a szociológia feltárhat, és amit a történettudomány megállapíthat. De sohasem lehet csak ezekre tekintettel. A politikai értelemre nem csupán az jellemző, hogy igen nagy szerepe van benne az akarat momentumának, hanem az is, hogy *hatalmi viszonyokban gondolkodik,* és ennek már szükségszerű következményei vannak a politikai tevékenységre. A politikai tevékenység pedig ezen túl, még ha a lehetőségek szerint legracionálisabb elgondolást valósítja is meg, olyan közegben realizálódik, amelyben részben az elgondolás szempontjából „irracionális" momentumok és elemek, részben pedig ismert vagy rejtett érdekellentétek stb. hatnak, s amely önmagában is állandóan módosul az adott érdek- és erőviszonyoknak megfelelően. Ha tehát a szociológia a társadalom politikai vezetésének funkcióját akarná átvállalni, ha a követendő politika meghatározására törekedne — akárcsak a látszólag legelvontabb formában is, például a társadalmi fejlődés alternatíváinak kidolgozásával és valamelyik alternatívának viszonyítási alapként való elfogadásával —, akkor a politikai értelem, a politikai gondolkodás sajátosságait is át kellene vennie. Ezek a sajátosságok értékben nem emelik ugyan a politika fölé a szociológiát, de *mássá* teszik, és átvételükkel a szociológia mint tudomány éppen annak a feladatának a teljesítését kérdőjelezné meg, amely a társadalom folyamatainak, jelenségeinek megismerésében áll. Ebben az esetben ugyanis a szociológiai kutatás kereteit egy egészen más dimenzióban lezajlott és más tényezők által meghatározott értékelés határozná meg, az ilyen értékelési folyamatban objektíve benne rejlő momentumok korlátozó határával együtt.

Az elmondottakkal szemben két ellenvetés várható. Az első: ha a szociológia nem vállalkozhat a társadalom fejlődési alternatíváinak kimunkálására, mert ez tőle idegen gondolkodási sajátosságokat involvál, akkor hogyan vállalkozhattak erre — mégpedig eredménnyel — a marxizmus klasszikusai? A második: értékeléstől mentes, vagy akár apolitikus tudomány-e tehát a szociológia? A második kérdésre adandó válasz is lényegében az első kérdés megválaszolásától függ; lássuk tehát először az első lehetséges ellenvetést.

Általánosan ismert, hogy a marxizmus klasszikusainak tudományos munkásságában nem választhatók el mereven egymástól a politikai-gazdaságtani, a filozófiai, a történeti és a szociológiai elemek (ahogyan ezek az elemek a tudományok fejlődésének *akkori* fejlettségi fokán még objektíve sem kötődtek differenciálódott tudományágakhoz), tudományos tevékenységüktől pedig nem választható el politikai aktivitásuk. Éppen munkásságuknak ez a *komplex* jellege tette lehetővé számukra, hogy *történetfilozófiai méretekben* gondolkodva, felismerjék a társadalmi-gazdasági alakulatok egymásutánját, az adott társadalmi formáció, a tőkés társadalom meghaladásának szükségességét, azokat a társadalmi erőket, amelyek a régi társadalom meghaladásának és az új társadalom kibontakozásának folyamatában hatnak, és azt a módot is, ahogyan ezek az erők a fejlődés érdekében tudatosan is felhasználhatók. Amikor azonban történetfilozófiai méretűnek jellemezzük ezt a komplex tudományos munkásságot, akkor azt is hozzátehetjük ehhez, hogy az említett felismerésből fakadó politikai elem és tevékenység is *történeti méretű,* az adott társadalmi

Digitized by Google

formáció tagadását és az új társadalomért vívandó harcot tartalmazó politikai elem. Világos azonban, hogy *van a politikának egy másik, alacsonyabb*, mondhatjuk: *hétköznapibb szintje is*, amelyet az előbbi, a történeti méretű törekvéshez viszonyuló állásfoglalás határoz ugyan meg, de amely a történeti méretű célokból fakadó *rövidebb lejáratú célokat tűzi ki*, a történeti méretű gondolkodás és tevékenység komplexicitásához képest pedig — a munkamegosztás fejlődésébe is beilleszkedve — *technikaibb jellegű*, s amelyre a politikai gondolkodás és tevékenység Marx által leírt sajátosságai a jellemzők. A marxizmus klasszikusainál összefonódott egymással a történetfilozófiai jellegű tudományos gondolkodás és a történeti méretű politikai elem. Elméleti munkásságukat azonban már nem tevékenységüknek az elsőből adódó, ehhez viszonyítva azonban másodlagos politikai szintje határozza meg, filozófiai vagy akár szociológiai gondolkodásukat nem e követelmények szerint alakították ki, még akkor sem, ha esetenként valamilyen aktuális politikai feladat megoldása vagy ilyen jelenség értékelése adott alkalmat ilyen irányú fejtegetésükre. Ha viszont ilyesmi nem csupán alkalom, hanem meghatározó szempont volt fejtegetésük számára — és erre is találunk példát —, akkor ez a fejtegetés általában már tipikusan politikai, nem pedig szociológiai gondolkodást tükröz.

A társadalom munkamegosztásának fokozódásával azonban — amely a tudományok differenciálódásában is kifejeződik — egyrészt a szociológia elszakadt a történetfilozófiai méretű gondolkodástól és *egyre szakjellegűbb tudománnyá vált* (a marxista szociológia, amely történetfilozófiájában rendelkezik a társadalmat és történelmet átfogóan magyarázó elmélettel, jelenleg szintén a szaktudománnyá válás útján halad, ami természetesen nem azt jelenti, hogy figyelmen kívül hagyja az általános elmélet nyújtotta alapokat és kereteket, vagy éppen szembenáll velük), másrészt pedig a politikai gondolkodás és tevékenység, *a politikai döntési folyamat is koncentráltabbá vált*. Vagyis az össztársadalmi vonatkozású ügyekben való döntésre — az eddig megállapítható tendencia szerint — csak szervezetekben, és a szervezetek sajátosságainak megfelelően is, végső fokon viszonylag keveseknek nyílik reális lehetőségük. Ennek következtében azonban objektíve nagyobb a lehetőség arra, hogy ha nem válik is azonossá a tudományos gondolkodás és a politika, de a politika alakításában mindinkább kifejeződjön a tudományok, s köztük a társadalomtudományok és a szociológia *tudásanyaga*, a tudományos ismeretek tehát egyre inkább a politikai döntések fontos tényezőivé váljanak. Hiszen a szervezeti keretekben végbemenő döntés egyrészt közvetve is inkább alapozhat tudományos információk tömegére, mint az esetleges széles társadalmi méretekben születő döntés (amely, tegyük hozzá, a modern társadalom rendkívül összetett viszonyai között egyébként is kikerülhetetlenül formálissá válik), másrészt a tudomány képviselőinek követlen bevonása a döntések előkészítésébe ugyancsak általánosabb gyakorlat lehet.

Ha most a szociológia és a politika viszonyának sajátosságát kívánjuk megállapítani, akkor mai ismereteink szerint azt mondhatjuk, hogy *a szociológia politikai kötöttségének jellegét az adott társadalmi-gazdasági alakulathoz való viszonya határozza meg*. Ez a kötöttség olyan általános szintű, de egyben specifikus is, hogy nem involválja egyúttal a politikai gondolkodás sajátosságait, mégis elhelyezi a szociológiát a társadalom és a tudás történeti fejlődésében, és egyben kijelöli az adott társadalom politikai jelenségeihez való viszonyát is. A marxista szociológia is elkötelezett politikailag, hiszen a marxizmus társadalmi-történeti filozófiájából kiindulva a szocialista társadalmi fejlődést fogadja el, és szemben áll a tőkés társadalmi alakulattal. Ebből az általános kötöttségből, amely megadja a marxista szociológia alapvető értékorientáltságát is, nem-

Digitized by Google

csak az következik, hogy a marxista társadalomelméletből kiindulva, a marxi módszertan segítségével közelíti meg a társadalom jelenségeit, hanem az is, hogy *tudásanyagával rendelkezésére áll a szocialista társadalom alakítását szolgáló politikának és politikai döntéseknek.* A társadalom jelenségeinek megismerésével, feltárásával olyan adat- és ismeretanyagot „szállít", amelynek birtokában ezek a döntések megalapozottabbak, racionálisabbak, optimálisabbak lehetnek; nem vállalhatja azonban magára ezeknek a döntéseknek a meghozatalát, nem alakíthat ki követendő politikai vonalat, mert — amint erre már rámutattunk — a politikai döntések kialakításában az ismereteken kívül más tényezők is közrejátszanak, olyan tényezők, amelyeket nem a szociológiai, hanem a politikai gondolkodás sajátosságai tükröznek. Hogy a marxista szociológia viszonya egy-egy politikai döntéshez — a szocialista társadalomhoz való általános kötöttségén túlmenően — objektíve „kritikai"-e, vagy (ne szégyelljük ezt a szót sem, hiszen nem a hozzátapadt pejoratív értelemben használjuk) „apologetikus", azt nem határozhatja meg a szociológus által helyesnek látott tendenciához való *szubjektív viszonyítás,* hiszen ebben az esetben a szociológia a mindennapi értelemben vett politikai értelem keretei közé kerül, és ennek sajátosságait is átveszi, hanem ez objektíve következik a társadalom jelenségeiről alkotott ismeret és a döntés viszonyából. Egy politikai döntéssel, vagy a nyomában kialakuló jelenségekkel kapcsolatban a szociológia funkciója aszerint „apologetikus" vagy „kritikai" jellegű, ahogyan önmagában és társadalmi következményeiben a társadalmi jelenségek ismerete szintjének megfelelően beigazolódik a döntés helyessége. A helyesség természetesen nem valamilyen elvont mércével mérendő, nem is a szociológia művelőjének eleve kialakított elképzelésével, hanem *a gyakorlati következményekként kialakult jelenségek mutatják meg,* hogy helyesen mérte-e fel és helyesen értékelte-e a döntés az adott társadalmi-történeti szituációt és azokat a viszonyokat, amelyek ennek a szituációnak tartalmat adnak. Körülbelül ez a tartalma általánosabban is a szociológiai megismerés és feltárt jelenségek viszonyában az „apologetikus" vagy „kritikai" aspektusnak. Fejtegetéseinkből — azt hisszük — az is kiderül, hogy ebben az összefüggésben a „kritikai" és az „apologetikus" funkció szembeállítása tulajdonképpen hamis alternatíva, hiszen a reális társadalomkép feltárásában rejlő esetleges kritika funkciója a szocialista társadalomfejlődés egészének szempontjából „apologetikussá" válik.

Jóllehet igazolódott a szociológus általános értelemben vett politikai elkötelezettsége, és ennek folytán illúziónak bizonyult a szociológia értékmentessége — a szociológia egész története ezt mutatja —, a szociológia és a mindennapi, gyakorlati értelemben vett politikai folyamat viszonya már másképp alakul. A szociológia szerepe itt az, hogy kialakítsa a döntésekhez szükséges ismeretanyagot, mégpedig nem csupán és nem is elsősorban azzal, hogy feltárja egy-egy konkrét terület helyzetét, hanem azzal is, hogy *általánosabb jellegű tudást nyújt* a társadalmi jelenségek lényegéről, természetéről, megnyilvánulási sajátosságairól stb. Talán felesleges hangsúlyoznunk, hogy a szociológia ebben a viszonyban sem válik „megrendelésre dolgozó" tudománnyá, ami azonban azt sem jelenti, hogy adott esetben ném teljesít ilyen kívánságokat (annál is kevésbé válhat ilyenné, hiszen egyebek közt a politikai folyamatok és jelenségek vizsgálata és megértése is feladata). *A szociológia mint tudomány csak a társadalom alapvető folyamatainak, jelenségeinek kutatásával, e folyamatokban, jelenségekben rejlő tendenciák feltárásával fejlődhet úgy, hogy ezzel együtt építi és fejleszti saját kategóriarendszerét, elméletét is, amely végül is képessé teszi a társadalomnak és jelenségeinek teljesebb megértésére.* A társadalmi gyakorlatot — ideértve a politikai tevékenységet is — a szociológia leginkább

Digitized by Google

ezzel segítheti, és ez a teljesebb megértés ad lehetőséget egy-egy konkrét döntés számára közvetlenül végzett szociológiai kutatás adatainak megfelelő értékelésére is. *A szociológia tudományos problémái a társadalom problémáihoz kötődnek*, és tudományos elméleti problémáinak megoldása is csak a társadalmi valóság mélyebb megértésével lehetséges. Természetesen nem egy szociológust motivált és motivál a „hétköznapi" politikai életben való részvétel igénye vagy tényleges részvétele, a politikai folyamatban játszott vagy játszani kívánt szerepe, és ez szociológiai munkásságára is kihat. Ebben az esetben azonban az ismeretszerzésre, az ismeretek értékelésére is közvetlenül hatnak ezek a közvetlen politikai momentumok, ilyenkor tehát a szociológus a politikus feladatát veszi át, a politikai gondolkodás és tevékenység összes sajátosságaival együtt.

3 *A marxista szociológia hivatása tehát* — mint minden tudományé — *a társadalom, a társadalmi érdekű döntések szolgálata, nem pedig a társadalom vezetése vagy irányítása.* Ezzel egyúttal a legáltalánosabb értelemben azt is meghatároztuk, hogy mi a szociológia objektív funkciója a társadalom, a társadalom vezetése és más társadalomtudományok számára. Minthogy a társadalom számára minden tudománynak az az elsődleges funkciója, hogy rendszerezett ismeretanyagot nyújtson a jelenségekről, világos, hogy a szociológia funkciója is ebben a keretben mozog. Az sem kétséges azonban, hogy tárgyából, megközelítési módjának sajátosságaiból következően a szociológiának *sajátos helye van* ebben a keretben.

A specifikumot elsősorban abból kiindulva foghatjuk meg, hogy *a társadalomban folyó minden tevékenység*, akár politikai, akár gazdasági, kulturális vagy más jellegű, strukturálisan és funkcionálisan *az egész társadalom viszonyaiba ágyazódik be*. Minden társadalmi tevékenységnek a társadalom egészében bontakozik ki a hatása; így a legspeciálisabb tevékenység következményeit is a társadalmi viszonyok bonyolult szövevénye kondicionálja. Mindenfajta társadalmi tevékenység eredményessége szempontjából elengedhetetlen tehát a társadalom jelenségeinek olyan komplex ismerete, amilyent a társadalomtudomány egy-egy ága — minthogy ezek általában valamilyen specifikus oldalukról közelítik meg a jelenségeket — nem nyújthat. Az egész társadalomra ható döntések kialakításakor, végrehajtásakor az objektív körülmények, feltételek, összefüggések bonyolult szövevényével találjuk szemben magunkat, olyan tudatosan irányított társadalomban is, mint a szocialista társadalom. Kisebbb részterületeken is igen sok ismeretet igényel a döntések kialakítása, s még inkább ez a helyzet a társadalom *egészét* érintő döntések esetében. Ilyen ismereteket a maguk összességében és komplexicitásában csak a szociológia nyújthat. Tudatos döntésekkel vezetett társadalom számára tehát elengedhetetlenül szükséges a szociológia tudásanyaga, hiszen a tudatosság nem csupán azoknak a tényezőknek az ismeretéből áll, amelyek a döntési folyamatban kifejezésre jutnak (és e tényezők nagy része is szociológiai jellegű), hanem a várható hatás lehetőség szerinti felméréséből is, ez pedig csak szociológiai tudásanyag birtokában lehetséges. Ebből a szempontból az olyan általános szociológiai megállapítások is fontosak, mint például az, hogy a társadalmi jelenségek objektívek ugyan, mégis emberek magatartásában nyilvánulnak meg és fejeződnek ki; hiszen ebből következik az, hogy a döntések kialakításakor az emberi magatartás törvényszerűségeivel, szociológiai kötöttségeivel is számot kell vetni.

A társadalmat egészben vagy részben érintő döntések egyfelől, másfelől a spontán társadalmi jelenségek között egyebek mellett az a különbség — s ez mindenfajta döntés hatásosságát befolyásolja —, hogy az utóbbiak eleve emberi

Digitized by Google

viszonyokban kialakulva jelennek meg, az előbbiekre, illetőleg az eredeti célnak megfelelő intézkedésre viszont — bár ezek is emberi viszonyok által strukturáltak — hatályosulásuk, megvalósulásuk során alakítóan, sőt nemegyszer torzítóan is hatnak a társadalom viszonyaiban megtestesülő objektív adottságok, a társadalmi viszonyokban megjelenő emberi tényezők. Jellemző például, hogy a szervezetek tevékenysége — amelyet Max Weber még a racionalitás magas fokaként jellemzett — pusztán annak következtében, hogy emberi magatartásokban realizálódik, igen sokszor vezet a tervezettől, a várttól, a szándékoltól eltérő következményekre, és sajátosságai, belső jelenségei sem mindenben felelnek meg a formális struktúrájukból ideálisan következő képnek. Ilyen jelenségekkel különösen a politikai és gazdasági tevékenység során kell számolni, amelyről egyébként köztudomású, hogy elsősorban szervezeti keretekben megy végbe.

Hogy milyen mértékben tud mélyebb társadalmi összefüggésekbe behatolni a társadalmi méretű döntésekben megnyilvánuló, vagy ezek következményeiként kialakuló jelenségek szociológiai megközelítése, azt — a szervezetek tevékenységében megnyilvánuló jelenségek körében maradva — egyetlen példával szeretnénk illusztrálni. A szervezeti és társadalmi érdek helyesebb összhangjának kialakítása következtében — amely egyébként az új gazdaságirányítási rendszer egyik alapgondolata — megnövekszik a szervezetek önállósága. Ennek kapcsán gazdasági szempontból feltétlenül szükséges intézkedések láttak és látnak majd napvilágot, s ezek a szervezet és annak individuális tagjai közti viszonyban is fokozottabban kifejezésre juttatják ezt az önállóságot. E viszony egyik oldala az egyéni érdek fokozottabb összekapcsolása a szervezeti érdekkel, de hangsúlyt kap a másik, az egyén szempontjából talán „negatívabb" oldal is, mert a szervezet mint egység, mint kollektíva, határozottabban követelheti meg az individuumtól a maga elvárásainak, normáinak megtartását, s határozottabban érvényesítheti szankciórendszerét is. Mindezzel összefüggésben nyilvánvalóan kibontakozik a szervezetnek mint társadalmi egységnek az eszmei jelentősége is, ami egyébként nyilvánvalóan nem idegen dolog a kollektíva szerepét ideológiai értelemben is hangsúlyozó szocialista társadalom számára. A szervezetnek mindebből a tényleges társadalmi-gazdasági és bizonyos fokú eszmei jelentőségéből azonban további szociológiai és pszichológiai következmények származhatnak, s ezeknek feltárása igen fontos, éppen a szervezeti keretekben végzett munka szempontjából. Távolról sem olyan következményekre célzunk, amelyektől a polgári szociológia némely képviselője az ún. „organization man" megjelenésével kapcsolatban félti a társadalmat és az egyént, s amelyeknek jegyében harcot hirdetnek a szervezetek és a „szervezeti ideológia" ellen. Mindössze olyan jelenségekre gondolunk, amelyeknek felismerése és számbavétele éppen a szervezetek hatékonysága szempontjából fontos. Általában pl. nagyobb munkaerőmobilitás várható, s ez további szociológiai összefüggéseket hoz magával. Mint említettük, bizonyos fokig erősödhet az a követelmény, hogy az egyén alkalmazkodjék a szervezeti elvárási rendszerhez; ez fokozódó konformitásban is kifejeződhet, esetleg csökkentheti az egyéni kezdeményezést, vagy akár egyes vonatkozásokban el is térítheti az egyént az össztársadalmi elvárásoktól, ugyanakkor, amidőn más vonatkozásokban fokozhatja benne a hajlandóságot pl. az általánosnak nevezett vagy felfogott életmintákhoz, státusszimbólumokhoz, kultúrtermékekhez stb. való hasonulásra.

Jóllehet példánk csupán a szervezeti tevékenység némely sajátosságaiból kiindulva próbált rámutatni a szélesebb szociológiai összefüggések egyes momentumainak jelentőségére, világos, hogy más jellegű döntések, jelenségek és tevékenység esetében is vannak hasonló összefüggések, és ezeknek vizsgálata

Digitized by Google

nem csupán elvont jelentőséggel bír, hanem gyakorlati szempontból is fontos. Ha például idejében és mélyebben ismeretesek lettek volna a nők foglalkoztatottságának növekedésével együttjáró társadalmi jelenségek, akkor könnyebben elkerülhettük volna a népesedéspolitika túlzásait és kapkodásait. Az urbanizáció folyamatával, a munkaerő-vándorlással összefüggő szociológiai jelenségek ismerete sem csupán a településfejlesztés, a lakástervezés stb. szempontjából elengedhetetlen, hanem a a család belső életében, társadalmi funkcióiban, stabilitásában bekövetkezett változásokat, az ifjúság társadalmi helyzetének problémáit stb. is érthetőbbé teheti. S folytathatnánk a felsorolást a társadalmi élet bármely területéről vett példákkal.

Befejezésül azonban nem a példákat szeretnénk szaporítani, hanem inkább azt hangsúlyoznánk, hogy a szociológia társadalmi funkciója — a társadalmi jelenségek, folyamatok megismerése, ilyen ismeretek szolgáltatása az össztársadalmi szintű és az ennél kisebb méretű döntések kialakításához, s e döntések hatásának elemzése — a szocialista társadalomban, ha időlegesen vannak is sajátos érdekellentétek, alapvetően *a társadalom egésze számára teljesített funkció*. A döntések olyan értelmű optimális kialakítása ugyanis, amely a valóság egészével, a következményekkel és az emberi viszonyokban való megvalósulás tényezőivel és jelentőségével is számot vet, a társadalom egésze számára teremt vagy teremthet kedvezőbb viszonyokat, ily módon humánus jelentősége is nagy.

Kondor Lajos: Csepeli munkások gyűlése
– csatlakozásuk a KMP-hez (1919. március 18.)

Digitized by Google

Marx György:

A műveltség dinamikája

Kezében órlás rostával
Áll az Idő és rostál egyre,
Világokat szed és rostál ki
Vidáman és nem keseregve
S búsul csak az, akit kihullat.

S aki kihull, megérdemelte,
Az ocsut az Idő nem szánja,
Aszott nemzetek, hűlt világok,
Tört életek miazmás vágya
Halálra valók s nem kár értük.

Ady

Egy nemzedék borotvaélen

Nem költők és próféták, hanem demográfusok és biológusok kiáltották fülünkbe a tényt: a történelem egyszeri, kritikus szakaszában élünk. A szocializmus és imperializmus politikai mérkőzése közepette léptünk be abba a korba, amely valószínűleg a legsebesebb sodrású az emberi faj eddig elmúlt és ezután következő élete során.

A *demográfiai robbanás* ténye köztudott. Egymillió esztendőn át az ember nem játszott feltűnő szerepet a Föld élővilágában. Csak a neolit forradalom (a mezőgazdaság felfedezése) emelte 100 millióra az emberek számát. A rabszolgatársadalom és a feudalizmus évezredeinek demográfiai csendjét az ipari forradalom zakatolása törte meg. A Föld népessége kétszáz év alatt (1650—1850) félmilliárdról egymilliárdra, a következő 75 év alatt (1850—1925) kétmilliárdra, újabb 43 év alatt (1925—1968) három és fél millárdra ugrott. Ha így menne tovább, 2000-ben 7 milliárd, 2100-ban 50 milliárd embernek kellene élnie a Földön. A demográfusok szerint azonban az erős (egyes népeknél évi 3 százaléknál is gyorsabb) szaporodás a 21. században lelassul. (A fejlett országokban az ütemcsökkenés máris bekövetkezett.) Nem valószínű, hogy a jövő században az emberiség túllépi a 10—20 milliárdot.

A Föld népességének alakulását mutatja felső grafikonunk, feltüntetve a mai szaporodásból adódó merev extrapoláció (pontozott vonal) mellett a realisztikusabb becslés eredményét is (szagatott vonal). Idegrendszerünk azonban nem a helyzetet, hanem a változást jelzi. Az alsó grafikon az évi szaporodási ütem, tehát a népesség-duplázódási idő alakulását (a felső görbe logaritmikus differenciálhányadosát) mutatja. Itt látjuk, milyen hegyes csúcson kell helyét megtalálnia a mai nemzedéknek.

A társadalom (szervezettsége, a gépesítés és automatizálás által) még meredekebben kormányozza a magasba az emberi aktivitás görbéjét. Különösen rohamosan bővül *az emberi tudás*. Annyi ember foglalkozik ma kutatással, amennyi tízezer esztendővel ezelőtt az emberi faj teljes létszáma volt. A tudósok jóval gyorsabban „szaporodnak", mint az átlagember. A tudományos laboratóriumokban, a tervezőintézetek rajztábláinál, az elektronikus számítógépek pultjainál dolgozók (és segédjeik) az embereknek kb. 1 ezrelékét teszik ki. A fejlett országokban az arány már megközelíti az 1 százalékot. A kutatók száma most tízévenként duplázódik meg. Ha így folytatódnék, a 21. század végére

Digitized by Google

mindenkinek (az egynapos csecsemőnek is) tudóssá kellene válnia. Száz éven belül a kutatásban is bekövetkezik a telítődés. A tudósok tartósan nem szaporodhatnak erőltetettebb ütemben, mint a többi ember.

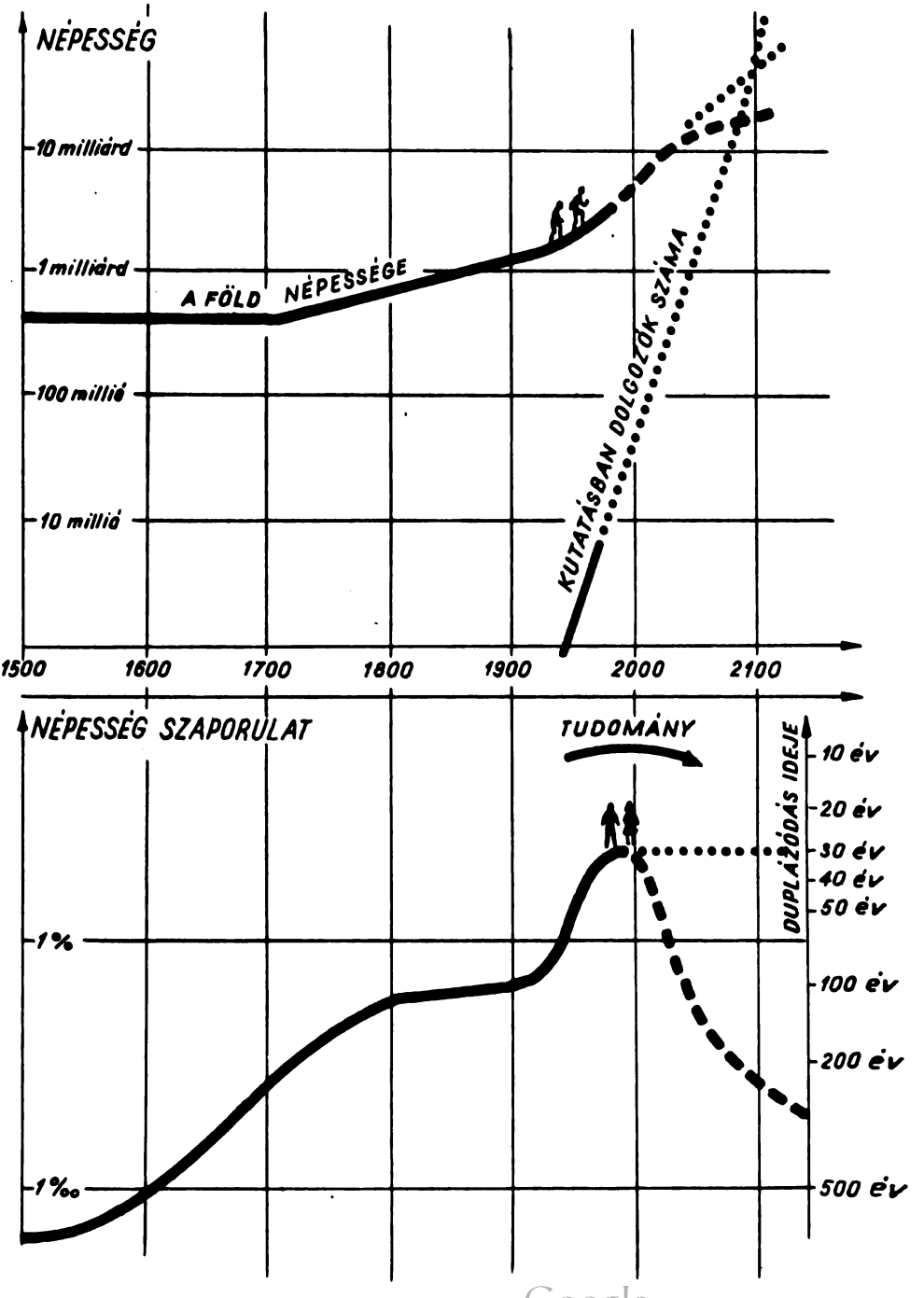

Digitized by Google

A begyűjtött tudás növekedése követi a begyűjtők számának emelkedését. Nem egyéni vélemény, hanem az UNESCO által szervezett nemzetközi felmérés által bizonyított tény, hogy az egész emberi kultúra ma olyan gyorsasággal terebélyesedik, amilyenre még nem volt példa a történelemben. (Egy év alatt többek közt egymillió tudományos közlemény jelenik meg, és ez a szám tízévenként — a kémia területén még hamarabb — megduplázódik.) Ez korunk példa nélkül álló *intellektuális kihívása* a termelő ember és a tanuló ember iránt.

A mezőgazdasági forradalom (Sumértól a magyar I. István királyig, Kongóban napjainkig) évezredekre szétnyúlva teljesedett ki. A polgári ipari forradalomban több nemzedék váltotta egymást. A mai, mindennél gyorsabb változás azonban a 2. évezred utolsó évtizedeire koncentráltan veszi igénybe az embereket. A gyorsulás minden területen jelentkezik. A társadalmi forma átalakulása forradalmi harcot jelent a fejletebb országokban. A népesség explóziója feszültséget kelt a fejlődő kontinenseken. Az élet minden területén megnyilvánuló felgyorsulának csak egyetlen részletével szeretnék itt részletesebben foglalkozni, *a műveltség kérdésével*. Olyan problémával, amelynek helyes megoldását nálunk is sürgeti a szocialista társadalomépítés.

Természetesen vannak értékek (ilyen az arisztotelészi logika, Michelangelo művészete, Newton mozgástörvényei vagy a gőzgép működése), amelyek változatlanul kultúrkincseink évszázadok óta. De a mai nemzedék nem elégedhet meg ezek elsajátításával. A népek társadalmi, termelési és tudományos versenyében való helytálláshoz, a fejlődés biztosításához éppen az új, *ma aktuális* ismertek birtoklása, realizálása és továbbvitele szükséges. A modern ember is tiszteli Ariosztotelészt, élvezi Bachot, tanulja Newtont. A természettudományos kutatómunkához mégsem elegendők Newton axiómái: a tranzisztor feltalálásához, a genetikus kód megfejtéséhez a kvantumelmélet mozgástörvényeitől kellett startolni. Tudják a közgazdászok is, hogy gőzgépekkel és stílbútorokkal nem lehet betörni a világpiacra. Ehhez elektronikus gépek és antibiotikumok kellenek, olyan iparcikkek is, amelyeknek létéről egy emberöltővel ezelőtt nem tudtunk.

Ha a társadalmi tudat elmarad a szociális, tudományos, technikai valóság fejlődése mögött, ennek elkerülhetetlen következménye az instabilitás, stagnálás, visszaesés. Atomfegyverek léte és feudális szemlélet, elektronikus ipar és természettudományos analfabétizmus, élesedő nemzetközi verseny és patópáli kényelem — csupa olyan magasfeszültségű ellentmondás, amely az egész emberi fajt veszélyezteti. Jelentkezése egy országon belül pedig feltétlenül az életszínvonal katasztrofális zuhanását okozhatja.

A tudomány és technika fejlődése *egyértelműen szocialista tendenciát* mutat. A hagyományos termelési ágak, régi műszaki ismeretek gyors elavulása — az országok közt és az országon belül egyaránt — eltörli a származás előjogait. A legfontosabb új termelési ágak oly mértékben komplexek, hogy nem művelhetők kisipari műhelyekben. A kommunikációs forradalom anakronisztikussá teszi a falu- és országhatárok mögé zárkózó sovinizmust.

A mi szocialista társadalmunk reális esélyekkel vehet részt az egyre fokozódó sebességet diktáló versenyben. Hogy értékes helyezést vívhassunk ki népünknek, ahhoz az szükséges, hogy minden területen vállaljuk a felfokozott követelményeket. Vállalnunk kell a küzdelmet a művelődés mezején is.

Digitized by Google

A műveltség kincsestára

Korábbi nemzedékek lassabban sodró történelmi korszakaiban a kultúra *statikus* benyomást tett. „A kultúra kincsestára", „örökbecsű klasszikusok" és más ilyen kifejezések arra utaltak, hogy az általánosan elvárt műveltség beszerezhető volt a listába szedett kötelező olvasmányokból. Sznobok kedvelt játéka volt annak vitatása: melyek azok a műalkotások, amelyekkel élete során minden intelligens embernek meg kell ismerkednie.

A *kultúra* és a *műveltség* természetesen soha nem jelentette ismeretek szervezetlen halmazát. Mindkét szóval élő egységet (egységes struktúrát, harmonikus világképet) is mondunk. A társadalmi kultúraépítkezés azonban feszültségmentesnek tűnő folyamatossággal ment végbe. Kialakult az a gyakorlat, hogy a korábbi nemzedékek által összehordott ismereteket a nagyapák nemzedékének gondolkodói kultúrává szintetizálták, az apák nemzedéke beépítette az iskolai tananyagba, a gyermekek pedig az iskolában készen megkapták a rendszerezett világképet. Olyan megfésült és működésbiztos formában, hogy nyugodtan használhatták felnőtt korukban. Így például az érettségi által nyújtott „általános műveltség" elég volt az egész életre. Csupán a felejtést kellett leküzdeniük. A felnőtt népművelés feladata mindössze az iskolázottsági hiányok utólagos foltozása, az iskolás műveltség modernebb példákkal való illusztrálása-ébrentartása volt. Az aktív műveltségépítés csupán szűk réteg reszortja.

A reneszánsz ideálja még a polihisztor művész, a céh előtt egyedi „remeket" készítő mester. A termelékenység növelése érdekében az ipari forradalom már a végletekig vitte a társadalmi munkamegosztást. Megfelelőbb számára a futószalag mellett néhány egyszerű mozdulatot végző munkás, az egyre szűkülő területet kutató specialista. (Nem véletlenül volt az ipari forradalom „találmánya" a gyermekek munkára fogása.) Az elmúlt évszázadok kialakítottak egy körülhatárolt, lezárt tömegműveltséget, amelyet az iskolák és a tömegkommunikációs eszközök konyhakészen közöltek az egyes emberekkel.

Ez a problémamentesen kényelmes álláspont mind anakronisztikusabbá válik. A futószalagon épülő gyártmányt az automatagép olcsóbban és pontosabban szereli össze, mint a betanított munkás. A könyvelést, adatgyűjtést, adatösszesítést az elektronikus computer jobb hatásfokkal végzi, mint a specialisták. Az ötvenes-hatvanas évek műszaki forradalma a költséges és igényes emberi munkaerőt szívesebben alkalmazza olyan feladatokra, amelyeknél ez jobban kifejtheti a Homo sapiensre elsődlegesen jellemző képességeket: automataüzemek tervezésére, ellenőrzésére, javítására, az igényeket követő és a konkurrenciát legyőző új gyártmányok kigondolására. A tradíciók tisztelete, a problémamentes rutin helyett *az újra törekvés* lesz a munka ideálja.

Nem véletlen, hogy a termelőeszközök műszaki forradalmával egyidőben született meg a polgári társadalom legjobbjaiban a tiltakozás a társadalmi manipuláltság ellen. Az elidegenedés művészi ábrázolása, a neorealista filmek társadalomszemlélete, a konformista oktatást és a konformista felnőtteket támadó diáktüntetések — csupa olyan jelenség, amely ennek a helyzetnek a kritikáját is kifejezi.

A szocialista társadalomnak a termelőeszközök műszaki forradalmára alapozva kell megmutatnia felsőbbrendűségét. A politikai, természeti és technikai valóságban *helyüket megtaláló, ezt formálni kész emberek közösségévé* kell érnie. Csak ilyen társadalom reagál egészségesen azokra az új lehetőségekre is, amelyeket például az automatizálás, a mindennapos tévé-műsor, a szabad születésszabályozás, a gyógyszerekkel irányítható lelkiállapot és az atomenergia birtoklása nyújt.

Digitized by Google

A termelőerők tényleges szintje nálunk is, szocialista viszonyok közt is jó ideig korlátozza azoknak a munkaköröknek az elterjedését, amelyekben a Homo sapiens kiteljesítheti önmagát. Sok termelési ágban még csak most vezetjük be a manufaktúra helyett a futószalagot. A műveltség szerkezetét a munkakör szükségszerűen befolyásolja. A szocialista humanizmus azonban megköveteli, hogy *az aktívabb műveltség eszményét* egyik rétegnél se adjuk fel. Az igénytelenség taktikája csak látszatsikert hozhat. Idézzük a Kommunista Kiáltványt: „A régi polgári társadalom, a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének a feltétele."

Kollektív agyunk

A Homo sapiens felgyorsult történelmi fejlődését a társadalmi munkamegosztás tette lehetővé. A kultúra az emberiség kollektív alkotása. Arisztotelész és Leonardo még magába tudta sűríteni a teljes kultúrát. Azóta olyan hatalmassá terebélyesedett ez, hogy többé a világ legzseniálisabb emberének agyában sem fér el. Aki ma polihisztor próbál lenni, csak a sarlatánságig jut el. Mindenkinek — hajlama és a társadalmi igény alapján — döntenie kell, melyik területen kíván működni. A *specializáció* a Homo sapiens egyik legnagyobb találmánya — egyben a világkép-szintézis egyik legfőbb nehézsége.

Ha egy részt kiszakítunk, tartósan elszigetelünk az egésztől, ez előbb-utóbb elkorcsosul. Az önmagukat a társadalomból kizáró embercsoportokra és a kultúra egyes fejezeteire (tudományágakra, művészeti irányzatokra) is igaz ez. Az egymásra utaltságból és egymás táplálásából adódó szimbiózis formál egységes struktúrát az ismeretekből. A kultúra egyik jellegzetessége az egyes részletek *szakadatlan kölcsönhatása*. Napjainkban a tudomány és technika legnagyobb alkotásai távoli fejezetek ötvözeteként születtek. (A földtan és fizika egyesülése hozta létre a geofizikát, a csillagok és atommagok egybeolvasása a nukleáris asztrofizikát. Az elektronok és állatok találkozásából született a molekuláris biológia. Elektromosságot rosszul vezető kristályok tranzisztorizálták a híradástechnikát. A számítógépek a nyelvtudománynak, a matematikai struktúrák a verselemzésnek adnak új lendületet.) Egyetlen ember nem sajátíthatja el a teljes kultúrát. Mégis annak távoli részeit kell egységbe fonnia, ha újat és kiválót akar alkotni. Ez napjaink egyik izgalmas ellentmondása.

A kultúra az emberi társadalom kollektív agya. Az egyes emberi agyak a neuronok, amelyből ez a kollektív agy összetevődik. Bármely egyed értelmét messze felülmúló kollektív kultúrája emeli az emberi társadalmat minden más földi lény fölé. Statikusan, nyugalmi helyzetet felvéve, bárki csupán töredéket vallhat magáénak ebből a kollektív agyból. A kapcsolatok kihasználására, az integrációra egyetlen lehetőségünk van: *a dinamikus birtokbavétel*. Egy pillanatban nem foghatja át senki az egész kultúrát, de aktívan mozogva a kultúra bármely pontjáról bármely másik ponthoz eljuthat. A műveltséget a korábbi statikus nézőpont helyett dinamikusan kell felfognunk.

Átkelés az információtengeren

Az *információ-áradatról* sokat írtak már. Százezer tudományos folyóirat jelenik meg. A tudományos kutatás intenzitása mind hevesebb. Sok területen levelek, munkakonferenciák, légipostán szétküldött sokszorosított értesítők vég-

Digitized by Google

zik az információk gyors átadását. A csillagászatban egyes eseményekről táviratok tudósítanak. Hiszen mire a nyomtatott szöveg (féléves késéssel) megjelenik, elveszti aktualitását az aktív kutató számára: mások, a frissen informáltak túlléptek rajta, tovább hatoltak az ismeretlen vidéken. Aki nem tart lépést, az a legintenzívebb kutatás területein lemondhat a hasznos munkáról. Olyan problémákon töri majd fejét, amelyet mások máshol megoldottak, a felfedezést már postázták. A lassúság párhuzamos kutatást, fölösleges költséget okoz, az elsőbbség elvesztését jelenti.

Nem jobb a helyzet az ipar legvirágzóbb, legnagyobb üzletet jelentő ágaiban sem. A jelentősebb gyárak beszüntették a harcot az ipari kémek ellen. Mire ugyanis valamelyik sikeres gyártmányuk titkát kilesi valaki, mire a konkurrencia megkezdi ennek gyártását, ők úgyis elárasztják, sőt telítik a piacot. A kényelmes üzemek egyre inkább elvesztik vásárlóikat. A kényelmes népeknek *nemcsak kulturális tekintélyük kezd apadni, de életszínvonaluk is.*

Az információ-rengetegben való fürge tájékozódás létkérdés a legaktívabb tudományágakban és a legvirágzóbb iparágakban. De a tájékozódás más, elvibb szempontból is szükséges. A kultúra hatalmas máglyájához a specialisták szorgalma hordja össze a rőzsét, de a láng akkor csap a magasba, ha valaki felfedezi a társadalom vagy a természet új összefüggéseit. A specialisták által begyűjtött információtömeg viszont nem fér az emberi fejbe. A Homo sapienst már-már eltemeti a papírtömeg. Sokan a kultúra jövőjét féltik a „kollektív agy" abnormális túlnövekedésétől. Ugyanolyan zsákutcába jutunk, mint azok az őshüllők, amelyek a testi erő érdekében toronymagas sárkánnyokká hatalmasodtak, majd a földtörténeti kréta-kor végén eltűntek, hogy helyüket a fürge kis emlősöknek adják át.

A specialisták által összehordott információtömeg azonmód nyersen valóban nem fér be az emberi agyba. Fel kell dolgozni, át kell gyúrni, az esszenciát kell kivonni belőle úgy, hogy semmi érték veszendőbe ne menjen, mégis alkalmas legyen a humánus szintézisre. Napjaink fejlődése mutatja, hogy ez a feladat nem megoldhatatlan.

A laboratóriumi munkapadnál görnyedő specialisták és az elképzeletlen elképzelésére törő szintézisalkotók mellé a kultúra munkamegosztásában egy harmadik, egyenrangú partner zárkózik fel: az *információ-feldolgozók* együttese. Az ipar és a kultúra világhatalmai idejében felismerték, hogy a könyvtárak, folyóirat- és könyvkiadók mellett létre kell hozni a referáló-centrumokat, sőt legújabban az információ-esszenciák gyárait: a világtermelés kritikai feldolgozását elvégző munkacsoportokat. A tömörített információ hatalmas érték: annyit ér, amennyi a mögötte álló, szertefutó laboratóriumi munka milliós anyagi és személyi költsége. A 20. század enciklopédistái gyakran nagyobb tekintélyre tesznek szert, mint az önálló kutatók. Hadd említsem a hozzám legközelebbi példát: a fizikában az elemi részecskék kutatása futott előre úgy, hogy a lomha nyomtatást szinte kiszorították a levelek és a naponta érkező sokszorosított preprintek. Az így támadt információ-anarchiában vállalta A. H. Rosenfeld, hogy munkacsoportot állít fel az elemi részecskékre vonatkozó adatlavina negyedévenként elvégzendő kritikai feldolgozására. Munkája a világ egyik legnagyobb memóriájú elektronikus számítógépére támaszkodik. Legutolsó, 1969 januári összesítő táblázata már a hónap végén ott volt a világ négy földrészén minden részecskefizikai kutatóintézetben, minden munkájára valamennyit is adó kutató asztalán. A tudományos publikációk többé nem a specialisták névsorát idézik, akik a laboratóriumban görnyedve termelik a mérési adatokat, hanem csupán egy nevet: Arthur Rosenfeldét.

Digitized by Google

A példa valós és jellegzetes, de természetesen szélsőséget mutat. Az azonban feltétlenül igaz, hogy a termelés és kultúra egy területén sem lehetünk versenyben, ha módszereink száz évvel vagy akár csak húsz évvel ezelőttiek. A kultúra olyan „klasszikus" területei is, mint például a nyelvészet, a régészet, a bibliakutatás, a verselemzés (vagy akár a 67-es kiegyezés és a szecessziós stílus értékelése) mind lényegesen megváltoztak az elmúlt egy-két évtized folyamán.

Sajnos, nem élhetünk meg az iskolában magunkba szedett tudáskincsből. Meg kell valósítanunk a lehetetlent: széles kiterjedésben, évről évre kell magunkévá tennünk a kultúrát, amely törvényszerű történelmi fejlődés eredményeként nőtt túl az emberi agykapacitáson.

Jóllakottság és éhség

„A tanítvány nem bögre, amelyet meg kell töltenünk, hanem fáklya, amelyet lángra kell lobbantanunk." Mindig szívesen idézem Igor Tamm, Nobel-díjas elméleti fizikusnak ezt a megállapítását, amikor felmerül az a kérdés: Mi a megoldás? Mi az iskola szerepe, ha az iskolában szerzett tárgyismeret úgyis elégtelenné válik egy-két évtized alatt?

Amikor először írtam cikket e témáról, nem gondoltam, milyen tüzes visszhangot kelt. Félszáz reflexió jelent meg egy év alatt, tagadva és helyeselve. Nagyon örültem, hogy azok fogadták lelkesen, akikhez a „gyorsuló idő" kihívása leginkább szólt: könyvtárosok, tanárok, és főként fiatalok. Az ellenvélemények az iskolát féltették a „tananyagrobbanástól". A tízévenként megduplázódó ismeretáradatra egy választ tudtak csak elképzelni: a tananyag szakadatlan reformálását, bővítését, ami törvényszerűen túlterhelést okoz, és így csődöt idéz majd elő.

Ez a konklúzió valóban kikerülhetetlen, ha a műveltséget kincstárnak tekintjük, amelyet dugig kell töltenie az iskolának, hogy abból nyugdíjáig éljen birtokosa. A feladat a műveltség statikus felfogása alapján megoldhatatlan.

A tanítvány azonban „nem bögre, amelyet tele kell töltenünk." A korszerű műveltség *nem ismerethalmaz, hanem élő egység.* Egységes világkép, amely újszerű helyzetekben is határozott ítéletre, választásra képesít, tájékozódási készség az információdzsungelben, szabad mozgás a kollektív társadalmi kultúrában. A folyton alakuló valóság tudomásulvételének igénye, a világkép önálló továbbépítése, a szép új gondolatok szeretete, a hasznos új technikák elsajátításának mohósága. A műveltség *nem a jóllakottság, hanem az éhség érzete.*

Ha a társadalmi haladás cselekvő részesei akarunk lenni, akkor nem csupán az általános iskola elvégzésekor, az érettségi letételekor, az egyetemi vagy szakmunkás-diploma átvétele napján kell, hogy állásfoglalásra késszé tevő, napra korszerű műveltségünk legyen. A benyomások, információk *integrálását folyamatosan* kell végeznünk. Az élő műveltség szakadatlanul formálódik az emberi fejekben, s többször megújul egy munkás élet során.

A dinamikus műveltségeszmény egyik következménye, hogy *a műveltség nem azonos az iskolázottsággal.* Ha valaki kitűnően leérettségizett, sőt talán fiatalon le is doktorált, de utána nem fordít gondot műveltsége felújítására, negyvenéves korára megszűnik művelt ember lenni. Az az általános iskolai végzettségű munkás azonban, aki újságot és könyveket olvas, térképatlaszt is kezébe vesz, szembesíti az ellentmondó híreket, elsősorban pedig nyitott szemmel jár a világban, elgondolkozik a látottakon, ítéletet alakít ki a falu és a

Digitized by Google

világ eseményeiről, az az előbb kifejtett dinamikus értelemben művelt embernek tekintendő. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a magasabb iskolázottságúak nem könyvekben szerezhetik meg ezt a műveltséget. Sőt: az a modern iskola célja, hogy a fiatalokat a műveltség aktív állapotba vigye. Hogy fellobbantsa a fáklyát.

Az iskola falai

Tiszteljük az ősi kollégiumok és univerzitások hősi helytállását, amellyel kultúrtipró háborúk ostromának ellenállva, falaik között mentették át a boldogabb korok kultúrkincseit a későbbi nemzedékeknek. Ma azonban nem tekinthetjük iskoláinkat a művelődés fellegvárainak. Le kell bontanunk az iskolák falait, hogy bennük a fejlődő élet, a társadalmi haladás élményét, esszenciáját nyújthassuk a fiataloknak.

„Nem kell megtanítani a mohácsi vész évszámát, sem a klór atomsúlyát, hanem azt, hogy hol lehet ezeknek utánanézni" — mondta Csűrös Zoltán egy tévé-vitán. Ne a példa szavain vitatkozzunk. A diákok a történeti beállítású társadalomtudományi tantárgyakban is, a leíróan tálalt természettudományi tantárgyakban is lexikális adathalmazt látnak, attól borzadnak. Még a pedagógusok is vitatkoznak, mi legyen annak a kisenciklopédiának az anyaga, amelynek fejben hordozását az iskolai bizonyítvány tanúsítja. Pedig a könyvespolcon álló új kiadású lexikonban pontosabban, teljesebben, korszerűbben megtaláljuk az évszámokat, neveket és képleteket, mint ha fejünkben kutatunk a húsz-harminc évvel ezelőtti iskolai emlékek között. Az iskolában dolgozatíráskor büntetjük az idegen segédeszközök használatát. Pedig mi, felnőttek, tudjuk, az viszi többre, aki a hiányzó mérési eredményt, a bizonyító szövegidézetet vagy a bevezetendő gyártási eljárást megtalálja valamelyik könyvtárban. Rendszeressé kell tennünk az olyan iskolai számonkérést is, ahol a „puskázás" (a megfelelő információ felkutatása és alkalmazása) nem megtűrt, hanem elvárt ténykedés. Úgy, mint a gyakorlati életben.

A pedagógia világszerte megindult forradalmának végcélja *a készségek kialakítása*. Árnyaltan kifejező fogalmazás, mai költők verseinek és mai rendezők filmjeinek önálló elemzése, matematikai, fizikai, kémiai példák megoldása, s még inkább utcán-konyhán ilyen példák észrevétele — ez az iskola természetes nevelési feladata. A kortárs valóság, a formálódó jövő felé nyitott iskolának az öntevékeny ismeretszerzés, a lehetőségek és információk közti szelektálás készségét is ki kell fejlesztenie. Fakultatív tantárgyak, választható házifeladatok mellett élni kell az oktatást kiegészítő *iskolán kívüli népművelési lehetőségekkel*. (Ezek készítik elő a felnőtt művelődési formákat.) Lesz diák, aki a kis matematikusok körét, lesz, aki a filmklubot választja, olyan is akad, aki mindkettőt. Az ilyen aktivitást, az osztályon kívül elért eredményeket is tükröznie kellene az iskolai minősítésnek.

A tanár még építgeti a diákok fejében a világképet. Felnőtt korban ezt önállóan kell elvégeznünk. Így értékes. A világképfejlődést természetesen ösztönzik a művelődés felnőtt formái (munkahely, szakfolyóiratok, utazások, szabadegyetemek, újságok). Hogy ez a motíváció a haladás irányában hasson azt elérni a népművelési politika feladata. De a világképformálástól nem kell senkit megkímélnünk, semmiféle breviáriummal. Már az iskolában meg kell ismertetnünk *a kultúra forrásait*, meg kell tanítani a fiatalokat *az ismeret-integráció* művészetére. Nem csak a Képes Krónikát és Tinódi Sebestyént kell oktatnunk, de azt is, hogy ma létezik az Élet és Tudomány, a Filmvilág, a Magyarország,

Digitized by Google

s rajtuk kívül még az Új Írás, a Természet Világa, a Valóság és a Filmkultúra, meg annyi más folyóirat. Tudni kell, mi található a Társadalmi Szemlében és mi a Fizikai Szemlében. A művelt felnőtt sem képes elolvasni minden lapot, de tájékozódik közöttük. Kiválasztja azokat, amelyekből szaktudását és általános műveltségét életben tarthatja.

Csak akkor maradhatunk a kultúra tengerének, áradó felszínén, ha tudjuk, miként érhetők el bármikor a szilárd klasszikus értékek. Hogyan lehet gyorsan utánanézni eltett iskolai tankönyvekben, szótárakban, a Magyar Helyesírás Szabályaiban, a Világatlaszban, az Új Magyar Lexikonban egy szükséges adatnak, ismeretnek. Melyik könyvtárba kell mennünk, miként kell a katalógusból a hiányzó információ forrását kikeresnünk. Az iskolában tanuljuk meg eldönteni: mit felesleges fejünkben megrögzíteni, mi az, amit jobban megtarthatunk az információtárolás erre specializált objektumaiban.

A jó diák nem csak a magyar középkorban vagy Dél-Amerikában járatos (elméletileg), hanem a beat-zenekarok, könyvtárak és újságárusok útvesztőiben sem téved el (gyakorlatilag). De a jó tanár sem kívánja osztálya nevében eldönteni, hogy a Straussok érnek-e többet a zenében vagy a Beatles. Hogy ez mennyire nem magától értetődő, arra számos példát ismerünk.

A tévé kalandfilm-sorozata fontosabb beszédtéma az osztályban, mint a matek-dolgozat. Belphegort a budapesti általános iskolások többsége látta. Nem baj. Baj csak abból támadhat, ha az iskola nem vesz tudomást róla: a mai fiatalok fejét a mozi és a tévé legalább annyira formálja, mint a könyvek betűje vagy a tanárok szava. Büszkék lehetünk rá, hogy az elsők közt tanítunk filmesztétikát a gimnáziumban. De azt sem érzem elképzelhetetlennek, hogy a diákokat a heti mozi- és tévé-program kritikai olvasására is megtanítsuk. A karácsonyi szünet alatt a gyerekek nagy élménye volt a moziban az Egri Csillagok, a képernyőn a Viharlovag. Vajon melyik csillogószemű gyereknek ötlött eszébe a kérdés: ki ellen harcolt éppen a török szultán, akinek a szolgálatába szegődött szerelmi bánata miatt a Viharlovag, ez a halhatatlan tévé-dalia?

David Riesman amerikai szociológus három típust különböztetett meg. A tradíció-irányította embert, akit a feudalizmus állóvíz-társadalma termelt ki. A belülről irányított embert, aki puritán közösség neveltje, és aki a gyerekkor által meghatározott elvek alapján tudatosan tájékozódik a sokrétűvé fejlődött társadalomban. És a kívülről irányított embert, aki napjaink véltozékony helyzeteiben a fogyasztói divat (és a snob kultúrdivat) rezdüléseihez igazodik. Egyik sem lehet nevelési eszményünk. Kiforrott vélemény, kritikaképesség, választani tudás — elengedhetetlen a mai világ forgó kaleidoszkópjában. De a hozzá szükséges világkép (nevezhetjük erkölcsnek is) nem a gyerekkorban felépült kristálypalota, hanem *élő, korhoz kapcsoltan fejlődő, dinamikus műveltségre támaszkodik.*

Bírálni szoktuk az iskolát. Mégis be kell vallanunk, hogy azok a felnőttek, akik aktívan építik tovább műveltségüket, ezt elsősorban az iskolai nevelés utóhatásaként teszik. Közülük néhány év alatt sokat leszoktat a környezet erről a tevékenységről. A kezdeményezőkedv majmolássá, az éhség étvágytalansággá, a türelmetlenség cinizmussá fakul. Ilyen emberek közössége kritizálni még tud, építeni már nem.

Saját lábukat és fejüket használó, az országúti és történelmi sebességtől nem szédülő, a nagyvilágban biztosan tájékozódó egyéniségek közösségét látjuk eszményként magunk előtt. A mi társadalmunknak nem leszoktatnia kell az igényességről, hanem el kell várnia azt. Enélkül nem bontakozhat ki a szocialista demokrácia.

Digitized by Google

Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa

Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa, amely február 8. és 15. között tanácskozott Bolognában, fontos esemény volt mind az olasz testvérpárt és az olasz belpolitika, mind a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából.

A XII. kongresszus belpolitikai jelentőségét azok az új momentumok magyarázzák, amelyek az elmúlt években jelentkeztek Olaszország politikai és társadalmi életében. Az olasz társadalom mélyreható válságot él át annak a gazdasági és politikai irányzatnak következtében, amelyet az uralkodó osztályok és az ő képviseletükben a hatvanas éveknek immár „középbal" irányzatú, tehát kereszténydemokratákat és jobboldali szocialistákat tömörítő kormányai választottak. Az olasz monopoltőke alapvető stratégiája az ötvenes években, az úgynevezett gazdasági csoda időszakában: a belső fogyasztás kiszélesítése, bizonyos termékek (például a gépkocsik) piacának nagyarányú kibővítése volt a kormány által követett gazdaságpolitika (például útépítés, stb.) révén, elhanyagolva a kollektív szükségleteket, a szociális létesítményeket és intézményeket. A hatvanas évek elején bekövetkezett recesszió után viszont úgy keresett kiutat magának az olasz nagyipar, hogy korlátozta a belső piacot, fokozta a munkatempót, növelte az exportot. Mindkét politika árát a dolgozó tömegek adták meg. Emellett egyre bénítóbb és a tömegek számára egyre elviselhetetlenebb kötelékké váltak a reformra szoruló intézmények, amelyek gazdasági jellegűek (mint a felesbérlet), vagy oktatásiak (mint az elavult egyetemi rendszer), vagy erkölcsiek (mint a házasság felbonthatatlansága). Ily módon az ország gyors gazdasági előretörése, amely egyébként jelentős részben az északi országrészhez képest mérhetetlenül elmaradt Dél-Olaszország rovására történik, a társadalom válságának elmélyülésével járt együtt.

Az Olasz KP kongresszusa, Luigi Longo beszámolója és a felszólalások többsége mélyrehatóan elemezte azokat a jelenségeket, amelyekben ez a válság megnyilvánul. Páratlan arányokat értek el a sztrájkharcok, a kongresszus előtt és alatt is két anyagi követelésért (nyugdíj-reformért, illetőleg a bérzónák eltörléséért) folyó általános sztrájk bénította meg az országot. (E sztrájkok eredményeként a kormány kénytelen volt legalábbis részlegesen megreformálni a nyugdíjrendszert.) A sztrájkokban új harci formák is jelentkeztek, amelyek egyes üzemekben a közvetlen munkáshatalom megteremtése felé mutattak; így például a munkások sok helyen elfoglalták a gyárat. Új jelenség a diákok mozgalma; ennek szervezeti keretei igen lazák, ideológiája a tőkés társadalom intézményeinek és céljainak általános tagadásából indul ki, harci formája pedig az egyetemek elfoglalása, az egyetemen viták szervezése, tüntetés — s mindez a pártokon kívül állva. A diákmozgalomban részt vesznek kommunista fiatalok, maga a mozgalom azonban általában önálló, a párttól mozgalmilag független jelenség. Új jelenség az is, hogy más, nemegyszer kispolgári társadalmi rétegek is bekapcsolódnak a tiltakozó mozgalmakba, ahogyan e rétegek érdekeit is keresztezi a monopolkapitalista fejlődés.

E fejlődés visszhangja a középbal pártok belső válsága, amely mind a szocialista, mind a kereszténydemokrata pártban megnyilvánul. Mindkét párt ke-

Digitized by Google

belén belül vannak olyan irányzatok, amelyek kritikus álláspontra helyezkednek pártjuk vezetőségével szemben, és elutasítják a merev kommunistaellenességet.

A középbal kísérlet tehát, mint Luigi Longo megállapította, céljait tekintve megbukott, alkalmatlannak bizonyult arra, hogy megoldja Olaszország problémáit, s kivezesse az országot a társadalmi válságból. Mint Nilde Jotti, a vita egyik felszólalója hangoztatta, a középbal abban az értelemben is kudarcot vallott, hogy nem sikerült elszigetelnie a kommunistákat. Ennek bizonyítéka és a kongresszusi vita egyik kiindulópontja az a nagy választási siker volt, amelyet az OKP 1968. május 19-én ért el az általános választásokon, amikor 8 és fél millió szavazatot szerzett, a leadott szavazatok 27 százalékát. (A pártnak jelenleg 1,2 millió tagja van.)

A kongresszus központi belpolitikai kérdése tehát az volt, hogy milyen kiutat lehet találni a válságból, milyen alternatívát állíthat szembe a párt a csődbe jutott kormányformulával. Longo beszámolójában világosan beszélt: a középbal megbukott és eszmeileg is kimerült, de nem lehet még azt mondani, hogy létrejött az új többség, amely annak helyére léphet. A válságból kiutat találni azonban nem egyetlen párt feladata. A kommunista párt előtt álló közvetlen politikai feladat tehát — állapította meg a kongresszus — a szövetségi politika alkalmazása. Ebben az értelemben hangoztatta a párt főtitkára, hogy az új többség kiépítése nem elvont és távoli alternatíva, hanem egy már megkezdődött folyamat, amelynek oka a jelenlegi problémákban gyökerezik, és amelynek érvényesülését a most folyó harcok is elősegítik.

A kongresszus összes vezető szónokai elsőrendű problémának tekintették a szövetségi politika értelmezését és megvalósítását. A kérdés: kivel és milyen célokért szövetkezzenek a kommunisták? A válasz, amelyet a kongresszus adott, világos volt.

A pártnak ki kell dolgoznia azokat a követeléseket, azokat a reformprogramokat, amelyek a leginkább megfelelnek az ország szükségleteinek, s amelyek a legsürgősebben orvoslásra szoruló problémákra vonatkoznak. E konkrét célok megvalósítására kell szövetséget teremteni más baloldali erőkkel, akár szocialisták ezek, akár katolikusok, akár kereszténydemokraták. A párt e programját, amely magába foglalja a mezőgazdaság reformját, az állam reformját, az állami beruházások ellenőrzését, Dél-Olaszország fejlesztését, az egyetem reformját, a gyáron belüli szabadságjogok biztosítását, stb., már most is jelentős erők támogatják az olasz politikai élet baloldalán. Közéjük tartozik a Proletáregység Olasz Szocialista Pártja, amely a szocialista pártból vált ki 1965-ben, azóta önálló politikai erővé vált. Közéjük tartozik a kereszténydemokraták soraiból és máshonnan rekrutálódott „disszidens katolikusok" több csoportja, valamint a független baloldali személyiségek rokonszenvező tábora is. Ugyanakkor a kormánypártokon belül is vannak olyan csoportok, amelyek hasonló irányban kívánnak haladni.

Ebből indul ki a párt a kongresszuson kidolgozott, illetve megerősített vonal értelmében, amikor azt hangoztatja, hogy ki kell dolgozni a reformok programját, ki kell szélesíteni körülötte a szövetségesek frontját, és így meg kell teremteni az új többséget. A kommunisták — mint Longo hangoztatta beszámolójában — harcolnak a többség körülhatárolásának, a kommunisták kirekesztésének kereszténydemokrata stratégiája ellen, és a maguk részéről készek arra, hogy helyi szinten, a különböző választott testületekben kipróbáljanak az előbb említett baloldali erőkkel megteremtendő új többségeket. A kereszténydemokrata párt főtitkára (akit csupán a szavazatok kisebbségével választottak meg e tisztségre) Longo beszámolóját kommentálva elutasította a kom-

Digitized by Google

munistákkal való mindenfajta „hatalmi találkozás" lehetőségét. Válaszolva neki, az OKP főtitkára hangsúlyozta: valóban nevetséges volna azt képzelni, hogy a kommunisták Piccolihoz és a mögötte álló konzervatív erőkhöz fordulnak, amikor pozitív megoldást sürgetnek az olasz társadalom válságára. Éppen ellenkezőleg: a kommunisták azokkal a baloldali, demokratikus katolikus és kereszténydemokrata erőkkel való találkozásról beszéltek, amelyek éppen a kereszténydemokrata párt vezetőinek konzervatív politikája ellen küzdenek a párton belül és azon kívül.

Az olasz kommunisták külpolitikai programja, amely nyilvánvalóan a kiépítendő új többségnek is programja, kimondja, hogy Itália nem tartozhat egyetlen politikai tömbhöz sem; következésképpen a NATO-nak távoznia kell Olaszországból és Olaszországnak a NATO-ból. Luigi Longo ezzel kapcsolatban figyelmeztette az olasz uralkodó osztályt: ha a NATO gépezetén keresztül be akarnák vonni Olaszországot egy új háborúba, akkor a nép minden fegyvert fel fog használni annak a rendszernek a megdöntésére, amely a megsemmisülés felé próbálja sodorni. Az olasz kommunisták tehát harcolnak egy semleges állapotért, a tömbök „túlhaladásáért", az európai biztonságért, a leszerelésért, a Földközi-tengernek a béke tengerévé való átalakításáért.

A szövetségi politika problémája azonban nem csupán a közös platform kidolgozásának összefüggésében bukkan fel, hanem a szövetségesekhez való viszony tekintetében is. A kérdés az: hogyan viszonyul a párt a baloldali tömbben részt vevő vagy abba bevonható erők önálló koncepcióihoz, szervezeteihez, módszereihez, különös tekintettel arra, hogy ezek közül sok nem osztja a párt módszereit vagy nézeteit. Ennek a kérdésnek elsőrendű fontosságot adott a diákmozgalmak jelentkezése. Ezek a mozgalmak egyrészt a képviseleti demokrácia tagadásából indulnak ki, ellenzik a választott szervek tevékenységét, és így a pártvezetőségekét is, s az állandó gyűlésezéssel egy úgynevezett közvetlen demokráciát igyekeznek teremteni maguknak. Másrészt a diákmozgalmak jelentős részének a céljai elvetik a munkásosztály stratégiai pozícióharcának azt a koncepcióját, amely a párt fő vonalában kifejeződik, s ehelyett a rendszernek valami általános tagadásából és egy közvetlennek vélt, a diáksággnak elsőrendű szerepet juttató forradalmi perspektíva lehetőségéből indulnak ki. A diákmozgalmak az utóbbi másfél évben az olasz belpolitikai élet egyik legmarkánsabb jelenségévé váltak. Ezért egész Olaszország érdeklődéssel várta, milyen álláspontot foglal el irányukban a kommunista párt.

Luigi Longo nagyon világosan beszélt beszámolójában: „Az utóbbi évek munkás-, paraszt- és diákharcaiban közös elem a demokratikus akarat a társadalom és az állam irányításában való közvetlen részvételre, az emberi és állampolgári méltóság érvényesítésére, az elnyomás minden formájának visszautasítására. Sokan aggodalommal, esetleg éppen félelemmel néznek minderre. Mi viszont elégedetten üdvözöljük, mert tudjuk, hogy tudatos, ha nem is kizárólagos előmozdítói voltunk e politikai és eszmei ébredésnek. Jól tudjuk, hogy e mozgalmak némelyikében olyan eszmék és irányzatok jelentkeznek, amelyeket nem osztunk. Jogunk és kötelességünk bírálni és visszautasítani az ilyen álláspontokat. Már rég elvetettük azonban azt a szektás kritériumot, hogy egy tömbben vissza kell utasítanunk mindazt, ami nem esik egybe a mi nézeteinkkel. A munkás, demokratikus és népi mozgalmat ösztönző hajtóerők, érdekek és célok változatosságát nem csupán a realitás objektív adottságának tekintjük, hanem olyan ténynek is, amely magának a mozgalomnak mélységéről és gazdagságáról tanúskodik." A kongresszuson számos felszólaló hangoztatta, hogy a kommunista párt figyelembe veszi a többi mozgalom autonómiáját, s

Digitized by Google

politikája arra irányul, hogy elősegítse ezeknek az önálló erőknek a „beérését" a demokratikus küzdelemben.

A más társadalmi szervezetek és mozgalmak autonómiájának kérdésével kapcsolatban sajátos aspektusban jelentkezett a kongresszuson a szakszervezetek autonómiájának kérdése. Az osztályharcos CGIL vezetői — akik többségükben kommunisták — már huzamosabb ideje hangoztatják a szakszervezetek önállóságát a párttal és a pártokkal kapcsolatban. Ez azért fontos momentum az olasz helyzetben, mert ha közvetlen kapcsolat állna fenn a szakszervezetekben tevékenykedő párttagok és pártjaik között, akkor a CGIL-t szakadás fenyegetné, hiszen a kommunisták ellenzékben vannak, a szocialisták pedig részt vesznek a kormányban. A szakszervezetek autonómiájának gyakorlata lehetővé tette a szakadás elkerülését, sőt az osztályharcos szakszervezet befolyásának növelését is. Az olasz sztrájkmozgalmak általános stratégiájában ma a kereszténydemokrata ihletésű CISL és a szociáldemokrata UIL is gyakorlatilag együtt lép fel a CGIL tömegeivel. Az olasz kommunisták elvetik a „transzmissziós szíj" minden áron való kötelezettségének elméletét, de ugyanakkor autonóm és fontos szerepet tulajdonítanak a szakszervezetek tevékenységének a munkásmozgalomban, tekintetbe véve azt is, hogy a szakszervezeti tevékenységnek természetesen megvannak a maga határai. Ezt Agostino Novella, a CGIL vezetője fejtette ki a kongresszuson.

Enrico Berlinguer — akit az új központi bizottság főtitkárhelyettessé választott (ez a poszt 1964 óta, amikor Togliatti halála után Luigi Longo, az akkori főtitkárhelyettes került a párt élére, betöltetlen volt) — vitaösszefoglaló beszédében a párt szövetségi politikáját összegezve azt hangoztatta, hogy a reformok stratégiáját össze kell kapcsolni a „történelmi tömb" koncepciójával, amelynek értelmében nem a párt fogja meghódítani a hatalmat, hanem különböző szociális és politikai erők tömbje, s a párt egy része ennek. Már most arra van szükség, hogy lépésről lépésre épüljön ez a történelmi tömb, amelyben megvalósul a munkásosztály hegemóniája. A reformok stratégiája tehát — mondotta Berlinguer — lényegében a szövetségi politika stratégiája, amely mindig is központi problémája volt minden forradalmi folyamatnak. A szocializmusért folyó harcot nem lehet egyenesvonalú előretörésként felfogni, hanem bonyolult, kemény és sok részletből álló harcnak kell tekinteni.

A kongresszus nagy erővel szögezte le, hogy az olasz kommunisták a demokrácia talaján kívánják folytatni harcukat a szocializmusért. Az olasz alkotmány ugyanis, amely ezt a demokratikus lehetőséget meghatározza, szellemében messze túlmutat az olasz uralkodó osztály által megvalósított gyakorlatnál. Ez az alapokmány, amely a kommunisták vezetésével folytatott ellenállási küzdelem eredményeként született meg, számos olyan elvet szögez le, amely mindmáig nem valósult meg, mert a kereszténydemokrata kormányok elszabotálták. Pusztán az alkotmány megvalósítása is messze előre viheti tehát Olaszországot a szocializmus felé vezető olasz úton, amelyet a párt magáénak vall. Ezért mondhatta beszámolójában Luigi Longo, hogy az Olaszország összes demokratikus erőinek egységéért folyó harc nem áll ellentétben a szocializmusért folyó harccal, hiszen mindkettőben a munkásosztály játssza a vezető szerepet. Minél konkrétabbá válik a munkásosztály vezető szerepe a demokrácia megvalósításáért folyó harcban, annál világosabbá és konkrétabbá válik a szocializmus perspektívája is. Ez konkrétan a szocializmus felé vezető olasz út — mondotta az OKP főtitkára, hangoztatva, hogy ez nem csak parlamenti út, de az is.

Ilyen módon a kommunisták tanácskozása gyakorlatilag kiépítette az azonnali és a távlati célok szintézisét. Luigi Longo úgy fogalmazta meg ezt zársza-

Digitized by Google

vában, hogy a kommunisták feladata: előrevinni a munkások, a parasztok, a diákok és az egyéb rétegek harcait, konkrét eredmények, új, demokratikus hatalmi pozíciók kivívása érdekében, amelyekből tovább lehet fejleszteni a jelenlegi politikai és társadalmi rendszer tagadására irányuló mozgalmat, egészen a jelenlegi gazdasági és politikai vezető erők teljes vereségéig. Ez az az út, amely lehetségessé teheti azt, amit a kormány vezetői és a konzervatívok továbbra is lehetetlennek próbálnak feltüntetni — hangoztatta a párt főtitkára.

A kongresszuson számos felszólaló foglalkozott azzal, milyen módon válaszolhat az olasz uralkodó osztály erre a kihívásra. A felszólalók megállapították, hogy más nyugat-európai országokkal ellentétben, Olaszországban a polgári reformista kísérlet válsága nem vezetett reakciós fordulatra — s ez a dolgozó tömegek harcosságának köszönhető —, de továbbra sem lehet kizárni ezt a veszélyt. Elutasította azonban a kongresszus a szocialistáknak azt az állásfoglalását, amely szerint a tekintélyuralmi veszélyek ellen a tömegmozgalmak lefékezése a legjobb védekezés. Éppen ellenkezőleg: ez csak ösztönözné a reakciót és elbátortalanítaná a tömegeket — mutattak rá a vita részvevői. Ugyanakkor hangoztatták, hogy a demokratikus intézmények lejáratása kétségkívül veszélyeket teremt Olaszországban, és ezért szintén az uralkodó osztály a felelős.

E belpolitikai szintézis igen elmélyült és gazdag vita alapján bontakozott ki a kongresszuson. A vita tulajdonképpen már a központi bizottság októberben közzétett kongresszusi tézisei alapján megkezdődött, majd a tízezer szekció és a 109 föderáció előkészítő gyűlésein és kongresszusain folytatódott. Ezeken a tanácskozásokon és magán a kongresszuson is jelentkeztek olyan nézetek, amelyek ellentétben álltak ezzel a vonallal.

A kongresszusi vitában a 68 felszólaló közül négyen — Pintor, Natoli, Caprara és Rossana Rossanda — azt a nézetet fejtették ki, hogy a jelenlegi helyzet bizonyos értelemben már forradalmi jellegű, és ezért lényegében elutasították a szövetségek, a reformok, a közbeeső célok stratégiájának a Longo-beszámoló és a tézisek által kifejtett formáját, s azt sürgették, hogy a párt — elsősorban a tömegek direkt akciójára, a diákok és a munkások harcának valamiféle elvont összekapcsolására alapozva — ne a jelenlegi többség megdöntésére, hanem a rendszer elleni általános támadásra mozgósítson. Rossanda ezzel kapcsolatban példásnak mondotta a kínai kulturális forradalmat. A kongresszus nem tette magáévá ezt a nézetet, a különvélemény képviselői elenyésző kisebbségben maradtak. Ennek ellenére Caprara kivételével a felszólalókat ismét beválasztották a központi bizottságba. Luigi Longo hangoztatta zárszavában, hogy a különvélemény sem arra nem ok, hogy valakit kizárjanak a párt vezető szerveiből, sem arra, hogy bevegyék oda.

A többi felszólaló kivétel nélkül egyetértett Longo beszámolójával, ugyanakkor értelmezésében és abban, hogy mit hangsúlyoztak, mutatkoztak bizonyos különbségek. Amendola, a vezetőség tagja például a pártfegyelem fontosságát hangoztatva, elsősorban a politikai többség megteremtésének szükségességét emelte ki. Ingrao, akit a XI. kongresszuson bíráltak azért, mert elsősorban a gyárakban való közvetlen akcióra, egy a gyakorlati lehetőségeknél szűkebb és élesebb vonalra próbálta koncentrálni a párt erőfeszítéseit, ezúttal olyan szellemben közelítette meg a kérdést, amelyet a kongresszus igen nagy elismeréssel fogadott: hangoztatta a különböző mozgalmak pozitív hozzájárulását, és a pártvezetőségek, a választott szervek, valamint a tömegek akciója, a sztrájkok, a diákmegmozdulások közötti szerves összefüggést és kölcsönhatást.

A kongresszus által kidolgozott belpolitikai vonal szemmelláthatő nyug-

Digitized by Google

talanságot keltett a monopoltőke sajtójában. Aggódva hangoztatják, hogy a kommunista kihívás komoly, a kommunistákat komolyan kell venni, s nem elég egyszerűen nemet mondani perspektívájukra, mert az reális problémákból és lehetőségekből indul ki. A polgári lapok kommentárjai riadt hangon figyelmeztették a középbal koalíció belső harcokba merült vezető pártjait: állítsák helyre egységüket, hogy közösen nézhessenek szembe a kommunistákkal. Ellenkező esetben — állapítják meg — megvalósulhat az, amit a kommunisták javasoltak, hogy kezdetként a helyi választott szervekben, községekben, városokban, megyékben, tartományokban új többségek jönnek létre.

Belpolitikai szempontból is fontos volt a kongresszusnak a nemzetközi kommunista mozgalom problémáiban elfoglalt álláspontja, mert a polgári pártok, a szocialisták, a burzsoá sajtó nagy kampányt folytattak azért, hogy az Olasz Kommunista Párt — miután augusztusban helytelenítette az öt szocialista ország csehszlovákiai fegyveres fellépését — szakítsa meg azokat a kötelékeket, amelyek a szocialista táborhoz, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomhoz fűzik. Ez a kísérlet meghiúsult. A párt vezetői ugyanakkor, amikor megerősítették augusztusi állásfoglalásukat, erőteljesen leszögezték, hogy az OKP internacionalista pártnak tekinti magát, és sohasem fog a szovjetellenesség álláspontjára helyezkedni, sohasem fogja elfogadni azt a szociáldemokrata utat, amelyet az internacionalista eszmék megtagadása jelentene. Luigi Longo hangoztatta: nevetséges azt gondolni, hogy a kommunistákkal meg lehet ismételni azt a műveletet, amelyet Nenni pártjával hajtottak végre a kereszténydemokraták.

Ugyanakkor a kongresszus világosabban körülhatárolta azt az önálló helyet, amelyet az Olasz Kommunista Párt kíván betölteni a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban. Luigi Longo és Galluzzi, a vezetőség tagja is e szellemben beszélt. Enrico Berlinguer (aki az utóbbi évek nemzetközi tanácskozásain képviselte a pártot) részletesen kifejtette vitazáró beszédében a párt e sajátos helyének koncepcióját. „Tudatában kell lennünk — mondotta —, hogy koncepcióinkban és álláspontjainkban — mint a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom minden más komponensének álláspontjában is — óhatatlanul jelentkezik olyan egyoldalúság, amely az eltérő földrajzi, politikai helyzetből, az eltérő történelmi és eszmei hagyományokból táplálkozik."

A sajátos olasz álláspont a következőképpen körvonalazható: az olasz párt, történelmi helyzetéből következően szervezetileg és politikailag egyaránt önálló, autonóm párt. Önálló módon dolgozta ki a szocializmusba vezető olasz út koncepcióját, és önállóan alkot véleményt a Szovjetunió és más szocialista országok valóságáról, politikájáról, és ennek egyes megnyilvánulásairól. Ez az önálló vélemény azonban beilleszkedik az internacionalista szolidaritás koncepciójába. A kommunisták az Októberi Forradalomban történelmi választóvonalat látnak. Ezenkívül nagyra értékelik az Októberi Forradalom világtörténelmi folytonosságát, amely a szocializmusnak a Szovjetunióban történő építésében, más országok szocialista átalakulásában, a Szovjetuniónak és a szocialista országoknak az imperializmus, a fasizmus, a reakció ellen, a békéért, a népek függetlenségéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott küzdelmében nyilvánul meg. E realitás és e funkció alapján sorakoztak fel az olasz kommunisták mindig is az Októberi Forradalom oldalán az antifasiszta, demokratikus és szocialista küzdelemben, s ezért visszautasítják a szovjetellenességet, bármilyen formában jelentkezzék is. Olaszország kommunistái azonban nem egy elvont formula és nem is a szovjet modell alapján harcolnak a szocializmusért, annál is kevésbé, mert a szovjet modell meghatározott történelmi körülmények között alakult ki, és így véleményük szerint megismételhetetlen.

Digitized by Google

Az olasz kommunisták a szocializmus történelmiségének koncepciójából kiindulva szemlélik a szocialista országok jelenlegi helyzetét, amint a marxizmus maga is történelmi jelenség. A marxizmus több mint száz évvel ezelőtt úgy jelentkezett — mondotta Berlinguer —, mint a szocializmus mindenféle utópikus szemléletének elvetése, s különös volna, ha utópisztikus magatartásba esnék vissza, s éppen a szocialista országok valóságával kapcsolatban. Az olasz kommunisták ezt a történelmi szemléletet sürgetik, és azt hangoztatják, hogy „diplomáciai finomságok nélkül meg akarják mondani, ami számukra igazságnak tűnik". (E ponton hadd jegyezzem meg: amint — éppen a pártok autonómiájának az OKP által erőteljesen hangsúlyozott elve alapján — nehezen képzelhető el, hogy kívülről pontos értékítéletet lehessen mondani az olasz kommunisták által kidolgozott általános stratégiába illeszkedő konkrét döntésekről, ugyanúgy fennáll annak a lehetősége is, hogy ami a szocialista országok gyakorlatának egyes vonásaival kapcsolatban a tények nem teljes ismerete alapján „igazságnak tűnik", az valójában nem fejezi ki azt. Donini szenátor, az egyik felszólaló például olyan tényekre utalt, amelyek arra mutattak, hogy a csehszlovák társadalomban valóban feléledtek bizonyos burzsoá mítoszok, amelyeket a vezetőség állásfoglalása — mint mondotta — nem vett figyelembe: ezért bírálta az ezzel kapcsolatos pártdokumentumokat és felülvizsgálatukat sürgette. A szocialista országok realitásának árnyalt, gazdag, utópizmustól mentes elemzése különben olyan követelmény, amelyet a szocialista országokban is előtérben áll).

A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseivel kapcsolatban erőteljesen hatott a kongresszuson az egység újjáépítésének követelménye. A párt véleménye szerint ennek a különböző autonóm álláspontokból kell kiindulnia, a közös vonások, a találkozási pontok alapján. Ennek példájaként Berlinguer a vietnami nép harcát és a körülötte megvalósult „csodálatos egységet" említette meg. Ezt magában Vietnamban, az olasz kommunisták véleménye szerint, a vietnami kommunisták hősi harca mellett az a politika tette lehetővé, amely a harcban a legszélesebb nemzeti és demokratikus egységet teremtette meg, nemzetközi téren pedig az az autonómia, amely a közös ellenség elleni harcban az akcióegység alapjává vált. A Szovjetunió és az összes többi szocialista ország érdeme az, hogy (a lakosságuk által is vállalt áldozatokkal) politikai, anyagi, katonai és erkölcsi segítséget nyújtanak a vietnami népnek.

A kongresszuson jelentkezett az a követelmény is, hogy az akcióegység megteremtésén túl lépve, magasabb egységre is törekedni kell. Ebből a célból — mint Berlinguer mondotta — szükség van a kommunista és munkáspártok, az antiimperialista és a felszabadító erők között a módszerek és a kapcsolatok olyan rendszerére, amely lehetővé teszi a szakadások elkerülését, és elősegíti a fokozatos egyesítést a politikai akcióban és az elméleti kutatásban is. Elsősorban olyan dolgok körül kell keresni az egységet, amelyek körül egyáltalán lehetséges. Nagy haladás volna egy olyan vitamódszer kidolgozása, amely megoldja azt a dilemmát, hogy vagy kizárólag formális és diplomáciai eszmecsere folyjon, vagy kölcsönös gyalázkodás és kiátkozás. Az eszmék harcában szükséges szilárdságot a türelem módszerének kell elősegítenie és biztosítania — mondotta Berlinguer.

Magáról a haladó mozgalomról azt hangoztatta a kongresszus által megválasztott főtitkárhelyettes, hogy az olasz kommunisták véleménye szerint egy szélesebb koncepcióból kell kiindulni. Kétségtelen, hogy a Szovjetunió és a szocialista országok szerepe alapvető fontosságú a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban, és az is marad. A szocializmusért folyó küz-

Digitized by Google

delem határai nem esnek azonban egybe a szocialista országok határaival, hasem sokkal szélesebbek, s a tőkésországok munkásmozgalmára, a felszabadító mozgalmakra is kiterjednek. Az olasz kommunisták ebben a szellemben tekintenek a kommunista és munkáspártok moszkvai világértekezlete elé. Berlinguer kijelentette: ez az értekezlet pozitív lehet, ha egyesíteni tudja a vélemények nyílt és felelősségteljes összemérését a legnehezebb, a legeltérőbb módon megítélt kérdésekben az egységes harci platform kidolgozásával. Elképzelhető, hogy ez a platform csak korlátozott célokra vonatkozzon, ezeknek azonban olyanoknak kell lenniük, hogy ösztönözzék a szélesebb megértést, amely túlmegy az értekezleten részt vevő pártokon, sőt magukon a kommunista és munkáspártokon is.

Ez tehát az a bel- és külpolitikai vonal, amelyet az olasz kommunisták XII. kongresszusa kidolgozott. Konstruktív alkalmazása fontos eleme lehet az olasz társadalom fejlődésének és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységéért vívott küzdelemnek.

Baracs Dénes

Raszler Károly: Megalakult az üzemi munkástanács

Digitized by Google

A vállalati eszközgazdálkodásról

Szükségletre termelni és olcsón termelni — ez a gazdálkodás két igen fontos elve. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy hiába termelünk olcsón, ha termékeink nem felelnek meg a piacon, előtérbe állítottuk a szükségletek jobb kielégítését. De a piac — különösen az exportpiac — bebizonyította, hogy hiába termelünk a piac igényeinek megfelelően, ha termékeink drágák.

Egyszerre kell mindkét követelménynek eleget tenni. Az új irányítási rendszer első évében egy kissé háttérbe szorultak az önköltségcsökkentési feladatok. Vállalataink nagymértékben a piac felé fordították a figyelmüket, igyekeztek minél magasabb árat elérni termékeikért. Az induló árak az előirányzotnál jóval magasabb nyereséget tartalmaztak. Ezért az önköltségcsökkentés kérdései általában nem voltak nagyon égetők a vállalatok számára.

Vállalatainknak 1969-ben az előző évinél kisebbek a tartalékaik. Az induló tartalékok jelentős részét uggyanis már a múlt évben mozgósították, vállalati nyereséggé alakították. Új tartalékok feltárása szükséges. 1969-ben nemcsak jobbat, hanem *olcsóbban is* kell termelnünk, ha tovább akarjuk növelni a vállalati nyereségszintet és ezzel a kollektíva bérszintjét. Ezért kell az eddiginél nagyobb figyelmet fordítani a hatékonyabb vállalati eszközgazdálkodásra.

Kapacitás-kihasználás és beruházás

A piaci viszonyokhoz való igazodás *önmagában* nem biztosítja a jó gazdálkodást. A vállalatnak a meglevő termelési adottságokhoz, kapacitásokhoz is igazodnia kell. A múlt év elején voltak olyan törekvések, hogy csökkentsék, vagy akár meg is szüntessék az átlagon aluli nyereségtartalmú cikkek termelését. Hamar kiderült azonban, hogy ez nem járható út, mert az esetek többségében kapacitás-kihasználatlansághoz vezetne, sőt az átlagon felüli nyereséget tartalmazó termékek önköltségét is növelné.

Az állóeszköz-állomány tartása ma már nem ingyen van a vállalatnak, hanem pénzébe kerül, akkor is, ha kapacitása nincs kihasználva. Eszközlekötési járulékot, amortizációt, karbantartási-javítási költségeket kell érte fizetnie. Ha szűkül a termelési volumen, akkor kisebb termelésre oszlanak el ezek a stabil költségek, s egy-egy terméket nagyobb állandó költség terhel. Az el nem hanyagolható ellátási szempontokon kívül az is a kisebb nyereségtartalmú termékek termelése mellett szól, hogy ezek rezsiköltségeket vállalnak át, s ily módon csökkentik a vállalat átlagos költségszintjét.

Mind több vállalat jut arra az álláspontra, hogy végeredményben a kapacitásegységre, a lekötött eszközök egységére jutó vállalati eredményt kell növelnie, s kapacitását úgy kell kihasználnia, hogy csökkenjen a gyártmányegységre jutó rezsiköltsége. Az állóeszköz-állomány „meg kell hogy keresse" a maga költségeit, hogy az élőmunka hatékonyságának eredménye tisztán, levonás nélkül válhasson vállalati eredménnyé.

A piaci és a vállalati adottságok dinamikus egyeztetésére van szükség. Ezt a feladatot sem a vállalat kereskedelmi osztálya, sem termelési osztálya nem képes egymaga elvégezni. A vállalaton belül megnő a komplex tervezés és az ezt végző tervosztályok súlya. Minden nagyobb vállalatban szükség van az anyag-, a létszám-, a költség-, a kapacitás-kihasználási, a műszaki fejlesztési tervek egybehangolt kialakítására. Enélkül nincs hatékony vállalati eszközgazdálkodás és üzletpolitika.

A kapacitások gazdaságos kihasználását sokszor „vállalaton kívüli" tényezők zavarják. Ilyen például az anyaghiány vagy a létszámhiány. Jelenleg a létszámhiány a nagyobb gond. Hosszú időn keresztül sokkal több munkahelyet létesí-

Digitized by Google

tettünk beruházások révén, mint amennyit gépesítéssel, részleges automatizálással felszabadítottunk. A munkaerő-megtakarító beruházásokra viszonylag csekély összeget fordítottunk. A keretek zömét a bővítések emésztették fel. Fontos volna népgazdasági szinten kidolgozni a beruházások újszerű munkaerő-mérlegét, törekedve arra, hogy a beruházások hatására egy-egy időszakban *legalább annyi munkaerő szabaduljon fel, mint ahány munkahely létesül.* Ugyanez az elv érvényes minden olyan gyárra, amely Budapesten vagy az ipari nagyvárosokban van.

A munkaerőhiány másik oka az, hogy egyes vállalatok „felesleges" munkaerőt kötnek le. A vállalati nyereségfelosztás eddigi rendszere ugyanis arra ösztönzött, hogy év közbeni béremelések hatására a vállalati bérszint ne haladja meg túlságosan a bázis-bérszintet. Minthogy azonban szükség volt béremelések végrehajtására, azok a vállalatok, amelyek jól álltak a várható nyereséggel, olcsó munkaerőt vettek fel, mert az így előálló többletbérköltséget a folyó bevételekből, *adózáselőtti* forintból tudták fedezni; az év közben történő bérszint-emelkedés költségkihatása viszont a részesedési alapot, tehát az *adózás utáni* forintot terheli.

A létszámhígítási tendenciát egyrészt központi intézkedésekkel lehet ellensúlyozni, másrészt gazdaságunknak a mechanizmus révén meglevő sajátos önszabályozó képessége is segít ebben. Az olcsó munkaerő kezdetben tehermentesíti a részesedési alapot, de egy-másfél év múlva már terheli. Hiszen akinek nem emelik a bérét, az kilép, s elviszi magával azt az előnyt is, amelyet belépése a vállalatnak adott.

Egy fontos intézkedést már 1969-ben életbeléptettünk; ennek értelmében a bérszínvonal-szabályozásba bevont vállalatoknak a nyereség bontása során bérköltségként a beszámolási időszak tényleges létszámának és bérszínvonalának szorzatát kell figyelembe venni, nem pedig a tényleges létszám és bázis-bérszint szorzatát.

A vállalatok is segítenek magukon. A termelés növelése, folyamatossá tétele, a kapacitások jobb kihasználása céljából egyre több üzemrészt telepítenek vidékre. Így létesült üzeme a Kontakta-gyárnak Szentesen, az Egyesült Izzónak Gyöngyösön, a Szerszámgépipari Műveknek Karcagon, a Ganz-MÁVAG-nak Baján, az Elektroakusztikai KTSZ-nek Komlón stb. Az új üzemek létszáma stabil, s a munkaerő-vándorlás és -hiány már nem akadályozza a kapacitások ésszerű kihasználását.

A kapacitások gazdaságos kihasználása nemcsak a vállalati nyereség rövidtávú növelése szempontjából fontos, hanem a beruházások révén történő hosszabb távú nyereségnövelés miatt is. Vállalataink általában hitelt kénytelenek igénybe venni nagyobb beruházásaikhoz. A beruházási hitelezéssel szemben az az igen aktuális követelmény, hogy gyorsítsa a megtérülést. Amelyik vállalat gyorsabban képes visszafizetni a hitelt, az könnyebben jut beruházási hitelhez. Ebben az évben elsősorban középlejáratú hiteleket kapnak vállalataink. A rendelkezésünkre álló pénzügyi és anyagi keret azonban szűk. Ezért a bank elsősorban a gyors megtérülést biztosító hitelek iránti igényeket fogja kielégíteni.

Persze senki sem kötelezi a vállalatot arra, hogy az új állóeszköz használatára visszavezethető többlet-fejlesztési alapból fizesse vissza a beruházási hiteleket. Inkább az az általános, hogy a visszafizetéshez szükséges eszközöket a vállalatok a meglevő állóeszköz-állomány segítségével „termelik ki". Így a hitelért folyó versenyben azok a vállalatok indulnak jobb esélyekkel, melyeknek egyébként is viszonylag nagy a fejlesztési alapjuk. Az erős vállalatok számára különösen előnyös, a gyengébbeknek pedig az eddigieknél hátrányosabb az az intézkedés, amely szerint a beruházási hitelek törlesztése nem a beruházások üzembe helyezésétől, hanem a kölcsön folyósításától kezdődik. Még hitel esetén is lényegében a meglevő kapacitással kell kitermelni a kapacitásfejlesztés költségeinek zömét. Ez a kapacitások intenzívebb, jövedelmezőbb kihasználására ösztönzi a vállalatokat, ami feltétlenül kedvező jelenség.

A vállalatok már nemcsak azzal mérik a beruházások gazdaságosságát, hogy mennyi idő alatt térülnek meg ezek a használatuk révén előállott többlet-eredményből, hanem azzal is, hogy évente mekkora részesedési és fejlesztési alapot „termelnek", s *utóbbiból* mennyi idő alatt térül meg a beruházás. A megtérülés tehát vállalati szinten jóval lassúbb, mint „népgazdasági" szinten, hiszen az új be-

Digitized by Google

ruházás nem a nyereségből térül meg, hanem a fejlesztési alapból. Már a beruházásra visszavezethető nyereség is kisebb, mit a népgazdasági haszon, mert az új állóeszközért eszközlekötési járulékot kell fizetni, s ennél a nyereségnél is jóval kisebb a fejlesztési alap, amelyből a vállalat a beruházást finanszírozza.

Most voltaképpen nem azt vizsgálják vállalataink, hogyan aránylik a beruházásra visszavezethető *folyó* többleteredmény az ún. *egyszeri* ráfordításhoz, hanem azt, hogy mekkora a különbség a belépő beruházás miatti költségnövekedés (többlet-amortizáció, eszközlekötési járulék, karbantartási költség, energia- és gépkezelési költség stb.) és a bruttó többlethaszon között. Vagyis: a *folyó* többleteredménnyel a *folyó* többletköltséget állítják szembe.

Jelenleg jelentős és tartós a feszültség a műszakilag, tudományosan megalapozott, konstrukciós szempontból kifejlesztett állóeszközök beállításának technikai és pénzügyi lehetőségei között. Nagyon gyakori eset, hogy egy beruházás bizonyítottan célszerű, de pénzügyi okokból nem valósítható meg. Mind a beruházási javak, mind a beruházási hitelek piacán komoly feszültség van. Egész sor olyan hitelkérelmet kell visszautasítani, amely minden szempontból indokolt fejlesztést tenne lehetővé. Mégis kénytelenek vagyunk erre, ha nem akarjuk kiélezni a beruházási javak piacán mutatkozó feszültséget. Nem zúdíthatunk egy-egy évben több pénzt a beruházási javak piacára, mint amennyit ott a kínált javak fel tudnak szívni. És a globális egyensúly mellett arra is ügyelni kell, hogy a kereslet összetétele nagyjából feleljen meg a kínálat összetételének. Másként fogalmazva: egy-egy évben alig kaphatnak a vállalatok a maguk összességében több beruházási hitelt, mint amennyi fejlesztési alapot összesen kitermelnek. Ha a vállalatok nagy részének a fejlesztési alapját megelőlegezné a bank, akkor kétszer-háromszor annyi vásárlóerő futna ki a decentralizált forrású beruházások piacára, mint amennyi gazdasági-egyensúlyi szempontból megengedhető.

Mindez arra mutat, hogy vállalatainknak kevésbé kell erőltetniük a nagy és hitelből finanszírozott beruházásokat, ugyanakkor erőteljesebben kell törekedniük meglevő állóeszköz-állományuk jó kihasználására, rendbentartására, házilagos és a javításokkal kapcsolt korszerűsítésére. Bár állóeszköz-állományunk átlagosan nem mondható mindenütt korszerűnek, de van olyan hatékony, hogy segítségével vállalati és népgazdasági szinten kitermeljük a további fejlesztések forrásait.

Készletgazdálkodás

A készletek alakulásában az elmúlt év alig hozott javulást. Továbbra is érvényesült a felhasználói készletek növekedésének tendenciája. A szállítói készletek nem változtak jelentősen. Ez a jelenség bizonyos anyagok hiánycikk-jellegével függ össze. Minden vállalat igyekszik sok anyagot felhalmozni raktáraiban, hogy ezzel biztosítsa magát az esetleges anyagellátási nehézségekkel szemben. Az anyagraktárak feltöltéséhez a vállalatoknak kedvezők voltak pénzügyi lehetőségeik. A viszonylag magas nyereségek nagyméretű anyagbeszerzéseket tettek lehetővé. A hitelkamatok sem róttak rájuk különösebb terhet, hiszen a hitelből finanszírozott készleteket nem terhelte eszközlekötési járulék. A kamatot is természetesen folyó bevételekből, tehát adózás előtti forintból lehet fizetni. Sőt, a rövid lejáratú hiteleket is folyó bevételekből törlesztik.

Az egyes anyagokban mutatkozó hiány olyan vállalati magatartásokra vezet, amelyek országos mértékben tovább fokozzák a hiányt. A készletek decentralizálódnak, s nem lehet a szükségletek időbeli megoszlása szerint átcsoportosítani őket.

1968-ban a legtöbb nehézség a feketefémeknél, a műanyag-alapanyagoknál, az építőanyagoknál, valamint a színes- és könnyűfémanyagok többségénél mutatkozott. Az első félévben a feketefémkészletek 141 ezer tonnával (22 százalékkal) emelkedtek, ami majdnem kétszerese az 1967. évi készletnövekedésnek. Pedig a fajlagos feketefém-igény, tehát az anyagnormák szerinti igény alig nőtt.

Kedvezőtlen tünet, ha a termelés fejlődésének, a termékek és választékuk korszerűsítésének az anyaghelyzet szab korlátot. A határt valójában a kapacitásoknak, a munkaerőnek, a termelékenységi szintnek és a piaci igényeknek kellene megszabniuk. Köztudomású például, hogy az építőiparban a veszteségek főként az

Digitized by Google

anyagok, alkatrészek, szerelvények, kötőelemek tartós hiányára vezethetők vissza.

Két intézkedés vált rendkívül sürgőssé. Az egyik az, hogy a felhasználói készleteket csökkentsük a központi készletek javára, a másik pedig az, hogy pótlólagos importtal szüntessük meg a tényleges hiányokat. A felhasználói készletek csökkentésének leghatékonyabb útja a hitelfeltételek szigorítása. Ennek egyik módja a hitelvisszafizetés szigorítása. Már a múlt évben kialakult az a gyakorlat — s ebben az évben általánossá válik —, hogy rövid lejáratú hitelt csak átmeneti, idényszerű készletekre adnak. A készletek tartós növekedését *fejlesztési alapjukból* (adózás utáni forintból) visszafizetendő középlejáratú hitellel kell finanszírozniuk a vállalatoknak és a szövetkezeteknek.

Ez sok vállalatot nehéz helyzetbe hoz, hiszen az ilyen hitelek évekre leköthetik fejlesztési alapjukat, azt az összeget, amelyből állóeszköz-beruházást szerettek volna finanszírozni.

Ebben az évben még egy jelentős intézkedést léptettünk életbe. Ez már nem az adózás utáni vállalati pénzeket terheli, hanem az adózás előttit. Kiderült a múlt évben, hogy a kölcsöneszközök terhei sem a beruházási, sem a forgóeszközhitelek iránti igényeket nem fékezték eléggé. Az átlagos vállalati jövedelmezőség magas volt; a vállalatok viszonylag könnyen birták a 8 százalékos kamatot, ez voltaképpen csak 3 százalékos többletteher volt az egyébként fizetendő 5 százalékos eszközlekötési járulékkal szemben. Ezen a helyzeten változtatott az az új rendelkezés, amely szerint 1969-ben már a hitellel finanszírozott álló- és forgóeszközökért is kell eszközlekötési járulékot fizetni. A kamatláb ezzel egyidőben 8 százalékról 7 százalékra csökkent.

További szigorítást jelent, hogy a tartalékalapban felhalmozott pénzösszegek nem vehetők igénybe forgóeszköz-finanszírozásra; rendeltetésszerű felhasználásukig elkülönített bankszámlán kell ezeket elhelyezni. Megnövelték a vállalati betétek kamatlábát is, ösztönözve arra, hogy a vállalatok ne anyagban, befejezetlen és félkésztermékben, esetleg késztermékben tartsák a pénzüket, hanem pénzformában, bankban.

Az 1969. január 1-től érvényesítendő hitelpolitikai irányelvek szerint a bankok korlátozni, illetve megtagadni tartoznak a hitelnyújtást, ha a vállalatnál túlzott készletezési törekvések tapasztalhatók. Külön ügyelnek a tőkés viszonylatból importált anyagokra és a nagyfelhasználóknál a kohászati eredetű anyagokra. Az intézkedés továbbá azokra a vállalatokra vonatkozik, amelyek piac hiányában is szabad kapacitásaikkal tartósan raktárra termelnek, valamint azokra, amelyeknél a tartós fogyasztási cikkek termelése nem gazdaságos, a termelés szocialista importtal helyettesíthető és az importár a belföldinél alacsonyabb. A textilruházati készletek szintjének csökkentését szolgálja az az irányelv, hogy ruhaipari vállalatok — saját fejlesztési alapjukból történő kapacitásbővítés kapcsán a forgóeszköz-állomány növelésére — forgóeszközhitelt csak egészen kivételes esetben kaphassanak.

Ezek az intézkedések — megítélésünk szerint — erőteljesen fognak hatni a felhasználói készletek csökkenésére, de csak akkor, ha egyúttal növelni tudjuk a központi, a termelőeszköz- kereskedelmet lebonyolító vállalatokban levő készleteket. Ennek érdekében javítani kellene a készletező vállalatok pénzügyi és raktárhelyzetét. Pénzügyi intézkedéseket kellene hozni arra, hogy megállítsuk a készletek decentralizálódásának folyamatát.

A mostani hiánycikkekből maximálisan fel kellene tölteni — import segítségével — a TEK-készleteket. Ez hatalmas terhet róna ugyan a népgazdaságra, de a terhet meghaladó haszonnal járna. Úgy értékelhetünk egy ilyen akciót, mint rendkívül gyorsan megtérülő beruházást. A központi készlet feltöltésénél sokkal nagyobbra becsülhető a decentralizált készletekből felszabaduló mennyiség. Ha a felhasználók biztosak lennének abban, hogy az eddigi hiánycikk szabadon kapható, hamarosan megkezdenék felhasználói készleteik csökkentését. Hogy mennyire hatékony az ilyen központi készletfeltöltés, azt több példa bizonyítja. Az 1968 első félévében engedélyezett 23 milliós többlet-devizaforintnyi nemesacél-import lényegében megszüntette az ezen a területen korábban fennállott hiányokat. Hasonlóan javult az ellátás acélcsőben, egyes finomszerelvényekben és húzott áruban is, 34 millió devizaforintnyi behozatallal.

Digitized by Google

A hitelfeltételek szigorítása önmagában nem oldja meg a jelenlegi készletgazdálkodási problémákat. A feltételek szigorítása ugyanis gyakran a célzott eredmény mellett nem célzott és káros mellékhatásokkal is jár. Magától értetődő például az, hogy a Magyar Nemzeti Bank úgy akarja a kereskedelmi vállalatokat készleteik csökkentésére szorítani, hogy nehezen ad nekik rövidlejáratú hitelt. De ezzel az intézkedéssel — akarata ellenére — akadályokat gördít a folyamatos forgalmazás elé. Ha a kiskereskedelmi vállalatnak nincs pénze, *kurrens árut sem* tud beszerezni a nagykereskedelemtől. Így lehet időlegesen hiánycikk a boltokban az, amit a nagykereskedelem esetleg nagy mennyiségben tárol raktáraiban. Hasonló módon lehet hiánycikk a nagykereskedelemben az, ami az iparvállalatokban készáruként fekszik.

A kereskedelem nincs könnyű helyzetben. Igen sok ún. kapacitás-szerződést kötött az iparral, s az áru özönlik a raktárakba. Nem ritka eset, hogy ugyanazt az árut a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi vállalat is nagy mennyiségben rendelte meg, az ipar pedig mindkettőnek szállít. A kiskereskedelem nem hajlandó átvenni a nagykereskedelemhez befutott teljes tételt, hiszen raktárai telve vannak. A nagykereskedelmi vállalat pedig már nem tudja hova tenni az árut, de az iparnak sem tud fizetni érte. A kiskereskedelem készletei is igen magasak, mert hiába van óriási raktárkészlete, újra és újra kurrens árukra van szüksége, amelyeknek beszerzése azonban nem frissíti a készleteket, hiszen a boltháló-zatba kerülve gyorsan elfogynak.

Jó volna megtalálni a kereskedelem finanszírozásának olyan módját, amely egyértelműen a készletek csökkentésére késztetne, de nem okozna zökkenőket a forgalmi folyamatban. Szépséghibái vannak ugyanis annak a megoldásnak, hogy rövid lejáratú hitel helyett középlejáratút (fejlesztési alapból visszafizetendőt) kínál a bank, hiszen minden vállalat azon igyekszik — érthető módon —, hogy fejlesztési alapjából minél többet megmentsen állóeszköz-beruházásokra. Lehet, hogy éppen egy olyan rövid lejáratú hitelkonstrukció jelenthetné a részleges megoldást, amelyben a folyó bevételekből (adózás előtti forintból) kellene ugyan visszafizetni a hitelt, de ez a hitel igen rövid lejáratú és igen magas kamatlábú volna. Ha valóban olyan kurrens az a cikk, amelynek megvételére a hitelre szükség van, akkor árrése el is bírná az arra a pár hétre eső magas kamatterhet. Jól járna a kereskedelem, mert hatalmas terméktömeget tudna gyorsan átfuttatni; jól járna az ipar, hiszen megszabadulna — akár csekély árengedménnyel is — magas készáru-készleteitől; jól járna a költségvetés, mert az átlagot meghaladó haszonhoz jutna; s végül nagyon jól járna a vevő, aki a keresett cikkhez időben, bosszankodás nélkül jutna hozzá.

A készletgazdálkodás megjavítását nem bízhatjuk azonban pusztán bizonyos gazdasági szabályozók újbóli beszabályozására. Fontos, hogy minden vállalat — az érdekeltségi rendszeréből adódó impulzusokon túl — vegye figyelembe az ország teherbíró képességét, és egyenként is járuljon hozzá a készletekben tárgyiasult több milliárdnyi munkaóra értékké, árbevétellé való alakításához, növelve ezzel a maga és az ország gazdasági erejét.

Soha ilyen szorosan még nem volt összekapcsolva a jövedelemérdekeltség révén az egyének, a csoportok, a vállalati kollektívák és a népgazdaság érdeke. Bármilyen kis vállalati tartalék feltárása egyúttal a központi erőforrások növelését is jelenti. És a legtöbb tartalék talán éppen a vállalati eszközgazdálkodásban van.

Dr. Pirityi Ottó

Beck Ö. Fülöp: Érem

Digitized by Google

A földtörvény végrehajtásáról

A falusi és a faluval rokoni, vagy lakóhelyi kapcsolatban levő városi dolgozók között sok szó esik ma a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésével kapcsolatos intézkedésekről, az 1967. évi IV. törvény, az ún. földtörvény végrehajtásáról.

Mint a közvélemény előtt ismeretes, pártunk IX. kongresszusának határozata kimondta, hogy fokozatosan alakuljon ki a termőföld használatának és tulajdonának összehangolt szocialista rendje. E határozat végrehajtásának egy fontos állomásához érkeztünk el. Azoknak a földtulajdonosoknak akiknek termelőszövetkezetben van a földjük, de maguk máshol dolgoznak, dönteniük kellett: tagjai lesznek-e a szövetkezetnek, és így tulajdonukban marad a föld, vagy ha kívülállók maradtak, ez év január 1-vel megváltották a földjüket, és a termelőszövetkezet tulajdonába került. Hogy miért volt szükséges ilyen döntés elé állítani a „kívülálló" földtulajdonosokat, azzal már 1967 januári számában foglalkozott a Társadalmi Szemle. Ezért úgy vélem, helyesebb, ha a törvény magyarázata helyett a végrehajtás eddigi tapasztalatait ismertetem, felhasználva ehhez a gyakorlatban felvetődő problémákat, a különböző fórumokon elhangzott viták anyagát, többek között a Hazafias Népfront elnökségének és mezőgazdasági bizottságának januári ülésén elhangzottakat is.

A földtörvényt megjelenése óta sokan és sokféleképpen értelmezik. Különösen a végrehajtás menetét, a megváltást, a megváltási árat, a mentesítéssel és egyes földhasználati kérdéseket illetően félreértések is voltak. A törvény egyes kiragadott rendelkezéseinek magyarázata, lényegének és céljának ismerete nélkül, megnehezíti a végrehajtást. Ezt a lakosság tájékoztatásában közreműködő sajtónak, rádiónak és a társadalmi szerveknek sem szabad figyelmen kívül hagyniuk. Különösen a következő főbb kérdésekben volna szükség a törvény rendelkezéseinek helyes értelmezésére és a lakosság tájékoztatására.

A földtörvény célja

A földtörvénynek az az *alapvető célja*, hogy a közösségi és egyéni érdekekkel összhangban megteremtse a nagyüzemi földeken a tartós és eredményes nagyüzemi gazdálkodás fontos feltételét: *a tulajdon és használat egységét.*

A földtörvény a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásával *egységesebbé és teljesebbé teszi a szövetkezeti tulajdont.* Megszünteti azt a kettősséget és ellentmondást, amelyet a földtulajdon és földhasználat fokozódó elkülönülése okozott a termelőszövetkezetek gazdálkodásában. A törvény végrehajtása — főleg azzal, hogy megváltás ellenében a termelőszövetkezetek tulajdonába adja a kívülállók nagyüzemi használatban levő földjét — *a társadalom széles rétegeit érinti*, ezért fontos politikai feladat. Sikeres végrehajtása megszünteti azt a jogi kapcsolatot, amely a termelőszövetkezetek és a kívülállók között a földtulajdon és a földhasználat folytán eddig fennállott. Egyben továbbra is biztosítja a termelőszövetkezeti *tagok* eszmei földtulajdonát, és szabad elhatározásukra bízza, hogy önkéntesen, kölcsönösen kialakított feltételek mellett felajánlják-e termelőszövetkezeti tulajdonba földjüket, és ha igen, mikor.

A nagyüzemileg gazdaságosan nem hasznosítható földeken pedig fokozottan elősegíti és védi az állampolgárok személyi földtulajdonát és földhasználatát. Ezért a szövetkezeti földtulajdon és használat rendezésével egyidőben felülvizsgálat alá és döntésre kerülnek a *személyi tulajdonra és használatra* vonatkozó kérelmek is. A törvény végrehajtásával párhuzamosan ki kell alakítani és fel kell fektetni a gépesített, korszerű *földnyilvántartást*, és az ölben, illetve a kataszteri holdban való számolásról át kell térni a méterben, illetve a hektárban való számolásra. Ez a munka, amely 1973-ra fejeződik be, lehetővé teszi a pontos és folyamatos földnyilvántartást, és megadja az alapot megbízhatóbb üzemi földnyilvántartási rendszer kialakítására és folyamatos vezetésére. Egyben megérleli

Digitized by Google

a feltételeit annak is, hogy a már elavult aranykorona-rendszerű földminősítés helyett *a föld minőségi osztályozásának korszerűbb rendszerét* dolgozzuk ki és vezessük be.

Mindez azt bizonyítja, hogy a termőfölddel való gazdálkodás szocialista rendszerének kialakítása sokoldalú, bonyolult feladat, amelynek megoldása szervezett munkát kíván. A földtörvény végrehajtása rendkívül fontos részfeladat ebben a munkában.

A végrehajtás két szakaszban történik: Az első szakaszban, 1968 végéig, felülvizsgálták a mezőgazdasági nagyüzemek használatában levő földek tulajdoni és használati viszonyait s előkészítették a tulajdoni változásokra vonatkozó határozatokat.

A második szakaszban, 1969. január 1-vel, megkezdődött a megváltásról és a mentesítésről szóló határozatok kiadása, majd ez év közepétől 1973 végéig megtörténik a zártkertek folyamatos rendezése.

Az első szakaszban a felülvizsgálati munkát községenként szervezett bizottságok végezték. A felülvizsgálati munka nagyságára jellemző, hogy ez csaknem 10 millió hold területet érintett. Adataink szerint a termelőszövetkezeti *használatban* levő földeknek mintegy 50 százaléka a tagok és a velük azonos elbírálás alá eső személyek, 20 százaléka a kívülállók, 30 százaléka pedig az állam vagy különféle már megszűnt szervezetek tulajdonában van.

A községek többségében rendkívül bonyolult feladat volt a termelőszövetkezetek használatában levő földek *tulajdoni viszonyainak tisztázása.* A bizottsági felülvizsgálat során megállapított adatok mindenütt közszemlére kerültek a községi tanácsban, de sajnos, az érintett tulajdonosok többsége nem kísérte kellő figyelemmel ezt a tájékoztatást, s ezért nem is mindig tette meg észrevételeit. Pedig ezzel meg lehetett volna előzni a későbbi kifogásokat, panaszokat.

Elmaradt hagyatéki ügyek

A földtulajdoni viszonyok felülvizsgálata azt mutatta, hogy a vártnál lényegesen több a termelőszövetkezetek használatában levő olyan föld, amelynek tulajdonosai már régen elhaltak, de hagyatékuk nincs rendezve. A bizottsági munkák mintegy kétszázötvenezer esetben és félmillió holdat meghaladó földről állapították meg, a föld *még ma is az örökhagyó nevén van nyilvántartva.* A hagyatéki eljárás lefolytatása előtt nem lehet állást foglalni abban, hogy az ilyen föld megváltásra kerül-e a törvény alapján, vagy sem.

Az örökhagyók túlnyomó többsége 1930 és 1960 között halt el, hagyatékuk rendezése az örökösök érdektelensége és az öröklési illeték alóli mentesülés miatt nem történt meg. Az örökösök elköltözése, az elaprózott tulajdoni illetőségek, a külföldi örökösök stb. miatt a régi hagyatékok tisztázása igen nehéz és bonyolult feladat. A földtörvény rendelkezéseinek végrehajtása azonban *mindenképpen szükségessé teszi az ilyen elmaradt ügyek elintézését is.* El kell ugyanis kerülni azt is, hogy olyan emberek földje kerüljön megváltásra, akik mentesülnek ez alól, s azt is, hogy „kint maradjanak" olyan földek, amelyeket a törvény szerint meg kell váltani. A hagyatéki ügyek nagy száma miatt nem lehetett minden ügyet 1968 végéig lezárni. Ennek a munkának a zöme előreláthatóan ez év első felében fejeződik be. Ez azonban nem akadálya a földtörvény időütem szerinti végrehajtásának.

Milyen földek kerülnek megváltásra?

A tapasztalatok szerint félreértések vannak akörül, hogy *milyen földeket kell megváltani.*

A rendelkezések szerint *a kívülállók tulajdonában levő és termelőszövetkezet által használt* földek kerülnek megváltásra. A törvény egyéves gondolkodási időt adott minden kívülállónak arra, hogy döntsön: belép-e valamelyik termelőszövetkezetbe, és ezzel mentesíti földjét a megváltás alól. Ez a gondolkodási idő 1968 végén lejárt, és *1969. január 1-vel bekövetkezett a tulajdoni változás.*

A törvény szerint *nem lehet kívülállónak tekinteni* a termelőszövetkezeti tagot, házastársát (élettársát) és özvegyét, valamint a haszonélvezőt és az olyan idős embert, akinek földjét családtagja vitte be a termelőszövetkezetbe. *A nem kívülállók földjét nem lehet megváltani,* az továbbra is tulajdonukban marad. A törvény *lehetővé teszi* azonban, hogy a ter-

Digitized by Google

melőszövetkezeti tag — saját elhatározásából és a termelőszövetkezettel megegyezve — felajánlja földjét a termelőszövetkezetnek. Ez nincs határidőhöz kötve, és ilyen esetben a földért fizetendő térítés összege is magasabb, mint a kívülállóknak fizetendő megváltási ár. A „kívülálló" fogalma tehát azokra vonatkozik, akik *nem állnak tagsági viszonyban a termelőszövetkezettel, de földjük a termelőszövetkezet használatában van.*

Hogyan számították ki a föld megváltási árát?

A törvény egyértelmű rendelkezése értelmében a kívülállók földjéért járó megváltási összeget a *szövetkezeti használatba vétel időpontjában érvényes aranykorona-érték alapján* kellett megállapítani. Ebből következik, hogy mindig annak a földnek az aranykorona-értékét kellett alapul venni, amely termelőszövetkezeti használatba került. Számos esetben az eredeti földet egy korábbi tagosításnál már elcserélték, ilyenkor a *cserébe kapott* földet kellett — ha ez később szövetkezeti használatba került — a földtörvény alapján megváltani, és ennek az aranykorona-értéke alapján kellett kiszámítani a megváltási árat.

A nagyüzemi táblák kialakítása óta a termelőszövetkezetek különféle beruházásokkal (szőlő-, gyümölcstelepítés stb.) jelentősen megnövelték a földek hozamképességét, s ezzel ezek aranykorona-értéke is megváltozott. Kézenfekvő, hogy nem lehetett *a megváltozott aranykorona-értéket venni alapul,* mert különben olyan tényezőt vettek volna figyelembe a kívülállók javára a megváltási ár kiszámításánál, amely már a közös gazdálkodás eredménye. Egyébként a termelőszövetkezeti tagok is a földjük bevitelekor megállapított aranykorona-érték alapján kapják a földjáradékot.

Kinek a személyi földtulajdona és milyen föld mentesíthető?

A személyi földtulajdon mentesítésének méretére jellemző, hogy több mint 110 ezer *mentesítési* és kereken 45 ezer *földhasználati* igény érkezett be az illetékes szervekhez. Ebben a tekintetben is vannak félreértések. Gyakran még termelőszövetkezeti tagok is úgy értelmezik a rendelkezéseket, hogy a személyi földtulajdon mértékéig mindenki kaphat most területet, ha földjét termelőszövetkezet használja. Ebből a téves értelmezésből igen sok félreértés származik, s ez sok munkát okoz az illetékes állami szerveknek. Előfordul, hogy szövetkezeti tag felesége szövetkezetben levő földjére kér mentesítést. Erre nincsen lehetőség.

A termelőszövetkezeti tulajdonba került földek volt tulajdonosai közül *csak a kívülállók jogosultak mentesítésre.* Tehát azok, akiknek földje 1969. január 1-én, vagy ezt követően a törvény rendelkezése alapján került termelőszövetkezeti tulajdonba. A *mentesítésre jogosultak köre* a következő két csoportba sorolható:

azok a kívülállók, akiknek belterületi, vagy zártkerti földjük van termelőszövetkezeti használatban; ha van mentesítésre felhasználható terület;
azok a helyben lakó kívülállók, akiknek nem volt belterületi, vagy zártkerti földjük. A törvény lehetővé teszi, hogy a kívülállóknak ez a csoportja — a termelőszövetkezet vezetőségével való megegyezés alapján — elcserélje külterületi földjét olyan belterületi vagy zártkerti földdel, amely a termelőszövetkezet tulajdonában van.

Mentesítésre tehát csak *kívülálló* jogosult és erre a célra csak *termelőszövetkezeti tulajdonban levő belterületi vagy zártkerti földet* lehet felhasználni. *Helybenlakónak* azt a kívülálló személyt kell tekinteni, aki a termelőszövetkezet gazdálkodási területe szerinti vagy ezzel szomszédos községben lakik.

A vázolt feltételek esetén is csak a személyi földtulajdon mértékéig (1600 négyszögöl) lehet földet a termelőszövetkezeti tulajdonbavétel alól mentesíteni a jogosult részére, amelyen belül legfeljebb 800 négyszögöl lehet a szőlő. Ami a mentesíthető föld nagyságát illeti, a kérelmező tulajdonában levő valamennyi belterületi és zártkerti földet (a más községben levőt is) egybe kell számítani. További feltétel, hogy a mentesíthető terület nagyságának határán belül csak egy építési telket lehet mentesíteni.

A mentesítési kérelmet az előzőkben meghatározott körben 1968. december 31-ig adhatták be a kívülállók a föld

Digitized by Google

fekvése szerint illetékes járási földhivatalhoz. *A mentesítési kérelem benyújtásának elmulasztása jogvesztéssel járt;* a késve benyújtott kérelmeket tehát a földhivatalok — az erre vonatkozó rendelkezések alapján — *elutasítják.* Téves tehát az a nézet, hogy mindenkinél hivatalból veszik figyelembe a mentesítést.

Egyes földhasználati kérdések

A mentesítéssel szoros összefüggésben áll azoknak a helybenlakó személyeknek (volt *pártoló tagoknak, nyugdíjasoknak* stb.) a további földhasználata, akiknek jogos igényét nem lehet mentesítés útján kielégíteni, mert a községben nincs zártkert, vagy ennek területe nem elegendő a benyújtott jogos kérelmek kielégítésére. Társadalmi és politikai jelentősége van annak, és a szocialista humanizmus is megköveteli azt, hogy az ilyen emberek személyi földhasználatot kapjanak. Ezek többsége idős falusi ember, aki megélhetéséhez nem nélkülözheti a háztáji vagy személyi használatú föld termését. Erre vonatkozóan a kormány 1968. november 28-i ülése rendeletet hozott. Eszerint személyi földhasználatot annak a kívülállónak lehet — kérelmére — adni, akinek minden földje termelőszövetkezeti tulajdonba került a földtörvény alapján, és akinek a részére — erre a célra rendelkezésre álló föld hiányában — nem lehet földet meghagyni (mentesíteni). A feltétel az, hogy az illetőnek 1967-ben termelőszövetkezet által adott föld volt a használatában, állandó jelleggel helyben lakik, és személyes körülményei (szociális helyzete stb.) indokolják a földhasználatot. Ezeknek a feltételeknek együttesen kell megfelelniük a kérelmezőnél. A személyi földhasználat iránti kérelmek beadásának határideje 1968. december 31. volt.

Állami földek termelőszövetkezeti tulajdonba adása

A földtörvény lehetővé teszi a termelőszövetkezeteknek, hogy megszerezzék a használatukban levő állami földek tulajdonjogát, ha megvannak a törvényben előírt feltételek (nagyüzemileg hasznosítható terület, gazdaságos és rendeltetésszerű használat stb.). Némely helyen nem látták világosan, hogyan kell teljesíteni a termelőszövetkezetek ilyen kérelmét. A cél itt is a termelőszövetkezeti földtulajdon és földhasználat egységének kialakítása. Politikailag is kifejeződik ez abban, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon nemcsak a kívülállók földjeinek megváltásával jön létre, hanem az állami földek termelőszövetkezeti tulajdonba adásával is. A kiadott miniszteri utasítás szerint, ha megvannak a törvényben előírt feltételek, a termelőszövetkezeteknek — kérelmükre — *tulajdonukba kell adni mindazt az általuk használt állami földet, amely 1970. december 31-ig nem kerül kisajátításra.*

A földtörvény hatása a társadalom különböző rétegeire

A földtörvény különféle hatást tett társadalmunk egyes rétegeire. A jogszabály megjelenése *főleg* a termelőszövetkezeti tagokban keltett nagyobb érdeklődést, és azokban, akiknek a földjük termelőszövetkezeti használatban van. A földtörvény fogadtatása az eddigi tapasztalatok szerint kedvező, *főleg a termelőszövetkezeti tagok körében.* A törvény végrehajtása tekintetében a termelőszövetkezeti tagság jelentős politikai bázisnak tekinthető. Akad persze olyan tsz-vezető is, aki aggodalmaskodik, aki tehernek tekinti a megváltási ár kifizetését és külön állami hitelt szeretne kapni erre a célra. Egyes helyeken nem akarják kifizetni a megváltási árat, mert — a törvényes rendelkezésekkel ellentétben — addig nem fizettek sem földjáradékot, sem haszonbért.

A kívülállók egy része *még nem érti a törvény célját.* Csaknem minden megyében előfordulnak félreértések, jogalap nélküli követelések. A nem helybenlakó és különösen a városba költözött kívülállók többségét kevéssé érdekli, hogy földjük termelőszövetkezeti tulajdonba kerül. A földár emelkedésének hatására azonban — főleg a városok közelében, a Balaton-parti községekben és más üdülőövezetekben — sokan tesznek kísérletet *nagyüzemi használatban levő földjük visszaszerzésére.*

Olyanok is kérik tulajdonjoguk visszaállítását, a haszonbér utólagos megállapí-

Digitized by Google

tását, azután pedig megváltási ár kifizetését, akiknek *a tulajdonjoguk törvényes jogcímen már előbb megszűnt*. A földtörvény kizárólag a *jelenlegi* földtulajdoni és földhasználati viszonyok alapján rendezi a termelőszövetkezetek földtulajdonát. Ezért nincs lehetőség olyan, már jogerősen lezárt ügyek felújítására, amikor törvényes intézkedés folytán megszűnt a föld magántulajdona.

Bizonyos az, hogy a földtörvény nyomán megnőtt a termőföld becsülete. A törvény hatásának tulajdonítható *a megnövekedett ingatlanforgalom*. Ez főleg a belterületi és zártkerti földeket érinti. Sokan eladják, vagy hozzátartozóiknak ajándékozzák földjük 1 holdat meghaladó részét.

*

Tavaly decemberben és ez év első hónapjaiban széles körű felvilágosító munka folyt a földtörvény egyes kérdéseinek megismertetésére, a felmerülő problémák megmagyarázására. Ez számottevő segítséget adott a földtörvényt megvalósító bonyolult munkának. A következő hetekben is lesz még szükség azonban politikai felvilágosításra és a törvény végrehajtása során az érintettek által felvetett kérdések helyes megválaszolására. Ennek során most már nem általában kell a földtörvényről beszélni, hanem a felvetődő kérdésekre a törvény szelleme szerint kell félreérthetetlen válaszokat adni. Bizonyos, hogy a földtulajdon és földhasználat időszerű feladatainak sikeres végrehajtása hatékonyan előbbreviszi a termőfölddel való gazdálkodás szocialista rendjének kialakítását.

Dr. Soós Gábor

Stettner Béla: 1919 május–június

Digitized by Google

A fejlődő országok gazdasági problémái

A fejlődő országok jelenéről és jövőjéről szóló eszmecsere első, vitaindító cikkében Éliás Béla a harmadik világ néhány általános problémáját vázolta fel. Mondanivalójának az az egyik visszatérő és lényeges motívuma, hogy a fiatal független országok fejlődése rendkívül nehéz, bonyolult és ellentmondásos folyamat. Úgy vélem, éppen ezért indokolt, hogy valamivel *jobban differenciáljuk* az ún. harmadik világ fogalmát. Ezt az igényt szem előtt tartva a következőkben a fejlődő országok *gazdasági* problémáit kívánom tárgyalni, összefüggésben azzal a kérdéssel is, hogy milyen reális külföldi forrásokra számíthatnak ezek az országok fejlesztési terveik megvalósításához, milyen lépéseket tettek ebben az irányban, és milyen eredményeket értek el.

Az ún. harmadik világ gazdasági helyzete katasztrófális, és a fejlett országoktól való gazdasági függőségük alig csökken. Az egy főre eső nemzeti jövedelem az afrikai országokban (Dél-Afrika kivételével) kb. 100 dollár, az ázsiai országokban (Japán kivételével) kb. 90 dollár, a latin-amerikai kontinensen kb. 350 dollár. Ugyanakkor a fejlett nyugat-európai országokban az egy főre eső nemzeti jövedelem kb. 1400, az USA-ban kb. 2800 dollár (1964—66-os adatok szerint). Igaz, hogy az átlag országonként és ezen belül társadalmi csoportonként jelentős eltéréseket takar, de a számok jól mutatják azt, hogy a nemrég felszabadult országok egy **egész történelmi korszakkal** maradtak el a gazdasági fejlődésben.

A fejlődő országok gazdasági helyzete tűrhetetlenül rossz, s hallatlan erőfeszítések szükségesek ahhoz, hogy ezek az országok elinduljanak a modern gazdasági fejlődés útján és gazdaságilag megalapozzák ma még törékeny politikai függetlenségüket. Átfogó gazdaságfejlesztési program kidolgozásához és még inkább ennek végrehajtásához az ország erőforrásait céltudatosan összpontosító stabil kormányzatra van szükségük, olyanra, amely az ország általános gazdasági felemelkedése érdekében — ahol ez szükséges — szembe tud fordulni az országot gazdaságilag még ma is kizsákmányoló külföldi monopóliumokkal és a hazai burzsoáziának ezekkel szövetséges szárnyával, s hozzá tud kezdeni a gazdasági fejlődés egészét fékező feudális vagy még ennél is elmaradottabb földbirtokviszonyok átalakításához.

Ebből a szempontból — mint ismeretes — lényeges különbségek vannak a fejlődő országok között. Vitaindító cikkében Éliás elvtárs utal arra, hogy a fejlődő világ országai tulajdonképpen háromféle társadalmi-gazdasági utat járnak. Vannak olyanok, amelyek szocialista útra tértek, mások a fejlődésnek nem kapitalista útját választották, s végül legnagyobb csoportjuk a kapitalista fejlődés útjára lépett. (Bár igaz, hogy ez a kapitalista fejlődés is át meg át van szőve feudális maradványokkal, a törzsi gazdálkodás, az ázsiai termelési mód maradványaival.)

Természetesen nem állíthatjuk, hogy azok az országok, amelyek a fejlődés szocialista útjára léptek (a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, a Vietnami Demokratikus Köztársaság, a Kínai Népköztársaság, Mongólia, Kuba) már végleg megoldották gazdasági fejlődésük fő kérdéseit, gazdasági elmaradottságuk teljes felszámolását, az azonban bizonyos, hogy ezekben az országokban a hatalom megragadása után az elmaradottság felszámolása a társadalom építésének központi gazdasági célkitűzésévé vált. Kitérőkkel, objektív és szubjektív nehézségekkel küszködve ugyan (amint ez a kínai vezetők nacionalista és hibás stratégiája miatt Kínában történik), de a szocializmus útjára lépve ezek az országok egyesítették politikai és gazdasági stratégiájukban a társadalmi fejlődésre és a gazdasági felemelkedésre vonatkozó követelményeket.

Digitized by Google

A fejlődés nem kapitalista útját járó országokban is viszonylag erős a gazdasági fejlesztés politikai bázisa, bár ezekben az is tapasztalható, hogy a nem kapitalista fejlődés institucionális bázisai (a kormányzat, a tömegszervezetek, a katonaság) nem elég szilárdak, és ezért nagy a huzavona a gazdasági fejlesztés programjának végrehajtásában, ha pedig a politikai bázis megrendül, akkor a gazdasági fejlesztés programja törést szenved.

A gazdasági felemelkedést szolgáló tervek és a politikai bázis közötti ellentmondások a fejlődés kapitalista útját járó országokban a legmélyebbek. Elsősorban akkor, amikor olyan belső reformokat kellene végrehajtani (földreformot, a külföldi monopoltőke ellenőrzését és tevékenységének korlátozását, a hazai jövedelemelosztás nivellálását), amely beleütközik a vezető rétegnek vagy támogatói egy-egy csoportjának ellenállásába, érdekeibe. Mind a fejlődés nem kapitalista útját, mind a kapitalista utat járó országoknak számottevő nehézségeket okoznak gazdaságfejlesztési programjuk végrehajtásában a belső nemzetiségi és törzsi ellentétek, illetve ezeknek nem kielégítő megoldása, vagy a volt gyarmattartók részéről való szítása.

A közgazdászok sok ambíciózus tervet dolgoztak ki a fejlődő országok gazdasági megsegítésére. Közismert, hogy 1964 óta az ENSZ-nek egy speciális szervezete, az UNCTAD, azon fáradozik, hogy megoldja ezen országok legégetőbb problémáit. Az eredmény azonban eddig igen csekély, s ez már a fejlődő országokban is felvetette azt a kérdést, hogy mennyire reális az a fejlesztési stratégia a külső erőforrások mozgósítása szempontjából, amelyet egyes közgadászaik és az UNCTAD ideológusai dolgoztak ki és részben az ún. Algériai Chartában, részben a fejlesztés globális stratégiájában fogalmaztak meg,[1] s amely „centrum-periféria modell" néven ismeretes. Nyilvánvalóan nem lehet kétségbe vonni a fejlődő országok közgazdászainak és az UNCTAD fejlesztési stratégiája kidolgozóinak jó szándékát, egész koncepciójuk humanista ihletését, terveik realitása azonban a külső segítség és erőforrások mozgósítása szempontjából kérdéses.

A fejlődő országok gondjait szívükön viselő, de a problémákat a haladó értelmiség és a kispolgárság szemszögéből megközelítő nemzetközi szakértők és a fejlődő országok egyes közgazdászai olyan koncepciót dolgoztak ki, amely egyrészt külső segítségre, másrészt — némileg mechanikusan utánozva az európai integrációs folyamatokat — a fejlődő országok egymásközti integrációjának — főként a vámuniók módszerével való — elmélyítésére alapozza ezen országok gazdasági felemelkedését. Sokszor említették ugyan belső reformok szükségességét is, s felvázolták a gazdasági fejlődés belső programját, de részben ideológiai beállítottságuk korlátozottsága, részben pedig „realitásérzékük" folytán — amely abból indult ki, hogy ha radikális szociális és gazdasági reformokat ajánlanak, nem kapják meg jó néhány fejlődő ország (például a latin-amerikai országok) jelenlegi vezetőinek támogatását — csak óvatosan, nagy általánosságban vetették fel a belső reformok kérdését és kikerülték a gazdaságfejlesztési programok belső politikai implikációit. Olyan világképet és olyan stratégiát alakítottak ki, amely politikailag a leginkább elfogadható volt valamennyi fejlődő ország számára.

E stratégia a fejlődés külső erőforrásai tekintetében, jelentőségüket el is túlozva a „centrum-periféria" elgondoláson alapul, azaz a világgazdasági és világpolitikai viszonyoknak egy olyan, meglehetősen leegyszerűsített elemzésén, amely abból indul ki, hogy az alacsony jövedelmű fejlődő világgal, a Déllel, a perifériá-

[1] Oswaldo Sunkel azt írta „Nemzeti fejlesztési politika és külső függőség" című cikkében, amely a mexikói Commercio Exterior 1968 áprilisi számában jelent meg: „Az óriási erőfeszítések, amelyeket (az UNCTAD fórumán) a követelmények érvényesítésére fordítottak, mindeddig majdnem teljesen eredménytelenek voltak, és a jövő sikerének lehetőségei is igen csekélyek. E helyzet magyarázata nézetem szerint az, hogy mindezek a célok bizonyos áldozatot jelentenek az ipari országok számára. Nem hiszem, hogy bármely fejlett ország hajlandó lesz valamilyen előny nélkül eleget tenni ilyen követelményeknek, figyelembe véve különösen azt, hogy ezeknek az intézkedéseknek jelentős gazdasági és belső politikai következményeik vannak bizonyos csoportok és övezetek érdekeire. Legtöbbször a külső segítségben, amelynél tulajdonképpen a nemzetközi szolidaritásnak és a morális meggondolásnak kellene irányító szerepet betöltenie, az adományozó ország politikai, gazdasági vagy kulturális érdekei dominálnak a határozatok meghozatalánál, s minél nagyobb a segítség, annál nagyobb a kísértés és a lehetőség arra, hogy saját céljaik érdekében használják ezt."

Digitized by Google

val szemben ott vannak a nagy jövedelmű, gazdag államok, a centrum, az Észak. Ez a koncepció azt a követelményt állítja a nagy jövedelmű államok elé, miközben nem tesznek különbséget az iparosodott, szocialista és monopoltőkés államok között: segítsék a fejlődő országokat, hogy elkerülhető legyen a világméretű katasztrófa, amelyet a fejlődő világnak a „népességi robbanás" következtében elviselhetetlenné fokozódó nyomora okozhat. Ez a koncepció, azzal is érvel, hogy a nagyarányú segítségadás újabb fogyasztói piacokat adna a fejlett országoknak.[2]

Ennek a platformnak azonban megvan a maga kérlelhetetlen logikája. Ez a felfogás történelmi fejlődésüktől elvonatkoztatott gazdasági problémának tekinti a fejlődő országok jelenlegi helyzetét, nem pedig történelmi-politikai, részben a kolonializmus által teremtett, részben az imperializmus politikája által napjainkban újratermelt problémának, következésképpen a terápia is mellőzi a politikai elemeket, illetve — és ez a dolog lényege — újfajta, az emberi szolidaritásra, a humanizmusra apelláló nézeteket helyezi előtérbe, mert nyilvánvaló, hogy a fejlődő országok gazdasági megsegítésének kérdését, nem lehet csupán a fejlett országok **közvetlen gazdasági érdekeire** hivatkozva megoldani. Ezért apellál például Raoul Prebisch az emberi szolidaritásra, és próbálja azzal bírni jobb belátásra a fejlett országokat, hogy az elkeseredett szegény országok által kirobbantott konfliktusok rémét vázolja fel.

A harmadik világ azonban nemcsak politikailag nem egységes, hanem a gazdasági fejlődés szintjét tekintve sem. Az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében Latin-Amerikában is számottevőek a szintkülönbségek. Argentinában és Venezuelában például az egy főre eső nemzeti jövedelem több mint 700 dollár, Bolíviában, Paraguayban, Ecuadorban viszont alig éri el a 200 dollárt. Igaz, nagyon lényegesek a **közös politikai és gazdasági jellegzetességek:** az egyoldalú gazdaságszerkezet, a gyengén fejlett ipar, az elavult és megmerevedett földbirtokviszonyok, az imperialista államoktól való politikai és a tőkés monopóliumoktól való gazdasági függés. A „centrum-periféria" koncepció azonban a fejlődő országok jelentős részére a közös politikai-gazdasági jellemzőknek éppen a **politikai elemeit:** az imperializmustól és a monopóliumoktól való függést borítja homályba.

Egy politikailag karakterisztikusabb, de gazdaságilag is reális koncepciónak — ilyet képviseltek a nemzetközi fórumokon, például az UNCTAD-ban a szocialista országok — azt is figyelembe kell venni, hogy a fejlődő országok jelenlegi helyzete egy meghatározott és részben napjainkban is érvényesülő gazdasági fejlődés eredménye. Az imperializmus birtokába vette a világ elmaradott régióit és kiterjesztette rájuk közvetlen politikai uralmát, deformálta a gyarmatok gazdaságát, a politikai és gazdasági függés ezer szálával láncolta magához a gyarmati és függő területeket, lecsapolta gazdaságukat, kirabolta természeti kincseiket. Más fejlődő országokban, például a latin-amerikai államokban, amelyek már kb. másfél évszázada megszerezték politikai függetlenségüket, a lenini kifejezéssel élve „a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyója" tette lehetővé, hogy néhány fejlett ország — korábban Anglia, ma az Egyesült Államok — deformálja gazdaságukat, kiaknázza természeti kincseiket. Ma már sok tekintetben más a politikai helyzet, mások a gazdasági feltételek, ma az imperialista hatalmaknak kevésbé van szükségük a fejlődő világ egyes természeti kincseire. A volt gyarmatbirodalom egyes gazdaságilag kevés-

[2] „Bizonyos, hogy a perifériákon élő emberi lények ezreinek kétségbeesett sorsa visszhangot talál azoknál, akik az ipari centrumokban az emberi szolidaritás igaz és élő érzését táplálják. De valamivel többről is szó van, mint az emberi szolidaritás e nemes érzéséről... Igen sok periférikus ország a katasztrófa felé sodródik, az eseményeknek szabad prédája, és nincs meg az a képessége — amely az ipari centrumok sajátja —, hogy ura legyen gazdasági és társadalmi fejlődése erőviszonyainak. A centrumok e képessége azonban nem teszi immunissá őket azokkal a mind erősebb társadalmi és gazdasági feszültségekkel szemben, amelyek a periférikus országokban megnyilatkoznak, sem azokkal a felfordulásokkal és éles konfliktusokkal szemben, amelyeket ezek majd előidéznek, ha ugyanaz a tudatos és határozott erőfeszítés, amely pozitív módon nyilatkozott meg a fejlett országokban a fejlődés befolyásolása irányában, ki nem terjed ugyanezekre az országokra. De a gazdasági érdek is szerepet játszik. Az egész világban új határok nyílhatnak meg a kereskedelmi expanzió előtt, a jelenleginél sokkal szélesebb határok, s ez kölcsönös előnyök forrása lehet, ha a periférikus országok beillesztődnek a világkereskedelem új rendszerébe..." (Raoul Prebisch: Vers une strategie globale du developpement. Nations Unies, New York, 1968. 75. old.)

Digitized by Google

bé lukratív területei már terhessé váltak számukra. **Ezért az imperialistáknak sincs ellenére, ha általános „emberi" problémának, világméretű gazdasági problémának tüntetik fel a harmadik világ nyomorát és gazdasági elmaradottságát.**

A fejlődő világ elmaradottságáért, deformált gazdaságáért történelmileg az imperializmus felelős. Amikor a szocialista világrendszer kialakult, a felszabadító mozgalmaknak — néhol politikai küzdelemmel, máshol fegyveres harccal — sikerült véget vetniük a gyarmati függőségnek. Most az van napirenden, hogy a függetlenné vált országok gazdasági függetlenségüket is vívják ki és többek között jogos kártérítést követeljenek a volt gyarmattartóktól gazdaságuk deformálásáért. Emellett nyilván igénybevehetnek minden olyan külső erőforrást, amelynek ésszerű ára, vagy preferenciás ára van és nem feltételez elfogadhatatlan politikai függőséget. A volt gyarmattartóktól és a neokolonialistáktól azonban követelniük lehet nem segélyt, nem ajándékot, hanem jóvátételt s ebben a követelésükben a szocialista országok és a haladó közvélemény támogatja őket. Ez mindenekelőtt politikai motivációjú gazdasági követelés, nem a szegény és a gazdag országok közötti általános, hanem az imperialisták által tönkretett és kizsákmányolt volt gyarmatok meg függő területek és a volt gyarmattartók, a mai neokolonialisták közötti sajátos konfliktus.

Felvethető, hogy a most felvázolt program nem eléggé reális. Politikailag talán hatásos, de arra nem alkalmas, hogy rövid távon — ahogy erre valóban szükség van — enyhítse a fejlődő országok helyzetét. A gyarmatosítás már a múlté, új viszonyok alakultak ki a világgazdaságban, nem is szólva arról, hogy igen sok fejlődő ország kormánya elkötelezettségeinél fogva nem is tudna harcosabb, élesebben imperialistaellenes követelést magáévá tenni, vagy sikerre vinni. Ugyanakkor ezekben az országokban is nagy a nyomor, itt is azonnali orvoslást kíván a gazdasági elmaradottság. „Józannak, realistának kell lennünk — mondhatják —, ha segíteni akarunk helyzetükön."

Ebben kétségtelenül sok az elgondolkoztató elem, és az erőteljesebben politikai motivációjú fejlesztési stratégiának is számolnia kell a meglevő erőviszonyokkal, a helyzet bonyolultságával, a vezető tőkésországok érdekei közötti eltérésekkel és ezen országokon belül a közvélemény különféle áramlataival. Például azt is tekintetbe kell venni, hogy a vezető tőkésországokban olyan rétegek is ellenezhetik az intenzívebb segélypolitikát, amelyeknek sem a múltban, sem a jelenben nem volt közük az imperialista politikához, de amelyek életszínvonalukat féltik ettől a politikától; ugyanakkor olyanok is támogatják a segélypolitikát, akik nem is leplezik neokolonialista törekvéseiket.

Amikor mi szóvá tesszük az Algériai Charta vagy a Prebisch által megfogalmazott globális stratégia bírálható politikai motivációját, egyben azzal is számolnunk kell, hogy milyen gyakorlati fogadtatásra találhatnak a fejlődő országokban az előzőekben kifejtett politikailag helyesebbnek vélt elgondolások és milyen mértékben indíthatnak el egy olyan külső erőforrásokat is mozgósító koncepciót, amely hatékonyabb a jelenleginél. Nem számíthatunk arra, hogy a fejlődő országok követni fogják elgondolásainkat és kritikánkat, ha ezek túlságosan szélsőségesek és nem veszik figyelembe a fejlődő országok belső politikai feltételeit és észszerű mértékben világgazdasági és világpolitikai kötöttségeit, noha ezek a kritikai megjegyzések indokoltak, mert **a globális stratégia jelenlegi platformja valóban elmarad a reális politikai lehetőségek mögött.**

Ugyanakkor, amikor segítő, támogató szándékkal hivatkozunk a fejlődő országok gazdasági követeléseinek gyenge politikai motivációjára, tisztában kell lennünk azzal, hogy a fejlődő országok zömében nem lehet elérni rövid idő alatt radikális álláspontváltoztatást a volt gyarmatosítók irányában, bár az eddigi stratégia sikertelensége következtében valószínű a fejlődő országok közeledése egy határozottabb politikai állásponthoz. A haladó erők tevékenységének arra kell irányulni, hogy erősítse a jelenlegi álláspont politikai tartalmát, s határozottabban imperialistaellenessé tegye ezt.

Ez ma már nem megvalósíthatatlan feladat, hiszen a fejlett tőkésországokban és a fejlődő országokban sok az olyan haladó polgári közgazdász és államférfi, aki

Digitized by Google

szót emel a neokolonializmus ellen, s aki felismerte és hajlandó feltárni az imperialista uralom és a neokolonialista kizsákmányolás gazdasági következményeit. Arról kellene meggyőzni a fejlődő országokat, hogy nemcsak történelmileg és politikailag helyes az az álláspont, amely az imperialisták által teljesítendő kártérítéssel köti össze gazdasági követeléseiket, hanem a gyakorlati eredmények szempontjából is hasznos lehet, ha a jelenleginél nagyobb engedményekre tudja késztetni a fejlett tőkésországokat.

Azt jelenti-e egy határozottabban imperialistaellenes program, hogy például egy országnak, amely rossz termés miatt nagyarányú élelmiszer-behozatalra szorul, vissza kell utasítania az USA élelmiszersegélyeit, mint imperialista segélyt? Semmi esetre sem. Az imperialistaellenes álláspont azt jelenti, hogy az adott nemzetközi konstellációban — a szocialista országok politikai támogatását is figyelembe véve — a fejlődő országok olyan akcióprogramot követnek, amelynek a jelenleginél határozottabb politikai motivációja van, s amely olyan engedményekre készteti a vezető monopoltőkés országokat, amelyekre különben — a tapasztalat szerint — nem volnának hajlandók a jelenlegi helyzetben. A békés koegzisztencia körülményei közötti politikai harc általános taktikájáról van itt szó; nem arról tehát, hogy elutasítsanak valamilyen külső erőforrást, hanem arról, hogy olyan politikai nyomást fejtsenek ki, amelynek eredményeként megsokszorozódnak ezek a „segélyek" és nagyobbak lesznek az eredmények.

A határozottabb imperialistaellenes vonalvezetés nem csapja be az ajtót a fejlődő országok és a fejlett monopoltőkés országok közötti dialógus előtt. A békés koegzisztencia történelmi tapasztalata szerint csak az imperializmussal, illetve annak legagresszívebb szárnyával való következetes fellépés alapján lehet politikai eredményeket elérni és dialógusokat kezdeményezni. A hidegháború éveiben az imperialisták gazdasági blokádot alkalmaztak ellenünk, Kubában invázióval fenyegetőztek és próbálkoztak meg, az Atlanti Szövetséget katonai hídfőállássá építették ki a szocialista országok ellen, Vietnamban durva katonai beavatkozással akarják megállítani a „kommunizmust", most ideológiai és egyéb eszközökkel hadjáratot folytatnak a szocialista rendszer „fellazítására". Ha a szocialista országok nem lettek volna szilárdak ezekkel az akciókkal szemben, akkor ma nem volna sok kérdésben dialógus Kelet és Nyugat között, s a Kelet és Nyugat közötti gazdasági kapcsolatok nem tartanának ott, ahol tartanak, akkor nem történt volna meg a föld feletti nukleáris kísérletek betiltása és az atomsorompó-egyezmény megkötése, a szocialista Kuba nem védhette volna meg területi integritását és az USA nem kényszerült volna a tárgyalóasztalhoz ülni Párizsban. Az imperialisták csak akkor lesznek józanabbá, ha a világ népei józanságra kényszerítik őket.

Ez a stratégia nem kalandokra szólít, hanem egy következetes imperialistaellenes politika jegyében kívánja — a szocialista országokra, a fejlett országok haladó közvéleményére és mindenekelőtt munkásosztályukra támaszkodva — érvényesíteni a fejlődő országok gazdasági követeléseit. Ez a politika azonban nem is kelt illúziókat az imperializmus természetét és szándékait illetően, és nem titkolja, hogy a harc nem ér véget a gazdaság szférájában. Az imperializmus gazdasági eszközökkel, de ahol lehetségesnek látja, a politikai zsarolás, a politikai beavatkozás, az államcsínyek, a nyílt katonai agresszió eszközeivel is meg akarja erősíteni és vissza akarja szerezni uralmát a harmadik világban.

Meggyőződéssel valljuk, hogy a fejlődő országok csak a jelenleginél következetesebb antiimperialista politika platformján harcolhatnak eredményesen gazdasági követeléseik érvényesítéséért, elutasítjuk azonban azokat a szélsőségesen „baloldali" nézeteket, amelyek lebecsülik a nemzetközi fórumokat, és csak politikai szószéknek tekintik ezeket, amelyek pusztán az imperializmus leleplezésére hivatottak, valamint azon illúziók eloszlatására, hogy a fejlődő országok forradalmi háború nélkül bármit is kicsikarhatnak az imperialista hatalmaktól.

Ilyen álláspontokkal is találkozhatunk ugyanis a nemzetközi fórumokon. Tagadhatatlan, hogy átmenetileg az efféle felhívások is hálás hallgatóságra találhatnak, de mert természetüknél fogva nem a forradalmat végrehajtani kész vagy erre képes közvéleményhez szólnak, s nem adnak reális, elfogadható programot a fejlődő országoknak, végeredményben

Digitized by Google

izolálják hirdetőiket ezen országok képviselőinek zömétől.

A rossz helyen és rossz időben alkalmazott, a történelmi helyzetet végzetesen félreismerő szélsőséges stratégia tulajdonképpen — akaratlanul is — az imperialistáknak tesz jó szolgálatot. A fejlődő országok képviselőinek zöme gyakran még azt sem látja be, hogy a jelenleginél következetesebb antiimperialista élet kell kell adniuk gazdasági követeléseiknek. Aki tehát ilyen körülmények között azt hirdeti a nemzetközi fórumokon, hogy a gazdasági követelésekért folyó politikai harc helyett az imperializmus megdöntéséért kell általános forradalmi harcot, fegyveres harcot vívni, az olyan irreális programot hirdet, amely reálisnak látszó, de valójában az imperializmusnak kedvező depolitizált program elfogadására ösztönzi a fejlődő országok politikailag nem szilárd, ingadozó képviselőit, sőt még a politikailag szilárdabbakat is. A fejlődő országok stratégiai célja gazdasági területen is az, hogy teljesen megszabaduljanak az imperialista neokolonialista gazdasági függéstől, de az ennek megfelelő helyes taktika a nemzetközi fórumokon az, hogy a fejlődő országok egy következetesebben antiimperialista, de jellegében gazdasági motivációjú és a siker reményével kecsegtető program körül tömörülnek.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy a szocialista országok képviselői nem szerepelhetnek a nemzetközi fórumokon egyszerűen „néptribunokként". A szocializmus ma nemcsak világméretű mozgalom, amely befolyásos szavával, politikai támogatásával elősegíti a fejlődő országok gazdasági függetlenné válását, hanem államoknak, köztük iparilag fejlett államoknak az összessége is. Az imperializmus, a neokolonializmus kritikáján túlmenően tehát a fejlődő országokra vonatkozó pozitív gazdasági programot is kell hogy adjanak képviselőik a nemzetközi fórumokon.

A szocialista országok az elmúlt évtizedekben objektív lehetőségeikhez képest jelentős erőfeszítéseket tettek, sokoldalú, bár egymás között nem eléggé koordinált gazdasági segítséget is nyújtottak a fejlődő országoknak. A feladat tulajdonképpen az, hogy az általuk eddig is nyújtott segélyeket körülbelül az eddigi keretekben integrált és koordinált programmá fejlesszék; ez fokozná hatékonyságukat és határozottabban kidomborítaná e program gazdaságilag és politikailag helyes tartalmát.

E program fő elemei a következők lehetnének:

A szocialista országok készek részt venni a fejlődő országok által exportált nyersanyagok árának stabilizálásában, e nyersanyagok hazai továbbfeldolgozásában és a nemzetközi monopóliumoktól független, nemzeti szervezetek útján történő értékesítésében. Ennek érdekében készek arra, hogy hosszú lejáratú komplex bilaterális vagy multilaterális (több fejlődő és szocialista országot magukban foglaló) gazdasági szerződések keretében nemcsak az áruforgalom fejlesztése, hanem a termékek feldolgozása és értékesítése tekintetében is együttműködjenek az érdekelt fejlődő országokkal, technikai segítséget nyújtsanak nekik — saját szocialista iparfejlesztésük tapasztalatait is átadva —, s esetleg e célok érdekében közös vállalatokat létesítsenek velük.

A szocialista országok — amint ezt külön-külön eddig is tették — kedvező hitelfeltételekkel adnának el gépeket, berendezéseket a fejlődő országoknak, hogy segítsék ezek iparosodását, hogy képesek legyenek helyben feldolgozni nyersanyagaikat és a félkész- vagy késztermékeiket a világpiacon értékesíteni.

A szocialista országok a fejlődő országok nemzeti szektorával együtt közös vállalatokat alapítanának, és amikor az üzem működése már biztosítva van — a partner kívánságának megfelelően — esetleg átadnák érdekeltségüket.

A szocialista országok által szállított gépi berendezések ellenértékét — a hitelezés időtartamát figyelembe véve — részben, vagy egészben nyersanyagokkal, vagy a termelő berendezéseken előállított félkész- és késztermékekkel téríthetnék meg a fejlődő országok.

Ezek a javaslatok a szocialista és fejlődő országok között a már eddig kialakult kapcsolatok tapasztalataira, a kölcsönös előnyökre és érdekekre támaszkodnak és nem irányoznak elő az eddigit lényegesen meghaladó kereteket. Alapvetően új bennük azonban az, hogy a szocialista országok egyeztetett, s ha lehet, közös és komplex programjában igyekeznek összefoglalni a kitűzött célo-

Digitized by Google

kat, s multilaterális egyezmények megkötésének lehetőségét is felvetik. Politikailag új elem az, hogy a fejlődő országok gazdasága nemzeti szektorának erősítésére, a külföldi monopóliumok kiszorítására és a neokolonialista törekvések elhárítására mozgósítják a szocialista országok gazdasági potenciálját.

A fejlődő országok gazdasági helyzetével és perspektívájával foglalkozó reális stratégiai elgondolás azon az alapelven nyugszik, hogy világunkat változatlanul két ellentétes erő szembenállása jellemzi: az imperializmusé és az antiimperializmusé, s az utóbbi a szocialista tábort, a fejlődő országok népeit, a tőkés világ haladó közvéleményét, mindenekelőtt munkásosztályát tömöríti. Történelmi korunknak ez a jellegzetessége akkor is érvényes, ha napjainkban a szocialista tábor nem egységes, ha az imperializmus sokat veszített közvetlen hatalmi pozícióiból, és ha a fejlődő országok kormányai közül nem egy követ imperialistabarát politikát. Ez a politikai elemzés megfelel az alapvető történelmi folyamatnak, mert az esetlegesből, az ideiglenesből, az átmenetiből kiemeli a törvényszerűt, a meghatározót, a tartósat.

Jogos az a követelés, hogy alkotó módon elemezzük napjaink bonyolult valóságát. Ennek, azt hisszük, két kritériuma van. Az egyik az, hogy megőrzi-e az elemzés a marxi történelemszemlélet lényegét, a társadalom osztályviszonyokon alapuló vizsgálatát (a fejlődő országokban természetesen olyan mértékben, amilyenben ott az osztályviszonyok kifejlődtek), s figyelembe veszi-e a kapitalizmus imperialista szakaszának mai és sok tekintetben új jellegzetességeit. A másik kritérium: képes-e az elemzés arra, hogy nemcsak megbízható diagnózist adjon, hanem gyakorlati cselekvési programot is a forradalmi és progresszív erőknek.

E cikkben azt igyekeztünk bizonyítani, hogy olyan programot kell előirányozni a fejlődő országok gazdasági problémáinak megoldására a külső erőforrások igénybevétele oldaláról, amely e két követelménynek eleget tesz; az imperialista és antiimperialista erők közötti ellentmondásból indul tehát ki, de ugyanakkor józanul számba veszi a fejlődő országok jelenlegi politikai érettségét, differenciált politikai és gazdasági helyzetét is, s azt a reális várakozását, amellyel ezek a szocialista világra tekintenek, mint a nemzetközi progresszív politika centrumára és mint jelentős és példamutató gazdasági erőre.

E cikkben a fejlődő országok gazdasági problémái megoldásának mindenekelőtt **külső erőforrásaival foglalkoztunk.** Nyilván elemzésünk nem teljes, mivel a gazdaságfejlesztés fontos — **a külső erőforrásokkal mindenképpen legalább egyenrangú** — feltétele, hogy a fejlődő ország szilárd politikai bázison alapuló progresszív társadalmi-gazdasági reformokat magában foglaló **saját erőforrásait mozgósító fejlesztési elgondolással** rendelkezzék.

Rédei Jenő

Én nem vagyok a demokrácia ellensége, de ennek a nyugati prókátor-demokráciának az életéért a kisujjamat se mozdítanám meg. A választójog és a többi szabadságjog csak szóbeszéd, amíg a nagybirtokost, a nagytőkést, az uzsorást, a püspököket, szóval a munka kizsákmányolóit ki nem tettük a hatalomból. Nekem más demokrácia kell: az igazi! Az, ami ott kezdődik, hogy a földműves a földet, a munkás a gyárat, a bányász a bányát és a vasutas a vasutakat a közösség javára a kezébe veszi. Akkor aztán lehet demokráciáról, népuralomról beszélni.

(Károlyi Mihály, 1931.)

Digitized by Google

Heurisztika és pozitív ösztönzés

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Művészet és irányítás, művészet és társadalom, a művészek és a hatalom viszonya és kölcsönhatása a szocialista rendszer körülményei között — ez a kérdés valóban alapvető jelentőségű, s Vitányi Iványnak igaza van abban, hogy beszélni kell róla, nyíltan és őszintén.

Vitányi gondolatmenetének — ahogy már Tóth Dezső és Breuer János is utalt rá — talán az a legnagyobb hibája, hogy *egy kibernetikai modell alternatíváira szűkíti le az ehhez túlságosan sokrétű probléma elemzésének határait.* Így, bár gondolatmenete egészéből kiolvasható, hogy Vitányi le akar számolni a különféle jobb- és „bal"-oldali leegyszerűsítő tendenciákkal, mégis a rosszul megválasztott modell végső soron őt magát is leegyszerűsítésekre készteti. Azt hiszem, a hiba forrása abban keresendő, hogy nem a kibernetika az emberi gondolkodás modellje, hanem épp fordítva: az emberi gondolkodás szolgáltatja a kibernetika modelljét. Nem vitatom, hogy a kibernetika impulzusokat adhat az emberi gondolkodás törvényeinek az eddiginél egzaktabb tudományos feltárásához, de ugyanakkor a magam részéről azt remélem, hogy a technikai tökéletesedés sohasem jut el arra a fokra, amelyen a gépek okosabbak lennének az embernél, annyira, hogy „tőlük" kellene megtanulnunk a gondolkodást, ezt a legemberibb tulajdonságot.

Breuer János meggyőző érvekkel mutatja ki hozzászólásában, hogy a választott modell még a labdarúgás irányítása szempontjából sem meríti ki a „van", „lehet" és „kell" lehetséges dialektikus kölcsönhatásait, nemhogy a művészetek irányításának sokkal bonyolultabb struktúrájában. Véleményem szerint azonban nem oldja meg ezt, ha e kategóriákat kiegészítjük a „nincs" fogalmával, illetve a „nincs—van" követelményével. Új kategória bekapcsolása egy hibás koncepcióba még nem teremti meg a Breuer által is óhajtott „aktív és offenzív programot, amely megváltoztatja a művészeti realitásokat", pontosabban: egy ilyen program reális feltételeit. Holott a kérdés lényege éppen az: *lehetséges-e, illetve szükséges-e, hogy az irányítás programot adjon a művészeteknek, a szó inspiratív, nem pedig adminisztratív értelmében?* Hadd nyilvánítsam azt a véleményemet: lehetséges, de szerintem a vitaindító cikk heurisztikus koncepciójának éppen az a legfőbb hiányossága, hogy a pozitív ösztönzés követelménye túlságosan elvont marad benne, megreked a puszta deklaráció szintjén.

A heurisztikus elv — ha jól értettem a szerző okfejtését — azt jelenti, hogy az irányítás nem fél a művészi újtól, sőt igényli azt, s mintegy a művészi új megjelenési formáinak elemzésével igyekszik koncepcióját kialakítani. Ez az elv egyébként csak helyeselhető, s voltaképpen nem más, mint az utóbbi évek megvalósult irányítói gyakorlata, mely az előregyártott esztétikák számonkérése helyébe *a konkrét művek elemzésének* követelményét állította. S biztosítva van e gyakorlat reális felétele is, azaz a művészeti élet eleven folyamatának zavartalan fejlődése, az alkotói felelősséggel párosult művészi szabadság.

A kérdés éppen az, hogyan lehetne az elért eredmények alapján most már előbbre lépni, hogyan és mi módon tudna az irányítás ihlető-inspiratív befolyást gyakorolni a művészetek fejlődésének spontán folyamatára. Valódi és jó befolyást, amely nem deformál, hanem — ellenkezőleg — *a leghaladóbb irányzatokat védi, segíti érvényesülni.*

Nem hiszem, hogy ezt a programot egy kibernetikai modellből lehetne levezetni; kidolgozása sokkal bonyolultabb, felelősségteljesebb feladat, s véleményem szerint csak adott viszonyaink *konkrét szociológiai feltárására és elemzésére,* valamint egy századunk művészetének megítélésére alkalmas *új esztétikai értékrendszer* kidolgozására (amit egyébként Vitányi is igényel) épülhet. Mindenekelőtt *a művészi új* fogalmát kellene elméletileg feltárni és alkalmazni. Ám Vitányi épp a művészi új megítélése tekin-

Digitized by Google

tetében hagyja leginkább kétségbe olvasóit. „Az *új* — írja — a művészetben nem puszta divat — bár azzá is válhat", majd később hozzáteszi: „az új gyakran elrejtőzik: egy-egy divatosan újszerű irányzat mögött konzervatív lényeg tárja fel arcát." De ha így van, *milyen ismérvek* alapján ismerhetjük fel a valódi újat?

Nem érzem kielégítőnek azt a meghatározást sem, mely szerint a műalkotás „új jelenségek értelmezése új formában", hogy funkciója „feltárni, újraelemezni, megoldani". A művészet, ha igazi, valóban feltár, de nem biztos, hogy a társadalmi fejlődés adott problémái szempontjából közvetlen megoldásokat is nyújthat. Művészet és társadalom kölcsönhatása sokkal bonyolultabb áttételekben realizálódik. Ezekben a fogalmazásokban mintha a tükrözéselmélet vulgáris felfogása kísértene, amely a tükrözést illusztrációnak fogta fel. Véleményem szerint a műalkotás *nem egyszerűen a valóság értelmezése, hanem maga is új, teremtett valóság*, nem csupán tükre, de mintegy része is kora valóságának. Hadd hivatkozzam én is Bartók példájára. Nyilvánvaló, hogy „az ellentétes akaratok útvesztőjében egy keveset beszélő zeneakadémiai tanárnak" semmiféle esélye nem lehetett arra, hogy kora magyar társadalmának valóságát befolyásolja — a magyar s az európai *művészet* valóságát annál inkább. Ám ezen keresztül művészete „végső soron" ma már a társadalmi fejlődés valóságát is befolyásolja jelenlétével.

Hasonló kételyeket ébreszt bennem a *világosság* Vitányi által említett követelménye is. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt azt a kérdést kell föltenni: *kinek mi világos?* Einstein egyenletei sokak számára ma sem világosak, ám azért helytállók. Másrészt matematikai levezetések ezrei tökéletesen világosak, csak éppen alkalmatlanok „új jelenségek új értelmezésére".

Breuer János azt is helyesen jegyzi meg, hogy nem sokra jutunk, ha a tömegízlés és „a társadalom kisebb, műveltebb része" közti szakadékot egyszerűen tudomásul vesszük, s a kialakult helyzetért mindenestül a múltat tesszük felelőssé. Mint írja: „A hatékony eszközök meghatározása ugyanis... a legfontosabb." Ám nem hiszem, hogy eszközeink hatékonyak lehetnének, ha nem tesszük vizsgálat tárgyává saját felelősségünket is az adott körülmények létrejöttében. Vitányi megemlíti, hogy a *Rozsdatemetőt* a „baloldali", a *Hideg napok*at a jobboldali ellenzék ellen kellett megvédenie a kultúrpolitikának. Hadd helyettesítsem be ezeket a film területéről vett példákkal: a *Húsz órá*ra s a *Hideg napok*ra (mint filmre) gondolok. Ezekkel is hasonló volt a helyzet, de ebben nem volt semmi meglepő, ez várható volt. A meglepő inkább az volt, hogy — legalábbis az én tapasztalataim szerint — jobb- és „bal"-oldaliak néha, önmaguk számára is váratlanul, *egy táborban találták magukat* e filmek megítélésében, akár mint híveik, akár mint ellenzékük. Vagyis néha a legélesebbnek látszó ideológiai ellentétek is feloldódnak bizonyos ízléskategóriákban.

Tény, hogy az ízlés az emberi tudat legnehezebben változó szférája, de nem kellene éppen ezért megvizsgálni, miként lehetne korszerű fejlődését előmozdítani? Nem vállalkozhatom a probléma kifejtésére — nincs rá helyem s nem is érzem magam illetékesnek —, csak éppen a kérdést vetem fel. Különös tekintettel az igényelt aktív és offenzív programra, hasznos tanulságokat nyújtana, ha egyszer alaposabban megvizsgálnók, hol és miért húzódnak ma a világnézeti és ízlésbeli állásfoglalások honi keresztvonalai, hogyan jöhetnek létre néha az iménti példával jellemzett zavarbaejtően újszerű polarizációs erőterek. Nyilvánvaló például, hogy ma nálunk egyszerre s egy időben hatnak — többek között — a dogmatikus gondolkozás vulgarizáló tendenciái és a felszabadulás előtti korszak mély gyökeret vert ízléstorzulásai, s a társadalmi-politikai fejlődés során e motívumok néha új tápot kapnak. Mindenesetre ebben a kérdésben is csak a konkrét helyzet elemzésével lehet előbbre jutni, nem puszta deklarációkkal.

Megjegyzéseimmel azt igyekeztem bizonyítani, hogy Vitányi Iván bizonyára messzebbre jutna el az irányítás problematikájának feltárásában, ha a kibernetikai modell erőszakolása helyett egyrészt jobban figyelembe venné az esztétikum sajátosságát, másrészt ha a társadalmi-politikai fejlődés során az irányításban szükségszerűen bekövetkezett elvi és gyakorlati változásoknak a konkrét elemzéséből indulna ki.

Ami *a filmművészetet* illeti, az irányí-

Digitized by Google

tás szempontjából ez különleges helyzetben van. Márcsak azért is, mert egy-egy film elkészítéséhez igen sok pénz kell, s aki a pénzt adja — bármilyen társadalmi rendben —, az jogot formál az irányításra, vagy ahogy a köznyelv mondja, a „beleszólásra". Közismert, hogy a filmhez mindenki ért, sőt mindenki jobban ért, mint a filmrendező. Ám ennek ellenére az irányítás szerepét a magyar filmművészet fejlődésében már az ún. „vezérléses", illetve „szabályozásos" koncepció periódusaiban sem lehet — legalábbis véleményem szerint — egyértelműen negatívan értékelni. Nemcsak a zenében, de a filmművészetben sem állják meg a helyüket a túlon-túl is sommás megállapítások.

Végül ami a jelent, a Vitányi által heurisztikusnak jellemzett irányítást illeti: ebben a periódusban is akadnak — legalábbis a film területén — a „vezérlésre", illetve a „szabályozásra" jellemző intézkedések, sőt — horribile dictu — még adminisztratív intézkedések is (pl. a *Tízezer nap* esetében). De ez természetes, hiszen ma is vannak bizonyos „tilalomfák". Vitatkozni legfeljebb azon lehet, hol kell beásni őket, *hol húzódik az a bizonyos határ*. S ha egy-egy ilyen vitában az irányítás „enged", ez azt jelenti, hogy a határok *valóban* hátrább húzódtak, s szélesebb tér nyílt a művészi szabadság számára. Az ilyen engedmények egyébként nem csökkentik, ellenkezőleg: növelik a vezetés presztizsét és tekintélyét a filmközvéleményben. Nagy különbség az elmúlt periódusokhoz viszonyítva az, hogy *lehet vitatkozni*. Igaz, hogy a viták ma még néha szükségtelenül kiéleződnek, mert az egyes irányzatok vagy vélemények képviselői nemegyszer a kizárólagosság igényével lépnek fel. Vitatkozni azonban mégis kell, mert ez a demokratizmus iskolája. A mai irányítás szellemét szemléletesen jellemzi egy idézet. Rényi Péter mondja egy interjúban: „Sok kérdésre nincs kész válaszunk. Hogy megtaláljuk őket, annak előfeltétele az is, hogy ezt őszintén, önmagunknak is bevalljuk. Ez áll a kritikára, az esztétikára, a művészetre és mindazokra, akiknek a filmmel dolguk van. Át kell érezni, hogy egymagában egyik szektor, egyik irányzat sem tudja ezt megoldani, mert ehhez minden alkotó embernek szellemi képességére, odaadására van szükség." Én ezt a vezetési módszert nem *heurisztikusnak, inkább „alkotó irányításnak"* nevezném. Sikereit mindenekelőtt eredményessége: filmművészetünk egyre gazdagodó spektruma, egyre növekvő nemzetközi elismerése jelzi.

Nem lehet kétséges, hogy fejlődésünk egészséges irányba tart. Abban a hatalmas mozgalomban, amely — a párt kezdeményezésére és irányításával — napjainkban kibontakozik s társadalmi-gazdasági viszonyaink, egész közgondolkozásunk valós átalakítására törekszik, szinte szemünk láttára ölt testet a magyar kultúra pozitív ösztönzésének programja is. Ismétlem: nem hiszem, hogy ezt egy kibernetikai modellből lehetne levezetni. Én inkább József Attilának egy lírai költeményben is egzakt pontossággal megfogalmazott igényére emlékeztetném alkotóinkat: „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!"

Ranódy László

Segesdy György:
Tanácsköztársasági emlékmű

Digitized by Google

A polgári szemlélet térnyerése?

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván Művészet és irányítás című, nagyon időszerű, értékes vitaindító cikkének kapcsán kívánom a magam véleményét leírni. Olvastam azonban két korábbi hozzászólónak a vitaindító cikket elmélyülten elemző írásait is. (Tóth Dezsőnek A művészet vagy a művészeti élet irányítása és Breuer Jánosnak a Művészeti irányítás, vagy művészek irányítása című tanulmányait.) A hozzászólások ismeretében — úgy vélem — felesleges a kérdésekre részletesen kitérnem és ismételten vitatkoznom azokkal az állításokkal, amelyekkel az előttem szólók már vitatkoztak, hiszen mind érveikkel, mind véleményükkel egyetértek.

Egyetértek velük abban, hogy Vitányi tanulmánya elhanyagolja a művészet közösségi oldalát és megfeledkezik világnézeti tartalmáról. De vajon ez egyedül Vitányi hibája-e? Nem hatalmasodik-e el mindinkább ez a jelenség művészeti életünk gyakorlatában? Szavakkal kétségkívül gyakran hivatkozunk ideológiánkra, de a gyakorlatban, a konkrét esetekben annál gyakrabban feledkezünk meg róla vagy tévesztjük szem elől eszmei tartalmát.

A művészet irányításának módszeréről elgondolkodni, vitatkozni tagadhatatlanul szükséges, de a kitűzött célt a legjobbnak látszó módszerrel is csak akkor közelíthetjük meg, ha ezt *határozott világszemléleti alapon állva* alkalmazzuk. Az 1956 előtti irányítás módszerének kétségkívül voltak hibái. (Ennek ellenére nem egy, művészetünk meglevő értékeit gyarapító, időtálló mű is jött létre.) A hiba azonban nemcsak az irányítás módjában keresendő, hanem elsősorban abban, hogy az irányítás figyelmen kívül hagyta a marxi—lenini ideológia dialektikáját, egyoldalúan optimista szellemű műveket követelt, és — részben ennek következményeként — egyoldalúan az ábrázolás módjának kérdéseit helyezte előtérbe.

A következő időszak sem mentes tévedésektől, hiszen az elvi, világszemléleti szempontok helyébe gyakran jelszavak kerültek. A jelszó *a kísérletezés* volt. A kísérletezések azonban ritkábban irányultak világszemléletünk mélyebb, árnyaltabb megfogalmazására, gyakrabban a polgári szemlélet tükröződését segítették elő. A szerző által „negatív szalámitaktikának" nevezett módszernek — mint ezt a hozzászólók közül Breuer János is megemlíti — voltak pozitív eredményei is, de voltak káros következményei. A bizonytalan világszemléletű magatartás kilúgozta világszemléletünk sajátos, jellemző vonásait, és így módot nyújtott arra, hogy a polgári szemlélet felé hajló felfogások folyamatosan érvényesüljenek. A szerző által említett három módszer közül a legalkalmasabbnak látszó, a heurisztikus módszer sem vetett gátat a polgári irányok további terjeszkedésének. A jelszó, *a minden áron való új akarása* sok tekintetben az európai burzsoá internacionalizmus művészetéhez való közeledés, azon a címen, hogy a magyar művészetet az európai művészet „szerves" részévé kell tenni, megfeledkezve arról, hogy jelenleg Európa világszemléletileg nemcsak relatíve nem egységes, hanem Európában két gazdasági és társadalmi rendszer, két ideológia áll szemben egymással. Ez a cél tehát csak akkor érhető el, ha feladjuk marxista magatartásunkat.

Megfeledkeznek arról is, hogy azok az irányzatok (kubizmus, konstruktivizmus, szürrealizmus és különböző válfajaik), amelyeknek adoptációjára törekednek, *Nyugaton már régen elvesztették aktualitásukat.* Adoptálásuk tehát nem azt jelenti, hogy ezzel az európai művészet áramlásába kerülünk, hanem azt, hogy provinciális módon utána kullogunk.

Figyelmen kívül hagyják azt is, hogy a nyugati polgári művészet az avantgardizmus korában is egy rendkívül szűk polgári rétegnek, a sznobok szélesebb körének és a műkereskedelemnek a művészete volt, és máig is az maradt. Hogyan képzelhető el az, hogy nálunk — merőben más társadalmi rendszerben — az egész társadalom művészetévé válhasson?

Digitized by Google

A vitaindító cikk és az arra reflektáló írások többször utalnak arra, hogy társadalmunk műveltsége nem egységes, így képzőművészeti műveltsége sem. Különböző igények merülnek fel, és ezeket az igényeket nem lehet azonos módon kielégíteni. Ezt a kérdést a szocialista-humanista szellemű művek színvonalának emelésével és marxista szellemű művészi neveléssel lehetne megoldani. Semmiképpen sem úgy, hogy a tanultabbak, tehát a *szellemi vezető réteg számára meghonosítjuk a polgári szellemű „filozófikusabb" vagy „problematikusabb" művészetet*, a kevésbé műveltek igényét pedig alacsony színvonalú, naturalista képzőművészeti munkákkal elégítjük ki.

Azok a gyakran jóhiszemű törekvések, amelyek az avantgardizmus egyes stílusainak kifejezésmódjával, jelrendszerével kívánják gazdagítani a világszemléletünket kifejező művészi nyelvet, eleve sikertelenségre vannak kárhoztatva, mert a kubizmus különböző válfajai (s különösen a konstruktivizmus, a szuprematizmus sajátos jelrendszere) eleve az idealista világszemlélet közvetlen kifejezésére alakultak ki. Ezt az „irányt" képviselő művészeink művein (Blaski János, Baska József, Csik István, Gerzson Pál) az ábrázoló jelleg és az elvont irányok formai jegyei sajátosságukat megtartva, heterogén módon keverednek össze. Még az avantgardizmus lelkes hívei sem vállalkoznak arra, hogy bírálataikban kimutassák, mennyire és milyen irányban sikerült e művészeknek e stíluselemek segítségével elmélyültebben és árnyaltabban megfogalmazniuk, kifejezniük világszemléletüket.

Hogy mennyire elhalványul az elvi állásfoglalás, amikor konkrét művekről esik szó, azt a mondottakon kívül jól illusztrálja egy példa. Rózsa Gyula a szocialista művészetért száll sikra, de a Velencei Biennáléról írt kritikájában (Népszabadság) Kokas Ignác szürrealista képeiről megállapítja, hogy színvonal tekintetében elérik a nyugati, hasonló szellemű műveket, s megfeledkezik annak megállapításáról, hogy mennyiben tér el a képek eszmei tartalma a polgári ideológiát képviselő művekétől. Az sem megnyugtató, hogy a Népszabadság helyt ad az irracionális szemléletű Lakner László és Gyémánt László műveiért lelkesedő kiállítás-ismertetésnek (Stúdió 58—68), amelynek írója — mind általában, mind erről a kiállításról írva — kevés megértést tanúsít a szocialista szellemű, reális kezdeményezések vagy törekvések iránt. Ez a magatartás — véleményem szerint — már azért sem helyes, mert egy sajátos nemzeti jelleget is magán viselő szocialista-humanista művészet kibontakoztatása jóval több szellemi erőfeszítést kíván, tehát sokkal több támogatásra is szorul, mint egy már kialakult irányzat többé-kevésbé hiteles adoptációja. Nem tartom valószínűnek, hogy ez a kritikusi magatartás elősegíti a széles néprétegek, az „egyszerű dolgozók" marxista szellemű világnézetének kibontakozását vagy megerősítését.

Vitányi Ivánnal én is teljesen egyetértek abban, hogy egyedi vizsgálat és elemzés tárgyát kell képeznie annak: *milyen értéket képviselnek a legelvontabb formájú, technikájú, nyelvű stb. műalkotások.* Csak azt tenném hozzá, hogy az értékmérő nem lehet független a képzőművészetnek társadalmunkban betöltött szerepétől. Azzal viszont Breuer Jánossal értek egyet, hogy az ilyen szellemű vizsgálat „nálunk, sajnos, nem minden esetben előzi meg az ítéletalkotást". Egyetértek a hozzászóló által megjelölt mindkét következtetéssel is. A művészet irányító fórumai „félrevezető információkat kaphatnak a valóban vagy látszatra új nyelvet beszélő művekről", és ennek következtében „gyengülhet a szocialista világnézetet magas színvonalon megvalósító irányzat is". Az utóbbit én nem írnám feltételes módban.

Ma már ott tartunk, hogy bármely polgári irányra némiképpen hasonlító mű vagy törekvés nagy megértésre talál, és a bírálatokban gyakran színvonalához mérten meg nem érdemelt magas fokú elismerést kap. Ugyanakkor viszont azoknak a művészeknek a munkásságát és törekvését, akik közösséget vállalnak társadalmi rendszerünk ideológiájával, figyelemre sem méltatják, s a legjobb esetben — pejoratív jelleggel — komformistának bélyegzik őket. Ez a nagyrészt sznobizmusból eredő magatartás természetesen *gátlólag hat az elkötelezettséget őszintén vállaló művészekre.* Ez teljesen érthető, mert exisztenciális érdeküket is sérti. Nemcsak szűkebb értelemben vett anyagi egzisztenciájukat értem ezen, hanem művészi exisztenciájukat is. Kénytelenek tehát hasonulni a „modern"-nek, „haladó szellemű"-nek nevezett munkák-

Digitized by Google

hoz. Mint ahogyan egy művészettörténész egy alkalommal szellemesen megjegyezte: a realista képek úgy hatnak, mintha elvontak volnának, az elvontak pedig úgy, mintha realisták volnának. Ez a kölcsönös hasonulás elszürkíti művészetünket. A hangsúly nem az eszmei tartalom elmélyítésére, hanem a mindenáron való újra törekedésre helyeződik át.

Mindhárom tanulmány megegyezik abban, hogy ezen a területen baj van. Mert az irányítás módjának kérdése akkor merül fel, ha az nem megnyugtató módon, nem kielégítően funkcionál.

Véleményem szerint, az irányítás előtt kettős feladat áll: *a marxista szemléletű törekvések hathatós támogatása, és a polgári szemléletű irányzatok tárgyilagos bírálata.* A gyakorlati végrehajtás azonban nem a pártvezetés és nem is az állami vezetés feladata, hanem a társadalmi szervé — a művészek esetében: a szövetségeké. A Képzőművészek Szövetségének kellene — mert ezért létesült — következetes és szívós munkával arra törekednie, hogy képzőművészetünkben teljes gazdagságában kibontakozzon a marxista világszemléletet reprezentáló festészet és szobrászat, s képpzőművészetünk valóban a szocialista tudat egyik formálójává váljon.

Ennek feltétele az, hogy a képzőművészet területén tevékenykedő zsűrik *egyazon határozott művészetszemlélet alapján bírálják el a műveket,* elsősorban a műben formát öltő eszmeiség elbírálására vetve a súlyt. Ma — legjobb tudásom szerint — nincs olyan ügyrendi szabályzat vagy előírás, amely a bírálatokon résztvevőket arra kötelezi, hogy a műveket e művészetszemlélet alapján bírálják el. Ennek hármas következménye van. A művek elbírálása szükségszerűen szubjektívvé válik. Nyilvánvaló, hogy a művész ösztönösen saját művészi álláspontját igyekszik érvényesíteni, vagy a Szövetségen belüli csoportosulások mozgását figyelve mond véleményt. (Ezért személy szerint nem is hibáztatható.) És szubjektívvé válik a bírálat olyan értelemben is, hogy a műveket alkotóik addigi munkásságához viszonyítják. A zsűrik tagjai e tekintetben felelősségre sem vonhatók.

Ez a szemléleti bizonytalanság végeredményben állandó improduktív hullámzásban tartja művészetünket. Helytelen irányban köti le művészeink alkotó erejét, meggátolva annak egészséges, sajátos színezetű fejlődését, gazdagodását, elszínteleníti azt, s eklektikus provincializmust alakít ki.

Újvári Béla

Csisztu Mihály: A Kalocsa környéki ellenforradalmi lázadás leverése (1919 június)

Digitized by Google

Mit jelent a filozófia a «gyakorlati materialista» számára?*

Azok, akik holmi gyanús újításnak tartják, hogy Gramsci a gyakorlat filozófiájának nevezte a marxizmust, bizonyára nem tudják, hogy e kifejezés eredetije már *A német ideológiá*ban megtalálható: „...a *gyakorlati* materialista, azaz a *kommunista* számára arról van szó, hogy a fennálló világot forradalmasítsa, a készen talált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa." (MEM 3. köt. 26. old.) Könnyű észrevenni e gondolat egybecsengését Marx híres Feuerbach-téziseivel, melyek — Engels szavaival élve — „felbecsülhetetlenek mint az első dokumentum, melyben az új világnézet zseniális csírája le van fektetve. Ismeretes, hogy Marx 1845 tavaszán, Brüsszelben vetette papírra e téziseket, vagyis akkor, amikor Engelsszel — aki ugyanekkor szintén Brüsszelben telepedett le — elhatározták, hogy *nézeteiknek* „a német filozófia ideologikus nézetével szembeni ellentétét" közösen kidolgozzák, s voltaképpen leszámolnak a maguk „egykori filozófiai lelkiismeretével". (MEM 13. köt. 7. old.) Ennek az elhatározásnak a gyümölcseként született meg *A német ideológia*, s vele a marxista *filozófia*.[1] Marx a fent idézett helyen arra is rámutat, hogy Engels „akivel a gazdasági kategóriák bírálatához írt zseniális vázlatának megjelenése óta" (*A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatá*ról van szó) állandó írásbeli kapcsolatot tartott fenn, brüsszeli találkozásukat megelőzően „más úton ugyanarra az eredményre jutott" mint ő. Ily módon a marxista filozófia alapjainak lerakását korántsem lehet *kizárólagosan* Marxnak tulajdonítani. Ezt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert semmiképpen sem felel meg a tényeknek az az újabban ismét terjedő nézet, mely a marxizmus genezisében teljesen alárendelt szerepet tulajdonít Engelsnek, annak érdekében, hogy Engels későbbi önálló filozófiai műveit ignorálhassa, sőt Marx filozófiai alapgondolatával ellentétesnek tüntethesse fel. (E felfogás bírálatára a továbbiakban még visszatérek.) Ismeretes, hogy a Feuerbach-tézisek központi gondolata annak a rossz ellentétnek a meghaladása, mely a tevékenységet érzéki-tárgyi valóságától megfosztó spekulatív idealizmus és „a valóságot, érzékiséget, csak az *objektum vagy a szemlélet* formájában" felfogó (és ily módon az emberi tevékenység tárgyi, gyakorlati-forradalmi jellegét szintúgy figyelmen kívül hagyó) elvont materializmus között feszült. Most csak egyetlen gondolatot szeretnénk kiemelni *A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatá*ból annak alátámasztására, hogy Engels e korai (1843 vége 1844 eleje között írt) művében ugyanez a felismerés jelentkezik, tehát korántsem udvariassági gesztus Marx részéről, amikor azt írja, hogy Engels más úton ugyanarra az eredményre jutott, mint ő. (*A munkásosztály helyzete Angliában* című műre, melyre Marx utal a fentiek kapcsán, azért nem hivatkozunk, mert ezt a munkát már együttműködésük idején írta Engels.) „A tizennyolcadik század, a forradalom százada — írja *A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatá*ban Engels — a gazdaságtant is forradalmasította: de mint ahogy ennek a századnak a forradalmai mind egyoldalúak voltak, és az ellentétben megfeneklettek, mint ahogy *az elvont spiritualizmussal az elvont materializmust... helyezték szembe*, ugyanígy a gazdaságtani forradalom sem jutott túl az ellentéten. Az előfeltevések mindenütt megmaradtak; *a materializmus...* éppen csak hogy *a keresztény isten helyett a természetet állította szembe az emberrel mint abszolutumot...*" (MEM 1. köt. 498. old. Kiemelések — *Sz. A.*)

Mi tette mármost lehetővé Marx és Engels számára ennek a rossz ellentétnek a

* Szabó András György cikkét a Szerkesztőség vitaindítónak szánja. A cikk második részét következő számunkban közöljük.

1 A marxista filozófia „megszületésével" természetesen csak arra az *ugrópontra* (Althusser kifejezésével élve: cezurára) kívánok utalni, hogy a Feuerbach-tézisek által ihletett Német ideológiában szakította el Marx és Engels a régi ideológikus filozófiához kötő köldökzsinórjukat. Ettől kezdve tehát a marxizmus továbbfejlődése a régi filozófiától *minőségileg* különböző talajon halad előre.

Digitized by Google

meghaladását? Az az „egyszerű" felismerés, hogy az ideológikus filozófiák dogmáival, önkényes kiindulópontjaival ellentétben, a „valóságos lőfeltételekből" kell kiindulni. „Ezek az előfeltételek a valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik, mind azok, amelyeket készentaláltak, mind azok, amelyeket saját cselekvésükkel hoztak létre... Az embereket az állatoktól megkülönböztethetjük a tudattal, a vallással, vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik létfenntartási eszközeiket... Azzal, hogy létfenntartási eszközeiket termelik, az emberek közvetve magát az anyagi életüket termelik." (MEM 3. köt. 23. old.) *A német ideológia* e valóságos feltételekből kiinduló filozófia tudományos termékenységének, az ideológikus filozófiákkal szembeni fölényének első döntő bizonyítéka. Ahol a régebbi filozófiák holt objektumokat vagy eleven absztrakciókat láttak, ott Marx és Engels a *valóságos* történelmet vagy a *történelmi* valóságot tárta fel. Engels: *L. Feuerbach*... című művéhez írt előzetes megjegyzésében befejezetlennek mondja *A német ideológia* Feuerbachról szóló részét, majd az elkészült részt a materialista történetfelfogás bemutatásának nevezi. Ebből a megjegyzésből a későbbiekben hibás, vulgáris következtetéseket vontak le. Ezek egyik fajtája abban foglalható össze, hogy *A német ideológia* (és általában az ezt előkészítő korábbi művek) centrális gondolatának hatóköre csak a szűken értelmezett *történelmi materializmusra* terjed ki. Ennek megfelelően a marxista filozófia *általános* összefüggéseinek (a dialektikus materializmusnak) a kifejtésében alkalmatlan kiindulópontnak tartják[2] *A német ideológiában* megalapozott valóságos történelmi-társadalmi tevékenységre épülő *gyakorlati* materializmust.

A másik végletet — mely bizonyos értelemben a fenti álláspont kiegészítő ellentétpárja — az ún. „társadalom-ontológiai felfogás" képviseli. Elvi megalapozása Vajda Mihály: *Objektív természetkép és társadalmi praxis* c. tanulmányában található meg. (Magyar Filozófiai Szemle 1967/2.) Márkus György kísérelte meg álláspontjuk konfrontálását a marxizmus más interpretációival *Viták és irányzatok a marxista filozófiában* című cikkében. (Kortárs 1968/7.)[3] Heller Ágnes etikai aspektusból világította meg e koncepció lényegét *Érték és történelem* (Magvető 1969.) című tanulmánykötetében, s végül Márkus Mária — Hegedűs András: *A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban* című cikke (Kortárs 1968/12.) a szociológia feladataira konkretizálja a „társadalom-ontológiai felfogást". Azért mondjuk, hogy a felsorolt tanulmányokból kirajzolódó koncepció kiegészítő ellentétpárja a már vázolt vulgáris felfogásnak, mert *maga is foglya maradt annak a tévhitnek*, hogy a Feuerbach-tézisekben és az erre épülő Német ideológiában megfogalmazott gyakorlati materializmus *a társadalmi lét ontológiájára redukálódik*.

Az ellentét mármost e közös álláspontból levont *következtetések* között áll fenn. Az elsőként említett felfogás szerint a marxista filozófia a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeinek a tudománya, de éppen ezért nem indulhat ki az emberi praxisból.[4] A „társadalom-ontoló-

2 Meg kell itt jegyeznünk, hogy a fenti értelemben vett gyakorlati materializmus elfogadtatása a *történelmi materializmus* specifikus tárgykörében is nagy ellenállásba ütközött. Mind a mai napig elkeseredett „utóvédharcokat" vív az a felfogás, mely a valóságos társadalmi tevékenységből való kiindulás *helyett* elvont formulákból, „eleve" létező statikus determinánsokból akarja levezetni a történelmet. (Lásd erről a Társadalmi Szemlében lezajlott vitát az 1964/12. számtól az 1965/7. számig, valamint a Világosság 1967/10. számának *Történelem és determinizmus* c. cikkét.)

3 Márkus György azt írja, hogy az általa „társadalom-ontológiainak" nevezett felfogás „elsősorban Lukács György kései munkásságában nyert kifejtést." (1117. old.) Ezzel kapcsolatban egy *készülő* munkára és egy interjúkat tartalmazó könyvre (Gespräche mit Georg Lukács) utal. Az előbbit nem vehetjük alapul, az utóbbi viszont jellegénél fogva nem lehet irányadó egy filozófiai *koncepció* megítélésében. (Mit szólna Márkus György ahhoz, ha valaki Einstein interjúi alapján akarna értekezni a relativitáselméletről?) Alapul vettük viszont Lukács György megjelent filozófiai műveit és azokat az értékeléseket, melyeket *a legutóbbi években* ő maga írt ezekhez. Ezek alapján ki fogjuk mutatni, hogy Lukács György álláspontja az összes érintett kérdésben *ellentétes* a „társadalom-ontológiai felfogással". („Társadalom-ontológiai felfogáson" itt és a továbbiakban kizárólag azt a koncepciót értjük, melyet a fentebb és a következőkben felsorolt cikkek tartalmaznak. Bírálatunk tehát semmiképpen sem vonatkozik az olyan törekvésekre, melyek a marxista filozófián belül a társadalmi lét ontológiáját kívánják kidolgozni.)

4 E felfogást Horváth József fejtette ki a Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetemek filozófia szakosító tanfolyamának jegyzetében.

Digitized by Google

giai irányzat" ennek fonákjaként azt állítja, hogy a marxista filozófia az emberi praxisból indul ki, de éppen ezért nem lehet a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeinek a tudománya. Vajda Mihály — idézett cikke végén — a következőkben summázza ezzel kapcsolatos véleményét: „A filozófia a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeinek tudományaként csak akkor fogható fel, ha vagy a természet mintájára építjük fel társadalomképünket, azaz visszaesünk a »filozófiai materializmus« fetisisztikus társadalomfelfogásához, vagy pedig megszüntetjük az objektivitást, s a szubjektum és objektum dialektikus egységét látszólag az egész valóságosra kiterjesztjük, tulajdonképpen azonban felszámoljuk, amennyiben az objektumot — a természet objektivitása és így az emberi tevékenység tárgyi jellege tagadásának útján — a szubjektum derivátumává tesszük." Miután eszerint a szubjektum és objektum dialektikus egysége nem lehet a valóság egészének a nézőpontja (mert ez az objektivitás megszüntetését jelentené), az egy .en járható út a tudomány és a filozófia tárgyának principiális különválasztása. A tudományok tárgya eszerint a *„puszta objektum"*, nevezetesen „nemcsak a megismerés, hanem egyben az emberi tárgyi tevékenység számára is", míg a filozófiáé „a társadalmiság, a gyakorlat", vagyis „olyan objektum, amely egyszersmind szubjektum is". „Az az a »tudományos« és a »filozófiai« szemléletmód nem egy és ugyanazon valóság megközelítésének két különböző módszere... hanem a maga tárgyának megközelítésére mindkettő az egyedüli helyes módszer." (320. old.)[5]

Vajda Mihály a Feurbach-tézisekre kívánja alapozni felfogását, ezekben azonban egyetlen szó sem támasztja alá azt az interpretációt, hogy Marx az „érzéki-emberi tevékenységből" való kiindulást a természettől elhatárolt „társadalmiságra" korlátozta volna, még kevésbé azt, hogy ennek az elhatárolásnak az alapján különböztette volna meg a tudomány és a filozófia tárgyát. Sőt, *A német ideológia* kigúnyolja azt a Bruno Bauer-féle kérdésfelvetést, hogy „milyenek az ellentétek a természetben és a történelemben", mert ez azt a felfogást implikálja, *„mintha ez két egymástól elválasztott »dolog« lenne,* s mintha az embernek nem mindig egy *történelmi természettel és egy természeti történelemmel volna dolga..."* (MEM 3. köt. 27. old. Kiemelések — *Sz. A.)* Már *A német ideológia* első lapja leszögezi: *„Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát.* A történelmet két oldalról lehet szemügyre venni; a természet történetére és az emberek történetére lehet felosztani. *Ámde a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást."* (20. old. Kiemelések — *Sz. A.* Lásd ezt részletesebben: *Gazdasági-filozófiai kéziratok* 75. old.) Az idézet folytatásaként rámutatnak, hogy a természet történetével „az úgynevezett természettudománnyal" itt nem foglalkoznak, minthogy bírálatuk közvetlen tárgya — az ideológikus felfogás — az *emberek történetének* „elferdített felfogására, vagy a tőle való teljes elvonatkoztatásra vezetődik vissza". Ez a magyarázata annak, hogy *A német ideológia* mindenekelőtt a történelmi materializmus alapjait rakja le. Marx és Engels azonban — mint már az idézett gondolatok is bizonyítják — korántsem gondolták azt, hogy az általuk megtalált valóságos előfeltételek csak a társadalom ontológiájában alkalmazhatók, s hogy a gyakorlati materializmuson *kívül* létezik egy olyan „tudományos szemléletmód" a természeti objektivitás

[5] Lukács György *Marxista fejlődésem: 1918—1930* című írásában, melyet 1967-ben előszónak írt művei német nyelvű kiadásának 2. kötetéhez, a következők olvashatók erre vonatkozóan: „... a *Geschichte und Klassenbewusstsein* — szerzője szubjektív szándékával semmiképp sem összhangban — ... a marxizmus ontológiájának az alapzatai ellen irányul. *Arra a tendenciára gondolok, amely a marxizmust kizárólagosan társadalomtannak, társadalomfilozófiának fogja fel,* és a marxizmusból a természetre vonatkozólag következő állásfoglalást ignorálja vagy elveti." Rámutat, hogy e felfogással napjainkban „mindenekelőtt a francia egzisztencializmusban és ennek szellemi környezetében" találkozunk. Majd a következőket írja: „Egyrészt kiderül, hogy *éppen a természet materialista felfogása hozza magával a polgári és szocialista világnézet valóban radikális szétválását,* hogy az e komplexus előli kitérés gyengítőleg hat ezekre a filozófiai fejtegetésekre, pl. *akadályozza a marxista gyakorlatfogalom éles kidolgozását.* Másrészt a társadalmi kategóriának ez a látszólagos módszertani felmagasztalása kedvezőtlenül hat vissza igazi megismerése funkcióira; gyengíti sajátos marxista specifikumukat is, gyakran tudattalanul visszaveszi a polgári gondolkodás reális meghaladásából fakadó eredményeket". (Kiemelések. — *Sz. A.)* E gondolatokkal nehéz volna összeegyeztetni a „társadalom-ontológiai felfogást"...

Digitized by Google

számára, melynek nem a gyakorlati-tárgyi tevékenység a kiindulópontja.

A „*gyakorlati* materialista, azaz a kommunista" differencia specifikáját — mint láttuk — minden megszorítás nélkül a fennálló világ, „a készen talált dolgok" gyakorlati megváltoztatásában jelölték meg. S nemcsak Bruno Bauert, hanem Feuerbachot is éppen azért marasztalták el, mert holmi történelmi-emberi gyakorlattól függetlenített *természettudományi szemléletről* beszélt: „Feuerbach nevezetesen a természettudományi szemléletről beszél, titkokat említ meg, amelyek csak a fizikus és a vegyész szeme előtt tárulnak fel; de ipar és kereskedelem nélkül hol volna a természettudomány? Hiszen még ez a „tiszta" természettudomány is mind célját, mind anyagát csak a kereskedelem és ipar, az emberek érzéki tevékenysége által kapja meg." Marx és Engels hangsúlyozza, hogy a termelés „a folytonos érzéki munkálkodás és alkotás" az alapzata „az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik". S csak *ezután* utalnak arra: „Igaz, hogy emellett fennmarad a külső természet elsődlegessége... de ennek a megkülönböztetésnek csak annyiban van értelme, amennyiben az embert a természettől megkülönböztetettnek tekintjük." (27—28. old.)

A „társadalom-ontológiai felfogás" számtalan aspektusból világítja meg az emberi praxis természeti *hatásait*, a természetről alkotott *képnek*, a *természettudománynak* a történelmileg változó praxishoz kötődését, még azt is elismeri, hogy a társadalmi praxis a természettel folytatott anyagcserére „épül" (ld. Vajda Mihály id. cikk 324. old.), ez az „épület" azonban nem tartalmazza a maga fundamentumát, csupán „előfeltételezi". Az anyagi élet termelési módja — írja Vajda Mihály — „valami olyan mozzanatot előfeltételez, amely a szubjektum, az ember számára valóban *csak objektum: a természetet*". (318. old.) Miután természetfelfogásuk ily módon megragad az általuk bírált „filozófiai materializmus" plattformján, praxis-felfogásuk nem lehet egyéb, mint a természettel szubsztanciálisan szembeállított „társadalmiság" ideológikus illúziója.[6] A praxisból való kiindulásnak e leszűkített értelmezése alapján nem lehet megvalósítani a marxi programot: a természet történetének és az emberek történetének „egyetlenegy" tudománnyá, *a történelem tudományává* ötvözését.

A „társadalom-ontológiai felfogás" alaphibája a „történelmi természet" és a „természeti történelem" dialektikus egységének szétszakítása. Számukra a társadalom nem a természetből differenciálódó, de ugyanakkor mindig *bennemaradó* valóságszféra, hanem olyan „természetből kinövő társadalmiság", amely származásánál fogva ugyan mindig a természetre van utalva, de azzal mint önálló „szubsztancia" lép kapcsolatba. Úgy gondolják, hogy a „természeti történelem" elismerése egyértelmű a vulgáris, fetisizált történelemfelfogással, a természettudomány törvényeinek a társadalomra való kiterjesztésével. E valóban ma is ható, dogmatikus felfogás ellen azonban nem lehet egy ideológikus illúzió alapján harcolni, Vajda Mihály — miközben helyesen bírálja *„az emberi nem tevékenységétől független"* társadalmi törvényszerűségek koncepcióját — figyelmen kívül hagyja, hogy bár e törvények valóban „az emberi tevékenység termékei", *ugyanebben* az értelemben *objektívek* is, s bár az ember „a maga forradalmi aktivitásával megszüntetheti ezeket a törvényeket", maga e folyamat szintúgy *objektíve törvényszerű*. Miután számára az „objektivitás" azonosul az embertől független természet viszonyaival és a „természettörvényként funkcionáló" elidegenült társadalmi törvények hatásával,[7] kijelenti, hogy a szabadság birodalmában „a társadalom mozgása az ember tudatos célkitűzéseinek van alávetve, s nem »objektív« törvényszerűségeknek". (323. old.) Ha viszont a szabad társadalom mozgása olyan értelemben van az ember tudatos célkitűzésének alávetve, hogy megszűnik a „természeti történelem" — mi lép ennek helyébe? A „társadalom-ontológiai felfogásának" erre vonatkozóan nincs egységes válasza.

[6] Mint a fenti idézet folytatásaként Vajda Mihály leszögezi: „*A praxis*, a szubjektum és objektum azonossága nem más, mint a — természetből kinövő — *társadalmiság*."

[7] „Pontosan fel kell térképeznünk azt a világot, amelyben objektum és szubjektum dialektikus egysége megbomlott, ahol az emberi termék az embertől független erőként lép fel az emberrel szemben, s ahol ennélfogva a szubjektum is objektummá válik" — írja. (323. old.)

Digitized by Google

Vajda Mihály egyrészt az emberek közötti kapcsolatok, korrelációk feltárásának szükségességéről, a szabad társadalom „sajátos" („ontológiai értelemben nem objektív") törvényszerűségeiről beszél, másrészt rámutat, hogy *a természettel* folytatott anyagcsere „a társadalmiság megszüntethetetlen »objektív« törvényszerűsége". (323—324. old.) Márkus György azt írja, hogy az egyes emberek és nemzedékek számára „mindig adva van egy a készen talált feltételek által körülhatárolt objektív mozgástér, a *fejlődési lehetőségek, alternatívák* egy (az adott kortól függően szűkebb vagy tágabb) köre, s az ember maga »választ« gyakorlatilag e lehetőségek között, ezek egyikének vagy másikának megvalósulását a tudatosan vagy nem-tudatosan integrálódó emberi tevékenységek — okozatilag számtalan, gyakran véletlenszerű tényezőktől befolyásolt — összessége dönti el... A kommunista társadalom létrehozása épp olyan objektív feltételeknek a megteremtését jelenti, amelyek közt az egyes ember épp úgy, mint az egész emberiség immár tudatosan, *valóban* választhat különböző fejlődési lehetőségek egyre szélesedő köre között, valóban ura lehet önteremtése és önalakítása szakadatlan folyamatának." (1117—1118. old.) Márkus György tehát mind az osztálytársadalmak, mind a kommunizmus esetében *objektív* mozgástérről illetve *objektív* feltételek megteremtéséről beszél, viszont *törvényszerűségről* nincs szó nála sem objektív, sem „sajátos" értelemben.

A törvényszerűségek helyébe állított alternatívákat még élesebben hangsúlyozza Heller Ágnes: „A történelmi alternatívák mindig reálisak: lehet bennük másképp dönteni, mint ahogy döntenek. A társadalmi fejlődésnek nem úgy kellett alakulnia, ahogy alakult, csupán úgy (azaz úgy is) lehetett. Gyakran a legdöntőbb fejlődési szakaszok éppen a véletlen szülöttei voltak... Nem ismerhetjük fel a történelem célját, sem egy — alternatíva nélkül értelmezett — szükségszerűségét, melynek képzete suba alatt azonos a célképzettel. De felismerhetjük egy további értékfejlődés lehetőségeit, s odaállhatunk ezek mellé, értelmet *adva* a *mi* történelmünknek." (I. m. 21—22. old.) Heller Ágnes „értéknek" azt tekinti, „ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához". Ennek összetevői a munka (objektiváció), a társadalmiság, az univerzalitás, a tudatosság és a szabadság. Hangsúlyozza, hogy az értéknek „nincs természeti objektivitása" csak társadalom-ontológiai objektivitása van. (12. old.) A társadalmi fejlődés e koncepcióban azt jelenti, hogy „az értékképülés és elértéktelenedés állandó hullámmozgásában az értékképülést tekintjük alapvetőnek; így tehát a történelmet fejlődésnek, a társadalmi szubsztanciát fejlődő szubsztanciának tekintjük". (15. old.) A történelmi fejlődés meghatározottságáról itt csak az alábbi értelemben lehet beszélni: „Mivel az ember emberré válva, az állatvilágból kiemelkedve megteremtette saját lényege lehetőségeit, *mást nem valósíthat meg, mint ezeket a lehetőségeket.* Mihelyt bárhol és bármilyen vonatkozásban egyszer már megvalósítja azokat, a történelmi összfejlődést tekintve sosem veszti többé el." (21. old.) Hogy miért nem? *Az emberi szubsztancia legyőzhetetlensége* folytán. „Bármilyen hosszúak is a történelmi sivatagok egy vagy más értékszféra, értékszubsztancia vonatkozásában, mindig vannak »őrzői«[8]... Az emberiség kivívott értékei tendenciájukban sohasem pusztulnak el feltétlenül, mindig volt, van, vagy legalábbis *lehet* feltámadásuk. Ez az, amit *az emberi szubsztancia legyőzhetetlenségének* neveznék, ami csak az emberiséggel, magával a történelemmel együtt pusztulhat el." (17. old.)

A társadalmi törvények *objektivitásának* azonosítását az *elidegenült* törvények

[8] Heller Ágnes e szubsztancia őrzői között kiemelkedő szerepet biztosít a „gondolkozás és magatartás egységét" reprezentáló filozófusoknak. „A filozófusok — ebből a szempontból — csúcsok, melyeken keresztül ideális vonal húzható, az emberiség fejlődése »összeköthető«" — írja. (119. old.) Érdekes összevetni ezzel *A német ideológia* alábbi fejtegetéseit, mely feltárja az ideológikus gondolkodás logikáját: A reprezentatív személyiségek gondolatait, eszméit elválasztják magától az empirikus anyagi viszonyokat reprezentáló személyektől, s a konkrét történelmi személyek hatalmát *gondolataik* hatalmának tüntetik fel. Ezután létrehozzák e gondolatok misztikus összefüggését, oly módon, hogy a történelmi folyamatot a „fogalom önmeghatározásaiként" ábrázolják. S végül: „Hogy ezen »önmagát meghatározó fogalom« misztikus külszínét kiküszöbölje, személyivé — »az öntudattá« — vagy, hogy aztán igazán materialistáknak mutatkozzanak, egy sereg személyivé változtatják át, akik »a fogalmat« képviselik a történelemben, »a gondolkodókká«, a »filozófusokká«, az ideológusokká, és ezeket aztán megint csak a történelem csinálóiként, »az örök tanácsaként«, az uralkodókként fogják fel." (48. old.)

Digitized by Google

uralmával és ennek alapján az objektív szükségszerűség és az emberi szabadság szembeállítását nem sok választja el az objektív alternatívák közti többé vagy kevésbé szabad választásra redukált történelmi determinizmustól, melynek irányát az emberi „szubsztancia" legyőzhetetlenségével garantált „értékfejlődés" határozza meg. Az emberi szubsztancia ideáltípusának alapján retrospektíve megkonstruált történelem, melynek mindenkori fejlettségét az méri, hogy milyen fokban részesedik az ideából, a legtipikusabb ideológikus illúzió. *A német ideológiá*ban Marx és Engels így írnak ennek az illúziónak akkori változatáról: „Azokat az egyéneket, akik nincsenek már a munka megosztása alá besorolva, a filozófusok »az ember« néven eszményként képzelték el, és az egész folyamatot, amelyet kifejtettünk (a történelem marxista értelmezéséről van szó — *Sz. A.*), »az ember« fejlődési folyamatának fogták fel, úgy hogy az eddigi egyének helyébe minden történelmi fokon »az embert« csempészték és mutatták be a történelem hajtóerejének." (73. old. v. ö. 62—63. old.) Még plasztikusabban fejtik ki ugyanezt a gondolatot a kommunizmus gyakorlati megvalósításának ideologikus eltorzításával kapcsolatban. Ezt is „fel lehet fogni — írják — spekulatív-idealisztikusan, vagyis fantasztikusan az »emberi nem önlétrehozásaként« (a »társadalom mint szubjektum«), és ezáltal az egymással összefüggésben álló egyének egymás után következő sorát el lehet képzelni egyetlen egyénként, aki végbeviszi a misztériumot, hogy önmagát létrehozza." (38—39. old.)

Vajda Mihálynál is ez a quidproquo jelentkezik, amikor azt a marxi gondolatot, hogy a társadalmi szubjektum nem az „elvont — *elszigetelt* — emberi egyén" — úgy értelmezi, mintha Marx szerint „az emberi nem" lenne „a valóságos szubjektum" (318. old.), holott Marx — mindkét spekulatív, elvont „szubjektummal" ellentétben — az *empirikus történelmi-társadalmi egyént* tekintette valóságos szubjektumnak.

A „társadalom-ontológiai felfogás" vázolt illuzióí, elkerülhetetlen következményei a „történelmi természet" és a „természeti történelem" marxi dialektikája ignorálásának. Ha a „természeti történelem" azonos lenne az elidegenült törvények uralmával, akkor a „szabadság birodalmában" valóban nem lehetne törvényszerűségekről vagy legalábbis ontológiai értelemben objektív törvényszerűségekről beszélni. De ha az emberi szabadság és az objektív társadalmi törvényszerűség egymást kizáró ellentétek, akkor tulajdonképpen a kommunizmust megelőző társadalmakban sem jogos az objektív törvényszerűségek elismerése, hiszen a legelidegenültebb társadalomban is létezik a szabadságnak (az ember uralmának a természet és önmaga felett) egy bizonyos minimuma; ennek tagadása a prekommunista társadalmi viszonyoknak a természettel való abszolút azonosítását jelentené. Ezért állítja szembe a „társadalom-ontológiai felfogás" a *választás*, az *alternatívák* létét a történelmi determinizmussal, azt gondolva, hogy ezzel az emberi szabadság eszméjét védelmezi. Ugyanezen meggondolások alapján állítják szembe a történelmi véletlenek szerepét a társadalmi szükségszerűség eszméjével, ahelyett, hogy a véletlenek*ben* rejlő szükségszerűséget és a szükségszerűség*ben* rejlő véletlent tárnák fel. A véletlenek elismerése csak a fatalisztikus, predeterminista történelemfelfogás számára elfogadhatatlan. Az a tény, hogy a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei a történelmi *szükségszerűség* eszméje elleni érvként hivatkoznak a véletlenekre, ismét csak arra utal, hogy szerintük a történelmi szükségszerűség elismerése feltétlenül fatalizmushoz, az emberi szabadság, felelősség, választási lehetőség stb. ignorálásához vezet. A történelmi szükségszerűséggel szembeállított szabadság apoteozisa — minden társadalmi utópiának, ideológikus illúziónak e közös gyökere — vezet az értékek „őrzésének" kategorikus imperatívuszához, annak a reális folyamatnak az elemzése helyett, melyben bizonyos emberi objektivációk *szükségszerűen* fennmaradnak, mivel (legalábbis bizonyos társadalmi rétegek számára) az emberi tevékenység, életmód, szerves részévé váltak és reális *érdekek* fűződnek védelmükhöz. Aforisztikus tömörséggel fejeződik ki e reális érdekek meghatározó szerepét *helyettesítő* ideológikus illúzió Heller Ágnes következő megállapításában: „Ha Giordano Bruno visszavonja világképét, akkor elvész egész élete műve." Szerinte ugyanis a filozófus — szemben a természettudóssal — a világkép és morál feloldhatatlan

Digitized by Google

egységének értékőrzője, s mint ilyen, nemcsak a világról, de önmagáról sem „hazudhat", „nem szakíthatja el a világképe és magatartása közötti összefüggést anélkül, hogy ne csorbítaná meg vagy ne diszkreditálná egészen az életművet..." (121—122. old.) Heller Ágnes ezúttal is *a jelenkor realitásából fakadó morális követelményt* változtatja absztrakt kategóriává és vetíti vissza a múltba, így álláspontja természetesen nem felelhet meg a történelmi egyének és nemzedékek mindig konkrét értékítéletének.

Descartes — Galilei sorsán megrettenve — sohasem adta ki élete fő művét, a *Le Monde*-ot, mert — mint barátjának, Mersenne-nek írta — „semmi szín alatt sem akarok kiadni olyan művet, amelyben a legkisebb szó is nemtetszést kelthetne az egyházban". De elveszett-e ezért Descartes „egész élete műve"? De ha Descartes példája nem győzi meg Heller Ágnest álláspontja történelmietlenségéről, s esetleg azt a véletlent, hogy a *Le Monde* kézirata végül is elveszett, annak igazolására használná fel, hogy az életmű szükségszerűen „csorbult meg" Descartes meghátrálása folytán, akkor hivatkozhatunk *Bacon* példájára is. Bacon is kora reprezentatív filozófusa volt, elmélet és gyakorlat egységét azonban ő sem reprezentálta. *Az igazságról* szóló erkölcsi esszéjében ezt írja: „Mert a görbe és kanyargós utak hasonlók a kígyó mozgásához, amely hasmánt csúszik-mászik, s nem lábakon jár. Nincs olyan bűn, amely nagyobb szégyent hozna a fejedre, mintha csalárdnak és hitszegőnek bizonyulsz." S bár Pope epigrammája — mely szerint Bacon „a legbölcsebb, legragyogóbb és legaljasabb volt az emberek között" — szintúgy történelmietlen költői túlzás, annyi legalábbis biztos, hogy Bacon életútja is inkább „a kígyó mozgásához" volt hasonló, mint a Heller Ágnes által megrajzolt FILOZÓFUSéhoz, s hogy ő maga is elkövette az általa szégyenteljesnek bélyegzett csalárdság és hitszegés bűnét. De — ismételjük a kérdést — elveszett-e, diszkreditálódott-e ezért Bacon élete műve? A példákat még sorolhatnánk tovább. *Meslier* abbé egész életében lelkészi tevékenységet folytatott és egyetlen sort sem jelentetett meg igazi gondolataiból. Egy jelentéktelen esetet kivéve, személyes magatartásával sem ütközött össze az egyházi és világi hatalmakkal. Ám halála után előkerült *Testamentuma* — melynek bevezetőjében bocsánatot kér híveitől, amiért a szívében oly nagyon utált „kegyes hazugságokat" prédikálta nekik — a XVIII. század egyik legragyogóbb ateista, materialista írása volt. Lehet-e ennél nagyobb ellentét „világkép és magatartás" között? Hiszen Meslier nemcsak a világról, hanem önmagáról is „hazudott". Kortársai és az utókor mégsem úgy értékelték életművét, ahogy ez Heller Ágnes felfogásából következnék. Testamentumának kéziratos másolatai közkézen forogtak, Voltaire a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, és a Nemzeti Konvent 1793 novemberében javaslatot tett arra, hogy Meslier-nek szobrot emeljenek.

Mindez természetes annak, aki a történelem „*értékkollizióinak* történetét" az *osztályharcok története* alapjáról vizsgálja, és *ebben* tárja fel a kivívott értékek elpusztíthatatlanságának tendenciatörvényét.[9] Amit Marx a termelőerők vonatkozásában ír, az — mutatis mutandis — a többi emberi értékre is vonatkozik: „Az emberek sohasem mondanak le arról, amit már megszereztek, de ez nem jelenti azt, hogy sohasem mondanak le arról a társadalmi formáról, amelyben

9 Félreértéseket elkerülendő le kell szögeznünk, hogy Heller Ágnes konkrét filozófiatörténeti elemzéseiben maga is a gazdasági szerkezetből, az osztályviszonyokból indul ki. *C. Wright Mills arcképének vázlata* című tanulmányának kritikai mondanivalója például éppen arra fut ki, hogy Millst elvakítja az amerikai munkásosztály *jelenlegi* passzivitása, manipulált életformája és ezért gondolja, hogy ez az osztály *végleg* elveszette történelmi funkcióját. S rámutat, hogy bármilyenek is jelenleg az amerikai munkások,: „Csak ha ez az osztály akar és tesz valamit, akkor lehet strukturális változás Amerika arculatában." (410. old.) Heller Ágnes azonban itt *lezárja* az osztályelemzést, ugyanis az *igazi kérdés*, hogy mi vezetheti el ezt az osztályt a forradalmi akarathoz és tevékenységhez, szerinte már nem az adott társadalom gazdasági struktúrájának, osztályviszonyainak az elemzése, hanem az értéktételezés alapján válaszolható meg. Számára a marxi történetfilozófia *„lényege"* arra redukálódik, hogy — mint ugyanebben a tanulmányban írja — a marxizmus „mindig alternatívákkal dolgozik. Az alternatívának pedig vagy-vagy formája van. Vagy kihasználja az emberiség a termelőeszközök adott fejlődési szintjén adódó lehetőségeket a társadalmi viszonyok megfelelő átépítésére, s akkor valósággá válik az igazi emberi társadalom, vagy nem, s akkor a társadalmi rendszer elpusztul, s évszázadokra vissza is vetheti az emberiség fejlődését." (401. old.) Ha a marxi történetfilozófia lényege valóban ez lenne, akkor e történetfilozófia még a restauráció korának francia történetíróihoz képest is nagy visszaesést jelentene, hisz annyit már Mignet is tudott, hogy a társadalmi fejlődést az osztályok érdekei, „szükségletei" *meghatározzák*.

Digitized by Google

bizonyos termelőerőket megszereztek. Éppen ellenkezőleg. Hogy az elért eredmény veszendőbe ne menjen, hogy a civilizáció gyümölcseit el ne veszítsék, az emberek kénytelenek valamennyi hagyományos társadalmi formájukat megváltoztatni, mihelyt érintkezésük módja nem felel meg többé a megszerzett termelőerőknek." (Marx levele P. V. Annyenkovhoz 1846. XII. 28.) Ha a „társadalomontológiai felfogás" hívei e gyakorlatitörténelmi *törvényszerűségbe* ágyazva vizsgálnák az „értéképülés" tendenciáját, nem lenne szükségük az emberi fejlődés rekonstruálásához és perspektívájának megértéséhez a vázolt ideológikus illúziókra. E törvényszerűség elismerése azonban megköveteli a szabadság és szükségszerűség hamis antinomiájának[10] vagy ami ugyanezt jelenti: a „természeti" történelem és a „természetadta" történelem hamis azonosításának a feladását.

A marxizmus klasszikusai valóban *az egyének anyagi gyakorlati tevékenységére* építették történelemfelfogásukat, azon egyszerű oknál fogva, hogy „a történelem *nem egyéb*, mint a maga céljait követő ember tevékenysége". (MEM 2. köt. 92. old.) De az egyének anyagi-gyakorlati tevékenységéből való kiindulás egyúttal az egyének *társadalmilag meghatározott* tevékenységéből való kiindulás, miután az emberek nem robinsonokként termelnek, hanem mindig valamilyen társadalmi szervezetben. Marx és Engels már *A szent családban* is éppen az empirikus egyéni tevékenység „önösségéből" kiindulva vezeti le a tevékenység *meghatározottságát*, hiszen a társadalmi szervezetben éppen az *egyéni szükséglet* kielégítése *kényszeríti* az embereket arra, hogy tevékenységükkel *„idegen szükségletet"* elégítsenek ki, mivel az egyik egyén szükségletének „nincs önnönmagától értetődő értelme a másik önző egyén számára, aki ama szükséglet kielégítésének eszközével rendelkezik". Amikor Marx 1857-ben megírja híres *Bevezetését* a politikai gazdaságtan bírálatához, a fent vázolt gondolatot már az első mondatban leszögezi: „Társadalomban termelő egyének — ennélfogva az egyének társadalmilag meghatározott termelése természetesen a kiindulópont."

Az egyéni tevékenység társadalmi meghatározottsága ugyanakkor sohasem zárja ki az alternatívákat, a választást, még a legszorosabban vett anyagi-gazdasági szférában sem. Ám az a felfogás, mely az objektív mozgástéren belüli választási autonómiában látja a kérdés lényegét, több szempontból is megragad a jelenségek felszínén. Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* valóban rámutat, hogy szemben az állattal, mely „közvetlenül egy az élettevékenységével", az embernek „tudatos élettevékenysége van", „magát az élettevékenységét akarárása és tudata tárgyává teszi" és e tudatos élettevékenység különbözteti meg közvetlenül az embert az állati élettevékenységtől. Ennyiben tehát Lukács György joggal nevezi az embert „válaszoló lény"-nek, bár ez a meghatározás rendkívül absztrakt. Marx mindjárt a fent idézett gondolatok után *konkrétan* is megmondja, hogy mit ért az embert az állattól megkülönböztető tudatos élettevékenységen: „Egy *tárgyi világ* gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet *megmunkálása* az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása..." (50. old.) E marxi gondolatok semmiképpen sem támasztják alá azt az öntudatlan fogalomcsúsztatást Márkus Györgynél, melynek eredményeképpen a tudatos (az élettevékenységgel nem közvetlenül egybefolyó) tevékenységből *választás*, a „válaszoló lény" lukácsi aforizmájából pedig *választó lény* lesz. (1118. old.) Még ebből sem származna különösebb baj, ha e választást beleágyaznák az emberi tevékenység társadalmi meghatározottságába, mint *e meghatározottság teleológikus mozzanatát*.[11] Ehelyett azonban *végső soron* a mindennapi tudat illuzórikus álláspontjára csúsznak vissza, mely szerint a körülmények ugyan függetlenek tőlem, és csak véges számú választási lehetőséget biztosítanak számomra, de ezeken belül kizárólag tőlem

[10] Bár ennek az antinomiának a hamisságát Márkus György is leszögezi, (I. m. 1117. old.), idézett konkluziójában — mint bizonyítani fogjuk — mégsem képes meghaladni azt.

[11] Lukács Györgynél éppen erről van szó. Ő pontosan azt emeli ki, hogy „minden polgári és polgári befolyás alatt álló dogmatikus szubjektivizmus ... a »szent« szubjektivitás, a »korlátlan« alkotóképesség lealacsonyítását látja abban, ha a művészi fantázia *objektive szükségszerűen* a valósághoz van kötve. Pedig, ha jól meggondoljuk, *minden, amit teszünk, minden, amit tudunk, minden, ami vagyunk, végső soron a valóságra való reagálá-*

Digitized by Google

függ, hogy végül is mit választok. E meggyőződés mindkét része illuzórikus. Először is a választás „mozgástere" nem pusztán „független tőlem".[12] Bármennyire is készen kapja az ember születése pillanatában a maga szűkebb (család, osztály) és tágabb (ország, társadalom, természet) világát, mihelyst *emberként kezd* funkcionálni, *kölcsönhatásba* lép e feltételekkel, vagyis maga is *részt vesz* „mozgásterének" reprodukálásában és módosításában. Ebben az értelemben tehát mozgástere mindig az *övé*, saját nembeliségének az objektivációja, akkor is, ha adott esetben joggal érzi ezt a kölcsönhatást rákényszerítettnek, külsőnek, idegennek. Erre utal Marx *A tőké*ben, amikor rámutat, hogy a munkás mint szabad árutulajdonos, *maga adja el* a munkaerejét, de ez mit sem változtat azon, hogy „aki saját bőrét vitte a vásárra... nem várhat egyebet, mint a — kicserzést". Tevékenységem mozgástere tehát sohasem *tőlem, a tevékenységemtől*, hanem csak *céljaimtól, akaratomtól függetlenedhet*, amennyiben a „különös és közös érdek széthasadásának" viszonyai között a különböző egymást semlegesítő vagy eltérítő tevékenységek végül is senki által sem *akart* eredőbe integrálódnak. De ez az eredő mégsem egyéb, mint a folyamatban résztvevő „tevékenység-vektorok" eredője.

Az eddigiekben csak az objektív mozgástér kialakulása szempontjából vizsgáltuk meg az emberi tevékenységet, s láttuk, hogy e mozgástér nemcsak kiinduló alapja, hanem következménye, eredménye is ugyanazon személy tevékenységének. Ha most a tevékenység *alanyára* irányítjuk figyelmünket, akkor azt tapasztaljuk, hogy miközben reprodukálja és módosítja életfeltételeinek körét, önmaga is reprodukálódik és változik, „tehát a körülmények éppannyira alkotják az embereket, mint az emberek a körülményeket". (MEM 3. köt. 41. old.) E kölcsönhatás azonban mégsem redukálható holmi természeti hatás-visszahatás mechanizmusra. A „társadalom-ontológiai felfogásnak" kétségkívül érdeme, hogy felhívja a figyelmet a munkafolyamat *teleológikus* mozzanatára, melynek elemzése a marxista filozófiában eddig meglehetősen háttérbe szorult. Pedig Marx *A tőké*ben is hangsúlyozza: „A munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja célját, amelynek tudatában van, amely törvényként meghatározza cselekvésének útját-módját, s amelynek alá kell rendelnie

sunk terméke". (Kiemelések — *Sz. A.*) Márpedig, ha *minden* amit teszünk, tudunk, és ami vagyunk, *a valóságra* való reagálás terméke, akkor *választásunk* is az, tehát a választás is *objektive szükségszerűen* „a valósághoz van kötve". Lukács György további gondolatmenete éppen ezt emeli ki. Utal Leninre, aki azt mondta, hogy a forradalom útja mindig „ravaszabb" az előzetes elképzeléseknél, és aki azt tartotta igazi politikusnak, aki képes e „ravaszságot" cselekvései számára „felismerni és felhasználni". S ezután írja: „Az ember válaszoló lény: léte és tevékenysége minden területén nagyságát, haladó képességét nem szubjektivista kiagyalásokban (melyek kivétel nélkül gyenge, partikuláris és perspektivátlan tükörképei, de persze mégis tükörképei egy félszegen megragadott valóságdarabkának) nyilvánítja, hanem éppen abban, hogy megfelelően tudja a valóság „ravaszságait" hozzá intézett kérdésekké átfogalmazni, hogy képes ezek elemzéséből azt a választ kihámozni, amelyben az emberiség fejlődésének őt érintő kérdései tiszta hangot kapnak."

S a továbbiakban még egyszer rámutat: „Az emberi gyakorlat nem ismerhet tehát se tiszta szubjektivitást, se tiszta objektivitást. A legobjektívebb megismerés is hatalmas és eredeti szubjektív erőfeszítések eredménye, a szubjektivitás pedig egyedül az objektív valóság hű felismerése révén válhat sokoldalúvá és mélyé, tartalmassá és termékennyé... az emberi aktivitás formálja a társadalmat és a társadalom objektív mozgása csak egyéneken keresztül valósulhat meg." (Lukács György: Művészet és társadalom. Előszó. Gondolat 1968. 13—15. old.)

A *lukácsi* értelmezésben tehát a választás mozzanatának kiemelése az objektív meghatározottságok köréből nem egyéb, „egy félszegen megragadott valóságdarabkánál".

12 Az érdekes az, hogy ezt éppen a „társadalom-ontológiai felfogás" húzza alá legélesebben a vulgáris, fetisisztikus történelemfelfogással szemben, s mégis önmagának is ellentmondó következtetéseket von le belőle. Így például Márkus György rámutat, hogy a munka mint a „tárgyiasulás és elsajátítás állandóan megújuló dialektikus egysége" a társadalmi élet alapja, ebből nő ki a valóság elsajátításának minden más formája, maga a történelem is „amelynek az ember egyszerre szubjektuma és objektuma, amelyben egyszerre és együtt változik az ember külső környezete és az emberi természet maga", s konkrétan is rámutat, hogy minden nemzedék „örökölt" feltételek talaján tevékenykedik, „de saját tevékenységével e feltételeket módosítja és megváltoztatja". E helyes, marxi gondolatok után következik a már idézett interpretáció, mely szerint mindez „azt jelenti", hogy minden nemzedék és egyén számára adva van „egy a készen talált feltételek által körülhatárolt objektív mozgástér, *a fejlődési lehetőségek, alternatívák*" szűkebb vagy tágabb köre, „s az ember maga »választ« gyakorlatilag e lehetőségek között..." Ebben az interpretációban éppen a marxi gondolat fentebb idézett lényege sikkad el, nevezetesen, hogy a történelemnek az ember *egyszerre* szubjektuma és objektuma, „egyszerre és együtt változik" a külső környezet és maga az ember. E dialektikus *egység*, az idézett felfogásban *egy objektív és egy szubjektív mozzanatra bomlik*.

Digitized by Google

akaratát." (MEM 23. köt. 169. old.) E marxi gondolat azonban nemcsak a tevékenység teleologikus mozzanatát tartalmazza, hanem azt is, ami a „társadalomontológiai felfogásából" *hiányzik*, s aminek a hiánya e felfogást visszaveti a mindennapi tudat álláspontjára. Nevezetesen Marx a tevékenység tudatosságának, célszerűségének a lényegét korántsem *a cselekvés mozgásterének objektivitásával szembeállított választásban* jelöli meg, hanem éppen abban, hogy a tudatosult cél *törvényként határozza meg* a cselekvés útját-módját, *maga alá rendeli* a munkás akaratát! Az emberi tevékenység mindig valamilyen objektiváció elsajátítására, a környezetével való kölcsönhatásban történelmileg változó és az egyén konkrét társadalmi helyzetéből következő szükséglet kielégítésére irányul. E *szükséglet* tudatosul célként az ember fejében és határozza meg „törvényként" cselekvését. Természetesen egy és ugyanazon szükséglet kielégítésének mindig többféle útja lehet.[13]

Ám bármelyik utat választja is az egyén, mindig célként tudatosuló szükségletének kényszere alatt cselekszik. A magasabb rendű állatok tevékenysége is szelektív jellegű, differenciáltan reagálnak környezetük hatásaira, fejlettségüktől függően képesek alkalmazkodni a különböző szituációkhoz és adekvát reakciókkal „válaszolni" a számukra létfontosságú ingerekre. Ha most *kizárólag a szelektivitás* szempontjából hasonlítjuk össze az emberi és állati tevékenységet, akkor azt mondhatjuk, hogy míg az állatnak a szelektivitása biológiai-faji adottságai által meghatározott ösztönös folyamat, addig az emberi választás az egyén történelmi-társadalmi természetének mind univerzálisabb szükségletei által meghatározott, tudatos, teleologikus folyamat. De vajon mondhatjuk-e ezért az emberi választást *kevésbé szükségszerűnek*? Vajon az ember hatalmának növekedése a természet és saját viszonyai felett, vagyis *szabadságának* növekedése, nem éppen azt jelenti-e, hogy az ember mind több és több *szükségszerűséget* „inkorporál" tevékenységébe — ahogy maga Márkus György is utal erre? Csökkentheti-e a választás szükségszerűségét a tevékenységet meghatározó motívumok *gazdagodása*? Nem szükségszerűbb-e az a választás, melyet nem pusztán testi szükségletek, hanem erkölcsi, világnézeti, kulturális normák is motiválnak?

A mindennapi tudat meggyőződését képviselő ember bizonyára azt válaszolja erre, hogy egy állat viselkedését mégis könnyebb előre látni, mint egy emberét, ergo az állat magatartása egyértelműbben determinált. A nemtudás azonban nem érv. Az a tény, hogy a társadalmi tényezők bonyolult kölcsönhatását általában nehezebb *felismerni és figyelembe venni*, mint a természeti adottságok ehhez képest egyszerűbb, áttekinthetőbb determinánsait, semmiképpen sem jelenti azt, hogy amit bonyolultabb, többrétű motivációk határoznak meg, az kevésbé meghatározott. Mindez empirikusan is beigazolódik azokban az esetekben, amikor olyan emberek viselkedéséről van szó, akiknek valóban jól ismerjük személyes adottságait. Az ilyen emberek viselkedését, adott szituációban való magatartását éppúgy képesek vagyunk előre látni, mint bármely természeti folyamatot. Sőt, míg egy természeti folyamatot valamely véletlen esemény teljesen eltéríthet megszokott útjából, addig az erős jellemű embert sokkal kevésbé téríthetik el a véletlenek a tőle elvárható cselekvéstől.

A mondottak alapján a választással kapcsolatban is a mindennapi tudat meggyőződésével ellentétes következtetést kell levonnunk. Ahogy a választás *mozgásteréről* bebizonyosodott, hogy nem pusztán készen kapott objektumként áll szemben az emberi tevékenységgel, hanem éppen a megfelelő tudatos tevékenységek objektivációja, vagyis *a szubjektum és objektum egysége*, ugyanúgy *a választásról* viszont az derült ki, hogy nem pusztán autonóm, szubjektív aktusként áll szemben a maga mozgásterén belüli lehetőségeivel, hanem éppen egy tudatos célként tételeződő objektív szükségszerűségnek, valamely történelmi-társadalmi szükséglet kielégítésének van alávetve, vagyis szintúgy *a szubjektum és objektum egysége*. Lukács György idézett szavaira utalva: „Az emberi gyakorlat nem ismerhet tehát se tiszta szubjektivitást, se tiszta objektivitást."

Szabó András György

[13] „Mindannak, ami az embereket mozgatja, a fejükön kell keresztül mennie, de nagyon is a körülményektől függ, milyen alakot ölt ebben a fejben." (Engels: *L. Feuerbach* ... Marx—Engels: Válogatott művek II. kot., Budapest 1963. 356. old.)

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — techníka — ember

A következő számunktól kezdve teret akarunk adni lapunkban minden olyan gondolat, javaslat számára, amely a gyakorlat vagy a tudomány tapasztalatai alapján elősegíti a következő kérdés megválaszolását:

Hogyan lehet ma és a jövőben biztosítani azt, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetben nagyüzemi munkaszervezetbe beosztott, egyre több korszerű eszközt használó szövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék, és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átfogva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait? Azaz: meg lehet-e akadályozni azt — s ha igen, milyen módszerek alkalmazásával, milyen elvek érvényesítésével —, hogy az egyre nagyobbodó üzemméret és az egyre bonyolultabbá váló üzemi szervezet, az egyre több gép és ipari eredetű eszköz ne tegye másodlagassá az egyént, az embert, sőt egyre nyilvánvalóbbá váljék: **a nagyüzem, a technika az emberért van, s az ember nem szolgája, hanem ura az eszközöknek, a szervezeti formáknak?**

Miért indokolt feleletet keresni erre a kérdésre?

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek egy új korszak küszöbére érkeztek. Túljutottak a nagyüzemmé szerveződés kezdeti gondjain, s mind több közülük megszilárdult, egyre korszerűsödő nagyüzemmé válik. A nagyüzemi keretek kialakulásával egyidőben rohamosan hódít teret a korszerű technika, az iparra jellemző szervezési forma — a nemzedékről nemzedékre öröklött empirikus gazdálkodás pedig átadja helyét a tudomány alkalmazásának. Ez a folyamat törvényszerűen halad előre. A termékbőség megteremtésének egyetlen lehetséges útja ez, de egyben egyéni, emberi konfliktusok forrása is.

Hosszú ideig úgy gondoltuk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben abból erednek az egyéni konfliktusok, hogy a szövetkezeti tagok **egyrészt tulajdonosok, másrészt dolgozók.** Azt hittük, hogy ebből a kettősségből és sajátos ellentmondásból sok elméleti és gyakorlati-szervezési probléma következik. Ma azonban úgy látjuk, hogy bár ez a megállapítás szinte axiómának számít, mégis helyesebb, ha nem ezen az úton keressük a szövetkezeti mozgalom egyre nyilvánvalóbb ellentmondásainak feloldását.

Az élet azt bizonyítja, hogy a szövetkezeti tagok helyzete valóban kettős, és ez ellentmondást is szül. De ez a kettősség nem abból ered, hogy a szövetkezeti tag tulajdonos is és dolgozó is egyben, hanem abból, hogy **egyrészt társtulajdonos, másrészt a nagyüzemi munkaszervezet keretei között részmunkát végző beosztott.** A részmunkát végző beosztott helyzete tehát az, ami tulajdonosi mivoltával ellentmondásban áll. Mint magánparaszt ugyanis nemcsak tulajdonos volt, hanem az összes munkákat és ezek minden fázisát maga végezte. Üzeme méretei folytán figyelemmel kísérhette a munka minden mozzanatát. A nagyüzemben azonban már nincs módja arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait. S nemcsak a nagyüzem méretei gátolják ebben, hanem az üzemen belüli munkamegosztás is. Ebből a kettősségből ered az ellentmondás, és ez a technikai fejlődés során még élesedhet is. A gyakorlat munkásainak és nem is egy tudományág képviselőinek bőven jut tennivaló ennek feltárásában és megoldása útjainak kijelölésében.

Az előzőkben röviden körvonalazott helyzet késztet bennünket arra, hogy felkérjük kedves olvasóinkat: **rövid írásaikkal segítsék a kérdés megválaszolását.**

A szerkesztőség

Digitized by Google

RÉGI ÉRDEMEK, ÚJ IGÉNYEK ÉS KÖVETELMÉNYEK

– Válasz egy levélre –

Karajz Miklós elvtársnak,
a sárospataki Kossuth Termelőszövetkezet elnökének

Kedves Karajz elvtárs!

Elnézését kérem azért, hogy szerkesztőségünkhöz írt levelére és kérdésére a nyilvánosság előtt válaszolok. Úgy vélem azonban, hogy kérdése a mezőgazdasági vezetők ezreinek gondolatát fogalmazza meg, s ezért megérdemli a nyilvánosságot.

Szerkesztőségünknek örömére szolgált az Ön érdeklődése, és mi is úgy véljük: az a vizsgálat, amelyen a termelőszövetkezeti elnökökről szóló februári cikkünk alapul, azt is bizonyítja, hogy a párt igen fontosnak tartja a termelőszövetkezeti elnökök munkáját. Annak is örülünk, hogy egy másik februári cikkünknek, a „Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?" című írásnak a lényegével is egyetért, bár ez a cikk készteti kérdésének feltevésére.

Leveléből kiderül, hogy ismeri a rendeleteket, s mint szakmai végzettséggel rendelkező elnök, aki egyben a területi tsz-szövetségnek is elnöke, nem saját vezetői pozícióit félti, hanem mások érdekében kér választ. Éppen ezeknek a másoknak az érdeke és helyzete indokolja, hogy válaszomban arra a bizonyos miniszteri utasításra is hivatkozzam, amely mintául szolgálhat az ügy rendezéséhez, de amelyet — nagyon valószínű — az elnökök többsége nem ismer. Kérdésének megválaszolása előtt még arra szeretnék hivatkozni: a szakemberekről szóló cikk is egy vizsgálat anyagára épült. Amint a szerző, dr. Fogaras Lajos utal is erre, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság az illetékes minisztériumokra és főhatóságokra, nyolc megyére és 400 mezőgazdasági üzemre kiterjedő vizsgálatot folytatott a mezőgazdaság szakember- és szakmunkásellátásáról. A vizsgálatot irányító bizottságnak én voltam a vezetője, s így nem vagyok illetéktelen arra, hogy kérdésére én feleljek.

Mi okoz gondot Önnek? Levelében azt kérdezi: nem vezet-e egyes vezetői munkakörök szakképesítéshez kötése arra, hogy a szövetkezeti mozgalomban háttérbe szorulnak majd olyanok, akik eddig ott megállták a helyüket?

Mint a mezőgazdaság gyakorlatának jó ismerője, nyilván számtalan jelét tapasztalja annak, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek — így a termelőszövetkezetek is — fejlődésük új szakaszába jutottak. Mindinkább megszilárduló, korszerű gépeket, eszközöket és anyagokat felhasználó gazdaságokká válnak, amelyek nagyüzemre jellemző szervezeti formákat is alakítanak ki maguknak. Nem is kell túlságosan messzire visszanyúlni a múltba, hogy emlékezetünkbe idézzük a száz és ezer holdakon letöretlenül álló kukoricát, a földbe fagyott répát, a gondozók hiányában éhen pusztuló állatokat. Maradandó érdemeket szereztek azok a vezetők, akik vállalták, hogy végigharcolják az alapvető üzemi fegyelem megteremtéséhez vezető utat. Ebben az időszakban az új út helyességébe vetett rendíthetetlen hit, a másokat is magával sodró egyéni példamutatás, az egyszerű szervezeti formákat kialakító szervezőkészség — meg a vezető szerveknek a részletekre is kiterjedő irányító munkája — komoly sikereket eredményezett. Nem kell semmiféle diploma ahhoz, hogy valaki tudja: a kukoricát le kell törni, a répát ki kell ásni, és az állatok, ha nem kapnak enni, elpusztulnak. Ez azonban ma már nem elég a vezetéshez, és a jövőben még kevésbé lesz elég. A régi erényeknek ki kell egészülniük a szakmai hozzáértéssel.

Mindenki természetesnek tartja, hogy amíg orvos nem érkezik a faluba, üresen áll a rendelő és az orvosi lakás. Pedig, ha lehetne, volna vállalkozó az orvosi munkakör betöltésére. Az is biztos, hogy egy húsz-harmincéves gyakorlattal rendelkező ápolónő jobban tud injekciót beadni, mint egy kezdő orvos. A tudomány fejlődése következtében és az ember érdekében mégis orvosi diplomához kellett kötni a gyó-

Digitized by Google

gyítást, amelyet alig száz évvel ezelőtt még falusi kovácsok, borbélyok végeztek. Más összefüggésben, de az is az ember érdekében történik, hogy a mezőgazdasági szakember munkakörének betöltését ma képesítéshez kötjük. A korszerű gazdálkodás viszonyai között a szövetkezeti tagok sorsa, és végső soron az egész ország élelmiszerellátása függ attól, hogy hozzáértők irányítják-e a termelést.

A „Sok-e a mezőgazdasági szakember, vagy kevés?" című cikk szerzőjének elsősorban a címben felvetett kérdésre kellett félreérthetetlen feleletet adnia. Így nem foglalkozott azzal, hogy mi lesz azokkal a régi vezetőkkel, akiknek nincs képesítésük. A megoldás útját azonban jelzi a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter 70/1968. számú utasítása, amely, felhasználva a KNEB-vizsgálat eredményeit, képesítéshez köti egyes munkakörök betöltését. Egyúttal módot ad arra is, hogy az eddigi vezetők megszerezzék a szakképesítést, ha ez nincs meg nekik. A régi érdemek kellő figyelembevételét mutatja, hogy azokat az 50 éven felüli vezetőket, akik egyébként alkalmasak munkakörük betöltésére, mentesíti a szakképesítés megszerzésének kötelezettsége alól. Már a 40 éven felülieket is mentesülnek ez alól, ha megvan a munkakörük betöltéséhez szükséges gyakorlatuk és a korábban igényelt képesítésük. Sőt arra is kitér az utasítás, hogy a felügyeleti szerv vezetőjének joga van mentesítést adni azoknak a dolgozóknak, akik nem hibásak abban, hogy az előírt képesítést nem tudták megszerezni, és akik alkalmasak munkájuk végzésére. Az azonban, úgy vélem, jogos igény, hogy az a főmérnök, főagronómus, üzemegység-vezető, állami irányító szervnek az a dolgozója, aki nem esik ez alá a mentesítés alá, de nem hajlandó tanulni — adja át helyét azoknak, akik megfelelnek az új igényeknek.

A miniszteri utasítás nem vonatkozik a termelőszövetkezetekre, de alkalmas arra, hogy ott is alapul vegyék a probléma megoldásához. Bizottságunk azt javasolta, hogy a szövetkezetekben csak a szakvezetői munkakörök legyenek képesítéshez kötve. Az elnökök, elnökhelyettesek választott vezetőként, a tagság bizalmából vezetik a kollektív gazdaságot; ők az üzem, a kollektíva hivatott vezetői ugyan, de nem szakvezetők. Ezért nem volna helyes rájuk is kiterjeszteni a szakképesítés kötelezettségét, már csak azért sem, mert ez sértené a szövetkezeti demokráciát és szinte lehetetlenné tenné a választást. Meg kell azonban jegyeznem: egyre több a példa arra, hogy a szövetkezet tagsága szakembert választ elnökéül. Ez természetes fejlődési folyamat, mégsem volna azonban helyes szakvezetőnek tekinteni az ilyen elnököt. A szaporodó példák ugyanis azt is mutatják, hogy ha az egyetemet végzett főmérnököt elnöknek választják, akkor gondoskodni kell új főmérnökről, mert ugyanaz az ember képtelen jól ellátni mind a két munkakört.

Mind a már megszületett rendelkezésből, mind a még csak javaslat formájában levő elképzelésekből kitűnik: lehetséges és szükséges is a régi érdemeknek és az új igényeknek és követelményeknek olyan egyeztetése, amely biztosítja azt, hogy a szakképesítés iránti igény növekedése se szorítsa háttérbe a szakképesítéssel nem rendelkező, de a szövetkezeti mozgalomban eddig derekasan helytállt vezetőket.

Ismételten köszönöm érdeklődését, és a szövetkezetük egyesítésével együttjáró megnövekedett feladatokhoz is sok sikert kívánok.

Elvtársi üdvözlettel

Zsarnóczai Sándor
A Társadalmi Szemle rovatvezetője

Minden egyes proletárnak ma megfeszített munka mellett a fő kötelessége: vigyázni a proletariátus vagyonára, vigyázni, hogy egy darabka szén, egy csöpp olaj kárba ne vesszen, üveg el ne törjön, élőjószág el ne hulljon, áru el ne romoljék!... A másik, amit nyomatékosan hangsúlyozni kívánunk, az, hogy minden vagyon, ami a szocializálás útján a proletariátus birtokába kerül, Magyarország egész proletariátusának, nem pedig az illető üzem proletárjainak a tulajdona!...

(Varga Jenő, 1919.)

Digitized by Google

MÉGEGYSZER A BŰNÖZÉSRŐL

Hozzászólás

Az utóbbi időben — különösen egy-egy kirívó bűncselekmény kapcsán — számos cikk, olvasói levél, hozzászólás látott napvilágot. Ezek közül a két legjelentősebb, a bűnözés problémáját, a büntető jogpolitikát és a feladatokat summászó írás dr. Korom Mihály elvtársnak a Népszabadság 1968. november 17-i számában megjelent „Az igazságszolgáltatás a közrend védelmében" című és dr. Szakács Ödön elvtársnak a Társadalmi Szemle 1969. évi 1. számában megjelent, „A bűnözésről őszintén, higgadtan" című cikke.

Mindkét szerző elemzi a bűnözést mint társadalmi jelenséget, az ítélkezési gyakorlat egyes problémáit, és vázolja a bűnüldöző, az ítélkező szerveknek, sőt a társadalom egészének a feladatait is.

A szerzők a bűnözést — hivatásuknál fogva —, az igazságszolgáltatás oldaláról vizsgálják. Foglalkoznak ugyan a társadalomban kialakuló értékítélet kérdésével, de úgy érzem, ehhez a kérdéshez, a nem hivatásos büntetőjogász szemszögéből még lehet néhány gondolatot hozzáfűzni.

Kétségtelen, hogy a társadalom értetlensége egyes büntetőítéletekkel szemben nagymértékben a megfelelő jogpropaganda hiányára vezethető vissza. Az egyszerű újságolvasó a rövid napihírből csak annyit tud meg, hogy X. Y.-t késelésért, súlyos testi sértésért stb. elítélték, és minthogy az ítéletet enyhének tartja, felháborodik a bíróságok „gyengekezűsége" miatt.

A szakember számára természetes, hogy a bírósági ítélet a teljesen felderített tényállás alapján, az összes enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevételével, az elkövető személyében és a cselekményben rejlő társadalom-veszélyesség, valamint az összes motiváló körülmények mérlegelésével születik meg. Minthogy pedig büntetőjogi kódexünk a relatíve meghatározott büntetési rendszert követi — minden egyes bűncselekményre meghatározza a büntetés nemét, annak alsó és felső határát, és a bíróság e keretek között, az összes körülményeket mérlegelve szabja ki a büntetést —, igen széles körű lehetőség van az ügyek megítélésére. Ez az ügyek döntő többségében helyes és indokolt. De a tényállás kellő ismeretének hiányában az újságolvasó állampolgár csak annyit észlel: ismét egy látszólag „felháborítóan enyhe" ítélet született.

Hátrányos következménye az ilyen szűkszavú ítéletközléseknek az is, hogy egy-egy látszólag enyhe ítélet olvasása után könnyen alakulhat ki a bűncselekmények elkövetésére hajlamos személyekben az a szemlélet: nincs ok a félelemre, néhány hónappal meg lehet úszni bizonyos bűncselekményeket.

Gyökeresen változtatni kell tehát jogpropagandánkon. És itt elsősorban a sajtó, a rádió és televízió dolgozóira hárul nagy feladat. Arról természetesen nem lehet szó, hogy egy-egy büntetőügy egész tényállását ismertessék, de arra feltétlenül szükség van, hogy az ítéletek közlésekor, rövid kommentárt adjanak, amely megmagyarázza: milyen körülményeket, milyen lényeges szempontokat mérlegelt a bíróság.

Szólni kell a bírói ítélkezés néhány problémájáról is. Nem akarok itt újra hivatkozni néhány kirívóan enyhe ítéletre (pl. a nevelésre elvállalt állami gondozott gyermeket bestiálisan bántalmazó nevelőanya esetében), de tény, hogy bíróságaink egyes bűncselekmény-kategóriákban túlzottan elnézően ítélnek. Ez a „humánus" gyakorlat antihumánus a társadalom egészével szemben. Elsősorban a fiatalkorúak cselekményeinek megítélésére gondolok. Jogalkotásunk célja és társadalmi elképzelésünk is az, hogy a fiatalkorú bűnözők tekintetében fokozottan érvényesüljön az ítélet nevelő hatása. E téren azonban, úgy gondolom, szigorításra van szükség. A fiatalkorú huligánok által megtámadott békés járókelő, vagy a megerőszakolt fiatal lány szempontjából ugyanis teljesen közömbös, hogy a támadók 17 éves fiatalkorúak voltak-e, vagy már 18. életévüket betöltött

Digitized by Google

nagykorú személyek. Ugyancsak erősen vitatható a gépkocsikat feltörő és azokkal kocsikázó fiatalkorúak ügyeiben a „jogtalan használat" címén alkalmazott enyhe ítélkezési gyakorlat, mert túl az érintett gépkocsitulajdonos sérelmén, az ilyen kocsikázások súlyos balesetek veszélyét is hordják magukban. Véleményem szerint helyes, hogy a társadalom ezeknek a cselekményeknek objektívé veszélyes voltát vizsgálja, és nem tudja, nem is akarja „fiatalos csínytevésnek" minősíteni ezeket.

A garázda és erőszakos cselekményeknél, akár fiatalkorú, akár nagykorú személyek az elkövetőik, feltétlenül indokolt a jelenlegi bírói gyakorlat további szigorítása. Ez olyan társadalmi igény, amelyet szerintem figyelembe kell venni. Itt szeretnék rámutatni arra, hogy ezekben az ügyekben, az enyhítő körülmények figyelembevételénél sem szabad túlzott engedékenységet tanúsítani. Igen sok becsületes dolgozónak volt sivár a gyermekkora, nem egy közülük elvált szülők gyermeke, de ez mégsem ösztönzi őket arra, hogy bűncselekményeket kövessenek el. Nem mindig meggyőző tehát az, amikor az enyhítő körülmények között ilyenekre hivatkozunk.

A megfelelő és következetes szigor alkalmazása a tettesekkel szemben, az egyéni megelőzés (speciális prevenció) szempontjából is nélkülözhetetlennek látszik. Hiszen az elkövetők gyakran többszörösen büntetett, tehát visszaeső személyek, s így jogosnak látszik az a feltevés, hogy az ítélet visszatartó hatása az enyhe büntetés miatt nem érvényesült.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy nálunk „bűnözési hullámról" vagy a bűncselekmények számának aggasztó szaporodásáról nem lehet beszélni. Számolnunk kell azonban azzal, hogy a bűnözés mint társadalmi jelenség létezik, s ellene a rendelkezésünkre álló összes eszközökkel harcolnunk kell. A büntetőbíráskodás nem az egyedüli eszköz ebben a harcban, hiszen a nevelés és művelődés, a szocialista társadalmi tudat formálása is hatalmas fegyver. De fejlődésünk jelenlegi szakaszában döntő jelentősége van a büntetőjog által biztosított törvényes eszközök helyes alkalmazásának is.

Dr. Fülei Szántó Zoltán,
az Aszfaltútépítő Vállalat
vezető jogtanácsosa

Hincz Gyula: Tehetséges munkásfiatalok képzőművészeti szabadiskolája

Digitized by Google

Russell filozófiai önéletrajza

Egy nyíltan politikai célzatú amerikai filozófiatörténeti könyvben, amelyet a nagyobb népszerűség kedvéért illusztrációkkal tarkítottak, Russell arcképe mellett Sztálin fényképét találjuk. Az ismert gondolkodó — így a magyarázat — gyakran elkalandozik a filozófiától, közírói tevékenységet folytat és politikai szerepet vállal, amivel a „szovjet imperializmust" segíti. S a tudományos igényű, a gyanúsítgatásoktól óvakodó polgári feldolgozások is sietnek megállapítani, hogy Russell metafizikája, ismeretelmélete, valamint társadalmi nézetei között nincs semmiféle belső összefüggés. A népszerűbb marxista irodalomban meg ennek éppen a fordítottját látjuk: nagyra értékelik Russell politikai fejlődését, becsülik benne a békeharcost, de nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy mindez nem változtat filozófiájának szubjektív idealista, tehát reakciós jellegén.

Nem csoda hát, ha felmerül a kétely: vajon valóban nincs-e semmiféle tartalmi kapcsolat Russell két fő tevékenysége között? Vajon pusztán személye kapcsolja-e össze a kettőt, ahogyan — mondjuk — egy tehetségesen zongorázó matematikus zenei és tudományos teljesítményét? Ha bizonyosságot keresünk, hol kereshetnénk ezt inkább, mint *Filozófiai fejlődésem* című munkájában, amelyben filozófiai vizsgálódásainak mozgatórugóiról is számot ad a gondolkodó.

A könyv első, felületesebb átolvasása után mégis úgy találjuk: most sem lettünk okosabbak. Változatlanul meg kell elégednünk azzal — bármilyen furcsa is —, hogy Russellnél nem érintkeznek egymással a hagyományos filozófiában oly szorosan összefonódó metafizikai és etikai, ismeretelméleti és társadalomfilozófiai gondolatok. Emellett szólnak az ilyen fordulatok is: „... 1918 elején meggyőződtem arról — írja —, hogy a továbbiakban nem akad olyan pacifista munka, amelyet hasznosnak végezhetnék. ... ismét filozófiai témákkal kezdtem foglalkozni." Alig ejt szót etikai vagy társadalmi kérdésekről. De bár nem kapunk választ a kérdésre, amellyel kezünkbe vettük a könyvet, könnyen elfelejtjük csalódásunkat, ha elmerülünk a metafizikai, ismeretelméleti és tudományfilozófiai problémák sokaságában, amelyeket Russell olyan megejtő könnyedséggel ad elő, hogy az már-már megtévesztő. Olyan ravaszul, olyan finom öniróniával vegyíti a súlyos és mégis szellemesen kifejtett érvek közé a személyes hitvallásokat és állásfoglalásokat, hogy esetleg észre sem vesszük az érvek elégtelenségét, a megoldások ellentmondásait.

Fejlődési korszakainak rövid áttekintése után mai világképét vázolja fel. Mint mondja, visszájára fordította a kanti kérdésfeltevést. Azt kérdezi előbb, hogy „mit tudunk?", azután kérdez a „hogyan?"-ra. Mit is tudunk hát? Tudjuk a fizikát; de a létezők, amelyekről a matematikai fizika beszél, „nem részei a világ nyersanyagának", hipotétikus konstrukciók, amelyeket csupán „a matematikusok kényelmére" kezelnek egységekként. Közvetlenül csak saját észleleteinkről tudunk: „A csillagos ég, amelyről vizuális érzékletünkben tudomást szerzünk, bennünk terül el. A külső csillagos égbolt, amelyben hiszünk, már következtetett." Végül tudjuk, hogy észleleteink is események a világban, amelyeket oksági láncolatok kötnek össze a többi belső (agybeli) és külső eseménnyel. S az egész könyv — miként az egész életmű is — azt a küzdelmet jeleníti meg, amelyet azért vív a filozófus, hogy a „bennünk elterülő" csillagos égtől eljusson a „külső csillagos égboltig", onnan pedig a matematikai fizikában megjelenő külvilágig. Ezek a „hogyan?" kérdései. Hogyan tudhatunk a külvilágról? Hogyan lehetnek érvényesek a matematikai fizika tételei?

[1] Bertrand Russell: Filozófiai fejlődésem (Ford. Fehér Ferenc). Gondolat, 1968. 302 old.

Digitized by Google

A kudarc bizonyítására nem kell itt összefoglalnunk a marxista ismeretelmélet érveit. Russell maga vallja be a sikertelenséget, amikor az átmeneteket csak posztulátumok segítségével tudja megszerkeszteni; posztulátumokkal, amelyek „semmiféle formális értelemben nem bizonyíthatók". Csak az a tény igazolja őket, hogy „benne rejlenek azokban a következtetésekben, amelyeket mindannyian érvényesnek fogadunk el". Amikor tehát látszólag a „hogyan?" kérdésére válaszol, valójában megint azzal hozakodik elő, *amit* tudunk. És vegyük észre, hogy már a „mit tudunk?" kérdésére adott válasz harmadik része is logikai hibát rejtett magában. Honnan tudunk észleteinknek mint fizikai eseményeknek az oksági kapcsolatairól, ha közvetlenül csak saját észleleteinket tudjuk? Inkább a fizika hipotézisei közé kellett volna sorolnia az észlelés oksági elméletét, amelyhez előbb még el kell jutnunk az élményvilágtól a mindennapi külvilágon keresztül a fizika világa felé vezető úton, de amelyet nem használhatunk fel az átmenetek megteremtésére.

Mégis van valami vonzó abban, ahogyan Russell ellentmondást ellentmondásra halmoz. Van ebben a semmiféle logikai halálugrástól vissza nem riadó céltudatosságban valami, ami előnyére különbözteti meg őt a mai angol-amerikai filozófia logikailag sokkal lelkiismeretesebb átlagától. Russellben még él az újkori nagy filozófiai rendszerek igénye. Nagy filozófiát akar adni, amelyben helyet kap az egyén a maga szellemi erőivel, az ember mindennapi világa és a tudomány világa egyaránt, amelyből megtudjuk, mi a viszony az egyén és világ között. Ezt akarja, akárhogy, bármi áron is, nem pedig finom logikai elemzéseket írni egyes filozófiai problémákról. S ne felejtkezzünk meg arról sem, hogy a mai angol-amerikai filozófia logikai aprómunkájához nem kis részben Russell teremtette meg az eszközöket vagy ő adta rá az alkalmat következményekben termékeny tévedéseivel. (Ne felejtkezzünk meg róla már csak azért sem, mert a filozófiai önéletrajz jónéhány fejezete szól Russell logikai, nyelv- és matemtika-filozófiai tanulmányairól.) Ám fejlődése során — ahogyan az egész önéletrajzból kivehető, s ahogyan a már-már vallomásszerű befejezésben maga is összefoglalja — egyre távolodott az öncélú bizonyosság keresésétől, egyre inkább a filozófia klaszszikus kérdései ragadták magukkal, bármilyen bizonytalanra sikerültek is a rájuk adott válaszok.

És ahogyan — elmerülve az ismeretelméleti és metafizikai kérdésekben — fokozatosan áttekintjük az életművet, szinte észrevétlenül közelebb jutunk kiinduló problémánk megfejtéséhez is, amelyről úgy látszott, hogy végleg le kell mondanunk. A nagy filozófiában benne van a morál, benne vannak a társadalmi kérdések is. S ha innen nézzük, Russell legelvontabb ismeretelméleti fejtegetéseiben is felbukkannak az ilyen szempontok. Így a Wittgensteinről szóló fejezetben, de a legfeltűnőbben talán a pragmatizmussal folytatott vitájának ismertetésében: „A pragmatizmussal szemben támasztott elméleti ellenvetésektől függetlenül, ötven esztendővel ezelőtt, a világháborúk korszakát megelőzően úgy gondoltam, amit aztán a történelem igazolt is, hogy a pragmatizmus — azonfelül, hogy elméletileg hibás — mint filozófia társadalmilag katasztrofális."

Ám nem véletlen, hogy — a többivel együtt — felbomlott a nagy polgári filozófiának az a típusa, amelyet Russell igyekezett újra megvalósítani. A történelmi erővé vált szocializmus lehetetlenné tette, hogy az egyénből kiinduló filozófiák világnézetet, tartalmi értékrendszert adjanak. Jól tudja ezt Russell is, s megint egy inkonkluzív, de célra vezető lépéssel segít magán. „Önellentmondással vádolnak — fakad ki egy régebbi írásában, kritikusainak válaszolva —, mert azt tartom, hogy a végső erkölcsi értékelések szubjektívek, s mégis megengedem magamnak, hogy elkötelezett véleményem legyen erkölcsi kérdésekről. De semmiféle logika, még a magamé sem győzhet meg arról, hogy nem így kell tennem."

Russell filozófiai nézeteit a klasszikus polgári gondolatrendszerek igénye hatja át és fogja össze, ha nem is logikai egységbe. Sehol nem érződik ez jobban, mint ebben az önéletrajzban. S ugyanez az igény teremti meg filozófiai és közéleti működésének egységét is.

Bence György

Digitized by Google

Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány

A husserli fenomenológia tudományfelfogásának bírálatához

Vajda Mihály könyvének célja nem a fenomenológia alapvető eljárásainak, a fenomenológiai módszernek elemzése és kritikája. Írása egy nagyobb Husserl-monográfia bevezetőjének is felfogható, és ennyiben is jelentős. A könyv azonban a husserli tudományfelfogás elemzése során a marxista filozófia néhány aktuális kérdésének kifejtésére is vállalkozik.

Vajda azért választotta Husserl tudományfelfogását elemzése tárgyául, mert Husserl, túllépve a polgári tudományelméletekre jellemző szemléleten, nemcsak a tudomány belső logikai, módszertani, szerkezeti problémáinak vizsgálatára törekedett, hanem idealista módon ugyan, de felvetette a tudomány eredetének, a tudomány és a valóság viszonyának problémáját is. Ez a filozófus észrevette az újkori polgári tudomány és a filozófia alapvető elválását, s rámutatott arra, hogy mind a tudomány, mind a filozófia válságban van: a tudományok nem elég hatékonyak, a filozófia pedig nem elég tudományos. Az újkori tudományból — állította Husserl — az emberi problémák kiszorultak, s ezek az irracionalista életfilozófia privilegizált területévé lettek. Célja az volt, hogy felvázolja egy olyan új, emberközpontú világnézet körvonalait, amely „igazi tudomány" és egyszersmind igazi filozófia is lehet. Husserl kísérlete azonban csődöt mondott, mert a filozófia és a tudományok egységes világképét a fenomenológia eljárásával a szubjektivitásból, a tudatból, a szellemből kiindulva akarta létrehozni, „zárójelbe téve" a valóságot, azaz lemondva annak a kutatásáról, hogy a tudomány tételei a valóságot tükrözik-e, vagy sem.

A fenomenológia egyik marxista kritikusa, Desanti, rámutatott arra, hogy a fenomenológia erőfeszítése a spekulatív filozófia válságának egy szimptómája. Kétségbeesett erőfeszítés, „hogy ezt a válságot egy (spekulatív) első filozófia eszméjének fenntartásával oldja meg". De — mondja Desanti — ha a fenomenológia nem oldotta is meg az általa felvetett problémákat, a tervről magáról nem kell lemondani: a marxista filozófia a praxis elemének bevezetésével megoldja ezeket. Vajda könyve tulajdonképpen erre irányuló kísérlet.

Vajda a husserli tudományfelfogás két alapproblémáját akarja tisztázni. Az első probléma a természettudományok és a filozófia viszonyára vonatkozik. Husserl ugyanis azt állítja, hogy a természettudományok és a filozófia elválása szükségszerű következménye az objektív természetkép kialakulásának, a modern tudomány Galilei óta megtett útjának. A másik kérdést Husserl az embertől független objektivitás és az emberi szellem közötti viszony problémájaként fogalmazza meg. A kérdés tartalma a társadalomtudományok és a természettudományok tükrözésmódjának különbsége.

Husserl — mondja Vajda az első kérdéssel kapcsolatban — felismerte, hogy a természettudományoknak szükségük van ontológiai, filozófiai megalapozásra, szembefordul tehát a pozitivizmus tudománykoncepciójával; a filozófiai megalapozást azonban egy, a tudományokhoz nem kapcsolódó spekulatív filozófiában s a természettudományokra, valamint a köznapi megismerésre egyaránt jellemző „természetes beállítottsággal" való szakításban, azaz a naív és mindenféle materializmus elvetésében látja. Husserl azzal is lehetetlenné teszi céljának megvalósítását, hogy a pozitivista tudományfelfogással együtt elutasítja a természettudományos gyakorlatot is, az elméleti tudományt és annak gyakorlati felhasználását mereven elválasztja egymástól. Vajda helyesen állapítja meg: „a tudomány részterületeken történő alkalmazása önmagában véve nemhogy gátolná az egységes világkép kialakítását, hanem annak elengedhetetlen feltétele". (85. old.)

Vajda sokoldalúan elemzi, miért nem lehet a Husserl-féle idealista filozófiai koncepció alapján a tudományelmélet kérdéseit megoldani. Husserl pl. idealis-

Digitized by Google

ta módon bár, de felismeri, hogy a tudományos tevékenység sajátos aktivitás; arra azonban már nem képes, hogy a tudományos tevékenységet beillessze az emberi praxis egészébe, mint annak részmozzanatát. Jellemző példája ennek, hogy Husserl szerint a teoretikus tevékenység lényeges jegye a *közömbösség*. Vajda rámutat arra, hogy ez a közömbösség Husserlnél részben a természet teleologikus szemléletével való szakítást jelenti, de ugyanakkor azonosul az emberi tevékenység tárgyának, az objektivitásnak elutasításával is. E kategóriában az jut kifejezésre — állapítja meg Vajda —, hogy Husserl a tudomány és a tárgyi tevékenység objektív kapcsolatát elidegenített módon, eltorzított formában látja.

Ami a husserli problematika második kérdését, a természettudományok és az ún. szellemtudományok közti különbséget illeti, Vajda rámutat arra, hogy Husserl látja: a társadalmi jelenségeket nem lehet a természet jelenségeinek mintájára leírni, de kétségbevonja, hogy egyáltalán lehet-e ezt a területet egzakt módszerekkel megközelíteni. A tudományok és elsősorban az ún. szellemtudományok hatástalanságának okát Husserl a Galilei óta kialakult dezantropomorf világkép kibontakozásában látja, amelyben nem jut hely az emberi szubjektumnak. Ám Husserl nem tudja összeegyeztetni a dezantropomorf természetképet az emberi világ sajátosságainak elismerésével. A társadalomtudományok és a természettudományok egységének megalapozását Husserl csak úgy tudja elképzelni, hogy a természetet is az ember környezeteként értelmezi, tehát — amint Vajda helyesen megállapítja — szakítani akar a tudomány eredményeivel, és „a valóság egészét leíró egységes tudomány megvalósítását a történelmi relativizmus idealizmusának abszolúttá tételén keresztül akarja valóra váltani". (95. old.)

Vajda helyesli Husserl célját: egy olyan egységes tudomány felállítását, amely kiküszöböli a természet és a szellem dualizmusát, és — rámutatva Husserl korlátaira — a következőket írja: „Ahhoz, hogy a természet és a szellem dualizmusát felszámoljuk, meg kell tagadnunk a természet objektivista szemléletét. Ennek lehetősége azonban csak úgy valósulhat meg, ha a szellemet nem a valóság önálló létszférájaként kezeljük, ha felismerjük azt, hogy a szellem, amelynek egyedüli létformája az emberi tudat, csak egy sajátos létmód, az ember társadalmi létmódjának mozzanataként jöhetett létre és funkcionálhat. Ez a felismerés a marxizmus érdeme." (28. old.)

Ezek a kérdések csak körvonalazzák a könyvben tárgyalt bőséges és gazdag problematikát. E tudományelméleti fejtegetések széles körű érdeklődésre tarthatnak számot, mert kitűnően és sokoldalúan mutatják meg tudomány és társadalom, a tudományos tevékenység és a praxis többi formájának kapcsolatát.

Vajda, Husserlt bírálva, kimutatja, hogy az emberi praxis elemzése lehetővé teszi a tudomány eredetének, a tudomány és a valóság közti viszony problémájának megoldását. Megmutatja, hogy miként oldhatók meg a praxis elemzése útján a filozófia és a tudományok összefüggésének alapproblémái. Leírja a megismerés fejlődését a köznapi megismeréstől az elméleti tudományig, s rámutat a világkép alakulásának és az ember gyakorlati tevékenységének kapcsolatára is.

Vajda könyvének érdeme kettős: egyrészt az első magyar marxista Husserl-kritika, másrészt annak példája, hogy milyen gazdag lehetőségeket rejt magában a marxi praxis-felfogás elemzése.

A könyv egy csekély terjedelmű, ám jelentős fejezetével vitába kell azonban szállni. „A tudomány egysége és az objektív természetkép problémája" című fejezetben — amelyben a szerző a Husserl által felvetett problémákkal kapcsolatban a saját álláspontját foglalja össze — úgy tűnik, Vajda néhány megállapítása eltér a Husserl-kritika kapcsán kifejtett helyes álláspontoktól, és így e vitatható fejezet a könyv egészébe sem illeszkedik be kellőképpen. E fejezet a tudomány és a filozófia viszonyát, s a természettudományok és a társadalomtudományok közti különbséget vizsgálja. Valójában ennek a fejezetnek kellene választ adnia arra, hogy lehetséges-e egységes világkép, és ha igen, milyen legyen ez. A tudományos szintézist Vajda helyesen képzeli el: „A tudomány egysége nem jelenthet mást — írja —, mint a valóság egészének immanens magyarázatát. Ez azonban nem úgy valósul meg, hogy vagy a természettudomány dezantropomorf nézőpontját kényszerítjük rá a társadalomtudományra, vagy a társadalomtudományok filozófiai — a szubjektum és objektum dialektikus

Digitized by Google

azonosságán alapuló — nézőpontját a természettudományokra. Az immanens világmagyarázat éppen azt követeli meg, hogy ontológiai magyarázatot nyújtsunk a szubjektummentes természetből a társadalmiságra való átmenet tényét illetően." (119. old.) Vajda helyesen mutat rá arra is, hogy „a tudományos tevékenység részéről megnyilvánuló szintézisigény, a világkép igénye nem puszta öncélú kíváncsiság eredménye, hanem az embernek az a törekvése teremti meg, hogy a tudomány segítségével, túllépve a köznapi praxison, tudása, ismeretei segítségével gyökeresen átalakítsa egész tevékenységét". (56. old.) Míg azonban így Husserllel vitatkozva, helyesen mutatott rá arra, hogy a természettudomány világképe szükségszerűen filozófiai jellegű világnézetet igényel, könyvének említett fejezetében a természettudományok és a filozófia közé éles és nem indokolt választóvonalat húz.

Vajda álláspontja a társadalomtudományokkal kapcsolatban még több problémát vet fel. Helyesen mutat rá, hogy az objektivista társadalomtudományok amelyek a társadalomképet a természettudomány természetképének mintájára kívánják felépíteni, szükségszerűen terméketlenek, sőt akarva-akaratlanul reakciósak is. Mert — amint írja — „minden olyan elmélet, amely a társadalmi körülményeket egyrészről, és az emberi természetet, az emberi tevékenységet másrészről adottnak veszi, melynek törvényszerűségei éppen úgy objektívek (azaz az emberi tevékenységtől függetlenül adottak), mint a természet törvényszerűségei, szükségszerűen arra kárhoztatja az emberiséget, hogy ezzel az adotton belül tevékenykedjék. Nem alkalmas arra, hogy a társadalomnak ... a megváltoztatásához alapot nyújtson." (111. old.) Eltekintve attól, hogy Vajda a természet törvényeinek történeti jellegét figyelmen kívül hagyja, helyesen, a természeti és a társadalmi létszféra különbözőségéből akarja levezetni a kétféle tudománycsoport különbözőségét, s a praxis problémáját tartja a társadalmi létszféra alapvető ontológiai problémájának. Valójában azonban, ahogyan a természettudományok és a természetkép filozófiai jellegét tagadta, úgy most tagadja a társadalomtudományok tudomány jellegét, elhanyagolja a társadalomtudomány visszatükröző funkcióját. Vajda álláspontja ugyanis az, hogy a társadalomtudományban más a helyzet, mint a természettudományban, ahol a szemben álló elméletek közül mindig csak egy lehet igaz. „Amennyiben egy adott korszakban többféle társadalomtudomány áll egymással szemben, ezek esetleg mindegyike igaz lehet abban az értelemben, hogy mindegyikük az adott szituáció adta objektív lehetőségek egyikére épül ... Minden olyan kísérlet, amely az egymással szemben álló társadalomtudományos elméletek közül mindig és mindenkor csak egyet tekint tudományosan igaznak, már eleve tudománytalan, ugyanis az alternatívák létének tagadását invalidálja." (117. old.) Vajda azzal indokolja álláspontját, hogy a társadalomtudományok által feltárt tendenciák között tudományon kívüli tényező, az érték alapján történik a választás. Ezt azonosítja azután a társadalomtudományok pártosságával is: „Az értékek közötti választás — írja — már nem tudományos kérdés, hanem az összemberi, össztársadalmi állásfoglalás és magatartás kérdése." (118. old.)

Ezzel az állásponttal határozottan vitába kell szállni. Mindenekelőtt azért, mert úgy látszik, tagadja az értékek közötti választás tudományos megalapozottságának lehetőségét, és így valójában a társadalomátalakítás tudományos perspektíváit. Vajda itt valójában megbontja a praxis és a tudomány általa is helyesen hangoztatott egységét.

Vajda álláspontjában természetesen vannak elgondolkoztató elemek. Egy korszak tudományos elemzése valóban az adott korszakban rejlő alternatívák feltárását jelenti, s nincs egyértelműen meghatározva, hogy ezek közül az alternatívák közül — különösen rövid távon — melyik valósul meg. De ha az alternatívákat, azaz a tendenciákat elemezzük, megtaláljuk azokat a fő tendenciákat is, amelyeket Marx a társadalom természettörvényeinek tartott. Ha olyan értékek alapján választunk az alternatívák között, amelyeket a történelmi fejlődésből tudományosan kielemzett haladó tendenciák hoznak létre — s a marxista társadalomelmélet az ilyen választás lehetőségére épít —, akkor az értékek közti választás bizonyos értelemben tudományos kérdéssé is válik.

Vajda álláspontját más oldalról is lehetne vitatni. Vajon nem lehet-e rangso-

Digitized by Google

rolni a társadalomra vonatkozó elméleteket olyan szempontból, hogy melyik elemzi legjobban, legsokoldalúbban a lehetséges alternatívákat, és melyik mutatja meg, hogy milyen tendencia jut uralomra?

Vajda álláspontja a társadalomtudományokkal kapcsolatban összefügg a társadalmi objektivitás nem eléggé tisztázott értelmezésével is. Vajda ugyanis egyes helyeken az objektivitást az emberen kívüli, az emberi *tevékenységtől* függetlenül adottként értelmezi és nem az emberi *tudattól* függetlenül létezőnek tekinti. Hangsúlyozza ugyan, hogy az emberi tevékenység által létrejött viszonyok objektív viszonyokként, spontán módon, azaz az emberi tudattól függetlenül hatnak (117. old.), mégis, úgy tűnik, hogy az objektív törvények érvényesülése, illetve az ember alávetettsége az objektív viszonyoknak az elidegenedés viszonyai között azonos értelmet kap nála. A társadalom objektív törvényeinek keresését ugyanis azonosítja az abszolút determináltság elismerésével. Az objektív törvényszerűségeket kutató társadalomtudomány — szerinte — nem teljesíti filozófiai feladatát, mert nem a szubjektum helyét keresi a valóságban. Ilyen értelemben írja, hogy „az a társadalomtudomány, amely a társadalom *adott* törvényeit keresi... tulajdonképpen a filozófia tagadása, hiszen az objektív, azaz az embertől független törvényszerűségek által abszolút módon determinált világban szubjektumnak semmiféle helye nincsen". (105. old.)

Vajda könyve — amint talán e rövid ismertetésből is kitűnik — gondolatébresztő és problémákban gazdag írás. Számos megállapítása és elemzése igen színvonalasan veszi fel a harcot Husserl tudománykoncepciójával és általában az idealista tudománykoncepcióval. Az általa felvetett kérdések, köztük azok is, amelyekkel vitába kell szállni, a marxista filozófia alapos kifejtésre váró kérdései. A Vajdáéhoz hasonló, vagy vele azonos koncepciót valló cikkek a könyv megírása óta is már több folyóiratban láttak napvilágot. Hasonló viták a nemzetközi marxista irodalomban is folynak. Így a Vajda által felvetett problémák megvitatása filozófiai közéletünk fontos, aktuális feladata.

Rezső Margit

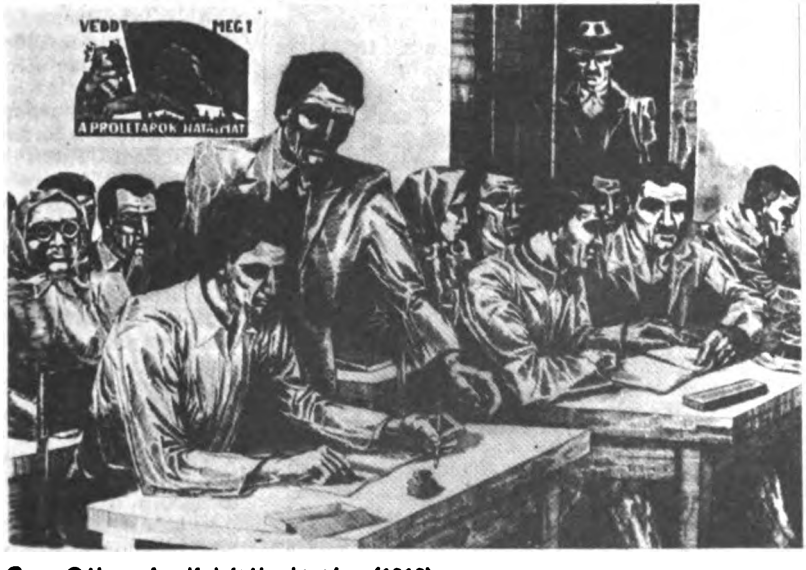

Gacs Gábor: Analfabéták oktatása (1919)

Digitized by Google

Wilfred Burchett: Miért győz Vietnam?

Érte-e a második világháború óta olyan tartós sokk a felnőtt emberiséget, mint amilyen a vietnami háború hatása? Rádöbbent-e a világ olyan felelősséggel (s másrészről felelőtlenséggel), hogy léte forog kockán, ha a „tűzzel játszik"? Nem, s ami a legtragikusabb: emberek százezreinek ilyen tudatos kiirtására, ilyen szemérmetlen agresszióra egy békeszerető, évszázadok óta függetlenségéért vérző nép ellen valóban nem volt példa negyedszázad óta. Ha valami egyáltalán képes arra, hogy felrázza és állásfoglalásra kényszerítse a mégoly passzív, manipulált tömegeket is a tőkés társadalmakban, ha valami erőpróbája lehet a nemzetközi munkásosztály szolidaritásának, ha valami égető szükségszerűségként követeli a haladó mozgalmak egységét, akkor ez: e távol-keleti nép csodálatraméltó elszánt harca szabadságáért és függetlenségéért.

A Dávidok és Góliátok harcából a történelem tanúsága szerint — a mítosszal szemben — legtöbbször a hatalmasabbak kerültek ki győztesen. Hogyan lehetséges mégis, hogy a bambuszfegyverekkel felszerelt passzív ellenállási mozgalomból olyan katonai és politikai erő vált, amely képes felvenni a harcot a világ legerősebb, a haditechnikailag legkorszerűbb felszereléssel ellátott imperialista hadseregével, sőt amely az évek folyamán győzelmet győzelemre halmoz? „A jelenlegi történelmi helyzetben aligha van még egy olyan kérdés, amely annyi embert foglalkoztatna, mint ez. Nemcsak tábornokok és diplomaták, nemcsak újságírók és a közvélemény képviselői szeretnének választ kapni rá, hanem világszerte, de különösen a harmadik világban, mindazok, akik a dél-vietnami nép küzdelméhez hasonló nemzeti felszabadító harcot vívnak vagy terveznek" — így vezeti be könyvét W. Burchett, a kiváló ausztráliai újságíró. S írásában mindvégig az a szándék vezeti, hogy választ adjon erre a kérdésre.

De vajon lehet-e még újat mondani Vietnamról? Találhat-e meglepő tényekre és összefüggésekre az az olvasó, aki a napi- és hetilapok részletes híradásaiból rendszeresen figyelemmel kíséri az események menetét? Derülhet-e fény újabb összefüggésekre azután, hogy Burchett két előző könyvét *(Dzsungelháború Dél-Vietnamban* [Kossuth, 1965.] és *Élet a bombák tüzében* [Kossuth, 1967.]) is megismertük? Csak igennel válaszolhatunk e kérdésre. S hogy még van mit elmondani a vietnami háborúról, azt bizonyítja Mary McCarthy és Madeleine Riffaud hasonló témájú, de más-más aspektusú írása is, melyek ugyancsak a közelmúltban kerültek a magyar olvasó elé.

A kétszázoldalas könyv összegezésre tesz kísérletet e témában: egyrészt riportrészletek, statisztikák, kronológiai táblázatok, térképek, találó fényképillusztrációk kíséretében *a vietnami felszabadítási mozgalom történetét vázolja fel* a publicista élvezetes szerkesztésmódjával és stílusával, de ugyanakkor az elkötelezett, felelősséget vállaló ember biztonságával is. Másrészt — jóformán teljesen ismeretlen területre kalandozva — *a DNFF belső struktúráját, harci módszereit, politikai-eszmei törekvéseit, legnevezetesebb csatáit* eleveníti meg. Még vezérszavakban is lehetetlen felsorolni az újdonságszámba menő részleteket. Csak kiragadva utalhatunk azokra a fejezetekre, amelyek a DNFF szövetségi politikáját, megkapóan tiszta belső demokratizmusát, az önvédelmi egységek szerepét, a politikai-eszmei nevelés példamutató megvalósítását, a taktikai és stratégiai célok fejlődését, az 1968-as offenzíva, a városokba való betörés kiemelkedő jelentőségű tapasztalatait elemzik.

Az „intelligens bátorság"-ra, a fegyelem és szabad vita demokratizmusára, valamint a felmérhetetlenül gazdag emberi-erkölcsi forrásokra támaszkodó Front nemzeti és osztályharcos törekvését, a népfrontos és ugyanakkor radikálisan elnyomásellenes tendenciákat ötvöző politikai dialektikáját minden eddiginél szemléletesebben ismerhetjük meg Burchett írásából. Ezzel párhuzamosan betekintést kapunk a saigoni „operettpuccsok"-ba is, csakúgy, mint az amerikaiak érdekeiért folyó háború agresszív oldalának általuk elhallgatott, elferdített megdöbbentő tényeire, amelyek miatt az Egyesült Államok — a

Digitized by Google

katonai vereségektől függetlenül is — valóban „elveszítette a nép szívéért és eszéért vívott csatát".

Ha Burchett megmaradna az események és adatok puszta közlésénél, dokumentumkönyve akkor is, a tények objektív belső tendenciája folytán is nyilvánvaló állásfoglalás volna. De ő tovább megy: ideológiai-politikai elemzéssel — az egyértelmű és humanista pátosszal áthatott elkötelezettség talajáról — válaszolja meg azt a kérdést, amelyet a könyv címe feltesz. A válasz felől nincs kétsége sem neki, sem az egész haladó emberiségnek. Ha valamikor és valahol igaz az, hogy a háború nemcsak, s — ilyen körülmények között — nem is elsősorban a fegyverek technikai fejlettségétől függ, hogy döntő a harc igazságossága, a küzdő felek harci szellemének morális tartalma is, akkor a vietnami nép esetében feltétlenül igaz. Ezért érthető, hogy politikailag a mérleg nyelve erősen a Front javára billent, ez lévén az egyetlen olyan erő, amely a szó szoros értelmében az egész ország — sőt az egész emberiség — szeme láttára bebizonyította, hogy képes legyőzni a betolakodókat és lakájaikat. *(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)*

Agárdi Péter

Kodolányi János: Új ég, új föld

A második kiadásban megjelent kötet a *Vízözön* második része; írója 1949-ben fejezte be. A Vízözön műfajára nézve — az író megjelölése szerint — meseregény. Regényeink hosszú és méltán nagy sikert aratott sorát írta Kodolányi János ebben a műfajban. Mese és történelem sajátos összeolvasztása ez, a világirodalomban kevés példa van rá, leginkább Mika Waltari, akit Kodolányi maga is mesterének vall.

Kodolányi a bölcs és közvetlen elbeszélő hangján szólal meg, s kényelmes tempóban, gyakran közvetlenül az olvasóhoz fordulva mesél. Ez a lassan előrehaladó, epikus folyam kerüli a sűrítést és a drámaiságot. Mégis, éppen a vállalkozás nagyságánál fogva, műveiben — és ebben a művében különösen —, *idők és terek húzódnak össze és tágulnak szét.* Ez a hangvétel lehetővé teszi a régen letűnt korok tárgyalásán belül az elmélkedést a mai tudomány fejlődéselvéről és az összehasonlítást a magyar Toldi és az őskori hős ereje között. Lehetővé teszi az archaizmusok gyakori használata mellett a modernizmusokat is (pacák, pláne). Különös feszültséget ad a műnek a próza és a költői sorok, a majdnem ritmikus próza alkalmazása is. A régiesség és a gondolati-nyelvi anakronizmusok együttese pedig állandó átjátszatást eredményez jelen és múlt között. Hiszen az nem szorul bizonyításra, hogy a *mítosz* — jelen esetben a Gilgames-mítosz — nemcsak emberi és régészeti érdeklődés és gondolkodás tárgya, hanem a huszadik század legégetőbb problémáinak áttételes megoldási kísérlete is. Az özönvíznek önmagában is nagy erejű problematikája *szimbóluma és analógiája* egyben a világháborúnak. S analógiákkal van tele mindkét könyv; ezeknek kifejtése a gondolkodó olvasó feladata.

A Vízözön hőse elsősorban Utna-pistim, Gilgames atyja, s a regény középpontjában Utna-pistim (azaz Noé) és az küzdelem áll, amelyet Lugal király vív az emberiség megmentéséért, a Földre zuhanó és vízözönt okozó bolygó, a Vörös Sárkány veszedelme ellen, botor vállalkozása, a Világtorony építése és Utna-pistim bárkája. Évezredek és eónok villannak el szemünk előtt, s az eseményeket egyszerre látjuk az ezredéveket átélő félistenek és a percekig létező emberek szemével. „Nagyarányú, ám zavaros mítosz-regények" — írja a *Vízözön*ről és az *Új ég, új föld*ről Bodnár György. Kétségtelen, hogy Kodolányi *irracionális világkép segítségével* igyekszik megvilágítani az emberiség ősködbe vesző múltját, de úgy is mondhatnánk, hogy az emberiség irracionális múltjáról vall szükségképpen így az író. Kodolányi merész és szakavatott kézzel teremti meg az emberiség történetének, legendáinak, mítoszainak olyan magas fokú ténybeli és érzelmi egységét és összehangolását, amilyenre az egyes

Digitized by Google

szaktudományok — a régészet, az antropológia, az őstörténet stb. — természetüknél fogva nem képesek. Aki valamennyire is ismeri például Mezopotámia népeinek egymásba kapcsolódó történetét, az egymásra következő uralmakat és beolvadásokat, a sumérek, az akkádok, az asszírok és a perzsák küzdelmeit, a nagy ősvárosok, Ur, Uruk, Lagas, Babilónia viszályait, azt inkább az a tisztánlátás lepi meg, amellyel Kodolányi kezeli ezeket, anélkül, hogy mindezzel elveszítené mai mondandóját.

Az Új ég, új föld azt beszéli el, hogyan kerül Gilgames, a kétharmadrészt isten, egyharmadrészt ember, Uruk városállam királyi trónjára; hogyan álmodja vissza a Vízözön előtti nagyságot, hogyan építtet, szervez, erősít meg szinte a semmiből egy gyönyörű templomvárost, csatornákkal, gazdasági és katonai hatalommal. Elbeszéli, hogyan bukik meg mindez az emberek értetlenségén; hogyan érkezik meg előbb ellenfele, majd barátja a világbíró erejű erdei ember, Enkidu, hogyan megy el Gilgames az alvilágba, hogy megkeresse a halhatatlanságot, s hogyan veszíti el.

Gilgames törvényhozó, akárcsak Mózes, és sorsuk is hasonló. Az égő csipkebokorban Mózest halálra kövezi ostoba népe, s Gilgames is az emberi értetlenségbe ütközik. Gilgames a Gondolat, a Lehetőség; népe és építőmestere képviseli a makacs, földhözragadt Valóságot. Itt említhetjük meg, hogy Kodolányi műveiben elszürkül a nép szerepe — a parancsok végrehajtójává vagy megszegőjévé törpül. Ez a nép — csürhe, s a fejlődéssel együttjáró találmányok — a csatornázás, az íj és a nyíl, a bronz — mind Gilgames találmányai. Ehhez azonban ismét hozzá kell tennünk, hogy különös volna az ókori keleti despotizmusok ábrázolásától a nép egyértelműen pozitív ábrázolását kérni számon, hiszen a vezetők hatalmát akkor isteni eredetűnek tartották, s a nép által is elismerten, fizikailag és szellemileg egyaránt korlátlannak. Gilgames bukásának alapproblémája mégis a diktatúra és demokrácia kérdése: Gilgames uralma azért roppan össze, mert nem következetes diktátor, nem számol le könyörtelenül ellenségeivel.

A műnek, éppen részletező, terjedelmes volta miatt, sok hasonló hiányosságára mutathatna rá a kritika, de az ötvenezer esztendő emberi történését mesteri egységbe foglaló művel szemben ez mégis igazságtalanság volna. Egy valamit azonban feltétlenül meg kell állapítanunk: a létrejött egység, a mítoszok egymásbafonódása és a mögötte levő filozófia egyértelműen *idealista*, mint Kodolányi valamennyi hasonló regénye. Szoros eszmei rokonság fűzi művét Thomas Mann József-regényéhez, s tárgyuk is sok helyen érintkezik. Thomas Mann tetralógiájának szinte minden formai jegye megtalálható Kodolányi regényében is. Mindkettő mítoszra épül, mindkettő fantasztikus spekuláció eredménye, s mindkettőt idealista konzekvenciájukban is nemes pátoszuk, humanizmusuk emeli nagy alkotássá. Meseregény ez, mese, nem pedig történelem. Az író csodálatos délibábot vetít elénk, s bár tudjuk, hogy sok minden másképp, messzebb, vagy fordítva van, a mesét — nem fordítjuk — Marx szavával „fejéről talpára", hanem így gyönyörködünk benne.

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Sz. Kundl Edit

A műmelléklet fényképeit a MAFILM Népszerű-Tudományos Stúdiójának **Képek, tények, emlékek (1919)** c. filmjéhez (rendezte: Vitéz Gábor) felhasznált dokumentumokból és a Munkásmozgalmi Múzeum archívumából válogattuk. A képzőművészeti alkotások egy része a Képcsarnok Vállalat **Miénk a jövő, mely piros hajnalú . . .** c. kiadványában (92., 107., 113. oldalak) és a Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalatának **Fiatal március** c. albumában (52. oldal) jelent meg.

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Január

J. Duclos: *Harcos új esztendő küszöbén*
L. Mathey: *A francia kommunisták politikájának folyamatossága és alkotó jellege* (A XVIII. kongresszustól a Központi Bizottság manifesztumáig)
G. August: *Az 1969. évi állami költségvetés és a gaulleista takarékossági politika*
J. Metzger: *Gondolatok a pártnak a mérnökök, műszaki káderek és technikusok körében végzett tevékenységéről*
J. Rouyer: *A sport, mint a kultúra komponense*
F. Fischbach: *Neonáci és revansista tendenciák Nyugat-Németországban*
J. Flavian: *Demokratikus mezőgazdasági politika*
S. Benhalem: *Néhány adat az Algériából Franciaországba irányuló bevándorlásról* (A párt feladatai)
Y. Moreau: *A frank válsága és ennek első nemzetközi következményei*
C. Fourniau: *A párizsi Vietnam-értekezlet sikerének esélyei*
J. Suret-Canale: *Újabb katonai államcsínyek Afrikában* (A Maliban történtek alkalmából)
Haladó demokráciáért, szocialista Franciaországért! (Az FKP Központi Bizottsága decemberi ülésének manifesztuma)
W. Rochet: *A Központi Bizottság elé terjesztett beszámoló*

EINHEIT

Január

Interjú Willi Stoph elvtárssal: *Az NDK, felemelkedésének húszadik évében. — Feladatok és távlatok*
R. Winzer, W. Russ: *Az értelmes és boldog életért* (A boldogság fogalmáról az NDK társadalmában)
E. Kufernagel, E. Polaschewski: *A költségszámítás elmélete és gyakorlata ipari vállalatainkban*
H. Nick: *A piac a szocializmusban*
G. Hoppe, W. Friedrich, K. Ziermann: *Korunk tudományos-műszaki forradalmának társadalmi problémái*
P. Thal: *A tudományos-gyakorlati tanulás — a harmadik felsőoktatási reform alapeleme* (A gyakorlat integrálása a tanulmányok rendszerébe)
G. Kegel: *Szabad, független és haladó Lengyelország csak a szocialista Lengyelország lehet* (A LEMP V. kongresszusáról)
H. Naumann, L. Rothe: *Gyilkosság, ismét csak gyilkosság!* (A német imperializmus gaztettei 1919 óta)
K.—D. Hoeft: *A nyugatnémet monopoltőke legreakciósabb és legagresszívabb erőinek pártkongresszusa*
W. Kuhrt: *A szakképzés dilemmája Nyugat-Németországban*
K. Ziermann: *A kultúra a lélektani hadviselés szolgálatában* (Amerikanizálás és neonácizmus a jelenlegi nyugatnémet kulturális iparban)
H. Barth: *A szocializmus erői határozzák meg a fejlődést*
Milyen művek megjelentetése van előkészületben köztársaságunk megalapításának 20. évfordulójára?

KOMMUNYISZT

1. szám

A szovjet emberek hazafiak, internacionalisták (Vezércikk)
P. Fedoszejev: *V. I. Lenin — a kommunizmus nagy teoretikusa*
A. Jegorov: *A kommunizmus építése és a nemzeti művészeti kultúrák fejlődése*
Sz. Dalin: *Az imperializmus lenini elmélete és a jelenkori kapitalizmus ciklikus fejlődésének sajátosságai*
A. Jestokin: *A kommunisták és az ötéves terv*
V. Orlov: *A gazdasági feladatok megoldásáról alkotott politikai szemlélet*
V. Szitnyin: *Az árpolitika egyes kérdései*
Z. Kliszko: *Ötvenéves a Lengyel Kommunista Párt*
P. Petrov: *Kuba népe a szocializmust építi*

2. szám

A Komintern új dokumentuma
A. Modogojev: *A szocializmushoz vezető lenini út* (Burjátföld eredményei)

Digitized by Google

N. Gauzner: *A tőkésországok munkásosztálya a tudományos-műszaki forradalom viszonyai között*

V. Garadzsa: *A fideizmus bírálatára vonatkozó lenini elvek időszerű jelentősége*

Működésbe kell hozni a népgazdaság tartalékait (Szerkesztőségi cikk az ötéves terv negyedik évének legfontosabb gazdasági feladatairól)

A. Bacsurin: *Terv, normatívák, ösztönzők*

I. Geraszimov: *Átfogó tervet kell kidolgozni országunk természetének átalakítására*

D. Konsztantyinovszkij: *Szibéria átalakítása*

Az ember és a természet

A. Rumjancev: *A maoizmus „filozófiájának" antimarxista lényege*

T. Fakiolasz: *Görögország a katonai diktatúra harapófogójában*

J. Boltyin: *A Nagy Honvédő Háború krónikájának izgalmas lapjai* (Bírálat katonáknak az utóbbi két-három évben megjelent visszaemlékezéseiről

LUPTA DE CLASA

Január

Nagy fontosságú esemény az ország politikai életében (Románia felszabadulásának 25. évfordulója elé)

Az ötéves terv negyedik éve

D. Almás: *1859. január 24. az egységes román állam kialakulási folyamatának kezdete* (Moldva és a Vajdaság egyesülésének évfordulója)

D. Grigorescu: *A történelmi festészet követelménye*

L. Stroja: *Az „új ipari állam" Galbraith professzor felfogásában*

M. Malita: *Az erő politikájának eltörlése a nemzetközi kapcsolatokban*

M. Lepádátescu: *A szocialista törvényesség — a polgárjogok gyakorlásának biztosítéka*

P. Radulescu: *A köztisztviselő társadalmi szerepe*

M. Oisteanu: *Megemlékezés Karl Liebknechtről és Rosa Luxemburgról*

H. Ene: *A műszaki értelmiség és a modern termelés követelményei*

N. Alexe: *A reálbérek emelése pártunk és államunk állandó politikája*

C. Rusnac: *Osztályösszeütközések Nyugat-Európában 1968-ban*

J. Jonás: *A filozófia tanítása a gimnáziumban*

NOVÁ MYSL

Január

Az emberi arculatú szocializmus — eszme és valóság

L. Veltrusky: *A föderáció és a gazdaság*

J. Rosa: *A föderáció és Szlovákia gazdasági politikája*

M. Kubes: *A nyelv, mint a politika és a politizálás eszköze* (Ellenforradalom, revizionizmus, normalizáció, szocialista társadalom és más fogalmak elemzése)

P. Machonin: *A társadalom egysége és differenciálódása szocialista bázison*

V. Kupka: *A vállalati önkormányzat és a gazdasági ésszerűség* (Vitacikk)

L. Koubek: *Szociológiai kutatások politikánk jelenlegi fejlődéséről*

F. Hynek: *Az iskolai és pályaválasztási tanácsadásról*

Dokumentumok a nemzetközi forradalmi mozgalom alapvető kérdéseiről

P. Hasko: *A gazdaságtan az érdeklődés előterében* (A szlovák KB gazdaságpolitikai osztálya által rendezett szemináriumról)

L. Tomásek: *A párt és a társadalom a tudomány fényében* (Könyvismertetés)

K. Janácek: *D. Fiser „Tervezés a fejlett tőkésországokban" című könyvének ismertetése*

R. Petrás: *A nézetek megoszlása napjainkban* (Levél a szerkesztőséghez)

Február

Az emberi arculatú szocializmus — eszme és valóság (A novemberi számban megkezdett ankét befejezése)

R. Rohan: *A politikai rendszer formálása és a párt*

R. Rosko: *A dogmatikus anticipációk ellen*

L. Dziedzinská: *A párt és az értelmiség*

J. Zvara: *A nemzeti kisebbségek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság etnikai szerkezetében*

C. Konecny: *A szocialista országok közötti valutáris és fizetési kapcsolatok*

J. Trojan, V. Vacovsky: *A megkezdett beruházási építkezések problémájáról*

T. Ernst: *A Szocialista Gazdasági Alap, az Iparszövetség és a Dolgozók Tanácsa* (Vitacikk)

M. Formánek: *A politikai tudomány*

J. Cvekl: *Robert Kalivoda „A modern lelki valóság és a marxizmus" című tanulmányáról*

Digitized by Google

NOVO VREME

Január

Jubileumi év (A bulgáriai szocialista forradalom 25. évfordulójáról)
A népi tanácsok a társadalomirányítás rendszerében
B. Rajnov: *Az eszmeiség és a mesterségbeli tudás a művészetben*
T. Angelov: *Az intenzív népgazdaságfejlesztés kérdése*
M. Petrov: *A szocialista országok tudományos-műszaki együttműködése*
N. Carevszki: *A kapitalista valutarendszer válsága*
M. Jankov: *Anyag — öntudat — információ*
V. Vicsev: *A kritika és a társadalomirányítás*
G. Zselev: *Az állam törvényhozó és végrehajtó tevékenységének egyesítése*
A. Leonidov: *Burzsoá-reformista koncepciók az angol imperializmus válságáról*
M. Boriszov: *A marxizmus—leninizmus és a proletár nemzetköziség zászlaja alatt* (A LEMP V. kongresszusáról)
M. Hrisztova: *A szűk szocializmus kommunista erkölcsisége*

NOWE DROGI

2. szám

Z. Kliszko: *A Lengyel Kommunista Párt megalakulásának ötvenedik évfordulóján*
W. Krasko: *A kultúra útjai és útvesztői*
J. Lénart: *Az írókongresszus elé*
Z. Kaczmarek: *A műszaki főiskolák és a főiskolai szervezeti szabályzat változásai*
M. Karas: *Haladás és hagyomány az egyetemeken*
G. Pawlak-Finderowa: *Az új lakáspolitika elvei és megvalósítása*
J. J. Wiatr: *A jelenkori antikommunizmus filozófiai és szociológiai elméletei*
A beruházási folyamat tökéletesítésének és gördülékenyebbé tételének irányai
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren*
J. Urbaniak: *Közel-Kelet. — Az izraeli agresszió ellen, a konfliktus politikai megoldásáért*
T. Rychlik: *Az állami gazdaságok működési alapelveinek fejlődése*
J. Czyszkowska-Dabrowska: *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásának hatékonysága*
Kulturális események szemléje

WEG UND ZIEL

Február

Az Osztrák Kommunista Párt XX. kongresszusának határozata
A. Reichlin: *A munkásmozgalom és a diákok*
E. J. Hobsbawn: *Beszámoló az angol baloldalról*
J. Koplenig: *Ausztria ifjúsága — a béke, a szabadság és a haladás zászlóvivője* (Beszéd 1937-ből)
T. Spiegel: *Az igazság órája?* (A vietnami háború befejeztével felszabaduló anyagi eszközök hasznosításának lehetőségeiről)
H. Alleg: *Az algériai osztályviszonyok*
Ausztria és a tudományos-technikai forradalom (Részlet az OKP kongresszusának egyik vita-dokumentumából)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 700 példányban.
69.02099/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Пятидесятилетие провозглашения Венгерской Советской Республики — Выступления о значении Венгерской Советской Республики и развитии её традиций — *Тибор ХАЙДУ:* Революция без баррикад — О событиях 133 дней (Художественное приложение) — *Д-р Имре ДИМЕНЬ:* Итоги минувшего года в сельском хозяйстве — *Д-р Кальман КУЛЧАР:* Общественная функция социологии и политика — *Дьердь МАРКС:* Динамика роста культуры — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Денеш БАРАЧ:* О съезде Коммунистической партии Италии — ОБЗОР: *Д-р Отто ПИРИТИ:* О фондовом хозяйстве предприятий — *Д-р Габор ШОШ:* Об исполнении «закона о земле» — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Йенё РЕДЕИ:* О хозяйственных проблемах развивающихся стран — *Ласло РАНОДИ:* Хеуристика и положительное стимулирование — *Бела УЙВАРИ:* Распространение буржуазных воззрений — *Андраш Дьердь САБО:* Что значим философия для «практика-материалиста».

CONTENTS

On the 50th Anniversary of the Proclamation of the Hungarian Soviet Republic — Comments on the Hungarian Soviet Republic and the Use of its Traditions — *Tibor HAJDÚ:* Revolution without Barricades — The Events in Those 133 Days (Supplement) — *Dr. Imre DIMÉNY:* One Years Balance in the Agriculture — *Dr. Kálmán KULCSÁR:* The Social Function of Sociology and the Politics — *György MARX:* Dynamics of Education — *INTERNATIONAL REVIEW: Dénes BARACS:* Congress of the Italian Communist Party — *REVIEW: Dr. Otto PIRITYI:* Enterprisal Management of Resources — *Dr. Gábor SOÓS:* On the Execution of "Land Law" — *EXCHANGE OF VIEWS: Jenő RÉDEI:* Economic Problems of the Developing Countries — *László RANÓDY:* Heuristics and Positive Incentives — *Béla ÚJVÁRI:* Spread of the Bourgeois Outlook — *András György SZABÓ:* What Philosophy Means for the "Practical Materialist" —

SOMMAIRE

Pour le cinquantenaire de la proclamation de la République Hongroise des Conseils — Déclarations sur la République Hongroise des Conseils et sur la mise à profit des traditions — *Tibor HAJDÚ:* Révolution sans barricades — Pris sur les événements des 133 jours (gravure) — *Dr. Imre DIMÉNY:* Le bilan d'une année dans l'agriculture — *Dr. Kálmán KULCSÁR:* La fonction sociale de la sociologie et la politique — *György MARX:* Le dynamisme de la culture — *REVUE INTERNATIONALE: Dénes BARACS:* A propos du congrès du Parti Communiste Italien — *REVUE: Dr. Ottó PIRITYI:* L'économiie des instruments à l'échelon d'entreprise — *Dr. Gábor SOÓS:* A propos de l'application de la «loi foncière» — *ÉCHANGE DE VUES: Jenő RÉDEI:* Les problèmes économiques des pays en voie de développement — *László RANÓDY:* Euristique et stimulation positive — *Béla ÚJVÁRI:* Expansion de la conception bourgeoise — *András György SZABÓ:* Que signifie la philosophie pour le »matérialiste pratique »? —

INHALT

50. Jahrestag der Ausrufung der Ungarischen Räterepublik — Stimmen über die Ungarische Räterepublik und über die Verwertung der Überlieferungen — *Tibor HAJDÚ:* Revolution ohne Barrikaden — Aus den Geschehnissen der 133 Tage (Kunstbeilage) — *Dr. Imre DIMÉNY:* Jahresbilanz in der Landwirtschaft — *Dr. Kálmán KULCSÁR:* Die gesellschaftliche Funktion on der Soziologie und die Politik — *György MARX:* Dynamik der Bildung — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Dénes BARACS:* Der Parteitag der Kommunistischen Partei Italiens — *RUNDSCHAU: Dr. Otto PIRITYI:* Betriebsmittelwirtschaft — *Dr. Gábor SOÓS:* Zur Durchführung des „Bodengesetzes" — *GEDANKENAUSTAUSCH: Jenő RÉDEI:* Wirtschaftsprobleme in den Entwicklungsländern — *László RANÓDY:* Heuristik und positive Anspornung — *Béla ÚJVÁRI:* Bodengewinn der bürgerlichen Ansichten — *András György SZABÓ:* Philosophie und „praktizierender Materialist" —

Digitized by Google

Bortnyik Sándor: Munkás

A címlapon – Bortnyik Sándor: Zászlóvivők

Digitized by Google

6,— forint

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

4

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. ÁPRILIS

MAY 20 1969

Digitized by Google

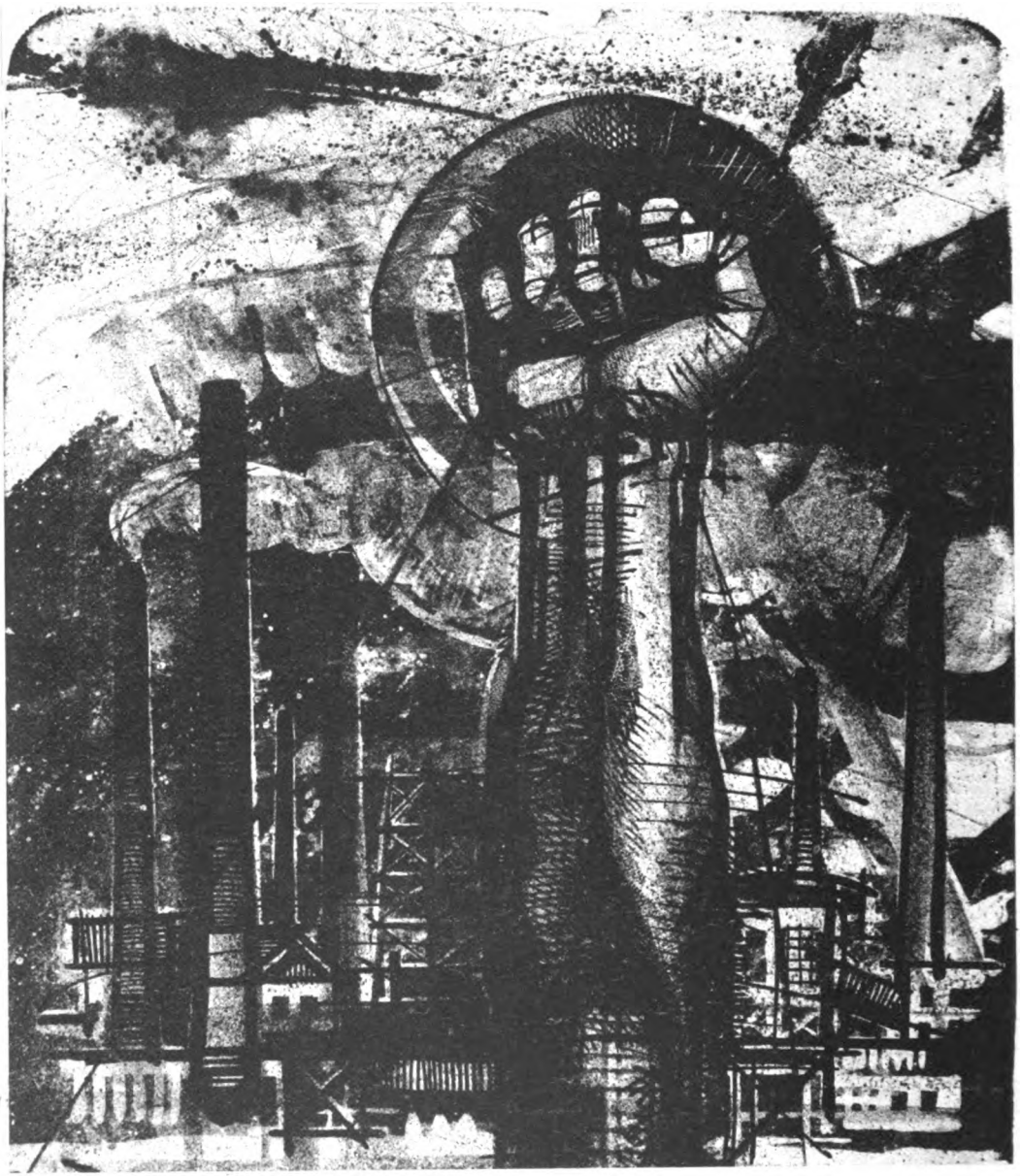

Raszler Károly: Munkáshatalom

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 4.
1969. ÁPRILIS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Hoós János	3	Népgazdaságunk energiastruktúrájának távlati feljődése
Dr. Szamel Lajos	12	Felelősségi rendszerünk hatékonyságáról
József Farkas	21	Az alkotó értelmiség és a Tanácsköztársaság
Csalog Judit	29	Gondolatok a tekintélyről
		Nemzetközi szemle
Fábián Ferenc	34	Vietnam, 1969
		Szemle
Sólyom József	43	A IX. kongresszus útján (Tanácskozott a Budapesti Pártbizottság)
Illés Tibor	48	A mezőgazdasági gépjavítás mai problémái
Katona Éva	53	Pályakezdés – itt és ma (Interjú)
		Kulturális életünkből
Gondos Ernő	59	Kutatások az olvasói ízlés világában
		Eszmecsere
Köpeczi Béla	68	A művészetpolitika és mechanizmusa
Keres Emil	71	A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek
Szabó András György	73	Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára? (II. rész)
		Fórum
Sümegi János	86	Gazdája-e a tag a termelőszövetkezetnek?
Dr. Gönczi Iván	88	Ember és technika a szocialista mezőgazdaságban
Raszler Mihály	95	Az emberen múlik
		Könyvekről
Dolmányos István	98	A magyar internacionalisták történeti emlékműve
Dr. Simai Mihály	100	Tímár Mátyás: Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon
Galicza János	102	Világnézetünk alapjai
Bánlaky Pál	105	Szczepański: A szociológia alapjai
Szabó B. István	108	Szabó Pál: Minden kör bezárul
Vasy Géza	109	Gyergyai Albert: A Nyugat árnyékában
	111	**Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

HOÓS JÁNOS, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa

SZAMEL LAJOS, a jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

JÓZSEF FARKAS, kandidátus, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa

CSALOG JUDIT, középiskolai tanár

FÁBIÁN FERENC, újságíró

SÓLYOM JÓZSEF, újságíró

ILLÉS TIBOR, aspiráns, a Magyar Mezőgazdaság rovatvezetője

KATONA ÉVA, a Budapest c. lap szerkesztője

GONDOS ERNŐ, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője

KÖPECZI BÉLA, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az ELTE rektorhelyettese

KERES EMIL, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Thália Színház igazgatója

SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY, kandidátus, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos osztályvezetője

SÜMEGI JÁNOS, országgyűlési képviselő, a szécsényi II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet elnöke

DR. GÖNCZI IVÁN, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

RÁSZLER MIHÁLY, a kapuvári járási pártbizottság első titkára

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN, kandidátus, egyetemi docens

DR. SIMAI MIHÁLY, kandidátus, egyetemi docens

GALICZA JÁNOS, középiskolai tanár

BÁNLAKY PÁL, egyetemi tanársegéd

SZABÓ B. ISTVÁN, irodalomtörténész

VÁSY GÉZA, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

HOÓS JÁNOS:

Népgazdaságunk energiastruktúrájának távlati fejlődése

A szocialista tervgazdálkodásban a központi irányításnak és a vállalati tevékenységnek szervesen kell kapcsolódnia egymáshoz. A központi feladatok helyes kiválasztása, megjelölése nélkül a termelőegységek gazdálkodásának hatékonysága nem biztosítható, mint ahogy az utóbbiak aktív, önálló és ésszerű tevékenysége nélkül a központilag kialakított társadalmi célok megvalósítása sem.

A népgazdasági szinten mérlegelendő és kitűzendő feladatok között rendkívül fontos helyet foglalnak el a népgazdaság legfontosabb területeire vonatkozó, tudományosan megalapozott távlati műszaki-gazdasági fejlesztési koncepciók, amelyek alapot adnak a hosszútávú és középtávú tervek kidolgozásának.

Hosszútávú népgazdasági tervünk és negyedik ötéves tervünk tudományosabb megalapozása érdekében széleskörűen folynak e fejlesztési koncepciók kidolgozására irányuló munkálatok. Egyes területek fejlesztési koncepciói már elkészültek, közöttük az energiaellátásunkat 1980-ig megalapozó fejlesztési koncepció is.

Az energiagazdálkodás a népgazdaság döntő fontosságú területe. Az energiahordozókat és energiát termelő ágazatokat az jellemzi, hogy tervszerű fejlesztésükhöz legalább tízéves előrelátásra van szükség, az elhatározások megvalósítása hosszú időt igényel és a döntések következményei az *egész* népgazdaság távlati fejlesztésére kihatnak.

Az energiapolitikai koncepció mielőbbi kialakítását az is indokolta, hogy energiaellátásunk jövőbeli fejlesztését illetően szükségessé vált a döntés az energiastruktúra nagymérvű átalakításának kérdésében, a korszerűsítés főbb irányainak megjelölésében, a strukturális átalakulással járó foglalkoztatási és szociálpolitikai problémák megoldásának fő elveit és módszereit illetően. E kérdések kihatásai gazdasági és társadalmi vonatkozásban egyaránt igen nagyok. Ezért az energiapolitikai koncepció elfogadása fontos gazdaságpolitikai döntésnek tekinthető.

Energiastruktúránk eddigi fejlődése

Világszerte megfigyelhető a szén viszonylag gyors háttérbe szorulása. A szénfélék részesedése a világ összes energiafogyasztásában 1913 körül érte el maximumát, mintegy 80 százalékkal. A szénhidrogének felhasználásának aránya 1930 és 1940 között már meghaladta a 20 százalékot, 1966-ban pedig elérte az 51,1 százalékot. Országunk a legutóbbi évekig nagyon elmaradt az energiahordozók struktúrájának megváltoztatásában, a szilárd tüzelőanyagokról a szénhidrogénekre való áttérésben. A harmincas évek végén a szén részesedése energiafogyasztásunkban még 80 százalék volt, és szénhidrogén-fogyasztásunk

Digitized by Google

csak 1960-ban haladta meg a 20 százalékos részarányt. Energiaszerkezetünk kedvező irányú változása 1964 után gyorsult meg; 1958 és 1964 között a szénhidrogének aránya évente kb. 1,7 százalékkal növekedett, 1965 és 1967 között pedig mintegy évi 2,6 százalékkal.

A harmadik ötéves terv időszakában a tervezettnél gyorsabban valósul meg energiaszerkezetünk progresszív átalakítása. A szénhidrogének (kőolaj és földgáz) aránya az 1966. évi 28 százalékkal szemben 1970-re eléri a 44—45 százalékot, az eredetileg tervezett 39—40 százalék helyett. Ezt a folyamatot az elmúlt évek **kiemelkedően fontos gazdasági eredményeként** értékelhetjük.

Az energiaszerkezet kedvező irányú megváltozása lényegesen javítja az energiafelhasználás hatásfokát. A népgazdaság energiafogyasztásának növekedése 1966 és 1967 között alacsonyabb volt, mint a nemzeti jövedelem és az ipari termelés növekedése; az 1 forint nemzeti jövedelem előállításához felhasznált energiahordozók mennyisége *kb. 15—20 százalékkal* csökkent. Fordulatot értünk el a fogyasztók energiaellátásában is: a korábbi évekre jellemző tartós hiánygazdálkodást lényegében felszámoltuk és a fogyasztóknak nagyobb mértékben van módjuk a különböző energiahordozók közötti racionális választásra, különösen az új létesítményeknél.

Az energiaellátás biztonságát növeli, hogy több létesítményt úgy építettünk, illetve úgy alakítottunk át, hogy két-háromféle energiahordozóval legyen üzemeltethető. Megkezdtük a gáz- és olajtüzelésű berendezések hazai gyártását és fokoztuk e készülékek behozatalát is. A villamosenergia-importunk és az erőműrendszerek együttműködésének biztosítása céljából jelentősen bővítettük a baráti országok — elsősorban a Szovjetunió — villamosenergia-rendszerével való kapcsolatainkat.

A legújabb gazdaságossági számítások egyértelműen azt bizonyítják, hogy a népgazdasági struktúra hatékonyabbá tétele megköveteli az energetikai szerkezet további nagyszabású átalakítását, amely azt mielőbb felemeli a nemzetközileg is korszerűnek tekinthető szintre. Következésképpen a szénbányászat termelési feladatai jelenleg kisebbek, mint amilyenekre az a korábbi években felkészült.

A hazai széntermelés adottságai — mint ez közismert — olyan kedvezőtlenek, hogy a termelés jelentős racionalizálása révén sem vagyunk képesek termelékenységben megközelíteni az európai országokat. Az egy főre jutó termelés összehasonlító adatai:

Megnevezés	1965 (tényszám)		1975 (becsült adat)	
	t/műszak	mill. kal./műszak	t/műszak	mill. kal./műszak
Magyarország	1,2	3,8	2,7	7,9
Anglia	1,9	9,7	2,6	17,5
Lengyelország	1,6	8,2	2,8	14,0
Szovjetunió	1,8	8,9	3,5	17,0
NSZK	2,1	10,6	4,1	20,2
CSSZSZK	1,7	7.1	3,2	13,4

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben az országokban — a miénknél jövedelmezőbb széntermelés ellenére — szintén végbemegy a szénhidrogének részarányának erőteljes növekedése.

Digitized by Google

A hazai energiaforrások rangsora gazdaságosság szempontjából (az 1 millió kalória hőtartalomra jutó önköltség alapján számítva) a következő:

hazai földgáz	32,0 Ft
hazai kőolaj	47,1 Ft
román import földgáz	56,0 Ft*
Szovjetunióból importált olaj	60,7 Ft*
hazai szén átlag	91,2 Ft
import szén átlag	98,9 Ft*

* Az import rubel ár 40 Ft-os devizaszorzóval számolva.

Hasonló sorrendet kapunk akkor is, ha a kitermeléshez, szállításhoz és a rendeltetési helyen való felhasználáshoz együttesen szükséges beruházást veszszük figyelembe.

Energiastruktúránk távlati fejlődésének fő irányai

Az 1970 utáni időszak energiaszükséglete és ennek kielégítése hatékony koncepciójának kidolgozásához — 1980-ig bezárólag — különböző számítási módszereket használtunk fel. A munkában a következő elvekből indultunk ki:

- Figyelembe véve a gazdaságosság követelményeit, a műszaki fejlődés és az import lehetőségeit, a jövőben is célszerű erőteljesen növelni a szénhidrogének részarányát a legdrágább energiaforrás, a szén fogyasztásának egyidejű csökkentése mellett.

- Az energiaellátás biztonsága, az arányos fejlődés érdekében a forráslehetőségek haladják valamelyest meg a szükségleteket.

- Az energiahordozók megoszlása és választéka elégítse ki a fogyasztók szükségleteit és minőségi igényeit.

Energiafogyasztásunk 1966 és 1970 között évente mintegy 2 százalékkal nő. Ez — elsősorban a szénhidrogének jobb felhasználási hatásfoka következtében — alacsonyabb, mint az 1965 előtti időszak mintegy évi 5 százalékos növekedése. Az energiaforrások szerkezeti átalakulása 1970-ig meglehetősen gyors, de utána némileg lassul, mert a legenergiaigényesebb területek (a vasút, a kohászat) szénhidrogénre való átállítása 1970-ig nagyrészt megtörténik. Ezért a struktúraváltozásból eredően a jövőben csak kisebb fajlagos megtakarítással számolhatunk. A kellő biztonság érdekében azonban célszerű, ha az 1970 utáni évekre a fogyasztásnak a jelenleginél nagyobb, átlagosan mintegy évi 4 százalékos növekedésével számolunk. Így energiaszükségletünk 1980-ban előreláthatólag 70 százalékkal haladja meg az 1965. évit.

A növekvő szükségleteket a jelenleginél lényegesen gazdaságosabb struktúrában kívánjuk kielégíteni. A szénnek, mint a legdrágább energiaforrásnak a termelése 1965-től 1980-ig mintegy 25 százalékkal csökken. Ennél is gyorsabb ütemben — kb. 50 százalékkal — csökken a legkevésbé gazdaságos mélyművelésés széntermelés. Az utóbbi évek szénhidrogén-kutatásainak hazai

Digitized by Google

eredményei, valamint az előnyös szovjet import révén jelentősen növelhetők a szénhidrogén-források. Szénhidrogén-termelésünk 1980-ban mintegy 2,5—3-szorosa lesz az 1965. évinek, és különösen nagy, 4—5-szörös növekedés várható a földgáztermelésben. A szénhidrogén-import forrásai pedig még ennél is jóval nagyobb mértékben bővülnek: 1980-ban kb. 4—5-szörösen meghaladják az 1965. évi szintet. A szénhidrogén-importon belül a kőolaj importja mintegy 4-szeresére, a földgázé pedig kb. 10—15-szörösére növekszik. A szükségletek kielégítésében nagy szerepe lesz a villamosenergia-importnak.

A hatékonyabb forráslehetőségek bővülése az energiaforrások összetételének kedvező irányú változását eredményezi. Az energiaforrások szerkezetének következő alakulása várható:

Megnevezés	Részarány %-ban				
	1960	1965	1970	1975	1980
Szén	72,3	65,7	47—49	36—38	26—29
Szénhidrogének	21,3	28,3	44—45	54—55	60—62
Egyéb (az importált villamosenergiával és az atomenergiával együtt)	6,5	6,0	9—6	10—7	14—9

Az előirányzott struktúraváltozás révén — az energiaszerkezet nemzetközi adatait értékelve — hazánknak 1980-ra a fejlett európai országokéra jellemző, illetve az ezeket megközelítő korszerű energiastruktúrája lesz. Amint az 1. sz. táblázatból[1] kitűnik, energiamérlegünkben a hatékony energiaforrások részaránya már 1970-ben meghaladja Európa (a Szovjetunió nélkül), az Egyesült Királyság, Belgium, az NSZK 1966. évi hasonló arányát, 1980-ban pedig az 1966. évi világátlagot is. Nyilvánvaló ugyan, hogy 1980-ig más országok struktúrájában is további kedvező irányú változások fognak bekövetkezni, figyelembe véve azonban a hazai struktúra erőteljes fejlődését, nem valószínű, hogy ezek a változások olyan mértékűek legyenek, hogy az 1980-as világátlaghoz, illetve a fejlett európai szinthez képest korszerűtlenné tennék tervezett energiastruktúránkat. Emellett tekintetbe kell vennünk, hogy szénbányászatunk kedvezőtlen természeti adottságai miatt energiastruktúránk az energiatermelés összhatékonyságát tekintve az európai országokkal *azonos struktúra esetén is* korszerűtlennek tekinthető. Hogy energiastruktúránk hatékonysága ténylegesen megfeleljen a fejlett európai szintnek, ahhoz energiamérlegünkben a szénnek kisebb arányban kell részesülnie, mint a fejlett európai országokban.

A szerkezet korszerűsítésével egyidejűleg módosul a hazai termelésből, illetve behozatalból származó energiahordozók aránya. 1965-ben az összes forrásoknak kb. 71 százalékát, 1970-ben mintegy 63—64 százalékát fedezzük hazai termelésből.

[1] (1. sz. tábla.) Jövőbeli hazai forrásstruktúránkat azért vethetjük egybe a nemzetközi energiafogyasztás struktúrájára vonatkozó adatokkal, mert energiaforrásaink szerkezetének kedvező irányú változásával egyben fogyasztásunk szerkezete is hatékonyabb lesz. A korábbi években a fogyasztás struktúrája — elsősorban a viszonylag jelentős szénhidrogén-export miatt — kedvezőtlenebb volt, mint a források struktúrája. Például 1960-ban a források között a szén még 72 százalékot képviselt, a fogyasztásban pedig 61 százalékot. Az utóbbi években azonban ez az eltérés egyre csökken: 1965-ben a szénforrás részaránya 0,1 százalékkal meghaladta az energiafelhasználásában elfoglalt részarányát, a jövőben pedig a két struktúra lényegében egybeesik.

Digitized by Google

Az energiaimport jövőbeli részaránya megközelíti a korszerű energiastruktúrájú európai országok jelenlegi adatait. (Például az NSZK-ban 37,4, Belgiumban 60,9, Franciaországban 51,8, Olaszországban 71,0, Angliában 35,6 százalék.)

1. sz. táblázat

Az energiafogyasztás szerkezetének változása*

Megnevezés	Év	Szén	Szénhidrogén	Egyéb energiahordozó
VILÁG	1937	68,8	24,0	7,2
	1950	58,6	34,0	7,4
	1960	50,6	43,0	6,4
	1966	39,3	54,0	6,7
EURÓPA (Szovjetunió nélkül)	1937	85,7	7,1	6,9
	1950	80,3	11,4	8,3
	1960	66,9	25,1	8,0
	1966	50,2	41,2	8,6
SZOVJETUNIÓ	1937	73,1	25,0	1,9
	1950	76,4	20,9	2,7
	1960	64,8	32,1	3,1
	1966	46,0	50,1	3,9
NSZK	1937	—	—	—
	1950	91,7	4,0	4,3
	1960	77,2	19,5	3,3
	1966	51.6	45,0	3,4
AUSZTRIA	1937	72,0	6,0	22,0
	1950	66,3	12,5	21,2
	1960	45,2	32,3	22,5
	1966	31,1	47,9	21,0
BELGIUM	1937	96,6	3,2	0,2
	1950	88,7	10,9	0,4
	1960	71,7	28,0	0,3
	1966	50,1	49,5	0,4
FRANCIA-ORSZÁG	1937	81,9	7,8	10,3
	1950	68,9	20,0	11,1
	1960	54,1	32,8	13,1
	1966	37,3	41,4	13,3
OLASZORSZÁG	1937	48,8	11,4	39,8
	1950	34,1	20,5	45,4
	1960	18,1	51,8	30,1
	1966	10,5	73,0	16,5
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG	1937	93.6	6,1	0,3
	1950	90.6	9,1	0,4
	1960	77,4	21,8	0,8
	1966	59,8	37,0	3,2

* Forrás: Az EGB és az európai energiagazdaság helyzetének áttekintése a világ energiagazdasági fejlődésének keretében (st/ECE/ENERGY) 11.

Digitized by Google

Az energiastruktúra átalakításának kihatásai

Az energiaszerkezet átalakulása nagy gazdasági és társadalmi előnyökkel, ugyanakkor nem lebecsülhető problémákkal is jár. Az előnyök és a nehézségek mérlegelése egyértelműen megerősíti azt a következtetést, hogy indokolt és célszerű vállalnunk az energiaszerkezet átalakításával járó konzekvenciákat, a szénbányászat nacionalizálásával járó költségeket. Gazdaságosság szempontjából a szénhidrogének térhódításának az előirányzottnál gyorsabb üteme is indokolt volna. Gyorsítólag hat a fejlődésre a műszaki fejlődés is; fékezőleg hatnak azonban a foglalkoztatási problémák, valamint az energiatermelő berendezések tömeges rekonstrukciójának gazdasági és műszaki korlátai.

Melyek az szénhidrogének térhódításának legfőbb előnyei?

● Az energiahordozók összetételének javasolt megváltoztatása és a műszaki fejlődés révén az energiaforrások termelési és beszerzési költségeiben számottevő népgazdasági megtakarítást érünk el az 1965. évi struktúrához képest.

1970-ben egy év alatt 2,5—3,0 milliárd forintot
1975-ben egy év alatt 5,0—5,5 milliárd forintot
1980-ban egy év alatt 5,5—5,8 milliárd forintot

azaz, ötéves tervidőszakonként összesen 15—25 milliárd forintot. Ez a megtakarítás a jelenleg érvényesülő árak és jövedelemelvonási feltételek közepette döntően az állami költségvetésben jelentkezik, mint elmaradó szénbányászati dotáció, illetve mint a szénhidrogének után befizetett több termelési adó.

● A szénbányászat lecsökkentett termelési feladatai lehetővé teszik a termelés koncentrációját, az alkalmazott technológiai folyamatok korszerűsítését, valamint a legalacsonyabb termelékenységgel működő bányák megszüntetését. Az 1968. évi termelékenység (tonna/műszak) a mélyművelésés szénbányászatban 1975-ig mintegy 45—50 százalékkal fog növekedni, a szén átlagos önköltsége pedig kb. 20 százalékkal csökken.

● A gáz és az olaj jobb tüzelési tulajdonságai, kezelésük gépesíthetősége magasabb gazdasági és műszaki hatásfok elérését teszik lehetővé az ipari felhasználásban. Nagyban csökkenthető a fűtés és szénkezelés területén igen nehéz munkakörülmények között foglalkoztatottak száma. 1 billió kalória felhasználásához 1965-ben 1600 főre volt szükség, 1975-ben 900—1000 főre, 1980-ban pedig csak 650 főre lesz szükség.

● Már jelenleg is, de a jövőben még inkább érzékelhető az a társadalmi hatás, amely a lakások kultúráltságának fejlődésével és a levegő szennyezettségének csökkenésével következik be.

A lakosság fűtőanyag-felhasználásának szerkezete a következőképpen változik:

Megnevezés	Részarány %-ban			
	1965	1970	1975	1980
Szén	90,6	76,7	57,0	39,0
Szénhidrogén	5,2	16,6	33,0	47,8
Gőz, melegvíz, villany	4,2	6,7	10,0	13,2
	100,0	100,0	100,0	100,0

Digitized by Google

Az új struktúrának megfelelően nagymértékben növekedik a korszerű (központi jellegű, gáz-, olaj-, villamosenergia-) fűtésre berendezett lakások aránya. 1968-ban e lakások aránya 18,5 százalék volt, 1975-re eléri a 32—38, 1980-ra pedig a 41—45 százalékot. Jelentősen fejlődik a lakosság villamosenergia-fogyasztása. 1968. január 1-én az ország lakásállományának 84,6 százaléka volt bekapcsolva a hálózatba, ami azt jelenti, hogy még mintegy 460 ezer lakás nincs villamosítva. 1980-ra lényegében befejeződik a lakásállomány villamosítása. Jelenleg egy villamosított háztartás évente 600 kWh villamos energiát használ fel, lényegesen kevesebbet, mint a fejlett európai országokban. (Például Hollandiában 1630, az NSZK-ban 1460, Belgiumban 990, a Szovjetunióban 910, Franciaországban 870 kWh az egy háztartásra eső évi felhasználás.) A lakosság energiafogyasztásának évi 12 százalékos növekedésével számolunk, s így 1980-ra elérjük Hollandia és az NSZK mai szintjét. Noha viszonylagos elmaradásunk nem szűnik meg, a növekedés előirányzott üteme mégis minőségi változást fog eredményezni az életkörülmények alakulásában. A gazdaságosabb energiaforrások azt is lehetővé teszik, hogy a lakosság fajlagosan olcsóbban elégítse ki növekvő szükségleteit.

A levegő szennyezettsége nagyban függ az energiaforrások felhasználásának jellegétől. A korszerű energiafajták, különösen a gáz- és villamos energia térhódítása, valamint a korszerű tüzeléstechnika révén csökkenthető a levegő szennyezettsége. Ez az anyagi megtakarításon kívül — az OMFB becslése szerint a levegő szennyeződése Budapesten évente 665 millió forint kárt okoz — sokat javít az általános élet — és különösen az egészségügyi feltételeken. Közismert, hogy a levegő szennyeződése növeli a légúti megbetegedések számát és csökkenti az egészséges szervezet ellenállóképességét.[2]

● A szénbányászatban felszabaduló munkaerő — az átcsoportosítással járó problémák megoldása után — más, magasabb tiszta jövedelmet biztosító ipari ágazatok potenciális munkaerőforrása. (A szénbányászatban az egy dolgozó által létrehozott társadalmi tiszta jövedelem évi 6100 forint, a szocialista ipar átlagában pedig 32 000 forint.) A közvetlen gazdasági előnyökön túl csak részben mérhető az a kedvező hatás, amelyet a szénbányászati tevékenység csökkenése az egészségügyi viszonyok javítására tesz. A szénbányászatban az egészségügyi helyzet lényegesen rosszabb, mint a népgazdaság egyéb ágazataiban. Szemléltetően mutatják ezt a következő adatok: 1967-ben a 100 dolgozóra jutó évi betegnapok száma a szénbányászatban 3059 volt, az iparban és építőiparban pedig 1991; a megbetegedések és balesetek következtében egy főre jutó átlagos táppénzes napok száma — a 15,4 napos népgazdasági átlaggal szemben — 26,1 napot ért el, azaz egy dolgozó átlag 1 hónapig távol volt munkahelyétől. Az így kieső létszám a szénbányászat összlétszámának 8,4 százaléka, népgazdasági átlagban ez az arány csak 4,9 százalék.

● Az energiaigényes szénbányászati beruházások részaránya a jobb hatékonyságú ágazatok javára csökkenthető. Így javítható az energetikai beruházások hatékonysága. 1965-ben egységnyi energetikai beruházásra 1,9 társadalmi tiszta jövedelem jutott, 1975-ben pedig várhatóan 2,5 jut. Nő az állóeszközök bruttó értékére eső társadalmi tiszta jövedelem is. 1965-ben a társadalmi tiszta jövedelem a bruttó állóeszköz érték 12,8 százalékával volt egyenlő, 1975-re 15,9 százalékra fog emelkedni.

2 „A levegőszennyeződés következtében elhaltak aránya, elsősorban a csecsemőknél és a 45 éven felülieknél jóval magasabb, mint az egyéb korcsoportoknál. A legtöbb haláleset a krónikus hörghurutban, tüdőgyulladásban és a szövődményes szívbajban szenvedőknél fordul elő. Füstköd idején ezeknél a betegeknél a halálozási arányszám 30—40 százalékkal is megnőhet." (1—366—K. OMFB-tanulmány. 21. old. Budapest, 1967 május.)

Digitized by Google

A korszerűbb és hatékonyabb energiaszerkezet megvalósításával problémák is járnak, túlnyomórészt a szénbányászatban. A szénbányászat racionalizálása, a nem gazdaságos bányaüzemek leállítása következtében jelentős állóeszköz-állomány szabadul fel, illetve válik feleslegessé (egy részüket a szénbányászatban, valamint más állami vállalatoknál és szövetkezeteknél lehet felhasználni, bizonyos hányadukat selejtezni kell), és sok bányász intézményes elhelyezéséről kell gondoskodni.

A szénbányászati dolgozók száma a nagymérvű csökkenés ellenére is 1980-ig és feltehetően még azután is bizonyos ideig viszonylag jelentős volument fog képviselni. A szénbányászat a létszámcsökkentéssel egyidőben több ezer új, főleg fiatal munkaerőt igényel. Enélkül a nagymérvű gépesítés ellenére sem tudná megoldani a reá háruló feladatokat. Helytelen volna tehát, ha a szénbányászati dolgozók összlétszámának csökkenéséből az ágazat teljes perspektívátlanságára következtetnénk. Ilyen megítélés számottevő munkaerőhiányt idézhetne elő a megmaradó bányákban.

A szénbányászat racionalizálásával kapcsolatos intézkedéseket — mint eddig is — az emberekről való szocialista gondoskodás szellemében kívánjuk megvalósítani, amint az 1965—68 között végrehajtott mintegy 17 000 fős — létszámcsökkenést is lényegében zavartalanul, humánusan oldottuk meg. Kétségtelen, hogy a létszámcsökkenéssel kapcsolatos foglalkoztatási, jövedelempolitikai és szociálpolitikai feladatok megoldása összehangolt, sokrétű intézkedéseket igényel. Mindenekelőtt — részint központi beruházásokkal, részint központilag támogatott vállalati beruházásokkal — új munkahelyeket kell teremteni az érintett bányavidékeken nem foglalkoztatható és az általános gazdasági fejlődés teremtette új munkahelyeken el nem helyezhető dolgozók számára. E beruházásoknak természetesen a hatékonyság követelményeit is ki kell elégíteniük. Emellett átfogó szociálpolitikai intézkedések is szükségesek. A legfontosabbak: a néhány évig folyósítandó jövedelemkiegészítés, ha az áthelyezett bányász fizetése csökken, a végkielégítés, a segélyek biztosítása, az átképzési költségek finanszírozása, a kedvezményes nyugdíjazás, a szükségessé váló lakásigények kielégítése.

Ugyanakkor a helyileg felmerülő politikai, gazdasági és személyi problémák rendezése is nagy erőfeszítéseket igényel az érintett területi párt-, szakszervezeti és gazdasági szervektől, különösen abban a tekintetben, hogy a központi intézkedések alapján a szükséghez mérten válasszák meg a legcélravezetőbb, leghelyesebb megoldást.

Fő tennivalóink az energiastruktúra átalakítása érdekében

Az elfogadott és itt vázolt energiapolitikai koncepció nem terv; csak a fejlődés fő irányát szabja meg, és a legfontosabb kérdésekben a tervezés, illetve a tervek alapjául szolgál. A megvalósítás konkrét irányait, feltételeit a népgazdasági tervekben kell biztosítani. A tervezés, és az állami irányítás legfontosabb feladatai — a szénbányászat racionalizálása mellett — mindenekelőtt a beruházások és a gazdasági ösztönzők legmegfelelőbb kialakításában jelentkeznek.

A növekvő szénhidrogén-fogyasztásra fel kell készülni. A beruházások vonatkozásában ez elsősorban szállítóvezetékek és energiaátalakító berendezések létesítését, illetve rekonstrukcióját igényli. Különösen jelentős erőfeszítéseket kíván a földgázfelhasználási előirányzatok realizálása, a földgázvezeték-

Digitized by Google

rendszer fejlesztése, valamint a városokban a vezetékes gázszolgáltatás kiterjesztése. E célokra központi beruházási kereteket kell teremteni.

Energiagazdálkodási céljaink szolgálatába kell állítani a különböző gazdasági ösztönzőket is. Szükségesnek mutatkozik az energiahordozók ipari, termelői és fogyasztói árainak az energiapolitika irányelveivel összhangban történő rendezése. A jelenlegi árak, jövedelemelvonási és hitelfeltételek mellett a fogyasztók számára vállalati szinten általában az az energiahordozó a gazdaságos, amelyre korábban berendezkedtek. Új létesítmények számára a szénhidrogénekre való berendezkedés egyértelműen gazdaságos. Népgazdasági szinten az ipari fogyasztóknak a földgázellátásba való bekapcsolása 1—3 év alatt megtérül; vállalati szinten a hiteltörlesztés 7—10 év alatt lehetséges. Problémát okoz, hogy a földgáz ára magas, különösen a kisfogyasztók számára, s éppen azok a fogyasztói területek szenvednek ezzel hátrányt, amelyek számára a legelőnyösebb a földgázfogyasztás. Indokolatlanul magas a tüzelőolaj ipari termelői ára is. Hasonló a helyzet a fogyasztói (belkereskedelmi) árak tekintetében is; a fogyasztók a hazai szenet dotált áron kapják a kereskedelemtől, a tüzelőolaj és a gáz ára viszont tekintélyes mennyiségű adót tartalmaz.

Energiapolitikai céljaink tehát a közvetlen és közvetett irányítási eszközök összehangolt és a távlati koncepciók ismeretében történő perspektivikus alkalmazását követelik meg, azt, hogy a napi problémákat is a távlati célokkal összhangban igyekezzünk megoldani.

Barna Miklós: 1919. Tanácsköztársaság

Digitized by Google

DR. SZAMEL LAJOS:

Felelősségi rendszerünk hatékonyságáról

Keresve sem találhatnánk sok kifejezést, amellyel olyan könnyelműen bánunk, mint ezzel: felelősség. Amikor egy szervnek vagy személynek a feladatát, hatáskörét meghatározzuk, gyakran azt a formát választjuk, hogy annak ellátásáért felelősnek mondjuk. Ha viszont valaki azt jelenti ki: „vállalom a felelősséget", ezzel éppen azt akarja érzékeltetni, hogy bár nem áll fenn kötelezettsége, de hajlandó azt magára venni, s vele együtt a következményeket is. Az a szinte frázissá kopott kitétel, hogy „erkölcsi felelősségem tudatában", nemcsak azt fejezi ki, hogy az erkölcsi felelősség mellett másfajta felelősség is létezik, hanem többnyire azt is, hogy az illető tisztában van vele: az erkölcsi felelősségen túl *nincs* más felelőssége, s ha mégis, akkor azt eleve el kívánja magától hárítani. Végül a „felelősség" szónak van egy sajátos és egyben tradícionális jogi értelme is: az olyan kötelességszegés, amelynek megtorlását (szankcionálását) jogszabály írja elő.

Az erkölcsi és a jogi felelősség abban egymáshoz igen közelálló fogalom, hogy a kötelességszegést általában erkölcstelennek is tekintjük. A lényegbeli különbség kettőjük között abban van, hogy az erkölcsi felelősség (felelősségérzetnek vagy felelősségtudatnak is szokták nevezni) lelkiismereti jellegű, konzekvenciái csak olyan személyre vannak, aki bensőleg indíttatva érzi magát, hogy hibáival szembenézzen, illetve hogy környezetének elmarasztaló ítéletét önmagával szemben leszámítolja. Ennek társadalmi fontosságát helytelen volna aláértékelni; az sem volna helyes, ha az erkölcsi és a jogi felelősség közül az egyiket a másik elé próbálnánk sorolni. Egy tekintetben azonban kétségtelenül a jogi felelősségé, pontosabban a jogi felelősségrevonásé a pálma: abban tudniillik, hogy az erkölcsi felelősség realizálódása az egyéniség függvénye, a jogi felelősségrevonás céljára pedig attól független állami és jogi intézményeink vannak, s ezeket elvileg mindig mozgásba hozhatjuk, ha úgy ítéljük meg, hogy szükséges a felelősségrevonás.

Az imént tradicionálisnak nevezett jogi felelősség intézményei rendszert alkotnak, amelynek a modern társadalmakban ismert elemei főleg a büntetőjogi, a fegyelmi, a polgári-jogi (kártérítési, anyagi) felelősség. A jogtudomány ezek mellett egyéb felelősségi formákat is ismer (például az államhatalmi képviseleti szervek tagjainak államjogi felelősségét, az államigazgatási jogszabályok megszegéséért való szabálysértési felelősséget stb.). Mindezeknek közös ismérvük, hogy jogellenes, mégpedig vétkesen, illetve felróhatóan jogellenes magatartáshoz fűződnek. További közös vonásuk az, hogy rendszerint egy-egy, tehát eseti magatartásnak a következménye a felelősségrevonás. Ezért jogosan beszélhetünk velük kapcsolatban az *eseti felelősség elvének* érvényesüléséről. A kérdés, amelyre a továbbiakban választ keresünk az, hogy biztosítja-e ez az elv az állami, gazdasági stb. szervezetekben a hatásos felelősségrevonást, s ezzel együtt a felelősségtudat növekedését, kiterjedését.

Digitized by Google

A szervezés- és vezetéselméleti, valamint szociológiai kutatások, amelyek az utóbbi esztendőkben nálunk is örvendetesen megélénkültek, az érdeklődés homlokterébe állították a vezetői felelősséget, mint olyan problémát, amelyre a tradicionális felelősségi rendszer intézményeinek felhasználásával még megközelítően jó megoldást sem lehet találni. A gazdasági irányítás új rendszerének bevezetésével a vezetői felelősség növelésének igénye és a felelősségi rendszer hatékonysága közötti ellentmondás még tovább éleződött, s várható, hogy az alkotmányreformmal, a tanácsok és egyéb állami szervek, államigazgatási területek stb. reformjával, a nem szorosan gazdasági vonatkozásokban is a jelenleginél határozottabban észlelhető lesz a jelzett ellentmondás, hacsak e konfliktust felismerve, lépéseket nem teszünk elhárítására.

Miről van szó közelebbről nézve? A gazdaság irányítása új rendszerének egyik lényeges vonása az, hogy — a tervutasításos rendszer megszüntetésével — elvileg véget vetett annak az állapotnak, amelyben a gazdasági vezetők felelőssége végső soron beletorkollott a legfelső állami szervek (minisztériumok, kormány, országgyűlés) politikai felelősségébe. A kormányzati szint alatt ugyanis — talán kissé nyersen megfogalmazva — a tervmutatók teljesítéséért, nem pedig a gazdasági tevékenység eredményességéért állott fenn felelősség. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a gazdasági vezetők felelőssége formai volt, hiszen úgyszólván csak normatívák megtartásához, illetve megszegéséhez kapcsolódott, s legfeljebb annyiban volt tartalmi jellegű, amennyiben eseti vétkes magatartások maguk után vonhatták a gazdasági vezetők egyéni felelősségrevonását (például gazdasági visszaélésért, hamis adatszolgáltatásért, a kötelező ellenőrzés elmulasztásáért stb.). Akit nem terhelt efféle szándékos vagy súlyosan gondatlan cselekmény, illetve mulasztás, s akinek a vezetése alatt álló szervezet megfelelt a tervmutatóknak, letette a felelősségrevonás gondját — legfeljebb a saját lelkiismeretével kellett elszámolnia. A gazdasági szervezetek megnövekedett önállóságával azonban megnövekedtek a kötelességek is, s ezzel együtt alaposan kibővült az a kör is, amelyben felelősségrevonással járó kötelességszegés követhető el. Számos jelből arra következtethetünk, hogy elsősorban a tanácsoknál, de a nem tanácsi államigazgatási szerveknél is olyan irányítási rendszer fog életbe lépni, amelyben a gyeplőt a kezükben tartják ugyan a felsőbb szervek, de nem rángatják folytonosan. Vagyis a túlzottan operatív irányítást fel fogja váltani egy javarészt elvi, s csak kisebb hányadban operatív irányítási módszer. Ha pedig ez bekövetkezik, akkor ezekben a szervekben sem lehet többé a felső rendelkezések betű szerinti végrehajtása mögé bujni a felelősségrevonás elől, hiszen — a mai állapottal ellentétben — igen sok tekintetben nem is léteznek majd felső rendelkezések.

Nem felelőtlen jóslás, hanem intézkedésekből és tendenciákból levezethető tétel az, hogy felelősségi rendszerünk átértékelésénél a „nagyobb önállóság — nagyobb felelősség" képletéből kell kiindulnunk, s olyan megoldásokat kell keresnünk, amelyek ezt a meggyarapodott felelősséget a jelenleginél jobban realizálhatóvá teszik. Ezekre még visszatérek. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy nem tudom osztani azoknak a felfogását, akik egyedül üdvözítő eszközöket látnak az anyagi ösztönzőkben. Elismerem persze ezeknek a felelősségérzetet növelő hatását, de szinte abszolutizáló túlértékelésük már csak azért sem fogadható el, mert alkalmazási lehetőségük korlátozott, s vannak olyan intézmények, szervezetek, amelyekben nem lehet gazdasági mutatókkal mérni. Másrészt az anyagiakkal való ellátottság bizonyos szintjén a pozícióból eredő társadalmi tekintély nagyobb szerepet játszhat, mint a jövedelem. Ez egyébként nagy szerencse például az államigazgatásban, mert különben ennek kiváló vezetői

Digitized by Google

mind átváltanának gazdasági pályára, ahol az illetmények — nemegyszer kisebb felelősség mellett — jóval magasabbak, mint az indokolatlanul a „fogyasztói" kategóriába besorolt államigazgatási szervekben.

A vezetőkre vonatkozóan az felelősségi rendszerünk átértékelésének kulcskérdése: hogyan tudjuk *az eseti felelősség elve helyett az eredményért való felelősség elvére* építeni a felelősségi rendszert. Az új mechanizmus jegyében ez a kérdés annyiban megoldottnak tűnik, hogy a gazdasági vezetőknek (és velük együtt az egész termelő-szolgáltató-elosztó szervezet összes tagjainak) a többletjövedelme elválaszthatatlanul összekapcsolódik a mérlegben kimutatható gazdasági eredménnyel (vállalati nyereség és nyereségrészesedés). De ennek is az a szépséghibája, hogy a differenciálás roppant nehéz, s így a többletjövedelem gyakorlatilag annak is kijut, akinek jóval kisebb az érdeme a kedvező végeredményben, mint másnak. Ez a gyakorlat persze némileg korrigálható, de nekünk mégis úgy tűnik, hogy a gazdasági eredményhez kötődő ösztönzők inkább a kollektív érdekeltséget, mint a személyes teljesítményért való felelősséget fejezik ki.

Ebből a zsákutcából nem lehet másként kikerülni, csak úgy, ha pontosan megfogalmazzuk a szervezetrendszeren belül minden szervezetnek és a szervezeteken belül minden egységnek a feladatait, s kidolgozzuk azokat a mutatókat, amelyekkel egy-egy ilyen szervezeti egység teljesítménye mérhető és az egész eredményhez viszonyított értéke meghatározható. A vezetői felelősség szempontjából persze ehhez feltételeznünk kell azt, hogy a kedvező eredmény a sikeres vezetői tevékenység bizonyítéka, a kedvezőtlen pedig a vezető rovására írandó. Ez nem mindig maradéktalanul igaz ugyan, de ilyen feltételezés nélkül semmit sem kezdhetünk. Ha pedig mellőzzük ezt az elvet, akkor csak az eseti felelősség elvének megfelelő formákkal dolgozhatunk. Ennek pedig az a következménye, hogy nincs felelőssége annak a vezetőnek, akire nem bizonyítható ugyan rá semmiféle szándékos vagy gondatlan cselekmény, de akinek a keze alatt a szervezet kudarcot kudarcra halmoz. Az ellenkező oldalról nézve: a kitűnően produkáló szervezet vezetője megtorlásban részesül, ha egyszer felszínesen vagy éppen hanyagul járt el (vagy mulasztott), s legfeljebb enyhítő körülményként fog melletti szólni munkájának magas hatásfoka. Meggyőződésem, hogy az ilyen felelősségi rendszer nemcsak méltánytalan, hanem igazságtalan is, s ezen felül sérti mind az össztársadalmi érdeket, mind a szűkebb közösség érdekét. Számos ismert eset tanúsítja, hogy sok szervezetrendszerünkben már szakítottak az eseti felelősségnek ezzel az értelmezésével.

Az eseti felelősség elvét természetesen nem lehet teljesen feladni. Azt a vezetőt, aki például bűncselekményt követ el, akkor is meg kell büntetni, ha a mérleg másik serpenyőjében ragyogó eredményeket találunk. A kiváló vezető sem úszhatja meg fegyelmi nélkül azt, ha durva a munkatársaival, vagy ha megtorolja a bírálatot. A szolgálati gépkocsi jogtalan használatáért a legjobb vezetőt is kártérítésre kell kötelezni. Az illusztrációkat szinte a végtelenségig lehetne tovább sorolni. Ennyi is elegendőnek látszik annak az alátámasztására, hogy az eredményért való felelősség elvét és az eseti felelősség elvét úgy kell kombinálni, hogy az előbbi legyen a vezetők felelősségében az elsődleges, az utóbbi pedig kiegészítő, másodlagos jelentőségű.

Digitized by Google

E két felelősségi elv helyes összekapcsolásának fontossága akkor domborodik ki, ha *nem a személyes magatartás,* hanem a *vezetői tevékenység folyamatára* vetítve vizsgáljuk.

A vezetéselméleti irodalomban nem egyedülálló ugyan, de uralkodónak nevezhető az a felfogás, amely szerint a vezetői működés tengelyében a döntési jogosultság és a vele magától értetődően párosuló, tőle elválaszthatatlan döntési kötelesség áll. A vezetés tehát döntések láncolatának fogható fel. A vezetői felelősség pedig azt kívánja meg, hogy a vezető jó döntéseket hozzon, idejében hozza meg őket, ne tartózkodjék a szükséges döntésektől és ne késlekedjék velük, s ne zavarja felesleges döntésekkel a szervezet életét.

A döntésért való felelősség körében az első kérdés kétségtelenül az, hogy milyen legyen a vezetőkkel szembeni reális társadalmi elvárás. Fogalmazhatjuk úgy is: nem túlzott-e az az igény, amely lényegében kifogástalan vezetői működést vár el, — hiszen aki dolgozik, az hibázhat is. Ebből az elvárásból azonban nem engedhetünk, mert nélküle nem objektivizálható a vezetői felelősség. Jó két évtizeddel ezelőtt — az adott körülményekkel számolva — sokkal szerényebbeknek kellett lennünk. Akkor azt a követelményt támasztottuk a vezetőkkel szemben, hogy olyan jól vezessenek, ahogy képességükből és képzettségükből kitelik, s a felelősségrevonásban is tekintettel kellett lennünk erre a történelmi korszakváltással összefüggő tényezőre. A szocialista fejlődés eredményei és szükségletei azóta odáig emelték az elvárások szintjét, hogy ma minden vezetőtől „egyszerűen csak" azt kívánjuk, hogy jól vezessen. A felelősség mértéke pedig többé nem az, hogy megtett-e mindent, ami tőle telik, hanem ez az eredményben, illetve a sikertelenségben tárgyiasul. Ha nem ezzel az objektivizálódott mércével mérünk, akkor akár időtlen időkig is a helyükön hagyhatjuk az olyan vezetőket, akiknek becsületességéhez, jó szándékához nem férhet ugyan kétség, de akiknek az alkalmatlanságát félreérthetetlenül bizonyítják a szervezet kudarcai.

Első tekintetre ellentmondásosnak látszik az, hogy a felelősség mértékéül az eredményt fogadjuk el, s ugyanakkor hangsúlyozzuk a döntési jog és kötelesség helyes gyakorlásáért való felelősséget is. Valóban: az előbbi az eredményért való felelősség, az utóbbi pedig az eseti felelősség melletti érvelésnek minősíthető. A kettőt azonban egybekapcsolja és egyben ellentmondásukat fel is oldja az, ha a vezető működését folyamatnak, azaz döntési sorozatnak fogjuk fel — mint ahogyan ténylegesen az is.

Ezen a ponton ismét egy feltételezést kell beiktatnunk: azt, hogy a szervezet működésének eredménye és a helyes vezetői döntések között éppúgy egyenes összefüggés van, mint a sikertelenség és a hibás vezetői döntések között. Ez a hipotézis azonban nem mindig állja meg a helyét. Irreális általában akkor, amikor előre nem látható külső okokból lényegesen megváltoztak a szervezet működési körülményei, azaz ha valamilyen vis maior játszott közre (például járvány előidézte nagymérvű munkaerő-kiesés). Az ilyen kivételektől eltekintve azonban nem mellőzhetjük ezt a feltételezést, mert különben csak arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy a vezető nem a szervezetért felel, hanem pusztán személyes magatartásbeli hibájáért.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az imént nem döntésről, hanem döntésekről, azaz döntési sorozatról volt szó. Az egész problémának itt a kulcsa. Ha az eseti felelősség elve mellett a vezető száz teljesértékű döntését egy kárt okozó, hibás döntés követi, akkor ezért felelnie kell. Az eredményért való felelősség elvének alkalmazása mellett viszont el kell viselnünk azt, hogy a döntési sorozatba hibás döntés is kerülhet, ha az eredmény ezzel együtt is kielégítő. Más lapra tartozik azután az, hogy a jó szérián belül is akadhat olyan hibás vezetői döntés (vagy

Digitized by Google

előfordulhat a döntési kötelességnek olyan elmulasztása), amely miatt felelősségre kell vonni a vezetőt, bár az eredmény kedvező. Ebbe a kategóriába azonban aligha tartozhat egyéb döntés, mint az olyan, amellyel kapcsolatban bebizonyítható a vezető szándékossága vagy súlyos gondatlansága.

A vezetők esetében nem azért vitatkoznak az eredményért való felelősség elsődlegességéről, mert a felelősségi rendszernek más elv is lehetne a váza, hanem azért, mert egyfelől társadalmi igazságtalanság forrását látják benne, másfelől pedig mert az elv és annak hatása közé nem ritkán válaszfalat emel a gyakorlat következetlensége.

A társadalmi igazságtalanságot a közvélemény mindenekelőtt abban látja, hogy a beosztottnak — akár munkás, akár tisztviselő, vagy más alkalmazott — minden hibájáért felelnie kell, még akkor is, ha csak kisebb fokú gondatlanság terheli, a vezetőket azonban nem terheli ilyen felelősség.

Szabvány-példaként említik, hogy az elrontott munkadarabért a munkás kártérítésre köteles, a bérszámfejtésben elkövetett egyetlen hibás szorzás miatt előállott kárt is felróják a bérelszámolónak, de a százezres vagy milliós nagyságrendű kárral járó igazgatói tévedés következményeit az eredményes döntések elhárítják. Ehhez csatlakozik az az érvelés, hogy a munkás, a tisztviselő is száz és ezer helyes munkaműveletet végez, míg egyet elront, de mégsem mentesül ennek következményei alól. A példákkal érzékeltetett kép jogilag nem pontos, a jogi szabályozás és a jogalkalmazás korántsem ilyen merev, de ezzel e cikk keretében nem foglalkozhatunk. Be kell érnünk annak kiemelésével, hogy a felelősségi rendszer éppen akkor igazságos és akkor töltheti be társadalmi funkcióját, ha különböző jellegű munkát végzőkre különböző intézményeket foglal magában. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a döntés, mint elemzett információkon alapuló, több elképzelhető változat közötti választás, jóval nagyobb hibalehetőséget hordoz magában, mint végrehajtása. A vezetői döntéshez képest a kivitelezés, és különösen a végrehajtás sokféle részmozzanata rutinjellegű, a felelősség szempontjából tehát nem is vonható vele egy kalap alá.

Sokan azt is igazságtalanságnak tartják, hogy a vezetőknél az eseti felelősséget gyakran elbújtatják az eredményért való felelősség mögé, a nem vezetőknél viszont ez igen ritka. Képmutatás volna tagadni, hogy ez a torzulás valóban megvan közéletünkben, bár nem olyan mértékben, mint amilyennek egyes esetek felszínes általánosítása alapján gondolják. A hibás általánosításra főként az ad alkalmat, hogy a kisebb-nagyobb közösségek tudnak olyan vezetői visszaélésről, amelynek nem volna szabad megtorlatlanul maradnia, illetve amelynek esetében a felelősségrevonás mértéke aránytalanul enyhe, mert az eredményeire hivatkozás sikeresen kimentette vagy legalábbis mentette a vezetőt. (Például: egy gyárigazgató az üzem anyagából és annak munkásaival fűtőberendezést készíttet családi házában, s a gyárnak rezsiköltség nélkül az anyag öntköltségi árát és a munkások órabérét téríti meg; így kb. 7000 forintot takarít meg — ahhoz képest, ha vállalkozóval dolgoztatott volna —, de büntetése csak megrovás, s még a különbözet megfizetésére sem kötelezik. A szerintem is igen enyhe, sőt a kártérítés vonatkozásában még jogellenesnek is tartott fegyelmi határozat fő indoka: az igazgató évek óta jó hatásfokkal dolgozik.)

Ami végül az eredményért való felelősség elvének alkalmazása körüli következetlenséget illeti: ennek számos megnyilvánulási formájával találkozunk, s ezek többnyire a szubjektivitásban gyökeredznek. Olykor pl. türelmetlenség

Digitized by Google

észlelhető a vezetővel szemben; olyankor vonják felelősségre az eredmény elmaradásáért, amikor még nem is volt elegendő „kifutási ideje". Máskor viszont ez az idő nagyonis meghosszabbodik, s közben halmozódnak a hibák és a károk. Végül, de nem utolsósorban sokszor olyan hivatkozással marad el az eredménytelenségért való felelősségrevonás, hogy az eredményesség megítélésére nincsen objektív mérce. Ehhez — talán kissé nagyvonalú általánosítással — csak egy megjegyzést: az az irányító szerv, amely nem képes az értékelhetőség határáig megfogalmazni a neki alárendelt szervekkel szembeni követelményeket, a vezetésre való alkalmatlanságáról tesz tanúságot ezzel. Ennek a feladatnak a nehézségi foka különféle szervezetek és még inkább összetett szervezetrendszerek vonatkozásában eltérő. Lényegesen egyszerűbb ott, ahol a feladatok és az eredmények zöme számszerűsíthető és matematikai műveletekkel egybevethető, mint ott, ahol erre csak részben van mód. A teljesítmény értékelhetetlenségére való hivatkozás mögött azonban mindig ott rejtőzik a felelősségrevonás mellőzésének szándéka vagy az irányítás súlyos fogyatékossága.

Az eredményért való felelősség érvényesítése körüli következetlenség mind az elvnek a szabályozásba való átültetése, mind pedig a szabályok alkalmazása során észlelhető. Ehhez néhány illusztráció:

— Alkotmányunk szerint a miniszterek vezetik az államigazgatásnak a maguk feladatkörébe tartozó ágait, irányítják az alájuk rendelt szerveket, felelnek is e feladat ellátásáért csakúgy, mint intézkedéseikért és magatartásukért. Alkotmányunk — amely húsz esztendeje született meg — kimondotta, hogy a miniszterek felelősségrevonásának módját külön törvény szabályozza majd; ez azonban mindmáig nem született meg.

— A tanácsi vb-tisztségviselők leváltásának egyik lehetséges formája az, hogy a választók visszahívással megfosztják őket tanácstagságuktól; ennek következtében automatikusan elvesztik végrehajtó bizottsági tagságukat s vele együtt tisztségüket is. Két évtized alatt azonban alig volt precedens erre. Sokáig egyáltalán nem szabályozták a visszahívást, a jelenlegi rendezés pedig a választók által való visszahívásnak olyan lebonyolítási rendszerét írja elő, amellyel ez gyakorlatilag alig kivitelezhető. Ezért a végrehajtó bizottsági vezetők és persze az állampolgárok körében is csaknem egyöntetű az a nézet, hogy a végrehajtó bizottsági funkcionáriusok csak felülről buktathatók meg.

— A vezetők eredményért való felelősségének szankciórendszere nincs kellően kidolgozva. A már említett anyagi érdekeltségen túl ennek úgyszólván csak egyetlen eleme ismeretes: az áthelyezés. Sokfelől hangoztatott kifogás ezzel kapcsolatban az, hogy bizonyos szinten felül a sikertelen vezetőt egyik vezető pozícióból a másikba helyezik, olykor illetményének változatlanul hagyása mellett, vagy a korábbinál magasabb fizetéssel. Nem ismeretes azonban nálunk a vezetők diszkvalifikálásának intézménye, amely abban áll, hogy az alkalmatlannak bizonyult vezető hosszabb időn keresztül nem kerülhet vezető állásba. Ehhez hozzáfűzzük: ilyen következmény (a közügyektől bírói ítélettel való eltiltást kivéve) ahhoz a vezetői magatartáshoz sem fűződik, amely az eseti felelősség fogalmi körébe tartozik.

— Sem a széles közvélemény, sem a közvetlenül érintett közösségek körében (települések lakossága, gyári kollektíva, termelőszövetkezeti tagság stb.) nem mélyült el eléggé annak tudata, hogy a vezetők eseti felelősségükön túl speciális felelősséget is viselnek az eredményességért. Ez részben annak a következménye, hogy az eredménytelenség miatti felelősségrevonás aránylag ritka. Másrészt és jóval inkább arra a számlára írható, hogy sokszor mintegy misztifikálják a vezetők felelősségrevonását, mégpedig azzal a megfontolással,

Digitized by Google

hogy felelősségrevonásuk nyilvánosságra hozatala árt általában a vezetői tekintélynek is és az adott vezető tekintélyének is, főleg ha az illetőnek nem kell elhagynia a beosztását. Ebből ered az a szélesen elterjedt felfogás, hogy a vezető „szent és sérthetetlen", s hogy meddő dolog „alulról" bírálni őt, mert úgysem vonják felelősségre. A vezetői felelősség ködbe burkoltságának egyik terméke az is, hogy sem az érdekelt csoportok, sem a közvélemény nem tud különbséget tenni a vétkes vezetői magatartás és a nem kellően sikeres vezetői tevékenység között. Ha a vezetőnek távoznia kell, és nem nyilvánvaló, hogy előléptették őt, akkor a be nem avatottak megbélyegzőnek tartják ezt, s rendszerint vétkes magatartás miatt történő leváltást sejtenek. Ezt csak azzal lehet feloldani, ha a vezetők felelősségrevonása nyilvánosságot kap, olykor az eljárás folyamán, de legkésőbb ennek befejezése után. Csak így lehet a köztudatból kiiktatni azt, hogy pl. a nem sikeres vezetőt egyben vétkesnek is minősítsék, s felelősségrevonásához erkölcsi elmarasztalás is tapadjon.

Az eredményért való felelősség elvének előtérbe állításától azt remélhetjük, hogy a vezetőkben erősödik *a mulasztásért, a döntéstől való tartózkodásért érzett felelősség,* s nagyobb kezdeményezőkészséget igényelnek majd az alájuk rendelt vezetőktől és viszonylag önálló feladatkörrel felruházott munkatársaiktól. Minden valamelyest stabilizálódott szervezet képes arra, hogy hosszabb időn át is, pusztán rutinnal fenntartson bizonyos eredményességi színvonalat. Az új célok, a fokozott elvárások és a más hasonló szervezetek nagyobb eredményeinek a követése tudományosabb vezetői intuíciót, az új iránti érzéket, kezdeményezést kíván. Ennek a hiánya éppúgy érezteti káros hatását, mint a hibás döntések sorozata. A két jelenség között azonban mégis óriási különbség van. Egy döntés hibás volta általában utólag is felderíthető; hogy azonban milyen szerepe volt a döntéstől való tartózkodásnak a döntési sorozaton belül, az nehezebben derül ki. Törvényszerű tehát, hogy a mulasztásért való eseti felelősségrevonással (hacsak nem közvetlenül bizonyítható a kár, mint pl. üzemi baleset, új épület összedőlése, készletek megrongálódása stb. esetén) jóval szórványosabban találkozunk, mint a fogyatékos döntésekkel kapcsolatban. Az eredményért való felelősség azonban a mulasztásért való felelősséget is felöleli, mert a csekélyebb eredményben közrejátszik az a kiesés is, amelyet a mulasztások okoztak.

A szocialista demokráciának eszköze és egyben biztosítéka is a testületi vezetés. Jelentőségét és előnyeit nem kívánom ecsetelni. A felelősségi rendszer szempontjából azonban van egy olyan jellemzője, amelyet nem nevezünk ugyan hátránynak, mert szükségképpen vele jár, de, amellyel mint objektív adottsággal számolni kell. Ez pedig az, hogy a vezető testülettel szemben szinte lehetetlen eseti felelősségrevonást érvényesíteni. A vezető testületnek nincs sem büntetőjogi, sem fegyelmi felelőssége, mert mindkettő személyes magatartáshoz van kötve. (Kárfelelőssége nem elképzelhetetlen ugyan — a jog ismer is erre megoldásokat —, de a testületek anyagi felelősségének érvényesítése történelmi méretekben nézve is mindig fehér holló volt, s ma is az, nemcsak nálunk, hanem mindenütt.)

Ez a vezetői testület funkciójának terméke. A vezetés akkor testületi, ha a döntési jogosultság és persze a döntési kötelezettség is a testületre hárul. A testület nem is alkalmas más vezetői tevékenységre, mint döntés hozatalára. (Más lapra tartozik az, hogy a testület tagjai, vagy a belőlük alakult szűkebb testületek el tudnak végezni bizonyos végrehajtási-ellenőrzési feladatokat.)

Digitized by Google

A testület eseti felelőssége tehát lényegileg egyenlő a döntésért való felelősséggel. A testületi döntés szándékos hibásságával azonban csak elhanyagolható arányban kell számolnunk, a gondatlan testületi döntés esetében pedig felderíthetetlen, hogy milyen hányad szerint oszlik meg a felelősség a testület tagjai között. Nem marad más hátra, mint az, hogy a testületi felelősséget a döntések sorozatából előálló eredményhez mérjük, s ezzel eljutottunk a testület ún. eredményfelelősségéhez. Elérkeztünk egyben ahhoz a következtetéshez is, hogy az egyszemélyi vezetőknél *elsődleges* az eredményért való felelősség, a vezető testületeknél viszont *kizárólag* ez az elv teszi a felelősséget realizálhatóvá. A vezető testületekre tehát hatványozottan érvényes az a megállapítás, hogy nem vétkességük foka, hanem a nem kielégítő eredmény határozza meg felelősségüket. Minthogy azonban a testületek esetében sem alkalmazzuk következetesen az eredményért való felelősség elvét, gyakorlatilag az a helyzet, hogy a vezető testületek túlnyomó részének annak ellenére viszonylag magas a felelősségérzete, hogy sem a testületnek mint egésznek, sem pedig — ebben a minőségükben — egyes tagjainak nem kell tartaniuk felelősségrevonástól.

Ez a körülmény számos egymással ellentétes tendencia kialakulását hozta magával. Sok vezető iszonyodik a testületektől, mert — nem is alaptalanul — úgy érzik, hogy ezek döntései keresztezhetik az ő elképzeléseit, s ha felelősségrevonás történik, amúgyis neki kell helyt állnia. Ezért csak formálisan foglalkoztatja a testületi vezető szerveket, ha már egyáltalán kényteleń tudomásul venni ezek létezését vagy éppen maga megalakítani őket, mert felső rendelkezések — nem egyszer törvények — előírják ezt. Aligha tévedünk, ha ebben keressük az okát annak, hogy a tanácsok és a végrehajtó bizottságok nagy része nincs kellően foglalkoztatva. Más vezetők viszont — főleg, ha a vezető testületben rendszerint keresztül tudják vinni akaratukat — szívesen terjesztenek testület elé olyan ügyeket is, amelyben maguk határozhatnának; a testület jogi értelemben vett felelőtlensége ugyanis (amely nem tévesztendő össze a felelősségérzet hiányának erkölcsi fogalmával!) menedékül szolgál nekik az eseti felelősségrevonással szemben, sőt az eredményért való felelőssé tételükben is hivatkozhatnak a testület döntéseire.

Érdemes ezzel kapcsolatban kitérni arra, hogy a vezetők a testületi vezetésnél, vagyis a döntésre hivatott testületnél jobban szeretik a tanácsadó-véleményező testületeket, mert ha meg is kell hallgatniuk, illetve önként meghallgatják ezeket, a döntést maguk hozhatják meg. Ilyenkor persze a vezetés nem kollektív, hanem kollegiális, s ez az egyszemélyi vezetés egyik változata. A vezetői felelősség szempontjából az az értéke ennek, hogy a vezető keresztülbocsáthatja tervezett döntését az egymással összecsapó nézetek edző tüzén. Negatív járuléka viszont az, hogy a felelősségrevonáskor az egyszemélyi vezető felelősségét enyhítő mozzanat lehet az (s ez a lehetőség rendszerint nem is marad kiaknázatlan), hogy a döntésben vagy a döntési sorozatban a tanácsadó-véleményező testület is részes. Bizonyára ez is közrejátszik abban, hogy az egyszemélyi vezetők iparkodnak tekintélyes, befolyásos személyekből állítani össze az ilyen testületeket. Ezzel persze nem akarom azt állítani, hogy a tagok kiválasztásánál ez az elsődleges nézőpont, de mindenesetre ez az egyik közülük.

Árnyalati eltéréssel az előbbivel azonos jellegűnek foghatjuk fel mindazokat az egyéb módszereket is, amelyekkel szintén a felelősség megoszlását kívánják egyes vezetők elérni. Legelterjedtebb közülük az értekezletek összehívása minden számottevő döntés előtt. Nemcsak szellemes, de találó is az az aforizma, amely szerint a történetírók majdan bizonyára az ülések, a tárgyalások korának fogják nevezni korunkat. Ha ezeknek az értekezleteknek az a céljuk, hogy elősegítsék a teljesebb informálódást, több szervezeti egység összehangolt mű-

Digitized by Google

ködését, vagy felfogásbeli konfliktusokat tisztázzanak stb., akkor nem is emelhetünk ellenük kifogást. Az értékezletek jókora hányadát azonban csak azért szervezik, hogy jegyzőkönyv készüljön róluk, amelyet a döntésért való felelősségrevonás során elő lehet venni, mint okirati bizonyítékát annak, hogy a felelősségben mindazoknak osztozniuk kell, akik a megbeszélésen a tervezetet helyeselték, sőt azoknak is, akik nem támogatták ugyan, de nem is szólaltak fel ellene. Ugyanez a rendeltetése a döntési tervezet körözésének is, ami — szójátékot engedve meg magunknak — lényegileg nem egyéb, mint „nem szóbeli értékezlet". Az igazgatásban oly sűrűn észlelhető ügyiratvándorlás magyarázatát gyakorta nem hivatalszervezési hibákban, nem szándékos bürokratikus huza-vonában, hanem abban a törekvésben kell keresni, hogy a tervezet aláírása révén mindazok érdekeltekké legyenek téve a döntésben és vele együtt persze az esetleges felelősség elhárításában is, akiknek a neve úgy szerepel azon, mint akik a tervezettel egyetértettek, vagy legalábbis nem emeltek ellene kifogást. Az eredményért való felelősség elvének uralkodóvá válása persze nem feltétlenül hatékony gyógyszer ez ellen. Annyit azonban elvárhatunk tőle, hogy az eseti döntések meghozatalát kevésbé befolyásolja az eseti felelősségtől való félelem.

Befejezésül még két gondolatot kívánok felvázolni. Az egyik az, hogy itt csak a vezetőkre, illetve a vezető testületekre vonatkozóan vizsgáltam az eredményért való felelősség és az eseti felelősség viszonyát. Ez nem jelenti, hogy az eredményért való felelősség elve nem alkalmazható azokra, akik nincsenek vezető beosztásban. Amint megkíséreltem érzékeltetni, a nem vezető állásúaknál az eseti felelősségrevonás elve mellé másodlagosként csatlakoznia kell az eredményért való felelősség elvének. A felelősségi rendszer szempontjából ebben áll (pontosabban ebben kellene hogy álljon) a lényegbevágó különbség a vezetők és nem vezetők között. A probléma részletei természetesen kidolgozásra szorulnak, hiszen nem lehet egy kategóriába sorolni minden vezető, illetve minden nem vezető beosztású dolgozót. A hangsúly azonban nem is a részleteken van, hanem azon, hogy a felelősségi rendszer alapelvének megválasztása során világosan lássuk: a felelősség szempontjából alapvetően különbözik egymástól a két alapvető kategória.

A másik zárógondolat az, hogy az eredményfelelősség és az eseti felelősség elvéről a filozófiában, a pszichológiában, a szociológiában és persze számos jogtudományi ágban is hosszú múltra visszatekintő viták folytak és folynak. Szerénytelenség és naivitás volna azt hinni, hogy fejtegetéseim nem fognak ellenkezésre találni. Nem is ezt kívántam elérni velük, hanem azt, hogy a régi problémát a mai valóságra vetítsük, s hogy a lehetséges álláspontok közül amellett érveljek, amelyet jelenlegi viszonyaink között a leginkább előbbrevivőnek vélek.

Digitized by Google

JÓZSEF FARKAS:

Az alkotó értelmiség és a Tanácsköztársaság

A magyar szellemi munkások túlnyomó többsége örömmel fogadta a proletárdiktatúrát és minden oka megvan arra, hogy bízzék is benne" — állapította meg Magyar Lajos a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján a *Világ*ban.[1] „A kommunizmus, amelytől naív képzelődők azért féltek, mert a falanszter tömlöcét látták benne, meg fogja hozni az individuumok valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát" — így nyilatkozott Móricz Zsigmond is 1919 április derekán, a Somogy megyei termelőszövetkezeteket járva.[2] E megállapítások igazát fél század óta napvilágra került 1919-es dokumentumok, s kivált az utóbbi évtizedben közreadott forráspublikációk és visszaemlékezések sokasága építi bele nemzetünk köztudatába. Az ellenforradalom 25 esztendőn keresztül gyalázta, irtotta és próbálta meghamisítani a Tanácsköztársaság emlékét; így tagadta a magyar alkotó értelmiségnek a proletárforradalmat szolgáló tevékenységét, 1919 büszke és lázas tavaszának teremtő lendületét is. (Noha közvetlenül a proletárdiktatúra megdöntése után az ellenforradalom tollforgatói nem szüntek meg támadni a haladó magyar értelmiség színe-javát — írókat, művészeket, tudósokat, műszaki értelmiségieket —, amiért részt vállaltak a proletárforradalomban.) A felszabadulás negyed százada alatt megtörtént a bizonyítás: a jelzett publikációk, a nagyszámú adatok s a tények teljes feltárásával mindennemű rágalmazónak eleven cáfolatul szolgáltak.

A szellem emberének építő részvétele a Tanácsköztársaság törekvéseinek valóraváltásában már 1919-ben felvetette az alkotó értelmiség és a proletárforradalom viszonyának kérdését, s napjainkban is több irodalmi mű igyekszik megadni erre a maga sajátos feleletét. E probléma a Tanácsköztársaság létrejöttéért indított forradalmi harcban, de különösen a proletárdiktatúra napjaiban igen fontos, több ízben vitatott elméleti kérdés volt. E vita során olyan teoretikusok nyilatkoztak meg, mint Kun Béla, Lukács György és Révai József, olyan írók és művészek, mint Móricz Zsigmond, Illés Béla, Kassák Lajos, Uitz Béla és Juhász Gyula, olyan gazdasági és műszaki irányítók, mint Varga Jenő és Hevesi Gyula. Tanulságos tehát megvizsgálni, milyen történelmi körülmények, milyen objektív és szubjektív tényezők hozták létre a haladó magyar értelmiség lelkes csatlakozását a Tanácsköztársaság új világot teremtő társadalmi rendjéhez.

A szocialista forradalom elfogadásának és szolgálatának tényét egyrészt az magyarázza, hogy az első világháború rettenetes szenvedései látóvá tették a népeket, s az alkotó értelmiség mind nagyobb része jutott el annak a felismeréséig, mennyire megérett a pusztulásra az egész világrend, az embertelenítő háborúkat okozó imperialista kapitalizmus. Ady Endre változást sürgető forradalmi költészete a *Huszadik Század* körének, valamint a Galilei Kör fiataljainak radikális szellemiségű vitái, a *Népszava* évtizedes törekvése a haladó

1 Magyar Lajos: Az intelligencia az orosz Tanácsköztársaságban. — Világ, 1919, III. 23.
2 Móricz Zsigmond: Magyarországon nem hal éhen senki. — Pesti Hírlap, 1919, IV. 17.

Digitized by Google

polgári írókkal való alkotó kapcsolat kiépítésére, a *Nyugat* pacifista íróinak mind élesebb háborúellenes hangváltozása, *A Tett*, majd a *Ma* antimilitarista költőinek és művészeinek internacionalista összefogást hirdető fellépése, utóbb a forradalmi szocialisták Szabó Ervin által irányított aktív háborúellenes tevékenysége és a Gyárközi Bizottságban részt vevő műszaki értelmiségiek szervezett küzdelme mintegy összefüggő folyamatként jelezték a történelem készülődését a nagy fordulatra, s készítették elő a talajt, a lelkeket a forradalmi változások befogadására.

A háborúból kiábrándult és vele mindinkább szembeforduló erők, közöttük az alkotó értelmiség gondolkodásának forradalmasodását nagymértékben siettette az 1917 februári, majd októberi orosz forradalom, s a nyomukban hazánkban is bekövetkező forradalmi erjedés. A béke igénye mindinkább egy új, igazságos világrend igényével együtt jelentkezett; mind jobban erősödött a népek szívében egy „új hit", egy „új emberű új világ" kiküzdésének vágya. Mint Juhász Gyula a Tanácsköztársaság első napjaiban „az új társadalmi hit" tartalmát tömören megfogalmazta: „Ennek az új társadalmi hitnek lényege a tudat, hogy a kapitalista társadalom bűnei miatt az egész világon halálra ítéltetett és hogy egyedül a proletariátus teremthet új világot, jobbat, mint a régi, mert igazabbat!"[3]

Erőteljesen hozzájárult az alkotó értelmiség pozitív magatartásának kialakításához az 1918 őszétől mindinkább előtérbe kerülő nemzeti kérdés problémája, a „magyar tragédia" felszámolásának igénye is. Ismeretes, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom elsősorban mint „békeforradalom" érkezett hozzánk, továbbá egy igazságos új világrendet hirdető igéivel volt hatással a magyar közvéleményre. Emellett azonban a lenini békeprogram, az annexiómentes béke követelése is nagy hatást tett nálunk, már 1917 októberében. Az 1918 őszén bekövetkezett polgári forradalom után, amikor nagy súllyal került előtérbe, milyen helyet foglalhat el a haladás útját ismét meglelt magyar nép az átalakuló Európában, az „őszirózsás forradalom" tehetetlensége láttán az alkotó értelmiség előtt is mind reálisabban vetődött fel kivezető útként a magyar és nemzetközi proletariátus, mindenekelőtt Szovjet-Oroszország szövetségének a lehetősége, amely külpolitikai síkon, az antant imperialista törekvéseivel szemben is pozitív megoldást tud hozni a magyarság számára. A Tanácsköztársaság győzelme tehát felfrissítő vért vitt a nemzet szerteágazó ereibe, amikor az új társadalmi rend megteremtésével a proletariátus nemzetközi összefogásának, Szovjet-Oroszország katonai szövetségének a lehetőségét is megteremtette, s ezzel az egyetlen olyan erőnek mutatkozott, amely vállalni tudja a nemzeti érdekek védelmét, az antanthatalmak követeléseivel szemben.

Ebben az eszmélési folyamatban már az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején igen fontos szerepet játszottak a kommunistáknak és más baloldali ideológiák képviselőinek olyan okfejtő írásai, amelyek az értelmiség és a szocialista forradalom viszonyának, illetőleg a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének kérdéseit tárgyalva, több oldalról is bizonyították, hogy az orosz értelmiség és az orosz proletárforradalom ellentétele, nem a szocialista forradalom szükségszerű velejárója, hanem az orosz értelmiség zömének forradalomellenes magatartásának a következménye. Ezt a felfogást — amely sok esetben a „Wilson, vagy Lenin?" dilemmájaként jelentkezett — számosan megfogalmazták, Biró Lajostól Juhász Gyuláig, Kassák Lajostól a kommunista publicisztika művelőiig. Az a körül-

[3] Juhász Gyula: Forradalmi Kis Káté. — Délmagyarország, 1919, III. 25.

Digitized by Google

mény tehát, hogy a Tanácsköztársaság vérontás nélkül győzött, kedvezően járult a magyar alkotó értelmiség és a proletárforradalom kapcsolatának pozitív alakulásához. Lenin világította meg, mekkora „erkölcsi győzelmet" jelentett Szovjet-Oroszország számára, hogy Magyarországon vérontás nélkül győzött a proletárforradalom. Még nagyobb erkölcsi győzelmet jelentett ez az ország színe előtt a magyar kommunisták számára, akik köré nemrég még vértengert festettek a burzsoá sajtó hírverései. Biró Lajos fogalmazta meg az új világrendet köszöntő vezércikkében azt, hogy a polgári értelmiség számára milyen „öröm volt, hogy a proletárdiktatúra itt egyetlen csepp vér kiontása nélkül született meg".[4] *Pogány József*, párhuzamot vonva az orosz és a magyar proletárforradalom létrejöttének történelmi körülményei között, szintén kiemeli a Tanácsköztársaság békés győzelmét, és egyik igen fontos különbségként említi, hogy Oroszországban a proletariátust „hátba támadta az intelligencia", de „Magyarországon effajta ellenállásnak nyoma sincs. A termeléshez, az oktatáshoz és az igazgatáshoz szükséges mérnöki, tanítói és hivatalnoki munkaerő a helyén maradt, és a proletárság hatalma és akarata alá helyezte magát."[5]

Nagymértékben előmozdította az alkotó értelmiség progresszív magatartását a Tanácsköztársaság kulturális programja is, amely szemléletesen bizonyította, hogy a proletariátus forradalma nem semmisíti meg a szellemi értékeket, ellenkezőleg: a nemzeti kultúra felvirágzását segíti elő. A proletárhatalom művelődési politikája az ország társadalmi berendezkedésének, gazdasági és politikai arculatának gyökeres átalakításával egyidőben magának az emberi létnek az átformálását, az osztálytársadalmakban eltorzult emberi lélek *belső* felszabadítását is feladatának vallotta, hogy „évszázadok múlasztásait és a néplélekkel szemben elkövetett vétkeit pótolja és helyrehozza". Ez természetesen együttjárt a volt kizsákmányoló osztályok kulturális monopóliumának a felszámolásával, ám ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy semmi veszendőbe ne menjen az emberiség addig felhalmozott kulturális értékei közül, ellenkezőleg — Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos szavai szerint — „minden igazi értéket mentsen át a múltból a jelen és jövő számára, és minden igazi értéket állítson a proletariátus ügyének szolgálatába, mert a proletariátus ügye: egy a kultúra ügyével".[6]

E művelődési politika feloldotta a kultúra és a szocializmus régi dilemmáját, amely már Heine óta vissza-visszatérő probléma volt az alkotó értelmiség körében. Ady Endre egy évtizeddel a szocialista forradalom előtt áldilemmának tartotta ezt, s a kultúra felemelését is a munkásosztály küzdelmeitől várta: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, Éhe a Szépnek hajt titeket" — írta a proletariátusról. Általában azonban még a progresszív értelmiség olyan személyiségei is féltették a kultúrát a proletariátus forradalmától, akik különben rokonszenveztek küzdelmeivel, mint például Kaffka Margit vagy Juhász Gyula. Most kitűnt, hogy a Tanácsköztársaság a haladó értemiség olyan radikális követeléseit is igyekezett teljesíteni, amelyeket az 1918-as polgári demokratikus forradalom művelődéspolitikája képtelen volt megvalósítani. Ilyen volt például a Galilei Kör által beterjesztett művelődéspolitikai reformtervezet, vagy a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének a népoktatás átszervezését célzó programja; ilyenek voltak az egyházi iskolák államosítását és az egyetemi oktatás gyökeres átalakítását követelő javaslatok, a művészeti élet

[4] Biró Lajos: Az új út. — Világ, 1919, III. 23.
[5] Pogány József: Nekünk könnyebb. — Népszava, 1919, IV. 13.
[6] Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos nyilatkozata. — Fáklya, 1919, IV. 20.

Digitized by Google

irányítására vonatkozó kezdeményezések is, amelyek a polgári demokratikus forradalom talaján szintén megvalósíthatatlannak bizonyultak. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája magába olvasztotta e progresszív követeléseket és elképzeléseket, s nemcsak hogy feloldotta ezzel a kultúra féltésének érzetét, de az értelmiség nagy többsége — tanítók, mérnökök, írók, tudósok, művészek — e program alapján részt is vállalt a Tanácsköztársaság művelődési politikájának megvalósításában. Móricz Zsigmond 1919 tavaszán, a burzsoá és a kommunista világfelfogást szembeállító írásában, máig is érvényes magyarázatát adta annak, hogy mi állította az alkotó értelmiséget a Tanácsköztársaság mellé: „Ha művész vagy, nem kell emberi hiúságok előtt megnyomorodnod; ha tudós vagy, nem kell a kenyérharc sekélyességében vergődnöd; ha munkás vagy, nem kell a kizsákmányolás géprészévé válnod. Bármi vagy, követheted életed belső parancsát: ember lehetsz..."[7]

A Tanácsköztársaság létrejöttének ezek a kedvező körülményei, valamint az emberiség eddig létrehozott kulturális értékeit átvállaló és a nép felemelését célzó művelődési politikája következtében megvalósulásnak indult Marxnak az a régi álma, amely az emberiség megváltását „a gondolkozó emberiség és a szenvedő emberiség szövetségétől" várta. A magyar proletárforradalom szélesre tárta kapuit az alkotó értelmiség előtt. Az egyetemi és felsőoktatási intézmények reformja során katedrához jutottak az úri Magyarország által mellőzött tudósok; így került ekkor az egyetem bölcsészkarára tanárként — többek között — Babits Mihály, Bolgár Elek, Király György, Révay József, Szabó Zoltán, Szekfű Gyula, Vadász Elemér és Varjas Sándor, orvosi karára Ferenczi Sándor, Hári Pál és Pólya Jenő, a Műegyetemre Éber László, Kozma Lajos és Lessner Manó, a tanárképző főiskolára pedig Benedek Marcell és Turóczi-Trostler József. Az új, szocialista tendenciájú irodalom és művészet kibontakozását a proletárdiktatúra állama nagyarányú erkölcsi és anyagi támogatással, a haladó írók és művészek szocialista nevelését célzó művészetpolitika kialakításával is igyekezett elősegíteni. A Közoktatásügyi Népbiztosság által létrehívott művészeti irányító szervekben helyet kaptak az irodalmi és művészi élet különböző irányzatokat képviselő kiválóságai, így többek között Babits Mihály, Barta Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Balázs Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő az irodalmi, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Reinitz Béla a zenei, Ferenczy Béni, Pór Bertalan, Uitz Béla és Vedres Márk a képzőművészeti, Beregi Oszkár, Hegedűs Gyula, Odry Árpád és Rátkai Márton a színészi vezető szerv élén.

Az alkotó értelmiség aktivitására jellemző, hogy neves írók vállalták a színházakban akkor szokássá vált, népnevelési célú ismertető előadások tartását. Ilyen előadásokat tartott — a többi között — Gábor Andor, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Molnár Ferenc, Komját Aladár, Barta Lajos, Peterdi Andor és Révész Béla. Szegeden Juhász Gyula szervezte a munkások ismeretterjesztő előadásait és Móra Ferenccel együtt csaknem naponta tartott itt előadást. Több író és művész — Balázs Béla, Gábor Andor, Kassák Lajos, Kernstok Károly, Komját Aladár, Reinitz Béla, Révai József, Lengyel József, Uitz Béla, Illés Béla stb. — vett részt a Tanácsköztársaság különböző kulturális szerveinek irányító munkájában is. És hosszan sorolhatnánk a Tanácsköztársaság céljait szolgáló alkotásokat, az új világrend igézetében született szép költői vallomásokat, a régi rend hitványságát osztályharcos indulattal leleplező karcolatokat és novellákat, az épülő új világ

[7] Móricz Zsigmond: Tőke. — Pesti Futár, 1919, IV. 4.

Digitized by Google

igazát hirdető riportokat (mint például Móricz Zsigmond somogyi írásait), a proletárhaza önvédelmi harcára buzdító költeményeket és plakátokat — a tudatos feladatvállalás megannyi maradandó emlékét.

Megtévesztő túlzás volna természetesen, ha e momentumokból azt akarnánk kiolvasni, hogy az értelmiség valamiféle egységes, marxista ideológia alapján állott, s tudatosan azonosította magát a proletárdiktatúra összes céljaival. Ilyen tudatos állásfoglalás csak azoknál az értelmiségieknél alakult ki, akiknek a szemléletében erős szociális érzékenység párosult humanizmusukkal, és akik most, megismerkedve a marxizmus igazságaival, képesek voltak a tudatos szocialista világnézet szintjére emelni haladó gondolataikat. A polgári radikalizmus oldaláról érkező Barta Lajos például így ír 1919 május elején: „A kapitalista rend a világháborúban önmagát szétrobbantott keretéből, most születik az új korszak, az új világforma. De mi, akik élő emberek vagyunk, s nem érhetjük be a fejlődés szemléletével, nekünk az új kort meg kell teremtenünk... Nem nézhetjük a történelmi távlat csúcsáról a dolgok folyását. Nekünk gondolattal, tettel, akarattal, a vér, az idegek tüzével és cselekvőképességével bele kell magunkat vetni a küzdelembe."[8]

Az értelmiség más rétegeinél a Tanácsköztársaság melletti megnyilatkozás nem mindig volt egyértelmű, fenntartás nélküli elfogadása az új társadalmi rendnek. Számosan a proletárforradalmat elfogadó sajátos indítékaik oldaláról szemlélték a forradalom eseményeit, s ez természetes is. Többeket elsősorban a nemzeti érzés, a Tanácsköztársaság függetlenségi küzdelme állított érzelmileg az új társadalmi rend mellé. Másokat a szociális igazság áhított világának vérontás nélküli megvalósítása, megint másokat pedig háborúellenes szenvedélyükből fakadó humanizmusuk, amely az imperialista háborúért felelős tőkés rendszer elítéléséhez vezetett. Számosan voltak, akik egy mind jobban kiszélesülő világforradalom kezdeti megnyilvánulásának ítélték meg a magyar proletárforradalmat, olyan hatalmas és világot megrengető nemzetközi méretű küzdelemnek, amely által az emberiség „megváltódik" a véres háború okozta erkölcsi süllyedés terhétől. E különböző értelmiségi rétegek és csoportok más-más indítékból és elsősorban érzelmileg fogadták el a szocializmus tanításait, egy jobb világot ígérő célkitűzéseit. A szocializmus tudományos világnézete azonban még kevéssé volt és lehetett is ismert az alkotó értelmiség szélesebb rétegei előtt — legfeljebb néhány sebtében kinyomtatott, a marxista tanításokat ismertető brosúrát ismerhettek meg Marx és Lenin írásaiból vagy Kun Béla cikkeiből, beszédeiből.

Mindebből következett, hogy eszmei-politikai tartalmát tekintve a tudatformák széles skáláján helyezkedett el az alkotó értelmiség egyes rétegeinek magatartása. Sokan a társadalmi-politikai célok teljes végiggondolása nélkül, egyszerűen mint az alkotás értékét megbecsülő, munkájukban örömöt lelő emberek szolgálták a szocializmus építését. Mások a történelmi haladás irányával együttérezve, több kisebb-nagyobb részletkérdésben azonban töprengve, fenntartásokat hangoztatva, tépelődve szolgálták az új rendet, amelynek megszilárdításától és gyors felépítésétől várták problémáik megoldódását is.

Ennek az összetett helyzetnek szinte természetes velejárója lett az, hogy amikor az osztályharc egyre jobban kiélesedett és a proletárhatalom arra kényszerült, hogy forradalmi erőszakot alkalmazzon a burzsoázia ellenállásának, a nyílt ellenforradalmi kísérleteknek a letörésére, a haladó értelmiségiek egy része értetlenül állt ez előtt és visszahúzódott — elsősorban azok, akik

[8] Barta Lajos: Lehin tanít. — Fáklya, 1919. V. 4.

Digitized by Google

pacifista szemléletük révén sodródtak a Tanácsköztársaság igenléséig. Más értelmiségi rétegek a fronthelyzet vészjósló alakulása következtében torpantak meg, s nem utolsósorban a remélt világforradalom elmaradása következtében is, látva, hogy Szovjet-Oroszország — amely akkor maga is élethalálharcot vívott a maga fennmaradásáért — katonailag nem képes megadni a remélt segítséget a Magyar Tanácsköztársaságnak. Mindez a megtorpanás vagy eltávolodás azonban csak átmeneti jelenségként lett volna értékelhető az alkotó értelmiség és a proletárforradalom viszonylatában, ha a Tanácsköztársaság tartósan fennmarad.

Éppen a Tanácsköztársaság melletti értelmiségi állásfoglalások e bizonyos fokú belső bonyolultsága élezte ki elméletileg is a proletárforradalom és az értelmiség viszonyulásának kérdését. Az alkotó értelmiség és a forradalom, a szellemi munkások és a szocializmus viszonyának problémáját már az 1918-as polgári demokratikus forradalom napjaiban is felvetették. Ekkor elsősorban az a kérdés került előtérbe, hogy van-e szükség az alkotó értelmiség tevékenységére. Ezt a kérdést a kommunista és más baloldali gondolkodók mindenekelőtt azért vetették fel, mert meg akarták nyerni az értelmiség azon rétegeit, amelyek a szocializmusban valamilyen módon a szellemi és fizikai munka nivellálását vélték látni. Kassák Lajos és Illés Béla erre vonatkozó, ismert fejtegetései szintén az értelmiség e körének a megnyerését célozták. Már az ő írásaikban felmerült a szellemi munka kétféle értékelése, gazdasági és erkölcsi értékének különbözősége a kapitalista termelési rend viszonyai között. Lukács György e kérdésekkel kapcsolatban már a szellemi *vezetés* problémáját is felveti, s rámutat, hogy a „szellemi munkások" nem alkotnak egységes osztályt, hanem rétegeik szerint valamelyik alapvető társadalmi osztályhoz tartoznak. A forradalmi mozgalomban és a proletárdiktatúrában a proletár osztályöntudat megtestesítőinek kezében kell lennie a vezetésnek. Mert „ez a világtörténelmi hivatást fölismerő öntudat van egyedül hivatva arra, hogy a társadalom szellemi vezetője legyen".[9]

A Tanácsköztársaság idején még nagyobb súllyal vetődött fel ez a kérdéskomplexum. Kun Béla a tanítók előadóképző tanfolyamán tartott beszédében — e kérdés több oldalát vizsgálva — szólott az értelmiség tevékenységének fontosságáról a szocialista társadalom kiépítése során. Egyrészt kifejtette, hogy szemben a kapitalista társadalommal, amely képtelen volt megszüntetni az ellentmondást a szellemi munka gazdasági és erkölcsi értéke között, a szocialista társadalom fokozatosan egymást megközelítő szintre kell hogy emelje az értelmiség alkotó tevékenységének gazdasági és etikai, morális értékét. Másrészt kitért az értelmiségiek és a fizikai munkások közötti ellentétre, amely — megítélése szerint — az értelmiségnek abból az igényéből fakad, hogy a szellemi munka magasabb kvalitása jogán magának követeli a vezető szerepet a szocialista társadalomban. Kun Béla rámutatott, hogy „a szellemi vezető nem lehet egy külön réteg, nem lehet egy külön osztály, a szellemi vezető a proletárságnak az osztálytudata", s ennek a kifejezői kell hogy elfoglalják a társadalom vezető posztjait. „Minden szellemi munkás azon igyekezzék, hogy minél klasszikusabb, minél teljesebb kifejezőjévé váljék ennek a proletár osztálytudatnak, minél áldozatkészebb, minél harcosabb tagjai legyenek ennek a proletárállamnak és sohse arra törekedjenek, hogy bárki felett

[9] Lukács György: A szellemi vezetés kérdése és a „szellemi munkások". — Internationale, 1919, III. 5.

Digitized by Google

állónak lássanak, hanem mindig arra, hogy maguk közül valónak tekintsék őket a munkások."[10]

Hasonló szellemben foglalt állást Kun Béla az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetségének értekezletén is, 1919 májusában, amikor kifejtette, hogy a szellemi munka értékelésének kérdését külön kell választani a proletariátus osztályharca szellemi vezetésének kérdésétől. Biztosította a műszaki értelmiséget, hogy a proletariátus nagyra becsüli alkotó tevékenységét és azt a proletárdiktatúra állama honorálni fogja. Az osztályharc vezetésére azonban nem az értelmiség, mint olyan, hanem a proletárosztálytudat képviselői vannak hivatva. De azt is kifejtette, hogy „A proletár osztályöntudat mint szellemi vezető mindenesetre garancia arra, hogy a szellemi munka, a mérnök munkája a proletariátus diktatúrájában és a szocializmusban egyaránt értékeltetni fog".[11]

Lényegében az értelmiség és a szocializmus viszonyának problémája került előtérbe a Révai József *Tiszta proletárpolitikát!* című cikke körül kialakult sajtóvitában is. Révai írása, amely a *Vörös Ujság*ban jelent meg, s amely tiltakozott a kapitalista elemeknek a szakszervezetekbe való betódulása ellen, a forradalom irányításának proletár osztálytartalmát akarta biztosítani a burzsoá és kispolgári befolyás veszélyével szemben. Mégis, a cikke nyomán kialakult vitában — mint Hevesi Gyula megállapítja visszaemlékezésében — bizonyos fokú értelmiségellenes hangulat keletkezett az üzemekben. Varga Jenő a *Vörös Ujság* egy későbbi számában, a műszaki értelmiségnek a termelésben elfoglalt fontos helyét kiemelve, „a szellemi munkások és testi munkások" kölcsönös megértésének szükségességét hangoztatta: „Hogy Magyarországon a proletariátus a termelést elég könnyen, minden nagyobb zökkenő nélkül át tudta venni a tőkések kezéből, ennek az a magyarázata, hogy a szellemi munkások egy része őszinte lelkesedéssel, nagy tömege pedig minden ellenkezés nélkül állt a proletárdiktatúra szolgálatába."[12]

E kérdéskörhöz kapcsolódik az a vita is, amely az alkotó értelmiség egyes csoportjainak azon állásfoglalása körül alakult ki, mely szerint a szakszervezethez való csatlakozásuk egyben a párthoz való csatlakozás is. Ilyen megnyilatkozások elsősorban az újságírók és az írók szervezeteiben hangzottak el: e szervezetek szinte testületileg kívántak belépni a pártba, és gyűlésükön ki is mondották „a Magyarországi Szocialista Párthoz való csatlakozásukat". Kun Béla vitába szállt ezzel a felfogással és rávilágított, hogy „a szocialista ideált, a szocialista meggyőződést nem lehet úgy kiosztani, mintha a ruházati bizottság osztaná a ruhát, ha lenne. Nem lehet egyes tesületeket felruházni szocialista világnézettel." Ugyanakkor Kun Béla hangsúlyozottan elutasította azt a felfogást is, mintha az írók vagy újságírók „karrier szempontjából szervezkedtek volna, hanem, mert a mostani társadalomba csak szervezetten lehet beilleszkedni".[13]

Az elvi kérdések tisztázását szolgáló viták biztosították a szocialista eszmeiség érvényesülését a Tanácsköztársaság politikai és művelődéspolitikai irányító munkájában, s ugyanakkor az alkotó értelmiségnek is lehetőséget adtak arra, hogy véleményüket nyíltan kifejtsék. Ilyen vita alakult ki például Biró Lajos és Kun Béla között az írói szervezetek és a politikai aktivitás kapcsolatáról, Kassák Lajos és Kun Béla között az „aktivista" művészek és a proletárforradalom viszonyának kérdéséről, vagy Göndör Ferenc és Révai József kö-

[10] A proletárdiktatúra és a tanítóság. Kun Béla előadása a tanítók előadóképző tanfolyamán. — Budapest. 1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása.
[11] Idézi Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. — Budapest, 1965., 249. old.
[12] Varga Jenő: Munkások és tisztviselők. — Vörös Újság, 1919, V. 23.
[13] Közli: A magyar munkásmozgalom válogatott dokumentumai. 6/A. — Budapest 1959. 477—478. old.

Digitized by Google

zött a Tanácsköztársaság irodalompolitikájának alapelveiről. Lukács György egy vita során fogalmazta meg a Közoktatásügyi Népbiztosság máig is helyesnek mondható irodalompolitikáját. Ha figyelembe vesszük a Tanácsköztársaság igen rövid, alig négy és félhónapos fennállása alatt létrehozott (és megkezdett!) alkotások jelentékeny számát és magas eszmei színvonalát, s azokat az elméleti vitákat, amelyek során a szocialista kultúra és művészet legfontosabb, sok esetben máig aktuális kérdései kerültek napirendre, akkor méltán állíthatjuk, hogy — az adott lehetőségeken belül — a Tanácsköztársaság politikai vezetése megteremtette a szellemi alkotómunka kedvező feltételeit. Bizalmat tanúsított az alkotó értelmiség iránt, becsülte a tehetségben rejlő teremtőerőt, s az élet minden területén kereste azokat az eszközöket és módozatokat, amelyek által a szocializmus magasabb, mert tudatosan „másokért élő" humanizmusával telítődhetett meg az alkotószándékban rejtőző humánum.

És ez a legfontosabb tanulság fél évszázad után is: akkor teljesedhetik ki a legigazabban a szocializmus és az alkotó értelmiség teremtő, elvi alapokon nyugvó kapcsolata, ha a kultúra fénye és a kölcsönös bizalom melege hatja át ezt, az egész nép javára.

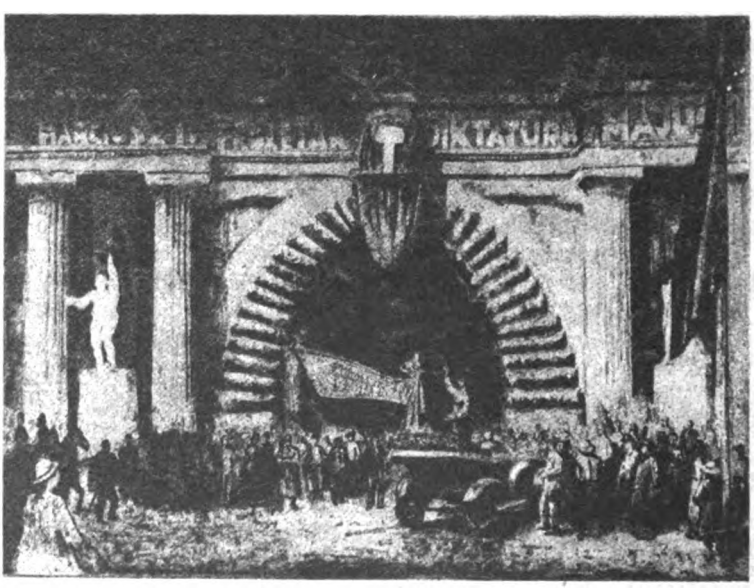

Imre István: 1919. május 1.

Digitized by Google

Csalog Judit

Gondolatok a tekintélyről

Tizenkét évvel ezelőtt osztályfőnöknőm bosszankodva jegyezte meg egyik óráján, hogy a József Attila moziban rossz a hangszóró, kellemetlenül eltorzítja a szinkronizált filmek szövegét.

Tizenkét év telt el, eközben magam is tanár lettem, de férjem, hozzátartozóim, tanítványaim csodálkozására ma is lehetőleg nagy ívben elkerülöm a József Attila mozi környékét. Csak a minap ébredtem rá erre — s mindjárt az okára is —, az illető mozi nézőterén, az előadás szünetében, melyet betöltött a harsány beat-zene.

A mozi hangerősítő berendezése kitűnően működik. Tizenkét év alatt bizonyára nem is egyszer javították, cserélték.

Ilyen a tanári tekintély hatalma.

Osztályfőnökömet, akinek ezt a reális alapjait évekkel túlélő előítéletemet köszönhetem, sohasem tiszteltem vagy szerettem látványos módon. Nem írtam neki karácsonyi üdvözlőlapokat, nem kerestem fel lépten-nyomon problémáimmal, sőt jobban fukarkodtam ragaszkodásom megnyilvánulásaival, mint ahogy illő lett volna. Nem — akkoriban még nem volt divat az ifjúság körében az érzelmek szemérmes rejtegetése, inkább a vérmes szentimentalizmus jellemezte nemzedékünket. Nekünk elveink voltak. Elvből óvakodtam a tekintélytisztelet látszatától is.

Természetesen nemcsak a József Attila mozit kerültem osztályfőnököm hatására. És nemcsak én voltam ezzel így. Olvasmányaimon, szokásaimon, mondatszerkesztésemen, szóhasználatomon furcsa kis nyomokat hagyott, sőt pályaválasztásomat is befolyásolta példájának csendes varázsa. Egykori osztálytársnőm tanítási óráin néha megmosolyogtatóan ismerős gesztusokkal, fordulatokkal, szószerkezetekkel találkozom: letagadhatatlan jeleivel a közös kiindulópontnak.

Osztályfőnöknőm tíz évvel volt idősebb nálam. Mindjárt az első héten siettem kijelenteni: senkit sem tisztelek csupán azért, mert tíz évvel korábban született, mint én. Emlékszem, milyen figyelmesen, barátságosan nézegetett meg. Haragudni sem oka, sem kedve nem volt, mert tekintélye valóban nem pusztán a tíz év korkülönbségen alapult. Mégcsak nem is a tanári diplomán.

E történet személyes jellegűnek látszik, de azért van benne tipikus elem. Tanár vagyok, s mint ilyen, sűrűn tapasztalom, hogy pusztán a diploma vagy a korkülönbség legfeljebb látszattiszteletet gerjeszt a fiatalokban. A legkülönbekben még ezt sem.

Tanítványaim nemigen különböznek tőlem e tekintetben: tiszteletük tárgyát már ők sem mechanikus módon azonosítják a „fölöttes" fogalmával. És e tekin-

Digitized by Google

tély hatásának, a külső-belső jegyek utánzásának látszólag szeszélyes és kiszámíthatatlan módja sem sokban tér el a mienktől.

Ám mindenki számára, akiben a céltudatos tevékenység igénye él, vajmi hasznavehetetlen és kétesértékű a tekintély és a személyes hatás minden irracionális színezetű leírása és meghatározása. Tudnunk kell — vagy kellene — mi hát a tekintély, mivel ébreszthető, hogyan hat, s mi szükség van rá. Annál is inkább, mert magában a fogalomban is van valami, ami ellentmondásra ingerel.

Makarenko így ír: „... maga a tekintély fogalma éppen abban áll, hogy nincs szüksége bizonyítékokra, hanem a gyermek elfogadja, mint az idősebb kétségtelen jogát, erejét és értékét, amely a gyermek szeme előtt is nyilvánvaló". (Válogatott pedagógiai tanulmányok. Új Magyar Könyvkiadó, 1949. 263. old.)

Nos, lehet kétely és fenntartás nélkül egyetérteni ezzel, mondván, hogy a szocialista, nem pedig anarchista pedagógia ma sem vetheti el a tekintély elvét, hiszen ezzel magának a nevelésnek létjogosultságát vonná kétségbe. Márpedig ki más lehet a tekintély hordozója, mint a dolgozó társadalom képviselője: a felnőtt?

De lehetséges és indokolt egy olyan reakció is, mely fennakad a „kétségtelen" szó gyanús hangzásán. A kétség hiánya a XX. században kínosan emlékeztet a gondolkodás, a szellemi önállóság, a tényekből kiinduló ítéletalkotás lebecsülésére, a középkorra, s ennek „modern" változataira, melyeket annyi történelmi tapasztalat hatására utasítunk vissza. Hát még e különös mellékmondat: „nincs szüksége bizonyítékokra". Elgondolkoztató, hiszen nevelésünk, materialista világnézetünkből fakadó elveink nem rokonszenveznek túlzottan semmi olyasmivel, amit a tudomány és a tapasztalat nem bizonyít.

A tekintély problémája jóval több, mint pedagógiai kérdés. Nem korlátozható a felnőttek és fiatalok kapcsolatára, hiszen minden társadalmi alá- és fölérendeltségnek, a vezetők és vezetettek viszonyának értelmezése kapcsolatos a tekintély értelmezésével.

Van azonban a leszűkítő keveset markolásnak néhány jelentős előnye. Az iskolai közösség kicsi, de teljesértékű sejtje a társadalomnak, s ennek fő mozgásiránya, tendenciái jól kinagyíthatóan, jellemzően és élénken tükröződnek benne. Ráadásul a személyes kapcsolatok és konfliktusok fokozott elevensége folytán arra is alkalmas, hogy az emberi reakciók, a személyiség oldaláról is közeledhessünk a problémához.

A tekintély elleni tiltakozás jellegzetesen racionalista attitűdként, forradalmi osztályok, elsősorban a feltörekvő polgárság ideológiájaként vonult be az emberiség történetébe. Nyomatékos, program- és hitvallásszerű formában a felvilágosodás gondolatkörének jellemző része. Mint egyéni állapot pedig az egyedi fejlődésnek bizonyos élettanilag forradalmi, nagyjából az értelmi erők ugrásszerű fejlődésével egybeeső szakaszát jellemzi elsősorban.

E lázadás már a felvilágosodás idején is hajlamos volt paradox ellentmondásokra, például arra, hogy — éppen a gondolkodás védelmének haladó törekvésével együtt — szembefordúljon a civilizációval.

Anélkül, hogy a tekintély fogalmának történetiségét figyelmen kívül hagynám, megállapítható, hogy a gondolkodás útjának, módszerének oldaláról nézve a tekintélyellenesség abból a gyökérből fakad, amelyből a közvetlen, tapasz-

Digitized by Google

talati valóságból kiinduló gondolkodás igénye általában. Szembeszegül minden előlegezett világmagyarázattal, mely a valóság konkrét jelenségeit, az egyéni élményt egy eleve adott tétel illusztrációjává csonkítaná, a világból csak annyit és úgy engedve látni, amennyit és ahogy egy szilklaszilárd, befejezett teória engedélyezi. Szemben áll az egyoldalúan deduktív gondolkodásmóddal, szemben a dogmatizmussal, és szemben a zárt és merev társadalmi hierarchiával, a metafizikus, statikus világképpel. Ennyiben, mint ideológia, haladó hagyomány, mint emberi magatartás, előremutató, forradalmi igényű, humanista. Hogy azonban korunkban problematikusak a konzekvenciái, arra gyakorlati konfliktusok és elméleti ellentmondások vetnek fényt.

A tekintély elleni következetes lázadás — mely nem azonos a tanári tekintély ellen hadakozó fiatalok magatartásával — természetszerűen szemben áll a hagyománnyal, melyet a tekintély képvisel (s mely szintén nem azonos egyszerűen a tantestülettel vagy az idősebb generációval). A gondolkodás módszerének szemszögéből: tiszta indukció, azaz csak az egyedi-konkrét tényekből lehetőleg személyesen alkotott absztrakciók érvényességének elfogadása. Az objektivitás kérdéséről nem is beszélve, nyilvánvaló, hogy az ilyen egyoldalú ismeretszerzés nem elég a valóság megismeréséhez, hogy az egyén az emberiség felhalmozott ismereteinek, a kollektív tudáskincs kész anyagának átvétele nélkül nem léphet túl az ismeretek primitíven szűk körén. (Jean-Jaques Rousseau következetes volt, mondván, hogy ne is lépjen — úgysem tenné ez boldogabbá.)

De a tekintélyellenességnek ilyen ad absurdum formája a gyakorlatban nem is létezik, minthogy lehetetlen. Nemrég olvastam egyik folyóiratunkban arról a megkapó jelenetről, melynek résztvevői — a hazai beat-nemzedék legmerészebb képviselői — áhítatos tisztelettel vették körül Szörényi Leventét, úgy hallgatva szavait, mint a kinyilatkoztatást hallgatták egykor.

A hagyomány ugyanis minden stílus, minden áramlat, minden gondolkodási és cselekvési rendszer születésének másnapján szükségképpen megjelenik és hatni kezd — hagyomány nélkül semmiféle körülhatárolható, megfogható, meghatározható rendszer nem létezik. Hagyománya csak a zűrzavarnak, a rendetlenségnek, a homálynak. nincs. A tradíció pedig minden emberi közösségben kialakítja a tekintélyt is: azt a személyt, testületet, akiben vagy amelyben a legmeggyőzőbb formában fejeződik ki, tartalmazva az illető rendszer alapelveit.

Tekintélyt valószínűleg már a szervezetlen hordában bírt az, aki a legtöbb vadat ejtette. A tekintély elemi fokától kezdve kíséri a társadalmiságot, abszolút tagadása az ember társadalmiságának tagadása, az adott tekintély elleni lázadásban pedig mindig az adott társadalom elleni lázadás fejeződik ki.

De következik-e mindebből az, hogy az osztály nélküli társadalom pozitív embertípusát a tekintélytisztelet jellemzi?

A dialektikus társadalomszemlélet számára világos, hogy nem következik. Tekintély azonban lesz: a közösség kiemelkedő tagjai tekintéllyel rendelkeznek. Ellentmondás ez? Egyáltalán nem: a fejlődés dialektikájából következik, az osztály nélküli társadalom dinamikus, egészséges szerkezete dobja ki magából a „helyzeti" tekintély és a „személyes", belső forrásokból fakadó tekintély ellentmondását. A közösségi társadalom ruházza fel vezető szereppel az erre emberi mivoltukban legalkalmasabbakat — és ennek megteremtésében

Digitized by Google

és továbbfejlesztésében döntő szerepe lesz annak a nemzedéknek, mely mentes a régi értelemben vett, mechanikus és kritikátlan tekintélytisztelettől.

„Lenin, Október" című könyvében Gyurkó László nem egy példával szemlélteti, milyen erőfeszítéseket tett Lenin a bálványimádó tekintélytisztelet lerombolására: forradalmár volt, eltökélten nevelte hát Oroszország népét nagykorúvá, belsőleg is forradalmivá. Ám ha akart volna, sem tehetett volna semmit az ellen a tisztelet ellen, mely nem helyzetének s nem is csupán személyének szólt, hanem a XX. század legszükségesebb, legfontosabb, legjelentősebb gondolatának, melyet személyével és pozíciójával ő reprezentált.

A tekintély „titka" valahol itt lehet. Sem a sérthetetlenség és bírálhatatlanság erőszakos biztosítása nem teremti meg tartósan, sem látványos külsőségek. S önmagában a pozíció, de még a nagy személyes teljesítmény sem biztosítja. Tekintélye egy közösségben annak van, aki az illető közösség számára legmélyebb jelentőségű gondolatot, legigazabb törekvést példázza s jeleníti meg, a közösség számára legtöményebb, legérthetőbb, legvonzóbb formában.

Az iskolai közösségben a nevelő a társadalom hivatott, hivatásos és hivatalos képviselője. Ebből sok félreértés származik ma, mert egyesek a társadalom képviseléséhez elegendőnek tartják a hivatalos nevelői képesítést és a felnőtt magyar állampolgárságot. Arról nem sok szó esik, hogy lényegében mit is jelent közelebbről a „társadalom" képviselete — lévén a tudatunkban tükröződő társadalom a múlt maradványainak, a pillanatnyi jelennek s a benne rejlő jövő körvonalainak összessége. Ki-ki helyzetéből és személyiségéből adódó mértékben és arányban elegyíti és reprezentálja ezeket az összetevőket. Így a fiatalok olykor — legalábbis érzelmileg-tudatilag — többet és erőteljesebben reprezentálnak a jövőből, mint némely személyes tisztánlátással és „helyzeti energiával" csak kevéssé rendelkező, diplomás tanárunk. Ez esetben korántsem „kétségtelen" és „nyilánvaló" ezek tekintélye.

* *

A tekintélynek azonban bizonyos esztétikuma is van, mert eszmék tolmácsolásán, megjelenítésén alapul. Ezért a megjelenítés tökéletességétől, a tartalmat adekvát módon kifejező formától függ, hogy képes-e, s ha igen, mennyire képes hatást gyakorolni. A külsőségeknek tehát nem csupán az ifjúság állítólagos alacsonyrendű „ösztönössége" miatt van szerepük.

Az ókori uralkodók és a keresztény egyházfejedelmek nem ok nélkül vették körül magukat a külső pompa, kifejező díszletek, liturgikus szövegek és kidolgozott gesztusok egész rendszerével, mely egyébként valóságos hatást gyakorolt az emberekre mindaddig, míg átélt és átélhető tartalom fejeződött ki benne. Másfelől: Julius Caesar sem szeszélyből és szórakozásból ette a közkatonák kosztját a gall háború idején, s lakott rozzant sátorban, tréfálkozott a legfaragatlanabb legionárius stílusában.

A lényeg azonban egyik esetben sem a külsőségek látványosságában rejlik, hanem abban, hogy milyen jelentőségű a közösség életében az az eszme, amelyet az illető személy jelenít meg, s hogy e megjelenítés alkalmas-e arra, hogy a közösség többi tagjában az azonosság, a közös lényeg érzésének húrját megpendítse; alkalmas-e a közös vonás tudata arra, hogy büszkeséget, örömöt keltsen, s az azonosulás minél magasabb fokának elérésére késztessen.

A tekintély esztétikuma nem tartalmatlan látványosságon alapul. Anton Szemjonovics Makarenko puritán egyéniségének varázsa például érthetetlen azok számára, akik külsőséges kiemelkedéssel magyarázzák a tekintélyt. Maka-

Digitized by Google

renko a növendékei számára még nem tudatos, de igazi érdekeket, legbelsőbb, legmélyebb szükségleteket tette kézzelfoghatóvá lényének természetes, intenzív és ökonomikus kifejezésével.

Gyakorló pedagógusok legkézenfekvőbb ellenvetése az, hogy tapasztalataink szerint egy-egy közösségben korántsem biztos a népszerűség-közcsodálat-tekintély, és az említett érték egybeesése. Ellenkezőleg: igen sok osztályközösségre hatástalan marad a nevelők és a példamutató tanulók varázsa, ugyanakkor a bomlasztókat, a „könnyű élet" vagy édes élet képviselőit és szószólóit csodálat és utánzók hada veszi körül.

Ha a közösség vélt érdekek, vélt újszerűség bűvöletébe esik, ez mindig annak a következménye, hogy valódi érdekeit az arra hivatottak nem képesek eléggé magukkal ragadóan kifejezni. S akkor hivatottságukhoz is kétség fér.

A kudarc okai lényegében tartalmi okok. Hiába „nagy" valamely igazság, ha nincs köze, nincs érintkezési pontja a közösség tagjainak belső szükségleteivel. Támaszpont nélkül senki sem fordíthatja ki sarkaiból a világot.

Külső eszközökkel nem lehet ellensúlyozni a belső gyengeséget. Sajnos, igen gyakori nevelői fogás a kiemelkedő emberség helyett a felnőttnek járó „hivatalos" kiváltságok hangsúlyozása. Az a nevelő, aki befűtteti a tanári szobát, amikor a tanulók fűtetlen termekben dolgoznak, hasztalan igyekszik kiemelkedő mivoltáról meggyőzni környezetét.

De a leggyakoribb hiba nevelők esetében a szürkeség, a stílustalanság, az a semmitmondó légkör, mely a viselkedés, ruházat, beszédstílus, arcvonások bizonytalanságából, körvonalazhatatlanságából, a szilárd belső váz és az ökonómia hiányából árad. Semmitmondással semmit sem lehet kifejezni, s az ifjúság — de a felnőttek is — inkább azonosulnak a torz, de határozott és bizonyos stílusjegyeket viselő magatartásformával, mint a tiszteletreméltó köddel és homállyal.

Azt is meg kell értenünk, hogy fiataljaink önállóan akarnak dönteni abban, hogy ki legyen számukra tekintély. Ez azonban nem baj. Hiszen annak jele, hogy most már a közösség maga ösztönzi vezetőit arra: éljenek különb, emberibb, hasznosabb és értelmesebb életet.

Pásztor Gábor: A Somogy megyei termelőszövetkezetek élelemmel segítik a budapesti munkásokat (1919)

Digitized by Google

Vietnam, 1969

Kereken egy esztendeje jelentette be a VDK kormánya: kész kijelölni megbízottait, akik kapcsolatba lépnek az Egyesült Államok küldöttségével, hogy előzetes tárgyalásokba kezdjenek a vietnami békéről. Az előzetes tárgyalások — amelyeken csak a Vietnami Demokratikus Köztársaság és az Egyesült Államok delegációja vett részt — azóta kibővültek a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front, valamint a saigoni kormányzat küldötteivel, és eljutottak az érdemi tárgyalások szakaszába.

Dél-Vietnamban azonban továbbra is folynak a hadműveletek, a párizsi tárgyalások egy helyben látszanak topogni, az amerikaiak semmilyen komoly jelét nem mutatják annak, hogy csapataikat kivonnák Vietnamból.

●●●

A vietnami háborúnak az a fejezete, amely a jelenlegi helyzet kialakulásához vezetett, voltaképpen akkor kezdődött, amikor a Dél-vietnami Felszabadítási Front csapatai 1968 elején — az azóta a hadtörténelembe „holdújévi offenzíva" néven bevonult hadművelet során — általános támadást intéztek az amerikaiak ellen Dél-Vietnam teljes kiterjedésében.

Ez a támadás az Egyesült Államok katonai és politikai vezetésében, nem utolsósorban magában az amerikai közvéleményben is valóságos sokkot idézett elő. Kínos meglepetésként hatott, hogy a szabadságharcosok általános támadása éppen a téli száraz évszakban bontakozhatott ki. Ez az évszak a háború addigi történetében az amerikai csapatok támadásainak időszaka volt. Szemben a nyári monszun trópusi esőkben bővelkedő, rendkívül párás, majdnem állandóan borús hónapjaival, a téli száraz évszakban az amerikaiak mindig ki tudták használni óriási légierejüket, fel tudták vonultatni gépesített egységeiket, és ezekben a hónapokban a szabadságharcosok ezelőtt mindig védelmi harcokra kényszerültek. Az előző években az amerikaiak minden nagy hadműveletüket a téli száraz évszakban hajtották végre. 1968 telén viszont — noha csapataik létszáma ekkor már meghaladta a félmilliót — egyetlen támadást sem tudtak kibontakoztatni. Sőt, február elején a szabadságharcosok kitűnően egybehangolt, központilag irányított offenzívába kezdtek az összes dél-vietnami nagyvárosok és nagyobb katonai támaszpontok ellen.

Bombaként hatott ez az offenzíva az amerikai hadvezetőségre és a washingtoni kormánykörökre azért is, mert nem sokkal előtte hozták nyilvánosságra Westmoreland tábornoknak, a dél-vietnami amerikai csapatok akkori (de néhány héttel később leváltott) főparancsnokának a hadihelyzetről a kongresszus számára készített, igen derűlátó jelentését. Statisztikai és más adatokkal zsonglőrködve bizonygatta, hogy „Vietnamban az Egyesült Államok a teljes katonai győzelem felé halad".

Digitized by Google

Meglepte azonban az általános offenzíva azokat a józanabb katonai köröket is, amelyek Westmoreland optimizmustól duzzadó jelentéseit némi óvatossággal fogadták. Azt ugyanis ezek sem vonták kétségbe, hogy a városokban és a főútvonalakon — szemben a dzsungelekkel — abszolút szilárdak az amerikaiak katonai pozíciói.

A dzsungel a háború folyamán mindig a szabadságharcosoké volt. Az ellenük felvonuló amerikaiakkal szemben azt a taktikát követték, hogy nyílt terepen nem bocsátkoztak velük harcba, hanem kitértek előlük, behúzódtak a dzsungelbe, és lesben várták a nyomukat követő, őket üldöző amerikai tengerészgyalogosokat. Teljes közelségben aztán közelharcot, kézitusát erőszakoltak rájuk. „Ragadd meg az ellenséget a derékszíjánál!" — így nevezték el a dél-vietnami partizánok ezt a taktikát. A rohamozó amerikaiakat annyira közel engedték magukhoz, hogy az ezeket támogató légierő és tűzérség — nehogy saját katonáikban tegyen kárt — kénytelen volt lemondani a beavatkozásról. A közelharcban a partizánok jobbára felülkerekednek a tűztámogatás nélkül egyszeriben elgyengült amerikaiakon. A helyi terepviszonyokat, a dzsungelt jól ismerő szabadságharcosok mesterien használják ki az ebből adódó összes előnyöket. Őket a dzsungel elrejti, védi, nekik otthont, sőt táplálékot is ad. Az amerikaiak viszont rettegnek a számukra idegen és félelmetes dzsungeltől. Rettegnek az áthatolhatatlan ősbozóttól, az örökös félhomálytól, a nyomasztóan párás levegőtől, a maláriát hozó szúnyogoktól, az alattomos kígyóktól, de legfőképpen a mindenütt lesben álló partizánoktól, akik olyan nesztelenek és legalább olyan veszedelmesek, mint a párduc.

Az amerikaiak erőfeszítései, hogy a dzsungelben a DNFF erői fölé kerekedjenek, hiábavalóknak bizonyultak. A városokban és a főútvonalakon azonban, ahol a korszerű harci technika erejét érvényesíteni tudták, teljes biztonságban érezték magukat. A holdújévi offenzíva alapos csalódást hozott nekik: a szabadságharcosok egyidőben hajtottak végre rajtaütést az ország legnagyobb városai, Saigon, Da Nang, Hue, s az összes megyei székhelyek ellen. Több helyen elvágták a fő közlekedési utakat. Az amerikaiak annyira bíztak katonai pozícióikban a városokban és a főútvonalakon, hogy teljes stratégiai tartalékaikat az ország északi részébe, a fenyegetett Khe Sanh-i támaszpont körzetébe vezényelték. Most egyszerre kiderült, hogy tartalékaikra az ország más pontjain is égető szükségük lett volna ugyan, de képtelenek átcsoportosítani ezeket. A partizánok éppen ott: a városokban és a főútvonalakon akadályozták meg őket ebben, ahol az amerikaiak abszolút fölényben érezték magukat.

Végül, de nem utolsósorban meglepetést okozott az a minőségi változás, amely a DNFF erőinek bevetésében és fegyverzetében mutatkozott meg.

A dél-vietnami szabadságharcosok három kategóriába csoportosulnak. Az első csoportba a DNFF reguláris alakulatai tartoznak. Ezek állandóan fegyverben levő, rendszeres kiképzés alatt álló, szabályos hadiszervezettségű alakulatok, ezredek, dandárok és hadosztályok, amelyeket általában csak nagyobb hadműveletekre és mindig csak a központi parancsnokság döntése alapján vetnek be. A második csoportba a felszabadított körzetek regionális csapatai, többnyire önálló zászlóaljakba szervezett és szintén állandóan fegyverben álló egységei tartoznak. Ezeknek egy-egy akcióra, illetve a felszabadított körzetek rendszeres védelmére való bevetését az illető körzet parancsnoksága rendeli el. Végül a harmadik kategóriába a felszabadított falvak többnyire szakasz erejű népi milicista alakulatai sorolhatók. Ezek főleg parasztokból rekrutálódnak, akik állandóan viselnek ugyan fegyvert, fő fel-

Digitized by Google

adatunk azonban a termelő munka végzése, s jobbára csak őrszolgálatot látnak el, illetve időnként egy-egy partizán-vállalkozásban vesznek részt.

Korábban a más-más kategóriába tartozó alakulatok sokszor egymástól elszigetelten hajtották végre akcióikat. Az 1968-as holdújévi offenzíva volt az első, amikor minden szabadságharcos erő a központi parancsnokság előre kidolgozott terve szerint, egyidőben és egybehangoltan lendült támadásba Dél-Vietnam egész területén.

Hasonló fejlődést mutatott a szabadságharcosok fegyverzete is. Gyalogsági felszerelésük 90 százalékát továbbra is az amerikaiaktól zsákmányolt fegyverek alkotják. Egy esztendővel ezelőtt azonban már mind nagyobb szerephez jutott a DNFF korszerű tüzérsége, a gerilla-hadviselés körülményei között különösen jól alkalmazható korszerű aknavetők, valamint az egyszerűen kezelhető, de rendkívül nagyhatású rakéták.

A katonai helyzet alapvető megváltozását nemcsak azért érdemes és szükséges egy esztendő távolából is részletesen elemezni, mert végső soron ez késztette Johnsont a tárgyalóasztalhoz, azaz annak nyílt beismerésére, hogy katonai eszközökkel nem tudja megoldani a vietnami problémát, hanem azért is, mert azóta is ez a legfontosabb tényezője ennek a háborúnak: olyan tényező, amely döntően befolyásolja a helyzetet mind az arcvonalon, mind a tárgyalóasztalnál.

●●●

A DNFF impozáns katonai sikereinek nyomasztó hatását Amerikában még komorabbá tették a közelgő elnökválasztás baljós jelei. Nyilvánvaló lett, hogy ez a kudarc Johnson és pártja, a demokrata párt bukását is magával hozza. Arra gondoltak: ha részlegesen szüneteltetik a VDK bombázását és ezzel utat nyitnak a tárgyalásokhoz, talán elejét vehetik választási vereségüknek.

Washington döntése mindjárt kezdetben nyilvánvalóvá tette: az amerikai vezető köröket valóban nem a béke őszinte szándéka vezeti, hanem csak valamiféle taktikai elképzelés. Johnson például a bombázás részleges szüneteltetésével egyidőben jelentette be, hogy rövidesen újabb 13 500 katonát küld Dél-Vietnamba, és újabb 2,5 milliárd dolláros pótheltelt kér a már akkor évi 30 milliárd dollárt felemésztő vietnami háború költségeire. Még átlátszóbb lett az amerikai szándék, amikor a bejelentett „bombázási szünetet" sajátos eszkaláció követte. Az első bejelentés úgy hangzott, hogy az amerikai gépek számára a VDK területének 90 százaléka fölött tilos a bombázás, és csak 10 százaléknyi részen, a demilitarizált övezettől közvetlenül északra van engedélyezve. Két nappal később már azzal módosították ezt, hogy a bombázási szünet csak a 20. szélességi foktól északra szól, azaz a VDK déli fele „szabad" a légi kalózok számára.

A vietnami békét annyira áhító világ ezek után feszült várakozással tekintett a VDK kormányának tárgyalási állásfoglalása elé. Az egész világon egyöntetű volt a vélemény, hogy az a minimum, amit Amerikának a vietnami béketárgyalások megkezdése érdekében meg kell tennie: a VDK bombázásának teljes megszüntetése. Mint ismeretes, a VDK kormánya előzetesen többször is kinyilatkoztatta, hogy kezdeti lépésként ehhez a minimumhoz ragaszkodik.

Annál örvendetesebb volt a VDK kormányának diplomáciai bölcsességről és nagy hajlékonyságról tanúságot tevő bejelentése: kész kijelölni megbízottját, aki érintkezésbe lép az Egyesült Államok képviselőjével, hogy meghatározza vele a VDK ellen folyó légitámadások és mindenfajta egyéb katonai

Digitized by Google

tevékenység feltétel nélküli beszüntetését, hogy azután az érdemi tárgyalások megkezdődhessenek.

Az előzetes tárgyalások némi huzavona után a múlt év májusában megindultak. Nincs könnyű dolga a krónikásnak, aki arra vállalkozik, hogy összefoglalja, mi is történt a tárgyalásoknak ebben a szakaszában, amely novemberig tartott. Voltaképpen nincs mit összefoglalni. A tanácskozáson egyetlen napirendi pont szerepelt: a VDK bombázásának teljes beszüntetése. Az amerikai delegáció azonban minden egyébről hajlandó volt tárgyalni, csak éppen erről nem. Legalábbis komolyan nem. Bár annak tudatában ült le a tárgyalóasztalhoz, hogy Hanoi ragaszkodik a bombázások teljes és feltétel nélküli beszüntetéséhez, most mégis képtelen „ellenszolgáltatásokat" követelt ennek fejében. Közben állandóan bombázta a VDK déli körzeteit, mégpedig olyan intenzitással, mint addig soha. Voltak időszakok, amikor az amerikai légierő naponta több bevetésben támadta ezeket a déli körzeteket, mint korábban az egész országot.

Közben azonban a VDK légvédelme is jelentősen megerősödött, A múlt év őszén már 3000 fölött járt a VDK fölött lelőtt amerikai repülőgépek száma. A légiháború rendszeressé válása, azaz 1965 eleje óta az Észak-Vietnam fölött lelőtt amerikai gépek havi átlaga 70 körül volt. A gépek között 42 típus szerepelt. Leggyakrabban a Phantom, a Thunderchief, a Super Sabre, a Skyraider, a Sky Hawk és az F—105-ös gépek nevével találkoztunk. Ezek valamennyien igen korszerű szuperszónikus vadászbombázók. Van a lelőtt gépek között néhány B—52-es is. Ezeket a viszonylag lassú járatú óriásbombázókat az amerikai hadvezetőség főleg a dél-vietnami partizánok ellen alkalmazza, nekik ugyanis nincsenek korszerű légelhárító fegyvereik. Néhány alkalommal azonban bevetették ezeket a gépeket a demilitarizált övezet északi sávja fölött is, és a VDK néphadseregének légvédelme egyáltalán nem „respektálta" ezeket sem. Szerepel a lelőtt gépek között az amerikaiak legújabb vadászbombázója, a változtatható szárnyállású, „mindenttudó" F—111-es is.

Egy szuperszónikus vadászbombázó ára 2,8 és 3,5 millió dollár között változik. Egy B—52-es 9, egy F—111-es 9,5 millió dollárba kerül. Ha a lelőtt gépek árát átlagosan 3 millióval számoljuk, ez összesen 10 milliárd dollárt tesz ki. Ez még a vietnami háború horribilis kiadásait tekintve is tekintélyes összeg, több mint egyharmada annak, amennyit az Egyesült Államok 1968-ban az egész vietnami háborúra elköltött.

De még ennél is súlyosabb a pilótákban elszenvedett veszteség. A szuperszónikus gépekre csak kiváló testi és idegi adottságú, nagy gyakorlattal rendelkező pilóták alkalmasak. Általában évekig tart, amíg minden e modern harci gépekhez szükséges adottság kifejlődik a pilótában. A pilótaállományban elszenvedett veszteség már 1967 óta nagy gondot okoz az amerikai hadvezetőségnek. A vietnami néphadsereg fogságába került amerikai pilóták között sok a magas rendfokozatú repülőtiszt, aki már a koreai háborúban is harci gépet vezetett, és most — a hajózó állományban beállott jelentős veszteség miatt — parancsnoki beosztásból volt kénytelen ismét gépre ülni. Sőt van az Észak-Vietnamban fogságban levő amerikai pilóták között egy űrhajóskiképzést kapott repülőtiszt is.

Bármilyen vonatkozását nézzük is tehát az amerikai légierő veszteségének, teljesen jogos az a büszkeség, amellyel a vietnami nép ezt a győzelmet elkönyveli.

Nincs okunk elhallgatni, hogy a bombázások súlyos károkat okoztak a VDK-nak. Hiszen az amerikai légikalózok semmit sem kíméltek. Aljas ciniz-

Digitized by Google

mussal azt mondták ugyan, hogy „csak betont és acélt", azaz csak katonai fontosságú objektumokat támadnak. A világ azonban tények ezreiből ismerte meg az igazságot. Elpusztítottak ipartelepeket, amelyek a polgári lakosság ellátását szolgálták, leromboltak sűrűn lakott városnegyedeket, bombázták a megduzzadt folyók gátjait, bombáztak iskolákat és kórházakat, rendszeresen alkalmaztak repesz- és golyósbombákat, amelyek épületekben nem is tesznek kárt, hanem kizárólag emberek tömegpusztítására valók.

De jól tudja a világ azt is — és a VDK ellen viselt barbár légiháború összes tényei közül ez a legfontosabb —, hogy az amerikaiak nem érték el céljukat a bombázásokkal. A közlekedésben legfeljebb órákra tudtak egy-egy bombázással fennakadást okozni. A helyszínen felhalmozott tartalékanyagok segítségével az e célra szerveződött önkéntes ifjúsági brigádok nyomban helyreállították a bomba-szaggatta utakat, a feltépett vasúti síneket, kijavították a hidakat, vagy szükség-átkelőket létesítettek, ha kellett, akár új utakat is vágtak a dzsungelbe — és a szállítmányok mehettek tovább rendeltetési helyükre. Ipartelepeknek, iskoláknak, valamint a polgári lakosság jelentős részének a veszélyeztetett körzetekből való szervezett és fegyelmezett kitelepítésével sikerült a lehető legkisebbre csökkenteni a veszteséget és biztosítani a termelőmunka, az oktatás folyamatosságát.

A légitámadásoknak sűrűn kitett körzetekben az óvóhelyek rendszerével, a jól megszervezett figyelő- és jelzőszolgálattal, a védelmi rendszabályok gondos betartásával, mindenekelőtt pedig példás fegyelmezettséggel a lakosság igen jó védelmét teremtették meg. Bebizonyosodott például, hogy az olyan egyszerű, szinte primitív építmény, mint az egyszemélyes óvógödör, amelyet Észak-Vietnam sűrűn lakott településein még az utcák hosszában, a járdák mentén is végig kiástak, jóformán tökéletes védelmet nyújt a rendkívül gyorsan támadó szuperszónikus gépek bomba- és rakétarepeszei ellen is.

Észak-Vietnam bátor népének helytállásában döntő szerepet játszott az az óriási támogatás és segítség, amelyet a Szovjetunió és a többi szocialista ország nyújtott. A segítség mindig időben érkezett és évről évre nőtt. A VDK elleni amerikai légiháború kezdete óta fokozatosan érkeztek Észak-Vietnamba a legkorszerűbb légvédelmi berendezések, a kitűnő szovjet MIG vadászrepülőgépek és a légvédelmi rakéták. 1967-ben és 1968-ban Hanoi és Haiphong körül erős légvédelmi rakéta- és vadászrepülő-zár épült ki. Az Észak-Vietnam felett lelőtt amerikai repülőgépek élve elfogott pilótái közül sokan elmondták, hogy a thaiföldi támaszpontokon mindig szorongva vették tudomásul, ha Hanoi vagy Haiphong elleni bevetésre kaptak parancsot. A VDK vezetői pedig többször nyomatékosan hangsúlyozták, hogy mindenekelőtt a Szovjetuniótól és a többi testvéri szocialista országtól kapott segítség tette lehetővé az amerikai légitámadások elleni hathatós védelmet. Ez a segítség természetesen nemcsak katonai volt, hanem gazdasági is. A legsűrűbben bombázott városokból kitelepített üzemek többnyire a segítségként kapott gépekkel kezdték meg új helyükön a munkát. A VDK adatai szerint csupán 1966 és 1967 folyamán 420 új ipari létesítményt helyeztek üzembe és további 150 üzemet bővítettek ki a szocialista országoktól kapott segítséggel.

●●●

A Szovjetunió és más szocialista országok hathatós segítsége döntő szerepet játszott abban, hogy az amerikaiak nem érték el céljukat a VDK elleni légiháborúval. A vietnami népet sem katonailag, sem gazdaságilag, sem pedig morálisan nem sikerült megtörniük.

Digitized by Google

Végül is ez a felismerés vezette el az amerikai kormányt ahhoz az elhatározáshoz, hogy feltétel nélkül teljesen beszüntesse a VDK bombázását. Nagyon fontos hangsúlyozni: *feltétel nélkül.* A VDK — jogosan — semmiféle „ellenszolgáltatásra" nem volt hajlandó. Emlékeztetni kell erre az olvasót azért, mert a szabadságharcosok idei márciusi támadásai kapcsán az amerikaiak — felháborító cinizmussal — sűrűn tettek olyan célzásokat, hogy „mivel a másik fél a feltételeket megszegte", fontolóra veszik a VDK elleni bombatámadások felújítását. Laird amerikai hadügyminiszter is azzal a javaslattal tért vissza március közepén saigoni szemleútjáról, hogy „korlátozott megtorlásra" van szükség.

A múlt év novemberében, amikor az Egyesült Államok kormánya bejelentette a VDK elleni bombázások feltétel nélküli beszüntetését, ezt látványosan, éppen az elnökválasztás küszöbén tette. Szerette volna az utolsó pillanatban visszanyerni az amerikai választópolgárok elvesztett bizalmát. A választások eredménye azonban azt igazolta, hogy e szennyes háborút az Egyesült Államok egyszerű emberei mélységesen megelégelték.

A múlt év novemberében tehát azzal, hogy befejeződött a több mint négy éven át tartó kegyetlen légiháború a VDK ellen, megnyílt a lehetőség, hogy az addigi előzetes tárgyalások helyett megkezdődjenek a tényleges béketárgyalások. Ezen természetesen az eddigi két tárgyaló félen kívül a DNFF, valamint a saigoni kormányzat delegációjának is részt kellett már vennie.

A saigoni rezsim, miután hosszan és látványosan kérette magát, végül mégis elküldte delegációját Párizsba. Itt, amint előrelátható volt, újabb huzavonába kezdett, hogy amennyire lehet, elodázza az érdemi tárgyalások megkezdését. Erre minden oka megvolt és megvan. Ki érezné, ki tudná jobban, mint ő, hogy a vietnami konfliktus békés megoldása felé tett minden lépés közelebb hozza az ingoványon egyensúlyozó bábkormánynak dicstelen végét?

Tavaly májusban, amikor a VDK és az Egyesült Államok delegációja Párizsban a tárgyalóasztalhoz ült, Dél-Vietnamnak a saigoni kormányzat ellenőrzése alatt álló városaiban is mind határozottabban léptek színre az amerikaiakkal és a Thieu—Ky csoporttal szemben álló hazafias erők. Korábban ezek jobbára csak a buddhista szervezetek keretében fejthették ki tevékenységüket. A nép érdekeiért harcosan síkra szálló, s ugyanakkor nagy népszerűségük és az egész buddhista világban élvezett tekintélyük miatt kikezdhetetlen főpapok köré csoportosulva erős szervezetek alakultak szerte az országban. Tömörítették a városi értelmiség, főleg a pedagógusok nagy részét, s Dél-Vietnam északi felében — elsősorban Huéban és környékén — a diákság zömét is. Bár e szervezetek már két esztendővel azelőtt is határozott politikai követelésekkel léptek fel, vallási jellegük bizonyos fokig korlátozta tevékenységüket.

Az elmúlt év ebben is fordulatot hozott. A szabadságharcosok nagyszabású offenzívája Dél-Vietnam városai ellen nemcsak katonai, hanem igen mély politikai hatást is tett. Napok alatt újabb és újabb demokratikus szervezetek, ifjúsági, vallási, szakmai és más szövetségek, sőt gyárosok és földbirtokosok egyesületei is a színre léptek — köztük sok olyan tömörülés, amelytől az amerikaiak eddig megtagadták a politikai nyilvánosságot —, és demonstrálták: Dél-Vietnamban nemcsak a falvak, nemcsak a DNFF ellenőrzése alatt álló körzetek népe, hanem a városi lakosság is békét, függetlenséget és demokratikus rendet akar. E szervezetekből jött létre Dél-Vietnamban a Nemzeti Demokratikus és Békeerők Szövetsége. Érthető megdöbbenést keltett a bábkormány köreiben, hogy a Szövetség tavaly nyáron Saigon

Digitized by Google

tőszomszédságában illegálisan igen széles körű küldöttértekezletet tartott és manifesztumot adott ki, amelyben — többek között — kinyilvánította készségét a DNFF-el való együttműködésre.

Az immár szervezetten fellépő hazafias erők a párizsi tárgyalások kezdete óta észrevehetően tovább erősödtek és már bizonyos kormánykörökre is kiterjesztették befolyásukat. Több, korábban félreállított befolyásos politikus szintén kapcsolatot keresett a DNFF-el egy esetleges koalíciós kormány megalakítása céljából. A Thieu—Ky rendszerből és az amerikaiakból mélységesen kiábrándult dél-vietnamiak befolyásos csoportja a legutóbbi hetekben felvetette a gondolatát egy békekormány megalakításának, amely kész lenne tárgyalásokat kezdeni a DNFF-el. A DNFF támogatja ezt az elképzelést. Véleménye szerint ebben az esetben két szakaszban valósulhatna meg a politikai megoldás: először a jelenlegi kormány helyére egy *békekabinet* lépne Saigonban, majd követné ezt egy széles körű *koalíciós kormány* megalakítása.

Fontos politikai változások mennek végbe ezekben a hetekben Dél-Vietnam felszabadított körzeteiben is. Ezen a területen — amelyekben Dél-Vietnam 14 millió lakosából 10 millió él — négy hónap óta választások folynak. A felszabadított falvak és járások élén eddig forradalmi bizottságok álltak, ellátták a közigazgatást, kiépítették az iskolai és az egészségügyi hálózatot, szervezték a népi milíciát, földet osztottak — egyszóval gyakorolták az államhatalmat. E bizottságokat most választott néptanácsok váltják fel.

Minthogy a felszabadított körzetek nem alkotnak összefüggő területet, és természetesen a harcok miatt is, a választásokat körzetenként más-más időpontban tartják. Ez év február végéig 17 tartományban, 5 városban és 38 járásban választották meg a néptanácsokat. A választások mindenütt titkosak. Néhány nyugati laptudósító arról is beszámolt, hogy a felszabadított körzetek és a saigoni kormány ellenőrzése alatt álló körzetek találkozásánál fekvő falvakban — amelyekben sajátos kettős hatalom alakult ki: nappal bemerészkednek ugyan ide az amerikaiak és a saigoni kormányhadsereg katonái, sötétedés után azonban ez is a szabadságharcosok birodalma — szintén tartanak választásokat. A különbség csak az, hogy itt nem nappal mennek el az emberek a választóhelyiségbe, hanem éjszakánként a szavazatszedő bizottság járja végig az urnákkal a házakat.

E választásokkal kapcsolatosan figyelemreméltó a kommunista-barátsággal egyáltalán nem gyanúsítható párizsi Le Monde megállapítása: „Amikor majd abbamaradnak a harcok, amikor majd el kell ismerni, hogy a föld azé, aki megműveli, a hatalom pedig azé, aki beszedi az adót, aki fenntartja a rendet, működteti az iskolákat és a kórházakat, megszervezi a közlekedést és irányítja az ifjúságot, akkor mutatkozik majd meg igazán, mi is a jelentősége a partizán-körzetekben lefolytatott választásoknak."

Érthető, hogy a saigoni rezsim minden eszközzel igyekezett elodázni azt a pillanatot, amikor a DNFF képviselőivel hivatalosan is a tárgyalóasztalhoz kell ülnie. Több nyugati újság beszámolt arról a drámai beszélgetésről, amely erről a témáról Thieu, saigoni elnök és Bunker, saigoni amerikai nagykövet között lezajlott. A párizsi Le Nouvel Observateur megírta, hogy Thieu hisztérikusan ordította bele Bunker képébe: „Tudják maguk, hogy mi lesz, ha leülünk szemben a DNFF képviselőivel Párizsban? Reguláris csapatainknak több mint egynegyede megszökik a milicistáinkkal és a póttartalékosainkkal együtt! Ez összesen 400 ezer ember. Visszaszöknek a falvaikba — nem azért, mert kommunisták akarnak lenni, hanem azért, mert senki sem szeret a vesztesek oldalán maradni."

Digitized by Google

Leegyszerűsítve a dolgot, úgy lehetne talán megfogalmazni, hogy a párizsi tárgyalóasztalnál helyet foglaló négy delegáció közül a VDK-nak és a DNFF-nek feltétlenül érdekében áll a béke megteremtése, ezért következetesen harcol érte: a saigoni kormány érdekeivel ellentétes a béke, ezért minden lehetőt megtesz ennek megakadályozására; az amerikai delegáció pedig — érezve a háború súlyát, a nemzetközi és a hazai közvélemény nyomását — kénytelen ugyan bizonyos engedményekre, olyanra például, mint a DNFF-nek tárgyalópartnerként való elismerése, de valójában szintén akadályozza az előrehaladást.

De nemcsak a Párizsban tanúsított huzavona, hanem a dél-vietnami helyzet valósága is erre enged következtetni. Igaz, az amerikaiak bejelentették: elérkezett az ideje a vietnami háború „deamerikanizálásának", valójában azonban semmi komoly jele, hogy tényleg meg akarnák kezdeni csapataik visszavonását. A „terv", amely erről nyilvánosságra került, arányaiban nevetséges. Eszerint első lépésként 540 ezer jelenleg Dél-Vietnamban állomásozó katonájukból 20 ezret (!) vonnának ki, második lépésként, 1969 végére, további 30 ezret. A következő években újabb egységeket vezényelnének vissza, de 200 ezer katonát még több év múlva is mindenképpen ott akarnak állomásoztatni.

A csapatok ilyenfajta „visszavonása" ellen természetesen semmi kifogása nincs sem a saigoni kormánynak, sem a dél-koreai bábrezsimnek, sem pedig Thaiföldnek. Ez utóbbi kettő — mint ismeretes — két fontos csatlósa az amerikaiaknak Dél-Vietnamban, és szintén hevesen ellenez minden a béke irányába teendő lépést. Az ázsiai országok közül Thaiföldön van az Egyesült Államok legjobban kifejlesztett katonai támaszponthálózata, itt állomásozik a vietnami hadműveletekben részvevő légierők mintegy 80 százaléka. Thaiföld jelenleg 6 ezer, a közeljövőben pedig már 12 ezer speciálisan kiképzett, a dzsungelháborúra felkészített katonával vesz részt Dél-Vietnamban a szabadságharcosok elleni terrorakciókban. A dél-koreai bábkormány — Amerika legerősebb csatlósa Vietnamban — jelenleg 65 ezer katonáját állomásoztatja Dél-Vietnamban, és kilátásba helyezte, hogy ezt a kontingenst rövidesen 100 ezerre növeli. A saigoni kormánycsapatok létszámát a tél folyamán majdnem negyedmillióval növelték, fegyverzetét pedig korszerűsítették, természetesen amerikai segítséggel.

1969 elején az amerikaiak megindították az úgynevezett „gyorsított pacifikálást". Ez abból áll, hogy a legfontosabb körzetekben — elsősorban Saigon körül, valamint a Mekong deltavidékén, amely rizstermelés szempontjából jelentős — maximális technika bevetésével, B—52-esek szőnyegbombázásaival kegyetlen irtóhadjáratba kezdtek a partizánkörzetek felszámolására. Minthogy a szabadságharcosok — a gerilla-hadviselés szabályainak, meg évek óta sikeresen alkalmazott harci taktikájuknak megfelelően — kivonták csapataikat ezekből a körzetekből és nem bocsátkoztak harcba a nyilvánvalóan túlerőben levő ellenséggel, a támadók a partizánokkal rokonszenvező falvak lakosságán bosszulták meg magukat. Falvak egész sorát gyújtották fel, lakóikat pedig „stratégiai falvaknak" elkeresztelt koncentrációs táborokba hurcolták.

Közben célzatos jelentéseket hoztak nyilvánosságra arról, hogy ebben és ebben a körzetben „felszámolták a DNFF erőit". Egyébként nem sokkal azelőtt, hogy a szabadságharcosok márciusi támadássorozata megindult, Abrams tábornok, a Dél-Vietnamban harcoló amerikai csapatok főparancsnoka, szintén olyan jelentést terjesztett a washingtoni kongresszus elé, amely duzzad az optimizmustól és az önbizalomtól. Nem kevesebbet állít benne, mint azt, hogy az amerikaiak elérték katonai céljaikat Vietnamban, a DNFF pedig már kimerült

Digitized by Google

és összeomlás előtt áll. Következésképpen: az amerikaiak „ráérnek" a párizsi tárgyalásokon, az idő az amerikaiaknak dolgozik, s ha fokozzák katonai erőfeszítéseiket, akkor a győzők pozíciójából tárgyalhatnak. Sőt akkor nem is tárgyalniuk kell, hanem egyszerűen „diktálni" a békefeltételeket.

A DNFF erőinek idei márciusi támadássorozata voltaképpen válasz ezekre az agresszív katonai akciókra és a béketárgyalásoknak erre az — enyhén szólva — furcsa értelmezésére. A szabadságharcosok a múlt év novembere, azaz a VDK elleni bombázások feltétel nélküli beszüntetése után jelentősen csökkentették rajtaütéseik számát és erejét. Természetesen nem azért — ezt ismételten is fontos hangsúlyozni —, mintha ez valamiféle ellenszolgáltatás lett volna a VDK elleni kezdettől fogva bűnös és jogtalan légiháború beszüntetéséért, hanem azért, mert ezzel is bizonyítani akarták őszinte békeszándékukat abban az időszakban, amikor megnyílt a lehetőség Párizsban az érdemi béketárgyalásokra. Minthogy azonban a szemben álló fél ezt a helyzetet újabb irtóhadjáratra és a béketárgyalások szabotálására igyekezett felhasználni, a DNFF nem tehetett mást: meg kellett mutatnia, hogy katonai ereje teljében van, a kezdeményezést változatlanul szilárdan a kezében tartja, s ha ismét harcot kényszerítenek rá, ezt ereje és igaza tudatában vállalja.

A saigoni bábkormány márciusban, „válaszul a DNFF támadásaira", követelni kezdte a VDK bombázásának felújítását. Az amerikai héják célzatos „megfontolásaikkal", bizonyos „korlátozott bombatámadások" követelésével igyekeznek a még habozó és óvatos Nixont ebben az irányban befolyásolni.

Van-e rajta mit csodálkozni, hogy ilyen körülmények között türelmetlenül és egyelőre, sajnos, hiába vár a párizsi tárgyalásokon előrehaladást a békére és nyugalomra oly szenvedélyesen vágyó világ?

Türelmetlensége azonban nemcsak érthető és indokolt, hanem egyben biztató is. Biztató, mert a vietnami béke irányában elért eddigi eredményekben — a hősiesen küzdő vietnami nép győzelmein kívül — nagyon fontos szerepet játszott a világ haladó közvéleménye is. Senkinek nem lehet kétsége: a vietnami nép hősiesen fog helyt állni ezután is. S ha ezt továbbra is támogatni fogja a világ haladó közvéleménye, akkor bizonyosan lesz további előrehaladás Vietnam békéje felé, bármilyen akadályok tornyosulnak is ennek útjában.

Fábián Ferenc

Barczi Pál: Gyári munkásezredek a miskolci csatában (1919 május)

Digitized by Google

A IX. kongresszus útján

Tanácskozott a Budapesti Pártbizottság

Kibővített ülést tartott az MSZMP Budapesti Bizottsága. A tanácskozásnak egyetlen napirendi pontja volt: megvitatták a végrehajtó bizottság jelentését a IX. pártkongresszus határozatai végrehajtásának néhány legfontosabb budapesti tapasztalatáról.

A végrehajtó bizottság jelentése szigorúan a tényekre építve mérlegelte a IX. kongresszus óta eltelt időszak eredményeit, és elemző módon vont le tanulságokat a még megoldatlan gondokból. Természetesen elsősorban a főváros politikai közéletét elemezte és általános összegezésként megállapította: Budapest helyzetét a IX. kongresszus óta alapvetően a stabilitás, a kiegyensúlyozott, nyugodt politikai légkör jellemzi. A tények bizonyítják, hogy erősödött a párt vezető szerepe, politikai befolyása, növekedett a lakosság érdeklődése a közügyek iránt és fokozódott részvétele a társadalmi szervek közjólétet szolgáló munkájában.

Joggal állapította meg mindezek után a végrehajtó bizottság: e kedvező politikai helyzet, a bizakodó közhangulat főként a IX. kongresszus határozatai következetes végrehajtásának eredménye. E problémakört részletezve megállapítja a jelentés, hogy a következő tények keltettek általánosan kedvező hatást a főváros lakosságának legszélesebb rétegeiben: a reform zökkenőmentes bevezetése, a Budapestre jellemző megnövekedett vállalati nyereség, az élet- és munkakörülmények fokozatos javulása, az áruellátás és választék bővülése, a munkaidő mind több embert érintő csökkentése, a már bevezetett és az egyre szélesebb körben igénybe vett anyasági segély, a városfejlesztésben elért, mindenki által tapasztalt eredmények.

Németh Károly elvtárs szóbeli kiegészítőjében hozzátette: „A párt helyzetéről és a pártmunka kérdéseiről szólva, szeretném hangsúlyozni azt a nagyon fontos tapasztalatot, amely bizonyítja: az elmúlt két esztendőben politikailag, eszmeileg és szervezetileg egységesebbé és cselekvőképesebbé váltak a pártszervezetek a fővárosban is. A kongresszus útmutatásai alapján sikerült sokféle helytelen nézetet eloszlatni. Úgy ítéljük meg, hogy például a párt vezető szerepének helyes és egységes értelmezésében elvileg és gyakorlatilag is előreléptünk. A kádermunka kérdései is tisztázódtak. A kommunisták és pártonkívüliek viszonya helyes irányban fejlődött. Mindez a párton belül is erősítette az egyetértést. Munkánkban szem előtt tartottuk azt a követelményt, amelyről a kongresszuson, majd azt követően is gyakran esett szó: minden új és új feladat kapcsán újból és újból egységre kell jutni a vezető testületekben és a pártalapszervezetekben is. Ez vezetett bennünket akkor is, amikor nagy erőfeszítéseket tettünk azért, hogy az új gazdaságirányítási rendszer lényegét, elveit, a belőlük fakadó tennivalókat Budapesten is megértse, magáévá tegye a párttagság, és ennek szellemében tevékenykedjék."

Az ilyen vitathatatlanul kedvezőnek mondható helyzet elismerése mellett nem hallgatta el a végrehajtó bizottság, hogy akadnak a fővárosban megoldásra váró politikai és gazdasági gondok is. A lakosság egyes rétegeiben politikai passzivitást és cinizmust tapasztalunk. Találkozunk elégedetlenséggel is, elsősorban a nyugdíjasok és egyes költségvetési szervek alkalmazottai körében, minthogy életszínvonaluk nem úgy alakul, ahogyan remélték, s elmarad a lakosság más rétegei életszínvonala mögött.

Ezzel kapcsolatban Németh Károly elvtárs hangsúlyozta, hogy a központi párt- és állami szervek ismerik ezt a problémát, és vizsgálják is, mit kellene tenni. „Meggyőződésem — mondotta —, hogy a magunk számára nem vonhatunk le más

Digitized by Google

konzekvenciát, mint azt, hogy további erőfeszítést kell tennünk az anyagi alapok megteremtéséért; az üzemekben hatékonyabb, termelékenyebb munkával, gazdaságosabb termeléssel, egyszóval a mechanizmus ez évi szigorúbb szabályainak következetes érvényesítésével. Természetes, hogy meg akarjuk és meg is kell oldanunk a nyugdíjasok problémáját. Budapesten 330 ezer nyugdíjas él. A feltételeket azonban csak az anyagi termelés alapján lehet és így is kell megteremtenünk."

Igen részletesen foglalkozott a beszámoló a gazdasági reform tapasztalataival. „A IX. kongresszus rámutatott arra, hogy jelenlegi viszonyaink között az osztályharc központi kérdése a gazdasági építőmunka feladatainak sikeres megvalósítása, hatékonyságának növelése, hiszen ettől függ társadalmi előrehaladásunk, a nép életszínvonalának emelése. Ez megköveteli a reform sikeres megvalósítását és e munkában a párt vezető szerepének érvényesítését. Ebből kiindulva a Budapesti Pártbizottság, a pártszervezetek és a pártszervek munkájában, a fővárosi kommunisták tevékenységében központi helyet foglalt el a gazdasági irányítási rendszer reformjának előkészítése és eredményes bevezetése" — állapította meg a végrehajtó bizottság jelentése, egyben indokolva, hogy miért éppen a gazdasági reform céljainak maradéktalan megvalósításáért tettek legtöbbet az elmúlt időszakban. Az ipari statisztika e munka jelentős eredményét bizonyítja: a IX. kongresszus óta 9 százalékkal növekedett a főváros ipari termelése. Talán még ennél is jelentősebb tény: Budapest szocialista iparának termelékenysége két esztendő alatt 8,5 százalékkal nőtt, s ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a fővárosban a termelés emelkedése teljes egészében a termelékenység növekedéséből ered.

Mindezeket a tényeket, a jelentés megállapításait a tanácskozás résztvevői egyöntetűen elfogadták. A vitában azonban kiderült, hogy az általánosan valóban kedvezőnek ítélhető helyzet rendkívül sok sürgősen megoldásra váró gondot és számos egyenetlenséget takar. E tényre elsősorban Németh Károly elvtárs hívta fel a tanácskozás résztvevőinek figyelmét. Hangsúlyozta, hogy fel kell venni a harcot a csak általánosságok alapján értékelő szemlélettel szemben, és fel kell váltani ezt a konkrét helyzet reális, mindenre kiterjedő értékelésével. „Elég általános tapasztalat ma még az átlagosan jónak mondható eredmények mögé rejteni a hibákat, a gyengeségeket, a fogyatékosságokat. Teljesen megfelel pl. a valóságnak — mondotta —, hogy Budapesten az elmúlt két évben a termelés növekedése a termelékenység növekedéséből származott. Ez azonban csak átlagosan igaz. Ez a jó átlageredmény tartalmazza az átlagosnál sokkal jobb munkát is — s nem kevés van ilyen —, de az átlagosnál sokkal gyengébb munkát is. Az egyes üzemek, vállalatok helyzetét tehát ebben és minden más összefüggésben is konkrétan, helyileg, a maga valóságában kell értékelni."

Ezzel kapcsolatban azt a tapasztalatot is szóvátette, hogy egyes üzemekben a vezetők nem azt nézik: milyen műszaki és egyéb feltételei vannak meg a munkatermelékenység növekedésének. Nem e feltételekhez szabják a termelékenység növelésének ütemét, hanem így töprengenek: 3 százalékkal növeljük a termelést, elég lesz tehát, ha a termelékenységet is 3 százalékkal növeljük. Előfordul pedig, hogy az adott esetben 5 százalékkal is lehetne növelni a termelékenységet. „Azt gondolom — mondotta Németh elvtárs —, hogy ez még az ó-mechanizmusból visszamaradt konzervatív szemlélet. Az ilyen vezetők így vélekednek: »tartalékoljunk egy kicsit!« Ez a tartalékolás tulajdonképpen azt jelenti, hogy visszafogják a műszaki fejlődést is, hiszen nem használják ki a kezükben levő lehetőségeket. Egy másik példa: Nagyon jó dolog számot adni arról, hogy az elmúlt évben Budapesten nemcsak a tervezett 12 ezer lakást építette meg az építőipar, hanem 5—6 százzal többet adott át. Ilyesmi már nagyon régen nem fordult elő a főváros életében. Ennek örülnünk kell. Örülnünk kell annak is, hogy néhány nagy beruházásunkon meggyorsult az építés üteme. Azt azonban nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy az elmúlt évben az állami építőipar tulajdonképpen semmivel sem növelte a termelékenységet. Miközben műszaki feltételei javultak, a termelés növekedését teljes egészében létszámtöbblettel fedezte. Azért is szóvá kell tenni ezt, mert az építőipar kapacitásának növekedése alapve-

Digitized by Google

tő érdek, enélkül városfejlesztési feladatunk megoldása szinte lehetetlen. Megint csak példaként említem: most már lenne egy kicsivel több pénzünk a lakások felújítására is, de minthogy nem elegendő az építőipari kapacitás, az elmúlt évben 160 millió forintunk maradt felhasználatlanul. Gondolják csak el — hány család lakásviszonyait tudtuk volna jobbá tenni födémcserével, felújítással, ha megteremtjük e kapacitás alapjait. Ez a kapacitáshiány hovatovább olyan gonddá válik, hogy meglevő lehetőségeinket sem tudjuk eléggé hasznosítani. Budapesten a harmadik ötéves tervben 1100 új kórházi ágy megépítése volt előirányozva. Már a terv negyedik évében tartunk, de eddig mindössze 280 kórházi ágy létesült. Sajnos — elsősorban kapacitáshiány miatt — előreláthatólag csak a felét teljesítjük annak, amire anyagi lehetőségünk meg lett volna. Ehhez hozzá kell tennem: a főváros kórházi ággyal való ellátottsága 1960-hoz képest jelenleg 5 százalékkal rosszabb."

A vita tehát bebizonyította, hogy az általában jónak mondható gazdasági helyzet mögött rejtőző egyetlen fogyatékosság is milyen módokon gyűrűzik tovább és bukik a felszínre mint az emberek politikai közérzetét nyomasztó, rontó tényező. A helyzet ilyen módon való elemzése, a gondokkal való nyílt szembenézés volt jellemző a pártbizottság egész tanácskozására.

A gazdasági helyzetről szólva többen is elismerőleg nyilatkoztak a főváros üzemeinek, vállalatainak gazdasági vezetőiről. Véleményük szerint a gazdasági vezetők nagy többsége munkájával bizonyította be, hogy az új gazdasági körülmények között is eredményesen és hatékonyan tud dolgozni közös céljainkért. Az élet igazolta tehát, hogy helyes volt türelmesen lehetőséget adni mindenki számára a bizonyításra. Az elmúlt egy esztendőben azonban fény derült néhány gazdasági vezető tehetetlenségére, vezetői képességének hiányára is. Kitűnt, hogy akadnak olyanok, akik egyszerűen nem értik meg az új gazdasági mechanizmus lényegét. Ilyen esetekben súlyos hiba volna tovább várni. A türelem most már a reform céljaival ellentétes hatást gyakorolna. Félreértés ne essék: nem sürgetett valamiféle őrségváltást a pártbizottság tanácskozása, mindössze néhány tehetetlennek bizonyult emberről esett szó, akiknek nem bűnük, hanem bajuk, hogy nem tudtak helyt állni az új körülmények között. A felszólalók valamennyien egyetértettek abban, hogy ezeknek az embereknek az elhelyezését emberségesen, a párt káderpolitikájának megfelelően kell megoldani. A közérdek azonban megköveteli, hogy a vezetői képességekkel nem rendelkező emberek helyére megfelelő képességű, gazdasági céljainkat hatékonyan szolgáló szakemberek kerüljenek.

E téma más formában is szóba került a tanácskozáson: Borbély Sándor elvtárs, a Csepeli Pártbizottság első titkára elmondotta, hogy némelyek hangzatos frázisok mögé igyekeznek rejteni a vezetői tehetetlenségüket. „A problémák feltárásánál gyakran alkalmazunk ilyen kategóriákat: objektív nehézség, az átmeneti korszak velejárója. Manapság egyesek olyankor is hivatkoznak ilyen tényezőkre, amikor az indokolatlan és ezzel tulajdonképpen a vezetői gyengeséget, a hozzá nem értést, a bátortalanságot, a kezdeményezésre való képtelenséget takarják. Meggyőződésünk, hogy a Központi Bizottság és a IX. kongresszus éppen az átmeneti nehézségek megoldását tűzte feladatul a kommunisták és a pártszervezetek elé. A fejlődés közben nyilván újabb nehézségek is jelentkeznek, de ha csak hivatkozunk rájuk, és nem látunk hozzá megoldásukhoz, csak növekednek gondjaink" — mondotta.

A pártbizottság ülésén a várospolitikai és gazdasági jellegű kérdések mellett elsősorban a főváros politikai közéletének egyes negatív vonásai körül bontakozott ki legerőteljesebben a vita. Németh Károly elvtárs például hangsúlyozta, hogy bár általános tapasztalat a lakosság mind fokozottabb részvétele a politikai közéletben, mégis súlyos gondot okoz a ma még számos helyen tapasztalható közömbösség. „El kell érnünk — mondotta —, hogy a fegyelem, a kötelességtudat a munkában és a társadalmi együttélésben is egyaránt erősödjék. Nem állíthatjuk azt, hogy a főváros különböző munkahelyein nincs már fegyelmezetlenség és mindenki maradéktalanul eleget tesz kötelességének. Igaz, a szocialista brigádok sok szép példát adnak a munkában, a fegyelmezettségben, az emberi magatartásban, a közösségi életben. Ezt a nagy erőt

Digitized by Google

azonban nem támogatjuk eléggé. Pedig a dolgozók nagy többsége a rend és a fegyelmezett munka híve. E nagy többség elítéli a fegyelmezetlenséget, a nemtörődömséget, amelynek döntő része volt abban, hogy 1967-ben és 1968-ban több mint 200 halálos kimenetelű üzemi baleset történt Budapesten. A balesetek miatt az elmúlt két esztendőben csaknem 1,4 millió munkanap esett ki a termelésből. Most nem is elsősorban a népgazdasági kárt akarom szóvá tenni, hanem azt, hogy végül is hány súlyos emberi tragédia okozója lett a felületesség és felelőtlenség, a közöny és közömbösség. A közömbösség az egyik legrombolóbb morális tényező. Fedezéket nyújt a lazaságnak, táptalaja a bürokráciának és sok más rossznak. Jórészt a közömbösségnek kell tulajdonítanunk azt is, amit például a hiánycikkekkel kapcsolatban tapasztalunk. Elmondhatjuk, hogy a főváros áruellátása sokat fejlődött, a választék is javult és bővült, de a dolgozók mégis sokat bosszankodnak a hiánycikkek miatt. És itt szeretném megmondani: amiképpen az ország ipari termelésének nagyjából a felét Budapest produkálja, úgy a hiánycikkeknek legalább a feléért is a budapesti ipar, a fővárosi nagy- és kiskereskedelmi szervek, a tanácsi vállalatok és a ktsz-ek felelősek."

Lényegében ugyanezekről a problémákról szólt dr. Csendes Károly elvtárs, a legfőbb ügyész helyettese is. Elismerte a közömbösség, a politikai passzivitás morális romboló hatását, felhívta azonban a figyelmet más, szerinte még veszélyesebb jelenségekre: az anyagiasság visszataszító megnyilvánulásaira, amelyeket a jelentés és a felszólalók is szóvá tettek ugyan, de amelyeket véleménye szerint hangsúlyozottabb problémaként kell kezelni.

„A IX. pártkongresszuson is szó esett a »kijárásról« — mondotta Csendes elvtárs —, arról hogy egyesek megalapozatlanul különböző előnyökhöz jutnak. Több példával is tudnám bizonyítani, hogy ez a törekvés egyes emberek megvesztegetését is maga után vonja. Most például Szabolcs megyében büntetőeljárás folyik egy tsz-közi vállalkozás vezetői ellen. Ezek a vezetők nyíltan felvettek a vállalkozás költségvetésébe bizonyos összeget, amelyből állami hivatalnokokat vesztegettek meg, hogy soron kívül kapjanak ipari anyagokat, gépkocsi-kiutalást. Azért említem meg itt a Budapesti Pártbizottság tanácskozásán ezt, mert elsősorban Budapesten dolgozó állami alkalmazottakat vesztegettek meg. Hasonló gond szerintem az, amit a tsz-ek és budapesti gyárak között kötött némely szerződés kapcsán tapasztalunk. Az utóbbi időben az említett tsz-ek szerződést kötöttek egyes budapesti gyárakkal; ennek értelmében munkaerőt közvetítenek a fővárosba, s ezen a termelőszövetkezetek rendkívül jól keresnek. Így fordul elő, hogy két egymás mellett levő munkapadon dolgozik egy budapesti munkás, aki 25 éve becsülettel helyt áll a műhelyben és egy vidékről felkerült másik ember, aki jóval többet keres, mint törzsgárdatag szomszédja. Az ilyen jelenségek nyilvánvalóan rontják a város és falu közötti hangulatot, az együttműködést. Nemrég vizsgáltuk egy Hajdú megyei termelőszövetkezet ilyen ügyét, s kiderült, hogy csupán munkaközvetítéssel egy fél éven belül több mint 400 ezer forinthoz jutottak. Budapestre, Inotára és más munkahelyekre közvetítettek embereket, például úgy, hogy elcsalták a munkásokat a Debreceni Gördülőcsapágy-gyárból."

A közéleti tisztaságról, a szocialista törvényesség következetes érvényesítésének feladatáról szólt Kádár János elvtárs is. (Kádár elvtárs felszólalását a Népszabadság tudósítása ismertette, ezért most nem térünk vissza rá részletesen.) Utalt több elvtárs érvelésére, amikor hangsúlyozta: nálunk alapvető közérdek, hogy ne essék bántódása senkinek, aki nem vét törvényeink ellen. Ugyanilyen közérdek azonban az is, hogy rangjukra, beosztásukra való tekintet nélkül, jogszerűen eljárjunk törvényeink megsértőivel szemben. Felhívta a tanácskozás résztvevőinek figyelmét árra, hogy a kommunisták nagy felelősséggel tartoznak egymás iránt is. A legtöbb ember ugyanis nem egyik percről a másikra válik bűnözővé. Eleinte csak annyit igyekszik megszerezni magának, amennyi törvényesen minden állampolgárnak jár, azután egy kicsivel többet, majd még többet, és ebben a hajszában észre sem veszi, amikor szembekerül törvényeinkkel. A társadalmunkért érzett kommunista felelősségérzet megköveteli, hogy ha ilyet tapasztalunk, lépjünk közbe, amíg nem késő. Egy kommunista ugyanis nemcsak a maga becsü-

Digitized by Google

letét teheti kockára, de akarva, akaratlanul egy kicsit elvtársai, pártja becsületét is. E gondolatsort folytatva mondotta Kádár elvtárs, hogy a kommunistáknak ilyen vonatkozásban is szerényebbeknek kell lenniük másoknál. Nem azért, mert a párttagnak kevesebb előnyre van joga, mint bármely más tisztességes állampolgárnak — de mégis szerencsésebb, ha egy kicsivel kevesebb előnyt szerez magának, mert így biztosabb, hogy sohasem lépi át a törvényes határt.

A tanácskozás résztvevői a közélet különböző problémái mellett nagy figyelmet fordítottak a Budapest lakosságát közvetlenül érintő városfejlesztési kérdésekre is. Egyetértettek a párt-végrehajtóbizottság jelentésével, amely a jelenlegi helyzetet elemezve kimondta: Budapest népessége 1966 óta mérsékeltebben, évenként körülbelül 18 ezer lakossal növekedett. Budapest vonzerejét változatlanul a magasabb színvonalú szociális, kommunális ellátottság, a kedvezőbb tanulmányi, kulturális és szórakozási lehetőség és a sok munkaalkalom adja. Bonyolítja a problémát a fővárost környező települések népesedési helyzete is. A fővárosba áramlást sikerült erősen fékezni, de a fővárost környező település-gyűrűben még ezt a problémát nem sikerült megoldani, pedig ez egyben a főváros egészségügyi, közlekedési, közellátási gondjait is növeli. Ezért a budapesti Pártbizottság rendszeres kapcsolatot épített ki Pest megyével és hozzáfogtak közös intézkedések kidolgozásához, egyeztetett fejlesztési tervek elkészítéséhez. A várospolitika másik égető gondja és nagy feladata, minden erőfeszítés és a jelentős fejlődés ellenére, a közmű-, út-, csatorna-, víz- és gázvezeték-hálózat bővítése, felújítása, korszerűsítése. A főváros rohamos fejlődése a közlekedési rendszerrel szemben is új igényeket támaszt. A fejlődés ellenére nem értünk el lényeges előrehaladást a tömegközlekedés területén sem. Az utóbbi két évben különösen a munkaerőhiány okozott zavarokat. Az érdekelt szervek, vállalatok bevonásával kezdeményezte a pártbizottság a metró építésének meggyorsítását. A dolgozók szorgalma és vállalt kötelezettségei alapján megvan a lehetősége annak, hogy az első szakaszt az eredeti határidő előtt, 1970. április 4-én átadják a forgalomnak. A budapesti párt-végrehajtóbizottság egyetértésben a főváros tanácsával, felsőbb szervek elé terjeszti az észak—déli metróvonal megépítését is, mert a közlekedési igények szükségessé teszik ezt.

A kibővített ülés résztvevői a vita alapján gazdagították a jelentést, és jóváhagyták a budapesti párt-végrehajtóbizottságnak a IX. kongresszus óta végzett munkáját.

Sólyom József

Orosz János:
Épülő cementmű

Digitized by Google

A mezőgazdasági gépjavítás mai problémái

Az állami mezőgazdasági gépjavító szervezet 1968. november 30-án ünnepelte fennállásának huszadik évfordulóját. Húszéves múlt: történelmi korszakok és — tegyük hozzá — számos feladat igen nagyra értékelhető megoldása áll a szervezet és sok tízezer főnyi régebbi s mai dolgozója mögött. Az érzelgős visszatekintés megzavarná a józan előrelátást, de a húszéves múlt jelentősebb állomásainak feleleventése nélkül nem érthetők mai és holnapi gondjaink okai sem. Pedig gazdasági életünk jelenlegi szakasza felveti a *„hogyan tovább?"* kérdését, parancsolóbban, mint eddig bármikor. Merre tartson az állami gépjavító szervezet, mik e korszak *igényei*, melyek a *lehetőségei*?

Három fejlődési szakasz változó feladatai

Az 1948 és 1957 közötti idő az *első* nagyobb lélegzetű korszak a gépállomások életében: „az előretolt bástya" korszaka. Ebben a szakaszban *egybefonódott a gépállomások politikai szerepe és gazdasági tevékenysége* és a szocialista nagyüzemek szervezésében, megszilárdításában, a termelőerők bővítésében bontakozott ki.

Az 1957—66. években jelölhető meg a fejlődés *második* szakasza. Ez új, kettős feladatot tűzött ki: egyrészt a hagyományos *gépi munka szolgáltatását*, másrészt a szövetkezetek növekvő saját gépparkjának *javítását*. (A gépállomási erő- és munkagépek zöme a hatvanas évek elején termelőszövetkezeti tulajdonba került.) A fordulat dinamikájáról annyit: az 1961. évi 3 százalékról 1966-ra 63 százalékra nőtt a *gépjavítás aránya* az összes szolgáltatásban. 1964—65-ben a javítótevékenység értéke a gépállomások tevékenységén belül meghaladta az 50 százalékot. Az új helyzet és a szervezet felépítése között azonban ellentmondások támadtak, s ezeket fel kellett oldani. 1964-ben a Gazdasági Bizottság kijelölte a mezőgazdasági gépjavító hálózat kiépítésének és fejlesztésének akkor időszerű irányelveit. A szolgáltatások köre ekkor *kibővült* a sok vitára okot adó úgynevezett fix áras traktorfőjavítással, a garanciavállalással, továbbá a felújított motorok forgalmazásával; engedélyezték a személy- és tehergépkocsik szervizét stb.

A szervezet életében a *harmadik* korszak kezdete 1967 végére, pontosabban 1968. január 1-re esik. Ezen a napon a 151 gépjavító állomásból, 19 megyei gépállomási igazgatóságból és 8 gépjavító vállalatból megalakult a mai 23 mezőgazdasági gépjavító vállalat, s ezek a Mezőgazdasági Gépjavító Trösztbe tömörültek. Az új feladatkört ekkor így fogalmazták meg: *a mezőgazdasági nagyüzemek műszaki-anyagi igényeinek kielégítése.*

A termelés iparszerű megszervezésében, a mezőgazdasági kisgépgyártásban és általában a szolgáltatások területén jelentős mértékű előrehaladás történt. Az előrehaladás mértékét mégis óvatosan kell megítélnünk; ez ugyanis csak relatív, *és korántsem elégíti ki a mezőgazdasági üzemek megnövekedett és megváltozott szükségleteit.* Annyira nem, hogy az utóbbi esztendőkben az ellentmondások egész sora került felszínre.

Ezeknek egy része a fejlődés velejárója, más részük abból származik, hogy az állami gépjavító szervezet az ösztönzők hatására, a nagyobb nyereséget keresve, nem mindig csak a mezőgazdaság területén látta a „megélhetési lehetőségeket". Sőt néhány gépjavító telepet eladott más tárcáknak és több mezőgazdasági gépjavító vállalat pedig majdnem teljesen beszüntette mezőgazdasági célú tevékenységét. Ezek alapján úgy látszik, hogy az ösztönzési rendszer, amellyel a gépjavító szervezet harmadik fejlődési szakasza megindult, felülvizsgálatra szorul.

A megváltozott helyzet

1969 elején a termelőszövetkezetek a tanácsi szektor traktorállományának 97 százalékát foglalkoztatták, a fennmaradó

Digitized by Google

3 százalék a gépjavító vállalatok tulajdona. Ha pénzben fejezzük ki a termelőszövetkezetek *traktorainak és munkagépeinek értékarányát*, akkor kiderül, hogy minden 1 forint traktorértékre 4 forint munkagép-érték jut. Ez az arány félig-meddig jelzi, hogy milyen eltolódás megy végbe, a termelőüzemek műszaki felszerelésében, az egyre bonyolultabb munkagépek irányában. Meggyorsult a korszerű technológiák alkalmazása az állattenyésztésben és más ágazatokban.

A termelőszövetkezetek — melyik előbb, melyik utóbb, ahogyan lehetőségeik megengedik — kiépítik *karbantartó, javító műhelyüket*. Tetemes összegeket ruháztak be műhelyfelszerelésbe, géptároló színek, gépudvarok építésébe. Ma már felesleges azon vitatkozni, hogy kell-e esztergagép a termelőszövetkezeti gépműhelybe — ezek a gépek már ott vannak. 1962 és 1968 között csaknem 400 ezer négyzetméterrel nőtt a termelőszövetkezetek műhelyterülete. Ma 2860 tsz 3440 műhelyt tart fenn (500 ezer négyzetméteren). A nagy számok a következő helyzetet összesítik: e műhelyek közül 291 a *hagyományos* főjavítás elvégzésére alkalmas, 965 műhelyben *födarabcserés* traktorjavítás is végezhető, 1359 műhely pedig csak a *munkagép- és traktor-karbantartás* igényeit elégíti ki. A tsz-ekben több mint 200 gépészmérnök és mintegy 800 technikus dolgozik.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az alacsony műszaki felkészültségű és felszereltségű termelőszövetkezetek legnagyobbrészt nem egy-egy meghatározott körzetben találhatók. Továbbá: 2000 olyan termelőszövetkezet van, amely 20-nál kevesebb traktorral dolgozik, nincs sokkal az 1000 alatt a 10-nél kevesebb traktorral rendelkező és sokszor az üzemnagyság miatt is alacsony műszaki felkészültségű termelőszövetkezet.

A termelőszövetkezetek *saját gépjavító bázisa* ma még korántsem elegendő. Még egyszer vissza kell térnünk tehát, most már számok segítségével, az állami gépjavító szervezet *szolgáltatási szerkezetében* lezajlott változásokra. Ezek a változások kölcsönhatásban vannak egymással, de bizonyos, hogy a termelőszövetkezeti és az állami gépjavító hálózat között nem alakult ki *a szükséges összhang és kiegyenlítődés*.

1960-ban az akkori gépjavító szervezet tevékenységéből mindössze 1,8 százalékot tett ki a *felújítás és a javítás*. 1967-ben 42 százalék volt az arány, ez 1968-ban 34,5 százalékra csökkent, 1969-ben pedig várhatóan csak 27,1 százalék lesz. A csökkenés a termelési érték tömegében is kimutatható. Ha grafikonnal ábrázoljuk ezt a folyamatot, meglehetősen dinamikus vonalú görbét kapunk. A csökkenő *mezőgazdasági gépjavítás helyett* gépgyártás, szerelés, de igen sok esetben idegen tárcáknak végzett bérmunka köti le a kapacitást.

De nézzük a tevékenység más területeit is. A *mezőgazdasági gépi munka és szállítás-forgalmazás* 1960-ban 80,1 százalékot, 1968-ban pedig mindössze 15,7 százalékot tett ki. Ez az irányzat határozott, a csökkenő tendencia rendkívül gyors. Csak ez az egy tendencia is nagy belső nehézségeket támasztott a szervezet életében.

A *gép- és berendezésgyártás* arányváltozásai: 1960-ban 12,8, 1968-ban 13,5, 1969-ben pedig 25,3 százalék. Az *alkatrészgyártás* aránya az 1960. évi 2,5 százalékról 16,8 százalékra nő. Az adatok folyó áron számított arányokat tükröznek.

Ez a túlzás nélkül viharosnak ítélhető átalakulás úgy ment végbe, hogy a régebbi feladatokhoz kapott épület- és eszközállomány *már a mai követelményeket sem mindenütt elégíti ki*. Ezek a követelmények pedig feltartóztathatatlanul növekednek. 1964—66-ban, amikor már a gépjavítás és a szolgáltatás volt a fő feladat, a beruházások zöme ezt szolgálta. A ma kialakuló új feladatköröket is nagyrészt ezzel az „örökölt" épület- és eszközállománnyal kellene megoldani. Összességében tehát: *az igények növekvő tömegéhez viszonyítva a gépjavító szervezet helyzete csak viszonylagosan javult*.

Az *épületállomány* nettó értéke 1,1 milliárd, a *felszerelésé* 0,4 milliárd forint. Ez az arány az első pillantásra sem jó, pedig sok mindent el is takarnak a számok. A Budapesti Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat korszerű épület- és eszközállománya ugyanis csakúgy benne van, mint — találomra kiválasztott példával — a Pásztói Mezőgazdasági Gép-

Digitized by Google

javító Vállalat egyik önelszámoló egységének, a szécsényi gépjavító állomásnak az adatai. Szécsényben 10,4 millió az épületek és az építmények bruttó értéke, a bruttó gépérték 2,9 millió, a nettó pedig 1,9 millió forint. Nem kell hozzá sok merészség, hogy kijelentsük: más szolgáltató ipar, mondjuk a gépkocsijavító vállalatok eszközállományának aránya más képet mutat, jobbat, mint az említett két példa.

Az iránytű is javításra szorul

A jelentkező ellentmondások láthatóan sokrétűek; az állami gépjavító szervezetnek a korszak követelményeihez való *hozzáigazítása* feloldaná őket. A feszültség egyik fő forrása az, hogy *a gépjavító szervezet kisebb önelszámoló egységeinek a kapcsolata természetes partnereikkel fellazult, a termelőüzemekkel pedig nem alakult ki új alapokon nyugvó kapcsolatuk.*

Az együttműködést zavaró okok számos esetben a *szolgáltatás színvonalában* keresendők. Bonyolítja a jelenlegi helyzetet, hogy a gazdaságirányítás új rendjében a gazdaságosság előtérbe állítása folytán bizonyos szolgáltatások drágulásával kell számolnunk.

A feloldásra váró ellentmondások között kell megemlítenünk — nem is az utolsó helyen — a *jelenleg alkalmazott ösztönzők nem éppen szerencsés hatását is.* Többek között a mai ipari és gépjavítási anyagi érdekeltségi rendszernek is a számlájára írható az, hogy az állami gépjavító szervezet ma nem olyan, amilyennek szeretnénk. Ezt az állítást igazolni is illik. Íme egy példa: a szécsényi gépjavító állomás 1968-ban 25 milliós termelési értéket produkált. 1968. évi nyereségaránya 5,6 százalék körül, nyereségtömege pedig 1,3 és 1,4 millió között volt. Ha azonban az átlagon belül a különböző szolgáltatásokban elért nyereséghányadokat is megnézzük, akkor a következő rangsort és arányokat kapjuk: *mezőgazdasági gépjavítás:* 3—4 százalék (fixáras rendszerben 4 százalék), *tehergépkocsi-javítás:* 6 százalék, a *villanyszerelő munka* 7—10 százalék, *„idegeneknek"* (vagyis ipari vállalatoknak) végzett bérmunka pedig 20 százalék (hallani itt-ott lényegesen magasabb százalékról is).

A solti gépjavító állomás igazgatója január utolsó harmadában kétszer járta végig a körzet 26 termelőszövetkezetét. Útjának eredménye: mindössze 5 pótkocsira és 1—2 munkagépre kapott javítási megbízást. Mivel foglalkoztat tehát több száz embert? Évek óta az IKARUS gyár részére készítenek autóbusz-alvázat, százas szériákban.

A szécsényi állomáson az AKÖV tehergépkocsijait javítják, s a tőlük 400 méterre levő II. Rákóczi Ferenc Tsz az idén $2\frac{1}{2}$ milló forintért továbbfejleszti gépüzemét, javító-szolgáltató tevékenységét. A szécsényi gépjavító állomás termelésének értéke kisebb, mint a II. Rákóczi termelőszövetkezeté, s jóval kisebb, mint a szécsényi TÖVÁLL (tsz építőipari vállalat) 1968. évi eredménye: termelési értéket tekintve a két termelőszövetkezeti vállalat — a tsz és a TÖVÁLL — háromszor annyit produkál, mint a gépjavító. Ilyen helyzetben az élet diktálta logikus lépésnek kínálkozik a kooperáció.

Országosan 4 és 6 százalék között mozog a mezőgazdasági gépjavítás nyereségrátája, ez pedig nem ösztönöz mezőgazdasági gépjavításra. *Az ösztönzők mai arányai eltérítik a gépjavító vállalatokat eredeti feladatuk megoldásától.* Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy a mezőgazdasági üzemek támogatását célzó gépjavítási kedvezmények ellenére és a látszólag a mezőgazdasági üzemeknek kedvező, alacsonyan megállapított nyereségkulcsok ellenére is a csökkenő mezőgazdasági igénybevétel szinte *felkínálta más munkára a mezőgazdasági gépjavító szervezet anyagi-műszaki bázisát.*

Így már némileg érthető, hogy 1968-ban a szoros ipari és mezőgazdasági gépjavító kapcsolatok számos telephely eladásáig fejlődtek. A telephelyeknek ipari vállalatoknak való eladását — mondjuk meg őszintén — nem éppen osztatlan elismeréssel fogadta az agrárközvélemény. Az igazsághoz tartozik az is, hogy 1968-ban a megyék vezetői szorgalmazták is a telepek átadását, az iparosítás elősegítése, a helyi foglalkoztatottság növelése végett.

S ha már a visszásságok és ellentmondások felsorolásánál tartunk, ide kívánkozik *a túlzott centralizáció káros ha-*

Digitized by Google

tása is. Egyes gépjavító vállalatok a központi akarat túlzott érvényesítése és a helyi körülmények figyelmen kívül hagyása miatt szakadtak el a termelőszövetkezetektől.

Miért ne lehetne olyan megoldást találni, amely kielégítené a reális mezőgazdasági igényeket? Ezeknek az igényeknek a köre ma már a mezőgazdaság területén is sok lehetőséget kínál. Emellett ha van kereslet és szabad kapacitás, természetesen más tárcák számára is lehetne dolgozniuk a gépjavító vállalatoknak, de fő tevékenységük megmaradna a mezőgazdaságon, illetve az élelmiszergazdaságon belül. Ez azonban az „iránytű" módosítását igényli.

A mezőgazdaság egyik fontos ipari bázisa

Merre vezet a kibontakozás útja az itt csak vázlatosan és a probléma nagysága miatt a teljesség igénye nélkül leírt mai helyzetből? Hogyan fogalmazták meg azt az új koncepciót, amelyben az állami mezőgazdasági gépjavító szervezet hiánytalanul betöltheti feladatát?

A mezőgazdaságnak és tágabb értelemben az élelmiszer-gazdaságnak alapvető érdeke, hogy az *állami gépjavító szervezet segítse azt a munkát, amely ebben a fontos népgazdasági ágazatban folyik.* Nyilvánvaló: egyik napról a másikra nem változtatható meg gyökeresen a mai helyzet. A gazdaságirányítás új rendszeréből fakadó gépjavítási és gyártási feladatokat azonban világosan, a gazdaságosságot, a távlatokat is figyelembe véve kellett a gépjavító szervezet számára is megfogalmazni. A közelmúltban a MÉM miniszteri értekezlete a TOT elnökségének részvételével napirendjére tűzte a mezőgazdaság szövetkezeti és állami gépjavításának rendszerét. Az itt tárgyalt és elfogadott irányelvek többek között a következőket tartalmazzák: A kialakult vélemények szerint termelőszövetkezeti és állami gépjavító kapacitást figyelembe véve *ki kell dolgozni és gyakorlatilag meg kell valósítani az ún. kétszintes javítás elvét.* Az egyik szintet a termelőszövetkezeti, tehát az üzemi karbantartó és javítóműhelyek jelentik, amelyekre feltétlenül a termelés helyén van szükség. A másik szint, vagy ha úgy tetszik, lépcső: a korszerű eszközökkel dolgozó állami javítóhálózat. Az alapelv az, hogy *mindkét javítási szervezet messzemenően alkalmazkodjék a körülötte kialakult környezethez.* A javítási tevékenység tehát — a szerint, hogy hogyan lehetséges és szükséges — folytatható: 1. mezőgazdasági üzemben, 2. tsz-közi szervezetben, 3. tsz és az állami gépjavító közös szervezetében és 4. az állami gépjavító állomásokon. Az állami gépjavító szervezet tevékenységének fejlesztésénél figyelembe kell venni a mezőgazdaság egészének és az üzemeknek a *differenciált igényeit.* A szervezetnek tehát az eddiginél hatékonyabbá kell szerveznie a mezőgazdasági gépek központosított, gyárszerű módszerekkel termelő, szakosított fődarab- és részegység-felújító hálózatát. Egyúttal azt is biztosítani kell, hogy a központilag felújított termékek a lehető legrövidebb úton kerüljenek a termelőüzemekbe.

A szervezet más irányú *szolgáltató tevékenységét ki kell terjeszteni* olyan területekre is, mint a mezőgazdasági üzemek technológiai berendezéseinek gyártása, szerelése, karbantartása és forgalmazása, épületgépészeti és szakipari szolgáltatás, mezőgazdasági munkagépek gyártása, forgalmazás, tehergépkocsik javítása, speciális útépítő, magasépítő stb. gépek üzemeltetése. Az élelmiszer-gazdaság területén szinte korlátlan mértékben kiszélesíthető *a gépjavító szervezet ipari tevékenysége.* Emellett gépek, berendezések gyártására is szükség van. Ilyen tevékenység lehet: élelmiszeripari és erdészeti feldolgozó gépek és berendezések előállítása, épületek vasszerkezeti elemeinek, állattenyésztő telepek komplett gépi berendezéseinek gyártása és szerelése. (Bábolnai Állami Gazdaság 1968. évi termelési értékének több mint egyötöde baromfi- és sertéstartási épületek és technológiák gyártásából származott. Példa tehát van.)

Mindezekre a korántsem teljességgel felsorolt feladatokra *ösztönzőbb ár- és anyagi érdekeltségi rendszert kell kialakítani.* Nem vitás, hogy ennek *elsősorban a mezőgazdaság számára végzett szolgáltatásokra* kell ösztönöznie. Célszerűnek látszik, hogy a mezőgazdaság ér-

Digitized by Google

dekeinek már nem megfelelő arányú ipari orientációjú tevékenységet negatív ösztönzők fokozatosan szorítsák vissza a kívánatos méretre. Ez nem zárná ki az egyéb vállalatok és tárcák számára végzendő munkák vállalását ott, ahol a mezőgazdasági jellegű szolgáltatás és élelmiszeripari munka nem köti le időszakosan vagy tartósan a kapacitást.

Az agrárközvélemény minden bizonnyal teljes egyetértéssel fogadja azokat az elhatározásokat, amelyek szerint a *felszabaduló* vagy *átadandó telephelyeket* elsősorban a termelőszövetkezetek igényét, másodsorban az élelmiszer-gazdaság egyéb igényeit, és csak harmadsorban az ipartelepítés igényeit figyelembe véve lehet eladni. Az állami gépjavító szervezet a termelőüzemek és az élelmiszer-gazdaság kapcsolatainak kibontakozását segíti elő az a felismerés is, hogy az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között erősödő vállalati jelleg *az egymásra utaltság, a kölcsönös anyagi érdekeltség és a gazdasági előnyök jobb kihasználása közös kiindulási alapot teremthet.* A MÉM és a TOT vezetői egyetértettek abban, hogy a termelőszövetkezetek, a gépjavító vállalatok és önelszámoló egységeik, a gépjavító állomások az egyenjogúság elve alapján alakítsák ki az együttműködés formáit. Az együttműködés korlátlan lehetőségeket rejt magában gazdasági, szakmai és társadalmi téren.

A társadalmi-gazdasági együttműködés segítené a műszaki fejlődés során jelentkező feladatok és nem ritkán gondok megoldását, ha az érdekelt termelőszövetkezetek, területi szövetségek, üzemek, szakigazgatási, párt- és társadalmi szervek valamiféle *bizottságot, vagy szakmai tanácsot hoznának létre.* Elképzelhető továbbá, hogy egy-egy körzetben a vállalatok a *túlzott centralizáció* feloldásával maguk alakítanák ki szolgáltatásuk feltételeit. Így a vállalatok nem országosan egyöntetűen, hanem körülményeiknek megfelelően eltérő módon és kedvezőbb feltételekkel végeznék szolgáltatásaikat.

Az új szemlélet a *mezőgazdaság ipari hátterének*, egyik *fontos ipari bázisának* tekinti az állami és vele együtt a termelőszövetkezeti gépjavítás állóeszközeit és szellemi kapacitását. Csak üdvözölni lehet az olyan elhatározásokat, amelyek világos perspektívát nyújtanak az állami gépjavító hálózat sok tízezer dolgozójának, s kifejezik azt, hogy szükség van erre a szervezetre.

A gépjavítás rendszerének fejlesztése nagy jelentőségű gazdasági és politikai kérdés, amely nemcsak a termelőszövetkezetek és állami gépjavító szervezet vezetőit és dolgozóit, hanem egész agrárközvéleményünket foglalkoztatja. Az új helyzetnek megfelelő elvek gyakorlati végrehajtását tehát a közvélemény legszélesebb érdeklődése kíséri.

Illés Tibor

Medgyessy Ferenc:
Szovjet katona

Digitized by Google

Pályakezdés — itt és ma

Beszélgetés egy fiatal közgazdával

A felmérések és szociográfiai tanulmánykészítések divatját éljük. Felfedeztük, beleszerettünk, és ezért mostanság roppant gyakori, hogy állásfoglalás előtt — sokszor állásfoglalás helyett — a rubrikákba mélyedünk, s onnan olvassuk ki a választ: mi egy szóban forgó kérdésben a helyzet? A tudományos, a tipikus, a vitathatatlan helyzet. Mert csak a számok biztosak...

Magam a valóságkutatás régi híve, s irodalmának szorgalmas olvasója vagyok — őszintén örülök a népszerűségének. Kivált azért, mert tudom, nem hóbortból lett divattá, hanem a tudományos megismerés igénye miatt, azért, hogy elkerüljük a szubjektív benyomásokon alapuló általánosításokat és a rögtönzéseket. A felismerések módszerének és adatainak olykor túlzott tisztelete láttán azonban sokszor gondolom, hegy a számok és az összegezések gyakran épp azt rejtik el a valóságból, ami benne a legérdekesebb: a társadalmi viszonylatokban folytonosan keletkező újat, az emberi érzékenységet, a szenvedélyt és az eredeti gondolatot. Ezért a tudományosság rovására bár, de mégsem mondhatunk le a valóságkutatás ősi, ha úgy tetszik: primitív formáiról, a személyes tájékozódásról.

Alább efféle beszélgetést bocsátok közre, az általánosítás bármiféle igénye nélkül, pusztán azért, mert érdekesnek és közérdekűnek tartom a benne foglaltakat. S egyedi mivoltában is némiképp tipikusnak beszélgető partneremet, Angyal Ádámot, a Magyar Hajó- és Darugyár 25 esztendős közgazdá,át. Témánk: a fiatal közgazdász értelmiség érvényesülése, életmódja, helyzete, , mindaz, ami ezzel kapcsolatban ma egy eleven észjárású ifjúkommunista közgazdát foglalkoztat.

— Amikor egyetemi tanulmányaimat elkezdtem, még alig csillapodtak le annak a vitának a hullámai, hogy vajon nem túlméretezett-e a közgazda-képzés Magyarországon? Elég bizonytalan foglalkozás volt ez jóideig, s tartotta is magát a balhit, hogy erre a képesítésre a népgazdaság irányítóinak van szükségük, meg a „polgazd"-oktatóknak. Ez utóbbiaknak azért, hogy tanítsák, tulajdonképpen mindenkinek, még a művészeti főiskolákon is. Mivel a politikai gazdaságtan a marxista műveltség része, azt tudni kell, vagy tudni illik. A vállalatoknak sem árt, ha van náluk közgazda. De hogy mennyire eltávolodott egymástól az elméletről vallott felfogás és a gyakorlat, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nem is olyan régen — 1963-ban — az egész magyar ipar mindössze 2080 közgazdát foglalkoztatott.

— Nem is nagyon volt szükség többre. A vállalati önállóság hiánya, a szigorúan kötött gazdálkodás nem adott lehetőséget valóságos, elemző, alsófokú közgazdasági munka végzésére.

— Igen, akik az egyetemről üzembe kerültek, jószerint tisztviselők lettek, s hamarosan azt is elfelejtették, amit korábban tanultak. Megjegyzem, mai szemmel mérve az sem volt túlságosan sok. Megsínylette az egyetemi oktatás is a szocialista közgazdasági elvek tisztázatlanságát. Egyfelől a tanterv túlságosan elvont maradt. Másrészt olyan magasszintű számításokra és összefüggésekre tanítottak, amelyekre csak a gazdasági élet csúcsain van szükség. Nem 22—23 éves korban, amikor még nedves a tinta az ember diplomáján, hanem később, miután „lent" és „középen" már elég tapasztalatot szerzett és bebizonyította, hogy alkalmas az ágazatai szintű irányításra. A „lenti", a vállalati munka, az ún. mikroökonómia viszont sokáig gyanús tudomány hírében állt, azt tartották róla, hogy az burzsoá dolog, csak a tőkés gazdaságban van létjogosultsága. A szocialista ipar központi alakja a mérnök, mert rajta. az ő munkáján múlik, hogy minél több és modernebb termék készüljön. Kétségtelen, hogy jó mérnöki munka nélkül nincs jó technika, jó technika nélkül nincs versenyképes ipar. De a közgazdasági szempontok mellőzése kérdésessé teheti a leg-

Digitized by Google

tehetségesebb mérnöki munka eredményességét is. A mérnökcentrikus szemléletnek máig is ható maradványa, hogy a mérnökök fizetése most is magasabb a közgazdáéknál.

— Véleménye szerint van ellentmondás a műszaki és a közgazdász-látásmód között?

— Jó szakembernek azt a mérnököt tartják, akiben erős az újító kedv, aki minden energiájával a technika fejlesztésén fáradozik, hogy az a gép, vagy gépsor, amin egy terméket előállítanak, minél modernebb legyen. De nem biztos, hogy ami korszerű, az egyszersmind gazdaságos is. Mondok egy példát. Egy legújabb típusú repülőgép modernebb, mint teszem azt az IL—18-as. Ha azonban a MALÉV TU—114-es gépekkel akarná lebonyolítani a belföldi légiforgalmat, nagyon hamar kiderülne, hogy a Budapest és Szeged közötti útvonalat nemcsak olcsóbban, de gyorsabban is meg lehet járni az „elavultabb" géppel. A közgazda dolga, hogy az efféle, a példámnál bonyolultabb számításokat elvégezze. Előfordulhat, hogy eközben szembekerül a mérnökkel. Vállalati szinten ez ritkábban fordul elő, hiszen ott áttekinthetőbbek a dolgok, s mind több mérnök látja be, hogy a „kerül amibe kerül" gyakorlata végképp nem tartható.

— Az újsághirdetések tanúsága szerint most igen nagy a kereslet vállalati közgazdák iránt. Az egyetemet meg egyenesen megrohamozzák szakemberekért. Az elméleti kutatásra és katedrára kiszemelt tehetségek is ki vannak téve a kísértésnek, hogy a jövedelmezőbb gyakorlati pályát válasszák. Tavaly az ipar-szakon 120-an végeztek, az üzemek pedig több mint 500 diplomásra jelentettek be igényt. A konjunktúra feltehetően elősegíti a fiatal közgazdák érvényesülését.

— Az érvényesülés több, mint a biztos állás és a tisztes jövedelem. Az ember akkor érzi, hogy érvényesül, ha biztosítják számára az értelmes munka anyagi és erkölcsi feltételeit, és ő képességeinek legjavát tudja nyújtani. Ebből a nézőpontból tekintve korántsem egyszerű ma a fiatal (és nem fiatal) közgazdák helyzete. De maradjunk a pályakezdőknél.

A vállalati közgazdák iránt mutatkozó nagy kereslet valóságos igényeken alapul. Azon a belátáson, hogy a nyereséget befolyásoló tényezők: a munkaerő-foglalkoztatás, az anyag-, a készlet-, és a hitelgazdálkodás, a gyártmányfejlesztés, a piackutatás, az önköltség, az anyagi és szellemi kapacitás, a kooperációs tevékenység elemzése óriási feladatokat hárít a vállalati közgazdákra. Ezt a munkát azonban csak határozott és koncepciózus irányítás mellett lehet elvégezni, s természetesen szükség van hozzáértésre és rutinra. Nos, ezek ma mind érzékeny pontjai a vállalati munkának. Ha egykori évfolyamtársaimmal összetalálkozom, gyakran kerül szóba a követelményekben megmutatkozó végletesség. Van, ahol alig találnak számukra feladatot, másutt csodát, a világ megváltását várják tőlük. Haszna viszont a konjunktúrának, hogy az állás elvesztésétől való félelem kevésbé kényszerít kompromisszumra. Lehet ujjat húzni még felettessel is azért, ami véleményünk szerint értelmes, jó, célszerű. Hozzáteszem: nem minden pályakezdő van ilyen helyzetben. Például a vegyészmérnökök, a tanárok, a fiatal művészek inkább elhelyezkedési gondokkal küzdenek.

— Saját tapasztalata?

— Én a szerencsések közé tartozom. A Magyar Hajó- és Darugyár óriási üzem, jól bevált gyártmányokkal, hagyományos piaccal, sok tapasztalt vezetővel. Van egy úgynevezett közgazdasági osztályunk, ott dolgozom. A munkatársak fele hozzám hasonló fiatal. A feladataink reálisak és szépek. A vállalati belső tervek alapján modelleket, rendszereket kell gyártanunk, készítettünk tanulmányokat a szellemi kapacitásokról, kidolgoztuk a nyereségrészesedés elosztásának szabályzatát, modellt állítottunk össze a távlati tervezéshez, megfogalmaztuk a vállalat „célfüggvényeit".

— Ezt a kifejezést nem értem.

— A célfüggvény kifejezést a matematikából kölcsönöztem. Tulajdonképpen — kicsit egyszerűsítve — a vállalat törekvéseinek egzakt megfogalmazását jelenti. Ez

Digitized by Google

éppúgy lehet egysoros képlet, mint egy koncepció megfogalmazása terjedelmesebb tanulmányban.

— Térjünk vissza a problémákra. A felkészületlenséget említette ezek közt.

— Három esztendeje végeztem, azaz épp ahhoz a közgazdász-generációhoz tartozom, amely a régit tanulta, de az újat csinálja. De az új, a gazdaságirányítás mostani rendszere is a folytonos változás állapotában van. Igaz, a régi szakemberek is most tanulják, de nekik legalább negatív tapasztalatuk van: tudják, mi az, ami nem vált be. Nagy kár, hogy nem kaptunk az egyetemen mának valóbb elméleti képzést, bár valami haszna azért ennek is van: nem vagyunk túlzottan magabiztosak. Aki nem esküdhet a fejébe táplált sablonokra és patentekre, az kénytelen a szellemét éberen tartani. Márcsak azért is, mert az ember munka közben lépten-nyomon műszaki problémákba ütközik, és ha nem ért hozzá, alul marad. Különben is, hozzá kell szoknunk, hogy az egyetem egyre kevésbé tud „testre szabott" szakembereket képezni. Legjobb esetben is csak olyanokat, akiknek megvannak az optimális feltételeik egy szakma elsajátításához. Én például ipar-szakon végeztem. De mi az, hogy „ipar-szak"? Értek valamit a gazdaságosság-számításhoz, de ez nem jelenti azt, hogy mindegy számomra: vállalatom újfajta savanyúcukrot, vagy tehervonatot gyárt-e? Egyszóval: a közgazdasági pálya is specializálódik. A helyszínen, munka közben kell beletanulni a konkrét szakmába.

Nehezíti a dolgot, hogy Magyarországon a közgazdaságtan csak némely részterületének van tudós művelője. Hiányzanak az egész tudományágat átfogó, nagy formátumú teoretikusok, akikre a fiatalok — és nem fiatalok — rábízhatnák magukat. A mikroökonómia mint részterület is kidolgozatlan. A kelleténél több viszont a szellemi zsonglőr, az ügyeskedő Osztap Bender. Ezek naponta dobnak fel újabb és újabb „tudományos" fogalmakat, divatos kifejezéseket. Tehetik, mert nekik csak beszélni kell róla. De mit tegyünk mi, akiknek az új fogalmakkal operálnunk kellene? Sajnos, a közgazdasági hit- és erkölcstannak nemcsak papjai, hanem követői is vannak, akik egyik nap a „marketing"-re esküsznek, a másikon az „információelmélet"-re, a harmadikon a „rendszertechnika"-ra, azután az „operáció-analízis"-re majd pedig a „direct costing"-ra. Ki meri azt mondani, hogy a király meztelen? Először is: hátha csakugyan nem is meztelen? Néha, egy-egy szakelőadás meghallgatása után az a benyomásom: teljesen pucér. De az is lehet, hogy van rajta ruha, csak elszabták, és korántsem olyan pompázatos, mint ő és kísérete hiszi... Az igazság az, hogy fogékonyak vagyunk a blöffre is, mert nagyon keveset tudunk.

— Többet, mint amikor azt hittük, mindent tudunk.

— Ez sovány vigasz. Kivált azért, mert a tisztázott és helyes elvek érvényesítésének útjában is sok az akadály. Készakarva nem említem az új gazdasági mechanizmusba épített úgynevezett „fékezőket", pedig nagyon sokszor idéznek elő felemás helyzetet. Például a hitelpolitikában. E tekintetben azonban nem vagyok olyan borulátó, mert a központi intézkedések útján feloldható feszültségek megszüntetése előtt-utóbb megtörténik. Ez csak elhatározás dolga. Nehezebb feladat ennél a következetes közgazdasági gondolkodás kultúrájának kialakítása és elterjesztése.

— Egy pénzügyi kutatással foglalkozó, vezető beosztású közgazda-ismerősöm nagyon frappánsan fogalmazta meg nekem ugyanezt a gondolatot. Azt mondta: „Nehéz olyan közegben közgazdának lenni, ahol mindenki analfabéta, vagy épp hogy csak frástudó. Magyarországon az embereket csak a fogyasztás érdekli. Úgy viselkedünk, mint a dzsentri, akit nem érdekel, hogy honnan terem a pénz? Még némely gyárigazgató is, ha valamilyen gép megtetszik neki, afféle »igazi magyar úr« módjára veti oda: csomagolják be! A számolás szerinte kicsinyességre vall. A legtöbb munkás például nem tudja, hogy ahol dolgozik, hányan vannak, kinek, mit, mennyiért gyártanak, mi a világpiaci ára annak az anyagnak, amit megmunkál. Nemzetközi tekintélyű feltalálóinkat és találmányaikat a hazai közvélemény nem ismeri, s egy túlzott népszerűsítéssel el nem kényeztetett másodrendű poéta is nagyobb sajtópropagandát kap, mint egy milliárdokkal gazdálkodó szeniális gazdasági vezető."

Digitized by Google

— Ezen az állapoton nem lehet ráolvasással változtatni. Az üzemi tapasztalatok viszont gyakran azt látszanak bizonyítani, hogy a gazdaságosság és ésszerűség követelményei háttérbe szorulnak. A személyzeti munkában például olykor indokolatlan érzelmi szempontok érvényesülnek. Megtartanak vagy felvesznek olyan embereket, akik meglehet, valaha szereztek érdemeket, de elment a fejük fölött az idő. Számuk szaporodik, valahányszor az irányító szervek racionalizálnak. Nem állítom, hogy ez utóbbiak közt nem akadnak használható szakemberek is, de túlnyomórészt fölöslegesek.

— Kissé kíméletlen! Miféle eljárás lenne félreállítani a közösségért végzett munkába belefáradt, vagy szellemileg megrokkant embereket?

— Ez hamis humanizmus. Amúgysem találják a helyüket, tengenek-lengenek, vagy fontoskodnak és gátolják a munkát. De nem is a fölösleges emberek problémája foglalkoztat a leginkább, hiszen ez csak részletkérdés. Folytatom inkább a a megkezdett gondolatsort. Hogyan kívánjunk a munkásoktól gazdasági szemléletet, amikor lépten-nyomon ennek megsértését tapasztalják, sokszor anélkül, hogy tudnák? Azt már mindenki megérti, hogy a nyersanyag és a munkaeszköz érték, takarékoskodni kell vele. Hiszen a szerszám látható, kézzelfogható, ha eltörik, a szemünk előtt következik be a kár. A legnagyobb érték: az idő, azonban még nem vívta ki közgazdasági rangját. Mintha csak az volna a rendeltetése, hogy múljék — munkaidőben bérért, munkaidő után pedig ingyen.

Köztudomású, hogy nálunk — ezen nemcsak a termelőüzemeket értem, hanem az irányító szerveket, a hivatalokat, a kereskedelmet, a szállítást, az egész gazdaságot — nemcsak a munka termelékenysége, de a munka intenzitása is alacsony. Noha mindenki tudja, hogy mennyi idő megy pocsékba részben a szervezetlenség, részben a „családias" légkör miatt, elég kedélyesen fogjuk ezt fel. A kedélyesség pedig nem fér össze a közgazdasági gondolkodással. Többet kellene számolnunk. Mert: nézzük, mennyibe kerül tíz, munkahelyen előadott élménybeszámoló?

$$Kl = \frac{10 \cdot Êi + H \cdot Hi}{\lambda} \cdot Áó \cdot R$$

mely képletben Êi = élménybeszámolók átlagos ideje órában, H = hozzászólások száma, Hi = hozzászólások átlagos ideje órában, λ = hagyományos munkaintenzitás, Áó = az előadó és a hallgatóság átlagos munkabére, R = rezsikulcsa, Kl = lógás miatt kieső összérték.

Ennyivel lettünk szegényebbek. Akkor is, ha az élménybeszámoló előadója és résztvevői nem termelő munkások, „csak" ügyintézők. Épp azt próbálom bizonyítani, hogy az idő valóságos, nem fiktív érték.

Ehhez a gondolatkörhöz tartozik a munkaerő minőségének egyoldalú felfogása. Mi általában a szakmailag képzett, öntudatos és fegyelmezett dolgozót tartjuk jó munkaerőnek. Van azonban ennek még egy lényeges kritériuma: a fizikai és idegállapot. Nos, ha komolyan vesszük ezt, azaz közgazdasági tényezőként számolunk nemcsak a munkával, hanem az „erő"-vel is, nem rendezkedhetünk be tartósan a munkaidő mai időtartamára. Nem az indokolatlanul magas túlórákra gondolok elsősorban — ezek majdcsak megszűnnek —, hanem arra a hatalmas energia- és időmennyiségre, amit ma a létfenntartás lebonyolítása felemészt.

Régóta tudjuk, hogy egy ember teljesítőképessége a technika és kultúra mai színvonalán napi nyolc órai munka. Ha ennél többet végez, vagy a munkája sínyli meg, vagy az egészsége. De hányan dolgoznak Magyarországon nyolc órát? Azt hiszem, senki. Pedig egyszerűsítek: nem beszélek az oly sokakat érintő, embertelen vonatozásról, meg a jövedelemkiegészítésre fordított időről, csak azokról az órákról, amelyeket az embereknek esténként és reggelente azért kell elpocsékolni, mert nálunk a szolgáltatásokat sem tekintik eléggé közgazdasági kategóriának. Mindenki nehéz csomaggal jár; sorba kell állni a Közértben, a Patyolatnál, a postán, váratlanul a hivatalokban, a tanácsnál, a tüzelőszállításnál, főzni, fűteni, mosni, vasalni kell otthon — egyszóval: az emberek elég fáradtan és ingerülten fognak reggel dologhoz. A tár-

Digitized by Google

sadalom nem becsüli az egyén idejét, az egyén sem a társadalomét. A szolgáltatások kiterjesztése és színvonalának emelése nem a „kényelem", hanem az ésszerű munkaerő-kihasználás feladatkörébe tartozik. Sokba kerül a népgazdaságnak, ha nem csökkenti a dolgozók, főleg a munkába járó asszonyok vállára háruló terheket.

— Mennyit dolgozik Angyal elvtárs?

— A valóságos elfoglaltságom nekem is több, mint heti 44 óra. Én is segítek otthon, de csak becsületből. Egyébként a házi munka végzése közben buzog bennem legerősebben a közgazda-vér. Egyrészt utálom csinálni, másrészt, valahányszor arra gondolok, hogy az időt mennyivel hasznosabban tölthetném el, elönt az indulat. Tanulni, olvasni kell; elég sokszor járok szakelőadásokra, meg a kollégáim közé, gyakorlom az idegen nyelveket, néha a szabad időmben pártmunkát végzek, és én is vállalok külön munkákat. Nem mondtam le arról a tervemről sem, hogy valamilyen szerény elméleti munkát végezzek, de kevés idő jut elmélyedni a szakirodalomba. Szórakozni is szeretek.

— Milyen „maszek" munkát tud végezni egy fiatal beosztott közgazda? És hogyan jut megbízáshoz? Honnan tudják, hogy a világon van?

— Amelyik közgazda nem élelmes, az nem is alkalmas erre a pályára. Mindig csurran-cseppen valami. Segítenek egymásnak az ismerősök, az egykori egyetemi tanulótársak, olvasni kell az újsághirdetéseket. Lehet szakfordítást végezni, TIT-előadást tartani, korrepetálni. De hát ezek szerény vállalkozások. A szakértői munka kifizetődőbb. Nekem eddig két „nagyszabású" munkám volt. Egy vállalat rakodótelep létesítését határozta el. Kollégákkal közösen variánsokat dolgoztunk ki: mit érdemes építeni, melyik mennyi idő alatt amortizálódik. A másik szép munkánk egy szövetkezet intézkedési tervének közgazdasági ellenőrzése volt. A kisvállalatoknak nem érdemes szakembert alkalmazniok, kifizetődőbb számukra, ha esetenként adnak megbízást. De azért a munka nem hull egy kezdő ölébe. A hirdetésekre mindig sokan jelentkeznek, és az kapja a megbízást, aki jobban „megdolgozza" a céget. Sok múlik a fellépésen, a bizalomgerjesztő külsőn. Kopottan, borotválatlanul, fehér ing nélkül nem szabad jelentkezni — az biztos kudarc. A túlságosan hosszúra növesztett haj sem jó ajánlólevél. Vannak kollégák, akik az ujjukon pecsétgyűrűvel mennek tárgyalni, ezzel próbálják pótolni a hiányzó tekintélyt. Sokszor nem is eredménytelenül. Egy barátomnak az a bevált módszere, hogy beszélgetés közben elejti: „Holnap nem érek rá, a Tervhivatalban tárgyalok!" Ez a mondat nem téveszti el a hatását.

— Ezzel a változatos taktikával mennyi plusz jövedelemhez lehet jutni?

— Évente 5—6000 forinthoz. A gyárban 1300 forintos fizetéssel kezdtem, most 2300-nál tartok. Ez nem rossz pénz, de a mi vállalatunknál a közepes szakmunkások is megkapják ezt, ha nem többet. Én is jobban járnék, ha egy-egy elkészült munkát teljesítménybérben fizetnének. Pedig a mi szakmánkban sem érvényesül mindig az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elve. Az „előkelőbb" megbízók — a főhatóságok, intézetek stb. — ugyanazért a munkáért lényegesen többet fizetnek, mint a saját vállalat. Szükség van a kiegészítő jövedelemre, mert a feleségem még egyetemista, leválasztott lakásunk van, s arra OTP-tartozásunk. Rámenősséggel több pénzt is kereshetnék, de nincsenek nagyszabású anyagi terveim. Gyűlölöm a kicsinyességet, a kuporgatást, a beletemetkezést a munkába csak azért, hogy még száz forintot tegyek félre a többihez. Lehet, hogy kissé könnyelmű vagyok, de elég sok visszataszító példa áll előttem. A pénz utáni hajsza előbb-utóbb megfosztja az embert az élet örömétől, s lassan, szinte észrevétlenül felőrli a jellemet. Ebből nem kérek. És úgy sem tudom elképzelni az életemet, hogy egy esztendőn át összeszorított foggal gürcöljek és ezen az áron elmenjek az IBUSZ-szal a Kanári-szigetekre. Aztán egy újabb évig és a következő utazásig az amatőrfelvételeimben gyönyörködjek. És odáig sem szeretnék zülleni, hogy a munkahelyemre csak pihenni járjak. Mint kommunista és mint közgazdász, egyaránt átmeneti állapotnak tekintem a különmunka-vállalást és az önkizsákmányolás minden formáját. Azt szeretném, ha az üzemben végzett teljesértékű munkáért én is, más is annyit kapnánk, amennyi a teljesértékű munka elvégzéséhez

Digitized by Google

kell. Nem vagyok romantikus alkat, tudom, eltart egy darabig, amíg ebből a vágyból valóság lesz.

— Ez a megjegyzése már a jövőre utal. Mik a további tervei? Bizonyára gondolkodott már azon, hogy ötvenéves korára mit akar elérni?

— Erre a kérdésre épp azért nem tudok válaszolni, mert sokszor gondolkodtam rajta. Harmincéves kor előtt csak a beszűkült koravéneknek és a zseniknek van kialakult életprogramjuk. Azt szokták mondani a fiataloknak: előttetek az élet! Az élet csakugyan előttem van. Ki tudja, milyen véletlenek — vagy szükségszerűségek — avatkoznak még be a sorsomba? A munkahelyemmel elégedett vagyok, a szakmámat szeretem. Az tetszik rajta, hogy egzakt, és mégis van benne helye a fantáziának. Nem lehet kitanulni, tehát megunhatatlan. Most az új gazdasági mechanizmussal küszködünk, keressük-kutatjuk a lehetséges megoldások közül a legjobbakat. Egy idő után majd rájövünk, hogy ami most új, az közben megöregedett, ismét meg kell fiatalítani. Meglehet, addigra ötvenéves leszek, az is lehet, hogy hatvan. Vagy csak negyven? Hol leszek akkor, nem tudom. De unatkozni, azt biztosan nem fogok. Nem is akarok.

Katona Éva

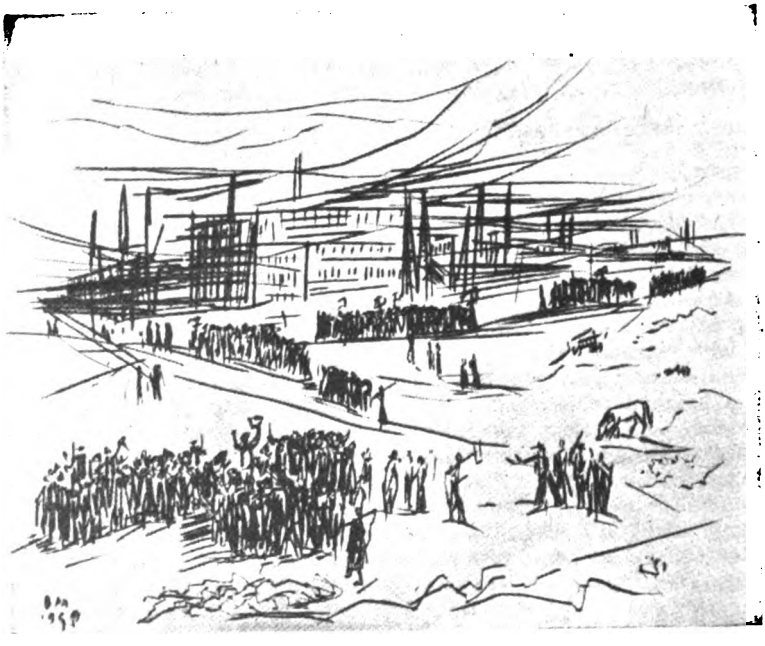

Borsos Miklós: 1919

Digitized by Google

Kutatások az olvasói ízlés világában

(Műhely-tanulmány)

„Az író és az olvasó kapcsolatával, amely mint minden emberi kapcsolat a rejtelmességig bonyolult, kevesen foglalkoznak behatóan."[1] E sorokat Bálint György írta, mintegy harminc évvel ezelőtt, és most nem azért kerültek a dolgozat élére, hogy figyelmeztessenek az irodalom és a közönség közötti kapcsolat kutatásának fontosságára. Hiszen a legutóbbi évtized e témában már hozott bizonyos kezdeti eredményeket.[2] Nem is tisztelgés akar lenni Bálint György előtt, aki a társadalmi jelenségek összetettségének felismerésében jóval megelőzte kora szellemi életét. „Tisztelgés" helyett megbecsülést érdemel Bálint György, vagyis figyelmet gondolatai iránt.

Bálintnál hozzá kell szoknunk, hogy tudós szakáll nélkül tesz fontos megállapításokat. Ha ő azt írja, hogy az író és az olvasó kapcsolata „a rejtelmességig bonyolult" — fogjuk fel figyelmeztetésnek. A kutató ezen a területen **nem számíthat könnyű sikerre,** a rejtőzködő igazságok **csak módszeres vizsgálódásra mutatják meg magukat.** Ez a dolgozat, amely egy nagyobb vizsgálat[3] előtt jár, éppen az alkalmas módszer felfedését, kiépítését célozza. Találkozik ugyan friss tényanyaggal és megállapításokkal is az olvasó e műhely-tanulmányban,[4] de e kis próba-mintán végzett kísérlet mindenekelőtt módszertani érdekű. Célunk az, hogy az itt szerzett tapasztalatok segítségével majd a nagyobb vizsgálati anyagon már kiérlelt eszközökkel dolgozhassunk.

Mit olvasnak és mi hat?

A hatvanas években napvilágot látott olvasás- és vásárlás-statisztikai tanulmányok keretében bizonyos népszerűségi listák is megjelentek, s nyomukban borús hangulatok az olvasók ízlésállapotáról. Személyes beszélgetés során, számos más kérdés között, megkérdeztek olvasókat kedves írójuk, könyvük felől, vagy beszámoltatták őket a legutóbbi egy vagy néhány hónap olvasmányairól. Mások a könyvtári forgalom adatait vizsgálták. E kutatások **fontos információkkal szolgáltak a művelődéspolitikának, a könyvkereskedelemnek és a könyvkiadásnak.** Bizonyos módszertani tapasztalatokat is nyújtottak, s egyebek között megérlelték a továbblépés igényét is.

Ha valakinek emlékezetből kell beszámolnia olvasmányairól, bizonyosan el fog hagyni ezekből — ha sokat olvas, azért, ha nem gyakorlott olvasó, azért. Sok olvasó — ezt könyvtárosok gyakran tapasztalják — nem is igen emlékszik a címre és a szerzőre. Számolnunk kell tehát azzal, hogy az ilyesfajta kérdezősködés a köztudatban erősen begyökerezett nevek, az iskola és a tömegközlési eszközök által támogatott nevek irányában torzít, s az idegen hangzású, a kevésbé ismert neveket háttérbe szorítja az emlékezet. Bizonyos, hogy Jókai Aranyemberét sokkal többen olvasták hazánkban, mint Semprun A nagy utazását. De legalább ilyen bizonyosnak lehet tekinteni, hogy az utóbbit többen olvasták, mint ahány embernek eszébe jut egy interjú során. Jókai neve és művei közül viszont legalább ötnek-hatnak a címe, a művektől függetlenül is tényező a tömegek tudatában. Ezért könyvtárosoknak és az olvasás más szakembereinek bevonásával készítettünk egy 335 műből (nagyobbrészt regényből) álló listát,[5] amely mintegy **kicsinyített modellje a hazai és világirodalom regény-repertoárjának,** a klasszikusoktól a mai művekig. Az e lista alapján készült ív, melyet budapesti és vidéki könyvtárakban mintegy háromezer olvasó kapott a kezébe, segítséget nyújtott az olvasónak a nevek, a címek felidézésében, s ilyenformán korlátozta a memoriális torzulás veszélyét.

Digitized by Google

Azt kértük az olvasóktól, hogy húzzák alá azoknak a műveknek címét, amelyeket olvastak. Számoltunk azzal, hogy e módszer másfajta torzulás lehetőségét rejti magában. Vannak művek, amelyek címével találkozva egyik-másik olvasó úgy érzi, hogy ezt neki ismernie kellene, s — bár még nem olvasta — aláhúzza presztízs-okokból.[6] Módszerünk ezt a hibalehetőséget is korlátozza. Azt kértük az olvasóktól, hogy miután aláhúzták azokat a műveket, amelyeket olvastak, húzzák alá még egyszer azokat, amelyek „maradandó élményt" nyújtottak számukra. Bár az olvasó megnyilatkozásának ezt a differenciálását más meggondolásokból vezettük be, mellékesen — úgy hisszük —, bizonyos mértékig korrigálják a presztízs-okokból kialakuló torzulásokat is. Ha a jobb színben feltűnni akaró olvasó egyszer már dokumentálhatta, hogy olvasta azokat a műveket, amelyeket szerinte „illik ismerni", második aláhúzását bizonyára megbízhatóbban helyezi el.

Az első minta-mennyiség „szavazatait" leszámolva kitűnt, hogy az olvasottság alapján kialakult sorrend hasonlít a korábbi olvasás-statisztikai munkák listáihoz. Az élen Jókai: A kőszívű ember ..., amelyet 152 olvasóból 136 olvasott, s az első tíz között még két Jókai-mű szerepel. De a **csak olvasott** és a **kedvelt** művek (nevezzük röviden így a kétszer aláhúzott címet) frekventáltsága oly jelentősen különbözik egymástól, hogy szemléletesebb, ha az első tízet-tízet egymás mellett mutatják be:

I. Olvasottság — kedveltség

Olvasottság:	*Kedveltség:*
1. Jókai: A kőszívű ember fiai (136)	1. Hemingway: Az öreg halász... (56)
2. Mikszáth: A Noszty fiú esete (135)	2. Tolsztoj: Háború és béke (49)
3. Jókai: Az aranyember (134)	3. Tolsztoj: Anna Karenina (48)
4. Gárdonyi: Egri csillagok (133)	4. Stendhal: Vörös és fekete (44)
5. Molnár: A Pál utcai fiúk (133)	5. Jókai: Az aranyember (43)
6. Mikszáth: Különös házasság (126)	6. Gárdonyi: Egri csillagok (40)
7. Jókai: Kárpáthy Zoltán (122)	7. V. Hugo: A párizsi Notre Dame (40)
8. Stendhal: Vörös és fekete (121)	8. Brontë: Üvöltő szelek (38)
9. V. Hugo: A párizsi Notre Dame (120)	9. Jókai: A kőszívű ember fiai (37)
10. Hemingway: Az öreg halász... (115)	10. Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn (35)

A legfeltűnőbb különbség a két címsor között a világirodalmi klasszikusok előrenyomulása, s ezzel párhuzamosan néhány romantikus magyar mű lejjebb szorulása a listán. A reprezentatív Hemingway-mű szinte helyet cserél a reprezentatív Jókai-regénnyel. (10. helyről 1-re és 1. helyről 9-re.) De a két Tolsztoj-mű (a 12. és 15. helyről a 2. és 3. helyre való) fölnyomulása és Stendhal előrelépése ugyanezt a tendenciát fejezi ki. Esik valamit a népszerű Gárdonyi-mű is (4-ről 6-ra). Feltűnő a két Mikszáth-regény zuhanása. (A Noszty fiú... a 2. helyről a 42. [!] helyre; a Különös házasság a 6. helyről a 21-re.) Molnár kamasz-regénye is lefelé változtatta helyét (5—13.) Érdekes a Jókai-művek egymáshoz való viszonyának változása is. A kőszívűről már volt szó, a Kárpáthy Zoltán a 11. helyre csúszott. Az aranyember ezekhez képest alig, csak 2 ponttal került lejjebb. Korai még a kísérlet a jelenségek értelmezésére, de feltűnő a két szerelem—házasság témakörben mozgó mű (Az aranyember és a Mikszáth-regény, a Különös házasság) mozgásának erős különbsége. Mindkét mű megállapodott, nemzedékek által lemért értéke irodalmi köztudatunknak, mindkettő kötelező olvasmány a középiskolában, s filmen is láthatók voltak. Ezek a tények fejeződnek ki abban, hogy az „olvasottság" listáján az első tíz között foglalnak helyet és csekély különbséggel egymás mellett. De már az idill és a társadalomkritikai szellem népszerűsége közötti különbség mutatkozhat abban, hogy az Aranyemberről 43-an, de a Különös házasságról csak 27-en vallották, hogy „maradandó élményt" adott nekik.

Ma élő magyar szerző regénye először a második listán szerepel: Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn. A népszerű kalandos történettel az olvasók — a nagy példányszámú kiadásokon kívül — a tv-ben is találkozhattak. Az első listán nem szerepel, mert 104 olvasója „csak" a 14. helyre „állította be" (közvetlenül előtte a sorban a Háború és béke és mögötte Móricz Rokonok és az Anna Karenina, majd Az anya Gorkijtól). A második mai magyar mű mindkét listán Fejes Rozs-

Digitized by Google

datemetője, amely számos kiadása mellett dramatizált változatban is a közönség elé került, s a rádióban is felolvasták folytatásokban. Utána mindkét listán a Rejtő-könyvek jelentkeznek. A további magyar művek (most már csak a második, a „kedveltséget" kifejező listán) a következők Németh: Iszony; Berkesi: Húszévesek; Bókay: Bohémek és pillangók; Passuth: Esőisten siratja Mexikót; Hajnóczy: Bengáli tűz; Illés Béla: Kárpáti rapszódia; Sánta: Húsz óra; Berkesi: Játék a tisztességgel; Cseres: Hideg napok; Illyés: Puszták népe; Fekete István: Lutra; Tersánszky: Kakuk Marci; Fekete Gyula: Az orvos halála; Passuth: Megszólal a sírvilág.

Olvasói csoportok

Bármelyik népszerűségi sort vesszük is, a futólagos áttekintés kuszának, zavarosnak fogja minősíteni, a második, a **kedveltséget** tükröző listát talán még inkább, mint az **olvasottságot** kifejezőt. Ez természetes jelenség, hiszen próba-mintánk még meglehetősen heterogén. A feltételezhető csoportképző jellemzők — az életkortól a műveltségig és az olvasottságig — együtt, differenciálatlanul hatnak, sőt „küzdenek" benne. Tapasztalataink alapján fel kell tennünk, hogy például a Kőszívűt és a Sellő a pecsétgyűrűn-t nem azonos olvasói csoportok kedvelik. Legfeljebb hasonló számú olvasó: ezért kerültek egymás mellé a listán (9. és 10. helyre). Ha a minta-sokaságot a szokásos demográfiai csoportokra bontjuk, és ezeket „vallatjuk" a kedveltség fokáról és sorrendjéről, már differenciálódó listákat kapunk. Ezúttal elhagyjuk a táblák részletesebb kommentálását, de a jobb értelmezhetőség kedvéért az első tíz helyett az első tizenöt művet közöljük minden táblán.

II. Nemek szerint

Férfiak:	*Nők:*
Az egri csillagok	Karenina Anna
Az öreg halász	Az öreg halász
A Pál utcai fiúk	Háború és béke
Háború és béke	Üvöltő szelek
Akiért a harang szól	Vörös és fekete
Az aranyember	A kőszívű ember fiai
Vörös és fekete	Az aranyember
A párizsi Notre Dame	Elfújta a szél
Oroszlánkölykök	Légy hű önmagadhoz
A kőszívű ember fiai	Kárpáthy Zoltán
Sellő a pecsétgyűrűn	A párizsi Notre Dame
Piszkos Fred	A Thibault család
Svejk	Amerikai tragédia
Karenina Anna	Réztábla a kapu alatt
A láthatatlan ember	Iszony

III. Kor szerint

1909 előtt született olvasók:	*1909 és 1942 között születettek:*	*1942 után születettek:*
A Pál utcai fiúk	Vörös és fekete	Az öreg halász
Réztábla a kapu alatt	Akiért a harang szól	Háború és béke
Az öreg halász	Háború és béke	Karenina Anna
A Noszty fiú esete	A párizsi Notre Dame	Az aranyember
Kárpáthy Zoltán	Karenina Anna	Oroszlánkölykök
Karenina Anna	Egri csillagok	Sellő a pecsétgyűrűn
Elfújta a szél	Üvöltő szelek	Egri csillagok
Az aranyember	Rozsdatemető	A kőszívű ember fiai
Háború és béke	Pál utcai fiúk	A párizsi Notre Dame
Egri csillagok	Az öreg halász	Vörös és fekete
A kőszívű ember fiai	Oroszlánkölykök	Üvöltő szelek
Nahar	Az anya	Piszkos Fred
Vörös és fekete	Varázshegy	Húszévesek
Ábel	A kőszívű ember fiai	Légy hű önmagadhoz
Esőisten siratja...	Az aranyember	A láthatatlan ember

Digitized by Google

E két táblához különösebb magyarázat nem szükséges. **A mutatkozó tendenciák leírásában és értelmezésében — a kis próba-mintára való tekintettel — ismét óvatosságot ajánlunk.** A kis minta lehetetlenné teszi a további bontást, azonban még így is túlságosan vegyes, s meglehetősen **esetleges csoportokat** eredményez. Ennek ellenére e táblák elgondolkoztató párhuzamokat nyújtanak. A férfiak és a nők sok tekintetben elkülönülő választása, illetve a választásból eredő címszerkezetek mindenben igazolják a könyvtárosokban közvetlen tapasztalati úton kialakult benyomásokat. De az „izgalmas" és a „szerelmes" könyvek iránti, nemek szerint elkülönülő igény — noha könyvtárosi evidencia — korrekt értelmezésével még adós a szakirodalom Van-e **közvetlenül fiziológiai magyarázata** a választások különbségének, vagy **csak a társadalmi munkamegosztás rendszerén keresztül** érvényesül a nemi különbség? Mennyiben magyarázzák a létfeltételek és mennyiben tudati-neveltetési-erkölcsi okok? Nem tudjuk még. A második táblán szembeötlik A Pál utcai fiúk pályafutása. Az öregek ifjúságuk legkedvesebb olvasmányaként tartják számon. A közép-generációnál már lejjebb kerül a „rangsorban", s a legfiatalabbak csoportjában a 35. helyre csúszik vissza. Számos tényező hiányzik még, de fontolgatni így is érdemes a lehetséges motívumokat. (A legidősebbeknek ezt a csoportját különben bizonyos mértékig minősíti az előkelő 2. helyre sorolódó Cronin-könyv és a klasszikusok után azonnal beékelődő Mitchel-mű. Itt tehát nem egyszerűen az olvasók legidősebb korosztályáról van szó, hanem ezeknek egy meglehetősen bizonytalan ízlésű csoportjáról. Hogy ez az ízlés milyen mértékben jellemző az olvasóknak erre a korosztályára, arra csak a reprezentatív anyag vizsgálata fog feleletet adni.)

Kísérleteztünk egy olyan módszerrel, **amely az olvasottság „terjedelme" alapján képez csoportokat.** A 335-ös listán az olvasók természetesen más-más arányban húzták alá a műveket. 180 fölött viszonylag kevesen jelöltek meg könyveket. Ebből kiindulva három csoportot alkottunk: 1—59-ig, 60 és 129 között, és 130 felett. Megvizsgáltuk, hogy e csoportokban milyen népszerűségi sorok alakultak ki. Az így mérlegelt „olvasottsági" különbségekből nem lehet közvetlenül következtetni a műveltségi színvonalra (a kor például 26—28 év alatt erősen torzítja a képet?), de talán így is ad elgondolkoztató **információkat.**

IV. Az aláhúzások száma szerint

0—59	*60—129*	*130 felett*
Az aranyember	Az öreg halász...	Pál utcai fiúk
A párizsi Notre Dame	Karenina Anna	Háború és béke
Az öreg halász.../	Háború és béke	Akiért a harang szól
Háború és béke	Üvöltő szelek	Karenina Anna
Vörös és fekete	Vörös és fekete	Vörös és fekete
Egri csillagok	Oroszlánkölykök	Egri csillagok
Kárpáthy Zoltán	A kőszívű ember fiai	Kárpáthy Zoltán
Sellő a pecsétgyűrűn	Az anya	Érik a gyümölcs
A kőszívű ember fiai	Légy hű önmagadhoz	Varázshegy
Karenina Anna	Bűn és bűnhődés	Réztábla a kapu alatt
Piszkos Fred	Egri csillagok	Üvöltő szelek
A láthatatlan ember	Akiért a harang szól	Oroszlánkölykök
Húszévesek	A kőszívű ember fiai	Kakuk Marci
A Noszty fiú esete	A Thibault család	A párizsi Notre Dame
Vesztegzár a G. H.-ban	Az aranyember	Iszony

Mód van természetesen — a teljes anyag feldolgozása során — arra is, hogy a foglalkoztatási és iskolázottsági tényezőket különválasszuk. Emellett az összes demográfiai osztást a fentieknél finomabb lépcsők szerint is megoldhatjuk. Például a nők és a férfiak csoportjait végzettség szerinti alosztályokra bontva megállapíthatjuk, hogy **csökkenti-e a műveltség és milyen arányban a választásban megnyilvánuló elvárási különbségeket.**

A művek „hatósfoka"

Tudomásul véve az előbbi kor, nem és olvasottság szerint bontott listákról, hogy mindezek a kategóriák erősen be-

Digitized by Google

folyásolják az olvasói választásokat, térjünk vissza ismét az osztatlan mintasokasághoz, és vizsgáljuk a művek „hatásfokát". A viszony, amelyet kifejez ez a kétes nevű terminus, a következő: **milyen százalékban vallották az adott mű olvasói, hogy „maradandó élményt" nyertek** a mű révén. Ez a viszonyszám tehát relativizálja az eddigi mérlegelést azzal, hogy radikálisan eltekint az olvasók mennyiségétől, s csak a hatásfok iránt érdeklődik. Minthogy azonban próba-mintánk, amelynek alapján e dolgozat készül, viszonylag kis mennyiségekkel operál, kihagytuk azokat a műveket, amelyek olvasóinak száma 38 alatt volt. Az első tíz mű „hatásfokuk" sorrendjében így a következő:

V. „Hatásfok"

1.	Knight: Légy hű önmagadhoz	55,30%
2.	Solohov: Emberi sors	50,0 %
3.	Hemingway: Az öreg halász	47,70%
4.	Brontë: Üvöltő szelek	48,11%
5.	Bókay: Bohémek és pillangók	47,62%
6.	Tolsztoj: Háború és béke	46,67%
7.	S. Zweig: Sakknovella	46,67%
8.	Tolsztoj: Anna Karenina	46,60%
9.	Hemingway: Akiért a harang szól	44,17%
10.	Cronin: Réztábla a kapu alatt	43,75%

Az V. tábla néhány világirodalmi klasszikus szilárd helyét mutatja az olvasók tudatában (Az öreg halász... alig változtatta helyét. Sőt a másik Hemingway-mű, az Akiért a harang szól is belép az első tíz közé.) A két Tolsztoj-mű némi eséssel bennmaradt az első tíz között. Maradt a kitűnő Brontë-mű is. Külön vizsgálódást érdemel majd egyfelől a Vörös és fekete, másfelől A párizsi Notre Dame esése (az első a 16., a második a 19. helyre, az olvasóknak mintegy harmada húzta alá kétszer e műveket). Érdekesen alakul a korábbi listákon vezető helyeken szereplő romantikus színezetű magyar regények helyváltoztatása. A Jókai-regények teljesen eltűntek az első tíz közül, sőt az első húsz közül is. Az aranyember a 24. a sorban; a Kárpáthy Zoltán a 30. És a Kőszívű ember fiai, amely az első lista alapján a legnépszerűbb magyar regénynek tűnt — a 35. ebben a „hatásfok"-sorrendben. A reprezentatív Gárdonyi-mű a 27. A két Mikszáth-mű közül a Különös házasság a 60. és a Noszty fiú esete... éppen a 100. (Figyelmet érdemel, hogy a vizsgálatban szereplő harmadik Mikszáth-mű, a Fekete város is megelőzi.) Ez a mű az előző kettőnél sokkal kisebb mozgásokat végez. 152 olvasóból csak 75-en olvassák, s így 40. az első listán. A 75-ből 12 húzza alá kétszer, s ezzel a második listán a 65. helyre kerül. Ezek alapján a „hatásfoka" 16 százalék, s ilyenformán a sorban a 83. hely jut számára. Ismét anélkül, hogy valamiféle végleges következtetést akarnék levonni, megjegyzem: ebben az esetben a Fekete város azért előzi meg itt a másik Mikszáth-művet, mert az iskolai oktatásban kevésbé „kötelező" mű, mint amaz. A viszonyszám ugyanis nemcsak az osztó növelésével, hanem az osztandó csökkentésével is emelkedik.

A legfeltűnőbb pozitív helyzetváltoztatások: E. Knight: Légy hű önmagadhoz (az olvasottsági listán még a 90. helyen volt, a kedveltségi sorban már a 24. helyen, s itt, a „hatásfok" kimutatásában már az 1.) Solohov Emberi sorsa esetében ugyanez a három pozíció 59—16—2; Bókay: Bohémek és pillangók 105—34—4; Zweig: Sakknovella 97—33—6.

Egy könyv és olvasói

Az eddigiek során **jelenségeket** ismertettünk. Szándékunk alig-alig volt több, mint hogy érzékeltessük a könyvek és olvasóik közötti kapcsolat összetettségét, s megmutassunk néhány elgondolkoztató vonzódást olvasók bizonyos csoportjai részéről egyes könyvek iránt. S bár itt-ott megkockáztattunk bizonyos feltevéseket, **általában nem elemeztük az okokat. E kísérleti anyag** alapján nem túl merész feltételezés, hogy majd a teljes mintán megmutatkozó paraméterek segítséget nyújthatnak a könyvkiadásnak a példányszámok mérlegeléséhez, a könyvkereskedelemnek a célzott könyvterjesztéshez és propagandához, és talán még a könyvtárosoknak is beszerző és ajánló munkájukhoz. És nemcsak a listán szereplő 335 művel való operációnál, hiszen az ezekről nyert információnkból — óvatosan persze — de következtethetünk más művekre is. Vizsgálati anyagunkban azonban olyan további lehetőségek vannak, amelyek **túlmutatnak az intézményszociológia keretein, s az olvasói ízlés körébe vágnak, sőt a közvetlenebb esztétikai problémák irányába mutatnak.**

Digitized by Google

Bálint György észrevételével kezdtük fejtegetésünket, folyamodjunk ismét hozzá. Egyszerre ésszerű és érzékien szemléletes megnyilatkozásai jó kiindulópontot nyújtanak. Vagy negyven évvel ezelőtt, az Athenaeum egykötetes Ady-kiadását méltatva írta „A föltámadás szomorúsága és az Emlékezés egy nyáréjszakára éppen olyan elidegeníthetetlenül az enyém, mint életem első csókja, első öröme vagy huszonhetedik szomorúsága. Az Ady-vers velem történt, nekem történt, én történtem benne, külön az enyém." E szenvedélyes vallomás kifejezi az Ady-verssel, sőt az Ady-életművel való mély azonosulást. De ennél többet is: utal a **mű és az olvasó intim kapcsolatára.** „Az én Vér és aranyom — írja tovább — nem egészen olyan, mint a szomszédomé, egy kicsit más, egy kicsit különbözik minden más Vér és aranytól."[8] Tehát több, sok Vér és arany van. Általában **az irodalmi művek annyi változatban léteznek, amennyi az olvasójuk.** A tömegkommunikáció körüli kutatások Bálint könnyed és mégis mély megállapítása óta sok mindent feltártak a közlés, közvetítés, befogadás tömegjelenségeinek természetéről; igazolták, sőt közkeletű igazsággá tették Bálint megállapítását.

Egyszerűbb (és persze szürkébb) értekező nyelven valahogy így fogalmazható meg ez az általános igazság: **az olvasóközönség tudatában egy-egy műnek számtalan variánsa él.** E variánsok **számos közös jellemzővel bírnak,** hiszen a tárgyiasult mű, amelynek segítségével a költő vagy a prózaíró vízióját olvasóival közölte, mindenki számára azonos. De mert a befogadó személyiség más és más, **körülményeik, elvárásaik is eltérők, a bennük körvonalazódó változatok különbözni is fognak egymástól** terjedelemben és mélységben, rétegezettségben, hangsúlyokban, hangulatokban. Más-más értékítéletek alakulnak ki: ugyanaz a mű, amely egyik olvasóját mélyen megrázza, a másikat hidegen hagyja, és így tovább.

Az egyes olvasókban élő mű-variánsok felderítése roppant nehéz feladat, mert ez a kópia szétfolyó, passzív, s a verbális rekonstruálás során tovább torzul, amellett a hatás mélységének, a tetszés fokainak megállapítására nincsenek standardjaink stb. De bizonyos elemi ítéleteket — láttuk — tartalmaznak a kitöltött ívek: „olvastam" — „nem olvastam"; s ha igen: „nem hatott rám" — „hatott rám." Ha mármost **művenként vizsgáljuk,** hogy milyen rétegekben hat elsősorban, hogy milyen demográfiai jellemzők határozzák meg az adott mű körül kialakuló olvasói közeget — számos fontos információhoz juthatnak. Az előbbiekből kiderült például, hogy E. Knight műve a Légy hű önmagadhoz a legjobb „hatásfokú" művek közé tartozik. Lehet, hogy a teljes olvasói anyagban nem lesz az első helyen, de mindenképpen elöl lesz.

Eric Knight: Légy hű önmagadhoz

A 151 olvasóból 47-en olvasták, s ezek közül 26-an vallották, hogy maradandó élményük volt a mű. Statisztikai érvényességének erős megkérdőjelezésével, módszertani tanulságot remélve, bontsuk fel ezeket a mennyiségeket.

VI. Az olvasók — és az E. Knigth mű

	Nem olvasta		*Olvasta*		*Tetszett*		*Összesen*
	104	68,87%	21	13,91%	26	17,22%	151
férfi	70	79,54%	9	10,23%	9	10,23%	88
nő	34	53,97%	12	19,04%	17	26,99%	63
26 évig	51	79,69%	6	9,37%	7	10,94%	64
26—60 között	14	56,0 %	7	28,0 %	4	16,0 %	25
60 felett	39	62,90%	8	12,90%	15	24,20%	62
bef. 8 ált.-ig	45	83,33%	5	9,26%	4	7,41%	54
érettségig	40	57,97%	12	17,39%	17	24,64%	69
főisk. és dipl.	19	67,86%	4	14,28%	5	17,86%	28

Tulajdonképp — gondolná az ember — megelégedhetnénk azok vizsgálatával, akik egyáltalán megismerkedtek a művel. Kézenfekvő a gondolat: hogy véleményem legyen egy műről, ahhoz el kell azt olvasnom. Hogy eljut-e az olvasóhoz

Digitized by Google

bizonyos mű vagy sem, az a véletlen műve. Ezt a felfogást azonban nem igazolják a számok. Amint látható, Eric Knight művéről a mintában szereplő nők 26.99 százaléka, tehát minden harmadik-negyedik nő vallotta, hogy „maradandó hatást" tett rá. A férfiak közül csak minden tizedik nyilatkozott így. Ez a könyv tehát, úgy látszik, többet mond a nőknek, mint a férfiaknak. S ha most azok adatait nézzük, akik *nem* olvasták a művet, meglepődve tapasztaljuk, hogy a mintában szereplő férfiaknak csaknem 80 százaléka nem olvasta, szemben a mintában szereplő nőkkel, akiknek csak 54 százaléka tartozik a „nem olvasta" kategóriába. Ha a könyvvel való találkozást csak a véletlen döntené el, a férfiak és nők nagyjából hasonló arányban kapnák kézhez az adott könyvet. Kimutatásunk azt jelzi, hogy **mind a férfiaknál, mind a nőknél szerepet játszott bizonyos előzetes ítélet,** amely a nőket **jobban serkentette** a könyv elolvasására, mint a férfiakat.

Az előítélet kialakulásának sokféle forrása lehetséges. Kezdődik már a címnél. Köztudott, hogy az asszonysorsra vagy a szerelemre utaló címek elsősorban a **női** olvasókat vonzzák. Jelen esetben nem erről van ugyan szó, de az erkölcsi parancsot kifejező cím morális tematikát ígér. S a tapasztalat szerint ez is inkább a nőket ragadja meg. Másik tényező a baráti-barátnői ajánlás. Egy „női" könyv baráti-kollegiális portálásában valószínűleg lényegesen aktívabbak a nők, mint a férfiak. Az sem lehetetlen, hogy a nők között egyáltalán sűrűbbek az ilyen természetű kommunikáció szálai.

A feltűnően szilárd előítéletek meglétét igazolják a kor- és műveltség-megoszlások is. A 26 év alattiak és az általános iskolánál nem magasabb képzettségűek viszonylagos közömbösségét párhuzamosan mutatják a „Nem olvasta", az „Olvasta" és a „Tetszett" rovatok is.

Sok tényező juttatja el az olvasó kezébe a művet, de mikor már elolvasta, tetszését vagy nem tetszését alapvetően — bár korántsem kizárólag — a mű határozza meg. A továbbiakban csak azokkal foglalkozunk, akik a művet olvasták.

VII. Az E. Knigth mű — és olvasói

	Olvasta		*Tetszett*		*Összesen*
	21	44,70%	26	55,30%	47
férfi	9	50,0 %	9	50,0 %	18
nő	12	41,38%	17	58,62%	29
26 évig	6	46,15%	7	53,85%	13
26—60-ig	7	63,64%	4	36,36%	11
60 fölött	8	34,78%	15	65,22%	23
bef. 8 ált.-ig	5	55,56%	4	44,44%	9
érettségiig	12	41,38%	17	58,62%	29
főisk. és dipl.	4	44,44%	5	55,56%	9

A szóban forgó mű ezek szerint általában erős hatással van olvasóira, különösen a nőkre. A kor-adatok: a középső, legaktívabb korcsoportok elutasítani látszanak ezt a művet, a legidősebbek és a legfiatalabbak azonban egyértelműen mellette állnak (a 65,22 százalék a legmagasabb érték ezen a táblán). A továbbiakból megállapítható, hogy a középfokú műveltséggel rendelkezők kedvelik, de a legmagasabb iskolázottságúak csoportja sem utasítja el. Ez utóbbinak van egy próbája is. Jeleztük korábban, hogy **olvasottsági kategóriákat is képeztünk.** Eszerint a következő képet kapjuk. A könyvet a legkevésbé olvasottak túlnyomó többsége: 81,31 százalék nem olvasta. S akik ebből a csoportból olvasták, nagyobb százalékban nem választották, mint választották. Már a közép-kategóriában 61,54 százalék, és a legolvasottabbak között 71,43 százalék választotta, azaz akik olvasták, ilyen arányban húzták alá kétszer.

Művek csoportjai

Amint látható, E. Knight műve, mint minden más, nagy hatású mű is, **határozott körvonalú olvasói csoportot vonz maga köré.** Ebből közvetlenül adódik a

Digitized by Google

kérdés: milyenek az érték-viszonyok ebben a közegben? Másképp kifejezve: milyen módon sorolná be a mű 47 olvasója a listán szereplő műveket?

Ha a választásokban vannak törvényszerűségek, s ha e választásokban valóságos igények jelennek meg, akkor **a kialakuló mű-csoportokban valamiféle rokonság-tendenciáknak kell megnyilatkozniuk.** Egyszerű leszámolással azonban ez esetben semmire sem megyünk. A műveket ugyanis erősen eltérő mennyiségben olvasták olvasóink, ezért egy olvasottabb műnek nagyobb az esélye bármely más művel való kapcsolatra, mint egy kevésbé olvasottnak. Ennek az esélykülönbségnek a kiegyenlítésére már régen használatos bizonyos tudomány-ágazatokban egy asszociációs együttható.[9] Erről itt csak annyit, hogy ez +1 és —1 között, tizedes törtekben írja fel a **vonzás** és — ami számunkra legalább ilyen fontos — a **taszítás** erejét. A 0-pont körül helyezkednek el a közömbös kapcsolatok; +1 felé fokozódik a vonzás, és ellenkezőleg: —1 felé ugyanígy erősödik az egymást kizárás. Az említett keplet segítségével a kérdőíven szereplő művek tucatjait soroltuk be. Helyszűke miatt itt a + és a — soroknak csak a végeit (tehát a legjellemzőbb kapcsolatokat) közöljük. Íme, azok a művek, amelyek az adott olvasói kör tudatában legjobban kapcsolódnak E. Knight művéhez, és azok, amelyek ezt leghatározottabban elutasítják.

E. Knight: Légy hű önmagadhoz

Maugham: Az ördög sarkantyúja	+ 0,76	Verne: A 15 éves kapitány	— 0,49
Karinthy: Így írtok ti	+ 0,58	Gárdonyi G.: A láthatatlan ember	— 0,49
Brontë: Üvöltő szelek	+ 0,53	Jókai: A kőszívű ember fiai	— 0,50
Hemingway: Az öreg halász...	+ 0,53	Dumas: A kaméliás hölgy	— 0,62
Illyés: A puszták népe	+ 0,51	Jókai: Kárpáthy Zoltán	— 0,62

A módszer mérlegelésének megkönnyítésére a jegyzetek között közöljük még két másik mű körül kialakuló vonzási és taszítási kapcsolatokat.[10]

E sorok, amelyek a **művek „érzelmi életét"**, vonzásait és elutasításait tartalmazzák, kétségkívül jellemzők. Kísérletképpen megkértem néhány tapasztalt könyvtárost, irodalomkritikust és lektort a fenti összefüggések értelmezésére. Egyik-másik viszonylat csak nehézkesen vagy sehogy sem volt megmagyarázható. De a több mint félszáz kapcsolat túlnyomó többségére viszonylag könnyen találunk magyarázatot. S ami ez esetben perdöntő: egymástól függetlenül dolgozó (sőt egymást nem is ismerő) munkatársaim nagyjából hasonlóan fejtették meg a táblákon mutatkozó összefüggések motivációit. Ez az a pont, ahol **a szociológiai vizsgálat az irodalom-esztétika kezére dolgozhat.** A vonzás és taszítás motívumai ugyanis (cselekményesség, gondolat jelleg, értékszint, stílus stb.) javarészt az esztétika érdeklődési körébe esnek.

*

Műhelytanulmányunk, ha adatait egyelőre fenntartással kell is kezelnünk, arról valószínűleg meggyőzi az olvasót, hogy a **művek**, a szerzők — hogy egy régebbi tanulmányunk[11] kifejezésével éljünk — **„kiválasztják" olvasóikat, s egy-egy mű körül jellegzetes olvasói kör alakul ki.** És megfordítva: az olvasók demográfiai jellemzők szerint kialakított csoportjainak olvasmányai jellemző különbségeket mutatnak fel. Ha e különbségeket — mint ez várható — a több ezres, teljes mintán is tapasztaljuk, olyan *jelenségeket, jelenségcsoportokat* különítettünk el, amelyek alkalmasak a további vizsgálatra. **És a jelenségek világából majd továbblépünk az okok világába.** Úgy véljük, hogy kutatásunk már az első, a *jelenségszinten* is ad bizonyos használható információkat a könyvszakmának, mégis azt reméljük, hogy a jelenségektől az okok felé haladva ankét-módszerrel, interjúkkal, projekciós tesztek segítségével további fontos összefüggésre bukkanhatunk. **Milyen igények motiválják az olvasói választásokat?** S az igények milyen kombinációi rajzolják ki az olvasó-típusokat? **Milyen személyiségszerkezetek, milyen létkörülmények és milyen értékrendek határozzák meg az** egyes típusokat? És a művek **oldalán:**

Digitized by Google

milyen műtípusok kapcsolódnak az olvasók meghatározott típusaihoz? És miért? **Vajon a mű meséjének, tárgyának, szemléletének, előadásmódjának, hangulatának, értékének milyen közös vonásai** kötik össze az egyes olvasó-típusok által gyakran választott „kedvelt" könyveket? Hogyan függenek össze *a külső olvasóigények a belső mű-struktúrával?*

Szándékunk az, hogy további kutatásainkkal adalékokat szolgáltassunk e fontos kérdések megválaszolásához.

Gondos Ernő

Jegyzetek

1. Elefántcsontkávéház, *Bálint György:* A toronyőr visszapillant. Második kiadás. Magvető, 1966. I. 309.

2. *Ughy Jenő:* Ezer falusi lakos és a könyv. KMK. 1965. *Sas Judit:* Emberek és könyvek. Akadémiai Kiadó. 1968. *Mándi Péter:* A könyv és közönsége. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1968. *Pártos Judit:* A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. Népességtudományi Kutató csoport közleményei, 15, 1967/1., *Szántó Miklós:* Életmód, művelődés, szabad idő. Akadémiai Kiadó. 1967. Tárgyunkat érinti *Polonyi Péter* és *Sárdi Péter* kéziratos tanulmánya: Az olvasók ellátottságának és az állomány kihasználtságának kérdései című könyvtárszociológiai tanulmánya is. (1966)

3. Budapesti és vidéki közművelődési és üzemi könyvtárakban, összesen 18 intézményben több ezer olvasói megnyilatkozást gyűjtöttek össze munkatársaink, akiknek ez úton is köszönetet mondunk. Itt köszönöm meg *Sárdi* Péter matematikus értékes segítségét is. E felvételek demográfiai jellemzőit összevetjük *Mándi* Péter és *Pártos* Judit már említett tanulmányainak adataival, és mintánk radikális korrigálásával országosan reprezentatív mintát állítunk össze a szépirodalom rendszeres olvasóiról. S ezzel folytatjuk további vizsgálatainkat. A felvétel 1968-ban bonyolódott le.

4. A kutatás során először beérkezett másfélszáz ív elemzése adja jelen tanulmány anyagát.

5. A lista az összehasonlíthatóság céljából különböző ismeretterjesztő, sőt egy-két esetben tudományos művet is tartalmaz; további kivételként rövidebb prózai műveket is. Az olvasói megnyilatkozás művekre vonatkozik, de a vizsgálat inkább mű-típusokat, olvasói elvárásokat céloz. Ebből következik, hogy a lista törzsanyaga nagy olvasottságú művekből áll, közöttük a régi és a mai bestsellerek (közöttük régen ki nem adott művek is), vitathatatlan értékű klasszikusok, tisztes jó-könyvek csoportjaiból állt össze. Tekintetbe vettük szűkebb, különleges igényű olvasói körök vonzódásait is. Négy oldalon sorakoztak, szerzőik betűrendjében a címek, zárójelben a művek kód-száma.

6. Bár nevét nem kellett ráírnia az ívre, az ívek kitöltése után a könyvtáros jegyezte rájuk az olvasó nyilvántartott demográfiai adatait.

7. Kimutatásaink szerint 25—26 éves korig az életkorral arányosan emelkedik a listákon az aláhúzások száma. 26 év fölött más tényezők veszik át a főszerepet az olvasottság „terjedelmének" meghatározásában.

8. Egy halhatatlanság születése. Bálint György i. m. I. 309.

9. Lásd G. V. Yule és M. G. Kendall-nél. Bevezetés a statisztika elméletébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

10. *Fejes E.: Rozsdatemető*

+ 6 Salinger: A zabhegyező
+ 5 Cseres: Hideg napok
+ 4 Fagyejev: Az ifjú gárda
+ 3 Kosztolányi: Édes Anna
+ 2 Sánta: Húsz óra
+ 1 Kosztolányi: Az aranysárkány

— 1 Maupassant: Egy asszony élete
— 2 Tersánszky: Kakuk Marci
— 3 Széchenyi Zs.: Nahar
— 4 Jókai: Az aranyember
— 5 Scott: Ivanhoe
— 6 Mitchell: Elfújta a szél

Berkesi A.: Húszévesek

+ 6 Berkesi: Játék a tisztességgel
+ 5 Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn
+ 4 Mikszáth: A Noszty fiú esete...
+ 3 Passuth: Esőisten siratja...
+ 2 Verne: Tizenötéves kapitány
+ 1 Kosztolányi: Édes Anna

— 1 Hemingway: Akiért a harang szól
— 2 Gorkij: Az anya
— 3 Solohov: Emberi sors
— 4 Karinthy: Így írtok ti
— 5 Zweig: Sakknovella
— 6 Szolzsenyicin: Iván Gyenisz.

11. Gondos Ernő — Polonyi Péter: Írók és olvasóik. (Valóság 1967. 5. 55—59).

Digitized by Google

A művészetpolitika és mechanizmusa

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Vitányi Iván a művészet irányításáról sok érdekes gondolatot mond el, s rokonszenvesnek tartom azt az igyekezetét, hogy a heurisztikusnak nevezett irányítási módszer hangsúlyozásával az új jelenségek felismerésére és támogatására buzdítja a kulturális politikát. Értem a szerző másik törekvését is: szeretné, ha az irányítás ezen a téren is tudományosabb módszerekkel folyna. A baj csak az, hogy a kérdést nem társadalmilag és művészileg konkrét kontextusában vizsgálja, s innen származnak egyoldalúságai, amelyeket a vitában már szóvátettek, s amelyekre én nem szeretnék visszatérni.

Amikor a művészetirányításról beszélünk, akkor mindenekelőtt a művészetpolitikáról kell szólni. Tudjuk, hogy a politika fő feladata felismerni a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit és azokat a társadalom érdekeinek megfelelően alkalmazni. Tehát nemcsak arról van szó, hogy *fel kell ismerni* a törvényszerűségeket, hanem arról is, hogy azokat *fel kell tudni használni*, mégpedig a társadalom érdekében. A művészetpolitikának sincs lényegében véve más funkciója, pusztán arról van itt szó, hogy tekintetbe kell vennie *a társadalom esztétikai tudatformájának sajátosságait.*

Ebből következik első tennivalónk: **a szocialista kulturális politikának vizsgálnia kell az adott helyzetet a művészeti életben és a művészetet befogadó közönség körében.** Ha tudományosan akarunk irányítani, ez kell, hogy legyen kiindulópontunk, s nem az, hogy egyetlen kérdésre figyeljünk, mondjuk az új jelentkezésére és annak recepciójára. Vajon rendelkezésünkre áll-e a megfelelő helyzetfelmérés? Ha a *művészetet* vizsgáljuk, azt kell megállapítanunk, hogy az információk a tudományos megközelítés szempontjából rendkívül különbözők. A régi művészet értékeit, ahogy mondani szokták, „megmérte az idő", és bizonyos consensus alakult ki e tekintetben. Bár itt is különbözőek lehetnek a vélemények — szemléleti és ízlésbeli okokból egyaránt. Mégis a kulturális politika ebben a tekintetben viszonylag szilárd talajon áll. Már sokkal vitatottabb az elmúlt ötven év művészete, hiszen itt a mai irányzatok közvetlen előzményeiről van szó, s ez egyaránt befolyásolja a kritika és a közönség állásfoglalását. Végül a legbizonytalanabb az értékítélet a mai alkotások vonatkozásában.

Hogyan állunk a *befogadás* vizsgálatával? A statisztikai-szociológiai felmérések bizonyos támpontokat nyújtanak a közönség művészeti szemléleti és ízlésbeli állapotának megítélésére, de országos eligazításhoz ez kevés. E tekintetben elég arra utalni, hogy a közönség ízléséről folyó viták mennyire ellentétes megállapításokra és következtetések levonására indítottak.

A művészetpolitika tehát rendkívül bonyolult valósággal találja magát szemben, mégpedig úgy, hogy — sem a művészet, sem a közönség vonatkozásában — nem rendelkezik tudományosan eléggé egzakt vizsgálati eszközökkel és módszerekkel.

Ezzel eljutottunk a művészetpolitika másik aspektusához: **miként érvényesíti felismeréseit a társadalom érdekében.** Ez a kérdés szorosan összefügg a társadalom helyzetével és a párt egész politikájával. A szocialista művészetpolitikát még mindig sokan azonosítják a dogmatizmuséval, pedig a történelemben másra is volt példa. A kulturális forradalom elméletét Lenin hirdette meg, s azt gondolom, hogy ma is érvényes az általa meghatározott célkitűzés, amely **a tömegek kulturálódását helyezte előtérbe, a kultúra nagy értékeinek birtokbavételét hirdette meg, az emberek szocialista szellemű nevelését szorgalmazta.** Ez az

Digitized by Google

elmélet egyáltalában nem zárta ki, hogy a Szovjetunióban a húszas években különböző irányzatok jelentkezzenek s köztük olyanok is, amelyek nem fogadták el az említett célkitűzéseket vagy másképpen értelmezték azokat. Lenin, Lunacsarszkij és más szovjet vezetők tekintetbe vették a művészet sajátosságait, viszonylagos autonómiáját a politikával szemben és az értékelés objektív és szubjektív nehézségeit. Minden esetben felléptek a politikailag és ideológiailag ellenséges vagy a szocialista politikát eltorzító jelenségek ellen a kultúrában, de esztétikai kérdésekben nem tartották magukat bíráknak. Gyakran szokták mondani, hogy a szovjet állam kezdeti gyengeségeivel magyarázható ez a türelmes álláspont, a gazdaság és a politika nagy és nehéz feladatai vonták el az erőt erről a területről. Ha megvizsgáljuk ennek az időszaknak elméleti megnyilatkozásait és kritikusi munkásságát, egyáltalán nem ez a benyomásunk. *A türelem elvi politika következménye volt és nem az „időzavaré"* vagy valamilyen elvtelen kompromisszumé.

Az Októberi Forradalom után a politika, a realis társadalmi és művészeti helyzetből indult tehát ki, s ennek alapján mérte fel saját lehetőségeit és feladatait a kulturális életben is. A dogmatizmus voluntarista módon normákat írt elő a művészet számára és egy bizonyos „virtuális", nem valódi közönségeszmény alapján döntött a kultúra különböző értékeinek terjesztéséről. A lenini példából le lehet vonni azt a tanulságot, hogy a művészetre mindenekelőtt a társadalmi valósággal és az eszmék meggyőző erejével lehet hatni. Maga a művészetpolitika két módon érvényesítheti befolyását: egyrészt azzal, hogy megteremti az alkotómunka jó feltételeit, másrészt hogy gondoskodik a művek terjesztéséről és ezzel párhuzamosan a kritikusi tevékenység szervezése útján a közvélemény formálásáról.

A művészetpolitikának tehát a helyzet felmérése alapján választania kell, még pedig elsősorban a társadalom szempontjából. **Ez a választás** — bármilyen bonyolult is a művészet dolgá — **mindenekelőtt politikai és ideológiai természetű.** Szó esett a vitában arról, hogy néhány évvel ezelőtt „balról és jobbról" miként ítéltek meg különböző műveket. A művészetpolitika akkor ugyancsak politikai és ideológiai kérdésekben foglalt állást. Mi volt azonban ennek az állásfoglalásnak a „mechanizmusa"? Kritikai vita előzte meg, amelyben sokan mondták el véleményüket és sokan úgy, hogy e művek szocialista jellegét hangsúlyozták. A művészetpolitikának számolnia kellett a közönség különböző megítéléseivel, de éppen a kritika volt az, amely segítette a helyes vélemény elfogadását a közvélemény körében is. A művészetpolitika a művek széles körű megismertetésében és a kritikai nézetek ismertetésében igénybe vette az összes rendelkezésre álló tömegkommunikációs eszközt, amivel már jelezte választását. Ebből a példából is az derül ki, hogy a leglényegesebb annak a kérdésnek eldöntése, *milyen műveket tartunk szocialista értékeknek.* A mostani vitában is sok szó esik az értékről és az értékrendszerről. Én ennek kapcsán inkább azt a kérdést tenném fel, **miként lehet megállapítani valamely műről, hogy érték-e, avagy sem, és hogy szocialista érték-e vagy más?**

Véleményem szerint e kérdés eldöntésére mindenekelőtt a *kritika* hivatott, amely különböző szinteken jelentkezik és különböző fázisokban. Jelentkezik a mű megszületésekor az intézményi kritikában, a mű megjelenésekor a hivatásos kritikusok bírálatában és végül a közönség visszhangjában. A művészetpolitikának mindezeket a megnyilvánulásokat tekintetbe kell vennie, még pedig különböző szakaszokban. A művészetpolitika részese ugyanis az az intézmény is, amely elhatározza valamely mű kiadását vagy bemutatását. Helyzete a legnehezebb, hiszen még nem tud számolni sem a kritika, sem a közvélemény szavával. A legtöbb esetben a hivatásos kritika sem ismeri még a közönség véleményét, mielőtt nézeteit elmondja. A döntést csak felső szinten segítheti elő e harmadik tényező tekintetbe vétele.

A közönség viszont már ismeri nemcsak a művet, hanem — ha tájékozódni kíván — a hivatásos kritika véleményét is.

Ennek a mechanizmusnak pusztán szervezeti kialakítása is nehéz feladat, hiszen helyesen kell meghatározni a kapcsolások és a visszakapcsolások rendszeret. Gyakran fordul elő, hogy például

Digitized by Google

— az egyszerűség kedvéért — az intézményi kritika akarja ellátni a hivatásos kritikának nevezett szint feladatát. Az is megtörténhet, hogy a legfelsőbb szint kerüli meg a hivatásos kritikát. Mindez természetesen nem egyszerűen csak strukturális problémát jelent, hanem — politikai, eszmei és esztétikai szempontból egyaránt a művészetpolitika jellegét is befolyásolja.

A jó mechanizmus elősegítheti a helyes kiválasztást, de semmi esetre sem automatikusan. Minden kritikai rétegben megtaláljuk ugyanis a legkülönbözőbb irányzatok és nézetek képviselőit. A művészetpolitika szempontjából **a helyes választás alapvető kritériuma az, hogy a szocialista társadalom érdekében kerüljön rá sor.** Sokan a választást kizárólag politikai szempontból mérlegelik, s eljutnak a művészet vagy egészen utilitárius felfogásához, vagy teljes jelentéktelenségét hirdetik meg. Mások az esztétikai sajátosságokat formai elemekre korlátozzák, s kirekesztik a vizsgálódás köréből a tartalmi, tehát többek között a politikai és eszmei tényezőket. Meggyőződésem, hogy egyik megközelítés sem alkalmas valamely mű megítélésére a társadalmi funkció szempontjából. Már pedig ettől eltekinteni lehetetlen. Az érték ugyanis mindig egy meghatározott tárgy vagy jelenség jelentőségét fejezi ki a társadalom, az osztály és az egyén relációjában. Áll ez az esztétikai értékre is, bármennyire is tekintetbe vesszük sajátosságait.

Itt érkeztünk el az esztétikai jelenségek marxista megítélésének dolgához. A marxista esztétika sok kérdése ma vitatott, de a legtöbbször inkább csak az elmélet szintjén és nem a gyakorlati-kritikai munkában. Félreértés ne essék, a magam részéről nagyon fontosnak tartom az alapelvek körüli elvi vitát is és egyáltalában nem tekintem „elméletieskedésnek". **Az esztétika azonban nem valamiféle „normák gyűjteménye,** amelyeket a múlt század vagy a még régibb művészet jelenségeiből és az eddigi esztétikai irodalomból — a marxizmus alaptételeinek tekintetbe vételével — kikövetkeztethetünk. Az örökség jelentőségét nem tagadva, a XX. század művészeti irányzatainak megítélésében jelentkező nézeteltérésekre szeretném felhívni a figyelmet, mert ezek nem kis mértékben határozzák meg mindhárom kritikai rétegben a szemléletet — éspedig nemcsak a múltra, hanem a jelenlegi művészi produkcióra vonatkozólag is. Ezek az ellentétek nemcsak formai, hanem tartalmi kérdéseket is érintenek, köztük a művészet társadalmi funkciójának értelmezését. A „szocialista avant-garde" és a „nagyrealizmus" híveinek csatározásai a XX. század és főleg a mi szocialista társadalmunk művészetének sok elvi vonatkozását felvetették, de különböző okokból nem tisztázhatták.

Ma úgy tűnik, hogy a hivatásos és főleg a szűkebb szakmai kritika egy része — nem kis mértékben e nézeteltérések hatására — tartózkodást mutat, különösen eszmei tekintetben. Némelyek ezt a tartózkodást — vagy éppen semlegességet — helyzetünk szükségszerűségének tartják és azonosítják a stabilizált állapot, a konszolidáltság, a nyugodt fejlődés igényével. Mások úgy fogják fel, hogy mindez reakció a múlt „túl-ideologizáló" megközelítésére, és tulajdonképpen a művészet sajátosságainak jobb tekintetbe vételét jelenti. Sokan a szekpszis megnyilvánulásának tartják, amely a marxista esztétika elveinek gyakorlati használhatóságát kezdte ki.

A művészetpolitika szempontjából mindez rendkívül bonyolulttá teszi a helyzetet, hiszen **választania kell, mégpedig mindenekelőtt politikai-eszmei szempontból.** A párt általános politikája természetesen meghatározó jellegű e tekintetben is, de nem az egyedüli tényező. A művészet sajátosságainak figyelembe vétele, a kritikai mechanizmus helyes irányítása és mozgatása s ezzel együtt az esztétikai tudat befolyásolása a művészetpolitika feladata. A „szociográfiai" vita vagy a Fényes szelek vitája példa arra, hogy a művészet és társadalom viszonyát érintő politikai, eszmei kérdések megválaszolása elől nem lehet kitérni.

A legkárosabbnak e tekintetben azt tartanám, ha valamiféle olyan munkamegosztás alakulna ki, amely szerint a szakma képviselői foglalnak állást a szűken vett művi problémákban, a politikai-eszmei mondanivaló dolga pedig tartozzék az irányításra. Ennek a művészet lényegi kérdéseit megkerülő magatartásnak nemcsak a művészetpolitika látná kárát, hanem az adott szakma is,

Digitized by Google

hiszen az eszmei vita háttérbe szorítása nem teszi lehetővé a vélemények és az irányzatok kikristályosodását. Ez a rossz munkamegosztás megnehezíti a közönség orientálását is, és szinte lehetetlenné teszi a szocialista közvéleményformálást, amely csak nyílt lényegi vitákban alakulhat ki. A művészetpolitikát ez a helyzet arra kényszerítheti, hogy megfelelő kritikai előkészítés nélkül foglaljon állást, ami szubjektivizmust és voluntarizmust szül. Mindaz, amit elmondtam, rendkívül elvontnak tűnhet, de aki emlékezni tud, felidézheti nagyon is konkrét történelmi tapasztalatainkat.

Milyen tudományos módszerekre van tehát szükség, hogy a művészetpolitika meg tudjon felelni fő feladatának, és az új, szocialista művészet kibontakoztatását segítse elő? Ennek előfeltétele a társadalom egészséges fejlődése és a párt helyes általános politikája. Feltétel a művészet és a közönség helyzetének tudományos felmérése és az általános politikán alapuló, de a művészet sajátosságait tekintetbe vevő világos célok kitűzése. Ezek között vannak állandók is, amelyek a szocialista kulturális forradalom lényeges jegyeivel függnek össze, de vannak változó tényezők is. A gyakorlati munka érdekei megkívánják, hogy **a kritikai mechanizmus célszerűen működjék,** és segítse az igazi szocialista értékek kiválasztását. A jó értékkiválasztás biztosíthatja csak az elmélet és a gyakorlat egységét és hathat eredményesen a művészet fejlődésére és a közvélemény formálására. Mindehhez elméleti igényességre, a vélemények nyílt összecsapására, a különböző művészeti és kritikai irányzatok kikristályosodására van szükség. Csak így lehet egyetértést kialakítani az új értékek kérdésében, s így lehet ezeket a közönséggel is elfogadtatni. A művészetpolitika eredményességét ugyanis nemcsak az bizonyítja, hogy hány értékes műalkotás született, hanem az is, hogy mennyi jutott el azokból a közönség legszélesebb rétegeihez.

Köpeczi Béla

A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek

(Hozzászólás Vitányi Iván cikkéhez)

Ez volna a példa arra, hogy egy tudományág eredménye konkrétan gazdagítja az elméletet? Azt a gondolkodási módot, amelyet Vitányi Iván elvtárs tanulmánya a jó vezetés feltételének tart és heurisztikus gondolkodásnak nevez, nem egyszer és nemcsak a művészet vezetésére vonatkoztatva, leírták már kibernetikai hivatkozás nélkül is.

Amit Vitányi elvtárs heurisztikus irányításnak nevez, azt én — anélkül, hogy vulgarizálnék egy elképzelést — teljes egészében úgy tekintem, mint a párt jó művészetirányítását, amely mindig mérlegeli *a legfontosabb körülményeket és saját elméleti dokumentumait.* (Végre!) Ezt Vitányi elvtárs sem tagadja, szintén felfedezi, eredményeit is regisztrálja. Csak éppen nem magára az irányításra vonatkoztatja, legalábbis nem úgy, ahogy szeretnénk. Sőt, a továbbiakban — éppen a felfedezésre hivatkozva — *kicsit félti is attól, ami.*

A tanulmány nagyon fontos problémák megvitatására ad lehetőséget. A vitatkozók például kiegészítik a cikket abban a tekintetben — és a tanulmány címének vonatkozásában ezt tartom a legizgalmasabbnak —, hogy a művészetirányítás legfontosabb ténye, legerősebb összetevője *maga az élet.* Eközben helybenhagyják, illetve nem vitatják, hogy a személyes kapcsolatok és hatások, az újra való reagálás minősége, az eligazodási képesség stb. mind a heurisztikus művészetirányítás rangos feltételei közé tartozik. De ezen a ponton rá kell kérdeznem a tanulmány írójára: *mi hát tulajdonképpen a heurisztikus gondolkodási mód?* Képesség-e vagy megtanulható

Digitized by Google

elérhető szellemi alapállás? Vitányi elvtárs e nem jelentéktelen problémát ugyanis nem érinti.

Szerintem adottság ez a fajta gondolkodási mód. Amit Vitányi elvtárs heurisztikus gondolkodásnak nevez, azt én nemcsak a kommunista gondolkodás jellemzőjének, de *feltétlelének is* tartom, bármivel igazolja is a tanulmány. Tudjuk azt is, hogy ezt az adottságot a gyakorlás is csak nehezen fejleszti. Hiszen nem felejtettük még el a gondolkodás területén esett sérüléseinket. Nem az elnevezésen vitatkozom, hiszen a szerző nem hagyhatja el tanulmánya alapgondolatát, de — elnézést kérek — nem látok okot arra, hogy egy amúgy is bonyolult, kifejezetten elméleti kérdést egy kibernetikai analógiával még elnehezítsünk.

A művészet munkásai számára — „az irányítókra és irányítottakra" egyaránt vonatkoztatva — úgy kell ezt a kérdést tárgyalni, hogy könnyen birtokba vehessék, hogy valóban beavatottak legyenek. Ilyen erős elvonatkoztatásokkal nem szabad elijeszteni az érdeklődők széles körét.

Mennyivel egyszerűbb volna elhagyni a kibernetikai analógia kulisszáit, *kimerészkedni a kérdés valóságos színterére,* és szembenézni ott az érintett problémák sokaságával!

Meggyőződésem, hogy a tanulmány alapgondolata öntudatlanul is csak ürügy a szerzőnek arra, hogy napirendre tűzze, illetve elősegítse *a művészetirányítás további demokratizálását.* A heurisztikus gondolkodás jellemzője — írja Vitányi elvtárs: „... hogy a probléma megoldását felfedezésszerűen érjük el". Elnézést kérek, de én úgy látom, hogy a szerző itt elsősorban a kibernetikai analógia lehetőségét „fedezi fel", hogy azokra az aggályaira és reményeire kapjon megnyugtató választ — főképpen persze önmagától —, amelyek sokunkat foglalkoztatnak. Nevezetesen *fél a csak „vezérléstől" és a csak „szabályozástól",* és velünk együtt reméli, a művészetirányítás eddigi heurisztikus eredményei alapján, annak fejlődését. A gondolatmenet is e felé épül.

A tanulmány szerkezetét, építményét és részhatárait durván átlépve ezt így bizonyíthatom. A szerző három kérdés miatt nyugtalan. Először amiatt, hogy valóban az igazi újat fedezzük-e fel? Másodszor — ezzel elvi rokonságban —: hogy miért és mennyire hiányzik az új felfedezéshez szükséges megfelelő értékrendszer. Harmadszor amiatt, hogy az irányításban ott van-e „mindenki", a „kinn" és a „benn" is.

Miközben Vitányi elvtárs elfogadható és vitatható megállapításokat is tesz a művészetpolitikai koncepció megoldási értékeit illetően, következetesen visszavisszatér ezekhez a kérdésekhez. Ezért — szerintem — érdemes volna erről a három kérdésről — amelyeket a tanulmányban az erős elvonatkoztatás kissé el is takart — a terület művelőivel közösen alapos vitát folytatni. Jó volna úgy tárgyalni a kérdéseket, hogy nyilvánvalóvá váljék: az a módszer, amellyel eredményeinket elértük *elválaszthatatlan magától a művészetirányítási koncepciótól,* mert szervesen ehhez tartozik.

Keres Emil

Ék Sándor:
Hősök a Hősök terén

Digitized by Google

Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára?*

Ha a „társadalom-ontológiai felfogás" eljutott volna az előzőekben vázolt *dialektikus egység* felismeréséig, s nem rekedt volna meg a már Hegel által is a „mindennapi tudat" dialektikájának nevezett szinten (l. Hegel: Enciklopédia. I. 81.§), elkerülhette volna a „természeti" és „természetadta" történelem hibás azonosítását és ezzel együtt a kommunizmus és a megelőző társadalmi formációk illuzórikus megkülönböztetését is. Ehhez csak annak a felismerésnek a következetes végiggondolására lett volna szükség, amelyet Vajda Mihály már cikke első oldalán a Feuerbach-tézisek alapján leszögez: a marxista filozófia centruma a praxis, amelyben a szubjektum és objektum *egymástól elválaszthatatlan* ontológiai egységet alkot. Közvetlenül ezután azonban azt írja, hogy az elidegenedés viszonyai között „a társadalmiság *objektum volta* (kiemelés — *Sz. A.*) mégsem puszta látszat, mert az alávetettség annak ellenére fennáll, hogy az ember nem rajta kívül levő erőknek, tőle független törvényeknek van alávetve, hanem saját tevékenysége termékeinek; és a fetisisztikus látszat felismerése csak a lehetőségét teremti meg anak, hogy a szubjektum a forradalmi *tevékenység* útján megszüntesse ezt az alávetettségét, megszüntesse a társadalom törvényszerűségeinek természettörvény jellegét." (318. old.) Miután ez a gondolat közvetlenül a szubjektum és objektum praxisbeli ontológiai egységének kifejtése után következik, úgy is értelmezhető, hogy továbbra is csak a szubjektum és objektum egységének értelmében beszél a társadalmiságról, és amikor a társadalmiság „objektum voltát" akceptálja, csupán ennek az *egységnek az elidegenedettségét* akarja kihangsúlyozni, rámutatva a „fetisisztikus látszattal" szembeni *valóságos* tartalmára. A cikk 4. pontjában azonban kiderül, hogy a fentebb idézett passzus homályosságát mégiscsak az okozza, hogy kifejtetlenül már benne rejlik Vajda Mihály végső konzekvenciája: *az objektum és szubjektum társadalom-ontológiai egységének szétszakítása.*[1] Mint már korábban idéztük, e szétszakítás eredményeképpen az elidegenedett társadalmiság az „objektivitás", míg a kommunizmus a szubjektivitás birodalmává válik. Vajda Mihály expressis verbis leszögezi, hogy az elidegenedés viszonyai között *megbomlik a szubjektum és objektum dialektikus egysége:* „a szubjektum is objektummá válik". A társadalmi szaktudományok feladata ennek megfelelően „a természettörvényként funkcionáló" társadalmi törvények „feltérképezése". „Csakhogy ezek a szaktudományok — folytatja gondolatmenetét — nem szolgálnak és nem szolgálhatnak mást, mint az elidegenült társadalmi viszonyok konzerválását *akkor*, ha nem rendelődnek alá a praxist a maga totalitásában vizsgáló, a praxist mint a szubjektum és objektum dialektikus egységét tételező filozófiai nézőpontnak". (323. old.) E gondolatmenet az alábbiakat implikálja:

1. A társadalomtudományok mint *társadalomtudományok* csak a fennálló önreprodukcióját, újratermelődésének strukturális törvényeit tárhatják fel. Így módon egy más társadalmi formációba (vagy legalábbis a kapitalizmusból a kommunizmusba) való átmenetnek a kérdése, *nem tudományos, hanem filozófiai* probléma: a szaktudományok ezt nem *a maguk* eszközeivel, hanem csak „a praxist mint a szubjektum és objektum dialektikus egységét tételező filozófiai nézőpontnak" a segítségével tárhatják fel. Vagyis az az állítás, hogy az ember a maga forradalmi aktivitásával megszüntetheti az elidegenedett törvényeket, *nem* tudományos, *hanem* filozófiai tétel, s mint ilyen, semmiképpen sem az adott társadalmi „objektum" törvényszerűségeiben gyökerezik.

2. „A filozófia nézőpontja" ily módon

* Szabó András György cikkének első részét 1969/3. számunkban közöltük.

[1] Láttuk, hogy Márkus György gondolatmenetének is az a buktatója, hogy a szubjetum és objektum dialektikus egységét egy objektív és egy szubjektív komponensre szakítja.

Digitized by Google

az elidegenedés viszonyai között *nem adekvát az adott valóság számára*, hiszen az adott valóságot, a „fakticitást" — Vajda Mihály szerint — a szubjektum és objektum dialektikus egységének megbomlása, a szubjektum objektummá válása jellemzi, míg a filozófiát éppen ellenkezőleg, a szubjektum és objektum dialektikus egységének a „fakticitással" szemben álló tételezése. Vajda Mihály ugyanakkor nem választhatja a dilemma megoldásának azt az útját, hogy a filozófia szempontját szembeszegezi a valósággal, és a praxisra bízza a valóság megbomlott rendjének helyreállítását, hiszen cikke első oldalán leszögezte: „Minden megelőző materializmus számára (tegyük hozzá: mindenekelőtt a fichtei tipusú idealizmus számára — *Sz. A.*) a gyakorlat valami olyasmi, ami a valóságra mint adottra kívülről erőszakolja rá magát, »átalakítja« a valóságot, illetve »helyreállítja« a valóságos megbomlott rendjét, de tulajdonképpen semmi köze nincsen a valóságos szerkezetéhez... Marxnál ezzel szemben a *gyakorlat* — a filozófia számára — nem valami a valósággal szembenálló, a valósággal megküzdeni akaró (egyben azonban nem valóságos) principium, hanem *maga a valóság.*"

Ha azonban ezek szerint a gyakorlat *„maga a valóság"*, akkor az *adott* valóság *meghaladására* irányuló tevékenység sem lehet *kívül* az adott valóságon, vagyis a forradalmi tevékenység maga is hozzá tartozik a „fakticitáshoz", az adott „objektumhoz". Vajda Mihály — ezzel ellentétben — azt szögezi le a fenti idézet folytatásaként, hogy „ha a valóságos az objektum, az, ami adott, a fakticitás, akkor — ki nem mondása mit sem változtat ezen — a gyakorlat nem lehet valóságos gyakorlat". Szerintünk viszont az adott társadalmi rendszer megdöntésére irányuló gyakorlat éppen azért *valóságos*, mert maga is *fakticitás*, maga is beépül a fennállóba. Ha a forradalmi gyakorlat nem „valami olyasmi, ami a valóságosra mint adottra kívülről erőszakolja rá magát", akkor nem lehet az *adott* társadalom osztályviszonyain kívüli terrénuma, nem lehet más valósága, mint az *adott* valóság. Így módon azonban az *adott* valóság *tudományos* törvényszerűségeiben éppúgy nem lehet figyelmen kívül hagyni e valóság *meghaladására* irányuló tevékenységeket, mint ahogy a „filozófiai nézőpont" sem hagyhatja figyelmen kívül azt az aktivitást, mely az objektum és szubjektum egységének elidegenedettségében, az adott valóság változatlan reprodukciójában fejeződik ki.

Ha azonban ez így van, akkor alapjaiban dől meg a „társadalom-ontológiai felfogás" konstrukciója. E belátás ugyanis azt involválja, hogy *a filozófiának és a tudományoknak azonos a terrénuma*, ugyanazon „valósággossal" foglalkoznak és ez éppen azért lehetséges, mert *ez a „valóságos" egyszerre és szétválaszthatatlanul jelenti a „fakticitást", az „adottat" és ennek törvényszerű meghaladását*, mert az elidegenedés megszüntetésének *objektív, tudományos, törvényszerűsége* — ha ezt *valóban* marxista módon értelmezzük — nem jelenthet mást, mint a valóságos anyagi-gyakorlati *praxis törvényszerűségét*. Legyen szabad ezzel kapcsolatban két olyan *„gyakorlati* materialistára" hivatkoznom, akiket a „társadalom-ontológiai felfogás" is igen magasra értékel. Az első Lenin, akiről Heller Ágnes joggal állapítja meg, hogy *Mi a teendő?* című művében „szinte programatikusan állítja helyére a praxis kategóriáját". (110. old.)

„Ha azt mondom: az új Oroszországot *így és így kell* felépíteni — írja Lenin —, tegyük fel, az igazság, az igazságosság, a munka alapján való egyenlősítés stb. szempontjából, ez szubjektivizmus, amely az ábrándok világába visz engem. A valóságban az osztályharc, nem pedig az én vágyaim határozzák meg az új Oroszország felépítését. Az új Oroszország felépítésével kapcsolatos eszményeim csak akkor nem lesznek ábrándok, ha valóban annak a létező osztálynak az érdekelt fejezik ki, amelyet életkörülményei meghatározott irányú cselekvésre kényszerítenek. Amikor az *osztályharc objektivizmusának* (kiemelés — *Sz. A.*) erre az álláspontjára helyezkedem, korántsem igazolom a valóságot, hanem ellenkezőleg, *magában* a valóságban mutatom meg átalakításának legmélyebb (bár első pillantásra láthatatlan) gyökereit és erőit." (Művei 18. köt. Budapest 1955. 328. old.)

Lenin *Mi a tenendőjének* jelentősége nem az alternatívák közti választás értelmében vett praxisfelfogás „helyreállítása" volt — mint Heller Ágnes sejteti a fentebb idézett helyen — hanem éppen

Digitized by Google

az osztályharc objektivizmusának értelmében vett praxisfelfogás kifejtése. Amikor Lenin szembeszáll azzal az ökonomista felfogással, hogy a szocialista tudat a munkásmozgalom ösztönös fejlődésének a terméke, és hangsúlyozza, hogy a marxista tudatosságot kívülről kell bevinni a munkásmozgalomba, a marxizmus *tudomány jellegét* húzza alá. „A szocializmus tanítása... — írja — filozófiai, történelmi, közgazdasági elméletekből nőtt ki... a munkásmozgalom spontán növekedésétől teljesen függetlenül jött létre mint a forradalmi szocialista értelmiség eszmei fejlődésének természetes és elkerülhetetlen eredménye.." (Összes Művei, 6. köt. Budapest, 1964. 28. old.) Ugyanakkor korántsem gondolta, hogy ez az elmélet az *adott* valóság gyakorlati *összfolyamatától* függetlenül, a *fennálló osztályviszonyokon* „kívül" jött létre. Egyrészt rámutatott, hogy a tudományos szocializmus a kapitalizmus gazdasági viszonyaiban gyökerezik. Másrészt annak hangsúlyozása mellett, hogy „a politikai osztályöntudatot" a munkás csak olyan területről kaphatja, amely kívül esik a munkások és tőkések gazdasági harcán, rámutat: „Ez a tudás kizárólag egyetlen forrásból meríthető, ez pedig az *összes* osztályoknak és rétegeknek az államhoz és a kormányhoz való viszonya, az *összes* osztályok egymás közötti viszonya." (Uo. 73. old.) Lenin számára tehát a praxis mint az objektum és szubjektum szétválaszthatatlan egysége a maga extenzív és intenzív teljességében értelmezett *osztályharc objektivizmusát* jelentette. Amikor az ökonomisták azzal vádolták az „Iszkrát", hogy nem számol a mozgalom „anyagi elemeivel és azzal az anyagi környezettel, amelyek kölcsönhatásából alakul ki a munkásmozgalom bizonyos típusa, amelyek kölcsönhatása határozza meg e mozgalom útját, amelyről nem képes letéríteni az ideológusok semmiféle erőfeszítése, még ha a legjobb elméletek és programok lelkesítik is őket" — Lenin nem azzal válaszolt, hogy a forradalmárok az objektív tényezők adta lehetőségen belül maguk választhatják meg a mozgalom útját, nem a tudatos tényezők szubjektivitását, hanem éppen *az anyagi viszonyokon belüli objektív hatóerejét* állította szembe az ökonomisták érveivel: „Aki azt mondja — válaszolta Lenin —, hogy az ideológusok (vagyis a tudatos vezetők) nem téríthetik le a mozgalmat arról az útról, amelyet a környezet és az elemek kölcsönhatása határoz meg, az elfelejti azt az elemi igazságot, hogy a tudatosság *részt vesz* ebben a kölcsönhatásban és ebben a meghatározásban." (Összes Művei, 5. köt. Budapest, 1965. 334. old.)

Lenin már *A narodnyikság gazdasági tartalma* című írásában is *ebben* az értelemben polemizált az objektivizmussal. Rámutat, hogy amikor az objektivista azt bizonygatja, hogy „a tények valamely adott sora szükségszerű, mindig abban a veszélyben forog, hogy lecsúszik e tények védelmezőjének álláspontjára; a materialista feltárja az osztályellentéteket és ezzel meghatározza álláspontját". Ennek az álláspontnak a lényege Lenin szerint az, hogy a „leküzdhetetlen történelmi tendenciákról" szóló frázisok helyett „a materialista arról az osztályról beszél, amely az adott gazdasági rendet »vezeti« és amely a többi osztály ellenállásának bizonyos formáit létrehozza". Ha Lenin az alternatívák közti választás elvét szegezte volna szembe az objektivizmussal, *frázist* állított volna *frázissal* szembe. Ehelyett azonban éppen azt emelte ki, hogy a materialista „következetesebb az objektivistánál, és *mélyebben, teljesebben érvényesíti objektivizmusát*. (Kiemelés — *Sz. A.*) Nem szorítkozik arra, hogy rámutat a folyamat szükségszerűségére, hanem megmagyarázza, hogy melyik társadalmi-gazdasági alakulat képezi ennek a folyamatnak a tartalmát, *melyik az az osztály*, amely ezt a szükségszerűséget meghatározza". Ez a „következetes objektivizmus" Lenin számára egyértelmű azzal, hogy „a materializmus, hogy úgy mondjuk, magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésében közvetlenül és nyíltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk". (Összes Művei. 1. köt. Budapest, 1963. 388—389. old.)

Ezt hangsúlyozta Lenin tanítványa: Antonio *Gramsci* is, akire a „társadalom-ontológiai felfogás" szintén gyakran hivatkozik. Gramsci azt írja, hogy az olyan államférfi, aki csak azzal foglalkozik, ami „van" és nem azzal, „aminek lennie kell" — nem lát messzebb a „saját orránál". Az aktív politikust, aki új erőviszonyokat akar létrehozni „feltétlenül az foglalkoz-

Digitized by Google

tatja, »aminek lennie kell«, *de természetesen nem moralista értelemben*... arról van szó, hogy meg kell vizsgálni, hogy vajon az »aminek lennie kell« *önkényes vagy szükségszerű dolog-e*, konkrét akarat, vagy velleitás, vagy légvárak kergetése-e. Az aktív politikus... a tényleges valóságra épít, de mi is ez a tényleges valóság? Valami statikus, mozdulatlan dolog, avagy állandóan mozgásban és egyensúlyváltozásban levő *erőviszony*? A valóságban létező és tevékenykedő erők új egyensúlyának létrehozására felhasználni az akaratot, mégpedig *arra a meghatározott erőre támaszkodva, amelyet haladónak tartunk* és úgy, hogy felfokozzuk és győzelemre visszük azt, még mindig azt jelenti, hogy *a tényleges valóság talaján mozgunk*, de úgy, hogy uraljuk, túlhaladjuk (vagy támogatjuk) azt. Az, »aminek lennie kell«, tehát konkrét, sőt, a valóság egyetlen lehetséges történeti és realista értelmezése, az egyetlen tényleges történelem és filozófia, az egyetlen politika." (Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Kiadó, 1965. 143—144. old. Kiemelések — *Sz. A.*)

Ha tehát a praxist *a maga totalitásában* tekintjük, vagyis beleértjük a munkások ösztönös harcát éppúgy, mint a tudatos forradalmárok aktivitását, akik „keresve keresik a kapcsolatot a munkásokkal" (Lenin) — hiszen tudatosságuk éppen *objektív egymásra utaltságuk* felismerését jelenti, ez határozza meg „törvényként" cselekvésüket —, akkor bármennyire is számtalan véletlenen keresztül alakul ki és szilárdul meg ez a kapcsolat, mégis *törvényszerűen* jön létre.[2]

Ez a feltétele annak, hogy az elmélet „anyagi erővé váljon", vagyis az elidegenedés társadalmába egy olyan objektív, és ugyanakkor a spontán viszonyok hatalmát megtörő „erővektor" épüljön be, amely „a tényleges valóság talaján mozgva" haladja meg e valóságot, vagyis olyan mozgástendenciát determinál, mely *törvényszerűen* vezet a szocialista forradalomhoz. E törvényszerűség elismerésének elutasítása a fatalisztikus, vulgármarxista nézetekre hivatkozva semmiképpen sem indokolható. A marxista álláspont ugyanis — mint láttuk — egyértelműen *az emberi praxisban* mutatja ki a társadalmi törvényszerűségeket, és nem ezen „kívül" vagy ettől „függetlenül". Lenin gondolatai azt is jól megvilágítják, hogy a szocialista forradalom törvényszerűsége a politikai tudatosságot, a forradalmi akaratot is feltételezi. Ő maga a forradalom *objektív* feltételei közé sorolta, hogy az alsó rétegek *nem akarnak* (és a felsők nem tudnak) a régi módon élni, és ennélfogva *a tömegek aktivitása jelentősen fokozódik*. (Művei 21. köt. Budapest, 1951. 208—209. old.) Ha azonban a szocialista forradalom törvényszerűsége a legszélesebb értelemben vett *praxisnak*, a tőkés termelési mód bázisán folyó gazdasági, politikai, ideológiai osztályharcnak a tendenciatörvénye, akkor az a *praxisfelfogás*, mely tagadja ezt a törvényszerűséget, csak a maga következetlenségét, önellentmondásosságát bizonyítja.

Ez az önellentmondás *a valóságos ellentmondás* tagadásának következtében áll elő. *A tőke* e valóságos ellentmondás tudományos kifejezését abban a konklúzióban foglalja össze, hogy „a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását". Hogy Marx e szükségszerűséget nem fetisisztikus értelemben fogta fel, azt nemcsak egész gondolatmenete bizonyítja, hanem az e passzushoz írt lábjegyzet is, melyben a Kommunista Kiáltványnak a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó szavait idézi. Közvetlenül ezt megelőzően pedig félreérthetetlenül leszögezi: „Egy bizonyos fokon ez a termelési mód anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve *olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg* a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is sem-

2 Ha a „társadalom-ontológiai felfogás" a *véletlenekre* hivatkozva tagadja a tudatosságot feltételező társadalmi folyamatok törvényszerűségét, akkor a „természettörvényként funkcionáló" társadalmi folyamatok törvényszerűségét még inkább tagadnia kellene, hiszen Marx számtalan esetben bizonyította be, hogy e törvényszerűségek a *véletlen* ingadozások tendenciáját jelentik. De leginkább a természeti törvények létezését kellene ugyanezért tagadniuk, holott Heller Ágnes éppen az ellenkező egyoldalúságba esik, amikor — hogy ezzel is kiemelje a természet és társadalom szubsztanciális különbségét — azt írja: „A természetben csak a törvényszerűséget tekinthetjük ontológiai valóságnak..." (9—10. old.) Az a néhány soros „érvelés" egyébként, mely ezt a magától értetődőnek feltüntetett állítást megelőzi, a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei által oly megvetett *Holbach* természetfilozófiai gondolatmenetét követi (v. ö. *A természet rendszere* V. fej.), viszont homlokegyenest ellenkezik Lukács Györgynek a marxizmus klasszikusaival megegyező álláspontjával. (Ld. *Az esztétikum sajátossága* 1. köt. 330—333. old.).

Digitized by Google

misítik". (MEM 23. köt. 712., 713. old. Kiemelés — *Sz. A.*) Marx és Engels már *A német ideológiá*ban is „szükségszerű kommunista forradalomról" beszélt (434. old.), sőt *A szent család* is *„a szükségszerűség* gyakorlati kifejezésének" tekintette a proletariátus önfelszabadítását. „Nem arról van szó — írják, továbbá —, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus időlegesen mit *képzel el* céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni. Célja és történelmi cselekvése saját élethelyzetében csakúgy, mint a mai polgári társadalom egész szervezetében érzékletesen és megmásíthatalanul ki van jelölve." (MEM 2. köt. 35—36. old.) Ezek a szavak ugyanabban a műben olvashatók, amelyből már idéztük azt a gondolatot, hogy „a történelem *nem egyéb*, mint a maga céljait követő ember tevékenysége", nem „a történelem", hanem „a valóságos, eleven ember az, aki mindenben tesz, rendelkezik és harcol". A „társadalomontológiai felfogás" úgy véli, hogy megértette a marxizmus lényegét, ha csupán ez utóbbi gondolatot emeli ki és szembeállítja az előbbivel. Így módon azonban éppúgy elvesztik a marxi történelemfelfogás alapgondolatát, mint az általuk bírált vulgármarxisták, akik viszont ugyanilyen egyoldalúan a tudatos tevékenységtől függetlenített „szükségszerűségről" beszélnek. Egyikük sem érti meg, hogy a *marxizmus* szerint, amikor a társadalmi *törvényszerűségekről* beszélünk, akkor a valóságos történelmi emberek anyagi, gyakorlati tevékenységének *történelemalkotó* szerepéről beszélünk, és viszont, hiszen a történelemnek a „szerzői" is és a „szereplői" is az *emberek*. Pontosan erre utalnak Lukács György idézett szavai is: „...az emberi aktivitás formálja a társadalmat és a társadalom objektív mozgása csak egyéneken keresztül valósulhat meg."

Akár elidegenedett, akár az emberi célokkal összhangban levő eredményben nyilvánul is meg e történelemalkotó tevékenység, mindenképpen (a viszonyoknak megfelelő) *törvényszerűséget* rejt magában. Az egyének szabad fejlődéséből éppúgy „szükségképpeni szolidaritás" ered (MEM 3. köt. 434. old.), mint ahogy a különös és közös érdek antagonizmusából szükségképpeni konfliktusok. Ha az egymást pusztító, vakon ható erők is objektív törvényszerűségekbe integrálódnak, hogyne integrálódnának objektív törvényszerűségekbe egy olyan társadalom erői, ahol az emberek a különös és közös érdek harmóniája alapján tudatosan „megszerkeszthetik" *a maguk, emberhez méltó együttműködését!* Aki nem azonosítja az „objektívet" a „spontánnal", a „természeti történelmet" a „természetadta" történelemmel, annak számára ez meglehetősen magától értetődő. A forradalmi munkásmozgalom éppen azért semmisíti meg az osztályellentétekre hasadt társadalom *természetadta* (vagyis spontán, elidegenült) viszonyait, hogy az emberek egy *természeti folyamat vasszükségszerűségével* biztosíthassák maguknak szüntelenül gazdagodó, humanizálódó szükségleteik kielégítését, szabad, tudatos tevékenységük céljának és eredményének mind teljesebb harmóniáját. A kommunizmus és a megelőző társadalmi formációk emberének tevékenységét egyaránt „törvényként határozzák meg" a maga célként tudatosuló szükségletei, a tevékenység tehát mindkét esetben az objektum és szubjektum egysége. A különbség nem *ebben*, hanem egyrészt a célként tudatosuló szükségletek tartalmában,[3] másrészt az ezáltal meghatározott tevékenységek eredményének és céljának (adekvát illetve elidegenült) viszonyában rejlik.

■

A marxista filozófia — „megszületésétől" relatíve teljes kialakulásáig tartó — fejlődési folyamata *a valóságos történelmi-gyakorlati emberi tevékenységből való kiindulás tudományos konkretizálásának folyamata.* Erre utal Engels, amikor *A szent család* pozitív mondanivalójának lényegét — több mint negyven év távlatából — abban jelöli meg, hogy „az absztrakt ember kultuszát... a valóságos emberről és *a valóságos ember* történelmi fejlődéséről szóló *tudománnyal*

3 „A magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a *mienk*, ha bírjuk... Az *összes* fizikai és szellemi érzékek helyébe ennélfogva az *összes* ilyen érzékek egyszerű elidegenülése, a *birás* érzéke lépett. Erre az abszolut szegénységre kellett redukálni az emberi lényeget, hogy belső gazdagságát magából kivajúdja." (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 72. old.)

Digitized by Google

kellett helyettesíteni. A feuerbachi álláspontnak ezt a Feuerbachon túlmenő továbbfejlesztését Marx kezdte meg 1845-ben a »Szent család«-ban. (Marx—Engels: Válogatott művek II. köt. Budapest, 1963. 348. old. Kiemelések — *Sz. A.*) E tudományos konkretizálás szükségességére mutat rá akkor is, amikor — a *L. Feuerbach*-hoz írt Előzetes megjegyzésében — *A német ideológiára* visszatekintve azt írja, hogy akkori ismereteik a gazdasági történelemről még hiányosak voltak. De erre utal Marx is, amikor rámutat, hogy miután *A német ideológiában* elérték fő céljukat, saját nézeteik tisztázását, e felfogás „döntő pontjait *tudományosan*, noha csak polémikus formában, először az 1847-ben kiadott... »A filozófia nyomorúsága stb.« című írásomban jelöltem meg." (MEM 13. köt. 8. old. Kiemelés — *Sz. A.*)

Ez a folyamat vezet *A tőké*hez, és a marxizmus klasszikus történelmi munkáihoz, de ezektől elválaszthatatlanul Engels *Anti-Dühring*jéhez, *L. Feuerbach*jához és *A természet dialektikájához* is. Engels filozófiai munkásságának elszakítása sőt szembeállítása a Marxszal közösen kidolgozott elméleti alapvetéstől, a tényekkel szemben álló mítosz, mely azon az ideológikus prekoncepción alapszik, hogy az „autentikus" marxi filozófia *nem* a valóság legáltalánosabb törvényeinek tudománya, *hanem* a praxis filozófiája. E metafizikus „nem-hanem" szembeállítás, éppen a marxi-filozófia kifejlődésének alaptendenciáját, „immanens" logikáját tagadja. Mellékesen megjegyezve e felfogás nemcsak Engelsszel szemben méltánytalan, hanem Marxszal szemben is. Mit gondoljunk egy olyan teoretikusról, akit a legszorosabb elvtársi, baráti kötelék fűz egy harcostársához, akivel közösen írja megjelent munkáinak jelentős részét (ismeretes, hogy pl. a leginkább elmarasztalt *Anti-Dühring* politikai gazdaságtani részének egyik fejezetét Marx írta, és az *egész kéziratot* folyamatosan megvitatta Engelsszel),[4] és eközben mindvégig elhallgatja, hogy *alapvető kérdésekben* tér el a felfogása munkatársáétól?! És ezt éppen az a Marx tette volna, aki számtalan esetben bebizonyította, hogy a közvetlen környezetéhez tartozóknak sem volt hajlandó elnézni a legkisebb elméleti hibát sem. Az a koncepció, mely szerint a valóság legáltalánosabb törvényei tudományának tekintett filozófia — s így Engels filozófiai munkássága — szemben áll Marx alapgondolatával, egyetlen marxi mondatra sem tud hivatkozni álláspontja alátámasztására. Mi viszont hivatkozhatunk a közösen írt munkákon kívül pl. arra a levélre, melyet Marx 1867. június 22-én írt Engelsnek. E levél nemcsak Marxnak Engels iránt, mint teoretikus iránt érzett mély megbecsüléséről tanuskodik, hanem filozófiai álláspontjuk azonosságáról is. „Remélem — olvashatjuk ebben —, hogy a most küldött négy ívvel *(A tőke* részletéről van szó — *Sz. A.)* meg vagy elégedve. *Eddigi megelégedésed fontosabb nekem, mint minden, amit bárki más mondhatna róla.*" (Kiemelés — *Sz. A.)* A levél további részében pedig utal *A tőkének* arra a helyére (MEM 23. köt. 289.old.), ahol expressis verbis leszögezi a mennyiségi változások minőségi különbségekbe való átcsapása törvényének *általános* ontológiai érvényességét. Mint e levélben írja: „ahol rámutatok a kézművesmester tőkéssé való átváltozására — pusztán *mennyiségi* változások következtében —, látni fogod, hogy ott a *szövegben* Hegel felfedezését *a pusztán mennyiségi változás minőségibe való átcsapásának törvényéről* úgy idézem, mint amely egyaránt érvényes a történelemben és a természettudományban." Marxnak számos más kijelentése is — különösen azok, melyek a hegeli dialektikához való általános viszonyával foglalkoznak — világossá teszik, hogy ellenvetései nem a dialektika *általános érvényűségére*, hanem idealista jellegére vonatkoznak. Az én módszerem — olvashatjuk Kugelmannhoz írt 1868. március 6-i levelében — „*nem* azonos Hegelével, mert én materialista vagyok, Hegel pedig idealista. Hegel dialektikája minden dialektika alapformája, de csak misztikus formájának levetése *után*, és éppen ez különbözteti meg az *én* módszeremet." (V. ö. MEM 23. köt., 20. old.)

Másrészről Engels cikkünk elején idézett megjegyzése a Feuerbach-tézisekről („felbecsülhetetlenek mint az első dokumentum, melyben az új világnézet zseniális csírája le van fektetve") annak a *L. Feuerbach*nak az előszavában olvasható, melyben Engels éppen a valóság egészére vonatkozó dialektikus ma-

[4] Lásd erről MEM 20. köt. 8. old.

Digitized by Google

terialista koncepciót vázolja. Ha felfogása szemben állt volna a Feuerbach-tézisek szellemével, aligha ismerhette volna fel e néhány mondatból álló feljegyzésben „az új világnézet zseniális csíráját"! Engels ráadásul azt a jóvátehetetlen könnyelműséget is elkövette, hogy *maga publikálta* műve függelékében a Feuerbach-téziseket, melyet éppen akkor talált meg Marx egyik régi füzetében. Úgy látszik, csak ahhoz volt érzéke, hogy egy több száz oldalas kéziratha lmazban megtalálja a legzseniálisabb gondolatokat tartalmazó papírlapot, ahhoz viszont, hogy felismerje e tézisek és saját koncepciója közötti ellentétet, a Marxszal eltöltött több évtizedes közös munka is kevésnek bizonyult számára. Kíváncsiak lennénk továbbá arra is, hogy illeszthető be a praxis filozófiájával szakító (vagy ehhez el sem érkező) Engels-portréba *A munka része a majom emberré válásában* című tanulmány? Alig öt év telt el Darwin: *Az ember származása* című műve megjelenése után, a szakemberek még *A fajok eredetét* sem emésztették meg, és Darwin új művét valóságos rémülettel fogadták, amikor Engels a darwinizmust *beépítette a praxis filozófiájába*, megadta az emberré válás — Darwinnál hiányzó — társadalmi-gyakorlati alapjait. S ha a „társadalom-ontológiai felfogás" hívei azzal válaszolnak erre, hogy amennyiben Engels valóban beépítette a praxis filozófiájába a darwinizmust, akkor annál rosszabb ez Engelsre nézve — *Marx* szavaival válaszolunk: „Darwin műve igen jelentős és kapóra jön nekem, mint a történelmi osztályharc természettudományos alátámasztása."[5] Engels: A természet dialektikája című művében található egyébként az a nagy horderejű gondolat is, hogy „éppen *a természetnek az ember által való megváltoztatása*, nem egymagában a természet mint olyan az emberi gondolkodás leglényegesebb és legközelebbi alapzata, és amilyen arányban megtanulta a természetet megváltoztatni, abban az arányban nőtt az ember intelligenciája". (MEM 20. köt., 504. old.)

Márkus György elismeri, hogy az a felfogás, mely a marxista filozófiát a valóság legáltalánosabb törvényei tudományának tekinti, joggal hivatkozik Engels mellett Lenin filozófiai munkásságára is. Ugyanakkor bizonyára egyetért Heller Ágnesnek azzal az idézett megjegyzésével, hogy Lenin *Mi a teendő?* című műve „szinte programatikusan állítja helyre a praxis kategóriáját". Ha elfogadnánk azt az álláspontot, mely szerint ez két — egymással ellentétben álló — felfogást jelent, a marxizmus klasszikusait a filozófiatörténet legeklektikusabb gondolkodói közé kellene sorolnunk. Hiszen például Lenin *A filozófiai füzetekben* (különösen *A dialektika kérdéséhez* című írásában) a leghatározottabban állást foglal a filozófia tárgyának klasszikus felfogása mellett, s eközben olyan gondolatokat jegyez fel magának, „en lisant Hegel", mint például a következők: „Az ember tudata nemcsak tükrözi az objektív világot, hanem teremti is." (Művei 38. köt., Budapest, 1961. 196. old.) „Az ember tevékenysége, aki objektív képet alkotott magának a világról, *megváltoztatja* a külső valóságot, megszünteti annak meghatározottságát (= megváltoztatja egyik vagy másik oldalát, minőségét) s ily módon megfosztja a látszat, a külsőlegesség és semmisség vonásaitól, magán- és magáért-valóvá (= objektíve igazzá) teszi." (Uo. 202—203. old.)

A „társadalom-ontológiai felfogás" semmiféle magyarázatot nem adott eddig ezekre az „ellentmondásokra". Ha koncepciójukat elfogadnánk, a hamis tudat történelmileg páratlan csodájának kellene tekintenünk, hogy Lenin, minden idők legnagyobb forradalmára, filozófiai tárgyú műveiben egyértelműen amellett a koncepció mellett foglalt állást, mely szerintük távol áll a ma emberét foglalkoztató, társadalmi magatartását igazán befolyásoló ideológiai kérdésektől. A „társadalom-ontológiai felfogás" azért nem veszi észre a vázolt abszurditásokat, mert az általa bírált *koncepciót* azonosítja ennek *eltorzított formájával*, a marxizmus praxiscentrikusságát valóban tagadó felfogással.

Az eddigi vita legnagyobb pozitívuma, hogy már a legelején fellépett a vázolt rossz végleteket meghaladó álláspont Rezső Margit: *Mi a filozófia tárgya?* című cikkében (Magyar Filozófiai Szemle, 1968/2.). Mondanivalója abban foglalható össze, hogy a filozófia néző-

5 Marx levele F. Lassalle-hoz. 1861. I. 16. Mint erre még visszatérünk: az osztályharc elvének természettudományos *alátámasztása* — Marxnál sohasem jelentette az osztályharc elvének *helyettesítését* a darwini tanokkal.

Digitized by Google

pontja valóban egyenlő a praxis nézőpontjával, ha azonban a praxist a maga totalitásában fogjuk fel[6] — vagyis a természet és az ember kölcsönhatását is a szubjektum—objektum dialektikus egysége alapján értelmezzük — alapját veszti a tudomány és filozófia tárgyának szembeállítása.

Vajda Mihály azzal hárította el cikkében az objektum és szubjektum dialektikus egységén alapuló praxis-felfogás természeti érvényességét, hogy ez ellenkezik a természettudományok alapvető sajátosságával: a dezantropomorfizálással, és a természet objektivitásának tagadásához vezet. *Ez a következtetés azonban csak azokból a koncepciókból következik, amelyek a szubjektum és objektum „igazi" dialektikus egységét az objektivitás megszüntetéseként értelmezik!* A természetet és az objektív természeti vagy társadalmi törvényeket feltáró tudományokat azért kell kivonniuk a filozófia tárgyköréből, mert az objektum és szubjektum egysége — az ő felfogásukban — a törvényszerűségek ontológiai objektivitásának a megszüntetését jelenti. Ily módon azonban éppen a „társadalom-ontológiai koncepció" fogható fel „terjedelmi" álláspontnak, amennyiben *a saját kiindulópontjukból következő végső konzekvenciától visszariadva*, a „társadalmiságra" korlátozzák filozófiájuk érvényességét. Álláspontjuk tehát nem *lényegét*, hanem csak „terjedelmét" tekintve különbözik az általuk bírált Kolakowski-féle felfogástól.[7]

Ha az objektum és szubjektum egységét a praxisban úgy értelmezzük, ahogy ezt az előzőekben Marx, Engels és Lenin gondolataival demonstráltuk, akkor *a praxisból kiinduló természetfelfogás éppúgy nem jelenti a természeti objektivitás tagadását, mint ahogy a társadalmi objektivitás tagadását sem jelentette.* Az objektivitás elismerése azonban — mint Rezső Margit helyesen hangsúlyozza — a természet esetében sem egyenlő a „puszta", emberi tevékenységtől független objektivitás akceptálásával. *Ebben az értelemben* csak az ember megjelenése *előtti* természet objektív, mint ezt *A német ideológia* alapján már tisztáztuk. A társadalom kialakulása egy olyan valóságszférát, mozgásformát teremt, mely minden eddiginél mélyrehatóbb változásokat hoz létre szülőanyjában, az ember előtti természetben is. „Csak az ember vitte véghez, hogy bélyegét rányomja a természetre; nemcsak növényeket és állatokat áthelyezett, hanem lakóhelyének képét, éghajlatát, sőt magukat a növényeket és állatokat is úgy megváltoztatta, hogy tevékenységének következményei csak a földgolyó általános elhalásával tűnhetnek el." (MEM 20. köt., 335. old.) Annak a kornak a küszöbén állunk, melyben tevékenységünk hatóköre már a Földön kívüli világra is kiterjed, az ember mindinkább kozmikus méretekben nyomja rá a természetre a maga bélyegét. Hogy még a csillagászati ismeretek objektív tartalmának is csak *magunkra vonatkoztatva*, az emberi praxis szempontjából van értelme, az igen szépen kifejeződik Marx György: *Mi dolgunk a kozmoszban?* című cikkében (Népszabadság, 1969. jan. 19.): „Űrhajók indulnak a Hold felé, azért, hogy *egy másik* égitest geológiáját kutatva, anyabolygónkról, a Földről tanuljunk. Űrlaboratóriumok indulnak a Venus, majd a Mars felé, idegenszerű élőlényekre vadászandó, hogy jobban értsük a földi életet. A végtelenbe tör az ember, mert saját magát szeretné megismerni." E „magunkra vonatkoztatás" tehát nem áll ellentétben a természet dezantropomorfizálásával, objektív mivoltának adekvát megismerésével, sőt éppen feltételezi ezt.

A természet a maga „an sich" mivoltában valóban nem antropomorf jellegű, nem az emberi céloknak megfelelően van „berendezve". Ezért ahhoz, hogy a természetet „magánvalóból" mindinkább „nekünk valóvá" változtassuk, objektív, dezantropomorf ismeretekre van szükség. A kérdés lényege azonban nem merül ki az ismeretelméleti aspektusban. Az ember — miután maga is a természet fejlődésének produktuma, s mint ilyen, *természeti lény* — képes arra, hogy a maga célját tevékenységének *tárgyi* jellegével, *anyagi* hatásával úgy építse be a természet spontán folyamataiba, hogy ezáltal az *objektív* folyamatokat *a maga emberi céljainak* megfe-

[6] *„A filozófia minden korban — tudatosan vagy öntudatlanul — mindig az ember teljes tevékenységén alapult"* — írja. (399. old.)

[7] Miután az „értéképülés" tendenciáját megfosztják *objektív* történelmi szükségszerűségétől, nem vehető komolyan, hogy az emberi szubsztancia elpusztíthatatlanságára hivatkozás valóban érdemi elhatárolást jelent a Márkus György által „ideológiai-kritikai" felfogásnak nevezett irányzat nyílt történelmi relativizmusától.

Digitized by Google

lelő irányba terelje, a természet erőit a maga erőforrásaivá tegye. Ezzel azonban az ember *a maga szubjektumát tárgyiasítja*, s a következőkben a természeti objektum már e tárgyiasított szubjektumot is magában foglalja, vagyis ennyiben *humanizált természet: az objektum és szubjektum egysége lesz.* Ezen a tényen mit sem változtat, hogy a természet humanizálásának soha le nem záruló folyamata nem megszünteti, hanem — ahogy Vajda Mihály írja — „megszüntetve-megőrzi az eredeti természetet". A technika vívmányai is „megszüntetve-megőrzött természetet" jelentenek, nem-humanizált természeti törvényeknek is engedelmeskednek, de a gépekre vonatkozóan bizonyára Vajda Mihály is elismeri, hogy mégsem nevezhetők *puszta* objektumnak, természeti tárgynak. *Sőt, maga az ember is megszüntetve-megőrzött természet,* hiszen bármennyire is differenciálódik a természettől társadalmi haladása során, sohasem szűnik meg tárgyi, természeti lény lenni. Ily módon az az ellenvetés, amellyel Vajda Mihály a természet és társadalom szubsztanciális különbségét (a természet „puszta objektum" mivoltát) akarta kihangsúlyozni, éppen a természet és társadalom anyagi *egységét* bizonyítja.

E lényegi különbségekben is benne-rejlő anyagi egység teszi lehetővé, hogy miközben a szaktudományok a különböző valóságszférák sajátos lényegét, különös mozgástörvényeit kutatják, a filozófia *a különösben rejlő általánosra* irányítsa figyelmét, s *egy* tudománnyá, *„a történelem tudományává"* ötvözze azokat a törvényszerűségeket, melyek az anyag minden megjelenési formájában, történelmi változásában *„megszüntetve-megőrződnek"*. A filozófia tárgyának ilyen értelmezése korántsem „terjedelmi" kérdés. Márkus György ellenvetése, hogy „vannak olyan szaktudományos állítások (pl. egyes igen általános fizikai tételek), amelyek kivétel nélkül minden jelenségre érvényesek, s ugyanakkor mégsem tartoznak a filozófiához" (1113. old.) — éppen azt hagyja figyelmen kívül, hogy a filozófia törvényeinek nincs az anyagi világ különös törvényein *kívüli, önálló* egzisztenciájuk. A mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapásának törvénye nem „szaporítja" eggyel a szaktudományok által feltárt törvényeket, hanem magának az anyag fejlődésének azon törvényszerűségére utal, mely a *különös* (az anyag meghatározott szféráiban érvényesülő) *mozgástörvényekből általánosítható.* Márkus György ellenvetése és a „terjedelmi" jelző csak akkor lenne jogosult, ha a marxizmus klasszikusai a filozófia tárgyán azon törvények halmazát értették volna, melyek minden jelenségben *közösek.* A fizika néhány törvényét valóban *ebben az értelemben* tartalmazzák a jelenségek: például a gravitáció törvénye *ugyanúgy* érvényesül egy emberi test zuhanásában, mint egy meteorit földrehullásában. De mondhatjuk-e azt, hogy például az ellentétek egységének és „harcának" törvénye *ugyanúgy* érvényesül az élővilágban, mint az osztálytársadalmakban? *Semmiképpen!* Mint ismeretes, az élővilág fejlődését — első megközelítésben — a Darwin által feltárt törvényszerűségek határozzák meg, míg az osztálytársadalmakét az osztályharc törvényei. Marx és Engels több alkalommal is hangsúlyozta, hogy Darwin argumentálásának fő hibája a malthusi népesedési elméletnek a társadalom területéről az élővilágra való átvitele, melyet egyes tudósok azzal tetéztek, hogy ennek megfordítását is elvégezték: „A történelmi fejlődés egész sokrétű gazdaságát a »létért való küzdelem« egyoldalú és sovány frázisába" összegezték. Rámutatnak, hogy „Darwinnál az állatvilág, mint polgári társadalom jelenik meg". (Marx.) Ugyanakkor Marx — mint már idéztük — a darwini törvényeket „a történelmi osztályharc természettudományos alátámasztásaként" üdvözölte, és mindketten használták *tudományos analógiaként* is a polgári társadalom és az állatvilág összehasonlítását. Ismét egy kiáltó „ellentmondás", mely természetesen rögtön eltűnik, ha megértjük a filozófia törvényeinek sajátosságát, vagyis *általános,* nem pedig *közös* törvényszerűségeknek tekintjük őket. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az ellentétek egységének és „harcának" törvénye nem úgy van „jelen" az élővilágban és az osztálytársadalmakban, mint a gravitáció törvénye a különböző testek zuhanásában. A *filozófiai* törvényt a különböző valóságszférák törvényei mindig csak *megszün-*

Digitized by Google

tetve megőrzött módon tartalmazzák.[8] Az ellentétek egységének és „harcának" törvénye nemcsak formájában, hanem *tartalmában* is másként érvényesül az élővilágban, mint a társadalomban. Ezért utasították el a klasszikusok a filozófiai törvény bármelyik különös megjelenési módjának extrapolálását. De — mint filozófusok — ugyanezért üdvözölték örömmel a különböző valóságszférák mozgási és fejlődési törvényeinek tudományos konkrétságú feltárását, mert ez olyan további általánosításokra adott lehetőséget, amely gazdagította, konkrétabbá tette a filozófiai törvény tartalmát is, s egyben újabb bizonyítékát adta általános-érvényűségének. (Lásd például Engels értékelését a XIX. század három nagy természettudományos felfedezésének filozófiai jelentőségéről.)

Márkus György másik ellenvetése — mely szerint, ha a filozófia tárgyát a vázolt módon fogjuk fel, az etika, esztétika stb. „semmiképpen sem férnek be e meghatározás keretei közé" — a mondottak alapján már egyszerűbben megválaszolható.[9] Nemcsak a filozófiának, hanem a szaktudományoknak is megvan az a sajátossága, hogy tárgyukat több lépésben és különböző oldalakról közelítik meg. Így például a biológián belül még az ún. elméleti tudományágak is oly széles skáláját ölelik fel a speciális diszciplínáknak és ezek ágazatainak, hogy puszta felsorolásuk is egy oldalt töltene meg. E tudományágazatok *összessége* alkotja a biológiát. A speciális kutatási irányokat az kapcsolja össze, hogy mindegyik az élővilággal, az életjelenségekkel foglalkozik, bár igen különböző terjedelemben és aspektusokból. A filozófia esetében is fellép annak szükségessége, hogy a maga tárgyát különböző aspektusokból és az általánosság különböző szintjén közelítse meg. Csakhogy a filozófia tárgyának nincs külön, önálló egzisztenciája, nem beszélhetünk olyan értelemben „filozófiai jelenségekről", ahogy életjelenségekről beszélünk. Ezért az etika, esztétika stb. viszonya a filozófiához és a növénytan, genetika stb. viszonya a biológiához nem lehet azonos jellegű, mert míg az utóbbiak mindegyike *életjelenségekkel* foglalkozik, addig az előbbiek nem foglalkozhatnak „filozófiai jelenségekkel". Ily módon a filozófia tárgyát csak egy valóban *terjedelmi* felfogás tekintheti a filozófiai diszciplínák olyan összességének, melyben ami az egészre igaz, az igaz a „részre" is. Márpedig Márkus György éppen ezt kéri számon a filozófia tárgyának klasszikus felfogásától.

Mi hát végeredményben a filozófia klasszikus értelemben vett tárgyának és a praxisnak a viszonya? (Ennek megválaszolásával Márkus György azon kérdésére is feleletet adunk, hogy „miben áll

8 Ez praktikusan azt jelenti, hogy míg valamely fizikai törvényt kifejező képletbe értelemszerűen bármely jelenség behelyettesíthető, és viselkedése a törvényben kifejezett körülmények között előreláthető, addig a filozófiai törvényből *mint ilyenből* (tehát a törvény általános és csak általános megfogalmazásából) egyetlen jelenség viselkedése sem jósolható meg, mert e viselkedést meghatározó konkrét összefüggések törvényszerűségének *különössége* nincs tételezve a filozófiai törvény általános megfogalmazásában. Ezért utasította vissza Engels és Lenin az olyan állításokat, hogy a marxizmus például a tagadás tagadásának törvényéből vezette le a kapitalizmus meghaladásának törvényszerűségét, és erről feledkezett meg Sztálin — és nyomában sokan mások —, amikor a dialektika törvényeinek fogalmi meghatározásából közvetlenül dedukáltak konkrét természeti és társadalmi jelenségekre vonatkozó tételeket. Az a tény azonban, hogy ilyen közvetlen következtetésre a filozófiai törvények nem alkalmasak, nem jelenti azt, hogy tudományos szempontból haszontalanok. Szerepük leginkább a tudományos hipotéziseikéhez hasonlítható, melyek iránytűt, módszertani alapot adnak a konkrét kutatásokhoz. Joggal mutatott rá Lenin, hogy bármennyire is elvont és spekulatív jellegű volt a hegeli dialektika, e dialektika „racionális formájának" felhasználása nélkül Marx nem tudta volna megalkotni *A tőkét*.

9 Mindenesetre *annyira* nem egyszerű a kérdés, mint Márkus György feltünteti. Szerinte ugyanis a filozófia tárgyát mindig azok a kérdések alkotják, melyek megismerése az adott korban hatással van vagy lehet „az emberek tudatos-racionális társadalmi magatartásának formálódására". (1114. old.) Márkus György ezzel egyfelől legalábbis az irracionalista irányzatokat kirekeszti a filozófiából, s így nagymértékben tehermentesíti a marxista filozófiatörténészeket. Másfelől viszont olyan többletmunkát zúdít a filozófusok nyakába, melyet semmiképpen sem vállalhatnak. A magam részéről még a *felsorolásra* sem mernék vállalkozni azoknak a kérdéseknek, melyek hatással vannak, vagy lehetnek az emberek tudatos-racionális társadalmi magatartásának formálódására. Annyi legalábbis biztos, hogy eszerint egzakt ismereteink túlnyomó többsége (a társadalmi vonatkozásúak teljes egészében) a filozófia tárgyához tartoznának. Ennek elismerésével azonban Márkus György nemcsak a „terjedelmi" álláspontnál, hanem saját felfogásával is szembekerülne. Ez a példa is jól mutatja, hogy a filozófia tudományjellegének, törvényszerűségeinek sommás elvetése, még olyan gondolkodókat is elemi logikai hibákhoz vezet, akik egyébként nálam sokkal jobban ismerik a klasszifikáció logikai szabályait.

Digitized by Google

ezen »legáltalánosabb törvények« *világnézeti* tartalma?") Ismeretes, hogy a filozófia alapvető kérdése a lét és a tudat viszonya. A materializmus és az idealizmus megkülönböztetése szempontjából elegendő annak eldöntése, hogy melyiket tekintik eredendően létezőnek, elsődlegesnek. A *gyakorlati* materializmus, azaz a marxizmus számára azonban az anyag, a lét elsődlegességének elismerése csak szükséges, de nem elégséges feltétel. A marxista filozófia mint a gyakorlati, forradalmi praxis filozófiája, nem elégedhet meg annak kimondásával, hogy az emberi tudat maga is az anyagi világ fejlődésének produktuma, és a tudattól függetlenül létező külvilágot tükrözi. Ahhoz, hogy a praxis „a fennálló világot forradalmasítsa, a készen talált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa" — olyan filozófiára van szükség, mely meghaladja a régi materializmus „szemlélődő" jellegét, vagyis — ahogyan a 9. Feuerbach-tézis kimondja —, azt a materializmust, „amely az érzékiséget nem gyakorlati tevékenységnek érti". A gyakorlati materialista szerint „az őt körülvevő érzéki világ nem közvetlenül öröktől fogva adott, önmagával mindig egyenlő dolog, hanem az iparkodás [Industrie] és a társadalmi állapot terméke, mégpedig abban az értelemben, hogy történelmi termék, számtalan nemzedék tevékenységének eredménye" még az olyan egyszerű „érzéki bizonyosság" esetében is, mint a jelenleg létező növényzet. (MEM 3. köt. 26—27. old.) A gyakorlati materialista szerint tehát az a természet, amelyben élünk, *nem* „puszta objektum". Ugyanakkor a régi materializmus lényegét a marxizmus „megszüntetve-megőrzi", beépíti a maga gyakorlati materializmusába, mert egy percig sem feledkezik meg arról, hogy az ember nem a maga szellemi szubjektivitásával, tudatosságával forradalmasítja a világot, hanem a tudatos, teleológikus mivoltában is *tárgyi, anyagi* tevékenységével. „A természeti anyaggal az ember maga is mint természeti hatalom lép szembe" (Marx). Másrészt tevékenységének tudatosságát sem „önmagából", valamiféle veleszületett szellemi szubsztanciából meríti, hanem abból a *kölcsönhatásból*, melyet a természettel — eszközök és valamely emberi közösség közvetítésével — folytat. E kölcsönhatásban, a munkában ismeri meg az ember a természetet és a maga társadalmi viszonyait, hogy azután ismereteit tevékenységének tökéletesítésében, történelmileg fejlődő szükségleteinek kielégítésében kamatoztassa. Ily módon a *tudomány* maga is a praxis eredménye és ugyanakkor egyre növekvő jelentőségű alkotó eleme.

Engels *A munka része a majom emberré válásában* című tanulmányában ugyanakkor arra is rámutat, hogy bármennyire növekedett a történelem során az ember uralma a természeten, tevékenységünk távolabbi következményeit még korántsem tudjuk kiszámítani. „Akik a burgonyát elterjesztették Európában, nem tudták, hogy a lisztes gumókkal egyúttal a görvélykórt is elterjesztik." Fokozott mértékben áll ez tevékenységünk társadalmi következményeire. „Ha az egyes gyáros vagy kereskedő a gyártott vagy bevásárolt árut csak a szokásos profitocskával is eladja, meg van elégedve, és nem törődik vele, mi lesz ezután az áruból, és annak vásárlójából. Éppígy nem törődik e cselekvések természeti hatásaival."

Nyilvánvaló, hogy a kommunisták tudatosságának meg kell haladnia a közvetlen hasznosságra korlátozódó praxist (ma már a tőkésállam is rákényszerült erre), mert enélkül a magántulajdon megszüntetése után sem biztosítható a kitűzött céloknak megfelelő eredmény nem kívánt utóhatásoktól mentes elérése, az elidegenedés megszüntetése. Ehhez azonban a legszigorúbb tudományos vizsgálat alá kell vetni az emberi tevékenység minden területét. Ily módon a forradalmi-gyakorlati praxis alapján álló marxista számára létfontosságú a történelmileg kialakult természeti és társadalmi valóság törvényszerűségeinek feltárása. Ez az ismeretelméleti feltétele annak, hogy az ember a maga anyagi tevékenységével úgy épüljön be a fennálló viszonyokba hogy azokat képes legyen uralma alá hajtani, vagyis biztosítani, hogy a praxisból *törvényszerűen* az általa megtervezett eredmények jöjjenek létre.

Ha világosan áll előttünk a forradalmi-gyakorlati praxis és a *tudomány* szerves egysége, nem nehéz megérteni, hogy mit jelent a *filozófia* a gyakorlati materialista számára. Vajda Mihály helyesen írja: „A marxizmusban a praxis öntudatra jut, ennyiben forradalmi fordulat a marxizmus a filozófia történeté-

Digitized by Google

ben." (318. old.) Csakhogy a praxis öntudatra jutásához az is hozzátartozik, hogy megtanuljuk magunkat „nemcsak egynek érezni, hanem egynek tudni is a természettel" (Engels), mert emberi mivoltunkat nem szubsztanciális különváltságunk illúziója, hanem anyagi tevékenységünk tényleges hatalma bizonyítja, s *anyagi* hatalma csak anyagi lénynek lehet.[10] Másrészt anyagi *hatalma* csak olyan lénynek lehet, mely tevékenységével képes *megkülönböztetni* magát a természettől, képes „magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává" tenni. Vagyis „az ember nemcsak természeti lény, hanem *emberi* természeti lény... És mint ahogy minden természetesnek *keletkeznie* kell, az *embernek* is megvan a keletkezési aktusa, a *történelem*..." (Gazdasági-filozófiai kéziratok. 109. old.)

Az emberi történelem sajátosságának megértéséhez, a praxis „öntudatra" jutásához tehát az szükséges, hogy az ember *differencia specifikáját* (megkülönböztető sajátosságát) a maga *genus proximumához* (legközelebbi nemfogalmához) vagyis a természethez viszonyítsuk. Ezért írja Marx: „...a *természet* az *emberről szóló tudomány* közvetlen tárgya; az ember első tárgya... a különös emberi érzéki lényegi erők, mint ahogy csak *természetes* tárgyakban találhatják meg tárgyi megvalósulásukat, úgy csak egyáltalában a természeti lényeg tudományában találhatják meg önmegismerésüket... A természet *társadalmi* valósága és az *emberi* természettudomány vagy *az emberről szóló természetes tudomány* azonos kifejezések." (Gazdasági-filozófiai kéziratok. 75—76. old.) Ezeknek — *A német ideológiában* is visszatérő — gondolatoknak a jegyében foghatott hozzá Engels a filozófiának, mint *a történelem tudományának* kifejtéséhez.

Az embernek csak azért lehet történelme, mert a természet maga *történelmi szubsztancia*, mert magának az anyagnak a lényegéhez tartozik önmagának állandó „megszüntetve-megőrzése". Annak felismeréséhez tehát, hogy valójában *mi* az emberi történelem, miben rejlik minden más valóságszférától megkülönböztető sajátossága, az szükséges, hogy ***feltárjuk azt a specifikusan társadalmi-történelmi tartalmat, amelyben a valóság legáltalánosabb törvényei „megszüntetve-megőrződnek"***. Ez az értelme az idézett marxi gondolatnak, hogy az emberek „a természeti lényeg tudományában találhatják meg önmegismerésüket". S ezért látja jól Lukács György a természet materialista felfogásának „primátusát" a marxista gyakorlatfogalom kidolgozásában.

Aki megértette, hogy a legáltalánosabb törvények „megszüntetve-megőrződő" jellege alapvető *tartalmi* differenciákat involvál, az nem fogja — Sztálin nyomán — a filozófiai törvények fogalmi meghatározásából egy „tehát" szócska segítségével dedukálni a társadalmi jelenségek törvényszerűségeit. A marxizmus klasszikusai számtalanszor rámutattak, és egész életművükkel bizonyították, hogy e törvények csak a valóságos emberi praxis tudományos elemzésével tárhatók fel. E tudományos elemzés módszertani, világnézeti alapja azonban éppen a valóság legáltalánosabb törvényei tudományának értelmében vett filozófia volt számukra. Az így felfogott filozófia azért a *praxis* filozófiájának egyetlen következetes végiggondolása, mert ***a valóság egész történelméből kibontakozó világkép koherens rendszerébe ágyazza azt a problémát, mely a gyakorlati materialistát a legközvetlenebbül érdekli: tevékenységének specifikusan társadalmi-történelmi tartalmát és ebből adódó lehetőségeit.*** Ez a filozófia adhatja meg a forradalmi praxisnak azt a tudományos vértezetet, melyben bátran csaphat össze a vele szemben álló hatalmakkal, és amely a szubjektív képzelgések hiú ábrándjaitól is megóvja.[11] A szocializmus eszméjének fejlődése az utópiától a tudományig irreverzibilis fo-

10 „Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része." (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 49. old.)

11 „Misztifikált formájában a dialektika német divat volt, mert úgy látszott, hogy a fennállót dicsfénnyel övezi. Racionális alakjában a polgárságnak és doktrinér szószólóinak botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe együttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát múlandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár." (MEM 23. köt. 20. old.)

Digitized by Google

lyamat, nem fordítható vissza a tudománytól az utópia felé.

Legyen szabad végezetül egy személyes és egy tárgyi természetű megjegyzéssel befejeznem e hosszúra nyúlt cikket. Hogy a problémákat nem elhallgatni, hanem megvitatni kell, hogy csak a nyílt, őszinte polémia viszi előre a marxizmus fejlődését, azt — a magam számára — ez a vita is meggyőzően bizonyította. Egy sor olyan igazságra, melyek néhány évvel ezelőtt még eszembe sem jutottak, és ma evidenseknek tűnnek számomra, éppen azoknak a vitáknak a során jöttem rá, melyeket Márkus György és Vajda Mihály barátaimmal folytattam.

Az olvasó bizonyára sokallta a felhasznált idézeteket. Mentségül álljon itt még egy idézet Márkus György cikkéből: „... ma folyó valóban alapvető vitáinkban a »mit jelent a marxizmus *ma*?« kérdése elválaszthatatlanul összefonódik azzal a kérdéssel: »Mi az eredeti, az »autentikus« marxizmus?«" E kérdést viszont nem lehet eldönteni az eredeti klasszikus szövegekre hivatkozás nélkül.

Szabó András György

Stettner Béla: 1919 március

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Gazdája-e a tag a termelőszövetkezetnek?

A Társadalmi Szemle márciusi számában feltett kérdés, ha nem is ebben a megfogalmazásban, de gyakran vetődik fel ott, ahol a termelőszövetkezetekről esik szó. Ezek a beszélgetések előbb-utóbb eljutnak addig a kérdésig: gazdája-e a tag a szövetkezetének. A téma boncolgatása előtt válaszolok a kérdésre: *Igen.* Hogy miért „igen"-nel válaszolok, azt néhány gondolattal szeretném alátámasztani.

A kettős helyzet

A téma vizsgálatakor a kiindulópont — termelőszövetkezeti tagságunk sajátosan kettős helyzete: *tulajdonos és munkavállaló.*

Tulajdonos, hiszen a termelőszövetkezet megalakulásakor a tagok magántulajdonában levő földből és gazdasági felszerelésekből állt a közösség első vagyona, majd az évek során történt felhalmozás juttatta a közösséget mai vagyonához; ez tehát természetes folytatása az indulótőke bővített újratermeléssel való gyarapodásának. Nem bonyolítom a kérdést a közösségnek adott állami tartalékterületekkel és a hitelgazdálkodás, vagy az állami elvonás problematikájával, úgy fogom fel tehát a vagyont, mint *a tagság jogos tulajdonát.*

Munkavállaló a tag, hiszen az előbb említett vagyon létrejöttéhez, elsősorban *a tagok munkájára volt szükség.* Enélkül nem gyarapodott volna a közös vagyon, és ha figyelmen kívül hagyom a természeti és közgazdasági viszonyokat, akkor az elmúlt évek során éppen a munkavállalói viszony tudatának érvényesülése döntötte el, hova fejlődött a termelőszövetkezet. Ha a tsz minden tagja jó munkát végzett — függetlenül attól, hogy milyen munkakörben dolgozott a közösségben, akkor a tsz megerősödött. Az ilyen termelőszövetkezetre büszkék a tagjai, a magukénak tartják, és hangot is adnak annak, hogy jól érzik ott magukat.

Kitől vállalta a tag — mint munkavállaló — *a munkát?* Nem az elnöktől vagy más vezetőktől, hanem *magától a közösségtől,* vagy talán pontosabban megfogalmazva úgy mondanám: vállalta *a közösség gyarapításához szükséges munkának azt a részét, amely fizikai és szellemi képességei szerint a legmegfelelőbb számára.*

Ez így nagyon szépen hangzik, de ezzel nem zárhatjuk még le a kérdést, mert az eddig elért viharos fejlődés krónikája bonyolulttá teszi azt. Ma már a gyenge tsz-ek tagjai is látják, hogy a magyar mezőgazdaság számára *nem volt ésszerűbb út, mint a nagyüzemi gazdálkodás létrehozása,* de tíz évvel ezelőtt még a jó termelőszövetkezetek tagsága sem látta ezt. A társadalmi helyzetéből adódó több évszázados kiszolgáltatottság mellett, parasztságunk napi munkája során mindig ki volt téve az elemi csapásoknak is. Ez zárkózottá, az újjal szemben bizalmatlanná tette, nem lelkesült, vagy csak nehezen. Ez különösen az első évek gondjait növelte, amikor az új gazdálkodási formát kellett kialakítani.

A központi irányításból eredő *gyámkodás* — amely a helyi kezdeményezések elfojtását is jelentette — tovább nehezítette a helyzetet. Általános volt az a nézet, hogy nem a tagok által választott vezetők, hanem a felsőbb szervek határozzák meg, mit kell termelni és hogyan. Ezt a hibát csak növelte az, hogy sok szövetkezeti vezető a maga által elkövetett hibát is „felsőbb szervek" helytelen irányításával magyarázta. Ebben az időszakban mindenkinek a segítségére szükség volt a mezőgazdaság forradalmi átalakulásához, és ha a vezetők nem rossz indulatúan magyarázták a központi irányítást, akkor a fizikai dolgozó nem is érezhette a külső beavatkozást. Az új gaz-

Digitized by Google

daságirányítási rendszer bevezetésével megszűnt a gyámkodás és a termelőszövetkezetek önállósága ma már senki által nem vitatott tény.

A vezetők szerepe

A tulajdonosi viszony tudatosításában minden eddiginél nagyobb szerepe van *a tagság által választott vezetők magatartásának*. Ha elegendő súlyt helyeznek arra, hogy *a tagság megértse, helyeselje és támogassa a terveket*, akkor a munkafegyelem megszilárdításával sincs probléma, mert *a tag tudja, hogy miért csinálja amit csinál*. A legpozitívabb vonás ebben azonban az, hogy a magáénak érzi a termelőszövetkezetet, büszke rá, szívesen beszél róla, és egyre inkább feloldódik benne az évszázados zárkózottság, bizalmatlanság. Sajnos, nem kevés az olyan termelőszövetkezet, ahol *a vezetők visszaéltek a tagság bizalmával*, ezért a tagság elfordult tőlük, bizalmatlan velük szemben, s megpróbálja függetleníteni magát a közöstől: csak a háztájival törődik, vagy elkívánkozik a termelőszövetkezetből. Még jól gazdálkodó termelőszövetkezetben is előfordul, hogy *nincs meg a megfelelő összhang a vezetők és a dolgozók között*, a vezetők az egyes munkákért kifizetett magas munkabérre hivatkozva, egyre inkább *a munkavállalói viszonyt helyezik előtérbe*. Így még a nagyobb munkabér is olyan érzést kelt a tagban, mintha alamizsna volna, nem pedig *az övéből kijáró jogos részesedése*. Ez előbb-utóbb a közösség katasztrófájához vezet, mert a vezetők nem tartósíthatják vagy éppen fokozhatják az eredményt akkor, ha a tagság nem támogatja őket ebben. Az a véleményem tehát, hogy a tulajdonosi tudat kialakítása elsősorban *nem a tsz gazdálkodásának jó vagy rossz voltától függ*, hanem attól, hogy *milyen mértékben befolyásolják a külső és belső hatások ennek a tudatnak a kialakulását*.

Külső hatásokon az agrárpolitikai intézkedéseket értem, melyek meghatározzák a termelés keretét. Ezeket közgyűléseken, vezetőségi üléseken, brigádgyűléseken kell ismertetni a tagokkal. Kívánatos, hogy az ismertetés során olyan légkör alakuljon ki, amely *vitára készteti a résztvevőket;* így minden félreértés idejében elkerülhető. Azok a belső hatások, melyek a leginkább alakítják tagjaink tudatát: a termelőszövetkezet gondjai és örömei. Ha a vezető jó példát mutat magatartásával, ha megérti a tagok örömeit és gondjait, a termelőszövetkezetét pedig megosztja velük, akkor közel kerül a tagokhoz. Ez a jó viszony nem azonos az olcsó népszerűséggel, amely nem teremt *tartósan* jó kapcsolatot. Ha a vezetők kikérik a tagok tanácsát és segítségét a termelőszövetkezet vezetéséhez, akkor ezzel elkötelezik magukat arra is, hogy éljenek ezzel a segítséggel, és ha valóban ezt teszik, akkor alakul ki a jó kapcsolat.

A tagság műveltségének és életkorának szerepe

A tulajdonosi viszony érzése nem minden tagnál ugyanolyan. A tsz-tagság nagyon tarka összetételű: írástudatlanok és egyetemet végzett emberek egyaránt vannak benne. Általában *a szélesebb látókörű tagok* jobban el tudnak igazodni a tulajdonosi és munkavállalói viszony problémáiban, kikövetelik a tulajdonosnak kijáró jogot, és helyesen tudnak élni vele. Ezekkel a tagokkal tudja a vezetőség leggyorsabban megértetni magát, és ezek az emberek hű propagandistái is a jó gondolatoknak. Termelőszövetkezeti tagságunk szellemi színvonala évről évre emelkedik. Nem múlnak el hatástalanul a különböző tanfolyamok, továbbképzések. Az utánpótlást jelentő szakmunkások, a különböző képzettségű belépő fiatalok tovább javítják az átlagos szellemi színvonalat. Ez egyre nagyobb lehetőséget ad a termelőszövetkezeti vezetőknek arra, hogy kialakítsák a tagság tudatában a tulajdonosi viszony érzését. Ennek az érzésnek a kialakulása az önállóság adta lehetőségek maximális kihasználására serkenti az egyre szélesebb látókörű tagságot.

A vezetők jóakarata mellett is nehezítik a tulajdonosi viszony kialakulását azok a problémák, melyek *a nemzedékváltás tényéből adódnak*. Termelőszövetkezeti parasztságunk nagyobb része a nyugdíjkorhatár körül vagy e fölött van. Ez a nagyobb rész hozta össze azt az indulótőkét, melyről gondolataim elején szólottam. Ezek az idős tagok pedig nem mindig fogadják szívesen a belépő fiatalokat. Így újra előkerül a *magán- és kö-*

Digitized by Google

zösségi tulajdon vitája, különösen ott, ahol a belépő fiatalok nem tsz-tagok gyerekei. Ez persze csak egy tényező a sok között, és ismételten a vezetők éleslátására, helyes állásfoglalására van szükség ahhoz, hogy ezek az átmeneti viták egyetlen tagban sem keltsenek fel kételyt a tulajdonosi viszony létezésével szemben. Ehhez az is szükséges, hogy a termelőszövetkezeten belül kialakuljon a környezetnek olyan harmóniája, amely elősegíti *az egymás mellett élő, de különböző szakmákban dolgozó tagok kölcsönös megbecsülését.* A jó munka és az eredmények miatt érzett öröm biztonságot nyújt, fokozottan elősegíti azt az öntudatot, mely állandósítja a tulajdonosi viszony érzését.

•

Mióta bekapcsolódtam a termelőszövetkezeti mozgalomba, mindig optimista szemmel figyeltem a mozgalom fejlődését, és jövőjét illetően is ez volt a szemléletem. Három évvel ezelőtt, amikor *a tagok munkavállalói viszonyáról* folytak széles körben viták, megtaláltuk a helyes megoldást. A *tulajdonosi viszony* kérdésének a felvetését én nem látom olyan indokoltnak, mint amilyen korábban a munkavállalói viszonyé volt. Ezt azzal támaszthatom alá, hogy tulajdonon ma már nemcsak a földet, a lovat érti a fejlődő tag, hanem a modern gazdálkodást, a könnyebb munkát, a biztos jövedelmet és a nyugodt öregkort, a tervezésben hozott közös döntéseket és a belőlük fakadó eredményeket is. Ebben az érzésben éppen a közelmúltban erősítették meg termelőszövetkezeti tagjainkat azok az intézkedések, amelyek abból a megállapításból fakadtak, hogy a mezőgazdaság nagyon fontos ágazata népgazdaságunknak, és hosszú-hosszú, ideig fontos szerepet fog betölteni nemzeti jövedelmünk alakításában.

Azzal a gondolattal zárom fejtegetésemet, hogy társadalmunknak is célja fokozni a termelőszövetkezeti tagságnak tulajdonosi viszonyából eredő jogait. Így a tsz-ek vezetőinek a jövőben egyre könnyebb is lesz bizonyítaniuk, hogy termelőszövetkezeti tag — *tulajdonosa, gazdája közösségének.*

Sümegi János

Ember és technika a szocialista mezőgazdaságban

Szocialista mezőgazdaságunk fejlődésében minőségileg is új szakaszhoz értünk: ma már reális célként tűzhetjük ki a *korszerű mezőgazdaság* kritériumainak elérését. Különösen meggyorsította mezőgazdasági üzemeink fejlődését az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése.

A társadalom széles rétegeit is foglalkoztatja azonban az a gondolat: *hogyan haladunk tovább a szocialista mezőgazdaságban,* mik a lehetőségeink, gondjaink, milyen eredményeket várhatunk? A mezőgazdaság átalakulását a közeljövőben alapvetően meghatározó és egyben rohamosan változó tényezők közül az egyik legfontosabb a *technika.* Nagyon időszerű kérdésre keres tehát a Társadalmi Szemle a „Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember" címmel indított eszmecserében feleletet.

A kérdéskomplexum a gazdálkodás praktikus gondjai oldaláról is kifejthető: erről azonban többet és jobban tudnak szólni a termelőszövetkezeti vezetők és a mezőgazdasági szakirányításban dolgozók. Más módon kell a problémát megközelíteni akkor, ha nemcsak aktuális, napi szemszögből vizsgálódunk, hanem a jelenségeket alakító faktorok várható változásának irányát, ütemét és ezek együttes hatását kívánjuk a jövőre nézve felmérni. A mezőgazdaság műszaki fejlődésének technikai, biológiai és újabban ökonómiai vonatkozásaival, kutatók és állami szervek ma már egyre többet foglalkoznak. Kevésbé feltérképezett terület azonban a *technikai átalakulás humán hatásainak vizsgálata a mezőgazdaságban.* Maga a *mezőgazdasági technika is sokrétű:* más-más hatásuk van a bio-

Digitized by Google

technikai, kemizálási, öntözési, építészeti változásoknak. Ehelyütt *csak a gépesítés hatásainak* vizsgálatára térek ki, mint a technikai átalakulás legfontosabb elemére, amely az összes többi elemet is bizonyos tekintetben integrálja, megjegyezve, hogy a későbbiek során a technikai fejlesztés teljes komplexumának figyelembe vétele némileg módosítja a konzekvenciákat.

A technika hatása az élő- és holtmunka cseréjére

Általánosan ismert az az összefüggés, hogy a gépek alkalmazása élőmunkát szabadít fel, tesz fölöslegessé. Mutatja ezt az a tény is, hogy félmillió ember távozott el a mezőgazdaságból 1960 óta, mióta *általánossá vált a tsz-ek megerősödése és meggyorsult a mezőgazdaság gépesítése*. Számítások szerint az elmúlt másfél évtizedben egy traktoregység (15 vonóhorog LE teljesítményű traktor) átlag 6—7 embert tett feleslegessé.

Tendenciáját tekintve ez a folyamat a *korszerű gazdaság természetes velejárója;* elválaszthatatlan a hozamok növelésétől és általában a fejlett gazdálkodástól. Kérdés azonban, hogy makroökonómiai és mikroökonómiai vonatkozásban milyen konzekvenciákkal jár. Függ ez mindenekelőtt attól, hogy a mezőgazdaságból eltávozott munkaerőnek új munkakörében végzett munkája *népgazdasági hatékonyság szempontjából milyen arányban áll* a helyette befektetendő gépi ráfordítások és kiképzési társadalmi költségek arányával. Vállalati vonatkozásban pedig az okoz problémát, hogy *csökkenti, vagy növeli-e ez a csere a termelőszövetkezetben az önköltséget és a jövedelmezőséget.*

E cserefolyamatnak azonban a gazdasági vonatkozások mellett *társadalmi vetületei* is vannak. A technika előretörése megkívánja a szakképzettség fokozását is, hiszen a gépi munkához már nem elegendő a hagyományos paraszti tapasztalati ismeret halmaza és készsége. A mezőgazdaság a kezdettől fogva sok energiát és költséget fordít traktorosok kiképzésére és továbbképzésére; tény viszont, hogy az 1957 és 1967 között kiképzett 160 ezer traktoristából 90 ezer otthagyta a mezőgazdaságot, és ma a népgazdaság más területein hasznosítja megszerzett szaktudását. A mezőgazdaságból elvándorló munkaerő tehát nem kizárólag képzetlen emberekből áll, hanem — legalábbis a mezőgazdaság oldaláról nézve — tekintélyes számú szakképzett dolgozóból is. Ily módon a technikai haladás bizonyos mértékig nemcsak a mezőgazdaság statikus belső igényeit elégíti ki, hanem kompenzálja *a más tevékenységi körbe távozott munkaerőt is,* s ezen túlmenően maga is olyan képzési igényt támaszt, amely közvetve megkönnyíti a szakképzett munkaerő későbbi eltávozását.

Tény az is, hogy a mezőgazdaságból más területre távozók túlnyomó része *fiatal, vagy középkorú dolgozó;* ez azt jelenti, hogy a legmunkaképesebb korban levők távoznak el, az idősek pedig többnyire helyben maradnak. Ismeretes, hogy a termelőszövetkezet olyan sajátos vállalat, amelynek alapvető feladata, hogy *foglalkoztatottságot és megélhetést biztosítson tagjainak.* E sajátos jellegéből következik, hogy sok esetben az eltávozott fiatalok helyett is a termelőszövetkezetnek kell vállalnia az idős korúak eltartásának gondját; csökkenti ugyan ezt a terhet az állam által biztosított nyugdíj, de teljesen nem szünteti meg.

A szövetkezeti forma társadalmi oldalán ugyanis olyan értékítélet alakult ki, melynek alapján *teljesen magától értetődő ez az eltartási kötelezettség.* Minél több tehát az idős és minél kevesebb a fiatal tag, annál nagyobb az *idősek eltartásával járó teher.* A technikai haladás ilyen körülmények közt — még kedvező élő-holtmunka költségarány esetén is — kedvezőtlenül befolyásolja a szövetkezet jövedelmezőségét és a munkaképes korúak stabilizálódását.

E folyamat szélső esete az (elég példa van erre iparosított körzeteinkben), amikor már annyi munkaképes korú tag sem marad a termelőszövetkezetben amennyi magas gépesítettségű gazdálkodás esetén *legalább traktorosnak* kellene. Ilyen helyen majdhogy eltartó nélkül maradnak a jórészt eltartott korosztályú tagok. Minthogy pedig a technikai haladás és ezzel együtt az élő- és holtmunkacsere mind jobban érezteti hatását, ez a jelenség *távlatilag egyre szélesebb körben fog jelentkezni.*

Digitized by Google

A megoldás természetesen igen bonyolult gazdaságpolitikai elemzéseket és intézkedéseket igényel, mégis úgy vélem, néhány fő komponens köré koncentrálható. *Először:* következetesebben kellene vizsgálni, hogy *milyen sajátos terheket ró* a termelőszövetkezetekre a munkaerőnek a mezőgazdaságból való szükséges mérvű elvándorlása (amely a népgazdaság harmonikus fejlődésének követelménye) és *hogyan lehetne gazdaságilag kompenzálni* e terheket, általában valamennyi szövetkezetben, de különös intézkedésekkel az említett csoportban (az élőmunka- és gépköltség arányának korrigálásával, az ipari és mezőgazdasági nyugdíjak közelítésével, az állami támogatás további differenciálásával stb.). *Másodszor: az ipartelepítést hozzá kellene igazítani az említett jelenséghez* (decentralizálás). Ha ugyanis a munkaerő helyben vagy közelben telepített ipari üzembe megy, akkor ez kisebb gondot okoz a termelőszövetkezetnek, mint ha távoli városba vándorol. (Több okból is: megmarad a közös háztartás, az ipari munkaerő segíthet a háztájiban, munkacsúcs idején esetleg a közösben is, vállalatszerű kooperáció létesülhet a munkaerő foglalkoztatására a tsz és egyéb vállalatok között stb.) *Harmadszor:* megfontolandó, hogy *nem szorul-e bizonyos módosításra a termelőszövetkezet „eltartási" komplexuma.* Ha ugyanis a jó mezőgazdasági adottságú, de ipari körzetben működő termelőszövetkezetekbe *önkéntes alapon* egész családok mehetnének át az igen gyenge adottságú, túlnépesedett szövetkezetekből, akkor ezzel hatékonyabban fektetnénk be a népgazdaság erőforrásait, mint ha pusztán szociális, „eltartottsági" meggondolásból támogatjuk az utóbbi szövetkezeti csoportot, mert az erre fordított összeg igen rossz hatásfokkal térül meg. Általában: rövid és hosszú távra egyaránt *tervszerűbbé kellene tenni a munkaerő területi mozgását.* Területileg is pontosan kell megtervezni, honnan hová menjen a munkaerő, hogy a lehető legnagyobb népgazdasági és vállalati hatékonyságot érjük el ezzel.

Némileg anakronizmusnak hangzik ugyan ilyen problémák feszegetése ma, amikor a gyakorlatban egész sor termelőszövetkezet olyan gondokkal küzd, hogyan foglalkoztassa tagságát; nem kétséges, azonban, hogy egy rövidebb-hosszabb stagnáló szakasz után *újból szükségszerűen meg fog indulni a mezőgazdaságból való elvándorlás,* s nem árt, ha jóelőre számolunk ennek konzekvenciáival. Másrészt kisebb méretben, a termelőszövetkezetek egy részénél már ma is hat ez a jelenség, és így még árnyaltabb módszereket igényel gazdaságpolitikánktól.

A technika hatása a munkakörülményekre

A korszerű technika bevezetésének az az egyik fontos indítéka, hogy *csökkentsük a dolgozók fizikai igénybevételét,* a munka intenzitását, s ezzel elviselhetőbbé, kényelmesebbé tegyük a munkafolyamatot. (A nehéz fizikai munkát végző mezőgazdasági munkás napi 4000—6500 kalóriát fogyaszt, a gépen dolgozó átlag 2500—3500 kalóriát. A búza kaszálása kézikaszával 5—6 kalóriát fogyaszt másodpercenként, kombájnnal 2,5—3,5 kalóriát.)

Mezőgazdasági nagyüzemeinkben ma már nem kizárólag a humanitás, a szociális érzés az indítéka a munkakörülmények megjavításának, hanem mind inkább olyan igény, amely szorosan összefügg a társadalmi és gazdasági fejlődéssel. Napjainkban a falusi élet és munka területén is *alapvető demográfiai átalakulás* megy végbe: a szemünk előtt váltja fel egymást két, gondolkodásmódja és a munkahellyel szemben támasztott igénye tekintetében is eltérő generáció. A fiatalok már a kialakuló szocialista viszonyok, kedvezőbb életkörülmények között nőttek fel; már nem hajlandók tehát a hagyományos elmaradott munkakörülmények között dolgozni, esetenként még jobb anyagi dotációért sem. Bizonyos esetekben a munkakörülmények kulturáltsága nem kevésbé fontos ennek a generációnak a szemében, mint a munkadíjazás színvonala; így a *munkahely kulturáltsága egyre inkább részévé válik az anyagi érdekeltségnek.* A mezőgazdasági üzemvezetőknek tehát mindinkább számot kell vetniük azzal, hogy ha hosszú távon és különösen ha magasabb szinten akarják folytatni a termelést, akkor lényegesen meg kell javítani a munkakörülményeket.

Ez a jelenség természetesen a gyakor-

Digitized by Google

latban *igen sokféleképpen* jelentkezik. Mindenesetre tény az, hogy viszonylag nagy kereset ellenére is a korszerűtlen állattenyésztő telepeken a legnehezebb megoldani a munkaerő utánpótlását — traktoros-munkára sokkal inkább van jelentkező, e munkakör ártalmai ellenére is. A traktoros munkakörnek nő a tekintélye a falusi társadalomban, s ez nemcsak a termelésben elfoglalt kulcshelyzetével, és a fiatalság technikai érdeklődésével magyarázható, hanem talán azzal is, hogy ez a szaktudás a mezőgazdaságon kívül is hasznosítható.

A fiatalság falun maradása nemcsak a munkakörülményekkel, hanem az *életkörülményekkel* is összefügg. Van rá példa, hogy falusi fiatalok a nehéz fizikai munkát is vállalják városban — a rövidebb munkaidő és a viszonylag nagyobb szabad idő kedvéért (amelyet persze nem mindig használnak ki kulturáltan).

Mivel magyarázható ilyen körülmények között az, hogy még ma is van bizonyos *ellenállás* egyes termelőszövetkezetekben a fáradságos munkát megtakarító *gyomirtó vegyszerek vagy egyes gépek alkalmazásával* szemben? Valószínű, hogy ennek oka nemcsak abban keresendő, hogy sokhelyütt él még a konzervatív, a technikától idegenkedő szemlélet, hanem abban is és főként abban, hogy sűrű tagellátottságú termelőszövetkezetekben a tagságnak elemi érdeke a *foglalkoztatás*, minél nagyobb viszont az elvándorlás, minél több föld esik egy tagra, annál jobban nő a technika iránti érdeklődés. A termelőszövetkezeti tagoknak a technikához való viszonya tehát *nem kizárólag tudati jelenség*, hanem egyre inkább a jövedelmi viszonyok, az anyagi érdekeltség visszatükröződése is.

A *korszerűbb munkakörülményeket* jelentő technika bevezetése azonban *több költséggel is jár*. Egyszerűbb a dolog akkor, ha a korszerűsítés kulturáltabb munkakörülményeket is teremt, s egyidejűleg a jövedelmezőséget is javítja. Előfordul azonban, hogy a korszerűbb munkahely növeli a mezőgazdasági termékek önköltségét és csökkenti a jövedelmezőséget is. Ha tehát a korszerűbb munkahelyet a társadalmi fejlődés általános követelményének tekintjük, akkor bizonyos mértékben indokolt, hogy költségeihez az állam is hozzájáruljon. Ilyen elemek fellelhetők abban, hogy az utóbbi években egyes korszerű istállótípusok számottevő állami támogatásban részesültek. Valószínű, hogy a falu és város közötti területileg is tervszerűbben szabályozott munkaerőgazdálkodás e komponens tudatosabb figyelembevételét is indokolná.

A technika hatása a munkamegosztásra

A mezőgazdasági nagyüzemben a termelés méretei lehetővé teszik, hogy *munkamegosztás alakuljon ki* a növénytermelésben, az állattenyésztésben, a kertészeti és a szolgáltató ágakban dolgozó munkaerő között. Lényeges változás ez az univerzális, nemcsak egy éven, de egy napon belül is alapvetően eltérő tevékenységet végző kisüzemi parasztgazdasághoz képest. Ez a munkamegosztás erősen növeli a munka termelékenységét, szakszerűségét, hatékonyságát. Tovább fokozza a munkamegosztást a technikai fejlődés, amelynek során magasabb képzettséget igénylő szakmák is kialakulnak (traktoros, növényvédő, gépi fejő stb.).

A szakképzettség és az ennek megfelelő munkamegosztás kialakulása bizonyos mértékig feltétele a technikai haladásnak; egy speciális vegyszer, technológia vagy gép hatékony alkalmazása nagymértékben függ a munkaerő hozzáértésétől. Jelenleg is gondot okoz mezőgazdasági üzemeinkben hogy összhangba hozzák egymással *a szakképzés és a műszaki fejlesztés ütemét*, a jövőben pedig a technikai fejlesztés gyorsulásával, még gondosabb tervezést igényel ez. Ha ugyanis a képzés jóval megelőzi a műszaki fejlesztést, akkor ez problematikussá lehet a munkaerőnek képzettsége szerinti foglalkoztatása és ezzel összhangban levő díjazása szempontjából, de sokszor morális vonatkozásban is visszahatást okoz. Ha viszont a képzés időben lemarad a műszaki létesítmény vagy megoldás üzembe helyezése mögött, akkor ez nagymértékben csökkenti, esetenként pedig egyenesen megakadályozza a korszerű technika hatékony alkalmazását.

Nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy *milyen mértékű legyen* a szakképzés, a mezőgazdasági szakmák *specializálódása*. Minél specializáltabb ugyanis egy szak-

Digitized by Google

ma, annál könnyebb színvonalas kiképzést adni; a mezőgazdasági nagyüzemben azonban nem mindig tudjuk a specializált munkahelyet megteremteni, illetve biztosítani az ilyen munkahelyeken dolgozók folyamatos foglalkoztatását. Ezért általában célszerűbb, ha alapként *szélesebb körű alapképzést* nyújtunk (pl. növénytermelő szakmunkás) és erre épül később egyesek speciális szakképzettsége (pl. növényvédő szakmunkás).

A gépi technika meghatározó szerepe miatt fontos és sajátos helyet töltenek be szakmunkásaink között a *traktorosok*. Bár anyagi és társadalmi megbecsülés tekintetében munkájuk a termelőszövetkezeti munkakörök között az egyik vezető helyen áll, személyük, munkájuk ellen helyenként sok a kifogás. Sokszor halljuk termelőszövetkezeti vezetőktől, hogy a traktorosok nem törődnek eléggé a munka minőségével, az agrotechnikai határidővel, hogy a traktoros mezőgazdasági „sofőr" aki nem a földhöz, a mezőgazdasághoz húz, hanem a géphez, s csak a teljesítményt nézi, nem pedig a hozamot, a jövedelmezőséget, sőt — mint erről már szóltam — műszaki képzettségénél és műszaki egyoldalúságánál fogva könnyen ott is hagyja a szövetkezetet. Van ebben az általánosításban némi túlzás; tény, hogy sok termelőszövetkezet helyesebb anyagi érdekeltséggel, munka- és életkörülményeik megjavításával erősebb szálakkal köti magához a traktorosokat. A probléma lényegét tekintve azonban a mai traktorostípus — minden konzekvenciájával — *egy előző gazdasági szakaszra jellemző munkamegosztásnak a szülötte*, s így nincs harmonikus összhangban a szövetkezeti gazdaság mai és jövőbeli követelményeivel.

Ez a traktoros-típus mint *a gépállomás munkása* alakult ki, tehát olyan vállalaté, melynek az volt az elsőrendű feladata, hogy gépi munkákat szolgáltatásszerűen végezzen más gazdaságoknak, s e munka eredményességét nem közvetlenül a termelőszövetkezet hozamaival, vagy jövedelmezőségével, hanem *az elvégzett gépi teljesítmény terjedelmével* mérték. A fejlődés egy magasabb fokán a termelőszövetkezet tulajdonába kerültek a gépek, s ezzel egész sor korábbi, a gépállomási munkával kapcsolatos ellentmondás feloldódott. Változatlan maradt azonban a *műszaki-szolgáltató szemléletű traktoros típusa*, s a szövetkezeti gazdaságban leginkább e dolgozó kategóriánál ütközik ki a naturális kötöttségű mezőgazdaság és az ipari igényekkel fellépő technika ellentmondása. Minél képzettebb ugyanis műszakilag a traktoros, annál zavartalanabbul és gazdaságosabban végzi a gépi munkafolyamatokat, de *annál gyengébb a mezőgazdaság iránti vonzódása*. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy lazábbak lettek a falusi munkához és társadalomhoz fűződő korábbi kapcsolatai, hanem azt is, hogy a termelési folyamat közben *elszürkülnek azok a reflexei*, amelyek a növénytermelésben még hosszú ideig nélkülözhetetlenek az időjárási változások észleléséhez és a technológiai reagáláshoz.

A megoldás útja: a munkamegosztásban jelentkező ellentmondás kiküszöbölése, a szövetkezet gazdasági modelljébe beilleszkedő, műszakilag képzett *növénytermelő szakmunkás-típus* kialakítása. Olyan géphez értő munkásra van a jövőben szükség, aki összeforrott a mezőgazdasági termeléssel, érdekelve van annak eredményében, igazodik annak sajátos munkaritmusához. Ez a munkás hajlandó igazodni a növénytermelés idényszerű jellegéhez, s gépi munka hiányában, gazda módjára, más fontos tevékenységet végezni. Elegendő számú ilyen „komplex" munkással megoldódhatna a munkacsúcs-időszakok (pl. az őszi munkák) kettős műszakjának megszervezése, az a követelmény, amelyet a munkák időben való elvégzése és a gépkapacitás ésszerűbb kihasználása érdekében már régen hangoztatunk, de amely máig is csak *igen szerény mértékben* valósult meg.

E típus kialakítása azonban csak *hosszú, folyamatos ráhatással* érhető el. Számos olyan problémát kell egyidejűleg megoldani, mint az anyagi érdekeltség helyes orientálása, a műszaki ellátás színvonalának növelése, és nem utolsó sorban a tudati átformálás, a nem gépi munka lenézésének megszüntetése. A mezőgazdasági termelés felé forduló gépi munkás típusa *nem elvont hipotézis;* sok gazdaság tett öntevékeny kezdeményezést ebben az irányban. Érdemes volna alaposabban tanulmányozni és általánosítani ezeket, s anyagi és szellemi erővel támogatni elterjedésüket.

Digitized by Google

A technikai fejlődés és a szövetkezeti forma

Az előzőkben érintettem a korszerű gépi technika humán hatásait a szövetkezeti termelés viszonyai között. Az emberre gyakorolt *közvetlen* hatásokon és visszahatásokon kívül azonban nem feledkezhetünk meg azokról a hatásokról sem, amelyeket a technika az emberek nagyobb csoportjaira, rétegeire, ezek viszonyára és tudatára gyakorol. A mezőgazdasági termelőszövetkezet nemcsak vállalat, hanem sajátos társadalmi formáció is; s e két komponens még absztrakcióként sem választható szét egymástól; *a technikai átalakulás egyidejűleg hat a termelőszövetkezet gazdasági és társadalmi alakzataira.*

A technikának *a termelőszövetkezet-vezetés rendszerére* gyakorolt hatását lényegileg már jól ismerjük, ha konzekvenciáit még nem is vontuk le mindenütt. Elfogadott elv, hogy minél nagyobb szerepet töltenek be a termelésben a gépesített munkafolyamatok, annál inkább kell műszakilag is felkészültnek lennie a vezetésnek, s ennek személyi, szaktudásbeli és szervezési konzekvenciái is vannak. Ez a termelőszövetkezeti üzemszervezés és vezetés továbbfejlesztését igényli, alapjában azonban nem érinti a szövetkezeti gazdaság kialakult modelljét.

A *termelési folyamatok jellegének megváltoztatásából* azonban másfajta konzekvenciák is adódnak. A szövetkezeti tagság, mint ismeretes, sajátos helyzetben van: egyrészt a közös gazdaság társtulajdonosa, másrészt a munkamegosztás következtében részmunkát végző dolgozó. A hagyományos termelőszövetkezeti formula nem tárta fel eléggé e kettős jelleg lényeges ellentmondásait. Tény, hogy *a termelőszövetkezet, mint társadalmi-gazdasági formáció az utóbbi években a legjobb oldaláról mutatkozott be:* rendkívül gyorsan alkalmazkodott a piaci mechanizmushoz, élt az önállóság adta lehetőségeivel, és nagyon rugalmasan használta ki a gazdaság belső tartalékait s kínálkozó lehetőségeit.

E szembetűnő fejlődés ellenére is van igény arra, hogy tovább fejlődjön a közös döntés és az egyéni végrehajtás kialakult gyakorlata, éppen a nagyüzemi munkamegosztásból származó konzekvenciák következetes végrehajtása alapján. „A mezőgazdasági nagyüzemben... — írja Zsarnóczai Sándor — már nincs módja (ti. a tagnak) arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa, és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait." (Társadalmi Szemle, 1969. 1. sz. 59. old.) Ha a nagyüzemi méret és munkamegosztás mellett általában nincs lehetősége erre a tagnak, még kevésbé van magas technikai-technológiai színvonalú munkafolyamatok esetén.

A termelőszövetkezetek kialakulása utáni első szakaszban a termelés jórészt kézi- és fogaterővel (meg bizonyos mértékű gépállomási segítséggel) folyt, de lényegét tekintve a *paraszti tapasztalatokon nyugodott* az alkalmazott technológia. Ilyen körülmények között a tagság kollektív bölcsessége *technológiai vonatkozásban is nélkülözhetetlen volt* a gazdálkodáshoz. Minél inkább eltér azonban a technika és technológia a hagyományostól, annál kevésbé tudja az egész tagság, s ennek megtestesítője, a közgyűlés szakmailag áttekinteni és eldönteni az ezzel kapcsolatos kérdéseket. A műtrágyák, növényvédőszerek, ipari takarmányok, tudományosan előírt növénytermelési és állattenyésztési technológiák kidolgozása esetenként még a termelőszövetkezetben dolgozó szakember hatáskörét is meghaladja (pl. korszerű baromfi- vagy sertéstelepek). Ily módon a közgyűlések fórumára elsősorban a technológiák gazdasági és munkaügyi *konzekvenciái* kerülhetnek (beruházási és hiteligény, jövedelmezőség, foglalkoztatottság, munkakörülmények stb.). A helyzet még így is problematikus, mert a már ismertetett összetétel következtében túlnyomórészt azok a korosztályok döntenek az új eljárások alkalmazásáról — hiszen a tagok közt ők vannak a legnagyobb számmal képviselve —, amelyeknek az új technikához való affinitása gyengébb. Ez azonban nem legyőzhetetlen tényező a technikai haladás folyamatában, hiszen e módszerek, ha anyagi kihatásuk *kedvező*, hamar támogatóra lelnek, ha pedig a „korszerű" technika ökonómiai hatása *kedvezőtlen*, akkor egyenesen hasznos a műszaki elfogultság gazdasági szemléletű felülbírálása.

Azt jelenti-e mindez, hogy a termelőszövetkezetben — legalábbis a technoló-

Digitized by Google

gia mérlegelésének területén — *megszűnik a kollektív döntés hatálya és helyébe az egyszemélyi termelési integráció lép?* Egész sor nagyüzemi technológia vonatkozásában *igen*, de számos területen *éppen fordítva.* Egyrészt: a termelőszövetkezet egyre inkább olyan sajátos gazdasági modellé válik, amelyben a nagyméretű, technikailag felszerelt gazdálkodás *harmonikusan kapcsolódhat a kisméretű, elsősorban kézi munkára alapozott tevékenységgel,* amely a meglevő kapacitások kihasználása és a helyi igények kielégítése tekintetében népgazdaságilag és üzemileg egyaránt gazdaságos. Itt nemcsak a perspektívában is fontos szerepet játszó háztáji gazdaságokra gondolok, hanem a melléküzemági tevékenységekre is (tárolás, kikészítés, elsődleges feldolgozás, közvetlen értékesítés, építkezés stb.), melyekről éppen az utóbbi években derült ki, hogy bizonyos körülmények között gazdaságos, sőt népgazdaságilag is kívánatos a termelőszövetkezetek keretében, a korábbinál kisebb méretben és sokszor hagyományos módon való folytatásuk. Ily módon a termelőszövetkezet a mezőgazdasági termelés mellett *a falu legfőbb szükségleteit is ellátó komplex vállalattá válhat.*

Másrészt: úgy vélem, hogy a nagyüzemi munkamegosztás és fejlett technika körülményei között is lehet érvényesíteni a technológia fejlesztésének, a termelőkapacitások kedvezőbb kihasználásának területén a tagok szaktudását és kezdeményezőképességét, csakhogy *változtatni kell a beleszólás terrénumán.* A technizált munkafolyamatok önálló szakmává válásával az egyes munkahelyek (állattenyésztő telepek, szántóföldi gépesített brigádok) egyre inkább olyan *önelszámoló kollektívákká* fejleszthetők, melyekben messzemenően érvényesült a kollektív és személyi érdekeltség, a szaktudás, munkalendület, kezdeményezőképesség és felelősségvállalás, s nem utolsó sorban: *leomlik a gépi és kézi munka közötti válaszfal.* Ez az új szemlélet számos kezdeményezésben jelentkezett már a gyakorlatban (pl. a szekszárdi—bátaszéki önelszámoló gépesített brigádban). Egyelőre még áttekinteni is nehéz az önelszámoló egységek lehetőségeit; alig lehet felmérni azonban jelentőségüket, ha arra gondolunk, hogy a temelésszervezés ilyenfajta decentralizálása milyen nagy mértékben tehermentesítheti operatív teendőiktől a vállalati feladatokkal egyre inkább túlterhelt függetlenített vezetőket, szakembereket. Ilyen kollektívák hatáskörének növelésével a tagok lényegesen könnyebben megértenék, hogy bizonyos arányú állandó felhalmozásra is szükség van. A kollektívák érdekei, amelyek *minden bennük dolgozó tag számára* jól áttekinthetők, jobban elősegítenék a „felhalmozási tudat" erősödését, mint a jelenlegi *össz-termelőszövetkezeti* szemlélet, mely az átlagos tag szemszögéből nem mindig tükrözi vissza világosan a személyi érdekeltséget.

Ezért ez az irányzat az eddiginél sokkal nagyobb támogatást, segítést érdemelne, nemcsak abban az értelemben, hogy gyorsítsuk meg terjedését, hanem abban is, hogy kerüljük el vadhajtásait — akadályozzuk meg pl. azt, hogy a kollektívák és a termelőszövetkezet együttes érdeke szembekerüljön egymással, hogy a nagyméretű termelőkapacitások atomizálódjanak — és megfelelő anyagi érdekeltséggel, szervezéssel segítsük elő az egyes termelőkollektívák ésszerű kooperálását a szövetkezeti gazdaság minél jobb eredménye érdekében.

•

E gondolatokban a technikának a dolgozó emberre gyakorolt hatásait igyekeztem felvázolni a szocialista mezőgazdasági nagyüzem viszonyai között. A következtetések csak értelemszerűen vonatkoznak az állami gazdaságra, ha ott az állam tulajdonosi pozíciója mást nem determinál. Elsősorban a gépi technika hatásai érintettem, a kemizálás, biotechnika, energetikai bázis stb. átalakulása e képet még tovább színesíti.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a mezőgazdaság előrehaladásának a technika *az egyik alapvető, bár nem egyetlen faktora,* a termelőszövetkezeti modell továbbfejlődése tehát csak az összes fontos tényezők együttes figyelembevételével érhető el. Ezért az itt felvetett gondolatok nem is egy kialakult koncepciót fogalmaztak meg, inkább csak adalékok a feltett kérdés megválaszolásához.

Dr. Gönczi Iván

Digitized by Google

Az emberen múlik

A Társadalmi Szemle márciusi számában feltett kérdésre elsősorban a kapuvári járásban szerzett tapasztalataim alapján szeretnék válaszolni. Úgy gondolom, a kérdésben körvonalazott ellentmondás valóban tapasztalható és a mezőgazdaságban lezajló *sajátos technikai forradalomból* ered. Ez a folyamat sokak számára egyszerűnek tűnik, a gyakorlatban azonban korántsem az. A mezőgazdaságban végbemenő technikai forradalom ugyanis *sajátos körülmények között zajlik*, s éppen ez teszi bonyolulttá és ellentmondásossá.

Egyre gyakrabban lehet hallani és olvasni, hogy az embernek döntő a szerepe a technika megalkotásában és fölhasználásában. Mégis, általában azt hangsúlyozzuk, hogy a termelés növelése elsősorban a technikától függ. Szerintem nem helyes az összetartozó elemek szétválasztása, hiszen ember technika nélkül, és technika ember nélkül nem létezik. Ez nyilvánvaló a szövetkezetekben, mert itt a technika fogadása és alkalmazásának hatékonysága a szubjektív tényezőktől függ.

Az ember és technika sajátos viszonya a szövetkezetekben

Az ember és a technika viszonya a mezőgazdasági szövetkezetekben *több vonatkozásban is specifikus.*

1. Az egyik specifikum abból ered, hogy a mezőgazdaság csak felhasználója, alkalmazója a technikának, amelyet azonban az ipar állít elő.

2. A mezőgazdasági termelés bonyolult, szerteágazó, komplex terület, s a technika alkalmazása bizonyos kombinációkban megy itt végbe.

3. A tulajdonviszonyok befolyásolják, hogy milyen mértékben, ütemben, és területen alkalmazza a szövetkezet a technikát.

4. A tulajdonviszonyok miatt nem könnyű a dolog a műszaki, technikai bázis megteremtése és állandó fejlesztése, mert nem mindig a tagság belső indítékoktól vezérelt, önkéntes kezdeményezésére valósul meg, hanem sokszor külső inspirációkra, a vezetés meggyőzése útján.

A specifikumokat tovább lehet sorolni, de a legalapvetőbb következtetés így is levonható: Ha az állami tulajdonban levő vállalatnak van pénze rá és vezetése szükségesnek tartja, akkor *egyszerűen végrehajtja* a beruházást, a gépvásárlást, az új technológia bevezetését. A szövetkezetekben *alapos érvelő, bizonyító, hosszas politikai felvilágosító munkára van szükség* ahhoz, hogy megértessük az emberekkel az új technika szükségességét, hogy pénzeszközöket fordítsanak rá majd alkalmazzák is. Milyen hosszú volt az út míg a traktor, az öntözőgép, a műtrágya, stb. megérkezett a szövetkezetbe! Menynyi gondot okozott, hogy nemegyszer a gép, az eszköz kezelő nélkül maradt, vagy kiszolgálására nem volt elég jelentkező!

Mindezek alapján a mezőgazdasági szövetkezetekben a technika és az ember viszonyában egy ideig még *az ember szerepe a meghatározó*: azoké a parasztoké, akiknek dönteniük kell: milyen mértékben, ütemben és területen alkalmazzák a technikát.

A járási vezetés szerepe a technika térhódításában

A technika térhódításának, az alkalmazás hatékonyságának mértéke függ attól, hogy milyen elveket alakít ki a járási párt- és tanácsvezetés, hogyan tudja megértetni a termelőszövetkezetek vezetőivel, a tagsággal a technika alkalmazásának szükségességét és hasznosságát.

A kapuvári járás termelőszövetkezeteinek pártszervezetei sok energiát fordítanak arra, hogy a szövetkezeti tagok megismerjék és elfogadják a tudomány és a technika legújabb, legmodernebb eszközeit, módszereit.

A mezőgazdaság irányításával foglalkozó szerveknek és személyeknek csak *tervszerűen, előre kimunkált program alapján* lehet eredményesen felkészíteniük a szövetkezetek kommunistáit, a vezetést és a tagságot a technika fogadására, alkalmazására. A járásunkban kialakított

Digitized by Google

program néhány tényezőjének ismertetésével szeretném érzékeltetni *a járási vezető szervek lehetséges tennivalóit.*

- Javasoltuk, hogy a várható gépvásárlásoknak megfelelően előre képezzék át traktorosnak, gépszerelőnek, gépkezelőnek az erre alkalmas szövetkezeti tagokat. Az igényeket előre felmértük és a képzést ehhez igazítottuk.
- A szakszerű növényvédelem érdekében komplex brigádok szervezését javasoltuk, és a szükséges ismeretek megszerzéséhez tanfolyamokat indítottunk.
- Azokban a szövetkezetekben, amelyekben volt igény gyümölcstelepítésre, kertészet létesítésére, az igény bejelentésével egyidőben alakítottuk ki a brigádokat, szerveztük meg számukra a felnőtt szakmunkásképzést.
- A növénytermelésben az intenzív fajták bevezetése előtt a növénytermelési brigádok a kutatóintézetek segítségével elsajátították a szükséges technológiákat.
- Az állattenyésztésben a tbc-negatív állomány kialakításával egyidőben kezdtük végrehajtani a szakosítást, a gépesítést, a modernebb technológiák bevezetését, és ágazatonként felnőtt szakmunkásképzést szerveztünk az állattenyésztésben dolgozók számára.
- Az átszervezést követő években az azonos ágazatokban dolgozó szövetkezeti tagok szocialista brigádokat alakítottak; ezeknek vállalásaiban fontos szerepet kapott a tudomány és a technika alkalmazása. Ezzel ugrásszerű változások következtek be járásunkban; több szövetkezetben szinte egyidőben sikerült bemutató, tanácsadó ágazatokat létrehozni.
- A szövetkezeti vezetők számára éves tematika alapján havonta egynapos továbbképzést rendeztünk, s itt a legkiválóbb szakemberek, tudósok tartottak előadásokat, konzultációkat a legújabb eredményekről, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásának lehetőségeiről. Ezenkívül ankétokat szervezünk bemutatógazdaságainkban, pl. a modern kenyérgabona-termesztésről, rét- és legelőgazdálkodásról, öntözésről, állattenyésztésről stb.

A szövetkezeti tagság sokirányú tervszerű felkészítése lehetővé tette a korábbi szemlélet megváltoztatását, de *még így is nagy a visszahúzó erő.*

A gyorsabb előrehaladás szemléletbeli korlátai

A technika további térhódításának ma, és szerintem még egy ideig a következő *szubjektív eredetű korlátaival kell számolnunk:*

1. Általános az a nézet, hogy a technika kiszorítja a szövetkezeti tagságot a termelésből, elveszi munkáját és keresetét. Ez okozza a legnagyobb ellenállást az új technika bevezetésével szemben. A tagság számottevő része — elsősorban ott, ahol sok a munkaerő — még napjainkban is nehezen győzhető meg arról, hogy úgy is lehet korszerű technikát alkalmazni, hogy az ne csökkentse, sőt növelje a tagság jövedelmét.

2. A konzervativizmus ma még a szövetkezeti tagság jelentős részére jellemző, különösen azokban a szövetkezetekben, amelyekben magas az átlagos életkor. Az idősebbek idegenkednek az újtól, még ma is a régi megszokott, begyakorlott eszközöket és módszereket tartják eredményesebbnek. Az úgynevezett kisüzemi szemlélet ma még létező valóság.

3. A szövetkezetek egy részében sajnálják a pénzt a beruházásokra, a gépekre és eszközökre, s még a műtrágya vásárlására is. Félnek megszavazni ezt, mert ahogy mondják, „a jövedelem rovására megy". Pedig sok esetben jelentős állami kedvezmények segítik a gépek, a műtrágya beszerzését, az épületek felépítését és csak egy bizonyos résszel kell saját erejükből hozzájárulni.

E három negatív tényező együttesen *még erősen akadályozza a technika intenzívebb térhódítását.* Hiába áll rendelkezésünkre a tudomány, technika, hiába vannak meg a pénzügyi eszközök, hiába mondjuk, hogy ez a kulcsa a termelés növelésének, a hozamok emelkedésének — mégsem mindig tudjuk akadálytalanul bevezetni, alkalmazni a technikát.

Digitized by Google

Gyakran előfordul, hogy csak a szövetkezeti demokrácia megsértése árán, vagy csak utólagos jóváhagyással sikerül a vezetésnek előrejutnia. Az is előfordul még, hogy a bizonyítás láttán is vannak kifogások, van ellenállás, és eltart egy ideig mig a tagok megbékélnek. (Amikor például a talajmunkát gépesítettük, állandóan az volt a kifogás, hogy a traktor tönkreteszi a termőtalajt; az aratás gépesítésével szemben az volt a kifogás, hogy magas a szemveszteség, kevés lesz a szalma stb.)

A példákat lehetne sorolni de az biztató, hogy ami évek óta be van vezetve, azt ma már elismerik, természetesnek tartják.

Az az általános tapasztalat, hogy azok a szövetkezetek, amelyek tervszerűen előkészítették a technika fogadását, azok gyorsabban oldják fel a feszültségeket, amelyek pedig nem, azok csak külső segítséggel képesek megoldani az új technika alkalmazását.

•

Bármennyire kedvezőek szövetkezeteinkben a feltételek és a lehetőségek a technika fogadására, *a legfontosabb mégis az ember szerepe,* aki nemcsak tudomásul veszi a technikai haladás szükségességét, hanem elfogadja, s magáévá téve megszavazza és alkalmazza is. Ezért nem szabad leegyszerűsítve, csupán a technika fontosságát hangoztatni, hanem ennél többre van szükség; türelmes, meggyőző munkával kell segíteni a technika befogadását és gondoskodni leghatékonyabb kihasználásáról.

Raszler Mihály

Csohány Kálmán: Béke

Digitized by Google

A magyar internacionalisták történeti emlékműve*

Egy nagyszabású iratgyűjtemény és egy vele összefüggő feldolgozás szellemi monumentumot állított az oroszországi magyar internacionalistáknak. E kiadványok megjelenése nem mindennapi eseménye történettudományunknak, mérföldkő a kutatásban és remélhetően a történeti köztudatalakításban is. Bárminként tiszteltük-ünnepeltük eddig a szovjethatalom oldalán fegyvert fogott magyar tízezereket, akárhány részletanulmány és okmány látott napvilágot róluk, mozgalmukat tulajdonképpen ez a párhuzamos vállalkozás teszi méltó helyére nemzeti történelmünkben.

A történész közvélemény is érezte, amit a korszak és a téma szakemberei most világosan papírra vetettek, hogy az utolsó negyed században a legjobb szándék ellenére is csak néhány általánosság és egy-két név vált szélesebb körben ismertté az internacionalistákról. A politikai feltételek mellett erre a történelmi életszagot árasztó széles dokumentumkörképre és erre a monográfiára volt szükség ahhoz, hogy előbb magában a történettudományban frontáttörés menjen végbe, majd ennek alapján lehetővé váljon népünk egy világtörténelmi tettének szélesebb körű megismertetése, gyökeresebb megszerettetése.

A dokumentumokban felhalmozott bizonyító anyag és a korabeli forradalmi írások igaz pátosza egyaránt elragadja az olvasót. A szemünk előtt, hitelesen bontakozik ki a kötetekből huszadik századi történelmünk egyik legfontosabb, mélyen hazafias érdekű, s egyúttal a munkás nemzetköziség kommunista szellemében fogant tömegmozgalma. Sorait olvasva szinte látjuk magunk előtt a világháború emberemésztő gyomrába került magyar katonák, hadifoglyok sokaságát, azokét, akik a keleti fronton temérdek szenvedés után azt remélik, hogy „ez a vérhavas december átcsap egy lázas, vérvörös tavaszba". Aztán a tavasszal valóban kitört polgári forradalmat követő forradalmi földfoglaló mozgalmak körülményei között ismét feltűnik a messze keletre sodort magyar paraszttömeg, amint „ökölbe szorított kézzel, kitárult véres, lángoló szemekkel nézi a földmérő muzsikot — és haza gondol, haza gondol". A szemlélő gyorsan válik résztvevővé! A hazai munkásmozgalomban nevelkedett élcsapat máris a bolsevikok mellett tevékenykedik, s a legkiválóbbakat magával ragadja az októberi forradalomba, a Vörös Hadseregbe. Csak a történelem legnagyobb forradalmai voltak képesek számottevő nemzetközi erőket odamágnesezni egy-egy nemzet ügyéhez. A maga delejező erejével — itt is meggyőződhetünk róla — mindegyiken túltesz a szocialista Október. Az Osztrák—Magyar Monarchiában kirobbant forradalom újabb lendületet ad a hadifoglyok, katonák öntudatosodásának. Egyik részük tüstént útnak indul Magyarország felé, hogy új „hazát szerezzen". A másik, nagyobbik, ott rekedt tömegük, anélkül, hogy latinra tanították volna, természetes bölcsességgel testesíti meg az elvet: Hic Rhodus, hic salta! Itt mutathatsz példát, itt cselekedj! És a Csendes-óceántól a Balti- és a Feketetengerig szinte minden frontszakaszon feltűnik a külföldi internacionalisták fegyelmezett soraiban a magyar vöröskatona is.

A nélkülöző, szenvedő, a fehérek által sokszor megkínzott, foglyul ejtett, meggyilkolt, vagy hősi halált halt esendő egyesekből rendíthetetlen magyar száz-

* A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917—1922). Dokumentumgyűjtemény, I—II. k. Kossuth Könyvkiadó, 1967—1968. 886, 820 old.
Józsa Antal—Millei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 279. old.

Digitized by Google

ezer lesz. Közösek voltak már akkor is az eszmében és a harcban, de igazán csak ma látjuk egységüket, ebben a dokumentumgyűjteményben, amely keresztülvilágít a kavargó események ködén és áthidal ezermérföldes távolságokat.

A forráskiadvány és a tudományos feldolgozás verseng egymással. Az iratokban a színek váltakozása, a pillanatfelvételek fénykép-döbbenete ad élményt — a monográfiában az adatokat rendszerező elme munkája kelt olvasói izgalmat. Jól tette Józsa Antal és Milei György — akik mindkét kiadványban központi szerepet játszottak —, hogy feldolgozásukban nem engedték elragadni magukat a kezükben levő anyagok árjától. Viszonylag kis terjedelemre tömörített, fegyelmezett fogalmazású, könnyen áttekinthető könyv került ki tolluk alól. Alkotásuk az iratanyag eredeti ízeit megőrző sűrítmény, fáradságos kutatómunkával feltárt kisegítő, magyarázó adatok sorával megtoldva, a történeti-politikai elemzésnek sok újat, a réginél pontosabbat-helyesebbet nyújtó szempontja által megvilágítva. Az események előadása közben szükségszerűen előtérben állnak a fegyveres küzdelmek, de az értekezés mégsem süpped bele a hadtörténeti részletekbe.

A két kiadvány által megfestett hatalmas történelmi tablót látva természetesnek kell tartanunk, hogy ez a mű csak kiváló szakemberek és intézmények kollektív alkotásaként jöhetett létre. A tudományos együttes ezúttal nemzetközi kooperációt is jelent: az iratkiadás a magyar és a szovjet történettudomány közös erőfeszítésével, baráti összefogásával készült. Külön öröm, hogy a dokumentumkötetek orosz nyelven is megjelentek (valamivel kisebb terjedelemben). Így a szovjet történeti köztudatban is teljesebben és nyomatékosabban rögzítődik a magyar internacionalisták teljesítménye. Egy-egy tudományos kollektíva munkájának irányítása, összehangolása magában véve is bonyolult feladat. Még több fáradságot és figyelmet követel meg a nemzetközi kooperáció, ahol nem is egyetlen, alkotó közösség tevékenységét kell összefogni. Az iratkiadvány szerkesztő bizottságának magyar és szovjet tagozata eredményesen küzdött meg a nehézségekkel és magas színvonalú okmánykőzlést adott ki kezei közül. A kötetek összeállítói, szerkesztői archeográfiailag is kiváló munkát végeztek. Az iratkiadáshoz csatolt mutatók és jegyzékek lelkiismeretes munka eredményei, amelyeknek bizonyos fokig önálló jelentőségük is van a korszak kutatói számára.

A magyar és szovjet történészek együttműködésének sikeres példája egyúttal azt is jól érzékelteti, hogy milyen további lehetőségek rejlenek országaink tudósainak kooperációjában és általában a haladó történettudomány nemzetközi együttműködésében (az iratkiadásban a szerkesztőbizottság csehszlovák és osztrák szakértők segítségéért is köszönetet mond).

Az ismertetett kiadványok a legjobbkor jelentek meg. A Magyar Tanácsköztársaság és az oroszországi polgárháború történelmi jelentőségű évfordulóin e régi, nagyszerű emberek és napok emléke felé fordul a közfigyelem. Az ünnepi megemlékezéseket, a népszerűsítő történelmi előadói munkát az egyik leglényegesebb és legkevésbé ismert kérdéskörben friss, nagy hatóerejű dokumentumanyag támogatja. Most már inkább a jó ismeretterjesztésen áll az, hogy a magyar szocialista forradalmárok internacionalista kiállásának példája, nemzeti történelmünk egyik büszkesége, végre teljesen felszívódjék az újabb nemzedékek tudatában.

Dolmányos István

Digitized by Google

Tímár Mátyás:

Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

Nagy érdeklődéssel veszi kezébe az olvasó aktív állami gazdasági vezető művét, olyan szerző alkotását, aki országos méretekben, tehát a makroökonomia szintjén maga is részt vesz bonyolult, szerteágazó döntések kezdeményezésében s valóraváltásuk irányításában. Tímár Mátyás könyve ezért is keltett nagy figyelmet a szakemberek és a szélesebb olvasók táborában.

A szerző izgalmas és nehéz feladatot tűzött maga elé: gazdasági fejlődésünk tükrében megvizsgálni irányítási, vezetési rendszerünk hatékonyságát. Mozgásukban, változásuk folyamatában kívánta feltárni a gazdaságpolitika, a gazdasági mechanizmus és a gazdasági fejlődés bonyolult kölcsönhatásait Magyarországon. Hosszabb időszakon át vizsgálva fejlődésünk legfontosabb tényezőit, belső ellentmondásait, összehasonlításokat tesz más országokkal, s megkísérli felvázolni a fő kérdéseket, amelyeknek kidolgozása és megoldása előttünk áll, sőt — mint a könyv útószavában írja — sok tekintetben már a megvalósulás stádiumában van.

A gazdasági irányítás vagyis a gazdaság működésének, növekedésének meghatározott pályára terelése magában foglalja a központi gazdaságpolitikai döntések kialakítását, azokat a módszereket és eljárásokat, amelyek segítségével a központi vezetés átviszi akaratát a gazdasági szervezetekre, a gazdasági szervezetek és egységek konkrét tevékenységét, s az ennek hatására kialakuló gazdasági folyamatokat, amelyek visszahatnak az előzőkre, korlátozzák a gazdaságpolitika céljait, meghatározzák az alkalmazható eszközöket és ezek rendszeres változtatását követelik. A gazdasági irányítási rendszer akkor hatékony, ha gyorsan s a társadalom számára előnyösen mozdítja elő a gazdaságpolitikai célok megvalósítását, ha idejében jelzi a gazdaságpolitika hiányosságait, tévedéseit, esetleges ellentmondásait. Mindez megköveteli a döntések jellegének és időpontjának megfelelő megválasztását, a hatásköröknek a gazdasági folyamatok törvényszerűségeihez való alkalmazkodását stb.

Tímár Mátyás könyve végigkíséri fejlődésünk fő problémáit tervgazdálkodási rendszerünk kialakulásának kezdetétől fogva. A felszabadulás utáni helyzet s az 1956-os ellenforradalmat megelőző évtized azonban tulajdonképpen csupán gazdaságtörténeti kereteket ad számára. A mű fő mondanivalója *az 1957 óta végbement fejlődés, és bizonyos fokig a jövő, a hetvenes évek távlatai.*

Az ellenforradalmat követő tíz-tizenkét év rendkívül fontos időszak volt hazánk fejlődésében és igen érdekes a közgazdasági vizsgálatok szemszögéből is. Az ezt megelőző évek hibás, doktrinér, az élettől idegen módszereivel szembefordulva, gazdasági vezetésünk jelentősen változott. Erőfeszítései átfogták gazdálkodásunk egész rendszerét: a gazdaságpolitikát, a felső irányítást, a vállalatok tevékenységét. Átgondoltabb, rugalmasabb, a gazdasági folyamatok jellegének megfelelőbb időzítésű és mértékű intézkedések sorozata kezdődött meg.

Ennek a minden szocialista ország szempontjából tanulságos, a gazdasági és politikai problémák bonyolult kölcsönhatásaitól átszőtt időszaknak az elemzése során a szerző a *konszolidáció, a kollektivizálás és a második ötéves terv fő kérdéseit* emeli ki. Lényegében a köréjük épült gazdaságpolitikai döntések határozták meg 1956 és 1965 között a gazdasági fejlődést. A gyors és látványos 1956 utáni konszolidáció, vagyis az 1957 és 1960 közötti időszak ismét bebizonyította — bizonyos fokig hasonlóan a második világháborút követő újjáépítéshez —, hogy népgazdaságunk könnyebben meg tud birkózni a már meglevő keretek rekonstruálásával (akár magasabb szinten is), mint új problémák megoldásával.

A tanulmány a helyreállítási időszak gazdasági fejlődését meggyorsító tényezők között kiemeli *az életszínvonal emelését, a gazdaságirányítás és vezetés átalakítására hozott intézkedéseket és a külföldi segítséget. Az életszínvonal problémáinak* — érthetően — különösen nagy

Digitized by Google

teret szentel, hiszen mint megállapítja, a régi vezetés által elkövetett hibák egyik legsúlyosabbika az volt, hogy „a munkások és alkalmazottak életszínvonala hosszú éveken át úgyszólván egyáltalán nem emelkedett, ugyanakkor a propaganda ennek ellenkezőjét állította. Az 1949-es reáljövedelmet 100-nak véve a munkás és alkalmazotti népességnél 1955-ben ez 121,8%-ot tett ki. Ez a növekedés, figyelembe véve a háború utáni évek nem túlságosan magas életszínvonalát, meglehetősen mérsékelt. Meg kell ehhez azonban jegyezni, hogy volt olyan három év, 1951—1952—1953, amikor a reáljövedelem az 1949-es alá süllyedt. A parasztság reáljövedelme e hat év alatt 17,7 százalékkal emelkedett, itt is volt azonban olyan év, az 1952-es, amikor „a padlásokat is kisöpörték" a kötelező beszolgáltatásnál —, amikor lényegesen az 1949-es bázis alá süllyedt a reáljövedelmük". (63. old.)

Különösen nagy jelentősége volt tehát annak, hogy a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme 1956-ról 1957-re 15,5 százalékkal emelkedett, s nőtt a parasztok egy főre jutó jövedelme is. Az életszínvonal emelkedése jelentős mértékben segítette a konszolidációt.

A gazdasági irányítás átalakításával összefüggésben újak, érdekesek a „közgazdasági bizottság" értékelésével foglalkozó fejtegetések. E bizottságot a kormány 1957 elején szakértők széles körének bevonásával hozta létre, azzal a céllal, hogy az segítse a gazdasági vezetést. A bizottság javaslatokat dolgozott ki a tervezés, az árrendszer, a pénzgazdálkodás, az anyagi érdekeltség reformja tekintetében. A közgazdasági bizottság javaslatai hármas irányúak voltak. Egy részük a gazdasági egyensúly helyreállítását, megőrzésének azonnali és távlati kérdéseit vizsgálta és erre javasolt megfelelő intézkedéseket. A javaslatok második csoportja a népgazdasági vezetés szerveire, módszereire és a vállalatok irányítására vonatkozott, a harmadik csoport pedig a népgazdaság struktúrális fejlődésének a hazai adottságokhoz alkalmazkodó kialakításával összefüggő tennivalóinkkal foglalkozott. Tímár Mátyás a korszak gazdaságtörténetének is szolgálatot tesz, amikor a közgazdasági bizottság munkáját értékeli, s megállapítja, hogy sok hiányosságuk ellenére „e javaslatok nagy hozzájárulást jelentettek a gazdaságirányítás fejlesztéséhez s jelentős szerepük volt a gyors konszolidáció eredményében". (72. old.)

Viszonylag igen szűkszavúan foglalkozik a tanulmány a *külföldi segítség* jelentőségének elemzésével, bár az adott körülmények között ez fontos szerepet játszott. 4097 millió devizaforint összegű hitelt vettünk fel, ennek legnagyobb részét a Szovjetunió nyújtotta: 2947 millió devizaforintot. Igen érdekes lett volna konkrétan elemezni, hogy miben segített és milyen területeken hogyan hatott ez a konszolidációra.

A tanulmány legérdekesebb, legizgalmasabb részei a gazdasági irányítás reformjának előzményeivel s magával a reformmal foglalkozó fejtegetések.

A IV. fejezet *(A gazdasági irányítás új útjai)* összefüggően mutatja be az új mechanizmust. Foglalkozik a tervezés szerepével, az árreformmal, az állami jövedelemelvonás formáival és a nyereségérdekeltség rendszerével, a beruházások finanszírozásával, a külkereskedelemmel és a devizagazdálkodással. Külön teret szentel a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak, a tanácsok új gazdasági szerepének, és szól a központi állami igazgatási szervek megváltozott feladatairól, új munkamódszeréről. Kár, hogy a mezőgazdaság sajátos irányítási problémái viszonylag kis teret kaptak a fejtegetések között.

A fejezet egyik legsarkalatosabb mondanivalója jut kifejezésre annak vizsgálatában, hogy az *új gazdasági rendszerben milyen biztosítékai vannak a tervcélok megvalósításának.* A szerző ezek között kiemeli, hogy a nagy megrendelések globális méreteit az állam szabályozza a költségvetés révén, állami kézben van a közületi fogyasztás, a szociális, kultúrális, védelmi stb. intézmények megrendeléseinek irányítása. Ami még ennél is fontosabb: az állam tartja kezében a legfőbb, a népgazdaság fejlesztését alapvetően meghatározó beruházásokat, vagyis lényegében a termelési struktúra tudatos alakítását. Az állam szabályozza a vállalati eszközök képzésének mértékét is. Mindezen túl a tervszerűség számos pénzügyi és egyéb szabályozóját is alkalmazza. Természetes egyébként az is, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdona lehetővé teszi a fejlett központi irányítási

Digitized by Google

módszerek alkalmazását, ahol az indokolt.

Tímár Mátyás munkája is világossá teszi, hogy *a gazdasági irányítás új rendszere a szocialista gazdaság tudatos, tervszerű fejlesztésének biztosítékait szervesen magában foglalja.*

A gazdasági irányítás új rendjének vizsgálata a távlati gazdasági fejlesztés kérdéseinek elemzéséhez kapcsolódik; ez az V. fejezetben található. Ez a kapcsolat természetesen még nem elég szoros. A szerző inkább csak a logikai összefüggéseket vázolja fel, hiszen amikor munkája sajtó alá került, az új mechanizmus még csak néhány hónapos volt, s — mint a szerző írja — „a népgazdaság szerkezetének átalakítását célzó, adott időszakban aktuális jelentős fejlesztési koncepciók több vonatkozásban még nem voltak eléggé tisztázottak." (171. old.)

A könyv megjelenése óta eltelt hónapokban gazdaságfejlesztési koncepciónk is sok új elemmel gazdagodott. Ma már világosabban állnak előttünk olyan problémák is, mint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésének új szükségletei, lehetséges új irányai. Rendelkezésünkre állnak a reform első évének tapasztalatai, feltárultak a szabályozók gyengeségei, hiányosságai, sőt részben már megtörténtek gazdasági vezetésünknek a felmerült problémák megoldására irányuló első intézkedései is.

Tímár Mátyás könyve hasznos hozzájárulás fejlődésünk stratégiájának, a gazdaságpolitika és a szervezeti keretek összefüggéseinek mélyebb, jobb megértéséhez. Bő statisztikai anyaggal, jól tájékoztat fejlődésünk hazai és nemzetközi vonatkozásairól. A részletes bibliográfia is hasznos a kérdések tanulmányozásához. A könyv szép, ízléses kivitele a Közgazdasági és Jogi Kiadót és a Révai nyomdát dicséri.

Dr. Simai Mihály

Világnézetünk alapjai

(Kísérleti tankönyv a középiskolák IV. osztálya számára)

A világnézet iskolai oktatása roppant nehéz feladat. Aki próbált már elveket, összefüggéseket, törvényszerűségeket elmagyarázni szürke betük, szép szavak segítségével négy fal között, az tudja, hogy a sokszor gúny tárgyává tett oktatási reformsorozat végrehajtása nem könnyű munka és korántsem tekinthető befejezettnek. Comenius a skolasztikával, a középkor, absztrakt, gépies, transzcendens oktatásával szembeállította a látható világot a demokratizált oktatásban, ha még csak képekben is, de a valóságot akarta tanítani az iskolában, a polgár gyakorlati igényei szerint. Makarenko az új világ, a szocialista társadalom létrejöttének gyakorlatát alkalmazta munkájában: a termelő közösség vált a nevelés alapjává, fő tényezőjévé. Ez a pedagógiai elv ma is az oktató-nevelő munka egyik irányítója, ennek többé-kevésbé jó megközelítése a mai pedagógiai gyakorlat. Az iskola napjainkban a közösségi nevelésért vívott harc színtere, s a világnézet tanításának kísérletei sokoldalúan vetik fel az elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémáit.

Nem követelhetjük meg senkitől, legkevésbé az önmagukat, a maguk társadalmi helyét szenvedélyesen kereső középiskolásoktól, hogy csupán az iskola adta elméleti tudás alapján éljenek, s ennek alapján alakítsák jövőjüket. Ugyanakkor az elvont elmélet önmagában egyetlen tanár kezében sem állhatja meg a helyét. A „Világnézetünk alapjai" tantárgyat a középiskolások társadalmi életére kell alapoznunk, s a haza, a világ gondjainak megértését is csak ehhez köthetjük: az egyén, a személyiség és a világ kapcsolatában kell elhelyeznünk a világnézetet. Csak így érhetjük el a rendszeres világnézet kialakítását, ha az egyén és közösség problémái, az elmélet és a gyakorlat a középiskolai ismeretek és készségek szintjére kerülnek. A valóság objektív törvényszerűségei csak a mai konkrét társadalmi gyakorlatban

Digitized by Google

bizonyulhatnak igaznak a mai gyakorlatot élő, a társadalmat cselekvően átalakítani akaró, jövőbe tekintő, a jövőre készülő fiatalok számára.

Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a középiskolásokat igen sokféle hatás éri, s az iskola sem feltétlenül homogén: a pedagógusok és a gyerekek egyaránt különböző szociális szituációk élményeit hozzák magukkal. Ezen a tényen mit sem változtat a pedagógiát művelők nagy részének túlzott optimizmusa, amellyel — szinte idealista módon — valamiféle absztrakt iskoláról beszélnek, kijelölik ennek valóban jó, helyes perspektíváját, de a ma valóságos iskolájáról, annak ellentmondásairól kevés szót ejtenek.

Diákjainknak a mai valóságot kell bemutatnunk — ez az osztályfőnöki órákra előírás. De e célból az iskolának a mainál több és nagyobb lehetőséget kell teremtenie a tanulók társadalmi ismereteinek bővítésére (pl. felhasználni a közhasznú társadalmi munkára engedélyezett évi tíz napot, megvitatni, értékelni a tapasztalatokat), mert csak ez inspirálhatja fiataljainkat önálló gondolkodásra. Világnézetünk alapjainak tanítása során az osztályfőnöki órák anyagára kell alapoznunk, de nem állhatunk meg ezen a szinten. Az itt adott ismereteket az osztály, az iskola, a KISZ közösségi gyakorlatában kell realizálni, a törvényszerűség szintjére emelni, el kell mélyíteni, pontosítani kell tanulóinknak a jelenről és jövőről alkotott elképzeléseit,. tudatosítani kell jövendőbeli és jelenlegi társadalmi szerepüket, a társadalom realitásait és a jövő ezt messze meghaladó igényeit.

A gyerekekből, alakuló és kialakult ismereteikből, érzelmeikből induljunk ki, dobjuk el a régi, rossz módszert, mely sémákba kívánja beleszorítani a tanulót. Középiskolai tanterveink korszerű természettudományos világnézetet adnak, nevelési elveink a szocialista embertípus megközelítését célozzák. A természettudományok tanításában kísérletek, tanulói kísérletek teszik lehetővé az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását, s egyre több iskolában vannak meg ennek anyagi feltételei. Kiegészíti az oktatást a sok üzemlátogatás, a szakmai filmek vetítése stb. Ma azonban a középiskolások, a fiatalok világnézeti problémáinak csak elenyésző része természettudományi. A serdülők kétségei, konfliktusai, világnézeti kérdései a legritkább esetben a természettudományokkal kapcsolatosak, őket az emberek világa, az emberi kapcsolatok izgatják elsősorban. A „Világnézetünk alapjai" tantárgytól a fiatalok elsősorban a társadalmi életre vonatkozó útbaigazítást várják. Mint gyakorló pedagógusnak, legjobb, leghasznosabb óráim a művészet, az erkölcs, a KISZ helyzete, feladatai kapcsán kialakult vitákkal váltak gazdaggá. Ezeken az órákon a gyerekek saját tapasztalatai fogalmazódtak meg, az elméleti megoldás igénye kapcsolódott össze élményeikkel, vágyaikkal, céljaik keresésével, társadalmi gyakorlatukkal.

A most megjelent első kísérleti tankönyv kapcsán mondtam el ezeket a gondolatokat az elmélet és gyakorlat összefüggéseiről és ennek jelentőségéről a világnézeti nevelésben, a „Világnézetünk alapjai" tantárgy oktatásában. Hogy a tankönyv szerzői is látták ezeket a problémákat, arról tanúskodik a tankönyv megírásában részt vett Varga Dénesnének és Zrinszky Lászlónak a Pedagógiai Szemle 1964. évi 4-es számában megjelent cikke is. Ebben ezt írják: „A diákok szemében elsősorban nem meghatározott elméleti rendszernek megismerése és értékelése látszik fontosnak... sokkal inkább foglalkoztatja őket saját gondolatmeneteik érvényesítésének a lehetősége. Alig akad olyan tanuló, aki nem szólna lelkesen az órák vitázó légköréről, »izgalmasságáról« és »demokratizmusáról«."

Ez az a motivációs bázis, amelyből kiindulhatunk — de törekedni kell arra is, hogy ez ne csak járulékos jelenség legyen, hanem alapvető rendező elv, alapvető módszer. Ez a gondolat a tankönyv íróiban, az eddigi kísérletek vezetőiben is felmerült. A most megjelent kísérleti tankönyvnek a világnézetről szóló fejezetében helyesen mutatják be a serdülőkor kritikus voltát, az önálló világnézetért, a tudatosságért vívott küzdelmeit, s a legfontosabb indítékokat: az életcél kialakítását, a világban való hely keresését. Az összefoglalás a fejezet végén hangsúlyozza, hogy a világ egészére vonatkozó nézeteink „igazán sajátunkká az élet gyakorlatában válnak".

A tanterv és a tankönyv ennek ellenére a zárt, hagyományos iskolai szemléletet tükrözi, tantárgy-keretben gondolkodik. A tankönyv bevezetésével és a tanterv feladat-meghatározásával szemben

Digitized by Google

a világnézet fogalmát taglaló fejezet élő problémákat lát a világnézetben, érezteti a társadalmi praxisból való kiindulás igényét. Ez az igény azonban itt csak elméleti: a tankönyv egésze és a tanterv meglehetősen távol áll a ma valóságos, a középiskolásokban is feszülő ellentmondásaitól. A könyv nem kutatja a diákok miértjeit, nem láttatja az olvasóval fiatalságunk arculatát, így nem segíthet a legfontosabban: a lappangó, homályos kérdések megfogalmazásában, noha ez a válaszadás feltétele. Hagyományos, de lassan megújuló didaktikánkban egyre többet foglalkozunk a motiváció fogalmával, mely éppen a pártos, tudományos világnézet, a marxista világnézet tanításában játszik rendkívül fontos szerepet.

Milyen felépítést választ a tanterv? Tudományos rendszerezést, deduktív kifejtést alkalmaz, mely támaszkodni kíván a gimnáziumi szaktudományos ismeretekre. Ez a rendszer különösen a tankönyv első négy részében okoz zavart — túl a szemléletmód túlzottan tudományos és modern értelemben nem elég didaktikus voltán —, mert a marxista filozófia ilyen kifejtése során elsikkadt világnézetünk alapvetően szociális jellege, az, hogy a marxizmus a társadalom megváltoztatásának eszköze, fegyver a társadalmi haladásért vívott harcban. Fölöslegesnek érzem az ismétlésszerű, mechanikusan összefoglaló első két részt („A tudományos természetszemlélet", „A társadalom mozgása és fejlődésének fő törvényszerűségei"), melyeket „A világnézetünk alapkérdései" és „A társadalmi tudat formái" című részek követnek. Ez a deduktív, mereven didaktikus felépítés szem elől téveszti az anyagban rejlő motivációs lehetőségeket, a serdülőkor és a mai társadalmi valóság filozófiai és társadalmi problémáit. Sajnos — az előzőkből következik — a politikával és az erkölccsel foglalkozó fejezetekben sem tud általános megállapításoknál többet adni a könyv, s ugyanígy a mai szocialista társadalom problémáinak kifejtésében sem.

A könyv írói (Dankovics László, Harsányi Iván, Varga Dénesné, Zrinszky László) a korábban kiadott tanterv szerint szerkesztették tankönyvüket. A tantervi előírásokat figyelembe véve a könyv minden kérdésről áttekintést nyújt, de a középiskolai óraszám (évi 87 óra) korlátokat szabott számukra. A lehető legrövidebben (mintegy 350 oldalon) sikerült feldolgozniuk a marxista filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus legfontosabb tanításait, eljutva a mai társadalmi valóság fő kérdéseiig. A szemléletes ábrák a gondolkodásra késztetés igényét mutatják, bár még kevés a diákok elevenébe vágó kérdés, mely őket készteti a bennük felmerülő és általuk megoldható problémák tisztázására. Óhatatlan azonban, hogy a roppant anyagmennyiségnek ilyen szűk terjedelemben való kifejtése csak áttekintés legyen, s így nincs mód egyetlen világnézeti probléma részletes kifejtésére sem. Az olvasás során, érzékelve a megírás nehézségét, az elszánt küzdelmet minden alapvető gondolat leírásáért, többször érezhetjük a bővebb kifejtés igényét. A „Hazafiság és nemzetköziség", „A vallás lényege és történelmi szerepe", a „Művészet és társadalom", „A szocialista gazdasági fejlődés első szakasza", „A terv és a piac kapcsolata", „A háborúk eredete és jellege" című fejezetekben sikerült legjobban megtalálni a helyes arányokat.

A nagy anyagmennyiség ellenére két lényeges gondolat hiányát szóvá kell tennem. Úgy érzem, hogy a szocialista demokrácia elemzése során nagyobb jelentőséget kellett volna tulajdonítani a cselekvési lehetőségeknek, a társadalom gondjaiban, a termelésben való felelősségteljes, tevékeny részvétel lehetőségének — hisz épp ebben rejlik a mi demokráciánk magasabbrendűsége. A kommunista pártok és a nemzetközi helyzet elmúlt évtizedeinek bemutatásánál, a békés egymás mellett élés elemzésénél pedig az SZKP XX. kongreszusának jelentőségét is hangsúlyozni kellett volna.

A további kérdések, a középiskolások miértjei már a kísérleti oktatást végző tanároknak adnak élő problémát, amelyek később bizonyára intézményesen is hasznosíthatók lesznek, hisz újabb kísérleti tankönyvek tervei is készülnek.*

Ehhez az új tárgyhoz tankönyvet írni — a tárgy sokrétűsége és újszerűsége miatt — igen nagy vállalkozás. A tankönyv írói úttörő munkát végeztek, s ezért feltétlen elismerés illeti őket, még akkor is, ha ők sem kerülhették el az első kísérletekkel járó buktatókat. A népi demokratikus országok közül az NDK-ban már korábban, máshol napjainkban kísérleteznek a világnézet középfokú oktatásával. Kétségtelen, hogy ez a tankönyv nemzetközileg is jelentős próbál-

Digitized by Google

kozás — hibáival együtt nagy és bátor munka. S az, hogy kísérleti könyv, hogy a tantárgy kísérleti stádiumban van, teszi lehetővé, hogy minél jobb legyen végleges formája, minél többen segítsék kibontakozását! Ezt a nagy vállalkozást ne hagyjuk magára!

Milyen tanácsot adhatunk mindezek alapján a soronkövetkező tankönyvek szerzőinek? Mindenekelőtt talán azt, hogy a világnézet tanításában egy jól, körültekintően kidolgozott új tanterv és új tankönyv nyújtotta keretek között a szociológiát, a szociálpszichológiát, a történelmi materializmust kapcsolják egybe az osztályközösségek, az iskolai KISZ-szervezetek tipikus problémáival, az iskola, a család, a gazdasági élet, a politika, erkölcs, esztétika középiskolásainkat is foglalkoztató jelenségeivel, s ezek megértetésével vezessenek el az elmélet megismertetéséhez.

A világnézetünk alapjai tantárgy tanítása nagy szakmai, emberi és pedagógiai felkészültséget követel, s a szakmai felkészültség ebben az esetben átfogó ideológiai, marxista műveltséget jelent. Találunk-e a tantárgy tanításához megfelelő iskolát? Igen: minden iskola alkalmas erre. És megfelelő pedagógust? A szakmájukat, a társadalmat ismerő, a gyerekeket szerető, kezdeményezésre kész, bátor pedagógusok alkalmasak erre! Talán nincs belőlük elég? Szinte minden iskolában akad, és ha kellő gonddal és bátorsággal értékeljük munkájukat, ha elismerjük előremutató kezdeményezéseiket, és nem tekintjük egyenlőknek őket a náluk kevesebbet vállaló, kevesebbet tevő pedagógusokkal, akkor egyre többen lesznek.

Ha a világnézet oktatásáról folyó vita, a tanterv és tankönyv kialakítása nem csupán folyóiratok hasábjain, zártkörű megbeszéléseken folyna, hanem nevelési értekezletek, ankétok, továbbképzés témája is lenne, akkor a gyakorlati megoldásra vonatkozóan is biztosan több ötlet és hasznos elképzelés kerülne felszínre, s a széles körű viták során több pedagógus erősödne meg. Ez a sajátos funkciót betöltő fontos tantárgy nagyobb nyilvánosságot érdemelne

(Tankönyvkiadó, 1968.)

Galicza János

Jan Szczepański: A szociológia alapjai

Az utóbbi évek során — ez már közhely — hazánkban is, mint a szocialista országok többségében, fokozódik az érdeklődés a szociológia iránt. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez nem múló divat, hanem reális és egészséges társadalmi igény kifejeződése. A társadalmi folyamatok hatékony, tudatos irányítása megköveteli ezek egzakt, tudományos elemzését és megismerését. Ehhez járulhat hozzá a maga sajátos eszközeivel a szociológia is. A szociológia valóban értelemszerű felhasználását, eszköztárának célszerű alkalmazását azonban jónéhány — ma még természetes „gyermekbetegségnek" tekinthető — jelenség nehezíti. Ezek közül ezúttal kettőre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy sokan inkább csak „divatáramlatnak" hódolva, de kellő szakértelem, a tudományos problematika megértése, a sajátos módszerek kellő szintű ismerete nélkül végeznek derüre-borúra különböző „felméréseket", a legbonyolultabb problémakörökben is, s természetes, hogy az ilyen felmérések gyakorlati haszna édeskevés; néha pedig kifejezetten ártalmas, nemcsak azért, mert a szociológia hitelét rontja, hanem azért is, mert az így nyert információk igen sokszor hamisak, félrevezetők. A másik az, hogy a különböző, főleg közép és alsóbb szintű vezetők, tehát azok, akiknek gyakorlati munkájukban alkalmazniuk, hasznosítaniuk kellene a szociológia eredményeit, korántsem látják tisztán: milyen kérdésekre adhat választ ez a tudomány, s miként alkalmazható ez a válasz. Teljesen világos, hogy mindkét dolognak közös gyökere van: a *szociológiai műveltség* hézagos volta vagy teljes hiánya.

Szczepański könyvének a szerző által megfogalmazott célja éppen a szociológiai műveltség alapjainak megteremtése:

Digitized by Google

„Az alábbi munka nem rendszeres szociológiai tankönyv... A mű a szociológia alapvető problémájába vezet be..., hogy ezzel lehetővé tegyen további szociológiai tanulmányokat és a szakirodalmi művek elolvasását." (15. old.) Könyvét tehát *ilyenként*, lényegében igen jó értelemben vett és magas szintű *ismeretterjesztésként* kell olvasnunk.

A mű lényegében eleget tesz vállalt funkciójának. Szerkezete, felépítése teljesen logikus, az olvasót világos gondolatmenettel vezeti el a társadalmi élet természeti és gazdasági alapjainak elemzéséből elindulva a legegyszerűbb, már specifikusan társadalmi jelenségek elemzésén át a társadalmi struktúra és a társadalmi változások, a társadalmi fejlődés legbonyolultabb fogalmainak megértéséhez, mindig világos, egyszerű, tudományosan pontos logikai-genetikus kifejtésmódot alkalmazva. Általában meggyőzően vezeti le egymásból az egyes kategóriákat (jelenségeket), alaposan megvilágítva egymásból való kifejlődésüket, egymással való kapcsolatukat. Így pl. a 91. oldalon bevezeti *a társadalmi érintkezés* fogalmát, mint a társadalmi kötelék legelemibb formáját. (Szczepański *társadalmi köteléknek* az emberek közötti „viszonyok és függőségek összességét" nevezi, — 88. old.) Társadalmi érintkezésnek azt a viszonyt nevezi, „amelyben legalább két személy, az érintkezés alapjául szolgáló valamilyen érték és az értékekkel kapcsolatos valamilyen kölcsönös egymásrahatás kap helyet". (91. old.) Majd rámutat arra, hogy mennyire fontos *alapformája* ez a kötelékeknek, s hogy ennek hiánya „a társadalmi elszigetelődés avagy »elmagányosodás« jelenségének lényege". (93. old.) A társadalmi kötelékek rendszerében helyezi el az *erkölcsöt* is mint sajátos társadalmi viszonyt. Kimutatja: a „társadalmi élet »szervezett« lefolyása... azt jelenti, hogy a közösség tagjainak előrelátott és elvárt viselkedése valóban be is következik". (114. old.) Ez azután megköveteli a *„társadalmi ellenőrzés* rendszerének" (uo.) kialakulását, amely rendszernek elemei a szokások, az erkölcsök és a szankció-rendszerek.(115—116. old.)

E ponton azonban meg kell állnunk egy pillanatra, s fel kell hívnunk a figyelmet Szczepański könyvének egy — azt hiszem, csaknem minden hasonló jellegű munkával közös — negatívumára. A szerző ugyanis a rendszerességi, a viszonylagos teljesség kedvéért olyan viszonylatrendszerek (és ezt kifejező fogalmak) tárgyalását is beleilleszti gondolatmenetébe, amelyeknek megvannak a maguk lényeges szociológiai vonatkozásai, de természetüknél fogva már nem a szociológia tárgykörébe tartoznak, s amelyeknek külön tudományuk van. Így pl. itt az erkölcsről is szól, teljesen természetes azonban, hogy nincs módja ennek részletes kifejtésére (nem is feladata ez), s így a tárgyalás torz, egyoldalú lesz. (Az erkölcs definíciója nála: „olyan megállapított magatartási mód, amelyhez a csoport bizonyos morális értékelést fűz és amelynek megsértése negatív szankciókat von maga után." — 117. old.) A hiba ott van, hogy a szerző *nem jelzi* az egyoldalúságot, nem hívja fel olvasója figyelmét arra, hogy az erkölcs itt csak mint a társadalmi ellenőrzés rendszerének egy eleme szerepel, de valójában ennél lényegesen gazdagabb valami. Ez *dezinformálja* az elméleti gondolkodásban kevésbé járatos olvasót. Ugyanez a hibája „A társadalmi élet gazdasági alapjai" című rövid fejezetnek is. A szerző itt megkísérli — megint csak a relatív teljesség kedvéért —, hogy (négy és fél oldalon!) megtárgyalja a „termelési folyamat", „termelőerők és alkotóelemeik", „termelési viszonyok" és „tulajdonviszonyok" fogalmakat. Nagyon is természetes, hogy ez a fejezet a maga rendkívüli módon leegyszerűsített, egyoldalú tárgyalásmódjával csupán néhány vonatkozást emelhet ki, és semmit sem mond annak, aki nem ismeri ezeket a fogalmakat.

Az említett, a könyv lényegét tekintve kisebb hibákkal szöges ellentétben, azokban a fejezetekben, amelyekben a sajátosan szociológiai problémákat fejti ki, Szczepański — szigorúan megmaradva a megalapozás, az ismeretterjesztés vállalt keretei között — szakemberek számára is gondolatébresztő módon mutatja meg az összefüggéseket. Itt elsősorban „A társadalmi közösségek" című fejezetre gondolok, ahol a csoport fogalmának, a csoportok felosztásának és dinamikájának kitűnő elemzését találjuk, s amely külön részletezi — mintegy elemzési példaként — a *család* problematikáját. Hasonlóképpen az alapfogalmak egyszerű közlésén jóval túlmenő, konceptuális jelentőségű-

Digitized by Google

nek tartom azt is, amit az *osztályról* mond Szczepański.

Rövid elemzését itt a lenini és marxi osztály-meghatározásokkal kezdi, s logikus levezetéssel eljut a társadalmi differenciáltság, majd innen — a társadalmi hierarchia jelenségeinek bemutatása segítségével —, a *„közösség stratifikációs* (rétegeződési) *rendszerének"* (192. old.) olyan modelljéhez, amely a szocialista társadalom struktúrájának kutatóiban is gondolatokat kelthet.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a maga műfajában jelentős könyvvel gazdagodott szépen gyarapodó szociológiai irodalmunk. Szczepański könyve alapfogalmakat közöl, de egyáltalán nem lexikális jelleggel, hanem feltárva összefüggésüket, dinamikájukat. Sehol sem törekszik valami „pártatlan objektivitásra": ismerteti az egyes kategóriákra vonatkozó különféle felfogásokat, de értékelve ismerteti őket, s értékelésének következetesen a marxizmus az alapja. Művének olvasója tehát nemcsak olyan jártasságot szerez a szociológia alapfogalmaiban, amelyek segítségével megértheti a szociológiai szakmunkákat, hanem ezen túl adalékot kap ahhoz is, hogy mi a funkciója a szocialista társadalom építésének folyamatában a szociológiának, mi a haszna ennek a tudománynak.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968)

Bánlaky Pál

Zsillo Győző: 1919

Digitized by Google

Szabó Pál: Minden kör bezárul

Regény? Senki más, mint Szabó Pál, nem írhatná ezt a műfaji meghatározást a könyv címe alá. Hisz nincs ebben semmi fikció vagy „mese", nincsenek céltudatosan teremtett regényhősök, de még szigorúbban felfogott regénykompozíció sincsen. „Semmiféle szerkezeti szabály vagy forma vagy megszokott rend jelen írásban nem érdekel. Írok, ahogy a szív és a lélek parancsolja. Saját magamnak írom, s múló életem alkonyán áradjon csak az érzelem, ahogy bír, vagy ahogy tud." Így ír Szabó Pál saját magáról, nyugtalan életének 1937 és 1945 közötti éveiről, politikai és irodalmi emberekről és eseményekről, „regénybe illő" kalandjairól, például a parasztpárt elnökévé választásáról 1939-ben, egy fel-le hajókázó tutajon, vagy arról, hogy miként esett („kutya a kútba") ő, — aki annyira várta a felszabadítókat, szovjet fogságba a felszabadulás után. A könyv belső története pedig az író gondolkodásmódjáról, érzelmeiről, becsvágyáról számol be. Élményeit rendezgetve családjáról és regényeiről is elmond még annyit, amennyi a korábbi művekből „a regény szerkezeti törvényei miatt kimaradt. (Mert valami minden írásból mindég kimarad.)"

Akkor hát inkább önéletírás ez, memoár, író és politikus emlékirata? Dehogy! Regény ez mégis. Szabó Pál-regény. Éppen úgy épül fel, mint az előző önéletrajzi és környezetrajzi művek: számtalan apró, önmagában nem is érdekes vagy mulatságos anekdota láncolatából. Az anekdota Szabó Pálnál nem csattanóval végződik, hanem egyik a másikba hurkolódva egységes epikai szövetet alkot, és az író ámulását fejezi ki, hogy mi minden is történhetett. A sok emlék és történet pedig lassanként regény lesz: egy kor és egy magatartás regénye. S minthogy regény, eleve elesnek azok a szempontok, amelyeket történelmi pontosság, tárgyilagosság, több oldalú értékelés, arányosság vonatkozásaiban a politikai emlékirattal szemben felállíthatnánk. Mert ha azzal a kérdéssel olvassuk Szabó Pál új könyvét, hogy megnyugodott-e vajon az öregkor bölcsességébe érve ez a „nyugtalan élet", — a könyv azt feleli, hogy nem nyugodott meg. Semmi rezignáció, semmi elnéző és elrendező mosoly a sérelmek, a régen történtek fölött; semmi az Arany János-i epilógus-hangulatból. Hajtja ma is az indulat, paraszti radikalizmusa és a becsvágy, amelyről — másra vonatkoztatva — azt írja, hogy „becsvágy nélkül nemhogy komoly író nem lehet valaki, de nem lehet még jó kapás vagy csűrhés sem, csakhogy az önteltség nem becsvágy. Hanem éppen az egyénre káros, sőt végzetes teher. Amit igen nehéz kiheverni."

Az egykori népi írók epikájának (akár Illyés Gyula szépprózájára, akár Veres Péter műveire vagy Darvas József regényeire gondolunk példaként) lényegében egyetlen témája van: a saját sorsuk ábrázolása. Természetes ez, hiszen életútjukban programjuk valósult meg, amit az egész népre ki akartak terjeszteni: a felemelkedés a tudatlan-öntudatlan szegénypa-raszti sorból a század első sorába. Szabó Pál is kiharcolta, hogy megtörténjen vele a „világ csodája": hogy valaki az Értől indult el, s befutott az Óceánba. Műve erre mutató példa akar lenni. Legújabb könyvének szavaival: „én azért dolgoztam az írás és mezei munka annyi változatán, hogy legalább gyalogútnyi kis járható utat vágjak a máról a jövendőbe. Megmutatni, mi az alkotó munka titka írásban és a mindennapok tennivalóiban."

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Szabó B. István

Digitized by Google

Gyergyai Albert: A Nyugat árnyékában

Irodalomtörténet-írásunknak jeles művelője, az irodalomnak rokonszenvesen szerény munkása Gyergyai Albert. Az alkotásokat, az alkotókat és a közvetítőket próbálja — maga is közvetítőként — közelebb hozni hozzánk, olvasókhoz és hallgatókhoz. Munkássága egyaránt eredményes, akár az Eötvös-kollégiumban vagy a budapesti bölcsészkaron tanít, akár Flaubert-t és Proustot fordít, akár tanulmányokat ír.

Irodalomtörténészi munkásságában eddig legjelentősebbnek a francia irodalom honi megismertetése céljából kifejtett tevékenységét tartottuk. Ezt csak megerősítette két könyve: *A mai francia regényről* írott (1937) és a *Klasszikusok* (1962) című gyűjtemény.

Most jelent meg először Gyergyainak könyve a magyar irodalomról. Benne csaknem ötven év írásaiból ad válogatást. Ez a kötet alighanem módosítani fogja a Gyergyairól kialakult képet. Így egybegyűjtve ugyanis egymást erősítik ezek az írások, s elfoglalják végre Gyergyai életművében az őket megillető fontos és maradandó helyet.

A Nyugat árnyékában cím egyrészt a szerzőre utal, aki élete egy jelentékeny korszakát töltötte el e folyóirat bűvkörében, másrészt azokra az írókra és irodalomtörténészekre, akik a Nyugat mozgalmát létrehozták és táplálták, vagy legalábbis valamilyen kapcsolatba kerültek vele.

A kötet három részre tagolódik. A *Tanulmányok* Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Illés Endre neve köré csoportosítja a szerző írásait. Az *Arcképek és emlékezések* Riedl Frigyes, Horváth János, Osvát Ernő, Benedek Marcell, Gara László, Bóka László és mások portréját vázolja fel, nemegyszer személyes élményeket idézve. A *Kritikák* Eötvös, Móricz, Heltai egy-egy regényével, Király István Mikszáth-monográfiájával foglalkoznak többek között.

A kötetnek ez a hármas tagolása végső soron elfogadható volna, de nem ezekkel a címekkel, mert Gyergyai kötete műfajilag rendkívül egységes, írásainak többsége esszé. S mind a három részben akadnak közöttük szabályos könyvkritikák, a tanulmányok között pedig emlékezések is.

Az igazi esszének egyik jellegzetessége az az emelkedett, szépírói ihletettségű stílus, amelyet Gyergyai oly természetes könnyedséggel kezel, írásainak nem filozófiai, hanem költői hangvételével harmonizálva.

Gyergyai esszéi mind alkalom szülte írások. Mégis (vagy éppen ezért) csak olyan alkotókról ír, akiket szeret. Módszere is ez: „a szeretet s a csodálat révén" közelíti meg az irodalmat. Egyik központi gondolata a kritikus és az író merev elkülönítésének tagadása. Valóban, a szépírói vénájú esszéírót nem sok választja el az írótól. A tárggyal való azonosulásnak talán legszebb példái az Ambrus Zoltánról szóló tanulmányok. Szinte megható az a hűség, amellyel Gyergyai — másokról szóló írásokban is — ragaszkodik Ambrus műveihez, arra törekedve, hogy újabb nemzedékekben is felébressze ezt a ragaszkodást.

Gyergyai tanulmányainak irodalomtörténeti értékét és érdekességét az adja meg, hogy többnyire olyan alkotókkal foglalkozik bennük, akikről akkoriban megfeledkezett az irodalomtörténet. Ambrusról, Kosztolányiról, Kassákról, Illés Endréről szóló írásai, vagy a legfrissebb keltezésű, a Heltai Álmok háza című regényéről szóló, a felfedezés örömét ébresztik, illetve ébreszthették.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Vasy Géza

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Február

A. Vieuguet: *Harc a munkás és demokratikus erők egységéért*
W. Rochet: *A Francia KP jövője* (Részlet a szerző rövidesen megjelenő könyvéből)
G. Ansart: *Észak-Franciaország és problémái* — A kommunisták által javasolt megoldások
C. Vallin: *A regionalizálás, a helyi közösségek szabadságjogai és a kommunisták*
A. M. Filippi-Codaccioni: *Az egyetemek 1969-ben* — Problémák és távlatok
A. Moine: *Az egyház jelenlegi helyzete Franciaországban*
Ph. Fuchsmann: *Kortársunk, Marx Károly* (Cogniot ilyen című művének értékelése)
N. Zaszterker: *Marx és Proudhon ma* (A mai neo-proudhonizmusról)
H. Martin: *A párt nevelőmunkája és az ideológiai követelmények*
J. Alvarez: *Miért lehetünk optimisták* (Az FKP küszöbön álló tagkönyvcseréjéről)
L. Figuéres: *Kína — milyen célból hívják össze a kongresszust?*
R. Brossier: *Johnsontól Nixonig*
Ch. Haroche: *A közel-keleti háború*

EINHEIT

Február

G. Ebert, G. Koch, F. Matho, H. Milke: *A marxista—leninista párt vezető szerepének elméleti alapkérdései a szocialista tervgazdaságban*
W. Liebig: *Az automatizálás politikai-ideológiai problémái*
H. P. Friedrich: *Gabonagazdaságunk új utakon*
G. Stiehler: *A marxista—leninista dialektika — osztályharcunk eszköze*
A. Grosse, E. Röhner: *A szocialista ember alakja, mint irodalmunk központi esztétikai kategóriája*
E. John: *A kultúra- és művészettudomány, mint irányító tudományágak*
H. Klug: *Ernst Benda — az állammonopolista társadalomalakítás exponense*
K.-H. Schwank: *A bonni szakértői tanács dilemmája* (A gazdasági fejlesztés kérdései Nyugat-Németországban)
R. Miller: *A polgári erkölcselmélet az imperialista politika szolgálatában*
E. Mihlbauer-Braun: *Az ipari munkásnő helyzete az NSZK-ban*

KOMMUNYISZT

3. szám

Új Komintern-dokumentumok
A. Grecsko: *V. I. Lenin és a szovjet fegyveres erők építése*
G. Golovcsenko: *A szocialista versenyre vonatkozó lenini eszmék életereje*
G. Hortzanski: *Fordulópont a német munkásmozgalom és a német nép történelmében* (A Német Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulójára)
Z. Nyikijev: *Új távlatok a mezőgazdaságban*
T. Szuskov: *A helyi szovjet és az élet*
V. Golikov, Sz. Murasov, I. Cshikvisvili, N. Satagin, Sz. Saumjan: *Lenini pártosságot az SZKP történetének megvilágításánál*
V. Engelgardt: *Az élet problémája a jelenkori természettudományban*
V. Szigyihmenov: *A maoisták revideálják a Kínai Kommunista Párt fő irányvonalát*
E. Henri: *A jobboldali szociáldemokrácia veresége a „harmadik világban"*

MARXISM TODAY

Február

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
A fejlett demokráciáért, szocialista Franciaországért! (A Francia KP Központi Bizottságának decemberi nyilatkozata)
M. Jenkins: *Harcok az angol pamutiparban 1929—1932-ben*
B. Stacey: *Lehet-e a munka szabad alkotó tevékenység?* (William Morris tanulmányáról)

Március

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
J. Woddis: *Kinek kell vezetnie a szocializmusért folyó harcot?*
M. Dobb: *Gazdasági reform a szocialista országokban*
Erényi T.: *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság*
A. Cabral: *Gerillaharc Guinea-Bissauban*
B. Jones: *Munkásellenőrzés* (vitacikk)
Marx és Engels összes műveinek angol nyelvű kiadása

Digitized by Google

NOWE DROGI

Március

S. Kuzinski: *A tervezés és az áru- és pénzviszonyok a szocialista országok gazdasági együttműködésében*
S. Zawadzki: *A népi tanácsok és a szakszervezetek*
G. Pisarski: *A gazdaságfejlesztési koncepciók és a fogyasztás növekedése*
S. Ciosek: *A Lengyel Diákszövetség VII. kongresszusa után*
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren* (külpolitikai helyzetkép)
W. Grabska: *Az NSZK keleti politikája* (A keleti politika gazdasági aspektusairól)
H. Cholaj: *A szövetkezet mint szocialista gazdasági forma*
B. Pleśniarski: *Eszmei nevelőmunka a főiskolákon*
Aktuális problémák a szocializmus politikai gazdaságtanának fejlesztése terén (hozzászólások)
J. Szczepański. *A marxista szociológia és a szociológia nemzetközi fejlődése*
K. Kochański: *A falusi olvasómozgalom érdekében* (felmérés a falusi könyvklubok anyagáról)
Az esztétikai nevelés elméleti problémái (vita a központi pártiskolában)
Kulturális események szemléje

WEG UND ZIEL

Március

F. Muhri: *A 20. pártkongresszus jelentősége*
B. Furch: *Spanyolország — 30 év múltán*
H. Kalt: *A bérharc jogossága*
R. Geyer: *A nyugdíjellátás alakulása*
A Francia Kommunista Párt manifesztuma
V. Toman: *Szakszervezet és politika* (A szakszervezetek és a munkásság szerepe a mai Csehszlovákiában)
G. Signorini: *Hogyan készíti elő a DNFF a békét*
F. Fürnberg: *50 évvel ezelőtt alapították meg a III. Internacionálét*

A képzőművészeti alkotások egy része a Képcsarnok Vállalat **Miénk a jövő, mely piros hajnalú...** című kiadványában (33., 42. oldalak) és a Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalatának **Fiatal március** című albumában (28., 58., 72., 97., 107. oldalak) jelentek meg.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 400 példányban.
69.2316/2 – Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Янош ХООШ: Перспективное развитие энергетической структуры нашего народного хозяйства — Лайош САМЕЛЬ: Об эффективности нашей системы ответственности работников — Фаркаш ЙОЖЕФ: Творческая интеллигенция и Венгерская Советская республика — Юдит ЧАЛОГ: Размышления о престиже — Ференц ФАБИАН: Вьетнам — год 1969 — Йожеф ШОЙОМ: По пути девятого съезда ВСРП (О заседании будапештского городского комитета ВСРП) — Тибор ИЛЛЕШ: Насущные проблемы ремонта сельскохозяйственных машин — Ева КАТОНА: Современные проблемы начала профессиональной деятельности у нас — Эрне ГОНДОШ: Поиски в сфере читательского вкуса. — Бела КОПЕЦИ: Наша политика в области искусств и ее механизм — Эмиль КЕРЕШ: Для развития демократизма не требуются предлоги — Андраш Дьердь САБО: Что значит философия для «практика-материалиста»? (Вторая часть)

CONTENTS

János HOÓS: Development Perspectives of the Energy Structure of Our People's Economy — Dr. Lajos SZAMEL: On the Efficiency of Our Responsibility System — Farkas JÓZSEF: Creative Intelligentsia and the Hungarian Soviet Republic — Judit CSALOG: Thoughts About Authority — Ferenc FÁBIÁN: Vietnam 1969 — József SÓLYOM: On the Road of the Ninth Congress (Conference of the Budapest Party Committee) — Tibor ILLÉS: Problems of Agricultural Machine Repairing — Éva KATONA: Career Start — Here and Now — Ernő GONDOS: Investigations in the Realm of the Readers' Taste — Béla KÖPECZI: Arts Policy and its Mechanism — Emil KERES: There is No Need for Pretext in Democratism — András György SZABÓ: What Philosophy Means to a „practical Materialist"

SOMMAIRE

János HOÓS: Le développement perspectif de la structure énergétique de notre économie nationale — Dr. Lajos SZAMEL: Sur l'efficacité de notre système de responsabilité — Farkas JÓZSEF: Les intellectuels créateurs et la République des Conseils — Judit CSALOG: Pensées sur l'autorité — Ferenc FÁBIÁN: Vietnam 1969 — József SÓLYOM: Sur la voie du IX-ème Congrès (séance du Comité de Budapest du Parti) — Tibor ILLÉS: Les problèmes actuels de la réparation des machines agricoles — Éva KATONA: Début de carrière — ici et aujourd'hui — Ernő GONDOS: Recherches à propos du goût des lecteurs — Béla KÖPECZI: La politique culturelle et son mécanisme — Emil KERES: Le démocratisme n'a pas besoin de prétextes — György András SZABÓ: Que signifie la philosophie pour le « matérialiste pratique »? (II-ème partie)

INHALT

János HOÓS: Die perspektivische Entwicklung in der ungarischen Energiestruktur — Dr. Lajos SZAMEL: Die Wirksamkeit unseres Verantwortungssystems — Farkas JÓZSEF: Die schöpferische Intelligenz und die Räterepublik — Judit CSALOG: Gedanken über das Ansehen — Ferenc FÁBIÁN: Vietnam 1969 — József SÓLYOM: Auf dem Wege des IX. Parteitages (Beratung des Budapester Parteiausschusses) — Tibor ILLÉS: Aktuelle Probleme der Agrarmaschinenreparatur — Éva KATONA: Berufsstart — hier und heute — Ernő GONDOS: Die Geschmackswelt des Lesers — Béla KÖPECZI: Kunstpolitik und Mechanismus — Emil KERES: Demokratismus benötigt keinen Vorwand — András György SZABÓ: Die Bedeutung der Philosophie für den „praktischen Materialisten" (II. Teil)

Digitized by Google

Uitz Béla: Emberiség

Digitized by Google

6,– forint

Lenin
Összes Művei 20. köt.
532 old. Ára: 30,– Ft

Lenin:
A Kommunista Internacionáléról
432 old. Ára: 30,– Ft

Esztétikai kislexikon
800 old. Ára: 60,– Ft

Tőkei Ferenc:
Antikvitás és feudalizmus
224 old. Ára: 24,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

JUN 25 1969

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

5

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. MÁJUS

Digitized by Google

Bortnyik Sándor: Kapunyitás a felkelő Napnak (1945)

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 5.
1969. MÁJUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Dr. Varga József 3 Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése

Dr. Zala Júlia 14 A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése és a beruházások

Dr. Vági Ferenc 26 A paraszti jövedelmek és a közös gazdaság

Nemzetközi szemle

Pálfy József 34 A budapesti felhívás

Polonyi Péter 41 A kínai–szovjet határincidensről

Polgár Dénes 46 Kommunista pártkongresszus Nyugat-Németországban

Szemle

Buzási János 52 Kérdések és válaszok a XX. kerületi textilüzemek szocialista brigádjairól

Breuer János 55 Egyenletesen fejlődő hangversenyéletünk

Eszmecsere

Vitányi Iván 59 A módszerekről kellett volna vitatkoznunk

Rádi Péter 63 Megjegyzések az irányzatok vitájához és vitáink jellegéhez

Dr. Szita János 83 A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás

Fórum

Bali Zoltán 90 A jövő a mában

Kovács Imre 93 A bizalom fékjei

Könyvekről

Dr. Szakács Kálmán 98 Legyőzhetetlen erő (A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve)

Dr. Nyilas József 100 Apró Antal: Magyarország és a KGST

Balázs György 103 Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941 június–1944 március

Hársing László 105 Ruzsa Imre: A matematika és filozófia határán

Szabó Imre 107 J. Sz. Kon: Az Én a társadalomban

110 **Testvérlapjainkból**

13, 25, 40, 62, 82, 89 **Bortnyik Sándor** alkotásai (A Magyar Nemzeti Galériában megrendezett gyűjteményes kiállítás alapján)

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. VARGA JÓZSEF, kandidátus, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének osztályvezetője

DR. ZALA JÚLIA, a Gazdaságkutató Intézet igazgatója

DR. VAGI FERENC, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

PÁLFY JÓZSEF, a Magyarország főszerkesztője

POLONYI PÉTER, tudományos kutató

POLGÁR DÉNES, újságíró

BUZÁSI JÁNOS, újságíró

BREUER JÁNOS, zenekritikus

VITÁNYI IVÁN, a Valóság munkatársa

RÁDI PÉTER, egyetemi adjunktus

DR. SZITA JÁNOS, kandidátus, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának vezetője

BALI ZOLTÁN, országgyűlési képviselő, a bátaszéki Búzakalász Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöke

KOVÁCS IMRE, a Szabad Föld szerkesztője

DR. SZAKÁCS KÁLMÁN kandidátus, egyetemi tanár

DR. NYÍLAS JÓZSEF, kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Világgazdasági Tanszékének vezetője

BALÁZS GYÖRGY, a Világosság szerkesztője

HÁRSING LÁSZLÓ, egyetemi adjunktus

SZABÓ IMRE, egyetemi tanársegéd

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

DR. VARGA JÓZSEF:

Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése

Állami életünk fejlesztése: igény és követelmény

Az elmúlt évek párt- és állami döntéseit áttekintve, azt állapíthatjuk meg, hogy a párt kezdeményezésére folyamatosan napirendre kerültek proletárdiktatúránk rendszerének egyes kérdései a továbbfejlesztés igényével. Határozat született pl. a szakszervezetekről, a választási rendszer és az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről, létrejöttek a termelőszövetkezetek szövetségei, elméleti és gyakorlati szakemberek átfogóan vizsgálják a párt és az állam közötti viszonyokat, állásfoglalás alakult ki a szövetkezetek állami felügyeletét illetően stb. Ebben a folyamatban a Központi Bizottság jelenleg 1969. évi március 5—6-i ülésén hozott, a párt vezető szerepével kapcsolatos határozata alapján — *az államélet, a szocialista demokrácia* fejlesztését tekinti olyan feladatnak, amelynek megvalósítására megvannak a feltételek, és amelyek megoldása objektíve szükségszerű is.[1]

Az állam és a szocialista demokrácia intézményei körében fontos helyet foglal el a tanácsi szervezet. A párt már korábban, 1966-ban hozott határozatot a tanácsok tevékenységének továbbfejlesztésére; e határozat az elméleti előkészítő munka egy részével a Központi Bizottság Társadalomtudományi Intézetét bízta meg. Az Intézet több mint két évig tartó munkával — elméleti és gyakorlati szakemberek közreműködésével — megkísérelte kidolgozni a tanácsrendszer továbbfejlesztésének irányát és az ezzel összefüggő legfontosabb elvi kérdéseket tartalmazó koncepciót. Ez a tanulmány a közeli napokban kerül nyilvánosságra. Az itt közreadott cikk az intézeti kutatások felhasználásával készült. Benne néhány olyan fő kérdést tárgyalunk, amelynek további kutatása indokolt; törekszünk természetesen úgy exponálni őket, hogy az alapkoncepciót szolgálják. Ezért a tanulmányban van bizonyos aránytalanság; a tanácsi gazdaság kérdéseivel például keveset foglalkozunk, s a társadalmi-állami vonatkozású kérdéseket állítjuk előtérbe.[2]

Társadalmunk politikai irányítási rendszerének továbbfejlesztését, s ezen belül a tanácsrendszer tökéletesítését is több lényeges tényező határozza meg. Közülük csak *két* általános érvényűnek tekinthető vonásra utalok, olyanokra, amelyek a tanácsrendszer továbbfejlesztését is befolyásolják. Az *egyik:* a szocializmus építésének új szakasza (a fejlett szocialista társadalom építése), amely új kérdéseket hozott a felszínre (államunk erősítése, funkciói, a hatalom tartalma stb.); a másik az, hogy az előző években nem mindig helyesen

[1] E kérdéssel részletesen foglalkozott *Biszku Béla* elvtárs, „A párt vezető szerepének néhány időszerű kérdése" című, az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadásában. (Népszabadság, 1969. március 13.)

[2] A tanulmányban felhasználtam Lakos Sándor „A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában" című most megjelenő (Kossuth Könyvkiadó) tanulmányát, a Társadalomtudományi Intézetben készült és a tanácsokkal kapcsolatos előterjesztéseket, dokumentumokat, tanulmányokat és az itt tartott viták eredményeit.

Digitized by Google

közelítettünk meg• elméleti kérdéseket, ezek tehát *újbóli értékelést* vagy *átértékelést* igényelnek. (Gondoljunk például az 1954-es pártkongresszusnak a tanácsokkal kapcsolatos egyes megállapításaira.)[3]

Ezek mellett további lényeges elemként kell számításba vennünk az összességében jól funkcionáló új *gazdaságirányítási rendszert*. Ma már többékevésbé egyértelmű, hogy a proletárdiktatúra rendszerének továbbfejlesztését a gazdasági reform is szorgalmazza, tény, hogy a reform is a párt politikájának eredménye, és nem csak szűken vett gazdasági kérdés) de ma még erőteljesen kell hangsúlyozni, hogy ez *nemcsak következménye, hanem egyben feltétele is* a gazdasági reform további eredményes megvalósításának. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése jelentős változást von maga után — a *közgazdasági* gondolkodásban, sőt általában a *közgondolkodásban* is. Talán nem túlzás arra utalni — és ez témánk nézőpontjából nem lényegtelen —, hogy az *állami jogi gondolkodás* — ha meg akar felelni a ma követelményeinek — ugyancsak megérett a változásra. Több, korábban véglegesnek elfogadott szervezeti megoldást megkérdőjelezünk, több elméleti tételt újra át kell gondolnunk.

Ezt a felismerést a társadalmi fejlődés által előírt feladatként kell értelmeznünk; a párt kezdeményezésére és irányításával kutatnunk kell tehát a lehetőségeket proletárdiktatúránk rendszerének továbbfejlesztésére és a korszak igényeinek jobban megfelelő tökéletesítésére. A tudománynak — a társadalom analízisét követően, lehetőleg alternatív megoldási lehetőségeket is vázolva — válaszolnia kell az említett három lényeges körülmény által meghatározott elméleti kérdésekre, hogy a párt- és állami vezetés — a tudomány eredményeit felhasználva — gyakorlati intézkedéseket tehessen.

Társadalomirányításunk egész rendszerén belül — a párt vezető, irányító szerepe mellett — jelentős helyet foglal el az *állami szervezet* és *ennek működése*. Általánosan ismert értékelés szerint a korábbi években az államelmélet területén lemaradás volt, és ez még ma is fennáll. A szocialista építés folyamata megköveteli az államot és szerveit érintő néhány új elméleti kérdés megfogalmazását és néhány korábban megfogalmazott kérdés megkérdőjelezését. Az államelmélettel kapcsolatos elméleti problémák kidolgozásának indokoltságát azért is kell megemlíteni, mert ez alapvető feltétele annak, hogy kialakítsuk a szocialista *államszervezet* és *állami tevékenység* hosszabb távú *fejlesztési koncepcióját*. Az állami szervezet továbbfejlesztésének előkészítése, pontosabban: a megkezdett munka *markánsabb* és *határozottabb* továbbvitele azonban komplex elméleti-tudományos tevékenységet követel meg. Ez a munka kizárólag a társadalomtudományok mindegyikének (a filozófiának, a közgazdaságtannak stb.) az aktív közreműködésével valósítható meg. E feladatot talán növeli is az, hogy a gazdaságirányítás új rendszerének állami-jogi előkészítése nem volt kellő mélységű. Kis túlzással úgy is mondhatnánk, hogy a reform előkészítése során néhány esetben és helyen *pejoratív* értelmezést és színezetet kaptak az állam és a jog kérdései.

Államszervezetünk további korszerűsítésének előkészítése elvileg a *helyi* és a *központi* szervekből kiindulva egyaránt elképzelhető. Elsősorban azonban a nép életével legközvetlenebb kapcsolatban levő tanácsi szervezet továbbfejlesztése érdemel figyelmet. A korszerű, a szocialista építés jelenlegi fejlődési szakaszának megfelelő *helyi önkormányzati-képviseleti rendszer* kialakítása olyan láncszemnek ígérkezik, amelynek megragadása minden bizonnyal

[3] Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a jelzett tényezők érvényesülése az SZKP XX. kongresszusának határozataira, emellett hazánkban az MSZMP következetes és tőretlen politikájára vezethető vissza.

Digitized by Google

egész államszervezetünket a továbbfejlesztés és a korszerűsítés irányába viszi. Kutatásaink azt is igazolták, hogy a helyi szervek tevékenységének vizsgálata eredményes módja az elméleti kérdések feldolgozásának és megoldásának; a későbbiekben felsoroljuk azoknak az elvi kérdéseknek egy részét, amelyekkel szembetaláltuk magunkat.

A tanácsok *kiemelkedő* helyet foglalnak el politikai és ezen belül állami mechanizmusunkban. Az elmúlt években mégsem volt mentes a vitáktól jelentőségük és szerepük megítélése, fejlesztési irányuk meghatározása. A különböző időszakokban a párt állásfoglalásai is több egymástól eltérő elemet tartalmaztak. A tanácsokról vallott elvek és a társadalmi gyakorlat nem mindig volt szinkronban egymással az elmúlt években. (Gondoljunk pl. arra az elvre, hogy „a tanács a terület gazdája".)

A tanácsok szerepe — mint ezt legutóbb a IX. pártkongresszus is megállapította — az előttünk álló időszakban *növekszik*. Ebből a helyes és reális elvből kiindulva, a társadalmi fejlődés objektív törvényein alapuló fejlődés biztosítása érdekében azonban indokolt néhány lényeges és kellően meg nem oldott probléma vizsgálata.

A tanácsrendszer elemzését és továbbfejlesztését az említett tényezők mellett egyéb, az Intézet kutatásaiban már figyelembe vett, körülmények is meghatározzák:

— indokolt a tanácsok közel húszéves gazdag tapasztalatainak elméleti igényű összegezése, és ebből megfelelő következtetések levonása;

— az elmúlt években kísérletképpen bevezetett intézkedések eredményei (a tanácsülések, a bizottságok csökkentése stb.) ma már értékelhetők és hasznosíthatók;

— a baráti országok közel két évtizedes, a Szovjetunió több mint öt évtizedes, többször nem azonos tendenciákat is jelző tapasztalatainak elemzése és hasznosítása szintén átgondolást igényel.[4]

A tanácsi szervek jellege

A tanácsok helyének és szerepének a társadalmi realitáson alapuló pontosabb meghatározására törekedve, abból célszerű kiindulni, hogy a jelenlegi felfogás szerint a tanácsnak és szerveinek államhatalmi, államigazgatási és tömegszervezeti funkcióik vannak. Hogyan alakultak az elmúlt években ezek a funkciók?

a) A tanácsok — a jelenlegi értelmezés szerint — az államhatalom helyi szervei és egyben a dolgozó nép legszélesebb tömegszervezetei. Ebből a felfogásból eredően elsősorban a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellegét, továbbá az egységes államszervezetben elfoglalt helyét hangsúlyoztuk. Ennek megfelelően kerestük — bár nem sok eredménnyel — az államhatalmi tevékenység tartalmi elemeit, tömegszervezeti eszközökkel is próbáltunk állami feladatokat megoldani stb. Visszatekintve azonban a tanácsszervezet létrehozásának történelmi körülményeire és a létrehozást követő társadalmi-politikai helyzetre, úgy látjuk, hogy a ma már joggal vitatható és meghaladott felfogás a maga idején magyarázható volt. A tanácsszervezet létrehozásakor pl. azt kellett dokumentálni, hogy a tanács hatalmi szerv, és joggal került előtérbe az egységes államszervezetben elfoglalt helye is.

[4] E tanulmánynak nem feladata, hogy értékelje a tanácsok közel húszéves tevékenységét, ezért — a továbbfejlesztés igényére figyelemmel — főként a negatív jelenségekre utalunk. A reális összkép kialakítása érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tanácsok az elmúlt években — sokszor nehéz körülmények között is — *eredményes munkát végeztek*, s ezért jogos és megalapozott az elismerés.

Digitized by Google

A tanácsrendszer továbbfejlesztésének *kulcskérdése* a tanácsok jellegének olyan meghatározása, amelyet a jelenlegi állami, társadalmi, gazdasági követelmények szabnak meg, s amely egyben a helyes irányú társadalmi gyakorlatot is erősíti. Mit jelent ez? *Elsősorban a tanácsok állami jellege érdemel* figyelmet. Az utóbbi időben a tanácsok tömegszervezeti jellege sok vitát okozott — nem alaptalanul. Elhangzottak érvek a tömegszervezeti jelleg mellett, de ellene is. A tömegszervezetek a szervezeteknek körülhatárolt típusát alkotják, pl. tagsági viszony is van bennük. Nem látszik tehát megalapozottnak a tanácsoknak tömegszervezetként való meghatározása, ezért állami jellegüket kiemelve és erősítve kellene a továbblépés útjait keresni. Ide kívánkozik még két megjegyzés. Az egyik az, hogy a tanácsok állami jellege és államhatalmi jellege nem azonos egymással, a másik: a tömegszervezeti jelleg feladása nem szabad, hogy a szocialista demokrácia érvényesülésének korlátozásához, a tömegszervező, a tömegpolitikai tevékenység csökkentéséhez vezessen. Az állami jelleghez is hozzákapcsolható a tanácsok társadalmi, politikai súlyának növelése. *Másodsorban* — de ez nem rangsorolás — *a tanácsok gazdaságilag, pénzügyileg megalapozott képviseleti jellegét kell a középpontba állítani.* Az eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy akkor vált tartalmassá egyes tanácsok tevékenysége, ha kellő anyagi eszközzel rendelkeztek és ha ők határoztak a helyi jellegű kérdésekben, vagyis ha munkájuk képviseleti szerepükből táplálkozott. Ilyenkor volt pl. élénk a tanácsülés. A tanácsok állami jellegének, továbbá társadalmi, politikai szerepének, végül képviseleti szerepének növelése úgy is megfogalmazható, hogy erősítenünk kell *a tanácsok önkormányzati jellegét.*

A tanácsok funkciójának e felfogása alapján néhány olyan elméleti kérdést is indokolt megvizsgálni, amely a tanácsok önkormányzati jellegéhez kapcsolódik. Ilyen például a „hatalom — államhatalom — közhatalom" kérdése (van-e különbség e fogalmak között és ha igen, hogyan határozható meg ez?), a képviselet célja és tartalma (helyi ügyek intézése és országos feladatok helyi megszervezése), a képviselet és érdekképviselet kérdése, a törvényhozás és a végrehajtás elhatárolása és egysége (miben jelentkezik az egység, s nincs-e a végrehajtó tevékenységnek viszonylagos önállósága), az, hogy hatalommegosztás vagy munkamegosztás van-e az állami szervek között (e kérdésről érdekes vitacikk jelent meg a Szovjetunióban). Továbbá: az önkormányzat és az önigazgatás eltérő jegyei, a szocialista és a polgári önkormányzat elhatárolása, az állami és a társadalmi önkormányzatok.

A tanácsok jellegének javasolt módosítása nem igényli a tanácsok nevének megváltoztatását. A kérdés lényegét azonban nem is az elnevezésben, nem is a tanácsok jellegének törvényi meghatározásában kell keresni, hanem abban, hogy *a társadalmi fejlődés igényeit és a mai követelményeket felismerve, milyen perspektívát és szerepet határoz meg a párt- és állami vezetés a tanácsoknak a szocializmus teljes felépítésének időszakában.*

A tanácsok jellegének és funkciójának módosulása a *választási rendszert* is befolyásolja. Vizsgálható volna pl. az a kérdés, hogy nem igényelhető-e a területi elvnek valamiféle kombinálása egyes szakmai és egyéb képviselettel. (Így az érdekek és az ellentmondások pl. jobban érvényre juthatnának.) Indokolt-e továbbra is fenntartani a jelölési és az ajánlási jog elválasztását? Nem kell-e a községi és a városi tanácsok esetében önálló képviseletet teremteni? (Ez pl. hangsúlyozná a községek és a városok szerepét is.) Nem lenne-e indokolt megkonstruálni a tanácsok központi érdekképviseleti szervét? Egyes más szerveknek van érdekképviseletük, amely eredményesen működik.

Digitized by Google

b) A tanácsi szervek *államigazgatási funkciója* az elmúlt években kevésbé volt vitatott, mint államhatalmi és a tömegszervezeti funkciójuk. A tanácsok államigazgatási tevékenysége — amint a IX. kongresszus megállapította — önállóságuk növelése mellett a tanácsi munka fejlesztésének legfontosabb eszköze. Több, ide kapcsolható kérdés megítélése azonban még ma sem egységes. Vitatott problémák például, hogy a tanácsi szervezetnek kell-e ellátnia a hatósági funkciók zömét? Hogyan kell értékelni az egyirányítású szervek szerepét és jövőjét? Hogyan alakul a gazdaságirányítás új rendszerében az államigazgatási tevékenység és milyen elvek szerint kell kialakítani a helyi államigazgatási szerveket? Milyen intenzitású irányítást igényel a helyi igazgatási tevékenység?

A tanácsok gazdasági szerepe

Kutatásaink egyértelműen igazolják azt, hogy a tanácsok állami-képviseleti jellegének és szerepének erősödése nem képzelhető el a tanácsi gazdaság fejlesztése nélkül.

A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése a tanácsi gazdálkodást is érintette. A reform előkészítése során azonban a tanácsi gazdaság vizsgálata és perspektívájának meghatározása nem kapta és nem is kaphatta meg a jelentőségének megfelelő helyet. A reform kedvező tapasztalatait felhasználva Intézetünk további elemzéseket végzett, figyelembe véve, hogy a fejlődés fő iránya: a tanácsok gazdasági önállóságának növelése, tevékenységük gazdasági megalapozása.

A tanácsszervezet továbbfejlesztését vizsgálva szükségesnek láttuk ismételten és a korábbinál pontosabban meghatározni *a tanácsi gazdaság körét.* A Központi Bizottság határozata a tanácsok alapvető gazdasági feladatát a város- és településfejlesztésben, továbbá, a kommunális ellátásban jelölte meg. A területfejlesztési és a kommunális ellátás mellett azonban indokolt volna a tanácsi gazdaság fő területeit *kiterjeszteni, a szolgáltatásokra általában* (a közszolgáltatások mellett az ipari és egyéb szolgáltatásokra), *továbbá a helyi gazdaság fejlesztésének erőteljesebb koordinálására.* A gazdasági jellegű koordináció célja azoknak a reális feltételeknek a megteremtése, amelyeknek alapján a tanácsok ténylegesen gazdái lehetnek illetékességi területüknek, helyi politikát alakíthatnak ki, és ennek megvalósítására komplex gazdasági programot készíthetnek. A minisztériumi iparral kapcsolatos alapprobléma: úgy erősíteni a koordinációt, hogy ez ne csökkentse a vállalatok önállóságát. Lehetőséget kell teremteni arra, hogy a tanácsok közgazdasági módszerekkel hatékonyan befolyásolhassák azoknak a nem tanácsi vállalatoknak a tevékenységét is, amelyek a lakosságot közvetlenül érintő munkát végeznek. Ehhez azonban az eddiginél *több saját gazdasági eszközre* van szükségük. Anyagi eszközök nélkül ugyanis nem lehet hatékony a gazdasági tevékenység koordinálása. A tanácsoknak a koordinációs tevékenység során az *érdekkapcsolatokat* kell érvényesíteniük és az *érdekazonosságot* kell keresniük. A koordináció eredményessége céljából meg kell teremteni az ehhez szükséges feltételeket is, mint pl. az egy egységes és áttekinthető információs rendszert, a kölcsönös érdekeltséget, el kell érni, hogy a koordináció ne a fejlesztésre korlátozódjék stb. Külön meg kell vizsgálni a koordináció eszközeinek körét is. Az e vonatkozású hatósági jogkör pl. jelenleg elsősorban tilalmakat jelent.

Kívánatos lenne, hogy a tanácsi gazdaság *pénzügyi* bázisa perspektívában egyre inkább *önfinanszírozó* jellegűvé legyen. Ehhez át kellene engedni a

Digitized by Google

tanácsnak — a tanácsi szintenként külön-külön vizsgálva — a bevételi források egy részét. Az átmenetileg szükséges állami támogatást — a célnak megfelelően — hosszabb időre előre meg kell állapítani. Célszerű olyan szabályozási rendszer kialakítására törekedni, amelyben az állami támogatás kivételes jelenség, amelynek az az elsődleges rendeltetése, hogy biztosítsa a különböző ellátási szintek közelítését. Ehhez azonban az is szükséges, hogy általános szabályként ne lehessen elvonni a tanácsoktól pénzeszközöket, s az általános szabály alól csak a költségvetési törvényben meghatározott esetekben lehessen kivételt tenni.

A tanácsi költségvetési rendszer a gazdasági reform eredményeként már eddig is kedvezően változott. Továbbfejlesztésének *egyik útjaként* elképzelhető a különböző feladatok pénzügyi fedezetének eltérő kapcsolása a központi költségvetéshez. Meg kellene pl. határozni a kizárólagosan helyi fejlesztési feladatok körét, amelyeknek a finanszírozása a helyi alapokból történne. A fejlesztés *másik útja:* tovább csökkenteni a kötöttségeket. (Pl. a beszerzési korlátozások feloldásával, a termelőszövetkezeti elnökök állami támogatásának, a pedagóguslakások vásárlásának decentralizálásával.) Csökkenteni lehetne a fejlesztési alap kötöttségeit is. (Pl. a célcsoportos beruházások körét. Elképzelhető volna, hogy csak a lakásberuházás legyen célcsoportos.)

A tanácsok gazdasági szerepét vizsgálva még további két kérdés érdemel figyelmet:

— Felmerülhet az anyagi termelés ágazatainak és az improduktív szféra fejlesztési előirányzatainak az *elválasztása.* A vállalatok a jövőben nem foglalkoznának szociális, kulturális és kommunális fejlesztéssel, hanem ezek a feladatok a tanácsok hatáskörébe kerülnének, megteremtve ennek a feltételeit.

— A tanácsok bevételeit össze lehetne kapcsolni a központilag irányított, de a területükön működő egyes gazdasági egységek *nyereségének* alakulásával. Ez érdekeltté tenné a tanácsokat a területükön működő vállalatok fejlesztésében és jó gazdálkodásában.

A tanácsok államigazgatási szerepe

Hogyan határozható meg a IX. kongresszus szellemében *a tanácsok államigazgatási szerepének és tevékenységének fejlesztése?*

Az államigazgatási munka jellegüket tekintve egymástól eltérő tevékenységfajtákból áll; közéjük kell sorolni mindenekelőtt a tanácsi vállalatok s a tanácsok alá tartozó intézetek és intézmények irányítását, továbbá a hatósági tevékenységet. A tanácsok vállalat- és intézetirányító tevékenysége *bővíthető.* Felülvizsgálatra szorul például, hogy nem volna-e célszerű tanácsi irányítás alá helyezni az építőipar egy részét, a húsipart, továbbá a középfokú oktatási és egészségügyi intézményeket. Másrészt tevékenységi körök *decentralizálhatók* az alsófokú tanácsokhoz.

A tanácsok államigazgatási szerepét vizsgálva a fő vitakérdés *a hatósági tevékenység megítélése.* A hatósági tevékenység a tanácsok tevékenységének mintegy a felét fogja át, s évente több millió ügy intézését jelenti.

A gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozatnak egyik alapvető célja, hogy *a tanácsi munkában kerüljön előtérbe a hatósági tevékenység.* A reform végrehajtása során azonban ezt nem sikerült egészében megvalósítani, pedig a tanácsok hatósági tevékenysége a gazdaságirányítás új rendszerében, az érdekkonfliktusok megoldásának is eszköze lehet. Fokozatosan bár, de változik — a Központi Bizottság határozatának megfelelően — a tanácsok ha-

Digitized by Google

tósági tevékenységének szerepe, gyakorlásának módja és terjedelme is. Különösen növekszik pl. a hatósági ellenőrzés szerepe.

A hatósági tevékenység *analizálása* több elméleti problémát is felvet. Megengedhető-e például, hogy a hatósági tevékenység, amely a közhatalom érvényesülésének egyik lényeges formája, túlzottan szétparcellázott legyen? Jó megoldás-e az, hogy nem tanácsi szervek is gyakoroljanak a lakosság érdekeit érintő és védő jogosítványokat (pl. a kereskedelmi, közegészségügyi felügyelet szervei, a mezőgazdasági szakigazgatási intézmények, a rendőrségi és a tűzrendészeti szervek). A hatósági tevékenységet ellátó szervezet jelenleg *jóval szélesebb az indokoltnál*, s ezért *nagyon szét van parcellázva a hatósági tevékenység gyakorlása*. Nem helyeselhető szerintünk az sem, hogy hatósági jogosítványaik vannak pl. egyes gazdasági szervezeteknek, esetenként társadalmi szerveknek is. A hatósági tevékenység alanyainak ilyen széles köre többek között oda vezet, hogy a szerveknek túlságosan széles köre van feljogosítva az állampolgárok életviszonyait, jogait és kötelezettségeit meghatározó döntések meghozatalára. Ez szinte lehetetlenné teszi a szétparcellázott tevékenység áttekintését és irányítását.

Ebből a nézőpontból elsősorban a társadalmi szervezetek, továbbá a vállalatok és intézetek ez irányú tevékenységét kellene tovább vizsgálni. A szakirodalom *politikai okokkal* indokolja az állami feladatok egy részének társadalmi szervek részére való átadását. Arra utal, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése érdekében kapnak társadalmi szervek államigazgatási jogosítványokat. Elvileg is feltehető azonban a kérdés: *célszerű-e a közhatalom gyakorlását igénylő állami feladatok átadása a társadalmi szervezeteknek?* Az államigazgatási tevékenység — a közhatalom érvényesítésének egyik alapformája, ennek átadása tehát a társadalmi szerveknek csupán „cégtáblacsere"; azt jelenti ugyanis, hogy a társadalmi szerv „államot pótló" szerepet kap. Nagyon kétséges azonban, hogy erősíti-e az államot, a szocialista demokráciát az ilyen megoldás. A vállalatok és intézetek hatósági jogosítványokkal való felruházása sem indokolható.

A megoldás lehetséges útja az, hogy annak a feladatnak, amely már elveszítette politikai szerepét, megszüntetjük hatósági jellegét és így az már vállalati, intézeti hatáskörbe utalható. A szocialista államigazgatás követelményeinek az az elv felel meg, hogy a *hatósági feladatok zömét a tanácsi szervezetben végezze*, más szerv vagy szervezet csak kivételesen és törvényi szabályozás alapján kapjon hatósági feladatot.

Külön kérdés, hogy a tanácsi szervezeten belül hogyan alakuljon a hatósági jogosítványok elhelyezése. E vonatkozásban az az egyik legvitatottabb kérdés, hogy milyen mértékben ruházhatók fel a községi tanácsszervek hatósági jogokkal. Úgy tűnik, hogy — elsősorban az egységes községi szakigazgatási szerv létrehozásának következtében — az eddiginél határozottabban lehetne hatósági jogköröket átadni a községi tanácsszerveknek, megteremtve az ehhez szükséges feltételeket. Az egyik lényeges feltételnek a jelenlegi vb-titkári funkció képesítéshez kötése és kinevezés útján való betöltése látszik.

A tanácsi szervezet

A tanácsi szervezet függőlegesen és vízszintesen tagolt. A szervezet jelenleg egyfelől *államhatalmi szervből* (tanács) és *államigazgatási szervekből* áll (végrehajtó bizottság és szakigazgatási szervek), másfelől megyei (fővárosi és megyei jogú városi), járási (városi és városi kerületi) és községi szervezetből tevődik össze. Kell-e vajon a tanácsok továbbfejlesztése során *szerve-*

Digitized by Google

zeti változást is eszközölni? Úgy gondoljuk, hogy horizontális viszonylatban nem lesz szükség alapvető szervezeti változásra; a tanácsra és a végrehajtó bizottságra, továbbá a szakigazgatási szervekre is szükség lesz. Más a helyzet azonban a szervezet vertikális tagolását illetően. A fő kérdés: melyik tanácsi szint erősítése ma a legfontosabb? A válasz egyértelmű: *a községi és a városi tanácsi szerveket* kell erősíteni és elképzelhető a községek *differenciálása* is. Célszerűnek látszik pl. a „nagyközség" kategória megkonstruálása. További vizsgálatot és a gyakorlati tapasztalatok feldolgozását igényli a járási szervezet.

Változásra érett azonban a horizontális szervezet is. Ha a tanácsok önkormányzati, államképviseleti jellegét erősítjük, ez jelentékenyen megnöveli a választott szervek szerepét. Ebben az esetben a választott szervek felelősséggel járó jelentős feladatokat kapnak. Ezért felülvizsgálatra szorul pl. a választott szervek összetétele. Előreláthatóan indokolt lesz pl. több szakembert bevonni a képviseleti szerv munkájába. A *végrehajtó bizottság* szerepét is módosítani kellene. Az ágazati politika végrehajtása ugyanis a végrehajtó bizottság útján történik, az felel is érte, ezért alkalmassá kell tenni ennek a szerepnek az eredményes betöltésére. Elképzelhető megoldás lehet például a végrehajtó bizottság egyes tagjainak „képviseleti" alapon történő delegálása, több szakigazgatási szerv vezetőjének a végrehajtó bizottság tagjává való választása. A végrehajtó bizottság tagjai egy részének „képviseleti" alapon való delegálása ellen is felhozhatók azonban érvek. Reálisabbnak látszik pl. az a megoldás, hogy az egyes területi szervek vezetőit és a szakembereket bevonják egyes kérdések előkészítésébe és meghívják az őket érintő problémák megtárgyalására.

Változást igényel a *tanácsi szakigazgatási szervezet.* E szervezet mai modelljének kialakításában ellentétes tendenciák játszottak közre. Az egyik törekvés azt célozta, hogy a szakigazgatási feladatok zömének elvégzése a tanácsnak alárendelt szervezeti keretek között történjék, a másik tendencia arra irányult, hogy a szakigazgatási feladatok egy része ne a tanácsi szervezetben legyen elhelyezve. Első megközelítésre szembetűnő, hogy a tanácsi szakigazgatási szervezet *elsősorban az ágazati elv alapján épült fel.* Ezért a szervezet atomizált (van pl. olyan szakigazgatási szerv is, amely csak egyetlen dolgozót foglalkoztat), erősen uniformizálva van (pl. azonos módon alakult az ipari és a mezőgazdasági megyékben), s ehhez a szakigazgatási szervezet létrehozására vonatkozó hatáskör centralizáltsága is hozzájárult. A szakigazgatási szervezet *jövőbeli modelljét* illetően véleményünk szerint az ágazati elv részbeni érvényesítése mellett a feladatok jellege alapján kellene létrehozni a szakigazgatási szervezetet. Így például indokolt volna hatósági osztály, funkcionális feladatokat ellátó osztály stb. kialakítása. A szakigazgatási szervezet modelljében a különböző szinteknek is szerepet kell adni, az egyes szinteken belül pedig indokolt a feladatok mennyiségéhez képest differenciálni. A területi sajátosságok érvényesítése érdekében helyes lenne átadni a vb-nek a szakigazgatási szervezet létesítésével stb. kapcsolatos centralizált hatáskört. A központi elképzeléseket úgy is lehet érvényesíteni, hogy például a vb határozatához a felettes szerv előzetes hozzájárulása szükséges.

A tanácsi szervek tevékenységének irányítása

A szocialista helyi képviseleti rendszer kiépítése — többek között — abban is különbözik a polgári önkormányzati típusú állami berendezésektől — és ez köztudomású —, hogy azok az igazgatási, szolgáltatási és egyéb funk-

Digitized by Google

ciók, amelyeket az önkormányzati rendszerben nagyrészt az önkormányzaton kívül, centrális alárendeltségű szervezet végzett, a tanácsi szervezet létrehozásakor *zömükben bekerültek az egységes tanácsi igazgatási rendszerbe.* A helyi feladatok megoldása mellett tehát az országos feladatok *helyi szervezése* is a tanácsi szervezeti rendszer keretében történik — legalábbis elvileg —, nem pedig különálló, dekoncentrált igazgatási hálózaton keresztül. Ezért meg kell találni és ki kell alakítani azokat a *szervezeti és működési kapcsolatokat,* amelyek a helyi igazgatási tevékenység és a központi szakigazgatási tevékenység között szükségesek és felmerülnek. A párt- és államvezetés számára nem közömbös ugyanis, hogy az ország egész területén egyformán látják-e el az oktatási, az egészségügyi feladatokat, a különböző szolgáltatásokat, a hatósági tevékenységet stb. A jelzett és kívánt kontaktus természetesen nem jelentheti azt, hogy ennek tartalmi és szervezeti keretei egyszer s mindenkorra adottak, tehát nem változtathatók. Lenin arra hívta fel a figyelmet, hogy az *adott* feltételeknek, az *adott* körülményeknek, a lakosság *adott* kulturális színvonalának figyelembevételével kell ezt a kapcsolatot kiépíteni és realizálni.

A tanácsok tevékenységének irányítását illetően az elmúlt években a viták középpontjába a *kettős alárendeltség* került. A kettős alárendeltség megszüntetése — ha ezt szervezeti elvként fogjuk fel — bevált. Ezt a megállapítást igazolja, hogy a minisztériumok ágazati irányító tevékenysége egészében jó irányban fejlődik, bár még nem a kívánt ütemben. Javult a végrehajtó bizottságok és a minisztériumok kapcsolata. Vannak azonban *kedvezőtlen* jelenségek is. Egyes esetekben továbbra is megmaradtak a kettős alárendeltség elemei (konkrét utasítási jog adásának lehetősége, az osztályvezető kinevezéséhez való minisztériumi hozzájárulás), továbbá vontatottan halad az államigazgatási jogkörök decentralizálása és az eljárások egyszerűsítése. A kettős alárendeltség megszüntetésének tapasztalatait tovább kell értékelni és a konzekvenciákat elméletileg is összegezni kell.

Pártunk IX. kongresszusa irányítási rendszerünk és vezetési módszereink továbbfejlesztésére ösztönzött és egyben az alapvető tennivalókat is meghatározta. A kongresszusi határozat végrehajtása érdekében *több elméleti* kérdés érdemel további széles körű vizsgálatot. Az elméleti kérdések egy része a kettős alárendeltség kérdésköréhez kapcsolódik. Ilyenek pl. az irányítás és alárendeltség elhatárolása (szinonim fogalmak-e? feltétele-e az irányításnak az alárendeltség?), az irányítás tartalma és eszközei (milyen jogosítványokat foglal magában az irányító tevékenység? irányításnak minősül-e a jogalkotás?) az irányítás és az önállóság (az irányítás és a hatáskörelvonás, az irányítás mint orientáció és utasítás), a demokratikus centralizmus érvényesülése.

A tanácsok irányítása továbbfejlesztésének fő útja: a *kellően differenciált szabályozás.* A differenciálás követelménye több irányú:

— Másfajta irányítást igényel a képviseleti szerv, mint a végrehajtó bizottság és a szakigazgatási szerv. (A képviseleti szervvel kapcsolatban pl. elegendőnek látszik tevékenységének törvényességi felügyelete.)

— Eltérő irányítást igényel a funkcionális tevékenység (terv, pénzügyi, munkaügyi), a gazdasági ágazati tevékenység (vállalatirányító tevékenység), a kulturális, egészségügyi tevékenység és végül a hatósági tevékenység;

— Eltérő intenzitású irányítás indokolt pl. a megyei és a községi tanácsok tevékenységében.

— Jogszabályilag rögzíteni kell az irányítás lehetséges formáit:

— Elképzelhető pl. hogy a felsőbb szerv jogszabálysértés esetében is csak

Digitized by Google

hatályon kívül helyezheti a képviseleti szerv és a végrehajtó bizottság határozatát, de a megváltoztatás joga nem illeti meg őt.

— Félreérthetetlenül kell szabályozni az irányítás horizontális és vertikális ágának jogosítványait, s a párhuzamosságot lehetőleg meg kell előzni.

Indokolt hangsúlyozni, hogy a képviseleti önkormányzati rendszer kialakítása *nem gyengíti az állam szerepét, nem veszélyezteti a központi irányítást és ennek hatékonyságát.* Az egyes feladatok decentralizálásával ugyanis az állam nem gyengül, a központi irányítás pedig hatékonyabbá válik azáltal, hogy kizárólag összállami kérdésekre terjed ki. A jogszabályok és a képviseleti szervek feletti felügyeleti jog biztosítja a központi állami akarat érvényesülését. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése, illetőleg eddigi gyakorlati tapasztalatai máris igazoljak az irányítás ilyen rendszerének helyességét.

A központi irányítás rendszerét vizsgálva azonban jogos a kérdés: *hogyan valósítható meg a tanácsszervezet önkormányzati jellegének tervezett növelése és az állami központi irányítás érvényesítése egy szervezetben?* Másképpen fogalmazva: melyik szerv legyen a lakosság önkormányzata és melyik a „kormány meghosszabbított karja"? Kell-e a szakigazgatási szervek kettős alárendeltségének megszüntetése után „meghosszabbított kar"? A probléma ilyen exponálása kiélezett, az önkormányzat és a központi irányítás ugyanis általában nem ellentétes törekvéseket fejez ki; a helyes koncepció kialakítása azonban kendőzetlen kérdésfeltevést követel. A tanácsot úgy határozhatjuk meg, mint a lakosság önkormányzatát és az állam helyi szervét (nem pedig megfordítva); a kormány „meghosszabbított karjának" pedig a végrehajtó bizottságot lehetne minősítenünk. Természetesen a javasolt megoldás esetén is a tanács választaná meg a végrehajtó bizottságot. Az is elképzelhető, hogy a végrehajtó bizottság helyett a szakigazgatási szervezet legyen a központi akarat végrehajtója — de ez előreláthatóan elaprózná a központi irányítást. Kérdés azonban, hogyan hat ki a miniszter és szakigazgatási szerv önállóságára, felelősségére az említett megoldás. Továbbá: változik e a vb kettős alárendeltsége? Állásfoglalást igényel az is, hogy a végrehajtó bizottságnak az elnöke vagy a titkára legyen-e az önkormányzat vezetője. Leegyszerűsítve a kérdést, olyan megoldás látszik célszerűnek, hogy a végrehajtó bizottság elnöke elsősorban az önkormányzat megbízottja és képviselője legyen, a végrehajtó bizottság titkára pedig elsősorban a központi intenciók végrehajtója, a törvényesség, a szakszerűség érvényesítője. További vizsgálatot érdemel azonban, hogy ez a megoldás községi, városi (kerületi) szinten, vagy esetleg járási, megyei szinten is indokolt-e.

A végrehajtó bizottságok szerepének említett meghatározása a jelenlegi központi irányítás lényeges átalakítását követeli meg. Többek között azt is, hogy a Tanácsszervek Osztályát, mint a kormány szervét, szervezetileg is alkalmassá kell tenni az irányítási feladatok végzésében való eredményes közreműködésre. Elsősorban koordináló szerepe növekedhet. (Az osztály helyett például államtitkárságot lehetne szervezni.)

Több egyéb, a témához kapcsolódó kérdést tovább kell vizsgálni. Ilyenek: központi irányítást igényelnek-e a tanácsok, vagy csak tevékenységük törvényességi felügyeletét kell biztosítani, az utóbbi esetben pedig a felettes tanácsot vagy a felettes tanács vb-t illesse-e meg ez a jog; hogyan és mely szerv nevezze ki a vb-titkárt; megillesse-e a felettes tanácsot a döntés megváltoztatásának joga, vagy csak a határozat hatályon kívül helyezésére le-

Digitized by Google

gyen lehetősége; felfüggeszthető-e a felettes vb a tanács határozatának végrehajtását; hogyan alakul a felettes és alárendelt vb, továbbá a vb és a szakigazgatási szerveinek kapcsolata?[5]

*

A Központi Bizottság márciusi ülése értékelte az államélet és a szocialista demokrácia további fejlesztése érdekében végzett munkát, s helyeselte ennek irányát. Az államélet fejlesztésének célja — a Központi Bizottság határozata szerint — a szocialista demokrácia szélesítése, a központi irányítás hatékonyságának növelése, továbbá annak a biztosítása, hogy államrendszerünk szolgálja hatékonyabban a munkásosztály hatalmát, s egyben növekedjék munkájának szakszerűsége és színvonala. E célok megvalósításához jelentős mértékben hozzájárulhat a tanácsrendszer továbbfejlesztése. Külön hangsúlyozzuk egyes kérdések további tudományos elméleti előkészítésének fontosságát: a tanulmányban ezért olyan kérdéseket exponáltunk, amelyek elméleti és gyakorlati szakemberek *további* erőfeszítéseit, alkotó eszmecserét követelnek meg. Ezek közül jó néhányra — érdemes lesz még visszatérnünk.

5 A tanulmányban a tanácsi szervezet *pártirányításával* nem foglalkoztunk. Egyrészt ugyanis a pártirányítás önálló tanulmányt érdemel, másrészt a pártirányítást többek között az is meghatározza, hogy milyen irányban történik a tanácsszervezet továbbfejlesztése.

Bortnyik Sándor:
Parasztember ásóval

Digitized by Google

DR. ZALA JÚLIA:

A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése és a beruházások

Gazdasági fejlődésünk áttekintése és értékelése kapcsán — különösen az utóbbi években — igen sok szó esett az egyensúlyról, pontosabban az egyensúly hiányáról. A probléma a legkülönbözőbb formában merült fel: „az árualap és a pénzjövedelmek nincsenek egyensúlyban", „a költségvetés egyensúlya nincs biztosítva", „külkereskedelmi mérlegünk nincs egyensúlyban" stb. Felmerült azonban egészen általános formában is: „a népgazdaság egyensúlyzavarai gátolják fejlődésünket". Mindezen kritikai megjegyzések mögött tulajdonképpen egy követelmény áll, tudniillik, hogy a népgazdaság fejlődjön, mégpedig gyors ütemben, és egyben legyen egyensúlyban. Mivel a probléma ma is élő, talán nem felesleges előbb a népgazdasági egyensúly és a fejlődés fogalmát és kapcsolatát tisztázni.

Az *„egyensúly"* eredetileg statikus fogalom, *állapotot* fejez ki. Képszerűen: a mérlegnek az az állapota, amelyben a mérleg mindkét serpenyőjében azonos súlyú tárgyak vannak, és a mérleg ezért nyugodtan áll, nyelve egyik irányba sem leng ki. A *„fejlődés"* eredetileg dinamikus fogalom, nem állapotot. hanem *mozgást*, változást fejez ki. Az előbbi példán: a mérleg nyelve kileng, mozog, tehát tulajdonképpen nincs egyensúlyban. Úgy tűnhet tehát, mintha a „legyen fejlődés" és a „legyen egyensúly" ellentétes követelmények volnának, amelyeknek egyszerre, egyidőben nem lehet eleget tenni.

A népgazdaság és általában a gazdálkodás vonatkozásában az „egyensúly" és a „mozgás, fejlődés" azonban másként értelmezendő. A „gazdálkodás" mindig változás, mozgás, a „legyen egyensúly" követelmény tehát nem jelenthet „mozdulatlanságot". Egy fejlődő népgazdaság soha nincs és nem is lehet mozdulatlanságot jelentő „egyensúlyban" Ahhoz, hogy a termelést fokozhassuk, kell rendelkeznünk bizonyos kapacitás-feleslegekkel, anyagtartalékokkal. A lakosság fogyasztásának holnapi növelhetősége érdekében ma árutöbblettel (készletekkel) kell rendelkeznünk. Az export fokozásának egyik fő mozgatórugója az előző időszak importtöbblete stb.

Ha a gazdasági mozgás, változás feltételei a többletek, a tartalékok, a készletek és bizonyos értelemben a hiányok, akkor — pusztán formális logikai alapon — olyan következtetésre is juthatnánk, hogy minél nagyobbak ezek a tartalékok, többletek vagy hiányok, annál nagyobb mérvű lehet a következő időszak fejlődése. Ez a következtetés azonban a valóság próbakövén hamisnak bizonyul.

A népgazdasági egyensúly hiánya — amint ismeretes — mind politikai, mind gazdasági vonatkozásokban igen súlyos károkat okozhat. Ha túlságosan nagyok a ki nem használt termelési kapacitások, akkor értékesítési problémák vetik vissza a gazdasági fejlődést. Ha viszont — pénzügyi oldalról ki-

Digitized by Google

indulva — a kereslet meghaladja a rendelkezésre álló forrásokat, akkor ez előbb-utóbb olyan negatív hatásokkal jár, mint a pénz elértéktelenedése, külföldi eladósodás, áruhiány, kiutalásos rendszer stb. E jelenségek végül is fékezik a gazdasági fejlődést.

A népgazdasági egyensúlyra és a népgazdaság gyors fejlődésére vonatkozó látszólagos két követelményt ezért helyesebb „a népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődésére" vonatkozó egyetlen követelményben szintetizálni.

Támaszthatunk-e olyan követelményt a népgazdasággal szemben, hogy „fejlődése legyen kiegyensúlyozott"? Továbbá: mi lehet ennek a követelménynek a tartalma? A tapasztalat azt mutatta, hogy ha a fejlődés feltételét képező tartalékok, időleges feleslegek túlméretezettek, vagy ha a termelőapparátust elvben ugyancsak mobilizáló hiányok (ki nem elégített igények) tartósak, vagy túlságosan nyomasztóak, más szóval: ha az elméleti egyensúlyi helyzettől való *„kilengések" túl nagyok*, akkor ezek a körülmények előbb-utóbb a fejlődés fékjévé válnak. Néhány példa: A karácsonyi áruforgalom csak akkor növelhető, ha elég nagy árukészlettel rendelkezik a kereskedelem. Ha azonban túlságosan nagy ez a készlet, akkor a kereskedelem hosszú ideig nem rendel az ipartól árut, következésképpen a következő hónapokban az ipari termelés növekedésének ütemét korlátozni kell. Vagy: a külkereskedelmi mérleg bizonyos deficitje (behozatali többlet) az export növelésére ösztönözhet. Ha azonban ez a hiány túlságosan nagy, illetve nyomasztó, akkor éppen ez a hiány lehet a gátja az export további fokozásának. Az export fokozása ugyanis az importigények (anyag- vagy gépimport) további növekedésével járhat.

A „kiegyensúlyozott fejlődés" követelménye a népgazdaságra alkalmazva a következőképpen volna megfogalmazható: A gazdasági növekedés *jövőbeli* mérvét úgy kell megválasztani, hogy az a *jelenlegi* tartalékok felhasználásával (a hiányok megszüntetésével) járjon és egyben biztosítsa a további időszakok fejlődéséhez szükséges tartalékok, illetve új „hiányok" (például új kereslet) képződését. Közelebbről: egy adott időszakban azért lehet többet termelni, mint az előző időszakban, mert több — az előző időszakban már létrehozott — termelési lehetőség áll rendelkezésre. A termelés bővítéséhez szükséges többleteket beruházások, anyagtartalékok, a termelékenység növekedése folytán felszabadított munkaerő-tartalékok, pénzmegtakarítások stb. révén kell biztosítani. Egy-egy időszakban a népgazdaság fejlődése akkor tekinthető kiegyensúlyozottnak, ha a termelés nemcsak az adott év fogyasztási szükségleteit elégíti ki és nemcsak a termelési kapacitások egyszerű újratermelését biztosítja, hanem annyi új tartalékot is létrehoz, amennyi a következő évben nagyobb fogyasztást és nagyobb kapacitás- és anyagtartalék-képzést is lehetővé tesz. Hogy mennyi lehet ez a nagyobb fogyasztás és nagyobb kapacitástartalék-képzés, annak határt szabnak az adott év egyensúly-követelményei. (Például, ha túlságosan megnövekszenek a beruházások, akkor lehetséges ugyan, hogy a következő időszakok termelőkapacitásai jelentősen megnőnek, az adott évben azonban a beruházásokra kiáramló pénzösszegek veszélyeztethetik a költségvetés egyensúlyát, nem kívánt árszínvonalemelést okozhatnak stb., azaz károsan befolyásolhatják az adott év népgazdasági egyensúlyi helyzetét.)

Mindezekből következik, hogy a népgazdaság „kiegyensúlyozott fejlődése" egyrészt csakis nagyon tudatos, tervszerű, központilag irányított tevékenység eredménye lehet, másrészt, hogy ennek nincs abszolút mértéke, hanem csak bizonyos határok között érvényesül. A népgazdaság fejlődését akkor tekint-

Digitized by Google

hetjük „kiegyensúlyozottnak", ha a fejlődés elég gyors és nem jár a jövő fejlesztését gátló, túlságosan nagy kilengésekkel.

A jövőbeli fejlődés feltétele, hogy megfelelő tartalékokkal rendelkezzünk. A tartalékok közül a legfontosabb a termelés bővítéséhez szükséges tartalékok, *a termelő kapacitások tartaléka*. Ezeket egy fejlődő és különösen a szocialista termelési viszonyok alapján fejlődő népgazdaságban *beruházások* révén hozzuk létre. A szocialista gazdaságra ugyanis nem az a jellemző, hogy a meglevő kapacitásokat tartósan az optimális mérték alatt használjuk ki. A bővítés feltétele, hogy az optimálisan kihasználható kapacitásokat előre biztosítsuk. Pontosabban: rendelkeznünk kell a következő időszakban kihasználható termelési kapacitások szükséges tartalékával.

A szocialista építés és a társadalmi átalakítás — különösen, ha elég gyorsan akarjuk céljainkat elérni, és ha már kihasználtuk a korábban meglevő kapacitás-tartalékokat — elég nagy beruházási ütemet követel. A számok tükrében ez úgy jelentkezik, hogy a tőkés gazdálkodás időszakában Magyarországon a beruházásokra fordított összeg csak kismértékben haladta meg az egyszerű újratermeléshez szükséges értéket, és az akkori nemzeti jövedelemből — évenként változó mértékben — kb. 4—7 százalékot (néha ennél is kevesebbet) fordítottak az állóalapok bővítésére (nettó beruházásokra), a szocialista építés szakaszában viszont nálunk ugyanez az arány — időszakonként szintén változó mértékben — 20 százalék körül mozog.[1]

Nettó beruházások a nemzeti jövedelem százalékában
(1959. évi árakon)

1958	13,0
1959	16,9
1960	20,1
1961	16,7
1962	18,4
1963	20,1
1964	19,6
1965	20,0
1966	19,4
1967	23,1
1968	21—22*

* Előzetes számítás.

1 A közgazdasági irodalomban a bővítés mértékét jelző arányt többféleképpen szokták jellemezni. A legismertebbek:

1. *A bruttó beruházások aránya a bruttó nemzeti termékből.*

E mutató olyan tört, amelynek számlálója *a beruházások teljes* (amortizációval nem csökkentett) *értéke*, nevezője pedig a *„bruttó nemzeti termék"* (amely a nemzeti jövedelmen kívül tartalmazza a szolgáltatások és az amortizáció értékét is). Ez az arány nálunk most — 1968. évi árakon — kb. 28 százalék.

2. *A felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemből.*

A tört számlálója: *a beruházások nettó értéke*, másként: az állóalapok növekedésére jutó rész (a beruházások bruttó értékéből levonják az amortizációt), *beleértve a készletek, valamint a tartalékok növelésére jutó részt* is, nevezője pedig a *nemzeti jövedelem* (az új érték. Ez az arány nálunk 1967-ben — az 1959. évi árak alapján — kb. 30 százalék volt. Nálunk ez az arány a tőkésországokéval összehasonlítva igen magas, mert a készletek növelésére jutó rész viszonylag jóval nagyobb, mint ezekben az országokban.

Ezenkívül használatos még: a nettó beruházások aránya a nemzeti jövedelemből, a termelő beruházások aránya (ez a beruházásoknak csak azt a részét tartalmazza, amely közvetlenül kapcsolatba hozható a termeléssel, pl. ipari, mezőgazdasági beruházások stb.)

E cikkben — a mutató pontos megjelölése mellett — a mondanivalónak és az összehasonlítási lehetőségeknek megfelelően többféle mutatót is kénytelen vagyok alkalmazni. Pl. a nemzetközi összehasonlításokra tartalmilag csak az 1. sz. mutató alkalmazható. Ilyen tartalmú számítások nálunk 1968-ban készültek, ezért ezt a mutatót 1968. évi árakon közlöm. Hosszabb időszakra visszamenőleg és a nemzeti jövedelemmel történő összehasonlításra pedig 1959. évi árakon készült számítások állnak rendelkezésre.

Digitized by Google

Első megközelítésre önként adódik a következő gondolat: a fejlődés gyorsítása érdekében képezzünk minél nagyobb kapacitás-tartalékokat, azaz a nemzeti jövedelemből fordítsunk minél többet (és egyre többet) az állóalapok, mégpedig ezen belül is a termelő állóalapok bővítésére. Ez a gondolat az elmúlt 20—25 év során — így vagy kissé másként megfogalmazva — gyakran testesült meg központi tervcélok formájában és ma is elég egyértelműen érvényesül az egyes ágazatok követelményeinek formájában. Van-e és ha van, akkor mi a realitás-tartalma e követelménynek?

Elvben kétségkívül van valamilyen — ha nem is egyértelműen szoros — kapcsolat a beruházások és ezen belül a termelő beruházások nagysága és a gazdasági növekedés üteme között. Ismeretes, hogy a gazdasági fejlettség alacsony szintjén álló országok fejlődésének egyik fő gátló tényezője az a körülmény, hogy a nemzeti jövedelemből aránylag csak kis hányadot képesek felhalmozni, illetve beruházásokra fordítani. Már utaltam arra, hogy nálunk, Magyarországon, a Horthy-korszakban milyen alacsony volt a beruházások viszonylagos szintje és ismeretes, hogy ebben az időszakban alig fejlődött az ország. Az is közismert, hogy például Japán, ahol a gazdasági növekedés most már hosszabb idő óta igen gyors, viszonylag igen sokat ruház be. (Japánban a bruttó beruházásokra fordított összeg a bruttó nemzeti termék 30 százalékát is meghaladja.) Ezek a tények arra utalnak, hogy a gazdasági növekedés üteme és a beruházásoknak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya között — különösen a szélső eseteket tekintve — kétségtelenül van összefüggés.

Közel sem ilyen egyértelmű az összefüggés azonban akkor, ha a beruházások aránya a nemzeti jövedelemhez képest már elért egy bizonyos, a tapasztalatok szerint 20 százalék körüli szintet. Erre két körülmény is utal; egyrészt: a beruházási hányad szempontjából a középső sávban elhelyezkedő országok példája (térbeli összehasonlítás), másrészt: saját múltbeli tapasztalataink (időbeli összehasonlítás).

A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy nagyjából azonos valószínűséggel találunk gyorsabban és lassabban fejlődő országokat azok között, amelyekben a beruházási hányad viszonylag alacsony (a beruházásokra fordított teljes összeg a bruttó nemzeti terméknek 16—20 százalékát teszi ki) és azok között is, amelyekben ez az arány viszonylag magas (22 százalékot meghaladó). Ezt a megállapítást a fejlettebb tőkés- és a szocialista országok példái egyaránt sugallják. A tőkésországok közül Franciaországban például a bruttó beruházások aránya a bruttó nemzeti termékhez képest az elmúlt 10—15 évben 20 százalék alatt maradt, Ausztriában és Olaszországban is alig volt nagyobb 20—22 százaléknál, mégis ezekben az országokban a gazdasági növekedés üteme viszonylag a gyorsabbak közé tartozott (5—7 százalékkal nőtt évente a bruttó nemzeti termék). Angliában, Belgiumban ugyanakkor az előbbiekhez hasonló beruházási arány mellett a gazdasági növekedés viszonylag lassúbb volt. Norvégiában viszont magas — 30 százalék körüli — a beruházási hányad (majdnem akkora, mint Japánban), a gazdasági növekedés mértéke mégsem kimagasló. A szocialista országok közül a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol a beruházási hányad a szocialista országok között a legalacsonyabb, a gazdasági növekedés mértéke — hosszabb időszakot tekintve — a többi szocialista ország átlagos növekedési üteméhez áll közel.

Az időbeli összehasonlítást tekintve saját múltbeli tapasztalataink szerint számos olyan évünk volt, amelyekben a beruházási hányad viszonylag alacsony volt (1958, 1959, de még 1961 és 1962 is), a nemzeti jövedelem növe-

Digitized by Google

kedése pedig 5—6 százalékot tett ki, azaz meghaladta az akkori évek átlagát. Találunk olyan éveket is, amelyekben nagyobb beruházási hányad mellett értünk el lényegében ugyanolyan ütemű fejlődést. Figyelemreméltó ebből a szempontból az NSZK példája is. Az NSZK-ban a hatvanas évek első felében megnövekedett a beruházási hányad, a gazdasági növekedés üteme ugyanakkor nem volt nagyobb, mint a megelőző öt évben, amikor pedig alacsonyabb volt a beruházási hányad.

Már önmagában a térbeli és az időbeli összehasonlítás is arra figyelmeztet, hogy nálunk, fejlődésünk jelenlegi szakaszában, amikor már elég magas ez a hányad (az összehasonlíthatóság érdekében a tőkésországok módszerével és 1968. évi árakon számítva meghaladja a 28 százalékot, tehát több, mint a tőkésországok legtöbbjében), legalábbis egyoldalú volna gazdasági növekedésünk ütemét és a beruházási hányad nagyságát egymással közvetlen, számszerű kapcsolatba hozni. A jelenleg kialakult beruházási hányad növelése járhat ugyan időlegesen a gazdasági növekedés ütemének gyorsulásával, de annak ez idő szerint már nem szükségképpen feltétele.

Az az érvelés, hogy a beruházási hányad növelése nálunk jelenleg nem feltétlenül előfeltétele a gyors gazdasági növekedésnek, még nem támasztja alá azt az állítást, hogy e hányad fokozása nálunk most — a kiegyensúlyozott fejlődés szempontjából — egyenesen helytelen követelmény. Ez az állítás még bizonyításra szorul. A következőkben erre tennék kísérletet.

Mi történik, ha egyik évről a másikra *lényegesen* jobban növeljük a beruházásokat, mint amilyen mértékben a nemzeti jövedelem növekedése előirányozható? (Ti. csak ez esetben változik meg érzékelhetően a beruházási hányad. „Érzékelhető" változáson az arány 0,8—1 pontos eltolódását értem, azaz, ha például az arány 20-ról 20,8 vagy 21 százalékra nő.)

A beruházási hányad növelése elvben végrehajtható változatlan felhalmozási hányad mellett. Más szóval: előfordulhat, hogy a beruházásokra jutó részt úgy növeljük jelentősen, hogy egyben csökken a készletek növelésére jutó rész, és az *egész* felhalmozási hányad nem változik. Ha ez sikerül, akkor a lakosság fogyasztása a megnövekedett beruházások mellett is növekedhet olyan mértékben, mint a nemzeti jövedelem. A megnövekedett beruházások *pénzügyi* oldalról ez esetben nem fenyegetnek az egyensúly megbomlásával, mert a beruházási többletet a forgóalap-növelés (a készletek) terhére finanszírozzuk. Ennek a megoldásnak a lehetősége azonban viszonylag igen korlátozott. A nagyobb beruházás ugyanis több forgóeszközt is követel, a csökkentést tehát elsősorban meglevő készletek tekintetében kellene végrehajtani. Ezen készletek pedig részben éppen oly módon keletkeztek, hogy már eddig sem voltak mobilizálhatók. A beruházások nagymértékű növeléséhez szükséges összegnek ezért gyakorlatilag csak kis hányadát tehetnék ki a készletek mobilizálásából felszabadítható összegek. Ha — mindezek ellenére — a pénzügyi fedezet az említett vagy más módon rendelkezésre is állna, akkor még mindig problémát okozhat a *termelési* feltétel. Csak akkor tudjuk a beruházásokat jelentősen növelni, ha rendelkezünk a nagymértékű növeléshez szükséges ki nem használt termelőkapacitásokkal a beruházási javakat előállító ágazatokban (elsősorban az építőiparban, az építőanyagiparban, a gépiparban).

Ha a pénzügyi és a termelési feltétel biztosítva van, akkor a beruházási arány növelését minden különösebb negatív következmény nélkül végrehajt-

Digitized by Google

hatjuk. Ha azonban nem sikerül a jelentős beruházási többletet a készletek terhére finanszírozni és ha nincsenek ki nem használt kapacitás-tartalékaink (vagy alig vannak ilyenek), akkor a beruházási hányad lényeges növelése szükségképpen negatív következményekkel kell hogy járjon. E negatív következmények a következők lehetnek:

1 A külkereskedelmi mérleg egyenlege romlik. Lényegesen meg kell növelni azoknak a termékeknek a mennyiségét, amelyekből ez a jóval nagyobb beruházási program megvalósítható, mégpedig anélkül, hogy megvolna az ehhez szükséges kapacitás-tartalékunk. Meg kell tehát növelnünk az importot, és emellett csökkentenünk kell esetleg a beruházási javak exportját. Ez történt nálunk például 1960-ban, amikor a beruházási hányad lényegesen megnövekedett. Az 1967. évi nagymérvű beruházási tevékenység is terhelte a külkereskedelmi mérleget. (A külkereskedelmi mérlegre gyakorolt negatív hatás 1967-ben jóval kisebb mértékű volt, mint 1960-ban, mert 1967-ben a szocialista országokkal folytatott külkereskedelmünk tartalékai részben ellensúlyozták e hatást.)

2 Igen fontos feladatok megvalósítása későbbre tolódik. A hazai és elsősorban az építőipari kapacitásokat ugyanis — a lehetőségekhez képest — átcsoportosítják. Ezért az építőipar az épületfenntartási munkákat a minimumra csökkenti, vagy ha a termelő beruházások gyors növeléséről van szó, csökkenti a lakásépítést, az egészségügyi, kulturális, kommunális stb. beruházások munkáit. Ez történt például 1967-ben, amikor a beruházási építkezések 15 százalékos növekedése mellett az egyéb építési tevékenység csak kismértékben nőtt.

3 Szétforgácsolódnak a beruházásokra fordítható erőforrások. A beruházások nagyobb növelésére vonatkozó központi döntés ugyanis nem az, hogy általában „növelni kell a beruházási hányadot", hanem a korábbinál több és nagyobb konkrét beruházási cél megvalósítását határozzák el. Mivel ehhez szükséges szabad kapacitásokkal nem rendelkezünk (különösen az építőiparban), egyszerre több beruházást kezdenek meg, és ezeket — az adott kapacitásokkal — lassabban valósítják meg, mint tennék akkor, ha ez a fordulat nem következett volna be. Ez a folyamat a befejezetlen beruházások értékének nagymérvű növekedésében jut kifejezésre. Több év tapasztalata szerint azokban az években, amelyekben jelentősen nő a beruházásokra fordított összeg, szinte ugrásszerűen növekszik a befejezetlen beruházások állománya. 1967-ben például, amikor egyik évről a másikra — bár nem központi elhatározás alapján, hanem még az „ingyenes" beruházási juttatás reményében, a beruházók kezdeményezésére — 22 százalékkal nőtt a beruházások összege, a befejezetlen beruházások állománya az év végén több mint háromszor akkora volt, mint az előző néhány év átlagában.

4 A beruházási hányad növekedése — ha ez egyben a felhalmozási hányad növelését is jelenti — a fogyasztás és végső soron az életszínvonal növekedésének lényeges lassúbbodásával (esetleg csökkenésével is) járhat. Lényegében ez következett be nálunk az ötvenes évek elején, amikor az első ötéves terv módosításával 1952-ben a beruházásokat olyan mértékben növeltük, hogy emellett a lakosság fogyasztása összességében nem növekedhetett. Ez végül is — amint ismeretes — a reálbérek és a reáljövedelmek csökkenését vonta maga után. Az utóbbi években a beruházási hányad növekedése nálunk ilyen következményekkel nem járt. Minden valószínű-

Digitized by Google

ség szerint nagyban hozzájárult azonban a fizetési mérleg feszültségéhez. Nincs azonban kizárva, hogy a beruházási hányad további növelése esetén a fogyasztásnak, ha nem is csökkentésére, de növekedési mértékének érzékelhető korlátozására kényszerülnénk, ha másként nem, a pénz vásárlóerejének csökkentése révén.

Mindezen problémák nemcsak külön-külön, hanem egyszerre, egymást erősítve, elmélyítve is felléphetnek.

A mondottakból következik, hogy bár hozható olyan döntés, hogy a fejlődés meggyorsítása érdekében időlegesen növeljük a beruházási hányadot, ha azonban ezt nem tudjuk ellensúlyozni a forgóalapok növelésére jutó rész csökkentésével, ha nincsenek pénzügyi feleslegeink (költségvetési többlet, vállalati megtakarítások, külföldi hitelek) és — végül, de nem utolsó sorban — nem rendelkezünk a beruházási eszközöket gyártó iparágakban e nagyobb lépéshez szükséges kapacitásokkal, akkor az ilyen elhatározás szükségképpen ellentétbe jut a „kiegyensúlyozott fejlődés" követelményével.

A kiegyensúlyozott fejlődést leginkább a változatlan (alig változó) beruházási hányad biztosítja. Az évről évre belépő termelési kapacitások a termelés fejlesztésének lehetőségét egyre bővítik. Ez a bővítés akkor is növekvő mértékű, ha a nemzeti jövedelemhez képest évről évre azonos hányadot ruházunk be. (A nemzeti jövedelem ugyanis évről évre nő.) A termelési kapacitások bővülése nemcsak a termelőeszközök (anyagok és gépek), hanem a fogyasztási cikkek termelését is bővíti, nem is szólva arról, hogy a több anyagból, a több géppel előbb-utóbb ugyancsak több fogyasztási cikk is készül. Ha tehát a beruházási hányad már *elég* magas — mint ahogy nálunk elég magas —, akkor igen sokáig biztosítani lehet az egyenletes mértékű fejlődést. Az egyenletes, visszaesések nélküli fejlődés pedig hosszabb távon gyorsabb, vagy legalábbis feltétlenül előnyösebb, mint az időnként kiugró, de egyensúlyzavarokkal járó fejlődés.

● ● ●

A beruházások „tartalékképző" szerepe a népgazdaság fejlődésében általánosan ismert. Van azonban a beruházásoknak a fejlődés szempontjából egy másik fontos szerepük is. A beruházások ugyanis igényt, *keresletet* támasztanak a beruházási javakat termelő ágazatokkal szemben, azaz húzóerőt gyakorolnak ezen ágazatok fejlődésére. A beruházás tehát egyben népgazdasági „keresleti" tényező is, és ennélfogva a beruházási összegek nagyságának változása közvetlen hatással van a gazdasági növekedés mérvére. A következőkben a beruházások ezen szerepéhez fűzök néhány megjegyzést.

Először itt is fogalomtisztázásra van szükség. A beruházásokra vonatkozó kívánságok, vágyak, igények nem cserélendők össze a „beruházási kereslettel". Az előbbinek a felső határa a csillagos ég; az utóbbinak igen reális határt szab az, hogy mennyi pénz áll rendelkezésre beruházások céljaira, azaz mennyit lehet (esetleg mennyit célszerű) a nemzeti jövedelemből az állóalapok bővítésére fordítani. (A fogyasztási javak tekintetében ugyancsak megvan ez a kettőség, ott is él az emberekben a vágy, a kívánság sokféle fogyasztási cikk birtoklására, mégsem jut eszünkbe a fogyasztási cikkekre irányuló keresletet — amelyet a pénzjövedelmek és az árarányok igen jól behatárolnak — azonosítani ezekkel a kívánságokkal.) Az, hogy a beruházások tekintetében erre a fogalmi tisztázásra szükség van, nem véletlen, hanem abból a tör-

Digitized by Google

ténelmileg kialakult helyzetből adódott, hogy a termelő beruházáshoz szükséges pénzeszközöket — gyakorlatilag minden gazdasági konzekvencia nélkül — kérni, igényelni lehetett. A beruházó termelővállalatok számára a beruházásra kerülő összeg nem volt közgazdasági kategória és sok esetben még ma sem az; nem „kereslet", hanem adminisztratív harc eredménye.

Az államvezetés számára a beruházási keresletnek ugyanakkor nagyon is reális határt szab a nemzeti jövedelemből e célra fordítható összeg nagysága. Az 1968 után bevezetett új beruházási rendszer — a költségvetésből finanszírozott és egyelőre még elég jelentős részt képviselő beruházások kivételével — már a beruházók számára is érzékelhetővé teszi a beruházási kereslet reális határait. A továbbiakban a „beruházási kereslet" fogalmat a szónak közgazdasági, tehát a pénzeszközök (és az árak) által objektíve behatárolt értelmében használom.

A beruházási kereslet tehát húzóerőt gyakorol a beruházási javak termelésére (és importjára), amelynek „holnapi" kielégítésére „ma" meg kell teremteni a termelőkapacitásokat. A fejlődés akkor kiegyensúlyozott, ha a beruházási javakat termelő ágazatok elég nagy biztonsággal számíthatnak arra, hogy termékeiket a beruházók megveszik, azaz a *ma* létesített és először tartalékot jelentő kapacitásokat *holnap* megrendelésekkel kitölthetik. A kiegyensúlyozott fejlődést ebben a vonatkozásban a beruházási keresletnek bármilyen irányú jelentős változtatása igen érzékenyen érintheti.

A beruházási kereslet növekedésének hatására már utaltam az előbb, amikor a beruházási hányad jelentős növeléséről szóltam. Itt csak az építőipar vonatkozásában szeretnék némi kiegészítést tenni. A megnövekedett (a vártnál jobban megnövekedett) beruházási kereslethez — a mi viszonyaink között — sokkal kevésbé tud az építőipar alkalmazkodni, mint a kereslet csökkenéséhez. Az építőipari kapacitások fő meghatározója a munkaerő. Az építőipari létszám növelése pedig csak igen szűk korlátok között lehetséges. (Volt ugyan olyan év, amikor e növelés jól sikerült, de akkor jelentősen megváltoztattuk a bérarányokat az építőipar javára.)

Mivel a beruházási kereslet végső soron pénz formájában (forintösszegben) jelentkezik, az építőipari kapacitások és a beruházási kereslet között meglevő feszültség elvben csökkenthetőnek látszik az építőipari árszint növelésével. Az építőipari árszint növekedése azonban csak akkor vezetne a feszültség feloldásához, ha ez az építőipari kapacitások (a „kínálat") növekedését eredményezné és ha korlátozná a beruházásokra irányuló *pénzbeli keresletet*.

Az *építőipari kapacitás* növelése azonban nem az építőipari árszint növelésének függvénye, hanem elsősorban a munkaerőnek és a termelékenység fokozásának kérdése (gépesítés révén is). Az építőipari árszint növekedése — az 1968. évi tapasztalatok szerint — e tekintetben még fordított, elkényelmesítő hatással is járhat. A magasabb árak révén biztosítható nagyobb nyereség ugyanis nem ösztönöz a teljesítmények fokozására. 1968-ban a 13 százalékkal megnövekedett építőipari árszint mellett a termelékenység nem nőtt az építőiparban.

A beruházásokra irányuló *pénzbeli keresletet* az építőipari árszint növekedése alig korlátozza. A költségvetésből finanszírozott beruházások tekintetében csak annyi történik, hogy a költségvetést az áremelkedésnek megfelelő mértékű járulékos kiadással terheljük. Ugyanez vonatkozik a hitelből finanszírozott beruházásokra, tekintve, hogy végső soron a beruházási hitel is a költségvetés adott évi terhe. A vállalati forrásokból fedezett beruházásoknál

Digitized by Google

valóban bekövetkezhet ilyen keresletkorlátozás, de itt sem a kereslet pénzösszege csökken, hanem az érte kapható termékek mennyisége.

Az építőipari árszint-emelésnek tehát — a dolog természeténél fogva — elvben sem lehet olyan feszültségfeloldó hatása, mint amilyen esetleg más területeken várható volna (s ott sem feltétlenül). Ugyanakkor az építőipari árszint növekedése pénzügyi oldalról — elsősorban a költségvetés terheinek növekedése révén — egyensúlyi zavarokat okozhat. Az építőipari kapacitás viszonylagos elégtelenségéből adódó problémák megoldását tehát nem az árszintnövelésben, hanem az anyagellátás biztosítása mellett az építőiparban dolgozók számának és főként az építőipari termelékenységnek a növelésében kell keresnünk.

Abból is adódhatnak azonban problémák, ha a *beruházási kereslet*, vagy ennek növekedési mértéke egyik évről a másikra érzékelhetően *csökken* (jóval kisebb a beruházások növekedése, mint a nemzeti jövedelemé). A nem termelő beruházások tekintetében ez egyszerűen azzal jár, hogy központilag nagyon fontosnak tartott, a beruházók szempontjából gazdasági konzekvenciákkal amúgy sem járó, de társadalmilag nagyon is értékelhető célok megvalósítását elodázzuk. A termelő beruházásoknál pedig igen szigorú korlátozásokat hajtunk végre a költségvetési beruházások tekintetében (nem szabad megkezdeni új beruházásokat, vagy el kell halasztani már folyamatban levőket) és igen magas gazdaságossági követelményeket szabunk a hitelből vagy a vállalatok saját forrásaiból finanszírozott beruházások vonatkozásában.

A beruházási javakat termelő ágazatokat a keresletnek ez a csökkenése (vagy a vártnál jóval kisebb mérvű növekedése) nem azonos módon érinti. A *gépipari* ágazatok elvben az export növelése révén is felhasználhatják meglevő (vagy megnövelt) termelői kapacitásaikat. (Más kérdés az, hogy erre nem mindig van módjuk, vagy ha van is módjuk, az átállás költségtöbblettel jár.) Az *építőiparban* más a helyzet. Az építőipari kapacitás — még a gépesítettségnek a nálunkénál jóval magasabb fokán is — lényegében azonos az ott foglalkoztatott munkaerők számával. Következésképpen, ha csökken a beruházási kereslet — tekintve, hogy itt az exportnak nem lehet szerepe —, az építőipar a foglalkoztatottak számának csökkentésével (vagy a lehetségesnél kisebb növelésével) szinte azonnal hozzáigazíthatja kapacitását a beruházási kereslethez. (Ez persze csak akkor következik be, ha mindenféle beruházási tevékenységre egyaránt vonatkozik a keresletkorlátozás, és ha a fenntartás jellegű munkákra nem tudja átcsoportosítani a munkaerőt és az eszközöket.) Az építőiparban tehát a beruházási kereslet korlátozása nem hoz létre számottevő kapacitás-tartalékot, különösen akkor nem, ha a munkaerő elhelyezése népgazdasági szinten nem okoz gondot.

Összefoglalva és áttekintve a beruházási hányad lényeges változtatásának következményeit, egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a beruházási kereslet lényeges változtatása a kiegyensúlyozott fejlődés szempontjából negatív következményekkel jár. Mégis *jelenleg* nálunk hasonlíthatatlanul nagyobb károkat okozna a beruházási keresletnek a nemzeti jövedelem növekedési mértékénél nagyobb, mint annál kisebb növekedése.

A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődési ütemének fokozását tehát nem látszik célszerűnek a beruházási hányadnak és különösen a termelő beruházások arányának hirtelen és lényeges növelésével biztosítani. Kérdés, hogy

Digitized by Google

ez egyben lemondást is kell-e hogy jelentsen egy gyorsabb fejlődésről. Erre elég egyértelműen tagadó választ adhatunk.

Eddig csak azt vizsgáltuk, hogy milyen összefüggés van a beruházási hányad nagysága, annak változtatása és a népgazdaság kiegyensúlyozott növekedése között. A beruházások és a gazdasági növekedés mértéke között van azonban egy egészen más, eddig nem kellően értékelt összefüggés is, amelynek különösen a „kiegyensúlyozott"-ság szempontjából van nálunk most jelentősége. Ez abból adódik, hogy *azonos összegű beruházás* — attól függően, hogy hová (mibe) fektetjük be —, igen *különböző mértékű gazdasági eredménnyel* járhat. Következésképpen: minél nagyobb részt fordítunk a termelő beruházásokra fordítható összegből olyan beruházásokra, amelyek — azonos befektetésre számítva — nagy hozammal (vagy a nemzeti jövedelem nagy növekményével) járnak, annál gyorsabb lesz a gazdasági növekedés mértéke. Az ilyen beruházásokat az adott pénzügyi kereteken belül, tehát a pénzügyi egyensúly megbontása nélkül is végre lehet hajtani, és figyelembe lehet venni az adott termelő kapacitásokat is. (Az építőipari teljesítményeket nem veszi jobban igénybe az, hogy 1 millió forint értékű építményt ilyen, vagy olyan célt szolgáló beruházásokra fordítunk. A fizetési mérleget sem terheljük jobban azzal, ha ugyanazt az összegű devizát az egyik, vagy a másik célt szolgáló gép importjára adjuk ki.)

Annak illusztrálására, hogy a különböző célokra beruházott összeg hozama mennyire eltérő lehet, igen alkalmasak azok a számítások, amelyek azt jelzik, hogy a különböző iparágakban lekötött eszközök egységnyi értékére számítva mekkora az „anyagmentes termelési érték" (a nemzeti jövedelemhez közelálló érték), vagy mekkora a — bérek és az amortizáció levonása után fennmaradó — tiszta jövedelem.[2] Van olyan iparágunk, amelyben az egy évi anyagmentes termelési érték a lekötött eszközök értékét meghaladja, s van olyan is, amelyben az anyagok értéke sem térül meg, tehát negatív az anyagmentes termelési érték. A tiszta jövedelem mutatóját tekintve van olyan iparág, amelyben 100 forint lekötött eszközre 82 forint tiszta jövedelem jut, és van olyan is, amelyben ugyanez az arány több mint 80 forint veszteség. Vállalatok között — amelyekre vonatkozóan számítás nem készült — az eltérés feltehetően még nagyobb. Még ennél is nagyobb eltérésnek kell lennie az egy-egy vállalaton belül különböző célokra fordított beruházások hozama tekintetében.

Mint ismeretes, beruházási döntéseinkben a múltban — elsősorban megfelelő mérce hiányában — nemigen érvényesült az a szempont, hogy mekkora értékhozamot várunk a beruházott összegtől. Az 1968. évi gazdasági reform e tekintetben megnyitotta az utat a gazdaságossági meggondolások előtt. Tekintve azonban, hogy a beruházásra fordítható összegek nagy részét a már korábban elhatározott beruházások folytatása köti le, egyelőre ettől még nem nagyon várhatunk gazdasági fejlődésünk üteme szempontjából érzékelhető eredményt. A jövő szempontjából azonban rendkívül nagyok a beruházási összegek jobb megoszlásától várható tartalékaink.

A termelő beruházásoknak azon részénél, amelyeknél a döntés teljes egészében a vállalatoktól függ (fejlesztési alapjuk terhére történik), továbbá

[2] A számításokat a Gazdaságkutató Intézet végezte, kiszűrve a jelenlegi tágabb értelemben vett — az állami visszatérítést, a dotációt, a forgalmi adót stb. is tartalmazó — árrendszerünkből adódó, de nem a népgazdasági értelemben vett jövedelmezőséget tükröző hatásokat.

Digitized by Google

azon részénél, amelyekre — már bizonyos, nemcsak gazdaságossági szempontok szerinti szelektálás után — központi forrásból hitel vehető igénybe, többékevésbé várható a beruházott összegek hozamának növekedése. (Bizonyos fenntartásokra itt is szükség van, mert az érvényben levő árak — beleértve a vámok, az állami visszatérítések, dotációk stb. rendszerét — és jövedelemelvonási szabályozók még nem orientálják a vállalatokat és a beruházókat elég egyértelműen arról, hogy mi a jövedelmezőbb népgazdasági szempontból. Az erre vonatkozó tapasztalatokat csak később lehet majd érvényesíteni.)

A központi döntés alapján létesülő, költségvetésből finanszírozott beruházásoknál elsősorban más szempontok dominálnak. A nem termelő szféra beruházásainál világos a kérdés: itt nem érvényesülhetnek az említett értelemben vett gazdaságossági meggondolások. E beruházások a központi vezetés által e célra elkülönített összegből valósulnak meg, lényegében nem gazdasági úton elhatározott kielégíthetőségi sorrendben. A központilag eldöntött termelő beruházások egy részénél ugyancsak el lehet térni a gazdaságossági meggondolástól: energiaellátásra szükség van akkor is, ha az nem tűnik jövedelmezőnek, az építőipar fejlesztési bázisát ki kell építeni stb. A nemzetközi gazdasági együttműködés lehetőségei is befolyásolhatják a beruházások szerkezetét. Azt a kérdést azonban már érdemes feltenni, hogy hol húzzuk meg a határt a központi (nagy) termelő beruházásoknál, azaz melyekre nézve tekintsünk el a gazdaságossági szempontok érvényesítésétől.

Az a sáv, amelyre vonatkozóan felmentést kell adnunk a gazdaságossági szempontok érvényesítése alól, valószínűleg jóval keskenyebb, mint ahogy ma gondoljuk, illetve érvényesítjük. Tulajdonképpen egy régről magunkkal hozott szemlélettel kell megküzdenünk, amikor ezt a sávot szűkíteni akarjuk. E szemlélet a régebbi „naturálgazdálkodásban" gyökerezik, amelyben a beruházási döntéseknél termékekben gondolkoztunk. („Meghatározott mennyiségű acélt kell termelnünk, ehhez X tonna nyersvas, Y tonna szén stb. szükséges. Mindezeknek a termelőkapacitásait sorba meg kell valósítanunk.") A központi beruházásokra vonatkozó igényeknél jelenleg legfeljebb a termékek változtak, de a gondolatmenet nagyon is hasonló. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük ezeket az igényeket, alig találunk olyant, amelyekre vonatkozóan ne lehetne szembeállítani azt, hogy a beruházás mennyibe kerül, és hogy előreláthatóan mennyit hoz. Ha pedig két különböző beruházás tekintetében nyilvánvalóvá válik, hogy az egyiknél a várható hozam esetleg kisebb, mint amibe a beruházás kerül, a másiknál pedig lényegesen nagyobb annál, akkor e tények mellett az esetek többségében eltörpülnek az egyéb érvek. Nem látszik indokoltnak, hogy a rendelkezésünkre álló korlátozott összegből inkább olyan beruházást valósítsunk meg, amely nem igéri, hogy megtérül a beruházásra fordítandó összeg, ne pedig olyant, amely minden számítás szerint magas hozamot ígér.

Még egyszer szükségesnek tartom aláhúzni: semmi esetre sem gondolhatunk arra, hogy *minden* központi nagyberuházási döntést, *kizárólag* gazdaságossági és különösen szorosan vett vállalati gazdaságossági szempont szerint célszerű megítélni. Gyakran éppen azért kell költségvetésből finanszírozni egy-egy nagy létesítményt, mert valamilyen meggondolásból a népgazdaság egészének szüksége van rá, és mégsem „jövedelmező", különösen az adott szabályozó eszközök és árak mellett nem jövedelmező. (Más kérdés az, hogy — ha lehet — tájékozódásul ilyen esetekben is érdemes elvégezni a gazdaságossági számításokat.) De törekednünk kell arra, hogy reális mértékre szűkítsük a költségvetésből finanszírozott termelő beruházásoknak *ezt* a körét.

Digitized by Google

Összefoglalva:

- A népgazdaság fejlődése akkor kiegyensúlyozott, ha a nemzeti jövedelem felhasználásának fő területein (a fogyasztásban, beruházásokban) nincsenek sem kiugrások, sem megtorpanások, és az új tartalékok képződése biztosítja a folytonosságot a jövőre nézve is, anélkül, hogy termékfeleslegek vagy el nem határozott külföldi adósságok keletkeznének, és anélkül, hogy a pénz értéke romlana.
- A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése olyan követelmény, amelyben sem a fejlődés sem a kiegyensúlyozottság tekintetében nem tehetünk engedményt anélkül, hogy az egyiknek ne legyen előbb-utóbb negatív hatása a másikra.
- A fejlődés lehetséges mértéke és a kiegyensúlyozottság kívánatos foka nem fejezhető ki számokban. A lehetséges mértéket és a kívánatos fokot az adott helyzet mérlegelése révén lehet megállapítani. (Függ a tartalékoktól, külső értékesítési kilátásoktól, a hitelpiactól stb.)
- A beruházási hányadnak jelenlegi körülményeink között — nincs a fejlődés üteme szempontjából egymagában perdöntő jelentősége. Az viszont rendkívül fontos, hogy a beruházások folyamatosan és egyenletesen növekedjenek, mégpedig a pénzbeni források és az anyagi kapacitások növekedésével összhangban. Az arány hirtelen változtatása ugyanis megzavarhatja a kiegyensúlyozott fejlődést.
- A gazdasági növekedés szempontjából igen nagy, a kiegyensúlyozottságot negatívan nem érintő olyan tartalékokkal rendelkezünk, amelyek a beruházások jobb (gazdaságosabb) felhasználásából adódhatnak. A mainál nagyobb követelményt kell tehát szabnunk a népgazdasági jövedelmezőség terén az állami döntések szférájában.

Bortnyik Sándor: Kovácsok

Digitized by Google

DR. VÁGI FERENC:

A paraszti jövedelmek és a közös gazdaság

Tíz évvel ezelőtt adták hírül az újságok az első szövetkezeti megye megszületését, s már annak is hét éve, hogy lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A falukat járó népnevelők sokszor érveltek azzal, hogy csak a szövetkezetek útján lehet a mezőgazdaságot az elmaradottságból kiragadni, a parasztság kultúrált s jómódú életét anyagilag megalapozni. A szövetkezetesítés befejezésétől ugyan időben még nem nagyon távolodtunk el, de érdemes és szükséges is számba venni hogyan mutatkozik meg az ígéretek teljesülése, a termelőszövetkeztek megerősödése a közösből származó személyes jövedelmek alakulásában.[1]

A termelőszövetkezetek bruttó jövedelme és a személyes jövedelmek

A termelőszövetkezeti tagok és jelentős részben hozzátartozóik is *tagsági viszony* alapján vesznek részt a közös munkában, s *részesedést* kapnak érte. De ma már minden termelőszövetkezetben dolgoznak kisebb-nagyobb számban *szerződtetett munkaerők* is, ún. termelőszövetkezeti alkalmazottak, akik *munkabért* kapnak. A szövetkezeti tagok részesedése és a szerződéses munkaerők munkabére egyaránt *munkadíj*, 1967-ben a kettő együtt a közös gazdaságból származó személyes jövedelmeknek kereken 95 százalékát tette ki. Termelőszövetkezeteinkben a személyes jövedelmek fedezetének forrása a *felhasználható bruttó jövedelem*.

A bruttó jövedelem felhasználása 1962—67-ben

Év	Központi elvonás	Szociális és kulturális célú tartalékolás	Földjáradék	Üzemi felhalmozás	Személyes jövedelem
	a felhasználható bruttó jövedelem %-ában				
1962	9,8	1,3	4,6	16,3	68,0
1963	8,8	1,3	3,8	20,9	65,2
1964	11,3	1,4	3,5	19,7	64,1
1965	11,2	1,3	3,2	20,8	63,5
1966	9,9	1,7	3,6	20,6	64,2
1967	8,9	2,3	3,2	23,2	62,4

[1] A cikkben közölt adatokat, ahol a forrás külön nincs megjelölve, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériumnak „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1967. évi jövedelmi viszonyai" című kiadványából vettem. Az 1968-as adatok részletes feldolgozása csak hónapok múlva készül el, de az 1967-es adatok elemzése sem érdektelen, mert az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséig eltelt időt úgy tekinthetjük, mint a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdításának időszakát.

Digitized by Google

A felhasználásban a legjellemzőbb változás *a felhalmozás és a személyes jövedelmek részarányának ellentétes irányú eltolódása,* a személyes jövedelmek arányának a csökkenése. Ebből azonban nem következik, hogy az utóbbinak a növekedése hátrányt szenvedett volna. Az történt ugyanis, hogy a termelőszövetkezetek fokozottabban állították a *termelés fejlesztésének szolgálatába* növekvő bruttó jövedelmüket, s egyidejűleg — később látjuk majd — erősen megnövelték a személyes jövedelmeket is.

A táblázatunkban szereplő „személyes jövedelem" a szocialista átszervezés befejezésekor még szinte teljes egészében *részesedés volt,* 1967-ben azonban csaknem egyötöde, pontosabban 18 százaléka már a szerződtetett munkaerők *bére.* A szocialista átszervezést követő stabilizálódási időszakban a termelőszövetkezetekben kialakult a szerződéses foglalkoztatottak széles rétege. Ennek tagjai a közös gazdaságban ledolgozott munkanapoknak keresetük arányánál valamivel kisebb részét (1967-ben mintegy 16 százalékát) teljesítik, s fontos szerepük van a közös gazdaság tevékenységében, a gazdálkodás eredményeinek alakulásában. Ez a réteg javarészt szakképzett munkaerő, és irányítási, adminisztratív és közvetlen termelési szakmunkákban vesz részt. Döntő részük a munkásoknak és alkalmazottaknak egy egészen új, friss rétegét alkotja, életmódjukban, szokásaikban, kulturális igényeikben azonban ezer szállal kapcsolódnak a termelőszövetkezeti parasztsághoz. Általában bennük is megvan a kisegítő termeléshez való ragaszkodás és az a törekvés, hogy kihasználják a megélhetés szempontjából ebből fakadó előnyöket.

A szerződéses munkaerőket és a termelőszövetkezeti tagokat ma leginkább *személyes jövedelmüknek* és ebben is elsősorban a munkabérnek és a részesedésnek a *tartalmi és formai eltérése* különbözteti meg egymástól. Ez igen lényeges különbség. De ne feledkezzünk meg arról, hogy a termelőszövetkezeti parasztság körében is lazul a háztáji gazdálkodáshoz való ragaszkodás, előrehalad a szakmai képesítés megszerzése, s a közös gazdaságból származó részesedés tartalma és formája is közeledik a munkabéréhez. Ez a folyamat azonban *ellentmondásokkal* terhes. A *jó* és *legjobb* termelőszövetkezetekben elmosódnak vagy már el is mosódtak a tagok és a szerződéses munkaerők helyzete között levő különbségek, a gyenge termelőszövetkezetekben viszont *konzerválódtak, sőt meg is erősödtek.*

A szerződéses munkaerők megjelenését és létezését a termelőszövetkezetekben nem lehet sem véletlennek, sem gyorsan múló jelenségnek fogni fel. Akkor olvadnak csak be a termelőszövetkezeti parasztságba, *ha a tagsági viszony nem okoz nekik hátrányt;* ennek a gazdasági megalapozása pedig az egész szövetkezeti szektorban hosszú időt vesz igénybe. Az is hiba volna azonban, ha azt hinnénk, hogy a szerződéses munkaerők száma csak növekedhet. Egy részük ugyanis elsősorban a jó termelőszövetkezetekben lassanként felveszi a tagsági viszonyt, bár ugyanakkor termelőszövetkezeti tagok kisebb-nagyobb számban át is kerülnek a szerződtetett munkások és alkalmazottak közé.

A termelőszövetkezeti parasztság *részesedésében* is mélyreható változások történtek. Eltekintve itt a részesedés színvonalának növekedésétől, az egyik legfontosabb változás az, hogy a természetbeli rovására *erősen megnőtt a részesedés pénzben* fizetett hányada. (1962-ben ez nem egészen 60, 1967-ben pedig csaknem 75 százalék volt.) A pénzbeli részesedés arányának megnövekedése a termelőszövetkezeti árutermelés föllendülésének a következménye, s annak, hogy a termelőszövetkezetek és a szövetkezeti tagok közti elszámolásban a *naturális formákat egyre inkább pénzbeliek váltják fel.* A ré-

Digitized by Google

szesedésnek a pénzbeli hányada a rugalmasabbik eleme; ennek abszolút és viszonylagos növekedése a termelőszövetkezetek gazdasági növekedésének egyik kézzelfogható bizonyítéka.

A részesedés fejlődésének egy másik jellegzetes vonása az, hogy *növekszik az év közben folyamatosan kifizetett összeg* aránya s ezzel határozottan erősödik a jövedelem garantáltsága és biztonságossága. Az átszervezés befejezésekor csak a *legjobb* termelőszövetkezetek szűk köre fizetett részlegesen garantált részesedést; ez ma már általános. Nemcsak az év közben való fizetés vált elemévé a munkadíjazásnak, hanem az is, hogy *előre meghatározott, minden körülmények között biztosított összeget* adnak a teljesített munkák egységére, természetesen az illető termelőszövetkezet gazdasági helyzetéhez igazodva. Az utóbbi években a tagok évi részesedésének 73—75 százalékát fizették ki év közben. *A természetbeli* részesedésnek már szinte az egészét. mintegy 95 százalékát adják ki év közben.

A termelőszövetkezeti törvény a megelőző két év átlagos évi részesedésének 80 százalékában határozza meg az év közben kifizethető hányadot. Általában már megértek a feltételei annak, hogy a tagok részesedésének nagyobb hányadát *alapszerűen kezeljék. Az összes részesedésnek országosan* mintegy 75—80 százalékát munkadíjalapként képezik, s ezt év közben rendszeresen ki is fizetik. Ehhez év végén, a szövetkezeti bruttó jövedelem tényleges alakulásától függően kiegészítő részesedést adnak. Gyakorlatilag *minden* szövetkezet fizet kiegészítő részesedést, ennek összege és aránya azonban a gyenge termelőszövetkezetekben kisebb, mint a jobb termelőszövetkezetekben. A gyenge termelőszövetkezetekben az évközi kifizetés az összes részesedésnek 90 százaléka, s helyenként még több is. Még így sem üti meg azonban azt a szintet, amely biztosítaná a közös munkákban való érdekeltséget.

A részesedés növekedésének üteme és színvonala

A felhasználható bruttó jövedelem és a személyes jövedelmek összege meglehetősen *harmonikusan* változott. 1962-höz viszonyítva 1967-ben a felhasználható bruttó jövedelem mintegy 75, az összes személyes jövedelem közel 60, s benne a részesedés hozzávetőleg 35 százalék növekedést mutatott. Különösen 1963-ban, majd 1966. január 1. után volt erős a bruttó és ennek alapján a személyes jövedelmek növekedése. Az utóbbi évek azért váltak előnyössé a jövedelemalakulás szemszögéből, mert 1965 után egyik évről a másikra kiemelkedően növekedett a termelés és csökkentek a termelés fajlagos amortizációs és anyagköltségei, amelyek pedig azelőtt évről évre nőttek. Javult tehát a termelőszövetkezetek *gazdálkodása.* Ezt elősegítették azok az állami intézkedések — elsősorban a termelői árak emelése —, amelyek arra irányultak, hogy a mezőgazdaságban is legyenek meg *a vállalati gazdálkodás nélkülözhetetlen jövedelmi feltételei.* Az ezen intézkedésekből fakadó bevételi és jövedelmi többlet túlnyomórészt a szövetkezetek *amortizációs és felhalmozási alapjaiba* került, de a gazdálkodás jobb eredményein keresztül *közvetve — és részben közvetlenül — a személyes jövedelmek növekedéséhez is hozzájárult.*

Az *egy szövetkezeti dolgozó tagra jutó részesedés* 1967-ben 50 százalékkal magasabb volt, mint 1962-ben. Ebben a növekedésben az is szerepet játszott, hogy az összes részesedés növekedésével szemben a dolgozó tagok száma csökkent. 1962—67-ben az egy dolgozó tagra jutó évi részesedés nominál értékének növekedési üteme kereken 5 százalékot tett ki; ezzel szemben az

Digitized by Google

állami gazdasági dolgozók keresete 3. az összes munkásoké és alkalmazottaké pedig 2,4 százalékkal nőtt.[2]

A mezőgazdaságban a személyes jövedelmek gyorsabban nőttek, mint az *egész népgazdaságban*, s kiemelkedően nőtt a termelőszövetkezeti tagoknak a *közös gazdaságból származó* részesedése.

A termelőszövetkezeti tagok részesedésének az 1962—67-ben végbement növekedése nagy eredményeket hozott. Miben mutatkoznak meg ezek?

Először: az egy dolgozó tagra jutó személyes jövedelem (a földjáradékkal együtt) 10 114-ről 15 754 forintra nőtt. A részesedésnek ez az emelkedése fokozta a szövetkezeti közös munkák megbecsülését, megerősítette a közös tevékenységben való anyagi érdekeltséget *s a termelőszövetkezetek többségében stabilizálta a tagsági viszonyt és a munkaerő-helyzetet.*

Másodszor: megnőtt a *közös gazdaság* szerepe és jelentősége a termelőszövetkezeti parasztság megélhetésének, anyagi jólétének alakításában. Ez mindenekelőtt abban tükröződik, hogy erősen megjavult a termelőszövetkezeti tagok részesedése az állami szektorban dolgozó munkások és alkalmazottak keresetéhez viszonyítva. A dolgozó tagra jutó részesedés, földjáradékkal együtt, 1962-ben 62, 1967-ben pedig 80 százalékát tette ki az állami gazdaságokban fizetett átlagbérnek. Az 1967. évi különbség annak tulajdonítható, hogy a közös gazdaságokban kisebb a tagok évi munkanap-teljesítménye, mint az állami gazdasági munkásoké; az *egy munkanapra jutó részesedés* azonban ma már eléri, s talán némileg meg is haladja az állami gazdasági dolgozók napi bérét. Eljutottunk tehát oda, hogy termelőszövetkezeti tag számára csak akkor előnyösebb az állami gazdasági munka, ha munkaereje csupán részlegesen van lekötve, az állami gazdaságban viszont állandó foglalkoztatást biztosítanak neki.

A tagok részesedésének színvonala természetesen az *összes munkások és alkalmazottak átlagkeresetéhez viszonyítva is megnőtt,* az 1962. évi 52 százalékról 1967-ben 72 százalékra. Az itt mutatkozó különbségben is szerepe van annak, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságban kisebb a ledolgozott évi munkanapok száma, mint az állami szektorban, de jelentős a kisebb *napi kereset* hatása is. Ez azt mutatja, hogy a közös termelésnek még sokat kell fejlődnie míg a termelőszövetkezeti közös gazdaságok magukban is elégséges jövedelmet nyújthatnak tagjaik döntő többsége számára megélhetésük megalapozásához. De ebben a tekintetben is nagy a haladás. Ezt leginkább az fejezi ki, hogy a termelőszövetkezeti paraszti családok *összes* jövedelmében *a közösből származó hányad* az 1961. évi 45,6 százalékról, 1967-ben 50,2 százalékra nőtt.

Az új mechanizmus az egész népgazdaságban követelménnyé tette, hogy a személyi jövedelmek növekedése a vállalat által elért gazdasági eredménytől függjön. Normális viszonyok közt tehát a személyi jövedelmek reálértéke nem nőhet nagyobb arányban, mint a nettó termelés fizikai volumene.

A termelőszövetkezetek megszilárdulásával *bruttó termelésük* számottevően emelkedett: 1967-ben mintegy 24 százalékkal volt nagyobb, mint 1962-ben. A termelés álló- és forgóalap-igénye azonban — s ezzel pótlási hányada is — erősen növekedett, s ezért a *nettó termelés* csak mintegy 3—4 százalékkal nőtt meg. A közös gazdaságok által kifizetett *személyes jövedelmek reál-*

2 Ez az összehasonlítás némileg felnagyítja a termelőszövetkezeti tagok részesedésének növekedését az államigazdasági dolgozókéhoz és a munkásokéhoz és alkalmazottakéhoz képest. Részesedésükben ugyanis azok a természetben kiadott termékek is az évek egymásutánjában növekvő termelői áron vannak számítva, amelyeket nem adtak el, hanem háztáji termelésükben használtak fel vagy elfogyasztottak.

Digitized by Google

értéke hozzávetőleges számítás szerint 50—55, a részesedésé pedig 32—33 százalékkal emelkedett.

Ez az összehasonlítás módszertanilag nem kielégítő, mert a valóságoshoz képest erősen felnagyítja a növekedési arányok különbségét.[3] Az azonban kétségtelen, hogy a *személyes jövedelmek nagyobb arányban nőttek, mint a munka termelékenysége*, ezért ma nagyobb arányban terhelik a közös gazdaságok nettó termelését, mint a szocialista átszervezés befejezésekor. Nem látszik azonban indokoltnak pusztán ezen az alapon következtetni, hogy túlzottá vált a termelőszövetkezeti parasztság részesedésének színvonala.

A közös gazdaságból származó személyes jövedelmeknek a nettó termelésnél nagyobb arányú növekedése ugyanis elkerülhetetlen gazdasági szükségszerűség volt. Elsősorban azért, mert az amortizációnak és az anyag-költségeknek a termelési értékhez viszonyított növekedése — ha ennek terhe a termelőszövetkezetek vállain marad — 1962-től 1967-ig a részesedés jelentős csökkenésére vezetett volna, ez pedig teljesen dezorganizálta volna a termelést. Másodsorban a mezőgazdasági termékeknek a termelési költségükhöz képest alacsony ára miatt eleve alacsony volt a parasztságnak a közös gazdaságból származó személyes jövedelme. A közös munkába való bekapcsolásuk, a szövetkezeti termelés növelése elkerülhetetlenné tette a részesedés rendszeres növelését. Végül: a nagyarányú elvándorlás a közösből származó személyi jövedelemnek olyan növelését tette szükségessé, amely lehetővé teszi a parasztság reáljövedelmének a munkásokéhoz való közeledését. Ezzel megdrágult a termelőszövetkezeteinkben felhasznált eleven munka. Ez szocialista és fejlett kapitalista országokban is megtörtént. Nálunk azonban még így is drágák a termelőeszközök a munkaerőhöz képest, s ez nehezíti a termelés gazdaságos növelését, a költségek leszorítását, a munkatermelékenység fokozását.

A részesedés reálértékének a nettó termelésénél nagyobb arányú növekedését a *termelőszövetkezeti közös gazdaságok javára végrehajtott jövedelemátcsoportosítás tette lehetségessé*. Ezzel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a következő összefüggéseket: Először: a termelőszövetkezeti tagok személyes jövedelmének viszonylag gyors növekedése miatt a parasztság reáljövedelme 1965-től kezdve nőtt nagyobb arányban, mint a munkásoké és alkalmazottaké; a növekedés egy főre jutó abszolút összege azonban 1967-ben haladta meg első ízben a munkásokét és alkalmazottakét. Pedig ez elengedhetetlen feltétele annak, hogy a termelőszövetkezeti parasztság reáljövedelme *közelebb kerüljön a munkásokéhoz*. Másodszor: a személyes jövedelmek gyors növekedése nem a felhalmozás rovására történt. Harmadszor: a termelőszövetkezetben 100 forint keresetért *több időt kell ledolgozni*, mint az állami szektorban. Nem állítható tehát, hogy a parasztságnak a közös gazdaságból származó részesedése túlzottá, társadalmilag aránytalanná vált volna, *eddigi lemaradása mérséklődött*.

A termelőszövetkezeti tagok keresetének arányai és aránytalanságai

A termelőszövetkezeti tagok *közös gazdaságból származó részesedésének arányai* egyrészt a *szövetkezeteken belül*, a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint, másrészt pedig a *termelőszövetkezetek közötti* viszonylatban érdekesek.

[3] A KSH adatai szerint 1960. évi bázison számítva az egész mezőgazdaság nettó termelése (beleértve a kiegészítő tevékenységet is) 1967-ben 12, az ugyanezen termelési körből származó lakossági személyreáljövedelem a készletváltozást is figyelembe véve 32, ez utóbbi nélkül pedig 19 százalékkal nőtt meg. (Statisztikai Időszaki Közlemények. 15. sz. 38. old.)

Digitized by Google

A munka specializálása ez idő szerint meglehetősen kezdetleges termelőszövetkezeteinkben, bár kétségtelen, hogy fokozatosan előrehalad. 1967. évi adatok szerint az összes munkaerőnek 8,3 százaléka végez szak- és betanított munkát, 2,7 százaléka műszaki természetű feladatot, 1,5 százaléka pedig adminisztrációs munkát. Ezek az adatok közvetve nagyon jól érzékeltetik, hogy a termelőszövetkezeti tagok túlnyomó része (87,5 százalék) az év folyamán többféle munkát végez. Ez gyakorlatilag kizárja, hogy egyöntetű foglalkoztatási rétegek kereseteit állítsuk egymással szembe.

Mik a tendenciák a *kereseti arányok fejlődésében?*

Először: a szövetkezeti tagoknak a szocialista átszervezés befejezése idején kialakult *kereset nagysága szerinti megoszlása* gyors átalakuláson ment át. Erősen megcsappant a kis keresetűek aránya és megnőtt a nagyobb keresetűeké. 1962-ben az évi 12 000 forintnál kevesebbet keresők aránya 78, 1967-ben 55 százalék volt. A változás alapja: a közös gazdaságból származó részesedés rendszeres növekedése.

Másodszor: termelőszövetkezeteinkben a *műszaki képzettségű és az adminisztratív beosztású dolgozók keresnek a legtöbbet.* Az előbbiek éves keresete 1967-ben mintegy 55, az utóbbiaké pedig 23 százalékkal haladta meg a többé-kevésbé állandó foglalkoztatottságú dolgozókét.

A műszaki képzettségűek nagyobb keresete elsősorban a magasabb *órakeresetből,* kisebb részben a *több munkanap* teljesítésből származott. Közülük a legnagyobb a keresetük a termelőszövetkezeti elnököknek, elnökhelyetteseknek, főmezőgazdászoknak, főállattenyésztőknek, főkertészeknek és üzemvezetőknek. Az adminisztratív beosztottak nagyobb évi keresete szinte kizárólag munkájuk magasabb díjazásából fakad. Közülük legtöbbet a főkönyvelők, gazdasági jogtanácsosok, jogászok keresnek. Keresetük nagyobb, mint az üzemvezetőké, de kisebb, mint a legmagasabb beosztású mezőgazdászoké. A szak- és betanított munkaerők közül legjobban a gépjárművezetők keresnek, elsősorban a tehergépkocsi- és traktorvezetők. Jellemző továbbá az is, hogy az ipari szak- és betanított munkások egész évi és egy órára jutó keresete is nagyobb, mint a kimondottan mezőgazdaságiaké, akár növénytermesztők ezek, akár állattenyésztők. Az állattenyésztők, kiváltképp a sertés- és szarvasmarha-tenyésztők jobban keresnek, mint növénytermesztő társaik.

A szakmai felkészültség, a munka kvalifikációja tehát a termelőszövetkezetekben is kifejeződik a kereseti arányokban, s egyre fontosabb meghatározójává válik a javadalmazásnak. De látni kell azt is, hogy a szűk specializálódás akadályozza a folyamatos munka biztosítását a szak- és betanított munkaerők és főként a növénytermesztésben dolgozók számára.

Harmadszor: termelőszövetkezeteinkben döntő szerepet játszik a keresetek alakulásában az, hogy *mennyire folyamatos és állandó jellegű a tagoknak a munkában való részvétele.* Ez különösen a munkaképes korú tagok számára fontos. Ebből a rétegből 1967-ben az időszakosan dolgozók az állandóan foglalkoztatottak keresetének mintegy 58 százalékát érték el, 59 százaléknyi munkanappal. Ennek megfelelően a családtagok az összes kereset 20 százalékát érték el, bár a munkanapok 23 százalékát ők teljesítették, a nyugdíjas és járadékos tagok pedig a keresetek 30 százalékát 41 százalék munkanappal. A munka javadalmazásának oldaláról nem is kifogásolható az időszakosan dolgozók kisebb évi és napi keresete, hiszen ők kevesebbet dolgoznak, s rendszerint könnyebb, vagy minőségileg kevésbé igényes munkát végeznek. De itt az is kitűnik, hogy a *keresetek alakulásának az alapvető tényezője — a folyamatos munkalehetőség.* Ezért a termelőszövetkezetekben a rendszeresen és az időszakosan foglalkoztatott munkaképes termelőszövetkezeti tagoknak, vala-

Digitized by Google

mint a bedolgozó családtagok jelentős részének a keresete között van a legsúlyosabb aránytalanság. (Pl. 1966-ban a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb férfitagoknak mindössze 55 százaléka kapott állandó jellegű munkahelyet és ennek megfelelő keresetet.) Ezen a feszültségen már enyhített valamit a fokozatosan kibontakozó *kiegészítő tevékenység*. Teljes felszámolására azonban egyelőre gondolni sem lehet, mert végső ok a mezőgazdasági munkák *idényszerűségében* van, s ez mai ismereteink szerint nem küszöbölhető ki. Részlegesen azonban feloldódik az aránytalanság, mert a szövetkezeti tagok egy része időszakosan a termelőszövetkezeteken kívül is vállal munkát, más részük pedig a falusi élet mai körülményei közt akkor sem tud állandó jellegű munkát vállalni a közös termelésben, ha egyébként munkaképes korban van.

Az eddig vázolt kereseti arányok — ha az állandóan és időszakosan foglalkoztatottak keresetének viszonyától eltekintünk — nem mutatnak sajátos vonásokat az állami szektorhoz képest. A keresetek szóródását ott is megtaláljuk, talán még nagyobb mértékűt, mint a termelőszövetkezetekben. Más azonban a helyzet akkor, ha *a termelőszövetkezetek közötti* viszonylatban nézzük a tagok keresetének arányait.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának színvonala, tagjaik részesedése és ennek arányai (1967)

Egy kat. h. termőterületre jutó halmozatlan termelési érték	Egy dolgozó tagra				Egy kat. h. termőterületre jutó		
	részesedés		munkateljesítmény		Tiszta jövedelem	közös vagyon	termelési érték
	évi	napi	10 órás munkanap				
	Ft				%		
3000 Ft alatt	10 328	63,3	163	100	100	100	100
3000—4000 Ft	12 910	72,5	178	109	137	121	143
4000 Ft felett	18 345	92,6	198	121	176	160	227
Együtt	14 862	80,7	184	113	143	131	166

Az adatokból kitűnik, hogy a gazdálkodás színvonala szerint nagy különbségek vannak *a termelőszövetkezeti tagok éves keresetében*, bár az átlagosnál alacsonyabb termelési értéket elérő termelőszövetkezetek többsége közvetlen vagy közvetett formában jövedelem-kiegészítést is kap a részesedés feljavítására. Ezek a különbségek egyaránt fakadnak a munkateljesítménynek és az időegységre jutó részesedésnek az eltéréseiből, s az utóbbinak a szerepe a fontosabb.

A munkateljesítménynek a vállalatok közti kiegyensúlyozatlansága, az azonos munkák különböző mérvű javadalmazása, s ez utóbbinak nagyobb szerepe az évi keresetek vállalatok közti differenciáltságában — mindezek olyan sajátosságok, amelyek *az állami szektorban egyáltalában nem léteznek*, vagy csak elenyésző mértékben fordulnak elő, s ezért nincs is gazdasági jelentőségük. Nem helyes tehát a termelőszövetkezeti tagok keresetének a gazdálkodás színvonala szerint differenciáltságát azonosítani az állami szektorban dolgozók keresetének szóródásával, s a gyakorlat is azt bizonyítja, hogy nem lehet és nem szabad *a gazdaságpolitikában azonos módon kezelni e kettőt.*

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti tagok keresetének vállalatok szerinti differenciáltsága alapvetően a gazdálkodás nagyon eltérő objektív körülményeiből, végső soron pedig a természeti feltételek különbözőségének hatásából ered. A jó termelőszövetkezetek a gyengéknél kedvezőbb természeti feltételek közt, magasabb szintű eszköz- és munkaerő-ellátottságuk révén érnek el egységnyi területről magasabb termelési értéket. Ennek, valamint a holt- és eleven munka nagyobb hatékonyságának köszönhetik a tetemes különbözeti jövedelmet. Realizált bruttó jövedelmük adott színvonalán nem lehet elvonni ezt a jó termelőszövetkezetektől (a közepesekről nem is szólva). *Kevés ugyanis az a jó termelőszövetkezet, amelyben máris túlzottan magasnak ítélhető a tagok részesedésének színvonala.* A jó termelőszövetkezetek a különbözeti jövedelemből egyrészt nagyobb ütemben fejlesztik eszközellátottságukat, s ezzel nagyobb tagsűrűségük ellenére folyamatosan erősítik tagjaik magasabb szintű foglalkoztatását, másrészt átlagosan is mintegy 50 százalékkal többet fizetnek egy munkanapért, mint a gyenge termelőszövetkezetek.

Az elmúlt évtized tapasztalatai szerint fokozódott a kereseteknek a szövetkezetek közötti differenciálódása. Ez a folyamat ma is tart, sőt az 1967—1968. évek tanúsága szerint még erősödik is. Máris időszerű volna a differenciálódás mérséklése, a kiegyenlítődés irányzatára való átváltás *előkészítése.* A differenciálódásról a kiegyenlítődésre való áttérés azonban túlságosan nagy téma ahhoz, hogy feltételeiről és módjairól érdemben szólhassak ehelyütt.[4] Megvalósításával összefüggésben most pusztán két mozzanatra utalnék. Először: a gyenge termelőszövetkezetekben *fokozatosan összhangot kell teremteni az eltartóképesség és az eltartandó szövetkezeti tagok közt,* s általában is kiegyensúlyozottabbá kell tenni a termelőszövetkezetek eltartóképességét. A gyenge és még a közepes termelőszövetkezetekben is hozzá igazítva a termelési struktúrát a természeti adottságokhoz, fel kell szabadítani a munkatermelékenység növelésének tartalékait, s egyidejűleg munkaerő-felszabadítással is tágítani kell az évi munkateljesítmény növelésének lehetőségét. Másodszor: a jó termelőszövetkezetek vállalati bruttó jövedelmének növekményéből az *eddiginél nagyobb arányban kell átcsoportosítani a gyengékhez,* s ezt ők közvetve vagy közvetlenül tagjaik részesedésének feljavítására használnák.

*

Az elmúlt évtizedben a termelőszövetkezeti tagok részesedésének tartalmi és formai fejlesztése, személyes jövedelmük általános növelése állt mezőgazdasági politikánk előterében. Ez egybeesett a termelőszövetkezetek törekvésével is, s a személyes jövedelmek javulása jótékonyan éreztette hatását a gazdálkodásban. A jövő útja azonban a személyes jövedelmek és bennük elsősorban a részesedés kiegyensúlyozottabb fejlesztése. Ez nagy körültekintéssel és megfontoltsággal teendő változtatásokat igényel a termelési politikában és vele szerves összefüggésben a termelőszövetkezetek jövedelmének állami szabályozásában is. Máris utalhatunk rá, hogy ez nem akkor lesz igazán eredményes, ha túlzottan megszorítjuk, vagy éppen megsemmisítjük a részesedés növekedésének lehetőségét a jó termelőszövetkezetekben, hanem akkor, ha sikerül elérnünk, hogy a gyenge termelőszövetkezetekben jóval gyorsabban, de gazdaságilag megalapozottan növekedjék a tagok keresete.

[4] Erre vonatkozó nézeteimet „A termelőszövetkezeti jövedelemkülönbségek kiegyenlítődésének lehetőségei és korlátai" című cikkemben kifejtettem. (Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8. sz. 835. old.)

Digitized by Google

A budapesti felhívás

Az európai szocialista országok békepolitikájának következetességére, külpolitikai céljaik változatlanságára, kezdeményezőkészségük állhatatosságára kevés jobb bizonyíték kínálkozik, mint a nagy fontosságú dokumentum, amely *„budapesti felhívás"* néven vonul be majd a történelembe.

A Varsói Szerződés tagállamai politikai tanácskozó testületének március 17-i budapesti üléséről fordultak ezzel az ünnepélyes felhívással Európa országaihoz a bolgár, csehszlovák, lengyel, magyar, német, román és szovjet párt- és állami vezetők. Érdemes és szükséges e felhívás rövid összegezését megadni.

Bevezetőben a Varsói Szerződés országainak vezetői kifejezik azt a szándékukat, hogy *békében és jószomszédi viszonyban* kívánnak élni a többi európai néppel, és hangot adnak annak a szilárd elhatározásuknak, hogy közreműködnek *a kontinens biztonságának és az európai együttműködés légkörének* kialakításában.

Felvázolják napjaink Európájának képét, úgy ahogyan ez a második világháború után kialakult: Európa több mint harminc, nagy és kicsiny, különböző társadalmi rendszerű, más-más földrajzi elhelyezkedésű és eltérő érdekű országból áll, „a történelem akaratából azonban egymás mellett kell élniük".

Aki ezekben az években megfordult Európa néhány országában — akár NATO-államok, akár semlegesek vagy szocialista országok ezek — maga is érezhette és tapasztalhatta, hogy itt is, ott is *növekszik a felelősségérzet* abban a tekintetben, hogy Európa ne legyen új háborús konfliktus színtere. A Varsói Szerződéshez tartozó országok párt- és állami vezetői a budapesti ülésen helytállóan mérték fel, hogy egyre több kormány, parlament, párt, politikus érzi át a maga felelősségét, ugyanakkor rámutattak az imperialista hatalmak nyugat-európai fegyverkezésének veszélyeire.

A szocialista országok mindent elkövetnek azért, hogy Európát megóvják új háborús konfliktusok veszélyétől, és a békés egymás mellett élés elvei alapján akarják fejleszteni az összes európai országok együttműködését, bármilyen is társadalmi rendszerük. Természetesen bonyolultak az európai problémák, s erre kifejezetten utalnak is a budapesti felhívás aláírói. De hangsúlyozzák, hogy a még rendezetlen problémák megoldása *csak békés eszközökkel*, tárgyalások útján történhet, nem pedig erőszakkal, vagy az erőszakkal való fenyegetést alkalmazva.

Az európai helyzet tárgyilagos elemzése nyomán a Varsói Szerződés tagállamai annak a véleményüknek adnak hangot a felhívásban, hogy megvan az európai biztonság megteremtésének *reális lehetősége*, de közös erőfeszítések

Digitized by Google

kellenek hozzá, s szem előtt kell tartani valamennyi európai ország és nép érdekeit.

Az európai biztonság és békés együttműködés felé vezető úton fontos lépésként jelöli meg a budapesti felhívás egy *összeurópai értekezlet* megtartását. A gondolat nem új: már 1966. július 6-án, a politikai tanácskozó testület bukaresti ülésén nyilatkozatot fogadtak el, amelyben ez a javaslat benne foglaltatott. („Igen pozitív hatású lenne olyan általános európai tanácskozás összehívása, amely megvitatná az európai biztonság szavatolásának és az egyetemes európai együttműködés kibontakoztatásának kérdéseit. Az ilyen értekezleten megszülető megállapodás kifejezésre juthatna például egy közös európai nyilatkozatban, amely az európai biztonság fenntartásáról és megerősítése érdekében kialakítandó együttműködésről szólna. Egy ilyen nyilatkozatban az aláíró államok kötelezettséget vállalhatnának, hogy egymással való kapcsolataikban a béke érdekeit tartják szem előtt, a vitás kérdéseket csak békés úton oldják meg, konzultálnak és tájékoztatják egymást a kölcsönös érdekű kérdésekről, elősegítik a gazdasági, a tudományos-műszaki, valamint a kulturális kapcsolatok sokoldalú fejlődését. E nyilatkozathoz minden érdekelt állam csatlakozhatna. Az európai biztonság és együttműködés kérdéseivel foglalkozó értekezlet összehívása elősegíthetné a kollektív biztonsági rendszer megteremtését Európában. Országaink készek részt venni egy ilyen értekezleten, a más érdekelt államok, így az Észak-atlanti Szövetség tagállamai és a semleges államok számára is alkalmas időpontban" — olvasható a bukaresti nyilatkozatban.)

A budapesti felhívás kibocsátói emlékeztetnek arra, hogy már közel három évvel ezelőtt javasolták egy összeurópai értekezlet összehívását. Megállapítják, hogy az értekezlet megtartására megvannak a reális lehetőségek. Bizonyítékként utalnak például az 1966 nyara óta az európai szocialista és tőkésországok kormányférfiai között létrejött találkozókra: „egyetlen európai kormány sem emel szót az összeurópai értekezlet gondolata ellen". Új érvként hozzák fel, hogy a második világháború óta még egyetlen alkalommal sem jöttek össze valamennyi európai állam képviselői, holott egész sor kérdést a tárgyalóasztal mellett kellene megvizsgálniuk. Az idő múlása miatti *jogos türelmetlenségre* helyes és alkalmas hivatkozni: Európa mindkét felében érződik ez. S igaz az a budapesti felhívásban olvasható megállapítás: semmilyen nyomós ok sem lehet az összeurópai értekezlet összehívásának halogatására. Az idén már 25 esztendeje, hogy például Románia vagy Franciaország felszabadult a hitleri megszállás alól, 1970-ben negyedszázada lesz a második világháború befejezésének, a német militarizmus és nácizmus szétzúzásának: anakronizmusnak hat sokak számára, hogy a második világháború végén függőben maradt problémák megoldása még mindig várat magára.

Másfajta, roppant veszélyes anakronizmusra is felhívta a figyelmet budapesti ülésén a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testülete: vannak a világon olyan erők, amelyek igyekeznek fenntartani kontinensünk megosztottságát, amelyek *a feszültség fokozásának* politikáját folytatják, s elutasítják a békés együttműködést. Agresszív erők rá akarják kényszeríteni Európára a második világháború eredményeinek megsemmisítését és újra próbálnák rajzolni e földrész térképét.

A Varsói Szerződés tagállamai ezzel szemben az egyetlen reális alternatívának *az összeurópai együttműködés fejlesztését* tekintik. Ennek érdekében erősítették meg Budapesten 1966 júliusi bukaresti javaslataikat, amelyek igen részletesen és alaposan foglalkoznak a fegyverkezési hajsza ellen, a világnak katonai tömbökre való felosztása ellen, a népek biztonságát veszélyeztető fenyegetések ellen teendő intézkedésekkel.

Digitized by Google

A budapesti felhívás felrajzolja az európai együttműködés *perspektíváit:* az energetikában, a közlekedésben, a vízi utak és a légitér hasznosításában, az egészségügy területén az egész földrész lakosságának jólétét szolgáló nagy terveket lehet megvalósítani, ha szilárd európai biztonsági rendszer alakul ki.

Ugyancsak az 1966 júliusi nyilatkozattal egybehangzóan, felsorolja a budapesti felhívás *Európa biztonságának alapvető feltételeit:* az Európában kialakult határok sérthetetlenségét — ez magában foglalja az Odera—Neisse-határ, valamint a két német állam közti határ sérthetetlenségét is —, az NDK és az NSZK létének elismerését. Az alapvető feltételek közé tartozik, hogy a bonni állam mondjon le az egész német nép egyedüli képviseletének igényéről és az atomfegyverek bármilyen formában való birtoklásáról. Alapvető feltétel továbbá annak leszögezése, hogy Nyugat-Berlinnek különleges státusa van és nem tartozik az NSZK-hoz.

Mindez — ismételjük — Európa biztonságának megannyi *alapeleme.* Európa biztonságának érdekében való fontos, gyakorlati lépés lenne, ha a földrész államainak képviselői mielőbb találkoznának — mondja a budapesti felhívás —, s e találkozón kölcsönös megegyezéssel megállapítanák az értekezlet összehívásának módját, meghatároznák annak napirendjét és az erre kerülő kérdéseket. A szocialista országok tárgyalási készségét bizonyítva a politikai tanácskozó testület megjegyzi, hogy kész megvizsgálni az értekezlet előkészítésére és összehívására vonatkozó minden más javaslatot is.

A budapesti felhívás végén a Varsói Szerződés tagállamai felszólítják a többi európai országot: tartózkodjanak minden olyan cselekedettől, amely megmérgezheti az államok közti kapcsolatok légkörét. A békeszólamok helyett *konkrét tetteket,* intézkedéseket várnak a szocialista országok a földrész más államaitól, olyan tetteket, amelyek a feszültség enyhítését, a leszerelést, az együttműködést és valóban a békét szolgálják.

Minthogy a budapesti felhívás éppen az európai légkörről tett említést befejező részében, nyomban megállapíthatjuk, hogy első és közvetlenül érezhető hatása *e légkör javulása* volt. E sorok írója néhány nappal a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testületének ülése után két nyugat-európai NATO-országban járt, Hollandiában és Belgiumban. Mindkét ország erősen elkötelezte magát a NATO-nak — Belgiumban van az Észak-atlanti Szövetség politikai központja és a NATO szövetséges haderőinek európai főparancsnoksága, Hollandia pedig befogadja a NATO közép-európai főparancsnokságát —, a hivatalos személyek mégis elismerték a budapesti felhívás *tárgyalási alap jellegét* és az európai légkör alakulására gyakorolt hatását. A belga külügyminisztérium szóvivője például „új elánt" említett, ha nem is a politikai, de a kulturális, tudományos, gazdasági kapcsolatokban.

A budapesti felhívás volt a legfontosabb napirendi pont a NATO miniszteri tanácsának április 10—11-i washingtoni értekezletén. Illúzió lett volna azt várnunk, hogy az agresszív katonai koalíció legfőbb politikai szerve nyomban és pozitívan nyilatkozik a Varsói Szerződés országainak kezdeményezéséről. A NATO urai *hívek maradtak önmagukhoz:* általánosságokban mozgó békeszólamok hangoztatása közben, és anélkül, hogy megnevezésével említést tettek volna a budapesti felhívásról, *bonyolult és lassú eljárást* helyeztek kilátásba a tárgyalások megkezdésére. Elsődleges céljuk láthatóan az *időnyerés.* Nyilvánvalóan meg akarják akadályozni, hogy a szocialista országok kezdeményezése igazi „új elánt" adjon a nyugat-európai közvéleményben a földrész biztonságának megszervezésére és az egész kontinensen kibontakozó együttműködésre irányuló törekvéseknek.

Digitized by Google

Mindenesetre tény, hogy a NATO-államok külügyminisztereinek kétnapos washingtoni ülésezését szinte kitöltötte az erről folyó vita: *milyen választ adjanak* a Varsói Szerződés országainak felhívására. Ez a tény maga is a szocialista kezdeményezés *jelentőségét és reális voltát* bizonyítja, s egyúttal az Északatlanti Szövetségen belüli ellentétek súlyát is. Ma már tudjuk, hogy a NATO-ülésen *egymással teljesen szemben álló vélemények* csaptak össze: az egyik oldalon az olasz külügyminiszter, Nenni, „pozitív kezdeményezést" sürgetett, a másik oldalon a nyugatnémet delegáció bármilyen, mégoly csekély tárgyalási készséget is igyekezett meggátolni. Az amerikai külügyminiszter a jelek szerint megelégedett azzal — és ezt az igényét több nyugat-európai, az Egyesült Államoktól különösen függő ország képviselője is támogatta — hogy a majdani tárgyalásokon „biztosítani kell mindazoknak a kormányoknak a részvételét, amelyeknek a közreműködése szükséges az európai politikai rendezéshez". (Értsd: az Egyesült Államoknak vagy akár Kanadának meglegyen a helye egy európai konferencián.) Az Észak-atlanti Tanács ülésén részt vett francia delegáció magatartása bizonyos fokig meglepetést keltett: Debré külügyminiszter a tárgyalások halogatása mellett foglalt állást.

A NATO külügyminiszteri értekezletének határozata — mint ez a záróközleményből kitűnik — *fékeket iktat be* a tárgyalások mechanizmusába. Először is leszögezi, hogy mindennemű tárgyalás előtt és alatt konzultációkra van szükség. A NATO-államok politikájának ilyen egybehangolása régi washingtoni és bonni igény és sokszor volt már kerékkötője egyes tagállamok bizonyos fokig pozitív kezdeményezéseinek.

Másodszor: a határozat még ezután felderítendőnek minősíti a Szovjetunióval és a többi európai szocialista országgal lehetséges tárgyalások *konkrét kérdéseit*, ezért megbízza a NATO állandó tanácsát, hogy „állítson össze listát azokról a kérdésekről, amelyek a gyümölcsöző tárgyalásokra és a gyors megoldásra a legalkalmasabbak". Arra is utasítja az állandó tanácsot, hogy dolgozzon ki bizonyos *irányelveket* — nem a tárgyalások lefolytatásához, hanem „a hasznos tárgyalások megkezdéséhez". És végül — mintegy a halogató taktika első határidejét is megszabva —, a külügyminiszteri értekezlet következő, vagyis *decemberi* ülésére kér tájékoztatást a „lista- és irányelv-készítő munkáról". Még ezen túlmenően is újra hangoztatja, hogy „mindennemű tárgyalást alaposan elő kell készíteni..." Ez a „gondos előkészítés" szintén számos, féligmeddig pozitív kezdeményezés halálát jelentette eddig. (Mi is szükségesnek tartjuk az igazi, gondos előkészítést, de az eredményre jutás céljából — odaát az időhúzást vagy az elfogadhatatlan feltételek kiagyalását jelenti a „gondos előkészítés"...)

Végül azzal is burkolt választ — negatív választ — ad a határozat a szocialista országok budapesti állásfoglalására, hogy ennek az európai biztonság alapvető feltételeiről szóló részével szemben Nyugat-Berlin *„szabad megközelítését"* emlegeti, a német kérdésről pedig úgy nyilatkozik, hogy ezt „a német nép szabad döntésének megfelelően" kell rendezni. Ez a fogalmazás ma sem jelent mást, mint a hidegháború éveiben: *az NDK bekebelezését az NSZK által.*

Mindezek után is tény az, hogy az európai biztonságról szóló értekezlet témáját rá tudtuk kényszeríteni a NATO-ra. Még egyszer fel kell hívnunk a figyelmet annak a jelentőségére, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak dokumentuma *úgyszólván kitöltötte* a NATO-országok külügyminisztereinek értekezletét, mégpedig éppen azt, amelyet az Atlanti Paktum aláírása *huszadik évfordulójának* megünneplésére szántak! A szocialista országok kezdeménye-

Digitized by Google

zéséről folyt vita elmosta Nixon elnök külön felszólalásának hatását is, aki pedig arról szónokolt, hogy a NATO-nak legyen „harmadik dimenziója": *szociális* feladatköre. Alighanem a budapesti felhívás vitája vette el az időt az amerikai elnök elképzelésének megvizsgálásától.

A „szovjet katonai fenyegetés" fikciójával tudták ezelőtt húsz évvel összeeszkábálni agresszív katonai koalíciójukat az imperialista politikusok. Két évtized alatt azonban a nyugati közvélemény fokról fokra eljutott addig a felismerésig, hogy a „vörös veszély" *csak rémmese*, amely az imperializmus támadó szándékait hivatott leplezni. Ez a felismerés már korábban is sürgette, hogy kelet—nyugati tárgyalások kezdődjenek — elsősorban Európáról, ahol a két tábor fő erői néznek egymással farkasszemet —, s a fegyverkezést váltsa fel a leszerelés, a feszültséget az enyhült légkör. Általános az a megállapítás, hogy földrészünk biztonsága a világ minden *más térségénél fontosabb*; a történelem éppúgy tanúsítja ezt, mint a jelen katonai helyzete. S ekkor és itt hangzik el a budapesti felhívás.

Aki hosszabb ideje kíséri figyelemmel a NATO-ban történteket, ennek az imperialista agresszív katonai koalíciónak az alakulását, az tanúsíthatja, hogy a NATO-országok közvéleményének nyomására, egyes tőkéscsoportoknak az amerikai gazdasági expanzióval szembeni ellenállása folytán, legújabban pedig a vietnami amerikai agresszió elítélése következtében, vagy bármely más, időszakosan ható tényező fellépésére egyes „atlanti" országok kormányai *eddig is tudtak* félénk vagy határozottabb lépéseket tenni, hiába volt a NATO-apparátus, az amerikai kormány vagy a bonni revansista körök tilalma.

Aligha minősíthető illúziónak, ha azt várjuk, hogy a következő hetekben és hónapokban *differenciáltabbá válik* az olyan pártok és politikusok állásfoglalása a budapesti kezdeményezés dolgában, amelyek és akik kezdetben elutasító magatartást tanúsítottak. Itt és ott választási időszak kezdődik: a békevágyó tömegek megnyerésére nem alkalmas a mereven hidegháborús fellépés. Még a bonni államban is megmutatkozik ez, ahol az ellenzéki szabad-demokraták és a többséget elnyerni szándékozó szociáldemokraták árnyaltabban nyilatkoznak már a Varsói Szerződés tagállamainak javaslatáról.

Az bizonyos, hogy a kétoldalú tárgyalások egyes szocialista és egyes NATO-országok között *igen hosszadalmasak lehetnek*, sokára érnének a sor végére, hiszen több mint 90 kétoldalú találkozót lehet elképzelni a Varsói Szerződés és a NATO európai tagállamai között. (S nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az „atlanti" országok politikusai és sajtóorgánumai gyakran azzal a hátsó gondolattal sürgetik a kétoldalú eszmecseréket, hogy ezeken imperialista fellazítási kísérletekre nyíljék alkalom.) Ez újabb érv az összeurópai értekezlet gyakorlati hasznossága mellett.

Mindeddig elsősorban a NATO-országok reagálásával foglalkoztunk. De Európában a szocialista országokon kívül nemcsak olyan államok vannak, amelyek ehhez a támadó katonai tömbhöz tartoznak: súllyal esik a latba földrészünk *semleges államainak* állásfoglalása is. Nos, érkeztek hírek — elsősorban Helsinkiből, majd Stockholmból — olyan hivatalos megnyilatkozásokról, amelyek arra vallanak, hogy e két északi semleges ország kormányai *kedvezően fogadják* a budapesti felhívást, egyetértenek az összeurópai konferencia összehívásának gondolatával és az európai biztonságot, a földrész államainak békés együttműködését szolgálónak tartják ezt. Nyugati szomszédságunkban a bolgár—osztrák tárgyalásokon formálódott az első vélemény, nem kétséges, hogy a semleges Ausztria sem vonhatja ki magát a budapesti felhívás pozitív hatása

Digitized by Google

alól. Svájc külügyminisztere bukaresti tárgyalásain nyilatkozott kedvezően erről.

A semleges országok *közvéleménye* — jóllehet a miénktől különböző társadalmi rend és eltérő ideológia hatása alatt formálódik — egyértelműen felismerte a budapesti felhívás jelentőségét saját hazája békéjének, biztonságának szempontjából, és meglátta az összeurópai együttműködés kibontakoztatásában rejlő roppant lehetőségeket. A nyugati országok tömegmozgalmaira — általában is elmondhatjuk — mozgosító erővel hatott a budapesti felhívás.

A kontinens államai közti békés összefogás perspektívája egyébként azok számára is vonzó lehet, akik a tőkés Nyugat-Európában ilyen vagy olyan *„európai gondolat"* hívei. Az „európaiság" divattá is vált, de sokak őszinte magatartásává is. Mennyivel szélesebb kereteket kínál a budapesti felhívás az „európaiság"-nak, mint például a Közös Piac „kis Európája", amely ráadásul csak szűk rétegek, a haszonélvezők „Európája"!

Akik kishitűen tekintenek a budapesti felhívásban rejlő lehetőségekre, azoknak figyelmükbe kell ajánlanunk, hogy a szocialista országok következetes békepolitikája, határozott fellépése és rugalmas tárgyaló készsége az elmúlt években hozott már *számos részeredményt* — a leszerelés területén csakúgy, mint a kelet—nyugati kapcsolatokban, politikai vonatkozásban éppúgy, mint a gazdasági vagy a kulturális, tudományos együttműködésben. A legfőbb eredmény az, hogy az imperialisták háborúra való készülődése ellenére, az európai agresszív tervek ellenére *sikerült megvédeni* földrészünket — amelyről pedig ebben az évszázadban a világtörténelem két legpusztítóbb háborúja indult el — az újabb, még borzalmasabb vérontástól. A szocialista országok erejének, egységes fellépésének köszönhetően meghiúsultak az imperialisták próbálkozásai, akik a NATO-t — mint erre a szovjet kormány legutóbbi nyilatkozata rámutatott — a szocialista országokban végrehajtandó ellenforradalmi államcsínykísérletek ösztönzőjévé tették.

A szocialista országok éppen azért tehettek történelmi fontosságú békés kezdeményezést a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testületének budapesti ülésén, mert *védelmi szervezetüknek* olyan ereje van, amely minden lehetséges agresszort elriaszt. Nincs ellentmondás abban, hogy a budapesti ünnepélyes felhívás kibocsátásával egyidőben vizsgálták meg és hagyták jóvá egyhangúan a hét szocialista ország párt- és állami vezetői a Varsói Szerződés tagállamai honvédelmi minisztereinek bizottságára vonatkozó határozatokat, az egyesített fegyveres erőkről és az egyesített parancsnokságról szóló új határozatot, valamint más okmányokat, amelyek a védelmi szervezet felépítésének és irányító szerveinek *további tökéletesítését* célozzák.

Nem lehet elégszer utalni arra a döntő érvre, amelyet maga a Varsói Szerződés szolgáltat. A szocialista országok már 1955. május 14-én kifejezésre juttatták, hogy védelmi szerződésük hatályát veszti, mihelyt életbe lép az európai kollektív biztonsági szerződés. A Varsói Szerződésnek éppen az a funkciója, hogy sürgesse a földrész népeinek békéjét szavatoló *biztonsági rendszer* kialakítását. A Varsóban aláírt alapokmány betűjéből és szelleméből logikusan folyik, hogy 1969. március 17-én elhangzott a budapesti felhívás.

Nem rajtunk múlik, hogy még nem jött létre az európai biztonsági rendszer. A Varsói Szerződés erősítését szorgalmazva nem öncélúan járunk el. „Nem azért szorgalmaztuk és szorgalmazzuk a Varsói Szerződés szervezetének megerősítését — mondotta Kádár János —, hogy ez a szervezet örök időkre fennmaradjon, hiszen mindenki tudja, a legjobban a most jubiláló NATO vezetői, hogy a Varsói Szerződés országai évek óta javasolják: egyidejűleg szűnjön meg

Digitized by Google

mind a két katonai csoportosulás, hogy ezzel is csökkenjen a háború veszélye, a nemzetközi feszültség. De azt tartjuk: ameddig van NATO, ameddig fennáll a népek békéjét, nyugalmát fenyegető, a haladással, a szocializmussal, a kommunizmussal és a népek szabadságtörekvéseivel szemben álló imperialista fegyveres csoportosulás, addig nekünk kötelességünk, hogy saját erőink intaktságát és fejlődését biztosítsuk."

A NATO már húsz esztendős, a Varsói Szerződésnek jövőre lesz csupán tizenötödik évfordulója. A több mint öt évnyi különbség szintén az igazolja, hogy a szocialista országok védelmi szervezete — válaszként az imperialista támadó tervekre és csoportosulásra — csak akkor alakult meg, amikor ezek az NSZK újrafelfegyverzésével és a NATO-ba való felvételével *különösen fenyegető és veszélyes formát* öltöttek.

De nem szükséges tovább bizonygatnunk a szocialista országok védelmi szervezetének ilyen jellegét. Békés céljainkról, építő javaslatainkról vall a budapesti felhívás. Ne tagadjuk örömünket, hogy ez a történelmi jelentőségű dokumentum összekapcsolódhatott szocializmust építő hazánk fővárosának nevével.

Bíznunk kell abban és munkálkodnunk kell azért, hogy valóra váljanak a Varsói Szerződés tagállamai politikai tanácskozó testületének ülésén megfogalmazott ünnepélyes felhívás zárószavai: „Európa váljék az egyenjogú nemzetek gyümölcsöző együttműködésének kontinensévé, az egész világ stabilitásának, békéjének és kölcsönös megértésének tényezőjévé."

Pálfy József

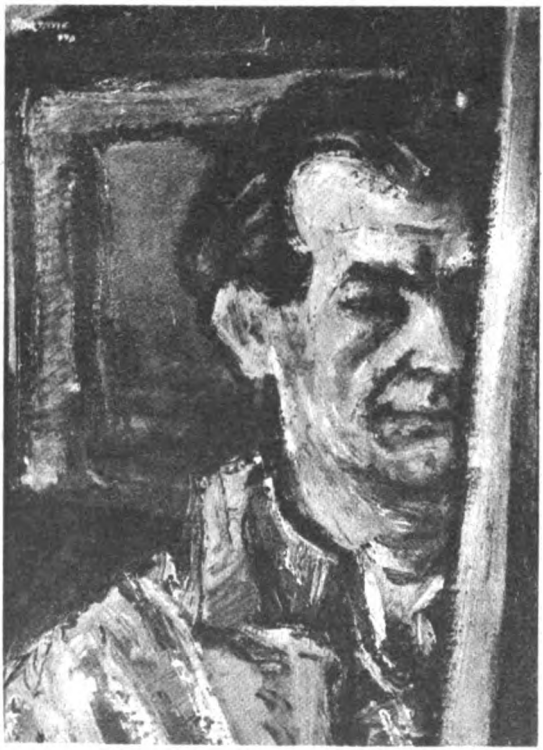

Bortnyik Sándor: Önarckép

Digitized by Google

A kínai—szovjet határkonfliktusról

1969. március 2-án, majd március 14-én és 15-én a szovjet—kínai államhatárt képező *Usszuri* folyamnak egyik, a kínai parthoz közelebb eső szigetén a szovjet és a kínai határőrök, illetve katonai egységek között *súlyos incidens történt,* s ennek során több százan életüket vesztették.

A jelenlegi szovjet—kínai határ e szakaszát az 1858-ban kötött ajguni és tiencsini, valamint az 1860-ban kötött pekingi szerződés és az ezekhez 1861-ben készített térképek határozzák meg, s a Szovjetunió ezek alapján tekinti sajátjának a szigetet. A kínaiaknak a szigetre támasztott igénye azon alapul, hogy a nemzetközi joggyakorlat folyóhatároknál általában a főág középvonalát tekinti határnak. Az újabb keletű vita ellenére az egyébként lakatlan szigetet mind ez ideig *a Szovjetunió birtokának tekintették,* a szovjet határőrosztagok rendszeresen felkeresték. Korábban a kínaiak azzal is elismerték a szovjet fennhatóságot, hogy amikor esetenként engedélyt kértek és kaptak az illetékes szovjet szervektől az Amur és az Usszuri egyes szovjet szigetein szénakaszálásra és más tevékenységre, a Damanszkij-sziget is a kért területek között szerepelt. Nem kérdéses tehát, hogy az incidens idején a sziget gyakorlatilag is a Szovjetunió ellenőrzése alatt állt, s a kínai igény deklarálására odaküldött járőrcsapatok és katonai egységek *provokatív cselekményt* hajtottak végre.

A két ország kapcsolatának megromlása óta a határokon uralkodó feszült helyzetben még egy fegyveres incidens sem minősülne feltétlenül tudatos provokációnak. Az a szovjet közlésekből ismeretessé vált tény azonban, hogy nem csupán a határsértők nyitottak tüzet az eléjük siető szovjet osztagra, hanem ez a kínai parton levő egységek és a Damanszkij-szigeten megbújt háromszáz kínai kereszttüzébe került, *teljesen kizárja a félreértés lehetőségét.* A kínai vezetőknek az 1969. március 2-i incidens utáni magatartása, amely csak a konfliktus további elmérgesedését szolgálta, még világosabbá tette, hogy *tudatosan elkövetett provokációval* állunk szemben.

■ ■ ■

Bár a Damanszkij- (kínai nevén Csenpao-) sziget hovatartozásának kérdésében nézeteltérések mutatkoznak, azt aligha kell bizonyítani, hogy nem ennek a néhány négyzetkilométeres szigetnek az értéke a konfliktus mozgatója. Jogosan vetődik fel tehát a kérdés: *milyen célokat kívánt elérni* a kínai vezetés maoista szárnya a határprovokációval?

A Kínai Kommunista Párt és a Kínai Népköztársaság vezetői a felszabadulás előtt és az azt követő években soha nem léptek fel nyílt területi követelésekkel a Szovjetunióval szemben. E sorok írója szemtanúja volt annak, hogy milyen egyértelmű és határozott elutasításban részesült a hivatalos szervek és a közvélemény részéről az a néhány ember, aki 1957-ben, a „száz virág"-vita során a Pekingi Egyetemen, hangulatkeltés céljából, felvetette a szovjet—kínai határkérdést. Csou En-laj 1960-ban Nepálban tett nyilatkozata is jelentéktelennek minősítette azt a nézeteltérést, amely a két kormány között a határ bizonyos szakaszainak kijelölése kérdésében jelentkezett.

A kommunista mozgalmon belüli polémia megindulásáig az egész ügy csupán néhány lakatlan sziget hovatartozásának tisztázására korlátozódó adminisztrációs probléma volt. Igazi „ügyet" a szovjetellenes politikájuk bel- és külföldi „egységfrontját" megalapozni kívánó kínai vezetők csináltak belőle. Az utóbbi évek során történelmi térképek, cikkek és felelős politikai vezetők megnyilatkozásai egyre gyakrabban és egyre kendőzetlenebben utaltak arra, hogy kínai részről *sérelmesnek tartják* a szovjet—kínai határ hosz-

Digitized by Google

szabb szakaszának érvényben levő kijelölését, s ezzel kapcsolatban a Szovjetunió jelentős területeinek szovjet fennhatóságát. Amikor 1964 februárjában Pekingben szovjet—kínai konzultáció indult az eredetileg jelentéktelennek tartott határproblémák tisztázására, a kínai fél olyan előzetes feltételt szabott, amelynek teljesítése nem a vitás kérdések megoldásához, hanem az egész szovjet—kínai határ jogi státusának kérdésessé válásához vezetett volna; ezért a tárgyalások hamarosan holtpontra jutottak.

Nem mentve fel a kínai vezetőket az alól a vád alól, hogy a jelenlegi határokat kijelölő szerződések kapcsán szított nacionalista hangulatkeltés közvetett revíziós igény, meg kell állapítani, hogy illetékes szervek *írásos formában* közvetlen területi követelésekkel eddig nem léptek fel. Még ma is tesznek közzé olyan nyilatkozatokat, amelyek a jelenlegi határok tiszteletben tartásáról beszélnek — a Damanszkij-szigetre támasztott igény is a korábbi szerződések *eltérő értelmezésén* alapszik, nem pedig ezek hatályosságának kétségbevonásán —, s ez a tény arra enged következtetni, hogy a régi, egyenlőtlennek nevezett szerződések emlegetésében nem is annyira a tényleges területi követelés a döntő — hiszen a kínai vezetők sem gondolhatják komolyan, hogy reális igényt támaszthatnak kínaiak által nem lakott, a Szovjetunió gazdasági életének vérkeringésébe szervesen bekapcsolt területekre —, hanem az egykori „nemzeti sérelem" érzésének valamiféle tartósításával olyan *morális fegyverre* kívánnak szert tenni, amelynek segítségével bármikor bel- vagy külpolitikai kampányokat szíthatnak fel, s amely a Szovjetunióval való szembeállításban bizonyos erkölcsi előnyt adna Kínának.

A kínai sajtó már az eseményeket követő napon éles támadást intézett „a cári Oroszország imperialista hagyományait követő szovjet revizionisták" ellen, akik — a kínai verzió szerint — járőröket küldtek a kínai felségterületet képező, kínai ellenőrzés alatt álló Csenpao-szigetre, s elsőként nyitottak tüzet az ott tartózkodó kínai határőrökre. Március 4-én pedig a Zsenmin Zsipao közzétette a hadsereg lapjával közösen írt „Le az új cárokkal!" című szerkesztőségi cikket, s ez adta meg az alaphangját azoknak a szovjetellenes tüntetéseknek, amelyekkel néhány nap alatt több százmillió embert mozgattak meg az országban. Nem kétséges, hogy a szinte az egész hónapon keresztül folytatott szovjetellenes propagandahadjárat (összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy a szovjet sajtó nem tette központi témájává a határkonfliktust) az április 1-én összeült és cikkünk írásakor még tartó *IX. kongresszus hangulati előkészítését* szolgálta. A vezetés maoista szárnya a nemzeti érzelmek felkorbácsolásával akart gátat vetni minden olyan törekvésnek, amely a Szovjetunió tapasztalatainak figyelembevételére, a külpolitikai közeledésre irányult volna.

A provokációval a kínai vezetés saját erejének és széles „tömegbázisának" bel- és külpolitikai okokból szükségesnek vélt demonstrálását is szolgálni kívánta. Nem hanyagolható el a maoistáknak az a törekvése sem, hogy a moszkvai értekezlet előtt a szovjet—kínai kapcsolatok ilyen jellegű kiélezésével megpróbálják a *Szovjetunió ellen hangolni* a testvérpártokat. Leplezetlenül nyilvánul meg ez a szándék a Szovjetunió és a többi szocialista ország kapcsolatának megrontására irányuló tevékenységükben. Ez nem csupán abból áll, hogy a kínai sajtó, nem nézve jó szemmel a csehszlovákiai konszolidációt, minden csehszlovákiai szovjetellenes megmozdulást a támogatásáról biztosít, hanem abból is, hogy Kínában az utóbbi hónapokban sajtókampány indult a *Varsói Szerződés és a KGST ellen*, e szervezeteket kizárólag a szovjet érdekek védelmezőjének tüntetve fel.

A Varsói Szerződés és a KGST tagállamai között természetesen előfordulhatnak nézeteltérések, s bár a Kínai Népköztársaság nem tagja e szervezetnek, véleményének kinyilvánítására kétségtelenül joga van, már csak azért is, mert megfigyelőként valamikor maga is részt vett e szervezetek értekezletein. A „hozzászólásnak" ez a fegyverekkel „alátámasztott", szitkozódá-

Digitized by Google

sokkal és bomlasztó tevékenységgel összekapcsolt válfaját azonban *a leghatározottabban vissza kell utasítanunk.* Álláspontunkat e kérdésben az országgyűlés külügyi bizottságának nyilatkozata fejtette ki, amely elítélte az Usszuri menti kínai határprovokációt és *kifejezte szolidaritásunkat a Szovjetunióval.*

Végül rá kell mutatnunk a határprovokációknak a kínai—amerikai kapcsolatokkal való összefüggésére. A kínai sajtóban a szovjetellenesség nem párosul az Egyesült Államokhoz való közeledéssel; az amerikai imperializmus és a „szovjet revizionizmus" szidalmazása együttesen folyik, csak az arányok tolódnak el egyre jobban. Teljesen világos azonban, hogy a szovjetellenes fellépéseknek — minden látszólagos „kétfrontosságuk" ellenére — *az Egyesült Államok rokonszenvének megnyerése* is egyik célja.

A Kínai Népköztársaságnak már létrejöttétől kezdve fontos nemzetközi szerepe van, s nyilvánvaló, hogy mint „harmadik szuperhatalom" még nagyobb szerepet tölthet be a nemzetközi politikában. Ez a szerep azonban *felelősségre és megfontoltságra* is kellene hogy kötelezze: a Kínai Népköztársaság mind kevésbé engedheti meg magának, hogy súlyos következményekkel járó, meggondolatlan lépéseket tegyen, s ezekkel a világ népeinek békéjét és biztonságát veszélyeztesse.

■ ■ ■

Vitathatatlan, hogy a mai határok kialakulása sehol sem volt problémamentes folyamat; ez a komplexum a legbonyolultabb kérdéseket érinti. S bár érthető, hogy a határkérdések, a nemzeti érzelmekbe vágnak, éppen ez az összetettségük követeli meg, hogy lehetőleg szenvedélyek nélkül közeledjünk e történelmi realitásokhoz, azzal a higgadtsággal, amellyel a marxizmus klaszszikusai mindig is vizsgálták a nemzeti kérdést. Teljesen megengedhetetlen az olyan, a marxizmus—leninizmustól idegen hozzáállás, amely a határkérdésekben a *fenyegetés és szenvedélykeltés* politikájához folyamodik. A kínai külügyminisztérium 1969. március 11-én közzétett anyaga — amely különböző feltételektől teszi függővé a jelenlegi határok elfogadását, s kijelenti, hogy ezek nem teljesítése esetén „a kínai fél kénytelen lesz ismét fontolóra venni az egész kínai—szovjet határkérdéssel kapcsolatos álláspontját" —, a Zsenmin Zsipao 1969. március 19-i számában a határ egy szakaszáról közölt fényképhez készült szöveg, amely a határ szovjet részét így mutatja be: „A kép jobb oldalán látható síkság és hegyvidék az Usszuri keleti partja, vagyis az az Usszuritól keletre fekvő kínai terület, amelyet az orosz cári imperializmus a Kínára erőszakolt 1860-as pekingi »kínai—orosz szerződés« alapján szakított el" —, s még számos más kínai megnyilatkozás jól példázza azt a magatartást, amely nem a nézeteltérések békés rendezésének irányába mutat.

A probléma rendezésének *egyetlen járható útját* a szovjet kormány 1969. március 20-i nyilatkozata és későbbi javaslata jelölte ki, amelyek az 1964-ben megszakadt konzultációk folytatására, illetve megkezdésük konkrét időpontjára tesznek javaslatot. Kínai részről még nem fogadták el ezt a javaslatot, de elutasító választ sem adtak rá, s valószínűnek látszik, hogy a késedelemnek a pártkongresszus az oka. A jelenlegi helyzet, ha szerény mértékben is, de olyan reményekre jogosít, hogy a felújított konzultációk keretében folytatódhat a két szocialista ország közötti határkonfliktus problémájának megvitatása.

A konzultációk újrafelvétele természetesen még nem jelenti a kérdések megoldását, hiszen azok a nézeteltérések, amelyek öt évvel ezelőtt a tárgyalások megszakadásához vezettek, továbbra is fennállnak. Hogy a Szovjetunió vagy Kína hogyan kívánja értékelni a cári Oroszország és a kínai császárság között 1860-ban kötött egyezményt, s hogy az Usszuri szigetei-

Digitized by Google

nek hovatartozását az 1860-as egyezmény térképe, a nemzetközi szokások, vagy a kialakult helyzet alapján határozzák-e meg, az teljes mértékben a *két érdekelt félre tartozik*. A konfliktus azonban érint néhány olyan elvi kérdést is, amelyben nekünk is állást kell foglalnunk.

Az ópiumháborút követő évszázad során Kínára számos olyan szerződést erőszakoltak rá, amelyet az imperialista hatalmak nyomása nélkül, önszántából aligha írt volna alá; ezeket szokás „egyenlőtlen szerződéseknek" nevezni. Az a Kína, amely az addigi évezredekben megszokta, hogy többnyire nem a gyengébb fél helyzetében tárgyal más országokkal, s éppen az utolsó századokban érte el legnagyobb területi kiterjedését, különösen érzékenyen reagált gyors elerőtlenedésére. Nem kétséges, hogy ha az 1860-ban a cári Oroszországnak átengedett terület a mandzsú birodalom része marad, akkor ma kínaiak laknák, s a Kínai Népköztársaságnak biztosítana kijáratot a Csendes-óceán északi részére; az egyezmény megkötése következtében azonban ma oroszok élnek itt, a Szovjetuniónak van itt kijárása az óceánra, s a kínaiak által egyébként soha be nem telepített területen ma már csak néhány helynév emlékeztet az egykori kínai fennhatóságra. Bármennyire együttérzünk is minden olyan néppel, amely a történelem fordulatai következtében előnytelenebb helyzetbe került, meg kell mondanunk, hogy eddigi történelmünk jellege következtében az országok közötti határok többsége — hogy a kínai történelemből ismert kifejezéssel éljünk —, *nem egyenlő felek közötti szerződések alapján alakult ki*. A határok Európában is háborúk, győzelmek és vereségek után kapták meg végső alakjukat. Tekintsük most semmisnek őket? Térjünk vissza valamelyik előző állapothoz, amely más háborúk, más győzelmek és más vereségek után alakult ki? Kína esetében tehát az 1689-i nyercsinszki békéhez kellene visszatérni, amelyet azután kötöttek, hogy a mandzsú császár vereséget mért az Amúrvidéken megjelenő kozákokra, s így megtartotta, sőt ki is terjesztette hatalmát itt élő, különböző nemzetiségekhez tartozó adófizetői felett? *Hol van az a megelőző állapot, ahol végül megállhatunk?* Az ilyen szemlélet érvényre jutása napjainkban beláthatatlan következményű láncreakciót indítana el. Hogy mennyire veszélyes úton indul el az, aki nem kialakult realitásként kezeli a határkérdést, hanem a jelenlegi határok *történelmi alapon álló, erőszakos revíziójára* törekszik, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az imperialista hatalmak egykori áldozatának, Kínának jelenlegi álláspontja iránt az elmúlt világháború két legagresszívebb hatalmának örököse, a Német Szövetségi Köztársaság és Japán tanúsítja a legnagyobb érdeklődést.

A Kínai Népköztársaság határai *sehol sem olyanok*, hogy jelentős kínai (han) népcsoportok a szomszédos országok területére kerültek volna; éppen ellenkezőleg: sok helyütt laknak a kínai határvidéken a szomszédos országok népcsoportjai, vagy más nemzetiségek, amelyeknek autonómiáját a Kínai Népköztársaságnak kell biztosítania. Ha tehát kínai részről bármiféle „történelmi" igénnyel lépnének fel — jelentéktelenebb határkiigazításokat leszámítva —, akkor semmi más nem indokolná ezt, mint egy ki nem mondott *élettér-követelés*. Nem beszélve most az ilyen követelések elvi tarthatatlanságáról, *Kína gyakorlati helyzete* sem indokolja ezeket, hiszen jelenleg területének mindössze egytizedét műveli meg, s kemizálással (amely a nukleáris fegyverkezésre fordított összegből megvalósítható lett volna) ennek a hozama is a többszörösére növelhető. Ezt az ellentmondást éppen a kínai vezetőknek kell legjobban átérezniük, hiszen a népszaporulat (egyébként vitatható szükségességű) növelését támogatva, ők maguk mutatták ki mezőgazdaságuk fejlesztésének nagy lehetőségeit.

Az 1964-es tárgyalások megszakadásának az volt az egyik oka, hogy a kínaiak követelték: a Szovjetunió ismerje el, hogy a jelenlegi államhatárok „egyenlőtlen szerződéseken" alapulnak. A kínai külügyminisztérium már említett anyaga úgy értelmezi a szovjet kormány 1920-ban tett nyilatkozatát

Digitized by Google

— amelyben a Szovjetunió lemondott az „egyenlőtlen szerződésekből" származó jogtalan előnyeiről —, hogy ez az egykori kínai területek visszaadását is magában foglalja. A szovjet kormány 1969. március 29-i nyilatkozata leszögezi, hogy a szovjet kormány nyilatkozatai és az 1924-ben Kínával kötött szerződés, amelyben a Szovjetunió — az összes országok közül elsőnek — lemondott az „egyenlőtlen szerződésekből" származó jogtalan előnyökről, a határszerződéseket *nem sorolják ebbe a kategóriába.*

Ennek a cikknek nem feladata az 1919-ben és 1920-ban tett nyilatkozat és az 1924-ben kötött szerződés jogi problémáinak vizsgálata. Az elmondottakból is kitűnik azonban, hogy kínai részről a határszerződéseknek „egyenlőtlen szerződések"-ként való kezelését összekötik azzal, hogy ez esetben a Szovjetunió lemondott a több mint száz évvel ezelőtt birtokába került területekről. Érthető tehát a szovjet diplomáciának az a törekvése, hogy nem kíván ennek a most látszólag területi igény nélkül támasztott követelésnek a teljesítésével támpontot nyújtani az esetleges későbbi *területi igényekhez* és a hét és félezer kilométeres kínai—szovjet határ jogi státusának kétségessé tételéhez.

A kérdés megoldása lehet — bár ennek gyakorlati keresztülvitele korántsem egyszerű —, ha a Kínai Népköztársaság *eláll* ennek a számára — állítása értelmében — csak formális jelentőségű nyilatkozatnak a követelésétől, vagy ha olyan megállapodás jön létre, amely a kínai—szovjet határ kialakulása objektív körülményeinek ismertetését összeköti *a történelmileg kialakult határok szavatolásával.* Ha kínai részről megtagadnák egy ilyen egyezmény aláírását, akkor ezzel azt árulnák el, hogy valódi szándékaik merőben eltérnek attól, amit nyilatkozataikban hirdetnek.

■ ■ ■

A leglényegesebb probléma természetesen nem a kérdés történeti, jogi, vagy diplomáciai része. A mostani konfliktus kapcsán tulajdonképpen csak annyit szükséges ezekkel foglalkozni, amennyit a különféle dokumentumok, a hangulatkeltést szolgáló kínai anyagok megértése megkövetel. A kínai részről felelevenített szovjet—kínai határprobléma ugyanis lényegét tekintve *nem határkérdés, nem is nemzeti probléma, hanem politikai célokat szolgál megengedhetetlen eszközökkel.*

A megoldás alapvető feltétele — tartózkodás az eszmei vitáknak határprovokációkkal, nacionalista szenvedélykeltéssel való helyettesítésétől, s a valódi határproblémáknak a tárgyalóasztal mellett történő megvitatása.

Polonyi Péter

Digitized by Google

Kommunista pártkongresszus Nyugat-Németországban

Ezer nyugatnémet kommunista szájáról hangzott fel április 13-án az Internacionálé az esseni Gruga-csarnokban. Egy fiatal, alig hathónapos párt kongresszusának küldöttei énekelték el tanácskozásaik befejeztével a nemzetközi proletariátus himnuszát, abban az országban, amelyben 13 évvel ezelőtt betiltották Németország Kommunista Pártját.

A német kommunista mozgalom hosszú és dicsőséges hagyományokra tekinthet vissza. De a múlt év októberében megalakult Német Kommunista Párt *fiatal párt:* fiatal mind tagjainak életkorát, mind programját tekintve. A kongresszusi küldöttek átlagos életkora *37,6 év* volt, a központi bizottság szerepét betöltő elnökség tagjaié *40 év*. A program *modern,* tekintetbe veszi mind a Német Szövetségi Köztársaság, mind a környező világ adottságait és realitásait, s lerázva magáról minden idejétmúlt ballasztot, olyan célokat tűz ki, amelyek biztosítják a párt egyik legfőbb kincsét és harcképességének fő feltételét: *az egységet.*

Ennek az új, fiatal pártnak az első országos kongresszusán 782 szavazati jogú és 215 tanácskozási jogú delegátus vett részt. Érdemes feljegyezni a küldöttek foglalkozás szerinti megoszlását is, mert már ez is képet ad a párt jellegéről: 587 munkást, 180 alkalmazottat, 46 értelmiségi dolgozót, 45 főiskolai és középiskolai hallgatót, 55 művészt és szabadfoglalkozásút, 12 kiskereskedőt, 6 kisbirtokost, 39 háziasszonyt és 27 nyugdíjast választottak meg delegátussá a több mint 200 alapszervezeti és kerületi konferencián. A 22 ezer párttagot csupa *dolgozó ember* képviselte: ez az egyetlen olyan legális párt Nyugat-Németországban, amely *csak a munkásosztály és a vele szövetséges rétegek* érdekeit képviseli. A párt tagjainak túlnyomó többsége szervezett dolgozó: a 997 küldöttből 847-en tagjai valamely szakszervezetnek, 577 pedig valamilyen szakszervezeti funkciót is betölt.

A 22 ezres taglétszám nem nagy. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a párt csak *fél évvel ezelőtt* alakult meg, s hogy a szervező munka ezer akadályba, felülről jövő nyomásba és nem utolsósorban pénzhiányba ütközött. A taglétszám most, hogy a kongresszussal megkezdődött az igazi tevékenység, bizonyára növekedni fog. Máris mutatja azonban ennek a ma létszámra még kis pártnak a súlyát, hogy számolnak vele, nemcsak az üzemekben és egyéb munkahelyeken, hanem a bonni hivatalos körökben is. „Ez — mondotta beszámolójában *Kurt Bachmann* — annak köszönhető, hogy mind a 22 ezer párttag az első pillanattól kezdve felvette a harcot a párt céljaiért."

Az esseni kongresszus egyik legfontosabb tette az volt, hogy *mélyrehatóan elemezte* a mai Nyugat-Németország helyzetét. A Német Kommunista Párt az egyetlen olyan, legálisan működő politikai párt ma az NSZK-ban, amely úgy akarja és úgy képes analizálni az ország gazdasági, belpolitikai és külpolitikai helyzetét, hogy félredob minden tabut, megszabadítja magát a nacionalizmus béklyóitól (ami nem kis dolog ebben az országban) és a meztelen valóságot veszi alapul. Ezért az esseni kongresszuson adott elemzés *túlnő a pártkereteken,* és megbízható mércét ad minden reálisan gondolkodó ember kezébe a nyugatnémetországi események felméréséhez, útmutatót nyújt sok folyamat megértéséhez.

A Német Szövetségi Köztársaság — állapítja meg a Német Kommunista Párt — ma *a megoldatlan problémák és mély ellentétek országa,* amelyet élesedő politikai és társadalmi viták jellemeznek. E viták középpontjában az a

Digitized by Google

kérdés áll: hogyan fejlődjék az NSZK, hogy megfeleljen a jelen, de még inkább a jövő realitásainak és követelményeinek. Ez a kérdés nemcsak a munkásságot foglalkoztatja, hanem a parasztságot és az értelmiséget is, különösen pedig az ifjúságot.

A bonni nagy koalíció több mint két évvel ezelőtt azt ígérte, hogy megoldja a legfontosabb problémákat. Ha azonban mérleget vonunk, megállapíthatjuk, hogy a gazdaságban zajló strukturális változások, az automatizálás és a tudományos-technikai forradalom *hivatásbeli degradálódással, sőt egzisztenciájuk elvesztésével* fenyegetik a munkások és alkalmazottak széles tömegeit.

S hogy áll a dolog az ígért *társadalompolitikai reformokkal?* A bonni parlament néhány héttel ezelőtt rekordköltségvetést szavazott meg, több mint 83 milliárd DM összegben. A kiadások oroszlánrésze *fegyverkezésre* megy — de nincs elegendő pénz oktatásra, egészségügyre, a háborús károsultak ellátására. A *szükségállapotról* szóló törvényeket megszavazták — de az a törvényjavaslat, amely beleszólási jogot adna a dolgozóknak az üzemek vezetésébe és a diákoknak a főiskolák ügyeibe, a CDU és a CSU ellenállása miatt nem ment keresztül a törvényhozás gépezetén. Mindazoknak az úgynevezett reformoknak, amelyeket megvalósítanak, az a céljuk, hogy *a hatalom még erőteljesebben összpontosuljon* a központi végrehajtó szervek kezében. Ebbe az irányba mutatnak a rendőrség és a titkos szolgálatok központosítására irányuló tervek is.

A belpolitikai helyzetre jellemző az is, hogy az újfasiszta Nemzeti Demokrata Pártot nem oszlatták fel. Kurt Bachmann megemlítette kongresszusi beszámolójában: csupán négy szavazat hiányzott ahhoz, hogy ez a párt határozza meg, ki legyen a Német Szövetségi Köztársaság elnöke.

Ami a külpolitikát illeti, a nagy koalíció szónokai sokat beszélnek békéről és biztonságról, de az atomsorompó-egyezményt Nyugat-Németország *nem írta alá.* A provokációs jellegű „egyedüli képviseleti elv" (amely szerint a bonni kormány képvisel *minden németet)* továbbra is érvényben van, s bizonyos európai határokat nem ismernek el.

A Német Kommunista Párt kongresszusa egyértelműen megállapította, hogy a nagy koalíció *jobbfelé, reakciós irányba vitte* a fejlődést. Ennek oka: az ország társadalmi rendszere. Ez a rendszer — a párt programnyilatkozatának meghatározása szerint — *állammonopolista kapitalizmus,* s lényegéhez tartozik az, hogy a befolyásolásnak, a függőségnek, a gazdasági nyomásnak és a közvélemény manipulálása ezernyi módszerének segítségével, egy kis csoport, nem pedig a nép szabja meg az ország politikai irányvonalát. A német monopoltőke az 1945-ben elszenvedett vereség után gyorsan visszaállította hatalmát. E hatalom gyakorlásában azonban érdekes kettősség mutatkozik. Egyrészt a rendszer igen nagy *gazdasági erőre* tett szert, másrészt azonban még nem szerezte meg magának azt a *politikai pozíciót,* amely gazdasági erejének megfelelne. Ez a kettősség, ez az ellentmondás jellemzi ma a nyugatnémet imperializmust — állapítja meg a Német Kommunista Párt.

Az ellentmondásokra, nehézségekre és megoldatlan problémákra a jelenlegi kormány csupán egyfajta választ ismer: a lehető legnagyobb *tőkekoncentrációt* és a monopóliumok gazdasági hatalmának *az államhatalommal való összeolvasztását.* Ez az oka annak, hogy a nyugatnémet politikai irányvonalat különleges agresszivitás jellemzi.

Ez az agresszivitás a többi között *a militarizmus új formáinak* kialakításában is megnyilvánul. Nemcsak arról van szó, hogy számos nagyvállalat visszatért a fegyverkezési javak gyártásához. A militarizmus, amelyet régebben a porosz-junker tisztikar jelképezett, ma az „állampolgár uniformisban" jelszóval dolgozik.

Digitized by Google

A kongresszusi beszámoló ezzel kapcsolatban rendkívül jellegzetesnek tartja az *önálló atomipar* fejlődését az NSZK-ban. Ez a fejlődés az utolsó tíz évben úgyszólván a nyilvánosság teljes kizárásával ment végbe. 1967 óta Nyugat-Németországnak olyan exportképes atomreaktor-ipara van, amely már nem szorul rá amerikai licencekre. Erős tőkecsoportok dolgoznak most azon, hogy a hasadóanyagok beszerzésében is függetlenítse magát az ország az Egyesült Államoktól. Olyan nagyvállalatok, mint az AEG, a Siemens, a MAN és a Krupp, megkezdték az új típusú atomreaktorok építését. A hasadóanyagok előállítása az NSZK területén kívül történik — így kerülik meg az 1954. évi brüsszeli és párizsi szerződésekben előírt ellenőrzést, amelyet a Nyugat-Európai Unió gyakorolna. A tervek szerint 1980-ra az NSZK-nak *teljesen önállónak* kell lennie a dúsított urán előállításában.

Amikor a Német Kommunista Párt az atomenergia-ipar fejlődését értékelte, azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy a nyugatnémet nagytőke önállósági törekvései gyengítik az Egyesült Államok pozícióit. Hiba volna azonban, ha a dolognak csak ezt az oldalát látná valaki. A nyugatnémet nagytőke ugyanis elsősorban azért törekszik atom-önállóságra, hogy megvalósíthassa *expanzív politikai céljait.* Ez az oka annak, hogy *Strauss* és *Schroeder* a „nukleáris komponenst" a „nemzeti szuverenitás" feltételének tartja. S ez az egyik oka annak, hogy bizonyos bonni körök oly makacsul ellenzik az atomsorompó-egyezmény aláírását

[redacted]

A Német Kommunista Párt programja ennek az itt csak vázlatosan ismertetett elemzésnek az alapján tűzi ki a politikai munka célját. Ez a cél: megakadályozni, hogy az NSZK megint arra az útra sodródjék, amely ebben az évszázadban már *kétszer vezetett szörnyűséges katasztrófára.* Határozott ellentámadást kell intézni a jelenlegi politika irányvonala ellen, hogy rá lehessen vezetni az NSZK-t a demokratikus haladás és az igazi békepolitika útjára. Ahogyan az NKP programnyilatkozata megszövegezi: *ki kell dolgozni a demokratikus megújhodás perspektíváját.* A demokratikus megújhodás azonban nem valósítható meg íróasztal mellett kiagyalt követelések hangoztatásával. A demokratikus megújhodásért vívandó harcot *azonnal* meg kell kezdeni, mégpedig olyan politikai és társadalmi célok kitűzésével, amelyek *már ma megoldhatók.* A Német Kommunista Párt — hangoztatja a kongresszusi beszámoló —, más nyugatnémet pártokkal ellentétben, *nem tesz üres ígéreteket.* A párt akcióprogramja nem utópisztikus terveket tartalmaz, hanem konkrét harci feladatokat, amelyek körül kialakulhatnak politikai és társadalmi mozgalmak.

Hogy az NKP milyen gyorsan reagál az eseményekre, azt az is mutatja, hogy a kongresszus azonnal állást foglalt a *budapesti felhívás* ügyében. Üdvözölte a varsói szerződés tagállamainak kezdeményezését, s megállapította, hogy egy európai biztonsági konferencia sikeréhez nagymértékben hozzájárulna, ha *a két német állam szerződést kötne* a fegyverkezés korlátozásáról, az atomfegyver minden formájáról való lemondásról és arról, hogy nem alkalmaz erőszakot. Az NSZK lakossága csak nyerhetne az ilyen szerződéseken.

A propramnyilatkozat természetesen erélyesen követeli *az NDK elismerését.* Megállapítja, hogy az *Adenauer-* és az *Erhard*-kormánynak az NDK gyengítésére irányuló törekvései kudarcot vallottak, és ennek a célnak más eszközökkel való követése épp ilyen sikertelennek bizonyul. Az NDK nem gyengébb, hanem *erősebb lett.* „A Német Kommunista Párt hozzá akar járulni ahhoz, hogy az NSZK-ban olyan légkör alakuljon ki, amelyben az NDK végre meg-

Digitized by Google

kapja az elismertetést, és ezzel az egyenjogúság alapján létrejönnek a két német állam közötti békés együttélés alapjai."

Mindezekben a kérdésekben a párt olyan politikai akciók élére akar állni, amelyekben *minden demokrata* részt vesz. A munkásosztály alapvetően érdekelve van a béke megőrzésében, de érdekelve van ebben voltaképpen minden dolgozó ember.

Amennyire szükséges és lehetséges a kommunisták és a többi demokrata együttműködése a békeharcban, ugyanannyira szükséges és lehetséges ez az együttműködés *az újfasizmus és a jobbratolódás elleni küzdelemben is* — állapítja meg a program. Az újfasizmus a jelenlegi nyugatnémet rendszerben egészen konkrét funkciót tölt be: *gyűjtőmedencéül* szolgál az elégedetlenek számára. Veszélyes illúzió volna azt remélni, hogy az újfasizmus magától elhal. Harcolni kell az NPD betiltásáért. Ez sem elegendő azonban: az újfasizmus elleni harcot nem szabad az NPD elleni harcra korlátozni. Fel kell tárni azt az egész *politikai és társadalmi hátteret,* amely az újfasizmus terjedése mögött rejlik.

Érdekesen foglal állást a Német Kommunista Párt a *tőkekoncentráció* kérdésében. Miután megállapítja, hogy jelenleg Nyugat-Németországban példátlanul gyors ütemű gazdasági koncentráció megy végbe, hangsúlyozza, hogy a kommunisták nem *általában* a koncentráció ellen vannak, hanem csupán *e koncentráció monopolkapitalista vonásai ellen.* A jelenlegi folyamat ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy a gazdasági hatalom — és ezzel a politikai hatalom is — mind kevesebb kézben összpontosul, s nagyvállalati fúziós tárgyalásokon két felügyelő bizottság — összesen 30—40 ember — 20 ezer vagy még több munkás és alkalmazott sorsáról dönt.

A koncentráció meggyorsulása már egymagában is bizonyítja, mennyire szükséges törvényben biztosítani a munkásoknak és alkalmazottaknak az üzemek vezetésébe való beleszólási jogát. A beleszólási jogért folytatott harcban a párt együtt kíván menetelni a szakszervezetekkel — hangoztatja a program.

Az esseni kongresszuson elhangzott beszámoló egyik legérdekesebb és legfigyelemreméltóbb része azzal a bírálattal foglalkozott, amely szerint a pártprogram *nem eléggé forradalmi.* Ilyen bírálat a kongresszust megelőző viták során különösen fiatal párttagok részéről hangzott el. Vele szemben a beszámoló megállapította: a Német Kommunista Párt az egyetlen olyan politikai párt az NSZK-ban, amely mélyreható társadalmi változásokra törekszik. Az igazi forradalmiság azonban nem radikálisan hangzó követelések felállításából és vak „akcionizmus"-ból áll. Forradalmi az olyan politikai irányvonal, amely *konkrét harcot* folytat a monopoltőke hatalma ellen és megkísérli, hogy a *legszélesebb tömegeket* bevonja ebbe a harcba. Ilyen értelemben az NKP programnyilatkozata a *legforradalmibb* politikai program, amely az NSZK-ban az adott helyzetben elképzelhető. „Igazi forradalmi politika nem szakadhat el a meglevő feltételektől, nem hagyhatja figyelmen kívül az osztályellenség terveit és szándékait, s nem hagyhatja figyelmen kívül a nép általános politikai öntudatának színvonalát sem" — hangsúlyozta Kurt Bachmann. A párt — mondotta — nem osztja azt a felfogást sem, hogy annál jobbak a forradalmi harc feltételei, minél rosszabbul megy a dolgozóknak. Ezért helyes, hogy a párt programja és gyakorlati politikája a demokratikus megújulásért folytatandó harcot állítja a középpontba.

Teljesen a realitás talaján áll a pártnak arra vonatkozó elgondolása is, hogy *milyen kormánykoalíciót* lenne hajlandó támogatni: „Olyan, teljesen új kormánykoalícióra van szükség, amely hajlandó a jobbratolódás ellen, a valódi európai biztonságért és a dolgozók valódi beleszólási jogáért küzdeni. Ilyen

Digitized by Google

kormány a szakszervezetek, a szociáldemokraták és polgári demokratikus csoportok soraiból kerülhetne ki, és a kommunisták támogatnák ezt a koalíciót."

A párt által meghirdetett szövetségi politika nem taktikai meggondolásokból fakad, hanem abból a felismerésből, hogy a késői kapitalista rendszerben különféle társadalmi osztályoknak, rétegeknek és csoportoknak *objektív érdekük* a demokratikus megújhodás. A megújhodásért folyó küzdelem fő ereje természetesen *a munkásosztály*. Éppen ez szabja meg a nyugatnémet kommunisták viszonyát a szakszervezetekhez, a munkásosztály legnagyobb tömegszervezetéhez. A Német Kommunista Párt nem ellenzéknek tekinti magát a szakszervezetekben, hanem e szervezetek *demokratikus magjának*, és konstruktívan együtt akar dolgozni a szakszervezetekkel. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem kell bírálnia az olyan szakszervezeti vezetőket, akik a nyugatnémet szakszervezeti szövetség programjával ellenkező tevékenységet folytatnak.

A párt kardinális kérdésnek tekinti, hogy visszaálljon a *bizalomteljes elvtársi viszony* a szociáldemokraták és a kommunisták között. Erről a problémáról nemcsak a kongresszusi beszámoló és a programnyilatkozat szól részletesen, hanem a felszólalók többsége is beszélt róla. Egyöntetűen az a véleményt alakult ki, hogy a szociáldemokraták és a kommunisták együttműködése nem valami vágyálom, hanem egyszerűen abból a tényből adódik, hogy a szociáldemokrata párt sok millió tagja és híve *a munkásosztályhoz tartozik*. Ezen felül: a szakszervezetekben és az üzemekben szociáldemokratáknak és kommunistáknak a legtöbb kérdésben *azonosak az érdekeik*. A párt szükségesnek tartja a jelenlegi szociáldemokrata vezetők politikájának *bírálatát*, de úgy akarja gyakorolni ezt, hogy ne emeljen vele válaszfalat a két párt tagjai közé. A vezetéssel szembeni kritika egyébként nemcsak kommunistáktól jön, hanem *szociáldemokratáktól is*, s nem általában a szociáldemokrata párt ellen irányul, hanem az olyan konkrét politikai tettek ellen, amelyek ártanak a munkásosztály érdekeinek. Ezek közé tartozik — állapítja meg az NKP —, hogy szociáldemokrata miniszterek részt vesznek a nagy koalíció kormányában, s ezzel a reakció tevékenységét eltakaró fügefalevél szerepét játsszák.

A pártkongresszus az elmondottak szellemében ismét felhívta az SPD-t, hogy *kezdjen tárgyalásokat* a kommunista párttal közös akciókról. A szociáldemokrata párt vezetősége — mint ez előrelátható volt — ismét visszautasította ugyan ezt a javaslatot, de számos jel mutat arra, hogy a párttagok tekintélyes része nem ért egyet vezetőségével ebben.

A pártkongresszus néhány fontos, időszerű *nemzetközi kérdésben* is állást foglalt. Ezek az állásfoglalások *pártszerűek és reálisak*. A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban elfoglalt pozíciója *a proletár internacionalizmus szelleméből* fakad. Kiindulópontja az, hogy az imperialista stratégia a legkülönbözőbb eszközökkel dolgozik, a közvetlen katonai agressziótól kezdve (Vietnamban) a szocialista országok ideológiai aláaknázásáig. Amikor az NSZK egyes vezető körei minden olyan kísérletet üdvözölnek, amely akadályozni igyekszik a csehszlovákiai szocialista konszolidálódást, s nem képesek eltitkolni csalódottságukat azok miatt a lépések miatt, amelyeket a Csehszlovák Kommunista Párt a szocialista rend helyreállítására tesz, akkor ezzel *megmutatják igazi arculatukat*. „Mi, kommunisták, azt kívánjuk, hogy Csehszlovákiában megszilárduljon a szocialista rend, és hogy a csehszlovák munkásosztály további sikereket érjen el a szocializmus felépítésében. Szolidaritásunkat és rokonszenvünket fejezzük ki azoknak a csehszlovák elvtársaknak, akik ezért dolgoznak."

Nem kerülte el a kongresszus az állásfoglalást a *szovjet—kínai viszony* kérdésében sem. „Ha a Kínai Népköztársaság jelenlegi vezetősége kérdésessé teszi egy szomszédos szocialista állam határait és ennek során katonai akciókba

Digitized by Google

kezd, ez a nemzetközi szolidaritás minden alapelvét megsérti" — állapítja meg. Az ilyen magatartás objektíve *az imperializmust segíti*. „A szovjet—kínai határon lezajlott események egyértelműen figyelmeztetnek arra, hogy a marxistáknak állandó harcot kell folytatniuk a nacionalizmus és a szovjetellenesség mérgével szemben."

A Német Kommunista Párt nyomatékosan fellép *a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megszilárdításáért* is. Hozzáfűzi: ehhez az is szükséges, hogy a marxizmust megvédjék az álforradalmi torzítások ellen. A kongresszus üdvözölte a kommunista és munkáspártok nemzetközi konferenciájának összehívását. Minthogy a párt voltaképpen csak most alakult meg, küldöttei előreláthatólag még nem fognak részt venni a moszkvai értekezleten. Mindjárt a kongresszus másnapján azonban megkezdték a megbeszéléseket a jelenlevő 19 kommunista és munkáspárt delegátusaival a nemzetközi kapcsolatok felvétele ügyében.

A Német Kommunista Pártnak ez a vázlatosan ismertetett programja is mutatja, milyen reálisan — és éppen ezért forradalmár módon — ítélik meg a nyugatnémet kommunisták a világot, országukat, és a maguk helyzetét. A programnak ez a *reális forradalmisága* volt az alapja annak, hogy az esseni kongresszust bámulatos *egység* jellemezte. Ez az egység nem úgy nyilvánult meg, hogy elkerülték a vitákat, vagy hogy mindenkinek minden kérdésben ugyanaz volt a véleménye. A pártszervezetek nem kevesebb, mint *1500 módosító javaslatot* nyújtottak be a programnyilatkozathoz és a szervezeti szabályzathoz, s a küldöttek meggyőződéssel képviselték pártszervezeteik álláspontját. Amikor azonban megtörtént a szavazás a javaslatokról, amikor a többség döntött, kitűnt, hogy a delegátusok nemcsak formálisan fogadták el a többség akaratát, hanem valóban a *magukévá tették* a határozatokat. Persze, ehhez az kellett — s ez minden ponton meg is történt —, hogy a többség felfogásának képviselői *alaposan* megindokolják, miért nem tartják helyesnek egyes szervezetek vagy párttagok javaslatát.

Létszámát tekintve a Német Kommunista Párt még kis párt. Most elfogadott programja azonban nemcsak azt biztosítja, hogy a párt növekedjék, hanem azt is, hogy — nem is sokára — *fontos szerepet töltsön be* az NSZK politikai életében. Nyugodtan hozzátehetjük: ettől a fiatal párttól sok tekintetben *tanulni is lehet*.

Polgár Dénes

Digitized by Google

Kérdések és válaszok a XX. kerületi textilüzemek szocialista brigádjairól

A Magyar Szocialista Munkáspárt XX. kerületi bizottsága megvizsgálta a kerület textilüzemeiben dolgozó szocialista brigádok helyzetét. A vizsgálatot egyéni- és csoportbeszélgetésekkel, kérdőívek kitöltésével és az üzemi pártszervezetek véleményének kikérésével végezték. Hat pesterzsébeti textilüzemben mérték fel a szocialista brigádok munkáját: a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyárban, a Habselyem Kötöttárugyárban, a HPS soroksári üzemében, a Fonalkikészítőgyárban, a Budapesti Harisnyagyár pesterzsébeti üzemében, végül a Magyar Gyapjúfonó- és Szövőgyár 3. számú telepén.

Információt kértünk a vizsgálat tapasztalatairól *Balogh István* elvtárstól, az MSZMP XX. kerületi bizottsága első titkárától.

— Előljáróban talán néhány számszerű adatot ismertetnék — mondotta. — Kerületünk textilüzemeiben jelenleg 209 szocialista brigád van, illetve küzd a szocialista címért. Ezekben a brigádokban 1942 ember dolgozik. Ez a szám a korábbi évekéhez képest jelentős emelkedést mutat. A IX. pártkongresszust megelőzően ugyanis csak 140—150 brigádunk volt, hozzávetőleg 1200—1400 fővel. Az örvendetes mennyiségi fejlődésnek az árnyoldala azonban, hogy sok brigád a megalakulás után előbb vagy utóbb feloszlott. Körülbelül 20—25-re tehető a feloszlott brigádok száma. A brigádok feloszlásának oka a legkülönfélébb, de rendszerint független volt a brigádok akaratától; például az üzemen belüli átcsoportosítás, a nagyfokú fluktuáció, nyugdíjazások stb. Más esetekben maguk a brigádok is „ludasak" a feloszlásban. Előfordult például, hogy nem sikerült megfelelő eredményt elérniük, vagy hogy rossz volt a kapcsolatuk a vezetéssel, de találkoztunk összeférhetetlenséggel, intrikával is.

— Hallhatnánk néhány eredményt a szocialista brigádok munkájából?

— A szocialista brigádmozgalom a mi kerületünkben is lényeges változásokat hozott a szocialista munkaversenyben. Nemcsak gazdasági, anyagi hatásában, hanem — és ez nagyon fontos tényező — a résztvevők magatartásának, gondolkodásának, erkölcsi-politikai arculatának formálásában is. A szocialista brigádok nagymértékben hozzájárultak a kerület textilipari üzemeinek kedvező gazdasági eredményeihez. Korábban a vállalások elsősorban a mennyiségi feladatok megoldását célozták, ma pedig az új gazdasági mechanizmus követelményeinek és szellemének megfelelően az iparág sajátosságaihoz idomulva egyre nagyobb teret kapnak bennük a minőség emelésére, a gazdaságosság fokozására irányuló törekvések. A Hazai Fésűsfonóban például egyes szocialista brigádok névjegyükkel látják el az általuk előállított terméket és szavatolják, hogy jó minőségű.

A gazdasági-műszaki vezetés mesterszemélyében támaszkodhat a szocialista brigádokra. Különösen jelentős volt ez az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésekor, amikor a szocialista brigádoknak kellett élenjárniuk a korszerűbb, tetszetősebb, a piac igényeinek jobban megfelelő termékek gyártásában. A brigádok gazdasági tevékenységében fontos szerepe van — a jó minőségű munka mellett — az anyagtakarékosságnak is. E téren különösen a Habselyem Kötöttárugyár, a

Digitized by Google

Hazai Fésűsfonó és a soroksári HPS gyár ifjúsági szocialista brigádjai mutatnak jó példát.

— A szocialista brigádok életét, munkáját — mint ismeretes — a hármas jelszó vezeti: „Szocialista módon dolgozni, élni, tanulni!" Hogyan valósul meg a valóságban ez a jelszó?

— E hármas jelszó teljesítésében — mint az előbb mondottam is — a gazdasági téren, a termelő munkában nincs különösebb baj. Itt az eredmények dominálnak. A „szocialista módon élni és tanulni" követelmény teljesítésében már inkább vannak problémák. Ezeknek a követelményeknek a brigádok csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tesznek eleget. Nagyon sok a formalitás.

Persze a „szocialista módon élni" követelmény teljesítésében is találkozunk helyenként szép példákkal, egészséges kezdeményezésekkel. Tapasztaltuk a kölcsönös segítségnyújtás számos rokonszenves megnyilvánulását. A brigádtagok segítenek egymásnak például a gyermeknevelési problémákban, a családiház-építésben, betegeket ápolnak és látogatnak stb. Az utóbbi időben egyre nagyobb szerepet játszik a brigádok életében az egymás munkájának kölcsönös segítése. Becsületbeli ügynek tekintik, hogy ne legyen a brigádban az átlagtól lényegesen elmaradó dolgozó. A HPS soroksári gyárában például külön foglalkoznak azokkal a dolgozókkal, akiknek a teljesítménye nem éri el az átlagos szintet.

Egyes helyeken azonban azt tapasztaltuk, hogy a brigádok, a jó gazdasági eredményekre és a jó kollektív együttműködésre hivatkozva, nem szívesen látnak soraikban új dolgozókat. Ezek felvételétől elzárkóznak, mondván, hogy az új munkás tapasztalatlansága lerontja majd a brigád eddigi, féltve őrzött eredményeit. Az ilyen jelenségeket nem helyeselhetjük.

Nem helyeselhetjük azt sem, sőt fellépünk ellene, hogy itt-ott összeférhetetlenség, intrika bomlasztja a brigádokat. A Harisnyagyár brigádtagjai közül néhányan elmondották, hogy gyakoriak közöttük a súrlódások, a viták — ami persze nem volna baj, ha elvi alapon tisztázódnának. Ez azonban, sajnos, nem mindig történik meg. Sok esetben a brigádtagok nem tudnak kijönni a brigádvezetővel. A vezetés nem segíti a személyi kérdések megoldását. A „szocialista módon élni" jelszó megcsúfolása az, amikor egyes brigádvezetők és brigádtagok visszaélnek párttagságukkal (mint azt a Harisnyagyárban tapasztaltuk), sőt éppen párttagságukra hivatkozva intrikálnak, és ezzel mérgezik a levegőt. Az ilyen jelenségek ellen határozottan fellépünk.

— Hogyan tanulnak, miképpen művelik magukat a szocialista brigádok tagjai?

— Ezen a téren találjuk a legtöbb formalitást. Viszonylag csekély azoknak a brigádoknak a száma, amelyek maradéktalanul teljesítik ilyen jellegű vállalásaikat. Ezt támasztják alá a következő számadatok: a már említett 1942 szocialista brigádtag közül 1329-nek van általános iskolai végzettsége, 108-nak középiskolai végzettsége, de 505 brigádtag, vagyis a brigádtagok 25 százaléka még nem végezte el a nyolc általános iskolát. Úgy vélem, hogy a szocialista brigádok tagjai számára ma már minimális feltétel a nyolc általános elvégzése.

Még rosszabb a helyzet, ha a politikai oktatást vizsgáljuk. A statisztika szerint 819 brigádtag vesz részt rendszeresen különféle politikai előadásokon, tanfolyamokon. Ez nem egészen ötven százalék. Meg is lehetne vele elégedni, ha a statisztika a valóságot mutatná. A brigádtagok jelentős része azonban csak papíron vesz részt politikai oktatásban. Az előadások, a tanfolyamok látogatottsága igen alacsony.

Nagyon gyakori az olyan vállalás, hogy a brigádok tagjai együtt járnak színházba, moziba, múzeumba stb. E vállalásokat azonban a brigádok nem képesek teljesíteni. A közös, kollektív szórakozásokat akadályozza, sokszor lehetetlenné teszi, hogy a brigádok tagjainak nem egyidőben és nem egyenlő mértékben van szabad idejük — nagyon sok közöttük az asszony, akinek szabad idejét leköti a család és a háztartás —, hogy sok közöttük a vidékről bejáró, és az is, hogy a brigádok tagjainak természetszerűen más-más az érdeklődési területe. Véleményünk az, hogy a már teljesen formálissá vált „közös művelődés" helyett inkább az egyéni érdeklődést kielégítő formákat kell kialakítani.

E hibák mellett azonban eredményként

Digitized by Google

kell megemlítenem, hogy a brigádok általános politikai fejlődését, aktivitását nagymértékben elősegítették a már hagyományosnak tekinthető országos brigádvetélkedők. Ezekre a nagy megmozdulásokra brigádjaink általában nagy lelkesedéssel készülnek fel és igen aktívan és eredményesen vesznek részt bennük. A legutóbbi, a KMP megalakulásának ötvenedik évfordulója tiszteletére tartott brigádvetélkedőn például a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Komarov-brigádja lett az első, de helyezést ért el a Habselyem Kötöttárugyárnak és a HPS soroksári gyárának egy-egy brigádja is.

— Hallhatnánk valamit a brigádok belső életéről, a brigádok mindennapjairól? A szocialista brigádok és a gazdasági-műszaki vezetők napi kapcsolatairól?

— A brigádok tevékenységük, életük főbb eseményeit naplókban rögzítik. Megnéztünk néhány ilyen naplót és megállapítottuk, hogy ezek tartalmukat, színvonalukat tekintve nagyon különbözők. Igen sok a hiányosan, késve, rosszul vezetett napló, olyan, amely nem mond semmit. A havi rendszeres brigádértekezletet csak a brigádok kis töredéke tartja meg. Inkább csak olyankor tartanak megbeszélést, amikor valamilyen aktuális személyi vagy termelési ügy szükségessé teszi. Ezeken a brigádmegbeszéléseken általában részt vesznek a pártcsoport- és a szakszervezeti bizalmiak is. Nem mondható el ugyanez a KISZ-bizalmiakról.

A brigádok irányításával elsősorban a helyi szakszervezet és a KISZ foglalkozik. A szakszervezeti és a KISZ-aktivisták a korábbinál jobban foglalkoznak a szocialista brigádokkal, különösen amióta megjelent a SZOT és a KISZ Központi Bizottságának közös határozata erről a témáról.

A gazdasági vezetés az elmúlt időkben közelebb került a szocialista brigádokhoz. Ez elsősorban a művezetőkre és az üzemvezetőkre vonatkozik. Ez a kapcsolat azonban, véleményem szerint, még mindig nem kielégítő. A brigádtagok is kifogásolták ezt a csoportos beszélgetések során. Azt szeretnénk, hogy a gazdasági vezetők ne csak társadalmi munkának, hanem hivatásszerű feladatuknak tekintsék a szocialista brigádokkal való törődést, a brigádok gazdasági-műszaki segítését. Helytelennek tartjuk, hogy a brigádok tagjai — mint maguk mondották — csak nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem kapnak választ a termeléssel kapcsolatos javaslataikra, észrevételeikre. Ez derékba töri kezdeményezőkészségüket.

— Mit lehet mondani a brigádok anyagi-erkölcsi elismeréséről?

— Rendkívül röviden tudok válaszolni erre. A brigádok anyagi-erkölcsi megbecsülése az utóbbi időben javult. Ezt a javulást azonban még nem tartjuk kielégítőnek, különösen az anyagi megbecsülést illetően nem. Véleményem szerint mind az anyagi, mind az erkölcsi ösztönzőket fejleszteni, finomítani kell.

Fontos feladatnak tartom, hogy a politikai, a társadalmi, a gazdasági vezetők az eddiginél sokkal több támogatást adjanak a szocialista brigádoknak. Segíteni kell őket abban, hogy a helyi körülményeknek és lehetőségeknek megfelelő vállalásokat tegyenek, és ezek teljesítésében is támogatni kell őket. A KISZ-szervezeteknek jobban kell mozgósítaniuk a fiatalokat a brigádmozgalomban való részvételre. Nagyobb szerepet kell adni „a szakmai ifjú mestere"-mozgalomnak és a fiatal közgazdászok és műszakiak tanácsának. Ez utóbbi ugyanis csak a papíron szerepel, működése teljesen formális. A „szocialista módon élni" feladat megoldásához elsősorban a pártszervezetek adhatnak az eddiginél lényegesen több segítséget. Itt a tudatformálás, a nevelés, a közvetlenebb emberi kapcsolatok létesítése kell hogy elsődleges cél legyen.

— Az eddig elmondottakon túlmenően, hogyan hasznosítják még a vizsgálat eredményeit? — kérdeztük utoljára Balogh István elvtárstól.

— A Szocialista Brigádvezetők Országos Tanácskozása után minden textilipari üzemünk pártszervezete megvizsgálja és napirendre tűzi a brigádmozgalom helyzetét. Ezek után tanácskozást tartunk a kerületi szocialista brigádvezetők számára; itt megvitatjuk a mozgalom most feltárt pozitív és negatív vonásait és közösen kidolgozzuk a további tennivalókat.

Buzási János

Digitized by Google

Egyenletesen fejlődő hangversenyéletünk

„Szeretném véleményét hallani: mi a feladata olyan hangversenyrendező vállalatnak, mely elsősorban arra törekszik, hogy közönségének jó muzsikát adjon és a szoros üzleti szempontoknak csak másodsorban ad helyet?

Szerintem nálunk az ilyen vállalkozás meg fog bukni, mert a közönség rosszat, helyesebben mondva százszor meg ezerszer hallottat kíván. Újra nem kíváncsi. Újat mondó zeneszerző még csak kívárhat 20—25 esztendőt, míg kiderül, hogy a művei értékesek és meghallgatásra méltók. De újat adó hangversenyrendező vállalat ennyi idő alatt tönkremegy. Ha ugyan nincs valami olyan pénzeszsákja, amiből 30—40 éven keresztül számolatlanul hajigálja a pénzt, míg végre, sok idő elmúltával kiderül, hogy valami egészen jó dolgot végzett."

Az idézett mondatok 1940 őszén jelentek meg, Bartók Béla nyilatkozott így a hangversenyrendezés feladatairól utolsó európai interjújában. Olcsó dolog volna — bár igaz — kijelenteni, hogy most van olyan magyar hangversenyrendező, amely valóra váltja Bartók álmát. Ha nincs is olyan pénzeszsákja, amelyből „számolatlanul hajigálja a pénzt", az Országos Filharmónia — sok más feladata mellett — valóban megteremtette az új zene, s kivált a kortárs magyar zene korábban egyáltalán nem létezett **közönségbázisát** azzal, hogy gazdasági szempontokat figyelmen kívül hagyva, rendszeresen előadja a régebbi s újabb műveket.

Fordítsuk figyelmünket ezúttal a közönségbázisra, ennek növekedésére. Sok magyarázat helyett, kiindulásként tekintsük át 1962-től a hangversenyek számának és látogatottságának adatait (az 1963-as adatok nem álltak rendelkezésemre):

Év	Budapest		Vidék	
	hangversenyek	hallgatóik	hangversenyek	hallgatóik
	száma		száma	
1962	408	259 603	667	222 117
1964	426	254 000	848	298 000
1965	413	252 718	990	334 001
1966	472	265 093	1348	461 304
1967	482	281 557	1457	479 903
1968	421	291 608	1410	494 222

E számok sokféle tanulsággal szolgálnak. Nyilvánvaló, hogy a hangversenyélet tartaléka nemcsak a főváros, hanem az egész ország. Budapesten ugrásszerű növekedés nélkül — és kisebb megtorpanásokkal — egyenletesen emelkedett a közönség száma, vidéken — a zenével korábban ellátatlan területek bekapcsolásával — 1966-ban ugrásszerű változás következett be. Vegyük szemügyre az elmúlt három esztendő vidéki hangversenyéletét. (A „város" kategóriában nem szerepelnek az öt vidéki nagyváros adatai!)

Év	Város		Falu	
	hangversenyek	hallgatók	hangversenyek	hallgatók
	száma		száma	
1966	411	153 163	685	193 363
1967	517	191 272	733	192 911
1968	556	204 640	581	166 516

Digitized by Google

A **vidéki városokban** jelentékeny a fejlődés. A **falusi** koncertek száma s ezzel arányban látogatottsága is tavaly visszaesett; ehhez azonban tudni kell, hogy a falusi hangverseny merőben új dolog. Bevezetése eredményezte az 1966-os nagy előrelépést, és szinte természetes, hogy egyetlen rohammal nem lehet megnyerni zeneileg műveletlen rétegeket. Eredmények elérése amúgyis könnyebb mint megtartásuk.

A falusi hangversenyélet lényegében ifjúsági hangverseny-sorozatokra korlátozódik. Nem is lehet ez másképpen, hiszen csak így lehetett hozzáfogni az értékes zenével korábban ellátatlan területeken a fehér foltok megszüntetéséhez. Az eredmények lényegében belső gazdasági tartalékok mozgósításával és a hangversenyélet demokratizmusának fejlesztésével születtek meg. 1962 azért szolgálhatott kiindulásul, mert azóta — a fizetésemelések kiegyenlítését nem számítva — azonos az Országos Filharmónia állami támogatása, vagyis nem változott a „pénzeszsák" mérete. A legnagyobb fejlődés azokban a megyékben (Békés, Szabolcs) következett be, ahol a központi törekvés összetalálkozott a megyei tanács zenei népművelők terveivel. Egymagában sem a központi, sem a helyi jó szándék nem lehetett volna eredményes. A lakosság számát tekintve Békés és Szolnok megye lényegében ugyanakkora, hangversenyéletük mégis igen különböző:

	1966		1967		1968	
	koncert-szám	közönség	koncert-szám	közönség	koncert-szám	közönség
Békés	146	41 889	182	49 721	148	43 905
Szolnok	34	13 368	33	11 664	55	17 313

Szolnok megyében szerényebb kiindulásból jelentékeny fejlődést figyelhetünk meg; Békés megyében impozánsabbak az adatok, még ha az 1967-es óriási eredményt tavaly már nem is sikerült megtartani. Bármily elkopott, demogóg frázisnak tűnik, mégis megkockáztatom a kérdést: miféle zenei élet volt húsz éve akár Békés, akár Szolnok megyében.

A koncertélet másik jellemző adata a kapacitás kihasználása, vagyis a **látogatottság.** Íme a hangversenyek látogatottsága százalékban:

Év	Budapest	Vidék
1965	83%	87%
1966	88%	89%
1968	86%	89%

A hangversenyek kiaknázása megközelíti az eszmei 100 százalékot. Abszolút telt házak országosan soha nem lesznek, nem is lehetnek, mert a különböző koncertműfajok és művészek vonzereje nagyon is eltérő. Budapesten az Erkel színházi nagy esték látogatottsága 91 százalékos, a zeneakadémiai koncerteké 90 százalékos volt, a Kamaraterem (kevéssé ismert vagy kevésbé jelentékeny művészek fellépésének színhelye) azonban csak 61 százalékos „házat" vonzott. Érdemes megjegyezni, hogy a zeneszeretetéről közismert Pécs városában tavaly 74 hangversenyt 94 százalékos átlagos látogatottsággal rendeztek meg — ez utóbbi szinte országos csúcs!

A hangversenyek számszerű növelése nem egyetlen módszere a közönség növelésének.

Tavaly mindössze 11-gyel több hangversenyt rendeztek, mint 1966-ban, kerek számban mégis 60 000-rel több hallgatónak. Egyszerű a magyarázat: több városban sikerült nagyobb termekben rendezni a hangversenyeket s ily módon is hatékonyabbá tenni a kapacitást. Budapesten 1966-ban 12, 1968-ban 30 hangverseny volt az Erkel Színházban, melynek befogadóképessége több mint kétszerese a Zeneakadémia nagytermének. Ez a tény — kivált, ha meggondoljuk, hogy százalékosan az Erkel Színház látogatottsága volt a legjobb — ismét felveti az évtizedek óta hiányzó, korszerű és nagy befogadóképességű budapesti hangversenyterem kérdését. Tavaly is

Digitized by Google

számos olyan koncert szorult a Zeneakadémia nagytermébe (1000 ülőhely!), amely kétszerannyi érdeklődőt vonzott volna. Az Erkel Színház pedig nemcsak azért nem jöhet minden ilyen esetben számításba, mert elsődleges rendeltetése az operajátszás, hanem mert szólisztikus műfajokra igen kevéssé alkalmas.

A hangversenyélet szilárd kerete a **bérleti rendszer.** A koncertek többsége valamelyik bérlet része. A bérlőközönség meglehetősen kiegyensúlyozott:

Év	Felnőtt bérlő	Ifjúsági bérlő	Összesen
1967	21 449	84 696	106 145
1968	21 060	87 880	108 940

A felnőtt közönséget tekintve az eladott bérletek száma természetesen nem azonos a bérlők valós számával, mert a zenekedvelők egy része többféle koncertbérletet is vásárol. Az ifjúsági közönségre ez természetesen nem áll. Az igen jelentős bérlőszám igazi tartalmát azonban némiképp megkérdőjelzi, hogy az eladott ifjúsági bérletek — kivált vidéken és falvakban — nem mindenütt tükröznek valódi látogatottságot. A bérlet eladása, mint akció, önmagában még nem biztosítja, hogy a fiatalok valóban el is mennek a hangversenyekre.

Nyilvánvaló, hogy a következő egy-két esztendő fő tennivalója az elért eredmények tartalmas megszilárdítása. De éppen azért, mert a hangverseny zenei életünknek, sőt az egész magyar művészetnek legdinamikusabb és fejlődésének ütemét tekintve legeredményesebb ága, messzebbre is kell tekintenünk. **Távlati tervek** készítéséről már csak azért sem mondhatunk le, mert ha a sikereket önelégülten szemléljük, ahelyett, hogy a további lépéseken töprengenénk, a most feltett, de későbbi időpontban kielégítetlenül hagyott igények mindazt megrendíthetik, amit már elértünk.

Az **ifjúsági hangversenyek** egyszerre adnak zenei ismereteket és művészi élményt. Budapesten, ahol 1952 óta rendezik őket, már érezhető jótékony hatásuk a közönség-utánpótlásban. A fővárosi hangversenyek látogatóinak jó 50 százaléka 30 évesnél fiatalabb, s ez koncertéletünk legörvendetesebb jelenségei közé tartozik. Kérdés azonban — amelyre a következő évek adnak majd választ —, hogy vidéken s kivált kisebb helységekben betölti, betöltheti-e a sok ifjúsági hangverseny ezt a közönségteremtő funkciót. Iskolai és iskolán kívüli zenei nevelésünk legnagyobb gondjainak egyike az, hogy **miféle zenei hatások érik az ifjúságot a nyolc általános után.** A hangversenyek is az iskolai évekhez kapcsolódnak. Ha azonban nem sikerül úgy megerősíteni a tanulóifjúságban a zene — pontosabban: az értékes, művészi zene — szeretetét, hogy később a helyére tegye a szórakoztató zene áradását — (s ne úgy éljen például a beattel mint igaz és egyetlen zeneművészettel), ha nem sikerül tömegkommunikációs eszközeink csábító hatását, legalábbis a fiatalok egy részében és a mainál nagyobb részében ellensúlyozni, akkor — közgazdasági kategóriával élve — mindaz, amit az iskola falain belül vagy azon kívül a zenéért teszünk, a „célját el nem ért ráfordítás" rovatába süllyed. Félreértés ne essék, nem arra gondolok, hogy a fiatalok Beethoven zenéjére táncoljanak, s arra sem, hogy a közeli évszázadok egyikében Magyarország lakossága egy emberként vonul a hangversenytermekbe. **Csupán a hatásfok megjavítását, az arányok lassú és fokozatos megváltoztatását** szeretném.

Milyen feladatok hárulnak már most hangversenyéletünkre? Meggondolkoztató, hogy 1968-ban Budapesten felnőtteknek 10 361, vidéki városokban 10 406 hangversenybérletet adtak el, faluhelyt pedig mindössze 293-at. A falusi ifjúsági hangversenyeknek nincs még nagy hagyományuk, múltjuk csak három-négyéves. Lassankint mégis kinő egy generáció az ifjúsági koncertek keretéből. Mi lesz velük a továbbiakban? Hallgassanak végig még egy, három-négy esztendős ifjúsági sorozatot? Ismerkedjenek meg másodszor is hangszerekkel, zenei műfajokkal és formákkal? Kötve hiszem, hogy megtennék, nem is volna

Digitized by Google

sok értelme. Miért is ülne ismét általános iskolások közé a 17—18 éves fiatal, a felnőttkor határán? A falusi ifjúsági hangversenyek — és zenei általános iskolák — a rádió zenei adásainak vagy a tévé gyér komolyzenei műsorainak nevelnek értő közönséget? Félő, hogy **azt a zenei igényt, amelyet az ifjúsági hangversenyek felkeltenek, a továbbiakban nem táplálják.** Ehhez meg kellene kísérelni néhány községben a rendszeres hangversenyezést a felnőtteknek.

Ez a vállalkozás nyilván elsősorban azokban a megyékben kecsegtetne sikerrel, amelyekben az ifjúsági koncerteket is eredményesen szervezik. Meglehet, sokan utópisztikusnak tartják a magyar falu felnőtt lakosságának adandó hangversenyt. Tíz évvel ezelőtt azonban éppen olyan utópia lett volna arról beszélni, hogy Szabolcs megyében 112 hangversenyt rendeznek.

A hangversenyélet további kiterjesztése aligha oldható meg az 1962 óta változatlan **anyagi bázison.** A meglevő kapacitás bővítését azonban több érv is alátámasztja. A legnyomósabbak egyike, hogy a Zeneművészeti Főiskoláról évenként kikerül néhány olyan tehetséges hangszeres előadóművész, akinek feltétlenül helyet kellene biztosítania a Nap alatt, pontosabban: biztos anyagi alapot és fellépési lehetőséget. A tehetségek száma kétségtelenül gyorsabban növekszik, mint a koncerteké, s itthon semmiképp nem oldható meg a hangszeres előadóművészek mennyiségi és minőségi tekintetben megnyugtató szerepeltetése. Mégis törekedni kell arra, hogy a lehetőségek köre bővüljön.

A falusi, felnőtteknek szánt hangversenyek elindítását persze alapos megfontolásoknak kell megelőzniük, hogy a vállalkozás kudarcot ne valljon. A gondolattal azonban érdemes foglalkozni. Kétségtelenül gondot jelentenek a termek is. A legnépszerűbb koncertforma a zenekari hangverseny; szimfónikus zenekar azonban aligha fér el a művelődési házak színpadán. Létszámát tekintve kicsiny és mozgékony együttesre volna szükség. Van is ilyen együttesünk. A Liszt Ferenc Kamarazenekar, amely idestova hat éve áldozatos munkával s a legcsekélyebb anyagi megbecsülésről is lemondva dolgozik. A zenekari irodalom legnagyobb remekműveit vihetné el a falvakba, szinte mindent, ami 1800-ig és sok mindent, ami 1900 óta a zenében keletkezett, csak megfelelő körülményeket kellene munkájához teremteni.

A hangversenyélet gyors fejlődése nemcsak a jövő perspektívájából érdemel figyelmet. A koncertközönség hirtelen növekedését, a keretek megszilárdulását **a jelenleginél sokkal jobban kiaknázhatná a magyar zene többi ágazata is.** A koncertet mintegy emelőként használhatná fel egy sor zenei vállalkozás, s egyben előnyösen befolyásolhatná a hangversenyezést is. A zenei élet rendkívül elhanyagolt propaganda-lehetőségeire gondolok, az intézmények munkájának céltudatos koordinálására. Bámulatos, hogy az együttműködésben rejlő tartalékokat a mai napig sem aknázzuk ki eléggé, pedig a legtöbb zenei intézmény egyetlen épületben, egymás tőszomszédságában tanyázik.

A propagandából — amelyet egyébként számtalan ötlettel, módszerrel lehetne élénkíteni — a jelenleginél erőteljesebben kivehetné részét a rádió. Nagy szó és örvendetes dolog, hogy újabban rendszeresen közvetít vidéki hangversenyeket. Többet foglalkozhatna azonban a vidéki zenei élettel. Felhívhatná a figyelmet az elkövetkező hangversenyekre — ezt jelenleg főként házi együttesének, a Rádiózenekarnak a nyilvános fellépései előtt teszi meg.

A zenei propaganda éppenséggel nem elhanyagolható tevékenység. A kultúra minden ága versenyben áll egymással és a technikai civilizációval. Az eredmények megtartása és továbbfejlesztése aligha lehetséges elszigetelten, közös erőfeszítés megtétele nélkül. Nem nyugodhatunk bele a tánczenei aranylemezek korában abba, hogy a művészlemezek példányszáma alacsony, és belföldi forgalmuk csak csekély ütemben növekszik, ami gazdasági és művelődéspolitikai vonatkozásban egyaránt kárt okoz. Értékeink átgondolt propagálása a legtágabb értelemben vett **népművelési feladat.** Hatalmas tartalékaink vannak, olyan fehér foltok, amelyek egyáltalán nem adnak okot büszkeségre vagy elégedettségre. Érdemes hát összefogással, intézményeket átfogó szervezéssel növelni a magyar zene publicitását, az értékes zenei „árucikkek" hazai piacát.

Breuer János

Digitized by Google

A módszerekről kellett volna vitatkoznunk

A szerző reflexiói a Művészet és irányítás című cikkről folyt eszmecseréhez

Miért került ismét napirendre a művészeti élet irányítása? Miért beszélünk róla annyit, miért keltenek a reá vonatkozó cikkek ekkora érdeklődést? Úgy vélem, nem véletlenül, nem is valami örök aktualitásból, hanem azért, mert a gazdaságirányítási módszerek és velük összefüggésben társadalmunk demokratizmusának fejlesztése szükségszerűen megköveteli kulturális életünk irányító és működési mechanizmusának fejlesztését. Vitánk *lényege* ebben van.

Nem azért kell ennek az átalakításnak bekövetkeznie, mert ami eddig volt, minden ízében rossznak bizonyult, hanem mert az új társadalmi feladatok távlatában elégtelenné vált. Nem azért, mintha a már kialakított módszerekkel nem tudnánk el lenni akár még jó néhány évig, hanem mert előbbre akarunk lépni. S az új „kulturális mechanizmus" maga sem jelent minden ízében új metódust és apparátust, csak annyira újat, amennyire az új gazdasági mechanizmus is az volt a régihez képest. De annyira igen.

De hát mi az, amiben valóban meg kell újítanunk kulturális mechanizmusunk működését? A téma olyan nagy és szerteágazó, hogy még a kérdések felsorolásszerű felvetése sem férne egyetlen cikk keretébe. Ezért amikor a *Művészet és irányítás* címmel e folyóirat tavalyi 8—9. számában megjelent tanulmányomat írtam, elhatározottan vállalnom kellett bizonyos egyoldalúságot. A teljesség, a téma minden oldalról való körüljárása helyett egy nézőpontot kellett elfoglalnom — de lehetőleg a legfontosabbat. S ez véleményem szerint most a művészi alkotómunka irányítása, ezen belül *az irányítás kezdeményező szerepének* fokozása.

Hadd próbáljam még egyszer megindokolni, hogy miért éppen ezeket emeltem ki.

Sok témakör fonódik itt egybe. A művészeti élet irányítása magában foglalja — az alkotómunka irányítása mellett — a már megalkotott művek kiadását, közkinccsé tételét, továbbá (ami ezzel csak részben azonos) a népművelés, még általánosabban a lakosság kulturális igényei kielégítésének irányítását, továbbá a kulturális-művészeti nevelést, oktatást és így tovább. Az irányítás feladata mindre érvényes, de *mindegyik más módszereket igényel.* Közülük azonban kétségtelenül a legnehezebb és a legkevésbé megoldott a művészi alkotómunka irányítása. Mert ugyan ki tagadná azt, hogy valamilyen felsőbb irányításnak érvényesülnie kell abban, hogy mondjuk milyen szépirodalmi könyveket adnak ki? Minden kiadói tevékenységben (beleértve még a középkori másoló barátokét is) érvényesül valamilyen irányított mechanizmus, csak az a kérdés, hogy milyen és kinek az érdekében. A művészi alkotómunkáról azonban sokan úgy vélekednek, hogy az teljesen „szabad", vagy szabadnak kell lennie: a művészt saját lelkiismeretén kívül semmi más nem irányíthatja.

Cikkem tehát mindenekelőtt annak a lenini elvnek az igazolásához szándékozott hozzájárulni, hogy *maga a művészi alkotómunka is irányítható és irányítandó.* Úgy érzem, ezt eléggé határozottan bele is írtam; ezért meglepett, hogy a vitában senki sem tért rá, sőt többen egy alsóbb szint, a terjesztés irányítá-

Digitized by Google

sáról kezdtek beszélni. Pedig ezt én nem penzumnak szántam, nem kötelező Lenin-idézetnek a cikk elejére és végére, hanem lényegbevágó vitának egy eléggé széles közvéleménnyel.

Épen ezért vagyok képtelen elfogadni a vita egyes részvevőinek *(Breuer János, Újvári Béla)* azt az állítását, hogy én „elhanyagoltam" a világnézeti kérdéseket. Mert valóban világnézeti kérdés az is, hogy mondjuk játszik-e a Rádió április 4-én tömegdalokat (amit Breuer János szegezett ellenem), s az is, hogy hogyan bírálja el a Képzőművész Szövetség vagy a Népszabadság a konstruktivista és szürrealista alkotásokat (amiről Újvári Béla írt, a Népszabadság válaszolt is rá). Én azonban nem ezekkel a részletkérdésekkel akartam foglalkozni, nem is pusztán a művek terjesztésével, hanem egy ezeknél *centrálisabb és átfogóbb világnézeti problémával:* a művészi alkotómunka irányíthatóságával. Erre igyekeztem megfelelni, s ha feleletemen lehet is vitatkozni, azt nem lehet tőle elvitatni, hogy ez a válasz marxista világnézeti alapon áll.

Irányítjuk mi a művészi alkotómunkát? Úgy vélem nem annyira, mint szeretnénk és nem is annyira mint kellene. Mert irányításon nemcsak azt kell értenünk, ha kitüntetjük a művészt vagy megmondjuk neki, hogy művét nem fogjuk kiadni. Az alkotómunka irányítása ott kezdődik, ha az irányító apparátus *dinamikus és kezdeményező* szerepet játszik, ha az elvek és eszmék nem zárt körben cirkulálnak, csak a művésztársadalom és csatolt részeinek köreiben, hanem ha ez a kör kinyílik, termékeny kölcsönhatás alakul ki az irányítás hivatásosai és a megvalósítás hivatásosai közt.

E tekintetben ma jobb a helyzet, mint bármikor ezelőtt. Mégsem nevezhető kielégítőnek. Úgy vélem senki sem vádolhat meg jogosan a világnézet elhanyagolásával, ha azt mondom, hogy ezt az irányító-kezdeményező szerepet lehet is, kell is fokozni. De nem pusztán intézkedésekkel, hanem egyebek között *módszereink és kapcsolataink fejlesztésével is.*

A magam részéről különösen nagy figyelmet szenteltem a módszereknek. Nem azért, mintha nem tudnám, hogy előbb jó elvek kellenek, s aztán a jó elvekhez kell jó módszereket kiválasztanunk. Úgy gondolom azonban, hogy elveink ma jobbak, mint módszereink. Itt kell tehát elsősorban javítanunk. Annál is inkább, mert a helyes *vezetési módszerek* kialakítása az új gazdasági mechanizmus egyik általános követelménye.

Sokan kifogásolták, hogy a vezetési módszereket egy kibernetikai modellen, ezt pedig a futballjátékon igyekeztem szemléltetni. A futball természetesen valóban csak példaként szolgált, s igazán nem akartam a művészeti irányítás természetét a futballéval összevetni, csak annyiban, amennyiben mindkettő irányítás. A kibernetika helyett is használhattam volna más fogalmi apparátust. Mindenekelőtt a vezetési módszereknek azt a legáltalánosabban elfogadott tipológiáját, amelyet Kurt Lewin dolgozott ki (amelyről egyébként *Módszerek* címmel Vas Judit kitűnő rövidfilmet készített), s amelyet a marxista szociológia és szociálpszichológiai is alkalmaz (lásd idevonatkozóan Hiebsch-Vorwerg magyarul is kiadott könyvét: *Bevezetés a marxista szociálpszichológiába).* Ez háromféle vezetői módszert különböztet meg *autoriter, liberális* (laissez faire) és *demokratikus* elnevezéssel.

Az általam megrajzolt három típus (vezérléses, szabályozásos, heurisztikus) éppen a Lewin-féle három típusnak felel meg. Ebben az értelemben vezetési módszereink tökéletesítése azt jelenti, hogy az egyoldalúan autoriter vagy liberális módszereket mindenütt kiküszöböljük, s helyébe a demokratizmus, pontosabban *a demokratikus centralizmus módszerét* ültessük át a gyakorlatba. Ez azonban nem pusztán elhatározás dolga. A vezetésnek ma már szociológiailag és szociálpszichológiailag megalapozott tudománya is van, amely tanítható és tanulható. Nem deklarációkra van szükség a művészeti élet helyes módszereinek kialakításában sem, hanem arra, hogy az általános elveket a speciális területre alkalmazzuk.

Hogy mégsem a Lewin-féle típusokat használtam, annak mélyebb oka van. A Lewin-féle hármasban ugyanis a helyes (demokratikus) módszer úgy tűnik, mintha egyszerűen középút volna két

Digitized by Google

hibás véglet, a „ló két oldala" között, „arany középszer". A kibernetika alapján felállított típológiában a kívánatos módszer azonban nem pusztán a túlzások lenyesegetésén alapul, hanem elvileg magasabb rendű és magasabb szintű a másik kettőnél. S véleményem szerint ez a helyes. Ha nem ebből indulunk ki, akkor a vezetés-elmélet kérdéseit sem tudjuk megragadni.

A kérdésnek ilyen felvetése persze — ezt az előbb is elismertem — szükségszerűen és vállaltan egyoldalú. Ezért nagyon örültem, amikor a vita részvevői helyreigazították az egyoldalúságokat, a túlságosan általánosan felvetett kérdéseket pedig konkretizálni igyekeztek. Jórészt egyet tudok érteni *Tóth Dezső* kritikai megjegyzéseivel, *Faragó Vilmos* és *Almási Miklós* továbbépítő gondolatait pedig szinte teljes egészükben el tudom fogadni. Úgyszintén csak nyugtázni tudom *Köpeczi Béla* tanulmányát, amelyben a művészetirányítás központi kérdéseként a művészetpolitikai mechanizmus továbbfejlesztését, s az irányítás tudományos szintjének fokozását jelöli meg.

Elfogadom azt a többek (pl. *Breuer János* és *Köpeczi Béla)* által hangsúlyozott hibát, hogy a tanulmányban nem tértem ki elég alaposan a művész és a közönség viszonyára; enélkül persze a művészi alkotómunka irányításának folyamata sem világítható meg kellőképpen.

Keres Emil szellemes cikkében is csak azt vitatnám, mintha én a vezetéselméleti kérdésekre csupán azért tértem volna ki, hogy a jelenlegi helyzetet kritizálhassam. Most is hangsúlyoznám a vezetéselméleti megközelítés fontosságát, de igazat adok Keres Emilnek abban, hogy az általa kipoentírozott három kérdést bővebben, alaposabban kellett volna vagy — most már — kell majd kifejteni a további tisztázás érdekében.

Mégis úgy érzem, hogy maga a vita sem hozott annyi eredményt, mint hozhatott volna. Véleményem szerint, ha már egyszer a Társadalmi Szemle szerkesztősége vitára bocsátotta a kérdést, az lett volna a legjobb, ha valóban nekilátunk a követhető és követendő módszerek elemzéséhez. Sajnos, néhány hozzászólás félrevitt ettől a vonaltól. Még *Tóth Dezső* cikkében is érzek valami ilyesmit, noha — mint mondtam — az ő kritikai megjegyzései közül sokkal egyetértek. Csakhogy itt nem az én kritikámról lett volna szó, hanem a művészetirányítás mechanizmusáéról. Tóth Dezső olyan buzgalommal bányászta ki cikkem belső ellentmondásait, annyira megcáfolt minden kritikát, amely a művészetpolitikát érte, hogy szinte ezt sugallta: ezen a területen aztán igazán minden a legeslegnagyobb rendben van!

Breuer János és *Újvári Béla*, úgy vélem, teljesen félreértették cikkem mondanivalóját, s ez őszintén szólva elszomorít. Nemcsak azért, mert Breuer János az én cikkemmel kapcsolatban érzi indíttatva magát elmondani mindazt, ami szerinte a zenepolitikában világnézetileg helytelen; nemcsak azért, mert Újvári Béla egyenesen a polgári művészetszemlélet terjesztésével vádol. A vitaszellem egészséges fejlődése következtében az ember ma már nyugodt lélekkel, félelem nélkül olvashat magáról éleshangú bírálatokat, sőt az ilyesmit irónikusan akár propagandának is tekintheti bizonyos körök előtt. Nem ez velük a bajom, hanem az, ahogyan álláspontjukat indokolják. Én ugyanis éppen azt igyekeztem elmondani, hogy *bánjunk óvatosan a művészi alkotások minősítésével*, s hogy *tudományos elemző módszereink tökéletesítésével* alaposan gondoljuk meg, mikor mit nevezünk burzsoának, mint szocialistának; a gyors tévedés és véleményünk szapora változtatása többet árt, mint a tartózkodó óvatosság.

Hangsúlyozni szeretném, hogy ez pusztán — a tapasztalaton alapuló — módszertani megjegyzés volt, s nem annak az igénynek a képviselete, hogy már ezután soha ne mondjunk ítéletet, hanem válogatás nélkül egyformán fogadjunk el mindent. Nem és nem, cikkemből sehogysem lehet azt olvasni ki, hogy elvetem a világnézeti alapon álló értékelést, csak azt, hogy károsnak tartom a tudománytalan, impresszionokon és bemondásokon alapuló ítéleteket.

Breuer és Újvári azonban, úgy látszik, azzal, az igénnyel lép fel, hogy ők máris el tudják dönteni, milyen pl.

Digitized by Google

a szocialista zene vagy képzőművészet. Breuer cikkében minden hallatlanul egyszerű és kellemessé válik: szocialista zeneművek például mindazok, amelyek a Művelődésügyi Minisztérium szocialista tartalmú zeneművekre kiírt pályázatán díjat nyertek. Újvári Béla még tovább megy. Olyan „ügyrendi szabályzatot" sürget, amely a képzőművészeti zsűrik részvevőit „arra kötelezi", hogy a műveket a marxista művészetszemlélet alapján bírálják el. Most már nem is hiányzik más, mint hogy az ügyrendi szabályzat számára szépen meg is fogalmazza e szemlélet kritériumait — akkor bizonyára minden további vita feleslegessé válik.

Tréfán kívül: magam is rendkívül fontosnak tartom, hogy ha egy zeneművet a Művelődésügyi Minisztérium pályázatán szocialista tartalmával díjat nyert, akkor megfelelő körülmények között bemutatásra kerüljön. De nem fogom kötelezőnek érezni, hogy valamely művet *bármely* bizottság vagy ügyrendi szabályzat tekintélye alapján szocialistának fogadjak el.

Ezeket a dolgokat újra át kell gondolnunk. Én komolyan veszem a *szocialista* művészetet, komolyabban annál, mintsem hogy megelégedjek a látszólagos megoldásokkal, mint nevezett vitatársaim teszik. Az ítéletnek az a megfontoltsága, amelyről én beszéltem, nem világnézeti bizonytalanságból vagy burzsoá opportunizmusból fakad. Ha valamire, rá vonatkozik a Lenin jelezte közmondás: „hétezer mérd ki, egyszer vágd le!". Annál is inkább, mert *az óvatosság itt nem cél, hanem eszköz.* A cél az irányítómunka hatásfokának emelése. Meg kell egyszer tanulnunk, hogy a kevesebb, de meggyőzőbb ítélet és döntés több és jobb eredményre vezet, mint a több, de rosszabb.

Az irányítás metódusával, nem pedig feladataival foglalkoztam, mint ahogy a gazdaságirányítás problémaköre is más, világnézetileg sem kevésbé fontos témát határoz meg, mint a gazdaságpolitika. Az én hibámnak kellett lennie, hogy ezt ennyire félre lehetett érteni. Talán ez is tanulság a további viták számára: jó ezt a két témakört határozottabban szétválasztanunk, hogy majd magasabb szinten egyesíthessük őket.

Vitányi Iván

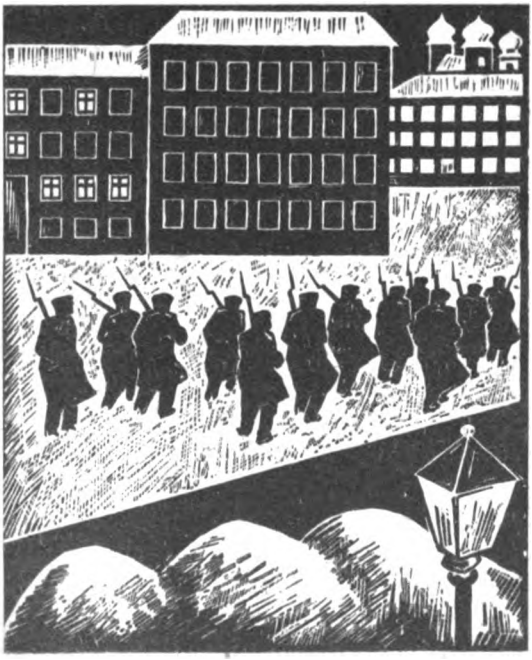

Bortnyik Sándor:
Illusztráció A. Blok:
A tizenkettő című eposzához

Digitized by Google

Megjegyzések az irányzatok vitájához és vitáink jellegéhez

Filozófiai közéletünk érdeklődésének középpontjában ma az a vita áll, amelynek egyes elemei már az elmúlt évek során felmerültek különböző tanulmányokban,[1] de amelyeknek keretet elsősorban *Márkus Györgynek* a Kortárs múlt évi 7. számában megjelent „Viták és irányzatok a marxista filozófiában" című tanulmánya adott. E vita alapjában véve két kérdés körül folyik:

1. Vannak-e irányzatok a marxista filozófiában?
2. Melyik a nézeteknek az a rendszere, amely az irányzatok közötti konkurrenciából perspektivikusan győztesként kell hogy kikerüljön, mert helyesen, vagy — fogalmazzunk szerényebben — helyesebben tükrözi a valóságot, mint a többi irányzat?

A második kérdésnek általam adott megfogalmazásából az elsőre igenlő válasz következik. Ezzel kapcsolatban azonban a vitában fölmerül két további alkérdés:

a) Miért vannak irányzatok?
b) Normális állapot-e az, hogy különböző irányzatok vannak a marxista filozófiában?

A második kérdéssel kapcsolatban pedig egy sor további kérdés is felmerül, amelyeket fölöslegesnek tartok itt felsorolni; egy részükre a 2. fejezetben fogok kitérni.

1. Vannak-e irányzatok a marxista filozófiában és hogyan értékeljük ezt a jelenséget?

1.1. Vannak-e irányzatok?

Márkus Györgynek azt az állítását, hogy jelenleg a marxista filozófiában különböző irányzatok vannak, látszólag senki sem vitatja. Még *Sipos János* sem állítja „A marxizmus pluralizálásához" című cikkében — amely a megjelent elvi vitacikkek közül a legélesebben polemizál Márkus álláspontjával —, hogy nincsenek irányzatok. Az egyetértés azonban csak látszólagos. Márkus szerint a marxista filozófiá*ban* vannak és lehetségesek különböző irányzatok, Sipos szerint az irányzatok a marxista filozófiá*tól való távolodás* jelenségei: „... egy dolog elismerni, hogy a marxizmus története során mindig felléptek a marxizmus alapjait kikezdő különböző opportunista áramlatok, és ismét egészen más dolog ennek alapján elfogadni és »marxistának« tekinteni ezeket az »irányzatokat«." Vagy tovább: „... az »irányzatok« képviselői a marxizmus felbomlasztását erőszakolják ..." (Sipos, 304. old. V. ö. a jelen cikk végén található irodalomjegyzékkel.)

Sipos álláspontja azt jelenti, hogy létezik valamiféle *„a" marxizmus*, vagyis egy olyan marxizmus, amelynek ha nem is minden egyes újonnan felmerülő kérdésre, de legalábbis minden általános és minden alapvető kérdésre egyértelmű és kész válasza van. Ha létezik ilyen, akkor az ettől való eltérés nyilvánvalóan eltávolodás *„a"* marxizmustól.

[1] Lásd például Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis (Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. sz.), Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány (Akadémiai Kiadó, 1968. A tudomány egysége és az objektív természetkép problémája c. fejezet), továbbá Heller Ágnes számos tanulmányát.

Digitized by Google

Márkus ezzel ellentétben abból indul ki, hogy nem rendelkezünk valamiféle befejezett elmélettel, hiszen számos alapvető kérdésben még az is vitatott, hogy mit kell Marx autentikus álláspontjának tekintenünk.[2] Ebből pedig az következik, hogy ha nincs egy ilyen kikristályosodott és végleges álláspont, akkor különféle közelítések lehetségesek. Ebből kifolyólag szükségszerűen viták bontakoznak ki, s ennek szükségességét — legalábbis nyilvánosan — senki sem tagadja.[3] Márkus szerint azonban a különböző kérdésekben folyó viták részben összekapcsolódnak, kapcsolatban vannak egymással, és így a különböző vitákban tulajdonképpen különböző irányzatoknak az ellentéte húzódik meg. Ezek az irányzatok már nem egyes kérdéseket, hanem a kérdéseknek egy egész rendszerét közelítik meg különböző oldalakról.

Eddig a pontig megítélésem szerint Márkusnak tökéletesen igaza van. Igazát azonban több vonatkozásban túlhajtja, és a túlhajtott igazság veszít igazságtartalmából.

Az egyik ilyen túlhajtás az, hogy nem igaz, hogy a különböző kérdésekben folyó *valamennyi* vita olyan mértékben összefügg egymással, hogy teljes mértékben be lehetne sorolni őket egymással szembenálló irányzatok közötti ellentétekbe. Ezt mutatja az is, hogy különböző konkrét kérdések vitájában az egyes irányzatokhoz kötődő emberek gyakran különbözőképpen foglalnak állást. A több mint tíz éve folyó anyag-tudat-vitában például Sipos János és Márkus György álláspontja rendkívül közel állt egymáshoz, a mai vitában felmerülő ún. „társadalom-ontológiai" problematikában azonban gyökeresen eltér az álláspontjuk. Ebben része lehetett annak, hogy időközben Sipos is, Márkus is változtatott álláspontján, és ezek szerint ellentétes irányban. Megítélésem szerint azonban egyiküknek akkori és mostani álláspontjában sem fedezhető fel teljes diszkontinuitás. Mai, egymással szembenálló nézeteik nem összeegyeztethetetlenek tíz évvel ezelőtti, egymással lényegében megegyező álláspontjukkal.

A másik fajta túlhajtás abban áll, hogy Márkus az irányzatok létezéséből arra következtet, hogy ezek ellentétét feltétlenül ki kell mélyíteni, az ellentéteket és csak az ellentéteket kell hangsúlyozni. Abban az önmagában véve helyes törekvésben, hogy „a szembenálló felfogások világos és éles szembesítésén keresztül" jussunk el majd egységes álláspontra, megfeledkezik annak a vizsgálatáról, hogy mi az, ami a különböző irányzatokat — ha ezeket *a marxizmuson belüli* irányzatoknak tekintjük — összeköti. Lényegében az egyetlen utalás ilyen mozzanatra negatív megfogalmazásban történik, amikor Márkus arról beszél, hogy „... megszűnik a marxista filozófia ott, ahol elméletileg elvetik a marxizmusnak, mint társadalmi mozgalomnak alapvető célkitűzéseit, irrelevánsnak tekintik elméleti hagyományait, s ott is, ahol egy filozófiai felfogás ténybelileg képtelenné válik, hogy a mozgalom gyakorlatában felmerülő elméleti-világnézeti kérdéseket valóban megválaszolja, s ezáltal elősegítse e célok megvalósítását. Végsősoron, történetileg e kritériumnak kell döntenie arról, mi a marxizmus és mi már nem az, akkor is, amikor egy adott időpontban eltérő, részben ellentétes felfogások jelennek meg arra vonatkozólag, hogyan lehet és kell elméletileg teljesíteni ezt a tudatosan vállalt feladatot." (Márkus, 1124. old.)[4]

2 Ilyen problémák nemcsak napjainkban vetődnek fel. Lenin: Állam és forradalom c. művének például ugyancsak Marx és Engels államelméletének a rekonstrukciója az egyik fő témája.

3 Más kérdés, hogy álláspontjuk tartalmi kifejtésében Márkus, de különösen Vajda maga is úgy lép föl, mintha mégiscsak létezne valamilyen „a" *marxizmus* — de nem az eddig ilyenként fungáló, hanem a sajátjuk.

4 Egyébként ez a megfogalmazás is csak látszólag hangsúlyoz egységmomentumot. A cikk teljes kontextusában nehéz nem észrevenni pl., hogy az idézett „... s ott is..." kezdetű félmondat lényegében és tendenciájában a „terjedelmi" irányzatnak a marxizmusból való kirekesztését célozza.

Digitized by Google

Ha abból indulunk ki, hogy a marxizmuson belüli vitákról van szó, akkor csak ugyanazon valóság azonos végső filozófiai alapelveken nyugvó különböző közelítéseivel állhatunk szemben. Akkor pedig ezekben az irányzatokban tartalmilag is kell hogy legyen valami *közös*. Világos ugyanis, hogy a vitás kérdéseket egyrészt elvszerűen és élesen szembesíteni kell egymással, másrészt meg kell keresni az álláspontok érintkező pontjait. Ha ilyenek nem találhatók, aligha lehet szó a marxizmuson belüli vitáról. Márkus e két szempont közül csak az elsőt hangsúlyozza — s ezt túl is hangsúlyozza —, és figyelmen kívül hagyja a másodikat.

1.2. Az irányzatok alapvetően ismeretelméleti jellegéről

Abban a kérdésben, hogy *miért vannak irányzatok a marxista filozófiában,* úgy tűnik, Tordai Zádor és Sipos János értenek egyet, szemben Márkus Györggyel. Márkus ugyanis explicit formában nem is beszél arról, hogy szerinte miért vannak irányzatok, de gondolatmenetéből kitűnik, hogy ezt a jelenséget elsősorban ismeretelméleti gyökerűnek tartja. Tordai viszont az irányzatok létezésének a szociológiai gyökereit veti fel.

Sipos kifogásolja, hogy Márkus hallgat az irányzatok társadalmi talajáról, „még a... »terjedelmi« felfogás szociológiai elemzését is mellőzi". (Sipos, 301. old.) Majd rámutat, hogy szerinte ezt a hiányt pótolja Tordai.

Tordai tanulmányának a középpontjában valóban az a kérdés áll, hogy milyen szociológiai alapjai vannak különböző irányzatoknak. Tordai erre vonatkozó álláspontja azonban felemás. Miközben ugyanis hangsúlyozza és a múltra vonatkozóan bizonyos értelemben részletezi is, hogy a különböző irányzatoknak különböző szociális rétegek a hordozói, és ezek az irányzatok különböző szociális rétegek parciális érdekeit is képviselve képviselik az általánosabb osztályérdekeket, eleve lemond annak a vizsgálatáról, hogy a mai vitáinkban szerepet játszó irányzatoknak milyen szociális hátterük van: „... óvatosságra int az, hogy egy magyarázat, amely a marxista filozófia valamely ma létező irányzatát a proletariátuson belül megkülönböztethető egyik vagy másik réteghez próbálná kapcsolni, nem bírná el a tudományos kritikát. Ez utóbbi tényből fakad, hogy az olyan elemzés, amely a tényleges kapcsolatokra kíván fényt deríteni, azt is meg kell magyarázza, hogy e kapcsolatok miért fedődnek el, hogy milyen közvetítések teszik — ugyanakkor, amikor e kapcsolatokat »létrehozzák« — lehetetlenné a rétegekre való egyszerű visszavezetést." (Tordai, 1610. old.) Ezzel az „óvatossággal" elkerüli azt, hogy az A után B-t is kelljen mondania, vagyis, hogy a most folyó vitában szembenálló irányzatok szociális gyökereit megjelölje. Ez egyben azt is jelenti, hogy állítását „verifikálhatatlanná" teszi.

Véleményem szerint az ellentétek — legalábbis mindaddig, amíg marxizmuson belüli ellentétekről van szó —, elsősorban ismeretelméleti jellegűek. A marxizmuson mint a munkásosztály ideológiáján belül, azért vannak különböző irányzatok, mert nincs még a birtokunkban, és a valóság állandó fejlődését tekintve várhatólag sohasem is lesz a birtokunkban valamiféle végleges *„a" marxizmus,* hanem a valóságnak többé-kevésbé adekvát közelítéseivel rendelkezünk. Ezek a közelítések lehetnek egymástól eltérőek, és ezek az egymás közötti eltérések alkothatnak bizonyosfajta rendszert, amikor már nem egyszerűen vitákról, hanem ebben az értelemben szembenálló irányzatokról lehet beszélni. Végsősoron a munkásosztály érdekeinek megfelelő adekvát valóságábrázolás a vita tárgya. A különböző irányzatok léte azt mutatja, hogy az egyes magyarázati kísérletek tartalmaznak egyoldalúságokat, hiányosságokat. A szembenálló irányzatok pedig gyakran ellentétes egyoldalúságokat tartalmaznak, és az irányzatok harca akkor tekinthető pozitívnak, ha az egyoldalúságok kiküszöbölése irányába, a helyes marxista szintézis

Digitized by Google

irányába mutat. Ebből következőleg nem lehet egyetérteni Márkusnak a következő megállapításával: „A filozófiában azonban, sajnos, az esetek többségében a két eltérő vagy ellentétes állásfoglalás közti »közép« nem a legmegfontoltabb és legmegalapozottabb, hanem a legeklektikusabb s gyakran legtarthatatlanabb álláspontot jelöli." (Márkus, 1127. old.) Természetesen nem csak egyszerű középről kellene itt beszélni, hisz valóban nem lehet elvtelenül elegyíteni elvileg ellentétes dolgokat. Ez azonban nem zárja ki, hogy a magasabb szintű szintézis ne meríthetne az egymással ellentétes és külön-külön esetleg relatíve egyaránt jogosult közelítési módokból. A marxizmus például nemcsak forradalmian újszerű elméletként jött létre, hanem a megelőző filozófiai fejlődés bizonyos szintéziseként is, sokszor élesen ellentétes elméleti rendszerek (például a francia materializmusnak, és a klasszikus német filozófia idealizmusának) előremutató, racionális elemeit magasabbrendű egységben egyesítve. És itt nemcsak Hegel dialektikája játszott szerepet, hanem Kantnak és Fichtének a tudat aktivitására vonatkozó nézetei is. Nyilvánvaló, hogy még inkább ez kell hogy legyen a helyzet egy adott osztályálláspontonbelül felmerülő vitáknál. Természetesen nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy eltérő nézetekből eklektikus keveréket is létre lehet hozni, erre Márkus is említ konkrét példát.[5] Én azonban ebben a kérdésben Márkussal szemben azzal a Márkussal értek egyet, aki ugyanebben a cikkében a következőket írja: „... egyáltalán nem véletlen, hogy az eddigiekben nem különböző irányzatok létéről, hanem ezek konfrontációjáról beszéltünk. Mert — a nézeteltérések jelenlegi mélységét feltételezve — különböző, egymástól lényegében elszigetelt, egyszerűen egymás mellett létező filozófiai irányzatok megkövesedett jelenléte a marxizmuson belül valóban egy ideológiai felbomlásfolyamat kezdetét jelenthetné, s ezt kétségtelenül tudatosítanunk kell. Ami ennek kibontakozását már csírájában megakadályozhatja, az a vita, az irányzatok egymással és a mozgalom gyakorlatával való állandó, aktív szembesítése maga... a teória ezen — száz szállal a társadalmi gyakorlathoz kötött — praxisában formálódik mindig konkrétan a határ marxizmus és nem marxizmus között, alakul — egy eljövendő szintézis irányában — filozófiánk sajátos, egységes arculata." (Márkus, 1124—1125. old.) Konfrontáción azonban nem olyan folyamatot értek, amelyben egyik irányzat csalhatatlannak bizonyulván, lesöpri az asztalról a többit, sem nem olyan folyamatot, amelyben a különböző irányzatok össze nem illő elemeiből eklektikus kotyvalék jön létre, hanem olyan folyamatot, amelynek eredményeképpen a különböző, bizonyos vonatkozásokban egyoldalú közelítésekből dialektikus szintézis születik.

1.3. Az irányzatok másodlagos szociális gyökereiről

Az 1.2. pont alatt kifejtettekből két dolog *nem* következik. Először nem következik az, hogy minden magát marxistának nevező irányzatot valóban marxista irányzatnak, marxizmuson belüli irányzatnak kell tekinteni. Másodszor nem következik az, hogy a marxizmuson belüli, alapvetően ismeretelméleti jellegű irányzatok esetében nem lehet felkutatni bizonyos szociális gyökereket *is*. Az első megállapítást magától értetődőnek, így bővebb kifejtést nem igénylőnek érzem. A másodikat viszont megkísérlem vázlatosan kifejteni.

5 Márkus ezt írja: „... a polgári ideológiák filozófiánkba való behatolásának veszélye a jelen pillanatban elsősorban egy más fronton fenyeget: mindenekelőtt azokban a törekvésekben, amelyek lényegében érintetlenül hagyják, s kritikátlanul átveszik a sztálini idők elszegényített filozófia felfogását, s úgy próbálnak »modernek« lenni, hogy gyorsan és eklektikusan »kiegészítik« ezt egy kis freudista személyiség-elmélettel, egy kis egzisztenciálista etikával, vagy a neopozitivista tudományfilozófiák egy adagjával." (Id. cikk, 1128. old.).

Digitized by Google

A marxizmuson *belüli* irányzatok — amennyiben ilyenekről lehet beszélni — a valóság tükrözésének különböző lehetséges közelítését jelentik ugyan, de abban igenis szerepük lehet bizonyos szociális tényezőknek, hogy mely csoportok milyen természetű közelítést fogadnak el, tekintenek a magukénak. Ez a szociális alap azonban véleményem szerint bonyolultabb annál, mint ahogy Tordai és Sipos — egymással *lényegében* egyező módon — ezt kifejtik. Álljon itt ennek illusztrálására mindkét szerzőtől egy-egy idézet: „... a századvégi proletariátus — részben a munkásarisztokrácia által — egyes kispolgári rétegekkel volt »peremjellegű« kapcsolatban. A fejlett tőkésországok proletariátusa viszont — részben az automatizálás eredményei nyomán bekövetkezett belső változások alapján — értelmiségi rétegekkel »találkozik«." (Tordai, 1612—1613. old.) „Tordai cikkének alapvető baja, hogy az »irányzatok« szabadságának a követelésétől indíttatva elmossa ezek tényleges osztályjellegét, a kispolgáriság alapvető szerepét a marxizmus egész eddigi történetében... fellépő elhajlásokban." (Sipos, 302. old.)

Az idézett hely után Sipos felsorolja a II. Internacionálé opportunistáitól kezdve a (sztálini) szektás dogmatizmuson át a maoizmusig és a „nemzeti kommunizmusig" fellépett legkülönbözőbb irányzatokat, mint kispolgáriakat. Majd így folytatja: „Ez a tartalom az, amit Márkus megkerült, ez az, amit Tordai vulgáris szociológiai elemzése eltakar." (Sipos, 302. old.) A két felfogásban az a közös, hogy a kispolgáriságot, illetve a kispolgári rétegeket — Tordai ezen kívül még az „értelmiségi rétegeket" is — valami a munkásosztályon kívüli, valamilyen módon a munkásosztállyal szembenálló társadalmi struktúraelemként fogják fel. Valójában azonban a kispolgáriság fogalmát, de még a kispolgári rétegek fogalmát sem lehet azonosítani a munkásosztálytól valóban független *kisárutermelő osztállyal*. A marxizmuson belüli irányzatok, sőt a kétségkívül létező, a marxizmusból kiinduló, de attól kifejezetten eltávolódó irányzatok fellépésében is elsősorban a munkásosztályon belüli kispolgáriság és bizonyos, a munkásosztályon belüli értelmiségi rétegek szerepe a döntő. Nem kívánok részletesebben belemenni az értelmiség és a munkásosztály, illetőleg általában az értelmiség és az osztályok viszonyának az elemzésébe.[6] Röviden csak azt a véleményemet szögezném le, hogy az értelmiség nem osztályok *közötti*, azokon kívül álló réteg, hanem — ha mint egészet tekintjük — *osztályközi* réteg, olyan értelemben, hogy az értelmiség különböző csoportjai — a lenini osztálykritériumok alapján meghatározható módon — különböző társadalmi *osztályokhoz* tartoznak. Nem létezik tehát valamiféle értelmiségi ideológia, amelyik szembenáll a különböző osztályok ideológiájával, vagy különáll azoktól. Minden egyes osztály ideológiája értelmiségi ideológia abban az értelemben, hogy minden egyes osztály ideológiáját az adott osztály értelmisége hordozza, hozza létre, tartja fenn, fejleszti vagy torzítja a körülményektől függően. A munkásosztály ideológiája a munkásosztály értelmiségének (például Marxnak, Engelsnek, Leninnnek és másoknak)[7] az ideológiája. És csak azáltal, hogy ezek az értelmiségiek a munkásosztály értelmiségévé válnak, válhat ez az ideológia a munkásosztály ideológiájává. Az értelmiség minden társadalmi osztálynak az a rétege, amelyben az osztály törekvései valamilyen formában tudatosulnak. Értelmiségi pedig az, akiben osztályának problémái tudatosulnak. Tehát az öntudatos és ideoló-

[6] Tisztában vagyok vele, hogy kifejtés nélkül odavetett álláspontom szükségképpen támadhatóvá válik. A kérdés kifejtése azonban még minimális terjedelemben is szétfeszítené ennek a cikknek a kereteit.

[7] Van egyébként klasszikus példa arra is, hogy fizikai munkások soraiból is kikerülhet a munkásosztály ideológusa (Dietzgen). Nyilvánvaló azonban, hogy amikor ő már írni kezdett, értelmiségivé vált, ha meg is maradt közben kétkezi munkásnak. Spinozától sem vonhatnánk meg az értelmiségi titulust, amiért üvegcsiszolással tartotta el magát.

Digitized by Google

grailag képzett munkás is értelmiségi ebben a viszonylatban — ahogy erre Gramsci is rámutatott.[8]

Ami a kispolgáriságot illeti, a kispolgáriságnak a munkásosztályon belül nyilvánvalóan azok a rétegek a hordozói, amelyeknek valamilyen „monopóliumuk", például magasabb szakképzettségük, s ezen, vagy az irántuk valamilyen okból megnyilvánuló személyi bizalmon alapuló magasabb beosztásuk van, vagyis ugyanazok a rétegek, amelyek hordozói az osztály adekvát tudatosságának is.[9] (Hogy ezen a rétegen belül kik lesznek a következetes forradalmárok — ideológiában, gyakorlatban vagy mind a kettőben —, az társadalmilag véletlennek tekinthető környezethatásoktól, személyes képességektől és jellembeli adottságoktól függhet. E rétegek, és különösen a magasabban kvalifikált értelmiségiek esetében tehát inkább a mozgalommal való kapcsolatuk jellege és tudatosságuk foka szabja meg társadalmi hovatartozásukat, mint megfordítva.) A különböző irányzatoknak — mind a marxizmuson belüli, mind a marxizmustól eltávolódó, elhajló, kispolgári jellegű irányzatoknak — a marxista értelmiség különböző csoportjai a hordozói. E csoportok egy részének a keletkezésében valóban szerepet játszhatnak kispolgári tendenciák. Másrészt — kispolgári hatás feltételezése nélkül is — szembekerülhetnek egymással különböző csoportok, például aszerint, hogy lényeges aktuális társadalmi problémákban milyen álláspontot foglalnak el. (Ily módon lényegében politikai taktikai meggondolások befolyásolnak ideológiai álláspontokat. Természetesen a fordított összefüggés is legalább ilyen gyakori, az, hogy elvi nézetek különbsége vezet politikai taktikai nézeteltérésre.) A jelen vita esetében például úgy vélem, hogy a Márkus, Vajda és mások által képviselt irányzat (beleértve a Hegedűs körül csoportosuló szociológiai irányzatot is) lényegében az értelmiség egy jelentős csoportjának társadalmunk tényleges demokratizmusára vonatkozó, részben indokolt, részben túlzott türelmetlenséggel megfogalmazott elégedetlenségét fejezi ki. A Szigeti József, Sipos János és mások által képviselt irányzat pedig — valószínűleg öntudatlanul — egy olyan csoport álláspontját tükrözi, amely ennek az elégedetlenségnek a reális elemeit sem igen hajlandó elismerni. Mindkét irányzat álláspontjában van egy sor reális elem, és egy sor egyoldalúság, túlzás. Utóbbiak kapcsán azt mondhatjuk, hogy mindkét irányzatban megjelennek a kispolgáriság bizonyos elemei, hiszen a dolgok egyoldalú eltúlzása a kispolgáriság egyik jellegzetes megnyilvánulása.[10] De egyik irányzatot sem lehet ezért alapvetően kispolgári, a marxizmustól idegen irányzatnak minősíteni.

Márkus ezzel kapcsolatban helyesen hangsúlyozza, hogy: „... az irányzatok közti konfrontációban a polgári filozófia egyes áramlataihoz való viszony kérdése, e viszony tisztázásának követelménye szükségszerűleg alapvető szerepet játszik." (Márkus, 1125. old.) E viszony tisztázásával azonban Márkus és Vajda is adósak maradnak, például saját álláspontjuk és az egzisztencializmus közötti határ megrajzolását illetően. Nem világos például, hogy mi a különbség Sartre-nak azon álláspontja, amely szerint dialektikája csak az embernek van, a természetnek nincs, és Márkusnak arra vonatkozó okfejtése között, hogy a dialektika kategóriáit nem lehet a természeti jelenségekre kiterjeszteni. (V. ö. Márkus, 1114—1115. old.)

[8] Gramsci szavaival: „Könnyen tréfa és karikatúra tárgyává válhat az az állítás, hogy egy politikai párt minden tagját értelmiséginek kell tekinteni; és mégis, ha belegondolunk, ez a legpontosabb fogalmazás. Lehet éppen fokozati különbségeket tenni, a legmagasabb vagy a legalacsonyabb fokozatból lehet több vagy kevesebb a párton belül, de nem ez számít: számít az irányító és szervező szerep, vagyis a nevelő, tehát az értelmiségi szerep." (Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 112. old.)

[9] Itt eltekintek a kispolgáriság egy másik típusától, amelyet a legelmaradottabb, a munkásosztályba éppen csak bekerült munkásrétegek hordozhatnak; ez ugyanis csak ritkán talál ideológiai megfogalmazásra.

[10] Az ilyen típusú egyoldalúságokra éppen az értelmiségnek azok a csoportjai hajlamosak leginkább, amelyek a munkamegosztásban elfoglalt helyzetüknél fogva távolabb állnak a társadalmi gyakorlattól (elméleti kutatók, oktatók), vagy akik formailag benne élnek ugyan a gyakorlatban, de elidegenedett munka- és életstílusuk, merev szemléletmódjuk folytán lényegileg elszakadnak tőle.

Digitized by Google

1.4. Hogyan értékelhető az irányzatok létezése?

1.4.1. Többféle marxizmus?

A vitában felmerült az a gondolat, hogy a marxista filozófián belüli irányzatok létezésének az elismerése a marxizmus felbomlasztását, pluralizálását, azaz többféle marxizmus létezésének az elismerését jelenti.[11] Még olyan burkolt célzások is előfordulnak, amelyek a marxista filozófián belüli irányzatok létének az elismerését a párton belüli politikai frakciók elismerésével állítják párhuzamba. (V. ö. Szigeti, 822—823. old.)[12]

Véleményem szerint ez a következtetés megalapozatlan. Aki a marxizmuson *belül* tételez fel irányzatokat, az ezzel elismeri, hogy egy marxizmus van. A két felfogás között nem az a különbség, hogy egy marxizmust vagy többféle marxizmust ismernek-e el, hanem az egyik felfogás *végső soron* hajlik arra, hogy a marxizmust állapotnak, mindent vagy majdnem mindent átfogó abszolút igazságok rendszerének tekintse. A másik felfogás pedig az egységes marxizmust egy dinamikus folyamat tendenciájának fogja fel, amely folyamatban bizonyos *egységes* — de még nem eléggé körülhatárolt — ismeretelméleti, ontológiai és metodikai *alapelvek, kategóriák és közelítésmódok* segítségével (s ilyen értelemben igenis lehet egy dinamikus „marxista minimumról" beszélni, v. ö. Márkus, 1123. old.) relatív igazságok sorozatán keresztül közelíthetjük meg a kérdések konkrét körére vonatkozó abszolút igazságokat egy rohamosan változó világban, amelyben új és új kérdések merülnek fel, s ezeknek megközelítéséért újból és újból meg kell harcolnunk az anyaggal és önmagunkkal.[13]

Irányzatoknak az így körülhatárolt értelemben való létezése egyebek között szükségszerűen következik a filozófia elméleti tudomány jellegéből. Minden elméleti tudomány (ezen itt mindazon tudományokat értem, amelyek általánosításaikban túlmennek a közvetlenül megfigyelhető tények regisztrálásán és rendszerezésén, tehát pl. a kísérleti fizikát is) bizonyos időszakokban szükségképpen irányzatokra oszlik. Különösen két olyan fázis van a tudományok fejlődésében, amelyben ez a tendencia erősen nyilvánul meg. Az egyik az az időszak, amelyben az ismeretek adott rendszere tudománnyá szerveződik, a másik a már kialakult tudomány gyors fejlődésének a lassú ismeretfelhalmozási szakaszt felváltó periódusai. Az előbbire példa Newton és Huyghens fényelméleti irányzatainak harca, utóbbira a kvantummechanika különböző interpretációinak ellentéte (itt nem a filozófiai következtetések körüli ellentétekre hanem az elméleti-fizikaiakra gondolok). Ami a marxista filozófia jelenlegi fejlődési szakaszát illeti, itt bizonyos értelemben egyszerre jelentkezik a fent jellemzett kétféle fázis.

Annak az eldöntéséhez azonban, hogy az ilyen alapon létrejövő irányzatok a marxizmuson belüliek-e (helyesebben, hogy milyen mértékben tekinthetők a marxizmuson belülieknek és milyen pontokon térnek el esetleg a marxizmustól), az álláspontok tartalmi vizsgálatát igényli.

Nos, ami a jelen vitában felmerült tartalmi kérdéseket illeti, ezekre nézve Sipos János a következő sommás megállapítást teszi: „A viták szükséges elmélyítése címén valójában olyan irányzatok számára követelnek szabad teret, amelyek már a marxizmus fundamentumai ellen fordulnak." (Sipos, 301.

[11] Így foglal állást például Sipos János idézett cikkében valamint „A marxista társadalomelmélet magyarországi fejlődésének néhány aktuális problémájáról és a »marxizálás« hatásáról" c. cikkében (Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. sz.), továbbá Szigeti József „A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz" c. referátumában. (Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. szám.)

[12] Elvileg egyébként nem zárható ki az a lehetőség, hogy az irányzatok megmerevedése és ellentétük mindkét részről való túlélezése perspektívában a politikai frakciókban való megnyilvánulás veszélyét is felidézheti.

[13] A fogalmazásból nyilván kitűnik, hogy ez az utóbbi álláspont a sajátom, amely a vitázó felek körül talán Márkuséhoz áll közelebb, de ettől is lényegesen eltér a kiemelt kritériumok tekintetében.

Digitized by Google

old.) Hogy ez így van-e, és milyen mértékben van így, arra a 2. fejezetben még kitérek. De már itt le szeretném szögezni, hogy szerintem az egyes irányzatokban fellelhető egyoldalú, eltúlzott, hibás nézeteket vitában kell legyőzni, az eltérő közelítésmódok dialektikus szintézise felé kell haladni. Ez nem történhet az irányzatok közötti ellentétek elleplezése, letagadása, vagy egyes irányzatok egyszerű kiátkozása útján, de persze, úgy sem — ahogy erre Márkus György álláspontját illetően már utaltam —, hogy csak az ellentéteket hangsúlyozzuk.

1.4.2. Mi következik az irányzatok létezéséből?

Világos, hogy az irányzatok létezése rejt magában bizonyos veszélyeket. Ezek ellen azonban nem védekezhetünk az irányzatok létének a tagadásával. Egyébként metafizikusnak tartom azt az elképzelést, hogy bármilyen irányzatról vagy álláspontról, s különösen új problémákról már felmerülésükkor, beható tudományos vizsgálatuk és az esetleges eltérő nézetek szembesítése előtt abszolút módon el lehet dönteni, hogy ez marxizmuson belüli, vagy marxizmuson kívüli, a munkásosztály, vagy más osztály álláspontján álló ideológia. Pontosabban: ezt csak bizonyos szélsőséges esetekben lehet egyértelműen eldönteni. A kérdések többoldalú megközelítése során szinte elkerülhetetlen, hogy bármelyik csoport, irányzat, amelyik valamilyen oldalról közelíti a kérdéseket, egyik-másik vonatkozásban „ki ne nyúljon" a marxizmusból, amely természetesen *nem „parttalan"* ugyan, de partjai inkább egy eleven és természetes állapotában levő folyóéra, mint egy mesterségesen kiépített csatornáéra emlékeztetnek.[14] Ugyanígy tapasztalható, hogy a baloldali polgári irányzatok jelentős része egyes kérdésekben „benyúlik" a marxizmusba. Az olyan irányzatot, amely egyes kérdésekben túlcsap a marxizmus „partjain", de egészében véve bennemarad a marxizmus fő sodrában, marxizmuson belüli irányzatnak tekintem, és úgy vélem, hogy viták segítségével e „kinyúlások" megszüntethetők, feltéve, ha az egészséges vitaszellem lehetőségei biztosítva vannak. A marxizmusba kívülről benyúló polgári irányzatokkal szemben pedig a türelmes és segítőkész, de ugyanakkor elvileg határozott kritika fegyverével kell élni.[15] (Logikailag elképzelhetőnek tartok olyan irányzatot is, amelynél nem állapítható meg egyértelműen, hogy súlypontja a marxizmuson belül vagy kívül van-e, tehát hogy a marxizmusból nyúlik-e ki, vagy a marxizmusba nyúlik-e be.)

Kétségtelen az is, hogy az irányzatok e sokfélesége bizonyos összeköttetést jelent különböző polgári és kispolgári eszmeáramlatok és a marxizmus között. Olyan összeköttetést, amelyen kétirányú közlekedés lehetséges. Lehet rajta a marxizmustól távolodni, és lehet rajta a marxizmushoz közeledni. Erre Tordai is rámutat.[16]

[14] A partok tehát léteznek, de egyrészt változók, másrészt egy adott pillanatban sem mindig könnyen felismerhetők. Felismerésükre azonban törekedni kell, különösen a filozófiának a politikai gyakorlathoz szorosan kapcsolódó témáit illetően.

[15] Ehhez kapcsolódik a polgári irányzatoknak a marxizmusba való integrálásának problémája is. Polgári irányzatok integrálása természetesen nem lehetséges, de némely polgári irányzatban lehetnek olyan kérdésfeltevések, vizsgálati módszerek és bizonyos eredmények is, amelyek igenis „integrálhatók", azaz kritikai felülvizsgálat alapján beépíthetők a marxizmusba (lásd pl. G. Klausnak a szemantikával kapcsolatos munkásságát).

[16] Tordai Zádor idézett cikkének 1615. oldalán így ír: „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a határhelyzetben levő irányzatok nemcsak egyirányú közlekedés útjai, hanem formái lehetnek a marxizmustól való távolodásnak is. Emiatt azonban nem a tényeket vagy a tendencia domináns jellegét kell kétségbe vonni, hanem inkább a helyzetből kínálkozó és szükségessé váló gyakorlati következtetéseket kell levonni. Mindenképpen biztos: a marxizmusnak a polgári társadalombeli terjedésével összefüggő differenciálódás — azzal együtt, hogy ennek során a proletariátus egyetemes törekvéseitől idegen vonásokat tartalmazó irányzatok is megjelennek — pozitív, mert az uralkodó burzsoá ideológia uralmi helyzetének gyengítését jelenti, mert olyan eszmei légkör kialakulásához járul hozzá, amely társadalmi szempontból kedvezően befolyásolja a forradalmi mozgalmak kibontakozását, és amely társadalmi mértékben szélesíti a polgári társadalommal szembeni kontesztációt, a tagadólagos magatartást."

Digitized by Google

Ezt a helyzetet figyelembe véve, az irányzatok elismerésétől való félelem defenzív magatartást, a gyengeség pozíciójára való helyezkedést jelent, az abban való kételkedést, hogy igazságunk és ennek megvalósításáért folyó elméleti és gyakorlati tevékenységünk elég erős ahhoz, hogy ezt a széles körű és nyílt konfrontációt a mi pozíciónk javára kamatoztassuk.

Tordai Zádornak az irányzatokra vonatkozó gondolatmenetét a következő gondolat zárja: „Végeredményben azt lehet mondani, hogy az irányzatok érvényesülése az eszmei harc megvalósulását és kibontakozását jelenti. Ugyanakkor azonban figyelembe kell venni, hogy ebben a helyzetben az eszmei harc offenzív kibontakoztatásának csak lehetőségei vannak adva. Ebből következik, hogy az irányzatok léte szükségképpen nagy fontosságú feladatot is támaszt. Más szavakkal: lehetővé teszi, hogy a szocializmuson belüli alternatívákból a legpozitívabb kerüljön ki győzedelmesen, de ugyanakkor kényszerű szükségességgé teszi a polgári ideológia elleni mind hatékonyabb harc kibontakoztatását." (Tordai, 1618. old.)

Az elmondottakból következik, hogy ezekkel a megállapításokkal nagyrészt egyetértek. Ismételnem kell azonban: annak elérése, hogy „a szocializmuson belüli alternatívákból a legpozitívabb kerüljön ki győzedelmesen", *nem jelentheti a különböző irányzatok valamelyikének egyeduralkodóvá tételét*, hanem csak az egyes irányzatokban megtalálható pozitív gondolatok kiemelését, szintézisét és az ugyanezekben megtalálható hibás, téves nézetek éles elvi bírálatát.

2. A „társadalom-ontológiai" felfogás által felvetett néhány probléma

A magát „társadalom-ontológiainak" nevező irányzat elvi vitakérdések egész sorát veti fel a filozófia tárgyára, a filozófia és a tudományok viszonyára, a praxis szerepére, a társadalmi lét determináltságára stb. vonatkozóan. Véleményüket e kérdésben azzal a felfogással konfrontálják, amelyet Márkus „terjedelmi" felfogásnak nevez. (Ez igen rossz kifejezés. Lényegében a filozófia hagyományossá vált és az oktatásban uralkodó felfogásáról van szó, amelyben kétségkívül vannak vitatható vonatkozások. Meg kell azonban jegyezni, hogy ma már az oktatásban szereplő anyag is erősen differenciálódik, ezen belül is különböző felfogások fordulnak elő.)

Ezeket a vitatott tartalmi kérdéseket átfogóan elemzi Szabó András Györgynek a Társadalmi Szemlében megjelent cikke. Gondolatmenetével és megállapításainak nagy részével egyetértek. Az alábbiakban néhány olyan pontra kívánok kitérni, amelyekben egyes megállapításaival vitatkozni, vagy ezeket kiegészíteni tartom indokoltnak.

2.1. A „társadalom-ontológusok" viszonya Lukács Györgyhöz

Túlzottnak érzem Szabó Andrásnak azt a megállapítását, hogy „Lukács György álláspontja az összes érintett kérdésben *ellentétes* a »társadalom-ontológiai felfogással«" (Szabó, I. 94. old.), annak ellenére, hogy Szabó ezt az állítását a későbbiekben egy sor idézettel támasztja alá. Megítélésem szerint ugyanis — talán a természetkép filozófiai jelentőségét illető kérdés kivételével[17] — nem ellentétről van szó, hanem Lukács álláspontjának egy bizonyos egyoldalú interpretációjáról. Ez az egyoldalúság megítélésem szerint bizonyos publicisztikai hévből, másrészt abból a törekvésből fakad, hogy a Lukács-féle

17 „A természettudomány kérdéseiben dilettáns vagyok ugyan, mégis azt hiszem, hogy egy egészen nagy filozófiai forradalom előestéjén állunk, amelyet a természetudományok idéznek elő, amennyiben a csillagászat kezdi az atomfizikát a csillagászati megfigyelésekre alkalmazni". (Gespräche mit Georg Lukács. Rohwolt. 1967. 15. old.)

Digitized by Google

koncepciónak a megszokottól való eltérését ugrassák ki. Az egyoldalúság azonban valójában magában rejti azt a veszélyt, hogy az ismertetett álláspont bizonyos értelemben önmaga ellentétébe csaphat át. Nem állítom, hogy ez egyes kérdésekben nem történt meg, de a koncepció egészét illetően a megállapítás mindenképpen túlzott.

Meg kell jegyeznem, hogy mind Szabó megállapítását, mind az én erre vonatkozó kritikámat eléggé akadémikusnak érzem, hiszen pl. Marxot nem áll módunkban megkérdezni, hogy egy adott vitás kérdést ő hogy értett, Lukács Györgyöt azonban módunkban van megkérdezni, hogy mi a véleménye az ő, nagyobbrészt még publikálatlan álláspontja körül immár több mint két éve folyó vitáról.

Ezzel összefüggő hibának érzem, hogy Szabó nem tért ki olyan megállapításokra, illetve olyan írásokra, amelyekben ez az egyoldalúság kevésbé érezhető, mint pl. Vajda Mihálynak a „Gespräche mit Georg Lukács" című kiadványról írt recenziójára.[18]

2.2. A „dezantropomorfizált"-ságról

Bizonyos zavart érzek a „dezantropomorf", illetőleg az „antropomorf" fogalmak használata körül. A zavar megítélésem szerint azonos előjellel nyilvánul meg mind Vajda Mihálynál, mind Szabó Andrásnál. „A »magunkra vonatkoztatás« tehát nem áll ellentétben a természet dezantropomorfizálásával..." — írja Szabó (II. 80. old.). Ezzel elfogadja Vajdának azt a megállapítását, hogy a természetkép, a természettudomány szükségképpen dezantropomorfizáló, a társadalomtudomány azonban — ez implicite következik a megfogalmazásból — nem lehet dezantropomorfizált. Ha azonban dezantropomorfizáláson azt értjük, hogy nem lehet a valóságot az emberi egyén mintájára modellálni, a valóságot az emberi egyén céltudatos tevékenysége mintájára elképzeni, akkor a dezantropomorfizálás minden tudományos vizsgálatnak követelménye, tehát szükséges kiindulópontja mind a természet, mind a társadalom vizsgálatának.

A társadalom dezantropomorfizált vizsgálatán azt értem, hogy a társadalmat nem szabad az organikus társadalom- vagy államelméletek mintájára — pl. Hobbes „mesterséges test" felfogásának a mintájára, vagy XIII. Leó pápának Menenius Agrippa meséjére hivatkozó elképzelése szerint — az emberi egyénhez hasonló szuperegyénként felfogni. Ebben az értelemben *a marxizmus a társadalomfelfogást is dezantropomorfizálta,* és éppen ebben rejlik a marxizmus egyik jelentős specifikuma. A következő mondatban egyébként Szabó ezt írja: „A természet a maga »an sich« mivoltában valóban nem antropomorf jellegű, nem az emberi céloknak megfelelően van »berendezve«" (Szabó, II. 80. old.). Az antropomorf jelleg azonban nem azt jelenti, hogy valami az emberi céloknak megfelelően van berendezve (például egy automata gépsor, amely maximálisan az emberi céloknak megfelelően van berendezve, ettől nem válik antropomorffá), hanem azt jelenti, hogy a tudatosan cselekvő ember mintájára képzeljük el a természet, vagy a társadalom jelenségeit. Itt nyilvánvalóan nem antropomorfizmusról (emberszabásúságról) van szó, hanem a tudatos teleológiai tételezésről, amely az „an sich" természetben valóban hiányzik, de megvan a társadalomban, és a társadalom által megmunkált mesterséges természetnek is bizonyos értelemben sajátja.

A cikk egy előbbi részében Szabó maga is rámutat: „A magasabbrendű állatok tevékenysége is szelektív jellegű, differenciáltan reagálnak környezetük hatásaira, fejlettségüktől függően képesek alkalmazkodni különböző szituációkhoz, és adekvát reakciókkal »válaszolni« a számukra létfontosságú in-

[18] Vajda Mihály: Az ontológia aktualitása. Kritika, 1968. 7. szám. Figyelemreméltó, hogy itt — és magában a Gespräche-ben — *ontológiáról*, nempedig „társadalom-ontológiáról" van szó.

Digitized by Google

gerekre" (Szabó, I. 102. old.). Az idézett mondatot tartalmazó bekezdés arra mutat, hogy Szabó maga is elégtelennek tartja a valóságnak azt a merev dichotomikus felosztását, amely élesen megkülönbözteti egymástól a természetet és a mintegy a természettől függetlennek, a természetből kinőttnek, de föléje emelkedettnek felfogott társadalmat. Valójában nem egyetlen ugrás, egyetlen váratlan, előkészítetlen ugrás az, amelynek folytán sajátos *természeti* jelenségként előáll a céltudatos teleológikus tételezésre képes emberi társadalom, hanem a természeti fejlődés szerves folyománya, amelynek az előzményei különböző fejlettségi fokon megtalálhatók az élővilág különböző szintjein, vagyis a társadalom minden specifikuma ellenére az általános értelemben vett természetnek csak egy része, nem pedig valami a természettel szemben álló — ezt Szabó is több helyen aláhúzta —, és ezért jogtalan az a megközelítés, hogy a természetet csak dezantropomorf módon, és ami ebben implikáltan benne van, a társadalmat csak antropomorf módon lehet megközelíteni.

2.3. A filozófia fogalma és specifikuma

Némileg egyoldalúnak érzem Szabó Andrásnak azt a megállapítását, hogy *„a filozófiának és a tudományoknak azonos a terrénuma"* (Szabó, II. 74. old.). Véleményem szerint itt hiányzik annak a kifejtése — és ez hiányzott a Vajda cikkével kapcsolatos saját, a Magyar Filozófiai Szemlében megjelent hozzászólásomból is —, hogy ugyanakkor a filozófiának és a szaktudományoknak bizonyos mértékig valóban eltérő a nézőpontja, hogy a filozófia specifikuma nem *pusztán* az általánosság fokában rejlik.

Egy tudomány tárgyának a meghatározása voltaképpen e tudomány fogalmának a meghatározását jelenti. Márkus György szembeállítja egymással a filozófia tárgyának — és így fogalmának — kétféle felfogását. Az egyik, amelyet „terjedelmi" felfogásnak nevez, és amelyet a II. Internacionálé ideológusainak munkáitól Sztálin munkásságáig terjedő folyamat eredményeként fog fel, a filozófia tárgyának a valóság és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek a vizsgálatát tartja. Ezzel állítja szembe Márkus a maga „társadalom-ontológiainak" nevezett felfogását, amely szerint „a filozófia valóban nem más, mint egy állandóan megújuló, mindig a jelenből kinövő »összefoglalása« azoknak »a legáltalánosabb eredményeknek, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el« (Marx), a társadalmi lét reális ontológiája, ami az »emberi lényeg« kibontakozásának szempontjából tekintett történelem maga." (Márkus, 1118. old.)

Még élesebben fogalmazza meg ezt a kérdést Vajda Mihály, aki szerint a tudományok tárgya és a filozófia tárgya eleve különböző, a tudományoké a „dezantropomorfizált" természet, amelyben objektív törvények uralkodnak, a filozófia egyetlen és specifikus tárgya pedig az objektum és szubjektum egységeként létező társadalmi praxis — a fentiekből implicite következően — „antropomorf" ábrázolása. Ebből következőleg Vajda szerint a természet egyáltalán nem lehet filozófiai vizsgálódás tárgya, hanem csupán a természettudomány, mint az emberi praxis egy sajátos fajtája vethető filozófiai vizsgálat alá. Vajda és Márkus felfogása szerint a filozófia azért és annyiban világnézet, amennyiben éppen az objektum és szubjektum egységét megtestesítő társadalomra korlátozza vizsgálódását. Az objektív törvények vizsgálata tudomány, de nem világnézet. Ezzel kapcsolatban kívánom a saját véleményemet összefoglalni a következő két kérdésben.

2.3.1. Mi a filozófia tárgya (fogalma)?

Egyetértek Sipos Jánosnak azzal a megállapításával, hogy helytelen az a szembeállítás, amely szerint a filozófia vagy általános törvényszerűségek

Digitized by Google

tudománya, vagy világnézet. Véleményem szerint a filozófia egyike a társadalmi tudat legkomplexebb, legtöbbarcú jelenségeinek. Ezért egyetlen, vagy akár vaggyal összekapcsolt két egyszerű definícióval sem írható körül a filozófia tárgya. Megítélésem szerint a filozófiának mint komplex jelenségnek a körülírására több különböző nézőpont szükséges. Ezeket tartom a legfontosabbnak:

a) A filozófia a világ tudományos igénnyel fellépő és fejlődése során egyre inkább tudományossá váló általános magyarázata, vagyis tudományos igényű világnézet, amely éppen mint ilyen, a mitológiai világkép felbomlásából, az ezzel való radikális szakításból született.

Egyetértek azzal a gondolattal, amelyet az anyag fogalmáról lefolyt, de máig sem megnyugtatóan befejezett vita keretében Sipos János fejtett ki, s amely szerint a világnézeti kérdések középpontjában az embernek és az őt körülvevő világnak a természetére és a kettő viszonyára vonatkozó kérdések állnak, s ezek a kérdések csak a filozófiai fejlődés egy viszonylag késői időszakában fogalmazódnak meg és konkretizálódnak az anyag és tudat viszonyának kérdése formájában. Ember és külvilág viszonyának pedig valóban centrális kérdése az emberi praxis, mégpedig akár az ismeretelméleti, akár az ontológiai oldalát vizsgáljuk a világnézeti alapproblémáknak. A „társadalomontológusoknak" és elsősorban Vajdának kétségtelen érdeme, hogy e kategória jelentőségére és sokoldalú jellegére újból felhívták a figyelmet, bár az utóbbi vonatkozásban Louis Althusser azóta magyarul megjelent tanulmánykötete még gazdagabb képet nyújt.

b) Emellett — de nem ettől függetlenül, s főként nem ezzel ellentétben —, a filozófia egyben tudomány *is*, mégpedig a legáltalánosabb törvényszerűségek és összefüggések tudománya. (Ezt itt nem részletezem, hanem 2.3.2. alatt térek rá vissza.)

c) A filozófia a társadalmi tudat egy specifikus formája, ága, mégpedig a felépítményhez tartozó, tehát a mindenkori történelmileg adott társadalmi-gazdasági alapzat által meghatározott tudatforma. Ebből következőleg a filozófia mindaddig, amíg a társadalomban osztályellentétek vannak, amelyek egyébként *a felépítményben jóval tovább fennmaradhatnak azután is, amikor a társadalom gazdasági alapját tekintve már megszűntek az osztályok*, tehát mindaddig, amíg legalábbis a felépítményben osztályellentétek vannak, maga is szükségképpen *osztályjellegű* marad.

d) Az előző pontban foglaltakból következőleg a filozófia és a társadalmi praxis viszonya nem szorítkozik arra, hogy a praxis a filozófiának egyik legfontosabb tárgya, hanem a filozófia egyben a társadalmi praxis fontos mozzanata is. A filozófiának éppen mint a praxis mozzanatának, a praxis egyik meghatározó elemének van nagy jelentősége általában az osztályok, de különösen a munkásosztály számára, a munkásosztály harca számára.

Már ebből a gondolatmenetből is látható, hogy a filozófia fogalmának itt megadott négy mozzanata — amelyek nyilván további lényeges mozzanatokkal volnának még bővíthetők — szerves egységet alkot, nem szakítható el egymástól anélkül, hogy a filozófia fogalmát egyoldalúvá és így helytelenné ne tennénk. Amikor Vajda és Márkus — jogosan — bírálja azokat, akik a filozófiát *pusztán* a legáltalánosabb törvények tudományának tekintik, nem veszik észre, hogy maguk is hasonló egyoldalúságba esnek, amikor a filozófiát *pusztán* az ember társadalmi praxisa elméletének fogják fel és szembeállítják a tudományokkal. A filozófia csak azáltal lehet tudományos világnézet, csak azáltal lehet az emberi praxis adekvát magyarázata és egyben integráns mozzanata, s utóbbival összefüggésben a társadalmi tudatnak osztályjellegű, az osztályharcban specifikus szerepet játszó része, ha a többi tudományokra támaszkodva adekvát képet ad a valóság általános törvényszerűségeiről.

Digitized by Google

2.3.2. A filozófia és a „szaktudományok" (a többi tudomány) viszonya

Ha a filozófiát — egyebek között — tudománynak, a tudomány egy specifikus ágának tekintjük, meg kell vizsgálnunk, hogyan viszonyul ez a sok szempontból különleges tudomány a többi tudományhoz. Triviális és csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy fejlődésének kezdetén a filozófia és a tudomány egy és ugyanaz. Később megindul a differenciálódás. Mégpedig — véleményem szerint — nem a tudományoknak az immár nem tudomány jellegű filozófiától való differenciálódása, hanem a tudományok különböző fajtáinak, köztük a filozófiának egymástól való differenciálódása.

Mármost az a kérdés, hogy ebben a differenciálódásban *mi az a specifikum*, ami a filozófiát mint tudományt megkülönbözteti a többi tudománytól. Szabó András ezzel kapcsolatban arról beszél, hogy a filozófiai törvények sajátosságát akkor értjük meg, ha *„általános,* nem pedig *közös* törvényszerűségeknek tekintjük őket". „A filozófiai törvényt a különböző valóságszférák különös törvényei mindig csak *megszüntetve megőrzött* módon tartalmazzák"; „... az ellentétek egységének és »harcának« törvénye nem úgy van »jelen« az élővilágban és az osztálytársadalmakban, mint a gravitáció törvénye a különböző testek zuhanásában." (Szabó, II. 81. és 81—82. old.)

Véleményem szerint Szabó András helyesen közelíti itt meg a filozófia mint tudomány specifikumának a kérdését, de azt nem tárja fel eléggé. A filozófiának mint tudománynak a specifikuma szerintem az, hogy minden kérdést a *totális totalitás* szemszögéből vizsgál. (E tautologikusnak ható jelző használatát az indokolja, hogy minden egyedi dolog — egy kősókristály, egy akácfa, vagy egy epigramma is — totalitás, de mint ilyen, egyedi, az ilyen egyedek osztálya pedig parciális totalitás. A filozófia nézőpontja az egyedi és parciális totalitások összességeként felfogható, általános értelemben vett természet — a spinozai natura sive Deus értelmében felfogott természet — tehát a totalitások totalitása, tehát totális totalitás.) A többi tudomány ezzel szemben vagy egyedi, illetve parciális totaliitásokkal foglalkozik elsősorban — mint az állatrendszertan, a preparatív szerves kémia, vagy a művészettörténetnek a műelemzéssel foglalkozó része —, vagy pedig totalizált absztrakciókkal, mint különösen a matematika vagy a kibernetika. Ez a három mozzanat, a totális totalitás, a parciális totalitás és a (totális, parciális vagy egyedi) absztrakció minden tudományban valamilyen módon megtalálható. A filozófiában azonban az első játssza a vezető szerepet, ez határozza meg a fogalmak egész rendszerét és használatát, a többi tudományban pedig vagy a második, vagy a harmadik dominál.

Minthogy pedig a totális totalitáshoz csak az egyedi és parciális totalitások, illetőleg a totalizált absztrakciók vizsgálatából nyert eredmények általánosítása és *szintézise* útján lehet eljutni, a filozófiának mint tudománynak további specifikuma — közvetített jellege; az, hogy általában nem közvetlenül a valóság vizsgálatából, hanem a valóságnak egyes tudományokban már feldolgozott ismeretéből indul ki. Közvetlen nyersanyaga többnyire nem maga a valóság, hanem a valóságra vonatkozó tudományos ismeret.

A filozófiának így felfogott általános és közvetített tudomány jellegéhez *kapcsolódva,* és nem pedig — mint Márkusék teszik — ezzel *ellentétben* beszélhetünk a filozófiának egy további specifikumáról, *„emberközpontú"* jellegéről. Leszögeztük ugyan, hogy mind a természetre, mind a társadalomra vonatkozó tudományos ismereteink, így filozófiai szintű tudományos ismereteink is dezantropomorfizáltak kell hogy legyenek, ez azonban nem jelenti azt, hogy ami nem *antropomorf,* az nem lehet bizonyos értelemben *antropocentrikus.* Ismeretelméleti értelemben minden tudomány antropocentrikus, hiszen minden ismeret az emberi megismerés terméke. Az embernek — mindezt máshol is kifejtettem — nincs más nézőpontja, mint a sajátja. Csak saját magából kiindulva, csak saját maga felől vizsgálhatja a természetet. Ebben az értelemben, ha a természet objektív is, a természetkép mindig tar-

Digitized by Google

talmazni fog bizonyos szubjektív elemet. Hiába törekszik a tudomány dezantropomorfizált, objektív fogalmakra, az ismeret nem szakadhat el az ember által létrehozottság köldökzsinórjától. Az ismereteknek ez a szubjektivitása gyakran háttérbe szorul ontológiai tartalmuk objektivitása mögött. De ha olyan kérdések merülnek fel, hogy mit értünk például a természetben fejlődésen, szükségképpen előbukkan ennek az általános ontológiai kategóriának az antropocentrikus jellege. Hiszen fejlettebb az — és mást nem is tarthatunk annak —, ami közelebb áll a társadalomhoz, ami közvetlenebbül vezetett el az ember kialakulásához.

Azt lehet tehát mondani, hogy a tudományok általában bizonyos mértékig antropocentrikusak. Ez az antropocentrizmus különböző tudományokban különböző mérvű, a társadalomtudományokban és a filozófiában természetszerűleg nagyobb fokú, mint a szűk értelemben vett természettudományokban.

A filozófia, mint a mondott értelemben legáltalánosabb tudomány, és az egyes szaktudományok közé az általánosság különböző fokait képviselő közbülső tudományok egész sora tartozik. Ezek közül a filozófia számára különös jelentőséggel bírnak a valóság egy-egy nagy átfogó területét: az élettelen természetet, az élővilágot és az emberi társadalmat vizsgáló általános tudományok. Érdekes, hogy míg a szaktudományok kifejlődésének sorrendje az élettelen természetre vonatkozó ismeretektől haladt a társadalomra vonatkozó ismeretek felé, ezeknek az általános diszciplínáknak a kifejlődése viszont először a társadalomra vonatkozóan történt meg, éppen Marx munkásságában. A másik két terület általános elméleti tudománya még csak most van kialakulóban.[19] Ezek az általános elméleti tudományok mintegy közbülső helyet foglalnak el a filozófia és a szaktudományok között. Jellegüket tekintve filozófiaiak is, szaktudományiak is.

A marxizmus általános szociológiája, vagy más néven a történelmi materializmus éppen ilyen kettős jellegű, filozófiai és szaktudományos jellegű diszciplína. Már csak ezért sem volna helyes erre az ágazatra — nevezzük bár „társadalom-ontológiának" — szűkíteni a par excellence filozófiát. A tudományok említett antropocentrikus jellege következtében azonban a háromféle általános elméleti tudomány közül ennek az általános elméleti szociológiának közvetlenebb és nagyobb szerep jut a filozófia, tehát a totális totalitás szintjén való általánosítás szempontjából, mint az általános elméleti biológiának, vagy az általános elméleti fizikai kémiának. Minthogy ez az a tudomány, amelyben az ember és a világ kapcsolatának a kérdése, az e kapcsolatot megvalósító praxisnak a kérdései közvetlenül merülnek fel, joggal lehet azt mondani, hogy egy marxista „társadalom-ontológia" mintegy az a központi fogódzó lehet, amelynek a segítségével a filozófia egészének a kérdéseit egységes nézőpontból lehet megközelíteni. De ebből semmiképpen sem következhet, hogy a filozófia egy ilyen értelemben felfogott „társadalom-ontológiára" redukálható.

2.4. Néhány szó a determinizmusról és a dialektikáról

2.4.1. A determinizmusról

A társadalmi lét determináltságára vonatkozóan egyetértek Szabó András álláspontjával. Szükségesnek tartok azonban két kiegészítő megjegyzést.

a) Determinista álláspontunk hangsúlyozása mellett indokoltnak tartom annak a kiemelését is, hogy a marxizmus nem eszkatológia (üdvözüléstan),[20]

[19] Bővebben lásd: B. M. Bukanovszkij: „A modern természettudományok osztályozásának alapelvei" c. könyvében. Perm, 1960. (oroszul) Nyersfordítása megtalálható az MTA Filozófiai Intézete könyvtárában.

[20] V. ö. Heller Ágnes: Üdvözüléstan-e a marxizmus. Új Írás, 1968. 9. szám.

Digitized by Google

amely szerint az objektív társadalmi törvények szükségszerűen és maguktól elhozzák a kommunizmust. Való igaz, hogy az emberek, embertömegek, osztályok és csoportok, államok és államcsoportok tevékenységén, e tevékenységek történelmileg „véletlen" összetalálkozásán múlhat nemcsak az, hogy az emberiség továbbhalad-e a kommunizmus felé vagy elpusztítja önmagát, hanem esetleg az is, hogy megmerevedik-e egy, a kommunizmus előtti fokon, esetleg évszázadokra, vagy töretlenül folytatja az útját.

b) A természettörvény jellegű objektivitás minden tagadása ellenére sem gondolom, hogy a „társadalom-ontológiai" irányzat hívei tagadnák a társadalom anyagi létének elsődlegességét és a társadalom meghatározottságát. E véleményem alátámasztására kénytelen vagyok hosszabb, bár kivonatos idézetet közölni Tordai vitacikkéből.

„A tevékenység, amely a társadalmi viszonyokban változásokat kíván létrehozni, kétszeres társadalmi meghatározottságnak van alávetve. Minden meghatározottság egyik komponensét maga a tárgy képezi. A tárgy meghatározó szerepe lényegében abban áll, hogy körülhatárolja a megváltoztatás lehetőségeit. A mi esetünkben a tevékenység tárgya maga a társadalom, pontosabban annak viszonyai. A társadalmi viszonyok tehát körülhatárolják a megváltoztatás lehetőségeit.... E mögött egy elsődlegesnek tekinthető alternatíva húzódik meg: a létező viszonyok fenntartásának vagy megváltoztatásának alternatívája. Mindkét esetben létezik egy-egy lehetőség-mező, csak éppen ellentétes alapjelleggel... Minthogy a tárgy által kínált lehetőségek bármelyikét csak társadalmi jellegű tevékenység valósíthatja meg, a cselekvő szintjén a társadalmi meghatározottság egy második alapvető összetevője érvényesül. Társadalmi változásokat csak társadalmi erők, vagyis társadalmilag meghatározott nagyobb embercsoportok tudnak megvalósítani... Más szóval: csak azok reális lehetőségek, amelyeknek hordozója valamilyen társdalmi erő. A társadalmi együttesek — osztályok, rétegek — tevékenységében jelentkező társadalmi tendenciák tagolják a lehetőség-mezőt, mert azon belül néhány változatot (esetleg alternatívát) kristályosítanak ki... Létükkel tulajdonképpen *az egész osztály* tevékenysége számára megfogalmazzák az alternatívák konkrét pólusait, a lehetőség-mező reális összetevőit. A rétegérdekekre épülő tevékenység ezért mindig általános, osztályjelentőséggel bír... A tevékenység magasabb, elvontabb szintjén az általános jelleg fokozottabb súlyt kap, úgy, hogy végül elsődlegesen jellemző tényezőnek tekinthető már" (Tordai, 1612. old.). Hasonló szellemben ír újabb cikkében Vajda is: „....a mozgalom csak úgy oldhatja meg feladatait, ha stratégiája a jelen történelmi szituáció egészének egységes analízisére épül..." (Vajda, 30. old.).

Kétségtelen, hogy ezek a megállapítások ellentmondásban vannak ugyanezen szerzők, valamint Márkus György más megállapításaival, mely utóbbiakban azok az egyoldalú túlzások nyilvánulnak meg, amelyekről már előbb írtam.

2.4.2. Alternatívák vagy lehetőség-spektrum?

A determinizmus kérdésköréhez szorosan kapcsolódik az alternatíva-probléma. Egyetértek azzal, hogy az ember tevékenységével mindenkor a konkrét történelmi szituáció által felvetett problémákra válaszol, vagyis saját céljait e problémákkal összevetve igyekszik megvalósítani (mely célok maguk is a konkrét történelmi szituációból fakadnak). Nem tartom azonban szerencsésnek az „alternatíva" kifejezést. Ez a terminus olyan modellt sugall, hogy mindenkor van két, esetleg több, de kis számú jól elkülönülő választási lehetőség, amelyek között *„vagy-vagy"* alapon választ az ember. Valójában azonban rendszerint a lehetőségeknek egy *szinte folytonos spektruma* van adva az ember számára a konkrét, komplex, sok tényező által determinált (Alt-

Digitized by Google

husser szavaival fölüldeterminált — surdeterminé, a magyar kiadásban tévesen „túldeterminált") társadalmi-történeti szituáció keretében, és ugyanez a sokoldalú determináció hat magukra az emberekre is, amikor elméletileg vagy gyakorlati cselekvésükben e folytonos spektrum valamelyik vonala vagy „sávja" mellett foglalnak állást. Csak rendkívül kiélezett történelmi helyzetekben szakad szét az ilyen folytonos spektrum „vagy-vagy" jelleggel elkülönülő tartományokra. Csak ilyenkor merül úgy fel a kérdés, ahogyan Tordai az idézett gondolatmenetben megfogalmazza, vagyis „a létező viszonyok fenntartásának vagy megváltoztatásának alternatívája"-ként. Ennek folytán egyebek között elkerülhetetlen, hogy a kommunista világmozgalom egysége bizonyos értelemben a sokféleség egysége legyen. Mert az eltérő konkrét feltételek között működő pártok szükségképpen a lehetőség-spektrum más-más pontjaira koncentrálnak. A baj ott kezdődik, ha valamelyik párt a maga sajátos pozícióját egyetemes érvényűnek kiáltja ki és rá akarja erőszakolni az összes többi pártokra, ahogyan ezt ma a KKP teszi.

2.4.3. A természeti dialektikáról

Márkus és Vajda álláspontjáról — kissé sarkítva — azt lehetne mondani, hogy szerintük a determinizmus csupán a természetre, a dialektika törvényei viszont csupán a társadalomra érvényesek; legalábbis az utóbbira lehet következtetni egyebek között Márkusnak ebből a megállapításából: „Ha az ellentmondás kategóriája egyaránt és egyforma joggal alkalmazható az elemi részecskék, a biológiai öröklődés és változékonyság és, mondjuk, a logikai indukció és dedukció viszonyának leírására, akkor valóban több-e az »ellentmondások *harcának*« gondolata — Lenin szerint a dialektika központi eszméje — alkalmatlan és félrevezető metaforánál?" (Márkus, 1115. old.) Ezzel szemben Szabó helyesen mutat rá arra, hogy egyetlen filozófiai törvény sem érvényesül a maga általánosságában közvetlenül a valóság különös területein. Már most éppen az általános filozófiai törvények különös érvényesülési formáinak kellene vizsgálataink középpontjában állniuk.

Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom annak a véleményemnek a kifejezését, hogy ebben a vitában már elegendő programjellegű vitairat készült. (Az én jelen írásom is ebbe a kategóriába tartozik.) A programnyilatkozatok számát nem nagyon érdemes szaporítani. Érdemesebb lenne a felvetett problémákat konkrét kutatásokban megközelíteni. Meg kellene vizsgálnunk konkrétan az egyes általános filozófiai kategóriákat abból a szempontból, hogyan érvényesülnek a különböző valóság-szférákban. Ha pedig valakinek az a véleménye, hogy például a dialektika törvényei csak a társadalomra érvényesek, az konkrét elméleti vizsgálat segítségével mutassa ki, hogyan vezethető le például a társadalom keletkezése, ha a természetre nem érvényesek a dialektika törvényei.

3. Vitáink jellegéről és hangnemérő

3.1. Kampányszerűség

Első látszatra úgy tűnik, hogy filozófiai közéletünkben — mint általában ideológiai közéletünkben — az elmúlt években létrejött a viták szabadsága, a megfelelő vitaszellem. Megítélésem szerint azonban ezen a téren még nincs minden rendben. Még nem szoktuk meg eléggé, hogy mit jelent szabad vitalégkörben dolgozni. Ebből különböző hibák erednek. Az elmúlt két évben filozófiai, ismeretterjesztő és irodalmi folyóiratok hasábjain lezajlott egy „társadalom-ontológiai offenzíva", más szóval meghatározott irányba mutató cik-

Digitized by Google

keknek, tanulmányoknak egész sora jelent meg. Az a látszat keletkezhetett, hogy itt bizonyos csoport monopolizálja[21] a filozófiai és a filozófiai írásokat is közlő egyéb folyóiratok hasábjait.

Valójában azonban arról van szó, hogy noha a filozófiával foglalkozók közül számosan kezdettől fogva hangoztattak szóban ellenvéleményeket e tanulmányokkal szemben, egészen a legutóbbi időkig érdemleges vitacikk alig jelent meg. Ennek azonban nem az az oka, amit sokan hajlamosak feltételezni: hogy az ellenkező vélemények valamiféle monopólium következtében nem kaphattak volna sajtónyilvánosságot, hanem az, hogy filozófus oktatóink, kutatóink nagy része még nem szokta meg eléggé, hogy saját kezdeményezésére vitába bocsátkozzon. Sőt, tudomásom van arról, hogy Vajda Mihály cikkének megjelenése után tíz-tizenöt olyan filozófus, akiktől várható volt, hogy van mondanivalójuk, vitatkoznivalójuk ebben az ügyben, egyenes felszólítást kapott, hogy fejtse ki nézetét, és ezek publikálása előtt semmilyen akadály nem lesz. Ennek ellenére mintegy két éven át alig-alig jelent meg érdemleges vitacikk.[22]

Amikor most végül megindult a vita, akkor ez még inkább magán viselte egy szervezett kampány jegyeit. Gondolok itt különösen a Magyar Filozófiai Szemle 1969. évi első számára. Ebben megjelent Hermann István színvonalas írása a totalitás problémájáról, amely a vitára való hivatkozás nélkül ugyan, de a vitában szereplő kérdéseket is érinti. E mellett megjelent több vitacikk is: Vas Ida polémiája Heller Ágnes egy cikkével, továbbá Barlay László és Katona Péter egy-egy vitacikke, amelyek elsősorban Márkus György nézeteivel foglalkoznak. (Hogy ezek mellett a szerkesztőség indokoltnak látta, hogy éppen *ugyanebben* a számban közölje Falus Róbertnek — egyébként meggyőzően hangzó — opponensi véleményét Heller Ágnesnek mintegy két évvel ezelőtt megvédett doktori értekezéséről. az enyhén szólva ízléstelenség.)

3.2. Hangnem

A kampányszerűség mellett a Magyar Filozófiai Szemle ugyanezen számára és elsősorban Barlay László cikkére a hangnem indokolatlan eldurvulása jellemző. Barlay cikke egy sor érdekes gondolatot vet fel, kritikája az esetek jelentős részében megalapozott. A hangneme viszont egyszerűen megengedhetetlen.

Ennek illusztrálására álljon itt egyetlen példa. Barlay cikkének 15. számú lábjegyzete a következőképpen szól: „Szándékosan hivatkozunk Havemannra, aki az utóbbi években rendkívül problematikus politikai nézetekkel lépett fel, mely nézeteket az NDK-ban széles körben vitatták meg. Idézésre kerülő álláspontja a természetdialektikát illetően bizonyságul szolgál arra nézve, hogy milyen nívóbeli különbség mutatkozik problematikus társadalmi gyakorlatot hirdető, de egyúttal a dialektikát szakterületükön termékenyen alkalmazó természettudósok, és ugyancsak problematikus társadalmi gyakorlatot hirdető, de szaktudományos ismeretektől nem túlságosan háborgatott kultúrfilozófusok között." (Barlay, 91. old.)

Úgy gondolom, ehhez alig kell kommentár. Aki ismeri Márkus Györgynek a Magyar Filozófiai Szemlében megjelent korábbi tanulmányait, például alig egy éve megjelent tanulmányát az észlelés problémáiról, annak számára

21 Sipos János például azt írja: nem szabad megengedni „hogy az opportunista irányzatok jussanak »adminisztratív« szervezeti eszközökhöz, kisajátítsanak intézményeket, lapokat, fórumokat". (Sipos, 304. old.)

22 Egyesek feltehetően azt várták, hogy eldőljön, nem válik-e „hivatalos" álláspontta a „társadalom-ontológia" plattformja, mert ha igen, akkor nem érdemes exponálni magukat, vállalva a dogmatikussá bélyegezhetőség ódiumát.

Digitized by Google

aligha lehet kétséges, hogy a „tudományos ismeretektől nem túlságosan háborgatott kultúrfilozófus" jelző őt aligha illeti meg. Ez a hangnem még akkor is tűrhetetlen volna, ha egy idős, tapasztalt kutató használná egy kezdővel szemben, nem pedig egy egyetemi hallgató egy szolid tudományos eredményekkel rendelkező elismert filozófus kutatóval szemben, akinek lehetnek vitatható nézetei, és akivel előfordul, hogy — például éppen a vitában szereplő cikkében — nem éri el saját színvonalát, de az ilyen lekezelő hangnemet semmiképpen sem érdemli meg.

Ez azonban a dolognak csak az egyik oldala. Még súlyosabban kell elítélnünk a cikkben és az idézett részben is megtalálható politikai inszinuációkat. A cikk szerzője egyetemi hallgató, s nem lehet csodálkozni, hogy egy egyetemi hallgató egy vitacikkben elveti a sulykot. Megbocsáthatatlan azonban a szerkesztőség magatartása, hogy ezen a téren nem alkalmazott korrekciókat. (Köztudomású, hogy a Filozófiai Szemle szerkesztősége egyébként stiláris szempontból nagyon is ügyel a cikkek színvonalára és hangnemére.)

Hangsúlyozni kívánom, hogy nem a viták élességét kifogásolom. Nem tartozom azok közé, akik ma rendre utasítanák Engelst, ha Dühring úr doktori disszertációjának vitáján olyan élesen fejtené ki nézeteit, mint azt az „Anti-Dühring"-ben tette. A politikailag inszinuáló, személyeskedő, rágalmazó, durva hangnemet kifogásolom. Jó ellenpélda Szabó András cikke, amely szintén éles állásfoglalásokat tartalmaz, de anélkül, hogy a hangnemét a legcsekélyebb mértékben kifogásolni lehetne.

Mégegyszer hangsúlyozom tehát, *nem az éles vitákat helytelenítem*, ellenkezőleg: igényelem, hogy *egész tudományos közéletünkben nyíltabbak, őszintébbek, élesebbek legyenek a viták*. De ezek reális hangnemben, a vitatkozó partner emberi méltóságának sérelme nélkül folyjanak.[23]

3.3. A viták végigvitatása

Filozófiai közéletünk, vitaéletünk fejletlenségére utal az is, hogy többnyire *nem vitatjuk végig vitáinkat*. Gondolok itt például az immár tízéves anyag-tudat-vitára, amelyben elhangoztak a különböző álláspontok, de kísérlet sem történt a vita valamiféle időleges lezárására. A vita inkább úgy csendesen felszívódott, elhalt, a felek beleláradtak, a szerkesztőség beleunt; egyes utórezgései az oktatásra való alkalmazást illetően a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus Főosztálya Tájékoztatójának a hasábjain láttak a közelmúltban napvilágot. Vajon megnyugtató-e ez a helyzet? Még kirívóbb a szocialista társadalom struktúrájáról a Valóság hasábjain 1966-ban lefolyt vita példája. A folyóirat januári számában megjelent két, homlokegyenest ellentétes álláspontot képviselő cikk (Hegedüs András, illetve Wirth Ádám tollából). Rá két hónapra megjelent ugyancsak két cikk, amelyek közül az egyik lényegében Wirth Ádám gondolatmenetét, a másik Hegedüs Andrásét folytatta. (Buza Márton, illetve Ferge Zsuzsa cikke.) Megjelenésük után a

[23] Ez nem jelenti azt, hogy ne minősítsük az egyes álláspontokat. Ha valamilyen kiindulópontot pl. dogmatikusnak vagy revizionistának tartunk, nevezzük nevén, de *érvek alapján*, ne pedig kinyilatkoztatásszerűen.

Ugyanakkor fenntartásaim vannak az olyan „minősítéssel" szemben, amikor azt a politikából kölcsönvett kifejezésmódot alkalmazzák különböző irányzatok megjelölésére, hogy „jobboldali"-nak, illetőleg „baloldali"-nak nevezik őket. Az irányzatok létezésének elismerése például „jobboldali" elhajlásnak minősül sokak szemében, az az álláspont pedig, amely eleve tagadja vitás kérdések létezését is, „baloldali" elhajlásnak számít. Fenntartásaim azzal kapcsolatosak, hogy egyáltalán alkalmazhatók-e az ideológiai életre ezek a kategóriák. Ugyanezeket a megjelöléseket legalább ilyen joggal lehetne felcserélve is használni, ha meggondoljuk, hogy a „baloldaliság" a munkásmozgalomban általában az osztály lehetőségeinek túlbecsülésén, a „jobboldaliság" pedig a lebecsülésen alapul (vö. az 1. 4. 2. szakasszal).

Digitized by Google

vita, legalábbis a Valóság hasábjain, a „levegőben maradt". Később a Társadalmi Szemlében, vagy önálló publikációkban megjelentek ugyan ezzel kapcsolatos írások, de ezek többnyire nem a kérdés általános vonatkozásait, hanem csak egy-egy részletét vizsgálták, bárminő fontos részletek is ezek.

4. Filozófiai életünk szervezeti keretei

A viták kampányszerűsége, hangnemük időnkénti elfajulása és gyakori befejezetlenségük egyaránt arra utal, hogy filozófiai közéletünk szervezeti keretei nem kielégítők.

Ebből következik egyebek között, hogy a látszat ellenére, nincs elegendő fórumunk a filozófiai nézetek kifejtése és ütköztetése számára. Elsősorban nem is a publikációs, hanem társadalmi fórumra gondolok. Magyarországon ma több száz tudományágnak van tudományos egyesülete, tudományos társulata, a balneológiától az asztronautikáig, amely utóbbit Magyarországon csak igen kevesen és igen szűk körben művelik. Ugyanakkor a filozófiának — bár az oktatásban elfoglalt jelentősége folytán több száz oktatót foglalkoztat, akikkel szemben egyetemlegesen az a követelmény, hogy a filozófiát tudományos szinten is műveljék —, nincs ilyen társadalmi bázisa. Legfőbb ideje lenne megalakítani a magyar filozófiai társulatot. Ez rendszeres szóbeli vitafórumot biztosíthatna a különböző nézetek kifejtésére és ütköztetésére. Meg kell jegyeznem, hogy itt nem kizárólag a marxista filozófiára gondolok. Egy ilyen társulat keretében lehetővé kellene tenni, hogy azok, akik más filozófiai irányzatokat képviselnek, ugyancsak kifejthessék a maguk nézeteit, mert *előrehaladás csak eleven viták útján lehetséges,* és ez nemcsak a marxizmuson belüli vitákra vonatkozik, hanem más filozófiai irányzatokkal való konfrontációra is. Ilyen társulat elősegíthetné a magyar filozófusoknak a nemzetközi filozófiai közéletbe való nagyobb mértékű bekapcsolódását is.

Célszerű volna, ha a társulat folyóiratot is kiadna. Mert igaz ugyan, hogy a Magyar Filozófiai Szemlén kívül több más folyóirat is közöl filozófiai vonatkozású cikkeket, de kifejezetten tudományos jellegű filozófiai tanulmányok publikálására egyedül a Magyar Filozófiai Szemle nyújt lehetőséget, ez pedig óhatatlanul bizonyos monopóliumhoz vezet, még ha a szerkesztő bizottság tudatosan törekszik is ennek kiküszöbölésére.

Felmerülhet az az aggály, hogy nem veszélyeztethetnék-e a megalakítandó tudományos egyesület vagy társulat stabilitását a marxista filozófián belül jelenleg dúló viták. Úgy gondolom, hogy a viták nem. Az azonban igen, hogy a jelek szerint a viták kiéleződésében elvi ellentétek mellett egyre inkább klikk jellegű ellentétek is szerepet játszanak. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy kizárólag a közérdeklődést magukra vont klikkek jelentik a magyar filozófia lényeges erőit. Ha az egyesületet egészséges szellemben irányítanánk és a vezetést a klikkellentétektől meg nem fertőzött *többség* képviselőire bíznánk — és erre megvan a lehetőség —, akkor az egyesület által nyújtott fórum éppen elősegíthetné a különböző nézetek nyílt összeütköztetését és ezzel előmozdíthatná az egység kialakulását.

Alig hiszem, hogy e társulat megalakulása ellen ésszerű érvet lehetne felhozni. Megítélésem szerint máris komoly vesztesége filozófiai közéletünknek, hogy nem alakult meg ez a társulat évekkel ezelőtt, legkésőbb akkor, amikor a Magyar Közgazdasági Társaság, amelynek a megalakításával szemben hasonló aggályok voltak annakidején, mint egy filozófiai társulat létrejöttével szemben.

*

Szerteágazó megjegyzéseimet itt nem is annyira befejezem, mint inkább félbeszakítom. Szeretném végül megismételni azt a reményemet, hogy a közel-

Digitized by Google

jövőben már nem filozófiai kutatási programokról, hanem a különféle programokból következő *kutatások eredményeiről* lesz módunk vitatkozni, s ennek révén közelebb juthatunk ahhoz a közös tendenciához, amely körül mai irányzataink ingadoznak.

Rádi Péter

A cikkben idézett irodalom:

Márkus György: Viták és irányzatok a marxista filozófiában. Kortárs, 1968. 7. szám.

Tordai Zádor: Miért vannak irányzatok a marxizmusban. Kortárs, 1968. 10. szám.

Sipos János: A marxizmus pluralizálásához. Kortárs, 1969. 2. szám.

Szigeti József: A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz. Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 5. szám.

Szabó András György: Mit jelent a filozófia a „gyakorlati materialista" számára. I. rész. Társadalmi Szemle, 1969. 3. szám, II. rész. Társadalmi Szemle, 1969. 4. szám.

Vajda Mihály: Az ontológia aktualitása. Kritika, 1968. 7. szám.

Barlay László: Filozófiai gondolkodás vagy filozofálgató esszéisztika. Magyar Filozófiai Szemle, 1969. 1. szám.

Bortnyik Sándor:
1923 – Magyar május

Digitized by Google

A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás

A fejlődő országokkal kapcsolatos eszmecsere a Társadalmi Szemle hasábjain érdekesnek ígérkezik, hiszen a mai világ egyik legbonyolultabb és — talán hozzá lehet tenni — legizgalmasabb problémájáról van szó. Az eszmecsere azért is hasznos, mert a kérdés rendkívül sokrétű, napról napra új vonásai kerülnek előtérbe és sok oldalról is közelíthető meg. E hozzászólás abból a nézőpontból igyekszik közelíteni a problémához, hogy milyen összefüggésben van a fejlődő országok gazdasági felemelkedése a világban kialakult nemzetközi munkamegosztás változásával.

A fejlődő országoknak súlyos politikai, társadalmi, kulturális problémák egész sorát kell megoldaniuk. Mégis nyilvánvaló, hogy **legégetőbb feladatuk gazdasági fejlődésük biztosítása,** és politikai, társadalmi problémáik nagy része ugyancsak ezzel kapcsolatos. Az összefüggés természetesen kölcsönös. A gazdasági fejlődés nem biztosítható politikai és társadalmi haladás nélkül, de a tétel fordítva is érvényes: a politikai, társadalmi és kulturális fejlődés sem képzelhető el gyorsabb gazdasági fejlődés nélkül. Természetesnek tekinthető tehát, ha az eszmecserében igen nagy súlyt kapnak a gazdasági fejlődés kérdései.

Magam is szeretném aláhúzni annak a jelentőségét, amit Rédei elvtárs hangsúlyozott hozzászólásában: a „harmadik világ" fogalmát jobban differenciálni kell, és csak nagyon erős fenntartásokkal lehet általánosságban beszélni a fejlődő országokról. Ennek előrebocsátásával a továbbiakban mégis a fejlődő országokról általában lesz szó, nyomatékosan aláhúzva, hogy a következő megállapítások nem minden fejlődő országra egyformán érvényesek.

A fejlődő országok helyzetét általában az jellemzi, hogy politikailag függetlenné váltak, de gazdaságilag nem. Az imperializmus rendszerétől való gazdasági függőségük rendkívül nagy, bár országonként kétségtelenül különböző. A fejlődő országok gazdaságában a monopoltőkének nagy közvetlen érdekeltsége van; a legtöbb országban a legfontosabb bányák, ültetvények, a legmodernebb gyárak közvetlenül a tőkés monopóliumok tulajdonában vannak. Emellett a függőségnek rengeteg közvetett formája is van; ezek a fejlődő országok kiszolgáltatottságában nyilvánulnak meg pénzügyi, kereskedelmi, közlekedési, technikai és egyéb téren. A fejlődő országok függőségének oka nem utolsósorban a mai nemzetközi munkamegosztásban rejlik, amely lényegében az imperializmus gyarmati rendszerének terméke. Ebből a munkamegosztásból, amelyben **a gazdaság, az ipar, a civilizáció a fejlett országok egy csoportjában összpontosul és a világ többi részét az elmaradottság jellemzi,** fakad a mai világ egyik alapvető gazdasági és ezzel összefüggésben természetesen politikai és társadalmi problémája. Ezt az imperializmus gyarmati rendszere idején kialakult munkamegosztást eddig csak a szocialista országok tudták áttörni, kiválva az imperializmus rendszeréből és utat törve nemcsak egy új társadalmi rend felé, hanem az imperializmusban kialakult nemzetközi munkamegosztás megváltoztatása és önálló, gyors gazdasági fejlődésük megalapozása felé is.

Természetes, hogy a régi és tulajdonképpen a jelenlegi munkamegosztás megváltoztatása is csak rendkívül bonyolult folyamat eredménye lehet, és még a célok helyes kitűzése sem egyszerű. A kérdés bonyolultsága azonban nem homályosíthat el bizonyos alapvető összefüggéseket, elsősorban azt, hogy első helyen **a fejlődő országok iparosítása** és a fejlett tőkésországok ipari monopóliumának megszüntetése áll. (Egyelőre nem szólok a szocialista országokról, mert az alapvető probléma a fejlődő országok és a fejlett tőkésországok közötti munkamegosztás megváltoztatása; a szocialista országok szerepére azonban még visszatérek.) A kérdés lényege tehát olyan feltételek létrehozása, hogy a fejlődő országok is megindulhassanak az iparosítás révén a gyorsabb gazdasági fejlődés útján.

Azzal kapcsolatban, hogy az iparosítás a gazdasági felemelkedés fő útja a fejlődő országok számára — csak úgy, ahogyan annakidején a fejlett tőkésországok és századunkban a szocialista országok számára is — három megjegyzést szeretnék fűzni:

Digitized by Google

● Ma már sem az irodalomban, sem a politikai küzdőtéren senki sem tagadja ezt a tézist. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy aránylag nem olyan régen, kb. egy évtizede, még a burzsoá irodalomban és a diplomáciában is gyakran kétségbe vonták. Két ízben is előfordult, hogy amikor e sorok írója az ENSZ-közgyűlésen a fejlődő országok iparosításáról beszélt, a vita során a nyugati országok képviselői azt igyekeztek bizonyítani — Dánia és Új-Zéland példájával — hogy nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság fejlesztése révén is lehet magas életszínvonalat elérni. Később ezek a hangok elnémultak, nemcsak a szocialista, hanem a fejlődő országok határozott fellépése következtében, amely bebizonyította e példák tarthatatlanságát és azt, hogy ezek a nézetek lényegében a figyelem elterelését, vagy az egész kérdés meghamisítását célozták.

● Közismert, hogy a fejlődő országok mezőgazdasága is rendkívül elmaradott; sok országban, különösen Ázsiában a termelés jóval lassabban nő, mint a népszaporulat. Az ipar és a mezőgazdaság összefüggésének egyik világos bizonyítéka, hogy az utóbbi évtizedekben a fejlett ipari országok mezőgazdasági termelése jóval gyorsabban emelkedett, mint a fejlődő országoké. Ezért nyilvánvaló, hogy súlyos hiba volna úgy értelmezni a fejlődő országok iparosításának célkitűzését, mintha ez háttérbe szoríthatná vagy helyettesíthetné a mezőgazdaság fejlődését. A fejlődő országok iparosításának — bár országonként különböző arányok mellett — **együtt kell járni a mezőgazdaság fejlesztésével**, sőt az iparosításban is erősen figyelembe kell venni a mezőgazdaság fejlődéséhez hozzájáruló iparágak szerepét.

● E helyütt nem akarok kitérni arra a rendkívül bonyolult és sokat vitatott kérdésre, hogy milyen legyen a fejlődő országok iparosítása, milyen iparágak kerüljenek előtérbe. E tekintetben különösen súlyos hiba volna általánosítani. A vita részben azon folyik, hogy az import helyettesítése legyen-e az iparosítás fő iránya, vagy az export-iparágak fejlesztése. Ekörül magyar közgazdászok között is vita folyik, és az eszmecsere során e problémát is érdekes volna bővebben tárgyalni. A két világháború között a fejlődő országok iparosításában többé-kevésbé elkerülhetetlenül az importot helyettesítő iparágak fejlesztése került előtérbe, erős állami protekcionizmussal. Az elmúlt másfél évtizedben azonban, a nemzetközi kereskedelem általános fellendülése, a gyarmati rendszer felbomlása és a szocialista világrendszer létrejötte következtében kialakult új helyzetben, egyre inkább kibontakozik a fejlődő országok iparosításának olyan lehetősége, amely jobban számol a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedésből adódó új erőforrásokkal. Különösen a szűkebb belső piaccal rendelkező — részben az elmúlt évtizedekben önállóvá vált — kis országokban nem is képzelhető el az iparosítás a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedése, a felvevő piacok bővítése, a fejlődő országok ipari exportjának emelkedése nélkül.

A fejlődő országokra vonatkozó polgári irodalomban, de a fejlődő országoknak politikai síkon hangoztatott követeléseiben is széles körben érvényesül az a nézet, hogy gazdasági fejlődésük meggyorsításának alapvető feltétele a fejlett országok nagyarányú gazdasági segítsége. Az ebben a hozzászólásban kifejtett álláspont, amely szerint alapvető kérdés a nemzetközi munkamegosztás megváltoztatása, egészen másképp értelmezi a fejlett országok gazdasági segítségének jelentőségét. Ez nem azt jelenti, hogy tagadni kellene a segítség számos ma meglevő formájának szerepét (például a szakképzés, a tanácsadás, a beruházási tervek készítése, a hitelnyújtás, a közös vállalkozások létesítése területén), de hangsúlyozni kell, hogy **a fejlődő országok problémi pusztán külső segítséggel nem oldhatók meg.** A segítség hatékonyságát pedig nem egyszerűen a fejlődő országoknak nyújtott anyagi eszközök nagyságán kell mérni, hanem azon is, hogy a rendelkezésre bocsátott összegek vagy más intézkedések milyen

Digitized by Google

mértékben segítik elő a fejlődő országok számára kedvezőbb, új nemzetközi munkamegosztás kialakulását.

Rédei elvtárs helyesen mutat rá hozzászólásában arra, hogy a segélyprogramok előtérbe állítása eleve téves felvetése a dolog lényegének, hiszen teljesen elködösíti azt, hogy hol kell a probléma gyökerét keresni: az imperializmus gyarmati rendszerében. Ugyancsak nyilvánvaló hogy a fejlett országok segítsége szempontjából **politikailag teljesen megtévesztő egy kalap alá venni a volt gyarmatosító országokat és a szocialista országokat,** hiszen a fejlődő országok jelenlegi súlyos helyzete és a gyarmatosító országok gazdagsága részben ugyanabból a forrásból ered: a gyarmatosításból. Ezért teljesen jogos a kérdés olyan felvetése, hogy itt nem egyszerűen segélyprogramról van szó, hanem arról, hogy politikailag és történelmileg egyaránt igazságos volna, ha a volt gyarmatok a gyarmatosítók által évtizedek, évszázadok alatt tőlük elrabolt és kisajátított értékek visszajuttatását követelnék.

A neokolonializmus mai viszonyai alaposan elködösítik a külső gazdasági segítség jelentőségét és szerepét. A nyugati országok egyre nagyobb összegeket mutatnak ki a fejlődő országoknak nyújtott gazdasági segítségként, de mélyen hallgatnak arról, hogy ennek jelentős része olyan tőkebefektetés, amely busás haszonnal jár számukra, és még inkább arról, hogy profit, kamat, tőke-visszaszívás és egyéb címeken a segélyprogramokkal egyidőben hatalmas összegeket szivattyúznak ki a fejlődő országokból, egyes világrészekből tartósan nagyobbat, mint az oda irányuló tőkebeáramlás. A Le Monde 1969. március 4-i száma pl. utal arra, hogy 1968-ban az Egyesült Államok tőkekivitele 2,9 milliárd dollárra csökkent, viszont az oda visszautalt profit 5,8 milliárd dollárra nőtt, a Latin-Amerikából kivont profit például több mint ötszöröse volt az oda irányuló tőkének.

Ebből a szempontból az sem közömbös, hogy mire irányul a fejlődő országoknak nyújtott gazdasági segítség. Minthogy egész fejlődésüknek alapvető feltétele gazdasági függetlenségük és önállóságuk megteremtése, ezért **minden olyan segítség, amely elősegíti ezt a célt, hozzájárul a gazdasági fejlődéshez.** Azok a tőkebefektetések azonban, amelyek növelik a fejlődő országoknak a „segítséget" nyújtó országoktól való függőségét, kevéssé tekinthetők a fejlődést elősegítő tényezőknek, sokkal inkább olyanoknak, amelyek a függés növelésével tovább nehezítik a fejlődő országok helyzetét.

Ismétlem: mindez nem azt jelenti, hogy a gazdasági segítség nélkülözhető a fejlődő országok felemelkedésében. E segítségnek kétségtelenül növekednie kell és nemcsak mennyiségileg: sokrétűbbé is kell válnia, abban az értelemben, hogy a közvetlen tőkeáramláson kívül egyre inkább felölelje a szellemi javakban, képzettségben való segítséget is. A segítség ténye, vagy akár összegének emelkedése is távolról sem jelent azonban kibontakozást, ha nem párosul a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjával, illetve ha nem illeszkedik bele olyan koncepcióba, amelyben a gazdasági segítség a munkamegosztás átfogó megváltoztatását is elősegíti. Ez a felismerés vezetett sok országban arra, hogy egyre növekvő hangsúlyt kap a „trade, not aid" jelszó: „kereskedelmet, nem pedig segélyt".

Egy új nemzetközi munkamegosztás felvázolásának és a jelenlegi munkamegosztás szükségessé vált megváltoztatásának igen sok feltétele van. Ezeknek egyik sora — a magukban a fejlődő országokban végbemenő, illetve szükséges változások. Anélkül, hogy a fejlődő országok belső problémáinak részletezésébe belemennék (Éliás elvtárs hozzászólása utal ezekre), hangsúlyozni szeretném, hogy a kibontakozás egyik alapvető feltétele a **fejlődő országok gazdasági függetlenségének megteremtése.** Ez olyan belpolitikát követel meg, amely alkalmas az országon belül az összes haladó erők összefogására, és olyan gazdaságpolitikát (részben külpolitikát), amely egyre inkább biztosítja azt, hogy az ország maga rendelkezzék természeti kincseivel és gazdaságának más forrásaival. (A nyugati hatalmak is felismerték e kérdés jelentőségét. Jellemző erre, hogy amikor az ENSZ gazdasági szerveiben napirendre került „Az országok önrendelkezése természeti kincseik felett" című kérdés, az imperialista országok képviselői mindent elkövettek azért, hogy a kérdés lekerüljön a napirendről, vagy legalábbis olyan ügyrendi vitába fulladjon, amely lehetetlenné teszi az érdemi tárgyalást.) Egyre inkább nő az a felismerés is, hogy

Digitized by Google

a fejlődő országokban is elkerülhetetlen valamiféle nemzeti terv készítése a fejlesztés átfogó koncepciójának kialakítására. Ha pedig megfelelő súllyal kerül majd előtérbe a nemzetközi munkamegosztás átrendezése, akkor a nemzeti, népgazdasági terveknek még nagyobb jelentőségük lesz. Mindez olyan államhatalom és belpolitika létezését tételezi fel, amely tudatosan igyekszik az ország gazdasági önállóságának megszilárdítására, az imperializmustól való gazdasági függőség lazítására. Közismert, hogy ezek a feltételek rendkívül különbözők az egyes fejlődő országokban, és a haladás erőinek harca óriási ellenállásba ütközik.

Megjegyzendő, hogy a gazdasági fejlődés, az iparosítás és az egészséges nemzetközi munkamegosztás kialakítása szempontjából a harmadik világ több régiójában új kérdésként merül fel egyes országcsoportok regionális gazdasági tömörítése, gazdasági integrációk kialakítása. Különösen a kisebb, részben újonnan alakult országok vonatkozásában válik ez egyre időszerűbbé, mert enélkül kis belső piacuk és felhalmozási lehetőségeik korlátai gazdasági felemelkedésük erős fékjévé válhatnak, figyelembe véve, hogy a mintegy 85 fejlődő ország közül 53-ban a lakosság létszáma az 5 milliót sem éri el.

A másik feltétel nemzetközi, sőt világméretű, ez lényegében az, hogy világméretekben kell elismertetni a kérdés ilyen átfogó feltevését, tehát el kell fogadtatni, hogy **szükség van a világban jelenleg uralkodó nemzetközi munkamegosztás gyökeres átalakítására.** E felismerés politikai síkon való kiharcolása vezethet közelebb olyan nemzetközi légkörhöz, amelyben könnyebb e nagy cél konkretizálása és érvényesítése. Az ilyen átfogó gazdaságpolitikai cél elfogadtatása azt is lehetővé teszi, hogy a fejlődő országoknak nyújtandó gazdasági segítség fokozására irányuló politika is ehhez igazodjék. A nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét azonban **a nemzetközi monopolтőke magától sohasem fogja elismerni,** ez csak hosszú és szívós harccal érhető el. Ebben a harcban sorsdöntő szerepet játszik az a politikai, erkölcsi és részben gazdasági támogatás, amelyet a szocialista országok nyújtanak a harmadik világnak.

Felmerül az a kérdés: milyen módon lehet közelíteni egy ilyen nagy és átfogó problémához, hogyan lehet konkretizálni a nemzetközi munkamegosztás átfogó reformjának eszméjét. Ehhez csak néhány gondolatot szeretnék fűzni:

a) Mindenekelőtt el kell fogadtatni a nemzetközi közvéleményben — így az ENSZ-ben és egyéb nemzetközi szervezetekben — **a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét, amelynek középpontjában a fejlődő országok iparosítása áll.** Ez sokak számára egyszerűnek tűnhet, de távolról sem az. Ha ma nehéz is nyíltan ellenezni a fejlődő országok iparosításának gondolatát, de még a kérdésben illetékes körök sem úgy vetik fel azt, mint a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét. Jellemző erre Raoul Prebischnek Rédei elvtárs által is említett példája: az, hogy a II. Világkereskedelmi Konferencián előterjesztett javaslatainak középpontjába az „általános fejlesztés stratégiáját" állította, de a hangzatos címről kiderült, hogy tulajdonképpen elsősorban a minél átfogóbb segélyprogramtól várja a fejlődést, és nem is veti fel a stratégiai célok között a nemzetközi munkamegosztás reformját.

b) Ha a nemzetközi közvélemény általánosan elfogadja ezt a gondolatot, akkor törekedni kell az ebből adódó konkrétabb következtetések levonására a nemzetközi gazdasági élet sok területén. Így pl. **következetesen érvényesíteni kell ezt a stratégiai célt a kereskedelempolitikában.** Ebben a felfogásban lehet érvényesíteni a fejlődő országok által követelt preferencia-rendszert, amely megfelelő előnyöket nyújtana termékeiknek a fejlett országok piacain. A fejlődő országok már ma is erősen támadják a fejlett tőkésországok olyan protekcionista jellegű rendszabályait, amelyek — többek között vámpolitikájuk, kvótarendszerük segítségével — nehezítik a fejlődő országok termékeinek értékesítését piacaikon. Konkretizálni lehet a munkamegosztás reformjának célját **azokban a kormányzati és nemzetközi szervezetekben is, amelyek a segélypolitika**

Digitized by Google

kérdéseiben döntenek. A nemzetközi munkamegosztás reformja természetesen nemcsak általában, hanem a fő iparágak vonatkozásaiban is konkretizálást igényel. Ennek jelentősége különösen ott nagy, ahol a fejlődő országok nyersanyagainak feldolgozása kerül előtérbe, mint pl. olajfinomítók kiépítése a fejlett tőkésországok helyett az olajtermelő országokban, kohászat kiépítése az ércelőhelyek közelében stb.

Mindez nem lehet egy-egy ország ügye, hanem az összes érdekelt fejlett és fejlődő országok gazdaságpolitikájáról van szó, s a gazdaságpolitikának bizonyos összehangolását teszi szükségessé a gazdasági együttműködésük szempontjából elsőrendű kérdésekben. A gazdaságpolitika összehangolása mindenekelőtt a fejlődő országok kivitelének elősegítését, tehát a fejlett országok importjának növelését érinti. E tekintetben a legfontosabb célok a következők:

- A fejlett országok növeljék a fejlődő országokból származó félkész- és késztermék-behozatalukat (a nyersanyag-behozatal mellett), abban az ütemben, ahogyan ezek termelésének bázisa a fejlődő országokban szélesedik.
- Elő kell segíteni, hogy ez a behozatal állandóan és jelentősen növekedjék, tehát ne konjunkturális jellegű legyen, hanem olyan, amelyre szilárdan építhetik iparuk fejlesztését a fejlődő országok.
- Ez végső soron már az iparfejlesztés és beruházási politika bizonyos összehangolásához vezet, lényegében annak kialakításához, hogy melyek azok az ágazatok, amelyeknek termelésében a jövőben növekvő helyet kell kapniuk a fejlődő országoknak, amelyeknek fejlesztése tehát a fejlett országokban lassúbbá válhat.

Ezek a szempontok egy új nemzetközi munkamegosztás felvázolása esetén a szocialista országoknak és köztük hazánknak a fejlődő országokkal kapcsolatos gazdaságpolitikáját is érintik. A Magyarország és a fejlődő országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésének az lesz a fő meghatározója, hogy milyen mértékben tudjuk növelni a behozatalt a fejlődő országokból. Azért kell a behozatalra, a helyes importpolitika kialakítására helyezni a súlyt, mert a gazdasági fejlettségben fennálló színvonalbeli különbség folytán a fejlődő országok szükségletei a hazánkban termelt és exportált árufélék iránt rendkívül nagyok, de sokkal szűkebb a találkozási felület Magyarország importigényei és a fejlődő országok exportlehetőségei között.

Ebben a vonatkozásban is hangsúlyozni kell, hogy a behozatal előtérbe állítása távolról sem azt jelenti, hogy nincs szükség jelentős hitelek és egyes esetekben segélyek nyújtására. Ez különösen azoknál a beruházási javaknál merül fel, amelyeknél amúgyis a hitelnyújtás a feltétele a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének. A hitelek nyújtásánál azonban megintcsak mérlegelni kell azt, hogy elősegítheti-e a hitelezés a fejlődő országok exportképességének növekedését, mindenekelőtt olyan termékekben, amelyekre Magyarországnak is szüksége van és így beilleszkedhet-e egy olyan koncepcióba, amely ebben a vonatkozásban is a nemzetközi munkamegosztás reformját segíti elő. Másrészt a hitelek, illetve a gazdasági segélyek szerepe a gazdasági kapcsolatokban attól is függ — mégpedig fordított arányban —, hogy milyen ütemben nő a fejlődő országokból származó import. Ha ugyanis a behozatal gyors ütemben nő, akkor ez válhat a gazdasági kapcsolatok fő motorjává. Ezért a gazdasági segítség, a hitelnyújtás szerepe abban a mértékben szorul második helyre, amilyen mértékben a behozatal fokozása, tehát lényegében egy új munkamegosztás kialakítása kerül előtérbe.

A behozatal növelésének több útja kínálkozik:

a) Változatlanul lehet növelni az ún. hagyományos nyersanyagok behozatalát. Ezek egy részénél (kávé, tea, déligyümölcs) a belső szükségletek is viszonylag gyorsan fokozódnak. Az ipari nyersanyagoknál (gyapot, gyapjú, bőr, juta) nem növekszik ugyan gyorsan a hazai szükséglet, itt azonban az import fokozásának lehetősége attól függ, milyen ütemben lehet tovább haladni azon az úton, hogy a fejlődő országokban termelt áruk egyre nagyobb hányadát közvetlenül ezekből az országok-

Digitized by Google

ból, ne pedig a fejlett tőkésországok közvetítésével szerezzük be. Ez az átcsoportosítás már egy évtizede folyik, és eddig is jelentős tényezője volt a gazdasági kapcsolatok fejlődésének.

b) A munkamegosztás változása szempontjából nagyobb jelentőségű azonban az, hogy tudjuk-e fokozni a félkész- és késztermékek importját a fejlődő országokból. A félkész termékek egy részénél arról van szó, hogy a fejlődő országokban termelt nyersanyagok egy részét növekvő arányban nem itthon dolgozzuk fel, hanem félkész vagy késztermék formájában importáljuk. Ez azzal az előnnyel járhat, hogy egyes feldolgozó kapacitásokat nem szükséges nekünk fejlesztenünk. Az ilyen alapon összehangolt termelés- és kereskedelempolitika stabil belső piacot nyújthat számos félkész- és késztermék számára. Ez különösen időszerű ma már textíliáknál (fonal, nyersszövet, pamut, fehéráru, jutaszövet, jutazsák) és bőráruknál, de távolabbi perspektívában reálissá válhat színes fémeknél és egyéb ipari nyersanyagoknál is.

c) Figyelembe kell venni, hogy egyre nő egyes fejlődő országok kínálata ipari késztermékekben, ide értve egyes technikailag magas színvonalú késztermékeket is.

Mindezzel kapcsolatban felmerülhet két kérdés:

- Érvényesülhetnek-e kölcsönös előnyök a fejlődő országokkal való kapcsolatokban, vagy valamiféle segélypolitikát jelentenek az elmondottak?
- Valóban összefüggnek-e a Magyarország vonatkozásában elmondottak a nemzetközi munkamegosztás változásával, vagy csak kisebb jelentőségű külkereskedelmi kérdéseknek tekinthetők?

Ami az első kérdést illeti, véleményem szerint abból kell kiindulni, hogy **a gazdasági kapcsolatok reálisan csak a kölcsönös előnyök alapján fejleszthetők.** Ez természetesen nem zárja ki egyes esetekben politikai vagy egyéb szempontok által indokolt segítség nyújtását, de a gazdasági kapcsolatok egész rendszerét nem lehet erre építeni. Van azonban a kölcsönös előnyök keresésének egy különleges vonása, éppen a fejlődő országok vonatkozásában. Ha ez a kölcsönös előnyökön nyugvó munkamegosztás egybeesik azzal a nemzetközi gazdaságpolitikával, amely elősegíti a fejlődő országok iparosítását, akkor egyidejűleg **jelentős segítséget** is nyújt a fejlődő országoknak, jelentősebbet, mint a lehetőségeink végső határán is feltételezhető segélypolitika. A legfontosabb segítség tehát, amelyet a fejlődő országoknak nyújthatunk, mindenekelőtt **az olyan importpolitika, amely messzemenően figyelembe veszi a fejlődő országok iparosítási törekvéseit.**

Ebben az összefüggésben lehet megválaszolni a második kérdést is. A magyar behozatal volumene a fejlődő országok összkivitele szempontjából nem jelentős és megsokszorozódása sem tenné azzá. (Bár egyes országok esetében a magyar import hányada nem jelentéktelen.) Ha azonban növekvő és tartós szerepet kapnak a magyar behozatalban azok a fejlődő országokból származó félkész- és késztermékek, amelyek új piacot nyitnak ezen országok fiatal ipara számára, akkor az ilyen irányú fejlődés szerves részévé válik annak a nagy folyamatnak, amely a nemzetközi munkamegosztás reformjára irányul, arra, hogy a fejlődő országok nagyobb helyet foglalhassanak el a világ ipari termelésében. Ebből a szempontból azonban az említett kapcsolatok csak akkor jelentősek, ha tartósak, ha tehát nem egyszerűen alkalmi üzletekből állnak, hanem összehangolt gazdaságpolitikán alapulnak. Konkrétabban ez azt jelenti, hogy a magyar ipar fejlesztésében **tervszerűen és hosszú időre előre meg kell határozni, melyek azok a termékcsoportok, amelyekre nézve a szükségleteket a hazai fejlesztés helyett a fejlődő országokból származó behozatalból fedezzük.** Ez a kérdés fel van téve a gazdaságpolitika és a tervek készítői számára, és már a következő ötéves tervben is választ kell adni rá.

Nyilvánvaló, hogy a világon meglevő munkamegosztás átfogó reformja csak hosszú történelmi folyamat eredménye lehet, és ezért az előrehaladás csak fokozatosan képzelhető el. Minél tudatosabb azonban a mi részünkről is egy ilyen értelmű gazdaságpolitika kialakítása, annál hatékonyabban segíti elő nem-

Digitized by Google

csak a fejlődő országok, hanem hazánk gazdasági fejlődését is. Figyelemmel beruházási eszközeink korlátozott voltára, nyilvánvaló, hogy minden olyan kapacitás, amelynek kiépítése megtakarítható a fejlődő országokból származó import növelése révén, olyan kapacitásokra konvertálható (pontosabban: a ráfordításra szánt összeg konvertálható, amely hatékonyabb ágazatokba történő befektetéseket tesz lehetővé. E kérdésekben a tervezés egyik feladata az optimális megoldások megtalálása. Ha csak néhány ponton sikerül előrehaladni annak tisztázásában, hogy mely termékek vagy termékcsoportok behozatalát szélesítjük a fejlődő országokból, akkor már könnyebb, hogy a fejlődő országokkal kapcsolatos egyéb gazdasági műveleteket is (hitelek, műszaki segítség nyújtás, káderképzés stb.) ezekre összpontosítsuk. Mindez elősegíti tehát, hogy magyar részről is határozottan bontakozzék ki egy olyan koncepció, amely konkretizálja a gazdasági kapcsolatokban fellelhető kölcsönös előnyöket, és amely egyúttal összhangban áll azzal a történelmi folyamattal, amely a fejlődő országok iparosítására, a világban végbemenő nemzetközi munkamegosztás megváltoztatására irányul.

Azért is jelentős feladat a szocialista országok és ezen belül hazánk ilyen irányú elképzeléseinek kialakítása, mert ennek hatása nemcsak a fejlődő és a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatokban jelentkezik. A szocialista országok által a fejlődő országoknak nyújtott segítség — ide értve a munkamegosztás új vonásainak kifejlesztését is — nemcsak közvetlen hatása miatt fontos, hanem azért is, mert a példa ereje messzemenően kihat a fejlődő országok és a fejlett tőkésországok kapcsolataira. A szocialista és a fejlődő országok között kialakult gazdasági kapcsolatok eddig is hatékony segítséget adtak a fejlődő országoknak gazdasági függetlenségükért folytatott harcukban. Az ilyen módon nyújtott „közvetett" segítség a jövőben tovább erősítheti a fejlődő országok pozícióját ebben a küzdelemben és fokozottan ösztönözhet a nemzetközi munkamegosztásban elérendő pozitív változásokra.

Dr. Szita János

Bortnyik Sándor: Kispolgárok

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

A jövő a mában

A Társadalmi Szemle márciusi számában feltett kérdésre mint egy olyan szövetkezet elnöke próbálok feleletet adni, amelyben megkíséreljük mai valósággá tenni a mezőgazdaság jövőjét.

A szövetkezeti mozgalom — éppúgy, mint bármely más, a haladás útját kereső mozgalom —, meg kell hogy küzdjön azokkal a nehézségekkel, akadályokkal, szemléletekkel, irányzatokkal, melyeket történelmileg az adott helyzet szül. Ezért nem vagyunk biztosak abban, hogy amit ma teszünk, változatlanul jó lesz-e a jövőben is, de úgy véljük, a technikai fejlődés és a szövetkezeti forma összehangolásának ezek lesznek a fő keretei.

Néhány adat

Mi Tolna megyében — a Szovjetunióban szerzett tapasztalataink alapján — 1964-ben kezdtük el a Szekszárdi Állami Gazdaságban és szövetkezetünkben, a bátaszéki Búzakalász Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben megszervezi az ún. *önálló gépesített komplex brigádokat.* Ezek a brigádok kis létszámúak, de megfelelő szaktudással és technikai felszereléssel nagy területen és teljesen új munkaszervezeti formákban dolgoznak, s kiváló eredményeket érnek el.

Szövetkezetünkben már ötödik éve 12 ember 1800—2000 kat. hold területen termel kalászosokat, kukoricát, napraforgót, olajlent a kézi munka kiiktatásával. Munkájuk a mélyszántástól a termény magtárban való átadásáig terjed. Munkabérüket végtermék szerint, a megtermelt mázsák mennyiségétől függően kapják. Pl.: egy mázsa búzáért és őszi árpáért 9,80 forintot, egy mázsa morzsolt kukoricáért 14,70 forintot, 1 mázsa napraforgóért vagy olajlenért 12,— forintot kapnak. Technikai felszerelésük hat MTZ—5-ös traktor, két DT—54-es lánctalpas traktor, négy SZK—4-es gabonakombájn és a szükséges egyéb munkagépek. A brigád feladata még a rendelkezésükre bocsátott erő- és munkagépek folyó javításának elvégzése is.

Ez az új munkaszervezeti forma az elmúlt öt év átlagában mintegy 40 százalékkal *alacsonyabb termelési költséggel* működik, mint a hagyományos munkaszervezetek. Példaként említem meg, hogy 1968-ban a búza mázsájára 27 perc, az őszi árpáéra 21 perc, a kukoricára 37 perc, a napraforgóéra 38 perc, az olajlenére 40 perc *termelő munkaidőt* fordítottak. Egyes termények termésátlaga mintegy 20 százalékkal magasabb a járási termésátlagnál. Jelentős még az, hogy a brigád *minden anyagfelhasználási mutatója* (üzemanyag-felhasználás, anyag- és alkatrész-felhasználás) alacsonyabb, mint a hagyományos szervezeti egységekben.

A brigádban dolgozó 12 ember 1968-ban — a szükséges technikai felszereléssel, melynek értéke 2 195 018 forint — 1901 kat. hold területen, 9 098 686 forint értékű terményt állított elő; az egy főre jutó termelési érték 758 224 forint, *több mint tízszerese a szövetkezetünkben egy tagra jutó termelési értéknek.* Egy hold megművelésére és betakarítására, valamint a gépek javítására 1,53 munkanapot használtak fel, egy-egy brigádtagnak egy tízórás munkanapra eső átlagjövedelme 140,20 forint.

Új munkaszervezeti forma, új feladatok

Az ilyen munkaszervezeti forma bevezetése nagy feladat elé állítja a termelőszövetkezet vezetőségét és szakvezetőit. A kis létszámmal, nagy területen való gazdálkodás *sok munkaerőt szabadít fel.* Ezért a legfontosabb feladat *a munkaerő*

Digitized by Google

lekötése. Ez elkerülhetetlenül a termelésszerkezet változtatását igényli. A munkaigényesebb növények termelése és más, melléküzemági tevékenység segít e probléma megoldásában. Szövetkezetünkben 1965-ben az egy dolgozó tagra eső ledolgozott munkanapok évi átlaga 187 nap volt, ez 1968-ban 211 munkanapra nőtt. Sikerült tehát kielégítően biztosítani a dolgozó tagság foglalkoztatását úgy, hogy jövedelmük évről évre egyenletesen nőtt. 1967-ben és 1968-ban egy tízórás munkanapra vetítve 100 forinton felül volt a jövedelem, s ebben a komplex brigádok alacsonyabb termelési költségeinek is részük van.

Nemcsak a termelésszerkezet átalakítása ad komoly feladatot a szakvezetőknek, hanem az *önálló növénytermelő komplex brigádok szakszerű irányítása* is. Ez a brigád minden részletre kiterjedő technológiai terv alapján végzi feladatait. A technológiai terv elkészítése arra kényszeríti a szakvezetőket, hogy a brigád területét és munkáját úgy helyezzék a gazdaság vetésforgójába, hogy a brigád területe lehetőleg ne legyen több 3—4 tömbnél. A munkafeladatok elvégzésére — az önállóság érdekében — olyan technológiai előírásokat kell készíteni, melyek alapján a brigád zavartalanul tudja végezni munkáját és csak akkor kell tanácsot adni neki, ha objektív okok miatt változtatásra van szükség a termelőmunka kivitelezésében.

Termelőszövetkezetünk 1969-től kezdve a 4400 kat. hold közös szántóterület 82 százalékán két komplex brigáddal, *21 fővel látja el a termelőmunkát.* A felszabaduló munkaerőt más területen hasznosítjuk. Növeljük zöldség- és gyümölcskertészetünket, a termelt termények feldolgozására pedig konzervüzemet létesítettünk; ennek az idén kb. 300 vagon a kapacitása. A termények feldolgozása a konzervüzemben 35 000 munkanapot igényel.

A komplex brigádéhoz hasonló szervezeti formában végzi munkáját szövetkezetünk minden termelő ágazata. Tagjaink anyagi érdekeltsége a *végtermékhez* van kötve, vagyis évi összjövedelmüket a megtermelt mázsákért, literekért, darabokért kifizetett összeg adja meg. A termelési terv le van bontva a legkisebb egységekre, a munkacsapatokra. A termelőmunkában egy-egy kollektíva, a növénytermelésben, az állattenyésztésben 12—15 ember felel egymás munkájáért, a vállalt feladat megfelelő végrehajtásáért. A különbség annyi, hogy az állattenyésztésben nemcsak a végtermék, hanem a felhasznált takarmány anyagköltsége is meghatározza egy-egy istálló kollektívájának évi jövedelmét.

Az itt vázolt munkaszervezeti formák *útkereső* jellegűek. Mint ahogy számos szövetkezeti gazdaság — felismerve a helyi adottságokat és lehetőségeket — különböző munkaszervezeteket, jobb munkára ösztönző jövedelemelosztási formákat keres és alkalmaz, mi is ezt tettük. Véleményem szerint a társadalom, a szövetkezet és a tagság együttes érdekét szolgálta az is, hogy egy liter tej anyagköltségét 1965 óta három év alatt 2,48-ról 1,65 forintra csökkentettük. Ez azt is jelenti, hogy három év alatt csaknem 2 millió forinttal kevesebb értékű takarmányt használtunk fel a tejtermelésben. Jó eredménynek mondható — melynek eléréséhez hozzájárult az itt alkalmazott darabbér is —, hogy a sertéstenyésztelepen az egy kocától leválasztott 16 kg súlyú választott malacok száma az 1965. évi 9,2-ről 1968-ig 16,6-ra növekedett. Az eredményekkel arányosan növekedett az állattenyésztésben dolgozó kollektívákban a tagok jövedelme. Öt év távlatában jónak tartjuk az önálló gépesített növénytermelő brigádokat, amelyek a technikai eszközök helyes, szakszerű alkalmazásával évente 700 000—800 000 forint egy főre eső termelési értéket értek el. Ezek a munkaszervezetek segítik szövetkezetünk szervezettebb, vállalatszerűbb, önálló gazdálkodását, s jól szolgálják a közös gazdaság és a tagság érdekeit.

Tulajdonosi érzés és a technika

A termelőszövetkezeti mozgalomban találkozunk olyan véleményekkel, hogy a gépesítés, a technikai eszközök fokozottabb használata, a szakosított jellegű munka veszélyezteti a szövetkezeti tagság tulajdonosi gondolkodását. Ez, ha igaz volna, azt jelentené, hogy csak a legszükségesebb mennyiségben és csak egyes munkaterületeken alkalmazzunk gépeket, ahol pedig mód van rá, továbbra is emberi, fizikai erővel dolgozzunk.

Vannak még olyan mezőgazdasági termelőszövetkezetek, amelyekben az idő már túlhaladta a széles körű *részes mű-*

Digitized by Google

velést, de mégis kitartanak mellette, mert az egyszerűbb, nem igényel nagyobb üzemszervezési feladatokat: „a tagság megszokta ezt, kár megváltoztatni". Egyes gazdaságokban valóban szükséges a részes művelés, de ma általában már vitatható, hogy mennyire gazdaságos és mennyire segíti a fejlett nagyüzem kialakítását ez a munkaszervezet. A mezőgazdaságban is voltak és vannak fokozatok a fejlődés során. *De amikor túlhaladottá vált egy termelési módszer és amikor a gazdasági alapok megengedik ezt, szükséges az előrelépés.* Természetesen úgy, hogy ne sértse a tagság érdekeit, tulajdonosi érzését.

A termelőszövetkezeti törvény kimondja, hogy a termelőszövetkezeti tagok nemcsak tulajdonosai szövetkezetüknek, hanem egyben dolgozói is. Úgy gondolom, hogy ez a kisparcellás gazdálkodás idején is így volt. A kisárutermelő paraszt az egyéni gazdaságban is dolgozó volt, sőt ehhez még hozzákapcsolódott gazdaságának minden gondja: a személyes irányítás, a tervezés, a szervezés, a gazdasági ügyek intézése, a kereskedelem, a család besegítő munkájának megszervezése, a jövedelem beosztása. *A nagyüzemben sem szabad megfosztani őt ettől a fontos szervező tevékenységétől, de tartalmilag más formában* kell bevonnunk a közös gazdaság napi tevékenységébe, gondjaiba.

A termelőszövetkezeti tagnak *a termelésben elfoglalt helye* nagymértékben segítheti a tulajdonosi gondolkodás erősödését. Ha a szövetkezeti tag olyan helyen dolgozik, ahol tevékenysége összhangban van szakmai felkészültségével, ha jövedelme is kielégítő, ha szereti munkahelyét, nem kívánkozik máshová, mert ott szeret dolgozni, ahol szervezettség, üzemszerűség és rendszer van a munkában. A tagnak tisztában kell lennie a tulajdonosi jogokkal és kötelezettségekkel is, ezért jó, ha *nemcsak ismertetjük, hanem nyomtatásban is kiadjuk minden tagnak az alapszabályt és ügyrendet*, mely egyben hasznos útmutató is számára. Éreznie kell a tagnak, hogy megbecsült dolgozó tagja a szövetkezetnek és társadalomnak. Nem mindegy, hogy tulajdonosi érzéssel vesz-e részt a közös munkában egy-egy tag, vagy csak „dolgozó munkahelynek" tekinti a szövetkezetet. Szocialista társadalmunk fejlődése, a politikai nevelőtevékenység, a kollektív életszemlélet elmélyítése, az együvétartozás és baráti légkör fejlesztése, a megfelelő anyagi ösztönzők mind jó hatással vannak a tulajdonosi gondolkodásra.

A szövetkezeti tagság nagy többsége *rendszeres tájékoztatást igényel*, hogy ismerje a vezetők elképzelését, és megfelelő saját véleményt tudjon kialakítani, hogy ő maga is bekapcsolódhasson a közös gazdaság napi gondjaiba és eredményeibe. A tapasztalat azt mutatja, hogy semmiféle kárt nem okoz az, ha a vezetők elfogadják a tagok jól átgondolt javaslatait és *változtatnak eredeti elképzeléseiken*. Sőt, ez növeli a vezetők tekintélyét a tagok szemében, segíti a kölcsönös bizalom, a jó kollektív légkör kialakulását.

A vezetők feladata, hogy előremutató, a közösség érdekeit szolgáló javaslataikat megismertessék a tagsággal. A vezetőknek tisztában kell lenniük azzal, hogy mi az, ami üzemükben a tagság egyetértésével, meggyőzés útján megvalósítható úgy, hogy az intézkedések a tagság érdekeit szolgálják. Így van ez a gépesítéssel is. Ha a szövetkezeti tag látja, hogy a gépek használatával kulturáltabbá, emberibbé lesz az élete, vagyis kevesebb fáradsággal, de nagyobb termelékenységgel több jövedelemhez jut, biztonságos termelési alapokat hozhat létre, akkor *egyetért a gépek maximális használatával, az új munkaszervezetek kialakításával is.* Az eddigi tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy jelenleg mind jobban tetszik a termelőszövetkezeti tagságnak a szervezett termelés, az üzemszerűség, az önállóság, a vállalatszerű gazdálkodás, a különféle melléküzemági tevékenység, és maga is segíti ezek megvalósítását.

•

Parasztságunk elismeri, hogy ma már valósággá váltak pártunk IX. kongresszusának a mezőgazdasággal kapcsolatos határozatai. A termelőszövetkezeti parasztság hálás pártunknak azért a sokoldalú szociális gondoskodásért, mely életét szebbé, munkakörülményeit biztonságosabbá tette. Pártszervezeteinknek, a választott vezetőknek, a szakvezetőknek, a termelőszövetkezeti szövetségnek nagy részük van abban, hogy miként érvényesülnek egy-egy termelőszövetkezeti gazdaságban pártunk határozatai.

Boli Zoltán

Digitized by Google

A bizalom fékjei

A Társadalmi Szemle szerkesztőségének bátor kérdésfeltevése, éppen mert nagyon időszerű és fontos témát tűz napirendre, arra ösztönöz mindnyájunkat, hogy felelősséggel mondjunk véleményt. Valóban ez most a termelőszövetkezetek további fejlődésének kulcskérdése: helyes politikai koncepció talaján, gyors ütemű technikai fejlesztés mellett mit kell tennünk, hogy „a termelőszövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék és gazdaként... érvényesítse tulajdonosi jogait"?

A szövetkezeti tagok *tulajdonosi beállítottsága*, ha nem is jut direkt módon kifejezésre a napi munka folyamatában, nálunk még igen erős. Ez érthető. Alig negyedszázada verték le a mesgyekarókat az úri nagybirtokokon, s a mi pártunk mondta a parasztságnak, hogy ezeréves jussát többé senki nem pörölheti el tőle. Ugyanakkor hány idős parasztember mondja ma is, hogy „elvették a földet"! Mert hiába van a nevén az a föld, nem érzi többé a magáénak, mert nem maga rendelkezik vele. A józan és felvilágosultabb többség tudja már és képes érzékelni is a nagyüzemi termelés egyedüli létjogosultságát, szükségszerűségét. Erről győzi meg saját korszerűsödő életformája is. De figyeljük csak meg: egy-egy helytelennek ítélt elképzelés hallatán (rossz helyre akarnak építeni egy istállót, bizonyos földdarabba nem azt vetnek, amit a többség kedvezőnek tartana) mekkora a felzúdulás, a tulajdonosi sértettség! Sajnálatos szűklátókörűség, hogy ebben esetenként csak „maradiságot", csak „okvetetlenkedést", vagy „lázítást" látnak a vezetők. Dehogyis erről van szó!

Az ilyen és hasonló megnyilvánulásokban egyáltalán nem nehéz felfedezni *a szövetkezet féltését*, a közösségi tulajdon megóvásának szándékát, s egy sor olyan kritériumot, amely *a szocializmus erősítésének irányában* hat.

A tulajdonosi jogok kifejeződését sokan hajlamosak kistulajdonosi szemléletnek bélyegezni. Nem helyes ez a nézőpont. Hiszen a társas gazdálkodás kistulajdonosok szövetkezése: olyan embereké, akik a szocializmust mint társadalmi rendszert *nem elvi összefüggésekben, hanem saját szemszögükből nézik.* Közönségesen fogalmazva: azt nézik, mit ad nekik, többet-e, jobbat-e, mint a múlt adott. A földet, a gépet, az egész közvagyont pedig változatlanul *ezeréves jusskként kezelik* — jogosan.

Sok közgyűlésen eleinte nem tudtuk sírjunk-e vagy nevessünk: az elnök szép általánosságokat mondott, a főkönyvelő úgy beszélt a milliókról, mint a lyukas kétfilléresről, aztán következtek a hozzászólások, és mindenki a háztáji iránt érdeklődött. Beállítottság kérdése, ki milyen tanulságot vont le ebből. Ahol csak annyit állapítottak meg, hogy az emberek közömbösek a közügyek iránt — alaposan tévedtek. *Nem tudtak hozzászólni*, mert nem volt „rálátásuk" az ezer holdakra, nem tudhattak a milliós nagyságrendű tételek között eligazodni. És idegenkedtek is, mert nagyon új volt mindaz, amit hallottak. Tegyük hozzá: új volt ez azoknak a vezetőknek is, akik a beszámolókat összeállították, elmondták. Idegenkedtek ők is a maguk módján. Mert érezték, látták a vállalkozás nagyságát: nem elég gazdásznak lenni, nem elég a könyvelés szabályait ismerni — itt *az embereknek kell egymást megtalálniuk*, különben nincs siker.

Az ezeréves jusshoz pedig az is hozzátartozik, hogy tisztségtől, „rangtól" függetlenül, mindnyájunknak jogunk van emberséget adni, emberséget várni és követelni. Az emberség itt *a nagyüzemi szemléletre való türelmes ránevelésben* nyilvánulhat meg.

A kistulajdonosi beállítottságú emberek százezrei azzal, hogy a nagyüzemi gazdálkodás útjára léptek, a tőlük telhető legtöbbet adták a szocialista termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok kialakításához. Azóta pedig elmondhatjuk, hogy többségükben úgy is dolgoznak, hogy a megváltozott tulajdonviszonyok mellett a munkájuk is a termeléshez való megváltozott viszonyukat tükrözi. Alapjában véve nincs gond a munkafegyelemmel: a helyes intézkedések sorozata, az érdekeltség elvének megfelelő alkal-

Digitized by Google

mazása elfogadhatóvá, sőt vonzóvá tette az új életformát, még a tegnapi kételkedők legnagyobb része számára is. Ter mészetes, hogy ez dicséri a jó politikát, de ugyanúgy dicséri a szövetkezeti parasztságot is. Végtére is a szocializmus, mint eszme és mint cél, a munkapadok mellett, a szántóföldeken lesz valósággá, a szocializmus a kétkezi munkából születik, nem pedig valami felülről jövő áldás. S ha elfogadjuk ezt, akkor magunkban azt is tisztáztuk, hogy magasabb célok szürke végrehajtója-e a szövetkezeti tag, vagy a termelőszövetkezeti élet formálója? Formálója mindenütt, még ott is, ahol nem kérik ki a véleményét! *Az embereket sehol nem lehet megváltani akaratuk ellenére, cselekvő részvételük nélkül.*

Javuló kereseti-jövedelmi viszonyok mellett hajlamosak sokan túlzottan egyszerűsíteni: ha a kereset, a fizetés jó, akkor nincs probléma a közösségben. A gyakorlat cáfolja ezt a nézőpontot. A szövetkezet még a legegyszerűbb gondolkodású ember számára sem kizárólag megélhetési forrás. Tudni, látni, érteni akarja, mi történik az irodában, a vezetőségi ülésen, s ez a természetes érdeklődés *növekvő közéleti aktivitásának kifejeződése.* Ellenőrizni szeretné mindazt, *ami az ő nevében történik,* s igaza van ebben. Ki az, akinek több joga van hozzá, mint a tisztség nélküli tsz-tagnak?

Nem véletlen, hogy annyi szó esik mostanában az *ellenőrző bizottságok* nem kielégítő tevékenységéről. Érthető ez, hiszen a tulajdonosi jogok gyakorlásának egyik legfőbb akadálya jelenleg éppen a tagság megfelelő ellenőrző munkájának háttérbe szorulása. Az ellenőrző bizottság *nem a tagság szerve a legtöbb közösségben, hanem az elnöké.* Elég, ha meghallgatjuk a zárszámadó közgyűléseken az ellenőrző bizottságok elnökeinek beszámolóját. Milyen vérszegények, menynyire elnagyoltak! Ebben nyilván közrejátszik a hozzá nem értés, az, hogy felkészültség hiányában az ilyen beszámoló csak formális lehet. De azért mást is tükröz ez. Azt, hogy nem kapnak megfelelő segítséget az ellenőrzés munkájához a fontos testület vezetői és tagjai. Néha már az jár az ember eszében: egyesek azt tartják, hogy nem is jó, ha a nép nagyon belelát a kártyákba, zavaró lehet ez az ügyek vitelében. Elítélem az ilyen véleményt. Ahol az ellenőrző munka nem megfelelő — sajnos sok példa van rá —, ott az állami ellenőrző apparátus sokszor óriási csődtömeget talál, mire oda érkezik, olyan mértékű csalásokat, amelyeket csírájukban el lehetett volna fojtani, ha a választott, helyi ellenőrző testületnek szava lett volna.

Hogyan tartom megoldhatónak *az ellenőrzés hatékonyabbá tételét?*

1. Hasznos lehetne *egy-egy nagyobb területet átfogó vizsgálathoz szakembert meghívni* a megyei vagy az országos szervektől a tsz-szövetségek segítségével. A vizsgálat idejére az illető a tsz ellenőrző bizottságának meghívott tagjaként tevékenykedne, jelentését az ellenőrző bizottság elnökének tenné meg, s a bizottsággal együtt vitatná meg. Lehet, hogy ez nem járható út; a példával csak azt szeretném érzékeltetni, hogyan kellene összehangolni, illetve egyesíteni a „felülről" elrendelt és a helyileg végzett ellenőrzést.

2. Megfontolásra érdemes, hogy nem volna-e helyesebb, ha az ellenőrző bizottság elnökét *meghatározott, de két évnél nem hosszabb időre választanák.* Így csökkenthetnék az elnöktől való túlzott függőségi viszony kialakulásának hátrányait.

3. Esetenként, de kellő rendszerességgel *minden vizsgálatba be kellene vonni néhány köztiszteletben álló szövetkezeti gazdát,* aki a maga területén jól ismeri a helyzetet.

4. Lépéseket kellene tenni azért, hogy a *nyugdíjas tsz-tagok jobban bekapcsolódjanak* a helyi ellenőrzés munkájába.

5. A többé-kevésbé holtpontra jutott, s helyenként formálissá vált *patronázsmozgalomnak új tartalmat adhatna* az, ha esetenként bevonnák egy-egy vizsgálatba a patronáló üzem képviselőjét.

6. A megszűnő zsámbéki elnöktovábbképző helyébe *tanfolyamokat kellene szervezni ellenőrző bizottsági elnökök részére.* A szükséges számszaki és egyéb tudnivalók mellett a tanfolyamok fő céljai a részvevők hivatástudatának, felelősségérzetének elmélyítése lehetne.

A tömegellenőrzés fejlesztése jelentős részben *a szövetkezeti demokrácia erősödésétől függ.*

Digitized by Google

Azt hiszem, az utóbbi években a sajtó és különféle más állásfoglalások túlzottan leegyszerűsítették a szövetkezeti demokrácia kibontakoztatásának tennivalóit. Legtöbbször kizárólag a *tsz-vezetőket* dicsértük vagy maraszaltuk el amiatt, hogy a tagság aktív, vagy passzív társadalmi életet él. Az ilyen vélemények könnyen tévútra vezethetnek, hiszen azt a tanulságot vonhatja le valaki ennek alapján, hogy a demokrácia alsó és felső határvonalai adminisztratív előírásokkal is megvonhatók. Pedig ez csak látszólag van így. Az többé-kevésbé valóban irányítás kérdése, hogy kik és miről beszéljenek a közgyűlésen. Ám a közgyűlés *csak egyik fóruma a termelőszövetkezeti tagság közösségi életének*, ha mégoly fontos is. Amiről a közgyűlésen hallgatnak az emberek, azt megvitathatják és meg is vitatják a vezetőség háta mögött. A kis problémák néha így nőnek komoly gondokká azzal, hogy idejében nem figyelünk fel rájuk.

Nem szeretnék szélsőséges példákat idézni, eszembe jut azonban, milyen „nagy téma" sok helyen a *vezetők premizálásának módja és mértéke*, ami az elnöki beszámolókból, a közgyűlési referátumokból rendre kimarad. Nem akarnék most külön kitérni arra, hogy az olyan premizálási rendszerben, amelyet ennyire titokban tartanak, már eleve sok hiba lehet. Csak ennek a *hatására* szeretnék rámutatni ezúttal. Arra, hogy az ilyen anyagi ügyekben való titkolózás demoralizálja a szövetkezeti élet *minden fontos megnyilvánulását*. Ez az a pont, ahol a legtöbbször méretnek meg és találtatnak könnyűnek éppen azok az emberek, akik számára az erkölcsi hitel mindenek fölött való. Azért hangsúlyozom ezt, mert a vállalatszerű gazdálkodás kifejlődésével, amikor a gazdálkodás ügymenete amúgyis nehezebben áttekinthető, a tagság különösen érzékenyen reagál az anyagi természetű hírresztelésekre, és nem bocsát meg senkinek, aki az ő rovására akar hirtelen meggazdagodni.

Veszélyes a szövetkezetek háza táján újabban feltűnedező *sokféle gyanús egzisztencia* is, az olyan, nem ritkán büntetett előéletű szélhámosok garázdálkodása, akik „jó bulit" látnak a tsz-ek tevékenységi körének kiszélesítésében, s az orruknál fogva vezetik a szövetkezeti elnököket. A tagság általában nem is ismeri ezeket az embereket, tevékenységük mérlegét pedig számos esetben csak akkor tudja megvonni, amikor már a rendőrség nyomoz viselt dolgaik után. Az ilyen esetek is sértik a tsz-demokráciát, s azt mutatják, hogy bizony nem ritkán a szövetkezeti vezetők *elfeledkeznek a lelkiismeretes beszámolás kötelezettségéről*, holott ehhez nincs joguk.

Hozzátartozik a szövetkezeti demokrácia helyzetképének kialakításához annak a vizsgálata is, hogy *elég érett-e a tsztagság a demokrácia magasabb szintre emelésének megvalósítására*. A kérdésre nem felelhetünk egyértelmű „igen"-nel. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a demokrácia érvényesülése nem a hozzászólók iskolai végzettségétől függ. Nem azért, mintha az emberekben nem lenne meg a *szándék* a véleményalkotásra, hanem mert önmagában a szándék nem elegendő. A nagyobb műveltség, kulturáltság is elengedhetetlen ahhoz, hogy az emberek szavának kellő súlya legyen. Bár a szocialista életforma térhódításának külső jegyei néha megtévesztenek bennünket, s túlzott optimizmust ébresztenek, bizonyos jelek kötelezővé teszik a tanulság levonását: *a szocialista tudatformák kialakulása elmarad a kor követelményeitől*.

Nem tudni, miért van ez így. Hiszen társadalmunk szervezettsége látszólag vitán felüli. Kultúrházak és könyvtárak, téli előadássorozatok és továbbképző tanfolyamok igyekeznek előmozdítani, hogy az emberek továbblépjenek tegnapi önmagukon. Nőnek a fiatalok is — mahonap számos háború utáni generáció már a derékhadhoz tartozik. Miért van az, hogy közülük is sokan, mihelyt saját házukat felépítették, azonmód visszavonulnak annak négy fala közé, fölszerelik a „világvevő" tévé-antennát, s azontúl ha leteszik a napi munka gondját, *megszűnnek létezni a közösség számára?* Kiábrándulás ez? Közömbösség? Nem hiszem, hogy az lenne. Az alapvető ok valamiféle megalkuvás. Az, hogy régebben annyian „elvéreztek" meddő viták során, oly sok embert kikezdtek, sőt megbélyegeztek, hogy a többinek, az utánuk következőknek nincs kedvük a „megjelöltek" közé tartozni. Látják, hogy aki véleményét magában tartotta, annak nem volt annyi baja, mint annak, aki kimondta. Idő kell

Digitized by Google

hozzá, hogy a falusi társadalom érzelmileg túljusson ezen az időszakon.

Ugyanakkor *továbbélnek a jómód régebbi kritériumai.* Ki hány disznót vág egy évben, kinek hány szobás az új háza, kinek győzi az erszénye, hogy számolatlan igya a féldeciket, s más efféle „szolgabíró erények" szabják meg nemegyszer az ember helyét, szerepét a közösségben. Ma még nem az az ember értékmérője a társadalmi köztudatban hogy hány jó könyvet olvasott, sokkal inkább az, hogy hány ezer forintos takarékkönyve van. Természetes állapot ez? Ha kapitalista módon gondolkodunk, kétségtelenül az. De hol vannak itt a szocializmus magasabb eszményei? Ezzel csak azt szeretném aláhúzni, hogy a szövetkezeti demokrácia kibontakozásának üteme nemcsak vezetési kérdés: mindnyájunknak el kell végeznünk ehhez a *közéleti érettség megszerzésének kötelező stúdiumait.*

Ebben a folyamatban ugyanúgy vannak élenjárók és elmaradók, mint annakidején a belépésben. Kérdés, mi a fontosabb: örvendezni annak, hogy van már húsz-harminc ember, akin meglátszik a közösségi gondolkodásmód fejlődése, vagy pedig *azokkal foglalkoznik, akik nem jutottak el eddig?* A szövetkezeti tagság legnagyobb része az utóbbiak közé tartozik. Egyszerűen „gyalog munkás"-nak tartják magukat, s nevetnek, ha gazdának nevezik őket. Megélhetésük mindinkább attól függ, kapnak-e „testhezálló" munkát, „bevágódnak"-e ennyire a vezetőknél, vagy sem. Ők azok, akik szidják a gépet, mert elveszi előlük a keresetet, s ahol tudják, igyekeznek megakadályozni a gépesítés előrehaladását (helyenként sikerrel). Legnagyobb részük növénytermesztő, s néhol kedvezőtlenebb a helyzetük, mint az idénymunkásoké; a tsztől nem várnak — nem is várhatnak — többet, mint hogy meglegyen a napi betevő falatjuk. A másik viszonylag nagy tömegű csoportot a *családtagok* alkotják. Jog- és érdekvédelmük gyakorlatilag nincs megoldva. Tagfelvételi szándékukat — minthogy többnyire fiatalok — nem veszik komolyan, a szövetkezet nem nyújt biztos egzisztenciát számukra. Külön tanulmányozást igényel az *asszonyok* helyzete. Igen sokan vannak, s nincs megoldva képviseletük a szövetkezet vezető testületeiben. Nagy tömeget alkot az *öregek* külön tábora, azoké, akik végképp kirekesztődnek a helyi közéletből, érdekeiket valójában senki nem védi, és sokhelyütt jó szót sem igen kapnak.

A fiatalok, a nők, az öregek elmondják, ha megkérdezzük őket, hogy sorsuk, boldogulásuk *egyes* vezető emberek jóindulatától vagy közömbösségétől függ — legtöbbször az elnökétől, vagy a hozzá rangban, beosztásban közel álló más vezetőétől. A vállalati jelleg erősödésével még tovább nőtt ezeknek a vezetőknek a személyi hatalma. Ez objektíve az eddiginél is jobban háttérbe szorítja a szövetkezeti tagok tulajdonosi mivoltát. A közgyűlés, sőt a vezetőség egyre inkább csak *regisztrál,* a már megtett intézkedéseket hagyja jóvá, vagy vitázik róluk, múlt időben és feltételes módban. A fejlődés mai szakaszán többé-kevésbé természetes ez, nem hinném azonban, hogy perspektívában is tartható ez az állapot.

Meg kellene gondolni: *nem túl nagy-e az a személyi hatalom, amely az elnök kezében összpontosul?* Szerintem *túl nagy.* Mint ahogy az elnök kötelességei is rendkívül szerteágazóak. Nem tudja, nem is tudhatja maradéktalanul ellátni valamennyit. Ha *gazdasági* vezetőnek jó, akkor háttérbe szorul funkciójának *társadalmi,* emberi oldala, és megfordítva. Nincs ideje sem, ha képzettsége van is arra, hogy a „vállalati" ügyeket és az emberi viszonylatokat egyaránt egyenesben tartsa. Mindenki vele akar beszélni. Hiszen ha a szövetkezeti tagot gazdának tekintjük, mi sem természetesebb ennél. S egyre nehezebb megtalálni őt. Úgy alakult a helyzet, hogy *az elnöknek a tagság ügyeivel való törődésre jut a legkevesebb ideje.* Neki se jó ez az örökös hajszoltság. Egymás-másnak szeretné megosztani a tengernyi gondot a tsz más vezetőivel. De ez sem olyan egyszerű. Minden értekezletre *az elnököt* hívják, „nála a pecsét", neki kell mindent aláírni. Csinálja, amíg győzi, de előbb-utóbb belerokkan. Ha átmenetileg indokolt is, a távlatokat tekintve *nem szabad, hogy az elnököt bezárjuk a vállalati-hivatali bürokrácia négy fala közé.* Nem szabad a tagságban azt az érzést kelteni, hogy az elnök nem az ő embere, ő csak fizeti, de „más gazda" küldte a nyakára. Ez a körülmény már önmagában is oda hathat, hogy a tag nem érzi gazdának magát, s egyre kevésbé érzi sajátjának a közösség ügyeit, gondjait.

Bizonyos, hogy a következő nyolc-tíz

Digitized by Google

évben — normális békeévekre számítva — tovább korszerűsödik majd a termelőszövetkezetek *munkaszervezete, vezetési struktúrája*. Ha az elnök helyét nézem ebben a folyamatban, azt látom, hogy tisztségének társadalmi oldala mindenképp erősödni fog. Logikusnak látszik, hogy — amint ez a Társadalmi Szemle tavalyi, nagy visszhangot keltő szövetkezeti vitájában már felvetődött — a szövetkezetek *gazdasági ügyvezető igazgatót* alkalmazzanak, a tsz-elnök pedig inkább a tagság oldaláról irányítsa a közösség életét. Ez azonban csak a fejlődésnek egy magasabb szintjén következhet be.

Hogy az emberi viszonylatok ne sikkadjanak el, azért igen sokat tehetnek a szövetkezeti *pártszervezetek*, s bennük is a *tsz-párttitkárok*. Ez megint nagy téma, amely külön tanulmányozást és őszinte állásfoglalást igényel.

A szövetkezetek többségében talán a pártszervezet titkára tesz legtöbbet az emberi viszonylatok megfelelő egyensúlyban tartásáért. Igen sokat törődnek az emberek mindennapi ügyeivel, sok vitás esetet tisztáznak, és nem rajtuk múlik, ha valami nem úgy oldódik meg, ahogyan kellene. Munkájuk hatékonyabb lehetne, ha bizonyos esetekben nem azt éreznék, hogy *mellőzik őket* a szövetkezeti vezetők, akik néha hamarabb ülnek le tárgyalni a járási vagy a megyei párt- és állami vezetőkkel, mint velük. Elég gyakori az is, hogy felsőbb pártszervek fontos ügyeket tárgyalnak meg a tsz állami vezetőivel, de a párttitkár csak *utólag* értesül ezekről. Egyes „nagy menő" szövetkezeti vezetők — éppen felső kapcsolataik védelme alatt — nem ritkán holmi gazsulálásra kényszerítik a pártszervezet vezetőit, s ez nagyon egészségtelen, mert illuzórikussá teszi a pártellenőrzést. De amikor egy-egy sikkasztás, a hatalommal való visszaélés kivizsgálása folyik, sohasem marad el az obligát kérdés: „hol volt a pártszervezet, a párttitkár?" Mély hallgatás legtöbbször a válasz. De mit is lehet felelni erre a kérdésre? Azt, ugye, nem mondhatják, hogy „az elnök zsebében"!

Az a véleményem, hogy a mindennapi munkában nem eléggé érvényesítjük a konzekvenciáit annak a felismerésnek, mely szerint *a pártellenőrzésben végső fokon a tömegellenőrzés testesül meg* egy bizonyos szinten. Aki tehát a párttitkárt mellőzi vagy alárendeltségi viszonyba kényszeríti, az szükségképp az emberi viszonylatokkal való törődést, a szövetkezeti demokráciát is háttérbe szorítja.

Nem mutattam rá sok olyan összefüggésre, amely a vita során biztosan szóba kerül majd. Azt is elismerem, hogy a gyakorlat oldaláról közelítettem meg a problémákat; újságírói munkám kötelez és tapasztalataim indítanak erre. Ennek alapján felelősséggel állíthatom, hogy termelőszövetkezeti mozgalmunkban megvan az az egészséges erő, amelylyel valóra tudja váltani évelnk parancsát: *még jobban megbízni a kétkezi munkásemberekben*, mert csak akkor növekszik az ő bizalmuk is irántunk.

Kovács Imre

Digitized by Google

Legyőzhetetlen erő

A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve

A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából jelent meg ez a gyűjteményes kötet, amelynek szerzői arra vállalkoztak, hogy feldolgozzák a párt szervezeti fejlődését megalakulásától napjainkig. A tanulmányok általában újonnan feltárt forrásanyagokra támaszkodnak. A szerzők képet adnak a párt tevékenységének szinte valamenynyi területéről: a szociáldemokrata pártban kifejtett munkáról, a kommunista ifjúmunkásmozgalomról, a szakszervezeti mozgalomban, a sport- és kultúregyesületekben, a Vörös Segélyben stb. végzett szervezeti munkáról.

Nem vonom kétségbe, hogy van létjogosultsága a szervezeti kérdések külön ábrázolásának, a párt szervezeti fejlődése azonban elválaszthatatlan a párt eszmei és politikai fejlődésétől. A szerzők a szervezeti fejlődést és szervezési elveket a párt politikájának fejlődésével szoros összhangban vizsgálják. Igaz, ez az összhang nem azonos mértékben van meg az egyes tanulmányokban; néhol többet, néhol kevesebbet kapunk a párt eszmei-politikai fejlődéséről. Minthogy e mű tanulmánykötet, amely ötven esztendő eseményeit öleli fel, különösen érezhető benne a különbség az egyes korszakokkal, mindenekelőtt a felszabadulás előtti és az utána következő korral foglalkozó tanulmányok között. Ez azonban — úgy érezzük — részben elkerülhetetlen. Az eltérést magyarázza az is, hogy a tanulmánykötet egyes tanulmánycsoportjai más-más korszakokban vizsgálják a párt politikai és szervezeti helyzetét. Ez már magában is igen lényeges különbség, illetve eltérés forrása, kár azonban, hogy ezek a korszakonkénti különbségek néhol műfaji és stílusbeli különbséghez is vezetnek.

A párt szervezeti fejlődésének ötven éve három nagy szakaszra osztható. Az első időszak a kibontakozás nehéz, de sorsdöntő ideje. Alighogy megalakult a párt, a történelem hatalmas feladatot állított eléje: a történelem parancsolóan írta elő a proletariátus számára a hatalom átvételét. A forradalmi párt létrehozásának történelmi szükségszerűsége, az új párt négyhónapos harca a forradalmi eszmék győzelméért mély nyomokat hagyott a magyar munkástömegek jelentős részében. De a reformizmus elleni harc, a proletártömegek nagy részének politikai és szervezeti elszakadása az opportunista irányzattól ekkor még nem fejeződött be. A történelmi feladatoknak ilyen gyors jelentkezése egy nagy múlttal, szilárd szervezeti erővel és sok forradalmi tapasztalattal rendelkező pártot is súlyos erőpróba elé állított volna. A fiatal KMP ekkor is és később is kiállta a próbát: ez is történelmi létjogosultságát és igazát bizonyítja. A történelem mindenkor nagy feladatokat és nehéz megpróbáltatásokat adott a magyar kommunista mozgalomnak osztályrészül, az ellenforradalom huszonöt éve alatt pedig súlyos véráldozatokat is követelt tőle.

Az illegális kommunista párt tagjának lenni nemcsak emberileg és politikailag bátor tett volt, amelyért évekre terjedő szabadságvesztést írt elő a büntetőtörvénykönyv, hanem sok esetben nehezen realizálható cél is. Egy legális pártot meg lehet találni párthelyiségei, lapjai, gyűlései révén, de nálunk a kommunistáknak várniuk kellett, amíg a párt rájuk talált, vagy amíg a pártot valahogy megtalálták; s nagyon sok embernek nem is volt lehetősége szer-

Digitized by Google

vezetileg kapcsolódnia a párthoz. A párt illegális sajtótermékeihez is csak nehezen lehetett hozzájutni, és az illegális sajtó olvasása is veszélyes volt, szabadságvesztéssel büntethető. Ilyen körülmények között a párt szervezeti keretei elkerülhetetlenül összezsugorodtak. Ahogy a tanulmányok is hangsúlyozzák, ez volt az oka annak, hogy a KMP nyilvántartott tagjainak számát az illegalitás két évtizedében háromjegyű számmal ki lehet fejezni. Igaz az is, hogy e számok egy-egy időszakban jóval meghaladták azoknak a számát, akik különböző okok miatt szervezetileg nem kapcsolódhattak a párthoz, de aktívan dolgoztak. A szerzők — helyesen — hangsúlyozzák, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni az illegális mozgalom fluktuációját, amely egyes periódusokban igen nagy volt. A kommunista mozgalom szervezeti ereje tehát nemcsak a párt politikai befolyását, hanem tényleges és reális szervezeti erejét sem fejezte ki. Bármilyen gyenge volt is szervezetileg egy-egy nehezebb időszakban — nem szűk szekta, hanem valóságos politikai mozgalom volt. Ez megmutatta az osztály állhatatosságát, állandó regenerálódó képességét és a forradalmi marxizmus mély, kitéphetetlen társadalmi gyökerét. „Az illegális szocialista mozgalom nem tömegmozgalom, de az a folyamatos heroizmus, a veszteségeknek az a szakadatlan pótlása, aminek az illegális szocialista mozgalomban tanúi vagyunk, nem volna lehetséges a nép mély rokonszenve nélkül." (Révai: Marxizmus és népiesség, Szikra, 1946., 113. old.)

1944—45 fordulóján, amikor ez a rokonszenv szabadon nyilvánulhatott meg, az addig szűk szervezeti keretek hallatlan gyorsasággal tágultak ki. 1945 február végén már 30 000, 1945 májusában pedig már 150 000 tagja volt a pártnak, 1946 szeptemberében a III. pártkongresszus 653 300 párttagot tartott nyilván. Igaz, ez a gyors fejlődés sok ellentmondással járt együtt: a pártszervezetek és tagjaik többsége is fiatal, tapasztalatlan, eszmeileg képzetlen volt. Kommunista szellemben való nevelésük, fegyelmezésük és összefogásuk még a jövő feladata volt.

A legalitással és a koalíciós viszonyokkal együtt felvetődött a pártszervezés egyik fontos alapkérdése: kis létszámú élcsapattá, vagy tömegpárttá kell-e fejleszteni a kommunista pártot? A kezdeti bizonytalanság után — helyesen — a tömegpárt elve győzött. A tömegpárttá válás folyamatában azonban az MKP fel is hígult olyan elemekkel, akik azután különböző elhajlások bázisaivá lettek és a kritikus helyzetekben ingadozásukkal nagy károkat okoztak. A tanulmányok írói helyesen hangsúlyozzák, hogy a „pártszervezési munkában a taglétszám alakulásában a tagság összetételének változásában jelentkező kedvezőtlen tendenciák csak apró jelei voltak a párt 1956-ra kialakuló súlyos helyzetének". Azzal egyet lehet érteni, hogy a párt összetételének kérdése a párt általános politikája mellett másodlagos tényező volt, de az összetétel negatívumainak lebecsülésével nem. E kedvezőtlen összetételt ugyanis a párt általános politikája okozta, de ez visszahatott rá, szociális bázist szolgáltatott számára.

A fő okot kétségtelenül a párt eszmei-politikai állapotában kell keresni. Az ellenforradalom leverése után az MSZMP vezetősége is — igen helyesen — ennek a szemszögéből vizsgálta a szervezeti formának és a párt összetételének kérdését. A párt újjászervezésének alapfeltétele a párt eszmei-politikai egységének, marxista leninista irányvonalának kidolgozása volt. Az 1957. június 1-re elért 345 733 fős taglétszám — amelyben a munkások és parasztok aránya fokozatosan erősödött — ennek az eszmei tisztázódásnak volt a tükörképe. A párt előtt új feladatok álltak szervezeti téren is; egyebek között a kisebb létszámú párt új munkastílusának kialakítása, az állami szervek, tömegszervezetek új módon való irányítása. A kötet utolsó tanulmányai gondolatébresztően szólnak ezekről a kérdésekről.

Úgy véljük, szakmabelieknek, propagandistáknak és a magyar munkásmozgalom kérdései iránt érdeklődőknek egyaránt hasznos olvasmány ez a kötet. Értékét a nagy forrásanyag felhasználása mellett a gondos és igényes szakmai munka is növeli.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Szakács Kálmán

Digitized by Google

Apró Antal: A KGST-országok gazdasági együttműködése és a magyar népgazdaság

E munka különösen időszerű napjainkban, amikor közvéleményünket élénken foglalkoztatják a KGST-be tömörült szocialista országok gazdasági együttműködése továbbfejlesztésének, gazdasági integrációjuk megvalósításának kérdései. A könyv megírásának idején pártunk és kormányunk már kidolgozta e nagy fontosságú, új feladat megoldására vonatkozó magyar javaslatokat. Így a szerző, aki e munkálatok tevékeny részvevője és egyik irányítója, könyvében már a szocialista országok gazdasági integrációjával kapcsolatos problémákat is vizsgálja. Az olvasó jól kidolgozott, sokoldalú áttekintést kap a KGST szervezetének eddigi fejlődéséről, eredményeiről. A könyv különösen széles körű és alapos ismereteket ad hazánk nemzetközi gazdasági kapcsolatairól. A szerző tömören jellemzi a Közös Piac eddigi fejlődését, főbb ellentmondásait, s a fejlődő, valamint a fejlett tőkésországokkal való kapcsolataink jelenlegi és várható alakulását is.

A könyv öt fejezetből áll. Az első fejezet a szocialista országok közötti kapcsolatok jellemzőit vizsgálja. A teljes egyenjogúság, az egyes országok szuverenitásának tiszteletben tartása, a proletár internacionalizmus elvein alapuló kölcsönös segítségnyújtás, a szocializmus ügyéért való közös felelősség, a kölcsönös előnyök és a közös érdekek, a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok tervszerűsége tartalmi és időszerű kérdéseinek felvázolása mellett e kapcsolatok néhány olyan jellemzőjére is rámutat, amelyek eddig viszonylag csak kis teret kaptak a szakirodalomban.

Ilyennek tekinthető például a biztonság és a stabilitás problémája. Az a tény, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködésük alakulását, fejlődését ötéves terveikben, hosszú lejáratú egyezményekben rögzítik, nemcsak biztonságosabbá teszi az együttműködést, hanem fokozza a gazdasági előrelátást, a stabilitást is. Ugyanebben az irányban hat a szocialista országok közötti két- és sokoldalú nemzetközi gyártásszakosítás és kooperáció is. Különösen korunkban — amikor a kis és közepes nagyságú országokban gyorsan csökken a versenyképesen előállítható termékfélék száma és ugyanakkor növekszik a lakosság által igényelt áruválaszték szélessége — a tartós, szilárd piac biztosítása az egyik legértékesebb eredménye a szocialista országok közötti kapcsolatoknak. A világgazdaság új folyamatai, az elmélyülő termelési specializáció és kooperáció csak tartós, szilárd piacokra épülhet, s a biztosításukra irányuló törekvés napjainkban az egyik legfontosabb mozgatóereje az országok közötti gazdasági kapcsolatoknak.

Újszerű a könyvben annak felvázolása, hogy a szocialista országok közötti szélesedő és elmélyülő együttműködés alapján miként kapcsolódnak, közelednek egymáshoz a KGST-ben részt vevő országok népgazdaságai. A szerző hangsúlyozza, hogy e folyamat erősítése, az „ilyen jellegű nemzetközi összefogás napjainkban a haladás objektív törvénye, amit nem felhasználni azt jelenti, mint figyelmen kívül hagyni az adott ország nemzeti és a szocialista közösség nemzetközi érdekeit." (19. old.) A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy e kapcsolatok nem sértik harmadik országok érdekeit és nem gátolják a szocialista országokat abban, hogy ápolják, fejlesszék kapcsolataikat a szocialista közösségen kívüli országokkal.

A második fejezet korszerű statisztikai adatok alapján áttekintést nyújt a KGST egészének fejlődéséről. 1967-ben a KGST-országok nemzeti jövedelme 3,8-szer volt nagyobb, mint 1950-ben, és növekedésének évi átlagos üteme elérte a 8,2 százalékot. A világ többi részén a bruttó nemzeti termék ugyanakkor csak mintegy kétszeresére nőtt. Nagyon tanulságos a mezőgazdaság fejlődésének elemzése is. A KGST-országok mezőgazdaságának termelése 1950 és 1967 között évi átlagban 4 százalékkal nőtt, míg 1952 és 1965 között Kanadában és az Egyesült Államokban 1,3—1,4. Japán-

Digitized by Google

ban 2,4, az Egyesült Királyságban és Franciaországban 3,3 százalékkal emelkedett. Közismert, hogy a szocialista országok még nem elégedettek mezőgazdasági termelésük fejlődésével, s többségük csak az utolsó évtizedben tudott a mezőgazdaságban nagyobb ráfordításokat eszközölni. A könyv adatai imponáló fejlődést mutatnak és cáfolják azokat a tőkés állításokat, amelyek szerint a szocializmus jó eredményeket ért ugyan el az iparban, de nem tud megbirkózni a mezőgazdaság fejlesztésével.

Ugyancsak gyorsan növekedett, 1950 és 1967 között megötszöröződött a KGST-országok külkereskedelmi forgalma. A fejlett tőkésországoké ugyanebben az időszakban 3,7-szeresére, a fejlődő országoké 2,1-szeresére emelkedett. Vagyis az elmúlt két évtizedben a világkereskedelem leggyorsabban fejlődő szektora a szocialista országok külkereskedelme volt.

A KGST egészére vonatkozó átfogó és összehasonlító elemzések után a szerző bemutatja az egyes országok viharos fejlődését, sokoldalúan és a terjedelem adta lehetőségek között szokatlan árnyaltsággal, mert számot ad a fejlődés során mutatkozó problémákról is.

Érdekes összehasonlításokat találunk a KGST-országok és a tőkés világgazdasághoz tartozó országok fejlődéséről, a KGST és a Közös Piac helyzetének alakulásáról. Jelentősek azok a tények s az az elemzés, amelyet a szerző a két világrendszer közötti gazdasági verseny jövőjével kapcsolatban, továbbá a Közös Piacon belül mutatkozó ellentétekről és eredményekről ad.

A szerző nagy figyelmet szentel az együttműködésben észlelhető problémáknak is. Mondanivalójának vezérfonala az, hogy az elért jelentős eredmények fokozhatók, ezért *szükséges a KGST-országok összefogásának, gazdasági együttműködésének további elmélyítése.* Érvelésből logikusan következik, hogy a szocialista országok együttműködésének elmélyítése *nélkülözhetetlenné teszi az együttműködés formáinak, módszereinek korszerűsítését s a szocialista országok közötti tényleges gazdasági integráció megvalósítását.* Csak így biztosítható gazdaságuk hatékonyságának új, magasabb színvonalra emelése, a tudományos-technikai forradalom új vívmányainak mind szélesebb körű alkalmazása.

A szerző rámutat, hogy a nemzeti érdekek és lehetőségek, valamint a többi szocialista ország gazdasági érdekei, elképzelései nem mindig esnek automatikusan egybe. Hangsúlyozza azonban, hogy *„ezek az ellentmondások nem alapvetőek, tehát feloldhatók, de csakis az egész közösség és az egyes országok érdekeinek összehangolása útján".* (84. old.) A megoldást az *érdekeltség elvének* helyes érvényesítésében látja. Így ha valamely KGST-ország nem kíván részt venni valamely gazdasági feladat két- vagy többoldalú megvalósításában, jelentse be érdektelenségét, s ezzel minden kötelezettség vállalása alól mentesül. „Az érdekeltségüket bejelentő országok viszont megvalósíthatják az együttműködésre vonatkozó elgondolásokat attól függetlenül, hogy az együttműködésben hány ország vesz részt." (85. old.)

A KGST-országok közötti együttműködés továbbfejlesztésével kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a KGST Végrehajtó Bizottsága a jövőben is a gazdaságpolitikai problémákra, a legfontosabb együttműködési kérdésekre összpontosítja figyelmét. „Ugyanakkor teremtse meg a nemzetközi gazdasági mechanizmus olyan feltételeit, amely révén jobbá és közvetlenebbé válik az együttműködés az országok, a gazdálkodó egységek, a vállalatok, a trösztök, a tudományos intézetek és a minisztériumok között." (86. old.)

Érdemben foglalkozik a könyv a népgazdasági tervek egyeztetésének problémáival, a terv-koordinációs munka megjavításának kérdéseivel. Különös figyelmet érdemel annak hangsúlyozása, hogy a hosszútávú tervezésben is meg kell valósítani a koordinációt, hiszen napjainkban több KGST-országban folyik 15—20 évre szóló tervezési tevékenység.

Nagyon érdekesek és hasznosak a szerző fejtegetései az új gazdaságirányítási rendszer és a nemzetközi gazdasági együttműködés fejlesztésének összefüggéseiről. Rendkívül tömör, magas színvonalú általánosítással foglalja össze a különböző KGST-országokban bevezetett gazdasági mechanizmus-reformok azonos és eltérő vonásait. Az azonosságok

Digitized by Google

közül kiemeli azt, hogy valamennyi ország továbbra is szocialista tervgazdálkodást folytat, az új gazdasági irányítási rendszerekben széles körben alkalmaznak piaci kategóriákat, s ezzel összefüggésben a legtöbb ország átfogó árreform végrehajtására is törekszik.

Növekedett a vállalati önállóság, de továbbra is döntő szerepe van a központi akaratnak, amely nemcsak a gazdasági szabályozók rendszerét alakítja ki az egyes országok központi céljainak megfelelően, hanem a népgazdaság perspektivikus fejlődését meghatározó legfontosabb döntéseket is.

Ami a különbségeket illeti, ezek a tervutasításos módszerek eltérő mértékű csökkentésében, az alkalmazott árformákban, a külkereskedelem irányításában, az árkiegyenlítés rendszerében, továbbá a különböző szintű beruházási döntések eltérő arányában nyilvánulnak meg. Vizsgálataiból arra a konklúzióra jut, hogy a szocialista országok nemzetközi együttműködésének feltételeit korszerűsíteni kell. Ezt indokolják nemcsak az együttműködésben az utóbbi években jelentkező problémák, de a KGST-országok belső gazdaságirányítási reformjai is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés korszerűsítésénél a jelenleg érvényes mechanizmust kell alapul venni s fokozatosan kell azt változtatni, ügyelve arra, hogy ne tegyük kockára az elért eredményeket.

A KGST-országok nemzetközi együttműködési mechanizmusának tökéletesítésére vonatkozó fejtegetések után átfogó elemzést kapunk a nemzetközi munkamegosztás szerepéről a magyar népgazdaság fejlődésében. Rendkívül meggyőző tényekkel bizonyítja a szerző a nemzetközi munkamegosztás fontosságát népgazdaságunkban. Így megtudjuk, hogy 1960 és 1967 között a nemzeti jövedelem minden 1 százalékos növekedésére évi átlagban 1,7 százalékos import- és 1,9 százalékos exportnövekedés jutott. Felvázolja nyersanyag-, fűtőanyag- és villamosenergia-ellátottságunk helyzetét, megmutatva a KGST-országok, mindenekelőtt a Szovjetunió rendkívül fontos szerepét az e termékek iránti jelenlegi és távlati szükséglet kielégítésében. Bemutatja a közlekedés fejlesztésében (a vasúti, a gépjárműközlekedésben, a hajózásban, a légiközlekedésben) kialakított együttműködést, s megfelelő súllyal tárgyalja a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban kialakított együttműködés problémáit is. Megállapítja, hogy a mezőgazdaságban is ki kellene szélesíteni a nemzetközi munkamegosztást, és hogy indokolt volna közös agrárpolitika kialakítása a KGST-országok között; ennek mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés legfontosabb ágainak koordinált fejlesztésére és a tagországok közötti forgalom növelésére kellene irányulnia. Jó áttekintést ad a könyv az építésügy területén kialakult együttműködésről és a belkereskedelem területén a lakosság jobb áruellátását szolgáló fogyasztási cikk-cseréről is. Tanulságosak a munkaügy és a felsőoktatás területére, továbbá az idegenforgalmi kapcsolatokra vonatkozó fejtegetések. Az 1963. évi felső szintű tanácskozásokon a magyar delegáció javasolta, hogy a KGST-országok tegyék szabadabbá a szocialista országok közötti utasforgalmat, segítsék elő a lakosság közvetlenebb érintkezését. E kezdeményezés eredményeként a szocialista országok döntő többsége eltörölte a vízumkényszert és más kötöttségeket. Azóta a szocialista országok közötti idegenforgalom a többszörösére nőtt, s messze meghaladta a nyugat-európai idegenforgalom fejlődését, amely pedig ugyancsak gyors volt a hatvanas években. Ma már minden tizedik-tizenegyedik magyar állampolgár évente legalább egyszer ellátogat külföldre. Ilyen eredménnyel a világon kevés ország dicsekedhet.

A továbbiakban hazánk bilaterális kapcsolatairól esik szó a többi szocialista ország vonatkozásában, majd a KGST-országok közös szervezeteit, fejlődésüket, feladatkörüket ismerteti Apró elvtárs. A bilaterális kapcsolatok áttekintése során nagy súlyt helyez a Szovjetunióval fennálló kapcsolatainkra, bizonyítva ezek alapvető jelentőségét és előnyösségét importunkban és exportunkban.

A könyv utolsó, ötödik fejezete a nemzetközi gazdasági együttműködés továbbfejlesztésével kapcsolatos tenniva-

Digitized by Google

lókat vázolja fel. Kifejti, hogy megértek a feltételek egy szorosabb gazdasági összefogás, szocialista országok közötti integráció megvalósítására. Azoknak a hatalmas lehetőségeknek a jobb kihasználásához, amelyekkel a KGST-országok összességükben rendelkeznek, a jelenleginél előrelátóbb, összehangoltabb gazdaságpolitikát kell folytatni.

Apró Antal munkája rendkívül sokoldalú megvilágítását adja a KGST-országok gazdasági együttműködésének és ebben hazánk szerepének. Elméleti igényességgel tárja fel a fennálló problémákat, s ismerteti azokat a szándékokat, törekvéseket is, amelyek a szocialista országok közötti együttműködés továbbfejlesztésére, egy új, szorosabb összefogás kialakítására irányulnak. Elemzéseinek, következtetéseinek logikája elvezeti az olvasót a szocialista országok közötti gazdasági integráció szükségességének mély felismeréséhez.

A szerző a következő megállapításokkal zárja munkáját: „A két rendszer harcának eredménye szocialista társadalmi rendünk, világnézetünk vonzó ereje, hitele nagyrészt éppen attól függ, mennyire hatékonyan tárjuk fel és oldjuk meg gazdasági együttműködésünk kérdéseit. Minél következetesebben tudják ezt megvalósítani a gyakorlatban a KGST-be tömörült szocialista országok, annál eredményesebben és magasabb szinten valósul meg gazdasági együttműködésükben a kölcsönös érdekeltség, a nemzeti és nemzetközi érdekek összefonódása. Mindezért közös a felelősség népeink és a nemzetközi munkásosztály előtt. A szocialista országok további gyors fejlődése és előrehaladása fontos erőforrása a szocializmus nemzetközi tekintélye, népszerűsége további növelésének is. Gazdasági szövetségünk gyakorlati továbbfejlesztése jelentős mértékben elősegíti, hogy népeink új sikereket érjenek el a szocializmus építésében, a szocializmus erőinek világméretű erősítésében." A könyv jól szolgálja ezt az ügyet, s mondanivalójával, gazdag és korszerű tényanyagával jól hasznosítható az egyetemi, és a pártoktatásban is.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Nyilas József

Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért 1941 június — 1944 március

A könyvet elolvasva a recenzornak tűnődnie kellett azon: miért adta a szerző gazdag tartalmú munkájának ezt az erősen körülhatárolt, úgy tűnik, túlságosan is szerény címet. Hiszen az alcímben kijelölt korszakhatárok között az egész magyar belpolitika, sőt (vázlatosabban) a külpolitika eseményeit is feldolgozza; könyvét tehát gyakorlatilag szinte e korszak politikai történetének monográfiájaként használhatnánk.

El kell azonban ismerni, hogy a téma és a korszak igazolja a szerző módszerét. A magyar kommunisták, a KMP és később a Békepárt tevékenységét csak a többi, a kormányzó és az ellenzéki pártok tevékenységével egybevetve értékelhetjük helyesen; ez a tevékenység pedig az osztályok, rétegek helyzetének és objektív vagy vélt érdekeiket tükröző mozgásának kifejezése. Végül: a történelemnek e fordulópontján a világpolitika, közelebbről: a háború eseményei döntően befolyásolták ezt az egész bonyolult komplexumot.

Hogy ez valóban így van, azt bizonyítja a könyvnek a történelem logikájára épülő beosztása. A szerző a kommunista mozgalom korszakhatárait követi a négy fejezet kijelölésében, de ezek — nem véletlenül — egybeesnek a háború fő korszakhatáraival, s nagyjából a magyar kormánypolitika szakaszaival is. Az első fejezet a háború ki-

Digitized by Google

törésétől az 1942. március 15-i tüntetésig követi az eseményeket — ez egybeesett a Bárdossy-kormány bukásával, Kállay kinevezésével. A következő fejezet a hitleri hadsereg sztálingrádi, a magyar csapatok voronyezsi vereségéig terjed — a harmadik a Békepárt megalakulásáig, egyben a „tengely" meglazulásáig (1943 nyara). Végül a negyedik fejezet a Békepárt tevékenységének korszakát ábrázolja a német megszállásig, a Kállay-féle hintapolitika „tündöklését" és bukását.

A kommunisták a háború kitörésének pillanatától kezdve arra törekedtek, hogy kristályosodási magjává váljanak a Hitler-ellenes függetlenségi mozgalomnak, amely a polgári ellenzéktől, sőt a legitimistáktól kezdve a baloldali szociáldemokratákig magában foglalhatja mindazokat a politikai árnyalatokat, amelyek a háborúval, illetve a Harmadik Birodalom magyarországi hegemóniájával szemben álltak. E mozgalomnak igen biztató kezdeti sikerei (az október 6-i tüntetés, a Népszava 1941 karácsonyi száma, az 1942. március 15-i tüntetés) bebizonyították, hogy a KMP politikája alapjaiban helyes. A Bárdossy-kormány elvakult, nyíltan háborús és németbarát politikája még olyan politikusokat is a függetlenségi mozgalom mellé állított, akik egyébként többé-kevésbé egyetértettek a Horthy-rendszer belpolitikájával. Egyebek közt ez is arra kényszerítette Horthyékat, hogy megszabaduljanak Bárdossytól és helyébe Kállay Miklóst, ezt a Bethlen István köréhez tartozó politikust állítsák, akinek éppen azt a feladatot szánták, hogy kiszabadítsa a kormányt a veszélyes elszigeteltségből.

Kállay feladata bonyolult volt. Tekintettel akart lenni a németekre, akik ekkor álltak hatalmuk csúcspontján, noha a keleti frontos elszenvedett kudarcuk valójában előrevetítette elkerülhetetlen vereségük árnyékát. Óvatosságra intette őt az is, hogy a Horthy-féle „országgyarapítások" Hitlernek voltak köszönhetők, márpedig ezeket a magyar uralkodó osztályok mindenképpen szerették volna megtartani, sőt lehetőleg még bővíteni is. Így hát Kállay programja kezdetben alig különbözött elődjétől, hacsak abban nem, hogy ígéretek és fenyegetések alkalmazásával igyekezett bírálatának tompítására bírni a politikai ellenzéket, s így valamiféle horthysta egységet létrehozni.

Ennek fő eszköze a kommunistaellenesség volt. Minden addigit felülmúló terrorhadjárattal igyekezett azon, hogy szétzúzza a kommunista mozgalmat, s egyben megfélemlítse a kommunisták meglevő vagy lehetséges szövetségeseit. Ahogy azonban a keleti fronton mindinkább szertefoszlott a német győzelem reménye, úgy vált mind nyíltabbá a végzetes hintapolitika. Ennek alapja két illúzió volt. Az egyik az, hogy Magyarország területét angolszász csapatok fogják elfoglalni — akik nagyra becsülik majd a Horthy—Kállay-féle antibolsevizmust —, a másik pedig az, hogy Hitlerék tűrni fogják ezt a hintapolitikát. Ezeknek az elgondolásoknak az illuzórikus voltát a KMP s később a Békepárt éleslátóan leplezte le, de élesen bírálta Bajcsy-Zsilinszky Endre is, akit semmiképp sem lehetett eleve kommunistabarátnak nevezni.

Az illúziókat azonban nem valós, hanem kívánatos voltuk élteti. Márpedig a Kállay-féle politika fölöttébb kívánatos volt a kormány polgári, kisgazdapárti és jobboldali szociáldemokrata ellenzéke számára. Ezek az irányzatok ugyanis maguk is féltek a kommunistáktól, féltek attól, hogy a Szovjetuniónak szerepe lesz a közép- és kelet-európai háború utáni rendezésben, s nem utolsó sorban féltek attól, hogy nyíltan szembeforduljanak Hitlerrel. Így aztán a kommunisták óvásai ellenére szívesen rábízták Kállayra annak a gondját, hogy miképpen vezesse ki az országot a háborúból; s elvonva a közvélemény figyelmét égetően aktuális kérdésekről, azt vitatták a sajtóban, hogy mi lesz majd a teendő a háború után.

Mégis: a kommunisták áldozatos tevékenysége nem volt hatástalan. Pintér István könyve azt is bemutatja, hogy a függetlenségi mozgalmon belül is kiütköző kommunistaellenes előítéletek, a súlyos üldözés és a nagy veszteségek, a kormány politikai manőverei ellenére a kommunista mozgalomnak sikerült kitörnie politikai elszigeteltségéből. Megcáfolta azt a rágalmat, melyet az ellenforradalmi rendszer egy negyedszázadon át oly nagy hévvel terjesztett: hogy

Digitized by Google

a kommunisták destruktív és nemzetietlen politikát folytatnak. A kommunista párt állásfoglalásai, melyeket az illegalitás szörnyű nehézségei ellenére is eljuttatott a vezető politikusokhoz, és viszonylag széles tömegekhez is, érett, felelős és előrelátó nézetekről tettek tanúságot, s arra késztetett polgári politikusokat is, hogy pl. Schönherz és társai perében tanúként jelenjenek meg. Itt jelentette ki Bajcsy-Zsilinszky: „A kommunisták is lehetnek jó magyar emberek, akiket aggodalommal tölt el hazájuk sorsa."

A politikai elszigeteltségnek ez az áttörése tette lehetővé azt — amire e könyv már csak utal —, hogy a német megszállás után, a Magyar Frontban létrejöjjön a párt vezetésével a politikai szövetség, amely később, a felszabadulás után, politikai életünk alapjává is vált.

Pintér István könyve korszerű, objektív szemléletű történelmi munka, amelynek pártossága éppen az objektív valóság őszinte feltárásában és elemzésében áll. A szerzőnek sikerült árnyaltan, sokoldalúan bemutatnia a kor legfontosabb irányzatait és személyiségeit. A kommunistákat illetően nem esik sem a frázisokkal gerjesztett hamis heroizálás hibájába, sem a bajkereső hiperkritikába, amely korábban nem egy munkásmozgalom-történeti írást jellemzett. Fő ábrázoló eszközei: a *tények*. Ez munkájának egyik fő erénye és a könyv meggyőző voltának forrása. Sajnos, a zsúfolt tényanyag kissé nehezíti az olvasást, mégis csak helyeselhetjük, hogy a szerző a meggyőzésnek, a bizonyításnak ezt az eszközét alkalmazza. Sajnáljuk azonban, hogy a kiadó legalább névmutatóval nem könnyítette meg azoknak az olvasóknak a dolgát, akik nemcsak egyszer akarják végigolvasni ezt a színvonalas és értékes művet, hanem munkájukban vagy tanulásukban vissza is akarnak térni egy-egy részletére.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Balázs György

Ruzsa Imre: A matematika és a filozófia határán

E munka alapvető érdeme, hogy a két legabsztraktabb tudomány, a matematika és a filozófia határterületén felmerülő bonyolult problémák jelentős részét az e tudományokban legfeljebb alapszinten járatos olvasó számára is hozzáférhetővé tudja tenni. Ebben igen nagy szerepe van az előadás könnyedségének, az igen magas szintű absztrakciók viszonylag egyszerű, de mégsem leegyszerűsítő példákkal való szemléltetésének és a szerző által alkalmazott pedagógiai módszerek változatosságának.

A tárgyalt anyag gazdagsága és a rendelkezésünkre álló szűk terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, hogy tematikus ismertetést írjunk a könyvről. Helyette — a teljesség igénye nélkül — néhány ugyancsak filozófiai természetű megjegyzést fűzünk a kifejezetten filozófiai természetű fejtegetésekhez.

Az 1. fejezetben, amely *A matematika forrásvidékén* címet viseli, a szerző néhány matematikai alapfogalom keletkezésének logikai útját vázolja fel. E fogalmak közül a „halmaz" és a „halmaz eleménk lenni" a legjelentősebbek, és szorosan összefüggnek a „tulajdonság", az „osztály" és a „dolog" fogalmával. Mint alapfogalmak azonban a matematika keretein belül nem definiálhatók explicit módon és nem is igényelnek ilyen definíciót. De a matematikai alapfogalmak tartalmát bizonyos esetekben mégis csak explikálnunk kell, és ez csak egy a matematikánál szélesebb tudomány, a filozófia fogalmainak segítségével lehetséges. Ennek megfelelően kell értékelnünk azt a filozófiai vonatkozásban igen fontos megjegyzést, hogy „minden halmaz *gondolati dolog*, akár anyagi dolgok, akár gondolati dolgok is az elemei. A halmazok ... *absztrakt dolgok*" (19. old.). Itt Ruzsa Imre állást foglal az univerzáliákról szóló több évezredes vitában, és véleményünk szerint helyesen foglal állást. Úgy gondoljuk azonban, hogy legalább egy lábjegyzet erejéig utalnia kellett volna a probléma filozófiatörténeti hátterére, és

Digitized by Google

erősítette volna a szerző felfogásának megalapozottságát az absztrakció fogalmának kissé részletesebb megvilágítása is. Az absztrakció intuitív fogalma nem teszi lehetővé a természet- és társadalomtudományokat jellemző *ismeretelméleti absztrakció* (közönséges absztrakció, idealizáció) és a matematikai gondolkodásra jellemző *szemantikai absztrakció* (formalizáció) megkülönböztetését, továbbá annak megjelölését sem, milyen értelemben absztrakt dolog a halmaz.

A számok családfája című, 2. fejezetnek filozófiai szempontból az a legjelentősebb része, amely a matematika *platóni interpretációját* bírálja. Ruzsa Imre helyesen emeli ki, hogy a platonizmus objektív idealista jellegénél fogva nem tud választ adni a matematikai fogalmak eredetére, de modern formájában (Cantor halmazelméleti felfogásával kiegészülve), világosan meg tudja jelölni a matematizálás közegét és a matematika terjedelmét (152. old.). Vele ellentétben a matematika tárgyának *engelsi körülhatárolása* (a matematika az anyagi világ mennyiségi összefüggéseinek és térbeli formáinak tanulmányozásával foglalkozik) világos választ ad a matematikai fogalmak történeti eredetére, de nem tudja kielégítően megjelölni a matematika terjedelmét. A szerzőnek igaza van abban, hogy a matematika engelsi felfogása túl szűk és hogy a platóni felfogásnak van racionális mozzanata. Egyetértünk azzal a megállapításával is, hogy „e feladat elfogadható megoldásával a marxista filozófia ma még adós" (153. old.). Nem tartjuk azonban elfogadhatónak a *mennyiség* fogalmával kapcsolatos sommás és lényegében elutasító felfogását (152—153. old.). Nem világos előttünk, hogyan lehetséges a matematika világnézeti szerepét általában és a marxista filozófiával való összefüggését különösen kifejteni anélkül, hogy a matematika alapfogalmait ne kapcsolnánk az alapvető filozófiai kategóriákhoz, közöttük a mennyiség fogalmához.

Röviden kitérünk még a fejezet egy másik, filozófiailag jelentős problémájára, a *matematikai „teremtés"* kérdésére. A szerző alapvetően helyes választ ad a kérdésre: „... a matematikai fogalmak és fogalomrendszerek kialakulásában objektív és szubjektív tényezők egyaránt működnek, s e tényezők közül az objektívek vannak túlsúlyban" (183. old.). A megoldás megalapozottságát talán növelné, ha különbséget tenne az objektivitás *ismeretelméleti* (a tudattól független létezés) és *metodológiai* (szubjektív önkény kizárása) értelme között, kimutatná, hogy a tudományossághoz elégséges az utóbbi, és ez a matematikában is teljesül.

A 3. fejezet a *matematikai analízis* alapfogalmait és a velük kapcsolatos filozófiai kérdéseket tárgyalja. Közülük a *„végtelen kicsiny"* problémáját emeljük ki, amely az analízis megalapozásával kapcsolatos polémiában nagy szerepet játszott. A szerző felfogása szerint a *határérték* fogalmának bevezetésével a „végtelen kicsiny mennyiség" homályos és ellentmondásokhoz vezető fogalma eltűnt a matematikából, és Hegelnek az analízis megalapozásával kapcsolatos misztikus eszmefuttatásai matematikailag terméketlennek bizonyultak. A matematika és a logika mai fejlettségi szintjét figyelembe véve, osztjuk Ruzsa Imrének Hegel idevágó nézeteivel kapcsolatos fenntartásait. Ha itt megállunk, nyitva marad egy a marxista filozófia szempontjából nem elhanyagolható kérdés: megnyilvánul-e, és ha igen, hogyan nyilvánul meg a mozgás dialektikus ellentmondásossága a mozgás matematikai leírására szolgáló formalizmusban (pl. a differenciálegyenletekben)?

A könyvnek egyik legsikerültebb része a *geometriáról* szóló fejezet. A geometria jellemzése kapcsán nagyon világos és a lényeget tartalmazó fejtegetéseket olvashatunk a deduktív bizonyítás természetéről, a geometria és a valóság viszonyáról, a kanti *a priori* és *a posteriori* geometriai vonatkozásairól, a nem euklideszi geometriák sajátszerűségeiről stb. Csupán egy kisebb hiányosságra mutatunk rá, amely esetleg félreértést okoz: „a természettudományokkal ellentétben a matematikában az összefüggések, tételek *bizonyításában* a kísérletnek és a tapasztalatnak nincs szerepe, csak a logikai bizonyításnak... Semmiféle kísérlet vagy tapasztalat nem cáfolhat meg egy matematikai tételt, csak azt demonstrálhatja, hogy az illető területen a matematikának éppen alkal-

Digitized by Google

mazott fejezete nem alkalmazható" (269. old.). Úgy gondoljuk, e helyütt legalább röviden foglalkozni kellett volna a matematikai *formalizmus interpretálásának* (szemantikai absztraktsága megszüntetésének) kérdésével, továbbá azzal is, hogy a matematika mindennemű alkalmazásának feltétele az interpretáció. A szerzőnek igaza van abban, hogy az absztrakt matematikai formalizmus igazságának eldöntése esetében nem illetékes a gyakorlat, de erőteljesebben alá kellett volna húznia, hogy az interpretált (alkalmazott) matematika esetében már van igazságkritérium-funkciója a gyakorlatnak. Úgy tűnik, hogy Ruzsa Imrének is hasonló a felfogása e kérdésben, hiszen két oldallal később a következőket írja: „...az euklideszi geometria a Földünket körülvevő tér közelítő pontosságú leírása, amely bizonyos célokra elég pontos, más célokra viszont nem elég pontos (és bizonyos célokra más geometriával kell helyettesíteni)" (271. old.).

Az 5. fejezet a *matematikai végtelen* típusait és a velük kapcsolatos filozófiai problémákat vizsgálja. Talán a matematika egyetlen területén sem vetődik fel olyan élesen, mit kell *igazságon* érteni a matematikában, mint itt. A matematikai igazság a logikai igazság analogonjának tekinthető, és így a matematika tételei nem ismeretelméleti (az objektív valóság hű visszatükröződése) értelmében igazak, hanem csak logikai értelemben. De a *halmazelméleti antinómiák* fellépése arra utalt, hogy a matematika egészét megalapozó halmazelméleti tételek mégsem tekinthetők logikai igazságoknak.

A 6. fejezet a halmazelméleti antinómiák kiküszöbölésére tett erőfeszítéseket *(logicizmus, intuicionizmus, formalizmus)* és ezek filozófiai kísérő problematikáját vizsgálja. Ezek az irányzatok a matematika lényegének egyik-másik mozzanatát abszolutizálják és így jutnak el idealista vagy pszeudo-materialista következményekhez.

A könyv alapvető mondanivalójának áttekintését összefoglalás, tárgy- és névmutató segíti.

(Gondolat Kiadó, 1968.)

Hársing László

I. Sz. Kon: Az Én a társadalomban

A könyv magyar nyelvű kiadásának címe pontatlan és megtévesztő; az eredetiben a szerző „A személyiség szociológiája" címet adta művének. A mű célja a rövid előszóból is kitűnik: „Ebben a könyvben a marxista szociológia nézőpontjából igyekszem megvilágítani néhány oldalát annak a kérdésnek, milyen helyzetet foglal el a személyiség a társadalomban." A maga elé állított feladatokat így részletezi Kon: 1. pontosan rögzíteni azt a fogalomrendszert, amelynek segítségével a tudomány leírja a személyiség viselkedését más emberekkel és a társadalommal mint egésszel való kölcsönhatásában; 2. kimutatni, hogy a személyiség nemcsak terméke, hanem aktív szubjektuma is a társadalmi viszonyoknak; 3. tisztázni a személyiség szociológiai elméletének több feldolgozatlan vagy vitatott kérdését.

Az első, a „Személyiség és társadalom" című fejezetben az elméleti problémákat vizsgálja a szerző. Leszögezi, hogy a probléma marxista megoldásának kiindulópontja Marxnak az a híres tétele (6. Feuerbach-tézis), amely határozottan kimondja: a személyiséget társadalmi lénynek kell tekintenünk. Kon szükségesnek véli e marxi gondolat értelmezését: Marx itt szemlátomást nem az egyes személyiségre gondol, hanem az emberre mint nem-fogalomra. Az „emberi lényeg" és a „konkrét személyiség" nem ugyanaz. A személyiség egyrészt a konkrét individuumot jelenti, mint a tevékenység szubjektumát, egyéni sajátosságainak és társadalmi szerepeinek egységében, másrészt az egyén társadalmi sajátosságát, a benne összpontosuló társadalmilag jelentős vonásokat. A szociológiát elsősorban ez az utóbbi mozzanat érdekli.

A személyiség szociológiai elméletében kitüntetett hely illeti meg a *társadalmi*

Digitized by Google

szerep fogalmát. „Az egyén viselkedését és a többi emberrel, valamint a társadalmi intézményekkel való kölcsönviszonyait sem a köznapi beszédben, sem a tudományos fogalmak rendszerében nem írhatjuk le másképpen, mint társadalmi szerepeinek terminusaiban" — írja a szerző. Hogy elhatárolja álláspontját a polgári szociológiától, hangsúlyozza: a társadalmi szerep fogalma csak akkor érthető meg, ha a társadalomból mint egészből, s mindenekelőtt az alapvető társadalmi viszonyokból (az osztályviszonyokból) indulunk ki. Az egyén a konkrét társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetének (pozíciójának) megfelelő társadalmi szerepet játszik. Szerepen a szerző a funkciót érti, a viselkedés normatív mintáját, amely nem függ az egyéntől. A szerep interiorizációjá (belsővé tétele) az a belső determináns, amelylyel az egyén meghatározza a maga társadalmi helyzetét, e helyzethez való viszonyát és az ebből eredő kötelezettségeket. Az egyének közötti szerepelemzést azonban ki kell egészíteni az intraindividuális megközelítéssel, amely lehetővé teszi az adott egyén belső, pszichológiai struktúrájára való átmenetet. A legfőbb átmeneti kategória e téren az érdek fogalma. Az egyéniség problémáját vizsgalva a szerző tovább gazdagítja az eddig vázolt képet, elsősorban az egyes társadalmi szerepek viszonyainak jellemzesével.

A vizsgált kérdés egyik fontos vonatkozása az *öntudat*. Az ember felismeri magában a cselekvő személyt, az Én ebben az értelemben az önmegismerés tárgya. A szerző ezzel kapcsolatban kritikailag elemzi Freud személyiség-elméletét és a „tükrözött Én" elméletét. Abban látja az öntudat lényegét, hogy az nem más, mint önmagunk totalitásként való felfogása, saját személyiségünk azonosságának meghatározása. Az öntudat egységes kép: önmagunkkal kapcsolatos, egységes, bár belső ellentmondásoktól nem mentes beállítottságunk. Mint ilyen, megismerő-fogalmi, emocionális-effektív, értékelő-akarati elemeket tartalmaz. Személyiségünknek öntudatunkban élő képét nagy szilárdság jellemzi, s feltétlenül része ennek bizonyos önértékelés és önbecsülés is; ez utóbbi tényezők rendkívül fontos szerepet játszanak az egyén életében.

Mindezek után a személyiséget mint a társadalmi viszonyok termékét és szubjektumát vizsgálja Kon. Az a kérdés, amelyre választ keres, így szól: Ha a személyiség a társadalmi viszonyok terméke, megválaszthatja-e szabadon — azaz tudatosan — a maga életútját? Mennyire jogos az, hogy a személyiség önmegvalósításáról, a személyiségről mint alkotó elvről, a társadalmi viszonyok szubjektumáról beszéljünk? Ezzel kapcsolatban elemzi a konformizmust mint az egyén és csoport közötti konfliktusok bizonyos megoldási módját, amely mintegy ellentéte a személyiség autonómiájának. A kérdés szociológiailag a társadalom szerkezetére vezethető vissza. Nagy általánosságban a következőket mondja ezzel kapcsolatban: minél bonyolultabb a társadalmi tevékenység, minél változatosabbak az aspektusai és funkciói, annál gazdagabb az egyén személyes élete és világa (s annál nagyobb a választási lehetősége is), — és viszont: minél kezdetlegesebb a társadalom, minél fejletlenebb munkamegosztást valósít meg, annál egyformábbak a benne élő egyének, annál kevesebb a variációs lehetőségük, annál magasabb a konformizmus foka. (78. old.) Így az ember alkotó egyénisége összefügg társadalmi kapcsolatainak gazdagságával. Két tényezőt emel ki e vonatkozásban: a közösséget és az egyén világnézetét, mint különösen jelentőseket. A szerző végső konklúziója: a történelem szubjektuma ugyanaz a személy, amely egyúttal a történelem terméke is. Egyénisége — amely nem egyszerűen az egyéni jellemvonások összessége, hanem integráns, alkotó elv — lehetővé teszi számára, hogy ne csupán alkalmazkodjék a körülményekhez, hanem valami újat is teremtsen.

A második fejezet azt vizsgálja, ***hogyan lesz az ember személyiséggé***. Érinti a szocializáció fejlődési szakaszait és mechanizmusait, valamint a gyermek fejlődését. Részletesebben tárgyalja az ifjúság problémáját, ezen belül pl. a kamasz-kérdést, a nemi érést mint társadalmi problémát; nagy vonalakban felvázolja a személyiség kialakulását az egyén társadalmi érettségéig.

A harmadik fejezet szintén új aspektusból közelíti meg a tárgyat: ***a személyiség történeti fejlődését és sorsát*** kutatja. A szerző érdeklődésének homlok-

Digitized by Google

terében itt a kapitalizmus és személyiség viszonya áll: a személyiség keletkezésének és a korábbi társadalmi alakulatoknak a problematikáját éppen csak érinti, helyenként meglehetősen egyoldalúan. Így pl. ezt írja: „A hűbériség idején az egyén személyes tulajdonságait egyértelműen a szociális származás határozza meg. Szigorú szabályok írják elő az élet menetét a születéstől a halálig. Az emberek szinte sohasem hagyják el születési helyüket. Törekvéseiket rendjük korlátai közé szorítják." (163. old.) A kapitalizmus ezzel szemben a személyiség felszabadulását jelenti, de egyúttal a „személyiség megsemmisítését", felbomlását is, mint az állammonopolista kapitalizmusban érvényesülő tendenciát. E tendenciának több aspektusát is elemzi (a munka, a politikai élet, a kultúra szférájában) az erre vonatkozó irodalom alapján, majd megkísérli „összefoglalni a betegség diagnózisát". A polgári irodalommal kapcsolatban rámutat: a nyugati filozófusok és szociológusok szokatlanul világosan és szemléletesen írják le az elidegenülésnek és az egyéniség felbomlásának tüneteit; a régi individualizmus hagyományai folytán különösen érzékenyek e folyamat minden árnyalatára. De miféle kiutat javasolnak? Elképzeléseik két fő csoportra oszthatók. A szerzők egyik csoportja azt tartja egyedül célravezetőnek, ha az egyén alkalmazkodik a társadalomhoz. Akik pedig kritikusabb szemmel nézik a kapitalizmus távlatait és lehetőségeit (Riesman, Fromm, Marcuse), azok elvetik ezt a konformista programot; a viszonyok elidegenülése elleni tiltakozásuk azonban rendkívül elvont, globális jellegű, s jellemzőjük a „világos pozitív program hiánya, a sajátos, romantikus negativizmus".

A könyv utolsó fejezetének témája önként adódik az eddigiekből: *a személyiség sokoldalú fejlődése a kommunizmusban*. Tartalmát híven jelzik az alcímek: marxista humanizmus, munka és szabadság, a személyiség szabadsága és az új típusú kollektivizmus, valamint a személyiség és kultúra problémáit elemzi benne a szerző. Műve így kerek egész, s tegyük mindjárt hozzá: sokrétű, tartalmilag gazdag. Meg sem kíséreljük érzékeltetni e tartalmi gazdagságot, sokszínűséget; ennek forrása kétségtelenül a szerző által feldolgozott tekintélyes mennyiségű és minőségű irodalom, amelyben döntő súllyal szerepelnek a nyugati szociológiai és a szovjet pszichológiai tárgyú könyvek.

Van azonban ennek visszája is: I. Sz. Kon néhány vonatkozásban — kis túlzással szólva — rabjává vált a szakirodalomnak. Tárgyát szinte kizárólag a szakirodalom tükrében vizsgálja, amelyet kritikailag elemez és szintetizál. (S az esetek többségében nagyon jó kritikai érzékről tesz tanúságot; így pl. Levadának egy sajátos koncepciójával szemben, amely pedig nagyon tetszetős és csábító.) Ebben bizonyára szerepet játszik az a körülmény is, hogy a könyv a szerző egyetemi előadásaiból született, ám az egyoldalúság azért mégis egyoldalúság marad. Ezzel az irodalomra való orientáltsággal magyarázható véleményünk szerint például az, hogy a személyiségelmélet középpontjába Kon a társadalmi szerep kategóriáját állítja. Alkalmas-e ez a kategória ilyen funkció betöltésére? Aligha lehet e kérdésre határozott „igen"-nel válaszolni. Maga a könyv is tanulságos ebből a szempontból: a II—IV. fejezetekben alig-alig, s egyre ritkábban bukkan fel ez a fogalom, úgy tűnik tehát, hogy a szerző sem tudja kellően hasznosítani konkrét elemzéseiben. S eközben elsikkadnak olyan kategóriák, mint pl. a szükséglet, az érdek marxi fogalma, holott ezek nélkül nehezen képzelhető el a személyiség problémájának tartalmas elemzése. Ezzel függ össze továbbá, hogy a könyv színvonala egyenetlen (így pl. a kommunizmus és személyiség viszonyának elemzése helyenként frázisszerű, s ebben az erre vonatkozó szovjet szociológiai irodalom gyengéi is szerepet játszanak), s hogy néhány kérdést kissé egyoldalúan értelmez (jó példa erre a konformizmus absztrakt, történetietlen fogalma).

A könyv tartalmi gazdagsága mellett külön megemlítendő eleven és szemléletes stílusa, általában gondos megformáltsága, amely élvezetes olvasmannyá teszi I. Sz. Kon művét.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Szabó Imre

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Március

P. Laurent: *A nép új csatái felé* (A népszavazás elé)

L. Figueres: *Haladó demokrácia és szocializmus* (Ismertetés Waldeck Rochet „A Francia Kommunista Párt jövője" című könyvéről)

P. Villon: *Megjegyzések a gaulleizmus katonai politikájáról*

J. Flavien: *Az európai mezőgazdaság és a Mansholt-terv*

N. Zastenker: *A neo-proudhonizmus zsákutcája*

V. Joannes: *A Komintern megalakulásának 50. évfordulóján*

T. Ronco: *A laoszi dráma és az amerikai agresszió*

Ch. Barontini: *A bevándorlás és a párt tevékenysége*

J. Duclos: *A népfront kezdeti időszakában* (Fejezetek Duclos emlékiratainak második kötetéből)

G. Girard: *Vietnam: Az agresszor makacssága*

A kommunista mérnökök és technikusok vizsgálatai után (A helyi pártszervezetek tevékenységéről lefolytatott vizsgálatról, a vizsgálat megállapításairól)

KOMMUNYISZT

4. szám.

A Komintern élő öröksége (Vezércikk)

Az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet anyagai (A Komintern-dokumentumok publikálásának folytatása)

J. Duclos: *A Komintern és a forradalmi erők egységéért vívott harc*

J. Zsukov akadémikus: *Az ázsiai és afrikai népek nemzeti felszabadító mozgalma*

Nemes Dezső: *A magyar nép történelmének dicső lapja* (Megemlékezés a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról)

A. Beljakov, I. Svec: *Az információ — a pártirányítás hatékony eszköze*

A. Agapova: *Pártellenőrzés a vállalatoknál*

M. Ivanykov: *Az anyagi érdekeltség leninii elve a kolhoztermelésben*

Kína és a Kínai Kommunista Párt helyzete a jelenkori szakaszban

L. Bezimenszkij: *A képtelenség eszkalációja*

L. Fomenko: *Iljics mellett* (Ismertetés a kortársak Krupszkajáról szóló emlékezéseiről)

A. Davidovics: *Tankönyv — komoly hibákkal* (Bírálat „A szovjet állam- és jogtörténet" című főiskolai tankönyv most megjelent első részéről)

LUPTA DE CLASA

Február

I. Mitran: *A társadalmi felelősség magasztos érzése* (A Nagy Nemzetgyűlés választása előtt)

B. Almásan: *Technika és hatékonyság* (Technika alkalmazása a bányákban)

O. Parpalá: *A mezőgazdasági pótberuházások gazdasági hatékonysága*

M. Handoca: *A jövendölésekből kiindulva* (Az utopista regényekről)

E. Valeriu, V. Canciulescu: *A sportmozgalom társadalmunk fontos követelménye*

E. Jacob: *Herbert Marcuse — a társadalmi kritika és utópia között*

N. S. Stanescu: *Integrációs viszontagságok* (Az Európai Gazdasági Közösség az 1969-es évben)

I. Closca: *Nemzetközi problémák megoldása tárgyalások útján — korunk parancsoló követelménye*

N. Frost: *Az állami szervek és az állampolgárok közötti viszony humanitása*

C. Rusu: *A tömegekkel való szoros együttműködés — a tanácsok elsőrendű feladata*

A. Roth: *„A szociológia szociológiája" a tudományos aktualitásban*

A. Popescu: *Az orvostudományi szociológia mint tudomány*

Digitized by Google

NOVO VREME

Február

T. Gancsev: *A nemzeti és a nemzetközi a szocialista országok közötti viszonyban*
M. Radeva: *Állami szervek és társadalmi szervezetek*
M. D. Avisaj: *Az elektronikus számítótechnika — gazdasági problémák*
T. Angarszki: *Pénzügyi-gazdasági formák a differenciált járadék felosztására*
J. Bojcev: *A város és a falu között meglevő különbségek leküzdésének folyamata*
Z. Georgiev: *Forradalmi-demokratikus átalakulások az arab országokban*
K. Goranov: *Művészet és mítosz* (A marxista—leninista esztétika „megújítása" az egzisztencializmus szellemében)
V. Karacsiviev: *A filozófia történetének jelentősége a tudományos világnézet kialakítására*
D. Szirkov: *A Kommunista Internacionálé és annak történelmi szerepe*
D. Angelov: *Konsztantin-Kiril ügye — a szláv írásbeliség és kultúra Bulgáriában*
Cs. Nikolov: *A munkanélküliség struktúrája, dinamikája és irányzatai a fejlett kapitalista országokban*
B. Sztögsenov: *A zenei nevelés kérdései*
K. Andrejev: *Harcban a burzsoá ideológiával* (Ismertetés cikkgyűjteményről)

Március

Felhívás a bolgár néphez a szeptember 9-i szocialista forradalom huszonötödik évfordulója alkalmából
Iv. Jordanov: *A termelés intenzitásának fokozása és a tudomány*
M. Markov: *A társadalmi rendszer irányításának néhány aspektusa*
D. Vladov: *A termelés ipari módszerei a mezőgazdaságban*
G. Coloc: *A Komszomol és az ifjúság pártvezetése*
D. Balevszki: *A BKP gazdaságpolitikája és a Bolgár Népköztársaság lakosságának munkaaktivitása*
R. Gornenszki: *A béke, a barátság és az együttműködés missziója* (Todor Zsivkov indiai látogatásáról)
C. A. Sztepanjan: *A nemzetközi és a nemzeti feladatok összekapcsolásának objektív alapja*
R. Popov: *Agrárviszonyok a trópusi Afrikában*
Sz. Damjanov: *A bolgár történelem meghamisítása a burzsoá irodalomban*
A. Marinov: *A dialektikus törvények és azok kölcsönhatása a fejlődés folyamatában*
T. Gabrovszki: *A világűr időszerű nemzetközi-jogi problémái*
Szt. Sztoimenov: *Forgatókönyv — elgondolás és filmrealizálás*
D. Sarlanov: *Kérlelhetetlenség a jobboldali opportunizmussal szemben*

WEG UND ZIEL

Április

Távdiagnózis az „Olah ügy"-ben
F. Fürnberg: *A nemzetközi helyzetről*
K. Stimmer: *Bécs helyzete Európában*
M. Schneider: *A baloldali diákság Ausztriában*
H. Waldhart: *Bíráló baloldal Innsbruckban is*
W. Hollitscher: *Diákharcok a Szövetségi Köztársaságban*
Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusa (Részletek Luigi Longo és mások referátumaiból)
L. Spira: *Gondolatok a megrövidített munkaidőhöz*
M. Borzik: *KGST-integráció csehszlovák szemszögből*
H. Kalt: *Szabadság és manipuláció* (A közvélemény manipulálásának módszereiről)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 500 példányban.
69.2517/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Йожеф ВАРГА: Некоторые теоретические вопросы дальнейшего совершенствования нашей системы местных советов — *Юлия ЗАЛА:* Сбалансированное развитие народного хозяйства и капиталовложения — *Ференц ВАГИ:* Доходы крестьян и коллективные хозяйства — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Йожеф ПАЛФИ:* Будапештское обращение к странам Европы — *Петер ПОЛОНИ:* О китайско—советских пограничных конфликтах — *Денеш ПОЛГАР:* Съезд коммунистов в Западной Германии — ОБЗОР: *Янош БУЗАШИ:* Вопросы и ответы в связи с работой социалистических бригад текстильных фабрик в девятом районе Будапешта — *Янош БРАЙЕР:* Равномерное развитые концертной жизни в нашей стране — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Иван ВИТАНИ:* Нам следовало бы спорить скорее о методах — *Петер РАДИ:* Замечания по поводу соревнования различных направлений и поводу характера дискусси у нас — *Янош СИТА:* Развивающиеся страны и международное разделение труда.

CONTENTS

József VARGA: Some Theoretical Problems of the Further Development of Our Council System — *Julia ZALA:* A Balanced Development of Our Economy and the Investments — *Ferenc VÁGI:* Peasant Incomes and Cooperative Farming — *INTERNATIONAL REVIEW: József PÁLFY:* The Budapest Appeal — *Péter POLONYI:* On the Sino—Soviet Border Incident — *Dénes POLGÁR:* Communist Party Congress in West Germany — *REVIEW: János BUZÁSI:* Questions and Answers About the Socialist Brigades of the Textile Mills in the 20th District — *János BREUER:* Constant Development of Concert Life in Hungary — *EXCHANGE OF VIEWS: Iván VITÁNYI:* We Should Have Discussed the Methods — *Péter RÁDI:* Remarks Concerning the Debates Among Various Trends and the Character of our Debates — *János SZITA:* Developing Countries and International Labour Division.

SOMMAIRE

József VARGA: La système hongrois des Conseils — questions théorique du développement — *Julia ZALA:* Le développement équilibré de l'économie nationale et les investissements — *Ferenc VÁGI:* Les revenues des paysans et la cooperative agricole — *REVUE INTERNATIONALE: — József PÁLFY:* L'appel de Budapest — *Péter POLONYI:* L'incident frontalier sino-soviétique — *Dénes POLGÁR:* Congres communiste en Allemagne Occidentale — *REVUE: János BUZÁSI:* Questions et réponses sur les brigades socialistes du 20-me arrondissement de Budapest — *János BREUER:* Notre vie musicale se développe continuellement — *ÉCHANGE DE VUE: Iván VITÁNYI:* Nous aurions du discuter sur les méthodes — *Péter RÁDI:* Notes a propos de la discussion des orientements et le caractère de nos discussions — *János SZITA:* Les pays en voie de développement et la division du travail a l'échelle internationale.

INHALT

József VARGA: Theoretische Fragen zur Fortentwicklung des Rätesystems in Ungarn — *Julia ZALA:* Ausgeglichene Entwicklung der Volkswirtschaft und die Investitionen — *Ferenc VÁGI:* Das Bauerneinkommen und die Gemeinwirtschaft — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU: Jozsef PÁLFY:* Der Budapester Appel — *Péter POLONYI:* Der chinesisch—sowjetische Grenzkonflikt — *Dénes POLGÁR:* Kommunistischer Parteitag in Westdeutschland — *RUNDSCHAU: János BUZÁSI:* Fragen und Antworten über die sozialistischen Brigaden in der Textilbetrieben des XX. Bezirkes — *János BREUER:* Gleichmäßige Entwicklung im ungarischen Konzertwesen — *GEDANKENAUSTAUSCH: Iván VITÁNYI:* Man hätte über die Methoden debattieren sollen... — *Péter RÁDI:* Bemerkungen zur Diskussion über die Richtungen und zum Charakter unserer Diskussionen — *János SZITA:* Die Entwicklungsländer und die internationale Arbeitsteilung.

Digitized by Google

Bortnyik Sándor: Város Nap (19

Digitized by Google

6,– forint

Marx–Engels Művei

18. kötet

832 old. Ára: 32,– Ft

A szovjet gazdasági reformról

192 old. Ára: 14,– Ft

Giorgio Amendola:

Az olasz munkásosztály és a forradalom

144 old. Ára: 12,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
JUL 24 1969
SER. REC. LIBRARY

6

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. JÚNIUS

Digitized by Google

Bortnyik Sándor: Kubikosok

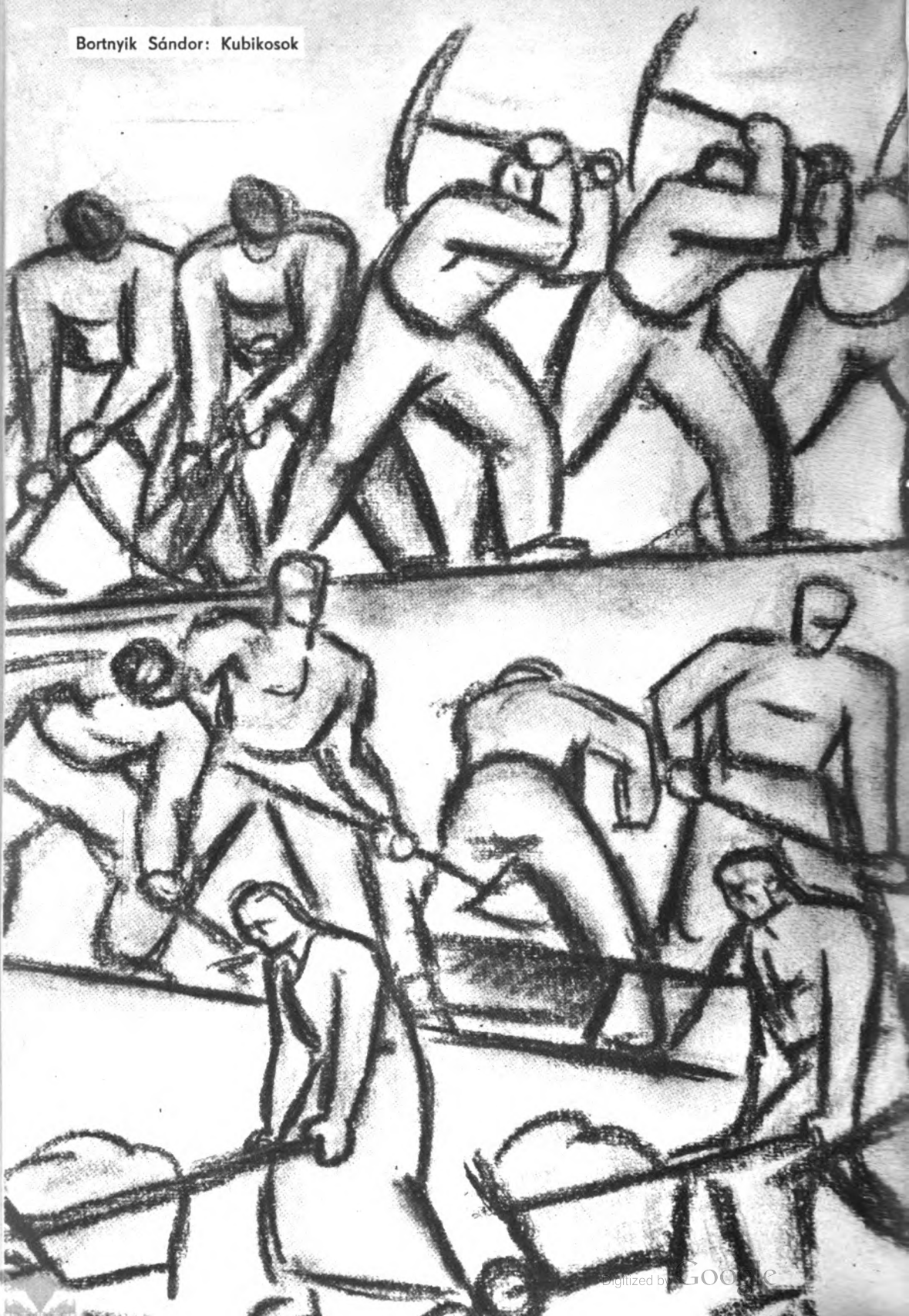

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 6.
1969. JÚNIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Vincze Imre 3 A társadalmi ráfordítások és a fogyasztói árak
Zsarnóczai Sándor 12 Paraszti jövedelmek, paraszti életszínvonal

Pataki Ferenc 28 Vitáinkról

Nemzetközi szemle

Kanyó András 39 A Közel-Kelet – két év háború és béke között

Szemle

Bálint József 47 A lakásépítés és elosztás irányelveinek párt- és tanácsi vitáiról
Kovács Judit 52 A nők körülményeinek alakulása a munkahelyen és otthon

Kritika

Csetri Lajos 59 Lukács György: Művészet és társadalom

Eszmecsere

Gonda György 65 A tanácsok szerepének növeléséről

Licskó György 69 A természetadta jelleg szerepe a marxi filozófiában

Erdei Mihályné 72 A társadalom önismeretének kérdéséhez
Bélley László 77 Immanens elmélet – transzcendens kritikák...?

Tájékozódás

Hegedüs Zsuzsa 81 D. Riesman: A magányos tömeg

86 A „harmadik világ" gazdasági problémái (Az „Economie et Politique" c. folyóiratból)

Fórum

Szabó László 94 Feloldható-e a szövetkezeti gazdálkodás ellentmondása?
Teszkó Sándor 96 Az információtól függ

Breuer János 98 Zárszó előtt... (Megjegyzések Vitányi Iván reflexióihoz)

Könyvekről

Sipos Péter 100 Csatári Dániel: Forgószélben
i. r. 102 Beszélgetések a szovjet gazdasági reformról
Baracs Dénes 103 G. Amendola: Az olasz munkásosztály és a forradalom
Hajdú Ráfis 106 A strukturalizmus vonzásában
Vasy Géza 108 A XX. század külföldi írói

110 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. VINCZE IMRE, kandidátus, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője

DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR, egyetemi docens, a Társadalmi Szemle rovatvezetője

PATAKI FERENC, kandidátus, az MTA Pszichológiai Intézetének munkatársa

KANYÓ ANDRÁS, újságíró

BALINT JÓZSEF, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezetője

KOVÁCS JUDIT, újságíró

CSETRI LAJOS, egyetemi adjunktus

DR. GONDA GYÖRGY, a Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke

LICSKÓ GYÖRGY, kandidátus, szerkesztő

ERDEI MIHÁLYNÉ, egyetemi adjunktus

BELLEY LÁSZLÓ, közgazdász

HEGEDÜS ZSUZSA, egyetemi hallgató

SZABÓ LÁSZLÓ, a Tokaj-Hegyaljai Termelőszövetkezetek Területi Szövetségének titkára

TESZKÓ SÁNDOR, újságíró

BREUER JÁNOS, zenekritikus

SIPOS PÉTER, kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa

BARACS DÉNES, újságíró

HAJDÚ RÁFIS, egyetemi hallgató

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

DR. VINCZE IMRE:

A társadalmi ráfordítások és a fogyasztói árak

1 A szocializmus viszonyai között az árak akkor felelnek meg *a társadalmilag szükséges ráfordításoknak*, hogyha fedezik a termékek előállításának és forgalmazásának átlagos költségeit, továbbá a társadalmilag szükséges tisztajövedelmet, amelyet bizonyos szabályok szerint be kell fizetni az állami költségvetésbe, illetőleg az egyes vállalatoknál visszamaradó nyereségrész azok fejlesztésére és dolgozóik anyagi ösztönzésére nyújt lehetőséget.[1]

Az importált termékek belföldi áralakulásának alapvető eleme ugyancsak a ráfordítás. A külföldi eladó számára más ország pénznemében fizetett ár, valamint fuvarköltség a valutaárfolyam — esetleg még az arra megállapított pótlék alapján számítódik át belföldi pénzre. E ráfordításokra a különböző termékféleségeknél eltérő mértékben, módosítólag hathat a felszámításra kerülő vám. Az árpolitika közgazdasági megalapozottsága, a társadalmi újratermelés hatékony szervezése egyaránt feltételezik, hogy a belföldi árakra a külkereskedelmi árak ésszerű módon hatnak.

A ténylegesen érvényesülő árak egyrészt piaci hatásokra — a kereslet és kínálat viszonya alapján —, másrészt a szocialista állam ár- és adópolitikája következtében eltérhetnek a társadalmi ráfordításoknak megfelelő áraktól.

Annak a követelménynek a felismerése és gyakorlati érvényesítése, hogy a *termelői árakban* az újratermelés folyamatosságának biztosítása érdekében *meg kell térülniük a termelési költségeknek*, valamennyi szocialista országban, így hazánkban is állandó jellemvonása volt és maradt a termelői árszabályozásnak. Hogy azonban milyen mértékben kell a termelői áraknak a szűken értelmezett termelési költségeken (anyagköltségen, bérköltségen, amortizáción) túlmenően társadalmi tisztajövedelmet tartalmazniuk, s milyen mértékű nyereséget kell a vállalatok, a szövetkezetek rendelkezésében meghagyni — abban országonként kisebb-nagyobb mértékben különböző felfogás és gyakorlat érvényesült. De azokban az esetekben is, amikor az alacsony szintű termelői árakra való törekvés — szűken vett termelési költség és minimális nyereség — jellemezte az árszabályozást (az állami árpolitikát), elméletileg, elvileg mindig elismerték és hangsúlyozták a *termelői árak ráfordítás-arányosságát.*

Történelmileg vizsgálva a fejlődés legfőbb sajátosságait, megállapítható, hogy a szocialista országok *a fogyasztói árakat széles körben és számottevően eltérítették a társadalmi ráfordításoktól* — mind felfelé, mind lefelé —, és az egyes szocialista országok fogyasztói árrendszerét kisebb-nagyobb mértékben ma is ez jellemzi. Ez idő szerint hazánkban is igen nagymértékű a fogyasztói árak eltérítése a társadalmi ráfordításoktól.

[1] A továbbiakban a társadalmi ráfordítások kifejezést ebben az értelemben használom.

Digitized by Google

A fogyasztói árak alakulására kétségtelenül hatással voltak a történelmi körülmények, amelyek alapján bizonyos árintézkedés a maga idejében indokolt volt, ha figyelembe vesszük az akkori társadalmi és gazdasági viszonyokat. Például az 1946-os stabilizáció idején, amikor a szükségesnél csak lényegesen kevesebb ruházati terméket tudtunk belföldi ellátásra biztosítani, indokolt volt az 1938-as árakhoz viszonyítva magas ruházati árszorzó kialakítása. (A ruházati árszorzó 6,6, az átlagos szorzó 3,7 volt.) A bérből és fizetésből élő városi lakosság megsegítését juttatta viszont kifejezésre a fűtés és világítás 3,6, a lakás 1,3 szorzója.

1951 decemberében az áruellátás akkori adottságaihoz igazodva, a bérből és fizetésből élők, valamint a parasztság reáljövedelmének eltérő mértékű befolyásolásának célzatával, a fogyasztói árszínvonalat átlag mintegy 40 százalékkal megemelték, mégpedig oly módon, hogy a ruházati termékek fogyasztói árát még inkább eltérítették a társadalmi ráfordításoktól — felfelé — a fűtés és világítás, a szolgáltatások ára és díja, a lakbér lényegében változatlanul maradt, s így még inkább kitűnt, hogy ezek nem fedezik a társadalmi ráfordításokat.

Feltehetően a szocialista országok itt vázolt fogyasztói árszabályozási gyakorlatát kívánta elméletileg alátámasztani, az a gyökeret vert közgazdasági nézet, amely szerint a fogyasztói árak széles körű eltérítése az előállítás és újratermelés társadalmi költségeitől, a társadalmi ráfordításoktól — a szocialista társadalom sajátos, szükségszerű és állandó jellemzője; a fogyasztói áreltérítések — állami preferencia és diszpreferencia formájában — sajátos rendszert alkotnak, amelynek az a hivatása, hogy a fogyasztás szerkezetének társadalompolitikai szempontból indokoltnak tartott irányú befolyásolását (az egészséges táplálkozás elősegítése céljából), jövedelempolitikai elképzeléseket (gyermekes családok, a kisjövedelműek támogatása végett), gazdasági célokat (a gazdaságos fogyasztást) érvényre juttassa. Ebben a felfogásban a fogyasztói áraknak a társadalmi ráfordításokhoz igazodó alakítása mint általános szabály, háttérbe szorul, s a kivétel: az eltérítés válik szabállyá.

Milyen közgazdasági indokok szólnak valójában amellett, hogy a fogyasztói árak és díjak a szocializmus viszonyai között is a társadalmi ráfordítások szerint alakuljanak? Főképpen a következő közgazdasági tényezők indokolják ezt:

a) A társadalmi ráfordításoknak megfelelő árak esetén valamennyi termék vételében és eladásában az egyenértékűség érvényesül. A vásárló valamely meghatározott pénzösszegért a különböző formákban megtestesült társadalmi munka azonos mennyiségét kapja, függetlenül attól, hogy milyen terméket vagy anyagi szolgáltatást vásárol. Sem az eladó, sem a vásárló (fogyasztási cikk esetében az eladói oldalon vállalatok, állami pénzügyi szervek állnak, a vásárlói oldalon pedig a lakosság) nem kerül hátrányos vagy előnyös helyzetbe azért, mert a vásárlás tárgya ilyen vagy amolyan szolgáltatás; sem amiatt, hogy a teljes fogyasztás összetétele változik: eltolódik az állami intézkedéssel megdrágított, és fordított esetben az állami intézkedéssel olcsóbbá tett cikkek irányában.

Ha a fogyasztói árak széles körben és lényegesen eltérnek a társadalmi ráfordításoktól, akkor a lakosság fogyasztási struktúrájának mindennemű módosulása azzal jár, hogy az azonos összegű lakossági árualap tényleges társadalmi munkatartalma eltérő lesz. Ez pedig egyáltalán nem közömbös a népgazdaság, a társadalmi munka hatékony felhasználása szempontjából.

Digitized by Google

b) A szocialista állam és maguk a vállalatok mindenekelőtt a pénzben fizetett munkabérben juttatják kifejezésre a munka szerinti elosztást, a különböző munkák fontosságának a minősítését. Pénzben juttatja az állam a táppénzt, a családi pótlékot, a nyugdíjat, az ösztöndíjat stb. is. A lakosság pénzbeli jövedelmei jelentenek vásárlóerőt a fogyasztási cikkek számára. Kiépült és megszilárdult szocialista viszonyok között nem indokolt, hogy a lakosság egyedei vagy társadalmi rétegei, osztályai a pénzükért megvásárolt árukban és szolgáltatásokban azonos pénzösszegért a társadalmi munka eltérő, kisebb vagy nagyobb tömegéhez jussanak hozzá, aszerint, hogy fogyasztásuk milyen összetételű; állami intézkedéssel olcsóbbá tett, vagy megdrágított cikkekből és szolgáltatásokból tevődik-e össze. A társadalmi ráfordításoktól széles körben eltérített fogyasztói árak nem segítik szocialista államunknak a munkabérek és pénzbeli juttatások révén megvalósítandó jövedelempolitikai céljainak, mindenekelőtt a munka szerinti elosztás elvének érvényesítését, hanem nehezítik ezt, s nagymértékben áttekinthetetlenné teszik.

c) A lakosság árukeresletére mindenkor a tényleges fogyasztói árak hatnak, a merev keresletű cikkeknél kevésbé, a rugalmas keresletű cikkeknél fokozott mértékben. Nem pusztán elméleti lehetőség, hanem tapasztalati tény, hogy a társadalmi ráfordításnál lényegesen alacsonyabban megállapított áru termékekben és szolgáltatásokban fokozottan növekszik a lakosság fogyasztása vagy legalábbis fogyasztási igénye, a társadalmi ráfordításnál lényegesen magasabb árak pedig kisebb-nagyobb mértékben visszatartják e cikkek fogyasztását és keresletét.

Felmerül az a probléma is, hogy az állami intézkedés következtében alacsony fogyasztói ár esetleg olyan termékek és szolgáltatások keresletére ösztönöz, amelynek termelése sok állóeszközt igényel és a termelés, a kínálat bővítése tetemes beruházásokat kíván; ugyanakkor, a társadalmi ráfordításnál lényegesen magasabb ár visszatarthatja olyan cikkek fogyasztását, amelyekből a társadalmi ráfordításnak megfelelő fogyasztói áron is kielégíthető volna a lakosság kereslete s kisebb fajlagos állóeszközigénnyel biztosítható a termelés és a kínálat.

Adott színvonalú, szerkezetű, társadalmi termelés és fogyasztás esetében a lakosság fogyasztási szerkezetének az áreltérítések miatti módosulása népgazdaságilag előnyös export elmaradására és gazdaságtalan export növelésére vezethet.

Az elmondottak alapján állítható, hogy a szocialista árugazdaság feltételei között csak a társadalmilag szükséges ráfordításokkal összhangban levő fogyasztói árak orientálnak megbízhatóan kedvező termelési szerkezet kialakítására, a társadalmi munka hatékony felhasználására.

d) Az utóbbi nyolc-tíz év tapasztalatai megerősítették azt a felismerést, hogy a fogyasztói árpolitikában, a fogyasztói árak szabályozásában figyelembe kell venni a külországok fogyasztói árait, különös tekintettel a nemzetközi utasforgalom nagymértékű megnövekedésére. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a külországok fogyasztói áraitól lényegesen különböző belföldi fogyasztói árak a megnövekedett turistaforgalom révén spekulációs jelenségeket idéznek elő mind magyar állampolgárok, mind külföldi állampolgárok részéről. Azt is figyelembe kell venni, hogy a lakosság széles körei rossznak, károsnak ítélik meg, ha a szomszédos ország-

Digitized by Google

gokban viszonylag olcsón beszerezhető cikkeket itthon csak túl drágán vásárolhatják meg. Az a magyarázat rendszerint nem bizonyul meggyőzőnek, hogy „igen ám, de nálunk ez meg amaz sokkal olcsóbb"

A fogyasztói áraknak nemzteközi viszonylatban is ki kell állniuk a próbát, s ez vitathatatlanul határt szab a nemzeti fogyasztói árak eltéritésének, preferencia- és diszpreferencia-rendszerének.

Árszabályozási és forgalmi-adóztatási eszközökkel a fogyasztói árak eltéríthetők a termelői áraktól. *A fogyasztói árrendszer* elméletileg, társadalompolitikailag megindokolható *áreltérítéseinek a száma* azonban — mint kivétel az általános szabály alól — *csak szűkkörű lehet.* A szocialista közgazdaságtudomány még adós annak a szabatos meghatározásával, hogy mit indokolt idesorolni. Külföldi és hazai vizsgálódások, elemzések következtetései szerint magas fogyasztói árat indokolt érvényesíteni a szeszes italokra (különösen a magas szesztartalmú italokra), a dohányárukra, a nemesfémből készült ékszerekre, a nemesprémből készült ruházati termékekre. Másrészt minden bizonnyal a szocialista fogyasztói-árpolitika tartós jellemzőjének kell tekinteni a gyógyszerek, a tankönyvek és ismeretterjesztő könyvek kedvezményes fogyasztói árát, a színházak állami támogatását, bizonyos kulturális szolgáltatások ingyenességét vagy kedvezményezett díját. A gyermekruházati cikkek állami támogatása, a ráfordításoknál alacsonyabb fogyasztói ára már vitatható. Figyelemre méltó az az érvelés, hogy a gyermekneveltetés anyagi terheinek részbeni állami átvállalására célszerűbb módszer a megfelelő családi pótlék fizetése, hiszen az alacsony ár előnyeit nagyobb mértékben élvezik a magas jövedelmű rétegek, amelyek több ruhát vesznek és tudnak venni gyermekeiknek.

A szocialista árutermelő gazdaság törvényei, a szocialista újratermelés ésszerű szervezése egyaránt azt az általános követelményt támasztják, hogy a fogyasztói árak feleljenek meg a társadalmi ráfordításoknak, pontosabban fogalmazva: a kereskedelmi árréssel növelt termelői áraknak, általános forgalmi adóztatás érvényesítése esetén pedig az átlagos forgalmi adóval és kereskedelmi árréssel növelt termelői árnak. A laza és a szabad árformába sorolt cikkeknél természetesen a kereskedelmi vállalatoknak a piachoz igazodó árpolitikája is eredményez bizonyos eltérést a termelői ártól. A gazdaságirányítás új rendszerében ez szükséges és indokolt velejárója a piaci hatások érvényesülésének.

A társadalmi ráfordításoknak megfelelő fogyasztói árrendszerrel szemben nem tekinthető elfogadható érvnek az, hogy a fogyasztói piacon az *érvényben levő fogyasztói árak* biztosítják a kereslet és kínálat egyensúlyát, s hogy a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak esetén bizonyos cikkcsoportokban hiánnyal kell számolnunk, másoknál viszont esetleg feleslegek keletkeznek. Ha ugyanis az előzetes felmérések azt bizonyítják, hogy a ráfordításokhoz igazodó fogyasztói árak esetén a különböző cikkek keresletét a meglevő kínálatból nem tudjuk kielégíteni, akkor ez azt jelzi, hogy a belföldi termelés fejlesztését, vagy a külkereskedelmi kapcsolatokat, a behozatalt, illetve a kivitelt kell módosítani.

Elméletileg csak az az eljárás indokolható, hogy a társadalmilag szükséges ráfordításokhoz igazodó árak érvényesülése alapján kialakuló kereslet szerint biztosítsuk és fejlesszük a termelést, a kínálatot, nem pedig megfordítva: hogy a kínálatot behatároltnak tekintsük és a keresletet önkényesen, nagymértékben eltérített árakkal szabályozzuk.

Digitized by Google

2 Ismeretes, 1968. január 1-ével új termelői árak léptek életbe. A termelői árak újjárendezése során az importált termelőeszközök árát 60 Ft/Dollár, 40 Ft/Rubel devizaszorzóval és meghatározott vámok alapulvételével határozták meg; a mezőgazdaság termékeit az 1968. évi tervezett árszinten vették számításba, vagyis az 1966-ban végrehajtott és az 1968. január 1-re előirányzott felvásárlási áremelések figyelembevételével; a munkabérek arányában 8 százalék illetményadót, 17 százalék társadalombiztosítási járulékot, a bruttó állóeszközértékre és a forgóeszközök átlagos állományára vetítetten 5 százalék eszközhasználati díjat, 2—10 százalékos eszközarányos nyereséget építettek be az árakba.

A termelői árak színvonala az árrendezés következtében a szocialista ipar egészében 7,8 százalékkal, ezen belül a gépiparban 10, a könnyűiparban 16,6, az élelmiszeriparban 10,9, százalékkal emelkedett, a vegyiparban 2 százalékkal csökkent.

Az újjárendezett termelői árakkal a társadalmi ráfordításokhoz kívántunk közelíteni:

- A több vállalat által termelt, azonos termékekre kialakított egységes termelői árból (rögzített ár, maximált ár, centrum-ár) szükségszerűen következik, hogy a termelői árakban nem ismerték el minden vállalat egyedi termelési költségét, vagyis az egyes vállalatoknak eltérő mértékű lehet a nyereségük.
- Az újjárendezett termelői árak kifejezésre kívánják juttatni a különböző termékek előállításának eszközigényességét, mégpedig termelésük egész folyamatában; minden ágazatban, minden vállalatnál önköltségelem ugyanis a lekötött eszközök használati díja és a nyereség is a lekötött eszközökkel arányosan épül be az árakba.
- A termelői árrendezés során több, a hazai ipar által termelt alapanyag és termék magas termelési költségét nem ismerték el az árban; vagy az adott anyag, illetve termék reális importköltségét vették számba a termelői ár alapjául, vagy a belföldi termelés tervezett fejlődése alapján várható alacsonyabb önköltségét. Az így kialakított termelői árak szükségessé tették és teszik ezen anyagok és termékek előállításának állami dotációját. Így például jelentős dotációban részesül a kohókoksz, a műanyagok, a szintetikus textilanyagok, a nitrogénműtrágya hazai termelése. Ezzel az eljárással a termelői árak reálisabban tükrözik a társadalmi ráfordításokat.
- A mezőgazdasági termékek felvásárlási és ipari átadási árainak színvonala alacsonyabb, mint társadalmi ráfordításaik. Az adott árszínvonal mellett a szocialista mezőgazdasági üzemek több milliárd forint állami támogatást kapnak mind folyamatos termelésükhöz, mind felhalmozásukhoz, s mentesülnek bizonyos adók (pl. illetményadó) fizetése alól. A mezőgazdasági termékek állami támogatással fenntartott alacsony színvonala olyan jelenség, amely ez idő szerint mind a szocialista, mind a tőkésországok ár- és pénzügyi politikáját egyaránt jellemzi. A viszonylag alacsonyan tartott mezőgazdasági árszínvonal — kiegészítve megfelelő pénzügyi támogatással — hazánkban is az árpolitika és a pénzügypolitika olyan jellemzője, amely a dolog természeténél fogva csak fokozatosan szüntethető meg és feltételezhetően még hosszabb ideig fennmarad. (A dotáció *mértéke* azonban még ebben az esetben is felülvizsgálatra szorul.) A fogyasztói árpolitikában reálisan számolnunk kell ezzel a tényezővel annál inkább, mert ez nem szűken vett pénzügyi

Digitized by Google

technikai, pénzügyi-politikai, hanem nagy horderejű társadalompolitikai kérdés is.

● 1968. január 1 óta az akkor életbe léptetett és azóta lényegében változatlan színvonalú termelői árakon realizálódik a társadalmi termék, s keletkeznek a vállalati és állami jövedelmek.

Mindezek alapján azt, hogy a fogyasztói árak mennyire felelnek meg a társadalmilag szükséges ráfordításoknak, általában abból kell és lehetséges megítélni, hogy milyen kapcsolatban vannak a termelői árakkal, mennyire vannak összhangban velük, s ez utóbbiak közgazdaságilag mennyire megalapozottak. A termelői árak újjárendezését úgy valósítottuk meg, hogy *lényegében* nem változtattuk a fogyasztói árakat és díjakat. Az új termelői árak életbe léptetésével egyidejűleg a fogyasztói árak csak korlátozott körben és mértékben módosultak, s ez összességében a fogyasztói árszínvonalat 1 százalékkal csökkentette.

A termelői árak megemelkedése és a fogyasztói árak változatlan szintje alapján a forgalmi adó összessége csaknem a felére csökkent, ugyanakkor a fogyasztói árak költségvetési támogatásának (a fogyasztói árkiegészítésnek) a köre lényegesen kibővült. Mindez azt eredményezte, hogy jelenleg a forgalmi adó és a fogyasztói árkiegészítések a lakossági áruforgalom és a szolgáltatások egész körére számítva — nagyjából kiegyenlítik egymást (a különbség 4 milliárd forint, a kiskereskedelmi árueladás és a lakossági szolgáltatások teljes összegére vetítetten 3 százalék, vagyis átlagosan ezek termelői árösszege és kereskedelmi árréssel csökkentett fogyasztói árösszege (kis különbséggel) egybeesik.

1968. január 1-én az újjárendezett termelői árak és a fogyasztói árak közötti kapcsolatot a forgalmi-adórendszerrel teremtették meg. A fogyasztói árés díjrendszer lényegében változatlan fenntartásához igazodó mértékben és differenciáltan állapították meg a forgalmi adókulcsokat és a fogyasztói árkiegészítési kulcsokat. A forgalmi adó és fogyasztói árkiegészítés 1968. január 1-én életbe léptetett rendszere jól érzékelteti, hogy mennyiben térnek el az érvényben levő fogyasztói árak a termelői árak szintjétől és arányától. Forgalmi adórendszerünkről a következőket mondhatjuk:

a) A lakosság által vásárolt termékek és szolgáltatások egészét tekintve a kereskedelmi árréssel csökkentett fogyasztói árak színvonala csak kevéssé tér el a termelői árak színvonalától. Az 1968. évi forgalom alapján végzett számítások szerint az eltérés 3 százalékra tehető. *E jelentéktelennek látszó átlag mögött azonban nagy eltérések húzódnak meg; a lakossági fogyasztásra kerülő cikkek bizonyos csoportjaiban igen nagy a forgalmi adó, más cikkcsoportoknál és szolgáltatásoknál pedig igen nagy mértékű a fogyasztói árkiegészítés.*

Az *alapvető élelmiszerek* — fogyasztói árakra vetítve — átlagosan 18 százalék fogyasztói árkiegészítésben részesülnek. Ezen belül — ugyancsak a fogyasztói árra vetítve — a sertés- és marhahúsnál 24, a tej- és tejtermékeknél 44 százalék az árkiegészítés. Az *élvezeti cikkek* fogyasztói árában átlagosan 38 százalékos forgalmi adót realizálunk. A *ruházati termékek* fogyasztói árának 27 százalékos az átlagos forgalmi adótartalma. Ezen belül a szövetek átlagos forgalmi adója 35 százalék. A *vas- és műszaki cikkek*, továbbá a *bútorok* fogyasztói ára lényegében megegyezik a kereskedelmi árréssel növelt termelői árral. A *tüzelőanyagok* fogyasztói ára nagymértékű, átlag 53 százalékos fogyasztói árkiegészítésben részesül. Ezen belül a lakosság által fogyasztott szén 67 százalékos fogyasztói árkiegészítést kap.

Digitized by Google

A lakosság a szolgáltatásoknak úgyszólván valamennyi ágában nagymértékű fogyasztói árkiegészítéshez jut. A *vasúti személyszállítási díjak* 81,5, a *háztartási gáz* 40, a *távfűtés* 110 százalékos fogyasztói árkiegészítésben részesül. A *lakbérek* alacsony színvonalára jellemző, hogy az állami tulajdonban levő lakások lakbéréhez 164 százalék fogyasztói árkiegészítést kell adni azért, hogy pusztán a *karbantartási költségeket* fedezhessük, nem is szólva a lakásalap normális újratermeléséhez szükséges amortizációnak a lakbérekben való realizálásáról, még kevésbé bárminemű társadalmi tisztajövedelem realizálásáról.

A jelenlegi fogyasztói áreltérítések számszerűségeinek vázlatos ismertetése után hangsúlyozni érdemes, hogy jelenleg nálunk a társadalmi ráfordításnál lényegesen alacsonyabb az ára több, nagy eszközigényű, a bővítéshez nagy beruházást igénylő terméknek, illetőleg szolgáltatásnak (pl. marhahús, sertéshús, tej, lakás). A társadalmi ráfordításnál lényegesen magasabb viszont a fogyasztói ára olyan, több, a lakosság fogyasztásában jelentős, kis állóeszközigényű terméknek, amelynek exportja is viszonylag kevéssé gazdaságos (pl. pamut méteráru és konfekció, szintetikus anyagból készült szövetek és konfekcionált termékek).

b) A termelői és a fogyasztói árak kapcsolatának, az 1968. január 1-én életbe léptetett forgalmi-adórendszernek sajátos jellemzője maradt (ha történtek is bizonyos egyszerűsítések, s megszűnt is a korábban széles körben érvényesült különbözeti adóztatás), hogy *egy-egy cikkcsoporton belül igen differenciált, sokféle forgalmi adót és árkiegészítési kulcsot érvényesítenek a különféle termékekre, választékokra.* A szövetek, a kötöttáruk és a konfekcionált textíliák forgalmi-adókulcsainak módosítására 1969. május 2-án került sor, amikor e cikkek forgalmi-adókulcsainak számát 530-ról 135-re csökkentettük. Jellemzésül meg lehet említeni, hogy ez idő szerint a bányászati termékekre 130, a cipő- és bőrárukra 200, az élelmiszeripari termékekre 300, a gyógyszerekre 340 adókulcsot (adótételt) alkalmaznak.

Néhány példát említünk a diferenciáltság érzékeltetésére.[2] A férfi utcai cipőkre ez idő szerint 36 különböző forgalmi adókulcsot alkalmaznak, az adó mértéke 0-tól 43 százalékig terjed. A női utcai cipőkre 44 különböző adókulcsot érvényesítenek, és az adókulcsok 0 és 47 százalék között szóródnak. A pálinka és likőrfélékre 22 különböző adótétel, illetve adókulcs érvényesül 57 és 93 százalék között, a dohányárukra 20 adótétel van érvényben stb. A bőr- és cipőáruk forgalmi-adókulcsai 1969. július 1-i hatállyal módosulnak. A cipőfélék adókulcsainak száma 25-re csökken.

A forgalmi adókulcsok és árkiegészítési kulcsok differenciáltsága alapvetően abból következik, hogy 1951 után a termelői árrendezéseket az érvényben levő fogyasztói árak változatlanul hagyásával, illetve kismértékű változtatásával hajtották végre; az új választékok fogyasztói árait pedig 1967 végéig széles területen a termelői áraktól függetlenül állapították meg (az azonosítás, arányosítás módszerével, fogyasztói ártáblázat alapján).

Az elmúlt években az is növelte a fogyasztói árak és a termelői árak áruféleségek szerinti és választékonkénti eltéréseit, a forgalmi adókulcsok számát, hogy az állami árszabályozó szervek a fogyasztói árak

[2] Az itt közölt forgalmi adókulcsok — a forgalmiadó-utasítással összhangban — a nagykereskedelmi árra vonatkoznak.

Digitized by Google

megállapítása során igyekeztek kifejezésre juttatni az ellátottságot, a piaci helyzetet, a fogyasztók értékítéletét, a termelői árakat viszont mereven a termelési költségekhez, sok esetben egyszerűen a vállalati önköltséghez igazították, minimális nyereség engedélyezésével. Az eltérő alapokon megállapított termelői ár és fogyasztói ár között a kapcsolatot a forgalmi adókulccsal, ennek differenciálásával teremtették meg. A gazdaságirányítás új feltételei között nem volna helyes ilyen célra használni fel a forgalmiadó-rendszert. Indokolt, hogy a fogyasztói piacon magasabb áron elkelt termékek után a termelővállalatok magasabb termelői árhoz, nagyobb nyereséghez jussanak, s az alacsony áron elkelt termékeknek a termelői áruk is alacsonyabb legyen, általában lehetőség szerint ne érvényesítsünk sem csökkentett forgalmi adót, sem magasabb árkiegészítést.

Igen lényeges következtetésekre ad módot *a belföldi fogyasztói árak összehasonlítása más országok fogyasztói áraival.* Bár e cikk keretei nem teszik lehetővé a rendelkezésünkre álló számszerű adatok közlését, elemzésünk főbb megállapításai a következők:

Az alapvető élelmiszerek közül a kenyér, a sertéshús, a marhahús nálunk viszonylag lényegesen olcsóbb,[3] mint a fejlett európai tőkésországokban, de olcsó Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia (ez utóbbi két országnál a kenyér és a marhahús tekintetében) fogyasztói áraihoz képest is. Lényegesen drágábbak nálunk a pamut méteráruk, a pamutból készült konfekcionált termékek, úgyszólván minden megvizsgált tőkésországhoz, s több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához) viszonyítva is.

A tőkésországok fogyasztói áraihoz viszonyítva kiemelkedően drágák hazánkban a szintetikus fonalból készült fehérneműk, kötöttáruk, felsőruházati cikkek. A nagy értékű háztartási műszaki cikkek (parszívó, televízió) nálunk általában olcsóbbak, vagy legalábbis nem drágábbak, mint a tőkésországokban. A személygépkocsik ára nálunk magas a tőkésországokhoz és több szocialista országhoz (Szovjetunióhoz, Csehszlovákiához, az NDK-hoz) viszonyítva.

A lakbér valamennyi megvizsgált tőkésországhoz viszonyítva *nagyon alacsony* nálunk, de alacsonyabb több szocialista ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia) újjárendezett lakbéreihez viszonyítva is.

Arra a következtetésre juthatunk, hogy nemzetközi összehasonlításban nálunk azoknak a cikkcsoportoknak a belföldi fogyasztói ára magas, amelyekben a *forgalmi adó* részaránya magas és azok a cikkek, szolgáltatások bizonyulnak olcsónak, amelyeket jelenleg az állam nagymértékű fogyasztói árkiegészítéssel támogat (kenyér, sertéshús, marhahús, lakbér). *Következésképpen a belföldi fogyasztói árak eltérése a külországok fogyasztói áraitól alapvetően a hazai fogyasztói árpolitikával és forgalmiadó-politikával kapcsolatos, s korántsem a fogyasztási cikkek, szolgáltatások nemzeti értékének és nemzetközi értékének valóságos különbözőségéből adódik.*

3 *Ha objektíve szükségesnek ismerjük el népgazdaságunk, társadalmunk viszonyai között a társadalmi ráfordításoknak megfelelő,* s az eltérítést csak szűk körben, közgazdaságilag és társadalompolitikailag megalapozottan érvényesítő *fogyasztói árrendszer fokozatos megteremtését,* akkor — a megelőző fejezetben közölt eltérítések ismeretében — *előreláthatóan hogy perspektivában igen bonyolult társadalompolitikai és közgazdasági feladatot kell megoldanunk.*

3 Egy cikk viszonylagos olcsósága azt jelenti, hogy a belföldi fogyasztói ár és a külföldi fogyasztói ár hányadosa *kicsiny* más termékek hasonló módon számított hányadosához képest, illetőleg a bankjegy-árfolyamhoz képest. Viszonylagos drágaság esetén a hányados nagy.

Digitized by Google

A különböző cikkcsoportok átlagos forgalmi adójának és árkiegészítésének a megváltoztatása és ezzel a fogyasztói ár csökkentése vagy növelése az életszínvonal-politikának és a népgazdasági tervezésnek komplex problémája A különféle cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árszínvonalának számottevő változtatása módosítja a lakosság keresletét — annak emelkedését, illetve csökkenését idézi elő —, s ezért a kínálatot a kereslet változásával összhangban kell alakítani.

A különböző cikkcsoportok és szolgáltatások fogyasztói árának módosítása a lakosság különböző rétegeit — jövedelmük és fogyasztásuk szerkezetének eltérése következtében — eltérő mértékben érinti. Egyes cikkcsoportok áremelését nem lehet, vagy legalábbis nem teljesen lehet más cikkcsoportok árleszállításával — minden társadalmi réteg számára egyaránt kompenzálni. A teljes mértékű kompenzálást csak az elsőrendű életszükségleti cikkek vonatkozásában lehet elvárni és megvalósítani, ilyen esetekben viszont valószínűleg számításba kell venni a jövedelmek és keresetek gyorsabb növelését is.

A forgalmiadó-rendszer alapvető megváltoztatása — amely a különböző cikkcsoportok, anyagi és kulturális szolgáltatások átlagos forgalmi adóját, illetve átlagos árkiegészítését módosítja — olyan állami intézkedés, amelynek szervesen kell kapcsolódnia az életszínvonal-növelő intézkedések keretébe, s amelyet elő kell készíteni az anyagi termelésben, a kínálat szerkezetének módosításában. Ezért csak *fokozatosan* lehet megközelíteni a kitűzött célt, meghozni a szükséges intézkedéseket.

Mindehhez népgazdaságunknak a fogyasztói árrendszerre és a forgalmi adóztatásra vonatkozóan távlati tervvel kell rendelkeznie, amely körvonalazza, hogy milyen termékcsoportban és szolgáltatásban indokolt tíz-tizenöt év perspektívájában fenntartani az eltérítéseket, hozzávetőleg milyen mértékű legyen az eltérítés (az eltérítés iránya és sávja), s megfelelő elképzelésekkel kell rendelkeznünk a következő ötéves időszak tennivalóira is.

A forgalmiadó- és árkiegészítési kulcsok jelenlegi, cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltságának megszüntetésére kedvezőbbek a lehetőségek, mint a különböző cikkcsoportok átlagos adóhányadának, illetőleg árkiegészítésének módosítására. Az adó- (árkiegészítési) kulcsok cikkcsoporton belüli indokolatlan differenciáltsága megszüntethető anélkül is, hogy az érintett cikkcsoportok fogyasztói árszínvonala megváltoznék, hogy módosítani kellene a cikkcsoport átlagos adóját, illetve árkiegészítését. Az adott cikkcsoportra érvényes átlagos adó- (árkiegészítési) kulcsnak valamennyi választékra, valamennyi méretre való alkalmazása csak olyan hatást tesz a fogyasztói árakra, hogy egyes választékok ára csökken, másoké pedig emelkedik. Az ekképp módosuló fogyasztói árak nem hatnak, vagy csak kevéssé hatnak a különböző társadalmi rétegek jövedelmére. Ezek az intézkedések a fogyasztói keresletnek általában csak olyan módosulását eredményeznék, amely számol az ipar meglevő kapacitásaival. Ezek a körülmények lehetővé teszik, hogy azokban a cikkcsoportokban, amelyeket jelenleg a forgalmiadó- (árkiegészítési) kulcsok nagymértékű differenciáltsága jellemez, megfelelő előkészítéssel új, összevont forgalmiadó-, illetőleg árkiegészítési kulcsokat állapítsanak meg. A forgalmi adórendszer ilyen módosítása nem vezet — mint adóztatási intézkedés — a fogyasztói árszínvonal emelésére. A különböző választékokban, méretekben, modelleknél azonban egyaránt számíthatunk mind a fogyasztói ár emelkedésére, mind csökkenésére. Ez azonban a rendezésnek elkerülhetetlen velejárója.

Digitized by Google

ZSARNÓCZAI SÁNDOR:

Paraszti jövedelmek, paraszti életszínvonal

Közéleti fórumoknak és baráti beszélgetéseknek gyakori témája a paraszti életszínvonal alakulásának megítélése. Ennek kapcsán gyakran nemcsak eltérők, hanem ellentétesek is a vélemények. Ez magában véve még nem szokatlan jelenség, csak akkor válik azzá, amikor a vitázók adatokkal, konkrét példákkal, tehát tényekkel tudják az egymással ellentétes álláspontok jogosságát bizonyítani. S ebben nemcsak az egyedi példák általánosításának buktatói játszanak szerepet, hanem az életszínvonal-vizsgálatok nehézségei is: az hogy az életszínvonal megítélésében a metrikusan megragadható objektív társadalmi folyamatok mellett milliók hangulatát, helyzetértékelését és vágyait is figyelembe kell venni. És nemcsak a „megmérhetetlen megmérése" ad okot fejtörésre, hanem az is, hogy egzakt módon megközelíthető, társadalmilag kitapintható folyamatok megítélése sem egyértelmű. Sok ugyanis a vita az egyes társadalmi csoportokhoz, társadalmi osztályokhoz tartozás meghatározása körül is.

Az következik-e mindebből, hogy a paraszti életszínvonalról semmiféle valóságos helyzetkép nem alakítható ki? Ez nem, de az igen, hogy ezen a területen az átlagosnál is jobban kell ügyelni a fogalmakra, az alkalmazandó módszerekre, és a megállapítások érvényességének korlátaira.

Új helyzet – mai viták

A parasztság életszínvonalának megítélése körüli mai vitáknak az az okuk, hogy az utóbbi években *a parasztság jövedelmének növekedési üteme meghaladta a munkásokét.* Nem végleges adatok szerint a harmadik ötéves tervben a munkások és alkalmazottak reáljövedelme 15—16 százalékkal, a parasztság fogyasztásának reálértéke pedig 20—25 százalékkal nőtt. A politikai életben is érezhető új helyzetet lényegében az 1968. év eredményezte. Ezért nem érdektelen külön is áttekinteni ennek adatait.

A Központi Statisztikai Hivatal közlése szerint 1968-ban a munkásoknak és alkalmazottaknak a munkaviszonyból eredő jövedelme 6 százalékkal, személyes reáljövedelmük tömege 6—6,5 százalékkal volt magasabb, mint 1967-ben. Ebben az évben a parasztság személyes reáljövedelme 8 százalékkal, a termelőszövetkezeti tagoknak a közösből származó jövedelme pedig 9—12 százalékkal emelkedett.[1] A szövetkezeti tagok jövedelmének növekedését a Magyar Nemzeti Bank és a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium előzetes zárszámadási összesítése a KSH-val azonos módon ítéli meg. Eszerint a tagok részesedésére és az alkalmazottak munkabérére 1968-ban 11,6 százalékkal jutott több, mint 1967-ben. A MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központjának Üzemelemzési és Költségvizsgáló Igazgatósága 250 termelőszövetkezet adatainak elemzése alapján 10,8 százalékban állapította meg a termelőszövetkezetekben kifizetett összes részesedés és munkabér emelkedését.[2] A KSH előzetes jelzéseit kétkedés fogadta, és ezért az illetékes szervek intéz-

[1] A népgazdaság fejlődése és a lakosság életkörülményei. KSH. 1969. 11. old.
[2] Tájékoztató a termelőszövetkezetek fontosabb 1968. évi zárszámadási adatairól. 1969. 1. szám. 3. old.

Digitized by Google

kedtek a pontosabb számítások feltételeinek kialakításáról. Az a bizottság, amely az életszínvonal számításának és ezen belül a paraszti jövedelmek számbavételének metodikai problémáival foglalkozik, javasolta a pontosabb számítási módok alkalmazását. Ezek alapján számolva a közölt adatok némileg módosulnak, de *a jelenség lényege változatlan maradt:* az, hogy a parasztság jövedelme *gyorsabban nőtt,* mint a munkás-alkalmazott népesség csoporté.

A jövedelmek növekedésének ez az eltérő üteme *nem érhette váratlanul* a közélet iránt érdeklődőket, hiszen az azon a helyes döntésen alapszik, amelyet a IX. kongresszus így fogalmazott meg: „Arra törekszünk, hogy végső fokon megszűnjön a különbség a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság életszínvonala között. A következő években jelentékeny lépéseket teszünk azért, hogy a parasztság életszínvonalát és ellátottságát tovább közelítsük a munkásosztályéhoz."[3] Minthogy pedig az életszínvonal alakulásának legfőbb meghatározója a jövedelem színvonala, *a közelítésnek legfőbb és egyben leggyorsabb eszköze* — a jövedelem emelése.

Annak eldöntésében, hogy *hol tartunk* a IX. kongresszuson kitűzött cél elérésében, még inkább eltérnek a vélemények, mint az életszínvonal-számítás metodikájának megítélésében. Azon sem lehet csodálkoznunk, hogy e kérdésre adott feleletek között *egymással ellentétesek* is vannak, s ezeket különkülön meggyőző tényekkel bizonyítani is lehet. Sajátos módon, annak a megyei vezetőnek is igaza van, aki azt állítja, hogy a termelőszövetkezeti tagság jövedelmének színvonala *már elérte* a munkásokét, de annak is, aki azt bizonyítja: *még nem.* Az ország hét megyéjében ugyanis (Bács, Békés, Csongrád, Fejér, Győr, Szolnok és Tolna megyében) a termelőszövetkezeti tagságnak a *közösből* származó jövedelme 1968-ban már elérte vagy megközelítette, a háztáji gazdaság jövedelmével együtt pedig meghaladta az ipari munkások megyei átlagos keresetét. Négy megyében azonban (Baranya, Borsod, Nógrád és Veszprém megyében) a közösből származó jövedelem még a felét sem éri el az ipari munkások megyei átlagos keresetének, s a háztáji gazdaság jövedelmével együtt is jóval az alatt marad. A faluról városba „ingázó" dolgozó elsősorban *a közösből származó jövedelem nagyságát* veszi alapul, amikor azt mérlegeli: van-e értelme, hogy felvételét kérje a szövetkezetbe? A szövetkezeti tagok szociális juttatásainak rendezése, az általánossá váló pénzbeli díjazás, a mezőgazdaságban végzett munka nagyobb anyagi megbecsülése már kezd vonzóvá válni a faluról eljáró középkorú és idősebb segédmunkások számára. Tizenkét év óta 1968 volt az első olyan év, amelyben nem csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma.

A termelőszövetkezeti parasztság növekvő jövedelme, a sajtónak, a tvnek, a rádiónak azok a híradásai, amelyek a *legjobb* termelőszövetkezetek eredményeit ismertetik, a városi villákkal versengő falusi lakóházak látványa azt a nézetet keltik, hogy a paraszti *életszínvonal* magasabb, mint a munkásosztályé. A *jövedelem* vonatkozásában *helyenként és területenként* igaza is lehet annak, aki azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti parasztok jövedelemszínvonala elérte az ipari munkásokét; az *életszínvonal* tekintetében azonban azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy *a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonala még számottevően elmarad a munkásosztályé mögött.* A félreértés és a viták abból fakadnak, hogy a közvéleménynek egy nagy része *a jövedelemszínvonalat azonosnak tartja az életszínvonallal.* Hogy ezt a félreértést tisztázzuk, soroljuk fel: mit kell az életszínvonal felmérésekor számba venni. Először is: a jövedelem színvonalát és összetételét — mint legfontosabb tényezőt —, figyelembe véve a jövedelem megszerzésének körülményeit is, másodszor: az élet- és munkakörülményeket, harmadszor: a jövedelem felhasználásának jellemző vonásait, negyedszer: a kulturális és az egészségügyi ellátottság színvonalát, s végül: a lakás- és kommunális ellátottság viszonyait. Ezek az életszínvonal általánosan elfogadott komponensei, és

[3] A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. Kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 109. old.

Digitized by Google

ezeknek felmérése már ad bizonyos kiindulási alapot a valóság feltárásához, a mai vitákban való eligazodáshoz.

Az egyes komponensek számbavétele előtt még arra is érdemes utalnunk, hogy a paraszti életszínvonal alakulását három nagy, társadalmi méretekben ható tényező határozza meg alapvetően. Az első és a legfontosabb: a mezőgazdaság szocialista átszervezése, amely nemcsak a paraszti termelőtevékenységet alakította át, hanem a paraszti élet minden területét döntő módon befolyásolja. A második a mezőgazdasági termelőerők forradalmi jellegű átalakulása, amely lehetővé teszi, hogy az ember és a természet közötti anyagcserében az empiriát a tudomány és a technika alkalmazása egészítse ki. A harmadik: az erőteljesen haladó urbanizációs folyamat, amelynek konkrét formáját az ipari fejlődés és a falun is uralkodóvá váló nagyüzemi termelés határozza meg. E három tényező együttes hatásaként a falu gyökeresen átalakul, s már nem tekinthető homogén településnek. Ezt a heterogenitást bizonyítja a következő táblázat is:

A családtípusok megoszlása településeinkben[4]

(az összes családok százalékában)

	Családtípusok aránya		Vegyes
	mezőgazdasági	nem mezőgazdasági	
Budapest	0,6	98,7	0,7
Városok	13,2	81,7	5,1
A főváros és a városok együtt	6,9	90,2	2,9
Községek	44,8	42,8	12,4
Összesen	29,8	61,6	8,6

Az adatok nemcsak azt jelzik, hogy a falu társadalmi szerkezete heterogénebb, mint a városé, hanem azt is, hogy a falun élő családoknak több mint a fele nem parasztcsalád vagy nem tisztán paraszti család és a *falusi* viszonyokat nem lehet teljesen azonosítani a *parasztság* lakóhelyi viszonyaival.

A jövedelem színvonala és forrásai

Az életszínvonal legátfogóbb mutatója: *a lakosság jövedelmének nagysága*. Indokolt tehát, hogy amikor a paraszti életszínvonal alakulását vizsgáljuk, elsősorban ennek változásait tekintsük át:

A főbb népességcsoportok jövedelme[5]

Forint (1967. évi áron)

Év	Munkások és alkalmazottak	A paraszti népesség
	egy főre jutó személyes reáljövedelme	
1965	13 310	11 169
1966	14 017	12 563
1967	14 667	13 370
1968*	15 440	14 430

* Előzetes adatok.

Ezek a számok nem adnak egészen pontos képet, hiszen a munkások és alkalmazottak adatai összevontan szerepelnek. A statisztikai adatgyűjtés ez-

[4] 1960. népszámlálás. 6. köt.
[5] A lakosság jövedelme és fogyasztása 1966—1967. KSH. 1968 15.

Digitized by Google

ideig nem adott módot, a munkások és parasztok egy főre jutó személyes reáljövedelmének pontosabb összehasonlítására, de mivel bizonyos arányokat ez az összevetés is jelez — és más hasonló adat nincs —, az életszínvonal-vizsgálatok ezeket az adatokat veszik alapul.

Az egy főre jutó személyes reáljövedelem többet mond a jövedelem és az életszínvonal összefüggéseiről, mint a nomináljövedelem, mégsem érdektelen, hogy ez utóbbit is szemügyre vegyük, mert a lakosság elsősorban ezt érzékeli és ennek alapján mond véleményt. A *munkások* havi átlagkeresete az állami iparban 1967-ben 1825 Ft, 1968-ban 1869 Ft volt. (1968-ban a bányászatban 2694, a textiliparban 1610, az építőiparban 1991 Ft.)[6] A termelőszövetkezetekben *a dolgozó tagok* személyes nomináljövedelme az 1967. évi 15 643 forintról (havi 1304 Ft) 1968-ban 16 354 forintra (havi 1363 Ft) emelkedett, azaz 4,5 százalékkal nőtt.

Nem kicsiny azoknak a száma, akik úgy vélik, hogy a termelőszövetkezeti parasztság jövedelme valamiféle ösztönző állami segélyből — a végzett munkától és ennek eredményétől függetlenül — más társadalmi csoportok rovására növekszik. Látszólag igazolja ezt a mezőgazdasági termékek termelői árszínvonalának múlt évi emelése is. Jóllehet azonban az árszínvonal-emelkedés közvetve — egyes szövetkezetekben és a háztáji gazdaságból értékesített termékek vonatkozásában közvetlenül is — a személyes jövedelmeket is növelte, lényegében nem ezt eredményezte, hanem azt, hogy javultak *a szövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának anyagi feltételei.* Az árszínvonal emelkedéséből eredő többletbevételt a szövetkezeti szektor átlagában szinte teljesen igénybe vette a teljes körű amortizáció bevezetése, a szociális befizetések növekedése, az ipari eredetű takarmányok és egyéb anyagok árának emelkedése stb.

Miből származott hát a termelőszövetkezeti tagoknak a munkásokét meghaladó ütemű jövedelem-növekedése? Elsősorban *a foglalkoztatottság és a ledolgozott munkanapok növekedéséből!* 1968-ban a termelőszövetkezeti *dolgozó tagok* száma 6 százalékkal, az *állandó alkalmazottak* száma 5 százalékkal emelkedett. A tagok és alkalmazottak 10,1 százalékkal *több munkanapot* teljesítettek, mint 1967-ben, részesedésük, illetve munkabérük — mint említettem — 11,6 százalékkal nőtt. *Egy munkanapra jutó jövedelmük* azonban 1968-ban lényegében ugyanannyi volt, mint 1967-ben. A személyes jövedelemnél jóval nagyobb mértékben nőtt a termelőszövetkezetek *termelési értéke:* 22,5 százalékkal. A *bruttó jövedelem* növekedése (15,4 százalék) elmaradt a termelési érték növekedése mögött, mert a termelés költségei az 1967. évi 19,3 milliárdról 22,3 milliárdra emelkedtek. A *fogyasztás és a felhalmozás aránya* lényegében alig változott: az 1967. évi 77,7 és 22,3 százalék helyett 78,1 és 21,9 százalék volt. Az sem érdektelen, hogy a termelőszövetkezetek 1968-ban a szociális alapba 25,6, a biztonsági alapba pedig 62 százalékkal *nagyobb* összeget helyeztek, mint 1967-ben.[7]

A jövedelemszínvonal kapcsán azt is érdemes felmérni, *hogyan fogadja a parasztság a fejlődést,* megelégszik-e ennek mértékével, továbbra is számíthat-e tehát az ország vezetése a parasztság megelégedésére és ezen alapuló szorgalmas munkájára. A szokásos politikai elemzések szerint egyértelmű *„igen"* a válasz a kérdésre. Ebben annak a gyenge szövetkezetekben élő majd negyedmillió tag többségének a válasza is benne van, akinek nem a mai helyzettel való megelégedettség, hanem a gyors javulás reménye és lehetősége sugallja ezt.

Az utóbbi évek néhány mozgásindítéki vizsgálata megpróbálta kideríteni, hogyan ítélik meg az egyének a maguk anyagi helyzetét, és milyen jövedelemnövekedést tartanak olyannak, amely a jövedelmi létrán eggyel magasabb kategóriába sorolja őket. E vizsgálatok szerint 1968-ban elért és a

6 Statisztikai Havi Közlemények. 1969/4.
7 Az előzetes zárszámadási összesítés adatai.

Digitized by Google

következő évekre tervezett jövedelemnövekedés lehetővé teszi, hogy a parasztság érezze anyagi helyzete javulását, feljebb kerülését a jövedelmi létrán.

A termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének alakulásáról alkotott képhez *a jövedelmek szóródása* is hozzátartozik.

A dolgozó tagok megoszlása a közös gazdaságból származó jövedelem nagyságcsoportjai szerint

Dolgozó tagok évi részesedése	1965	1966	1967
	évi százalékos megoszlás		
5000 forintnál kevesebb	29,8	25,6	23,1
5001—10 000 forint	27,6	25,5	23,3
10 001—20 000 forint	28,8	30,5	31,0
20 000 forintnál több	13,8	18,4	22,6

A 20 ezer forintnál nagyobb évi részesedést nyújtó szövetkezetek csoportjában van ugyan a legnagyobb fejlődés, de ez nem feledtetheti velünk, hogy *csaknem negyedmillió szövetkezeti tagnak a közösből származó jövedelme még a havi 500 forintot sem érte el.*

A jövedelmek színvonalánál is jobban érezhetők a változások a paraszti jövedelmek *forrásainál.*

Ha a paraszti pénzbevételek *megoszlásának* változásait tekintjük át azt látjuk: az árutermelés nettó bevétele 1957-ben 91,7 százalék, 1967-ben 38,3 százalék volt, a termelőszövetkezeti részesedés aránya az 1957-es 4,8 százalékról 48,6 százalékra emelkedett, a nyugdíjból és családi pótlékból eredő pénzbevételek pedig 0,2 százalékról 12,3 százalékra nőttek.

Az adatok egyértelműen jelzik a mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatását a paraszti jövedelmek szerkezetére. Nyilvánvaló az is, hogy a jövőben is „a termelőszövetkezeti részesedés" és a „nyugdíj, családi pótlék" források fognak bővülni, követve a közös gazdaságok erősödési folyamatát. A jövedelem összetétele ugyanakkor azt is jelzi, hogy a parasztságnak történelmileg is hosszú távra van egy olyan bevételi forrása (a háztáji gazdálkodással összefüggő árutermelés), amely a munkások jövedelmének szerkezetében nincs meg. Ez a jövedelemforrás csak többletmunka árán buzog ugyan, mégsem hagyható figyelmen kívül a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének összehasonlításában és az életszínvonallal kapcsolatos gazdaságpolitikai döntésekben.

Élet és munkakörülmények

Egy-egy társadalmi osztály, illetve népességcsoport életszínvonalának alakulásában döntő szerepe van a *munkakörülmények alakulásának, a munkaidő hosszának, a szabad idő nagyságának és felhasználásának.* A mezőgazdaságban végzett munkának pedig vannak olyan sajátosságai, amelyeknek kihatásait a technikai forradalom és a nagyüzemi munkaszervezet módosítja ugyan, de *meg nem szünteti.* Ezek a sajátosságok főleg abból erednek, hogy a mezőgazdasági munka nagy része a *természeti folyamatokhoz kapcsolódik.* Így döntő szerepet játszik benne az időjárás, s a munka tárgya — sokszor az eszköze is — *élő szervezet;* ez meghatározza a végzendő munka mennyiségét és ritmusát. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a biológiai folyamatok általánossá teszik a munkafolyamatban a *„kritikus időszakokat"*, akkor rögtön kiderül, hogy a mezőgazdaságban a munkaidő és munkaszervezet nem ítélhető meg ugyanúgy, mint az iparban.

A mezőgazdaság hasonlít a kitermelő ágazatokhoz — például a szén- és olajbányászathoz — abban, hogy a munka tömegének vagy hatékonyságának

Digitized by Google

növelésével nagyobb tömegű használati értéket sajátít el a természettől. De a bányászatban a természeti kincs meglevő mennyisége határt szab a munkamennyiség növelésének — a mezőgazdaságban pedig általában nincs ilyen határ. Ha ugyanis pótoljuk a felhasznált tápanyagokat és gondoskodunk a talaj termékenységének fenntartásáról, akkor *a több munka általában több használati értéket vesz el a természettől.* Ez a lehetőség a kritikus időszakokban *szükségességgé* válik. Ahogyan a kohó lecsapolását nem lehet tetszés szerint halogatni, úgy a vetésnek, a növényápolásnak, a betakarításnak, a fejésnek és egyéb munkának is megvan az optimális ideje, s ezen túl már csak veszteségekkel végezhető el.

A mezőgazdasági munka e sajátossága alakította ki azt a paraszti *szokást,* hogy kritikus időszakokban „látástól vakulásig" tart a munka; a természet kényszerítette rá a parasztságra azt a felfogást, amely szerint nyár idején bűn olvasni — még este is —, hiszen a parancsoló szükséglet a biológiai minimumra szorítja le a pihenést. Ezek a sajátosságok még ma is hatnak, a szövetkezeti gazdálkodás sem szünteti meg őket azonnal, s így társadalmi érdekek is fűződnek ahhoz, hogy olyan ösztönző rendszer működjön a mezőgazdaságban, amely *több munkára sarkall.*

A paraszti munka sajátosságai ma úgy jelennek meg, hogy a paraszti jövedelmek növekedése nagyrészt a *több* munkából ered. Csak egy adatot ennek bizonyítására. A mezőgazdaságban szokásos tízórás munkanappal számolva, a termelőszövetkezeti tagok és családtagok 1967-ben 196, 1968-ban 202 munkanapot teljesítettek.

Meglehetősen el van terjedve az a nézet, hogy a parasztoknak *télen nincs mit csinálniuk* s ezért csak nyáron dolgoznak. Az időmérleg-vizsgálatok azonban nem igazolják ezt a nézetet.

A férfi termelőszövetkezeti tagok átlagos napi időbeosztása
(órában)[8]

	Téli időszak			Nyári időszak		
	hétköznap	szombat	vasárnap	hétköznap	szombat	vasárnap
Kereső tevékenység	7,9	6,9	2,5	11,7	10,3	4,7
Saját gazdaság ellátása	1,2	1,4	1,9	1,2	1,4	2,0
együtt:	9,1	8,3	4,4	12,9	11,7	6,7
Házimunkák	1,2	1,5	1,3	0,5	0,6	1,1
Gyermekek ellátása és egyéb elfoglaltság	0,5	0,5	0,8	0,2	0,2	0,7
együtt:	1,7	2,0	2,1	0,7	0,8	1,8
Alvás	8,3	8,1	8,5	6,7	6,8	6,5
Személyi ellátás	2,7	2,7	3,1	2,6	2,7	2,9
együtt:	11,0	10,8	11,6	9,3	9,5	9,4
Szabad idő	2,2	2,9	5,9	1,1	2,0	6,1
összesen:	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0

8 „A nap 24 órája". KSH. 1968/8.

Digitized by Google

Érdemes összevetni ezzel a munkások és alkalmazottak időmérlegét:

A munkások és alkalmazottak átlagos napi időbeosztása
(órában)

	Hétköznap	Szombat	Vasárnap	Szabadnap
Kereső és termelőtevékenység	9,8	8,9	2,3	0,8
Házimunkák	1,5	1,8	2,4	3,7
Gyermekek ellátása és egyéb elfoglaltság	0,5	0,5	0,8	1,5
együtt:	2,0	2,3	3,2	5,2
Alvás	7,6	7,2	9,3	9,4
Személyi ellátás	2,4	2,5	2,7	3,2
együtt:	10,0	9,7	12,0	12,6
Szabad idő	2,2	3,1	6,5	5,4
összesen:	24,0	24,0	24,0	24,0

A mezőgazdaságban kifejtett munka intenzitása, mai társadalmi hasznossága elmarad ugyan az ipari munkáé mögött, de ez nem változtat azon a tényen, hogy *a parasztság szabad ideje* kisebb és csak a téli hétköznapokon éri el a munkás-alkalmazott kategóriáét. Érdemes felmérni a munkakörülmények következő években várható változásainak irányát:

Előreláthatóan gyors ütemben folytatódik majd a *gépesítés*, s ennek következtében nemcsak a termelékenység további növekedése várható, hanem a *nehéz fizikai* munka csökkenése is. A gépesítés fejlődésével azonban új gondok is együttjárnak. A termelőszövetkezeti parasztság általános műveltségének, szakkultúrájának emelkedése eddig nem tartott lépést a gyors technikai haladással. Ez az egyik oka annak, hogy az üzemi balesetek arányát tekintve a mezőgazdaság az „élre" került. A termelőszövetkezetek tevékenységének kiszélesedése csökkenteni fogja a munka idényjellegét, mind gyakoribbá válik majd a rendszeres téli foglalkoztatás, és az együttesen azt fogja eredményezni, hogy *országos termelőszövetkezeti átlagban tovább nő a közös gazdaságban teljesített munkanapok száma.* Ez egyben arra is utal, hogy a termelőszövetkezeti tagság *jövedelmének növekedése elsősorban a több és hatékonyabb munkából ered majd.* De arra is figyelmeztetnek ezek a körülmények, hogy a következő négy-öt évben még sem a népművelést, sem a közéleti tevékenység kiszélesítését nem lehet a szövetkezeti parasztság szabad idejének növekedésére alapozni.

A mezőgazdaság technikai fejlődése nemcsak azzal jár együtt, hogy a mezőgazdasági nagyüzemekben gyorsan szaporodnak a már nem hagyományos paraszti munkakörök (traktoros, géplakatos stb.), hanem azzal is, hogy az *üzem határain belülre* kerül az a népességcsoport, amelynek életvitele és igényei azonosak a munkásokéval. Ennek hatására megerősödnek azok a társadalmi folyamatok, amelyek a város és falu, az ipari és mezőgazdasági munka alapvető különbségeinek megszűnésére vezetnek majd.

Digitized by Google

A jövedelem-felhasználás jellemző vonásai

A parasztság jövedelmének *forrásait* vizsgálva azt láttuk, hogy a legfontosabb strukturális módosulást a mezőgazdaság szocialista átszervezése okozta. Hasonló hatással találkozunk a jövedelem *felhasználásában* is.

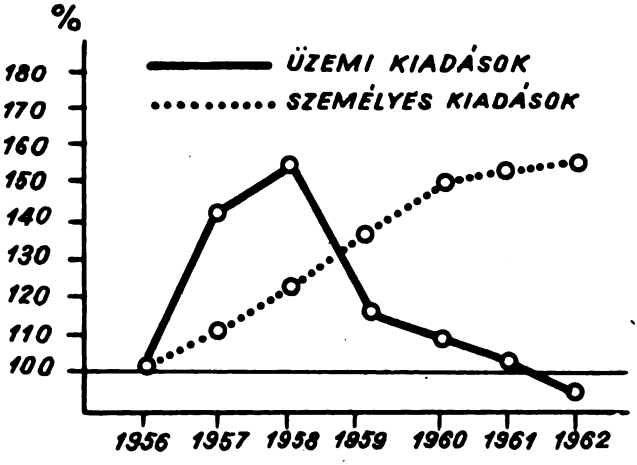

Az üzemi és személyes rendeltetésű pénzkiadások változásai

A parasztcsaládok *személyes* kiadásainak változása már nem annyira feltűnő, mint az összes pénzkiadásé volt. A személyes rendeltetésű kiadásokat tekintve *a kialakult fogyasztói szokások* is a lassúbb szerkezeti változást indokolják; ezt még a mezőgazdaság szocialista átszervezése sem tudta *alapvetően* megváltoztatni. Évtizedek kellenek ahhoz, hogy évszázados beidegződések feloldódjanak. A természettel folyó harc olyan értékítéletet alakított ki a parasztságban, amely a *látható, megfogható, anyagi mivoltukban felhasználható dolgokat* helyezi az értékskála elejére. A szellemi gyarapodás azért szorult hátra a szemében, mert csak a munkában alkalmazható ismereteket tudta felhasználni az elemi erőkkel szemben. Az *anyagi gyarapodás legfőbb bizonyítéka*, a föld növelése azonban ma már lehetetlen — a tartós fogyasztási cikkek vásárlásában és a lakóház nagyságában, szépségében tör tehát utat magának a régi beidegződés. Mégpedig úgy, hogy a paraszti lakosság inkább *évekig vár, tartalékol*, de amit vesz, az ne legyen kisebb vagy rosszabb, mint a szomszédoké. Ez a magatartás *félreértésekre is okot ad*. Mindenki csak a tárgyat, az eszközt, az épületet látja, de azt nem, hogy mennyi idő alatt, milyen körülmények között gyűlt össze rá a pénz. Például *a nagyértékű tartós fogyasztási cikkekre* fordított egy főre jutó kiadás 1967-ben a következőképpen alakult: alkalmazotti háztartásokban 1620, munkásoknál 1050, kettős jövedelműeknél 1030, a paraszti háztartásokban pedig csak 750 forint. Ugyanakkor az egy háztartásra jutó *építkezési kiadás* a városi munkásháztartásokban 1100 forint (a jövedelem 2,5 százaléka), a paraszthháztartásokban 3200 forint (9,1 százalék).[9]

Ezzel összefüggésben még egy sajátosságra érdemes rámutatni. A városi ember fogalmi rendszerében a *falu* azonos a *parasztsággal*, a *falusi* ház pedig a *paraszthházzal*. A villaszerű falusi házsorok láttán sokszor nemcsak arról feledkezik meg, hogy mennyi lemondás, vagy milyen fogyasztási szerkezet tette lehetővé a házépítést, hanem arról is, hogy *nem minden falusi ház parasztember háza*. Például 1967-ben a *községi* háztartások adatai szerint a kettős jövedelmű családok 5000, az alkalmazottak 4100, a községben élő munkáscsaládok 3800, a parasztcsaládok 3200 forintot fordítottak házépítésre.

[9] A lakosság jövedelme és fogyasztása. 1966—1967. KSH. 1968/15.

Digitized by Google

Ha a személyes kiadások változásait a mezőgazdaság átszervezését is magában foglaló másfél évtized adatai alapján tekintjük át, a következő képet kapjuk:

A parasztcsaládok személyes kiadásainak (fogyasztásának) alakulása

Kiadáscsoport	1950	1961	1967
	években a teljes kiadás (fogyasztás) százalékában		
Élelmiszer, élvezeti cikk	63,1	57,1	52,7
Lakbér, fűtés, világítás	6,1	6,3	7,3
Ruházat	21,4	14,8	11,7
Lakberendezés, lakáskarbantartás	1,7	7,5	8,3
Egészségápolás	3,3	2,4	2,3
Művelődés, oktatás	0,9	1,1	0,9
Közlekedés	1,4	1,2	1,0
Egyéb	1,3	3,5	6,2
Ingatlan	0,8	6,1	9,6
Ebből a saját termésből származó fogyasztás aránya	55,0	45,7	38,6

Némileg módosul a kép, ha a *jövedelmek függvényében* vizsgaljuk a kiadások szerkezetét. Ha regresszió- és elaszticitás-számítások alapján törvényszerűséget keresünk a paraszti fogyasztás változásaiban, akkor a következő képet kapjuk:

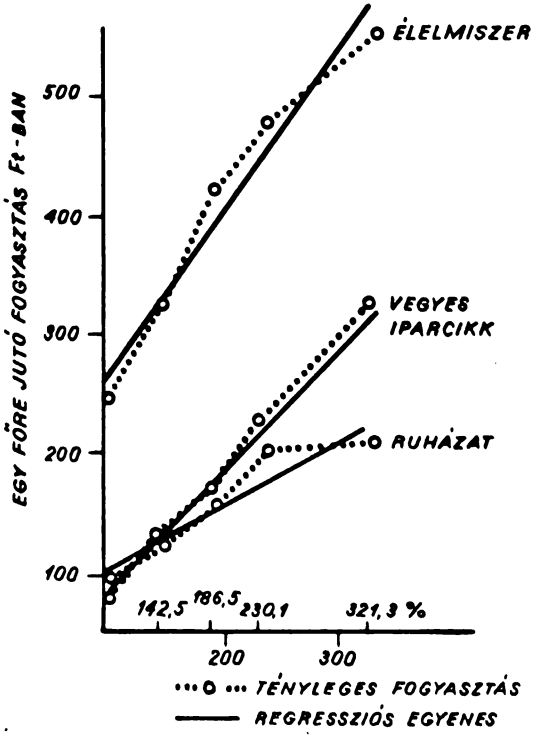

A termelőszövetkezeti családok árucsoportonkénti fogyasztása a jövedelemváltozás függvényében
(Az egy főre jutó jövedelem az I. kategória százalékában)

Digitized by Google

Ez a kép azt mutatja, hogy többletjövedelmének viszonylag jelentős hányadát *élelmiszervásárlásra* fordítja a termelőszövetkezeti parasztság. (A jövedelemnövekedés minden százalékának hatására 14,11 forinttal növekszik az egy főre jutó élelmiszervásárlás). Ugyanakkor a vásárlás „tömegéhez" képest kevésbé elasztikusak az élelmiszerre fordított kiadások. A vegyes iparcikkek vásárlása látszik a legrugalmasabbnak, és feltűnő a ruházati cikkek regressziós egyenese.

Az élelmiszervásárlás elaszticitása látszólag ellentmond más vizsgálatoknak és a gyakorlati tapasztalatoknak is. Érdemes ezért hosszabb távon is áttekinteni ennek változásait. Dr. Molnár László elvégezte ezt az elemzést[10] és a következő eredményre jutott:

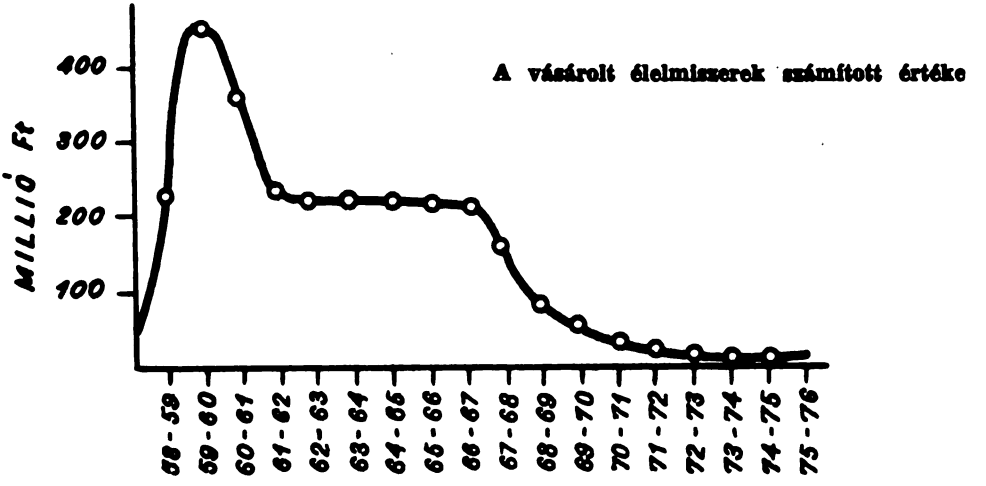

(Mindenkor az előző évhez viszonyítva millió Ft-ban)

Az *élelmiszerforgalom* alakulása három, egymástól jól megkülönböztethető szakaszra bontható. Az első a mezőgazdaság szocialista átszervezésével együttjáró foglalkozás-változás következménye. A második 1967—68-ig tart, amikorra már kielégült a kialakult új fogyasztásszerkezetből eredő igény. A harmadik szakaszban pedig már a termelőszövetkezeti parasztság élelmiszervásárlásai is a bérből és fizetésből élőkre jellemző vonásokat veszik fel.

A fogyasztás szerkezeti változásai arra figyelmeztetnek, hogy belső „önmozgás" következtében *csak lasan alakul ki kedvezőbb, kulturáltabb fogyasztási összetétel.* Ezért nem látszanak megalapozottnak azok a nézetek, amelyek a paraszti jövedelmek növekedésétől rögtön korszerűbb, kulturáltabb életet várnak.

A parasztság kulturális és egészségügyi ellátásának színvonala

Az életszínvonalnak fontos komponense a *kulturális és egészségügyi ellátás.* A kulturális viszonyok fejlesztése sokszor mégis háttérbe szorul. Hosszú időn át természetesnek tartották — a falusi pedagógusok kivételével — azt, hogy raktár hiányában a tantermeket, kultúrházakat, ifjúsági klubokat töltsék meg gabonával, kukoricával, ne pedig az üresen álló padlásokat. A lenini szövetkezeti terv hazánkban társadalmi méretekben is ismertté vált, de legtöbbször még országos vezető szervek dolgozói is elfelejtették, hogy Lenin

[10] Dr. Molnár László: A parasztság árukereletének és fogyasztásának távlati fejlődése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

a polgárháború viszonyai között is ezt írta: „Hajlandó volnék azt mondani, hogy a súlypont számunkra a kultúra terjesztésére helyeződik át, ha nem kellene számolnunk a nemzetközi viszonyokkal és nem volnánk kötelesek hadállásainkért nemzetközi méretekben harcolni."[11] A szövetkezetekről szóló írása első részét pedig így fejezte be: „A művelt szövetkezeti emberek rendje ugyanis — amikor a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak és a proletariátus mint osztály már legyőzte a burzsoáziát — a szocializmus rendje."[12] A termelőszövetkezeti parasztság *kulturális színvonalának növeléséért* folyó munka tehát nemcsak az életszínvonal emelésének, hanem „a szocializmus rendjének" is elengedhetetlen tartozéka.

A parasztság kulturális fejlődése mögött a termelési viszonyok objektív jellegű átalakulása is meghúzódik, és ennek sokszor erősebb a hatása, mint a kultúrpolitikai tevékenységnek.

Jól jelzi ezt a *közoktatás* helyzete is. A kultúrforradalom előrehaladása során lényegesen megjavultak a közoktatási mutatók, de *gyökeres fordulat* csak a szocialista átalakulás után állt be.

Az általános iskolások lemorzsolódásának és mulasztásának alakulása[13]

Tanév	A VIII. osztályt 8 tanév alatt el nem végzett (lemorzsolódott)		Egy tanulóra jutó mulasztási napok átlagos száma
	tanulók száma	%	
1957—1958	78 104	40,3	12,7
1958—1959	62 185	36,8	10,5
1959—1960	52 219	32,7	8,2
1960—1961	53 946	29,8	6,9
1961—1962	52 521	27,2	8,0
1962—1963	47 616	24,3	6,4
1963—1964	50 509	24,6	6,4

A számok örvendetes javulása nagyrészt a *mezőgazdaság szocialista átszervezésének* hatása. 1958—1962 után a mezőgazdasági termelés fő formája ugyanis már nem a parasztgazdálkodás, s ezzel megszűnt a gyerekek dolgoztatása is, amely a fő oka volt annak, hogy a falusi iskolások nagy része sokat hiányzott, s a nyolcadik osztály elvégzése előtt kimaradt az iskolából.

A népművelés sokágú, összetett területeinek mindegyikén számottevő fejlődés van. Bizonyítékai a szocialista kultúrforradalom előrehaladásának azok az adatok, amelyek a falu kulturális ellátottságának fejlődését és az új lehetőségek felhasználását mutatják.

A művelődési intézmények száma — a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtti évek évi 7,5 százalékos növekedésével szemben — 1962 után 10,5 százalékos évi növekedést mutat. Bizonyos mértékig a népművelési ellátottsághoz tartozik a *rádió és a televízió* elterjedése is. A rádióelőfizetők számának növekedése a mezőgazdaság szocialista átszervezése után sem gyorsult meg lényegesen. Ez teljesen érthető, hiszen anyagi körülményei már azelőtt is lehetővé tették a parasztság számára a rádióvásárlást. Más képet mutat a televízió-előfizetők számának az alakulása. Itt a falusi előfizetők száma az utóbbi években gyorsabban nőtt, mint a budapestieké.

[11] Lenin Művei. 33. köt. Budapest, 1953. 474. old.
[12] Uo. 471. old.
[13] A Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály Statisztikai Osztályának 1964—1965. évi statisztikai tájékoztatója.

Digitized by Google

A művelődési intézményekkel való ellátottság, az eszközök gyarapodása csak bizonyos korlátok között fejezi ki *a kulturális igény növekedését, a lehetőségek kihasználásának mértékét.* Jogos ugyanis az a feltételezés, hogy ha egy család rádiót, televíziót vásárolt, akkor használja is; a művelődési otthonok vagy a könyvtárak számának növekedéséből azonban nem állapítható meg az, hogy milyen ezek kihasználása, hogyan élnek a lehetőségekkel a községek lakosai. Ehhez a népművelés néhány területének olyan adatát is meg kell vizsgálni, amely a *„fogyasztás"* oldaláról közelíti meg a problémát:

A falusi népművelési munka néhány főbb adata[14]

Év	A községekben rendezett			Mozilátogatók száma a községekben	A TIT által vidéken rendezett	
	színházi előadások	kiállítások	hangversenyek		előadások látogatóinak száma	akadémiák hallgatóinak száma az oktatási év elején
	látogatóinak száma					
1958	814 031	487 363	8 932	58 568 604	1 162 545	—
1961	863 643	723 185	26 351	60 632 417	1 324 803	81 481
1964	1 025 003	989 665	82 759	51 477 750	4 319 123	113 458
1967	951 419	1 262 271	192 911	42 697 469	3 858 971	109 313

Ezeket az adatokat csak fenntartásokkal szabad a parasztság kulturális fejlődésének vizsgálatában számbavenni. Ezek ugyanis *falusi* adatok, de a falusi lakosságnak több mint a fele nem sorolható a *parasztsághoz.* Nincs olyan adatgyűjtés, amelyből kiderülne, hogy kik a rendezvények látogatói. Néhány reprezentatív felmérés és az egyéni tapasztalatok azonban azt jelzik, hogy a parasztság bár növekvő arányban, de számarányánál kisebb mértékben vesz részt ezeken a rendezvényeken, és jóval kevesebbet olvas, mint más népességcsoportok. Még nagyon távolinak látszik az az idő, amikor a parasztság *kulturális színvonala* eléri a munkásosztályét.

A *szociális és egészségügyi* ellátás is része az életszínvonalnak. A parasztság évtizedes vágyai teljesültek a *paraszti nyugdíj* valósággá válásával. A parasztok szociális ellátása a IX. kongresszus határozatának végrehajtása során közeledik a munkásokéhoz, s ha még nem érte is el ezt, máris vonzóvá tette a termelőszövetkezetben végzett munkát, és nagyobb belépési hullámot indított meg, mint az emelkedő jövedelem reménye. A parasztság *egészségügyi ellátásában* az 1959 és 1961 közötti évek hozták meg a fordulatot. A következő évek már nem fognak olyan rohamos javulást eredményezni, amilyen az átszervezés éveit jellemezte, de a fejlődés üteme gyorsabb lesz az 1962—1965. évinél. Előreláthatólag 1967 és 1970 között a termelőszövetkezeti parasztság szolgáltatás jellegű egészségügyi ellátása lényegesen megközelíti a munkásokét, 1970 után pedig eléri ennek színvonalát. 1970 után egy olyan alapvető változás megy végbe, amelyet a nagyközönség közvetlenül nem észlel: meg fognak változni az *ellátás forrásai.* Jelenleg a termelőszövetkezetek befizetéseiből fedezzük a termelőszövetkezeti parasztság fokozottabb szociális és egészségügyi ellátását. 1968-ban a termelőszövetkezetek SZTK-befizetései átlag 50 százalékkal magasabbak voltak, mint 1967-ben. Egyes szövetkezetekre azonban ez jóval nagyobb terhet rótt. (Például a pálfai Egyetértés Tsz társadalombiztosítási hozzájárulása 1967-ben 560 000 forint volt, s 1968-ban 1 400 000 forintra növekedett.) 1970 után a juttatások forrása azonos lesz a bérből és fizetésből élőkével.

[14] A Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztályának adatai.

Digitized by Google

A lakásviszonyok és a kommunális ellátás

A *lakásviszonyokkal* kapcsolatban is sok a téves helyzetmegítélés. A közvélemény azt hiszi, hogy a falu lakásviszonyai — legalábbis mennyiségi vonatkozásban — ideálisak. Nem is nagyon lehet elmarasztalni ezért a nézetért, a híradások homlokterében ugyanis a faluról való elvándorlás áll, annyira, hogy ez azt a látszatot kelti, mintha a falut üresen álló házak jellemeznék.

Mit mutatnak ezzel szemben a tények? Az 1966-ban megjelent „Lakásdemográfiai adatok" szerint az *egy lakosra* jutó szoba-alapterület Budapesten 9,7 m^2, a községekben pedig csak 7,8 m^2. Ez az adat azonban így félrevezető. Aki ugyanis ismeri a falusi életet, az tudja, hogy a parasztcsaládok idejük nagy részét nem a szobában, hanem a *konyhában* töltik.

Megbízhatóbb képet kapunk a lakáshelyzetről, ha a *laksűrűséget* is figyelembe vesszük.

Laksűrűség alakulása[15]

	100		
	lakásra	lakószobára	lakóhelyiségre
	jutó lakó		
Városokban	333	228	134
Községekben	351	252	147

A *vízvezetékkel* ellátott lakások aránya városokban 46,2, a községekben 3,4 százalék; *gáz* a városi lakások 36 százalékába, a községek 2 százalékába van bevezetve; 100 lakásra Budapesten 42, a megyei jogú városokban 26, a járási jogú városokban 19, a községekben pedig 6 *fürdőszoba* jut. Ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy a falusi lakóházak 44 százalékának *nincs szilárd alapja*, 13 százalékuk *szalma vagy nádfedeles*, 75 százalékuk pedig *hatvanévesnél öregebb* lebontásra megérett ház, akkor kiderül, hogy a parasztság az életszínvonalnak ezt a komponensét tekintve is elmarad a munkásosztály mögött.

Érdemes a *lakásproblémákból* kiutat keresők szubjektív szándékait is számbavenni. A *lakásváltoztatási tervek* a következő képet mutatják:[16]

A település jellege	A lakásváltoztatást tervező családok a változtatást			
	lakáscserével	lakásigényléssel	öröklakásvásárlással	építkezéssel, egyéb módon
	kívánják megoldani (%-ban)			
Budapest	55,7	29,4	1,4	13,5
Más városok	26,6	44,2	4,4	24,8
Községek	6,7	20,8	—	72,5
Összesen:	31,0	31,5	2,0	35,5

Érdemes azt is megnézni, hogy a községekben *kik kívánnak építkezni:*

15 1960. népszámlálás 11. köt.
16 Lakásdemográfiai adatok. KSH. Népességtudományi kutatócsoport közleményei. 1966/2. 31. old.

Digitized by Google

Falusi bérlakásokban élők közül saját lakást építeni kívánók aránya[17]

A megfigyelt háztartások fejének foglalkozása	Bérelt lakásban élők közül saját lakást építeni kívánók %-a
Mezőgazdasági dolgozó	45,3
Ipari és egyéb fizikai dolgozó	38,8
Értelmiségi és alkalmazott	26,3

Egy másik reprezentatív felmérés arról számol be, hogy a *saját házában lakó falusi lakosságnak* is több mint egynegyede új házat kíván építeni.

Ezek a szándékok több vonatkozásban is figyelemre méltók. Azt jelzik, hogy a paraszti jövedelmek emelkedése során ezen a ponton találkozik egymással *a társadalmi igény és az egyéni szándék*. Ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének szabályozásában *a házépítéshez szükséges anyagi fedezet megteremtését* is számításba kell venni, valamint arra is, hogy a *hagyományos építőanyagok gyártásánál és forgalmazásánál* nem szabad figyelmen kívül hagyni a parasztság építkezési szándékait és egyre gyarapodó lehetőségeit. Emellett a parasztság házépítési szándékai nemcsak az életszínvonal-politika kialakításában, az áruellátás szerkezetének meghatározásában fontosak, hanem a *környezetkultúra*, a falusi *egészségügyi* viszonyok javításában is. Az új építkezések befolyásolásával egy évszázadra meghatározhatjuk a kulturáltabb, egészségesebb falusi életfeltételeket.

Végül az életszínvonal alakulásának felmérésében a *kommunális* viszonyokat is számba kell venni. Úgy vélem, nincs olyan ember, aki kétségbe vonná, hogy a falu, a parasztság kommunális viszonyai még *messze elmaradnak a városétól*. Itt nemcsak a tanyán élő csaknem 1 millió ember sorsa érdemel figyelmet, akik a legelemibb kommunális vívmányokat is kénytelenek nélkülözni, hanem a falusi lakosoké is. S ha húsz év elegendő volt is arra, hogy a falun ne a cseréptetős új ház legyen a kivétel, hanem a zsuppfedeles — *évszázadok tempóvesztését nem lehetett két évtized alatt behozni*. Mind több ugyan a korszerű közvilágítással, kövezett utcákkal és járdákkal, szolgáltatóházakkal ellátott község, de az előttünk álló út még hosszabb, mint amelyet már megtettünk.

A falvak elvileg *villamosítva* vannak, de a tanyavilágnak még szinte teljes egésze, a villamosított falvak házainak pedig több mint egyharmada ma is villany nélkül van. S ennek elsősorban nem a paraszti maradiság az oka, hanem a szükséges anyagi eszközök hiánya. Több mint kétezer községben csak *egy kövezett út* van, s még csaknem félezer azoknak a településeknek a száma, amelyek nincsenek *kövezett bekötő úttal* bekapcsolva az ország úthálózatába. A falusi lakosság háromnegyed része egészségtelen *ivóvizet* fogyaszt. Az 5000 lakosnál kisebb települések többségében nincs megszervezve a *szolgáltatás*.

Ha a mai falu kommunális viszonyait a maguk múltjához hasonlítjuk, hihetetlennek látszik a fejlődés nagysága. A falu munkaképes lakosságát azonban városi munkahelyekre toborozzák, így *az igényt nem a régi falu, hanem a mai város kommunális viszonyai határozzák meg*. A községi tanácsok egyre növekvő önállósága, gyarapodó gazdasági lehetősége és a község lakóinak cselekvőkészsége az eddiginél is gyorsabb fejlődési ütemet sejtet. De addig is, amíg a remények valósággá érnek, *jogos a fenntartás az olyan*

[17] „A falusi lakáshelyzet javulásának lehetőségei." Szövetkezeti Üzemszervezési és Kereskedelemgazdasági Iroda. 76. old.

Digitized by Google

nézettel szemben, amely szerint máris kiegyenlítődött a két alapvető társadalmi osztály életszínvonala.

Néhány tennivaló

Az utóbbi évek bebizonyították, hogy helyes az a cél, amely felé haladva a termelőszövetkezeti parasztság életszínvonala megközelíti, majd eléri a munkásosztályét. E politika első gyümölcsei már 1968-ban kezdtek beérni, és vitathatatlanul szerepük volt a rossz időjárás következményeinek leküzdésében. A tapasztalatok azonban azt is jelzik, hogy *pontosabban kell nyomon követnünk ezt a folyamatot, a látszat és a valóság* tényeinek megbízhatóbb egybevetési lehetőségére van szükség, gyorsabban kell az egyes hibásnak ítélhető jelenségre reagálnunk, és ami a legfontosabb: többet kell tennünk azért, hogy a *munkásosztály egésze megértse és elfogadja* a parasztság életszínvonalának emelésére irányuló politikánkat. Mind ezeken túl: mindinkább elkerülhetetlenné válik a társadalmi folyamatok mai állapotának, a fejlődés várható irányának mélyreható elemzése, illetve prognózisa, és ezekre alapozva *néhány tennivaló* részletesebb kimunkálása. Ezek közül csak néhányra utalok:

1 Mind a politikai, mind a gazdasági cselekvés szféráiban nagyobb figyelmet érdemelne az a *paraszti nemzedékváltás*, amelyet az egységes, szocialista, szövetkezeti parasztosztály kialakulása foglal társadalmi keretbe. A magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomnak az a sajátossága, hogy a föld *tulajdonosa*, illetve bérlője döntött a szövetkezetbe való belépésről, most egy minőségileg új szakaszt eredményez. A földtulajdonos szövetkezeti tagok döntő többsége tíz éven belül mind életkora, mind a szövetkezetben eltöltött évei alapján eléri a nyugdíjjogosultságot. (1967-ben a termelőszövetkezeti tag férfiak 62,4 százaléka és a nők 64,5 százaléka 50 éven felüli, ezen belül a férfiak 17,5 százaléka és a nők 25,7 százaléka 70 évnél idősebb volt.) Ez egyrészt a termelési viszonyokra hat — azzal, hogy meggyorsul a szövetkezeti földtulajdon kialakulása — másrészt az új belépőkkel olyan korcsoportok válhatnak a szövetkezetek tagjaivá, amelyek életvitelben, társadalmi igényekben közelebb állnak a munkásokhoz, mint a termelésből kilépő idősebb generációkhoz, a volt kistulajdonos parasztokhoz. A munkába lépő fiatalok, vagy a városi ipari üzemekből falura visszatelepülők ahhoz mérik igényeiket, hogy mit kapnának az ipar területén, vagy mit szoktak meg az ipari vállalatokban. Minthogy pedig hosszú évekig csak a jövedelem színvonalában lehet elérniük a munkások életszínvonalát, úgy vélem, igaza van Csizmadia Ernőnek, amikor azt javasolja, hogy ki kellene munkálni azokat a jövedelemarányokat, amelyek megfelelő jövedelemmel ellensúlyozzák az életszínvonal többi tényezőjének viszonylagos elmaradottságát s ezzel lehetővé teszik a mezőgazdasági munkaerő társadalmilag indokolt utánpótlását.[18]

2 Azt hiszem, nagyon igaza van Erdei Ferencnek, amikor arra utal, hogy nagyobb gondot kellene fordítani arra is, hogy a paraszti jövedelmek emelkedésével járjon együtt a gyenge termelőszövetkezetekben élő csaknem negyedmilliónyi *szövetkezeti tag helyzetének javulása.*[19] Az érvényes rendelkezések általában alkalmasak arra, hogy szabályozzák a legjobb feltételek között működő termelőszövetkezetek jövedelem alakulását, később azonban szükségessé válhat újabb szabályozási elvek kidolgozása is. A falu kommunális viszonyai indokolttá tennék, hogy a legjobb szövetkezetekben képződő jövedelmek egy részét ne vonjuk el, hanem *tereljük át a személyi jö-*

[18] Csizmadia Ernő: Az intenzív gazdasági fejlődés és a mezőgazdaság. Közgazdasági Szemle. 1969. 5. 537. old.

[19] Erdei Ferenc: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek differenciáltsága. Közgazdasági Szemle, 1968. 11. sz. 1295. old.

Digitized by Google

vedelmek területéről a falu szociális, kommunális ellátásának területére. Ez az érintett szövetkezetek tagjai számára is elfogadhatóbb, a paraszti életszínvonalat pedig azon a ponton emelné, amelyen a leginkább van elmaradva. Egyben a munkásosztály életszínvonalára is hatna, hiszen több mint 800 000 munkás és alkalmazott falun él.

3 A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy kirívó jövedelmekhez csak *különleges helyzetben levő egyéni termelők vagy szakcsoportok jutnak* (pl. a nagyvárosok környékén termelő zöldség- vagy virágkertészek, gyümölcs- és szőlőtermelők). Az érvényes jövedelemadó-rendelet következetes alkalmazásával van mód a mammut jövedelmek elvonására, a termelői csoport alapvető anyagi érdekeinek sérelme nélkül. Ennek kapcsán azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy a kisegítő gazdaságok méreteinél nagyobb *egyéni gazdaságok* jövedelemadója hasonló legyen a kisiparosokéhoz.

4 A korszerűbb statisztikai adatgyűjtés csak a *lehetőségét* teremti meg a közvélemény pontosabb tájékoztatásának; használata már a sajtó, rádió, televízió dolgozóinak a feladata. Tőlük ma már jogosan elvárható, hogy ne keverjék össze a jövedelmeket az életszínvonallal, és *ügyeljenek a hosszabb távon ható tömegpszichikai hatásokra is.* Most kezd visszahatni az, hogy mind az átszervezés időszakában, mind a mai híradásokban a *jó* termelőszövetkezetek jövedelmi adatai alapján alakítják ki a városi lakosokban a paraszti jövedelemről szóló összképet. Hasonló a helyzet az adatközlés módját illetően is. Soha nem olvasunk a sajtóban olyan cikket, amely évi összegben adná meg a munkások jövedelmét, s ez értelmetlen is volna, mert a munkás egy összegben nem kapja meg a fizetését. A szövetkezeti tagok jövedelmét viszont szinte mindig évi összesítésben hozzák nyilvánosságra. Márpedig az évi 18 ezer forintos jövedelem nagyobbnak látszik, mint a havi 1500 forintos; az utóbbiról rögtön tudja a munkásember, mi telik belőle, az előbbiről nem. Ha még azt is hozzátesszük ehhez, hogy ma már a szövetkezetekben is kezd általánossá válni a havi készpénzfizetés, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a szokott adatközlés túlhaladott.

*

A munkásközvélemény *belpolitikai életünk egyik legfontosabb tényezője.* Ha azt tapasztaljuk, hogy ez a közvélemény nem pontosan ismer valamilyen összefüggést, akkor elodázhatatlan tennivalónk, hogy pontosabb helyzetképet alakítsunk ki. Most nem a falun és nem a termelőszövetkezetekben kell elsősorban magyaráznunk, hogy milyen a paraszti élet és jövedelem — ott pontosan érzik és tudják ezt —, hanem a városokban, az ipari üzemekben. S ha ezt tesszük, nemcsak módunk nyílik arra, hogy a helytelen nézeteket korrigáljuk, hanem szocialista államrendünk politikai alapját, a munkás-paraszt szövetséget is tovább erősítjük.

Digitized by Google

Pataki Ferenc:

Vitáinkról

Senki sem tagadhatja: a vita manapság divattá vált. Ha valamely társadalmi és tudományos szerv, intézmény vagy hírközlő eszköz vitaszűkében van, munkatársainak feltehetően rossz a közérzetük. Alighanem úgy vélik: valamiképpen vétenek, jobb esetben az illendőség, rosszabb esetben a demokratizmus kívánalmaival szemben. Mi több, magáról a vitáról is egyre több vita pattan ki, egyre több mélyenszántó eszmefuttatás születik. Egyebek között olyan finom árnyalatokra is rábukkantunk, hogy az éremnek „harmadik oldala" is van. Holott — mint köztudott — a pénzdarab csaknem olyan ritkán esik az élére, mint amilyen ritkán áll meg a levegőben.

A vitakedv egy társadalom közérzetét tükrözi: az emberek hajlandóságát arra, hogy gondolataikkal, szándékaikkal, tapasztalataikkal hozzájáruljanak közös ügyeink megoldásához. Ám a viták nekirugaszkodó száma elgondolkodásra is késztethet. Tünete és egyúttal tanúja is lehet annak, hogy itt vagy ott a szavak tettekre váltása helyett a tettek elfecsérlődnek, vagy gátakra lelnek a szavak özönében. A cselekvés elsőszülöttségi jogát ugyanis könnyűszerrel el lehet adni a viták egy tál lencséjéért. Ha az értelmes cselekvés energiája nem lel kiutat, akkor a szócsaták indulati töltetét dúsítja fel, vagy az emberekben csomósodik meg mint fásultság és közöny, vagy önemésztő indulat.

Vita és közvélemény

A vita maga az eleven és működő közvélemény: megnyilvánulási és szerveződési módja és egyúttal színtere az egymásba illeszkedő vagy egymásnak feszülő nézeteknek és vélekedéseknek, gondolatoknak és törekvéseknek. Nyílt és rangos viták nélkül a közvélemény elveszti társadalmi hatékonyságát, magatartást orientáló és befolyásoló szerepét. Kapcsolatok nélkül elemekre hullik szét, vagy búvópatakhoz lesz hasonlatos. Viták híján sem az egyén, sem a társadalom nem folytathat ökonomikus gazdálkodást szellemi erővel és lehetőségeivel.

Minden vita mögött társadalmi rétegek és csoportok érdekei húzódnak meg. Ezért minden vita több vagy kevesebb politikumot is hordoz magában; természetesen nem egyformán és nem egyforma mértékben. S mert így van, *a viták társadalmi funkciójáról* és hatásairól szólván, ideológiai-politikai feltételeiket és társadalmi hatásaikat kell mindenekelőtt mérlegelnünk és megítélnünk. Ekörül semmiféle nézeteltérés nem lehet.

Ám a vitákban nem testetlen eszmék és gondolatok, hanem eleven emberek vesznek részt. Minden vita egyéni tusák színtere is. E porondon egyéni teljesítmények mérkőznek; a részvételt messzehangzó siker kísérheti, közismertséget, népszerűséget és tekintélyt lehet vele kivívni. Olykor azonban mindezt el is lehet veszíteni. Illendő és lehetséges tehát, hogy oly módon is szemügyre vegyük a vitát, mint sajátos *emberi jelenséget*, amelynek megvan a maga pszichológiai, elsősorban társadalomlélektani „mögöttes világa".

Digitized by Google

Az ember értelmes és gondolkodó lény mivoltának alighanem a vitakedv az egyik legszemléletesebb bizonyítéka. Vitáinkba *számtalan belső késztetés és indíték* is belejátszik: a megismerés és felfedezés szellemi izgalma és feszültsége, a játékosság és rivalizálás csakúgy, mint a befolyás, a tekintély kivívásának szándéka és a szereplési késztetés. Aligha véletlen, hogy a társasági eszmecserék és a baráti összejövetelek is savanyú és színtelen alkalmak maradnak a szellemi tusák, a viták sava-borsa nélkül. Távol esik tőlem a szándék, hogy az emberi vitatkozó kedv és a vitatkozásra késztető indítékok alá nagyképű elmefuttatással holmi „antropológiai alapot" vonjak. De az is bizonyos, hogy az egészséges szellemi energiagazdálkodás, a jó emberi és állampolgári közérzet elképzelhetetlen a vitatkozó szenvedély kiélése s a vitákban lappangó szellemi feszültség és „kaland" átélése nélkül.

S ez nem csupán azokra illik, akiket mesterségük arra kötelez, hogy a vitát köznapi „szerszámként" használják, mint a kritikusok, az újságírók, a kutatók s a közélet más szereplői. Figyelemreméltó, hogy köznapi létünket is mily sokágúan befonják a nézetek és ítéletek megütközései. (S itt talán nem is csak a közlekedési eszközökön, az üzletekben vagy a szurkolók körében lezajló „eszmecserékre" kell gondolnunk!) Egyebek között ezért sem túlságosan nehéz vitát „szervezni". A nézetek összemérésének, a szellemi tusának van egy már-már önmagáért való öröme és feszültsége is: olykor a sport szenvedélyét idézheti. Sok ember szemében maga *a vita aktusa céllá válhat.* Az örök vitázók ők, akiket már nem is a téma, a döntés, hanem a vita izgalma, vagy személyes szereplésük foglalkoztat. Bizonyos határok között kétségtelenül igaz, hogy a vitákban az ember szellemi integritásának és személyes szabadságának mértéke nyilvánul meg.

Az elmondottakból feltehetően kitűnt, hogy *a viták „emberi oldaláról" elmélkedni nem haszontalan dolog,* legalábbis akkor nem, ha szem előtt tartjuk a következő megszorításokat. Ezek a sorok nem óhajtják közéleti és ideológiai-tudományos vitáink súlyos tartalmi és módszertani kérdéseit érinteni. Azzal sem kívánnak foglalkozni, hogy melyek e viták ma már közismert és sokszor kifejtett társadalmi-politikai kívánalmai és feltételei. Laza és *alkalmi gondolatok* csupán, egy sokkal szűkebb és körülhatároltabb témáról: *miként hat a vita az emberre és az ember a vitára?* Semminemű teljességre nem tartanak tehát igényt. Mentse őket a műfaj személyessége és a téma kevéssé kidolgozott volta.

Vitáink „termelékenysége"

Ma már közhelyszámba megy, hogy a szocialista demokratizmus fejlesztése és a hatékony társadalmi közvélemény funkcionálásának biztosítása során számos nehézségbe ütközünk *demokratikus tradícióink elégtelensége* és idevágó tapasztalataink szűkössége miatt. A felszabadulás előtti korszak aligha nyújtott alkalmakat a tömegek demokratikus tapasztalásának iskolázására, egyebek között a többé-kevésbé széles közvéleményben gyűrűző viták játékszabályainak beidegzésére sem. Később pedig — mint ugyancsak köztudott — a vita gyakran a társadalmi, tudományos vagy közéleti megbélyegzésnek, az elhallgattatásnak, sőt, olykor az „állampolgári kivégzésnek" vagy a „visszaszólás" lehetősége nélküli kinyilatkoztatásnak a formáját öltötte. Ilyen körülmények között még akkor sem lehetett remélni a viták közéleti rangjának és vonzásának kialakulását s a demokratikus tapasztalatok felhalmozását, ha őszinte és hiteles lett volna a közismert formula: „A vélemények harca nélkül egyetlen tudomány sem fejlődhet." Az utóbbi évek sok görcsbe merevedett magatartásmódot oldottak fel, sok rossz reflexet fosztottak meg tárgyától. Vitákban — köztük hasznos vitákban — nincs hiány. De mintha még ma sem tudnánk elég hatékonyan élni a meghódított új lehetőségekkel.

Digitized by Google

Vitáink „termelékenységének" növelése elsősorban ezért érdemel figyelmet. Hadd kezdjem néhány közismert igazsággal.

A vita — lényegét tekintve *álláspontok, nézetek konfrontációja,* amelynek végeredményét csak a nézetek tényleges és nyílt összemérése után lehet megvonni. Ahol tehát nincsenek személyes meggyőződéssé érlelt nézetek, vagy ahol a nézetek álruhát öltenek, ott nem remélhetünk termékeny vitát.

A vita *nem önmagáért való érték, hanem eszköz.* Nem használható tehát arra, hogy a fölös energiák levezetésének célszerű módja legyen, s — újabb keletű nyelvi leleménnyel élve — „dumadobássá" váljék. Arra még kevésbé, hogy a vita *eredménye* helyett puszta *tényére* hivatkozva bizonyítsunk bármit is, s lelkiismeretünket megnyugtassuk az egy főre eső viták számával. A vita komoly dolog: eszméket, gondolatokat. okos döntéseket termel. Értékét tehát nem a felszólalók számával, az elhangzott szavak mennyiségével, hanem *a valóban termékeny és hasznos gondolatok számával mérjük.* Azért ragaszkodunk a vitákhoz, mert gondolatokra, közéleti felelősségre van szükségünk, nem pedig azért, hogy elmondhassuk: viták tekintetében bárkit is utólértünk. Itt is igaz a régi bölcsesség: a kevesebb olykor több lenne. A vita ugyanis — bármily különös is — nem az utolsó hozzászólással vagy az összefoglalással fejeződik be, hanem a vitában kialakult helyes gondolatok. észrevételek, javaslatok *megvalósításával.* A különbség igen nagy, legalább akkora, mint általában a szó és a tett közt.

A vitát *nem ajánlatos arra használni, hogy a leleplezés (vagy önleleplezés) eszköze legyen.* Ha a „száz virágot" avégett buzdítjuk vitatkozásra, hogy eldöntsük, melyiket kell „gyomnak" nyilvánítani s dudvaként a szemétre vetni, akkor nem remélhetjük a viták vonzerejének növekedését és konstruktív kibontakozásukat. Ennélfogva csak ott, akkor és azokkal kívánatos vitázni, ahol, amikor és akikkel *együttműködést óhajtunk teremteni vagy megőrizni.* Ahol más eszközök illetékesek, ott nem célszerű vitához folyamodni. A vita nem lehet a tervbe vett adminisztratív eszközök alkalmazásának megelőző vagy kiegészítő technikai apparátusa. Máig is annak a következményei lappanganak emberi tartózkodásokban, kételyekben és taktikázásokban, hogy egykor az volt. Talán nem is kell róla szólani, hiszen közhely, hogy a vitákban nyilvánított gondolatokat, javaslatokat követő nyílt vagy mellékutakra terelt megtorlás — bármi is a formája — egyedül e régi rossz reakciók újjáélesztésére alkalmas.

A vita *közéleti tevékenység, tehát csak hasznos közügyekkel lehet a vitakedvet felserkenteni,* akár *helyi* méretű, akár *országos* jelentőségű ügyek ezek. A periférikus kérdésekről kezdeményezett sorozatos viták kifárasztanak és elkedvetlenítenek. Mert igen fontos az is, hogy legyen vagy ne legyen táncdalfesztivál, mi legyen s mi ne legyen a Margitszigeten, s milyen formájú iskolaköpenybe öltözzenek gyermekeink — de ezekről is csak akkor vitatkozunk szívesen, ha mellettük, helyesebben előttük módunk van eszmét cserélni *alapvető érdekeinket érintő, nagy jelentőségű kérdésekről* is. Egyébként a vitatkozás — barmilyen heves — dekoratív elemnek látszik.

A csoportos monológ nem vita. E sajátos „vitaforma" akkor jön divatba, amikor a vita puszta ténye válik értékké, s a több vita rendezése több érdemet látszik jelenteni. A közélet és a közvélemény igényli a vitát, az okos gondolatokat, ezért — sajnos, elég gyakran — az előadás, a közlés is vitaformát ölt (lásd a tv és a rádió egyes műsorait). Ebben csupán az a biztató, hogy a társadalmi viták megbecsülésének növekedéséről tanúskodik. Félő azonban, hogy éppen vitáinknak ez a lassan terebélyesedő tekintélye issza meg ennek a levét.

A vita feltételezi, hogy a szőnyegre került kérdés megoldásában nem egyetlen „abszolút igazság", nem egyetlen alternatíva létezik, amelyet csak meg kell keresni, mint valami eldugott tárgyat. *Az „optimális alternatívát"* rendszerint több, jórészt azonos kilátásokkal kecsegtető alternatíva közül,

Digitized by Google

vagy ezek szintézisével lehet és kell kiválasztani. Ez azonban csak akkor történhetik meg, ha a vita folyamán ezek egyenlő polgárjogot élveznek, s árnyalataikban is konfrontálódhatnak egymással. Csak a vita termékenysége sínyli meg, ha bizonyos álláspontok eleve hátrányos helyzetbe kerülnek, s nincs módjuk arra, hogy maradéktalanul „kilicitálják" a maguk lehetőségeit.

Természetesen az eszmecserék mindig gazdagabbak és árnyaltabbak, semhogy néhány általános megfontolás valamennyi vonásukkal számot tudna vetni. Nyilvánvalóan különbség van az *elméleti-ideológiai* és a *gyakorlati döntéseket megelőző* viták között, s az iménti gondolatok nem egyképpen vonatkoznak rájuk. A határ azonban módfelett viszonylagos, hiszen végül is minden elméleti vita gyakorlati döntésekbe torkollik, s minden gyakorlati döntésnek elméleti előfeltevései vannak. Ezért hadd szóljunk továbbra is *általában* a vitákról.

A meddő viták változatai

Ha az iménti tételek magukon viselik az igazságnak némi jegyét, akkor birtokukban most már szemügyre vehetjük a *társadalmi viták „tipológiájának"* néhány összefüggését. Hogy vannak jó és rossz viták, azt mindenki tudja és tapasztalja. A jó vitákkal egy kissé úgy vagyunk, amint Tolsztoj írja az Anna Karenyina első mondatában: minden boldog család hasonlít egymásra, s minden boldogtalan család a maga módján boldogtalan. Minden jó vita hasonlít egymásra — a félresiklott viták típusgazdagságá ezzel szemben változatosabb, színesebb. A jó vitákat véltem jellemezni az előrebocsátott „tételekkel"; most lássuk a rossz vita változatait, amelyeket nevezhetünk bármiképp (beszélgetés, álvita, társas monológ, eszmecsere, forgatókönyv-lejátszás, kellemes vagy kellemetlen időtöltés), csak éppen vitának nem.

Minthogy ezúttal a viták *teljességgel absztrakt természetrajza* foglalkoztat, talán megbocsátható lesz, hogy *nem idézek egyetlen konkrét példát sem.* Részben azért nem, mert igen sok van, részben pedig avégett, hogy egy falusi iskola nevelőtestülete épp úgy felismerhesse magát, mint a tekintélyesebb testületek is. (Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy feleslegesek a már lezajlott eszmecserék hasznát kutató vizsgálódások. Sőt egyenesen kívánatos volna a magunk okulására felmérni társadalmi hatásukat.)

A pusztába kiáltott vita

Meglehetősen sok van belőle. A fő jellegzetessége az, hogy a vitatkozók szívüket-lelküket beleadják az eszmék és a gondolatok cseréjébe, de *az illetékesek ügyet sem vetnek rá.* A napi sajtóban, a hírközlő szervek fórumain számos ilyen vita zajlik le. Olykor kötetekre rúgna a hozzászólások anyaga. Csak éppen nem kelti fel az erre rendeltek figyelmét, esetleg — szándékukon kívül — el sem jut hozzájuk. Az ilyen vita a gondolatoknak nem bölcsője, hanem temetője. Társadalmi hatékonysága a semmivel egyenlő. Akárcsak azoké a megbeszéléseké, amelyek után — bár az eszmecserében kialakult a megoldás módja — semmi sem történik. Esetleg nem is történhet, mert nincsenek meg a végrehajtás feltételei, de elfelejtik tájékoztatni erről a vita résztvevőit.

Az ilyen viták fő produktuma: *a közöny és a rezignáció.* Ilyenformán: „Minek mondjuk el ismét, hiszen már a könyökünkön jön ki!" Arra szoktatja a résztvevőket, hogy újra és újra tehetetlennek érezzék magukat, s a bosszantás egy sajátos módjának, jobb esetben különös — ítéletüktől függően: kellemes vagy kellemetlen — időtöltésnek tekintsék az eszmecserét.

Digitized by Google

A vita mint pótcselekvés

„Nosza, rendezzünk egy jó vitát!" — hangzik el gyakran a javaslat itt vagy amott. Ha erre az a válasz következik: „Igen ám, de miről?", majd kiegészül azzal: „Mondjatok javaslatot a vita témájára!" — ez egészen biztos jele annak, hogy a szóban forgó vitára semmi szükség sincs. Ez a vitafajta *jórészt a divat terméke*. Főképpen abból az illúzióból táplálkozik, hogy a vita önmagában tettként, mégpedig hasznos tettként könyvelhető el, s a jelentésekben az „elvégzett munka" címszó alatt lehet róla számot adni. Ha a vitaszervezés az elkülönült hasznos tevékenység formáját ölti, rendszerint pótcselekvésként művelik, s ez a gyakorlati cselekedetek hiányát vagy korlátozott lehetőségét jelzi.

Az alibi-vita

Tulajdonképpen csak feltételesen különíthető el az imént említett típustól, mégis érdemes külön szólni róla. Valójában két alfaja is van.

Az egyik az, amikor a *vita előtt már készen vannak* a döntésre érlelt álláspontok, s csupán a vita demokratikus fügefalevelét kell ráaggatni, hogy a döntés-előkészítés eredendően belterjes, tehát antidemokratikus jellege ne ütközzék szembe. Az effajta vitákat rendszerint alaposan előkészítik, s a hozzászólásokat is forgatókönyv szerint olvassák fel. Ezért azután hiányzik belőlük a tulajdonképpeni viták egyik éltető eleme: a rögtönzés, az érvelés és a viszontválasz, az alkalmi pengeütköztetések vibráló feszültsége. A résztvevőket nem mozgatja igazi és mélyről fakadó érdekeltség. Az ilyen helyzeteknek van egy szükségképpeni belső nehézkedési erejük: a szervezők hajlamosak arra, hogy olyképpen szűrjék meg a vitában született észrevételeket és javaslatokat, hogy ezzel az eleve alakított döntési tervet támasszák alá. S ez nem is mindig a formalizmus iránti ragaszkodásból vagy tekintélyóvásból ered.

Számtalan szociálpszichológiai kísérlet igazolta: a már kialakult beállítódás azzal a furcsa következménnyel jár, hogy szinte akaratlanul is csak azokat az érveket és tényeket fogjuk fel és méltányoljuk, amelyek összhangban állanak beállítódásunkkal. A jó tanár is úgy javítja növendékei dolgozatait, hogy csak az osztályzat beírása után nézi meg, kinek a füzete volt a kezében. Önmagában sem bízik, attól fél — s okkal —, hogy már kialakult beállítódásai folytán ilyen vagy olyan irányban részrehajló lesz.

A másik alfaj bonyolultabb képlet. Vita is van, észrevételek is vannak, csak éppen *az adatok és információk komoly és alapos feldolgozása hiányzik*. Egyik-másik országos vitában szinte áttekinthetetlen is az argumentumok száma. Egyszerűbb hát kiemelni a „tipikusakat", s csak velük vetni számot, csak őket mérlegelni. A vitának ugyanis megvan a maga ökonómiája és szervezéstechnikája. Kellő hozzáértés nélkül a legjobb szándék is beleveszhet a koncepciótlanul egybemarkolt adatok tömkelegébe. Ilyenkor a vita anyaga kásahegy, amelyen senki sem ássa magát keresztül. Mi más lehetne hát a sorsa, mint az, hogy bekerül az irattárba vagy a dokumentációba?

A „jéghegy"-vita

A jéghegynek — mint köztudott — az a sajátossága, hogy tömegének mindössze tíz százaléka látszik ki a vízből, kilencven százaléka a víz szintje alatt rejtezik, s alattomos veszélyt jelent a hajósokra. Vannak olyan viták is, amelyek a jéghegy képét idézik: a vitában elhangzó szavak *a gondolatoknak, szándékoknak és indítékoknak csak egy töredékét fejezik ki*, ezek nagyobb része azonban megbúvik a szavak felszíne alatt.

Nagyon kellemetlen vitaforma ez, még szerencse, hogy csaknem mindig beavatottak szűk körében zajlik le: tudományos intézményekben vagy egyebütt. A szűk kör azért szükségeltetik, mert az effajta vitákban rendszerint *nem az a lényeg, ki mit mond, hanem, hogy „mit akar vele mondani"*. Más-

Digitized by Google

szóval: milyen mögöttes szándékok húzódnak meg a szavak felszíne alatt. A finom árnyalatok átlátásához pedig feltétlenül beavatottság kell. Az illetéktelen kívülálló ezért azt hiheti, hogy tényleg arról van szó, amiről beszélnek. Holott a vita szinte végig — szaknyelven szólva — metakommunikációs síkban zajlik le, vagyis a szavakat kísérő mögöttes jelzések az igazán lényegesek. Fárasztó és terméketlen módja ez a vitatkozásnak. Sőt mi több: kártékony változat, hiszen szinte reménytelenné teszi azt, hogy a vitázók közötti emberi kapcsolatok megtisztuljanak a kicsinyes, elvtelen taktikázástól.

A személyes indítékkal és indulattal átfűtött vita

Nem lehet olyan vitát elképzelnünk, amelyben nincsenek emberi indulatok és motívumok. Erről még szólanék. Ezúttal azonban másról van szó. A vitát mindig provokálja valami: valamely tény, javaslat, gondolat, teljesítmény vagy műalkotás. Olykor azonban előfordul, hogy *a vitára alkalmat adó tény csupán az ürügy szerepét játssza: a valódi indíték* nem tárgyra, hanem *személyre irányul.* Önmagában még ez sem baj, hiszen vezérelheti rokonszenv vagy ellenszenv a téma megválasztását. Feltehetően minden kritikus szívesebben ír a szívéhez közelálló szerző teljesítményéről. A baj ott kezdődik, amikor a személy megítélése lép a teljesítmény (a javaslat, gondolat stb.) megítélése helyébe.

Természetesen ez a sokfajta szubjektív indítékből (személyes ellenszenvből, rivalizálásból, féltékenységből, tekintélyrombolási szándékból vagy feltűnni vágyásból) származó mögöttes réteg általában ellepleződik, s gyakran „tárgyszerű" mezt is ölt magára. S bár jobbára közvetlenül nem válik láthatóvá, mint mélyre húzódó titkos rugó ott feszeng, s gyakran eleve megszabja az eszmecsere reménytelen kuszaságát és zsákutcáját.

Az elvetélt vita

Ennek az a legfőbb baja, hogy meg sem születik. Számos intézményben, szervezetben köztudott, hogy ennek vagy annak a munkatársnak kitűnő ötletei, koncepcionális elképzelései vannak. Olykor a sajtóban is megjelennek olyan közlemények, amelyek szinte kiáltanak a megvitatásért. Ilyen vagy olyan ok miatt azonban *nem akad fórum, amely vitára bocsássa a felkínált gondolatokat.* Meglehet, hogy valóban nem célszerű *nyilvánosan* vitatkozni a szóbanforgó témáról, jóllehet szinte lehetetlen előre megjósolni, milyenné serdült volna az elvetélt magzat. Azt azonban nem igen lehet megérteni, hogy semmiféle fórum nem akad — akár zártabb is —, amely színtere lehetne az effajta vitáknak.

Ezek a helyzetek nem csupán azért hátrányosak, mert igen sok, pillanatnyilag talán nem időszerű, de perspektivikusan ígéretes gondolat, terv és javaslat kallódik el, vagy telítődik lefojtott indulattal. Még keservesebb az, hogy *számos „nehéz ember" veszti el kedvét,* vagy szorul olyan helyzetbe, hogy konfrontációt és vitában születő korrekciót nélkülöző eszméi rögeszmékké válnak, megkeserednek. A méltánytalanságként átélt negligálás pedig szinte tenyészti az üldözöttség vonzó mártíriumát vagy a megalomániát. Talán mondanom sem kell: nem azokra az eszmékre gondolok, amelyek eredeti formájukban is rögeszmékként születtek, s amelyekkel szerzőik konok következetességgel ostromolják különféle szerveinket. Ezek a felbillent emberi személyiség, nem pedig a közéleti felelősség és a tennivágyás gyümölcsei.

Aligha kell bizonygatnom, hogy a hasznos, önnön lényegükhöz és rendeltetésükhöz hű vitáknak mindezek a fattyúhajtásai vajmi kevéssé alkalmasak a vitakedv felserkentésére s a közéletiség benső igényének kialakítására. Emellett azonban érdemes lesz kissé közelebb hajolni ahhoz a kérdéshez is, hogy miként nyomják rá bélyegüket a személyes mozzanatok a vitákra.

Digitized by Google

Hogyan alakítja az ember a vitát?

Mint már említettem, az embereket sokfajta, olykor fonák és különös indíték készteti viták kezdeményezésére vagy a vitákban való részvételre. Akár köznapi tapasztalataink alapján is kitapinthatunk jellemző és nagy gyakorisággal előforduló *magatartásmódokat.*

Vannak a vita tárgyára, témájára és magára az optimális döntési aktusra figyelő résztvevők. Rajtuk nyugszik minden értelmes eszmecsere, hiszen ez a szigorú és pontos *tárgyra koncentrálás a feltétele a személyes és másodlagos elemek kiiktatásának.* Másokat viszont inkább a vita folyamata, szellemi izgalma és sajátos feszültsége köt le, s a legszívesebben vég nélkül vitáznak, szem elől tévesztve a célszerű és hatékony döntés kényszerét. Ismét mások teljességgel *önmagukra, tulajdon szereplésükre* összpontosítják figyelmüket: a vita csupán szereplési színtér számukra. A szereplési kényszerrel és a betegesre duzzadt becsvággyal, hiúsággal megvert emberek azért elviselhetetlen vitapartnerek, mert a tulajdonképpeni téma mihamar elvész szemük elől, és kizárólag önnön szereplésük csillogása és effektusa köti le őket. Hajlandók arra is, hogy mondvacsinált és nyakatekert érvekhez folyamodjanak (melyekben rendszerint maguk sem igen hisznek), csakhogy az övék legyen a végső szó. Gyakorta készek arra is, hogy — amint az érvekből kifogytak (bár ez módfelett ritka náluk) — szubjektív indulataikat engedjék szabadjára.

Hogy valaki kedvvel és szívesen vitatkozzék, s remény legyen arra, hogy értékes indítékok vezérlik, ahhoz legalábbis három feltétel kell. (S itt természetesen nem a zárt és meghitt baráti társaságban, hanem a közélet „piacán" folyó vitákra gondolok.)

1 *A vita fontosságának személyes tudata* nélkül, közéleti méltóságának biztosítása híján aligha lesz bárkinek is kedve elkötelezettségeket vállalni egy vitában. A vitának pedig az ad súlyt — bármilyen szinten s bármilyen kérdés felett folyik is —, ha érdemi döntésekbe torkollik, ha az *eleven élet valóságos mozgásába és szükségleteibe ágyazódik.* A jelentéktelen kérdések l'art pour l'art vitái a fontoskodók, olykor az ügyeskedők vadászterületei lehetnek.

2 A vitakedv ébrentartása és kifejlesztése megkívánja, hogy mindenkinek észrevegyék és számontartsák a hozzájárulását. Bizonyos rang vagy tisztség olykor azzal a különös effektussal jár, hogy az érvek súlyát nem gondolati gazdagságuk szabja meg, hanem annak az embernek a pozicionális súlya és helyzeti energiája, aki kimondja őket. Furcsa kép ez: ilyenkor ugyanis nem az válik fontossá, hogy *mit* mondtak, hanem az, hogy *ki* mondta. Alighanem mindenki átélte már azt a sajátságos élményt, hogy egy gondolatot vagy javaslatot a résztvevők alig méltattak figyelemre, minthogy kevéssé tekintélyes ajkakról hangzott el. Ám ugyanez a gondolat furcsa metamorfózison megy át, ha valaki más mondja el. Egyszeriben remek eszmévé válik, s kitetszik, hogy mindenki ennek kimondására várt.

Ne higgyük, hogy ebben mindig durva konformizmus vagy vak tekintélytisztelet lappang. Szinte akaratlanul is létrejöhet olyan helyzet, hogy az érveket és véleményeket nem emberek, hanem tisztségek és pozíciók „mondják ki". S mert a társadalmi tisztségek és pozíciók között valóban nagy különbségek vannak, könnyűszerrel hajlamosak vagyunk átvinni e különbségeket az őket betöltő emberekre és az általuk elmondott érvekre és állásfoglalásokra is. Jól ismert jelenség ez: szakszerűen *presztízs-sugalmazásnak* nevezik, s mechanizmusa teljességgel érthető. Az üzem igazgatójának szava és argumentációja valóban többet nyom a latban a döntések kialakítása során, mint valamelyik brigád esztergályosáé. Ez természetes és rendjén

Digitized by Google

való dolog. Ott és akkor válik ártalmassá, amikor a pozicionális súly megnehezíti vagy olykor egyenesen lehetetlenné teszi a kisebb helyzeti energiájú emberek érveinek és gondolatainak méltánylását. *A gondolatok és érvek valódi rangját ugyanis kizárólag önsúlyuk biztosítja*, nem pedig a kimondójuké. Ha ez a merőben két dolog egybecsúszik, akkor a vitapartnerek csupán asszisztenciát nyújtanak, szerpapi tisztet látnak el a vita leplébe öltözködő kinyilatkoztatáshoz.

3 Nem lehet szó termékeny és valódi eszmecserére sarkalló vitahelyzetről akkor, ha a résztvevőknek nincs *elegendő információjuk, vagy ha az információk túlságosan egyenlőtlenül oszlanak meg közöttük.* Ha valaki kellő tájékozottság nélkül hajlandó vitatkozni, ez meglehetősen biztos mércéje felelőtlenségének. S megfordítva: ha valaki vagy valamely szerv olyanokat akar vitára késztetni, akiknek nincs meg az állásfoglaláshoz és a döntéshez szükséges tájékozottságuk, ezzel csaknem mindig olyan alkalommá teszi a vitát, ahol a már elkészített döntésre kell rábólintani.

Ez a téma szorosan összefügg egy — a viták kapcsán felbukkanó — nehéz kérdéssel: *a demagógia* esélyeivel és lehetőségeivel. A demagógiának mindig ott nyílik tere, ahol a vita résztvevőinek nagyobb része tájékozatlan, vagy csak kézen-közön szerzett, hallomásból kapott információi vannak. *Mindenfajta demagógia a tájékozatlanság kiaknázása.* Olykor akarata ellenére is demagóg hangot üthet meg az, akinek nincsenek megfelelő ismeretei. (S meglehet, hogy ez nem is az ő vétke.) Még inkább demagóg lehet az, aki céltudatosan ki akarja használni a többiek informálatlanságát.

A viták egészséges kibontakozása a társadalmi információ egészséges áramlásától is függ, sőt alighanem ez a legfontosabb bázisa és egyúttal feltétele. Vitát csak úgy és csak akkor érdemes szervezni, ha garantálni tudjuk a résztvevők tájékozottságának optimális mértékét. Természetesen naivitás volna abban reménykedni, hogy az informálódási lehetőségek *teljes azonossága* a közeljövőben biztosítható lesz társadalmunkban. De a laikusok és a szakemberek közötti *„információs rés" csökkentése* a mi társadalmunk egyik nagy esélye és reménye. Az olykor méltatlanul elfelejtett lenini gondolat szerint a szocialista társadalom ereje — egyebek között — abban rejlik, hogy polgárai mindenről tudnak, és ezért mindenről véleményt tudnak formálni. A Lenin által idézett szakácsnő, aki az államügyek intézője és ismerője, ugyanennek a gondolatnak egy másfajta jelképe.

A vita személyessége és morális közege

Az emberek a vitákat nem csupán szellemi erőpróbának, hanem morális próbatételnek is tekintik. S tegyük hozzá: módfelett helyesen. Minden vitának lehet egy többé vagy kevésbé világosan kifejezett erkölcsi kontextusa, mögöttes rétege. Ez pedig nem egyforma módon érint mindenkit; egyeseket mélyebben, egészen az aggályoskodó moralizálásig menően foglalkoztat, másokat kevésbé. A viták általában lappangó erkölcsi háttere ott éleződik ki, ahol kimenetelük így vagy úgy *személyes sorsokat érint.* S mint tudjuk, itt halmozódtak fel leginkább egy korábbi időszak egészségtelen tradíciói. Ezért sok tényező motiválja a vitákban való részvételhez tapadó erkölcsi fogékonyságot és érzékenységet. Úgy vélem, érdemes aggályoskodóan ügyelnünk arra, hogy régi rossz reflexek ne kapjanak újabb tápot. Félreértés ne essék: nem a meddően moralizáló attitüdöt óhajtom eszményíteni és piedesztálra állítani. Egészen más foglalkoztat, nevezetesen az a tény, hogy mivel magyarázható ennek a moralizáló attitüdnek gyakori felbukkanása a mi társadalmi vitáink kapcsán. Ha rámutatunk egyik-másik okára, vitáink légköre és hellyel-közzel tapasztalható kuszasága is áttetszőbbé lehet.

Digitized by Google

Vannak úgyszólván maguktól értetődő nehézségek. Bármennyit hangoztatjuk is újabban, hogy a vita nem személyek, hanem nézetek, felfogásmódok ellen irányul, még hosszú időszak *személyes tapasztalatai* kellenek ahhoz, hogy ez mindenki számára meggyőzően hangozzék. Nem érdemes sok szót vesztegetni a sértődékenység, a hosszú éveken át gondosan elraktározott és szükség esetén újra és újra elővett bántalmak erkölcsi terrorjára sem. A formákra, a hangvételre, a tekintélyre ügyelő üres formatisztelet vagy a valamely ember körül már-már sérthetetlenné avatott és eképpen kímélt hiúság az erkölcsi nyomás különös formájává válhat.

Természetesen nem azt a naív-illuzórikus felfogást kínálom cserébe, hogy ha csak tíz százaléknyi is az igazság a vitapartner bíráló észrevételeiben, a többi kilencven százalék mit sem nyom a latban, s nyugodtan zsebre lehet vágni. Ez sokkal inkább a másik emberrel szembeni könnyelmű felelőtlenségre ösztökélő, könnyed nagyvonalúság volna, semmint a reális emberi viszonyok ismeretén nyugvó óhaj és ítélet. A vitában mindenkinek erkölcsi kötelessége, hogy szándékai szerint százszázalékos igazságra törekedjék. De mert ez csak ritka kivételképpen valósítható meg, a formákon és a hangvételen kötözködő sértődékenység mégsem lehet nyomós argumentumok forrása. A tekintélyes ember vitával nem illethető *sértődékenységének terrorizmusa* bénítóbb lehet, mint sok más gátló tényező. Ez az emberi magatartásmód azonban csak addig érezhet maga alatt vélt „morális" talajt, amíg a vitát s azt szükségképpen kísérő kritikát az „üldözés" sajátos módjaként, a „társadalmi mártírium" különös formájaként kezelheti a maga, s főként mások számára.

Ha azonban a vitát nem kívánatos adminisztratív intézkedések bevezetőjének vagy zárókövének tekintik, akkor *szükségképpen és jogosultan* kiéleződik az erkölcsi érzékenység. Gyakran nem is a vita tárgyát, hanem „melléktermékeit" illetően. Az ilyen viták közegében ugyanis előnyös lehetőségek kínálkoznak arra, hogy pusztán a vitában való részvétel érdemmé váljék és a „karrier" ugródeszkája legyen azok számára, akik szívesen élnek az effajta lehetőségekkel. Ezek a könnyű érdemszerzési alkalmak mindig csábítják az elvtelenséget, az akarnokságot, s megtéveszthetik a szemlélőt is, ha csupán a gesztusokra figyel. Ha vitáink *nem válhatnak eszközzé személyes célok és ambíciók teljesülésében*, ezen a ténylegesen elvszerű és gerinces magatartás csak nyerhet. Valljuk be: ezzel kapcsolatban is akadnak kevéssé kívánatos tradíciók.

Az efféle viták katasztrófálisan összekuszálják az őket kísérő emberi viszonylatokat. Meglehet ugyanis, hogy valaki szívesen vitába szállna az övétől elütő nézetek képviselőjével, de mert ez egy kevéssé vonzó hátterű vita tárgya, nem szívesen csatlakozik azokhoz, akik együtt vitatkoznának vele. Ha a vitára egyébként hajlandó résztvevők tekintélyes köre azt fontolgatja: „kivel kerülök egy gyékényre" kivel mondom együtt — még ha nem is *ugyanazt*, de *ugyanazon személy ellenében* —, a vitakedv indítékrendszere valamiképpen megbillen. A hangsúly ugyanis sohasem azon van, hogy ugyanazt illenék mondani, hanem azon, hogy kinek vagy minek ellenében fogalmazódnak meg az érvek.

Távolról sem állítom azt, hogy ez a megfontolás — ha elvontan szemléljük — helyesnek minősíthető. Éppen ellenkezőleg! Az igazságok azonban nem a maguk elvont-általános formájukban élnek és hatnak, hanem *emberi élmények és tapasztalatok közegében*. Az erkölcsi gátlások csak akkor épülhetnek le, csak akkor nem lesz sokak számára erkölcsi kényszer bizonyos vitáktól való tartózkodás, ha sohasem állítják őket rendeltetésüktől elütő célok szolgálatába. Ha közvéleményünk huzamos és tömeges tapasztalatokat szerez arról, hogy a vitákban és a viták ürügyén nem foroghatnak kockán emberi sorsok és egzisztenciák, s hogy a vita sohasem lehet a „leszámolás"

Digitized by Google

és a kiiktatás aktusának valamelyik fejezete, akkor az eszmecserék nyíltsága és hatékonysága bizonyára sokat nyer ezzel. S hogy ez lehetséges, azt éppen az utóbbi évek közéletének fő tendenciája és mozgási iránya bizonyítja.

Ha a vitában túlságosan dominálnak a személyes mozzanatok, csak elvszerűsége és tárgyszerűsége sínyli meg. S hogy itt míly mélyre ivódott szokások hagyományozódnak, azt némiképp szemlélteti az a különös eljárás, hogy a régebbi vitákra közvéleményünk jobbára *nem tárgyuk,* hanem a fő szerepet (s rendszerint szenvedő szerepet) játszó *személy* nevének felidézésével emlékezik. Ha jobban ügyelünk a viták objektív magvára és tárgyszerűségére, s céltudatosan korlátozzuk személyes és csoport mozzanataik nyílt és rejtett szféráját, bizonyára kevesebb erkölcsi dilemmával kerülnek szembe a résztvevők, s az álláspontok nem mosódnak egybe a „ki kicsoda ellen" primitív és pletykaszomjra kihegyezett kérdésfeltevésében. Ennek nyomán azután az *egyéni álláspontok és törekvések is a maguk tiszta formájában és egyéni arculatukkal érvényesülhetnek* és méltányoltathatnak, nem pedig mögöttes személyes hátterükkel.

Minden megkínlódott gondolat az ember legszemélyesebb „édes gyermeke". Senkinek sem kellemes azt hallani, hogy a gyereknek nagy a füle, még kevésbé azt, hogy esetleg fogyatékos. Márpedig ez előfordulhat. De nem várható el senkitől, hogy a vitában hideg közönnyel és szenvtelenséggel kísérje eszméi, javaslatai sorsát. A szenvedélyeket, a személyes érdekeltséget és elkötelezettséget nélkülöző vita a meggyőződésnek is híjával van. Hangsúlyozom: *az elvek és eszmék iránti elkötelezettségről s az ebből fakadó személyességről van szó.* Enélkül a vita nem egyéb, mint merő szópárbaj, akárcsak a villamoson kipattanó szócsaták, vagy a hétköznapi gorombáskodások.

Nos, mivel a termékeny és értelmes vita az egész embert mindenestől magával ragadja, úgy vélem, óvatosan kell bánnunk a *„fegyverletétel"* megkövetelésével, pontosabban: időpontjának elvárásával. Hihető lehet-e az, hogy valaki tüstént a vita sodrában megvallja tévedését? Megkövetelhetjük-e ezt bárkitől is? Olykor igen. Nekem azonban nagyobb a bizalmam az olyan emberek iránt, akik szeretik annyira szellemük gyermekeit, hogy legalább egy ideig mérlegelik: vajon méltók-e az elvettetésre és a kitagadásra? Aki túlságosan könnyen megválik „rögeszméitől", az feltehetően nem kínlódott meg értük eléggé. De megfordítva is igaz: akinek nézetei mozdíthatatlan, konok és mások számára hozzáférhetetlen rendszerré dermedtek, amelyet csak a bőrével együtt lehet lehúzni róla, az a legreménytelenebb vitapartner. Elvesztette fogékonyságát a józan érvekre, s képtelen tulajdon tapasztalataival együttmozgó és változó emberként létezni. Ha valakiben *nincs fogékonyság a valóság mindegyre új arca iránt,* akkor alkalmatlan társ a vitákra, hiszen ezekben csakis az *új* gondolatok születése az, ami figyelmünkre méltó.

A vita kultúrája a közéleti tapasztalatok és a közéleti etikum gyümölcse. De a kockázatvállalásé is. *Aki vitába bocsátkozik, mindig kockázatot vállal:* a tévedés kockázatát. Ha a résztvevők közül senki sem hajlandó erre, nem igen születhet új megközelítésmód vagy új gondolat. Az igazi bölcsesség annak a kockázatnak a vállalásában rejlik, hogy „vesztes félként" is lehet nagyobb érdemeket szerezni, mint régi igazságok emlegetésével. Az utóbbiban bizonyosan nincs semmi kockázat! De az igen gyakran előfordul, hogy a vitát előmozdító vagy kezdeményező felfogás tévesnek bizonyul. Ám a tévedés termékeny provokáló ereje, amelynek nyomán a vitában megszületik a helyes álláspont, olykor nagyobb érdem lehet, mint a helyes válasz meglelése a feltett kérdésre. Ha az ember kérdező lény, kérdései egyúttal mindig vitára késztető kérdésekként hangoznak el, hiszen társas-emberi közegben fogalmazódnak meg, amely tüstént rezonál rájuk.

Digitized by Google

Nem hiszem — s ezt talán nem is illendő szóvá tennem —, hogy a társadalmunkban zajló viták emberi oldala fontosabb, mint tartalmuk, társadalmi-politikai összefüggéseik. De azt sem hihetem, hogy az utóbbiakra, tehát a viták leglényegesebb oldalára utalva, a szubjektív vonatkozásokat és az emberi mozzanatokat tökéletesen figyelmen kívül hagyhatjuk. *Együtt és egységben kell szemlélnünk közéleti és tudományos vitáink tárgyi, társadalmi és pszichológiai tényezőit:* teljes „univerzumukat". Csak így remélhetjük, hogy hatékonyabban kamatoznak majd társadalmunk demokratizmusának fejlesztésében s annak a mérhetetlen szellemi vagyonnak az értelmes kiaknázásában, amelyet állampolgáraink tapasztalata, vélekedése és *„teljes fordulatszámra" fogott szellemi kapacitása* jelent. Mert a szocialista állam nem pusztán akkor erős, ha polgárai mindenről véleményt tudnak formálni, hanem ha a véleményüket *valóban meg is fogalmazzák*, és belebocsátják a közvélemény áramába.

S bár a bevezető sorokban némi iróniával szólottam a viták mai divatjáról, nem járhatunk más úton, mint a valóban termékeny, közéleti tettnek is beillő viták tapasztalatainak szívós gyarapítása és felhalmozása útján.

Novotny Emil: Kosztolányi-tér

Digitized by Google

Közel-Kelet — két év háború és béke között

Két esztendő telt el azóta, hogy Izrael harmadszor is lángba borította a Közel-Keletet. S az arab népek újkori történelmének eddigi legnagyobb háborúja által felvetett problémák megoldása tekintetében lényeges haladás mind ez ideig nem történt. Mielőtt ennek okaira és a várható következmények részletes taglalására rátérnénk, vessünk egy pillantást az előzményekre.

Az első világháború idején az angol gyarmatbirodalom közel-keleti terjeszkedése nyomán hódította el a törököktől azt a területet, amelyet Palesztina néven ismerünk, illetve amelyen ma két független állam, Izrael és Jordánia létezik. Palesztina területén 1922-ben keletkezett az első állami alakulat. Abdullah emír, Husszein király nagyapja létrehozta Transzjordániát brit védnökség alatt. Különben az egész terület — Palesztina és a belőle kivált Transzjordánia is — az angol gyarmatosító politika mesterkedései következtében brit mandátumos területté vált, s ezt a Népszövetség határozata szentesítette. E státus fennmaradt egészen 1947. november 29-ig, amikor az Egyesült Nemzetek Szervezete határozatot hozott arról, hogy a szóban forgó területen két független államot kell létrehozni. Transzjordánia azonban 1946 márciusában független királyság lett, a már említett két független államot tehát a Jordán folyó nyugati partja és a Földközi-tenger közötti térségben elterülő Palesztina még megmaradt részén kellett volna kialakítani.

Az ENSZ-határozatban lefektetett elvek alapján a zsidó alkotmányozó nemzetgyűlés 1948. május 14-én kikiáltotta a független Izrael államot. Az arabok azonban késlekedtek, nem szervezték meg a palesztinai arabok államát, ehelyett megindult az addig csak kisebb és főleg helyi összetűzésekben megnyilvánuló izraeli—arab háború. E harcba a palesztinai arabok oldalán beavatkoztak a környező arab államok. A háborúskodás során Izrael olyan területeket hódított meg, amelyeket az ENSZ határozata eredetileg nem szánt neki. Jordánia viszont elfoglalta Kelet-Palesztina egy részét, ezzel megnövelte területét és megháromszorozta lakosságának létszámát. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének felhívására a szemben álló felek 1949 februárja és júliusa között fegyverszüneti tárgyalásokat folytattak és ennek eredményeként megállapodtak részben a fegyverszünetben, másrészt a tűzszüneti vonalakban. E tűzszüneti vonalak — békeszerződés nem lévén — az azóta eltelt majdnem két évtized során az érintett államok — Izrael és Jordánia — nemzetközileg elismert határaiként szerepeltek. (Transzjordánia a Jordán folyó nyugati partján fekvő területek meghódítása után megváltoztatta az ország elnevezését, Transzjordániából Jordániává lett; a Transzjordánia, vagyis a „Jordánon túli" elnevezés ugyanis már nem tükrözte a valóságos helyzetet.)

Izrael az elmúlt két évtizedben többször is kísérletet tett arra, hogy a maga javára „kiigazítsa" a nemzetközileg is elfogadott határokat. (Talán az is felbátorította, hogy utóbb már szinte mindenki — kivéve persze az arabokat és különösen a palesztinai arabokat — elfeledkezett arról az ENSZ-határozatról, amely jogi alapot teremtett a független Palesztina létrehozásá-

Digitized by Google

hoz.) E kísérletek nagyobb állomásai közé tartozott az 1956-os „Szuezi kaland" néven ismert agresszió, amikor Izrael Anglia és Franciaország támogatásával intézett támadást Egyiptom ellen, láthatóan azzal a céllal, hogy a Szuezi-csatornáig tolja ki az ellenőrzése alatt álló területek határait, illetve, hogy ezzel birtokába vagy legalábbis ellenőrzése alá vegye a Közel-Kelet legfontosabb nemzetközi víziútjait. A világ közvéleménye és az Egyesült Nemzetek Szervezetének nyomása és nem utolsósorban a Szovjetunió erélyes fellépése akkor meghátrálásra kényszerítette Izraelt és a mögötte álló imperialista erőket. A feszültség azonban fennmaradt, és már akkor nyilvánvaló volt, hogy állandósulása adott esetben újabb háborús konfliktusba sodorhatja e térség államait. Az izraeli terjeszkedési törekvések legutóbbi és az előzőknél is fontosabb állomása az 1967. június 5-i általános izraeli agresszió volt. Ennek következményei ismeretesek. A meglepetésszerű hatnapos háborúban Izrael országrésznyi területeket hódított el szomszédaitól és tart azóta is megszállva.

Az elmúlt 24 hónap alatt a feszültség olyan magas fokon állandósult, hogy egyáltalán nincs kizárva az újabb katonai konfliktus. E jelenségek láttán érthető és indokolt az az aggodalom, amely a súlyos közel-keleti helyzet és a benne rejlő nagyon is reális veszélyek miatt világszerte megnyilvánul.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa a hatnapos izraeli agresszív háborút követően hosszadalmas vitát folytatott a kialakult helyzetről és végül 1967. november 22-i határozatában leszögezte álláspontját és megjelölte a rendezés módozatait. E határozat mindenekelőtt kinyilatkoztatta, hogy a világszervezet nem fogadhat el semmiféle olyan területszerzést, amely katonai hódítások következménye. Azt is leszögezte, hogy a közel-keleti államok szuverenitása és e térség békéjének megőrzése érdekében szükség van az igazságos és tartós béke feltételeinek kimunkálására. A határozat a béke alapvető feltételének tekinti az izraeli csapatoknak a megszállt területekről való haladéktalan visszavonását, a hadiállapot megszűnését, minden területi igény feltétel nélküli feladását, továbbá a térség valamennyi állama szuverenitásának, területi integritásának, politikai függetlenségének elismerését és tiszteletben tartását. Elismeri a szóban forgó államoknak jogát ahhoz, hogy erőszakkal való fenyegetőzéstől és erőszak alkalmazásától mentesen, „elismert és biztonságos határok között" éljenek.

A Biztonsági Tanács határozata ugyanakkor leszögezte, hogy biztosítani kell a hajózás szabadságát a térség vizein, hogy igazságos megoldást kell találni az évtizedek óta megoldatlan menekült-kérdésre, hogy az államok területi integritásának és függetlenségének biztosítása érdekében, ha ez kívánatos, demilitarizált övezeteket kell létesíteni. Ugyanakkor a világszervezet felkérte az ENSZ főtitkárát, nevezzen ki különmegbízottat, aki kapcsolatot tart fenn az érdekelt államokkal és a határozatban foglalt elveknek megfelelő békés rendezésen munkálkodik. E feladatot Jarringra, Svédország moszkvai nagykövetére ruházták. Jarring közvetítési kísérletei azonban eddig nem vezettek eredményre, s ennek az a legfőbb oka, hogy Izrael nem fogadja el a Biztonsági Tanács említett határozatát, illetve a maga módján értelmezi ennek egyes pontjait.

A Szovjetunió az elmúlt két év során többször is tett kezdeményező lépéseket a közel-keleti válság békés megoldásáért. E kezdeményezések szintén nem vezettek eredményre, mert az Izraelt támogató tőkésországok — min-

Digitized by Google

denekelőtt Amerika és Anglia — olyan „rendezésre" törekednek, amely elsősorban Izraelnek kedvezne. Ez év elején Franciaország is bekapcsolódott a közel-keleti rendezést célzó erőfeszítésekbe és a szovjet diplomáciával együttműködve elősegítette az április eleje óta folyó négyhatalmi tárgyalások megindulását. E tárgyalások feladata a különböző nézetek egyeztetése és a mindkét félnek megfelelő megoldási módozat kimunkálása. (Izrael azonban már jóelőre kijelentette, hogy a maga részéről nem fogadja el a négy nagyhatalom által kidolgozandó ajánlásokat.)

E pillanatban nincs tehát sem béke, sem háború a Közel-Keleten. A kibontakozás útjában számtalan akadály tornyosul. És itt most nem elsősorban arra a közismert tényre gondolok, hogy Izrael „az erő pozíciójában" közvetlen tárgyalásokat követel az arab országokkal, s rájuk akarja kényszeríteni a maga diktálta feltételeket, hogy újabb „határkiigazításokat" hajtson végre. Kétségtelenül ez a legfontosabb akadály. Vannak azonban más természetű problémák is, és ezek megoldatlansága mind-mind akadályozza a békés rendezést. Az ilyen rendezésnek egyik nélkülözhetetlen alapfeltétele az izraeli agresszió sújtotta arab államok egységes álláspontja.

Nem hálás feladat e téma boncolgatása, de nézzünk szembe azokkal a jelenségekkel, amelyekből bizonyos következtetések vonhatók le a jövőre vonatkozóan. Az izraeli agresszióban közvetlenül négy arab ország van érintve: az Egyesült Arab Köztársaság, Szíria, Jordánia és Libanon. Az EAK, Jordánia és Libanon elfogadta a Biztonsági Tanács határozatát, jóllehet annak bizonyos pontjai sérelmesek rájuk nézve. Belátták azonban, hogy ez az egyetlen lehetséges út, mert a katonai megoldás a hosszú háborúskodásra való berendezkedést jelentené, s újabb emberi és anyagi áldozatokat követelne tőlük, ráadásul az Egyesült Arab Köztársaság (és Szíria) számára éppen abban az időben, amikor az ország egy jelentős társadalmi és gazdasági átalakulás szakaszába lépett. A katonai erőfeszítések akarva-akaratlanul is fékezik a társadalmi fejlődést, mert a gazdasági élet bizonyos fokú militarizálását követelik meg, elvonják az erőforrásokat az ipari és mezőgazdasági beruházásoktól és lelassítják a fejlődés ütemét.

Ebből a felismerésből és a közel-keleti béke megteremtésére irányuló általános óhajból indult ki az Egyesült Arab Köztársaság, amikor elfogadta és támogatja a békés rendezésre vonatkozó elképzeléseket. Jordánia és Libanon álláspontját talán nem ez a racionális gondolatmenet szabja meg. Itt mindenekelőtt az ország területi integritásának védelmét és a Nyugattal fennálló gazdasági és politikai kapcsolatok intaktságának megőrzését tartják szem előtt; végső soron azonban ez az álláspont is a békés rendezés irányába hat.

A negyedik országgal, Szíriával azonban más a helyzet. Szíria sohasem ismerte el a Biztonsági Tanács határozatát, és az állam vezetői egységesen elutasítják a politikai rendezés gondolatát. E sorok írójának volt alkalma rá, hogy a helyszínen győződjék meg erről. A szíriai kormány tagjaival és politikai vezetőkkel folytatott többszöri beszélgetésem során ismételten föltettem ezt a kérdést: miként képzelik el a háború következményeinek rendezését? A válasz mindig egyértelmű volt: amit fegyverrel vettek el tőlünk, azt fegyverrel kell visszaszereznünk.

Mire épül ez a politika, van-e realitása? Anélkül, hogy itt most belemennénk a szíriai katonai és gazdasági helyzet elemzésébe, azt kell mondanom, hogy a katonai megoldásra való ilyenfajta törekvés e pillanatban legalábbis nélkülözi a realitást. Nemcsak azért, mert a szíriai hadsereg még nem heverte ki egészen a háború okozta veszteséget, hanem azért is, mert mindenféle olyan elképzelés, amely a katonai megoldást helyezi előtérbe, csak az

Digitized by Google

összes többi arab állam egyetértésével, támogatásával és szoros együttműködésével valósulhat meg. Márpedig, mint láttuk, e tekintetben a helyzet korántsem egyértelmű. Az előbb említett három arab ország — legalábbis e pillanatban — tartózkodik a katonai megoldásra való törekvéstől; nem zárják ugyan ki ezt a lehetőséget sem, de ez csak másodlagos. (Meg kell jegyeznem, hogy az utóbbi időben Szíria sem hangoztatja a katonai megoldásra való törekvést.)

Ennek a nem elhanyagolható ellentmondásnak a láttán természetesen az a kérdés is felmerül: hogyan állunk az arab országok egységével? E kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. Valószínűleg tévedés volna kijelenteni, hogy nem létezik arab egység, de ugyanilyen félrevezető volna leszögezni, hogy teljes az egység az említett négy ország között. Egy vonatkozásban talán egységesek, és ez: az izraeli agresszió elleni harc területe. Bizonyos árnyalatok azonban még itt is vannak.

Ha az arab országok egységéről beszélünk, mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a közös vonások ellenére jelentős eltérések vannak az egyes országok történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai orientálódásában. Egyes országok már évekkel ezelőtt meghirdették a szocialista fejlődést, és tettek is ennek megfelelő gazdasági intézkedéseket. E tekintetben talán Szíria ment el a legtovább. Az államosítási intézkedések, a földreform — ha némileg visszafogott formában is —, a szocialista országokkal való szoros kapcsolatokra épített külpolitika és a társadalmi reformokra való törekvés — amely egyébként az idén márciusban rendezett pártkongresszuson került újból az előtérbe —, mindez annak a jele, hogy az ország vezetői valóban a szocialista fejlődés útján kívánnak haladni. És nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Szíria az egyetlen olyan arab ország, amelynek kormányában részt vesz a kommunista párt — (ha nem is a társadalomban betöltött szerepéhez és erejéhez mérten).

Az Egyesült Arab Köztársaságban nagyjából ugyanez a helyzet. Itt is jelentős lépések történtek a gazdasági élet társadalmasítása és a politikai élet demokratizálása irányában, noha a kormányban nincsenek képviselve a leghaladóbb politikai erők, a kommunisták, sőt a szélesebb nemzeti egység megvalósítására való törekvés miatt nem is működhetnek önálló politikai erőként.

Egészen más azonban a helyzet a gazdaságilag elmaradott, monarchikus berendezkedésű, nyugati orientációjú Jordániában. De az adott körülmények között Jordánia realista politikát folytat. Gazdaságilag a Nyugathoz van láncolva, s ezt nem hagyhatja figyelmen kívül a politikában. Az egymást követő kormányválságok, valamint az utóbbi időben tett lépések, a Szovjetunióhoz való közeledés azonban azt mutatja, hogy itt is végbemegy valamiféle átalakulás. Ebből természetesen nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, azt a megállapítást azonban talán megkockáztathatjuk, hogy a közelkeleti válság hatására Jordánia korábbi politikája bizonyos átalakulásokon megy keresztül.

Van még egy tényező, amely még hosszú ideig befolyást gyakorolhat az arab országok egységének alakulására. Ismeretes, hogy Szíriában működik az arab Baath-párt központja; ennek céljai közé tartozik a párt szervezeteinek kiépítése az összes többi arab államban. E törekvés már többször vezetett nézeteltérésekre. Az arab országokban általában nem működhetnek legálisan a Baath-párt szervezetei; ahol pedig ez a párt hatalmon van, mint például Irakban, ott nem tud megegyezésre jutni a párt Damaszkuszban székelő központi vezetőségével. Éppen ez az egyik oka az Irak és Szíria közötti ellenteknek, amelyek több esetben is élesen kiütköztek. (A szíriai Baath-párt

Digitized by Google

legutóbbi kongresszusa idején történtek ugyan kísérletek ezeknek az ellentéteknek a megszüntetésére, a jelek szerint azonban ezek nem jártak eredménnyel. (E pillanatban tehát az a helyzet, hogy a damaszkuszi székhellyel működő pánarab Baath Párt, amely az egész arab világra szeretné kiterjeszteni befolyását, csak egy nemzeti párttal, a szíriaival tud együttműködni. A többi arab államban a párt nemzeti csoportjait betiltották.)

Az arab egység jelenlegi képe talán sötétnek látszik, de reális. A biztatást elsősorban az Egyesült Arab Köztársaság jelenti, amely mint az arab világ leghatalmasabb, potenciálisan a leggazdagabb és katonailag is a legerősebb állama, a katalizátor szerepét töltheti be. Ennek jelei már mutatkoznak is. A háború okozta veszteségeket — a gazdaságit és a katonait egyaránt — ez az ország heverte ki a leghamarabb. Az egyiptomi haladó rendszer az imperialista reményekkel ellentétben, nem omlott össze. A kezdeti reménytelenséget bizakodás váltotta fel. Mozgósították az ország gazdasági erőforrásait, folytatják a megkezdett építőmunkát. Jó ütemben halad a hadsereg újjászervezése. És ami talán a legfontosabb: az ország vezetőinek volt erejük ahhoz, hogy újabb kezdeményező lépéseket tegyenek a további társadalmi haladás felé. Az arab Szocialista Unió kongresszusán elfogadott program, a munkások és parasztok jogainak alkotmányos biztosítása — a politikai és társadalmi szervek vezetésében ötven százalékban a munkások és parasztok képviselőinek is ott kell lenniük — a szélesebb nemzeti egység megteremtése felé tett lépésként fogható fel.

Az Egyesült Arab Köztársaság következetes antiimperialista külpolitikát folytat, szoros politikai és gazdasági kapcsolatokat épített ki a Szovjetunióval és a szocialista országokkal. A háború óta eltelt időszakban az EAK tekintélye az arab világban nem csökkent, ellenkezőleg, megnőtt. És ez a jövőben még inkább meghatározó tényező lehet a többi arab ország álláspontjának kialakításában.

A Biztonsági Tanács fegyverszüneti felhívása ellenére is szinte mindennaposak az összecsapások a tűzszüneti vonalak mentén. Hogy mikor melyik fél kezdeményezi ezeket az akciókat, az most nem is lényeges. Sokkal fontosabb, hogy az utóbbi időben állandósultak és új formát öltöttek ezek az akciók. A harc két síkon folyik. Egyrészt a palesztinai felszabadító szervezetek hajtanak végre az izraelieket nyugtalanító akciókat a megszállt területeken (erre még visszatérek), másrészt az EAK fegyveres erői fejtenek ki fokozottabb katonai tevékenységet a Szuezi-csatorna övezetében.

Az egyiptomi hadsereg katonai akcióinak legfontosabb célja: megsemmisíteni azokat a katonai erődítéseket, amelyeket a Sinai-félszigeten az izraeliek kezdtek építeni, jeléül annak, hogy tartósan be akarnak rendezkedni az általuk megszállt területeken. Az összehangolt tüzérségi csapások számottevő veszteséget okoznak az izraeli hadseregnek, amelynek már felépített állásait az egyiptomi tüzérség újra meg újra szétrombolja. Legalább ennyire fontos azonban az is, hogy ezek az akciók erősítik az egyiptomi hadsereg harci szellemét, s egyben bizonyítékul szolgálnak az izraeli katonai vezetőknek arra, hogy a háború óta eltelt két esztendő alatt jelentős mértékben megjavult az egyiptomi hadsereg technikai felkészültsége.

Új momentuma a helyzetnek az egyiptomi fegyveres erőknek a Sinai-félsziget területén, az izraeli vonalak mögött kifejtette kommandó-tevékenysége. Ennek a célja: az izraeli katonai berendezések és egyben a biztonságos

Digitized by Google

hátországról alkotott izraeli illúziók lerombolása. S az izraeli katonai vezetők legutóbbi nyilatkozataiból ítélve az akciók eleven sebekre tapintottak. Ezek az aktív védelmi intézkedések arra késztetik az izraeli katonai vezetőket, hogy átdolgozzák terveiket, s friss erőket vessenek be a fokozódó nyomás által ütött rések betömésére. Nincsenek pontos adataink az izraeli veszteségekről, de jellemző a Szuezi-csatorna övezetében kialakulóban levő helyzetre, hogy az izraeli hadvezetés legutóbb ismét „ellencsapásra" szánta el magát. A Szuezi-csatorna egyiptomi oldalára izraeli kommandó-egységeket küldtek, fontos hidak és elektromos centrálék megsemmisítésére. Majd hivatalosan bejelentették, hogy „méltó választ" adtak a fokozódó egyiptomi kommandó-akciókra. Amikor azonban az egyiptomi hatóságok megmutatták az EAK-ban működő sajtótudósítóknak, hogy az izraeliek által megjelölt polgári célpontok sértetlenek — az izraeli katonai vezetők kénytelenek voltak beismerni, hogy ez alkalommal a kommandók dolgukvégezetlenül tértek vissza: az EAK fegyveres erői meghiúsították a vállalkozásukat. Ez is arra vall, hogy fordulóponthoz közeledünk a Közel-Kelet katonai erőviszonyainak alakulásában.

A közel-keleti válsággal, illetve annak rendezésével összefüggésben sok szó esik a palesztinai menekültek kérdéséről. Különböző források szerint jelenleg több mint egymillió palesztinai menekült él az Izraellel szomszédos arab országokban. (Jordániában közel 500 ezer ilyen menekült sínylődik sátortáborokban, arra várva, hogy egyszer majd visszatérhet a Gazai-övezetben vagy a Jordán folyó nyugati partján hagyott földjére. Hasonló körülmények között él közel félmillió palesztinai menekült az EAK, Szíria és Libanon területén.) Elkeseredésüknél csak nyomoruk és a kilátástalanságuk volt nagyobb. (A palesztinai menekülteknek ez az óriási tábora különben az 1948 óta tartó arab—izraeli háborúskodás következtében alakult ki. A menekültek egy része „önként" hagyta el otthonát és nem is tehetett mást, ha csak nem akart a harcok áldozatává válni. Több százezer palesztinait azonban maguk az izraeli hatóságok erőszakkal kényszerítettek otthonaik elhagyására és a szó szoros értelmében átrakták őket a frontvonalon. Az izraeli hatóságok ma is folytatják ezt az erőszakos kitelepítést.)

A legutóbbi izraeli agresszió óta némileg megváltozott a helyzet. A palesztinai menekültek egymás után alakították meg a különböző ellenálló szervezeteket. Nehéz volna felsorolni az összes ellenálló csoportokat, ezért csak a legismertebbeket említem meg. Az Al Fatahnak több ezer kiképzett harcosa van. Az Agabaha Al Shabieh, a Palesztina Felszabadítására Alakult Népi Front, amely az izraeli légitársaság gépei ellen végrehajtott akcióval hívta fel magára a figyelmet, ammani és beirúti székhellyel tevékenykedik. Amman a központja az Army of Palestine-nek, a Palesztina felszabadításáért küzdő hadseregnek. Szíriában alakult meg az Al Szaika (Villám) fedőnevű partizánszervezet, amelynek köze van a libanoni belpolitikai válság kirobbanásához is. A múlt év nyara óta működik az Arab Sinai Szervezet elnevezésű partizáncsoport, amely a jelek szerint Egyiptomból hajtja végre akcióit. Az említetteken kívül is több felszabadító szervezet működik (köztük politikai szervezetek is), amelyek nem értenek egyet Palesztina fegyveres felszabadításának gondolatával, hanem a politikai szervező munkát helyezik előtérbe.

A palesztinai szervezetek jövője szempontjából igen fontos tény, hogy ez év elején Kairóban megalakították a Palesztinai Nemzeti Tanácsot és annak katonai parancsnokságát. (Ennek vezetőjévé Jasszer Arafat-ot nevezték ki.) Az új vezérkar feladata az összes felszabadító szervezetek tevékenységének koordinálása. Erre nagy szükség van, mert az egymástól elszigetelten működő csoportok egymást is zavarták.

Digitized by Google

Sokan úgy gondolják, hogy a palesztinai felszabadító mozgalom végül is egy vietnami típusú partizánmozgalommá nőheti ki magát. Nos, ami e szervezetek katonai tevékenységét illeti, erre — legalábbis a jelenlegi körülmények között és az adott terepviszonyokat figyelembe véve — nincs lehetőség. Izrael viszonylag kicsi és sivatagos területein nincs mód jelentős partizántámaszpontok kiépítésére, fegyverzet, hadianyag és élelmiszertartalékok képzésére. Arra sincs lehetőség, hogy az izraeli hadsereg hátában nagyobb partizánegységek tevékenykedjenek. Ezek felderítése és megsemmisítése ugyanis könnyű feladat lenne a technikailag jól felszerelt és mozgékony izraeli hadsereg számára.

A palesztinai felszabadító szervezetek tevékenységének jelentősége nem a nagy létszámú egységeket igénylő akciókban van. A jelenlegi körülmények között a legfontosabb feladatnak a központi politikai szervezet aktivizálása látszik. E központnak széles körű szervező és tájékoztató munkát kell végeznie, nemcsak az arab világban, hanem elsősorban Európában és más térség országaiban. E szervezetnek kell tehát ellátnia a palesztinai nép politikai képviseleti szervének funkcióit. Természetesen igen fontos a fegyveres harc is.

Izrael kis állam, kétmilliós népe nem ad kimeríthetetlen tartalékot a hadseregnek. S ha a harc elhúzódik, ha nem történik meg hamarosan a politikai rendezés, és a hadsereget állandó veszteségek érik, mind emberben, mind hadianyagban, akkor ez lehet majd az a csepp, amelyiktől kicsordul a pohár. A második világháború tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy a hátországban vagy a megszállt területeken uralkodó nyugtalanság, bizonytalanság az ellenséges hadsereg utánpótlási vonalait romboló partizánakciók nagyban hozzájárulhatnak az ellenség erejének és harci moráljának megtöréséhez. Az izraeliek által megszállt területek arab lakossága a háború óta sokat tett a megszállók nyugtalanítására, gondoljunk csak az egymást követő tüntetésekre. Ezeknek az akcióknak folytatása leköti a megszálló hatóságok erejét. (Közvetlenül a háború után Dajan még azt mondta a megszállt területek arab lakosságának, hogy nem kéri segítségüket a partizánok felkutatásában. A legutóbbi események után azonban már az arab lakossághoz fordult, hogy segítsenek megfékezni az arab partizánokat. S mert a lakosság nem teljesíti e kérést, Dajan túszokat szedet és végeztet ki, akárcsak a német hadsereg a második világháború alatt. Ez azonban csak növeli az elkeseredést és fokozza a cselekvési elszántságot.)

Mindebből az is következik, hogy az idő nem az izraelieknek, hanem az arab népeknek dolgozik. Úgy tűnik, ezt Tel Avivban is tudják. Feltehetően ezért igyekeznek minden módon nyomást gyakorolni a megszállt területek arab lakosságára és különböző akciókkal zsarolni magukat az arab országokat is. E manőverekhez sorolható az izraeli atombomba létezéséről terjesztett híresztelés is. Legutóbb a Montreal Gazette, majd a Spiegel és az International Herald Tribune kürtölte világgá, hogy Izrael atombombát állított elő. A jelek szerint többé-kevésbé megvannak az ehhez szükséges technikai feltételek. A Negev sivatagban már évek óta egy 24 megawattos atomerőmű dolgozik. De milyen jelentősége volna az izraeli atomfegyver előállításának? Első következménye az volna, hogy az érdekelt arab országok is atomfegyvert állíttanának elő. És ha az atomfegyverek alkalmazásával számolunk, akkor Izrael sebezhetősége annyira szembetűnő, hogy ez még a realitásoktól elrugaszkodott izraeli katonai vezetőket is gondolkodásra kell hogy késztesse.

Ez tehát a pillanatnyi helyzet a Közel-Keleten. A kibontakozás útját a Biztonsági Tanács határozatai jelölik meg. Ezek előírásai biztosíthatják a Közel-Kelet térségének békéjét és ezen belül Izrael függetlenségét is. Miként

Digitized by Google

lehetséges mégis, hogy Izrael mind a mai napig nem ismerte fel ezt és kizárólag katonai erejében bízik? Ezt csak valamiféle politikai vaksággal lehet magyarázni. Úgy látszik, ezt a vakságot csak a növekvő nemzetközi nyomás és az arab államok gazdasági és katonai megerősödése oszlathatja el. S amint a napi eseményekből láthatjuk, a változás mindkét területen az arab népek javára szolgál.

Ennek ellenére még feltehetően hosszú ideig tart, amíg a közel-keleti válság ténylegesen rendeződik. A rendezésnek azonban politikai jellegűnek kell lennie, mert különben a Közel-Kelet eddig ismeretlen méretű katonai konfliktus központjává válhat. Izrael vezetői feltehetően ismerik az ellenük ható tényezőket. Irreális követeléseik egyenes arányban fognak csökkenni e tényezők felhalmozódásával, különösen pedig az arab országok katonai potenciáljának növekedésével. Ha e minőségi változás bekövetkezik, Izrael elveszti fő ütőkártyáit, s kénytelen lesz elfogadni a Biztonsági Tanács határozatának előírásait és az ezeken alapuló igazságos békefeltételeket.

A közel-keleti tartós béke megteremtésének egyik legfontosabb eleme változatlanul a palesztinai menekültek sorsának igazságos rendezése. Ezért az érdekelt feleknek már a békés rendezés előkészítő szakaszában be kellene vonniuk a tárgyalásokba a Palesztinai Nemzeti Tanácsot, és a palesztinai nép képviseletében ennek a szervezetnek kell aláírnia a megállapodásokat rögzítő okmányokat. Másként a jelenlegi válság rendezése után sem múlik el a fegyveres konfliktus veszélye.

Kanyó András

Szurcsik János: Idős parasztházaspár

Digitized by Google

A lakásépítés és elosztás irányelveinek párt- és tanácsi vitájáról

A közelmúltban a budapesti, a megyei párt- és tanácsi végrehajtó bizottságok közös ülésén, továbbá a SZOT Elnöksége és a KISZ Intéző Bizottsága kibővített ülésén vitatták meg a Központi Bizottságnak a lakásépítés fejlesztéséről és a lakáselosztás új rendszeréről szóló irányelvtervezetét. A vitákat pártszerű, felszabadult légkör, mély felelősségérzet és nagyfokú aktivitás jellemezte. Több mint háromszázan kértek és kaptak szót. Az irányelveket kivétel nélkül mindenütt nagy fontosságú társadalmi, politikai és gazdasági kérdésként kezelték, alaposan és sokoldalúan elemezték. Általában élénk, kötetlen eszmecsere, egyes kérdésekben pedig esetenként szenvedélyes vita alakult ki, túlnyomórészt a felelősségtudat és a konstruktivitás jegyében.

A vitákat egészében a jó előkészítés és komoly felkészültség jellemezte. A végrehajtó bizottságok tagjai és a meghívottak az irányelvtervezetet időben megkapták, s így módjukban állt, hogy tüzetesebben tanulmányozzák és véleményüket politikai felelősségük tudatában gondosan mérlegelve alakítsák ki. A legtöbb helyen kiegészítő elemzést készítettek egy-egy kérdésről: a lakáskérdés szociálpolitikai összefüggéseiről, a megye lakásépítésének és lakáshelyzetének alakulásáról és problémáiról, s ezekben megvilágították az országos helyzettől eltérő megyei sajátosságokat.

A közös ülések napirendjén általában egyetlen téma szerepelt: a lakásépítés fejlesztésének és a lakáselosztás új módszerének irányelvei, abból a megfontolásból kiindulva, hogy társadalmi és gazdasági fontosságának megfelelő figyelmet kapjon a lakásépítés és elosztás valamennyi összefüggése.

Sokan állapították meg, hogy a Központi Bizottság már hagyományossá vált demokratikus munkamódszerének a folytatása az, hogy fontos döntés előtt vitára bocsátja javaslatát s kikéri hozzá a területi szervek véleményét.

A felszólalók túlnyomórészt a fő kérdésekkel, az alapelvekkel foglalkoztak, következésképpen a viták általában elvi síkon mozogtak, elvi jellegűek voltak.

A vita általános tapasztalatai

A vita legáltalánosabb tapasztalata az, hogy valamennyi testület és a vitában résztvevők nagy többsége időszerűnek tartja a lakásépítés fejlesztésével, a lakáselosztás új rendszerével és a lakbérek emelésével kapcsolatos kérdések napirendre tűzését, nagy horderejű társadalompolitikai és gazdasági kérdéseknek tekinti ezeket. Az irányelvekben körvonalazott általános elvekkel és javaslatokkal alapjaiban egyetértettek, bár — a vita céljából következően — ellenészrevételek, kiegészítések, új javaslatok, aggályok is elhangzottak.

Álláspontjukat legtöbben azzal indokolták, hogy a lakásépítés és ellátás javítása politikai fontosságú kérdés, és az objektív körülmények égetően követelik, hogy határozottabban haladjunk előre ezen a területen is. Noha az irányelvek korántsem a személyi jövedelmek növekedésére irányulnak, elég széles körben ismerték fel azt a mélyebb összefüggést, hogy a lakásellátás tervezett megjavításával a párt életszínvonal-politikájának gyakorlati megvalósítását szolgálják.

Sokan hangsúlyozták, hogy a lakáshelyzet javítása megkívánja e kérdéscsoport társadalmi és gazdasági összefüggéseinek reális feltárását, sokoldalú elemzését. Az irányelveket ebből a szempontból jól átgondolt, alapos, a fő kérdéseket komplexen átfogó anyagnak ítélték, amely társadalompolitikai és közgazdasági szempontból helyesen elemzi és értékeli a megoldásra váró problémákat.

A vitában elhangzott kiegészítések, javaslatok, észrevételek túlnyomó része —

Digitized by Google

az alapkérdések megoldására vonatkozó főbb irányelvek elfogadása mellett — azt az igényt fejezte ki, hogy legyenek meggyőzőbbek az irányelvekben kifejtett *életszínvonal-politikai összefüggések, hogy ez úton növelni lehessen a felvetett kérdések politikai meggyőző erejét, agitatív jellegét.*

Akadtak szélsőségesen kritikusi vélemények is. Egyesek mellőzték a kérdések komplex kezelését s az egész koncepciót a lakbéremelésre szűkítették. Ebből arra következtettek, hogy a tervezett lakásreform súlyos politikai kockázattal járna, s ezért napirendre tűzése nem időszerű. Mások nem értették meg, illetve nem ismerték el azt, hogy ezeknek a kérdéseknek a napirendre tűzését a társadalmi igazságosság szempontjai is indokolják. Ugyanakkor — szórványosan — elhangzott olyan túlzó vélemény is, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez vagy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséhez hasonló jelentőséget tulajdonított a rendezésnek. Sokan kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy alapos politikai előkészítő munkával kell a rendezés célját és lényegét tisztázni, a megoldások realitását minél szélesebb körben megértetni.

A vitát legáltalánosabban jellemző s rendre visszatérő szempont, amely egyben a résztvevők nagy politikai felelősségérzetét is tükrözi — az életszínvonal-politikai, szociálpolitikai összefüggések jelentőségének erőteljes hangsúlyozása volt. Elismerve, hogy a tervezett intézkedés az életszínvonal alakulása szempontjából nem tekinthető elviselhetetlennek, egyöntetű vélemény volt, hogy a rendezést az általános életszínvonal-politikával összhangban kell elvégezni. Javasolták, hogy életszínvonal-politikánk alapelveinek figyelembevételével olyan megoldásokra kell törekedni, melyek reálisan számolnak más életszínvonal-politikai intézkedésekkel és ezek kihatásával, az életszínvonal általános alakulásával, s biztosítják, hogy a rendezés egyetlen nagyobb társadalmi réteg számára se okozzon életszínvonal-csökkenést.

A lakásépítés kérdései

Ebben a kérdésben az volt az uralkodó felfogás, hogy a lakáskérdést elsősorban a lakásépítés fokozásával, ütemének gyorsításával lehet megoldani. Alapvető fontosságúnak ítélték a vitában részt vevők, hogy a rendezés eredményeként növekedjék a nemzeti jövedelemnek a lakásépítésre fordított hányada, a lakásépítés volumene, bővüljön az építőipari kapacitás, mind az új lakásépítések, mind a javító-szolgáltatások vonatkozásában. Sürgették a 15 éves lakásépítési program teljesítését és a negyedik ötéves terv ezzel kapcsolatos részének mielőbbi és alapos előkészítését. Általános helyeslással fogadták az irányítervezetnek azt a javaslatát, amely 1971—75-re 400 ezer lakás megépítését irányozza elő. Különösen jelentős ezen belül az, hogy az állami lakások számát 200 ezerben jelöli meg a harmadik ötéves tervben elért 100 ezerrel szemben. Általános volt azonban az a vélemény, hogy egy ilyen ugrásszerű változásra a kivitelezés oldaláról még nem vagyunk felkészülve és nagy erőfeszítésekre van szükség.

Az építést nehezítő tényezők között többen hivatkoztak a közművesítés elmaradottságára. Minthogy sok helyen a közművek kiépítése a feltétele a lakásépítésnek, a legfontosabb feladatok közé sorolták a lakás- és közműépítési kapacitás egyidejű bővítését. Emellett szóba került, hogy szükség van az építőipar hátterének, az építőanyagokkal való ellátottságnak a megjavítására is. Általában az építési kedvet kedvezőtlenül befolyásoló tényezőként említették a lakásépítési költségek emelkedését, továbbá a hitelfeltételek megszigorítását. Többen ellentmondásosnak vélik azt, hogy a termelékenyebb házgyári technológiával épített lakások költsége ma még magas, felülmúlja a hagyományos módszerekkel épített lakások költségeit.

Szó volt a vitában a lakásépítés területi megoszlásának problémájáról is. Általános volt az egyetértés abban, hogy főként a városokban kell fokozni a szervezett lakásépítést. Néhány megyében, ahol kevés a város és a lakásépítés fő formája a magánépítés, olyan javaslatok hangzottak el, hogy az elképzelések a vidéki, a falusi és tanyai lakásépítés kérdéseivel is foglalkozzanak.

A lakásépítési formák jövőbeli fejlesztésének lehetséges alternatívái közül egységesen az a javaslat kapott támogatást, hogy fenn kell tartani a lakásépítés többcsatornás rendszerét, vagyis az állami, a szövetkezeti és a társasház-építés formáit. A lehető legnagyobb mértékben növel-

Digitized by Google

ni kell az állami lakásépítést, ugyanakkor maximálisan igénybe kell venni ehhez a lakosság anyagi hozzájárulását. Többféle vélemény volt abban a kérdésben, hogy az állami lakásépítés arányát, illetve a három lakásépítési forma egymáshoz való arányát a kormány döntse-e el, vagy a tanácsok. Többségben volt azonban az a vélemény, hogy nem lenne célszerű központilag mereven meghatározni e három építési forma egymáshoz viszonyított arányait. E tekintetben a tanácsoknak kellene olyan felhatalmazással birniuk, hogy eldönthessék, milyen módon, milyen kombinációban tudják a rendelkezésükre álló keretből a lehető legtöbb lakást felépíteni.

A vitában többen állást foglaltak abban a kérdésben, hogy a szerényebb igényeket kielégítő, olcsóbb típusú lakások építésére is megfelelő figyelmet kell fordítani. Többször elhangzott azonban az a vélemény, főként szakemberek részéről, hogy általában nem volna célszerű visszalépnünk a felszereltség már elért színvonalától.

Erős volt a vitában az a kívánság, hogy a tanácsok alapszerűen kezelhessék a lakásépítésre és fenntartásra szolgáló, különböző forrásból származó eszközeiket, és mellettük építési irodák jöjjenek létre a magánlakásépítés támogatására. Ezt a gondolatot támasztották alá azok is, akik felvetették, hogy a magánlakásépítés szervezésével kapcsolatos feladatok ellátását a meglevő tanácsi beruházási vállalatokra lehetne bízni.

Figyelemre méltó érvek hangzottak el amellett, hogy a lakások egy része bérlakásként épüljön meg. Az elemzések rámutattak arra, hogy bizonyos lakásproblémákat (például a csökkent munkaképességűek, a sokgyermekesek, az alacsony jövedelműek szociális kategóriáiban, továbbá közérdekű lakásproblémákat is) a jövőben is csak bérlakás juttatásával lehet megoldani. Fontosnak ítélték meg a felszólalók, hogy a lakosság nagyobb részt vállaljon lakásproblémáinak megoldásában, anyagi lehetőségeit fokozottabb mértékben használva fel.

Általános volt az a vélemény, hogy a többcsatornás építési mód lehetővé teszi ezt. A hozzászólásokból egyértelműen kitűnt, hogy a jelenlegi lakásszövetkezeti konstrukció bevált, s a lakosság megkedvelte és reálisnak tartja ezt az építési formát. A megyék többsége a szövetkezeti lakásépítés fokozását javasolta.

Helveslésre talált a lakásépítés vállalati támogatásának a közelmúltban meghirdetett új rendszere. A lakásépítés lehetséges növelése szempontjából jónak tartják ezt. Ugyanakkor sokan azt is felvetették, hogy máris célszerű lenne tovább növelni e lehetőséget úgy, hogy egyrészt a vállalatok nagyobb anyagi eszközöket fordíthassanak dolgozóik lakásgondjainak megoldására, másrészt az érintett üzemek körét is bővíteni kellene, például a költségvetési szervekkel és intézményekkel.

Sokan emeltek szót a fiatalok lakásproblémáinak enyhítéséért. Végeredményben az a vélemény alakult ki, hogy a többcsatornás lakásépítési forma ezt a célt is jól szolgálja, s megfelelően lehetővé teszi a fiataloknak a lakásépítésbe való bekapcsolását. A KISZ Intézőbizottsága azt javasolta, hogy a fiataloknak nyújtandó speciális kedvezmények korhatárát a javasolt 28 évvel szemben harmincéves korig terjesszék ki.

A lakásépítési formákkal kapcsolatban merültek fel szélsőséges vélemények. Az egyik ilyen felfogás szerint a jövőben csak bérlakásokat kellene építeni, a másik szerint a magánépítés az egyetlen megoldás. E szélsőséges vélemények azonban nem találtak támogatásra a vitában; egyértelműen és határozottan elvetették őket.

Sokan érintették a lakásépítéssel kapcsolatos állami kedvezmények és a hitelek problémáját, s ennek során a vitán megerősítették azt az elvet, hogy a lakásépítést a jövőben is államilag támogatni kell. Ugyanakkor határozottan megfogalmazódott az az igény, hogy a támogatás rendszere legyen az eddiginél nyíltabb, mindenki számára világos megoldásokat alkalmazunk és a támogatást helyezzük szigorúan elvi alapokra. A támogatás elvi alapjául szociálpolitikánk fő szempontjait fogadjuk el: a nagy családok, a többgyermekesek, a munkaképtelenek támogatását. E mellett javasolták, hogy az eltartott (beteg, öreg, továbbtanuló diák stb.) családtagok számát is indokolt figyelembe venni a kedvezmények megszabásánál. Általános vélemény volt, hogy fokozottabban vegyük számításba a család egy főre jutó jövedelmét, a kedvezmények differenciálásával pedig a tanácsok foglalkozzanak.

Digitized by Google

Sokan igényelték a jelenlegi magánlakásépítési hitelek utáni kamatok csökkentését. Azt javasolták, hogy a kölcsönfeltételek a településhálózat fejlesztési céljaival összhangban legyenek megállapítva, figyelembe véve azt, hogy egyidejűleg az egyéni anyagi eszközök megfelelő szintű bevonására is ösztönözzön.

A lakáselosztás kérdései

A lakáselosztással kapcsolatban általános irányelvként elfogadták azt, hogy a jövőben senki ne kaphasson ingyen lakást; azzal a kiegészítéssel, hogy a családi, egészségügyi, szociális körülményeknél, illetőleg a munkaviszonynál fogva előreláthatóan a jövőben lesznek indokolt kivételek, olyan kategóriák, amelyek képtelenek a lakáskérdés megoldásával kapcsolatos jelentős tehervállalásra. Szükségesnek tartották, hogy a tanácsok — az általános elvek fenntartása mellett — kapjanak lehetőséget arra, hogy szociális szempontból indokolt esetben ingyenes lakást juttassanak. Egyetértés volt abban is, hogy a bérlakásjuttatás feltételeit, a lakásigénylésből való kizárás kritériumait a tanácsok határozzák meg, az általános szabályok fenntartása és betartása mellett, a helyi viszonyok mérlegelésével.

A felszólalók megerősítették azt, hogy a lakáshelyzet javítását, a meglevő lakások jobb kihasználását szolgálná, ha a lakásgazdálkodás területén növekedne a lakásforgalom és -piac szerepe. Felvetették ugyanakkor, hogy e kérdés megítélésében is szem előtt kell tartani, hogy a lakásellátás olyan alapvető fontosságú szolgáltatás, melyben a szociálpolitikai szempontoknak érvényesülniük kell.

A lakások cseréjére és jobb kihasználására ösztönző megoldásnak fogadták el a bérleti jog értékének elismerését. Helyeslőleg fogadták új lakáskiutalás esetén az építési hozzájárulást, megüresedő bérlakás kiutalása esetén pedig használatbavételi díj fizetését. Sokan azt mondták, hogy ezzel reálisabbá válna a különböző lakásellátási formákban részt vevők anyagi terhelésének aránya. Általános igény volt az, hogy a tanácsok az építési hozzájárulást területük sajátos helyzetének figyelembevételével differenciáltan alakíthassák ki. Az építési hozzájárulásnak reálisan kell számolnia a bérlő helyzetével, és megfizetésére esetleg részletfizetési kedvezményt kell adni.

A vitában hangot kapott az a vélemény, hogy a lakáselosztásban indokoltnak látszik a szociális szempontokon túl mértékadóan figyelembe venni a munkához való viszonyt is. A lakásigénylésből való kizárás feltételeinek mérlegelésénél célszerűnek tartják a központi merev szabályozás mellőzését, hogy a tanácsok nagyobb mérlegelési lehetőséget kapjanak ezzel.

Lakbérrendszer és lakásfenntartás

Széles körben indokoltnak tartják a lakóházak fenntartási rendszerének javítását, a lakóház-fenntartási költségekben a bérbeadók és bérlők kötelezettségeinek világos és a probléma megoldását előre vivő elhatárolását. Általános volt az a vélemény, hogy a javaslatok reálisak abból a szempontból, hogy továbbra is az állam feladatának tekintik a leromlott állagú lakóházak karbantartását, és csak a folyó karbantartási, felújítási és üzemeltetési, vagyis a fenntartási költségek szintjén kívánják kialakítani a bérlők kötelezettségeit.

A lakbérrendezés gondolatával a vitában sokan foglalkoztak, s a kérdést többféleképpen közelítették meg a hozzászólók. Abban a vitában részt vevők többsége állást foglalt, hogy a lakbérek rendezése időszerű és szükséges, megoldásra váró társadalmi, politikai és gazdasági kérdés. *Egységes vélemény azonban nem alakult ki* e kérdésben. Általában nem annyira magának a lakbérrendezésnek a szükségességét vitatták, mint inkább ennek mértékét, időzítését és megvalósítási módját.

Általános helyeslésre talált az az elgondolás, hogy az új lakbérek ne tartalmazák az amortizációs költségeket. Sokan felismerték, hogy a lakbéreknek a fenntartási költséggel arányos színvonalra emelése fontos feltétele a lakóházfenntartással kapcsolatos állami dotáció csökkentésének, ami a lakásépítés gyorsításának egyik forrásává válik, vagyis a lakbérrendezés fő értelme és indítéka: a lakásépítési lehetőségek gyors növelése. Ugyanakkor megszívlelendő az a vitában elhangzott javaslat, hogy az új lakbérek megállapítása ne a jelenlegi fenntartási költségek kritikátlan alapulvételével történjék, mert racionálisabb gazdálkodás-

Digitized by Google

sal jelentős megtakarítások érhetők el. Természetesen akadtak egyoldalú vélemények is, amelyek a lakbérrendezést egyszerűen az állami bevételek oldaláról közelítették meg és nem annyira a lakásépítési lehetőségek növelésének, mint inkább a lakosság kiadásai növelésének eszközeként fogták fel. Nem mindenki ismerte fel a vita során, hogy a lakbérek a tervezett színvonalon is csak egy részét fedeznék a lakásszolgáltatással kapcsolatos állami terheknek; továbbá azt sem, hogy a lakbérek fenntartás-arányos szintje elősegítené, hogy a lakással kapcsolatos terhek reálisabban, arányosabban oszoljanak meg a lakásigényüket bérlakás útján vagy más konstrukcióban kielégítő állampolgárok között. Egyes vitafórumokon olyan álláspont alakult ki, hogy a fenntartás-arányos lakbéreknek a közeli években történő bevezetése túl nagy lépés lenne, ezért kisebb mértékű rendezést javasoltak. Néhol az is elkerülte a figyelmet, hogy a lakbérek közgazdaságilag reálisabb, megalapozottabb színvonala perspektívában elősegíti az igények differenciálódását, s az igények és lehetőségek közötti jelentős különbségek csökkentését.

Akadtak olyan felszólalók, akik a lakbérek rendezését politikai vívmányainkat sértő megoldásnak tekintették. (Mintha az alacsony lakbér és az ingyen bérlakás a szocialista építés örökérvényű vívmánya volna, amelytől nem szabad visszalépni.) Nem számoltak azzal, hogy a lakbérek mai színvonala meredeken elszakadt mind a fenntartási költségek színvonalától, mind a lakosság jövedelmeinek, keresetének növekedésétől. Mégsem volna helyes egy kézlegyintéssel elmenni az ilyen típusú kritikai észrevételek mellett, mert érvelésük mélyén van valami komolyan elgondolkodtató. *Ezek* a lakbérek ugyanis a jelenlegi *alacsony* színvonalon a felszabadulás óta eltelt hosszú időszakban *szervesen* beépültek életszínvonal-rendszerünkbe, társadalmunk *adott* életszínvonalának lényeges tényezőivé váltak. De ha a jelenlegi realitások és az irányelv-tervezet között van is ilyen értelmű feszültség — márpedig van —, akkor jól megfontolt társadalompolitikai, társadalomgazdasági érdekből nem célszerű állandósítanunk ezt, hanem meg kell találnunk a feloldás reális, humánus, szocialista elveinknek megfelelő útját. A lakbérek jelenlegi színvonala korlátozza többek között a munka szerinti elosztás szocialista elvének következetesebb érvényesítését, mert attól függően, hogy bérlakásban lakik-e valaki, vagy más konstrukcióban oldja meg lakásigényét, tehát nagyobb vagy kisebb áldozatot vállal lakásproblémájának megoldásáért — azonos jövedelmi és családi feltételek között is jelentősen különböző az életszínvonala.

A vitákon részt vevők többsége megértette a lakbérrendezés szükségességét. Általános volt az egyetértés abban, hogy a lakbér színvonalát — más életszínvonal-politikai intézkedésekkel szoros összhangban — úgy kell kialakítani, hogy az reálisan számoljon a lakosság teherbíróképességével. A lakbérek színvonala tükrözze a lakás minőségét, állagát, fekvését stb., vagyis használati értékét. A központilag meghatározott színvonalú lakbérek nyújtsanak módot a helyi tanácsoknak kielégítő mértékű differenciálásra. Felvetették, hogy a lakbérrendezés után indokolt-e továbbra is fenntartani a jelenlegi lakbérpótlékot. Általában egyetértéssel fogadták azt a javaslatot, hogy a lakások állagának megóvása, a karbantartási feladatok ösztönzőbb elhatárolása céljából a lakáson belüli karbantartásokat a lakbérrendszer keretében a bérlőkre kellene áthárítani.

A viták végeredményben azt az álláspontot kristályosították ki, hogy az új lakbérrendszer áttekinthető legyen, a lehető legegyszerűbb megoldásokon alapuljon és számoljon a lakások minőségi különbségeivel. Megerősítést kapott az az elképzelés, hogy megfelelő gazdasági intézkedések szükségesek az áttérés fokozatos megvalósításához, s ennek során a rendezés várható következményeit reálisan kell összhangba hozni a lakosság teherbíróképességével, jövedelmi, kereseti helyzetének várható változásával. Többen felvetették, hogy a lakbéremeléssel egyidejűleg foganatosítsunk olyan általános ár- és bérintézkedéseket, amelyek ellensúlyoznák a rendezésnek az életszínvonal szempontjából hátrányos hatásait. E célból a lakbérrendezés mértékére, bevezetési módjára, differenciált ellensúlyozására alkalmas megoldások, kompenzálási formák kidolgozását javasolták. A vitában általában elvetették a lakóházfenntartó szövetkezetek létesítésének gondolatát. Ugyanakkor javasolták, hogy

Digitized by Google

szélesítsük az állami tulajdonban levő házingatlanok eladását.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az irányelvek társadalmi vitája hasznos volt, hozzájárult a főbb kérdések, az alapkoncepcióban felvázolt nézetek egységes — vagy legalábbis egységesebb — megítéléséhez, sőt új gondolatok és szempontok felvetésével az irányelvek továbbfejlesztéséhez is, illetve a döntésre előkészítés alatt álló javaslatok sokoldalúbb, több alternatívát tartalmazó kidolgozásához. Számos észrevétel — jellegénél fogva — a végrehajtás során hasznosítható majd, ezért ott kell megfelelő elemzés alapján figyelembe venni őket.

A hozzászólások azt a felfogást erősítették, hogy célszerű az egész koncepciót egyszerre, egy időpontban meghirdetni, maga a bevezetés, a gyakorlati megvalósítás azonban több ütemben is lehetséges. Van néhány olyan kérdés, amely azonnal megvalósítható, mert megértek rendezésének politikai és gazdasági feltételei. Az intézkedések túlnyomó részét azonban — és ez a vitának az egyik leglényegesebb tanulsága — csak a negyedik ötéves terv életszínvonal-politikai intézkedéseivel összhangban célszerű életbe léptetni.

Az említett vitákból, a sajtóban ismertetett cikkekből és interjúkból ma már a lakosság széles rétegei ismerik a lakásépítés és ellátás számos összefüggését. Bár a lakásreformmal kapcsolatban elvégzendő nagy politikai munka még előttünk áll, a jelek (így a sajtóban megjelent cikkekre, interjúkra adott válaszok, észrevételek) arra mutatnak, hogy a lakosság nemcsak várakozással, de bizonyos megértéssel is tekint az intézkedések elé. A társadalmi és politikai szervek intézményeiben az irányelvek megismerése csökkentette a bizonytalanságot és többségükben megértésre talált, sőt — a társadalmi igazságosságból kiindulva — egyes kérdések megoldásának a sürgetését eredményezte. Pártunknak a társadalom, a dolgozók, a szocializmus érdekeit szem előtt tartó politikájából és az eddigi gyakorlatába vetett hitből kiindulva a dolgozók bíznak abban, hogy a lakáskérdés rendezése is sokoldalúan megfontolt, körültekintő, a dolgozók érdekeivel összhangban álló döntés alapján valósul meg.

Bálint József

A nők körülményeinek alakulása a munkahelyen és otthon

Néhány észrevétel egy KNEB-vizsgálathoz

A felszabadulás után a *nőkérdés* megoldását a szocialista forradalom feladatának tekintettük. Később azonban a teendőket jobbára a nőmozgalom hatáskörébe utaltuk és össztársadalmi feladatból női „belüggyé" fokoztuk le.

A nőkérdést jó ideig nem is láttuk — gyakorlati tapasztalatok híján nem is láthattuk — minden összefüggésében. Hosszú ideig szinte kizárólag *az egyenjogúság látószögéből* közeledtünk hozzá. Az egyenjogúság értelmezése azonban változott. Közvetlenül a felszabadulás után elsősorban úgy értelmeztük, hogy *a nők is foglalhatnak el vezető állásokat és politizálhatnak.* Ez volt *a gyökeresen új* a régihez képest, ez demonstrálta leginkább felemelkedésük lehetőségét.

Ám a szocialista iparosítás időszakában *az egyenjogúságot mindinkább a női tömegek munkavállalásával, gazdasági önállóságával azonosítottuk,* és ez valóban alapfeltétele az egyenjogúság valóra váltásának. A munkára való jog gyakorlásához *csak később társult a művelődésre való jog széles körű érvényesítése.* Bár a kezdet kezdetén is szép számmal voltak lányok a népi kollégisták és a szakérettségizők között, ám a régi uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megtörése, az iskolák államosítása nem ment egycsapásra. Így azok a nők is (csak úgy, mint a férfiak), akiknek munkakörük betöltéséhez bizonyos szakképzettségre, tanultságra volt szükségük, előbb dolgoztak és később, többnyire munka közben szerezték meg a szükséges ismereteket. A fordított sorrend — előbb a munka, s azután a tanulás — történeti szükségszerűség volt.

A párt alkotmányba iktatta a női egyenjogúságot és meg is teremtette a

Digitized by Google

feltételeit annak, hogy a nőknek legyen munkájuk, legyen helyük az iskolákban, a közéletben. Hogy helyüket el is foglalják, az meggyőző munkát kívánt. A nők körében ezzel a nőmozgalmat bízták meg. Itt az eredete annak a téves nézetnek, hogy a nőkérdés a nők belügye és nagyrészt szemléleti probléma.

De a meghirdetett egyenjogúság valóraváltásához már a kezdet kezdetén sem volt elegendő a nők párbeszéde a nőkkel; a férfimunkatársak, a politikusok, a pedagógusok és a családtagok szemléletében is változást kellett elérni, a munkahelyeken, a közéletben, az iskolákban és az otthonokban. A tapasztalat azt is megmutatta, hogy a nők jogainak érvényesítése nem oldható meg egyetlen forradalmi cselekedettel, vagy rendelettel, hanem csak hosszú társadalmi, gazdasági fejlődés eredménye lehet.

Am szóljunk most csak *a nők munkába állásáról*. Ez sem csupán szemléleti változás következménye volt. Ehhez az is kellett, hogy a fejlődő ipar be tudja fogadni a nőket. S a felszabadulással a nők munkavállalásának gazdasági kényszere sem szűnt meg: a családnak a jobb megélhetéshez továbbra is két keresőre volt szüksége.

S hogy mennyire nem volt női belügy még a háziasszonyok elhelyezkedése sem, azt ennek nagy gazdasági és társadalmi hatása bizonyítja. Önálló keresővé válásuk kikezdte a régi családstruktúrát, az üzemben változásokat kívánt a munka körülményeiben, megszervezésében, a bérezésben, az üzemen kívül pedig a szociálpolitikai rendszer kiépítésében, a kereskedelem és a szolgáltatások fejlesztésében.

Az valóban a nőmozgalomra szabott feladat lehetett volna, hogy hangoztassa és elismertesse: *a nő sajátos munkavállaló*. Ezt azonban jó ideig nem tette. Több meggondolásból: azért is, mert erősítette volna a női munkaerővel szembeni ellenállást, de főként azért, mert nem volt elég anyagi eszköz a munkakörülmények megjavításához. S így, bár a nők nagyobbmérvű foglalkoztatásának a kezdetén is jelentkeztek feszültségek, konfliktusok, nem vettünk tudomást róluk. Mint ahogy azt sem vettük figyelembe, hogy gazdasági önállósága ellenére csak nehezen érvényesül a nő egyenjogúsága a családban.

Az MSZMP társadalmi, gazdasági összefüggéseiben vizsgálja a nőkérdést. Össznépi feladatnak tekinti a női egyenjogúság mind teljesebb érvényesítését, s ezzel kapcsolatban *a nő családi és társadalmi szerepe közötti feszültség csökkentését*. Véleményem szerint ez a cél több a Szakszervezeti Világszövetség által megfogalmazott követelésnél, hogy a nőt sajátos munkavállalónak tekintsék. Nemcsak a munkahelyen kell ugyanis számolni a nő fizikumával, anyai kötelezettségeivel, hanem a családban is figyelembe kell venni, hogy a feleségnek, az anyának foglalkozása is van.

Abból kiindulva, hogy *a nőkérdés társadalmi ügy*, a Központi Népi Ellenőrző Bizottság a Szakszervezetek Országos Tanácsával és a Magyar Nők Országos Tanácsával együtt — az elmúlt évben nagykiterjedésű vizsgálatot folytatott, amely bepillantást ad a kereső nők életkörülményeibe. A vizsgálatot a gép-, a vegyi-, az élelmiszer-, a textil-, a ruházati- és a helyiipar, valamint az egészségügy területén végezték, 269 vállalatnál, szövetkezetnél és intézménynél; ezekben 127 ezer nő dolgozik. A vizsgálat főbb megállapításait jelentésben tárták a kormány elé.

A KNEB igen nagyarányú női foglalkoztatásról számol be. Országosan *a keresőknek kereken 40 százaléka nő*. 1968 elején *60 százalékkal* több nő dolgozott, mint 1949-ben. A KSH által 1968 januárjában lefolytatott próbaszámlálás szerint 1 millió 879 ezer volt az aktív és 545 000 az inaktív kereső nők száma. (Inaktív kereső a nyugdíjas járadékos és a gyermekgondozási szabadságát töltő nő.)

A jelentés megállapítja, hogy kiszélesedett *a nők foglalkoztatási köre*. Arányuk nemcsak a hagyományos iparágakban, hanem például a gépgyártásban, a vegyiparban is növekedett. Elhelyezkedésük követte a *népgazdaság szerkezeti változásait* is. A felszabadulás előtt fő munkaterületük a mezőgazdaság volt, a vizsgálat idején csak mintegy 30 százalékuk dolgozott ott, több mint 50 százalékuk pedig az iparban, a közlekedésben és a kereskedelemben. Ezekben az ágazatokban *megnégyszereződött* a számuk.

Növekedett a nők szakképzettsége is. Azok között, akik a vizsgálatot megelőző öt esztendőben munkahelyükön szakképzettséget szereztek, a nők vannak

Digitized by Google

többségben. Ennek az is oka lehet, hogy a szakmunkásképző-iskolákban 1967-ben csak 22 százalékos volt az arányuk. Tegyük hozzá: részben azért, mert a lányok nem is nagyon törekedtek arra, hogy bejussanak, részben pedig azért, mert igen kevés szakmunkásképző iskolánknak van leánykollégiuma.

A vizsgálat kimutatta, hogy a szakképzett nők 38 százaléka nem a saját szakmájában dolgozik. Ez azonban nem sajátos női probléma. Oka egyrészt a népgazdasági szükséglet és a képzés közötti eltérés (ide sorolom azt is, aki tovább képezte magát, hogy más munkakörbe kerüljön, de erre nem volt lehetősége), másrészt az, hogy a korszerűsödő iparnak nagyobb szüksége van betanított munkásokra, mint szakmunkásokra. Másrészt sokan jobban megtalálják a számításukat, ha nem saját szakmájukban helyezkednek el. Ezekhez a fő okokhoz a nőknél az is hozzájárul, hogy lemondanak szakmájukról, ha férjüket egy másik városba követik, vagy munkahelyet változtatnak azért, hogy gyermeküket el tudják helyezni a vállalati bölcsődében.

A jelentés úgy ítéli meg, hogy a fejlődés ellenére a női munkaerő szakképzettsége nem megfelelő és ezért inkább a társadalmi termelés extenzívebb területein helyezkedik el. Valóban, a háziasszonyok tömeges munkábaállása miatt ez a tendencia érvényesül elsősorban (s ez vonatkozik azokra a lányokra is, akik a nyolcadik általános elvégzése után nem tanulnak tovább). Véleményem szerint azonban — s erről nem szól a jelentés — a nők elhelyezkedésében egy másik tendencia is érvényesül: *áramlás a fizikai munkából a szellemi foglalkozások felé.* Ennek oka egyrészt az, hogy a fizikai munkának nincs meg a kellő presztízse, másrészt az, hogy iparunk mai fejlettségi szintjén a fizikai munka gyakorta igen nagy erőkifejtést követel meg. A Központi Statisztikai Hivatal a próbaszámlálás alapján megállapítja, hogy a *szellemi dolgozók között a nők vannak többségben.* Köztudott a pedagógus és a gyógyszerész pálya elnőiesedése. Sok a nő a közgazdászok, a jogászok és az orvosok között is. Az irodai dolgozók 70 százaléka, a tudományos, kulturális és egészségügyi irányítók és szakalkalmazottak 61 százaléka a nők közül kerül ki. A műszakiaknak 19 százaléka, az állami és gazdasági vezetőknek 17 százaléka nő. Az egyes szellemi foglalkozások elnőiesedését kritikailag már elemezték, szükség volna azonban az egész tendencia értékelésére, nevezetesen, hogy a nők áramlása a szellemi pályákra — a távlatokat is szemmel tartva — megfelel-e a népgazdaság szükségleteinek.

A KNEB jelentése úgy értékeli, hogy a vizsgált üzemekben *viszonylag kevés nő dolgozik műszaki területen.* Nem kellő számban veszik fel őket műszaki közép- és felsőfokú oktatási intézményekbe, és munka mellett kevesen vállalkoznak ilyen irányú továbbtanulásra. A nők valóban tartanak még a műszaki pályáktól. Az is köztudott, hogy a műszakiak sem kedvelik és becsülik különösképpen a pályatársnőket. A műszaki területeken kialakulóban van a nemek közötti munkamegosztás. Az építésznő inkább tervez, mint kivitelez, és a vegyészmérnöknő szívesebben dolgozik a laboratóriumban, mint az üzemben. Érdemes volna megvizsgálni e munkamegosztás indokolt, bizonyos „női képességekkel" összefüggő voltát, és ennek megfelelően szakosítani, illetve elhelyezni a mérnöknőket.

A KNEB által megvizsgált vállalatokban is 17 százalékos volt a női vezetők aránya. A jelentés kiemeli, hogy öt esztendő alatt 29 százalékkal nőtt az irányító poszton dolgozók száma, a női vezetők számának növekedése azonban 58 százalékos volt. Ennek ellenére úgy értékelik, hogy még azokon a területeken is, ahol sok a nő, van bizonyos tartózkodás az előléptetésükkel szemben.

Úgy hiszem, ennek az okát nemcsak a férfiúi előítéletekben kell keresni. A Valóság egyik tanulmánya megemlítette és ankétokon is szóvá tették, hogy mind a műszaki pályákon, mind a vezető állásokban nélkülözhetetlen a permanens továbbtanulás, az informálódás, erre pedig a nők egy része — családi elfoglaltsága miatt — nem, vagy kevésbé képes, mint a férfiak.

A már idézett próbaszámlálás adatai szerint az aktív kereső nők között viszonylag több az általános- és középiskolai végzettségű, mint a férfi dolgozók soraiban. Egyetemi, főiskolai oklevél tekintetében a férfiak vezetnek, 6 százalékuk rendelkezik diplomával, míg a kereső nőknek csak 4 százaléka.

Digitized by Google

Miért iskolázottabbak a nők, mint a férfiak? Nyilván azért, mert a szellemi foglalkozások felé nyomulnak. A nehéz fizikai munka jó része még nincs gépesítve, s ezt a kevésbé iskolázott, szakma nélküli férfiak végzik el. Másrészt mind az iparban és építőiparban, mind — egy más megoszlást alapul véve — a szellemi foglalkozásúaknál a nők körében nagyobb a 40 éven aluliak aránya, mint a férfiak között, az ifjabb nemzedékek számára pedig már kötelező volt a nyolc osztály. Mindebből arra is lehet következtetni, hogy a *nők jelentős része már nem a háztartásból lép munkába*, mint azelőtt, hanem iskolái elvégzése után. (Mellékesen megjegyezve: hogy a háztartás milyen tömegű munkaerő-tartalékot rejtegetett, azt a következő adatok bizonyítják: 1949-től 1967-ig 920 000 volt az új munkavállaló, és közülük 750 000 a nő. A próbaszámlálás szerint 1968-ban a munkaképes nőknek — a tanulókat nem számítva — már csupán 33 százaléka volt eltartott.)

A KNEB jelentéséből idézek: *„A bérpolitikánkban meglevő fogyatékosságok, amelyek a férfiakat is érintik, fokozottan jutnak kifejezésre a női munkaterületeken."* Itt alacsonyabb a bérszínt. Az aránytalanságok régen alakultak ugyan ki, de az eddigi bérfejlesztések sem változtattak rajtuk.

Az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elvének megsértéséről nem szól a jelentés. Meglehet, azért, mert ez nemcsak női probléma, és az új gazdaságirányítási rendszernek egyik kulcskérdése.

A jelentés kiemeli, hogy a nőknek ilyen nagymértékű munkába állítása ilyen rövid idő alatt — csak a munkához való jog biztosításával és az extenzív iparfejlesztés körülményei között mehetett végbe. *A foglalkoztatás mértékének növekedésével azonban nem tartott lépést a munkakörülmények javulása.* Az iparban a nők kétharmada váltóműszakban, 30 százaléka három műszakban dolgozik. A családos anyákat sem igen lehetett felmenteni az éjszakai műszak alól, egyebek között azért, mert a kereső nők jelentős részének van családja. A textilipar kivételével nem szűnt meg az ünnepnap előtti éjszakai műszak sem. Ugyanakkor a háromműszakos és a jobbára nőket foglalkoztató üzemekben egyre nehezebb pótolni a hiányzó munkaerőt. Ha gyors megoldás nem is kínálkozik, elvileg azonban el kell fogadni azt a követelményt, hogy a *munkarendnek is figyelembe kell vennie a nő sajátos munkavállalói mivoltát.* S ezért kell elfogadni ezt az elvet, hogy lépésről lépésre érvényt szerezzünk neki. Erre a vállalati önállóság nagyobb lehetőséget is nyújt.

Igen nagy a sikere, tapasztalatom szerint, néhány gyárban a folyamatos munkarendnek, amely a hat ledolgozott munkanap után két szabadnapot ad. Hogy a 6+2 több üzemben terjedjen el, ahhoz elegendő megrendelésre, létszámra, jó szervezésre és bizonyos ellenállás leküzdésére volna szükség. Igaz, az ellenállást meg lehet érteni, mert a heti 6+2 több szabad időt ad ugyan a nőnek, mint kéthetenként az 5+2, de nem mindig akkor, amikor a család is ráér.

Mások azt ajánlják, hogy *ne váltsák a műszakokat*, mert az átállás nem tesz jót a szervezetnek és mert a dolgozók jobban be tudják osztani a napot, ha állandóan vagy hosszabb ideig nappalosak, délutánosak vagy éjszakásak.

A jelentés felhívja a figyelmet arra is, hogy a bedolgozási rendszer és a részmunkaidős foglalkoztatás nemigen terjed. Bevezetéséhez nem fűződik vállalati érdek, a vizsgált üzemekben pedig a nők nem kívánnak részmunkaidőben dolgozni, mert kevesebbet keresnének.

A munkaidő csökkentéséről szólva a jelentés megemlíti, hogy éppen azokban az ágazatokban, amelyekben sok a nő és amelyekben három műszakban dolgoznak (a könnyűiparban, a közlekedésben és az egészségügy területén) a rövidebb munkaidő bevezetését az állandó létszámhiány akadályozza, amely a gyermekgondozási segély következtében ma még nagyobb, mint volt.

A nehézségeket elismerve is úgy véli a jelentés, hogy a munkaidő csökkentés tekintetében az eddiginél jobb megoldásokra is van lehetőség, ha a vállalatok élnek önállóságukkal és lehetőségeikkel.

A jelentés szóvá teszi, hogy a hagyományos női munkaterületeken *magasfokú a munka intenzitása*, egyes helyeken pedig a monoton ritmus, másutt a zajártalom teszi próbára az idegrendszert. Emellett nem mindenütt tartják meg azokat a rendelkezéseket, amelyek a nők egészségét védik; így még az anyagmoz-

Digitized by Google

gatástól, a súlyos terhek emelésétől sem kímélik meg őket. Újabban sok nő szintetikus anyagokkal is dolgozik, s ez szintén kárukra lehet. A jelentés szerint a nők 46 százalékának egészségtelenek a munkakörülményei.

Mindez arra figyelmeztet, hogy rendszeresen ellenőrizni kell a rendelkezések megtartását, másrészt, hogy felülvizsgálandó az a lista, amely a nők egészségére káros munkaköröket felsorolja. A különböző technológiai változások következtében egyes tilalmakat meg lehet szüntetni, viszont ajánlatos újakat életbe léptetni.

A nők egészségének védelmében szükség van az üzemorvosi szolgálat továbbfejlesztésére is. Az üzemi szociális létesítményekről szólva ideje már arra törekedni, hogy megváltoztassuk a sorrendet: ne előbb alkalmazzuk a nőket, s csak azután, ha kellő nyereséget szereztek a vállalatnak, hozzuk létre a szociális létesítményeket (illetve halogassuk évről évre ezt, mert vannak fontosabb beruházások is). A szociális létesítményeket előbb a nődolgozók létszámához kell igazítani, majd továbbépíteni, ha újabb nők felvételét tervezik.

Eddig arról számoltunk be, hogy a nők nagymértékű *foglalkoztatása* nem volt képes teljességgel megszüntetni a régi aránytalanságokat és előítéleteket, sőt még újabb feszültségeket is teremtett. Mindezek ellenére a vizsgálat azt állapítja meg — s ezt a tapasztalat is bizonyítja —, hogy *a nők jól beilleszkednek a munkahelyi közösségekbe és megfelelően alkalmazkodnak a munkakörülményekhez.* Igen sokan brigádtagok, sőt szocialista brigádtagok. Munkájuk elismeréséről tanúskodik, hogy *1965 óta a kitüntetettek 44 százaléka nő,* holott a nők a foglalkoztatottaknak „csak" 40 százalékát alkotják. Kevesebbet is *hiányoznak,* mint a férfiak. S még kevesebbet fognak, mert egyre többen veszik igénybe a gyermekgondozási segélyt. (Sok nő tudniillik kisgyermeke betegsége miatt volt kénytelen otthon maradni.) A vizsgálat azt is kimutatta, hogy a nők kevesebbet változtatják munkahelyüket, mint a férfiak. Igen dicséretes az is, hogy a vizsgált üzemekben *a dolgozó nők 50 százaléka a közéletben is részt vesz,* rendszeresen végez társadalmi munkát.

A jelentés megállapítja, hogy a nők munkába állását követte a gyermekintézmények fejlesztése, a családot segítő társadalmi juttatások növelése, a kereskedelem, a szolgáltatóhálózat kiépítése, a háztartási munkát megkönnyítő gépek gyártása. Ám bármi sok történt e téren, mégsem elégíti ki az igényeket.

Óvodai férőhelyek tekintetében világviszonylatban az elsők között vagyunk ugyan, de a szükséglet mögött elmaradunk. Ha nem lesz gyorsabb ütemű a fejlesztés, akkor a születésszám örvendetes növekedése következtében a mainál szorítóbb hiány léphet fel. S nagyon kevés az iskolai napközi is. Így egyrészt igen sok gyermek felügyelet nélkül marad, másrészt egyes óvodák és a legtöbb napközi zsúfoltsága miatt nem lehet elég hatékony nevelőmunkát végezni.

A vizsgálat kimutatja, hogy a gyermekintézmények nem azokat segítik elsősorban, akiknek leginkább szükségük van rá, nem a kiskeresetűeket, a sokgyermekeseket. Ezért igazságosabb elosztásra van szükség. Utal a jelentés arra is, hogy az állam nem tudja teljes mértékben átvállalni a gyermeknevelési költségeket. (Jelenleg a gyermek 15 esztendős koráig átlagosan e költségeknek mintegy a felét fedezi.) Ma még inkább a gyermekek száma, mint a keresők munkájának a minősége határozza meg a család életszínvonalát, nevezetesen azt, hogy mennyi az egy főre eső jövedelem. Említésre méltó azonban az is, hogy éppen a kereső nők nagy száma miatt 100 családra ma már átlag 178 kereső jut. (Igaz, hogy az átlag mögött kétkeresős háromtagú és egykeresős négy-öttagú családok is meghúzódnak.) A jelentés is exponálja azt a kérdést, hogy nem kellene-e elsősorban a pénzbeli társadalmi juttatásokat növelni, mert ezekből mindenki részesülhet. Ez meggyőzően hangzik ugyan, de semmi esetre sem oldja meg a kereső nők gyermekei felügyeletének és nevelésének kérdését.

A jelentés szerint a még nem kereső munkaképes családanyák — akiknek a számát 1968-ban 1 millióra becsülték — szintén igyekeznek munkát vállalni. Ha ez így van, akkor hamarosan a mainál nagyobb tábor ostromolja majd a gyermekintézményeket. Feltételezhető azonban, hogy a vizsgálat óta kisebb lett az elhelyezkedni kívánó nők száma, mert a gazdasági reform első évében a vállalatoknak érdekükben állt az olcsó munkaerő felvétele.

Digitized by Google

Ezt a feltételezést igazolni látszik az az adat, amely szerint 1968 harmadik negyedévében az iparban 42 700 új női munkavállaló volt és közülük 23 300 azelőtt háztartásban dolgozott. Úgy hiszem, nem annyira az újabb háztartásbeliek elhelyezkedése élezi ki a gyermekintézmények „kínálata" és „kereslete" közötti ellentmondást, hanem inkább az, hogy *a keresők állománya fiatalodik.* Régebben sok háziasszony csak akkor állt munkába, amikor már felnevelte gyermekeit — ma pedig a nők, szinte egyenesen az iskolapadból érkeznek. A gyermekgondozási segély tulajdonképpen erre a megfiatalodásra reagál, s nem véletlen, hogy leginkább a pályájuk kezdetén levő fiatalasszonyok veszik igénybe.

A nők nagymérvű foglalkoztatása arra figyelmeztet, hogy *a népesség utánpótlása mindinkább a kereső anyákra hárul.* Azelőtt a gyermekek nagyobb részét háztartásbeli és mezőgazdaságban dolgozó asszonyok hozták világra. 1968-ban azonban — mint említettem — a munkaképes korú nőknek csak 33 százaléka volt háztartásbeli és 30 százalékuk dolgozott a mezőgazdaságban. De a szülőképes korban levő kereső és háztartásbeli asszonyok körében is csökkent a termékenységbeli különbség, az előbbiek javára. A kereső nők egyre nagyobb részvétele a népesség utánpótlásában, előtérbe helyezi *családi szerepüket.*

A KNEB felmérése szerint a kereső nők *hetente 35—40 órát* fordítanak a család és az otthon ellátására. Ha tovább rövidül a munkaidő, még megérjük, hogy az üzemi és az otthoni műszak egyenlő hosszúságú lesz. Az otthoni munkában töltött órák 90 százalékát a háztartás veszi igénybe; csaknem felét a bevásárlás és a főzés, 40 százalékát a takarítás és a mosás. Így csak 10 százalék marad a gyermekeknek. Pihenésre, művelődésre is kevés idő jut. A jelentés azt is megemlíti, hogy sok nő elaprózva veszi ki szabadságát és lakáskarbantartásra, betegápolásra használja fel. A kéthetenkénti szabad szombat a tapasztalatok szerint javított a nők helyzetén. Ezt az időt teljes egészében a háztartásnak szentelik s így havonta két vasárnap végre számukra is munkaszünet.

Hogy a háztartásra ilyen rengeteg időt fordítanak a nők, annak gazdasági és szemléleti okai vannak. A házi munkát még mindig nem osztják meg eléggé a családtagokkal. A munkahelyen egyenjogú nő, aki családfenntartónak is számít, valójában még nem szabadult fel az alól, hogy Engels kifejezésével élve — „házirabszolga" legyen.

Sok kereső nő presztízskérdést csinál abból, hogy van olyan jó háziasszony, mint azok, akik csak a háztartásukat vezetik. Ha tudna jobb szórakozást is a maga számára, mégis beletemetkezik a háztartási munkába. Azt hiszem azonban, hibás az a felfogás, hogy a háztartási munkát minden dolgozó nő csak kénytelkelletlen végzi. Meglehet, hogy éppen a házon kívüli kereső elfoglaltságát tekinti kényszerű kötelességének. Egy azonban bizonyos: sem az a nő, aki megelégedne egy hivatással, sem az, akinek ez elképzelhetetlen, nem áldozhatja fel a családi életet a háztartás oltárán. Egyre többen teszik szóvá, hogy a családtagok úgyszólván leszoknak a beszélgetésről. A munka utáni időt sem töltik együtt, s ami összehozza őket: a televízió, az egyben el is némítja.

A kereső nő többé-kevésbé felismerte már társadalmi szerepét. Azt azonban már kevésbé, hogy a családi szerepe is megváltozott, hogy tartalma a gyermeknevelés, a családi kapcsolatok ápolása, az érzelmi kultúra fejlesztése volna. Az a nő, aki tisztában van ezzel, nemegyszer azt a megoldást választja, hogy régi és új családi szerepét összeötvözi (a régi szerepen a családtagok kiszolgálását értik) — s amint a házimunkába, úgy a gyermeknevelésbe sem vonja be férjét. Ez a nőtípus van a leginkább túlterhelve, és rá jellemző az, hogy munkahelyén elmarad a fejlődésben.

Ám nem elég hajtogatni azt, hogy a kereső nő ne áldozza fel családi életét a háztartás oltárán: meg kell teremteni ennek a gazdasági feltételeit is. Közismertek azok a körülmények, amelyek nehezítik a háztartási munkát. Kezdjük a lakások nem megfelelő felszereltségével, egyebek között a vízvezeték hiányával, a korszerűtlen fűtéssel. De az összkomfortos lakások jó része sem alkalmazkodik funkciójában a mai ember életmódjához.

A KNEB jelentése megemlíti, hogy a háztartások gépesítése szépen halad. De a gépek kezeléséhez is idő kell. Az ideális az volna, ha a főzés, a mosás, a takarítás kikerülne a házból, s e teendőket szolgáltató vállalatok végeznék el. Ettől

Digitized by Google

azonban meg messze vagyunk. Egyrészt azért, mert — a mosás kivételével — az efajta szolgáltatások még kezdeti stádiumban vannak, másrészt azért, mert a nők jelentős része nem is engedheti meg magának azt a luxust, hogy igénybe vegye őket. Ám ha volna is rá pénze, inkább másra költené. A házi munkának nincs pénzben kifejezhető értéke a család előtt. Így például bármily olcsón mos is a Patyolat, úgy gondolkodnak: kevesebbe kerül, ha az asszony áll a mosógép vagy a teknő mellett. Joggal mondja a jelentés: *„Az a fonák helyzet alakult ki, hogy a háztartási munka társadalmi elismerése más, ha a családon belül végzik és más, ha a munkamegosztás keretében intézményesített formában."* A háztartásból kiemelt munkásnő 6—7 forintos átlag-órabért kap. Ha a nagytakarításhoz takarítónőt fogad, akkor órabére kétszeresét fizeti ki neki.

A továbbiakban megállapítja a KNEB, hogy a szolgáltatások fejlesztése bizonyos koncepciók és közgazdasági szabályozók gyökeres felülvizsgálatát igényli. S még valamit: *türelmi időt*, mert a konzervativizmussal és a rosszul értelmezett takarékossággal is meg kell küzdeni.

Jelenleg az nyújtaná a legnagyobb segítséget, ha a kereskedelmi ellátás javulásával — egyebek közt azzal, hogy az üzeletek nyitvatartása alkalmazkodik a dolgozó nő munkarendjéhez — csökkenne a bevásárlásra fordított idő.

A vizsgálat fő következtetése az, hogy *a női egyenjogúság megvalósítása a szocializmus felépítésének szerves része és bonyolult, társadalmi gazdasági összefüggéseket érint. Ebből következik, hogy csak hosszabb időn keresztül valósítható meg, s szocialista tartalma nem mérhető le kizárólag mennyiségileg.*

A mennyiségi fejlődéssel kapcsolatban indokolt két kérdés feltevése. Az egyik: önmagában *a munka, vagy pedig a munkához való viszony, és a munka jellege és körülményei együttesen biztosítják-e az egyenjogúságot.* Úgy hiszem, egyedül a munkavállalás nem elegendő. A másik kérdés: *szükség van-e a kereső nők arányának további növelésére?* Véleményem szerint nincs! Most a már dolgozók életkörülményeinek megjavításán van a sor. Akik pedig többet volnának képesek a családnak nyújtani, mint a munkahelyüknek, vagy akik nem szívesörömest dolgoznak, azoknak előbb-utóbb tegyük lehetővé az otthon maradást.

A KNEB javaslatai között az is szerepel, hogy a többgyermekes anyáknak olyan anyagi támogatást kellene nyújtani, hogy véglegesen, vagy átmenetileg választhassanak a család és a munkavállalás között. A keresetadta *gazdasági önállóságot* részben úgy lehetne pótolni, hogy ezt a juttatást az *anya jogán folyósítanák.*

A párt és a kormány elismeri a nő családi szerepének nagy társadalmi jelentőségét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az a nő, aki pusztán családi szerepet vállal, minden körülmények között egyenjogú is. Egyenjogú lehet, ha családjában „demokratikusak" a viszonyok, ha részt vesz a közéletben, ha műveli magát, és így tovább. De ha nincs szakképzettsége, akkor családi körülményeinek esetleges megváltozása kiteszi őt a létbizonytalanságnak. Ezért ajánlatos, hogy minden fiatal nő szerezzen valamilyen szakképzettséget, akkor is, ha nem áll munkába.

A KNEB javaslatai természetesen nem ölelhették fel a teljes megoldást. A kormány megtárgyalta a jelentést, s megbízta a minisztériumokat és a főhatóságokat, hogy megfelelő intézkedésekkel javítsák meg a kereső nők életkörülményeit, és a távlati tervezésben is számoljanak ezzel a feladattal. A közeljövőben a SZOT is összegezi a maga teendőit. Ám nemcsak a minisztériumoknak és a szakszervezeteknek van tennivalójuk. A vállalati, tanácsi önállóság megköveteli, hogy a helyi gazdasági és állami vezetők, a szakszervezetekkel és más társadalmi szervezetekkel együttműködve, kialakítsák a *helyi szociálpolitikát.* S ugyanez vonatkozik a háztartást segítő szolgáltatások elterjesztésére is.

A nőkérdés csak akkor válhat *társadalmi üggyé*, ha nemcsak központi intézkedésektől várjuk megoldását, hanem minden illetékes szerv (és melyik ne volna illetékes ebben?) megteszi a magáét.

Kovács Judit

Digitized by Google

Lukács György: Művészet és társadalom

A Gondolat Kiadó Lukács György esztétikai tanulmányaiból s hasonló tárgyú legjelentősebb könyveinek részleteiből összeállított válogatással lepte meg az olvasótábort. Lukács gondolkodásának legutóbbi újjászületési periódusa után (azt hiszem, nyugodtan nevezhetjük így a dogmatizmus nyomása alól felszabaduló legújabb alkotói szakaszát) életműve *hatásának újjászületéséről* is lehet beszélni. Mégpedig egy olyan időszak elmúltával, amelyben gondolatrendszerét inkább a vele vitázók szemszögén keresztül ismerték, mint saját műveiből. Ez a kötet is hozzájárulhat ahhoz, hogy nemzetközileg legismertebb marxista tudósunk esztétikai és irodalomtudományi nézetei újra megtermékenyítsék a tudományos közgondolkodást, belekerüljenek szellemi életünk zajlásába.

Volt már olyan szakasza a magyar szellemi élet fejlődésének, melyben Lukács gondolatai és művei jelentős mértékben járultak hozzá az új orientáció kialakulásához. Akik a negyvenes évek végén eszméltek, akik kultúrában, művészetben és irodalomban, valamint tudományainkban érdekeltek, azok közül legtöbben adósai a tőle kapott szellemi indíttatásokért. Lukács ismét tevékeny és jelentős szerepet vállal a nemzetközi marxista gondolkodás megújításában, s életének nyolcadik évtizedén túl is alkotóan közelíti meg a kor történelmének mozgása által felvetett elméleti problémákat. Ezért e kötetének, mely hat évtized tudományos munkásságából tallóz, az általa reprezentált életmű lenyűgöző időbeli és mennyiségi méretei, valamint minőségi színvonala által képviselt vonzóerején túl azért is számíthatunk örvendetes hatására, mert módszertanilag is kedvezően befolyásolhatja a tudományt előrevivő, annyira szükséges vitákat. Hisz a marxista elméletet kialakító és jelentősen továbbvivő klasszikusokhoz hasonlóan Lukács tanulmányainak legtöbbje is *polémiákban fogant*. S ő mutatott példát arra a több mint gondolkodói becsületességre, arra a csaknem fanatikus igazságkeresésre, amelylyel az egész életműve vezérfonalát képező s nagy művek során egyre gazdagabban kibontott néhány alapvető gondolaton kívül minden viszonylag efemerebb jellegű, csak egyetlen fejlődési szakaszához köthető eredményén túllépett, sőt gyakran éles önkritikával elvetette ezeket. Ezért elképzelni sem lehetne szerencsétlenebb helyzetet, mint gondolati fejlődésének valamelyik szakaszát kánonná változtatni, s igen rossz tanítványa életpéldájának az, aki csak kritikátlan hódolattal fogadja nézeteit.

Természetes, hogy *az ilyen válogatás nem törekedhet teljességre*. Mi sem volna könnyebb, mint felsorolni az életműnek azokat a részeit, melyek kimaradtak a kötetből, bár értékben és jelentőségben nem maradnak el a válogatásba bekerült művek mögött. Úgy érzem az esztétikai jellegű művek közül is a legidőtállóbbnak látszókat igyekezett újra hozzáférhetővé tenni, s ezzel az egész életműnek ezt az oldalát reprezentálni. Azért ezt az oldalát, mert az esztétikai jellegű tanulmányokra korlátozott gyűjtőkör magától értetődően zárta ki az ilyen témakörön messze túlnyúló oeuvreből a tisztán filozófiai jellegű tanulmányokat (*A polgári filozófia válsága* című kötet anyagát. *Az ész trónfosztását*), az inkább történetfilozófiai és politikai jellegűeket (*Der junge Hegel*, a *Geschichte und Klassenbewusstsein* annak idején erősen vitatott és Lukács által is megtagadott tanulmányai), de ki kellett, hogy maradjanak belőle egy-egy irodalomtörténeti korhoz vagy alakhoz túlzottan tapadó, tehát kevésbé általános jellegű művei is. A válogatás még így is hiányos.

Digitized by Google

néhány tanulmány bekerülését pedig nyilvánvalóan az indokolja, hogy most először váltak magyar nyelven hozzáférhetővé (pl. a *„Tendencia és pártosság"* vagy a *„Riport vagy ábrázolás?"* című ek). Egészében mégis *jó bevezetőt ad a kötet* egy olyan nemzedéknek, amely nem Lukácson nőtt fel marxistává annakidején, a negyvenes évek végén, hanem most szeretne megismerkedni esztétikai gondolatainak fejlődésével és rendszerével.

Ilyen jellgű kötettel szemben nincs értelme a hagyományos recenzálásnak, de még az ismertetés is csak szerényen meríthet annak az életműnek fogalmi anyagából, melynek alaposabb vizsgálatához és értékeléséhez disszertációk sorozatára van szükség. Ezért *csak néhány megjegyzést* teszek arról, hogy milyen képviseletet kaptak a kötetben, az életmű egyes szakaszai, majd pedig Lukács gondolatvilágának néhány legfontosabbnak tűnő *kategóriájáról* szólnék néhány szót.

●

Premarxista korszakából néhány fontos mű került be a kötetbe. Ha elfogadjuk azt a Ludz-féle[1] periodizációt, mely ezt az időszakot is két részre osztja (s erre Lukács megjegyzései is adhatnak némi indítást, már a *Mein Weg zu Marx* című 1933-as vallomása óta), akkor két jelentősebb mű képviseli a talán legjellemzőbbnek tartott vonásáról maga által is *szubjektív idealistának nevezett korszakát*. *„A modern dráma fejlődésének története"* című máig is legteljesebb igényűnek mondható, fiatalkori drámatörténeti monográfiájának közölt részletei most is izgalmas kísérletet nyújtanak a szociológiai alapú drámaelmélet és drámatörténet problematikájának összefoglalására. A *„Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez"* című, az Alexander-emlékkönyvben 1910-ben megjelent tanulmányát pedig nem ártott volna alaposabban figyelembe venni az elmúlt évek irodalomtörténet-elméleti és főleg stíluselméleti vitáiban is. Úgy tűnik ugyanis, hogy a művészi forma szociológiai és esztétikai jellegének elválasztha-

1 Ludz, Peter: Marxizmus und Literatur — Eine kritische Einführung in das Werk von Georg Lukács. In: Georg Lukács: Schriften zur Literatursoziologie. (Soziologische Texte, Bd. 9) Luchterhand, 1963. 14—15. old.

tatlanságáról, s ezért a két szempontot együtt érvényesítő komplex vizsgálat szükségességéről való felfogása legalábbis értékes indíttatásokat adhatott volna. Ugyanez vonatkozik stílusmeghatározására is, amely szerint „stílus az egy időben győzelmes, általánosan elterjedt és általánosan ható forma", s arra is, ahogyan a stílust egyszerre történeti és értékkategóriaként kezeli. S ha még a műalkotás létmódjára vonatkozó megjegyzéseit is tekintetbe vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy az irodalomelméleti fejlődést bizonyos tekintetben anticipáló kis tanulmány olyan problémák egész sorát vetette fel, melyekre Lukács esztétikai főművének eddig megjelent első kötete sem mindig adja meg a meggyőző marxista választ, s hogy válasza tudományosan teljesen kielégítő lesz-e, az csak ontológiájának s esztétikája folytatásának megjelenése után lesz megállapítható.

Második fejlődési szakaszának *az objektív idealizmusra való átmenet korszakát*, elsősorban a hegeli hatás kibontakozásának idejét lehet tekinteni. Ezt a kort a kötetben a *Theorie des Romans*ból válogatott három fejezet képviseli. Nem vitás, hogy az érett Lukács esztétikájának szempontjából e fejezetek a „legelfogadhatóbb" részek, kérdés azonban, hogy ilyen töredékességükben jól reprezentálják-e az első világháború korszaka, a „tökéletes bűnösség korszaka" Lukácsának gondolatvilágát.

Néhány tanulmányt azonban még akkor is nagyon hiányolunk az első korszakok művei közül, ha számolunk a kötet terjedelmének szükségszerű korlátozottságával: elsősorban *„A lélek és a formák"*-ból az esszéről szólót, következő kötetének címadó tanulmányát, az *„Esztétikai kultúrá"*-t, de különösen *„Az alany és a tárgy viszonya az esztétikában"* című, a nemzetközi esztétikai szakirodalomban ma is gyakran idézett tanulmányát. Már csak azért is, mert a hegeli és a kanti esztétika befolyásán kívül a fenomenológiai filozófiai irányzat hatását is magán viselő tanulmány Lukácsnak első rendszeres kísérlete az általános esztétika megalapozására, s későbbi esztétikai főművének néhány központi kategóriájával (pl. az „egész ember" és az „ember egésze") is itt találkozunk először.

A következő korszakkal helyesen járt el a válogatás: ez *Lukács szektás-mes-*

Digitized by Google

sztalinisztikus korszaka. (Ennek központi művét, a *Geschichte und Klassenbewusstseint* nem ártana magyarul is megjelentetni már, ez azonban nyilvánvalóan nem tartozik ebbe a kötetbe, éppúgy, mint e korszak többi műve.) Lukács belső fejlődésének, nézeteinek — a Blum-tézisek idejéig végbement önkorrekcióján kívül, mely elvezette őt Hegeltől Marx és Lenin bölcseletéhez és történetfilozófiájához — éppen a marxizmus klasszikusainak esztétikai nézeteivel való megismerkedés kellett ahhoz, hogy jelentős marxista esztétikai rendszer kialakítójává válhasson. Ez a harmincas évek elején, Moszkvában történt meg, s Marx, Engels és Lenin esztétikai nézeteinek rekonstruálása közben, Lifsicékkel együtt, ő is az akkor kibontakozó ismeretelméleti esztétikai irányzat egyik vezető egyénisége lett. Fokozatosan kialakuló nagyrealizmus-elmélete és a polgári realizmus legnagyobb alakjaihoz kapcsolódó totalitásigénye kétségtelenül igazságtalanná tette ugyan őt a proletárirodalom és a proletariátushoz közeledő avantgardisták művészetével szemben, sok vonatkozásban mégis jogosult volt ez az elméleti harc az előző korszak sokszor „balos", szűkkeblű és a kultúrális folytonosság elemét mereven elvető, a proletárkultúrában kizárólag az ugrást hangsúlyozó antileninista tendenciák ellen. Bár az is igaz, hogy a saját szélsőségesen balos korszakát leküzdő Lukács, a másik végletbe való átlendülés elánjával, szinte túlzottan is hagyományőrző lett. Ennek a korszaknak kétségtelenül legjelentősebb tanulmánya *„A művészet és az objektív igazság"* című, mely jól tartalmazza a lukácsi esztétika hangsúlyozottan ismeretelméleti „korszakának" lényegét, noha a forma objektivitásáról szóló fejtegetéseit néha az objektív idealizmus maradványának minősítették az elmúlt évtizedek vitáiban.

Igen jó *a válogatás az 1945 utáni művekből;* ezzel kapcsolatban is legfeljebb csak a kötet terjedelmének korlátozottságát lehet sajnálni. De itt szorulok először önkorrekcióra, mert bár az imént az életpálya hat évtizedét reprezentáló kötetről beszéltem, most meg kell jegyeznem, hogy a kötetben utoljára szereplő esztétikai főműve csaknem egy évtizede kész, s utóbbi évtizedének művelt kissé hiányolhatjuk. Igaz, hogy az igazán reprezentatív folytatást esztétikájának történeti részétől várhatjuk majd, s hogy itt rendszerének nemcsak kiteljesedéséről, hanem esetleg továbbfejlődéséről is lehet majd beszélni, azt ontológiai kutatásainak iránya is sejteti volünk (mint ezzel dióhéjban megismerkedhettünk a *Gespräche mit Georg Lukács* című Rowohlt-kiadványban).

Ezek után néhány szót *az életmű vezérgondolatairól.* Számos olyan eleme van ennek az életműnek, mely a polgáriból marxistává váló tudós esztétikájában a korábbival diametrálisan ellenkező értelmezést kap. Általános esztétikai szempontból talán a *forma* és *tartalom* egymáshoz való viszonyának, valamint az *esztétikai* tudatszféra és az *etikai* egymáshoz való kapcsolatának az értelmezése változott meg a legjelentősebben. A fiatal Lukács a forma elsődlegességét vallja, s azt hiszi, hogy a szociális folyamatok nem befolyásolják a műalkotás értékszféráját, csak léte korszerű módjának feltételeit alakítják ki; marxista korszakában azonban már a tartalom elsődlegességére épít, és arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi lét adott korabeli formái *végső fokon* (Engels kifejezése) kialakítják a műalkotás struktúráját. S ha korai tanulmányai némelyikében az esztétikai szféra önállóságát az etikaitól elszakítva igyekezett elméletileg megragadni, marxista korszakában a domináns elem a kettő egymásra utaltságának hangsúlyozása, mely a *különösség* kategóriájának értelmezésében kapja meg végső filozófiai megfogalmazását.

Feltűnő viszont, hogy *milyen állandósággal kíséri végig egész életművét az irodalom és társadalom kapcsolatainak szívós kutatása.* Pedig eleinte ez a törekvés ellenkezik végső elméleti előfeltevéseivel, hiszen a társadalomnak a művészetre gyakorolt lényegi hatását legfeljebb csak a társadalompszichológia síkján engedi meg, a gazdasági és osztályviszonyoknak a műalkotás értékére kihatóvoltát pedig legalábbis kétségbe vonja. Mégis, első jelentős művétől, drámatörténetétől kezdve uralkodik rajta a társadalomtörténeti érdeklődés, s ez kiteljesedett marxista korszakában még jellemzőbb lesz működésére. Pedig a történetiség az esetek többségében az érték

Digitized by Google

relativizálásához vezet, és Lukács már fiatal korában elutasítja a formák és értékek relativizálására és feloldására való törekvéseket. S ha válságkorszakában, különösen Balázs Béla művészetének túlértékelésében tett is gesztusokat a „modern" művészeti fejlődésnek, általában a szilárd műfaji keretek fenntartásának, a modern összeolvadási tendenciák (líra és dráma az epikában, epikus színház, líra és reflexiók stb.) elutasításának elméleti alapján állt. Legjava műfajelméleti gondolatait épp az epika, líra és dráma *egymástól elkülönítő* sajátosságainak szentelte, a *Theorie des Romans*-ban éppúgy, mint a történelmi regényről szóló művében és a líráról szóló Becher-tanumányában. S mint az ismeretelméleti esztétika egyik úttörője a műfaji mellett *szilárd esztétikai értékrendszer kialakítására is tört*, ezért is polemizált oly élesen egyrészt Plehanov és Mehring hagyatékával, másrészt a húszas években a Szovjetunióban, de a nemzetközi marxista irodalomban is eléggé uralkodó és nem teljesen jogtalanul „vulgáris"-nak nevezett szociologizáló irányzattal szemben. Mégis híven a már az Alexander-emlékkönyvben megjelent tanulmányának elméleti igényéhez, mindig is törekedett a történetiség és az értékszempont összeegyeztetésére; a *Theorie des Romans*-ban — Hegelnek A szellem fenomenológiája című műve mintájára — objektív idealista alapon, később már marxista ismeretelméleti alapon. Hogy sikerrel-e, azt az utóbbi évtizedben gyakran kétségbe vonták azok, akik a realizmusnak és antirealizmusnak a művészettörténetet végigkísérő örök harcáról szóló elméletet elvetették mint az ő nagyrealizmusra vonatkozó nézeteivel rokon felfogást. De ha eredményei e téren vitathatók is, kétségtelen, hogy e korszakának irodalomtörténeti tanulmányai nélkülözhetetlenek lesznek a nagy alkotók műveinek értelmezésében.

A második olyan elem, mely egész fejlődésén végighúzódik, a *totalitás-igény*. Ez először a *Theorie des Romans* görögség-élményében jelentkezik, mely a német idealizmus winckelmanni-goethei, romantikusan klasszicista görögség-koncepciójára vezethető vissza. Ez a totalitás még egy egész népet átfogó szellemi teljesség, s még a húszas évek elejének tanulmányaiban is — Hegelre emlékeztető módon — inkább történetfilozófiai kategóriaként él tovább. Esztétikai értelmet a Theorie des Romans-ban, a modern nagyepikai formákra vonatkoztatva inkább csak a megvalósítandó vágy formájában kap. A harmincas évektől kezdve azonban a marxi gondolatok felől közelítve meg a totalitás kategóriáját, minden jelentős műalkotás lényegét az objektív valóság összefüggéseit mélyen és sokoldalúan tükröző, megvalósult és lezárt teljességben látja. *„A művészet és az objektív valóság"* című tanulmányában kifejti a különböző műfajú jelentős műalkotások különböző jellegű *intenzív totalitásának* elméletét. Ez azóta is érvényes eleme esztétikájának; legteljesebb kifejtését fő műve adja. Ennek a történelmi anyaghoz való alkalmazása során, s különösen a regénnyel kapcsolatban azonban néha inkább a hegeli extenzív totalitás követelményét látszik alkalmazni, mind „A történelmi regény"-ben, mind egyéb, konkrét irodalomtörténeti anyaggal dolgozó tanulmányaiban. Ezért kerül műfaji rangsorolásának csúcsára a regényeposz. S bár a tiszta novellaformát, melyre egyre kevesebb példát találni a modern fejlődésben, ifjúkori regényelmélete óta nagyrabecsüli, benne a drámához hasonlóan a forma totalitását (későbbi szóhasználatában: intenzív totalitást) látva, csak fenntartásosan értékeli, egyes esetekben kétségbevonja a modern kisepika esztétikai lehetőségeit. Fiatalkorának totalitás-igénye így fejlődött a totalitás általános esztétikai kategóriaként való felfogásának elméletébe. E törekvésének jogosultságát számos marxista — köztük Garaudy — vitatja, de ha ez a koncepció nem is könnyítette meg számára diszharmonikus korok nagy művészi alkotásainak befogadását, minden nagy művészeti produktum egyik legfontosabb tulajdonságának, emberi-társadalmi jelentőségének felismerését tette lehetővé.

Lukács esztétikájának rendszeres tárgyalása során természetesen nem lehetne eltekinteni Lukács *különösség-értelmezésének*, mint esztétikai rendszere alapjának részletes tárgyalásától. Sőt arra is szükségszerűen sort kellene keríteni,

Digitized by Google

hogy hogyan vált a marxista esztetika egyik legfontosabb kategóriája, *a típus fogalma* — éppen a különösséggel mint valóságbeli alapjával való összekapcsolása folyamán — a realizmus kategoriájából általános esztétikai kategóriává. Sokat lehetne beszélni — esetleg vitázni is — arról, hogy szabad-e az esztétikum körét annyira radikálisan leszűkíteni az intenzív totalitás, a tipikusság stb. néhány általános esztétikai kategóriáját megvalósító legnagyobb műalkotások körére, s ezzel a nagy műalkotások tudományává szűkíteni az esztétikát. De még ha — eddigi gondolatmenetemhez hűen — csak azokat a Lukács-féle fogalmakat vizsgálnám is, melyek nem tisztán marxista korszakának eredményei, hanem már azt megelőző műveiben is felmutathatók (pl. a már említett *„egész ember"* és az *„ember egésze"* fogalmakat, vagy a szubjektum-objektum azonosság hegeli kategóriáját), kimutatva, hogy milyen módon alakult át fő művében e fogalmak tartalma, akkor is messze meghaladnám e recenzió kereteit. Ezért a továbbiakban már csak *két kategóriával* óhajtok részletesebben foglalkozni, s egyúttal példájukon bebizonyítani, hogy *„Az esztétikum sajátossága"*-ban kibontakozó esztétikai rendszer kategóriáit nem lehet egymástól elszakítva tárgyalni, hisz az általa kidolgozott fogalmak csak dialektikus összefüggésükben képesek leírni az esztétikai tárgy sajátosságait. Ezért természetesen az ezután tárgyalandó kategóriák csak az eddig tárgyaltakkal legszorosabb kapcsolatban alkalmasak arra, hogy Lukács esztétikai nézeteinek *rendszeréről* valamit mondjanak.

A *mimezis* és az *ember nembeli lényegéhez* való felemelkedés kategóriáiról van szó. A Simmel-tanítvány ifjú Lukácsnál ugyan még inkább az életformák és művészeti formák összefüggésének problematikájáról, a Theorie des Romansban pedig a teljesség-igénnyel összefonódó társadalmi jelentőség és eszmény-igény felismeréséről lehet beszélni. Marxista esztétikai fejlődésének első, szorosabban ismeretelméletinek minősíthető korszakában, az objektív valóság tendenciáinak mély tükrözését követelve a művektől, az eszmény és a művészi szubjektivitás elemét háttérbe szorítja — a szinte kizárólag emberi-társadalmi — tükrözött objektum kedvéért. De esztétikája fejlődésének legutóbbi szakaszában sikerül leküzdenie sokat vitatott „objektivizmusát", anélkül, hogy a művészi szubjektivitás elvének fontosságát eltúlozná. S ezt a fiatal Marx filozófiai írásainak egyik fontos kategóriájával, az ember nembeli lényege fogalmának felhasználásával sikerül megvalósítani. Vagyis az esztétikumot (a jelentős műalkotást) olyan megvalósult szubjektum-objektum *azonosságként* szemléli, melynek *objektív* oldala a naturalisztikus felületénél és jelenségvilágánál mélyebben, lényegi tendenciáiban megragadott társadalmi és természeti valóság, *szubjektív* oldalát pedig a hétköznapi jellegétől, részlegességétől (partikularitásától) megszabadult, az ember nembeli lényegének korszerű színvonalára felemelkedett, minden tehetségét egy fókuszra koncentráló, kiélezett művészi (és befogadói) szubjektum alkotja. A két oldal, a szubjektív és az objektív összeolvadása pedig a művészet homogén közegeinek (lényegében az egyes művészeti ágaknak) egyikében történik meg. Igaz, hogy az ember nembeli lényegének (Gattungswesen) fogalma hegeli-feuerbachi eredete miatt sokak számára máig is gyanús fogalom, s tekintélyes marxista tudósok (például Althusser) még napjainkban is vitatják Marx fiatalkori, ún. humanista korszakának „marxista" voltát, Lukács esztétikai rendszerében azonban e kategória alkalmazása igen lényeges gondolatot fejez ki, amely burkoltabban ugyan, de elég világosan látható volt már a harmincas évek vitáiban is. Az avantgarde-nak azzal az érvével szemben, hogy széttöredezett valóságot csak széttöredezett műalkotásban lehet megragadni, Lukács akkor a valóság széthúzó és elidegenítő erőivel szemben a totalitás elvét szegezte az emberi integritás védelmében vitapartnerei ellen S attól függetlenül, hogy mennyire volt sikeres vagy sikertelen ez a polémia, nem tagadható, hogy a különféle jellegű társadalmi manipulációktól fenyegetett emberi teljesség, az ember mindenoldalúan kibontakozó társadalmi személyisége lehetőségeinek, *az emberi nem jövőjének védelmében* harcol ma is esztétikája, a *tükrözés követelményét az eszmény művészi felmutatásának követelményével kapcsolva össze.*

Digitized by Google

Néhány szóban még vissza kell térnem a kötet megjelenésének technikai körülményeire. Amilyen öröm a kötet anyaga, annyira sajnálatos a viszonylag sok, néhol értelemzavaró nyomdahiba. Némi problémát okoz az is, hogy a Gondolat Kiadó Lukács György válogatott művei sorozatának első köteteként jelentette meg a könyvet. De nem lehet elképzelni olyan Lukács-sorozatot, amelyben ne kerülnének újrakiadásra azok a művek is, melyekből ez a válogatás jelentős részeket közölt[2]. Különösen a *Theorie des Romans* és a Hamburgban *Wider den missverstandenen Realismus* címmel megjelent, több világnyelven hozzáférhető, de a magyar olvasóközönség számára nyelvünkön teljességgel még mindig el nem érhető mű sorsa izgalmas ebből a szempontból. Az előbbivel szemben a magyar könyvkiadásnak már félévszázados adóssága van, hisz a maga idejében egy európai jelentőségű — ma már ugyan mindenképpen elavult és joggal vitatott — tudományos irányzatnak volt a reprezentatív műve. Bármennyire jogosult volt is, hogy maga Lukács is elfordult tőle, ma már — mint a második német kiadás elé írt előszava is bizonyítja — ő is elismeri korabeli értékeit. Az utóbbi viszont a legmagasabb elvi színvonalú elméleti szintézise annak a következetes harcnak, amelyet Lukács — marxista korszakának különböző periódusaiban — a polgári dekadencia ellen vívott. Egyébként pedig életműve — akár maga vitatja egyes elemeit, akár mások — teljességében része már az egyetemes tudománytörténetnek, ezért a magyar szellem történetéből sem lehet egyetlen részletét sem kiiktatni.

Csetri Lajos

2 El lehet gondolkozni azon, hogy a Luchterhand Verlag nem járt-e el logikusabban, amikor a Soziologische Texte című sorozatában jelentette meg a Gondolat mostani kötetének anyagával jórészt egyező Lukács-válogatását, az igények gyors kielégítése végett, s ezzel majdnem egyidőben megindította Lukács Gesamtausgabéjét.

Mácsai István: Mari

Digitized by Google

A tanácsok szerepének növeléséről

Az elmúlt években megnövekedett a tanácsok szerepe állami és társadalmi életünkben. Ebbe az irányba hatott mindenekelőtt a gazdasági irányítás reformja, különösen a reformnak a tanácsok költségvetési gazdálkodására gyakorolt befolyása és a fejlesztési alap új rendszerének kialakítása. A tapasztalatok azonban azt is megmutatták, hogy a reform első éveiben — különböző okokból — még nem érvényesülnek kellő módon az új elvek és szabályok. (Mindenekelőtt azért nem, mert a harmadik ötéves terv már előbb megszabta azt a kört, amelyben a gazdálkodás és a fejlesztés megvalósul.)

Növelte a tanácsok és a végrehajtó bizottságok önállóságát és felelősségét az apparátus kettős alárendeltségének megszűnése. De ahhoz is idő kell, hogy a helyes elv jól realizálódjon. Tisztázni kell azt, hogy mit kell érteni az ágazati és a területi politika egységén. (A tanácsok pl. mezőgazdaságon eddig lényegében a termelőszövetkezeteket értették.)

Az elmúlt időszakhoz képest meggyorsult a hatáskörök decentralizálása: ipari, kereskedelmi, építésügyi hatáskörök lekerültek a községi tanácsokhoz. Ennek feltételeként 1968-ban letrejött a községi szakigazgatás szervezete. Az új szabálysértési törvény felhatalmazást adott a községeknek arra, hogy egyes ügyeket ők bíráljanak el. Végül: új vonások mutatkoznak a tanácsi hálózatban is. Meggyorsult a közös tanácsok létrehozása a községekben. Kis mértékben ugyan, de csökkent a járások száma és nőtt a városoké. A közelmúltban megszületett a határozat arról, hogy nagyközségeket lehet alakítani és hogy egyes községi tanácsokat városi irányítás alá lehet helyezni.

Ezek a változások önmagukban is bizonyítják: meggyorsult az a folyamat, amelynek eredményeként a tanácsok alkalmasabbá válhatnak állami és társadalmi feladataink szolgálatára.

A Központi Bizottság márciusi határozata ezt a folyamatot gyorsítani kívánja és szélesebb alapokra helyezi. A teendőket a határozat így összegezte: „Növelni kell a tanácsok társadalmi, politikai szerepét, önkormányzati jellegét, hatáskörét és felelősségét a helyi feladatok megoldásában." Ebben a megfogalmazásban újszerű az „önkormányzati" jelleg, mint a tanácsok szerepének egyik eleme. Ezt a megállapítást már eddig is több módon értelmezték és vitatták. Én is ezzel szeretném kezdeni.

Önkormányzati jellegen szerintem két dolgot kell érteni. Egyrészt: az eddigit meghaladó hatáskört (és természetesen a gazdasági hatáskörök érvényesítéséhez szükséges anyagi eszközöket); másrészt olyan állami jogi garanciákat, amelyek nem engedik megsérteni az önállóságot. (Az önállóság természetes velejárójának kell tekinteni a felelősséget, mind az össztársadalmi érdek, mind a helyi érdek szempontjából.)

A tanácsok hatáskörével, további szerepével kapcsolatosan azt tartom a legfontosabbnak, hogy világosan fogalmazzuk meg: mi a központi állami szervek szerepe, feladata, és mit kell elvárni a jövőben a tanácsoktól, mi tartozzon az ő feladatkörükbe.

Véleményem szerint tehát nem „leadni" kellene egyes határköröket a tanácsokhoz, hanem az állami munka egészét áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni őket. Mindezt a demokratikus centralizmus elvének betartásával, érvényesítve a központi irányítást az állami munka politikai tartalmában és fő kérdéseiben. A tanácsok önkormányzati jellege ugyanis nem jelentheti a helyi érdekeknek a társadalom és az állam általános érdekeivel ellentétben történő érvényesítését. Véleményem szerint a tanácsok önkormányzati jellegének növelését csak úgy helyes

Digitized by Google

értelmezni, hogy a helyi feladatok megoldásával részesei legyenek az állami munka egészének. És minthogy e rájuk bízott feladatok helyben jobban, eredményesebben láthatók el, helyi tevékenységükkel növelik az állami munka hatékonyságát, erősítik szocialista államunkat.

Az eddigiekből következik, hogy nem tartom teljesen elfogadhatónak Varga József írásának azt a megállapítását, hogy „államszervezetünk és működése további korszerűsítésének előkészítése elvileg a helyi és a központi szervekből kiindulva egyaránt elképzelhető". Megyőződésem szerint már ma is előbbre tarthatnánk, ha nemcsak egy-egy gyakorlati részkérdést rendeztünk volna, hanem az állami élet egészét vizsgálva tűztük volna napirendre a tanácsok jövőbeli szerepét. A Központi Bizottság által kezdeményezett és irányított munkában azt tartom elsősorban fontosnak, hogy ez most ilyen mederben és a teljes áttekintés és megoldás igényével fog folyni. A tanácsok helyét, szerepét szerintem csak ilyen komplex módon lehet megítélni és meghatározni. Így lehet elejét venni a rögtönzéseknek és teljesíteni azt a követelményt, hogy itt az állami munka egészéről és egységéről is szó van. Újra szeretném hangsúlyozni, hogy a tanácsi önkormányzat fejlesztése csak az egységes állami munka részeként fogható fel.

Azok a megállapítások, amelyek a tanácsok, illetőleg a képviseleti-önkormányzati testület új szerepkörét vizsgálva, a választási rendszer módosítását mérlegelik, elgondolkoztatók. Tulajdonképpen az indokolja a kérdés felvetését, hogy képessé kell tenni a testületet arra, hogy kellő ismeretek alapján, felelősséggel döntsön, és így jól élhessen szélesebb hatáskörével. Ennek a legegyszerűbb és a célnak leginkább megfelelő módját abban látom, hogy a tanács nem tanácstagokat is választhasson mind a végrehajtó bizottság, mind az állandó bizottságok teljes jogú tagjaivá. Ezeknek aránya úgy legyen megszabva, hogy a lakosság által választott tanácstagok legyenek többségben, de a tanács által választott végrehajtó bizottsági és állandó bizottsági tagok is legyenek teljes jogú tagjai a testületeknek. Így olyan érdekelteket és szakembereket lehetne bevonni a végrehajtó bizottságba és az állandó bizottságokba, akikre nagy szükség lesz a javaslatok kialakításában, a döntésekben, vagy a döntések előkészítésében. Ezzel a gyakorlattal szerintem nem éled fel az a veszély, hogy újra felesleges és formális bizottságokat hozzunk létre. Véleményem szerint az okozta a bizottságok korábbi túltengését, hogy sokszor érdemi feladat és hatáskör nélkül „működtek". Erre eddig sem volt szükség és a jövőben sem lesz. De most éppen arról van szó, hogy növekszik a tanácsok hatásköre, és a bizottságok keretet adhatnának ahhoz, hogy e testületekben meglegyenek a megnövekedett feladathoz szükséges személyi feltételek.

A tanácsnak az a joga, hogy válasszon, nem új. Választják pl. a népi ellenőrzési bizottság tagjait és a népi ülnököket. Ami a jelöltek személyét illeti: a Hazafias Népfront szerveit lehetne felhatalmazni a javaslattétel jogával. Így válhatna a tanács mint testület és a végrehajtó bizottság alkalmassá kibővült tevékenységének ellátására.

A tanácsok jellegéről kialakult vita meglehetősen egyértelmű abban, hogy elveti azt a felfogást, amely szerint a tanácsok egyben tömegszervezetek is, de hangsúlyozza a tömegkapcsolatok jelentőségét. Itt most nem kívánok azzal foglalkozni, hogy milyen módszereket kíván a jövőben a tanácsoktól a jó tömegkapcsolat (a nagyobb nyilvánosság, szélesebb körű véleménycsere a lakossággal, a lakosság tájékoztatása stb.) Inkább az igazgatási-hatósági munka néhány problémájára kívánok utalni. Talán azért is jó, hogy nem a tanácsok tömegszervezeti szerepéről, hanem tömegkapcsolatairól beszélünk, mert így nyilvánvalóbb, hogy csak az igazgatási-hatósági munka egyszerű, gyors és törvényes intézésével alakíthatnak ki a tanácsok jó kapcsolatot a lakossággal. A tanács város- vagy községfejlesztő ténykedése, a helyi politikában kialakult szerepe általában nem olyan mértékben személyre szóló, minden egyes embert láthatóan, közvetlenül érintő, mint a különféle ügyekben hozott intézkedései, döntései, határozatai. Ezért van különleges jelentősége annak, hogy hogyan intézi az ügyeket a tanács, pontosabban az apparátusa. Ezt a tevékenységet a testületi munkával egyenrangúnak kell tartani!

A Minisztertanácsnak az a határozata, amely arra utasította az illetékeseket, hogy egyszerűsítsék az ügyek intézését és

Digitized by Google

szüntessék meg a felesleges előírásokat, az egyik legfontosabb segítője lehet a mainál jobb kapcsolat kialakításának az állampolgárok és a tanácsok között. Az ügyintézés egyszerűsítésével azt is el kellene érni, hogy kevesebb „ügyük" legyen az állampolgároknak. (Van ezzel ellentétes szándék is. A közelmúltban találkoztam olyan javaslattal, amely az amúgy is nehézkes építési eljárást bővíteni akarta egy újabb előzetes engedély megszerzésének előírásával.)

Amikor a tanácsok létrejöttek, hozzájuk kerültek azok a különböző szakigazgatási feladatok, amelyek korábban centrális irányítás alatt álltak (oktatásügy, mezőgazdaság, pénzügyigazgatás stb.). Azóta azonban két évtized telt el, és ezért célszerű áttekinteni a központi irányítás alá tartozó igazgatási szerveket és a tanácsok hatáskörébe adni közülük azokat, amelyek nem össz-állami érdek, vagy egyéb speciális szempont alapján működnek. Az állami tűzoltóságtól kezdve egészen a kereskedelmi felügyelőségig számos ilyen szerv van. Ezt kellene tenni azokkal a szervekkel is, amelyek az utóbbi években jöttek létre. Ilyenek pl. a mezőgazdaság egyes szakigazgatási intézményei, amelyek felemás módon két szervhez is tartoznak: a minisztériumhoz is és a tanácshoz is. Ha azt akarjuk, hogy a tanácsok érdemben és felelősen foglalkozzanak területük ügyeivel, akkor a különböző igazgatási szervek — néhány kivételtől eltekintve — a tanácsok irányítása alá kell, hogy kerüljenek. Azt gondolom, hogy ez feltétlenül egyszerűsíti az eljárásokat és emeli a munka színvonalát. Egy példa erre: egyesek nagyon féltek attól, hogy a múzeumok tanácsi felügyelet alá kerülnek. Végül azonban kiderült, hogy ez javukra vált a múzeumoknak: közelebb kerültek a megyék kulturális életéhez, és még anyagilag is jól jártak.

A tanácsok szerepét illetően nagyon sok függ attól, hogy miképpen alakul gazdasági hatáskörük. A Központi Bizottság múlt év december 4-i határozata a következőt mondja erről: „Nagyobb szerepet kell kapniuk a tanácsoknak a gazdaságfejlesztésben, a gazdaságfejlesztés területi, társadalmi-gazdasági összefüggéseinek koordinálásában." Ez az elv eddig — a tanácsi gazdaság fejlesztésén kívül — főleg a közös (koordinált) beruházások és az iparfejlesztés támogatására egyes területek részére biztosított előirányzatok felhasználása révén érvényesül. A határozatban azonban ennél többről van szó.

Kétségtelen, hogy a tanácsok csak a jelenleginél nagyobb anyagi eszközökkel vehetnek eredményesen részt a gazdaságfejlesztésben. A határozatban felsoroltakon kívül adva vannak azok a tennivalók, amelyek a kommunális ellátás és a szolgáltatások fejlesztésében, valamint a kulturális és szociális területen hagyományosan is a tanácsok feladatát képezik. Hol lehetne megteremteni azt az anyagi forrást, amely a régebbi és az új feladatok eredményes megoldásához szükséges? Szerintem jó kezdetnek bizonyult a kommunális adó bevezetése. Miért? A kommunális adó a kifizetett bérekhez igazodik, és a bérek különbségei és a kommunális adó eltérő kulcsai ellenére, a foglalkoztatottak létszámát is kifejezi. Az adott terület tanácsának gazdaságfejlesztési feladatai pedig többé-kevésbé arányosak az ott dolgozó emberek számával. A megoldást tehát abban látom, hogy a termelő üzemek (a mezőgazdaságiak is), kivétel nélkül fizessenek kommunális adót. Az adó mértéke legyen a jelenleginél lényegesen magasabb, de ne növelje a vállalatok, az üzemek terheit, hanem a nyereségadóból és a mezőgazdasági tsz-ek adóiból kerüljön ki. Vagyis a tanácsoknak ne bevételeket engedjenek át, hanem keletkezési helyükön „csoportosítsák át" a kommunális adó bővítésére a bevételeket. E vázlatos javaslat lényege: a kommunális adó jelentős növelése és az állami bevételek részleges átengedése a kommunális adó céljára.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a tanácsoknak a mainál jobb anyagi adottságai sem indokolnák azt, hogy az üzemek ne foglalkozzanak kulturális és szociális fejlesztéssel. Ez nemcsak anyagi kérdés. Ilyen elhatározás sem az üzemi demokrácia, sem a szakszervezetek szempontjából nem volna megengedhető. Az azonban teljesen indokolt, hogy igyekezzünk az eddiginél jobban összevonni az üzemi és a tanácsi eszközöket és koordináltan, hatékonyan gondoskodni felhasználásukról.

A másik tennivalót abban látom, hogy ki kell alakítani a területfejlesztés tervezési rendjét. Elvileg világos, hogy a területi, megyei terv hogyan kapcsolódik a népgazdasági tervhez. Ami itt még a részletekben kérdéses, azt a következő

Digitized by Google

hónapokban, a negyedik ötéves terv előkészítése során kell tisztázni. Mi legyen azonban a megyei tervek tartalma, hogyan tükrözzék ezek a szűkebb tanácsi gazdaságokra és fejlesztésre vonatkozó program mellett azokat a gazdasági összefüggéseket, amelyek az adott megye egészére vonatkoznak? És mindezt úgy, hogy érvényesüljön a gazdálkodó szervek önállósága is?

Az adott megye munkaerő-helyzete, építőipari kapacitásmérlege pl. az egész fejlődést meghatározza. Ezekben a tervekben együtt kell látni a közlekedés egészének helyzetét, fejlődését. Ha az iskolahálózatot nézzük, ott sem elég, ha azt tudjuk, hogy mi legyen a tanácsi felügyelet alatt dolgozó iskolákkal. Ez kapcsolódik a minisztériumok oktatási intézményeinek helyzetéhez, jövőjéhez és ezen belül pl. a szakmunkásképzéshez.

Ezek a gondolatok is inkább csak jelzései annak a nagy kérdésnek: mi lesz az új helyzetben a megyei tervek tartalma, rendje? Milyen lesz az a gazdasági program, amelyet az új gazdasági irányítás viszonyai között a tanácsoknak ki kell dolgozniuk? A tanácsok szerepe és felelőssége — véleményem szerint — nem merülhet ki operatív intézkedésekben, vagy részkérdések megoldásában. Átfogó, a terület egész sorsát, jövőjét szolgáló helyi programot, tervet is ki kell dolgozniuk. Egységesen kellene ennek az elveit szabályozni, a feltételeit megteremteni — a részletesebb, pontosabb kialakítás már a megyék dolga lehetne.

A tanácsi szinteket vizsgálva, a mai viszonyok között, és várhatóan a jövőben is, megnő a községek szerepe. Ez megfelel a munka decentralizálásának, annak, hogy az ügyek intézése közelebb kerül az érdekeltekhez. Helyes, hogy az alacsony lélekszámú községek egy része az elmúlt években egyesítette tanácsait. Október elsejével kialakulnak a nagyközségek, amelyeknek széles hatáskörük lesz a helyi ügyek intézésében. Ismeretes, hogy az ország lakosságának még csaknem 60 százaléka községekben él. Minden olyan intézkedés tehát, amely a községek szerepét érinti, a lakosság egy részének az életére is kihat.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a községek növekvő szerepe nem automatikusan bontakozik ki. Egyrészt gyorsítani kell a hatáskörök leadását, másrészt erőteljesebben segíteni kell a községi apparátus felkészültségét. Sajnos a kívánatosnál lassabban halad a hatáskörök átadása a megyétől a járásoknak, onnan pedig a községekhez. (Gyakran központi szervek intézkedése is szükséges hozzá.) De nehézségek származnak abból is, hogy a községi vezetők és az apparátus segítése, felkészítése igen sokszor még nem felel meg az új helyzetnek. Hiába van különböző kérdésekben hatásköre a községi szakigazgatási szerveknek, ez egymaga még nem biztosítja a helyes gyakorlatot. A községek szerepére nagyobb gondot kell fordítanunk, mert kulcsszerepet töltenek be a tanácsrendszer fejlesztésében.

E cikkben nem kívánom részletesebben vizsgálni a városok helyzetét. Inkább talán a járásokról kellene szólnom, de csak annyit kívánok jelezni, hogy jövőbeli szerepük sok tisztázandó kérdést vet fel. Gazdasági hatáskörük meglehetősen szűkre szabott, egy-egy járásban kevés az intézmény. Jellegüket egyre inkább az igazgatási feladatok szabják meg. Jogos tehát az a szándék, hogy alaposan megvizsgáljuk helyzetüket.

Varga József írása sok gondolatot ébreszt az olvasóban, érdekes és hasznos áttekintést ad azokról a problémákról, amelyek a tanácsi területen dolgozókat is foglalkoztatják. Írásával, az itt jelzett ellenvetéstől eltekintve, egyetértek.

Gonda György

Kmetty János: Szentendrei festő

Digitized by Google

A természetadta jelleg szerepe a marxi filozófiában

A vita értelméről

Szabó András György terjedelmes vitacikkét olvasva, szükségesnek tartom felhívni a figyelmet egy nem kívánatos jelenségre. Mivel a vita olyan kérdés köré koncentrálódik, hogy miként kell értelmezni a marxi koncepció néhány igen lényeges alapgondolatát, a vitatkozó felek, az autentikus értelmezésre törekedve, Marx-idézetekkel, illetve ezekhez fűzött következtetéseikkel érvelnek. Első pillanatra ez nemcsak természetesnek, hanem nagyon helyénvalónak is tűnik. Pedig a dolog egyáltalán nem ilyen egyszerű. Különféleképpen értelmezik ugyanis Marx egyes gondolatait, s így fennáll az a lehetőség, hogy a továbbiakban — gyakorlatilag szinte végtelenül — folytatódjék valamiféle „ki tud jobban Marxot idézni"-játék. A mind terjedelmében, mind tartalmában igen gazdag marxi életmű erre szinte kimeríthetetlen alapot nyújt.

Felvetődik azonban a kérdés: *tisztázódhatnak-e így módon* a vitatott problémák? Továbbá: vállalkozhat-e majd valaki annak eldöntésére, hogy „melyik Marx-idéző az igazi Marx-idéző"? Aligha!

Nehezíti a helyzetet, hogy Marx gondolatmenetei — éppen azért, mert rendkívül alapos tudós volt — rendszerint igen sok vonatkozást érintő hosszabb fejtegetések. Ha ezekből egy-egy részt kiragadunk, könnyen lehet, hogy eredeti értelmétől *lényegesen eltérő* mondanivalójú idézet-összeállításokat kapunk.

Hogy ez mennyire lehetséges, arra éppen Szabó András György szolgáltat szemléletes példát. Vitacikkének második részében a következőképpen építi bele Marx egy kiragadott gondolatát a maga gondolatmenetében: „Ez az önellentmondás *a valóságos ellentmondás* tagadásának következtében áll elő. *A tőke* e valóságos ellentmondás tudományos kifejtését abban a konklúzióban foglalja össze, hogy »a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását«. Hogy Marx e szükségszerűséget nem fetisisztikus értelemben fogta fel, azt nemcsak egész gondolatmenete bizonyítja, hanem az e passzushoz írt lábjegyzete is, melyben a Kommunista Kiáltványnak a proletariátus történelmi szerepére vonatkozó szavait idézi. Közvetlenül ezt megelőzően pedig félreérthetetlenül leszögezi: »Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve *olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg* a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik«."

Ebben a beállításban, a két helyről összeillesztett idézet felsorakoztatásával tehát úgy látszik, mintha Marx az utóbbi idézetben is a kapitalizmus elleni mozgalomról, a szocialista forradalomról írna. Nézzük azonban, mi a helyzet valójában. A félreértés elkerülése végett hosszan kell idéznünk. Ehelyütt Marx — félre nem érthetően — *a tőkés felhalmozás módjáról* beszél, és a szétforgácsolt, kis magántulajdonon alapuló termeléssel kapcsolatban állapítja meg a következőket: „Ez a termelési mód a föld és a többi termelési eszköz szétforgácsolását tételezi fel. Kizárja nemcsak az utóbbiak koncentrációját, hanem a kooperációt, a munkának ugyanazon a termelési folyamaton belüli megosztását, a társadalom úrrálevését a természeten és a természet társadalmi szabályozását, a társadalmi termelőerők szabad fejlődését is. A termelés és a társadalom szűk, természetadta korlátaival fér csak össze. Ennek megörökítését akarni annyit jelentene, mint — ahogyan Perqueur joggal mondja — »az általános középszerűséget elrendelni«. Egy bizonyos fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket. Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik. Megsemmisítése, az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való átváltoztatása, tehát a nép

Digitized by Google

nagy tömegének megfosztása a földtől, a nép tömegének ez a szörnyű és kínos kisajátítása — ez a tőke előtörténete." (MEM, 23. köt. 711—712. old.)

Így fest a szóban forgó gondolatmenet, amiből látható, hogy itt nem a szocialista forradalom szükségszerű bekövetkezéséről van szó, aminek bizonyítására pedig a szerző felhasználta.

Nos, mindezzel csak azt szerettem volna illusztrálni, hogy milyen veszélyeket rejt magában az egész fejtegetésből kiragadott egyes mondatok vagy rövid szövegrészek bizonyítékként vagy cáfolatként való felhasználása. Mi lehet azonban a megoldás felé vezető út? Hiszen a vita olyan gondolatok értelmezéséről folyik, melyek már sok évtizede írásos formában közkézen forognak. Úgy vélem, a járható út az, ha szakítunk az összefüggéseiből kiragadott gondolatok, mondatok érvként való felhasználásának módszerével, s ehelyett azoknak a *koncepcionális gondolatoknak* a vizsgálatára és helyes értelmezésére törekszünk, amelyek végigvonulnak az egész marxi életművön.

Véleményem szerint éppen a vitatott kérdések szempontjából az egyik legfontosabb ilyen probléma a természetadta jellegnek, illetve az ettől való megszabadulás folyamatának marxi értelmezése. Erről szeretném röviden kifejteni nézeteimet.

Az emberiség előtörténete és igazi története közti különbség

Szinte közhelynek számít az a marxi megállapítás, amely szerint a kapitalizmus felszámolásával befejeződik az emberiség előtörténete és megkezdődik igazi története. Eltérők lehetnek azonban a vélemények abban a tekintetben, hogy miként értelmezzük ezt a rendkívül mély értelmű s kétségkívül az egész koncepcióban érvényesülő megállapítást. Mivel úgy vélem, ennek a kérdésnek a vizsgálata hozzájárulhat a marxi értelemben vett gyakorlat fogalmának tisztázásához, talán nem lesz felesleges kissé előbbről kezdenünk ennél.

Az emberi tevékenység filozófiai jellemzése már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban megtalálható. Arra az ugyancsak ismert gondolatra utalok, amelyben az ember és az állat élettevékenysége közti különbségről van szó. Eszerint az ember — az állattal szemben — *megkülönbözteti önmagát az élettevékenységétől*, s ezt mintegy „akarása és tudata tárgyává teszi". Az élettevékenység e sajátos módjának kifejtése mármost rendkívül fontos a szóban forgó vita szempontjából. Erre épül fel az a történetfilozófiai vizsgálódás, amelyet *A német ideológiá*ban találunk. Ha ugyanis a tevékenység sajátos módjában sikerült meghatározni az embernek az állattól való lényeges különbségét, akkor már elvileg megvan az a lehetőség is, hogy a következetes materialista világfelfogás alapján lehessen kifejezni a társadalmi-történelmi létforma sajátosságait.

A következetes materialista világfelfogás, mint ismeretes, e téren elsősorban azt jelenti, hogy az ember is *a természet része*. De ezt a materialista felfogást nem lehet következetesen érvényesíteni mindaddig, amíg a sajátos emberi tevékenységet nem a *marxi módon* értelmezzük. Másként nem lehet elfogadható materialista magyarázatot adni arra: hogyan tudja egy természet részeként létező lény egyre fokozódó mértékben uralma alá vonni a természetet. Az idealizmusnak (és a vallásnak) könnyű volt e kérdésre válaszolnia, mert számára minden megoldódott egy olyan, emberen kívüli princípium feltételezésével, amely egyrészt természetfeletti hatalom, másrészt a maga hasonlatosságára formálja az embert. A Marx előtti materializmus pedig azért nem tudott kielégítő választ adni a társadalmi fejlődésre, mert szemléletmódjában nem tudott túljutni a természettörvények mindenre, *a társadalomra is* kiterjedő alkalmazásán. A megoldás csakis az lehetett, ami Marx nevéhez fűződik: a sajátos emberi tevékenységben (melyben az ember tudatosan megkülönbözteti önmagát e tevékenységtől) keresni a társadalmi-történelmi fejlődés alapját. Ezzel lehetett feltárni azt a dialektikus kölcsönhatást, amely a társadalmi lét alapja; hogy ti. egyfelől az ember tudatosan formálja a természetet, másfelől az ily módon állandóan változó természeti környezet alakítja, formálja az embert is.

Ezért merül fel *A német ideológiá*ban a *természetadta jelleg, illetve az ettől való megszabadulás problémája*. E felfogás szerint a társadalmi-történelmi lét azért állandóan változó folyamat, mert az ember — sajátos tevékenysége folytán

Digitized by Google

— egyre inkább „kidolgozza magát" a természetadta jelleg „fogságából". A természeti lét nem adekvát az ember számára, hanem az emberi tevékenység egy másfajta lét, a *társadalmi-történeti lét* létrejöttét jelenti. Minél inkább háttérbe szorul az emberi tevékenység folytán kialakuló új létformában a természetadta jelleg, annál inkább érvényesülnek a történelmileg kimunkált lényegi erők, az emberi képességek. Itt tehát egy olyan ontológiailag új formával van dolgunk, amelynek valójában csak legvégső soron alapja a természeti lét, amelynek azonban egészen másfajta, erre felépülő létkategóriái vannak.

Itt azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a dolog korántsem ilyen „egyszerű". A történelmi fejlődés során ugyanis elvontan az emberi tevékenység egyre több és egyre hatékonyabb eszközt hozott létre — mint a természetadta jellegtől való megszabadulás lépcsőfokait —, de mindez a társadalmi viszonyok miatt jórészt csak *puszta lehetőség* maradt, vagy pedig egy sajátos „visszájára fordulásban" elidegenült az embertől. Az elidegenülés folytán pedig egy viszonylag magasan fejlett történelmi-társadalmi fokon *megerősödik, újjáteremtődik a természetadta jelleg.* Hogy ez a gondolat szintén fontos része az egész marxi koncepciónak és végigvonul az egész életművön, azt bizonyítja az, hogy megtalálható mind *A német ideológiá*ban (ahol természetadta társadalomként szerepel az a társadalom, amelyben az ember által létrehozott dolgok kinőnek az ember ellenőrzése alól), mind a *Nyersfogalmazvány*ban (ahol Marx az emberek természetadta összefüggéseként jellemzi a dologi viszonyok uralmát a társadalom életében), mind pedig *A tőke* első kötetében (ahol a munkamegosztásról szóló fejtegetésekben az emberek céhek vagy kasztok szerinti elkülönülését a növény és állatvilág fajokra való elkülönítésével rokonítja).

Mindezt azért tartom rendkívül fontosnak, mert úgy látom, itt egy nagy félreértés mutatkozik. Amikor ugyanis Marx valóban természettörvény vagy természettörténeti folyamat analógiájával utal egyes társadalmi jelenségekre, akkor ezt annak a koncepciónak a jegyében teszi, amely szerint vagy a történeti-társadalmi fejletlenség, vagy a fejlett, de elidegenült társadalmi viszonyok miatt *az emberiség előtörténetében még uralkodik a természetadta jelleg.* A *Nyersfogalmazvány*ban ebből a szempontból igen éles különbséget tesz egyrészt a természet, másrészt a történelem termékeként létrejövő egyének között. Röviden: az emberiség előtörténetében magán az emberi tevékenységen is uralkodik a természetadta jelleg, az emberiség igazi története pedig Marxnál azt a korszakot jelenti, amikor a vonatkozásaik teljességét önmagukból kimunkált emberek tevékenysége már megszabadult a természetadta jellegtől, azaz mind termékeiket, mind társadalmi viszonyaikat már *a maguk ellenőrzése alá* tudják vonni. Ennek a gondolatnak a részletes kifejtését nemcsak a *Nyersfogalmazvány*ban, hanem *A tőke* első kötetében is megtalálhatjuk. De felmerül már *A német ideológiá*ban is, ahol a kommunizmus — többek között — olyan társadalmi folyamatként szerepel, amely *a tevékenység egész eddigi módja ellen* irányul.

A marxi koncepció szerint tehát a kommunizmusban, az emberiség igazi történetének korszakában megszűnik a természetadta jelleg uralma a társadalomban, vagyis megvalósul mindaz a lehetőség, amelyet az emberiség küzdelmes előtörténetében már kimunkált ugyan, de amely az elidegenülés, visszájára fordulás miatt nem válhatott valóra. Az új, a társadalmi-történelmi létforma tehát csak akkor bontakozhat ki a maga teljességében, amikor megszabadult a természetadta jellegtől. Amíg a természetadta jelleg uralkodik a társadalmi létben, addig az embernek többé-kevésbé inadekvát a társadalmi környezet — főként azokhoz a lehetőségekhez képest, amelyeket már történelmileg kimunkált, de amelyek nem, vagy csak eltorzultan (visszájára fordultan) valósulhattak meg. Ezért értékelte Marx oly nagyra az emberiség előtörténetében a görög antikvitást, az emberiség normális gyermekkorát. E korszakban ugyanis a történelmileg korlátolt lehetőségekhez képest viszonylag maximálisan valósult meg a természetadta jelleg feletti társadalmi uralom. Ezért normális Marx szemében az eddigi történelmi fejlődés e nagy pillanata (hasonlóképpen a reneszánsz is).

Véleményem szerint ebből az alapállásból közelíthető meg helyesen az a kérdés is, hogy miként értelmezzük az olyan alapvető marxi megállapítást, mint azt,

Digitized by Google

hogy az emberek maguk csinálják történelmüket. A társadalmi lét *előtörténeti időszakában* az emberi tevékenység bizonyos determinánsai — a természetadta jelleg uralma következtében — többékevésbé valóban természettörvényekre emlékeztetnek. (Természetesen ez esetben is csak analógiaképpen.) A társadalmi lét embernek adekvát, igazi történeti korszakában viszont az emberi tevékenység megszabadul a természetadta jelleg uralmától, s ennek eredményeként a maga teljességében kibontakozhat az a létforma, amelynek determinánsai már semmiképpen nem természettörvény-jellegűek. Ekkor fejlődhet ki totálisan — a potenciálisan már kimunkált lehetőségekből — a lét társadalmi formája. Ekkor az emberek olyan történelmi események, folyamatok szereplőivé válnak, amelyeket önmaguk fejlődésének, befolyásolásának tudatos irányítása végett hoznak létre.

A valóságos történelmi-társadalmi változásnak megfelelően mármost *a marxi filozófia* olyan világnézet, amely felismeri e totálisan kibontakozó társadalmi létforma megvalósításának lehetőségét, s ezt az eddigi történelemből mint előtörténetből adódó perspektívaként magyarázza, hogy ily módon létrehozásának egyik mozgósító erejévé váljék. Ezért *lényegét tekintve* a történelmi-társadalmi létformára vonatkozik. Kiterjesztése a természetre szükségképpen olyan antropomorfizáló természetfelfogást ad, amely inadekvát a természeti létformával. Ebből az is következik, hogy ilyesféle „természettudományos materializmussal" nem nyerhetjük meg a marxizmus számára a természettudományokat művelő vagy akár csak eléggé ismerő embereket. Szeretném hangsúlyozni azonban, hogy mindez elvileg nem zárja ki ennak lehetőségét, hogy létrejöjjön, ugyancsak következetes materialista alapon, egy a természeti létformát filozófiai szempontból értelmező ontológia. Csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától; azaz nem is lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívülesnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción.

Lícskó György

A társadalom önismeretének kérdéséhez

Ahhoz a több mint egy éve folyó vitához szeretnék néhány megjegyzést fűzni, amelyet Hegedűs András elvtársnak a Kortársban megjelent „Realitás és szükségszerűség" című cikke indított el, s amely közte és Meruk Vilmos elvtárs között a Társadalmi Szemlében folytatódott. A vitának arra a részére kívánok reflektálni, amely abban a kérdésben summázható: lehetséges-e — s ha igen, mikor és milyen módon — a szocialista társadalom önismerete és az ehhez szükséges társadalmi önkontroll? A probléma felvetését jogosnak, gyakorlati szempontból nagy jelentőségűnek, aktuálisnak és számos elméleti vonatkozást tartalmazónak vélem.

A vitában Hegedűs elvtárs azt az álláspontot képviseli, hogy a különböző társadalmi formációk — közöttük a szocialista társadalom is — *csak érett formájukban* képesek önelemzésre és önismeretre. A következőket írja: „... az európai szocialista társadalmak — ha nem is egyidőben és ha nem is egyenlő mértékben — de elérkeztek vagy elérkezőben vannak ezen társadalmi-gazdasági alakulatok érettségüknek, szebbé válásuknak ahhoz a fokához, amikor a társadalomnak belső analízise — Marx szavaival élve — »önbírálata« történelmileg nemcsak lehetővé, hanem egyben szükségszerűvé is vált."[1] Az utólagos önkontroll, önelemzés elvét Hegedűs elvtárs valamennyi társadalmi formáció megismerésének általános elveként interpretálja, s ezen interpretáció alátámasztására többek között a következő marxi gondolatra hivatkozik: „... a polgári gazdaság, csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött. Amíg a polgári gazdaság mitologizáló módon nem azonosította magát tisztán az elmúlttal, bírálata a korábbi, nevezetesen a feudális társa-

1 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

dalomról — amellyel még közvetlenül kellett küzdenie — ahhoz a bírálathoz hasonlított, amelyet a kereszténység a pogányságon, vagy akár a protestantizmus a katolicizmuson gyakorolt."[2]

Tény, hogy a polgári társadalom csak kifejlett formájában termelt ki igazán jelentős gazdasági önelemzést (lásd: klasszikus angol politikai gazdaságtan), amelynek alapján azután képes volt bizonyos összehasonlításokat, megkülönböztetéseket is tenni a polgári és a korábbi gazdasági rendszerek között. Hogy itt az önelemzés csak mintegy utólag, a kész formák kialakulása *után* következhetett be (s természetesen csak korlátozott mértékben), abban szerepe volt a polgári viszonyok spontán természetének, továbbá a társadalmi szaktudományok, eszközök, lehetőségek fejletlenségének, de még inkább az uralkodó osztályok partikuláris érdekeinek, amelyek eleve korlátozták a valóban következetes társadalmi önelemzés létrejöttét.

Hegedűs András számára azonban a kapitalizmus példája annak az igazolására szolgál, hogy *minden formációban*, s így a szocializmusban is *csak utólagos* lehet az önvizsgálat, s körülbelül akkor indulhat meg, amikor e formáció irreverzibilisen megszilárdult és elérte a csaknem teljes fejlettség szintjét. Legalábbis erre látszik utalni a polgári társadalom példájának idézése.

Hegel a valóságnak, s ezen belül a társadalmi jelenségeknek a megismerhetőségét illetően — mint ismeretes — szintén azt vallotta, hogy ezeknek csak utólagos elemzésük lehetséges. „A filozófia alapelvei" előszavában ezt írja: „Hogy még egy szót ejtsünk arról a kitanításról, hogy milyennek is kell lennie a világnak, ehhez a filozófia mindig későn érkezik. Mint a világ gondolata mindig akkor jelenik meg, amikor a valóság kiképződésének folyamata befejeződött és lezárult. Amit a fogalom tanít, szükségképpen ugyanezt mutatja nekünk a történelem, hogy csak a valóság érettségében jelenik meg az ideális a valóságossal szemben, és hogy az ideális csak akkor ragadja meg ezt a világot a maga szubsztanciájában, egy intellektuális birodalom formájában kiépítve. Amikor a filozófia a maga szürke színével szürkére fest, akkor az élet egyik alakja elöregedett, s a filozófia a maga szürkére festő szürkéjével nem tudja megfiatalítani, hanem csak megismerni azt; Minerva baglya csak az alkonyat beálltával kezdi meg röptét."[3] Hegel felfogásában — úgy gondolom — egyrészt az tükröződik, hogy a spontaneitáson alapuló formációk valóban kevéssé teszik lehetővé a tudományos előrelátást és a kialakulófélben levő folyamatok menet közben való értékelését. Másrészt álláspontjában annak a következménye is jelentkezik, hogy nem ismerte fel teljes mélységében a társadalmi elméletek gyakorlat-átalakító szerepét. Filozófiája sok vonatkozásban megőrzi a hagyományos szemlélődő jelleget, s ezért a társadalmi folyamatok kizárólag utólagos regisztrálásának lehetősége neki nem is okoz problémát, sőt teljesen természetesnek tűnik.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az önelemzés utólagossága még a szocializmust megelőző formációkban sem volt annyira kizárólagos, amilyennek Hegel és hozzá hasonlóan Hegedűs elvtárs is feltételezi. A francia materialisták például már a polgári viszonyok győzelme előtt is sok mindent megláttak a kapitalizmus társadalmi ellentmondásaiból s ha úgy tetszik, „menet közben" megvilágították ezeket: észrevették a termelőerők fejlődésének bizonyos pozitív és negatív következményeit, megsejtették a konkurrenciaharcot mint a tőkés viszonyok általános tünetét stb.

Levonhatjuk-e tehát azt az *általános* következtetést, hogy a társadalom „önmegértése" *mindig, minden egyes társadalmi formációban kizárólag utólag, mintegy regisztráló módon mehet csak végbe?* Hegedűs András ugyanis a fiatal szovjet állam fejlődésének első szakaszát az önanalízis szempontjából a következőképpen értékeli: „...Ez azonban nem válhatott a szocializmus önanalízisévé, mert akkor még egyszerűen nem volt szocialista társadalom, csak a lehetőség, az út nyílott meg ennek a kiépítéséhez, s így nem is beszélhetünk ennek az új társadalomnak az önismeretéről sem."[4] Minthogy Hegedűs elvtárs csak a szocializmust építő országok érett szakaszában, egy nagyjából lezárult fejlődésszakasz

2 Marx—Engels Művei, 13. köt. 171. old.

3 G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonásai. Glockner-féle jubileumi kiadás. 20. köt. 36—37. old.

4 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. okt. 95. old.

Digitized by Google

után tudja elképzelni a társadalmi önanalízist, Meruk elvtárs pedig, vele polemizálva, már a szocializmus létrehozásának kezdeti szakaszában is feltételezi ennek lehetőségét, Hegedűs elvtárs alaptalanul azzal a naivitással vádolja őt, hogy a hatalom megragadása utáni időszakban feltételezi a kiépült szocialista társadalom létezését.

Azt hiszem, ha nem vennénk figyelembe a szocialista formáció sajátos lehetőségeit, akkor éppen abba a dogmatizáló hibába esnénk, amelytől Hegedűs András is óv bennünket. A probléma vizsgálatában semmiképp nem tekinthetünk el néhány nagyon lényeges különbségtől. Az egyik az, hogy a szocializmust „úgy hozzák létre", hogy van egy olyan ideológia, amely nemcsak felkészíti a forradalomra a tömegeket, hanem minden előző forradalmi elmélettől eltérően, tudományos megalapozottsággal fő vonalaiban fel is vázolja a társadalmi fejlődés objektív menetét és a társadalmi tevékenység ebből fakadó feladatait. A jövő társadalmának jellemzőit nem megszépített, illuzórikus formában, mint végső, túl nem haladható célt körvonalazza, hanem mint szükségszerű következményét az előző fejlődésfokoknak, s egyben belátható, meghatározott konkrét szakaszát a jövő fejlődésének. Másrészt a marxista elmélet — éppen azért, mert csak fő vonalaiban jellemzi a távoli jövő perspektíváját, s nem vállalkozik a részletek utópikus taglalására akkor, amikor a konkrét fejlődési fok még nem teszi lehetővé a részletek konkrét kimunkálását — eleve feltételezi, hogy egyes megállapításait a gyakorlati megvalósítás folyamatában fejleszteni fogják, részleteiben kidolgozzák, s ahol szükséges, korrigálják is, ha a fejlődés túlhaladta, vagy nem helytállónak bizonyította ezeket. Már a marxista elmélet e sajátosságából is következik az elmélet és gyakorlat állandó konfrontálásának és kontrolljának szükségessége.

Továbbá: a szocializmust építő társadalmakban általában a vezetés a marxista ideológia ismeretében tudatosan irányítja a társadalom építését, s ugyancsak tudatos a társadalmi önelemzésre való törekvés is. A széles néptömegek ugyanakkor csak fokozatosan sajátítják el az elméletet, s a szocializmus építésének időszakában az ösztönösségnek és a tudatosságnak igen sokféle árnyalata és változata van meg soraikban, kezdve a szocializmus fő céljainak illúziókkal tarkított általános helyeslésétől a politikai gyakorlati feladatok agitációs szintű megértésén keresztül egészen az elméleti felvértezettségig. Az emberek tevékenységének fő vonala azonban, az ösztönös mozzanatok és illúziók ellenére is, a társadalmilag kitűzött célok megvalósítására irányul. Minthogy a néptömegek is ismerik az alapvető társadalmi célokat, megvan a lehetőségük arra, hogy a legkülönbözőbb társadalmi szinteken ellenőrizzék, hogyan viszonylik a tevékenységek eredménye az elképzelésekhez.

Kétségtelen tény, hogy kialakulásuk, kiformálódásuk *után* könnyebb megérteni és elemezni a jelenségeket, mint amikor még csak kialakulófélben vannak. A befejeződött folyamat ugyanis nagyobb áttekintésre ad lehetőséget. Ekkorra bontakozik ki teljesen az egyes részeknek az egész struktúrában betöltött szerepe, másrészt a kibontakozott jelenség mindig felmutat olyan összefüggéseket, olyan kihatásokat is, amelyeket a folyamat elindulása idején még nem lehet pontosan előrelátni. Ennek a gnoszeológiai problémának a figyelembevétele különösen a Szovjetunió fejlődése tekintetében fontos, mert itt teljesen járatlan úton haladva, a történelemben először, mégpedig igen bonyolult nemzetközi körülmények között kezdték meg átültetni a gyakorlatba a tudományos szocializmus elméletét. A „menet közbeni" megismerés nehézségeit a szocializmus viszonyai között ellensúlyozhatja egyrészt a társadalmi alapfolyamatok tudatos irányítása és ismerete, másrészt az állandó önkontroll. A fő tendenciák ismeretében ugyanis a keletkező új jelenségek már teljes kibontakozásuk előtt is könnyebben ismerhetők fel, s az alaptendenciákhoz való viszonyítás segítségével már menet közben is értékelhető a társadalmi összfolyamatban betöltött szerepük.

Úgy gondolom, Hegedűs elvtárs eltúlozza a társadalmi megismerés említett korlátait, s nem számol eléggé azzal, hogy az utólagos regisztrálás egyszerűbb és megszokottabb formája volt ugyan a régebbi társadalom-magyarázatoknak, de korántsem az egyetlen formája a társadalmi folyamatok megismerésének, s különösen nem az a szocializmus viszonyai között, illetőleg a szocializmus építésének időszakában.

Digitized by Google

Hegedűs elvtárs szerint a Szovjetunióban a szocializmus építésének első éveiben a szocialista társadalom kialakulatlansága miatt nem valósulhatott meg önvizsgálat, a későbbi fejlődési szakaszban pedig a személyi kultusz tette azt lehetetlenné. A társadalmi önvizsgálat *esetenként időlegesen bekövetkezett részleges* korlátozódását tévesen úgy fogja fel, mint az önelemzés teljes megszűnését. Ezért írja, hogy: „A szocializmus önanalízise komoly formában a szocialista országokban az SZKP XX. kongresszusáig fel sem merült..."[5]

Valójában pl. a szovjet államban létrejöttének első percétől kezdve volt egy határozott törekvés elért eredményeinek szinte azonnali, menet közben való értékelésére, a forradalmi erők gyakorlati tevékenységének állandó önkontrolljára. Nem menet közbeni önanalízis volt-e Lenin vezetésével annak felfedése, hogy a szükségszerűen bevezetett hadikommunizmus bizonyos idő múlva már akadályozó tényezőjévé vált a gazdasági fejlődésnek? A szocialista iparosításnak, a mezőgazdaság átszervezésének szükségességét is a szovjet gazdaság helyzetének, eredményeinek és negatívumainak mélyrehatóan elemzése alapján állapították meg a fiatal szovjet állam vezetői. Vagy a későbbi időszakokat illetően: tagadható-e, hogy a párt és a szovjet állam fellépése az erőszakos kolhozszervezés ellen valóságos társadalmi önkontroll volt? A társadalmi önanalízisnek a személyi kultusz következtében beállott időleges és részleges korlátozódása után pedig tanúi lehettünk egy szinte elemi erővel feltörő, mélyrehatóan, a mulasztottakat is pótolni kívánó társadalmi önvizsgálatnak.

A szocializmus építése időszakában — amíg a társadalomnak osztálystruktúrája van, amíg még élnek a polgári és kispolgári ideológiai maradványok az emberek gondolkodásában, s amíg megvan a kapitalista környezet —, fennáll a lehetőségük a szektás vagy revizionista torzulásoknak, s ezen torzulások egyike lehet a polgári vagy kispolgári nyomásnak engedő vezetőknek az a törekvése is, amely a nekik nem tetsző társadalmi tények elleplezésére, a demokratizmus öncélú, nem a társadalmi szükségletekből fakadó korlátozására, s egyáltalán a társadalmi önkontroll bizonyos gyengítésére irányul. Ugyanakkor ismeretes, hogy nem minden lehetőség válik valósággá, s ha bizonyos időszakban, sajátos feltételek között a szocialista országokban út nyílt is a szektásság érvényesülésére, vagy egyes országokban jobboldali behatások számára, ebből még nem következik, hogy ez szükségszerű, elkerülhetetlen velejárója a szocializmus építésének. De még csak az sem, hogy e hibák következtében akárcsak átmenetileg is teljesen megszűnik a szocializmusra jellemző társadalmi önvizsgálat.

Hegedűs András a szocializmus önanalízisének megvalósulását gátló tényezőnek tartja a marxista ideológia apologetikus jellegét is, amit egyébként úgy tekint mint elméletünktől idegen, időleges rárakódást. A következőket írja: „... egyszer s mindenkorra meghaladottá válik majd az az állapot, amikor a »belső« azonosulás a szocializmussal a mindenkori, az adott formák védelmét követelte meg a »külső« — s nemegyszer fegyverek támogatta — kritikával szemben. Közel már az az idő, amikor ez egyértelműen apologetikává válik — s objektív funkcióját tekintve — nem annyira a társadalmi haladás szocialista útja iránti elkötelezettségnek, mint inkább a társadalmi fejlődés során már meghaladottá vált formák fennmaradásához fűződő partikuláris érdekek makacs védelmezésének lesz a kifejezője."[6]

Úgy gondolom, mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a marxista elméletnek megvan a szocialista társadalmat védő funkciója is, s ennyiben — Hegedűs András terminológiájával élve — „apologetikus" természetű is, mégpedig nem átmeneti jelleggel. Hegedűs elvtárs szerint a szocialista ideológiában jelentkező „apologetikus" jelleg kizárja a társadalmi önanalízis lehetőségét; a mondott értelemben vett „apologetika" azonban az önkontrollt is feltételezi. Nem lehet ugyanis sikeres ideológiai védelmet nyújtani a szocializmusnak úgy, hogy hallgatunk a meglevő fogyatékosságokról. Abból az álláspontból, hogy az „apologetika" kizárja az önkontrollt, és viszont, az is következne, hogy az „apologetikus" jelleg hiánya következtében az önelemzés csakis negatív töltésű lehet, s végül is az ellenünk irá-

5 Hegedűs András: A marxista szociológia egészséges fejlődéséért. Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám.

6 Hegedűs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz. 1011. old.

Digitized by Google

nyuló burzsoá kritika szintjére süllyed. Ha egyébként a társadalmi önelemzés az elmélet „apologetikus" jellegének kiküszöbölését feltételezné, akkor a mára vonatkoztatva sem beszélhetne Hegedűs András önkontrollról, mert nem sikerült bebizonyítania, hogy ma már megszűnt a szocialista rendszer védelmének, és ezzel az elmélet szocializmust védő, „apologetikus" jellegének szükségessége.

Ezért a marxista elmélet alkotó értelmezői és alkalmazói számára mindenkor világos volt, hogy az elmélet viszonya a fennálló szocialista társadalomhoz nemcsak annyiból áll, hogy elméleti alapot nyújt számára és „általában" védi a szocializmus gyakorlatát, hanem arra is kiterjed, hogy elméletileg is kimutassa, indokolja és védje mindazt, ami egy adott fejlődési szakaszban a szocializmus *konkrét* gyakorlatában haladó, helytálló és jól szolgálja a szocializmus ügyét. Ugyanakkor szálljon szembe mindennel, ami idejétmúlta, túlhaladott, vagy hibás gyakorlati lépés eredményeként jött létre. Ha az elmélet feladata csak a szocializmus puszta és általános igenlése volna, akkor ennek többek között az volna a következménye, hogy az elmélet elszakadna a gyakorlattól, nem mutatna utat számára, mert nem adhatna választ a felmerülő új kérdésekre, annál is kevésbé, mert ezeket nem valami „absztrakt gyakorlat", hanem a konkrét praxis veti fel, s ez sürgeti megoldásukat.

Az utólagos önkontroll elve más oldalról is hibás megalapozást nyer Hegedűs elvtársnak az illúziók társadalmi szerepére vonatkozó nézeteiben. E kérdésről már hosszas vita folyt a Valóság hasábjain, ezért inkább csak az itt érintett problémához való kapcsolatában szeretnék foglalkozni vele.

Hegedűs András szerint minden társadalmi formációt — a szocializmust is — a tudat jelentős illúziói kísérnek; a szocializmus vonatkozásában ezek egy ideig pozitív szerepet játszottak, mert átsegítették különböző nehézségeken. Az új rend megszilárdulása után azonban változás áll be: a régi illúziók konfrontálódnak a valósággal, kiderül illúzió voltuk, s így további fenntartásuk most már regresszív hatással van a társadalomra. De a további fejlődés ismét illúziók, mégpedig progresszív hatású illúziók alapján megy tovább, míg ismét be nem következik a konfrontáció és az illúziók regresszióba fordulásának időszaka. „Oly mértékben — írja —, ahogyan az új megszilárdul, ez a magatartás fokozatosan reakcióssá és haladást gátlóvá válik, mert közben realitássá és egyben történelmi szükségszerűséggé érik az illúziók konfrontációja a valósággal, vagyis az új társadalmi-gazdasági alakulat belső »analízise«, s ezen az alapon a fejlődés során megérett az új követelményeknek a megfogalmazása és a megvalósításukért folyó küzdelem kibontakoztatása, ami más vonatkoztatásban újra csak nem lesz mentes a fejlődés lehetőségei iránt táplált illúzióktól, de ezek most már ismét a jövőre és nem a megvalósultra vonatkoznak."[7]

Hegedűs elvtárs itt ismét nem tesz különbséget az egyes társadalmi formációk között, s tulajdonképpen azt feltételezi, hogy a szocialista társadalom is — más formációkhoz hasonlóan — spontán módon, hamis tudat által irányított cselekvések eredményeként alakul. Nem differenciál a különböző tudatszintek között sem. Nem a maga konkrétságában vizsgálja, hogy mennyiben hatják át illúziók egyrészt a párt- és állami vezetés tevékenységét, másrészt a tudatosság különböző szintjén álló tömegekét. Pedig nyilvánvaló, hogy e szintek között vannak különbségek. A szocialista országok többségének egész eddigi gyakorlata éppen azt igazolja, hogy a szocialista építés elméleti koncepciója nem volt illúzió. Kialakulhatnak azonban illúziók (néha vezető szervekben is, de még inkább az elmaradottabb társadalmi rétegek tudatában) a fejlődés ütemét, a mozgalom helyzetét, egyes részproblémák megoldási lehetőségeit illetően. Ezek az illúziók természetesen nem jelentéktelenek, különösen ha vezető szervekben terjednek el, de mégis csak alá vannak rendelve azoknak az átfogó objektív társadalmi céloknak, amelyek a szocialista országok többségében a perspektivikus koncepciókat jellemzik.

Minthogy Hegedűs elvtárs feltételezi, hogy az illuzórikus tudat a szocializmusban is általánosan jellemző tudat, e hamis premisszából logikusan jut el a korszakonként jelentkező társadalmi önkontroll gondolatához, ahhoz, hogy az illuzórikus tudat ismételten beleütközik az élet tényeibe, s ezeket tudomásul véve, újabb illúziókba merül. Ha valóban ösz-

[7] Hegedüs András: Realitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. sz.

Digitized by Google

tönös módon, illúziókat kergetve tűznék ki és valósítanak meg a társadalmi célokat, akkor ebből az következne, hogy csak bizonyos befejeződött, teljesen kibontakozott szakaszok utólagos elemzése volna lehetséges. De vajon ténylegesen illúziókon alapulva születnek-e a szocializmus építésének nagy sikerei, amelyek meg is felelnek a kitűzött céloknak? Azt hiszem, azt mégsem állíthatjuk, hogy ezek illúziók, irreális célok kergetésének eredményei.

•

Végezetül metodikai szempontból értékelve Hegedüs elvtársnak a társadalmi önismeretre vonatkozó nézeteit — úgy vélem — fejtegetéseinek igen szembetűnő logikai és általános szociológiai módszertani hibája az, hogy bizonyos kiragadott tényekből kiindulva, egy igen felszínes szemlélet következtében hamis általánosításokhoz jut el. Nem differenciálja a különböző társadalmi formációkat, s figyelmen kívül hagyja a szocialista rendszer sajátosságait, amelyek megkülönböztetik minden más társadalmi-gazdasági alakulattól. Nem tesz különbséget a különböző ideológiák között sem. Ugyanakkor vét a történetiség elve ellen, mert a szocializmus valóságos fejlődésmenetéből önkényesen ragad ki részleteket, s izolálva ezeket, más funkciót tulajdonít nekik, mint amilyent valójában betöltöttek a szocialista rendszerek fejlődéstörténetében. Ezért jut el olyan következtetésekhez, amelyek a valósággal konfrontálva hamis analógiáknak és téves válaszoknak bizonyulnak.

Erdei Mihályné

Immanens elmélet — transzcendens kritikák...?

Hegedüs András szociológiai munkássága, elméleti tételeit kifejtő írásai körül kibontakozó vita kétségkívül társadalomtudományi életünk növekvő elevenségének a jele. Olyan feszítő, igen nagy társadalmi súlyú problémák tárgyalása, mint a társadalmi struktúra, bürokrácia a szocializmusban, a társadalmi fejlődés alternatívái stb., mindenképpen egészséges jelenség, s külön „egészség" az, hogy ezek a viták nem akadémiai „berkekben" folynak, hanem könnyen hozzáférhető, viszonylag sokak által olvasott folyóiratokban. (A Kortársban, a Pártéletben, a Társadalmi Szemlében az elmúlt fél év alatt jó néhány, a fenti témákat tárgyaló, vitató cikk jelent meg.)

Természetes, hogy az ilyen — a nyilvánosság előtt zajló — vita fokozott felelősséget ró a benne résztvevőkre. Nem úgy persze, hogy csak megcáfolhatatlan igazságokat szabadna leírni, hanem abban az értelemben, hogy a vitázók vegyék a fáradságot egymás nézeteinek megismerésére, hogy elkerülhető félreértéseket igyekezzenek elkerülni.

A Hegedüs írásait követő viták sok esetben magukon viselik a „gyermekbetegség" félreismerhetetlen jegyeit. Ami érthető ugyan, hisz nem olyan régóta vitatkozunk, de aminek fel nem ismerése éppen a vitának *érdemivé* válását akadályozhatja meg.

Ha a „szabad tudományos kutatásnak" nem is kell már számolnia a Marx által említett, „a politikai gazdaságtan által tárgyalt anyag sajátságos természeté"-ből fakadó „ellenséggel..., a magánérdek fúriáival", az ún. szociológiai vita némely pontja nálunk is működésbe hozta az „emberi kebel" bizonyos szenvedélyeit — holmi partikuláris fúriákat.

Megjegyzéseimmel a vita néhány — véleményem szerint — elkerülhető félreértésének tisztázásához szeretnék hozzájárulni.

Hegedüs András — részben önállóan, részben munkatársaival közösen — legtöbb kritikusa által is méltányolt tudományos munkásságot fejt ki, amelynek eredményeit, felismeréseit időnként egy-egy cikkben, tanulmányban foglalja össze.

Természetesen nem csak verifikált, empirikus tényanyagot publikál, hanem kutatásainak anyagát „összekötő" hipotéziseket, elméleti absztrakciókra épülő „téziseket", amelyek csak részben támaszkodnak tényekre, részben a dolog természetéből fakadóan közvetlenül nem verifikálhatóak. Így nyilván tévedhet is.

De gondolatai összefüggő, szerves rend-

Digitized by Google

szert alkotnak, amelynek főbb pontjai, mintegy a tartópillérei, tudományosan elemzett tényanyagon nyugszanak. (Véleményem szerint pl. ilyen, nagyrészt verifikált tételnek tekinthető a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely elsődleges struktúraképző volta, amelynek alapján 1963-ban tizenötezer háztartás körében vizsgálatot is folytattak, s amelynek eredményei a kutatók szerint kielégítőek voltak.[1] Vagy az 1920-as évek szovjet vitáinak, Lenin egyes írásainak történelmi elemzése, amelyek ha nem is abszolút bizonyosságot, de mégis elfogadható támpontot adnak a bürokrácia, a társadalmi fejlődés alternatíváinak gondolatához. Ide tartozik az üzemi konfliktusok vizsgálata, általában Hegedűsnek és munkatársainak üzemszociológiai felmérései stb.) Kutatásainak, kutatási eredményeit szintetizáló tételeinek megvan a belső, immanens logikája, s bár kétségkívül vannak vitatható mozzanatai, ezek *nem szakíthatók ki* önkényesen nézeteinek egészéből.

Egy tudományos kutatótól nyilván nem várható el, hogy minden egyes munkájában, tanulmányában, akár cikkében *általa* már bizonyítottnak, „meghaladottnak" tekintett tételeket, összefüggéseket *újból* bizonyítson — még akkor sem, ha ezek a tételek nem általánosan elfogadottak. Míg például egy műalkotásnak mindig önálló „totalitásnak", „önmagából" érthetőnek, élvezhetőnek kell lennie, a tudományos publikációk csak részproblémák megoldására, ismertetésére (esetleg a problémák eredményeinek összefoglalására) vállalkozhatnak és semiképp sem mehetnek vissza minden esetben az „első lépésig", nem kezdhetik újra meg újra az „alapoknál" — ez magát a tudomány fejlődését bénítaná meg. (Marx és Engels későbbi munkáikhoz nem mellékelték bevezetőnek „A tőké"-t, legtöbbször még csak nem is hivatkoztak rá; de már „A tőké"-nek a megértése is feltételezte a dialektika ismeretét — mint Lenin utalt rá — Hegel „Logikájá"-nak előzetes tanulmányozását.)

Ez a feleslegesnek — ugyanis kézenfekvőnek — tűnő fejtegetés azért kívánkozik ide, mert Hegedűs nézeteinek több kritikusa egy-egy *kiragadott* írása alapján teszi meg bíráló észrevételeit — elfelejtvén, hogy Hegedűs elsősorban nem glossza-író. Az így — Hegedűs egész munkásságából — kiszakított írásra aztán meglehetősen könnyű rábizonyítani, hogy állításai nélkülözik a tényeket, megalapozatlanok, üres, önkényes absztrakciókat tartalmaznak stb. Holott a marxista kritikának éppen azt kellene kimutatnia, hogy Hegedűs *hol, mikor* absztrahál helytelenül, a nézeteit alátámasztó tények *miért, mennyiben* nem megalapozottak — egyszóval végig kellene követnie Hegedűs egész gondolatmenetét.

Minden „valamirevaló" vitának alapkövetelménye, hogy a vitafelek ismerjék egymás álláspontját, ha tudományos vitáról van szó, akkor egymás munkásságát. Mert különben könnyen előfordul, hogy a kritikus vitabeli ellenfelének érveit gondolván megcáfolni, csupán saját maga ellen hadakozik, s vitapartnerének gyöngéit vélvén kimutatni, csupán saját gyöngéit mutatja be.

Némely vonatkozásban ilyen — kissé „sommás" kritikai ítéleteket tartalmazó — bírálatnak esett áldozatul Hegedűs Andrásnak Márkus Máriával közösen megírt „A marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" címmel, a Kortárs 1968. decemberi számában megjelent cikke.[2] A dolog annál paradoxabb, mivel a vitacikk „A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról"[3] címmel, társadalomfilozófiai aspektusból, valóban lényeges vonatkozásokra utalva közelíti meg Hegedűsék nézeteit.

Megjegyzéseimmel a továbbiakban ehhez a cikkhez kapcsolódom.

Jenei György és Knopp András Hegedűsék szociológiai irányvonalát lényegében transzcendens értelmezhetőséggel vádolják, s bár magas filozófiai kultúrá-

[1] Ferge Sándorné: A társadalmi rétegek elméleti és gyakorlati körülhatárolásának lehetőségei a szocializmusban. II. Statisztikai Tudományos Konferencia.

[2] Bár eddig csak Hegedűs Andrásról esett szó, nézeteivel nyilván nem áll egyedül. Mivel a fenti cikk meglehetősen szintetikus igényű, és mivel ennek a szintézisnek a legtöbb tételét Hegedűs fejtette ki önálló cikkek, tanulmányok keretében, elsősorban az ő nevét használom, annak eldöntése nélkül, hogy jelen esetben melyik társszerzőé volt a nagyobb érdem. Márkus Máriának és Hegedűs Andrásnak nem ez az első közös munkája, és valószínűleg nem tévedek, ha feltételezem: a leglényegesebb kérdésekben azonos az álláspontjuk.

[3] Jenei György—Knopp András: A marxista elmélet társadalomkritikai funkciójáról. Társadalmi Szemle, 1969. 2. szám.

Digitized by Google

val bebizonyítják, hogy *minden* társadalomkritikai koncepciót fenyeget a „transzcendens mozzanatok" veszélye, de hogy Hegedűsék esetében valójában mi is a helyzet, az továbbra is „értelmezés" kérdése marad. A szerzőpár annyit azonban elárul, hogy ők maguk „transzcendens" módon értelmezik Hegedűsék cikkét, tudniillik *kiszakítva* Hegedűs András és Márkus Mária megelőző munkásságából!

Jenei György és Knopp András cikkük bevezető részében ezt írják: „Szóvá kell azonban tennünk, hogy a szerzők egyes, koncepciójuk nem lényegtelen mozzanataira vonatkozó megállapításai nem tudományos érveken és bizonyítékokon nyugszanak, hanem deklaratív jellegűek, s így taglalásuk és hasonló jellegűekkel való viszonzásuk legfeljebb a hitviták »rangjára« emelheti a szociológiai vitát."[4]

Később ezt az ítéletet konkretizálják, amikor idézik Hegedűsék cikkéből a következő mondatot: „A marxista társadalomelmélet számára bonyolult új helyzet teremtődött az októberi szocialista forradalom után; megkezdődött a hivatalos ideológiává válásának folyamata, ami szükségszerűen a leegyszerűsítési és az elvulgarizálási tendenciákat erősítette meg", és ehhez lábjegyzetben hozzáfűzik: „Az idézett mondat egyébként tipikus példája annak, amit az előbb deklaratív kijelentésnek neveztünk. A szerzők egyetlen érvvel sem bizonyítják azt a megállapításukat, hogy a marxista társadalomelmélet »hivatalos ideológiává válása« szükségszerűen vezetett elvulgarizálási tendenciákhoz. Effajta deklarációkkal azonban nem lehet vitatkozni; legfeljebb mi is kijelenthetjük, hogy semmiképpen sem értünk egyet ezzel a megállapítással".[5]

Ha Hegedűs András és Márkus Mária vitatott cikkét kizárólag „önmagában" értelmezzük, akkor az inkriminált mondat valóban deklaratív jellegű. De ha nem tekintünk el Hegedűsék megelőző munkásságától — és véleményem szerint ez nem „értelmezés" dolga —, akkor a szóban forgó kijelentés esetleg lehet nem kellően megalapozott, de deklaratív semmiképpen sem!

Jenei György és Knopp András cikkük elején maguk utalnak Hegedűs András és Márkus Mária tudományos érdemeire: „Átfogó elemzés nélkül utalni szeretnénk arra, hogy a szerzők eddigi munkásságát úgy tekintjük, mint amely — számos vitatható mozzanata ellenére — problémafelvetéseivel és e problémák megoldására irányuló kísérleteivel nem kis mértékben járult hozzá a fiatal magyar marxista szociológia fejlődéséhez." Nyitva hagyott kérdés, hogy „A marxista szociológiai kifejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban"-t miért értelmezik Jeneiék „a szerzők eddigi munkásságát" figyelmen kívül hagyva. Mivel erre a munkásságra ők maguk is hivatkoznak, egyedül az a feltevés marad hátra, hogy — Jenei György és Knopp András bizonyított tétele szellemében — minden kritikai tevékenység nélkülözhetetlen mozzanata a transzcendencia.

Elsősorban Hegedűs Andrásnak a strukturált társadalomról, a bürokrácia szükségszerűségéről stb., megelőző munkáiban kifejtett gondolatai *feloldják* a vitatott kijelentés deklaratív jellegét. Mivel Hegedűs koncepciójában ez a kijelentés meglehetősen releváns helyet tölt be, *több cikkében is* kitért rá, s bár érvelésében akadhatnak alaposabb kifejtést kívánó pontok, magyarázat hiányával *egész* munkásságának ismeretében nem lehet vádolni. „Gazdasági irányítás és társadalmi függőség" című cikkében többek között a következő — összefoglaló igényű — magyarázatot adja: „Ha a marxista társadalomszemlélet ebben a korszakban kifejlődött dogmatikus torzításának társadalmi gyökerét keressük, azt aligha tekinthetjük másnak, mint a szocialista állam bürokratikus viszonyait megőrizni akaró s azt többé-kevésbé hűen tükröző ideológiának."[6]

Kifejezetten a „deklaratív jellegű"-nek bélyegzett tétel magyarázatával foglalkozik Hegedűsnek „Realitás és szükségszerűség" című cikke, amiben például ezt írja: „Az új győzelemre kerülésének ebben az első korszakában az új társadalomról szőtt illúziók burkának a felhántása, akárcsak másodrendű jelentőségű kérdésekben is — függetlenül a szubjektív szándékoktól — az új elleni merényletnek tűnt, mégpedig tényleges funkció-

[4] I. m. 62. old.
[5] I. m. 67. old.

[6] Hegedűs András: Gazdasági irányítás és társadalmi függőség. Közgazdasági Szemle. 1966. 7—8. szám. 855. old.

Digitized by Google

ját tekintve rendszerint nem is jogtalanul."[7]

Jenei György és Knopp András „fő kifogása" Hegedűs András és Márkus Mária cikkével kapcsolatban az ott kifejtett „marxista értékorientáció" többfajta értelmezhetősége, elsősorban a transzcendens értelmezhetőség veszélye. Egyet kell érteni a szerzőpárral, amikor ennek a veszélynek a lehetőségére, és súlyos társadalmi következményeire hívják fel a figyelmet. Egy transzcendens társadalomkritika valóban „ördögi kört" teremthet, és minden, az adott valóságot meghaladni akaró kritikai irányzatnak szembe kell ezzel néznie. De a szerzők maguk nem valószínűsítik kifogásaik jogosságát, amikor Hegedűsék nézeteit összefüggéseikből *kiszakítva* értelmezik.

Magához a „transzcendenciához" pedig csak a következőket jegyezném meg.

Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához"-ban így ír: „Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához. A magasabb rendűre utaló jelzéseket az alacsonyabb rendű állatfajoknál ellenben csak akkor érthetjük meg, ha magát a magasabb rendűt már ismerjük. A polgári gazdaság ily módon az antik stb. gazdaság kulcsát nyújtja... Az úgynevezett történelmi fejlődés egyáltalában azon nyugszik, hogy az utolsó forma a múltbelieket önmagához vezető fokoknak tekinti, és minthogy ritkán és csak egészen meghatározott feltételek között képes önmagát bírálni, ... ezeket mindig egyoldalúan fogja fel... Így a polgári gazdaság csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti gazdaság megértéséhez, amikor a polgári társadalom önbírálata megkezdődött."[8]

Marxnak ebből a fejtegetéséből — többek között — az derül ki, hogy *minden* társadalomkritika kisebb-nagyobb mértékben elkerülhetetlenül tartalmaz transzcendens mozzanatokat, mert *még* — esetleg már — nem létező viszonyok talajáról bírál.

Egy kritikai koncepciót lényege szerint akkor lehet transzcendensnek nevezni, ha irányvonala nem esik egybe a felismerhető társadalmi-történelmi mozgással, illetve ha azon kívül áll. (És akkor még nem — mint Jeneiék sejtetik, ha „csak" nem áll mögötte valóságos mozgalom. Persze előbb-utóbb feltétlenül kritériuma a kritika immanens voltának a tömegekhez való viszonya. De a szocializmusban nem jár még teljesen karöltve az elmélet a társadalmi cselekvéssel. Eklatáns példa lehet erre az úgynevezett személyi kultusz időszaka. Azok, akik akkor marxista társadalomkritikát gyakoroltak, eleinte teljes híjával voltak a tömegmozgalomnak. Nehezen lehetne azonban *ezért* transzcendenciával vádolni őket. És bár azóta lényeges változások történtek, az elmélet és gyakorlat „szinkronjától" még elég távol vagyunk. Valószínűleg még érvényes Marxnak az a megállapítása, hogy hol a történelem általános az egyénhez mint különöshöz képest, hol az egyén a történelemhez mint különöshöz képest.)

Hegedűsék koncepciója azonban véleményem szerint a szocialista társadalom *valóságos* lehetőségeinek „emberibb" realizálását sürgető igényből „nőtt ki", s ha ebben a „sürgetésben" talán akad is némi türelmetlenség, a lényegét tekintve semmiképpen sem egy „transzcendens" etikai elégedetlenség kifejezője. Társadalmunk sokoldalú, *reális analízisének* kell kideritenie, hogy egy ilyen kritikai „jobbító szándékban" mennyi a puszta óhaj, és mennyi a valóságos cselekvési lehetőség.

Hegedűsékkel nyilván szükséges vitatkozni már azért is, mert éppen az általuk felvetett problémákat csak közös erőfeszítéssel, a kérdések közös tisztázásával lehet megoldani. De munkásságukat nem lehet marxista módon bírálni egy többé vagy kevésbé „eszményített valóság" talajáról — és legfőképpen nem lehet álláspontjukat megítélni nézeteik *egészének* végiggondolása nélkül.

Bélley László

7 Hegedűs András: Reálitás és szükségszerűség. Kortárs, 1967. 7. szám. 1012. old.
8 Marx—Engels Művei. 13. köt. 171. old.

Digitized by Google

David Riesman: A magányos tömeg

David Riesman azok közé a haladó amerikai társadalomtudósok közé tartozik, akiket a fasizmus iszonyú tapasztalata arra késztetett, hogy magában a polgári társadalomban keressék a feltételeket, amelyek lehetővé tették — és lehetővé tehetik — a fasizmus hatalomra jutását. Ezt a problémát nemcsak általánosan vetik fel, hanem saját társadalmukat, a második világháború utáni Amerikát és amerikai embert veszik vizsgálat alá. Arra a kérdésre keresnek választ, biztosítva van-e az emerikai társadalom, az amerikai ember a fasizálódás veszélyével szemben.[2] Ezzel módszertanilag is olyan új irányzatot teremtenek az amerikai szociológiában, amely elveti a szociológiának a negyvenes évek Amerikájában uralkodó prakticista felfogását. A társadalmi részjelenségek leírásán túl valamiféle általánosításra törekszenek, egy történetfilozófiai képbe próbálják beilleszteni a második világháború utáni amerikai társadalom, az amerikai ember leírását, s ennek fényében vizsgálják, hogyan jött létre ez a társadalom, miben különbözik az előző társadalmi formációktól, milyen új lehetőségeket, illetve problémákat teremt az individuum számára.

Kérdésfeltevésük megértéséhez és megítéléséhez két történelmi tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyrészt azt a politikai légkört, amely az USA-ban Roosevelt elnökségétől egészen a hidegháború kezdetéig uralkodott (a Magányos tömeg első kiadása 1950-ben jelent meg) s amely az amerikai értelmiség jelentős részében nagy reményeket keltett a modern tőkés társadalom perspektíváit illetően.[3] „A Magányos tömegben feltételeztük — írja Riesman az új, 1961-es kiadás előszavában —, hogy a New Deal politikai eredményeit, a társadalombiztosítást, az ésszerű teljes foglalkoztatottságot, a munkásság szervezkedési szabadságát stb. nem lehet többé a visszájukra fordítani, és hogy ezek az eredmények terjedőben vannak... adottságnak tételeztük fel a bőségen alapuló gazdaságot. Szemléletünk valószínűleg túlságosan is önelégült volt..." (28. old.)

Másrészt számításba kell vennünk, hogy az amerikai munkásosztály sajátos helyzete következtében hiányzott — és lényegében ma is hiányzik — a komoly tömegerővé vált forradalmi munkásmozgalom, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a polgári társadalom elméleti kritikájának alapjává egy konkrét szocialista perspektíva váljon.

Riesman expliciten megfogalmazott ideológiája ellentmondani látszik annak a beállításnak, amely őt az amerikai társadalom kritikusai közé sorolja. A világháború utáni Amerikáról adott általános képe nem más, mint a „jóléti" ideológiák, „fogyasztói társadalom"-elméletek korai változata. Riesman szerint ugyanis az amerikai társadalom új korszakot jelent a civilizáció történetében. Az „ipari társadalom" létrejötte szerinte annak a társadalmi változásnak az eredménye, melynek következtében a termelés korszakát a fogyasztás korszaka váltotta fel. A fogyasztói társadalom alapja a *tömegtermelés*. Ennek következtében a fogyasztási szféra által nyújtott lehetőségek (fogyasztási javak, szolgáltatások,

1 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968.

2 Erről a kérdésről részletesen lásd Heller Ágnes: A morál szociológiája vagy a szociológia morálja. Gondolat Kiadó, 1964.

3 Riesman nemcsak ebben az időszakban, hanem a későbbiekben is az amerikai értelmiség haladó csoportjához tartozott, ahhoz a csoporthoz, amely következetesen elutasította a hidegháborús politikát. „Jóléti társadalom"-elméletét — amelyről még szó lesz — Riesman éppen egy nem hidegháborús politika elméleti megalapozásának szánta.

Digitized by Google

tömegkommunikáció stb.) Riesman szerint nemcsak a gazdagabbak, hanem egyúttal a társadalom minden rétege számára adva vannak.

Mivel a társadalom minden tagja a tömegtermelés által előállított fogyasztási cikkeket, szolgáltatásokat, a tömegkommunikációs eszközök által közvetített „kultúrát" fogyasztja, sőt szükségleteit is a tömegkommunikációs eszközök révén alakítják, Riesman szerint a társadalom nagymértékben homogenizálódik, csökkennek, eltűnőben vannak az osztályok, illetve a rétegek közötti különbségek.

Ehhez járul — elsősorban a munkaidő lényeges megrövidülésének eredményeként — a termelés jelentőségének csökkenése; ennek következtében Riesman szerint elveszti jelentőségét az a kérdés, hogy ki a termelőeszközök tulajdonosa. „A technika további fejlődésével és a fogyasztás előtérbe kerülésével... nem arról van szó..., hogy valaki egyik vagy másik oldalhoz, a kizsákmányolókhoz vagy a kizsákmányoltakhoz csatlakozik az üzemben vagy a barikádokon... az anyagi bőség feltételei között élő társadalomban megváltozik az osztályharc is, mivel a középosztály addig növekszik, míg foglalkozási szempontból az össznépességnek több mint a felét foglalja magában, a jövedelem, szabad idő és az értékek szempontjából pedig még nagyobb hányadát. Az egyén előtt megnyíló új lehetőségek már nem annyira azt jelentik, hogy átkerülhet egy másik osztályba, hanem inkább azt, hogy életformája és karaktere a középosztályon belül változhat meg." (335. old.) (Ez a feltevés magyarázza, hogy érdeklődése szinte kizárólag a „középosztályra" irányul.)

A társadalmon belüli „egyenlősödés" másik tényezője a korábban egységes, a hatalmat meghatározott osztályérdekek alapján gyakorló uralkodó osztály felbomlása. A társadalom irányítása — Riesman szerint — különböző „vétócsoportok" között darabolódik fel; ezek azonban nem alkotnak világos hatalmi hierarchiát, nem határozzák meg a vezetők döntéseit. (Riesman határozottan elutasítja Mills elitkoncepcióját.[4])

A vétócsoport — Riesmanál is eléggé tisztázatlan és ellentmondásos — fogalmával itt nincs mód részletesen foglalkoznunk.[5] E homályos fogalom illusztrálására mindenesetre nézzük meg, milyen vétócsoportok bírnak Riesman szerint hatalommal az USA-ban: „...a kis üzletemberek és az értelmiségiek tartják ellenőrzésük alatt a Kongresszust..., a hadsereg a védelmet és részben a külpolitikát ellenőrzi; a nagy vállalatok igazgatói és jogtanácsosai, a felügyelőbizottsági tagok és más tanácsadók, a beruházásokat és ezen keresztül a műszaki fejlődést irányítják; a szakszervezeti vezetők a munkások termelékenységét és szavazatait ellenőrzik..." stb. (305. old.) Mindezek következtében — állítja Riesman — létrejönnek az autonómia objektív feltételei. (Az autonómia kérdéséről később lesz szó.)

■

Riesman explicit ideológiájával szemben természetesen jogosak mindazok az ellenvetések, amelyek a „jóléti társadalom" modernebb elméletei bírálatának is részét képezik. Egyrészt az a kérdés, hogy valóban teljesen eltűnik-e a nyomor; másrészt az, hogy az életszínvonal növekedésével megszűnnek-e a társadalmi rétegek közötti különbségek; végül, de nem utolsósorban pedig az, hogy valóban megszűnnek-e az osztályok, s ténylegesen integrálódik-e a munkásosztály?

Először is: a *termelésből kiszorított* rétegek — s ebben a társadalmi struktúrában szükségszerű ilyen rétegek létezése — a társadalmi „jólétből" is teljesen ki vannak szorítva a világ legfejlettebb tőkés társadalmában. Gondoljunk csak az amerikai négerekre, akiket nyomoruk, kilátástalan helyzetükből fakadó elkeseredésük az elmúlt évek során többször késztetett lázadásra.

Másodszor: a termelésben részt vevő munkások és értelmiségiek, illetve a tőkésosztályhoz tartozók vonatkozásában sem beszélhetünk a fogyasztáson belüli különbségek eltűnéséről. E rétegekről valóban nem állítható, hogy szegények, legalábbis abban az értelemben nem, ahogy Riesman a szegénység fogalmát használja (tudniillik a nyomor szinonímája-

[4] Mills koncepciójával kapcsolatban lásd Márkus Mária: C. W. Mills és az elitszociológia. Magyar Filozófiai Szemle, 1962. 1. Mills és Riesman hatalmi struktúra elemzésének összehasonlítását lásd W. Kornhauser: „Power Elite" or „Veto Groups"? (A „Culture and Social Character" c. kötetben. New York, 1961.)

[5] Ezzel kapcsolatban lásd N. Birnbaum: David Riesman's Image of Political Process, és R. Dahrendorf: Democracy without Liberty. Uo.

Digitized by Google

ként). A tömegtermelés valóban a fogyasztási javak óriási mennyiségét állítja elő, s ezért feltételezi is a tömegfogyasztást, a viszonylag széles tömegek részéről megnyilvánuló keresletet. A tömegtermelés azonban nemcsak viszonylagos jólétet hoz létre, hanem viszonylagos szegénységet is. A termelés szakadatlan fejlődésének megfelelően mind újabb és újabb fogyasztási cikkek jelennek meg a piacon, nem mint luxuscikkek, hanem mint a *standard* életszínvonal tartozékai. De ezeknek megszerzése csak a társadalom felső rétegei számára probléma- és gondmentes. Ilyen értelemben tehát a fogyasztási szférában *nem* tűnnek el a különbségek; mind a történetileg kialakult, mind a mesterségesen létrehozott szükségletek kielégítetlensége *relatív*, de *reális* szegénységet teremt a társadalom alsó rétegeiben. (Nem térünk ki ennek másik következményére, a másodállás és különmunka-vállalások számának ugrásszerű megnövekedésére, amelyet Riesman a beidegződött munkaközpontúság következményének tekint.)

S végül: a munkásosztály *nem fogyasztói*, hanem *termelői* mivoltában különül el a társadalom többi osztályától és rétegétől. Riesman azonosítja a munkásosztályt történeti fejlődésének meghatározott szakaszaira jellemző külső jegyeivel, így elsősorban a fogyasztási szférában elfoglalt hátrányos helyzetével. Ezek a jegyek a fejlett tőkésállamokban részben valóban megszűnőben vannak. A munkásosztályt azonban *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, termelőmunkája, a termelőeszközök tulajdonából, a termelés irányításából való kirekesztettsége* állítja szembe a tőkés társadalmi rendszerrel; ebben az ellentétben látja Marx a termelők által vívott politikai osztályharc gyökerét. Ez az alapvető ellentét a modern tőkés társadalomban egyáltalán nem tűnik el, sőt az egyéb különbségek viszonylagos háttérbe szorulásával egyre tisztább formájában jelenik meg. A modern tőkés társadalomban mindinkább a *termelés, az egész társadalom irányításának* célja kerül a munkásosztály harcának előterébe.

Ha a Magányos tömeg csak a vázolt jóléti ideológiát tartalmazná, nem volna érthető, miért keltett megjelenésekor olyan nagy visszhangot, és miért hat még ma is: hiszen a „fogyasztói társadalom" elméletének azóta sokkal modernebb és divatosabb változatai láttak napvilágot. S a Magányos tömegre a tudományos közvélemény nem mint apologetikus ideológiára, hanem mint *kritikai műre*, mint az amerikai társadalomnak, az amerikai életformának — helyenként ugyan igen ellentmondásos — kritikájára reagált.

Hol van ez a kritikai tartalom? Nos, Riesman valóban képviseli a fenti ideológiát a társadalmi struktúrára vonatkozóan, világosan megmondja azonban, hogy elsősorban nem a struktúrával, hanem a struktúrát alkotó tipikus egyének karakterével, az amerikai társadalomban uralkodó *konformitásmóddal* foglalkozik. „Ez a könyv — írja — a társadalmi karakterről szól, illetve azokról a különbségekről, amelyek a különböző országokban, korokban és csoportokban élő emberek karaktere között megfigyelhetők. A mű azt vizsgálja, hogy a társadalom méhében kialakult különböző társadalmi karaktertípusok miként fejeződnek ki a munkában, szórakozásban, politikában és a társadalom gyermeknevelési szokásaiban. Közelebbről elsősorban arról lesz szó, hogy a XIX. századi Amerikában uralkodó társadalmi karaktert miként váltotta fel fokozatosan egy másfajta társadalmi karakter." (51. old.)

Karakteren Riesman „az egyén ösztöneinek és szükségletkielégítésének többé-kevésbé tartós, történelmileg kondicionált szervezetét" érti, olyan „készületet, amely összekapcsolja az egyént a világgal és az emberekkel."[6] Minden társadalom funkcionálása feltételezi tagjai karakterének olyan alakítását, hogy azok számára belső kényszerré váljon mindaz, amit mint a társadalom, vagy meghatározott társadalmi osztály tagjainak objektíve tenniük kell.

Riesman háromféle társadalmi karak-

[6] A társadalmi karakter riesmani fogalma, s a szerzőnek az a törekvése, hogy számos társadalmi kérdést pszichológiai terminusokban fogalmazzon meg — módszertanilag is számos problémát vet fel, ezekre azonban itt nem térek ki.

7 Az uralkodó karaktertípus alapján Riesman a társadalmaknak is három típusát különbözteti meg. *Tradíciótól irányítottnak* a hagyományos, árutermelés előtti társadalmakat nevezi. Ezekben a társadalmakban a nagyfokú stabilitás következtében a társadalom tipikus tagjainak konformitását a hagyományok tisztelete, a tradíciók elfogadása biztosítja. *Belülről irányított* társadalmon a szabadversenyes kapitalista társadalmakat érti, amelyekre az állandó változás (nagyfokú mobilitás, a tőke gyors felhalmozódása, állandó extenzív és intenzív expanzió)

Digitized by Google

tertípust (tradíciótól, belülről, és kívülről irányítottat[7]) különböztet meg. A modern amerikai embert, a „kívülről irányított embert" a következőképpen jellemzi: „... az individuum számára az irányítás forrásául kortársaik szolgálnak, akár azok, akiket ismer, akár azok, akikkel csak közvetett kapcsolata van, barátokon vagy a tömeghírközlésen keresztül. Ez a forrás természetesen beépül a személyiségbe abban az értelemben, hogy az irányításukra való támaszkodás már az élet legelején kialakul. A kívülről irányított ember célkitűzései ebben az irányítási rendszerben folyton változnak, beállítottsága és a másoktól kapott jelzések szoros követésére irányuló törekvése azonban változatlan az egész életen keresztül." (72. old.)

A „kívülről irányított karakterrel" *az elidegenedett, manipulált* ember áll előttünk, az az ember, akinek nincsenek saját életcéljai, autonóm szükségletei, amelyek egész élete során irányítanák és ezzel értelmessé tennék tevékenységét. A „kívülről irányított" manipulált ember csupán egy „radarkészülékkel" rendelkezik, amely „felveszi" a társadalom jelzéseit. Ezek a jelzések képezik az irányításnak, tehát céljai, szükségletei meghatározásának egyetlen forrását. A „kívülről irányított ember" legfőbb törekvése az, hogy kortársaihoz és a tömegkommunikációs eszközök által közvetített ideálokhoz hasonlóvá váljon; nemcsak manipulálható tehát, hanem igényt is tart a manipulációra. A külső irányítás alapján tájékozódik, enélkül egyszerűen képtelen eligazodni a társadalomban, sőt saját életében is. „A kívülről irányított ember — írja *Dahrendorf* — kikerülve abból a társadalmi összefüggésből, amely számára irányítást, értelmet és biztonságot adott, nem kevésbé reménytelenül védtelen szociális lény, mint amilyen reménytelenül védtelen fizikai lény egy újszülött csecsemő."[8] Mindebből következik a „kívülről irányított ember" politikai közömbössége. Nemcsak hogy nincs semmiféle befolyása a tömegkommunikációs eszközök irányítására, de karakterstruktúrája következtében nem is lehet, s nem is törekedhet ennek megszerzésére. Maximális célja a „jólértesültség" lehet, vagyis az, hogy minél több információt szerezzen a tőle függetlenül meghozott politikai döntésekről.

Nyilvánvaló az ellentmondás Riesman explicit ideológiája és a társadalmi karakterről, a „kívülről irányított emberről" adott leírása között. Az amerikai ember végtelenül pesszimista jellemzése egyáltalán nem alapozza meg azt az optimizmust, amellyel Riesman a modern ipari-fogyasztói társadalomnak, a „bőség" társadalmának konfliktusmentes perspektíváit tárgyalja. A „kívülről irányított emberek" társadalmának leírásából az a következtetés adódik Riesman eredeti kérdésfeltevésére vonatkozóan, hogy a mai Amerika lényegében védtelen a fasizmus veszélyével szemben.[9] Bármilyen tudatos „belülről irányított" csoport kezébe veheti a társadalom irányítását — a „kívülről irányított ember" szinte észre sem veszi a változást, hiszen nincs meg az a képessége, hogy *értékelje* a tömegkommunikációs eszközökön keresztül érkező jelzéseket és a társadalmi irányítást, nem rendelkezvén az ehhez feltétlenül szükséges belső értékrendszerrel és önállósággal.

Riesman nézeteinek ellentmondása tehát abban foglalható össze, hogy az amerikai emberről igen kritikus leírást adnak ugyan, de azzal a társadalmi rendszerrel szemben, amely ezt a karaktert kialakítja, lényegében kritikátlanok. Riesman *mindig* a rendszeren belül marad; még akkor sem veti fel a rendszer megváltoztatásának szükségességét, ami-

jellemző: ennek következtében a társadalom mind újabb szituációkat teremt az individuum számára és mind újabb feladatok elé állítja őt. Ezzel olyan karaktertípus válik szükségessé, amely képes a változó körülményekhez való alkalmazkodásra és az új feladatok megoldására. A konformitást tehát a belülről irányított karakter esetében nem a tradíciók elfogadása biztosítja, hanem az, hogy a társadalom általános érték- és követelményrendszerét a társadalom tagjai már gyermekkorukban magukévá teszik, és ezek egész életüket irányító belső célokká válnak. *Kívülről irányított* társadalmon pedig a modern ipari társadalmat érti Riesman.

[8] R. Dahrendorf: Democracy Without Liberty. I. m. 192. old.

[9] A „kívülről irányított társadalom" fogalma önmagában is igen ellentmondásos. Dahrendorf — említett tanulmányában — rámutat, hogy egy kizárólag „kívülről irányított emberekből" álló társadalom a történelem végét jelentené, megszűnne ugyanis minden változás, mert a „kívülről irányított ember" elvileg képtelen minden kezdeményezésre. Hasonlóképpen egy ilyen társadalomban megoldhatatlan a vezetés kérdése, mert a „kívülről irányított ember" karakterológiailag képtelen irányítani. Akkor viszont felmerül a kérdés: hogyan lehetséges a „mass media" útján létfontosságú társadalmi irányítást nyújtani a „kívülről irányított ember" számára.

Digitized by Google

kor látja, hogy társadalma nem felel meg ideáljainak, sőt tudatában van annak, hogy ebben a társadalomban lényegében lehetetlen ezen ideálok megvalósítása. Ez azonban nem arra készteti, hogy magát a rendszert utasítsa el, hanem arra, hogy céljait közelítse a rendszer adottságaihoz.

Riesman koncepciójának ellentmondásossága jól illusztrálható az *autonómia* problémájával. Az autonómia — Riesman szerint — nem egy újabb karaktertípus, hanem az individuumnak az a képessége, hogy önállóan viszonyuljon a domináns karaktertípushoz, s önállóan döntsön arról, hogy elfogadja-e vagy elutasítja a társadalomban uralkodó viselkedési normákat. Riesman állítása szerint az ipari társadalommal adottak az autonómia *objektív* feltételei. Ugyanakkor világosan látja, hogy a mai Amerikában mégsem valósul meg ez a magatartás. Amikor válaszolni próbál arra a kérdésre, hogy miért nem jön létre az autonóm embertípus — puszta illúziókra, tévhitekre hivatkozik.

Egyrészt arról beszél, hogy a munka objektíve elvesztette ugyan centrális helyét mind a társadalomban, mind az emberek életében, de az emberek mégis úgy viselkednek, *mintha* a munka továbbra is életük értelme, legfontosabb tevékenységük volna, a fogyasztást pedig változatlanul csak eszköznek tekintik. A társadalom érték- és szokásrendszere is ezt tükrözi. Ezen a „tévhiten" (tudniillik, hogy „az ember munka nélkül elvész") alapulnak — véleménye szerint — az olyan kutatások, amelyeknek célja megállapítani, hogy miként lehetne az üzem légkörét kellemesebbé, a dolgozóknak a vezetőkhöz való viszonyát személyesebbé tenni. Riesmann ezzel kapcsolatban személy szerint E. *Mayóra* utal, és mint téveset és *károsat* utasítja el a *Human Relations* irányzat törekvéseit. (Nincs mód itt kitérni Mayo nézeteinek értékelésére, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy Riesman egyáltalán nem ismeri fel koncepciójának gyakorlati funkcióját. Mayo ugyanis éppen a modern tőkés termelés egyik fő problémájára keres manipulatív megoldást azzal, hogy a munkásoknak a termelésben való *aktív* részvételét — a modern termelés egyik alapfeltételét — igyekszik biztosítani.)

Másrészt, állítja Riesman, az uralkodó osztály mint osztály megszűnt ugyan, de az emberek változatlanul úgy viselkednek, *mintha* volna uralkodó osztály, s nagymértékben ez magyarázza, hogy a vezetők elvesztett hatalmát nem szerezték meg a vezetettek.

Ezeket a tévhiteket — Riesman szerint — felvilágosítással el lehetne oszlatni, s ez elsősorban a szociológusok, társadalomtudósok feladata volna.

A mondottakon kívül azonban Riesman egy másik tényezőre is hivatkozik: arra, hogy az uralkodó, „kívülről irányított" karaktertípus *nem alkalmas* az autonóm viszony kialakítására. De ezzel az állítással nyilvánvaló ellentmondásba bonyolódik. Egyrészt azt mondja, hogy miután a „kívülről irányított társadalomban" adottak az autonómia feltételei, csupán a társadalomban és az emberekben még meglevő tévhiteket kell — — elsősorban felvilágosítással — eloszlatni ahhoz, hogy az autonóm viselkedés általánossá váljon; ugyanakkor (s ezt természetesen maga is tudja) a „kívülről irányított" karakterű ember *elvileg* — a „kívülről irányítottság" általa adott meghatározása és leírása alapján — nem lehet autonóm.[10]

Riesman koncepciójának ellentmondása, következetlensége természetesen nem tudományos becsületességének hiányából ered. Tudományos becsületességére és tisztességére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az elmúlt húsz év során, szembenézve a kései kapitalizmus valóságával, jelentősen módosította álláspontját.

Későbbi tanulmányai[11] problematikusabbnak mutatják magát az ipari társadalmat, és a perspektívák tekintetében most már explicite is pesszimisták. Az amerikai társadalom egyik legsúlyosabb problémájának Riesman a politikai alternatívák hiányát tekinti, s ezért vet fel a társadalom értékelésével kapcsolatosan olyan kritikai szempontokat, amelyek politikai alternatívák alapjául szolgálhatnak. Véleménye szerint az alternatívák hiányának következménye az amerikai társadalomra jellemző politikai apátia. Módosul álláspontja a vétó-

10 Az autonómia fogalmának ellentmondásosságával kapcsolatban lásd Dahrendorf említett tanulmányát, amely bebizonyítja, hogy az autonómia fogalma lényegében nem különbözik a „belülről irányított" karakter fogalmától.

11 Itt elsősorban az „Abundance for What?" c. kötetben (New York, 1964.) megjelent tanulmányokról van szó.

Digitized by Google

csoportok vonatkozásában is; hajlik a hatalmi elit létének elismerésére, s ezzel Mills álláspontjához közeledik. A munka kérdésében is erősen szkeptikussá vált. „A fő probléma annak biztosítása, hogy a szabad idő a technológiai fejlődés eredménye legyen, ne pedig egyszerű munkanélküliség."[12] Ez véleménye szerint nincs megoldva, s ma már legalábbis valószínűnek tekinti, hogy a *munka* igényesebbé, értékesebbé tétele nélkül nem lehet megoldani a szabad idő értelmes, aktív megszervezését. Lényegesen megváltozott álláspontja az emberi autonómia lehetőségeit illetően is: a jelenlegi politikai feltételek, véleménye szerint, *megakadályozzák* ennek kibontakozását.

Azt az általános változást, amely Riesman koncepciójában bekövetkezett, egyik neves bírálója, *N. Birnbaum* így foglalja össze: „Pesszimizmusa általánossá vált, és az egész szituáció, új álláspontja alapján, határozottan ominózus. Remélem nem tekinti kifejezetten helyén nem valónak, ha azt állítom, hogy egészében véve realistábbá vált."[13]

Hegedűs Zsuzsa

[12] D. Riesman: Some Issues in the Future of Leisure. Uo. 185. old.

[13] N. Birnbaum: David Riesman's Image of Political Process. A „Culture and Social Character" c. kötetben, 225. old.

A „harmadik világ" gazdasági problémái

A következőkben jelentős rövidítéssel közöljük *Jean Suret-Canale*-nak az Économie et Politique című francia közgazdasági havi folyóirat 1969 április—májusi összevont számában megjelent, a „harmadik világ" gazdasági problémáival foglalkozó írását. A cikk — mondanivalójának kiindulópontjaként — Pierre Jalée-nak „A harmadik világ kifosztása" (Párizs, Maspéro, 1965.) és „A harmadik világ a nemzetközi gazdasági életben" (Párizs, Maspéro, 1968.) című könyveihez kapcsolódik, elismerve e munkák tudományos értékét, de bírálva néhány megállapításukat és egyes elméletileg kevéssé megalapozott politikai következtetésüket. (Az említett művek magyarul nem jelentek meg.)

Jalée rámutat arra, hogy különbséget kell tenni az ENSZ-szakértők által szemérmesen „piacgazdálkodással rendelkező országoknak" nevezett országok (s itt megkülönböztetnek „fejlett" és „fejlődő" országokat) és „tervgazdálkodással rendelkező" országok, azaz kapitalista és szocialista országok között. Szocialista országoknak nevezi azokat, amelyeknek gazdasági alapjai kizárják a termelőeszközök magántulajdonát. Ezen objektív kritérium alapján három csoportra osztja a világ országait, hangsúlyozva, hogy a „fejlettek" és az „elmaradottak" között sokféle átmenet van és ez az osztályozás elkerülhetetlenül viszonylagos, részben önkényes jellegű.

Ezen az alapon megadja a harmadik világ „súlyát" a két másikhoz viszonyítva. A lakosságot tekintve, ennek egyharmada a szocialista országoké (beleértve Kínát), egyötöde az imperialista („fejlett" kapitalista) országoké és 46,9 százaléka a kapitalista szférához tartozó „harmadik világé"; a bruttó belföldi termelés tekintetében: ennek 29 százaléka szocialista országokban van (a százalékarány tehát hasonló a lakosságéhoz), 59,5 a fejlett kapitalista országokban, 11,5 a „harmadik világban". Ezek az adatok rávilágítanak a kapitalista világon belül termelt kincsek elosztásának egyenlőtlenségére, amely egyébként fokozódó tendenciát mutat: a „harmadik világ" *„részesedése"* a nemzetközi termelésben az 1958. évi 12 százalékról 1965-ben 11,5 százalékra csökkent.

„A világ éhsége": a felelősség

A „harmadik világ", amelyben a világ lakosságának majdnem a fele él, csak körülbelül 30 százalékkal részesedik a világ mezőgazdasági termeléséből (szemben azzal a 35 százalékkal, amely mind a fejlett kapitalista országok, mind a Kínával együtt számított szocialista országok termelését fejezi ki). Pedig a „harmadik világ" országainak legnagyobb része még lényegileg „agrárország", ahol a dolgozó lakosságnak a közepesnél sokkal

Digitized by Google

nagyobb aránya — egyes afrikai országokban 80—90 százaléka — foglalkozik mezőgazdasággal. Ez azt jelenti, hogy a „harmadik világban" nagyon alacsony a mezőgazdaság termelékenysége. 1958-tól 1964-ig az egy lakosra eső mezőgazdasági termelés Nyugat-Európában 9 százalékkal emelkedett, de a „harmadik világban" 2 százalékkal *csökkent*.

A helyzet ilyen alakulásának folyamatossága alapján számítani kell arra, hogy a közeljövőben olyan világméretű éhség következik be, amilyenre még nem volt példa a történelemben.

Minthogy Jalée nem érinti a problémának ezt a vonatkozását, jegyezzük meg mellékesen: valótlannak bizonyul az a divatos neomalthuzianus gondolat, amely még magukat baloldalinak tartó körökben is elterjedt, s amely szerint a „harmadik világ" országainak „demográfiai robbanása" felelős az éhségért, s orvoslására elegendő lenne a születésszabályozás általánossá tétele. A „fejlődő" országok *exporttermékei* termelésének növekedése gyorsabb ütemű volt, mint a népesség szaporodása. Ez azt bizonyítja, hogy ha ez a növekedés az élelmiszertermelés területén valósul meg, akkor technikailag lehetséges lett volna több ennivalót adni mindenkinek, még a „demográfiai robbanás" körülményei között is. Csakhogy a termelés előbbi típusa érdekli a kapitalistákat, az utóbbi pedig nem. A *kapitalizmus* a felelős az éhségért a világban, nem a népességszaporulat. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a népességszaporulatnak nincs hatása a helyzetre, de csak *súlyosbító tényezője* annak az egyensúlyhiánynak, amelyért elsősorban a társadalmi rendre hárul a felelősség.

Az az elmaradottság, amely a kapitalizmus hibájából ebben a vonatkozásban ilyen nagymértékű lett, a jövőben komoly problémákat fog okozni, még a kapitalizmustól megszabadult emberiségnek is. Hogy azt a 6 milliárd embert, aki a Földön 2000-ben élni fog, táplálják, ahhoz *meg kell kétszerezni* a mezőgazdasági termelést; hogy pedig ne csak táplálják őket, hanem meg is szüntessék a rosszultápláltságot, ahhoz *négyszeresére vagy hatszorosára kellene emelni* a termelést. Ez technikailag nem lehetetlen, de magától nem fog bekövetkezni.

Bizonyos termékek termelésének ez a csaknem teljes monopóliuma, amellyel a „harmadik világ" országai rendelkeznek, távolról sem az erő tényezője ezen országok számára, hanem alsóbbrendű helyzetük következménye. Gazdasági életük szörnyű elkorcsosítása, amely abból fakad, hogy két-három, vagy esetleg csak egy terméket termelnek exportra, az imperializmussal szembeni függőségük következménye, mert az imperializmus a piacot ellenőrzésük alatt tartó tőkés monopóliumok érdekeinek megfelelően a nyers termékek szállítóinak szerepére ítélte őket. Még ha a mezőgazdaság *termelés* részben az illető nemzetek kezében van is (ami a banánt és a nyersgumit tekintve nem így van, mert ezeknek a fő termelői külföldi kapitalista társaságok), e termékek *piaca* kicsúszik a termelő országok kezéből, külföldi monopóliumok ellenőrzése alatt áll, és az árakat New-Yorkban szabják meg (úgy, mint valamikor Londonban).[1] Ez a helyzet csak akkor változhatna meg, ha véget érne a függőség, amely a „harmadik világ" országait jellemzi.

A „harmadik világ" szerepe a kapitalista világgazdaságban

A „harmadik világ" által szállított ásványi termékek aránya kisebb, mint demográfiai súlya: csak 27—28 százalék. Ezen a területen azonban ezen országok termelése 1958-tól 1965-ig 78 százalékkal emelkedett a fejlett kapitalista országokban mutatkozó 22 százalékos emelkedéssel szemben (az érctermelésben), vasérctermelésük aránya a nemzetközi termelésben az 1956. évi 13 százalékról 23 százalékra emelkedett 1966-ban, amikor a világ össztermelése 50 százalékkal nőtt. Ugyanezen időszakban rézérctermelésük aránya 42-ről 44 százalékra emelkedett, mangánérctermelésüké 42-ről 45 százalékra, a bauxité 57-ről 59 százalékra (ennek össztermelése időközben 60 százalékkal nőtt), végül a „harmadik világnak" monopóliuma van a króm, a kobalt, az ón stb. területén, és a világ nyersolaj- és földgáztermelésének 42 százalékát ez szolgáltatja.

A „harmadik világ" részvétele a feldolgozó iparágakban a világ termelésének mindössze 6,5 százaléka. Ezek az iparágak 1958-tól 1965-ig gyorsabban fejlődtek a „harmadik világban", mint a fejlett kapitalista országokban (a fejlődés aránya 69 százalék volt a kapitalista országok 59 százalékával szemben), de ez a látszólagos előny eltűnik, ha figyelembe vesszük az egy főre eső termelést (évi 5 százalékos növekedés a fejlett kapitalista országok 5,1 százalékával szemben). Végül a *munka termelékenysége az iparban* 1958-tól 1963-ig csak 19 százalékkal emelkedett a fejlett kapitalista országok 27

1 Tegyük hozzá, hogy a függő országok szállítóként való bevonása a tőkés piacokra egymás közti versenytársakként állítja szembe egymással a „harmadik világ" országait és nem mozdítja elő egymáshoz való közeledésüket.

Digitized by Google

százalékával szemben (a szocialista országokban ez a növekedés 34 százalék volt), s ez azt jelenti, hogy súlyosbodik a „harmadik világ" viszonylagos technikai elmaradottsága.

A „harmadik világ" részvétele a nemzetközi kereskedelemben csökken: az arány 1965-ben a nemzetközi export 20 százaléka volt, szemben az 1948. évi 30 százalékkal.

Egyesek habozás nélkül kijelentik, hogy az elmaradt országok szerepe a kapitalista világgazdaságban elhanyagolhatóvá csökken, s ezért vagy sajnálkoznak az elmaradt országokra nehezedő nyomorúságos sors miatt, vagy örülnek neki, mint olyan jelenségnek, amely bizonyítja, hogy a fejlett kapitalista országok meg tudnak lenni volt gyarmataik nélkül. Jalée hozzáértő módon világít rá ezeknek az állításoknak a félrevezető voltára, amelyeket gyakran a tudományos adatok pontatlan és meghamisított idézésével támasztanak alá. Azok az adatok, amelyeket itt kiemeltünk, rávilágítanak, hogy a „harmadik világ" „súlya" megmutatkozik bizonyos „döntő fontosságú" nyersanyagok (vas, bauxit, nyersolaj) előállításában.[2]

A „harmadik világ" nyersanyag-hozzájárulását a jelenlegi körülmények között még a nyugat-európai országok, sőt az Egyesült Államok sem tudják nélkülözni, amelyeknek hosszú ideig feleslegeik voltak ásványi nyersanyagokban, s amelyeknek régóta kiaknázás alatt levő bányakincsei kimerülőben vannak, vagy legalábbis bányáik rentabilitása csökkent.

De arra kell-e következtetni ebből — ahogy Jalée teszi —, hogy a „harmadik világ" továbbra is a kapitalista rendszer biztonsági szelepe marad, sőt „mindinkább azzá válik", vagy hogy az imperializmusnak „létfontosságúan szükséges" a „harmadik világ", hogy „nem tud meglenni nélküle"? Ha ezeket a megállapításokat *a szó szoros értelmében* vesszük akkor arra lehetne következtetni belőlük, hogy a hatalmas „harmadik világtól" megfosztott imperializmus már csak gettóba szorított imperializmus. Más szóval, hogy a „harmadik világ" emancipációja halálos csapást mérne a kapitalizmusra.

Tisztázzuk csak: az imperializmusnak természetéből fakad, hogy kizsákmányolja a „harmadik világot". Ez a kizsákmányolás elősegíti, hogy magas szinten tartsa a kapitalista profitot. *A jelenlegi* „harmadik világ" kizsákmányolása az imperializmus természetének elkerülhetetlen következménye, de egyáltalán nem életben maradásának feltétele. Noha elvesztette óriási piacait Oroszországban, Kelet-Európában, Kínában, a kapitalizmus mégiscsak életben maradt és virágzott; ha megfosztanák Ázsiától, Afrikától és Latin-Amerikától, mégsem lenne halálra ítélve, ha pusztulásának *politikai feltételei* nem alakulnak ki a fejlett kapitalista országokon belül. Szükség esetén arra is képes lenne, hogy a megmaradt korlátozott területen egy új „harmadik világot" teremtsen meg. Nem alaptalan feltételezés ez; ezt próbálta megtenni a hitleri német imperializmus 1940 és 1944 között, amikor gyarmati függőségi állapotba kényszerítette a meghódított Európát.

Ha mindezt nem szögezzük le, akkor azt engedjük feltételezni, hogy a „harmadik világ" kizsákmányolása abszolút szükségszerűség a kapitalizmus fennmaradása szempontjából. Ez egyet jelentene azzal, hogy a külső piacok léte a kapitalista felhalmozás *elméleti feltétele*. Ezt a tézist Lenin annak idején kategorikusan elutasította. Ezek a hibák politikai következményekre is vezethetnek; oda, hogy túlbecsüljük a „harmadik világ" forradalmi szerepét.

Hogy a kereskedelemben (ugyanúgy, mint a termelésben) a pazarlás élősdi jelenségei mutatkoznak, magában véve nem újdonság. Ez a kapitalista termelés *anarchiájának* és annak a mozgató szerepnek a velejárója, amelyet a *magánprofit* a termelés fejlődésében betölt. S ugyanúgy, ahogy a kapitalizmus összes ellentmondásai élesednek, ez is egyre szélsőségesebb és botrányosabb jellegűvé válik.

Tévedés volna azonban ezt az élősdi oldalt lényeges motornak tekinteni például a kereskedelem fejlődésében a Közös Piacon belül. A lényeg az az objektív szükségszerűség, amely a gazdasági élet növekvő integrációjára, a munka egyre fokozottabb nemzetközi megosztására vezet. Jalée itt egyébként bírálat nélkül átveszi a *„fogyasztói társadalom"* fogalmát, amelyet a burzsoázia megtévesztő céllal teremtett meg, s ugyanazt a tartalmat adja neki, amelyet a burzsoázia, azaz a bőség, a túlzott bőség társadalmának fogalmát, amelyet Walt Rostow „affluent society"-nek nevez.

Ezek a megállapítások egyébként nem mondanak ellent Jalée végső következtetésének, annak tudniillik, hogy a kapitalista országok közti kereskedelem és ezen országoknak a „harmadik világ" országaival folytatott kereskedelme közti *mennyiségi* összehasonlítás nem helytálló, ha nem vesszük figyelembe a *minőségi* különbséget. Az első — viszonylag ha-

2 A nyersolaj, amelynek 42 százalékát a „harmadik világ" szolgáltatja, egyike a műanyagból előállított termékek fő forrásainak, e termékekről pedig azt állítják, hogy halálos konkurrenciát jelentenek a „harmadik világ" által szolgáltatott nyersanyagoknak!

Digitized by Google

sonló országok közti munkamegoszlás, a második — olyan kereskedelem, amely az egyik oldalról uralkodó, a másik oldalról függő helyzetben lévő országok között bonyolódik le.

Jalée munkája egyébként rávilágít a fejlődésben mutatkozó igen nagy egyenlőtlenségre, amely az elmaradott országok között fennáll. Ez az egyenlőtlenség megtalálható földrajzi övezetek szerint, Latin-Amerikától a még függőségben lévő Ázsiáig és Afrikáig, de egy-egy övezet egyes országai között is. Ezeknek az országoknak valóban csak a függőség a közös vonásuk; azok a formák, amelyekben ez megnyilvánul — néhány általános vonáson túl — igen különböző helyi adottságoktól függően változnak.[3]

Megváltozott-e az imperializmus természete?

Történt-e változás az imperializmus természetében ahhoz képest, amilyen ez Lenin idejében volt? Természetesen találunk változásokat abban a módban, ahogy megnyilvánul. Kár, hogy Jalée hallgat a *monopolista államkapitalizmus* megnyilvánulásáról, amely korunk imperializmusának egyik jellegzetes vonása. Jellemző erre a „monopóliumok hatalmának és az államhatalomnak egyetlen gépezetbe való összefogása, amelynek célja megmenteni a monopóliumok rendszerét". (Az 1960-as Moszkvai Nyilatkozat.) Ez a forma nevezetesen megnyilvánul az imperialista hatalmak által nyújtott úgynevezett „segélyben", amely nem egyéb, mint az állami tőkealap növekvő igénybe vétele (amely tőkealapot adózás útján a dolgozó tömegektől hajtanak be) azzal a céllal, hogy a magánmonopóliumok javára szolgáló beruházásokat fedezzék belőle.

A második világháború óta bekövetkezett másik fontos változás abban a vezető szerepben mutatkozik meg, amelyet azóta az amerikai imperializmus betölt. Ezt Jalée helyesen emeli ki. Ezzel egyidejűleg továbbra is megvannak az imperialista országok közötti ellentétek, s még súlyosbodnak is, abban a mértékben, ahogyan az Egyesült Államok nyomasztó fölénye riválisaival szemben a második világháborút követően viszonylag enyhült, azzal, hogy Nyugat-Németország, Japán, Olaszország, Franciaország felemelkedett. Ebben az értelemben — ugyanezen alapvető okoknál fogva — kizárt dolog egy „ultraimperializmus" megjelenése, amely képes lenne végleg kiküszöbölni a rivális imperialista országok közti ellentmondásokat; Leninnek Kautskyval szemben ebben a vonatkozásban felhozott érvei változatlanul érvényesek.

Vajon elmehetünk-e odáig, hogy Jaléevel együtt azt mondjuk, „a kizsákmányoló nem annyira valamely nyugat-európai vagy észak-amerikai ország arcát viseli magán, mint inkább magának az imperialista rendszernek az arcát"? Ezzel talán kissé túl messzire mennénk. Először is nem forog kockán az észak-amerikai befolyás túlsúlya Latin-Amerikában, a francia befolyásé a frankövezethez tartozó afrikai országokban stb. Legfeljebb egyes pozíciókat (például Nagy-Britanniáét, Belgiumét) támadtak meg a riválisok (főleg az amerikai rivális, másodlagosan a nyugatnémet, a japán behatolás útján). A befolyási övezetek újrafelosztásáért folyó harc azonban az imperializmussal egyidős.

Helyes megállapítani a fejlődést (amely az imperialista gazdaságok növekvő integrációját, érdekeik összefonódását tükrözi), de nem kell azt hitetni el, hogy ez valamilyen „ultraimperializmusra" vezethet.

A kereskedelem viszonyainak degradálódása

Jalée kitér arra a jól ismert jelenségre, amelyet így neveznek: a „kereskedelem viszonyainak degradálódása". Ez azt jelenti, hogy miközben állandóan növekszik azoknak az iparcikkeknek a viszonylagos értéke, amelyeket a „fejlett" országok szállítanak a „harmadik világnak", állandóan csökken azoké a nyerstermékeké, amelyeket a „harmadik világ" szállít a fejlett országoknak.

Ebből — még a növekvő termelés mellett is — a „harmadik világ" országai vásárlóerejének állandó csökkenése következik. A legmérsékeltebb polgári közgazdászok is elismerik, hogy a hírhedt „segélyek" még azokat a veszteségeket sem ellensúlyozzák, amelyek a kereskedelem viszonyainak e degradálódása miatt érik a „harmadik világot".

3 Erről nagyon könnyen megfeledkeznek egyesek, akik univerzális recepteket adnak, és varázsmódszert hirdetnek az imperializmus ellen, készen arra, hogy hivatkozzanak azoknak az alkalmatlanságára vagy gyávaságára, akik bíztak benne — ha a recept kudarcot vall. Ho Si Minh már 1922-ben hangsúlyozta az Humanitében az akkori francia gyarmatokkal kapcsolatban: „Habár az őslakosságot valamennyi gyarmaton egyformán elnyomják és kizsákmányolják, szellemi, gazdasági és politikai fejlődésük nagymértékben különbözik egyik vidéktől a másikig. Annam és Kongó, Martinique és Új-Kaledónia között egyáltalán semmi hasonlóság nincs, kivéve a nyomorúságot." (L'Humanité, 1922. május 25., Ho Si Minh Válogatott Művei, Hanoi, idegen nyelvű kiadás, 1961.)

Digitized by Google

Hasznos lett volna azonban, ha ennek kapcsán néhány pontosabb adatot kaptunk volna. Jalée könyvét olvasva azt hihetné az ember, hogy a kereskedelem viszonyainak megromlása szigorúan a második világháborút követő kor jelensége. Valójában ez már a múlt század végén megvolt, és a mezőgazdasági árak devalorizációjának (az úgynevezett „ollónak") általánosabb keretébe tartozik. Nem érdektelen megjegyezni, hogy ez a romlás gyorsuló tendenciát mutat: az 1950 előtti fél évszázad alatt aránya 40 százalék volt, 1951 után pedig egy évtized alatt 28 százalék.

Jalée szerint mindez arról tanúskodik, hogy a gazdag és erős országok sokkal hatékonyabban védik alapvető cikkeik árát, mint a szegény és gyenge országok a magukét.

Ez tehát lényegileg az erőviszonyok kifejezője. Itt azonban vitába kell szállnunk azokkal a kifejezésekkel, amelyeket Jalée használ („gazdag országok", „szegény országok").

A viszony a termelés *monopolista szektorai* (ami az iparra vonatkoztatható) és a *nem monopolizált szektorok* (ez általában a mezőgazdaságra vonatkozik, de nemcsak az elmaradt országok mezőgazdaságára) között áll fenn. A mezőgazdasági termékek ára (legalábbis nagy részüké) a piac kockázatainak van alávetve — ebből fakad gyakran jelentős különbözőségük —, továbbá a monopóliumok ellentétes irányú nyomásának, amelyek a termékek forgalomba hozását ellenőrzésük alatt tartják és vásárláskor alacsonyabb árakat kényszerítenek a termelőre, mint a normális termelési ár, azaz még az önköltségi árnak egy részét is kisajátítják.

Természetesen azok az országok, amelyeknek a termelői többségükben a nem monopolizált szektorokhoz tartoznak (az agrárországok), szenvednek e helyzet miatt (az adóügyi bevételek csökkennek, a kereskedelmi mérleg és a fizetési mérleg nincs egyensúlyban stb.), de a viszony termelők között áll fenn, nem pedig országok között. Ezt az bizonyítja, hogy a kereskedelem viszonyainak romlása nem mutatkozik meg sem a nyersolajtermékek, sem a színesfémek vonatkozásában, amelyeket a „harmadik világ" országai termelnek, és amelyek felett az imperialista trösztök már a termelés szintjén ellenőrzést gyakorolnak.

Másrészt a monopolista nyomás nem magyarázza a jelenség *meggyorsulását*, mert hiszen a monopóliumok már a század elején is léteztek és ellenőrzésük alatt tartották a gyarmati országok gazdasági életét. A kereskedelem viszonyainak romlása nemcsak a monopolista és nem monopolizált szektorok közti erőviszonyt fejezi ki; tükrözi a termékek értékének növekvő reális eltolódását is, ez pedig a munka termelékenységi szintjei közti növekvő eltolódás következménye. Ez az eltolódás nemcsak állandó, hanem növekszik is, mind egyéni területen, mind mezőgazdasági téren. Ezért a monopóliumok felelősek, amelyek minden eszközzel korlátozzák az ipari és technikai haladást az elmaradt országokban, hogy előre védekezzenek egy esetleges konkurrencia ellen, s amelyek kiszívják ezekből az országokból a profitot, és így akadályozzák azt a belső tőkefelhalmozódást, amely elengedhetetlen a technikai haladáshoz.[4]

A „segélynyújtás" problémája: tőkeexport vagy igazi segítség

Jalée hozzáértő módon rávilágít a kifejezés megtévesztő jellegére. A magántőke beruházása, amely csak eszköz arra, hogy kiaknázzák a „segélyezett" országok kincseit és kivonják onnan a profitot, nem igen nevezhető „segélynek", hacsak azoknak a kapitalistáknak nem segély, akik a kamatokat és az osztalékokat kapják. Ami pedig a látszólag „önzetlen" állami „segélynyújtást" illeti, ennek a jellege mindenekelőtt az, hogy „segély" a „segélyt nyújtó" országok exportcégeinek (az adófizetők, azaz lényegileg a dolgozók számlájára), és a helyi kormányokra gyakorolt politikai nyomás eszköze, amelyeket *a fulladás veszélye fenyeget*, ha a hitel „csapját elzárják", mert nem követik a „segélyt nyújtó" imperialista nagyhatalmak által megszabott vonalat.

Jalée végül rámutat arra, hogy az állítólagos „segélyt" bőségesen ellensúlyozza a tőke és a magánjövedelem visszaáramlása a „harmadik világ" országaiból az imperialista nagyhatalmakhoz, amiről a kapitalizmust védő közgazdászok hallgatnak, és amit senki sem minősítene a „harmadik világ" által az imperialista világ számára nyújtott „segélynek". Jalée 12 milliárd dollárra értékeli 1964—1965-re vonatkozólag azt a lecsapolást, amelyet az

4 Hozzájárul ehhez — hogy pontosak legyünk — az a tény, hogy az „elmaradott" országok legnagyobb részében továbbra is olyan földtulajdon-rendszer áll fenn, amely nyomorúságra ítéli a paraszti tömegeket és élősdi rétegek kezére juttatja a mezőgazdasági jövedelmet, a prekapitalista múltból örökölt struktúrák keretében. Ez a földtulajdon-rendszer a felhalmozás egy másik akadálya. Általában véve azonban az imperializmus vonakodik attól, hogy alapvető földreformot hajtson végre, mert a feudális és nagybirtokos arisztokrácia az egyik legértékesebb társadalmi támasza, és mert fél egy ilyen reform lehetséges forradalmi következményeitől.

Digitized by Google

imperializmus a „harmadik világon" végrehajtott. Ez a „segély" összegének másfélszerese.

Az állami „segélynyújtás" nagymértékben nem a fejlesztéshez való hozzájárulást jelenti, hanem azt az oxigénpalackot, amely megakadályozza, hogy az elmaradt országok gazdasági élete megfulladjon, és amely lehetővé teszi a monopóliumok által ezekben az országokban elért nyereség hazavitelét és a függő országok által vállalt adósságok, a kamatok és tőketörlesztés kifizetését. 1965-ben „az új két- vagy többoldalú állami kölcsönök 64 százalékát fordították az állami adósság kiegyenlítésére, más szóval, az új állami kölcsönök nagyrészt csak arra szolgálnak, hogy belőlük térítsék meg a régebben összegyűlt kölcsönöket" — állapítja meg Jalée.

Mi lenne a jelenlegi helyzetben a „segély" megszüntetésének a következménye, s mi ma a „segély" csökkentésének a következménye? A „segély" csökkentése, amely évek óta jellemzi Franciaország minden egyes költségvetését, kétségtelenül árt a trösztök és a különböző spekulánsok érdekeinek, akik számtalan módon gazdagodnak meg ennek a segélynek a terhére. Minthogy azonban ez a „segély" fedezi a függőségben levő országok gazdasági életének működéséhez elengedhetetlen beruházások költségeit, a csökkentés súlya ezen országok népeire nehezedik: növekszik az adó, csökken a már eddig is minimálisra leszorított keresetük.

Jalée jogosan mutat rá ezzel kapcsolatban: „Azt kell-e mondani, hogy *minden* segélyt vissza kell utasítani minden körülmények között?... Megalkudni csak az ellenféllel szokás, baráttal nem, és a marxisták sohasem tiltották a kompromisszumokat. De csak egy feltétellel: a kompromisszumot nem szabad megérkezési pontként felfogni, hanem egy szakaszként, nem megállásként, hanem haladékként, nem valamely stratégia eredményének, csak taktikai fázisának."

Hozzá kell tennünk, hogy az erőviszonyok alakulása a világban, a szocialista országok létezése és az a valóságos segítség, amelyet nyújtani tudnak, engedményekre kényszerítheti az imperialista hatalmakat.

Ami bennünket illet a „fejlett" országban, azt kell vallanunk, hogy a segítség a mi részünkről kötelesség a szolidaritás és a jóvátétel szellemében az imperialista fosztogatás áldozataivá vált népek iránt. Nem megszüntetését kell követelnünk, hanem fenntartását és növelését, az érdekelt népekkel együtt harcolva azért, hogy ennek a „segélynek" a jellege megváltozzék, a kizsákmányolás és a leigázás eszközéből igazi segítséggé legyen.

Magától értetődik, hogy a haladás ennek az átalakulásnak az irányában összefügg azokkal a változásokkal, amelyek a „fejlett" kapitalista országok gazdasági, társadalmi és politikai rendszerében történhetnek. A monopóliumok gazdasági, társadalmi és politikai hatalmának minden visszaszorítása jótékony hatású ebben az értelemben. Magától értetődik, hogy ez az átalakulás nem lehet radikális jellegű másként, mint a gazdasági és társadalmi rendszer teljes megváltozása árán, a szocializmus hatalomra jutásával. De ha nem is várjuk meg ezt —, egy fejlett politikai és gazdasági demokrácia uralomrajutása Franciaországban, olyan kormánnyal az élén, amely a munkásosztály köré tömörült széles népi tömegek kifejezője lenne és alapvető feladatának tekintené a monopóliumok gazdasági és politikai hatalmának megdöntését, megteremtené a feltételeket ahhoz, hogy megváltozzék a „segély" jellege. És fordítva, a segély jellegének megváltoztatásáért folytatott harc maga is hozzájárulás ahhoz az akcióhoz, amely nélkülözhetetlen a monopóliumok hatalmának megdöntéséhez és az imperialista rendszer felszámolásának előkészítéséhez.

Az a segítség, amelyet a szocialista államok nyújtanak a „harmadik világ" bizonyos országainak, és amely valóságos segítség — megmutatja, milyen irányúnak kell lennie a változásnak.

Persze a szocialista országok segítségének összege szerényebb, mint az, amivel a nyugati hatalmak kérkednek: körülbelül egytizede annak, amit a nyugati hatalmak ezzel a címkével látnak el. A segítség igazi jelentőségének értékeléséhez azonban figyelembe kell venni több meggondolást:

1. A szocialista országok legnagyobb része valamikor többé-kevésbé az „elmaradott" országok kategóriájába tartozott (csak Csehszlovákia és a demokratikus Németország kivétel); saját erejükből vagy a Szovjetuniónak, az első szocialista államnak a segítségével kellett leküzdeniük ennek az elmaradottságnak a következményeit, és még nem is végezték el ezt a feladatot.

2. A nyugati országok „segélye" 1960 óta rendszeresen csökken, a szocialista országok által nyújtott segítség 1965—1966-ban 41 százalékkal magasabb volt az 1960—1964. évek átlagánál.

3. A szocialista országoknak nincs sem „kihelyezni való" tőkéjük, sem árufeleslegük (amelynek exportja a nyugati országok számára mindenekelőtt „jó üzlet"); hanem hozzájárulásukat a maguk szükségleteinek kielégítésétől vonják el.

4. A szocialista országok ezt a segítséget a megsegített országok szükségletei-

Digitized by Google

től, nem pedig a segítséget nyújtó országok szükségleteitől (és a várt profitoktól) függően nyújtják. A segítség kizárólag az állami szektornak szól, és több mint a fele modern termelési egységek megteremtését szolgálja, amelyek valóban hozzájárulnak a fejlődéshez a munkatermelékenység szintjének emelése által.

5. Ennek a segítségnek a feltételei összehasonlíthatatlanul enyhébbek, mint a kapitalista országoké: hosszú lejáratú (általában 10—12 éves) kétoldalú hitelek, csekély kamattal (1,5—2 százalék), s a hitelek segítségével felépített termelési egységekben előállított kurrens árucikkekkel fizetendők vissza.

Mi az alapvető ellentmondás korunkban?

Abból a tényből kiindulva, hogy a „harmadik világ" népei a legkizsákmányoltabbak, a legnyomorultabbak, Jalée azt a következtetést vonja le, hogy ezek a népek képviselik korunk lényeges és döntő forradalmi erejét. Átveszi a „viharok övezetéről" szóló maóista elméletet.

Jalée szerint az imperializmus a „harmadik világban" „kapja és fogja kapni a legközvetlenebb csapásokat". Ezért Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek antiimperialista harca döntő jellegű ma nemzetközi szinten: megfosztja majd az imperializmust gazdasági életterétől, felélénkíti a forradalmi mozgalmat a világnak azokon a részein, ahol ez a mozgalom a helyzetnél fogva ideiglenesen szunnyad. Az imperializmusnak a „harmadik világban" támadó nehézségei „forradalmi perspektívába állítják majd ismét a nyugati országok proletariátusát és nyomásukra talán a proletariátust képviselő pártok és szervezetek sutba dobják majd reformizmusukat."

Nem mondhatjuk, hogy az események megerősítették a szerző által vázolt perspektívákat. A „harmadik világban", sajnos, az imperializmus az, amely évek óta közvetlen csapásokat mér a forradalmi erőkre, Dominikától Kongóig, Indonéziától Ghanáig és Maliig. Ezzel szemben 1968 májusában és júniusában a francia proletáriátus megmutatta, hogy nem „szunnyad" annyira, mint ahogy egyesek gondolnák, akik távol vannak ettől az élettől és ezektől a harcoktól. Ugyanezt az olasz és a spanyol proletariátusról is el lehetne mondani.

Mi nem becsüljük le a „harmadik világ" elnyomott népeinek forradalmi képességeit, de nem is becsüljük túl. Ebből a szempontból helytelen és jogosulatlan volt Sztálinnak az a gépies és sematikus megfogalmazása, amely a nemzeti felszabadítási mozgalmat úgy jellemezte, mint a munkásmozgalom „tartalékát"; ez még akkor is helytelen volt, ha abban az időpontban, amikor megfogalmazták (a húszas években), *látszólag* megfelelt is a pillanatnyi helyzetnek. A szó szoros értelmében véve ez a megfogalmazás arra vezethetett volna, hogy csak másodlagos és kezdeményezés nélküli erőt lássunk a nemzeti felszabadítási mozgalomban. Lenin, éppen ellenkezőleg, nyomatékosan hangsúlyozta, hogy szükség van a proletariátus forradalmi mozgalmának és az elnyomott népek felszabadító mozgalmának konvergálására és fúziójára.

Legalább ennyire jogosulatlan azonban előnyben részesíteni a nemzeti felszabadító mozgalmat az iparilag fejlett országok munkásmozgalmával szemben, vagy alacsonyabbrendű szerepet tulajdonítani ez utóbbinak.

Még kevésbé szabad szem elől tévesztenünk a munkásosztály döntő módon forradalmi szerepét (ide értve szerepét a nemzeti felszabadítási mozgalomban). Az imperializmus által előidézett változások egyáltalán nem teszik kérdésessé (éppen ellenkezőleg!) a marxizmusnak ezt az alapvető tézisét, amely a társadalmi realitások objektív elemzésén alapul, nem pedig a munkásosztály valamiféle „messianizmusán". A munkásosztálynak ez a forradalmi szerepe egyáltalán nem függ nyomorúságának vagy kizsákmányoltságának a fokától. Írország vagy India népei már Marx és Engels korában is nagyobb kizsákmányoltságban és nyomorúságban éltek, mint az angol munkások — Marx és Engels mégsem bennük látta a döntő forradalmi erőket.

A „harmadik világ" népei elsőrendű forradalmi erőt képviselnek. Ez a forradalmi erő azonban most közvetlenül az imperializmus által gyakorolt nemzeti elnyomás, nem pedig *általában* a kapitalizmus ellen fordul. Ami e népek számára könnyen és közvetlenül felfogható, az az idegen elnyomás, amely nagymértékben összevegyül a kapitalista kizsákmányolással, de a tömegek szemében nem azonosul mindig a kapitalista rendszerrel mint ilyennel. Forradalmi mozgalmaiknak hatékonysága, az a képességük, hogy ne álljanak meg a visszaszerzett nemzeti szuverénitás szakaszán, e népek (és az őket irányító szervezetek) ama képességétől függ, hogy össze tudják-e kapcsolni a nemzeti felszabadítás feladatait a társadalmi felszabadítás feladataival. Amilyen mértékben világossá válik, hogy nem lehet elérni az egyiket a másik elérése nélkül, olyan mértékben van meg a lehetőség a munkásosztályra támaszkodó és ideológiai alapokon álló párt számára, hogy megszerezze a hatalmat és elég rövid idő alatt áttérjen a nemzeti felsza-

Digitized by Google

badítás feladatairól a társadalmi forradalom feladataira. A munkásosztálynak és leninista típusú pártjának döntő szerepe ugyanúgy érvényes a „függő" országokban, mint az imperialista országokban.

Ebben az esetben — és csakis ebben az esetben — beszélhetünk az imperializmus „gyenge" láncszeméről, amelyet el lehet szakítani. Ilyen körülmények között győzedelmeskedhetett a szocializmus Kínában, Észak-Koreában, Vietnamban, Kubában. Oroszország hasonló körülmények között tudta elszakítani a viszonylag gyenge láncszemet úgy, hogy egységbe fogta össze a burzsoázia elleni proletárforradalmat a földbirtokosok elleni parasztforradalommal.

A lényeges azonban „megtenni a döntő lépést". Ahol ezt nem tették meg, ahol a nemzeti felszabadítás nem vezetett el gyorsan a szocializmus útjára, ahol a kapitalista rendszer léte még a nemzeti elnyomás problémájától különálló problémának látszik, ott nem könnyű forradalmi helyzetet teremteni. Különösen akkor nem, ha az objektív gazdasági és társadalmi helyzetből kiindulva a proletár elemek nem tudták a munkásosztály álláspontjára helyezkedve kezükbe venni a nemzeti felszabadításért folyó harcot.

A burzsoá vagy kispolgári elemek súlya e harc irányításában — még ha ez a harc erélyes volt is és pozitív eredményekkel járt az antiimperialista akcióban — hamarosan ingatagságra, az imperializmussal való kompromisszum és kibékülés tendenciájára vezet. A neokolonializmus át tudta vinni a függetlenné vált országok nemzeti szerkezetébe azokat a módszereket, amelyeket a fejlett országokban használnak a forradalmi mozgalom megakadályozására. A gyakran gyenge és nem összetartó helyi burzsoázia helyett azoknak a szolgálatát veszi igénybe, akiket „neokolonialista arisztokráciának" lehetne nevezni: a „nemzeti" politikusok és spekulánsok rétegét, az imperializmus ügynökeit, bár ezek a népi tömegek szemében nem látszanak mindig és kezdettől fogva ennek, főleg akkor nem, ha azoknak a soraiból kerülnek ki, akik harcoltak a függetlenségért, mégpedig hősiesen. Ha a függetlenség a többi között néhány olyan reformot is hozott magával, amely megszüntette a parasztokra nehezedő kényszer legelnyomóbb formáit, akkor nem túlságosan könnyű elfogadtatni a független kistermelők tömegével, — még akkor sem, ha nagyon nyomorultak —, hogy egy második forradalomra is szükség van, s ennek kell megteremtenie a szocializmust. Ezeknek a független kistermelőknek a *spontán* ideológiája a burzsoázia ideológiája, és legkönnyebben elfogadható jelszavuk a „gazdagodjatok" (a többiek kárára) — még akkor is, ha ennek a meggazdagodásnak a kilátásai csak kevesekre korlátozódnak és nevetséges határok közé szorulnak is. Az ilyen társadalmi környezet inkább karrieristákat termel ki, mint harcos forradalmárokat. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a legtudatosabb nacionalista elemek, még ha burzsoá származásúak is, itt könnyebben meggyőzhetők, mint máshol, arról, hogy a tényleges nemzeti felszabadulásra irányuló akaratuk a jelenlegi körülmények között nem válhat valóra, csak akkor, ha a szocializmus útját választják.

Nem kevésbé nehéz dolog megteremteni a második szakaszba való átmenet politikai feltételeit, akkor, amikor ez nem közvetlen folytatása az elsőnek.

Ez a társadalmi ellentmondás tette lehetővé az afrikai függetlenségi mozgalmak nagy hulláma után, 1960 körül, az imperialista ellentámadást és ennek átmeneti sikerelt, főleg ott, ahol ezzel az ellentámadással nem megfelelően szervezett, s a tömegekben gyökerezett lenini típusú pártok álltak szemben.

Amint az iparilag fejlett országok munkásmozgalmának, úgy a „harmadik világ" országai forradalmi mozgalmainak is megvannak az erős és a gyenge oldalai; forradalmi képességük nem egyforma, hanem jelentős mértékben változó, a helyi feltételektől, főleg pedig attól függően, hogy egybe tudják-e olvasztani a nemzeti felszabadulás és a társadalmi forradalom célkitűzéseit.

A forradalmi mozgalom jövője a világon megköveteli, hogy számításba vegyünk két egymással összefüggő szükségszerűséget. Egyrészt figyelembe kell vennünk a nemzeti helyzetek sajátosságait, s ez magában foglalja azt, hogy a helyi felelős forradalmi fórumoknak minden országban ki kell dolgozniuk azt az e helyzeteknek politikailag megfelelő irányvonalat, amely kizár a kívülről rájuk erőszakolt módszerek elfogadtatására irányuló minden kísérletet. Másrészt helyre kell állítani és meg kell erősíteni a nemzetközi forradalmi erők egységét, s a proletár nemzetköziség szellemében ez szintén magában foglalja a mások ügyeibe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartását, a lemondást arról a szándékról vagy kísérletről, hogy ezen erők valamelyikének kiváltságos szerepet juttassanak, s magában foglalja az imperializmussal szembeni akcióegységet, bármilyen nézeteltérések vannak is e különböző erők és az őket képviselő pártok között. Az antiimperialista erők testvéri szolidaritása — sikereik legbiztosabb záloga. Minden, ami egységüket megbontja, vagy szembeállítja őket egymással, csak a közös ellenséget, az imperializmust szolgálja.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Feloldható-e a szövetkezeti gazdálkodás ellentmondása?

A Társadalmi Szemle márciusi számában megjelent felhívás utal arra, hogy a termelőszövetkezeti tagoknak kettős a helyzetük és ez sajátos ellentmondást szül. A korszerű nagyüzemben a részmunkát végző beosztottnak ugyanis nincs módja arra, hogy az összes munkafolyamatokat átlássa és minden részfolyamatot ismerve érvényesítse tulajdonosi jogait. Ennek a kérdésnek a felvetését mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jogosnak és időszerűnek tartom, s a következőkben szeretném vele kapcsolatos véleményemet kifejteni.

A tag, a kollektív tulajdon részese

A termelőszövetkezeti tag a közös gazdaság *tulajdonosa* és *munkavállalója*, mint erről Sümegi János tsz-elnök, az áprilisi számban közölt hozzászólásában írt. A termelőszövetkezetnek sajátos vonása, hogy tagjai nem egyenként és nem is meghatározott vagyonhányad erejéig tulajdonosok, hanem *kollektívan. A tulajdonos tehát a kollektív gazdaság*, maga a termelőszövetkezet. A tagok egyénileg nem rendelkezhetnek a termelőszövetkezet vagyonával, a rendelkezési jogot a szövetkezet szervei gyakorolják. A tagsági viszony megszűntével a tag nem támaszthat igényt a szövetkezet felhalmozott vagyonára, de felelőssége sem terjed ki a szövetkezet tartozásaira. A termelőszövetkezeti tag — a földjáradéktól eltekintve — nem vagyoni hozzájárulása, hanem *munkája* alapján részesül a termelőszövetkezeti jövedelemből.

A termelőszövetkezeti tag tulajdonosi pozíciójának megítélésénél tehát — véleményem szerint — nem abból kell kiindulni, hogy a termelőszövetkezeti tag *résztulajdonos*, hanem sokkal inkább abból, hogy a *kollektív tulajdon részese*, és jogait sem egyénileg, mint résztulajdonos gyakorolja, hanem mint kollektív tulajdonos, a termelőszövetkezet kollektív testületi szervei által. A tagok *alapvető jogai* — mint a munkához való jog, a döntések meghozatalába való beleszólás stb. — *tulajdonosi pozíciójukból*, de még inkább *tagi* státuszukból erednek.

A jogok forrásai

A kérdés másik oldala: a szövetkezeti tag dolgozói, azaz *munkavállalói pozíciója*. Ez két szempontból is lényeges: egyrészt a termelőszövetkezeti tag *jogai*, másrészt *a közös munka szervezetében elfoglalt helye* szempontjából.

A termelőszövetkezeti tag joga — és egyben kötelezettsége — a közös munkában való részvétel. A munkavégzési kötelezettség teljesítéséhez kapcsolódik egész sor — tulajdonosi pozíciójából egyébként nem érvényesíthető — joga, pl. a háztáji földre, a fizetett szabadságra, a társadalombiztosítási szolgáltatásokra való joga. A termelőszövetkezeti tag jogai ily módon *munkavállalói pozíciójával* vannak összefüggésben. Ezek mértéke és skálája az általa elvégzett munka mennyiségétől és minőségétől függ.

Ily módon a termelőszövetkezeti tag jogainak mértéke és terjedelme alapvetően a *tag tulajdonosi és munkavállalói* mivoltának sajátos ötvözete alapján jön létre. Tulajdonosi oldaláról tekintve kollektív tulajdonos, munkavállalói oldaláról tekintve pedig teljes- vagy részértékű dolgozó. A termelőszövetkezetek vállalati oldalának hangsúlyozása során — megítélésem szerint — *jelenleg a tag dolgozói mivolta kerül előtérbe.*

A munkaszervezet nemcsak elszigetel, hanem össze is köt

A kisárutermelő minden, a magángazdaságban adódó munkát maga végzett, családja tagjaival együtt, s ha alkalmazott is esetleg idegen munkaerőt, mindenképpen birtokában volt mindazoknak a készségeknek, amelyek *egész gazdaságát átfogó döntések* meghozatalá-

Digitized by Google

hoz szükségesek voltak. Át tudta tekinteni gazdaságát.

A korszerű, a termelőerők történelmileg kialakult fejlettségi színvonalától függően gépesített, villamosított, kemizált és megfelelő üzemnagyságú termelőszövetkezetben más a helyzet. Az üzemen belüli munkamegosztást — a kisparaszti gazdasággal ellentétben — az jellemzi, hogy a munkamegosztás gépezetében a szövetkezeti tag egy fogaskerék, *részmunkát végző beosztott.* Ez azt is jelenti, hogy feladatokat kap, s nem maga dönt — eltekintve saját munkájának megszervezésétől — hanem, mint munkavállaló, vezetőjének utasításait hajtja végre.

A nagyüzemi munkaszervezet egy meghatározott posztján végzett munka azt is eredményezi, hogy a tag jó ismerőjévé, specialistájává válik a maga munkaterületének. Így a nagyüzemben végzett részmunka *semmiképpen sem jelentheti a termelőmunka elszegényesedését,* sőt a korszerű üzemben a részmunkák *egyre inkább szakmunkává* válnak — sőt vannak már olyan részmunka-területek is, amelyek technikusi színvonalat igényelnek.

Van-e módja a részmunkát végző tagnak arra, hogy megismerje az üzemben folyó *többi* munkafolyamatot és ennek alapján szóljon bele az üzemi döntésekbe, érvényesítve tulajdonosi jogait? Ez a kérdés két okból is érdekes: a *részmunka elszigetelő hatása és a specializált szakképzettség* eredményei miatt.

Ha a kérdést a részmunka elszigetelő hatásának oldaláról közelítjük meg, azt kell megállapítanunk, hogy ez a hatás csak *részleges.* Az üzemen belüli munkamegosztás *nemcsak elszigetel, hanem össze is kapcsol.* A tehenész, aki a tehenészet részmunkáját végzi, kapcsolatban áll a takarmányossal, s így a növénytermesztéssel, kapcsolatban áll a takarmányt szállító traktorossal, s így a gépüzemmel is. Kapcsolatban van az épület- és gépjavítást, karbantartást végző dolgozóval, s így az üzem javító-karbantartó részlegével is, és így sorolhatnánk tovább. Végső soron a termelés során ezernyi szál kapcsolja össze egymással az üzemi — termelési láncolat részterületein dolgozó termelőszövetkezeti tagokat. A példának vett tehenész így *véleményt tud mondani* azokról a területekről, amelyek munkájához kapcsolódnak. Van véleménye arról, hogy elegendő-e, minőségileg jó-e az általa felhasznált takarmány, folyamatos-e a takarmányellátás, kielégítő-e munkahelyének technikai felszereltsége, alkalmas-e korszerű termelésre az épület, amelyben dolgozik stb. Belát tehát más területek munkájába is, és okosan bele is tud szólni az ezekkel kapcsolatban hozandó döntésekbe. Így a *részmunka határai kitolódnak.*

Hogy valóban okosan tudjon beleszólni más részterületek munkájába az legtöbbször nem is annyira szakképzettség kérdése. Hiszen a munkájához kapcsolódó más részterületeken meglevő szervezési-termelési fogyatékosságok leginkább őt érintik. Sokszor szakképzettség nélkül is jobb tanácsot tud adni ezeknek megszüntetésére, mint a *részterület* szakembere.

Nem várható el az, hogy minden egyes tagnak meglegyen az összes ismerete az *üzem egészét* érintő kérdésekben. Úgy gondolom, hogy ilyen igényt nem is támaszt egyetlen vezető sem a tagokkal szemben, de a tagok sem érzik jogaik csorbításának, ha egyes általános kérdéseket az erre hivatott vezetők *készítenek elő és terjesztenek a demokratikusan választott szervek elé,* amely fórumokon a tagnak módjában van elmondani véleményét, a *döntés joga pedig végső soron a kollektíváé.* Természetesen nem tartom kizártnak azt sem, hogy az egyes tagnak az üzem egészét átfogó kérdésekben is okos véleménye lehessen. Erre nem is egy példa adódik. Az üzemi vezetők tájékoztató tevékenységétől függ, hogy a tag mennyire szerez ilyen ismereteket.

●

Feloldható tehát az az ellentmondás, hogy a tag egyszemélyben a kollektív tulajdon részese és részmunkát végző beosztott. A részmunka határa kitolódik: az egyes tag a részmunka által meghatározottnál nagyobb terület munkáját látja. A szakképzett vezetők segítségével pedig módja van arra, hogy az üzem egészét érintő kérdésekben is véleményt alkosson. A termelőszövetkezeti tag a kollektíva tagja, a döntések is kollektívak. Nem kell tehát félteni attól, hogy részmunkát végző beosztott lévén elidegenedik a közös gazdaságtól.

Szabó László

Digitized by Google

Az információtól függ

Fontos és nehéz kérdést fogalmaz meg a Társadalmi Szemle szerkesztősége, amikor hangsúlyozza, hogy *a termelőszövetkezetben az ember nem válhat a nagyüzemi technika függvényévé.* Fontos ez a kérdés azért, mert a legfőbb termelőerőről, az emberről szól, és nehéz a megoldása azért, mert a szövetkezeti tag egy személyben kétféle minőséget képvisel: társtulajdonosi minőségében teljes joggal szólhat bele a közös gazdálkodás ügyeibe, de ugyanakkor mint részmunkát végző beosztottaknak nincs és munkakörénél fogva nem is lehet áttekintése a közös gazdaságról.

Hogyan élhet tehát társtulajdonosi jogával a szövetkezeti gazda? Mint a gazdasági élet bármely más területén, itt is felvetődik az *információ* kérdése. Véleményem szerint a tsz-tagok jó tájékoztatása nagymértékben előbbreviheti a kérdés megoldását. Tájékoztatást persze kapnak a szövetkezeti gazdák, ez azonban általában nem nyújt *átfogó képet* a közös gazdálkodásról, sőt legtöbbször *éppen a lényeget fedi el.* Nem rosszakarat, nem eltitkolási szándék az oka annak, hogy ilyenek a tájékoztatók — bár esetenként ez is előfordul —, hanem éppen a tsz-vezetőknek a törekvése, hogy *minél többet* közöljenek a tagsággal. A jóakarat gyakran a visszájára fordul.

Nemrég tanulmányoztam egy közgyűlési beszámolót. Látszólag igen alapos, részletes volt, s összehasonlító, elemző részeket is tartalmazott. Elolvasása után mégis úgy éreztem, hogy *egyetlen lényeges összefüggést sem láthattam meg belőle.* 302 számadatot találtam benne, vagyis inkább adattár volt ez, mint tájékoztató. Senki nem képes arra, hogy ilyen nagy adathalmazból kihámozzon valamit a közgyűlés ideje alatt. Így a részletek között elvesznek a lényeges kérdések. A beszámoló például 24 számadattal igyekezett szemléltetni az állatállomány alakulását: felsorolta hány tehén, anyakoca, borjú, malac stb. van ma a közös gazdaságban és mennyi volt egy évvel ezelőtt. A jó szándék nyilvánvaló volt: a tsz vezetői be akarták mutatni, hogy mennyit fejlődött egy év alatt az állatállomány. De a hallgatók végül azt sem tudták megállapítani, ebből a 24 adatból, hogy növekedés van-e, vagy csökkenés. A beszámoló egy másik helyén az áll, hogy a tsz tejtermelése 2214 hektoliter volt. Mit mond ez a számadat a szövetkezeti gazdának? Semmit! Hogyan álljon fel valaki a tsz közgyűlésén, ha csak ezt az egymagában álló számadatot ismeri? Hogyan dicsérje meg, vagy marasztalja el a tehenészeket, hogyan tegyen építő javaslatokat, amikor semmit nem tud arról, hogy milyen összefüggésben van ez a szám más adatokkal, hogy mennyi esik ebből egy tehénre, hogy *javulást mutat-e ez,* vagy a helyzet *rosszabbodását jelzi?*

A gazdaságnak ez a *naturális* számbavétele jellegzetesen kisüzemi módszer. De kisüzemben nem is volt szükség ennél többre. A kisgazda fejből tudta, mennyi munkát képes elvégezni családja az év folyamán, mennyivel növelheti az állatállományt. A szeme előtt játszódott le a gazdálkodás egész folyamata. A család minden tagja tudta, hogy az év elején csak két tehenük volt, az év végén pedig három. Nem volt szükség elvonatkoztatásra, az összefüggések szem előtt voltak, a munkamegosztás kezdetleges volt és a családon belül zajlott le. Nagyüzemben ez a módszer nem használható.

Mennyivel egyszerűbb és világosabb lett volna az említett beszámolónak az állatállomány alakulásáról szóló része ha azt mondja, hogy az év elején volt 250 *számosállatunk,* most, az év végén pedig van 300. Még aki nem ismeri a számosállatban kifejeződő elméleti egységet, az is képet kap a növekedés arányáról és mértékéről. Ha pedig ennél többre vagyunk kíváncsiak, akkor sem szükséges a szemléltetéshez a számok tömege. Ha például arra kíváncsiak a szövetkezeti gazdák, hogy mennyire vannak hasznosítva a tulajdonukban levő, nagy értékű gépek, akkor azt mondhatja a vezetőség a beszámolóban: van ötven traktoregységünk, ez az év folyamán teljesített 40 ezer normálholdat, egy traktoregységre tehát 800 normálhold esik, és ez nagyon kevés. Akkor lehet vitatkozni rajta, hogy mi az oka a gépek kihasználatlanságának, lehet számolgatni, hogy mennyi íly módon egy normálhold önköltsége stb.

Digitized by Google

Az *elméleti egységek gyakorlati alkalmazásával* tehát világos képet adhatunk — legalábbis a naturális számbavételnél jóval áttekinthetőbbet — a közös gazdaság ügyeiről a részmunkát végző társtulajdonosoknak. Vannak, akik vitatják ezt, mondván, hogy *sok szövetkezeti gazda nem ismeri az elméleti egységeket.* De ha ebből indulnánk ki, akkor sok mindenhez nem szabadna hozzáfognunk. Sokan nem ismerik például a hektárban való területszámítást sem, mégis tervbe van véve — igen helyesen — ennek bevezetése. Az elméleti egységek megismerése már a harminc évvel ezelőtti alapfokú mezőgazdasági szaktanfolyamok tananyagában is szerepelt. Sok szövetkezeti gazda még ebből az időből ismeri őket, és még többen megismerték a felszabadulás óta tartott szaktanfolyamokon. Különben is az általános iskolai végzettség alapján bárki könnyen és gyorsan elsajátíthatja az elméleti egységekkel való bánást.

Egy másik kifogás az elméleti egységek használata ellen az szokott lenni, hogy ezek *nem pontosak*, segítségükkel csak nagy vonalakban rajzolhatók fel az üzemi arányok. Mint mondják, a „számosállat" fogalmán belül például más a takarmányigénye a tehénnek, mint a borjúnak, vagy a sertésnek stb. Ez igaz, de ezek már a dolog apró részeletei, amelyek fontosak ugyan, de már kimondottan szakkérdések. A traktorosként dolgozó szövetkezeti gazdát nem az érdekli, hogy hány borjú, hány malac stb. van a gazdaságban; őt *az általános kép* érdekli, s főleg az, hogy *mennyire jövedelmező a közös gazdálkodás.* A traktoros szakember a gépeknél, de nem szakember az állattenyésztésben. A tehenészet adataiból neki rendszerint elég annyi, hogy több-e rá a kiadás, mint a bevétel, vagyis jövedelmező-e. Erről azonban világos képet akar kapni. Ha pedig ennél többet akar, tehet fel kérdéseket a részleteket illetően is, vitát kezdeményezhet, javaslatokat tehet stb.

Az elméleti egységek segítségével 20—25 adatpár elég egy *gazdaság* általános képének megrajzolásához. Ezek a részmunkát végző társtulajdonosok számára is megmutatják a főbb összefüggéseket. Ez a 20—25 aránypár sokkal többet mond a gazdaságról, mint a részletekkel pepecselő számadatok óriási halmaza. Különben is, ha a szövetkezeti gazdák belebonyolódnak ezekbe a részletekbe, ha ezek tekintetében is közösen akarnak határozni, akkor tulajdonképpen leveszik a felelősséget a szakember válláról, s ez jogosan mondhatja utána: „Kérem, én tudtam, hogy ez szakmailag helytelen, dehát — a közgyűlés így határozott!"

Lényeges kérdés még az is, hogy *mikor jussanak hozzá a megfelelő információkhoz a szövetkezeti gazdák.* Ha csupán a *közgyűlésen* szereznek tudomást fontos kérdésekről, akkor nincs meg a lehetőségük arra, hogy elmélyedjenek ezekben. Ezért látszik célszerűnek — és igen sok tsz-gazdaságban már bevezették ezt —, hogy *kisebb körben* (brigádértekezleteken, vagy üzemegységenként stb.) tájékoztatják a szövetkezeti gazdákat, s így a közgyűlésen azok már a kérdések ismeretében jelennek meg.

Még alaposabb lehet a tájékoztatás, ha a tsz-tagok *újságból, híradóból* értesülnek a közös gazdaság fontosabb ügyeiről. Így nem száll el a szó, az adatok papíron is rögzítve vannak, amelyet többször is meg lehet nézni, amelyre hivatkozni lehet. Nem valami terjedelmes, sok pénzbe kerülő újságokra gondolok; sokszor egy-egy lap kéziratpapír is elegendő fontos adatok, hasznos gondolatok közlésére.

A szövetkezeti gazdák megfelelő tájékoztatása egyben információszerzést is jelent a szövetkezet vezetői számára. A jól megadott információk gondolatokat ébresztenek, s arra serkentik a részmunkát végző társtulajdonosokat, hogy a gazda szemével nézzék a közös gazdaság ügyeit és igyekezzenek segíteni a vezetést. A rész és az egész ily módon szerves egységbe kerül, s gyümölcsözően hat egymásra. Így a legfőbb termelőerő, az ember nem válik a nagyüzemi technika függvényévé a termelőszövetkezetben, hanem továbbra is felszabadult, alkotó, kezdeményező szerepet tölthet be a termelői és egyben társadalmi közösségben, a szocializmus elveinek megfelelően.

Teszkó Sándor

Digitized by Google

Záróra előtt...

Megjegyzések Vitányi Iván reflexióihoz

Bármily szokatlanul hangzik, mélységesen egyetértek Vitányi Ivánnal mindabban, amivel ő a ***Művészet és irányítás*** című tanulmányáról indított vita összefoglalásában (Társadalmi Szemle 1969/5.) velem polemizál. E vitához írt hozzászólásom (Társadalmi Szemle 1968/12.) gondos újbóli elolvasása után sem találtam rá ugyanis azokra a gondolatokra, amelyeket Vitányi Iván pellengérre állít.

Vitányi a jelek szerint elfogadja mindazon ellenvetéseimet, amelyek a művészetirányítás általa felállított kibernetikus modelljével kapcsolatosak, de helyteleníti, ha ezekkel összefüggésben a művészeti, pontosabban ***zenei életünk gyakorlatában*** fellelhető ellentmondásokról is ejtek szót. A vitaindítót elszomorítja, hogy e sorok írója „indíttatva érezte magát elmondani mindazt, ami szerinte a zenepolitikában világnézetileg helytelen". Gondolom, abban nincs vita közöttünk, zenepolitika ***világnézeti kérdés***, és szoros függvénye az irányítás modelljének. Ha azonban a vitaindító írás hivatkozhatott olyan gyakorlati, zenepolitikai kérdésekre, mint az ötvenes évek egyoldalú Bartók-értékelése — amelynek helytelenségét utólag igazán könnyű felismerni —, miért vonja meg ezt a jogot ***jelenünkkel kapcsolatban*** a hozzászólótól?

„Breuer (és Újvári), úgy látszik, azzal az igénnyel lépnek fel, hogy ők máris el tudják dönteni, milyen a szocialista zene... Breuer cikkében minden hallatlanul egyszerű és kellemessé válik: szocialista zeneművek például mindazok, amelyek a Művelődésügyi Minisztérium szocialista tartalmú zeneművekre kiírt pályázatán díjat nyertek." Így Vitányi. Csakhogy én ***nem léptem fel*** ilyen igénnyel, nem formáltam jogot annak csalhatatlan megítélésére, hogy egy zeneműnek milyen világnézeti tartalma van. Szeretném mégis remélni: Vitányi is elismeri annak lehetőségét, hogy ha nem is éppen egyetlen személy, de emberek kisebb-nagyobb csoportja — nyilván sok-sok melléfogással, tévedéssel, pontatlansággal — képes valamilyen ***megalapozott*** ítéletet alkotni valamely műalkotás világnézeti tartalmáról, természetesen e tartalom megvalósításának ***színvonalával*** összhangban. Ha a mű mondanivalója, tendenciája semmiképp és senki, pontosabban: senkik által nem határolható körül, akkor mire való egyáltalán a művészetirányításnak akár a legtökéletesebb és leghangzatosabb nevű külföldi szaktekintélyek publikációin alapuló tudományos modellje? Ha erre a kérdésre nincs és nem is lehet válaszunk, hogyan, mire alapozva, születhetnek ***döntések*** arról, hogy mi érdemel támogatást és hogy milyen legyen a támogatás mértéke? Ha a kortárs művészetben a tartalom kérdései eldönthetetlenek, akkor legjobb, ha az esztétika területét történelmileg eleve kijelöljük, kutatásait ***a múltra korlátozzuk;*** a kritika pedig sürgősen kérje soron kívüli nyugdíjaztatását.

Cikkemben nem merült föl az a gondolat, „hogy... játszik-e a Rádió április 4-én tömegdalokat", mint Vitányi állítja. Erről már csak azért sem szóltam, mert a Rádió minden reggel játszik — két pontosidő-jelzés között, a borotválkozás és a reggelizés zenei hátteréül — tömegdalt. Másfelől — mint ismeretes — a tömegdal nem arra termett, hogy hallgassák, hanem arra, hogy énekeljék, ha elterjedésének megvannak a társadalmi feltételei. Ezért az ellen volt kifogásom, hogy a Rádió április 4-én is ***csak*** tömegdalt (és néhány kórust) sugárzott, mintegy kipipálva kötelességei sorából a nemzeti ünnepről való zenei megemlékezést. Soha nem fogadtam el — ezt bizonyítani tudom — szocialista tartalmúnak olyan zeneművet, amely világnézetét ***címkeszerűen*** viseli, s külsődleges hozzátétként hirdetné azt, amit lényege szerint nem tartalmaz. Objektíve — vagyis függetlenül mind Vitányi Iván tudatától és ítéletétől, mind az enyémtől — léteznek azonban olyan magas színvonalú zeneművek, amelyek nem protokollárisan, hanem ***mondanivalójukkal*** alkalmasak egy szocialista nemzeti ünnep fényének

Digitized by Google

emelésére. Itt nem az a lényeg, hogy e művek esetleg a Művelődésügyi Minisztérium pályázatára készültek, hanem az, hogy megszülettek, s értéküket nem én magam határozom meg, hanem például *lelkes közönségvisszhangjuk*. Nem a pályázat ténye tehát a lényeges, hanem az, hogy jelentékeny műveket is inspirált. És itt az a furcsa — vállalom Vitányi Iván újab megrovó gesztusát, amiért az elmélet magaslatáról ismét a gyakorlat lapályára szállok alá —, hogy épp ezek a *pozitív visszhangot keltett jelentékeny művek* szorultak vissza a bemutatásukkor megbukott pályaművek mögé. Ez a helyzet nyilván nem szükségszerűségből fakad, de aprócska része kulturális életünk realitásának.

Befejezésül: roppant problematikusnak tartom a *tudományos* kutatás módszereinek, vagy, ha tetszik, modelljeinek a *művészetre* való direkt alkalmazását, mert — Lukács Györgyöt idézve — „a művészet elvileg alkalmatlan az emberi visszatükrözés antropológiai feltételeinek a tudományok dezantropomorfizáló módszerei segítségével történő — viszonylagos — túllépésére." Félek, hogy a kibernetika csak a sokféle egymás mellett élő és egymásra ható művészeti jelenség létezésének rögzítésére alkalmas, nem pedig e jelenségek *irányának, tendenciájának, hatásának* több-kevesebb megközelítéssel való pontos felismerésére, s még kevésbé e jelenségek *mozgásának* bármilyen tág, bármilyen stiláris változatosságot biztosító nagyvonalú meghatározására. Márpedig az utóbbi két követelményt aktív művészetirányítás aligha nélkülözheti.

Breuer János

Duray Tibor: Önarckép

Digitized by Google

Csatári Dániel: Forgószélben (Magyar—román viszony 1940—1945)

A szerző különösen igényes feladatot vállalt magára. A magyar—román viszony ugyanis — mint a délkelet-európai országok egymással való kapcsolatai általában — nem egyszerűen szomszédos országok relációja, amelynek vizsgálata megállhat a diplomáciai és gazdasági összeköttetések kutatásánál és ábrázolásánál. Hiszen magyarok és románok nemcsak egymás mellett, hanem *együtt* is élnek. Közös a sorsuk, az államhatár nem húz egyúttal a két nép letelepedési területe közé is választóvonalat. Ezért a magyar—román viszony teljes történeti képének magában kell foglalnia az őszinte szembenézést azokkal a súlyos félreértésekkel és károkkal, amelyeket a magyar és a román uralkodó osztályok által szított nacionalizmus okozott, ábrázolnia kell a két nép haladó erőinek harcát a nemzeti elfogultság ellen, a közös harci front kialakításáért a társadalmi fejlődés ügyének szolgálatában.

Csatári Dániel ilyen felfogásban tárgyalja könyvében a magyar—román kapcsolatokat. Kitér a kérdéssel összefüggő nemzetközi politikai fejleményekre éppen úgy, mint a két ország nemzetiségi politikájának bírálatára. Különösen behatóan és sokoldalúan elemzi a szocialista és a demokratikus népi mozgalmaknak a kölcsönös megértés és az aktív együttműködés kialakítására irányuló törekvéseit. Ez a szerzőnek is legbensőbb ügye, amelyben — s ezt műve minden sora bizonyítja — személy szerint is elkötelezi magát. Másként aligha hevítené át logikus okfejtését és ítéleteit egyfelől a rokonszenv a két nép barátságán munkálkodó erők iránt, másfelől a megvetés azokkal a retrográd elemekkel szemben — akár magyarok, akár románok —, amelyek önös osztályérdekből nemzeti gyűlölködést szítottak. Két Duna-medencei nép kapcsolatainak komplex tárgyalása módszertanilag is úttörő kezdeményezés, s követendő példa lehet azoknak a kutatóknak, akik hasonló kérdésekkel foglalkoznak.

A szerző összetett ábrázolásán belül világosan kirajzolódnak azok a tényezők, amelyek kihatottak a magyar-román viszony alakulására a második világháború éveiben. Csatári joggal tulajdonít ebben az összefüggésben különös jelentőséget mindenekelőtt a német fasizmus délkelet-európai politikájának. Meggyőzően bizonyítja, hogy a náci imperializmus beavatkozásának az volt az alapvető célja, hogy szembefordítsa a két népet és szítsa közöttük a sovinizmus pusztító tüzét. Nem kétséges, hogy a magyar—román ellentétek legfőbb haszonélvezője a Harmadik Birodalom volt, hiszen — egy régi kommunista újság szavaival — „... Antonescu kéz a kézben dolgozik Hitler másik szolgájával, Horthyval. Míg Horthy az észak-erdélyi románokat sanyargatja, ugyanezt teszi Antonescu a dél-erdélyi és bánáti magyarokkal. Hitleri kommandóra fajgyűlöletbe akarják fojtani a nép lázongását a német elnyomók és áruló cinkosaik ellen."

A fasiszta Németország szerepét azonban a szerző néhol eltúlozza. Egyfelől: a hitleristák nem az *egyetlen* haszonélvezői voltak a magyar—román viszony elmérgesedésének, másfelől: nem *kizárólag* a náci politika idézte elő „a vak szenvedélyek dulakodását". Az ellentétek kialakulásának objektív alapjai tették lehetővé a nácik manőverezését. S hogy a vitás kérdések megoldása nem a népek érdekeinek megfelelően történt, hanem Hitler háborús politikájának szolgálatában, azért *elsődlegesen* a magyar és a román uralkodó osztályok felelősek a történelem ítélőszéke előtt.

Éppen ez a könyv adatolja „perrendszerűen" mindkét vezető réteg bűnösségét. A legmeggyőzőbb bizonyíték erre a „kölcsönösségi nemzetiségi politika", amely a határ mindkét oldalán leírhatatlan szenvedéseket okozott a nemzetiségi

Digitized by Google

sorban sínylődő dolgozó tömegeknek. Az indíték is azonos volt: a nacionalista indulatokat fellobbantva elterelni a figyelmet a tengely számára mind kedvezőtlenebb háborús helyzetről. Nem vitás azonban, hogy a magyar vezető körök, ellentétben a román uralkodó osztályokkal, a háború végső szakaszában sem ismerték fel, hogy a német vereség az ő szempontjukból is alapvető külpolitikai változást tesz szükségessé. A Kossuth-rádió világosan rámutatott e nemzetgyilkos magatartás következményeire: „... az, amit Horthy és bandája »Erdély védelmének« hív, nem magyar—román háború lesz, hanem a német háború folytatása a szövetségesek ellen..." Ezzel kapcsolatban a szerző utalhatott volna az 1944. augusztus 23-i fordulat sikerének és vele szemben az október 15-i „kiugrási" kísérlet kudarcának okaira, elsősorban a magyar uralkodó osztályok belső ellentéteinek a romániainál sokkal kiélezettebb voltára.

A magyar—román viszonyt azonban e sötét esztendőkben sem csupán azok formálták, akiknek létérdekük volt a nacionalista gyűlölködés ébren tartása. Csatári Dániel munkájának éppen azok a legjelentősebb és legtöbb újat tartalmazó fejezetei, amelyek a *progresszív erőket* mutatják be. A könyvből megtudjuk pl., hogy a magyar kommunisták egységfront-politikája Észak-Erdélyben különösen erős visszhangot keltett. Itt a szociáldemokrata pártszervezetek jellemző vonása „az antifasiszta harc feladatait vállaló munkásegység és munkás-paraszt szövetség, valamint a magyar—román népi szövetség megteremtésének igénye volt". S ez vonatkozott a Független Kisgazdapárt észak-erdélyi csoportjára is, amelyben jelentős szerepet töltöttek be a földreformot követelő népi írók.

A KMP észak-erdélyi tevékenységét eddig csupán hézagosan ismertük. Csatári drámaian pergő jelenetekben idézi elénk a forradalmi munkásmozgalom katonáinak önfeláldozó harcát a magyar és román nép közös érdekeinek szolgálatában. Az elvi kérdések taglalásán túl, életteli portrékat fest a hősökről és az árulókról, újabb adalékokat szolgáltatva ahhoz a felismeréshez, hogy a munkásmozgalom történetét is éppen úgy befolyásolják a szereplő személyiségek egyéni vonásai, mint a társadalmi mozgás egyéb területeit.

A könyv figyelemmel kíséri a dél-erdélyi magyar lakosság haladó mozgalmainak kibontakozását is és hangsúlyozza a biztató fejlődés 1944 elejétől mind gyarapodóbb mozzanatait. A magyar—román kapcsolatok háború utáni távlatai szempontjából is fontos az a kép, amelyet a szerző a román szocialista és demokratikus mozgalmak útjáról fest, bár itt jobbára csak a kontúrokat láttatja. Sajnálatos, hogy e téren a szerzőnek alig állott módjában az *eredeti források* tanulmányozása és felhasználása. Úgy véljük, hogy ezért indokolt lett volna, ha határozottabb mérlegeléssel, feltételesebb hangvételben veszi át az egyébként valóban imponáló méretekben feldolgozott könyvészeti anyag megfogalmazásait.

A magyar—román viszony egyetlen helyes megoldásának lehetőségét a könyv a legszemléletesebben a második világháború utolsó hónapjainak és az új Románia születésének leírásával bizonyítja. Az észak-erdélyi magyar dolgozókat gyilkoló Maniu-gárdákat ekkor ugyanazok az erők szervezték, amelyek a bukaresti tüntető munkások közé lövettek.

A két nép egymásra találásának folyamatát azonban a reakció csupán késleltetni tudta, de megakadályozni nem. A magyar—román viszony múltját, jelenét és jövőjét egyaránt átfogja Csatári Dániel könyvének summázata: „A nacionalista torzsalkodás árkainak és szakadékainak betemetése elkezdődött. A béke korszakának beköszöntésével népeink a nacionalizmus erdején keresztülvezető magyar—román megbékélés ösvényeit aztán olyan széles utakká tágították, amelyeken egymás mellett haladhatnak." A történész semmi mással nem járulhat jobban hozzá e nagy munkához, mint azzal, amit Csatári tett: a valóság őszinte, hiteles és érzékletes feltárásával.

(Akadémiai Kiadó, 1968.)

Sipos Péter

Digitized by Google

Beszélgetések a szovjet gazdasági reformról

A szovjet gazdasági reform iránti érdeklődésünk nem a lemásolandó minta, vagy a minden gazdasági bajra gyógyírt adó recept kereséséből táplálkozik. Hanem abból, hogy fejlődésünk huszonöt éve megtanított: érdemes odafigyelni a szocializmus építésében félévszázados tapasztalatokkal rendelkező testvérnép szándékaira. Különösen akkor, ha ezek olyan feladatok megoldására irányulnak, amelyekkel néhány éve mi is foglalkozunk.

Elismerés illeti meg tehát a Kossuth Könyvkiadót azért, hogy példás gyorsasággal lefordította és kiadta a Moszkvaban tavaly megjelent, „Beszélgetések a gazdasági reformról" című művet, elősegítve ezzel a magyar olvasók jogos érdeklődésének kielégítését.[1]

●

Mi jellemzi ezt a könyvet? Előbb talán azt kell megmondanunk: *mi nem jellemzi.* Nem unalmas, nem az elméleti közgazdászok szűkebb csoportjának szól, nem merül el a részletek taglalásába úgy, hogy közben elvesztené szem elől a legfontosabb és a szélesebb olvasóközönséget érdeklő alapvető összefüggéseket. *Milyen tehát? A szovjet gazdasági reform* előzményeinek, okainak, elveinek és konkrét megoldási módjainak a gazdasági és politikai kérdések iránt érdeklődő legszélesebb körök számára is érthető *érdekes népszerűsítő ismertetése.* A könyv tizenkét szerző kitűnően megszerkesztett közös munkája. Nagy érdemük a szerzőknek, hogy nem igyekeztek tudományos álszakállt ragasztva elméletieskedni, hanem nyíltan vállalják a népszerűsítés feladatát. Ennek a feladatnak rendelték alá könyvük formáját is. Nem fejezetekre, hanem *beszélgetésekre* osztották fel művüket, s ezzel nemcsak a kötetlenebb, közérthetőbb stílus mellett kötelezték el magukat, hanem az egyértelműbb, lényegretörőbb kérdezve kifejtő előadásmód mellett is. Talán helyesebb lett volna, ha a magyar kiadásban is megmarad a könyv eredeti címe, ez ugyanis egyértelműbben jelzi a könyv jellegét.

Miről folynak ezek a beszélgetések? Az első címe: „Miért vált szükségessé a reform?" A kérdésre adott válaszban sok olyan érvre ismerhet rá a magyar olvasó, amely 1967-ben, a mi reformunkat előkészítő munkában, sokszor nálunk is elhangzott. A második beszélgetéstől kezdődően a reform legfontosabb elveiről és ezek megvalósításának módjairól szólnak a szerzők: a termelés irányításának új elveiről, a tervezésről, a nyereségről és a jövedelmezőségről. Az ötödik témája már a vállalatok belső mechanizmusának problémáit is érinti, és a szerző a különböző megoldási módok legfőbb jellemzőjére kívánt utalni azzal, hogy a beszélgetés címét így fogalmazta meg: „Teljes önállóság a gazdálkodásban". A hatodik az eszközlekötési járulékot, a hetedik az anyagi és erkölcsi ösztönzők fontosságát, összefüggéseit és konkrét formáit ismerteti. A nyolcadik beszélgetés témája újra visszatér a vállalati szférába, és az anyagi ösztönzést szolgáló vállalati alapok képzésével és felhasználásával ismerteti meg az olvasót. Ennek a résznek az írója nagyon meggyőzően mutatja be egy voszkreszenszki vegyipari kombinát példáján az elvek érvényesülését. A kilencedik szerzője ismét kilép a vállalatok belső viszonyainak köréből, és „A vállalatok gazdasági kapcsolatairól" címmel a fogyasztó és szállító új kapcsolatairól, a szállítási szerződésekről, a kölcsönös felelősség elvéről ad ismertetést. Nagyon találóan jellemzi e rész szerzője a leglényegesebb változást a következő alcímmel: „Elosztás helyett kereskedelem". A tizedik a reform első eredményeit és az új feladatokat ismerteti, az utolsó, a tizenegyedik beszélgetés szerzője pedig röviden, szinte csak címszavakban, a gazdasági reform burzsoá kritikájával száll szembe.

A könyv szerzői által választott cél elérését segíti elő az is, hogy *az utószóban röviden még egyszer összegezik a legfontosabb elveket.* Úgy hiszem, a könyv magyar olvasói is igazat adnak az utószó szerzőjének, amikor azt írja: „A könyv elolvasása után kedves Olvasónk már

1 A szovjet gazdasági reformról. Kossuth Könyvkiadó, 1969.

Digitized by Google

megismerkedett a jelenleg megvalósuló gazdasági reform legfőbb problémáival. Sokoldalú és megközelítőleg teljes kép tárult az olvasó elé a Szovjetunió gazdasági mechanizmusának átalakításáról, amely az SZKP Központi Bizottsága 1965 szeptemberi plénumának és az SZKP XXIII. kongresszusa határozatainak alapján történik."

E sokoldalú és megközelítőleg teljes kép megismerése a magyar olvasóban is megerősíti azt a meggyőződést, hogy a szocializmus építésének általánosan érvényes törvényszerűségei következtében *sok gazdasági összefüggés* a Szovjetunióban és hazánkban is *azonos*. Így a fejlődés útjai is sokban *hasonlók*. De egyben az is kitűnik, hogy egyes jelenség megítélésében, a gazdasági mechanizmus továbbfejlődésének részleteiben *eltérőek* az álláspontok és az alkalmazott megoldási módok. Amíg a Szovjetunió egyedül építette a szocializmust, addig nagyon nehéz volt a szocialista gazdaság építésének elveiben és módszereiben elkülöníteni egymástól azt, ami az objektív törvényszerűségeken alapul, attól, ami a Szovjetunió specifikus történelmi helyzetéből és adottságaiból ered. Ezért szinte elkerülhetetlen volt, hogy a szovjet gazdaságpolitika egyes tételei a szocializmus politikai gazdaságtanának tételeivé emelkedjenek. Napjainkban azonban — amikor a szocializmus építése konkrét történelmi valóság az ázsiai, európai, amerikai kontinensen — már szélesre tárultak az egyes szocialista országok tapasztalatainak elemzésén át *a szocializmus politikai gazdaságtanának* továbbfejlesztéséhez, vagy talán inkább kialakításához vezető kapuk. Tanúi vagyunk a marxista közgazdaságtudomány újjászületésének, részesei lehetünk a nemzeti keretek között folyó gazdasági reformoknak, s egyben azoknak a folyamatoknak is, melyek a szocialista világrendszer működésének gazdasági mechanizmusát formálják.

●

A könyvnek az a fő erénye, hogy *pontos, megbízható képet ad* a címben jelzett témáról, elősegítve az eredményes gazdasági együttműködéshez elengedhetetlen megismerést. Az már a könyv olvasóin áll, hogy mennyire kívánnak túllépni a szerzők által nyújtott információk körén, és felhasználva az egyes résztémákat mélyebben elemző szakirodalmat, differenciálni az egyedi és törvényszerű között. (Ennek a könyvnek egyedül az a fejezete bírálható, amelyben a szerzők túlhaladtak a maguk elé tűzött célon és a szocializmus lényegéhez tartozónak minősítették a Szovjetunióban alkalmazott konkrét megoldási módokat: a tizenegyedik beszélgetésnek a centralizmusról és demokráciáról, a tervről és piacról szóló része.)

Úgy vélem, a szerzők *hiánytalanul teljesítették* feladatukat, s a könyv magyar nyelven való kiadása nagy segítséget adhat propagandistáinknak, a gazdasági kérdések iránt érdeklődő olvasóinknak. ha sikerül hozzájutniuk a mindössze ötezer példányban megjelent műhöz.

I. r.

G Amendola: Az olasz munkásosztály és a forradalom

Időszerű könyvet jelentetett meg a Kossuth Könyvkiadó: dicséretre méltó gyorsasággal közreadta magyar nyelven *Giorgio Amendola* tanulmányát. A könyv témája fontos, mert Itália ma a világ *tíz leginkább iparosodott országa* közé tartozik, és ipari termelése, amely 1951 és 1967 között megháromszorozódott, ma nemzeti jövedelmének 42 százalékát adja. A téma jelentőségét fokozza az a tény, hogy ebben az országban 1966-ban és 1967-ben a dolgozók *többet sztrájkoltak*, mint a többi tőkésországban együttvéve; igen harcos proletariátusról van tehát szó, az egyik legnagyobb gazdasági erőt képviselő tőkésországban. Az olasz munkásosztály küzdelmének történelmi dimenziója vitathatatlan: Olaszországban *élő perspektíva* a szocializmus.

Ezért igen érdekesek az Amendola által ismertetett adatok, amelyekből kitűnik, hogy a 6 millió ipari munkás közül

Digitized by Google

½ millió dolgozik az olasz ipari termelés 50 százalékát szolgáltató, mintegy két tucat nagyvállalatnál, s az 500 alkalmazottnál többet foglalkoztató üzemekben is csak 1,7 millió a munkások száma: ez a szorosan vett nagyipari proletariátus. Amendola rámutat, hogy a 1½ millió mezőgazdasági munkás mellett, amellyel együtt a munkásosztály létszáma megközelíti a 8 milliót, ide lehet számítani mindazokat a dolgozókat, akik a termelés bármely szektorában ki vannak zárva a termelési eszközök tulajdonából és kénytelenek eladni munkaerejüket. Így *10 millió bérből élővel* kell számolni. Az olasz dolgozó osztályok körképét akkor kapjuk meg, ha ehhez hozzászámítjuk a 3½ millió parasztot, a 2½ millió önálló dolgozót az iparban és a szolgáltatásokban, a 2½ millió műszaki alkalmazottat. Ezek különböző helyet foglalnak el a termelési folyamatban, de mindannyian érdekelve vannak *az olasz társadalom demokratikus fejlődésében* — írja Amendola. Az olasz kapitalizmus jellegéből következően a monopolista csoportok túlsúlya miatt ennek a demokratikus fejlődésnek *a szocializmus irányában* kell haladnia.

Az olasz társadalmi harcok változatosságát, szintjeinek és formáinak, lehetőségeinek sokféleségét teszi érthetővé a szerzőnek a szorosan vett ipari proletariátus *belső rétegeződéséről* adott árnyalt elemzése. Az iparosodás valóságos belső népvándorlással járt együtt: milliók költöztek (a helyzet egyenlőtlensége következtében) faluról városra, délről északra. Magukra az üzemekre is a technikai és gazdasági színvonal *rendkívüli különbözősége*, a kizsákmányolás különböző foka jellemző: ez a magyarázata az olasz munkásosztály egyik sajátos harci gyakorlatának, s ez tette szükségessé a követelési platformoknak a különböző feltételek szerint való tagolását.

Másrészt átalakult a *szakmai képesítés* szerepe és jellege, s megváltozott a magas fokon képzett munkásoknak, a mozgalom leghagyományosabb és legszilárdabb magvának funkciója, fontossága a termelésben és az osztályharcban is. Az új rétegeződés, a képzett munkások szerepének csökkenése (párhuzamosan a műszakiak növekvő fontosságával a termelési folyamatban), a javarészt autodidakta módon, a tőkés renddel szemben megszerzett, elkötelezett kulturális ismeretek háttérbe szorulása az iskola által nyújtott és magasabb politikai öntudatot nem adó ismeretek mögött, a gyengén képzett munkások számának növekedése — mindez támogatja a tőkének azt a kísérletét, hogy a munkásosztályt a rendszerbe integrálja.

Ezzel szemben a munkások *létfeltételei*, amelyek alá vannak rendelve az uralkodó osztályok által választott fejlődési típusnak, *az ellenkező irányban hatnak*. A bérek és az életkörülmények különbözősége, az alacsony bérszint (különösen relatíve, nevezetesen délen északhoz, északon pedig a többi közöspiaci országokhoz képest), a munkanélküliség, amely milliókat kényszerít kivándorlásra, a kizsákmányolás magas foka, a munka felőrlő üteme (különösen az 1963-as recessziót követő tőkés „racionalizálás" hatására), a munkaidő meghosszabbítása — mindez objektíve ébren tartja az elégedetlenséget.

Ennyi azonban még nem elég az olasz munkásosztály rendkívül erős harci szellemének megértéséhez. Hogy a munkásosztály a termelési folyamatban antagonisztikus helyzetet foglal el a kapitalizmussal szemben, az a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti ellentét következtében szükségszerű, de egymagában még nem elegendő feltétele annak, hogy *forradalmi osztályként* lépjen fel — írja Amendola. Önmagában a szakszervezeti tevékenység sem elegendő a szocialista tudat kialakításához. Ehhez, vagyis a forradalmi szerep, a szocialista küldetés felismeréséhez *a munkásosztály pártjának akciójára* van szükség. Itáliában a kommunista párt töltötte be ezt a szerepet.

Az osztálytudat azonban — mutat rá Amendola — nem *örökérvényű* kategória: a munkásosztály nemcsak megszerezheti, hanem el is veszítheti, illetve az osztálytudat elhomályosodhat, ha a kapitalizmusnak sikerül megvalósítania az integrációs folyamatot, amint ezt sok országban megtette, elsősorban a szociáldemokrata pártok felhasználásával. A szerző egész fejezetet szentel ezzel kapcsolatban azoknak az elméleteknek a cáfolatára, amelyek a munkásosztálynak a tőkés rendbe való integrálódásáról, forradalmi funkciójának megszűnéséről szólnak, s harcának leszűkítésére vagy meghamisítására törekszenek. Érzésünk szerint azonban ez a rész kissé elnagyolt;

Digitized by Google

ezt egyrészt terjedelmi okok magyarázzák, másrészt az, hogy itt a szerző *konkrét olaszországi vitákhoz* szól hozzá, s könyvéből ezeknek csak a körvonalait sejthetjük. E fejtegetések legérdekesebb pontjai az olasz helyzet eredetiségére, sajátos voltára vonatkoznak: erre alapozva vázolják fel a kommunisták a szocializmus olasz útját.

Feltétlenül erénye Amendola művének *történeti szemlélete*. A munkásmozgalom folytonosságáról, az Ellenállás ma is élő szerepéről szóló megállapításai a mai olasz valóság számos jelenségének megértéséhez adnak kulcsot, s a háború utáni időszak fordulóinak (a nemzeti felszabadítási bizottságok háttérbe szorítása, a munkásmozgalom megosztása, az 1955-ös szakszervezeti vereség, az 1957-ben kibontakozott új fellendülés, a hatvanas évek második felének tömegharcai) összefoglalása és tömör jellemzése rendkívül akut hiányt pótol a magyar olvasó számára.

Figyelemre méltó vonása az olasz fejlődésnek az a határozottan kitapintható belpolitikai funkció, amely *a nemzetközi helyzet alakulásához* fűződik. A békéért, az amerikaiak vietnami agressziója ellen folyó harcban összetalálkozik a három nagy népi áramlat: a kommunista internacionalizmus, a szocialista neutralizmus és a katolikus pacifizmus. Másrészt a nemzetközi munkásmozgalom egységének megbomlása kétségkívül fékező hatást gyakorolt az olasz baloldalra is, s hozzájárult a szakadár törekvések erősödéséhez.

Ilyen ellentmondások között, rendkívül bonyolult belső és nemzetközi helyzetben fejlődik és hat tehát az olasz munkásosztály akciója. Ébrentartásához, kiterjesztéséhez, súlyának növeléséhez *döntő hozzájárulást nyújtottak a kommunisták*, akik fel tudták használni a társadalom demokratikus nyomását, a burzsoázia és a szociáldemokrata irányzatú erők megosztó kísérletei ellenére is ébren tudták tartani a dolgozók egységtörekvéseit, és meg tudták szervezni egységes fellépésüket is a konkrét osztálycsatákban, nyitva tudták tartani a szocializmus felé vezető olasz utat. Mindennek kifejtése után azonban nem hat meggyőzőnek Amendolának az a konklúziója, amely szerint a forradalmi folytonosságot „akkor lehet biztosítani", ha a kommunistáknak sikerül előrevinniük „*a munkásosztály egyetlen pártjának megteremtését*", s ez a célkitűzés, bár a szociáldemokrata újraegyesítés látszólag eltérített tőle, „érvényesebb, mint valaha".

Kétséges ugyanis, hogy az „egyetlen koordináló központ, egységes vezetés" megteremtése mit jelentene az adott körülmények között. Amendola évekkel ezelőtt vetette fel először ezt a tézisét elsősorban parlamenti alternatívaként; azóta elgondolásának kontúrjai bizonytalanokká váltak, de maga az olasz párt sem ment tovább annál, hogy — mint a XII. kongresszuson, Bolognában, tehát a könyv megjelentetése után *Longo* megfogalmazta — „hipotézisnek" tekintse, olyan javaslatnak, amelynek az a célja, hogy a szocializmusért harcoló erőket összefogó új politikai szervezet platformjára vonatkozó véleményeket *szembesítse*. A XII. kongresszuson a kommunisták figyelmének középpontjában a párt *szövetségi politikája* állt, tehát azoknak a céloknak, annak a követelési platformnak a kidolgozása, amely köré a munkásosztályt és a dolgozókat képviselő többi politikai erőt csoportosítani lehet, annak a — Gramsci megfogalmazása szerint — történelmi tömbnek a keretében, amely ki fogja vívni a szocializmust Itáliában. Az egység elsőrendű fontosságú politikai kérdés; ezt azonban egy egységes párt (s még tisztázatlan, hogy milyen arculatú egységes párt) szervezése önmagában nem oldja meg.

Egyet kell értenünk azonban Amendolának azzal a megállapításával, hogy *kialakulóban van a munkásosztály új egysége*, s ez az új egység nem zárt és merev, hanem tagolt, dinamikus, új csatlakozások számára mindig nyitott formában, az önálló kezdeményezési és harci központok létezése mellett valósul meg. És az is kétségtelen, hogy a fő feladat — ezért az egységért dolgozni. Amendola műve, tényeivel, értékes hozzájárulást ad ehhez a munkához.

A könyvet Fekete Sándor ültette át magyarra: gördülékeny és világosan értelmezett szöveget nyújt át az olvasónak, s ezt csak az olasz politikai nyelvezet sajátos, sokszor szinte öncélú, zárt zsargonjának ismeretében lehet igazán értékelni.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969)

Baracs Dénes

Digitized by Google

A strukturalizmus vonzásában

Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig

Irodalomtudományunk „új hulláma" egyre inkább igényli az egzaktságra, képletekkel és statisztikákkal bizonyítható igazságok kimondására alkalmas módszereket.

Hankiss Elemér izgalmas, gondolatgazdag és számos ponton vitára ingerlő tanulmánykötete mintegy ***summázása az új kísérleteknek.*** A szerző kísérletsorozata (hiszen tanulmányai nem befejezettek, inkább „kutatónapló" jellegűek) a kvantitatív irodalomkutatási módszerek és egyáltalán a strukturalizmus előnyeit és hátrányait egyaránt jól mutatja. Tanulmányainak többségében egyetlen törekvés dominál: megtalálni ***a műalkotásnak azt a minimális egységét,*** amely az esztétikum hordozójának nevezhető. Hankiss szerint ez a minimális egység a ***„hatásimpulzus"***, a hatásmechanizmus lényege pedig az emberi tudat állandó síkváltása: „... akkor, s csak akkor jön létre bennünk esztétikai-irodalmi élmény, ha a műalkotás hatására tudatunk elkezd vibrálni a valóság különböző síkjai, ellentétes fogalmi kategóriái között". A hatásimpulzus meghatározására törekszik József Attila komplex képeinek vizsgálatánál éppúgy, mint Shakespeare Hamletjének elemzésekor vagy a népdalok analizálása esetében. A hatás hordozóját — érthetően — a nyelvi-stilisztikai mozzanatokban találja meg, hol a hagyományos eszközök, hol pedig az információelmélet, a matematika, a strukturális nyelvészet segítségével.

A műalkotás struktúrájának elemzése adja Hankiss tanulmányainak legértékesebb eredményeit. József Attila verseinek eddig felfedezetlenül hagyott fontos jellegzetességére mutat rá, mikor kiemeli, hogy a költő komplex képei azért olyan rendkívüli erejűek, mert bennük „tudatunk alapkategóriái vibrálnak", „a tudat nem állapodik meg egyetlen valóságsíknál, hanem a különböző, külön-külön mind valóságos és racionálisan meghatározható síkok közt vibrál". Meggyőzően bizonyítja, milyen jelentős szerepe van az irodalmi alkotásokban az ismétlésnek (amely a befogadóban a vertikális oszcillálással hat elsősorban, s csak kiegészítésül fonódik hozzá a köznapi beszédre is jellemző horizontális ismétlő mechanizmus). Shakespeare Hamletjének hatásimpulzusait kutatva a hatás számszerű mérhetőségét kísérli meg. Sajátos aspektusból a tragédiát mint „többcsatornás információforrást" elemzi, s arra a megállapításra jut, hogy „a Hamlet legintenzívebben és legkövetkezetesebben az emberi erő és gyengeség kettős élményét sugározza"

A szerző irodalomtudományunkban eddig nem alkalmazott statisztikai módszerrel vizsgálja, hogyan alakulnak a történelem folyamán a vers megszólítás-típusai, s olyan eredményhez jut, amely részben alátámasztja az eddigieket (az emberhez szóló versek a római korban, a reformkori magyar költészetben, a természeti jelenségeket, elvont fogalmakat megszólítók a preromantikus költészetben a leggyakoribbak), részben meglepően újat mond: „De azért az mindenképpen elgondolkoztató, hogy társadalmilag olyannyira tudatos korunkban minden eddiginél alacsonyabb szintre esett vissza az emberekhez, emberi közösségekhez szóló versek száma, csaknem elenyészett a nemzeti közösségekhez szólóké, s viszont minden eddiginél magasabbra emelkedett az olyanoké, amelyekben a költő senkihez vagy legfeljebb önmagához szól." A kötetben némileg indokolatlanul helyet kapó slágervizsgálat, bár nem teljesíti kitűzött célját (a hatás okai lényegében feltáratlanok maradnak), feltétlenül figyelemre méltó, hiszen elsőként foglalkozik a tudományos elemzés szintjén ezzel a sajátos, korunkra rendkívül jellemző „műfajjal".

Hankiss Elemér kutatásai — a nyolc tanulmány bármelyikét tekintve is — új és értékes eredményekre vezettek, a szakemberek figyelmét a mű konkrétan adott testére, szövegére irányítják, nyelvi, strukturális, stilisztikai elemzései pontosak és eredetiek mindaddig, amíg a szerző a saját módszerének természetesen adott korlátain belül marad. Nyilvánvaló, hogy ***a kvantitatív módszerek csak segítőeszközül szolgálhatnak az irodalomtudomány számára,*** az ezekkel elért

Digitized by Google

eredmények alátámaszthatják vagy korrigálhatják a komplex kutatási eredményeket, *önmagukban azonban semmiképpen sem alkalmasak a teljes műértékelésre.* Ahogy a mennyiségi módszereknek általában, úgy Hankiss kötetének is az a szembetűnő hiányossága, hogy az alkotásnak csupán hatáshordozó elemeit képesek (amennyire képesek) elemezni, legfontosabb hatótényezőit, valóságanyagát, világnézeti, filozófiai töltését azonban figyelmen kívül hagyják. Így áll elő az a sajátos helyzet, hogy a strukturalisták az egzaktság hiánya, a szerkezeti elemzés elhanyagolása miatt támadják azokat a módszereket, amelyek a műveket csupán vagy jórészt tartalmi, világnézeti szempontból közelítik meg. Ők azonban beérik a magukéval, amely a leglényegesebbel marad adós; a gondos tartalmi analízissel.

Hankiss a hatásimpulzusokat vizsgálva éppen a tartalmi, gondolati, hangulati tényezőkből eredő impulzusokat téveszti szeme elől. Módszere lehetőséget nyújt érdekes összevetésekre (pl. Beckett Godot-jának és a népballadák nyelvi, szerkezeti rokonságának jelzése), de *nem ad módot a nem strukturális különbségek megítélésére.* A résztényezőként alkalmazható kvantitatív módszer esetenként félrevezeti alkalmazóját, hibás általánosítások felé tereli gondolatait, erősen problematikus definíciókat sugall. Ilyen többek között Hankiss stílusmeghatározása: „... az irodalmi kifejezés egy állandó strukturáló principiuma, az ismétlés vagy pontosabban a horizontális és vertikális oszcillálás a különböző művekben s korokban különbözőképpen realizálódhatik, s e különbözőséget, az állandó érvényű principium e változó vetületét érzékeljük és nevezzük stílusnak." Örvendetes tény az, hogy a szerző megpróbálja értékes eredményeket hozó, korszerű szemléletű tanulmányaiban — az egzaktság érdekében — hasznosítani más tudományterületek (a matematika, a nyelvészet, az információelmélet) módszereit. Ám — mint mondottam — a kvantitatív módszerek csak segítő eszközül szolgálhatnak a marxista tudományok számára. Ha a strukturalizmus mint olyan veszi át a sokoldalú elemzés vezérfonalának a helyét — elkerülhetetlen a tévútra futás. A műalkotás nem energiát, hanem információt közvetít — állapítja meg az egyik tanulmány (A „vershelyzet"). „Nem energetikai, hanem információs kapcsolat van író és olvasó között" — másutt viszont arról beszél a szerző, hogy „a tragédiának ugyanazok a tényezői, alkotóelemei sugározzák a pozitív, mint a negatív energiákat", s a pozitív és negatív sarkpont erőterébe kapcsolódik a néző (ez pedig jellegzetesen „energetikai" reláció).

Új módszerek alkalmazásában, függetlenül a kutatói merészségtől, sokkallta nagyobb körültekintésre van szükség, hiszen az ilyen mozzanatok könnyen „terminológiai sarlatánkodásnak" tűnhetnek a kevésbé tájékozott olvasó előtt, nempedig az irodalom- és információelmélet célszerű összekapcsolásának.

(Magvető Könyvkiadó, 1969.)

Hajdú Ráfis

Ridovics László: Anna

Digitized by Google

A XX. század külföldi írói

Örvendetes, hogy az utóbbi években egyre több lexikont adnak ki hazánkban. Az irodalmi, a művészeti és a zenei lexikonok a hatvanas évek legjelentősebb vállalkozásai, jogosan bírált hiányosságaik és hibáik ellenére is. Ilyen nagy terjedelmű, tárgykörükben teljességre törekvő lexikonok megalkotása rengeteg időt, energiát és anyagi ráfordítást igényel, s ezért érvényességüknek évtizedekre kell szólnia, főképpen a társadalomtudományokban.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a teljességre törő lexikonok mellett szükség van *erősen válogató, kézikönyv-jellegű kiadványokra* is. E felismerés eredményeként jelent meg például az Új Magyar Lexikon anyagából az egykötetes Kislexikon. A kislexikonok másik fajtája nem egy nagyobb kiadvány rövidített változata, hanem szinte *előmunkálata* egy majdani teljesebb munkának. Ilyenek az elmúlt években megjelent filozófiai, etikai, film- és közgazdasági kislexikonok. Ebbe a sorba tartozik bele a *Gondolat kiadásában most közreadott világirodalmi kislexikon: A XX. század külföldi írói* is.

A lexikonok általában nyomasztó hiányt szoktak pótolni, méginkább egy olyan munka, amely a XX. századdal foglalkozik. (Magyarul eddig csupán három olyan kiadvány jelent meg, amelynek a XX. századi világirodalom is tárgya volt kisebb-nagyobb mértékben. 1927-ben, 1933 és 1937 között és 1947-ben, s ma már ezek is nehezen hozzáférhetők. Szűkös anyaguk pedig megjelenésük óta egy kis részben elavult, nagyobb mértékben pedig bővítésre szorult. De a külföldi könyvkiadói vállalkozások között sem találunk sok párjára a Gondolaténak.)

A kislexikon 500 oldalon *mintegy 1400 XX. századi íróról* ad hírt. A szerkesztésnek elvi problémákat kellett megoldania — legalábbis áthidaló módon —, mindenekelőtt az időhatárok kérdését. Elfogadható az, ahogyan a századforduló íróit kiválasztották a kötetbe: csak azokat szerepeltetik, akiknek a munkássága jelentős részben a XX. századra esik, de azokat már nem, akik még a XIX. századot reprezentálják (mint például Tolsztoj vagy Csehov). Pontosabban: ez utóbbiak közül csak azokkal foglalkoznak, akik „nagy hatással voltak a XX. századi fejlődésre, s náluk nélkül érthetetlenné válik sok olyan irodalmi irányzat vagy jelenség, amelyre a lexikonban hivatkozunk" — mint az előszó mondja. Persze Tolsztoj, vagy Csehov is nagy hatással volt századunk irodalmára, a hozzájuk hasonló alkatokat mégsem nagyon találjuk meg a lexikonban.

Már sokkal megoldatlanabb napjaink viszonylag fiatalabb íróinak szerepeltetése a lexikonban. S ezért eléggé szűkmarkúan bántak a mai világirodalom derékhadával. A Nagyvilágból, sőt önálló kötetéből Magyarországon is ismert írók közül nagyon soknak hiába keressük a nevét a lexikon lapjain. Pedig róluk talán még inkább szeretnék adatot találni a kislexikonban. Nem valószínű, hogy Gorkijról vagy Aragonról elsősorban itt keresne adatokat valaki, hiszen róluk számos más forrásból is megszerezhetjük ezeket. De a szovjet Dugyincev, Szamojlov, Zaligin, a kubai Fayad Jamis, a francia Gaucheron, Le Clézio, a német Hildesheimer, a lengyel Miedzyrzecki, Slucki, Wirpsza, Hlasko, a görög Vrettakosz, Elitisz nevét hiába keressük, s e névsort sokáig lehetne még folytatni. Különösen a szomszéd népek irodalmának korlátozott bemutatása fájdalmas.

A másik, még nehezebben megoldható elvi kérdés annak a tisztázása volt, hogy a mindenképpen a lexikon illetékességi körébe tartozó írók közül kik az elég jelentékenyek ahhoz, hogy helyet kapjanak. A szerkesztés arra törekedett, hogy főleg olyan írókat mutasson be, akiknek neve s műve *hazánkban is ismert* valamennyire. „A szerkesztés nagy súlyt fektetett arra, hogy ne csak a nagy, hanem a kis nemzetek íróit is megfelelő arányban szerepeltesse. Különösen fontos feladatának tartotta, hogy a nem európai népek irodalmának néhány, legnevesebb képviselőjét bemutassa még abban az esetben is, ha a magyar közvélemény most még nem tud róluk. Az egyetemességre való törekvés a szocialista kultura egyik megkülönböztető vonása, s erről a lexikon szerkesztése során sem mondhattunk le" — olvashatjuk Köpeczi Béla bevezetőjében.

Ezen mindenképpen helyeselhető elvek alapján meglehetősen bőséges anyagot találtunk az afrikai, arab, latin-amerikai

Digitized by Google

és távol-keleti népek irodalmára vonatkozóan, s meglevő ismereteinket *elsősorban itt egészíthetjük ki egészen újakkal.* Magyar kiadású műről és a kis népek irodalmáról lévén szó, sajnáljuk, hogy a finn és az észt irodalomnak csak szűkös hely jutott, a többi finnugor nép irodalma pedig egyáltalán nem kap helyet a lexikonban.

Felépítésében *a kötet két részre tagolódik.* A kiadvány nagy rés-ét kitevő lexikon ábécé-rendben sorakoztatja fel az *egyes írókról szóló cikkeket.* A szócikkek többsége rövid (10—15 soros) és közepes (20—50 soros) terjedelmű. Századunk legjelentősebb íróiról részletesebb, néhány száz soros cikkek készültek. A szócikk közli az író rövid életrajzát és pályaképének tömör vázlatát, s ebben ismerteti a fontosabb műveket és az író jellemző művészi vonásait. A művek eredeti címét és megjelenési idejét zárójelben mindig követi a lehetőleg pontos magyar címfordítás, és ha a mű megjelent magyarul, a kiadás évszáma is. A szócikk végén az addig nem említett művek felsorolása következik, majd néhány kiemelkedő írónál a róla szóló, önálló könyvként megjelent szakirodalom közlése.

A kötet második része a *Bibliográfiai tájékoztatót* és az *Írók névjegyzékét,* valamint a Nobel-díjas vagy Lenin-békedíjat elnyert írók névsorát tartalmazza. A nemzeti irodalmak szerint elrendezett anyag az írói névsor után az antológiákat, lexikonokat, bibliográfiákat és az irodalomtörténeti, kritikai műveket sorolja fel, s az antológiákat kivéve a fontos idegen nyelvű kiadványokat is leírja. (Sajnos ebben a részben is akad néhány hiányosság, például kifelejtették az Üvöltés című beat antológiát, a modern jugoszláv költészetet legteljesebben bemutató Napjaink éneke című kiadványt, s Lukács György Német realisták című kötetét.)

Visszakanyarodva kiindulásunkhoz: *jelentős, valóban közérdekű és régóta meglevő igényeket elégít ki ez a lexikon,* amelyet *Köpeczi Béla* és *Pók Lajos* szerkesztett, s amely számos munkatárs és több külföldi tudományos intézmény közreműködésével jelent meg. Tökéletes lexikon még sohasem született, s ez a munka is nélkülözhetetlen munkaeszköz lesz minden könyvtárban és kulturális intézményben, minden irodalommal foglalkozó ember kezében. Különösen akkor, ha a Gondolat Kiadó bevezetné azt a felettébb hasznos, de eddig senki által meg nem valósított elképzelést, hogy két-három évente vékony kiegészítő füzeteket adnak ki a megjelent lexikonokhoz, s ebben ismertetné az újabb adatokat és jelen esetben az újabban feltűnt írókat.

(Gondolat Kiadó, 1969.)

Vasy Géza

Közöljük olvasóinkkal, hogy július—augusztusi számunk összevont számként jelenik meg.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára.
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 500 példányban.
69.2777/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME
Április

R. Leroy *„A lelkek betegsége" és a népszavazás*
Ch. Fiterman: *A munkásosztály vezető szerepe és az 1968 májusi harcok*
M. Zaidner: *A vállalat a kommunisták tevékenységének középpontjában*
G. Frischmann: *Az azonnali követelésekért folytatott jelenlegi szakszervezeti harcok és a demokratikus erők tömörítése*
H. Chauveau: *Gaulleizmus, népszavazás és regionalizálás*
F. Hilsum: *Az ifjúság jelenléte*
J. Rieu: *A párt propagandája és az aktuális küzdelmek*
Kálmán E.: *A Magyar Tanácsköztársaság avagy a második szocialista forradalom* (1919 március)
A Cahiers du Communisme és Lenin születésének 100. évfordulója
J. De Bonis: *A „La Nouvelle Critique" és a munkásosztálynak az értelmiséggel kötött szövetsége*
Az európai szocialista országok gazdasági eredményei
J. Kahn: *Henri Claude „Egy monopólium története, valósága és sorsa" című munkája*

EINHEIT
Április

K. Gäbler: *A Szovjetunió Lenin útján*
B. Bittighöfer: *Szocialista közösségünk embereszménye*
W. Kahle, H. Kähler, G. Rossow: *A művészetek a mai osztályharcban*
H. Maier: *Szakképzés és gazdasági növekedés a szocializmus gazdasági rendszerében*
G. Schulz: *A szocializmus politikai gazdaságtanának kutatási feladatai*
H. Rademacher: *Hogyan válik be az évvégi prémium?*
H. Wirsig: *Vertikális kooperáció mezőgazdaságunkban és élelmiszergazdálkodásunkban*
O. Reinhold: *Dichgans úr elégedetlensége a Szövetségi Köztársaságban mutatkozó elégedetlenség miatt*
H. Meissner: *„A keleti gazdaság szakértőjének" bakugrásai a „konvergencia" körül* (Karl Thalheim nézeteiről)
O. Winzer: *Abs és Strauss expanzív stratégiájáról*
G. Hoppe: *A szocialista életmód lényegéről és fejlődéséről*
Truong Chinh: *Mindig hálával emlékezünk Marxra, és az általa kijelölt úton járunk* (A hanoi Hoc Tap című folyóiratból, rövidítve)
A Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága elnökségének határozata a háborús veszélyről (1936. április 1.)

KOMMUNYISZT
5. szám

M. Szuszlov: *Az internacionalizmus zászlaja alatt*
B. Ponomarjov: *A Komintern történelmi jelentősége*
A Komintern új dokumentumai
M. Vszevolozsszkij: *A pártszervezetek és a műszaki fejlesztés*
V. Barascsenkov és D. Blohincev: *Az anyag kimeríthetetlenségének lenini eszméje és az anyag felépítéséről alkotott jelenkori elképzelések*
J. Elszberg: *A tömegek szellemi fejlődése és a szovjet irodalom*
A. Danyilov: *A történelemtudomány módszertanának kérdéséhez*
T. Gancsev: *A nemzeti és az internacionalista momentumok a szocialista országok kölcsönös kapcsolataiban* (A Novo Vreme című bolgár folyóiratból.)
A. Kovaljov: *A feszültség enyhítéséért és az európai biztonságért*
A Mao Ce-tung csoport politikája a nemzetközi színtéren
I. Minc akadémikus: *Robert Daniels hihetetlen sanszai*

LUPTA DE CLASA
Március

Széles körű visszhangot kiváltó tökéletesítések az ország életében
(A Nagy Nemzetgyűlés munkájának javítására hozott intézkedésekről)
V. Vilcu: *A szövetkezeti mezőgazdaság valósága és távlatai*
R. Manescu: *Érték és ár*
E. Jodachescu: *A tömegek tudományos nevelése*
A. Mitescu: *A két háború közötti kritikai munkák újrakiadása*
N. Belli: *Románia és a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés*
C. Florea, T. Caraciuc: *A kommunizmus eszméinek ereje. A Kommunista Internacionále megalakulásának 50. évfordulója*

Digitized by Google

A. Doac: *A munkástömegek szolidaritása a Magyar Tanácsköztársasággal*
C. Murgescu: *Reflexiók a nyugat-európai „integrációhoz"*
Ch. Drágan: *A dolgozók illetékessége a tanácsok apparátusában*
C. Jalbá: *Gondoskodás és tisztelet* (A tanácsok munkájának sokrétűsége)

LUPTA DE CLASA
Április

I. Rádulescu: *A szocialista demokrácia és az emberi jogok*
D. Voinea, L. Melinte: *A szocialista tulajdon vegyértéke*
V. Sahleanu: *Orvostudományi kutatások*
O. Parpalá: *A mezőgazdasági pótberuházások gazdasági hatékonysága*
E. Oproiu: *IGEN — az álmok üzemének; NEM — az illúziók üzemének* (a filmművészet szociológiájáról)
C. C. Kiritescu: *A nyugati deviza-rendszer válságának jelentősége*
L. Rodescu: *A neokolonialista politika*
G. Vanitu: *A szocialista állam és polgára — A szociális és etikai felelősség* (A tanácsok munkájáról)
Gh. Nastase: *A tanácsok és a tömegek általános érdeke*

MARXISM TODAY
Április

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről)
T. Drinkwater: *A nemzetközi pénzügyi rendszer és Anglia fizetési mérlege* (Vitaindító cikk)
P. N. Szoboljev: *Az egypártrendszer eredete a Szovjetunióban* (A Voproszi Isztorii című szovjet folyóiratból)
Az Olasz Kommunista Párt XII. kongresszusát előkészítő tézisek
S. F. Searchfield, I. Cox, B. Ward és B. Pearce hozzászólása az angol nemzeti problémához (Vitacikkek)

NOVÁ MYSL
Március

A. Lantay: *Föderáció — gazdasági reform — Szlovákia fejlődése*
F. Velek: *A szakszervezetek egy évvel január után*
J. Lasek: *A KGST húsz éve*
M. Broz: *A Nixon-kormány katonai politikájának problémái és perspektivái*
M. Kubicková: *Az ifjúság és a mai társadalom*
I. Hutira: *A pártkutatás kérdéseinek megközelítése*
K. Kouba: *A dolgozók tanácsai és a gazdasági reform*
M. Kubes: *A jobb- és baloldali elhajlásról és a bürokratizmusról*
J. Novotny: *Csehszlovákia náci megszállása*
L. Riha: *Műszaki-tudományos forradalom — újító folyamatok és a hatékonyság elmélete*
B. Schneider: *Rosa Luxemburg ma is élő műve*
J. Krylová: *A jugoszláv jelen*
M. Drozda, J. Dusek: *Még egyszer az ankéthoz* (Hozzászólások az „emberi arculatú szocializmus" kérdéséhez)

NOVÁ MYSL
Április

A cseh gazdaságpolitikáról (anket a pénz-, terv- és iparügyi miniszterek részvételével)
J. Typolt: *A gazdaságpolitika és az árak*
M. Pancák: *Gazdasági eszközök az irányítás rendszerében*
Z. Valenta: *Szocializmus, demokratizálás és a vállalati tanácsok*
M. Hájek: *Lenin és a Kommunista Internacionálé*
F. Povolny: *A diákok és a január utáni fejlődés*
R. Pecka: *Afrika — a függetlenség válsága*
J. Hermach: *Az életet nem lehet megállítani* (Az ipar radikális korszerűsítésének szükségességéről)
S Karabin: *A szociális egyenlőség és a szociális homogenitás*
S. Dvorák: *A dolgozók tanácsai önmagukról*
A. Kunctová: *A szocialista manager munkája és élete*
A kultura ápolása — az egész társadalom érdeke
O. Krystofek: *Huszadik vagy első évforduló?* (A Pionir szervezet problémái)
M. Fiala: *A Csehszlovák Film és Televíziós Művészek Szövetségének II. kongresszusa*
F. Sokol: *A Csehszlovák Színművészek Szövetségének IV. kongresszusa*
J. Hysek, J. Krylová, D. Rozehnal: *A „Szocializmus és demokrácia" témáról rendezett ljubljanai kollokvium*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Имре ВИНЦЕ: Общественные расходы и розничные цены — Шандор ЖАРНОЦАИ: Доходы крестьян, жизненный уровень крестьян — Ференц ПАТАКИ: О наших дискуссиях — *МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ:* Андраш КАНЬО: Ближний Восток: два года между войной и миром — *ОБЗОР:* Йожеф БАЛИНТ: Обсуждение принципов жилищного строительства и распределения жилищного фонда в наших партийных и советских органах — Юдит КОВАЧ: Условия для женщин на работе и дома — *КРИТИКА:* Лайош ЧЕТРИ: Дьёрдь Лукач: Искусство и общество — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Дьёрдь ГОНДА: О повышении роли советов — Дьёрдь ЛИЧКО: Роль природного характера в марксовой философии — Михайне ЭРДЕЙИ: К вопросу о самосознании общества — Ласло БЕЛЛЕЙ: Имманентная теория и трансцедентные критики...?

CONTENTS

Imre VINCZE: Social Input and the Retail Prices — Sándor ZSARNÓCZAI: Peasant Incomes and Standard of Living — Ferenc PATAKI: On Our Discussions — *INTERNATIONAL REVIEW:* András KANYÓ: The Middle East — Two Years Between War and Peace — *REVIEW:* József BÁLINT: On The Debate About The Principles of Housing Held on Party and Council Level — Judit KOVÁCS: Situation of the Women at Work and at Home — *CRITICISM:* Lajos CSETRI: György Lukács: Arts and Society — *EXCHANGE OF VIEWS:* György GONDA: On Increasing the Role of the Councils — György LICSKÓ: Role of the Natural Feature in the Marxist Philosophy — Mrs. Mihály ERDEI: On the Problem of Social Autognosis — László BÉLLEY: Immanent Theory — Transcendent Criticism...?

INHALT:

Imre VINCZE: Gesellschaftliche Zuwendungen und Verbraucherpreise — Sándor ZSARNÓCZAI: Bauerneinkommen — Bauernlebensstandard — Ferenc PATAKI: Unsere Diskussionen — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU:* András KANYÓ: Der Nahe Osten zwischen Krieg und Frieden — *RUNDSCHAU:* József BÁLINT: Die Diskussion über Wohnbau und Zuteilung in der Partei und in den Räten — Judit KOVÁCS: Die Lage der Frauen am Arbeitsplatz und zu Hause — *KRITIK:* Lajos CSETRI: György Lukács: Kunst und Gesellschaft — *GEDANKENAUSTAUSCH:* György GONDA: Über die Wichtigkeit der Rolle der Räte — György LICSKÓ: Die Rolle des naturgegebenen Charakters in der Marxschen Philosophie — Fraus M. ERDEI: Fragen der Selbsterkenntnis der Gesellschaft — László BELLEY: Immanente Theorie — transzendente Kritik...?

SOMMAIRE

Imre VINCZE: Dépenses sociales et prix à consommation — Sándor ZSARNÓCZAI: Les revenus et le niveau de vie de la paysannerie — Ferenc PATAKI: A propos de nos discussions — *REVUE INTERNATIONALE:* András KANYÓ: Le Proche-Orient — deux ans entre la guerre et la paix — *REVUE:* József BÁLINT: A propos des débats, poursuivis à l'échelon du parti et des conseils locaux, sur les principes de la construction et de la distribution des logements — Judit KOVÁCS: L'évolution des conditions de vie des femmes dans le travail et à la maison — *CRITIQUE:* Lajos CSETRI: György Lukács: Arts et Société — *ÉCHANGE DE VUE:* György GONDA: A propos de l'accroissement du rôle des conseils locaux — György LICSKÓ: Le rôle du caractère naturel dans la philosophie marxiste — Mme Mihály ERDEI: A la question de la autognosie de la société — László BÉLLEY: Théorie immanente — critiques transcendantes...?

Digitized by Google

Aczél Ilona: Anya

Digitized by Google

6,– forint

Karl Marx–Friedrich Engels:
Technika és társadalom
184 old. Ára: 18,– Ft

Lenin Összes Művei
21. kötet
640 old. Ára: 30,– Ft

Auguste Cornu
Marx és Engels (1844–1945)
336 old. Ára: 42,– Ft

Kossuth Könyvkiadó

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICAL

THIS BOOK IS DUE ON THE LAST DATE
STAMPED BELOW

RENEWED BOOKS ARE SUBJECT TO
IMMEDIATE RECALL

Library, University of California, Davis

Series 458A

Digitized by Google

PERIODICAL

No. 676914

HX9
T3
v.24:1

Társadalmi szemle.

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS

Digitized by Google

Digitized by Google